T.C.

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

"HÂZİN TEFSÎRİ'NİN EBU'T-TEVFÎK EŞ-ŞEYH İBRÂHÎM TERCÜMESİ" (2. CÜZ) (METİN-İNCELEME) (BAKARA SÛRESİ 142/286)

Büşranur ERMİŞ

2501190411

TEZ DANIŞMANI

Doç. Dr. Reyhan ÇORAK

İSTANBUL - 2023

ÖZ

"HÂZİN TEFSÎRİ'NİN EBU'T-TEVFÎK EŞ-ŞEYH İBRÂHÎM TERCÜMESİ" (2. CÜZ) (METİN-İNCELEME) (BAKARA SÛRESİ 142/286)

BÜŞRANUR ERMİŞ

Nakşibendî şeyhlerinden Ebu't-Tevfîk eş-Şeyh es-Seyyid İbrâhîm Sırrî'nin Tercüme-i Tefsîr-i Hâzin adlı eseri bu çalışmaya konu olmuştur. Hâzin el-Bağdâdî tarafından Begavî tefsîrinden te'vîl edilmiş olan Lübâbü't-te'vîl fî-me'âni't-tenzîl'in Türkçe tercümesi olan bu eser Yusuf el-Mısrî tarafından istinsâh edilmiştir. 19. yüzyılın başlarında kaleme alınan eserin elimizdeki tek nüshası Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphânesi Yazma Bağışlar Bölümü 3163 numarada kayıtlıdır.

Kur'ân tefsirinin tercümesi olan eser Türkçeye aktarılırken müellif tarafından âyetlere açıklama getirilip ilaveler yapılarak genişletilmiştir.

Tez kapsamında Tercüme-i Tefsîr-i Hâzin isimli eserin literatürdeki yeri incelenmiştir. Çalışmanın giriş bölümünde "Ebu't-Tevfîk eş-Şeyh es-Seyyid İbrâhîm Sırrî'nin Hayâtı ve İlmî Şahsiyeti" başlığı altında müellife dâir ulaşılabilen bilgiler değerlendirilerek müellifin ilmî şahsiyeti ortaya konulmuştur. Birinci bölümde "Tercüme-i Tefsîr-i Hâzin'in İncelenmesi" başlığı altında eserin genel husûsiyetleri başta olmak üzere muhteva, tercüme usûlü, dil ve üslûp özellikleri, şiirle istişhâd, kaynak metinden ayrılan bazı yönlere dâir misaller ele alınmıştır. İkinci bölümde ise "Tercüme-i Tefsîr-i Hâzin'in Çeviri Yazısı" başlığı altında Tercüme-i Tefsîr-i Hâzin adlı eserin, teze konu olan kısmının, nüsha tavsîfi ve çeviri yazısına yer verilmiştir.

Anahtar kelimeler: Türk İslâm Edebiyatı, Kur'ân Tercümeleri, Hâzin el-Bağdâdî, Ebu't-Tevfîk eş-Şeyh es-Seyyid İbrâhîm Sırrî, Tercüme-i Tefsîr-i Hâzin.

ABSTRACT

"EBU'T-TEVFİK ES-SHEİKH İBRÂHÎM TRANSLATİON OF HAZIN TAFSÎR" (2nd JUZ) (TEXT-ANALYSIS) (SURA BAKARA 142/286)

BÜŞRANUR ERMİŞ

The work of Abū al-Tawfīq al-Sheikh al-Sayyid Ibrāhīm Sirrī from the Naqshbandi sheikhs, has been translated into of the book titled Tercüme-i Tafsīr-i Hāzin. This work, which is the Turkish translation of Lübâbü't-te'vîl fî-me'âni't-tenzîl interpreted by Hāzin al-Baghdādī, was transcribed by Yusuf al-Misrī. The only copy of this work, written in the early 19th century, is registered as number 3163 in the Suleymaniye Manuscript Library, Manuscript Donations Section.

This work, which is a translation of the Qur'an interpretation, has been translated directly into Turkish. However, the interpretations of some verses have been expanded with the author's explanations and additions, making the translation in a more original style.

In the introductory part of study, which clarifies the place of the author and his work Tercüme-i Tafsīr-i Hāzin in the literature, the scholarly personality of the author is revealed by evaluating the information available about the author under the title "The Life and Scholarly Personality of Abū al-Tawfîq al-Sheikh al-Sayyid Ibrāhīm Sirrī". In the first part, under the title of "Analysis of Tercüme-i Tafsīr-i Hāzin", the general characteristics of the work, especially the content, translation method, language and stylistic features, istishhad with poetry and examples of some aspects that differ from the source text are discussed. In the second part, under the title "Translation of the Tercüme-i Tafsīr-i Hāzin", the copy recommendation and translation of the Tercüme-i Tafsīr-i Hāzin is given.

Keywords: Turkish Islamic Literature, Quran Translations, Hāzin al-Bagdādī, Abū al-Tawfīq al-Sheikh al-Sayyid Ibrāhīm Sirrī, Tercüme-i Tafsīr-i Hāzin.

ÖN SÖZ

Türk İslâm Edebiyatının birincil kaynağı Kur'ân-ı Kerîm'dir. Kur'ân-ı Kerîm'in Türkçeye tercüme ve tefsiri edebiyatımızda dînî-edebî türler arasında değerlendirilmekte ve bu konuda te'lif edilen eserler bu türün başlıca eserleri arasında sayılmaktadır. Tez kapsamında incelenen Ebu't-Tevfîk eş-Şeyh es-Seyyid İbrâhîm Sırrî'nin 19. yüzyılda kaleme aldığı *Tercüme-i Tefsîr-i Hâzin* adlı eseri de bu türün örnekleri arasında yer almaktadır. Hâzin el-Bağdâdî tarafından te'vîl edilmiş olan *Lübâbü't-te'vîl fî-me'âni't-tenzîl*'in Türkçe tercümesi olan bu eser Yusuf el-Mısrî tarafından istinsâh edilmiştir.

Lübâbü't-te'vîl fî me'âni't-tenzîl isimli eser 14. yüzyılın başlarında Hâzin el-Bağdâdî tarafından Arapça te'vîl edilmiş ve "Hâzin tefsiri" olarak meşhur olmuştur. Eser ilk defa Mûsâ bin Hâcı Hüseyin el-İznikî tarafından *Tercüme-i Tefsîrü'l-Lübâb* ismi verilerek Türkçeye tercüme edilmiştir. Yapılan çalışmalarla bu eserin birinci cildine ulaşılamamıştır. İncelemesi yapılan eser *Tercüme-i Tefsîrü'l-lübâb*'ın birinci cildi zannedilerek kütüphane kataloğuna İznikî adına kaydedilmiştir. Nüsha incelendiğinde hiçbir varakta İznikî'nin adına rastlanmamakta ve bu bilginin yanlış olduğu açıkça görülmektedir.

Nakşibendî şeyhlerinden Ebu't-Tevfîk eş-Şeyh es-Seyyid İbrâhîm Sırrî'nin *Tercüme-i Tefsîr-i Hâzin* adlı eseri bu çalışmaya konu olarak seçilmiştir. Çalışma ile eserin literatüre kazandırılarak alandaki bir boşluğun doldurulması ve yeni araştırmalara öncülük edilmesi hedeflenmiştir. Eserde bazı âyetlerin tefsîri müellif tarafından yapılan açıklama ve ilavelerle genişletilerek Türkçeye tercüme edilmiştir. Kur'ân-ı Kerîm'in tercüme ve tefsirinde Türkçe dinî terimlerin kullanılması Türkçenin pek çok yeni kavram kazanmasına, söz varlığının gelişmesine ve zenginleşmesine vesile olması açısından oldukça önemlidir.

Bu çalışma giriş ve iki ana bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde, Ebu't-Tevfîk hakkında başvuru kaynaklarında yeterli bilgi bulunmadığından

müellifin teze konu olan eseri *Tercüme-i Tefsîr-i Hâzin* başta olmak üzere arşiv belgeleri ve diğer kaynaklardan hareketle Ebu't-Tevfîk'in hayâtı ve ilmî şahsiyeti hakkında bilgi verildi. "*Tercüme-i Tefsîr-i Hâzin*'in İncelenmesi" başlığını taşıyan birinci bölümde; eserin adı, yazılış târihi ve istinsâhı, sebeb-i te'lîfi ve türüne dâir bilgiler aktarıldıktan sonra eserin tercüme usûlü, tertîbi, kaynakları ve incelenen sûrenin konusu değerlendirildi. Ayrıca bu bölümde eserin dil ve üslûp özellikleri ile imlâ özellikleri hakkında bilgi verildi. Bununla birlikte "Metinde Şiirle İstişhâd" başlığı altında metinde geçen şiirlerin hangi bağlamda kullanıldığı incelendi. Son olarak "*Tercüme-i Tefsîr-i Hâzin*'i *Tefsîr-i Hâzin*'den Ayıran Bâzı Yönlere Dâir Misaller" başlığı altında misaller üzerinden Ebu't-Tevfîk'in tercümesini yaptığı tefsîre olan katkısı ortaya konuldu. İkinci bölümde ise "*Tercüme-i Tefsîr-i Hâzin*'in Çeviri Yazısı" başlığı altında sırasıyla Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphânesi Yazma Bağışlar Bölümü'nde yer alan nüshanın tavsîfi, çeviri yazısında tâkip edilen usûl ve birinci cildinin incelenen kısmının çeviri yazısına yer verildi.

Bu vesîleyle eserin keşfedilmesine öncülük eden Doç. Dr. İsmail TAŞ'a, tez konumun belirlenmesinden nihâyete erdirilmesine kadar fikir ve yönlendirmeleriyle danışmanlık eden kıymetli hocam Doç. Dr. Reyhan ÇORAK'a müteşekkirim. Ayrıca bilgi ve birikimlerinden istifâde etme imkânı bulduğum değerli hocalarım Prof. Dr. Mustafa İsmet UZUN, Prof. Dr. Hasan AKSOY, Doç. Dr. Bünyamin AYÇİÇEĞİ'ne teşekkürlerimi sunarım. Tezi hazırlama sürecinde karşılaştığım sorunlarda bana kıymetli zamanlarını ayırıp yardımcı olan Arş. Gör. Dr. Kübra CEYLAN, Rukiye KAYMAKÇI, Merve KARATOPRAK ve Hamide COŞKUN'a teşekkür ederim. Son olarak maddî-mânevî desteklerini esirgemeyen her dâim yanımda olan âileme ve arkadaşlarıma teşekkür ederim.

Büşranur ERMİŞ

İstanbul, 2023

İÇİNDEKİLER

ÖZ ..... **ii**

ABSTRACT ..... **iii**

ÖN SÖZ ..... **iv**

TABLO LİSTESİ ..... **viii**

RESİMLER LİSTESİ ..... **ix**

HARİTALAR LİSTESİ ..... **x**

KISALTMALAR LİSTESİ ..... **xi**

ÇEVİRİ YAZI ALFABESİ ..... **xiii**

GİRİŞ: EBU'T-TEVFÎK EŞ-ŞEYH ES-SEYYİD İBRÂHÎM SIRRÎ'NİN HAYÂTI VE İLMÎ ŞAHSİYETİ **1**

BİRİNCİ BÖLÜM

***TERCÜME-İ TEFSÎR-İ HÂZİN*'İN İNCELENMESİ**

1.1. ESERİN ADI 18

1.2. YAZILIŞ TÂRİHİ VE İSTİNSÂHI 18

1.3. SEBEB-İ TE'LÎFİ 22

1.4. ESERİN TÜRÜ 24

1.5. TERCÜME USÛLÜ 28

1.6. ESERİN TERTÎBİ 44

1.7. ESERİN KAYNAKLARI 45

1.7.1. Âyet ve Hadisler 45

1.7.2. Diğer Kaynaklar 50

1.8. İNCELENEN SÛRENİN (BAKARA) KONUSU 52

1.9. DİL VE ÜSLÛP ÖZELLİKLERİ 61

1.10. METNİN İMLÂ ÖZELLİKLERİ 70

1.11. METİNDE ŞİİRLE İSTİŞHÂD 74

1.12. *TERCÜME-İ TEFSÎR-İ HÂZİN*'İ *TEFSÎR-İ HÂZİN*'DEN AYIRAN BAZI YÖNLERE DÂİR MİSALLER 89

İKİNCİ BÖLÜM

***TERCÜME-İ TEFSÎR-İ HÂZİN*'İN ÇEVİRİ YAZISI**

2.1. NÜSHA TAVSÎFİ 95

2.2. ÇEVİRİ YAZISINDA TÂKİP EDİLEN USÛL 98

2.3. METİN 102

SONUÇ 580

KAYNAKÇA 583

EK: Yazma Eserden Örnek Varaklar **597**

TABLO LİSTESİ

Tablo 1.8: Tez kapsamında incelenen âyetlerde işlenen konular……...53

RESİMLER LİSTESİ

Resim - Arşiv Belgesi - (1)…….7

Resim - Arşiv Belgesi - (2)……....9

Resim - Mühür - (1)……...……...10

Resim - Mühür - (2)……..12

Resim - Arşiv Belgesi - (3)……..13

Resim - Yazma Eser 1.2 - (1)……17

Resim - Yazma Eser 1.2 - (2)……...20

HARİTALAR LİSTESİ

Harita 1.2 - (1)……19

Harita 1.2 - (2)……....19

KISALTMALAR LİSTESİ

a.mlf. : Aynı müellif

akt. : Aktaran

b. : bin, ibn

bk. : Bakınız

b.y. : Basım yeri yok

çev. : Çeviren/Tercüme eden

DİA : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi

dan. : Danışman

dznl. : Düzenleyen

ed. : Editör

Erişim : Erişim Tarihi

haz. : Hazırlayan

İSAV : İslâmî İlimler Araştırma Vakfı

No. : Numara

nşr. : Neşreden

ö. : Ölüm Tarihi

TDV : Türkiye Diyanet Vakfı

thk. : Tahkik eden

ts. : Tarihsiz

vd. : ve diğerleri

vr. **:** Varak

y.y. **:** Yayıncı yok

yy. **:** Yüzyıl

yay. haz. **:** Yayına hazırlayan

ÇEVİRİ YAZI ALFABESİ

ا ء	ʾ /Ā ā /A a /E e /İ i O o /Ö ö / U u /Ü ü	ص	Ṣ ṣ
ب	B b	ض	Ḍ ḍ /Ż ż
پ	P p	ط	Ṭ ṭ
ت ة	T t	ظ	Ẓ ẓ
ث	S̱ s̱	ع	ʿ
ج	C c	غ	Ġ ġ
چ	Ç ç	ف	F f
ح	Ḥ ḥ	ق	Ḳ ḳ
خ	Ḫ ḫ	ك	K k / G g /Ñ ñ
د	D d	ل	L l
ذ	Ẕ ẕ	م	M m
ر	R r	ن	N n
ز	Z z	و	V v /O o /Ö ö U u /Ü ü /Ū ū

س	S s	ھ	H h /a /e
ش	Ş ş	ي	Y y /I ı /İ i /Ī ī

GİRİŞ

EBU'T-TEVFÎK EŞ-ŞEYH ES-SEYYİD İBRÂHÎM SIRRÎ'NİN HAYÂTI VE İLMÎ ŞAHSİYETİ

Ebu't-Tevfîk eş-Şeyh es-Seyyid İbrâhîm Sırrî hakkında ulaşılabilen bilgiler oldukça sınırlıdır. Bu şebeple çalışılan eserden ve arşiv belgeleri başta olmak üzere diğer kaynaklardan edinilen bilgiler değerlendirilerek müellifin[1] kim olduğu ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Eser kütüphânenin dijital kataloğunda Musa bin Hacı Hüseyin el-İznikî adına kayıtlıdır. Nüsha incelendiğinde hiçbir varakta İznikî'nin adına ratlanmamakta ve bu bilginin hatalı olduğu açıkça görülmektedir.[2] Nitekim eserin müellifi ilk olarak zahriyedeki ferağ kaydında "*el-Mütercim Ebu't-Tevfîḳ eş-Şeyḫ İbrāhīm bi-şeyhi'l-maʿrūf Semmānī-zāde Şeyḫu'l-İslām*" şeklinde zikredilmektedir. Yine aynı sayfanın sol alt köşesinde üçgen bir çerçeve içerisinde müellif kendisini "*Efḳaru'l-verā, aḥḳaru'l-ʿibād Ebu't-Tevfîḳ eş-Şeyḫ es-Seyyid İbrāhīm Sırrī şeyḫ-i zāviye-i Şeyḫu'l-İslām Semmānī ʿÖmer Ḫulūṣī*" şeklinde tanıtmaktadır. Ayrıca varak 2ª'da "***İmdi*** *bu ʿabd-i mücrim pür-taḳṣīr, ṭālib-i ʿafv-i Rabbihi'l-laṭīfü'l- (17) ḫabīr. Meyān-ı dehr-i dūnda eṣḳāl-i ẕünūbāt ile müsīr. Āṣām-*

[1] Çalışmada Ebu't-Tevfîk eş-Şeyh es-Seyyid İbrâhîm Sırrî'den müellif ya da mütercim, Yûsuf el-Mısrî'den ise müstensih olarak bahsedilecektir. Ayşenur Danacı bu hususta şöyle söylemektedir: "… Yani eser Ebu't-Tevfîk es-Seyyid Şeyh İbrahim tarafından söylenir ancak eseri kâğıda geçiren kişi 'Mısırlı Yusuf' adında biridir." Bk. Ayşenur Danacı, *Ebu't-Tevfîk eş-Şeyh İbrahim'in Tercüme-i Tefsîr-i Hâzin Adlı Eserinde Sıfatların İncelenmesi (Giriş-İnceleme-Metin-Sözlük) (30a-50b Sayfaları Arası)*, (Karabük: Karabük Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022), 45.

[2] Detaylı bilgi için bk. Zeynep Eski, *Hâzin Tefsîri'nin Ebu't-Tevfîk eş-Şeyh İbrahim Tercümesi (Metin-İnceleme) (1.Cüz) (Fatiha Suresi-Bakara Suresi 1-141)*, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021); İsmail Taş, *Eski Anadolu Türkçesi Dönemi Eserlerinden "Tefsirü'l-Lübâb Tercümesi" Üzerine Dil İncelemesi (Giriş-İnceleme-Metin-Sözlük)*, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016), 243; a.mlf., "Tercüme-i Tefsiri'l-Lübâb Eserinin (Hâzin Tercümesi) Musa bin Hacı Hüseyin El-İznikî ve Başka Müellifler Tarafından Telif Edilmesi", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* 53 (2016), 91-110; Mehmet Akif Alpaydın, *Osmanlılarda Türkçe Tefsir Geleneği ve Gurâbzâde'nin Zübedü Âsâri'l-Mevâhib ve'l-Envâr'ı* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015), 92-93; Muhammet Abay, "Türkçedeki Kur'an Meâllerinin Tarihi ve Kronolojik Bibliyografyası", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 10/19-20 (2012), 292.

ı bī-nihāye ile ṭolu olan ḥaḳīr. Aʿnī Dervīş Yūsuf el-Ḫalvetī ve eş-Şeyḫ Ebu't-Tevfīḳ İbrāhīm-i Naḳşibendī (18) faḳīrān." şeklinde müellifin adına tekrar yer verilmektedir. Varak 1b'de de müellifin adı zikredilmektedir. Bu ifâdelerde müelliften dâimâ tevâzû ile bahsedildiği görülmektedir.

19. yüzyıl müelliflerinden biri olan Şeyh Ebu't-Tevfîk'in doğum târihi ile ilgili herhangi bir bilgiye ulaşılamamakla birlikte 18. yüzyılın ikinci yarısında dünyaya geldiği tahmin edilmektedir. Vefât târihi ise kaynaklarda 1835/1836 olarak geçmektedir. Ebu't-Tevfîk'in 3. Selim (ö. 1223/1808), 4. Mustafa (ö. 1223/1808) ve 2. Mahmud (ö. 1255/1839) dönemlerini idrak ettiği söylenebilir. Nakşibendî[3] tarîkatına mensup önemli bir şeyh olmasına rağmen kaynaklarda hayatı hakkında oldukça az bilgi bulunmaktadır.

Çoğu başvuru kaynağında Şeyh Ebu't-Tevfîk hakkında herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. Başvuru kaynaklarından biri olan *Sicill-i Osmânî*'de ise mütercimin isminin "*İbrâhîm Efendi (Seyyid) (Sâmânîzâde)*"[4] olarak verildiği görülmekte ve onun hakkında "*Şeyhlerden olup 1251'de (1835/36) vefat eyledi.*"[5] şeklinde bir bilgi verilmektedir. Mehmed Süreyya'nın Şeyh Ebu't-Tevfîk'i "*Seyyid*" ve "*Sâmânîzâde*" nisbeleriyle zikretmesi incelenen nüshada da karşılık bulmaktadır. Bu ifâdeler nüshada geçenlerle birlikte değerlendirildiğinde Şeyh Ebu't-Tevfîk'in Fatih Sultan Mehmet Hân'ın kabri yakınlarında bulunan Otlukçu Yokuşu'nda Samânîzâde Ömer Hulûsi Efendi tarafından yaptırılmış Samânîzâde Dergâhı diye bilinen kalenderhânenin[6] şeyhlerinden biri olduğu ihtimâli kuvvetlenir.

---

[3] Ayşenur Danacı, *Ebu't-Tevfîk eş-Şeyh İbrahim'in Tercüme-i Tefsîr-i Hâzin Adlı Eserinde Sıfatların İncelenmesi (Giriş-İnceleme-Metin-Sözlük) (30a-50b Sayfaları Arası)*, 41.

[4] Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, yay. haz. Nuri Akbayar, eski yazıdan akt. Seyit Ali Kahraman (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996), 3/762.

[5] Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, 3/762.

[6] Bu kalenderhâne 1792-1793'te Özbek dervişlerin faaliyet göstermesi için yapılmıştır. Kalenderhâne olarak yapılmasına rağmen esas olarak Meşrutiyet'e kadar medrese olarak kullanılmış, Meşrutiyet'ten sonra ise bir müddet daha medrese özelliğini muhafaza etmiştir. Günümüzde Sâmânîzâde Medrese ve Tekkesi arsası üzerinde; Darüşşafaka Caddesi'nin üzerinde, bir cephesi Başhoca Sokak'a bakan 39 numaralı Samanizade Yurdu bulunmaktadır. (Ali Kuşçu Mahallesi, 1455 ada, 22 parsel) Detaylı bilgi için bk. Mustafa Koç, *Revnakoğlu'nun*

İstanbul'u-İstanbulun İç Tarihi: Fatih, haz. Mustafa Koç (İstanbul: Fatih Belediyesi, 2021), 2/549-550; Tahsin Özcan, "Ömer Hulûsi Efendi, Sâmânîzâde", *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/72-73.

19. Asır İstanbul haritasında "Sâmânî-zâde Medresesi" ve "Tekye Ömer Hulûsî Efendi" ayrı paftalarda yer alan iki ayrı yapı olarak gösterilmektedir. Bk. Ekrem Hakkı Ayverdi, *19. Asırda İstanbul Haritası*, haz. Ekrem Hakkı Ayverdi (İstanbul: Şehir Matbaası, 1958), C 5, D 5.

Ömer Hulûsî Efendi'nin yaptırdığı ilim merkezi arşiv belgelerinde "kalenderhâne" olarak da geçmektedir. Bk. Osmanlı Arşivi (BOA), *Cevdet Evkaf [C..EV..]*, No. 110, Gömlek No. 5473; Osmanlı Arşivi (BOA), *Hatt-ı Hümayun [HAT.]*, No. 1478, Gömlek No. 34; Omanlı Arşivi (BOA), *Cevdet Evkaf [C..EV..]*, No. 269, Gömlek No. 13725.

1255/1840 tarihli bir arşiv belgesinde bu kalenderhânenin ismi "Nakşibendiye Zâviyesi" şeklinde geçmektedir. Ve belgede bu zâviyenin mahlûl hitâbetinin Şeyh Yûsuf Efendi'ye tevcîh edildiğinden bahsedilmektedir. Bk. Osmanlı Arşivi (BOA), *Cevdet Evkaf [C..EV..]*, No. 276, Gömlek No. 14059; Eski, *Hâzin Tefsîri'nin Ebu't-Tevfîk eş-Şeyh İbrahim Tercümesi*, 24.

1215/1800 tarihli bir arşiv belgesinde zâviyede mevcut mescidin câmiye çevrilmesinin uygun bulunduğu ve bu câminin hitâbetine Mahmûd Efendi ibn Mustafa'nın getirildiği hakkında bilgi verilmektedir. Bk. BOA, *HAT.*, No. 1478, Gömlek No. 34; Eski, *Hâzin Tefsîri'nin Ebu't-Tevfîk eş-Şeyh İbrahim Tercümesi*, 24.

Başka arşiv belgelerinde de bu zâviyenin meşîhat ve hitâbet cihetlerinin tevcîhi hakkında bilgiler bulunmaktadır. Bk. BOA, *C..EV..*, No. 110, Gömlek No. 5473; Osmanlı Arşivi (BOA), *Hatt-ı Hümayun [HAT.]*, No. 1581, Gömlek No. 7; Osmanlı Arşivi (BOA), *Cevdet Evkaf [C..EV..]*, No. 177, Gömlek No. 8802; Osmanlı Arşivi (BOA), *Sadaret Divan Kalemi Evrakı [A.}DVN.]*, No. 145, Gömlek No. 31.

1274/1857 tarihli bir arşiv belgesinde Samânîzâde tekkesinin tamiri hakkında bilgiler bulunmaktadır. Bk. Osmanlı Arşivi (BOA), *İrade Meclis-i Vala [İ.MVL.]*, No. 379, Gömlek No. 16620 (4).

1309/1892 tarihli bir diğer arşiv belgesinde ise Sâmânîzâde Medresesi'nin ismi "Dârü'l-hadîs Medresesi" olarak geçmekte ve bu belgede medresenin planı yer almaktadır. Bk. Osmanlı Arşivi (BOA), *Plan-Proje-Kroki Plan, Projeler [PLK.p..]*, No. 245.

Mübahat Kütükoğlu Ömer Hulûsî Efendi Dârü'l-hadîsi'nin bulunduğu yeri şöyle tarif etmektedir: "Darülhadis, Darüşşafaka caddesi üzerinde Otlukcu yokuşunun caddenin karşı tarafındaki devamı olan Başhoca ve Musannif sokaklarının çevrelediği adada yer almaktaydı." Bk. Mübahat S. Kütükoğlu, "1969'da Faal İstanbul Medreseleri", *Tarih Enstitüsü Dergisi* 7-8 (1976-1977), 366.

2. Meşrutiyet'ten sonra Şeyhülislam Hayri Efendi zamanında tüm medreselerin ismi "Dârü'l-hilâfeti'l-'aliyye" olarak belirlenen tek bir medreseye bağlanması kararlaştırılmıştır. Bu bağlamda 1912 yılında İstanbul'da bulunan medreseler tek tek incelenerek raporlar tutulmuştur. Bu raporlarda medresenin eğitim için uygun olup olmadığı "kadro dâhili" veya "kadro hârici" ifâdeleriyle belirtilmiştir. Bk. Kütükoğlu, "Dârü'l-Hilâfeti'l-'Aliyye Medresesi ve kuruluş arefesinde İstanbul Medreseleri", *İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi* 7 (1978), 1-22.

Bu raporlarda da Sâmânîzâde Medresesi'nin ismi "Dârü'l-hadîs-i 'Ömer Hulûsî Efendi" olarak geçmekte ve hakkında şu bilgilere yer verilmektedir:

"106 Dârü'l-hadîs-i ʿÖmer Hulûsi Efendi

Çarşanba caddesi

(«Medrese-i Dârü'l-hadîs-i 'Ömer Hulûsi Efendi der Otlukçu Yokuşu» mührü ve «mührü alınmıştır» kaydı var)

Altı 'aded muhdes baraka ile 14 'aded oda ki cem'an 20 odası olup zemîne muttasıl ve ba'zılarının arkası açık olmağla cereyân-ı havâya müsâ'id ise de zıyâ almaz ve ba'zılarının arkalarında menfez olmadığından teceddüd-i havâdan ve duhûl-i zıyâ-ı şemsden mahrûm bir-ikişer kişi ikāmet edebilir ve harâbca olduğu gibi çamaşırhâne, gusulhâne, abdesthâne ve müştemilât-ı sâiresi hey'et-i mecmu'asiyle harâb ve fenn-i hıfzı's-sıhha nokta-i nazarından talebe iskânına gayr-i müsa'id olduğundan havli ve 'arsası ve etrâfının gâyet geniş ve mevkı'inin mürtefi' ve havâdâr ve gāyet güzel olması hasebiyle fenne muvâfık ve tarz-ı cedîd

Ayrıca Mustafa Koç *Revnakoğlu'nun İstanbul'u* isimli eserinde "Samanîzâde Medrese ve Tekkesi" başlığı altında Ömer Hulûsî Efendi'nin kalenderhânesinde şeyhlik yapan zâtlara ilişkin bilgi verirken Şeyh Ebu't-Tevfîk'i de bu şeyhler arasında zikretmekte ve şöyle söylemektedir:

> Kalenderhanenin ilk şeyhi Ömer Hulûsî Efendi'nin vakfiyesinde işaret ettiği gibi Mahmud Efendi'ydi. Bu şeyhin posttan çekilmesiyle "tarîk-i Nakşbendiyye hulefâsından ve güzide kalenderândan Buhârî eş-Şeyh Abdulkâdir Efendi"nin şeyhlik makamına geçtiği görülür. Tarih 5 Aralık 1801'dir. Bundan sonra sırasıyla Şeyh Yûsuf Efendi, Şeyh Mustafa Efendi b. Mehmed (Şeyh Ahmed Hudâverdi'nin halifesi) ve Ebü't-Tevfîk Şeyh Seyyid İbrahim Efendi en-Nakşbendî burada şeyhlik yaptılar. Ebü't-Tevfîk Şeyh Seyyid İbrahim Efendi'nin 1836-37'de vefatından 1917'ye kadar tekkede bir şeyhin ismine rastlanmaz. Fatih yangınından biraz önce 12 Ekim 1917'de Nasûhîzâde Mustafa Âsım Efendi son şeyh olarak buraya tayin edildi. Bir yıl sonra Fatih yangınıyla Samanîzade müştemilâtından geriye pek bir şey kalmadı.[7]

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde Şeyh Ebu't-Tevfîk'in imzâsının yer aldığı bâzı belgeler tarafımızdan tespit edilmiştir. Bu belgelerde Şeyh Ebu't-Tevfîk'in "Ḫādimü'l-fuḳarā en-Naḳşbendiyye eş-Şeyḫ es-Seyyid İbrāhīm"[8], "Efḳaru'l-verā ḫādimu'l-fuḳarā es-Seyyid Ebu't-Tevfīḳ İbrāhīm türāb-ı naʿl-i

---

üzere bir medrese-i 'âliye-i 'ilmiyye inşâsı pek münâsib olacakdır. Derûnunda ayrıca bir mescid de vardır. Mükemmel bir müessese-i 'ilmiyye olmak için bundan daha elverişli bir mahal az bulunur.
Hâl-i hâzırıyle 40 kişi ikāmet edebilir. Fî 20 Ağustos sene 1330.
Kadro hârici
Müderrisleri:
Fâtih ders-i 'âmmlarından Bayındırlı Mustafa Efendi (çizilmiş)
Fâtih ders-i 'âmmlarından Vezirköprülü İbrâhim Zühdü Efendi, fî 19 Ağustos sene 336.
118 Mehmed Ağa, Çarşanba (çizilmiş)
121 Ûlâ-yı Zekeriyya (çizilmiş)
Râkım Efendi, Zincirlikuyu
Ümm-i Veled, Zincirlikuyu
'Arsa hâlindedir, fî 21 Kânûn-ı evvel sene 334." Bk. Kütükoğlu, "Dârü'l-Hilâfeti'l-'Aliyye Medresesi", 113.
Bu raporda verilen bilgilere göre 20 Ağustos 1330'da yapılan incelemeler sonucunda Samânîzâde medresesi'nin Dârü'l-hilâfeti'l-'aliyye Medresesi'ne dâhil edilmemesine karar verilmiştir. Ayrıca medresenin içerisinde bir mescid de bulunduğu belirtilmiştir. 1334'te ise rapor düzenlenerek medresenin ortadan kalktığı ve bulunduğu yerin arsa hâlinde olduğu bilgisi kaydedilmiştir.

[7] Koç, *Revnakoğlu'nun İstanbul'u*, 551.

[8] Osmanlı Arşivi (BOA), *Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı [TS.MA.e]*, No. 15, Gömlek No. 19, 2; Osmanlı Arşivi (BOA), *Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı [TS.MA.e]*, No. 1169, Gömlek No. 17; Osmanlı Arşivi (BOA), *Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı [TS.MA.e]*, No. 309, Gömlek No. 36.

aḳdām-ı ricāl-i Ḫudā-yı raḥīm bi-ṭarīḳati'n-Naḳşbendiyye ḳaddesallāhu esrārahüm"[9], "Ḫādimü'l-fuḳarā en-Naḳşbendiyye es-Seyyid İbrāhīm"[10] gibi imzâlar kullandığı görülmektedir. Bu imzâlarda Ebu't-Tevfîk kendisini "efḳaru'l-verā, ḫādimu'l-fuḳarā, faḳīr, ḥaḳīr" gibi tevâzû ifâde eden sıfatlarla vasıflandırmaktadır.

Tarafımızdan yapılan araştırmalar neticesinde arşiv kayıtlarında Şeyh Ebu't-Tevfîk'in Mehmed Tayyar, Mehmed Said Sermed ve Edib Said efendilerin görmüş oldukları rüyâyı tâbir ettiğine dâir belgeler bulunmuştur.[11] Belgeler incelendiğinde Ebu't-Tevfîk'in rüyâ tâbiri konusunda kendisini geliştirdiği ve bu hususta kâbiliyetli olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca bu belgelerde Ebu't-Tevfîk'in imzâsının bulunduğu görülmektedir.

İncelenen eserde Ebu't-Tevfîk'in istinsâh ettiği ve ders olarak anlattığı bâzı eserlere dâir bilgiler bulunmaktadır. Nüshanın 2ª varağında yer alan *"… aʿnī Dervīş Yūsuf el-Ḫalvetī ve eş-Şeyḫ Ebu't-Tevfīḳ İbrāhīm-i Naḳşibendī (18) faḳīrān. Ḳaçan ki İmām-ı ʿulūmu'l-luġa, kemālāt-ı ʿulūmda mübālaġa ile olan Mecdüddīn ḥażretiniñ bī-naẓīr olan Ḳāmūs-ı Muḥīṭ-i Oḳyānūs (19) nām kitābınıñ terceme itmesinden ve taḥrīr itmemizden ḫalāṣ olduḳda"* şeklindeki ifâdeden Ebu't-Tevfîk'in Fîrûzâbâdî'nin *el-Kâmûsu'l-muhît* isimli eserinin Yûsuf el-Halvetî tarafından yapılan Türkçe tercümesini istinsâh ettiği anlaşılmaktadır. Devamında yer alan *"Ḫarīrī raḥmetullāh ḥażretiniñ daḫı aʿlā (20) Maḳāmāt'ını lisān-ı Türkī ile taʿbīr itdikden ṣoñra"* şeklindeki açıklama ise Ebu't-Tevfîk'in Harîrî'nin *Makâmât* isimli eserinin Yûsuf el-Halvetî tarafından yapılan Türkçe

[9] Osmanlı Arşivi (BOA), *Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı [TS.MA.e]*, No. 885, Gömlek No. 67.
[10] Osmanlı Arşivi (BOA), *Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı [TS.MA.e]*, No. 1169, Gömlek No. 16.
[11] Osmanlı Arşivi (BOA), *Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı [TS.MA.e]*, No. 1150, Gömlek No. 17; Osmanlı Arşivi (BOA), *Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı [TS.MA.e]*, No. 314, Gömlek No. 62; Osmanlı Arşivi (BOA), *Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı [TS.MA.e]*, No. 314, Gömlek No. 64; Osmanlı Arşivi (BOA), *Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı [TS.MA.e]*, No. 314, Gömlek No. 60; Osmanlı Arşivi (BOA), *Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı [TS.MA.e]*, No. 865, Gömlek No. 75; BOA, *TS.MA.e*, No. 1169, Gömlek No. 17; BOA, *TS.MA.e*, No. 1169, Gömlek No. 16.

tercümesini[12] ders olarak anlattığını ortaya koymaktadır. Devamında, Ebu't-Tevfîk'in bu iki çalışmadan sonra *Tefsîr-i Hâzin*'i Türkçeye tercüme etme süreci ve bu esnâda yardımını aldığı kişiler nüshada yer alan şu ifâdelerle açıklanmıştır:

> Şeyḫu'l-İslām ve'l-müslimīn[13] Ḫāzin (22) ḳaddesallāhu rūḥahū ve nūr-be-nūr ʿilme żarīḥa ḥażretiniñ Lübbü lübābi't-teʾvīl fī-meʿālimi't-tenzīl nām tefsīrine göñül meyl itdi ki anı daḫı (23) lisān-ı Türkī teʾvīl [ü] taʿbīr itmege. Lākin ḥālet-i maʿīşet derdinde yedimiz ḳaṣīr olduġundan teʾlīfine cürʾet itmede olundı teḫīr. (24) Zīrā cemīʿ-i eşġāl-i dünyevīden ḳalb ḫālī olup ancaḳ ol ola tefkīr ki murād [u] maḳṣūdı ancaḳ ḥāṣıl olması anıñ ile yesīr (25) olur. Ol-demde cānib-i Ḥaḳḳ'a teveccüh idüp derūnda ol nār-ı eşġāl olmadan saʿīr, kendi elṭāf-ı kereminden iḥsān (26) ire bir mücīr ki ol ḫāl anıñ iʿānet [ü] müsāʿadesi ile ḥuṣūle gele dir iken irişüp elṭāf-ı kerem-i taḳdīr ümerā-i Mıṣr'dan (27) merḥūm ve maġfūrun leh emīrü'l-livā Muḥammed Bey'iñ raḥimehullāh ḥażretiniñ çerāġ-ı ʿiẓāmlarından bize tesḫīr itdigi emīru'l-livā Muṣṭafā (28) Bey'iñ kebīr Ḫudā-yı müteʿāl devlet-i saʿādetin dāʾim eyleye tā ilā-yevm-i ʿasīr. Ve ol günde ide ḥisābın daḫı yesīr, cennāt-ı ʿadnin (29) aña mesken eyleye bi-ḥaḳḳın beşīr [ve]'n-neẕīr[14], bizlere ziyādesi ile iʿānet eyleyüp muʿīn olduḳda ol demde tefsīri taḥrīr [u] teʾlīfe (30) sāʿid-i ẕeyli teşmīr itdik bi-ḥamdillāhi'l-meliki'l-ḳadīr. Dördünci senede tekmīli müyesser oldı münīr.[15]

Ebu't-Tevfîk'in *Tercüme-i Tefsîr-i Hâzin* isimli eserinin henüz tek nüshasına ulaşılmıştır. Muhtevâsından edinilen bilgilere göre dört senede tamamlanan ve dört ciltten müteşekkil[16] olan bu tefsir tercümesinin sadece ilk iki cildi mevcuttur. Ebu't-Tevfîk bu eseri te'lif etme sürecinde Mısır

---

[12] Katologda tercümânı "*Dervīş/Yūsuf el-Ḥalvetī*" olarak kaydedilen eserin istinsâh tarihi 1249/1833 olarak verilmiştir. Bk. *Mısır Millî Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Kataloğu (1870-1890)* (Mısır: Dâru'l-Kütüb el-Kavmiye Kısm'ul-Feharis el-Şarkiye, The General Egyption Book Organization, 1987), 2/262, No. 1000; Eski, *Hâzin Tefsîri'nin Ebu't-Tevfîk eş-Şeyh İbrahim Tercümesi*, 28.

[13] Metnin aslında "ve'l-müslimīn" ifâdesi derkenâra yazılmış ve uygun yere konulmasına işâret edilmiştir.

[14] Nâkıs iktibas. Âyetin tamamı şöyledir: {إِنَّا أَرْسَلْنَاكَ **بِالْحَقِّ بَشِيراً وَنَذِيراً** وَلَا تُسْئَلُ عَنْ أَصْحَابِ الْجَحِيمِ} "Doğrusu (ey peygamber), biz seni **hak ile desteklenmiş bir müjdeci ve uyarıcı olarak** gönderdik. Yakıcı azaba mahkûm olanlardan sen sorumlu değilsin.", el-Bakara 2/119. *Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, haz. Halil Altuntaş - Muzaffer Şahin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2011).

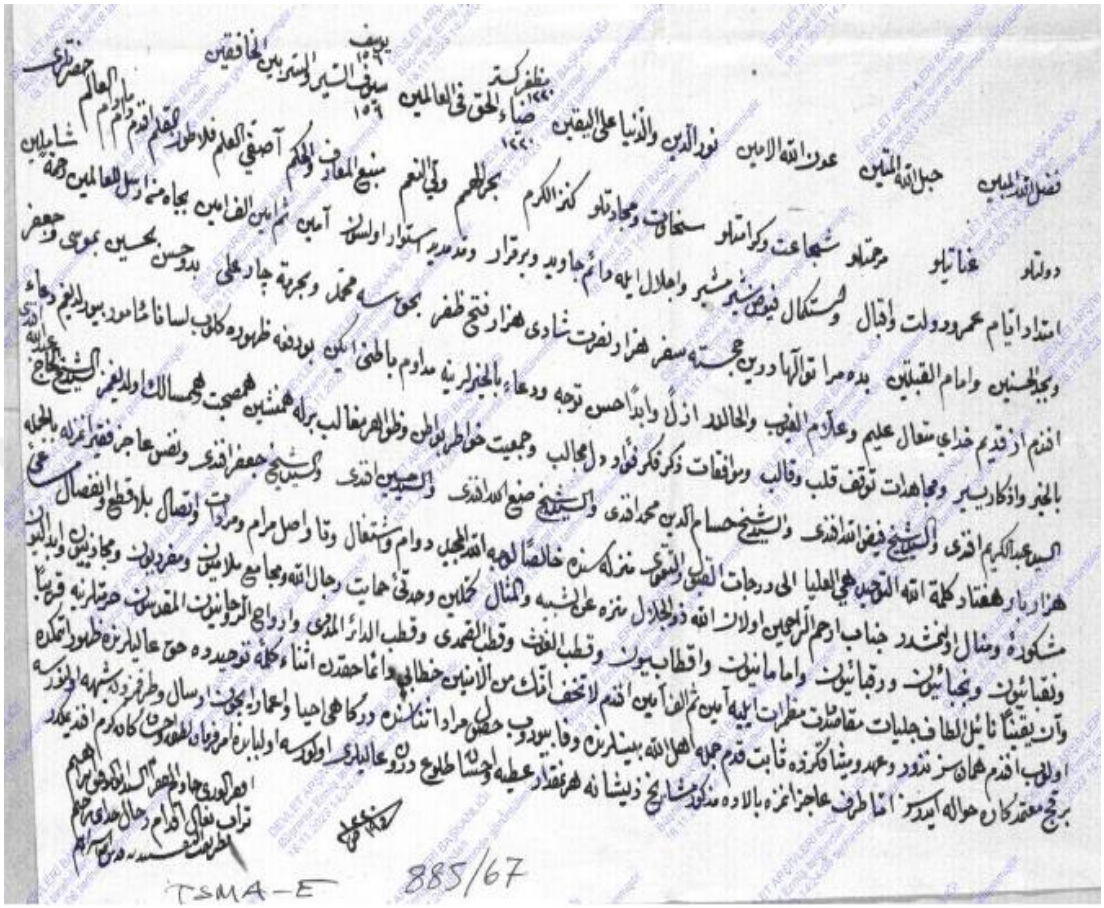
[15] Ebu't-Tevfîk eş-Şeyh es-Seyyid İbrâhîm Sırrî, *Tercüme-i Tefsîr-i Hâzin* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, 3163), 2a.

[16] Eserin dört cilt olduğu nüshada yer alan şu ifadelerden anlaşılmaktadır: "… Hâzin rahimehullah hazretinin ikinci **rub'u** temâm oldu. Hak teâlânın fazl-ı rahmetiyle üçüncü rub'un evveli sûre-i Nahl'dir…" Ebu't-Tevfîk eş-Şeyh es-Seyyid İbrâhîm Sırrî, *Tercüme-i Tefsîr-i Hâzin* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, 3164), 308a; Alpaydın, *Osmanlılarda Türkçe Tefsir Geleneği ve Gurâbzâde'nin Zübedü Âsâri'l-Mevâhib ve'l-Envâr'ı*, 93.

beylerinden Mehmed Bey'in yardımcısı Mustafa Bey'in yardımını almıştır. Nüshanın 2ª varağında *"Lübbü lübābi't-teʾvīl fī-meʿālimi't-tenzīl nām tefsīrine gönül meyl itdi ki anı daḫı (23) lisān-ı Türkī teʾvīl [ü] taʿbīr itmege. Lākin ḥālet-i maʿīşet derdinde yedimiz ḳaṣīr olduġundan teʾlīfine cürʾet itmede olundı teʾḫīr."* şeklindeki ifâdelerle geçim derdi sebebiyle te'lîfine başlamada gecikildiği belirtilen *Tercüme-i Tesîr-i Hâzin'*in te'lifi sırasında da maddî ve mânevî sıkıntı çekilmiş olmalı ki bâzı ulemâ ve devlet adamlarından yardım alınmıştır. Ayrıca Zeynep Eski'nin arşiv kayıtlarından tespit ettiğine göre Ebu't-Tevfîk bu tefsîrin te'lîfi devam ederken nüshada övgüyle bahsettiği devlet adamlarından biri olan Sadrazam Yûsuf Ziya Paşa'dan dergâhın ihyâsı ve imarı için yardım ve bu dergâhta bulunan şeyhler için atıyye ihsân edilmesi talebinde bulunmuştur.[17] Arşiv belgesi tarafımızdan tekrar okunmuş ve bâzı düzeltmeler yapılmıştır:

[17] H. Gaye Bostancı, *Ebu't-Tevfîk Eş-Şeyh İbrahim'in Tercüme-i Tefsîr-i Hâzin Adlı Eserinde Zarfların İncelenmesi (Giriş-İnceleme-Metin-Sözlük) (1a-22b Sayfaları Arası)*, (Karabük: Karabük Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022), 19; Eski, *Hâzin Tefsîri'nin Ebu't-Tevfîk eş-Şeyh İbrahim Tercümesi*, 25.

Resim - Arşiv Belgesi - (1)

Kaynak: BOA, *Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı [TS.MA.e]*, No. 885, Gömlek No. 67.

Faẕlullāhu'l-mübīn, ḥablullāhu'l-metīn, ʿavnullāhu'l-emīn, nūru'd-dīn ve'd-dünyā ʿale'l-yaḳīn, żiyāʾu'l-ḥaḳḳ fi'l-ʿālemīn, süyūfu's-seyr ve's-sırr beyne'l-ḫāfıḳayn, devletlü, ʿināyetlü, merḥametlü, şecāʿatlü ve kerāmetlü, seḫāvet ve mecādetlü, kenzü'l-kerem, baḥru'l-himem, veliyyü'n-niʿam, menbaʿu'l-maʿārif ve'l-ḥikem, āṣafiyyü'l-ʿilm, Felāṭūnu'l-ḳalem efendim dām-ı mādāmü'l-ʿālem ḥażretleri imtidād-ı eyyām-ı ʿömr ü devlet ü iḳbāl ve istikmāl-i füyūż-ı şīr-i müşīr ü iclāl ile dā'im cāvīd ve ber-ḳarār ve medd-i medīd-i üstüvār olsun. Āmīñ, ṣümme āmīn, elfe āmīñ bi-cāhı min-erseli li'l-ʿālemīn raḥmeten ṣāmilīn ve bi-ceddi'l-Ḥasaneyn ve İmāmi'l-ḳıbleteyn be-dih merā tū ilāhā derīn ḥuceste sefer-i hezār nuṣret-i ṣādī hezār feṭḥ-i ẓafer bi-ḥaḳḳı se Muḥammed ve bi-ḥürmeti çār ʿAlī bi-du Ḥasan bi-Ḥüseyn bi-Mūsā ve Caʿfer efendim ez-ḳadīm Ḫudā-yı müteʿāl ʿalīm ü ʿallāmu'l-ġuyūb ve'l-ḥāldir. Ezelen ve ebeden ḥüsn-i teveccüh ve duʿā bi'l-ḫayrlarına müdāvim-i bāṭınī iken bu defʿa ẓuhūra gelüp lisānen meʾmūr buyurulduġum duʿā bi'l-ḫayr ve eẕkār-ı yesīr ve mücāhedāt-ı tevaḳḳuf-ı ḳalb ü ḳālıb ve muvāfaḳāt-ı ẕikr-i fikr-i fu'ād-ı dil-i mecālib ve cemʿiyyet-i ḫavāṭır-ı bevāṭın u ẓevāhir-i maġālib birle hem-nişīn, hem-ṣoḥbet ve hem-sālik oldığumuz es-Seyyid Şeyḫ el-Ḥāc ʿAbdullāh Efendi, es-Seyyid ʿAbdülkerīm Efendi ve es-Seyyid Şeyḫ Feyżullāh Efendi ve es-Seyyid Şeyḫ Ḥüsāmüddīn Muḥammed Efendi ve es-

Seyyid Şeyḫ Ṣunʿullāh Efendi ve es-Seyyid Ḥüseyn Efendi ve es-Seyyid Şeyḫ Caʿfer Efendi ve nefs-i ʿāciz faḳīrānemizle bi'l-cümle hezār bār heftād kelimetullāhu'ṭ-ṭevḥīd hiye'l-ʿulyā ilā-derecāti'l-ḳabūl ve'ṭ-taḳvā menzilesinde ḫālişan li-vechillāhi'l-mecīd devām ve işṭiġāl ve tā vāṣıl-i merām u murādāt ve ittiṣāl-i bilā-ḳaṭʿ u infiṣāl-i mesāʿī-yi meşkūre vü menāl olunmuşdur. Cenāb-ı erḥamu'r-rāḥimīn olan Allāh ẕü'l-celāl münezzeh ʿani'ş-şebīh ve'l-miṡāl taḥmilīn vahdetī ḥimāyet-i ricālullāh ve mecāmiʿ-i melāmiyyūn ve müfrediyyūn ve mecāẕibīn ve ebdāliyyūn ve nuḳabā'iyyūn ve nücebā'iyyūn ve ruḳabā'iyyūn ve imāmāniyyūn ve aḳṭābiyyūn ve ḳuṭbu'l-ġavṡ ve ḳuṭbu'ṣ-ṣamedī ve ḳuṭbu'd-dā'iru'l-mededī ve ervāḥu'r-rūḥāniyyūnu'l-muḳaddisūn ḥürmetlerine ḳarīben ve ān yaḳīnen nā'īl-i elṭāf-ı celiyyāt-ı maḳāṣıdāt-ı muẕmerāt eyleye. Āmīn, ṡümme elfe āmīn. Efendim ﴿لَا تَخَفْ اِنَّكَ مِنَ الْاٰمِنِينَ﴾[18] ḫiṭābı dā'ima Ḥaḳḳ'dan eṡnā-i kelime-i tevḥīdde ḥaḳḳ-ı ʿālīlerinde ẓuhūr itmekde olup efendim hemān siz nüẕūr u ʿahd ü mīṡāḳıñızda ṡābit-ḳadem cümle ehlullāh beynlerinde vefā buyurup ḥuṣūl-i murād eṡnāsında dergāhı iḥyā' vü iʿmār içün irsāl ve ṭarafımızdan şübhe olunursa birḳaç muʿtemed-kāra ḥavāle idersiz. Ammā ṭaraf-ı ʿācizānemize bālāda meẕkūr meşāyıḫ-ı ẕī-şāna her ne miḳdār ʿaṭıyye vü iḥsān ṭulūʿ-ı derūn-ı ʿālīleri olursa ol bābda emr u fermān, luṭf u iḥsān kān-ı kerem efendimiñdir.

Efḳaru'l-verā ḫādimu'l-fuḳarā es-Seyyid Ebu't-Tevfīḳ İbrāhīm türāb-ı naʿl-i aḳdām-ı ricāl-i Ḫudā-yı raḥīm bi-ṭarīḳati'n-Naḳşbendiyye ḳaddesallāhu esrārahüm.

Fī-sene 1220, 19 Safer.[19]

Bu belge 19 Safer 1220/19 Mayıs 1805 tarihinde *Tercüme-i Tefsîr-i Hâzin*'in tamamlanmasından (15 Receb 1221) bir buçuk yıl önce Yûsuf Ziya Paşa'ya gönderilmiştir. Belge incelendiğinde Ebu't-Tevfîk'in Yûsuf Ziya Paşa ile temaslarının olduğu görülmekte ve dergâhı için yardım taleb edecek kadar yakın oldukları anlaşılmaktadır. Ayrıca yardım taleb edilen dergâhın nüshada açıkça belirtilen Sâmânîzâde Medresesi olma ihtimâli yüksektir.[20]

Tarafımızdan yapılan araştırmalar neticesinde arşiv kayıtlarında Ebu't-Tevfîk'in daha sonraki yıllarda Feyzullah Efendi'den de dergâhı için yardım

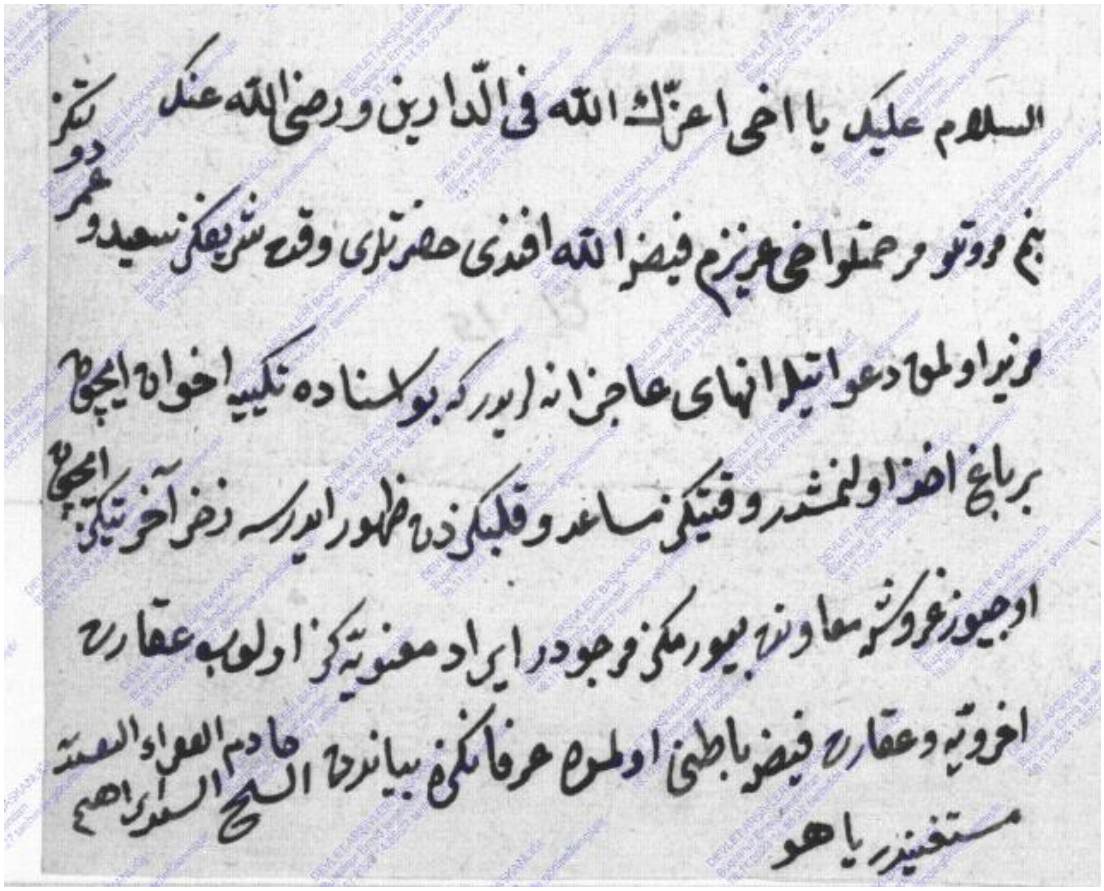
[18] Nâkıs iktibas. Âyetin tamamı şöyledir: ﴿وَاَنْ اَلْقِ عَصَاكَ فَلَمَّا رَاٰهَا تَهْتَزُّ كَاَنَّهَا جَانٌّ وَلّٰى مُدْبِراً وَلَمْ يُعَقِّبْ يَا مُوسٰى اَقْبِلْ وَلَا تَخَفْ اِنَّكَ مِنَ الْاٰمِنِينَ﴾ "'Değneğini (yere) at.' (Mûsâ, değneğini attı). Onu bir yılanmış gibi süratle hareket eder görünce, arkasına bakmadan dönüp kaçtı. (Bu sefer şöyle seslenildi:) 'Ey Mûsâ! Beri gel, **korkma. Çünkü sen güvenlikte olanlardansın.**'" el-Kasas 28/31.

[19] BOA, *TS.MA.e*, No. 885, Gömlek No. 67.

[20] Eski, *Hâzin Tefsîri'nin Ebu't-Tevfîk eş-Şeyh İbrahim Tercümesi*, 27.

talep ettiğine dâir belgeler bulunmuştur. Bu belgelerde Ebu't-Tevfîk'in imzâsının yer aldığı görülmektedir:

Resim - Arşiv Belgesi - (2)

Kaynak: BOA, *Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı [TS.MA.e]*. No. 15, Gömlek No. 19 (3).

es-Selāmu ʿaleyke yā eḫī eʿazzekallāh fi'd-dāreyn ve rażıyallāhu ʿanke

Benim mürüvvetlü merḥametlü eḫī ʿazīzim Feyżullāh Efendi ḥażretleri vaḳt-i şerīfiñiz saʿīd ve ʿömr-i devletiñiz mezīd olmaḳ deʿavātıyla inhā-yı ʿācizāneleridir ki bu esnāda tekyeye iḫvān içün bir bāġ aḫẕ olunmuşdur vaḳtiñiz müsāʿid ve ḳalbiñizden ẓuhūr iderse ẕaḫr-ı āḫiretiñiz içün üç yüz ġuruşla muʿāvenet buyurmañız mercūdur īrād-i maʿneviyyeñiz olup ʿaḳāret-i uḫreviyye ve ʿaḳāret-i feyż-i bāṭınī olmada ʿirfānıñıza beyāndan müstaġnīdir yā hū.

Ḫādimü'l-fuḳarā en-Naḳşbendiyye eş-Şeyḫ es-Seyyid İbrāhīm[21]

[21] BOA, *TS.MA.e*, No. 15, Gömlek No. 19 (3).

Yukarıdaki belgenin de içerisinde bulunduğu dosyadaki bâzı belgelerde Ebu't-Tevfîk'in mührünün yer aldığı tespit edilmiştir. Mühür manzûm yazılmış olup tarafımızdan şöyle okunmuştur : [22]

İsm-i ẕātıñ ḥürmetiçün yā Ḥalīm
Ḳıl ʿaṭā ḳalb-i selīm Seyyid İbrāhīm

Resim - Mühür - (1)

Kaynak: BOA, *Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı [TS.MA.e],* No. 15, Gömlek No. 19.

Ebu't-Tevfîk'in başka eserleri de istinsâh ettiği Ferhat Koçyiğit ve Muhammed İkbal Ekinci tarafından 2021 yılında yazılan bir makâlede ifâde edilmiştir.[23] Bu makâlede Ebu't-Tevfîk'in Nakşibendî-Müceddidî şeyhi olan Köstendilli Süleyman Şeyhî (ö. 1235/1819-20)'nin birkaç eserini istinsâh ettiğine dâir şu bilgiler verilmiştir:

> Mecmuada iki farklı istinsah tarihi bulunmaktadır. *Mir'âtü'l-muvahhidîn*'in temmet kaydında Durmûş b. Abdullâh Köstendilî'nin (ö. ?) bu nüshayı 1227/1813 yılında yazdığı belirtilmiş, ardından müstensih Ebu't-Tevfîk eş-Şeyh İbrâhim Sırrî (ö. ?) söz konusu nüshayı 12 Rebîü'l-evvel 1250/1834 yılında istinsah ettiğini belirtmiştir. *Şerh-i Kelâm-ı Ca'fer-i Sâdık*'tan hemen sonra gelen *Terkîbât-ı erbaîn*'in temmet kaydında ise Durmûş b. Abdullâh Köstendilî'ye işaret edilmeden bu nüshanın 1227/1813 yılında yazıldığı belirtilmiş, müstensih eş-Şeyh es-Seyyid İbrâhim Ebu't-Tevfîk de *Terkîbât-ı erbaîn*'i bu nüshadan 1246/1830 yılında istinsah ettiğini belirtmiştir. Bu

[22] BOA, *TS.MA.e*, No. 15, Gömlek No. 19.
[23] Ferhat Koçyiğit - Muhammed İkbal Ekinci, "Köstendilli Süleyman Şeyhî'nin Şerh-i Kelâm-ı Ca'fer-i Sâdık'ı: Tahlil ve Transkripsiyon", *İslami İlimler Araştırmaları Dergisi* 9 (Haziran 2021), 138.

bilgilerden hareketle Ebu't-Tevfîk eş-Şeyh İbrâhim Sırrî'nin söz konusu mecmuayı Süleyman Şeyhî hayattayken kaleme alınan 1227/1813 tarihli bir nüshadan istinsah ettiği anlaşılmaktadır.[24]

Ebu't-Tevfîk'in mütercim olmasının yanı sıra müstensihlik de yaptığı söylenebilir. Nitekim *Tefsîr-i Hâzin*'i tercüme etmesinden yaklaşık 25 yıl sonra kendisi ile aynı tarîkata mensup olan Süleymân Şeyhî'nin *Terkîbât-ı Erbaîn* isimli risâlesini 1246/1830 yılında, *Mir'âtü'l-muvahhidîn* isimli risâlesini ise 12 Rebîü'l-evvel 1250/1834 yılında istinsâh etmiştir. Kanaatimize göre Ebu't-Tevfîk'in tefsir tercümesinin üzerinden geçen oldukça uzun zaman zarfında henüz tespit edilemeyen başka eserler de tercüme etmiş veya istinsâh etmiş olması muhtemeldir.

Yine Koçyiğit ve Ekinci'nin makâlelerinde Süleyman Şeyhî'nin *Şerh-i Kelâm-ı Ca'fer-i Sâdık* isimli risâlesinin 106[b] varağında *"Beyt: Kişi neyi severse kānıñ ile ḳoyulṣun evc-i ḥaşra ve neşra"* şeklinde bir manzûme verilip derkenârında *"Men iʿtaḳade ḥicren lenefeʿahu. Kişi her kimi severse ānınla ḥaşr olur dirler. Seversen ṭaş daḫī ḫaşra ve neşra. Li-muḥarririhi Ebu't-Tevfīḳ Şeyḫ İbrāhīm Ḳāḍī."* ifâdesinin bulunduğu belirtilmiştir.[25] Derkenârda yer verilen Ebu't-Tevfîk Şeyh İbrâhîm Kâdî isimli zâtın söz konusu risâle ile aynı mecmûada yer alan *Terkîbât-ı Erbaîn* ve *Mir'âtü'l-muvahhidîn* isimli risâlelerin müstensihi olan Ebu't-Tevfîk eş-Şeyh İbrâhîm Sırrî olması muhtemeldir. Ayrıca derkenârda ifâdelerine yer verilen Ebu't-Tevfîk'in söz konusu risâlenin de müstensihi olması kuvvetle muhtemeldir.

Yukarıda belirtildiği üzere Süleyman Şeyhî'nin *Şerh-i Kelâm-ı Ca'fer-i Sâdık* isimli risâlesinin derkenârında Ebu't-Tevfîk Şeyh İbrâhîm için *"Ḳāḍī"* sıfatının kullanıldığı dikkat çekmektedir. Bundan dolayı Ebu't-Tevfîk'in kadılık yaptığı düşünülmektedir. Ayrıca tarafımızdan yapılan araştırma neticesinde arşiv kayıtlarında "el-ʿAbdü'd-dāʿī li'd-devleti'l-ʿaliyyeti'l-

[24] Koçyiğit - Ekinci, "Köstendilli Süleyman Şeyhî'nin Şerh-i Kelâm-ı Ca'fer-i Sâdık'ı: Tahlil ve Transkripsiyon", 138.
[25] Koçyiğit - Ekinci, "Köstendilli Süleyman Şeyhî'nin Şerh-i Kelâm-ı Ca'fer-i Sâdık'ı: Tahlil ve Transkripsiyon", 157-158.

ʿOṯmāniyye Ebu't-Tevfīḳ es-Seyyid İbrāhīm el-müvellā-ḫilāfe bi-ḳażā-i Sögüd"[26] ve "ed-Dāʿī el-muḫliṣ Ebu't-Tevfīḳ es-Seyyid İbrāhīm el-müvellā-ḫilāfe bi-ḳażā-i Sögüd"[27] imzâlarının yer aldığı ve arka sayfasında "eş-Şeyh İbrāhīm" mührünün bulunduğu iki belgeye ulaşıldı. 1215 tarihli bu belgelerde söz konusu Söğüt kazâsının kadı nâibinin Ebu't-Tevfîk olması muhtemeldir. Bu bilgilere dayanarak Ebu't-Tevfîk eş-Şeyh İbrâhîm Sırrî'nin bir süre kadılık görevinde bulunmuş olabileceği söylenebilir.

Resim - Mühür - (2)

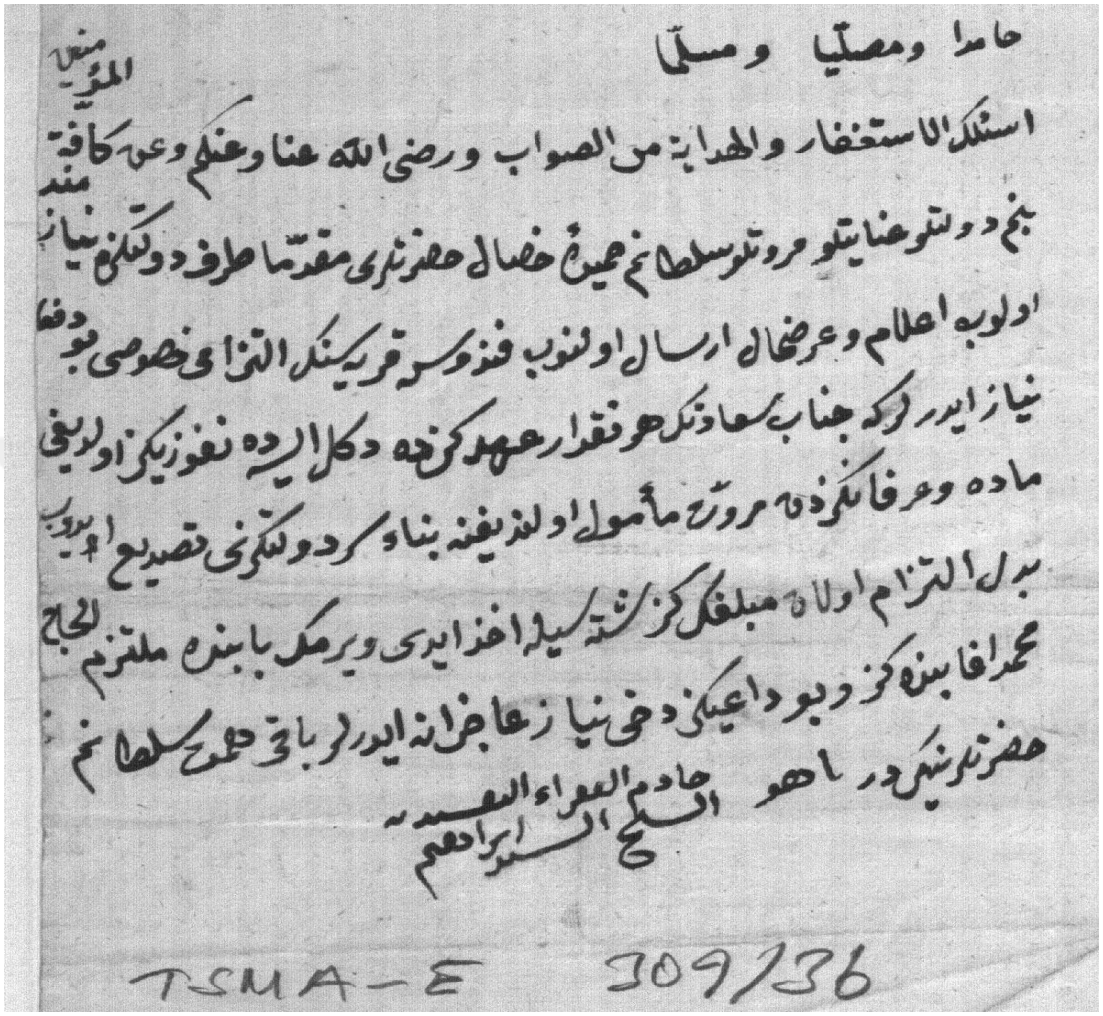

Kaynak: BOA, *Ali Emiri Selim 3 [AE.SSLM.III]*. No. 60, Gömlek No. 3554.

Ayrıca tarafımızdan ulaşılan 1214/1799 tarihli bir arşiv belgesinde Nakşibendî şeyhi Seyyid İbrâhîm Efendi'nin iltizâmına tâlib oldukları Kontuş karyesinin kendilerine tevcîh edilmesine dâir bir ricâ yazısı bulunmaktadır:

[26] Osmanlı Arşivi (BOA), *Ali Emiri Selim 3 [AE.SSLM.III]*, No. 59, Gömlek No. 3549.
[27] Osmanlı Arşivi (BOA), *Ali Emiri Selim 3 [AE.SSLM.III]*, No. 60, Gömlek No. 3554.

Resim - Arşiv Belgesi - (3)

Kaynak: BOA, *Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı [TS.MA.e]*. No. 309, Gömlek No. 36.

Ḥāmiden ve muṣalliyen ve müsellimen

Es'elüke'l-istiġfāra ve'l-hidāyete mine'ṣ-ṣavābi ve raḍıyallāhu ʿannā ve ʿanküm ve ʿan-kāffeti'l-mü'minīn. Benim devletlü, ʿināyetlü, mürüvvetlü sulṭānım ḥamīde-i ḫıṣāl ḥażretleri muḳaddemen ṭaraf-ı devletiñize niyāz-mend olup aʿlām u ʿarż-ı ḥāl irsāl olunup Ḳonduş ḳaryesiniñ iltizāmı fuṣūṣı bu defʿa niyāz iderler ki cenāb-ı saʿādetiñ her ne ḳarār ʿuhdeñizde degil ise de nüfūziñiz oldıġı mādde vü ʿirfānıñızdan mürüvvet me'mūl olundıġına binā'en ser-devletiñizi taṣdīʿ idüp bedel-i iltizām olan meblaġıñ güzeştesiyle aḫẕ idi virmek bābında mültezemü'l-ḥāc Muḥammed Aġa bendeñiz ve bu dāʿīñiz daḫı niyāz-ı ʿācizāne iderler bāḳī himmet sulṭānım ḥażretleriñizdir yā hū.

Ḫādimü'l-fuḳarā en-Naḳşbendiyye eş-Şeyḫ es-Seyyid İbrāhīm[28]

[28] BOA, *TS.MA.e*, No. 309, Gömlek No. 36.

Yapılan araştırmalar neticesinde Ebu't-Tevfîk'in ismine Süleyman Şeyhî'nin bir eserinde de rastlanmıştır. Nitekim Süleyman Şeyhî dostlarına ve müridlerine yazmış olduğu mektuplarını ve muhâtaplarından gelen soru-cevapları topladığı *Mektûbât-ı Erbaîn* isimli eserinde *"Der-aliyyede Samâni-zâde Tekye-nişîni yegâne-i âlim eş-Şeyh İbrâhim Efendi Hazretleri'nin mektûb-ı sûretidir."* ve *"Mektûb-ı merğûbun cevâbı sûretidir."* başlıkları altında bir mektuba ve onun cevâbına yer vermiştir.[29] Mektubun muhâtabı olan eş-Şeyh İbrâhîm Efendi'nin *"Der-aliyyede Samânî-zâde Tekye-nişîni"* olarak vasıflanması bu zâtın Ebu't-Tevfîk eş-Şeyh İbrâhîm Sırrî olduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca Süleyman Şeyhî İstanbul'da bulunan Samânîzâde Dergâhı'nın şeyhi olan Ebu't-Tevfîk'i *"yegâne-i âlim"* olarak vasıflandırmıştır. Bu bilgilerden Ebu't-Tevfîk'in ilim sâhibi bir zât olduğu anlaşılmaktadır.

Yukarıda bahsi geçen mektûba Ebu't-Tevfîk'in vermiş olduğu cevap şöyledir:

> **Mektûb-ı merğûbun cevâbı sûretidir.**
>
> Cellallâhım maâli şîm karındâş-ı vâlâ güherim, azîzim hû. Hemâre âsitân-ı kerâmet âşiyânları envâr-ı maârif-i ilâhiyye ile pürnûr ve sâyebân-ı kemâl-i himem-i velâyetlerinde uşşâk ve dervişâna nûr-ı îkān ve ma'rifet ile münevver ve ma'mûr olmaları deavâtıyla. Arîza-i senâ-farîzalarıdır ki, bundan akdem mektûb, işâret ve beşâreti hâvî ve mefhûm-ı künûz ve rumûzu muhtevî mersûmları vâsıl ve kemâl-i sürûr ve ibtihâc hâsıl olmuşdur. Zeng-i Atâ Hazretleri'nin buyurduğu vech üzere "Cümle buğday biz samân. Cümle yahşî biz yamân." fehvâsınca ne işâret ve beşâretdir ki ne ehliyyet ve ne künûz ve rumûz dercine salâhiyyet hâsıl edebildik. Hemân Allah ve erenler inâyetiyle yalnız kendimizi bilmek saâdetiyle dilşâd ve kayd-ı hestî zulümâtından âzâd, ve envâr-ı şerîf-i nistî ile ervâh ve eşbâhımız ma'mûr ve âbâd eyleye. Âmîn, elfü âmîn.[30]

Ebu't-Tevfîk'in Süleymân Şeyhî ile mektuplaşması ve bu mektupta "*karındâş-ı vâlâ güherim"* şeklinde bir yakınlık ifâdesi kullanması aynı tarîkata

[29] Hadicet ül Kübra Öksüz, *Köstendilli Süleyman Şeyhî'nin Mektûbât-ı Erbaîn, Terkîbât-ı Erbaîn ve Te'vîlât-ı Erbâin İsimli Eserleri (İnceleme ve Metin)*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010), 113-114.
[30] Öksüz, *Köstendilli Süleyman Şeyhî'nin Mektûbât-ı Erbaîn, Terkîbât-ı Erbaîn ve Te'vîlât-ı Erbâin İsimli Eserleri*, 114.

mensup olan bu iki zâtın irtibatta olduklarını ve görüşmüş olabileceklerini ortaya koymaktadır.

Ebu't-Tevfîk'in nasıl bir eğitim gördüğüne dâir kaynaklarda herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. *Tefsîr-i Hâzin*'i tercüme etmesi onun iyi derecede Arapça bildiğini ortaya koymaktadır. Ayrıca Ebu't-Tevfîk'in zaman zaman tekkede verilen tefsir derslerini de okuttuğu söylenebilir. Nitekim nüshada yer alan ifâdeler bu eserin Mütercim Ebu't-Tevfîk tarafından medresede talebelere anlatılan Türkçe tefsir derslerinin te'lif edilmesi sonucu meydana getirildiğini düşündürmektedir.[31]

Ebu't-Tevfîk'in *Tefsîr-i Hâzin*'de yer alan Arapça manzûmeleri Türkçe olarak nazma çekmesi onun edebî yönünü göstermesi açısından dikkat çekmektedir. Türkçeye aktarılan bu manzûmeler incelendiği vakit onun edebî bilgisinin azımsanmayacak düzeyde olduğu görülür. Ayrıca istinsâh ettiği düşünülen Süleyman Şeyhî'nin *Şerh-i Kelâm-ı Ca'fer-i Sâdık* isimli risâlesinin 106[b] varağının derkenârında yer alan *"Men iʿtaḳade ḥicren lenefeʿahu. Kişi her kimi severse ānınla ḥaşr olur dirler. Seversen ṭaş daḫī ḥaşra ve neşra. Li-muḥarririhi Ebu't-Tevfīḳ Şeyḫ İbrāhīm Ḳāḍī."* şeklindeki manzûmesi ve arşiv belgelerinde bulunan mühründe yer alan "İsm-i ẕātıñ ḥürmetiçün yā Ḥalīm / Ḳıl ʿaṭā ḳalb-i selīm Seyyid İbrāhīm" şeklindeki manzûmesi de onun edebî yönünü göstermektedir. Nitekim çok yönlü bir kişiliğe sahip olan Ebu't-Tevfîk, dinî ilimler yönünden kendini geliştirmesinin yanı sıra edebî yönden de kendini belli bir seviyeye getirmiştir.

Tüm bu bilgilerden sonra *Tefsîr-i Hâzin*'i tercüme eden zâtın Ebu't-Tevfîk eş-Şeyh İbrâhîm Sırrî olduğu söylenebilir. Ebu't-Tevfîk tefsir tercümesi yazıldıktan yaklaşık 30 yıl sonra 1251/1835-1836 yılında vefât etmiştir. *Tefsîr-i Hâzin*'i Türkçeye tercüme etmesinin yanı sıra bâzı eserleri de istinsâh eden

[31] Eski, *Hâzin Tefsîri'nin Ebu't-Tevfîk eş-Şeyh İbrahim Tercümesi*, 36; Danacı, *Ebu't-Tevfîk eş-Şeyh İbrahim'in Tercüme-i Tefsîr-i Hâzin Adlı Eserinde Sıfatların İncelenmesi (Giriş-İnceleme-Metin-Sözlük) (30a-50b Sayfaları Arası)*, 51.

Ebu't-Tevfîk kısa bir müddet de olsa kadılık görevinde bulunmuştur. Hakir, fakir vb. tevâzu sözleriyle kendini vasıflandıran Ebu't-Tevfîk, Nakşibendî tarîkatına mensup olup Samânîzâde Dergâhı şeyhlerindendir.

BİRİNCİ BÖLÜM

TERCÜME-İ TEFSÎR-İ HÂZİN'İN İNCELENMESİ[32]

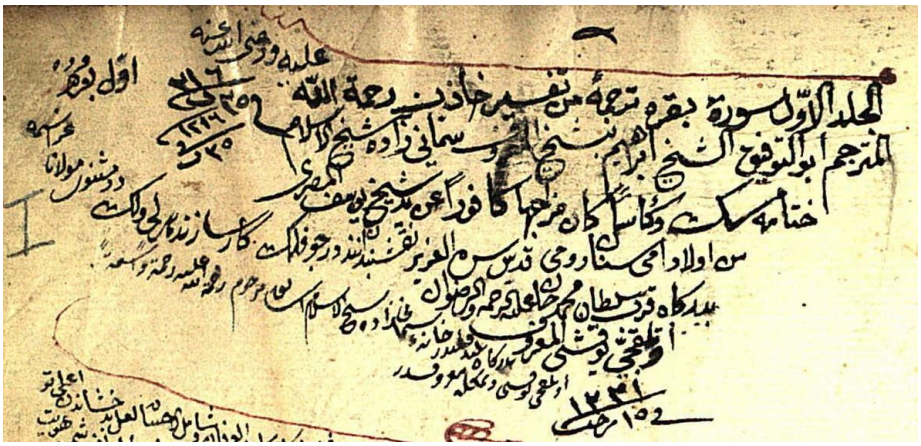
1.1. ESERİN ADI

Eser Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphânesi Yazma Bağışlar Bölümü 3163 numarada *Tercüme-i Tefsîr-i Hâzin* adıyla kayıtlıdır. Nüshada esere ayrıca bir ad verilmemiştir. Zahriyede yer alan ferağ kaydında *"Tercüme-i min-Tefsīri Ḫāzin"* şeklinde eserin adına işâret edilmekte ve bu eserin *Hâzin Tefsîri*'nin Türkçe tercümesi olduğu belirtilmektedir. Bu sebeple çalışmada incelemesi yapılan eserden *Tercüme-i Tefsîr-i Hâzin* diye söz edilecektir.[33]

1.2. YAZILIŞ TÂRİHİ VE İSTİNSÂHI

Tercüme-i Tefsîr-i Hâzin'in yazılış tarihi ve yeri ile ilgili bilgi nüshanın zahriyesindeki ferağ kaydında şu şekilde yer almaktadır:

Resim - Yazma Eser 1.2 - (1)

Kaynak: Ebu't-Tevfîk, *Tercüme-i Tefsîr-i Hâzin*, (Yazma Bağışlar, 3163), 1a.

[32] Bu tez devam tezidir ve eserin teknik özellikleri daha evvelden Zeynep Eski, H. Gaye Bostancı ve Ayşenur Danacı tarafından incelenmiştir. Bk. Danacı, *Ebu't-Tevfîk eş-Şeyh İbrahim'in Tercüme-i Tefsîr-i Hâzin Adlı Eserinde Sıfatların İncelenmesi (Giriş-İnceleme-Metin-Sözlük) (30a-50b Sayfaları Arası)*, 43-56; Bostancı, *Ebu't-Tevfîk eş-Şeyh İbrahim'in Tercüme-i Tefsîr-i Hâzin Adlı Eserinde Zarfların İncelenmesi*, 16-28; Eski, *Hâzin Tefsîri'nin Ebu't-Tevfîk eş-Şeyh İbrahim Tercümesi*, 38-58;.

[33] Bostancı, *Ebu't-Tevfîk eş-Şeyh İbrahim'in Tercüme-i Tefsîr-i Hâzin Adlı Eserinde Zarfların İncelenmesi*, 12; Eski, *Hâzin Tefsîri'nin Ebu't-Tevfîk eş-Şeyh İbrahim Tercümesi*, 32-33.

el-Cildü'l-evvel sūre-i Baḳara Tercüme-i min-Tefsīri Ḫāzin raḥmetullāhi ʿaleyh ve raḍıyallāhu ʿanh. el-Mütercim Ebu't-Tevfīḳ eş-Şeyḫ İbrāhīm bi-şeyḫi'l-maʿrūf Semmānī-zāde Şeyḫu'l-İslām [34]{خِتَامُهُ مِسْكٌ} ve [35]{كَأْسٍ كَانَ مِزَاجُهَا كَافُورًا} ʿan-yedi Şeyḫ Yūsuf el-Mıṣrī min-evlādi Ümmī Sinān rūḥī ḳuddise sırruhü'l-ʿazīz. Naḳşbendānend der cevv-i felek / Kārsāzendegān[36] behr-i lī ve lek[37] Der-Meşnevī-yi Mevlānā ʿazze ismehū. Be-dergāh-ı ḳurb-i Sulṭān Muḥammed Ḫān ʿaleyhi'r-raḥmetü ve'r-rıḍvān Otlaḳcı Yoḳuşı (el-Maʿrūf be-dergāh-ı bülend ḳalender-ḫāne-i Semmānī-zāde Şeyhu'l-İslām-ı sābıḳ-ı merḥūm raḥmetullāhi ʿaleyh raḥmeten vāsiʿaten, Otlaḳcı Yoḳuşı dimekle maʿrūfdur.) fī-sene 15 Receb 1221. [1a]

Nüshadaki bilgilere göre eserin yazımına 25 Ramazan 1216 (29 Ocak 1802) târihinde başlanmış ve eser 15 Recep 1221 (28 Eylül 1806) târihinde tamamlanmıştır. Eserin istinsâhı Ümmî Sinân koluna mensup Şeyh Yûsuf el-Mısrî adında bir zât tarafından Fatih Sultan Mehmet Hân'ın kabri yakınlarında bulunan Otlukçu Yokuşu'nda, Samânîzâde Ömer Hulûsi Efendi tarafından yaptırılmış Samânîzâde Dergâhı diye bilinen kalenderhânede yapılmıştır.[38]

Sâmânîzâde dergâhı ve medresesi kaynaklarda genelde beraber zikredilmektedir. Fakat tarafımızdan yapılan araştırmalarda binalarının ayrı yerlerde bulunduğuna dâir 19. yüzyıla ait bir haritaya rastlanmıştır:

---

[34] Nâkıs iktibas. Âyetin tamamı şöyledir: {خِتَامُهُ مِسْكٌ وَفِي ذَٰلِكَ فَلْيَتَنَافَسِ الْمُتَنَافِسُونَ} "**Onun (içiminin) sonu bir misktir (ağızda misk gibi koku bırakır).** İşte yarışanlar, bunun için yarışsınlar." el-Mutaffifîn 83/26.

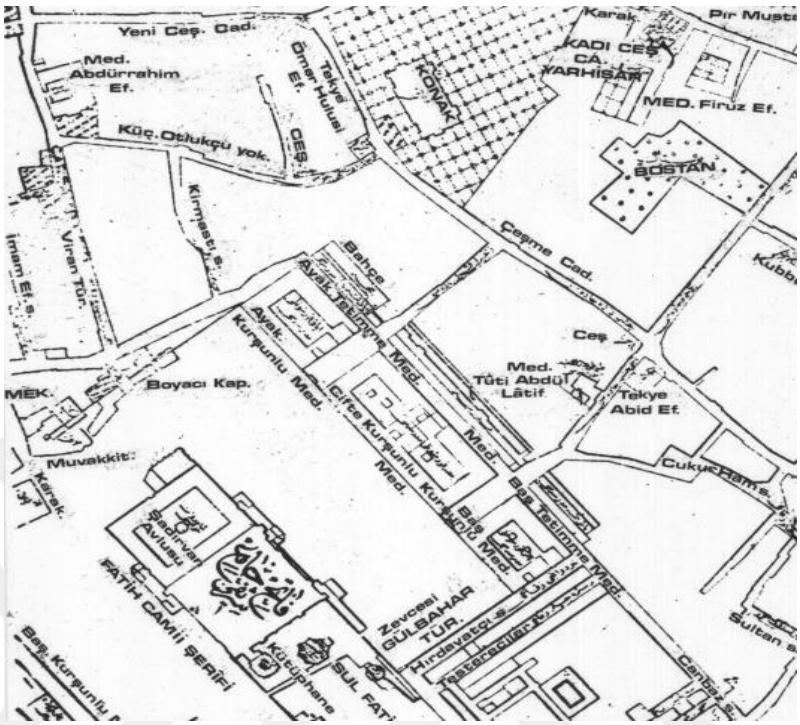
[35] Nâkıs iktibas. Âyetin tamamı şöyledir: {إِنَّ الْأَبْرَارَ يَشْرَبُونَ مِنْ **كَأْسٍ كَانَ مِزَاجُهَا كَافُورًا**} "İyiler ise, **katkısı kâfur olan içecekler dolu bir kadehten** içerler.", el-İnsân 76/5.

[36] **kārsāzendegān:** kārsāzānend

[37] Bu beyit Mesnevî-i Şerîf'in Dördüncü Defter'inin 3069. beytidir ve anlamı şöyledir: "Nakkaşlar var feleğin içinde. Benim ve senin için çalışanlar var." Bk. Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî, *Mesnevî-i Ma'nevî*, çev. Derya Örs - Hicabi Kırlangıç (İstanbul: Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2015), 1/580.

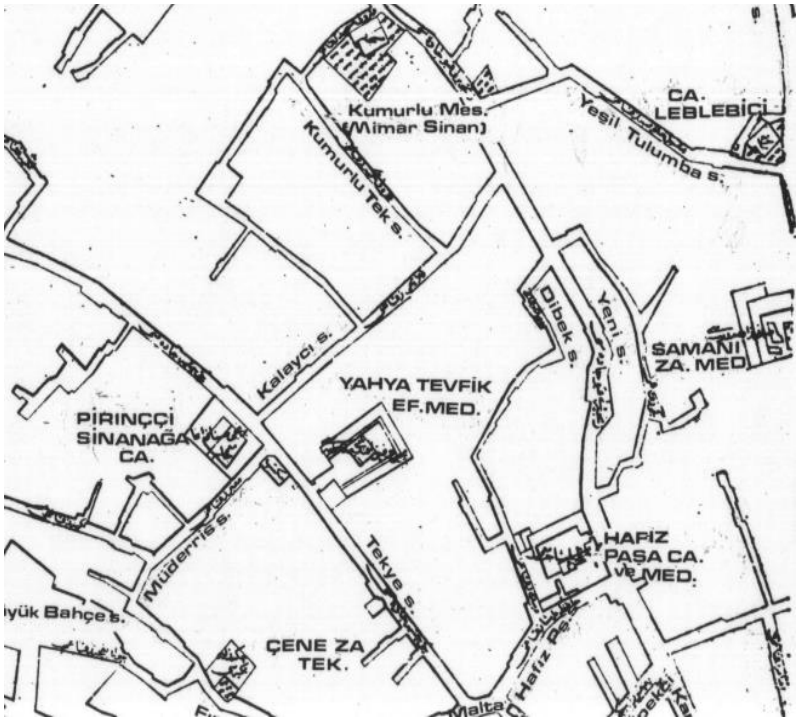
[38] Eski, *Hâzin Tefsîri'nin Ebu't-Tevfîk eş-Şeyh İbrahim Tercümesi*, 60.

Harita 1.2 - (1)

Kaynak: Ekrem Hakkı Ayverdi, *19. Asırda İstanbul Haritası*, haz. Ekrem Hakkı Ayverdi (İstanbul: Şehir Matbaası, 1958), C 5.

Harita 1.2 - (2)

Kaynak: Ekrem Hakkı Ayverdi, *19. Asırda İstanbul Haritası*, haz. Ekrem Hakkı Ayverdi (İstanbul: Şehir Matbaası, 1958), D 5.

Zahriyede sol alt köşede kırmızı üçgen bir çerçeve içerisinde yazılmış şu notta eserin başlangıç târihi (1216) ve yazıldığı yer tekrâr verilmiştir:[39]

Resim - Yazma Eser 1.2 - (2)

Kaynak: Ebu't-Tevfîk, *Tercüme-i Tefsîr-i Hâzin*, (Yazma Bağışlar, 3163), 1a.

> Efḳaru'l-verā, aḥḳaru'l-ʿibād Ebu't-Tevfīḳ eş-Şeyḫ es-Seyyid İbrāhīm Sırrī şeyḫ-i zāviye-i Şeyḫu'l-İslām Semmānī ʿÖmer Ḫulūṣī der-ḳurb-i Ebu'l-feṯḥ ve'l-ferec Sulṭān Muḥammed Ḫān el-Ġāzī el-maʿrūf bi-Otlaḳcı Yoḳuşı. ʿUfiye ʿanhüm ve ġufira lehüm [40]{وَكَفَى بِاللهِ شَهِيدًا} ʿabdehū ve ʿibādehū (…)[41] temmet sene 1216. [1ᵃ]

Nüshanın 2ᵃ varağının 30. satırında eserin dört senede tamamlanmış olduğu açıkça belirtilmektedir:[42]

> … (28) … Ve ol günde ide ḥisābın daḫı yesīr, cennāt-ı ʿadnin (29) aña mesken eyleye bi-ḥaḳḳın beşīr [ve]'n-neẕīr[43] bizlere ziyādesi ile iʿānet eyleyüp muʿīn olduḳda. Ol demde tefsīri taḥrīr [ü] te'līfe (30) sāʿid-i ẕeyli teşmīr itdik bi-

[39] Eski, *Hâzin Tefsîri'nin Ebu't-Tevfîk eş-Şeyh İbrahim Tercümesi*, 38-39.

[40] Nâkıs iktibas. Âyetin tamamı şöyledir: {هُوَ الَّذِي اَرْسَلَ رَسُولَهُ بِالْهُدٰى وَدِينِ الْحَقِّ لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ **وَكَفٰى بِاللهِ شَهِيداً**} "Bütün dinlerin üzerindeki yerini alsın diye resulünü doğru yol rehberi ve hak din ile gönderen O'dur. **Buna tanık olarak da Allah yeter.**", el-Fetih 48/28.

[41]

[42] Bostancı, *Ebu't-Tevfîk Eş-Şeyh İbrahim'in Tercüme-i Tefsîr-i Hâzin Adlı Eserinde Zarfların İncelenmesi*, 18; Eski, *Hâzin Tefsîri'nin Ebu't-Tevfîk eş-Şeyh İbrahim Tercümesi*, 39.

[43] Nâkıs iktibas. Âyetin tamamı şöyledir: {اِنَّا اَرْسَلْنَاكَ **بِالْحَقِّ بَشِيراً وَنَذِيراً** وَلَا تُسْئَلُ عَنْ اَصْحَابِ الْجَحِيمِ} "Doğrusu (ey peygamber), biz seni **hak ile desteklenmiş bir müjdeci ve uyarıcı olarak** gönderdik. Yakıcı azaba mahkûm olanlardan sen sorumlu değilsin.", el-Bakara 2/119.

ḥamdillāhi'l-meliki'l-ḳadīr. Dördünci senede tekmīli müyesser oldı münīr. [2a]

1.3. SEBEB-İ TE'LÎFİ

Müellifi *Hâzin Tefsîri*'ni tercüme etmeye sevkeden birçok sebep bulunmaktadır. Bu sebeplerin başında tercüme edilen tefsirden tüm insanların faydalanması arzusu, feyzlenmesi isteği ve hayırla yâd edilme talebi gelmektedir.

Müellif eserin te'lif edilmesindeki hedefin tüm tefsir kitâplarının usûlünü bilebilmek olduğunu[44] nüshanın 1b varağının 7. satırında *"Meʾrab ve ḳaṣdühüm min-Meʿālimi't-tenzīl ve't-teʾvīl min-Lübbi'l-lübāb el-İmāmü'l-ecel el-Beġavī ve'l-uṣūli sāʾiri'l-muʿāmilīn raḥmetullāhi ʿaleyhim bi-ʿamīd."* şeklinde ifâde etmektedir. Sonrasında ise bu eserlerden faydalanabilmek ve onları tâkip edebilmek için *"Neffeʿanallāhu bi-eşerihim ve iḳtifā-i eşerihim ve kāne ḫatmen maḳżıyyen li-ẕihni lil-ḳayyimīn li-külli emrin ḥakīm lillāhi'l-ʿaliyyü'l-aʿlā ve erḍāhüm."* diye Allâh'a duâ etmektedir.

Yine nüshanın 1b varağında *Hâzin Tefsîri*'nden bahsedildikten sonra bu eserin tüm insanların faydalanması ve feyzlenmesi için Türkçeye tercüme edildiği *"(4) Tercemtü bi-tercemāni ve tercemeti'l-lisāni't-Türkī min lisāni'l-ʿArābiyyi'l-beriyyeti ve'l-fuṣḥāʾi ehli yaḳīn li-ennehüm nefʿ-i ʿām ve feyż-i tām li-külli nefs-i nāṭıḳ"* ifâdeleriyle belirtilmektedir. Devâmında yer alan *"(5) mā-ḳarrarahū bi-ḳırāʾatihi ve mā-ensebe nisbetihī bi-ḳudemāʾi'l-ḥavādiṣi'l-kāmilīn eş-Şeyḫ Yūsuf el-Ḫafnāvī el-Ḫalvetī min-evlādi Ḥażreti Ümmī Sinān ḳaddesenalāhu teʿālā (6) bi-esrārihim ve envārihim li-evlādi'ṣ-ṣāliḥīne minhüm Ebu't-Tevfīḳ es-Seyyid eş-Şeyḫ İbrāhīm maʿī maʿiyyetī bi-cenāḥi cenābi ḥaḳīḳatihim vallāhu el-veliyyü'l-mürşidi ve'l-mevālī fi'd-dīni (7) ve'd-dünyā ve'l-āḫirati."* şeklindeki ifâdelerden Yûsuf el-Hafnâvî el-Halvetî isimli şahsın bu tefsirin okutulmasının kararlaştırılması konusunda önemli bir rolü olduğu anlaşılmaktadır. Bu ifâdeler *Tercüme-i*

[44] Eski, *Hâzin Tefsîri'nin Ebu't-Tevfîk eş-Şeyh İbrahim Tercümesi*, 61.

Tefsîr-i Hâzin'in medresede talebelere anlatılan Türkçe tefsir derslerinin kaleme alınması sonucu meydana getirildiğini düşündürmektedir.[45]

Te'lif sebeplerinden bazısı da nüshanın 2[a]-2[b] varaklarında[46] zikredilmektedir. Bu sebeplerden biri olan insanların faydalanması için tefsirin çokça okunması arzusu[47] "*Ve daḫı bu tefsīrimi kāffe-i enām meyānında ḳabūli ile meşhūr olmaḳ (34) üzre cümleʾi añа rāġıb eyleye.*" şeklinde açıkça

---

[45] Eski, *Hâzin Tefsîri'nin Ebu't-Tevfîk eş-Şeyh İbrahim Tercümesi*, 36; Danacı, *Ebu't-Tevfîk eş-Şeyh İbrahim'in Tercüme-i Tefsîr-i Hâzin Adlı Eserinde Sıfatların İncelenmesi (Giriş-İnceleme-Metin-Sözlük) (30a-50b Sayfaları Arası)*, 51.

[46] "***[2[a]]*** *… (16) …* ***İmdi*** *bu ʿabd-i mücrim-i pür-taḳṣīr, ṭālib-i ʿafv-i Rabbihi'l-laṭīfü'l(17)ḫabīr, meyān-ı dehr-i dūnda eşḳāl-i zünūbāt ile müsīr, āşām-ı bī-nihāye ile ṭolu olan ḥaḳīr aʿnī Dervīş Yūsuf el-Ḫalvetī ve eş-Şeyḫ Ebu't-Tevfīḳ İbrāhīm-i Naḳşibendī (18) faḳīrān. Ḳaçan ki İmām-ı ʿulūmu'l-luġa, kemālāt-ı ʿulūmda mübālaġa ile olan Mecdüddīn ḥażretiniñ bī-naẓīr olan Ḳāmūs-ı Muḥīṭ-i Oḳyānūs (19) nām kitābınıñ terceme itmesinden ve taḥrīr itmemizden ḫalāṣ olduḳda ḳudret-i ḳadīr ile andan Ḫarīrī raḥmetullāh ḥażretiniñ daḫı aʿlā (20) Maḳāmāt'ını lisān-ı Türkī ile taʿbīr itdikden ṣoñra teʾlīfden ḫālī az müddet ḳaṣīr ḳılındı idi ki günlerde[n] bir gün gözimize irdi (21) taḳrīr. ʿUlūmu'l-imāmü'l-ʿālimü'l-kāmil ḥażretü'ş-şeyḫi'l-fāżıl ve'l-ʿāmil esrār-ı Ḳurʾān'ıñ açan rumūzāt-ı rāzın Şeyḫu'l-İslām ve'l-müslimīn[46] Ḫāzin (22) ḳaddesallāhu rūḥahū ve nūr-be-nūr ʿilme żarīḥa ḥażretiniñ Lübbü lübābi't-teʾvīl fī-meʿālimi't-tenzīl nām tefsīrine göñül meyl itdi ki anı daḫı (23) lisān-ı Türkī teʾvīl [ü] taʿbīr itmege. Lākin ḥālet-i maʿīşet derdinde yedimiz ḳaṣīr olduġundan teʾlīfine cürʾet itmede olundı teʾḥīr. (24) Zīrā cemīʿ-i eşġāl-i dünyevīden ḳalb ḥālī olup ancaḳ ol ola tefkīr ki murād [u] maḳṣūdı ancaḳ ḥāṣıl olması anıñ ile yesīr (25) olur. Ol-demde cānib-i Ḥaḳḳ'a teveccüh idüp derūnda ol nār-ı eşġāl olmadan saʿīr, kendi elṭāf-ı kereminden iḥsān (26) ire bir mücīr ki ol ḥāl anıñ iʿānet [ü] müsāʿadesi ile ḥuṣūle gele dir iken irişüp elṭāf-ı kerem-i taḳdīr ümerāʾ-i Mışr'dan (27) merḥūm ve maġfūrun leh emīrü'l-livāʾ Muḥammed Bey'iñ raḥimehullāh ḥażretiniñ çerāġ-ı ʿizāmlarından bize teşḫīr itdigi emīru'l-livāʾ Muṣṭafā (28) Bey'iñ kebīr Ḫudā-yı müteʿāl devlet-i saʿādetin dāʾim eyleye tā ilā-yevm-i ʿasīr. Ve ol-günde ide ḥisābın daḫı yesīr, cennāt-ı ʿadnin (29) añа mesken eyleye bi-ḥaḳḳın beşīr [ve]'n-neẓīr, bizlere ziyādesi ile iʿānet eyleyüp muʿīn olduḳda ol-demde tefsīri taḥrīr [ü] teʾlīfe (30) sāʿid-i ẓeyli teşmīr itdik bi-ḥamdillāhi'l-meliki'l-ḳadīr. Dördünci senede tekmīli müyesser oldı münīr.* ***İmdi*** *dergāh-ı ʿizzet-i müteʿāl ve (31) pādişāh-ı lā-yezālden bu mücrim-i pür-ḳuṣūr ḳulunuñ dilegi oldur ki ol ḳademimi ṣırāṭ-ı müstaḳīminden zāʾil itmeyüp raḥmeti ile maġfiret (32) eyleyüp ḥabībi Resūl-i ekrem ṣallallāhu ʿaleyhi ve sellem ḥażretiniñ şefāʿatinden maḥrūm eylemeye ve dilim[i] ḥaṭāʾ-i ẓemīmden ırağ (33) idüp sehv ile olan noḳṣānımı ḳabūle ḳarīn eyleye. Ve daḫı bu tefsīrimi kāffe-i enām meyānında ḳabūli ile meşhūr olmaḳ (34) üzre cümleʾi añа rāġıb eyleye. Ve daḫı baʿż buḫalāʾ kişiler eline düşüp ḥabs idüp ṭāliblerinden intifāʿ görmeden memnūʿ (35) eylemeye. Ve daḫı kim ki görüp oḳudup ve yazdırup enāma menfaʿatin göstermek dileyenleri āḫir-i nefesde īmān-ı kāmil ile ḥatm eyleye.* ***[2[b]]*** *(1) Ve daḫı bu tefsīr-i şerīfe saʿy [u] ictihādım muḳābelesinde dünyāda ẓikr-i cemīl ile yād ve āḫiretde şevāb [u] ecr-i cezīl ile (2) dil-şād eyleye. Āmīn bi-ḥürmeti Muḥamed ve ālihi'ṭ-ṭāhirīn. Ve daḫı işbu tefsīrime ʿayn-ı kāmil ile naẓar iden ʿulemāʾ-i ʿiẓām (3) efendilerimden mercū ve mutażarrıʿım ki elfāẓda ve maʿnāda ẓāhir olan zellemi zāʾil ve fażl [u] ʿināyetleriyle taṣlīḥa ḳābil olanın hemān (4) taṣlīḥ itmek ile kāmil itmeleri ile ecr-i ʿaẓīme nāʾil-i merām olmaları şāmildir. Zīrā göz görmede ve fehm añlamada ve ḳalem sehv [ü] (5) ḫaṭāʾda ḳamusı ḳuṣūra māʾildir. Ve fikr daḫı ekşer ḫālinde ġāfil olduġı şeyʾleri efendilerim tekmīl buyurmalarına derūnumuz sāʾildir. (6) Zīrā insān maḥall-i nisyān olduġı içün taḳṣīrāta mekāndır. Nitekim didiler:* أَوَّلُ نَاسٍ أَوَّلُ النَّاسِ *Yaʿnī evvel unudan evvel (7) ḫalḳ olan idi ki yaʿnī Ādem ʿaleyhi's-selām idi. Ve billāhi't-tevfīḳ niʿme'l-mevlā ve niʿme'r-refīḳ."*

[47] Bostancı, *Ebu't-Tevfîk Eş-Şeyh İbrahim'in Tercüme-i Tefsîr-i Hâzin Adlı Eserinde Zarfların İncelenmesi*, 20; Eski, *Hâzin Tefsîri'nin Ebu't-Tevfîk eş-Şeyh İbrahim Tercümesi*, 40.

belirtilmektedir. Eserin te'lif sebeplerinden bir diğeri olan dünyâda hayırla yâd edilme ve âhirette mesut olma talebi[48] ise *"[2b] (1) Ve daḫı bu tefsīr-i şerīfe saʿy [u] ictihādım muḳābelesinde dünyāda ẕikr-i cemīl ile yād ve āḫiretde s̱evāb [u] ecr-i cezīl ile (2) dil-şād eyleye."* ifâdeleriyle eserde yer almaktadır.

Ayrıca her eserde olduğu gibi *Tercüme-i Tefsîr-i Hâzin*'in te'lifinde de etkili bir sebeb makam sahiplerinin takdirini kazanmaktır. Eserin baş tarafında *Tefsîr-i Hâzin*'in tercüme edilmesini destekleyen birçok önemli zâtın isimlerinin zikredilmesi ve ilk varaklarda görülen düzeltmelerde ağır ve süslü ifadelerin yer alması bu durumu kanıtlamaktadır.[49]

1.4. ESERİN TÜRÜ

Kur'ân-ı Kerîm'in Türkçeye tercüme ve tefsiri edebiyatımızda dînî-edebî türler arasında değerlendirilmekte ve bu konuda te'lif edilen eserler bu türün başlıca eserleri arasında sayılmaktadır.

Klasik Türk Edebiyatının birincil kaynağı Kur'ân-ı Kerîm'dir. Nitekim Türkler 9. yüzyılda İslâm'ı kabul etmekle birlikte İslâm'ın temel kaynağı olan Kur'ân-ı Kerîm'i anlama, içinde bulunan hükümleri öğrenme ve hayatlarına geçirme ihtiyâcı duymuşlar ve vakit kaybetmeden Kur'ân'ı Türkçeye tercüme etmeye girişmişlerdir.

Kur'ân-ı Kerîm'in Türkçeye ilk tercümeleri satır arası çeviri olarak yapılmış, âyetlerde yer alan Arapça kelimelerin hemen altına Türkçe karşılıkları yazılmıştır. Bu satır arası Kur'ân tercümelerini günümüze kadar sırasıyla kısa sûre (Fâtiha, İhlâs, Yâsin vs.) tefsirleri, her bir sûrenin müstakil tefsiri ve Kur'ân'ın tamamının tefsiri çalışmaları takip etmektedir. Çoğu tefsir nesir olarak te'lif edilmekle birlikte nazım olarak yazılan tefsirler de vardır. Bu

[48] Bostancı, *Ebu't-Tevfîk Eş-Şeyh İbrahim'in Tercüme-i Tefsîr-i Hâzin Adlı Eserinde Zarfların İncelenmesi*, 20; Eski, *Hâzin Tefsîri'nin Ebu't-Tevfîk eş-Şeyh İbrahim Tercümesi*, 40.
[49] Eski, *Hâzin Tefsîri'nin Ebu't-Tevfîk eş-Şeyh İbrahim Tercümesi*, 54.

manzûm tefsirlerde Kur'ân-ı Kerîm tamamen değil kısmî olarak tefsir edilmektedir.[50]

Kur'ân-ı Kerîm'in Türkçeye ilk tercümesi Emîr Mansûr b. Nûh (ö. 365/976) zamanında *Taberî Tefsîri*'nden Farsçaya yapılan tercüme esas alınarak meydana getirilmiştir.[51] Satır arası olarak yazılan bu tercüme günümüze ulaşamamış olmakla birlikte bu tercümeden istinsâh edilmiş nüshalar elimizde bulunmaktadır. Bu nüshaların en eskisi Türk-İslam Eserleri Müzesi 73 numarada kayıtlı olan Şirazlı Hacı Devletşah'ın 734/1333 yılında istinsâh ettiği Oğuz Türkçesi ile kaleme alınmış olan nüshadır.[52] Türklerin ilk dönemlerine ait olan bu Kur'ân tercümesi oldukça az miktarda yabancı kelime ihtivâ etmesi sebebiyle Türk dili bakımından büyük bir öneme sahiptir.[53]

Anadolu sahasında Kur'ân-ı Kerîm'in Türkçeye tercümeleri beylikler dönemi ile başlamıştır. Bu faaliyetler genellikle kısa sûre tercümeleri ve tefsirleri[54] şeklinde gerçekleştirilmiştir. Kur'ân-ı Kerîm'in tamamını ihtivâ

---

[50] Kur'ân tercümeleri hakkında detaylı bilgi için bk. Bünyamin Taş, "Klasik Türk Edebiyatında Manzum Tefsir", *The Journal of Academic Social Science Studies* 37 (Autumn 2015); Abdulhamit Birışık, "Osmanlı Döneminde Türkçe Tefsirler", *Başlangıçtan Günümüze Türklerin Kur'an Tefsirine Hizmetleri -Tebliğler ve Müzakereler- Tartışmalı İlmi Toplantı 21- 22 Ekim 2011* (İstanbul: İSAV - Ensar, 2012); Abay, "Türkçedeki Kur'an Meâllerinin Tarihi ve Kronolojik Bibliografyası", 231-301; Hidayet Aydar, "Türklerde Kur'an Çalışmaları", *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1 (1999), 159-235; Mehmet Kara, "Doğu ve Batı Türkçesinde Kur'an Tercüme ve Tefsirleri", *Diyanet İlmi Dergi* 29/3 (1993), 25-36; Abdülkadir İnan, *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Tercemeleri Üzerine Bir İnceleme* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1961).

[51] Muhammet Yelten, "Anadolu Sahasında Yapılmış Sûre Tefsirleri ve Bu Tefsirlerin Türk Dili Açısından Önemi", *İlmî Araştırmalar* 9 (2014), 249; Ahmed Topaloğlu, *Muhammed b. Hamza XV. Yüzyıl Başlarında Yapılmış Kur'an Tercümesi* (İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1976), 1/2; Zeki Velidi Togan, "Londra ve Tahran'daki İslamî Yazmalardan Bazılarına Dair", *İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi* III (1959-1960), 135.

[52] Topaloğlu, *Muhammed b. Hamza XV. Yüzyıl Başlarında Yapılmış Kur'an Tercümesi*, 1/2.

[53] Abdülkadir Erdoğan, "Kur'an Tercemelerinin Dil Bakımından Değerleri", *Vakıflar Dergisi* 1 (1938), 47-51. Kur'ân'ın Türkçeye ilk tercümeleri hakkında detaylı bilgi için bk. Mustafa Özkan, "Eski Anadolu Türkçesi Döneminde Ortaya Konan Kur'an Tercümeleri Üzerine-I", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* 39/ 39 (2005), 115-159; Topaloğlu, *Muhammed b. Hamza XV. Yüzyıl Başlarında Yapılmış Kur'an Tercümesi*, 1/2; İnan, *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Tercemeleri Üzerine Bir İnceleme*, 9-14.

[54] Kısa sûre tefsirlerinde müellif bilgisi yoktur. Beylikler dönemi kısa sûre tefsirlerinin hepsi aynı müfessir (Muslihuddin Mustafa b. Muhammed) tarafından tefsir edilmiştir. Detaylı bilgi için bk. İsmail Taş, *15. Yüzyıla Ait "Enfesü'l-Cevâhir" Adlı Yazma Üzerine Dil İncelemesi (Giriş-İnceleme-Metin-Sözlük)*, 34; Ali Öztürk, "Eğirdir'de Yaşamış Bir Türk Alimi Muslihuddin Mustafa Bin Muhammed ve Eserleri", *Tarihi Kültürel Ekonomik Yönleri ile Eğirdir, 1. Eğirdir*

eden Türkçe büyük tefsir ve tercümelerinin yazımı ise Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan sonra 14. yüzyılın sonlarına doğru başlamıştır.[55]

Türkçe Kur'ân tercümesi niteliğinde Eski Anadolu Türkçesi dönemine ait bilinen en eski eser 804/1401 yılında Hasan Bin Alî el-Bestâmî tarafından yapılan tercümedir. Bu eser Kur'ân'da bulunan her bir kelimenin altına Türkçe karşılığı olan kelime veya kelime gruplarının yazılması ile meydana getirilmiştir. Eski Anadolu Türkçesi ile kaleme alınmış olan bu ilk satır arası Kur'an tercümesi Bursa Yazma ve Eski Basma Eserler Kütüphanesinde kayıtlıdır. 652 varaktan oluşan bu eser tam bir Kur'ân tercümesidir.[56] Bir diğer önemli ve orijinal eser Molla Fenârî olarak bilinen Şemseddin Muhammed b. Hamza (ö. 834/1431)'nın satır arası Kur'ân tercümesidir. Bu tercüme Türk ve İslam Eserleri Müzesi 40 numarada kayıtlıdır.[57] 15. yüzyıl başlarında yazılmış olan *Cevâhiru'l-asdaf* isimli eser de bu türün önemli eserleri arasındadır. Müellifi belli olmayan bu eserde tefsirli tercüme ve satır arası tercüme metodu birlikte kullanılmıştır. Âyetlerin bazısı uzun açıklanmış bazısı ise kelime kelime mânâlandırılmıştır.[58]

Sempozyumu, (Isparta: Eğirdir Belediyesi, 31 Ağustos - 1 Eylül 2001), 729-740; a.mlf., *Hızır Bin Gölbeği Adına Yazılmış Bir Mülk Sûresi Tefsiri*, (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1996), 11-12; Hasan Fehmi Turgal, "Hızır bin Gölbeği", *Ün Isparta Halkevi Mecmuası* 4/37 (Nisan 1937), 517; Erdem Tahir, "XIV. Asırda Türk Diliyle Yazılmış Bir Eser ve (Hızır bin Gölbeği) ne Ait bir Kitabe", *Ün Isparta Halkevi Mecmuası* 4/37 (Nisan 1937), 518.

[55] Detaylı bilgi için bk. Murat Küçük, "Eski Anadolu Türkçesi Dönemine Ait (M.1401) Satır Arası İlk Kur'an Tercümesinde İmlâ ve Ses Bilgisi", *Türkoloji Dergisi* 16/1 (2003), 42; Ahmed Topaloğlu, "Kur'an-ı Kerim'in İlk Türkçe Tercümeleri ve Cevâhirü'l-Asdâf", *Türk Dünyası Araştırmaları* 27 (Aralık 1983), 60, 61; İnan, *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Tercemeleri Üzerine Bir İnceleme*, 14-16.

[56] Küçük, "Eski Anadolu Türkçesi Dönemine Ait (M.1401) Satır Arası İlk Kur'an Tercümesinde İmlâ ve Ses Bilgisi", 44-45; a.mlf., *Eski Anadolu Türkçesi Dönemine Ait Satır Arası İlk Kur'an Tercümesi (İncelemeMetin-Dizin)*, (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2001), 18; Kara, "Doğu ve Batı Türkçesinde Kur'an Tercüme ve Tefsirleri", 27.

[57] Aydar, "Türklerde Kur'an Çalışmaları", 171; Topaloğlu, *Muhammed b. Hamza XV. Yüzyıl Başlarında Yapılmış Kur'an Tercümesi*, 1/3.

[58] Taş, *15. Yüzyıla Ait "Enfesü'l-Cevâhir" Adlı Yazma Üzerine Dil İncelemesi (Giriş-İnceleme-Metin-Sözlük)*, 78-84; Topaloğlu, "Kur'an-ı Kerim'in İlk Türkçe Tercümeleri ve Cevâhirü'l-Asdâf", 62-64.

Anadolu sahasında tefsirli tercüme çalışmaları Ebu'l-Leys es-Semerkandî'nin (ö. 373/983) *Tefsir-i Ebu'l-Leys* adlı eseri ile Hâzin el-Bağdâdî'nin (ö. 741/1341) *Lübâbü't-te'vîl fî me'âni't-tenzîl* adlı eseri esas alınarak iki koldan ilerlemiştir. Bu iki eser Mûsâ bin Hâcı Hüseyin el-İznikî tarafından Türkçeye tercüme edilmiştir. İznikî *Tefsir-i Ebu'l-Leys* adlı eserin tercümesine *Enfesü'l-cevâhir*, *Lübâbü't-te'vîl fî me'âni't-tenzîl* adlı eserin tercümesine ise *Tercüme-i Tefsîrü'l-lübâb* ismini vermiştir. İsmail Taş doktora çalışmasında *Tefsir-i Ebu'l-Leys* tercümesinin bir çok araştırmacı tarafından Mûsâ bin Hâcı Hüseyin el-İznikî dışında Ahmed-i Dâî ve İbn Arapşah'a da atfedildiğini söylemiş fakat incelemeleri sonucunda bu tespitin doğru olmadığını ortaya koymuştur. Taş'ın kanaatine göre *Tefsir-i Ebu'l-Leys* adlı eser Ahmed-i Dâî ve İbn Arapşah tarafından tercüme edilmemiştir.[59]

Lübâbü't-te'vîl fî me'âni't-tenzîl isimli eser 14. yüzyılın başlarında Hâzin el-Bağdâdî tarafından Arapça kaleme alınmış ve "Hâzin tefsiri" olarak meşhur olmuştur. Eser ilk defa Mûsâ bin Hâcı Hüseyin el-İznikî tarafından *Tercüme-i Tefsîrü'l-Lübâb* ismi verilerek Türkçeye tercüme edilmiştir. Bu eserin birinci cildine ulaşılamamıştır. İncelemesi yapılan eser *Tercüme-i Tefsîrü'l-Lübâb*'ın birinci cildi zannedilerek kütüphane kataloğuna İznikî adına kaydedilmiştir. İsmail Taş doktora çalışması sonucunda bu eserin İznikî'ye değil Ebu't-Tevfîk eş-Şeyh İbrâhîm isminde bir başka müellife ait olduğunu tespit etmiştir.[60]

Tez kapsamında incelenen Ebu't-Tevfîk eş-Şeyh es-Seyyid İbrâhîm Sırrî'nin Osmanlı Türkçesiyle 19. yüzyılda kaleme aldığı *Tercüme-i Tefsîr-i Hâzin* adlı eseri de türün örnekleri arasındadır. Kur'ân-ı Kerîm'in tercüme ve

[59] Taş, *Eski Anadolu Türkçesi Dönemi Eserlerinden "Tefsirü'l-Lübâb Tercümesi" Üzerine Dil İncelemesi*, 9-11. Ayrıca bk. a.mlf., "Eski Anadolu Türkçesi Döneminde Tercüme Edilen Ebu'l-Leys Es-Semerkandî Tefsiri'nin Asıl Müellifi Ve Tercümeye Verilen İsim", *Türk Dili Ve Edebiyatı Dergisi* 41 (2011), 107-160.

[60] Taş, *Eski Anadolu Türkçesi Dönemi Eserlerinden "Tefsirü'l-Lübâb Tercümesi" Üzerine Dil İncelemesi*, 244-245. Ayrıca bk. a.mlf., "Tercüme-i Tefsiri'l-Lübâb Eserinin (Hâzin Tercümesi) Musa bin Hacı Hüseyin El-İznikî ve Başka Müellifler Tarafından Telif Edilmesi", 91-110. Literatür hakkında detaylı bilgi için bk. Birışık, "Osmanlı Döneminde Türkçe Tefsirler"; Abay, "Türkçedeki Kur'an Meâllerinin Tarihi ve Kronolojik Bibliografyası".

tefsirinde Türkçe dinî terimlerin kullanılması Türkçenin pek çok yeni kavram kazanmasına, söz varlığının gelişmesine ve zenginleşmesine vesile olması açısından oldukça önemlidir.[61]

1.5. TERCÜME USÛLÜ

Ebu't-Tevfîk eş-Şeyh es-Seyyid İbrâhîm Sırrî *Hâzin Tefsîri*'ni tercüme etmeye mukaddime bölümünden başlamaktadır. Mütercim nüshanın 2[b] varağında Hâzin el-Bağdâdî'nin tefsir metodunu şöyle açıklamıştır:[62]

> **İmdi** Ḥażret-i Ḫāzin Ḫazīnetullāh[63] ḳuddise sırruhū şeyḫi (8) Şeyḫu'l-İslām Ẓahīru'd-dīn Ebū Muḥammed el-Ḥüseyin bin Mesʿūd el-Beġavī raḥimehullāh ḥażretiniñ Meʿālimü't-tenzīl nām tefsīrini (9) şerḥ idüp ḥadīṣleriñ maʿnāların ve elfāẓ-ı ġarībeleriñ maʿnāların beyān idüp ismini *Lübbü lübābi't-teʾvīl fī-meʿālimi't-tenzīl* (10) ḳoydı. Oḳuyanlara āsān olsun deyü beyān itdi. Zīrā Ḥażret-i Beġavī ḥażreti her āyetiñ tefsīrine münāsib olan eḥādīṣ-i (11) Nebeviyye ve aḫbār-ı Muṣṭafaviyye ile donatdı. Anlarıñ rumūzātların açdı, bellü itdi. Andan tefsīre başlamadan üç faṣl Ḳurʾān'ıñ (12) faẓīleti içün ẕikr itdi… [2[b]]

Hâzin el-Bağdâdî *Tefsîr-i Hâzin*'de bir eserde bulunması gereken beş husûsiyeti sıralamış[64] ve tefsirinde bu beş özelliğin bulunması için Allâh'a niyâz etmiştir. Bu bilgiler onun tefsir usûlüne ışık tutmakta olup nüshanın 10[a] varağında şöyle tercüme edilmiştir:

> ... (30) … Zīrā her müʾellife lāʾiḳ, sezā olan oldur ki sābıḳan müʾellifleriñ fenni üzre teʾlīf ide ki kitābı (31) beş fāʾideden ḫālī olmaya. Evvelā çetin ve ḳavī olan elfāẓlarıñ seçüp, eşüp çıḳara āşikāre ide, eger dağınıḳ ise (32) devşürüp cemʿ eyleye, eger derin ise maʿnāsı anı şerḥ idüp bildire ve teʿlīfde düzmesin güzel, yaḳīn, (33) bellü ide ki aradıḳda bulması bilmesi āsān ola ve içinde ziyāde lāzım olmayanı ḳoymaya ve uzun, muṭavvel itmeden (34) ṣaḳına, hemān muḫtaṣar müfīd olan elfāẓlar ile donadup müzeyyen eyleye. İmdi dergāh-ı ẕü'l-celālden niyāzım (35) oldur ki bu tefsīrimi ol ẕikr itdigim beş ḫiṣālden ḫālī itmeye." [10[a]]

---

[61] Detaylı bilgi için bk. Yelten, "Anadolu Sahasında Yapılmış Sure Tefsirleri ve Bu Tefsirlerin Türk Dili Açısından Önemi", 253; Erdoğan, "Kur'an Tercemelerinin Dil Bakımından Değerleri".

[62] Eski, *Hâzin Tefsîri'nin Ebu't-Tevfîk eş-Şeyh İbrahim Tercümesi*, 41.

[63] Metnin aslında "Ḫazīnetullāh" kelimesi derkenâra yazılmış ve ilgili yere konulmasına işâret edilmiştir.

[64] Eski, *Hâzin Tefsîri'nin Ebu't-Tevfîk eş-Şeyh İbrahim Tercümesi*, 41.

Nüsha incelendiğinde Şeyh İbrâhîm'in tefsir tercümesinde de aynı usûl ve husûsiyetlerin tâkip edildiği görülmektedir.[65]

Hâzin'in *Lübâbü't-te'vîl fî me'âni't-tenzîl* isimli tefsirinin tercümesi olan bu eser hem rivâyet hem dirâyet tefsiri özelliklerine sâhiptir. Tercüme ederken ilk olarak âyetin âyetle tefsirine önem verilmiştir. Âyetin Kur'ân'da bir dayanağı bulunamadıysa âyeti şerh etmede Hz. Peygamber'in sünnetine başvurulmuştur:[66]

يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا كُتِبَ (13) عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ

Yaʿnī "Ey Ḥaḳḳ Teʿālā'nıñ vaḥdāniyyetine ve Resūl'üne inanup īmān getürenler! Şiziñ üzeriñize (14) oruç ṭutmaḳ farż oldı." Ve **الصَّوْمُ** luġatda "Her şeyden çekilüp nefsi żabṭ itmekdir." Zīrā صَامَ النَّهَارُ (15) dinür. Yaʿnī "Gün ṭoġrılup öyle vaḳtine girdi." Ve daḫı ḳavlühū teʿālā: {اِنِّي نَذَرْتُ لِلرَّحْمٰنِ صَوْماً} Yaʿnī "Ben lillāhi (16) neẕr itdim söylemeden kendimi ṭutmaġa." [78b]

وَحَيْثُ مَا كُنْتُمْ فَوَلُّوا (30) وُجُوهَكُمْ شَطْرَهٗ

Yaʿnī "Ḳarada deñizde, şarḳda ġarbda her nere[de] ne ṭarafda olursañız yüziñiz Kaʿbe'den yaña (31) ṭutup namāz ḳılıñ." Andan Ebī Hüreyre'den ḥadīṯ: «**مَا بَيْنَ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ قِبْلَةٌ**» قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: (32) Yaʿnī "Meşriḳ ile maġribiñ arası ḳıbledir.» Bunı Tirmiẕī iḫrāc [itdi] "Ḥadīṯ ḥasen ṣaḥīḥdir." didi. [63b]

Tercümede âyetlerin nüzûl sebebleri çoğu zaman zikredilmekte ve bu sebeb-i nüzûller genelde tefsire dâhil edilmektedir.[67] Sebeb-i nüzûller verilirken "bu inmege bâ'is, bu âyetin inmesine bā'is/sebeb, bu âyet inmege sebeb, bu âyetin nâzil olmasına bâ'is/sebeb, bu âyetin sebebi, bunun sebebi, bu āyetin nüzûlüne sebeb" gibi ibâreler kullanılmaktadır. Âyetin nüzûl sebebi verilirken genellikle hadîs-i şerîflerden istifâde edilmekte[68], metinde âyetin inişine sebep olan hâdise olduğu gibi verilmektedir:

(20) وَاِلٰهُكُمْ اِلٰهٌ وَاحِدٌ

[65] İsmail Taş, "Eski Anadolu Türkçesi Dönemi Eserlerinden 'Tefsîrü'l-Lübâb Tercümesi' ve Dil Özellikleri", *Karabük Türkoloji Dergisi* 1/1 (2019), 114.
[66] Ali Eroğlu, "HÂZİN Ali b. Muhammed", *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17/125-126.
[67] Eski, *Hâzin Tefsîri'nin Ebu't-Tevfîk eş-Şeyh İbrahim Tercümesi*, 46.
[68] Eski, *Hâzin Tefsîri'nin Ebu't-Tevfîk eş-Şeyh İbrahim Tercümesi*, 43.

Yaʿnī̇ “Sizi ḫalḳ iden Allāh’ıñız birdir, şerī̇ki [vü] naẓī̇ri yoḳdur.” Bu āyetiñ nāzil olmasına bāʿiṣ (21) Ḳureyş’iñ kāfirleri didiler ki: “Yā Muḥammed! Bizlere seniñ Rabb’iñi vaṣf eyle ve bir ḥāle enseb eyle.” Ol dem bu āyet ile (22) İḫlāṣ sūresi nāzil oldı. [70ᵃ]

يَسْئَلُونَكَ عَنِ الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ

Yaʿnī̇ “Yā Muḥammed! Anlar senden (16) şarāb ile ḳumār oyununuñ aḥvālinden ṣorayorlar.” Bu āyetiñ inmesine sebeb Ḥażret-i ʿÖmer ve Ḥażret-i Muʿāẕ bin Cebel (17) ve enṣārdan bir cemāʿat raḍıyallāhu ʿanhüm gelüp Ḥażret-i Resūl ṣallallāhu ʿaleyhi ve selleme gelüp didiler ki: “Yā Resūlallāh! Bizlere (18) bu şarābıñ ve ḳumārıñ aḥvālini beyān itseñe. Zī̇rā anlar ʿaḳl żāyiʿ idüp ve mālı gidericidir.” Andan bu āyet indi. [108ᵃ]

وَلَيْسَ الْبِرُّ بِاَنْ تَاْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ ظُهُورِهَا

(5) Yaʿnī̇ “‘İbādetlerden ve ʿamel-i ḫayrlardan degildir siziñ evlere ḳapuyı ḳoyup ardlarından girmeñiz.” Bu āyetiñ inmesine bāʿiṣ (6) el-Berā ḥażretleri buyurdı ki: “Bu enṣārdan bizleriñ ḥaḳḳına indi zī̇rā ḳaçan enṣār ḥacca gidüp gelseler evlerine (7) ḳapularından girmeyüp eviñ ardın delüp girerler idi, bir kişi gelüp eviñ ḳapusundan anı ʿayblayup ḳınadılar, andan (8) Ḥaḳḳ Teʿālā bu āyeti indirdi ki ʿibādetden degildir.” [86ᵇ]

Farklı bir nüzûl sebebi verilirken “baʿżılar didi ki” ifâdesi kullanılmaktadır:

يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِصَاصُ (33) فِي الْقَتْلٰى

Yaʿnī̇ “Ey Ḥaḳḳ Teʿālā’nıñ vaḥdāniyyetine ve resūlünüñ ḥaḳḳ peyġamber olduġuna inanup ī̇mān getürenler! (34) Sizler[e] Ḥaḳḳ Teʿālā’dan emr geldi birbiriñiz ile ceng idüp öldürüp yaralamañıza ḳıṣāṣ olunmaḳ içün emr (35) geldi.” Bu inmege bāʿiṣ ʿArablarıñ ḳabī̇lelerinden iki ḳabī̇leye indi. Zī̇rā dā’im birbirlerini ceng iderler çoḳ öldürüp **[76ᵃ]** (1) ve yaralarlar idi mā-beynlerinde ne diyyet ve ne ḳıṣāṣ var idi tā İslām gelince ḳadar. Ve baʿżılar didi ki: “Bu (2) āyet Evs ile Ḫazrec ḳabī̇lesine indi… [75ᵇ-76ᵃ]

Tercümede bazı sebeb-i nüzûller verilirken kısaltılmadan, uzunca nakledilmektedir. Aşağıda bunun örneği bulunmaktadır:

Bakara 217

وَيَسْئَلُونَكَ عَنِ الشَّهْرِ الْحَرَامِ قِتَالٍ فِيهِ

Yaʿnī̇ “Yā Muḥammed! Anlar senden (17) ‘Şehrü’l-ḥarāmda ceng itmek nicedir?’ deyü su’āl ideyorlar.” Bu āyetiñ inmesine bāʿiṣ Ḥażret-i Resūl ṣallallāhu ʿaleyhi (18) ve sellem ʿammetesi oġlı ʿAbdullāh bin Caḥş raḍıyallāhu ʿanh ḥażretlerin Cemāẕiye’l-āḫir’de Bedr Cengi’nden iki ay evvel bir yere (19) seriyye yaʿnī̇ çeteye gönderdi ve aña bir kāġıd yazup eline virdi. Ve ışmarladı

ki bu kāġıdı iki günlük yol (20) gitmeyince açup ayaḳdaşlarıña oḳuma, var selāmetle ikinci ḳonaġa indikde açup anlara oḳu. … **[107a]** … Ve bu şehrü'l-ḥarām yaʿnī Receb ayınıñ cengini suʾāl idenler ḥaḳḳında iki ḳavl vardır: Anıñ birisi ol seriyyede (29) yaʿnī çeteye giden ṣaḥābeler suʾāl itdiler ki "ʿAceb bu itdigiz ḳıtālde Ḥaḳḳ Teʿālā ḳatında ḫaṭā mı itdik yoḫsa (30) ṣavāb mı itdik?" deyü Ḥażret-i Resūl'e ṣordılar. Zīrā müʾminler bilürlerdi ki Ḥarem-i Şerīf'de ve şehrü'l-ḥarāmda (31) ceng itmek ḥarāmdır. Ḳaçan ki kendilerine ḳıtāl emr olundı andan ṣordılar ki "Bu aylarda da ceng [ü] ḳıtāl idelim mi?" (32) deyü, bu āyet indi. İkinci ḳavl anı ṣoranlar müşrikler idi. Anıñçün ṣordılar ki "Ol ayda ceng [ü] ḳıtāl ḥarāmdır (33) sizler itdiñiz." deyü ayblamaḳ ile ṣordılar, bu āyet indi. [106b-107a]

Ebu't-Tevfîk sebeb-i nüzûlleri yukarıdaki örneklerde de görüldüğü gibi genelde tefsir edilecek âyetin mânâsını verdikten sonra hemen zikretmektedir. Ancak bâzen Bakara 197. âyetin tefsirinde olduğu gibi Hâzin'den farklı olarak önce âyeti tefsir etmiş daha sonra sebeb-i nüzûlü zikretmiştir:

وَتَزَوَّدُوا فَإِنَّ خَيْرَ (2) الزَّادِ التَّقْوٰى

Yaʿnī "İlerü, varacaḳ yeriñize yolda yemege zād [ü] ẕaḫīre alıñ ḥāżırlık, ʿibādet ve ḳulluḳ (3) ile ve Ḥaḳḳ Teʿālā'nıñ iḥsānın ümīd ile ve ʿaẕābından ḳorḫup nehy itdiginden berī olmaḳ ile. Zīrā böyle (4) taḳvā itmeñizden ziyāde sizlere ḫayrlu zād yoḳdur." Zīrā insān dünyāda bir yola girer elbet aña yolda (5) yiyecek ẕaḫīre lāzımdır ki yemekden, içmekden ve binekden tedārik ider yola çıḳmazdan bir müddet evvel. … **Neşr:** Bu āyet (14) Yemen ehlinden bir fırḳa ḫalḳa indi. Zīrā anlar ḥacca zād [ü] ẕaḫīresiz gelürler idi biz ehl-i tevekkülüz deyü, (ve) (15) ve dirlerdi ki: "Bizler Rabb'imiziñ beytini ziyāret idiyoruz bizleri yedirüp içürmez mi?" Ḳaçan Mekke'ye gelseler (16) dolaşup ḫalḳdan dilenürler idi. Ve ḥālleri darlandıḳda çalup yaġmā idüp ve ḳapup ve ẓorla (17) ġāfil bulduḳlarından alup fesād iderler idi. Ḥaḳḳ Teʿālā anlara bu āyeti indirdi ki diledigiz yere varmaġa zād [ü] (18) ẕaḫīre peydāh idüp andan varıñ ḫalḳdan dilenmeden elleriñizi anıñla menʿ idiñ ve anlardan iḥsān dilemede (19) ġāyet anlara ṣaḳīllik itmeyiñ. Bu dünyā maʿīşetinde zād [ü] ẕaḫīre idinmeñize tenbellik idüp ḥayāsızlıḳ ile (20) geçiniyorsuñuz, bunlardan berī olup taḳvāya uymañız sizlere ḫayrludur ki rızḳıñız āsān iḥsān ider (21) Cenāb-ı Bārī deyü tenbīh indi. [94b]

Tefsîr-i Hâzin'de târihî kıssalarda hadîs-i şerîflerden çokça faydalanılmıştır. Tercümede bazı kıssalar çok uzun olmasına rağmen kısaltılmadan olduğu gibi nakledilmektedir. Meselâ Bakara 251. âyette yer verilen Hz. Dâvûd'un Câlût'u öldürmesi ile ilgili kıssa oldukça uzundur:

وَقَتَلَ دَاوٗدُ جَالُوتَ

Yaʿnī “Ol cengde Ḥażret-i Dāvūd ʿaleyhi’s-selām Cālūt’ı ḳatl (9) eyledi.” İmdi ehl-i tefsīr Ḥażret-i Dāvūd Cālūt’ı ḳatl itmesinde didiler ki Ḥażret-i (Dāvūd’uñ) Dāvūd’uñ babası Îşā (10) ol çayı Ṭālūt ile geçen mü’minler ile on üç evlādıyla berāber idi. Ve Ḥażret-i Dāvūd anlarıñ küçügi idi ve dā’im (11) ṣapan ile ṭaş atar idi. Andan bir gün babasına “Baba ben ṣapan ile atup urduġumı düşürüp öldürürem.” (12) didi. Babası aña “Oġul saña beşāretdir ki Ḥaḳḳ Teʿālā seniñ rızḳıñı ṣapanıñda eyledi.” didi. … Andan Ṭālūt **[137a]** (1) cenge girüp tā düşünce ḳadar ceng itdi. Andan Ṭālūt’ı öldüren Ḥażret-i Dāvūd ʿaleyhi’s-selāma “Düşmānıñı (2) öldürdüm.” deyü beşāret itdi. Ḥażret-i Dāvūd “Sen de andan ṣoñra yaşamazsıñ.” deyüp urup anı ḳatl eyledi. (3) İmdi Ṭālūt’uñ müddet-i salṭanatı ḳırḳ sene kāmil oldı. Andan Benī İsrā’īl gelüp Ḥażret-i Dāvūd ʿaleyhi’s-selāmı alup (4) kendilerine pādişāh eylediler Ṭālūt’uñ ḫazīnelerini virdiler. [135a-137a]

Tefsiri yapılan âyet metinde tekrar geçtiğinde bazen tercüme edilmeden yalnız Arapça olarak verilmiş bazen de Arapça metnine ilâveten tercümesi de verilmiştir. Verilen bu tercümelerin zaman zaman birinci tercümeden farklı olduğu görülmektedir:

(**20**) لَآ اِكْرَاهَ فِي الدِّينِ

Yaʿnī “Dīnde ikrāhlıḳ yoḳdur.” Bu āyetiñ inmesine sebeb İbn ʿAbbās raḍıyallāhu ʿanhümā rivāyet (21) ider ki: “Enṣārdan bir ḳarı var idi evlādları yaşamaz idi. Ol neẕr eyledi ki eger evlādı yaşarsa anı kendi (22) Yehūdī eyleye. Ḳaçan birisi yaşasa anı Yehūdī ider idi. Çünki İslām geldi anlarıñ içinde Yehūdīlerden (23) ve enṣārdan kimesneler var idi. Ḳaçan ki Benī Naḍīr uruldı anlarıñ içinde enṣārıñ evlādlarından kimesneler (24) var idi andan enṣār anlarıñ dönmelerin dilediler ki yesirlikden bunlar bizim evlādlarımız ve ḳarındaşlarımızdır (25) didiler. Bu āyet indi ki {لَآ اِكْرَاهَ فِي الدِّينِ} deyü, yaʿnī dīne kerāhet ve ẓor ile girmek yoḳdur.”… [141a] … Andan bu āyet ehl-i kitāba indi {لَآ اِكْرَاهَ فِي الدِّينِ} deyü, yaʿnī eger anlardan her kim ḫarāc (2) virmege rāżı olursa ḫarācın alup anı İslām’a girmege ẓor itmeñ. [140b-141a]

Ebu’t-Tevfîk, tefsiri yapılan âyetleri parçalara bölerek ele almaktadır. Tercümeye başlarken genellikle “ya’nî” ifâdesi kullanılmaktadır. Daha sonra ilgili âyet parçasının Türkçe karşılığı verilmektedir. Sonrasında ise âyette geçen îzaha muhtaç kelimeler veya kelime grupları bir bir açıklanmaktadır.[69] Mütercimin bazen âyetlere birebir mânâ verdiği bâzen de âyetleri özgün tercüme ettiği görülmektedir:

[69] Eski, *Hâzin Tefsîri’nin Ebu’t-Tevfîk eş-Şeyh İbrahim Tercümesi*, 42.

فَقَدِ اسْتَمْسَكَ بِالْعُرْوَةِ (**16**) الْوُثْقٰى

Yaʿnī “Dīn-i İslām bağıyla muḥkem bağlana.” Zīrā الْوُثْقٰى, اَوْثَق kelimesiniñ teʾnīsidir. Ve عُرْوَةِ الْوُثْقٰى (17) bir şeye irmege sebeb olandır. İmdi İslām rıżāʾullāha irmege ulu sebebdir. Andan dīn-i İslām bendini (18) muḥkem bağlayup ṭuta. [141a]

اِنَّ اللّٰهَ بِالنَّاسِ لَرَؤُفٌ رَحِيمٌ

Yaʿnī “Ḥaḳḳ Teʿālā (14) ḳamu ḫalḳa şefḳat ü raḥmet idicidir.” [63a]

وَاِنْ كَانَتْ لَكَبِيرَةً

Yaʿnī “Ḳıbleniñ (27) Beytü’l-Maḳdis’den Kaʿbe’ye çevrilmesi nefse büyük aġırlıḳ gelmek ile meşaḳḳatli geldi.” Baʿżılar didi ki: (28) “كَبِيرَةً tevliye maʿnāsınadır. Çevrilmek Beytü’l-Maḳdis’den Kaʿbe’ye[dir].” Ve baʿżılar didi ki: “الْكَبِيرَة yaʿnī (29) evvelki teveccüh itdigiñ ḳıble ki Beytü’l-Maḳdis’dir. Peyġamberler ḳıblesi olmaḳ ile ulu ise daḫı bu efḍaldir (30) dimek.” Ve kebīreyi teʾnīs itmege bāʿiṣ ḳıble lafẓı mü’enneṣ olmaġla aña itbāʿ ile ve baʿżılar didi ki (31) “tevliye lafẓına itbāʿ ile” teʾnīs oldı. [62b]

Âyet parçaları tefsir edilirken “yaʿnî”den sonra gelen açıklamaların bazısı mütercimin kendi meâlidir:[70]

وَقَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللّٰهِ

Yaʿnī “Ġazāya varup fī-sebīlillāh kāfirler ile ceng [ü] ḳıtāl idiñ.” [130b]

Aşağıdaki örnekte olduğu gibi bazısı da Hâzin’in açıklamalarıdır:[71]

وَلٰكِنَّ اَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَشْكُرُونَ

Yaʿnī “Ḥaḳḳ Teʿālā’nıñ luṭf [u] iḥsān itdigi ḫalḳıñ çoġı aña (31) ḥamd [ü] şenā vü şükr itmezler.” [130b]

Bazen aşağıdaki örnekte görüldüğü gibi âyet bölümünün toplu bir tercümesi verilmeyip parça parça açıklanmaktadır:

اِنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَآئِرِ اللّٰهِ

(28) Bunda صَفَا cemʿdir, düz ḳayalar dimek. Bir dānesine صَفَاة dirler, düz ḳaya. Ve الْمَرْوَة gevşek yumuşaḳ ṭaşdır (29) cemʿi مَرْو’dir, yumuşaḳ gevşek ṭaşlar مَرْوَات

[70] Ebü’l-Hasen Alâüddîn Alî b. Muhammed el-Hâzin el-Bağdâdî, *Lübâbü’t-te’vîl fî-meʿâni’t-tenzîl*, thk. Muhammed Alî Şâhin (Beyrut: Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1415), 1/177.
[71] Hâzin el-Bağdâdî, *Lübâbü’t-te’vîl*, 1/177.

gibi. Bunlar luġatdaki maʿnāsıdır lākin āyetde maḳṣūd Mekke'de (30) mesʿānıñ iki ṭarafında olan yüksecik tepelerdir. Anlara maḫṣūṣ olmaġla elif lām girüp الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ (31) oldı maʿrife ile. Ve شَعَائِرِ اللهِ Ḥaḳḳ Teʿālā'nıñ dīnīniñ ʿalāmetleridir, aṣlı luġatda الْإِشْعَار'dandır ki (32) إِعْلَام maʿnāsına ʿalāmet itmek birisine شَعِيرَة dinür ʿalāmet. Ve her şey ki Ḥaḳḳ Teʿālā'nıñ ḳurbiyyetine, (33) emrine nişān ola namāz ve duʿā ve ḳurbān itmek gibi birisine şaʿīre dinür. مِنْ شَعَائِرِ اللهِ Ḥaḳḳ Teʿālā'nıñ (emr) (34) emriniñ ʿalāmetlerinden birisi andan meşāʿirü'l-ḥacc ḥaccıñ ẓāhirde ḥavāss ile olan meʿālimleri, nişānları (35) anlar[a] şeʿā'irü'l-Ḥaḳḳ daḫı dinür. ʿArafāt'da vaḳfeye duracaḳ yer ve ḳurbān kesecek yer ve saʿy idecek yer gibi ḳamu menāsikü'l-ḥacc **[68b]** (1) Ḥaḳḳ Teʿālā emrini ṭutmaġa iṭāʿat idenlere ʿalāmet [ü] nişān itdi. İmdi maʿnā "Ol iki tepeniñ arasında (2) saʿy itmek." [68a-b]

Bazen *Tefsîr-i Hâzin*'de ayrı âyet parçalarında verilen açıklamalar tek bir âyet parçası şeklinde bir bütün olarak tercüme edilmektedir:[72]

وَاِذَا تَوَلّٰى سَعٰى (**24**) فِى الْاَرْضِ لِيُفْسِدَ فِيهَا

Yaʿnī "Saña İslām ʿarż idüp ve ṭatlu dil döküp andan çıḳup yeryüzünde (25) dolaşup gezmege saña arḳa virince ol ancaḳ erḥāmı kesüp müʾminleriñ ḳanın dökmege gider ki ḳabīlesinden (26) īmāna gelenleri kesmege çalışur."[99a]

كَذٰلِكَ يُبَيِّنُ اللهُ لَكُمْ اٰيَاتِهِ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ

Yaʿnī "Ḥaḳḳ Teʿālā sizlere ey müʾminler (27) üzerleriñize lāzım geleni ve zevceleriñize lāzım geleni bildirüp beyān ider ve birbirleriñiz üzerine vācib olan (28) ḥaḳḳları bildirüp beyān ider. Ve ġayr aḥkāmları Ḥażret-i Muḥammed ṣallallāhu ʿaleyhi ve selleme inen Ḳurʾān-ı ʿAẓīmü'ş-şān (29) āyetlerinde ḳamu bildirüp beyān ider. Belki ol beyān itdigim farżlar ve aḥkāmlar ki sizleriñ ıṣlāḥına ve dīnleriñiziñ (30) ıṣlāḥlıġınadır. ʿAḳlıñıza girüp anları ṭutmaḳ ile ıṣlāḥ olasıñız ʿiḳābdan ḫalāṣ olasıñız." [129b]

Tefsîr-i Hâzin'de bazı âyet parçalarının tefsiri yapılmadığı hâlde Ebu't-Tevfîk'in o âyetle ilgili kendine özgü açıklama yaptığı görülmektedir:[73]

وَاتَّقُوا (**17**) اللهَ وَاعْلَمُوا اَنَّ اللهَ مَعَ الْمُتَّقِينَ

Yaʿnī "Anlarıñ siziñ üzeriñize ḳabarmasından ziyāde itmege Ḥaḳḳ'dan ḫaẕer (18) idüp kendiñizi ẓulmden ḥıfẓ idiñ. Biliñ ki Teʿālā kendini ḥıfẓ idenlere muʿīn ve nuṣret viricidir her ḥālde." [88a]

Metinde geçen Arap harfleriyle yazılmış âyet, hadis, alıntı ve manzûmelerden sonra "ya'nî" denilerek Türkçeleri de verilmiştir. Bazen

[72] Hâzin el-Bağdâdî, *Lübâbü't-te'vîl*, 1/136, 137, 176.
[73] Hâzin el-Bağdâdî, *Lübâbü't-te'vîl*, 1/123.

âyetlerin birden fazla mânâsı verilerek âyetin hem daha iyi hem de farklı yönden anlaşılması sağlanmıştır:

اَلَمْ تَرَ اِلَى الَّذِي حَاجَّ اِبْرٰهِيمَ فِي رَبِّهِ

Yaʿnī “Bu ḫaber yā Muḥammed hīç saña (10) irdi mi?” Ki Ḥażret-i İbrāhīm ʿaleyhi’s-selām ile Rabb’isi içün ḫuṣūmet ideniñ ḥāline taʿaccüb eyle. Zīrā اَلَمْ تَرَ bir kelimedir ki (11) muḫāṭaba taʿaccüb ile gelür ve lafẓ-ı istifhāmdır. Birine اَلَمْ تَرَ اِلَى فُلَانٍ كَيْفَ يَصْنَعُ dimek gibidir, yaʿnī “Hīç gördüñ mi (12) fülānıñ işlediği gibi taʿaccüb olunacaḳ iş.” [141b]

(33) وَاتَّقُوا يَوْماً تُرْجَعُونَ فِيهِ اِلَى اللّٰهِ

Yaʿnī “Ol günden ḥaẕer idüp ḳorḫuñ ki ḥużūr-ı Bārī’ye irecegiñiz günden.” (34) Bunda tānıñ feṯḥ, cīmiñ kesr ile تَرْجِعُونَ oḳunsa maʿnāsı “Ḥużūr-ı Bārī’ye irecegiñiz gün.” dimek. Ve eger تُرْجَعُونَ (35) oḳunsa tānıñ żamm, cīmiñ feṯḥ ile “Ḥużūr-ı Bārī’ye dönecegiz gün.” dimek olur. [157a]

Hâzin’in âyetleri açıklamak için verdiği Arapça cümlelerin aynı şekilde yazıldığı ve Türkçeye tercüme edildiği görülmektedir:[74]

Bundan خَيْرُ الْأُمُورِ أَوْسَطُهَا yaʿnī “Umūruñ ḫayrlusı orta olandır ne ziyāde ve ne eksik (36) ola.” [61b]

Zīrā ʿArab’ıñ de’bidir ġayrınıñ itdigi fiʿli uluya izāfet (14) itmek. Meṣelā "فَتَحَ عُمَرُ الْعِرَاقَ وَجِيءَ بِخَرَاجِهَا" dimeleri gibi. Yaʿnī Ḥażret-i ʿÖmer ʿIrāḳ’ı feṯḥ idüp (15) anıñ ḫarācını getürdi ol ise Ḥażret-i ʿÖmer ʿIrāḳ’a gitmedi etbāʿı anıñ emriyle gidüp feṯḥ (16) itdiler. [62b]

Ve luġatda الرِّبْوا ziyādelikdir. Zīrā رَبَا الشَّيْءُ “Şey artup ziyāde oldı.” Andan bunda daḫı (33) māl ziyāde olmadan denildi. [153a]

Zīrā رَهْنٌ kelimesiniñ aṣlı devāmdır luġatda. Zīrā رَهَنَ الشَّيْءُ “Şey dā’im oldı.” İmdi bunda (12) الرَّهْنُ borca aḳçe viren kişiniñ yanına borç alan kişiniñ ḳoyduġı şeydir. [159b]

Âyetlerde olduğu gibi hadîs-i şerîflerde de Kur’ân-ı Kerîm’in anlaşılmasını mümkün kılmak için muğlak lafızlar, kapalı ifadeler açıklanmıştır. Bu açıklamalarda mütercimin katkılarını görmek mümkündür:

Ve Müslim ile (30) Buḫārī’de Ebī Hüreyre’den ḥadīṣ: قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: يَقُولُ اللهُ عَزَّ وَجَلَّ: «**أَنَا عِنْدَ ظَنِّ عَبْدِي، وَأَنَا مَعَهُ (31) إِذَا ذَكَرَنِي، فَإِنْ ذَكَرَنِي فِي نَفْسِهِ ذَكَرْتُهُ فِي نَفْسِي، وَإِنْ ذَكَرَنِي فِي مَلَإٍ ذَكَرْتُهُ فِي مَلَإٍ**

[74] Eski, *Hâzin Tefsîri’nin Ebu’t-Tevfîk eş-Şeyh İbrahim Tercümesi*, 44.

خَيْرٍ مِنْهُمْ، وَإِنْ تَقَرَّبَ إِلَيَّ (32) شِبْرًا تَقَرَّبْتُ إِلَيْهِ ذِرَاعًا، وَإِنْ تَقَرَّبَ إِلَيَّ ذِرَاعًا تَقَرَّبْتُ إِلَيْهِ بَاعًا، وَإِنْ أَتَانِي يَمْشِي أَتَيْتُهُ هَرْوَلَةً»
Yaʿnī Ḥaḳḳ Teʿālā (33) buyurdı: «Ben ḳulumuñ ẓannı üzreyim ki ben anıñ ileyim ḳaçan benden istiġfār idüp ġufrān dilese ben ḳabūl idüp aña (34) maġfiret iderim. Ve eger benden kifāyet dilese kifāyetin iḥsān iderim.» Ve baʿżılar didi ki: ظَنِّ عَبْدِي'den murād recāyı ḳabūl (35) idüp iḥsān itmemi yakın bildügünden ʿafvını dilemekdir أَنَا مَعَهُ lafẓına ṣaḥīḥ ola, yaʿnī "Ben anı ʿafvde ve ġufrānda bildigi ileyim **[66a]** (1) nedmde benden raḥmet ü tevfīḳ ü hidāyet ü yardım dilese ḳamusun ḳabūl idüp iḥsān iderim." [65b-66a]

Andan ḥadīṯde: قَالَ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ (14) وَسَلَّمَ: «كَالرَّاعِي يَرْعَى حَوْلَ الْحِمَى، يُوشِكُ أَنْ يَقَعَ فِيهِ» Yaʿnī Ḥażret-i Resūl buyurdı ki: «Ḥimāye ile ḳorunmuş (15) çayırlıġın eṭrāfında dolaşup otladan çobān gibidir yanaşaraḳ şekk ol ḳorunup ḥimāye (16) olan çayırlıġıñ içine düşer, belāya uġrar. Bunda kişi şübheli şeyleri yer iken elbetde ḥarāma düşer.» [85b]

Çoğu hadisler Arapça metinleri ile berâber verilirken bazıları Arapça metni olmadan sâdece Türkçe tercümeleriyle verilmektedir:[75]

… Aña delīl Ḥażret-i el-Berā ibn ʿĀzib'den rivāyet olunur ki: (13) «Ḥażret-i Resūl ṣallallāhu ʿaleyhi ve sellemiñ aṣḥābı söyleşürler idi ki Bedr Cengi güni Ḥażret-i Resūl ile olan (14) ṣaḥābeler Ṭālūt'uñ kendiyle berāber olup çaydan içmeyüp geçenler ḳadar idi. Zīrā anıñla berāber mü'min üç yüz ondan (15) ziyāde idi.» Bunı Buḫārī ẕikr eyleyüp öyle olduḳda بِضْعٌ bunda on üç olur. [134b]

Ve Buḫārī'de Ḥażret-i (33) Ḥuẕeyfe'den rivāyet: « {وَأَنْفِقُوا فِي سَبِيلِ اللهِ وَلَا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ} Bu āyet ancaḳ ġazāya ve ḫayra (34) ḫarc olunmaġa indi.» didi. [88b]

Bazen aynı konuda iki hadis zikredilirken ilk hadis Türkçe tercümesi ile berâber verilmekte diğer hadis ise sadece Arapça metniyle verilmektedir. İkinci hadis tekrar tercüme edilmemektedir:

[85a] (1) Andan Müslim ve Buḫārī'de Ḥażret-i ʿĀ'işe raḍıyallāhu ʿanhādan rivāyet: أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ (2) وَسَلَّمَ «كَانَ يَعْتَكِفُ عَشْرَ الْأَوَاخِرَ مِنْ رَمَضَانَ، حَتَّى تَوَفَّاهُ اللهُ عَزَّ وَجَلَّ، ثُمَّ اعْتَكَفَ (3) أَزْوَاجُهُ **[مِنْ بَعْدِهِ]**» Yaʿnī Ḥażret-i Resūl: «Tā dünyādan āḫirete intiḳāllerine ḳadar her Ramażān-ı (4) Şerīf'iñ yigirmisinden otuzına ḳadar iʿtikāf iderler idi, intiḳāllerinden ṣoñra (5) zevceleri iʿtikāf itdiler.» Anda yine Buḫārī ve Müslim'de İbn ʿÖmer'den rivāyet: «أَنَّ رَسُولَ اللهِ (6) صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يَعْتَكِفُ الْعَشْرَ الْآخِرَ مِنْ رَمَضَانَ» **Faṣl:** Fī-iʿtikāfıñ (7) cā'izliginiñ furūʿlarında. [85a]

Bazen da benzer anlama gelen hadîs-i şerîfler tekrar tercüme edilmemektedir:

[75] Eski, *Hâzin Tefsîri'nin Ebu't-Tevfîk eş-Şeyh İbrahim Tercümesi*, 44.

Ve daḫı İbn ʿÖmer'den rivāyet: «أَهْلَلْنَا مَعَ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ (25) بِالْحَجِّ مُفْرَدًا» :Yaʿnī قَالَ: «Ḥażret-i Resūl ṣallallāhu ʿaleyhi ve sellem ile yalñız ḥacc içün tehlīl itdik.» Bu da Müslim'de[dir]. Ve bir rivāyetde: «أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَهَلَّ بِالْحَجِّ مُفْرَدًا» (26) Ve yine Müslim'de Ḥażret-i Cābir'den rivāyet: قَالَ: «قَدِمْنَا مَعَ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ (27) وَسَلَّمَ، وَنَحْنُ نَصْرُخُ بِالْحَجِّ صُرَاخًا» Yaʿnī «Bizler Ḥażret-i Resūl ile ḥacc içün çıḳdığımızda لَبَّيْكَ اللّٰهُمَّ لَبَّيْكَ (28) deyü feryād iderek çıḳdıḳ.» [89b]

Bazen ise peş peşe verilen iki hadîs-i şerîf berâber tercüme edilmektedir:

Andan Müslim ile Buḫārī'de Ümmü Seleme raḍıyallāhu ʿanhādan ḥadīṯ: أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ سَمِعَ (13) جَلَبَةَ [خَصْمٍ بِبَابِ] حُجْرَتِهِ، فَخَرَجَ إِلَيْهِمْ، فَقَالَ: «إِنَّمَا أَنَا بَشَرٌ، وَإِنَّهُ يَأْتِينِي الْخَصْمُ، فَلَعَلَّ «أَحْنَ بِحُجَّتِهِ مِنْ بَعْضٍ، فَأَحْسِبُ أَنَّهُ صَادِقٌ، فَأَقْضِي لَهُ، Ve bir rivāyetde: بَعْضَهُمْ [أَنْ] يَكُونَ أَبْلَغَ مِنْ (14) بَعْضٍ» Yaʿnī Ümmü Seleme didi ki: فَمَنْ قَضَيْتُ لَهُ بِحَقِّ (15) مُسْلِمٍ، فَإِنَّمَا هِيَ قِطْعَةٌ مِنَ النَّارِ، فَلْيَحْمِلْهَا أَوْ يَذَرْهَا» Ḥażret-i Resūl benim (16) ḥücremde iken ḳapunuñ öñünde iki ḫaṣm birbiriyle şamāta itdigin işitdi, andan ṭaşra çıḳdılar, anlara buyurdı ki: (17) «Ben beşerim sehvden boş olamam, baña iki ḫaṣm gelür belki baʿżısı baʿżısından sözde faṣīḥ [ü] fehīm olup baña (18) ol daʿvāyı murādı üzre yañlış añladır, anıñ sözini gerçek ṣanup aña ḥükm iderim. İmdi her kim ki öyle ḥükm (19) itdim ise ol bir pārça āteşdir aldı ister yüklenüp getürsün isterse atsun ʿaẕābını ol çeküp (20) āteşde yanar.» Zīrā اللَّحْنُ luġatda yañlış ve ḳavīlikdir bunda yañlışa gelür. [86a]

Ebu't-Tevfîk bazı hadîs-i şerîfleri Hâzin'de geçtiği gibi[76] vermemiş, kısaltarak nakletmiştir. Aşağıdaki hadîs-i şerifte bu durumun örneği bulunmaktadır:

Ve andan: رَوَى أَبُو دَاوُدِ (20) عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِنَّهُ قَالَ: «لَمَّا نُزِلَتْ صُحُفُ إِبْرَاهِيمَ فِي ثَلَاثِ لَيَالٍ مَضَيْنَ مِنْ رَمَضَانَ» وَفِي (21) رِوَايَةٍ «فِي أَوَّلِ لَيْلَةٍ مِنْ رَمَضَانَ، وَأُنْزِلَتْ تَوْرَاةُ مُوسَى فِي سِتِّ لَيَالٍ مَضَيْنَ مِنْ رَمَضَانَ، وَأُنْزِلَ (22) الْفُرْقَانُ عَلَى مُحَمَّدٍ فِي الرَّابِعَةِ وَالْعِشْرِينَ لِسِتٍّ بَقِينَ بَعْدَهَا» Yaʿnī Ebū Dāvūd'dan rivāyet olunur ki: (23) Ḥażret-i Resūl buyurdı ki: «Ḥażret-i İbrāhīm ʿaleyhi's-selāma ṣuḥuf Ramażān'ıñ gicesinden ṣoñra indi.» Bir rivāyetde: (24) «İbtidā gicesinde indi ve Tevrāt Ḥażret-i Mūsā ʿaleyhi's-selāma Ramażān'ıñ altı gicesi geçdikden ṣoñra (25) indi ve Muḥammed'e Furḳān Ramażān'ıñ yigirmi dördünci gicesinde indi. Bundan ṣoñra anda bāḳīsi ḳalmadı, (26) bütün indi.» [80a]

Bazen de Hâzin'in Arapça olarak verdiği cümleler direkt aktarılmaktadır. Aşağıdaki örnekte görüldüğü gibi hadîs-i şerîfin devamında

[76] Hâzin el-Bağdâdî, *Lübâbü't-te'vîl*, 1/112.

Hâzin'in cümleleri de Arapça olarak yazılmış, hadîs-i şerîfin tercümesinden sonra bu kısmın da tercümesi verilmiştir:

> Ve bir rivāyetde Tirmiẕī'de: (**33**) «**لَا يَمْنَعَنَّكُمْ مِنْ سُحُورِكُمْ أَذَانُ بِلَالٍ، وَلَا الفَجْرُ المُسْتَطِيلُ، وَلَكِنِ الفَجْرُ المُسْتَطِيلُ فِي الْأُفُقِ**» إِذَا تَحَقَّقَ طُلُوعَ الْفَجْرِ الثَّانِي فَهُوَ الصَّادِقُ حُرِّمَ عَلَى الصَّائِمِ الطَّعَامُ وَالشَّرَابُ (34) وَالْجِمَاعُ إِلَى غُرُوبِ الشَّمْسِ. Yaʿnī «Sizleri suḥūrluḳ yemeñizden Ḥażret-i Bilāl'iñ eẕān virmesi ile fecr-i kāẕibiñ (35) uzun iplik iplik uzanması menʿ eylemesün.» Lākin ol uzunluġuna olan iplik gibi fecr muḥaḳḳaḳ olursa ol **[84b]** (1) fecr-i ṣādıḳdır oruç ṭutana yemek, içmek, cimāʿ ḥarām olur tā güneş batınca ḳadar, güneş batdıḳda yemek ḥelāl (2) olur. [84a-b]

Aşağıdaki örnekte ise bir rivâyet nakledilirken aynı şekilde Arapça başlanılıp Türkçe devam edildiği ve araya Arapça kısmın tercümesinin dâhil edildiği görülmektedir:

> Ve baʿżılar "[هَلْ] يَأْتِيَهُمُ اللهُ لِمَا وَعَدَ مِنَ الْحِسَابِ وَالْعِقَابِ" didi, yaʿnī gözlerler ki Ḥaḳḳ Teʿālā anlara vaʿd (11) itdigi ḥisābı vü ʿaẕābı gözlüyorlar mı? "Anlarıñ şiddet ḳorḫusı ziyāde olsun deyü ḫaẕf olundı. Ḥisāb ü (12) ʿiḳāb eger ẕikr olunsa anlar ʿaẕābı āsān görürler idi. Ẕikr olunmadıġı ziyāde ḳavī olur ki ʿaceb ʿaẕābı ne gūne (13) ola deyü ḳorḫuları artar."[102b]

Aşağıdaki örnekte görüldüğü gibi nakledilen hadîs-i şerîfin tercümesi verilirken bazen hadiste geçen âyetin bir kısmı Türkçe tercüme olarak bir kısmı ise Arapça olarak verilmektedir:

> Ve daḫı aña bir delīl: «... **ثُمَّ تُطْوَى صَحِيفَةُ حَسَنَاتِهِ، وَأَمَّا الآخَرُونَ – أَوِ الكُفَّارُ – وَالمُنَافِقُونَ فَيُنَادَى بِهِمْ عَلَى رُؤُسِ الخَلاَئِقِ: {هَؤُلاَءِ الَّذِينَ كَذَبُوا عَلَى رَبِّهِمْ أَلاَ لَعْنَةُ اللَّهِ عَلَى الظَّالِمِينَ}**» (**24**) Yaʿnī ... Andan ol ḳuluñ ḥasenātı defteri bükülüp ḳalḳar (30) ammā āḫar müşrikler ve kāfirler ve münāfıḳlara ḳamu ehl-i maḥşer ḫalā'iḳiniñ üzerinde nidā olunur ki: Bunlar Rabb'ileri üzerine (31) yalan söylediler {أَلَا لَعْنَةُ اللهِ عَلَى الظَّالِمِينَ}» Bunları *Ṣaḥīḥayn*'da ẕikr itdiler. [161a]

Bazen de nakledilen hadîs-i şerîfte geçen kelime aşağıdaki örnekte olduğu gibi tercümeye dâhil edilmemektedir:

> Ve İbn ʿAbbās (13) raḍıyallāhu ʿanhümādan ḥadīṯ: قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَوْمَ الْفَتْحِ: «**لَا هِجْرَةَ بَعْدَ الفَتْحِ، وَلَكِنْ جِهَادٌ وَنِيَّةٌ، وَإِذَا اسْتَفَرْتُمْ فَانْفِرُوا**» Yaʿnī İbn ʿAbbās buyurdı ki: Mekke feth güni Ḥażret-i Resūl buyurdı: «Fetḥden ṣoñra hicret (15) itmek yoḳdur lākin benim ile cihāda gidiñ eger cihāddan ḳaçarsañız ḳaçıñ.» [106a]

Tercüme yapılırken mânâyı kuvvetlendirmek ve pekiştirmek için çoğunlukla aynı anlama gelen veya yakın anlamlı kelime ve kelime grupları peş peşe kullanılmaktadır. Metinde bunun örnekleri oldukça fazladır:

سَيَقُولُ السُّفَهَآءُ (5) مِنَ النَّاسِ

Yaʿnī̄ "Ḫalḳdan ʿaḳlsız, cāhil olanlar diyeler." [61b]

فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ

Yaʿnī̄ "Yönüñi Mescidü'l-ḥarām, (3) Kaʿbe'den yaña çevirüp namāz ḳıl."[63b]

وَمَا اللّٰهُ بِغَافِلٍ عَمَّا يَعْمَلُونَ

(9) Yaʿnī̄ "Allāh Teʿālā buyurdı ki: Ben anlarıñ itdiklerinden ne sehv iderim ve ne ġāfil olurum." [64a]

وَلَئِنِ اتَّبَعْتَ اَهْوَآءَهُمْ

Yaʿnī̄ "Eger ki sen anlarıñ hevālarına ve murādlarına ve rıżālarına (23) uyup anlarıñ biriniñ ḳıblesine dönerseñ."[64a]

Tefsîr-i Hâzin'de olduğu gibi tercümede de ahkâm ile ilgili âyetlerde konu bölümlere ayrılarak "fasl, fer', mes'ele, vech, kavl, mezheb" gibi başlık ve alt başlıklarda detaylıca işlenmektedir. Mezhep görüşlerine de yer verilmektedir. Hâzin'in Şâfiî mezhebine mensup olması sebebiyle Şâfiî'nin görüşü esas alınmakta fakat diğer mezheplerin ve selef âlimlerinin görüşleri de metinde verilmektedir:[77]

> **İmdi** bu āyetiñ (28) ḥükmünde birḳaç ferʿ vardır: **Evvelki** eger yemīn iderse ki ḳarısına ebeden yanaşmaya veyā bir müddet ki (29) ol dört aydan ziyāde ola ol ḳoca yemīninde durur. … [116a]
>
> **Faṣl:** Bu āyetde olan aḥkāmı (23) beyān ider. Anda mes'eleler vardır: **Evvelki [mes'ele]** kendine oruç yemek mübāḥ olan ḫasta ḥaḳḳında iḫtilāf (24) olup üç ḳavl beyān itdiler: **Evvelki [ḳavl] … [81a] … Beşinci (25) mes'ele** ʿulemā yolda orucı ṭutmaḳ ve yemek baḥṣinde "Ḳanġısı efḍaldir?" deyü iḫtilāf itdiler. İmām Ṣāfiʿī (26) "Yolda oruç ṭutmaḳ yemeden efḍaldir." didi. İmām Ebū Ḥanīfe ve İmām Mālik daḫı bu ḳavle ẕāhib oldılar. (27) Ve İmām Aḥmed ibn Ḥanbel "Yolda oruç yemek ṭutmaḳdan efḍaldir." didi. Ve ʿulemālardan bir ṭā'ife "Ol ṭutmaḳ (28) ve yemek efḍal olmada ikisi birdir." didiler. Zīrā iki emr ẓuhūr

[77] Detaylı bilgi için bk. Ahmet Çelik, *Hâzin el-Bağdâdî ve Tefsirdeki Metodu*, (Şanlıurfa: Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1996), 102-112.

itse anıñ efḍali ḳanġısı āsān ise (29) oldur. Zīrā ḳavlühū teʿālā: {يُرِيدُ اللهُ بِكُمُ الْيُسْرَ وَلَا يُرِيدُ بِكُمُ الْعُسْرَ} āyeti delāletiyle. [80b-81a]

Tefsîr-i Hâzin'de Buhârî ve Müslim'den nakledilen hadîs-i şerîfler خ ,م veya ق harf rumuzlarıyla gösterilmekte diğer hadis kitaplarından nakledilenlerde ise kitap veya müellif ismi zikredilmektedir. Ebu't-Tevfîk nakillerde bu rumuzları kullanmayıp doğrudan hadîs-i şerîflerin nakledildiği kitâbı veya müellifi zikretmektedir.[78] Bazen Buhârî ile Müslim'in ikisinde yer alan hadîs-i şerîfler için "Sahîhayn'da" ibâresini kullanmaktadır:

Andan: قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ (8) عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «صُومُوا لِرُؤْيَتِهِ وَأَفْطِرُوا لِرُؤْيَتِهِ» Yaʿnī «Ramażān ayınıñ ibtidāʾî gicesi ay hilāl gibi (9) iken görüp oruç ṭutuñ ve āḫirinde Şevvāl ayınıñ ibtidāʾî gicesi ay hilāl iken görüp ifṭār idiñ.» (10) Bunı *Ṣaḥīḥayn*'da ẕikr itdiler. [80b]

Andan Buḫārī ve Müslim'de Ḥażret-i ʿĀʾişe raḍıyallāhu ʿanhādan (22) ḥadīṯ: قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «إِنَّ أَبْغَضَ الرِّجَالِ إِلَى اللهِ الْأَلَدُّ الْخَصِمُ» Yaʿnī «Ḥaḳḳ Teʿālā ḳatında (23) ḳamu ḫalḳdan ziyāde ḫışma uġrayan ḫuṣūmetde ʿināḍ-ı bāṭıl ile ḳavī olandır.» [99a]

Ve yine Ümm-i Büceyd nām ḫātūndan ḥadīṯ İmām Mālik *Muvaṭṭaʾ* nām kitābında yād itdi ki: أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «رُدُّوا الْمِسْكِينَ وَلَوْ بِظِلْفٍ مُحْرَقٍ» (10) Yaʿnī «Gelüp dilenen dilenciyi (11) boş çevirmeyiñ. Eger hīçbir şey bulamazsañız eline yanmış ḳoyun ṭırnaġı ṣunup öyle çeviriñ.» [75b]

Zaman zaman âyetler tefsir edilirken ilgili konunun veya kıssanın ileride başka bir sûrede zikredileceği beirtilmektedir:

…Ve bir ḳısmı cengden ġayr yerde gelür, (32) ol sūre-i Nisā'da gelür ḳavlühū teʿālā: {وَإِذَا كُنْتَ فِيهِمْ فَأَقَمْتَ لَهُمُ الصَّلٰوةَ} İn-şāʾallāh yerinde ẕikr olunur. [128b]

Anıñ ḳıṣṣası Tevbe sūresinde inşāʾallāh ẕikr olunur. [144b/9]

Hâzin âyetlerin tefsirinde فَإِنْ قُلْتَ diyerek soru sormakta ve bu soruyu قُلْتُ diyerek cevaplamaktadır. Ebu't-Tevfîk de tercümesinde "Eger dinürse ki" diyerek aynı sorulara yer vermektedir. Cevapları tercüme ederken ise "Hâzin dir ki" ibâresini kullanmaktadır:

[78] Çelik, *Hâzin el-Bağdâdî ve Tefsirdeki Metodu*, 10; Eski, *Hâzin Tefsîri'nin Ebu't-Tevfîk eş-Şeyh İbrahim Tercümesi*, 47.

يُخْرِجُونَهُمْ مِنَ النُّورِ اِلَى الظُّلُمَاتِ

Anları ol velīleri olan ṭāġūt (34) hidāyetden çıḳarup ḍalālete bıraġur ve īmāndan çıḳarup küfre bıraġur. **Eger dinürse ki:** Niçün nūrdan çıḳarup (35) ẓulümāta bıraġur didi, anlar ise kāfirler anlarda nūr aṣlā yoḳdur? **Ḫāzin dir ki:** Anlar Yehūdīlerdir. Ḥażret-i Resūl **[141b]** (1) ṣallallāhu ʿaleyhi ve selleme nübüvvet gelmezden evvel ṣıfatını ve naʿtını Tevrāt'da görüp yaḳīnen nübüvvetiniñ ṣıḥḥatini ʿayānen (2) bilürler idi, ḳaçan ki kendilerine nübüvvet geldi inkār idüp kāfir oldılar. [141a-b]

Ebu't-Tevfîk, "âyet" kelimesini her bir âyeti kastetmek için kullanmakla berâber aynı âyetten verilen her parçayı da "âyet" diye isimlendirmektir. Aynı âyetin bir parçası için "evvel olan âyetde, gelen âyetde" gibi ifâdeler kullanmaktadır:

Ḫāzin dir ki: Bu iki suʾāliñ cevābı iki vech üzredir: Evvelki şekliñ cevābı andan evvel geçen (6) ḥükümler gerçi çoḳdur ammā bu āyete yaḳın olan {وَلَا تُبَاشِرُوهُنَّ وَأَنْتُمْ عَاكِفُونَ فِي الْمَسَاجِدِ} āyetinde (7) iʿtikāfda iken cimāʿ ḥarām itdi. Andan evvel olan āyetde {ثُمَّ أَتِمُّوا الصِّيَامَ إِلَى اللَّيْلِ} bu āyetde oruç (8) gündüz yemegi, içmegi, cimāʿ[ı] ḥarām itdi. İmdi bu āyete yaḳın olan ancaḳ ḥarām olan umūrlardan menʿ olunmaḳdır (9) emr itdigi üzre. Andan {تِلْكَ حُدُودُ اللهِ فَلَا تَقْرَبُوهَا} buyurdı. [85b]

Eger sözi gerçek ise bize bir āyet indirsün deyince Ḥaḳḳ (3) Teʿālā bu gelen āyeti indirdi ki:

Bakara 164

اِنَّ فِي خَلْقِ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ

Yaʿnī "Bu yerleri gögleri ḫalḳ itmede anları (4) ḫalḳ ideniñ vaḥdāniyyetine delālet yoḳ mıdır fikr idiñ." [70b]

Andan maʿnāsı "Ey müʾminler! (19) Sizler ẓann itdiñiz ki cennete hemān mücerred inanup īmān getürmeñiz ile girersiñiz, sizlere evvelki geçenlere (20) iṣābet iden gibi iṣābet itmeden girersiñiz. Elbetde peyġamberlere ve resūllere ve tābiʿ olanlara şiddet ü miḥnet ü (21) darlıḳ ile tecribe vü imtiḥān olunurlar." Bu gelen āyetde:

وَلَمَّا يَاْتِكُمْ مَثَلُ الَّذِينَ خَلَوْا مِنْ قَبْلِكُمْ

(22) Hele sizlerden evvel gelüp göçen peyġamberlere ve etbāʿlarına gelen gibi sizler[e] de gelsün de miḥnetden ve ġayrıdan. [105a]

Tefsîr-i Hâzin'de bazı âyetlerin tefsirinde Arap şiirinden faydalanılmaktadır. Ebu't-Tevfîk eserinde bu mısrâ, beyit ve rubâîleri aynen

nakletmekte ve Türkçeye tercüme etmektedir.[79] Şiirlerin çoğu "beyt, rubâʿî, mısraʿ" ibâreleri kullanılarak verilmektedir. Bazısı ise belirtilmeden doğrudan cümle içerisinde yer almaktadır:

> Andan Nābiġa nām şāʿir ḳavlinde:
>
> **بَيْتٌ:** وَلاَ عَيْبَ فِيهِمْ غَيْرَ أَنَّ سُيُوفَهُمْ / بِهِنَّ فُلُولٌ مِنْ قِرَاعِ الْكَتَائِبِ
>
> **Beyt:** Olarda yoḳdurur bir ʿayb ḳılıçları gedik hemān
> O da ʿaskerlere urmaḳ (15) ile ceng içre her zamān [65ᵃ]
>
> Cerīr (7) nām şāʿiriñ أَلَسْتُمْ خَيْرَ مَنْ رَكِبَ الْمَطَايَا dimesi gibi gelür "Sizler ḥayevānlara binenleriñ ḫayrlusı degil misiñiz?" [145ᵇ]

Ebu't-Tevfîk Bakara 226. âyetin tefsirinde aşağıda görüldüğü gibi şiiri yazmaya Arapça başlamış fakat bitirmeden Türkçe mânâsını vermiştir:

> Andan Küşeyyir nām didi ki: "(13) قَلِيلُ الْأَلَايَا yaʿnī yemīnlerini ḥıfẓ idüp az yemīn iden. Eger andan yemīn düşse ol yemīni ṣayılup (14) ṭutılur." [116ᵃ]

Ebu't-Tevfîk *Tefsîr-i Hâzin*'de bulunan bazı şiirlere tercümesinde yer vermemiştir. Hâzin aşağıdaki şiiri Bakara 219. âyetin tefsirinde Cahiliye Araplarının fal oklarından bahsederken zikretmiştir. [80] Fakat *Tercüme-i Tefsîr-i Hâzin*'de varak 111ᵃ'da yer alması gereken bu şiir bulunmamaktadır:

قال بعضهم:

فلي في الدنيا سهام / ليس فيهن ربيح

إنما سهمي وغد / ومنيح وسفيح

Ebu't-Tevfîk tefsir tercümesinde Hristiyanlar için "gâvur" kelimesini kullanmayı tercih etmektedir:

> **اَلَّذِينَ اٰتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَعْرِفُونَهُ (29) كَمَا يَعْرِفُونَ اَبْنَاءَهُمْ**
>
> Yaʿnī "Anlara ki biz kitāb gönderdik." Murād Yehūdīler ve gāvurlarıñ ʿulemāları[dır.] [64ᵃ]

[79] Eski, *Hâzin Tefsîri'nin Ebu't-Tevfîk eş-Şeyh İbrahim Tercümesi*, 47.
[80] Bk. Hâzin el-Bağdâdî, *Lübâbü't-te'vîl*, 1/151.

Tercüme-i Tefsîr-i Hâzin'de âyetlerin numaraları belirtilmeden kırmızı mürekkeple yazıldığı ve parçalara ayrılarak tefsir edildiği görülmektedir.[81] Âyetlerde yer alan kelimelerin bazen yanlış [137ᵃ/32, 104ᵃ/30, 148ᵃ/13, 159ᵃ/20] bazen yerleri değiştirilerek [62ᵃ/14, 159ᵃ/20] bazen de eksik [71ᵇ/19, 72ᵇ/6, 83ᵇ/20, 104ᵃ/9, 147ᵃ/33, 147ᵇ/32, 153ᵃ/33] yazıldığı tespit edilmiştir.

Ebu't-Tevfîk'in tercümesinde cümlelerin Türk dilindeki kelime dizimine göre kurulduğu görülmektedir.[82] Fakat aşağıda verilen faslı açıklayan cümleye bakıldığında onun Arapçadaki cümle yapısından etkilendiği söylenilebilir:

> **Faṣl:** Fī-iʿtikāfıñ (7) cā'izliginiñ furūʿlarında. **[el-]Ferʿu'l-evvel:** Oruç ṭutmadan iʿtikāf itmek cā'izdir lākin efḍal (8) olanı iʿtikāfda iken oruç ṭuta. … [85ᵃ]

Mütercim bazen de Arapça kelimeleri Türkçeye çevirmeden doğrudan kullanmaktadır:

> وَاٰتَيْنَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ الْبَيِّنَاتِ
>
> Yaʿnī "Meryem (21) oġlı Ḥażret-i ʿĪsā ʿaleyhi's-selāma nübüvvetiniñ ṣıḥḥatine ulu ḥüccetler ve delāletler ve muʿcizātlar virdik." Ekmeh ve ebraṣı (22) ṣaġaltması gibi ve ölüyi diriltmesi gibi āyetler virdik. [138ᵃ]

Ebu't-Tevfîk *Tefsîr-i Hâzin*'i tercüme etmiş olmasının yanı sıra en az 40 yerde metne ilâvelerde bulunmaktadır. Âyetlerin tefsirinde yeni bir usûl kullanmamakla berâber bazen ufak tefek de olsa Hâzin'den farklı bilgiler verdiği ve tefsirin muhtevâsına katkıda bulunduğu görülmektedir:

> Bunlar ʿibret yeter. Ki ol ḳavm kendine iṭāʿat (27) itmeyüp taḳdīrinden ḳaçmaları maʿṣiyeti ile anları helāk itdi, dönüp anları iḥyā itdi ki ol itdikleri (28) maʿṣiyete tevbe ideler. Bu faẓl [u] iḥsān fikr idene ʿibret yetişür. [130ᵇ]
>
> Ol borca aḳçe virdigiñiz kişiden aḳçeñiz (10) ḳadar bahā ider bir rehīn alıñ. رَهْنٌ cemʿdir رِهَانٌ daḫı oḳundı. [159ᵇ]

Eserin *Tefsîr-i Hâzin*'in ders olarak okutulması ve Yûsuf el-Mısrî'nin bu dersleri istinsâh etmesi netîcesinde meydana getirildiği düşünüldüğünde

[81] Eski, *Hâzin Tefsîri'nin Ebu't-Tevfîk eş-Şeyh İbrahim Tercümesi*, 49.
[82] Eski, *Hâzin Tefsîri'nin Ebu't-Tevfîk eş-Şeyh İbrahim Tercümesi*, 50.

mütercimin tercüme usûlünde kaynak esere olan bağlılığının sebebi anlaşılmaktadır. Eserin 19. yy'da kaleme alınmış olmasının ve bu zamana kadar Osmanlı'da oturmuş bir tefsir geleneğinin var olmasının da bu bağlılıkta etkili olduğu ifâde edilebilir.[83]

1.6. ESERİN TERTÎBİ

Bu çalışma *Tercüme-i Tefsîr-i Hâzin*'in Bakara sûresinin 142. âyetinden son âyetine kadar olan kısmını ihtivâ etmektedir. Ebu't-Tevfîk eserin tertîbinde geleneği tâkip ederek *Tercüme-i Tefsîr-i Hâzin*'e besmele, hamdele ve salvele ile başlamaktadır. Eserde bölüm ve konu başlıkları kırmızı mürekkep kullanılarak belirtilmiştir. İncelemesi yapılan eserin başlıca bölümleri şöyledir:

1. Evvelki faṣl: Ḳur'ān'ıñ ve oḳumasınıñ ve ögrenmesiniñ fażlların beyān eyler. (2b/12)

2. İkinci faṣl: Ḳur'ān'ı ʿilmsiz kendi rāyı ile tefsīr idene ve oḳuyup unudana vaʿd olunan ʿaẕābı beyān ider. (4a/15)

3. Üçünci faṣl: Ḳur'ān'ıñ cemʿ olmasın ve inmesi tertībin ve yedi ḥarf üzre indigin beyān ider. (5a/15)

4. Faṣl: Ḳur'ān yeddi ḥarf indigin ve anuñ içün vārid olan ḳavilleri beyān ider. (7a/10)

5. Faṣl: Tefsīr ile te'vīl maʿnāların beyān ider. (8a/19)

6. Faṣl: "Eʿūẕu bi'l-lāh" dimegi beyān ider. (8a/27)

7. Tefsīr-i Sūret-i Fātiḥatü'l-Kitāb, Ümmü'l-Ḳur'ān (Fâtiha sûresinin âyet, kelime ve harf sayısı; nerede indiği; diğer isimleri hakkında bilgi verilmiştir.) (9a/11)

8. Faṣl: Sūre-i Fātiḥatü'l-Kitāb'ıñ fażlını beyān ider. (9a/24)

9. Bismi'llāhi'r-raḥmāni'r-raḥīm ve bihi esteʿīne. (10b/1) (Besmelede yer alan kelimelerin açıklanması.)

10. Faṣl: Besmele-i şerīfiñ ḥükmünde iki mes'ele vardır. (11b/9) (Bu bölüm evvelki ve ikinci mes'ele olarak iki başlık altında açıklanmıştır.)

11. Fātiḥa sûresinin tefsiri. (13a/13)

[83] Eski, *Hâzin Tefsîri'nin Ebu't-Tevfîk eş-Şeyh İbrahim Tercümesi*, 50.

12. Faṣl: Āmīn ile Fātiḥa'nıñ ḥükmündedir. (14b/12) (Bu bölüm evvelki ve ikinci mes'ele olarak iki başlık altında açıklanmıştır.)

13. Tefsīr-i Sūretü'l-Baḳara. (15a/11) (Bakara sûresinin indiği yer; âyet, kelime ve harf sayısı belirtilmiştir.)

14. Faṣl: Anuñ (Bakara sûresinin) fażīletini beyān ider. (15a/14)

15. Bakara sûresinin tefsirine başlanması.[84]

1.7. ESERİN KAYNAKLARI

1.7.1. Âyet ve Hadisler

Eserin temel kaynaklarından ilki âyet-i kerîmelerdir. Nitekim âyetlerin tefsirinde öncelikle Kur'ân'ın diğer âyetlerinden istifâde edilmiştir. Metinde geçen âyetler çoğunlukla "ḳavlühū teʿālā, bi-ḳavlihī teʿālā, ḳavī āyet nāzil oldı ki, aña delīl ḳavlühū teʿālā, bu āyet ḳavlühū teʿālā, cumhūr ʿulemānıñ ḥücceti, āyetde buyurdığı gibi, bir āyetde…" gibi çeşitli ifâdelerle belirtilmiştir. Tefsiri yapılan âyetler kırmızı mürekkeple metnin içerisindeki diğer âyetler ise siyah mürekkeple yazılmıştır. Âyetlerin hangi sûrede bulunduğu ve numaralarına dâir herhangi bir bilgi verilmemiştir. Ancak bazen âyetler sûre isimleri ile verilmiştir:

> …Ve bir ḳısmı cengden ġayr yerde gelür, (32) ol sūre-i Nisā'da gelür ḳavlühū teʿālā: {وَإِذَا كُنْتَ فِيهِمْ فَأَقَمْتَ لَهُمُ الصَّلٰوةَ} İn-şāʾallāh yerinde ẕikr olunur. [128b]
>
> Anıñ ḳıṣṣası Tevbe sūresinde in-şāʾallāh ẕikr olunur. [144b/9]

Metinde âyetleri açıklamak, konulara ve hükümlere delil getirmek, âyette geçen duâları zikretmek gibi sebeplerle âyetlerden kısmî veya tam iktibas yapılmıştır. Bazen de âyeti açıklamak için âyette geçen kelimenin bulunduğu bir manzûme ve bu manzûmenin nazma çekilmiş Türkçe bir tercümesi verilmiştir:

> اَصَابَهَا وَابِلٌ فَاَتَتْ اُكُلَهَا ضِعْفَيْنِ
>
> Aña ḳoca yaġmur iṣābet idince. Andan (10) şāʿiriñ ḳavl[i]:

[84] Bostancı, *Ebu't-Tevfîk Eş-Şeyh İbrahim'in Tercüme-i Tefsîr-i Hâzin Adlı Eserinde Zarfların İncelenmesi*, 27-28.

بَيْتٌ: مَا رَوْضَةٌ مِنْ رِيَاضِ الْحُزْنِ مُعْشِبَةٌ / خَضْرَاءُ جَادَ عَلَيْهَا وَابِلٌ هَطِلُ

Beyt: Çu yüksek (11) bāġçeler içre aġaçlı bāġçeye sebeb
İrüp ḳavīce yaġmurdan yeşillendi ḳamusı hep [147b]

Eserin ikinci temel kaynağı ise hadîs-i şerîflerdir. Âyetlerin ve şer'î hükümlerin açıklanması husûsunda hiç şüphesiz hadislerden de çokça faydalanılmıştır. Hadisler çoğunlukla "Ḥażret-i Resūl ṣallallāhu ʿaleyhi ve sellemden ḥadīṯ, Ḥażret-i Resūl ṣallallāhu ʿaleyhi ve sellemden ṣaḥīḥ ḥadīṯ-i şerīf vārid oldı ki, Ḥażret-i Resūl ṣallallāhu ʿaleyhi ve sellemiñ buyurdıġı, İbn-i ʿAbbās raḍıyallāhu ʿanhümādan vaṣiyyetde buyurdı ki, Ḥażret-i Cābir'den Ḥaccetü'l-Vedāʿ ṣıfatına olan uzun ḥadīṯden budur ki, ve işitdim buyururlar ki, ḥadīṯ buyurdı, ḥadīṯde, …den ḥadīṯ, ve bir rivāyetde, rivāyet ider ki, rivāyet olunur ki, …den rivāyet olunan ḥadīṯ, …den rivāyet ile ḥadīṯ, … nām ḫātūn rivāyet ider ki, … nām ṣaḥābeden rivāyet olunur ki, Müslim ile Buḫārī'de, Tirmiẕī Ḥażret-i Cābir'den ḥadīṯ rivāyet itdi ki, bu ḥadīṯ-i şerīf mūcibince, bu ḥadīṯi ḥüccet idüp, ve aña delīl, andan…" şeklindeki çeşitli ifâdelerle gösterilmiştir.

Metinde oldukça fazla rivâyet vardır. Rivâyetlerin mânâsı da çoğunlukla verilmiştir. Hadislerden bazen kısmî bazen de tam iktibas yapılmıştır. Aşağıda kısmen yapılan bir iktibas örnek gösterilmiştir:

> Bir rivāyetde: «**مِنْهُ الْحُسْوَةُ**» geldi, yaʿnī «Andan (11) bir yudum içmek ḥarāmdır.» Bunı Ebū Dāvūd ve et-Tirmiẕī ẕikr itdiler. [110a]

Rivâyetlerde genellikle uzatmalardan kaçınmak için hadislerin senedleri verilmemiş, hadisin kaynakları ve hadisi nakleden râvî zikredilmiştir.[85] Bu rivâyetlerin çoğunda rivâyet lafzı bulunmakta ve hadisler sahâbî râvîsi ile nakledilmektedir. Bazen hadisin râvîsi hadis metnine dâhil edilmeden verilmiştir:

> Andan Selmān bin ʿĀmir'den ḥadīṯ: «**الصَّدَقَةُ عَلَى** (**18**) **الْمُسْلِمِينَ** قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: **صَدَقَةٌ، وَعَلَى ذَوِي الرَّحِمِ ثِنْتَانِ صَدَقَةٌ وَصِلَةٌ**» Yaʿnī «Müslümānlara ṣadaḳa iḥsān itmek (19) bir

[85] Çelik, *Hâzin el-Bağdâdî ve Tefsirdeki Metodu*, 10.

ḳat ṣadaḳaya geçer ve aḳrabāya ṣadaḳa iḥsān itmek iki ḳat ṣadaḳaya geçer ve ṣılā-i raḥmdir.» (20) Bunı Nesā'ī iḫrāc itdi. [75a]

Ve bunı İmām Şāfi'ī didi Ḥażret-i (22) ʿĀ'işe'niñ ḳavl ile: رَوَى عَائِشَةُ رَضِيَ اللهُ عَنْهَا قَالَتْ: نَزَلَ قَوْلُهُ **{لاَ يُؤَاخِذُكُمُ اللهُ بِاللَّغْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ}** «**فِي** (**23**) **قَوْلِ الرَّجُلِ: لاَ وَاللهِ، بَلَى وَاللهِ**» Yaʿnī «Söz arasında lā vallāhi, belā vallāhi dimesi gibi gelen sözler.» Bunı (24) Buḫārī mevḳūf ẕikr itdi. [115a]

Hadisler bazen *Tefsîr-i Hâzin*'de geçtiği gibi senedleriyle verilmiştir:

Dāreḳuṭnī ʿĀbdurraḥmān bin Zeyd'den ve İbn Eslem atasından ve atası ʿAbdullāh ibn ʿÖmer'den rivāyet itdikleri (11) ḥadīṯ-i şerīf: قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «**أُحِلَّ لَنَا مِنَ الدَّمِ دَمَانِ وَمِنَ الْمَيْتَةِ مَيْتَتَانِ: الْحُوتُ** (**12**) **وَالْجَرَادُ، وَمِنَ الدَّمِ: الكَبِدُ وَالطِّحَالُ**» **[73b]**

Anıñ ṣıḥḥatine delīl Müslim *Ṣaḥīḥ*'inde yazdıġı Muḥārib bin Diṯār'dan (27) ve Muḥārib Ebī Bürde'den ve Ebī Bürde babasından rivāyet itdigi ḥadīṯ: قالَ: قالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: (**28**) «**نَهَيْتُكُمْ عَنِ الْأَشْرِبَةِ فِي ظُرُوفِ الْأَدَمِ فَاشْرَبُوا [فِي] كُلِّ وِعَاءٍ غَيْرَ أَنْ لَا تَشْرَبُوا مُسْكِرًا**» [110a]

Ebu't-Tevfîk Bakara 198, 228, 264, 275 ve 285. âyetlerin tefsirinde Begâvî'den nakledilen hadislerin senedli mi senedsiz mi olduğunu Hâzin'de olduğu gibi aynen belirtmiştir:

Bu ḥadīṯi Beġavī senedsiz ẕikr itmiş, Ḫāzin uṣūllerde (21) yerini bulamadım deyü ḫaber virdi. [95b]

Andan Ḥażret-i Beġavī Maḥmūd bin Lebīd nāmdan sened ile rivāyet ider ki… [147a/22]

Ebu't-Tevfîk Bakara 275. âyetin tefsirinde mi'rac hikâyesi hakkında Begavî'nin Hz. Sa'lebî senediyle rivâyet ettiği hadisi Hâzin'de geçtiği şekilde aynen vermiştir:

Andan Beġavī Ḥażret-i Ṯaʿlebī nāmdan sened ile rivāyet ider ki… [153b/6]

Yine Ebu't-Tevfîk Taberî'den yapılan nakilleri de Hâzin'de geçtiği şekliyle aynen aktarmıştır:

Ṭaberī muttaṣıl (12) sened ile ʿİkrime'den ve ʿİkrime İbn ʿAbbās'dan raḍıyallāhu ʿanhüm rivāyet ider ki… [102a]

(23) Ve İmām eṭ-Ṭaberī İbn ʿAbbās raḍıyallāhu ʿanhümādan **{لَا تَأْخُذُهُ سِنَةٌ وَلَا نَوْمٌ}** tefsīrinde andan sened ile buyurdı ki… [139b]

Andan Ḥażret-i ʿAlī ibn Ebī Ṭālib kerremallāhu vecheh eger bu āyet oḳunsa hemān اقْتُلَا وَرَبِّ الْكَعْبَة (15) dir idi, Ḥaḳḳ rıżāsıçün nefsimi ṣatun alup ve ṣatup şehīd oluram Kaʿbe tañrısı ḥaḳḳıçün (16) dimek.[86] [101a]

Ebu't-Tevfîk *Tefsîr-i Hâzin*'de kaynakları belirtilmeyen rivâyet ve görüşleri tercümesine aynen almış ve bu görüşlerin asıl kaynaklarını belirtme gereği görmemiştir. Meselâ Bakara 238. âyetin tefsirinde salâtü'l-vustâ hakkındaki görüşler zikredilirken tüm ulemâların ihtiyâr ettiği "Ṣalātü'l-vusṭā bu beş vaḳtiñ birisidir yalñız kendi (28) bellü degildir." mezhebine delîl getirilirken kaynağı belirtilmeden *Mefâtîhu'l-gayb*'da bulunan rivâyete[87] yer verilmiştir:

… Andan Muḥammed ibn Sīrīn didi ki: Bir kişi gelüp Zeyd bin Ṣābit ḥażretine **[128b]** (1) ṣalātü'l-vusṭā suʾāl itdi, حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ كُلِّهَا تصِبْهَا didi, yaʿnī "Beş vaḳti ḳılmaġa müdāvemet (2) eyle, geçürme sen ṣalātü'l-vusṭāya irersiñ." dimekdir. Andan Rebīʿ bin Ḫayṣem nāma ṣalātü'l-vusṭā suʾāl (3) itdiler, ol suʾāl idene didi ki: Ol beş vaḳt namāzıñ birisidir, sen beş vaḳte müdāvemet eyle aña (4) müdāvemet itmiş olursuñ. Andan diye ki: Eger anı ḳanġısı olduġun bilmiş olaydıñ aña müdāvemet idüp (5) bāḳīsini żāyiʿ iderdiñ, didi. Suʾāl iden didi ki: İtmezdim. Rebīʿ didi ki: Öyle ise hemān beş vaḳte (6) vaḳti vaḳtiyle müdāvemet it aña itmiş olursuñ. [128a-b]

Aynı şekilde Bakara 283. âyetin tefsirinde rehin konusu açıklanırken kaynağı belirtilmeden Şâfiî'nin *el-Ümm* isimli eserinde bulunan bir rivâyete[88] yer verilmiştir:

Ve ḫaberde geldi ki: (14) «أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رَهَنَ دِرْعَهُ عِنْدَ أَبِي الشَّحْمِ الْيَهُودِيِّ عَلَى طَعَامٍ أَخَذَهُ إِلَى أَجَلٍ، وَلَمْ يَكُنْ (**15**) ذَلِكَ فِي سَفَرٍ وَلَا عَدَمِ كَاتِبٍ» Yaʿnī «Ḥażret-i Resūl Ebi'ş-Şaḥm nām Yehūdī'den borca vaʿde ile ẕaḫīre (16) aldığı zamān zırḥını aña rehīn ḳoydı. Ol ise ne yol üzre idi ve ne yazıcı yoḳluġunda idi.» [159b]

[86] Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmiʿu'l-beyân fi te'vîli'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir (Kahire: Müessesetü'r-Risâle, 1420/2000), 4/244.
[87] Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1420), 6/484.
[88] Benzer lafız için bk. Ebû Abdillâh Muhammed eş-Şâfiî, *el-Ümm* (Beyrut: Dârü'l-Maʿrife, 1410/1990), 3/94.

Fıkhî bir hüküm izâh edilirken çoğunlukla Hz. Peygamber'den bu hükmün dayandırıldığı bir hadis delîl gösterilmiştir. Âyetteki bir kelimenin lugat mânâsı îzah edilirken de zaman zaman hadis zikredilmiştir:

> Ve baʿżılar didi ki: "el-Ḳunūt sükūn (16) ve sükūtdur, namāzda cāʾiz olmayacaḳ sözi söylememekdir." Ve buña delīl: «كُنَّا نَتَكَلَّمُ فِي الصَّلٰوةِ يُكَلِّمُ الرَّجُلُ صَاحِبَهُ وَهُوَ عَلَى جَنْبِهِ فِي الصَّلٰوةِ حَتَّى نَزَلَتْ {وَقُومُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ} (**17**) فَأُمِرْنَا بِالسُّكُوتِ، وَنُهِينَا عَنِ الْكَلَامِ» (**18**) مَا رُوِيَ عَنْ زَيْدِ بْنِ أَرْقَمَ، قَالَ: Yaʿnī Zeyd bin Erḳam buyurdı ki: «Namāzda iken ol biri yanı üzre (19) yatmış, biz anıñla söyleşüp ṣoḥbet iderdik tā bu āyet indi. Bizleri namāzda ṭaşra vācib olmayan sözi (20) söylemeden nehy idüp namāzda sükūn [u] ḫuşūʿ ile olmamızı emr itdi.» Bu *Ṣaḥīḥayn*'da ẕikr olundı. [128ᵇ]

Eserde kaynağı itibâriyle kudsî, merfû, mevkûf ve maktû her türden hadîs-i şerîf bulunmaktadır. Metinde yer alan hadisler genellikle kütüb-i tisʿa diye bilinen Buhârî, Müslim ve Tirmizî'ye âit *Câmiu's-sahîh*'lerin; Ebû Dâvûd, Nesâî, İbn Mâce, ve Abdullah b. Abdurrahman ed-Dârimî'ye âit *es-Sünen*'lerin; İmâm Mâlik'e âit *el-Muvatta*'ın ve Ahmed b. Hanbel'e âit *el-Müsned*'in içinde bulunduğu güvenilir hadis kaynaklarında yer almaktadır. Diğer rivâyetler ise Ebû Muhammed el-Ferrâ' el-Begavî başta olmak üzere Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakî, Abdürrezzâk es-Sanʿânî, Ali b. Ömer ed-Dârekutnî, Muhammed b. Cerîr et-Taberî, Fahreddin er-Râzî, Saîd b. Mansûr gibi meşhur muhaddisler ve müfessirlerin ya da diğer alanlarda te'lîfte bulunan müelliflerin eserlerinde bulunmaktadır.

Hadiste yer alan anlaşılması güç kelimelerin açıklaması yapılırken İbn Kurkûl'un (ö. 569/1174) *Metâliʿu'l-envâr ʿalâ sıhâhi (sahîhi)'l-âsâr* ve Mecdüddin İbnü'l-Esîr'in (ö. 606/1210) *en-Nihâye fî garîbi'l-hadîs ve'l-eser* isimli garîbü'l hadise dâir eserlerinden istifâde edilmiştir. Ebu't-Tevfîk tercümesinde kaynağını belirtmemiş[89] olmasına rağmen *Tefsîr-i Hâzin*'de kaynakların ismi zikredilmektedir:

[89] İbrâhîm Sırrî, *Tercüme-i Tefsîr-i Hâzin* (Yazma Bağışlar, 3163), 109b.

... قال صاحب المطالع: الباذق بفتح الذال المعجمة هو الطلاء المطبوخ من عصير العنب كان أول من صنعه وسماه بنو أمية لينقلوه عن اسم الخمر، وكل ما أسكر فهو خمر لأن الاسم لا ينقله عن معناه الموجود فيه. وقال ابن الأثير في النهاية الباذق الخمر تعريب باذه وهو اسم للخمر بالفارسية أي لم يكن في زمانه أو سبق. قوله: فيها وفي غيرها من جنسها.[90]

Ayrıca hadislerin tespit ve tashîhinde Muhammed b. Fütûh el-Humeydî'nin *el-Cem' beyne's-Sahîhayn*'ı ile Mecdüddin İbnü'l-Esîr el-Cezerî'nin *Câmi'u'l-usûl li-ehâdîsi'r-Resûl*'ü gibi eserlerden istifâde edildiği anlaşılmaktadır:[91]

> İmdi Ḥumeydī nām "Bu ḥadīṣde ziyādelik var." didi, ve Ebū Mesʿūd ed-Dımeşḳī "Bu ḥadīṣ ʿazīzdir, azdır. (15) Zīrā Müslim bin Ḥaccāc'ıñ yanından ġayrıda bulmadım ve *Ṣaḥīḥ*'inde ẕikr itmedi zīrā kendi ʿİkrime'den ḥadīṣ rivāyet (16) itmedügi içün, ancaḳ benim bildigim anı Buḫārī Müslim'den aldı." didi.[92] [93a]
>
> (1) Ve Müslim yine Ḥażret-i ʿAlī kerremallāhu vechehden bir ḥadīṣ daḫı bunuñ gibi rivāyet itdi Ebū Cüḥayfe degildir rāvīsi. (2) «Ve العَاقِلَةُ ḳatl ideniñ velīlerinden bir cemāʿatdir ki diyyeti anlar ḳoymaġa bend olunmalarıyla tesmiye olundılar.»[93] [76b]

1.7.2. Diğer Kaynaklar

Tercüme-i Tefsîr-i Hâzin'de kullanılan kaynakların isimlerine ve müelliflerine tercüme yapılan eserde verildiği kadarıyla yer verilmiş, asıl metinde yer almayan kaynaklar zikredilmemiştir. Hâzin el-Bağdâdî'nin de eserinin mukaddimesinde belirttiği gibi *Tefsîr-i Hâzin* Begâvî Tefsîri'nden ihtisâr edilerek ve daha önce te'lif edilmiş tefsirlerden de istifâde edilerek yazılmıştır. Nitekim *Tefsîr-i Hâzin* Zemahşerî, Taberî, Fahreddin er-Râzî, Sa'lebî, Vâhidî, Râgıb el-İsfehânî ve İbnü'l-Cevzî gibi müfesirlerden gerek isim zikredilerek gerek zikredilmeyerek nakledilen çokça bilgi ihtivâ etmektedir:[94]

> Bu müfessirleriñ teʾvīlidir lākin İmām Faḫru'r-rāżī ile ehl-i tevḥīd (34) mütekellimleri "Bu maʿnā memnūʿdur." didiler. [74a]

---

[90] Hâzin el-Bağdâdî, *Lübâbü't-te'vîl*, 1/149.
[91] Eroğlu, "HÂZİN Ali b. Muhammed", 17/126.
[92] Humeydî, *el-Cem' beyne's-Sahîhayn*, 2/112 (No. 1173).
[93] Mecdüddîn İbnü'l-Esîr el-Cezerî, *Câmi'u'l-usûl fî-ehâdîsi'r-Resûl*, thk. Abdülkâdir el-Arnaût (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1392/1972), 3/291-292 (No. 2585).
[94] Hâzin Tefsîri'nin kaynakları hakkında detaylı bilgi için bk. Çelik, *Hâzin el-Bağdâdî ve Tefsirdeki Metodu*, 55-90.

İkinci ḳavl بِيَدِهِ عُقْدَةُ النِّكَاحِ (2) yaʿnī nikāḥıñ bağı elinde olan ol ḳarınıñ ḳocasıdır. Bu ḳavl[i] Ṭaberī ile Vāḥidī ṣaḥīḥledi. [127a]

Andan Ḥażret-i ʿAlī ibn Ebī Ṭālib kerremallāhu (2) vecheh ḥażretlerinden rivāyet ki: قَالَ: «إِذَا سَمِعْتُمُ الْيَهُودَ وَالنَّصَارَى يُهِلُّونَ لِغَيْرِ اللهِ فَلاَ تَأْكُلُوا وَإِذَا لَمْ تَسْمَعُوهُمْ (3) فَكُلُوا، فَإِنَّ اللهَ قَدْ أَحَلَّ ذَبَائِحَهُمْ وَهُوَ يَعْلَمُ مَا يَقُولُونَ»[95] Yaʿnī buyurdı ki: «Eger işidirseñiz Yehūdīler ve gāvurlar (4) boġazlarken Allāh'dan ġayrıyı ẕikr itdiklerin ol boġazladıḳlarını yemeyiñ. Ve eger işitmezseñiz andan yiyiñ. Zīrā Ḥaḳḳ (5) Teʿālā anlarıñ boġazladıḳları[nı] sizlere ḥelāl itdi. Çünki anlar boġazlarken ne didiklerin Allāh bilür.»

Yaʿnī Ḥażret-i İbn ʿAbbās إِبْنُ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا (29) قَالَ: بِمَا سَاقَ إِلَيْهَا مِنَ الْمَهْرِ وَأَنْفَقَ عَلَيْهَا مِنَ الْمَالِ.[96] buyurdı ki: "Erkegin (30) ḳarıya ḳoyduġı nikāḥ pāresiyle ve māldan aña ḥarc itmesiyle üzerine rifʿati ziyādedir." [118a]

Eserin incelenen kısmında ismi zikredilen birincil ve ikincil kaynaklar da vardır. Bu kaynaklar Ebû Abdullah eş-Şâfiî'nin (ö. 204/820) *el-Hucce* (**İmām Şāfiʿī eski kitābındaki ḳavlinde:** vr. 120a/17; **İmām Şāfiʿī *Kitāb-ı ḳadīm*'inde:** vr. 126b/27-28, **İmām Şāfiʿī'niñ eski kitābında:** vr. 126a/19, 154b/13-14), *el-Ümm* (**İmām Şāfiʿī'niñ *el-Cedīd* kitābında:** vr. 126a/21; **İmām Şāfiʿī *Kitāb-ı cedīd*'inde:** vr. 126b/31; **İmām Şāfiʿī yeñi kitābında:** vr. 120a/18-19; **İmām Şāfiʿī yanında ve *Cedīd* nāmda bu ḳavl yazıldı:** vr. 113a/31-32; ***Cedīd* kitābında:** vr. 154b/14) ve *İhtilâfü'l-hadîs* (**İmām eş-Şāfiʿī *İḫtilāfü'l-ḥadīṯ* nām kitābında:** vr. 90b/4); Muhammed b. İsmâil el-Buhârî'nin (ö. 256/870) *el-Câmiu's-sahîh* (***Ṣaḥīḥ*'inde:** vr. 76a/29, 76b/10 … ; ***Ṣaḥīḥayn*'da**: 80b/10 …); Müslim b. el-Haccâc'ın (ö. 261/875) *el-Câmiu's-sahîh* (**Müslim *Ṣaḥīḥ*'inde:** vr. 110a/26; ***Ṣaḥīḥ*'inde:** vr. 93a/15 … ; ***Ṣaḥīḥayn*'da**: 80b/10 …); Nevevî'nin (ö. 676/1277) *el-Minhâc fî şerhi Sahîhi Müslim b. Haccâc* (***Şerḥ-i Müslim* Şeyḫ Muḥyiddīn en-Nevevī'den:** vr. 139b/7); İmâm Mâlik'in (ö. 179/795) *Muvatta'* (**İmām Mālik *Muvaṭṭaʾ* nām kitābında:** vr. 75b/4, 75b/9, 89b/31, 110a/18-19, 115a/28-29, 124b/14-15, 127a/27-28, 155a/12; **İmām Mālik bunı *Muvaṭṭaʾ* nām kitābında:** vr. 155a/18; **İmām Mālik *Muvaṭṭaʾ*'da:** vr. 127b/6; **Mālik *Muvaṭṭaʾ*'da:** vr. 76b/15); Mecdüddin İbn Teymiyye'nin (ö.

[95] Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 5/ 201.
[96] Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm es-Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân 'an tefsîri'l-Kur'ân*, thk. Ebû Muhammed ibn Âşûr (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1422/2002), 2/173.

652/1254) *el-Müntekâ min ahbâri'l-Mustafâ / Münteka'l-ahkâm* (**Şeyh Mecdüddīn Ebü'l-Berekāt ʿAbdüsselām bin ʿAbdillāh bin Teymiyye el-Ḥarrānī *Aḥkām*'ında:** vr. 148[b]/29-30); Ebû Bekr el-Esrem'in (ö. 261/874-75 [?]) *es-Sünen* (**el-Eşrem nām *Sünen*'inde:** vr. 148[b]/32); Ahmed b. Muhammed el-Herevî'nin (ö. 401/1011) *Garîbeyn* (***Ġarībeyn* nām kitābıñ ṣāḥibi:** vr. 110[a]/20) isimli eserleridir.

1.8. İNCELENEN SÛRENİN (BAKARA) KONUSU[97]

Kur'ân-ı Kerîm'in ikinci ve en uzun sûresi olan Bakara sûresi 286 ayet olup Medine'de nâzil olmuştur. Sûre adını 67-71. âyetlerde yer alan bir ineğin (Bakara) Allah için kurban edilmesiyle ilgili ibretlik bir kıssadan almıştır. Üzerinde çalışılan nüshada Hz. Peygamber'in Medine'yi teşriflerinden sonra ilk inen sûrenin bu sûre olduğu ancak 281. âyetinin Vedâ Haccı'nda Mekke'de Kurban Bayramı günü indiği ifade edilmiştir. Medine devri boyunca (9-10 yıl) bu sûre nâzil olmaya devam etmiştir.

İncelenen eserde Bakara sûresinin faziletinden bahseden bir fasıl da bulunmaktadır. Bu fasılda Müslim ve Tirmizî'den konu ile ilgili rivâyetlere yer verilmiştir. Ayrıca metinde Tirmizî'de yer alan bir hadis nakledilerek Âyetü'l-kürsî'nin tüm âyetlerin ulusu olduğu ifade edilmiştir. Kur'ân âyetlerinin en yücesi olan Âyetü'l-kürsî'nin bu sûrede yer alması da onun faziletini gösterir.[98]

Emin Işık'a göre bu sûre "Sadece sayfa ve âyet sayısı bakımından Kur'an'ın en uzun sûresi değil, aynı zamanda içine aldığı konuların çokluğu ve çeşitliliği bakımından da çok yönlü bir sûresidir." Sûre, hidâyet karşısında türlü insan gruplarının yerini (mü'min, münâfık, kâfir) belirleyen giriş

[97] Bu bölüm, çalışılan nüsha ve TDV İslam Ansiklopedisi'nin ilgili maddesinden yararlanılarak hazırlanmıştır. Detaylı bilgi için bk. Emin Işık, "Bakara Sûresi", *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4/526-529.

[98] Detaylı bilgi için bk. Ebü'l-Fidâ' İbn Kesir, *Kur'an'ın Faziletleri*, çev. Ersan Urcan (İstanbul, Risale Yayınları, 2018); Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî en-Nesâî, *Kur'an'ın Faziletleri*, çev. Ali Pekcan (İstanbul: Hüner Yayınevi, 2006); Abdullah Aydemir, *Hz. Peygamber ve Sahâbenin Dilinden Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri* (İzmir: Akyol Neşriyat, 1981).

mahiyetindeki âyetler ile başlar. Sonra kulluğun tabii gereği olarak Allah'a ibadet etmek gerektiği açıklanır. İnanç, ibadet, amel, ahlak, toplumsal düzen ve evrensel değerlerle alakalı İslâm'ın getirdiği hükümler izah edilir. Devamında Allah'ın varlığını, birliğini ve kudretini gösteren delillere yer verilir. Daha sonra insanın yaratılışı, kabiliyetleri, imtihanı söz konusu edilir. Hz. Âdem ve Hz. Havva şahsında her insanın iniş ve çıkışlarının olabileceği anlatılır. Asıl önemli olanın Allah'ı inkar etmemek ve O'ndan bağışlanma dilemek olduğu vurgulanır. Daha sonraki âyetlerde başta Bakara kıssası olmak üzere İsrail oğullarının geçmişinde meydana gelen önemli hâdiseler anlatılır. Devamında, peygamberler hakkında saygısızlık olarak nitelenen düşünce ve sözlerden uzak durma konusunda uyarıcı âyetler yer alır. Sonraki âyetlerde Hz. İbrahim ve Hz. Musa kıssaları anlatılır, Kâbe'nin yapılışı ve kıble oluşu hakkında bilgi verilir. Daha sonraki âyetler yiyeceklerin helâlliği ve haramlığı hakkındadır. Ayrıca bu sûrede kısas, vasiyet, Ramazan orucu, haksız kazanç, savaş/kıtal, hac, nikah ve boşanma, dulluk, yetimlik, içki, kumar, fâizle ilgili hükümler, akidlerin yazılması, Allah-kul ilişkisi, peygamberlerden örnek dualar gibi daha pek çok hususla alakalı ahkâm ve irşâdlar da bulunmaktadır. Sûre, İslâm'ın iman ilkelerini ve bu dine inanan müslümanların din anlayışını belirleyen aynı zamanda sûreyi baştan sona özetleyen bir hâtime ile sona erer.

Bakara sûresi tevhid (Allah'ın birliği) inancına açıklık getirmiş ve Allah ile ilgili meselelere ağırlık vermiştir. Kur'ân'ın en kısa özeti Fâtiha sûresidir fakat Bakara sûresi de Kur'an ahkâmının hemen hepsini ihtivâ etmesi bakımından Kur'an'ın bir başka özeti sayılabilir. Ayrıca Emin Işık'a göre bu sûre "Kur'an'ın bütün sûreleriyle doğrudan veya dolaylı olarak ilişkili olan bir sûredir."

Müellif 1. ciltte Bakara sûresini tefsire başlamadan evvel bu sûre hakkında şu bilgileri vermiştir:

[15ª] (11) … **Tefsīru Sūreti'l-Baḳara** İbn ʿAbbās raḍıyallāhu ʿanhümā buyurdı ki Ḥażret-i Resūl Medīne-yi (12) Münevvere'ye teşrīflerinde ibtidā inen sūre budur lākin içinde ancaḳ bu āyet [99]{وَاتَّقُوا يَوْماً تُرْجَعُونَ فِيهِ إِلَى (13) اللهِ} قَوْلُهُ تَعَالَى: bu Ḥaccetü'l-vedāʿda Ḳurbān Bayramı güni indi Mekke'de. Ve ol iki yüz altı āyetdir. Ve baʿżılar "Seksen yedi āyetdir." (14) didiler. Ve altı biñ yüz yigirmi kelimedir ve yigirmi beş biñ ḥarfdir. **Faṣl:** Anıñ fażīletini beyān ider. Bunda Ebī Ümāme'den (15) rivāyet olunur ki didi: İşitdim Ḥażret-i Resūl ṣallallāhu ʿaleyhi ve sellem buyurdı: «**اقْرَءُوا الْقُرْآنَ فَإِنَّهُ يَأْتِي يَوْمَ الْقِيَامَةِ (16) شَفِيعًا لِأَصْحَابِهِ**»[100] Yaʿnī «Ḳurʾān'ı oḳuyuñ. Zīrā ḳıyāmet gününde ol kendini oḳuyanlara şefāʿatci gelür, şefāʿat (17) ider.» Ve bir ḥadīṣ daḫı: «**اقْرَءُوا الزَّهْرَاوَيْنِ [الْبَقَرَةَ، وَسُورَةَ آلِ عِمْرَانَ]، فَإِنَّهُمَا يَأْتِيَانِ**[101] **يَوْمَ الْقِيَامَةِ كَأَنَّهُمَا غَمَامَتَانِ، أَوْ [كَأَنَّهُمَا] غَيَايَتَانِ، (18) أَوْ كَأَنَّهُمَا فِرْقَانِ مِنْ طَيْرٍ صَوَافَّ، تُحَاجَّانِ عَنْ صَاحِبِهِمَا**[102]» Yaʿnī «Baḳara ile Āl-i ʿİmrān sūresini oḳuyuñ anlarıñ (19) nūrlar ḳara olmadan.» buyurdı. Zīrā شَيْءٌ زَهِرٌ yaʿnī "nūrlı parlar şey" «Ol iki sūre yarın ḳıyāmetde iki faṣla buluṭ gibi gelür (20) veyā iki gölgelik gibi gelür. Zīrā ġamāme ve ġayāye buluṭ ve gölgelikdir veyā bir fırḳa ḳanadlarını germiş ḳuşlar gibi (21) gelürler kendilerini oḳuyanlar içün şefāʿat ile mücādele ḥüccet iderler ḳurtarmaġa ʿaẕābdan.» Ve bir ḥadīṣde: «**اقْرَءُوا (22) [سُورَةَ] الْبَقَرَةِ، فَإِنَّ أَخْذَهَا بَرَكَةٌ، وَتَرْكَهَا حَسْرَةٌ، وَلَا تَسْتَطِيعُهَا**[103] **الْبَطَلَةُ**»[104] Yaʿnī «Sūre-i Baḳara'yı alup oḳuyuñ. Zīrā (23) anı alup oḳumaḳ bereketdir ve terk itmesi ḥasret nedāmetdir ve ol olduġı yere seḥḥārlar girmez ve siḥr teʾsīr itmez.» Zīrā (24) الْبَطَلَةُ ḥareke ile seḥḥārlardır ki bāṭıl itmeleriyle, andan اَبْطَلَ الرَّجُلُ "Ḳişi bāṭıl iş itdi." andan müştaḳdır. Ve ḥadīṣde aña sūre-i (25) Baḳara dimegi cāʾiz olmasına delālet ider Al-i ʿİmrān dimek ve ġayr sūreler anlar gibidir kerāhet yoḳdur. Müteḳaddimīnden (26) baʿżılar "Aña Baḳara dimek mekrūhdur." didiler "İçinde baḳara ẕikr olunan sūre dimek gerek." didiler. Ve "Her sūreleri (27) anıñ dimek gerek." didiler. Lākin ṣavābı evvelki ḳavildir anıñla cumhūrdan nuṣūṣ vārid oldı ve Ebī Hüreyre'den ḥadīṣ: Didi ki: (28) قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «**لَا تَجْعَلُوا بُيُوتَكُمْ مَقَابِرَ، إِنَّ الشَّيْطَانَ يَفِرُّ**[105] **مِنَ الْبَيْتِ الَّذِي تُقْرَأُ فِيهِ سُورَةُ الْبَقَرَةِ**»[106] Yaʿnī «Evleriñizi mezārlar gibi Ḳurʾāndan boş ḳomayıñ. Zīrā şeyṭān Baḳāra sūresi oḳunan evden ḳaçar.» Ve yine (30) Ebī Hüreyre'den rivāyet: قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «**لِكُلِّ شَيْءٍ سَنَامٌ، وَإِنَّ سَنَامَ الْقُرْآنِ سُورَةُ الْبَقَرَةِ وَفِيهَا آيَةٌ سَيِّدَةُ (31) [هِيَ] آيِ الْقُرْآنِ، هِيَ آيَةُ الْكُرْسِيِّ [آيَةُ الْكُرْسِيِّ]**»[107] Yaʿnī «Her şeyiñ örgüci vardır Ḳurʾān'ıñ örgüci Baḳara sūresidir ve anda bir āyet vardır ḳamu āyetleriñ ulusıdır.»

---

[99] Nâkıs iktibas. Âyetin tamamı şöyledir: {وَاتَّقُوا يَوْماً تُرْجَعُونَ فِيهِ إِلَى اللهِ ثُمَّ تُوَفَّى كُلُّ نَفْسٍ مَا كَسَبَتْ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ} "**Öyle bir günden sakının ki, o gün hepiniz Allah'a döndürülüp götürüleceksiniz.** Sonra herkese kazandığı amellerin karşılığı verilecek ve onlara asla haksızlık yapılmayacaktır.", el-Bakara 2/281.

[100] Müslim b. Haccâc, *el-Câmiu's-sahîh*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.), "Salâtü'l-müsâfirîn", 252.

[101] **يَأْتِيَانِ:** تَأْتِيَانِ

[102] **صَاحِبِهِمَا:** أَصْحَابِهِمَا Müslim, "Salâtü'l-müsâfirîn", 252.

[103] **وَلَا تَسْتَطِيعُهَا:** وَلَا تَسْتَطِيعُهَا

[104] Müslim, "Salâtü'l-müsâfirîn", 252.

[105] **يَفِرُّ:** يَنْفِرُ

[106] Müslim, "Salâtü'l-müsâfirîn", 212.

[107] Tirmizî, "Fezâilü'l-Kurân", 2.

Murād Ayetü'l-kürsīdir. Ve örgücden murād yücelik, baş, tepe gibi. Bunı Tirmiẕī iḫrāc idüp "Ġarīb ḥadīṯ." didi. Vallāhu aʿlem.[108]

Bakara sûresinin 142. âyetinden son âyetine kadar olan kısmı incelenmiştir. Çalışma kapsamında yer alan âyetlerde hangi konuların işlendiği aşağıdaki tabloda verilmiştir:

Tablo 1.8: Tez kapsamında incelenen âyetlerde işlenen konular.

Âyet	**Konusu**
Bakara 142-150	-Kıblenin Kudüs'ten Mescid-i Harâm'a çevrilmesi ve bu süreçte Hz. Peygamber'e emredilen hususlar
Bakara 151	-Peygamber gönderilmesi
Bakara 152	-Allâh'ı zikretme ve O'na şükretme
Bakara 153-157	-Allâh'ın lütuf ve rahmetinin, imtihânlar karşısında sabır ve namazla Allâh'tan yardım isteyen ve başlarına musibet geldiğinde "Doğrusu biz Allah'a aidiz ve kuşkusuz O'na döneceğiz." diyen müminler için olduğu -Allâh yolunda öldürülenlere "ölü" denemeyeceği
Bakara 158	-Hac ve umrede sa'y
Bakara 159-162	-Vahiyle gelen hidâyet bilgisini gizleyen ve inkâr edenlerin lanete uğrayacakları ve azaplarının hafifletilmeyeceği
Bakara 163	-Tüm insanlığa şu çağrıda bulunulduğu: "Mabudunuz tek ilâh olan Allah'tır; O'ndan başka ilâh yoktur; O rahmândır, rahîmdir."
Bakara 164	-Allâh'ın yarattığı tabiat âyetleri (göklerin ve yerin yaratılışı, gece ve gündüzün değişmesi, yağmurun yağması gibi)
Bakara 165-167	-İnananların en çok Allâh'ı sevdikleri -Allâh'a ortak koşanların zâlim olduğu ve ateşten çıkamayacakları

[108] İbrâhîm Sırrî, *Tercüme-i Tefsîr-i Hâzin*, (Yazma Bağışlar, 3163), 15a.

Bakara 168-169	-Helâl ve temiz yiyeceklerden yemek -Şeytanın insanlara kötülüğü, hayasızlığı emrettiği ve insanın apaçık düşmanı olduğu
Bakara 170-171	-İnkarcıların durumu (Bunlar çobanın çağrısını işiten fakat dinlemeyen sürünün hâline benzetilmiştir.)
Bakara 172	-İman edenlere temiz rızıklardan yemeleri ve Allâh'a şükretmeleri emri
Bakara 173	-Haram kılınan etler (leş, kan, domuz eti ve Allâh'tan başkası adına kesilmiş olan)
Bakara 174-176	-Mağfiret karşılığında azabı satın almış kimseler -Azabın sebebi
Bakara 177	-Asıl erdemli kişinin özellikleri
Bakara 178-179	-Kısasta hayat olduğu
Bakara 180-182	-Vasiyetin geçerliliği
Bakara 183-185	-Ramazan orucunun farziyeti ve fidye
Bakara 186	-Allâh'ın kullarına yakın olduğu ve duâ ettiklerinde icâbet edeceği
Bakara 187	-Oruçluyken eşlere yaklaşmanın helâlliği -Orucun başlangıç ve bitiş vakti -İtikâf
Bakara 188	-Birinin malını haksız şekilde yemenin ve rüşvet vermenin harâmlığı
Bakara 189	-Hilâllerin hâllerinin hac ibâdeti için vakit ölçüsü olduğu
Bakara 190-194	-Allâh yolunda cihâd -Haram aylarda da olsa Mescid-i Haram'da saldırıya uğrayan müslümanların buna aynı ölçüde karşılık verebilecekleri -Fitnenin savaştan daha kötü olduğu
Bakara 195	-Malı ve canı Allâh yolunda infâketme ve iyilik etme emri

Bakara 196-203	-Hac ve umre ile ilgili hükümler -Hac için hazırlanacak en hayırlı azığın takva olduğu -İki insan tipi (Dünyada iyilik isteyen ve hem dünyada hem de âhirette iyilik isteyen)
Bakara 204-207	-İki insan tipi (Güzel sözlü fakat fitneci olan ve kendisini Allâh'ın hoşnutluğuna adamış olan)
Bakara 208-210	-Açık seçik kanıtlar geldikten sonra kötülükte ısrar edenler hakkında uyarılar -Şeytanın insanın apaçık düşmanı olduğu -Her şeyin Allâh'a döneceği
Bakara 211	-Allâh'ın âyetlerini değiştirenlere karşı cezalandırmada çok şiddetli olduğu (İsrâiloğulları örnek verilerek)
Bakara 212	-İki insan tipi (Dünyanın çekiciliğine kapılan inkarcılar ile kıyâmet gününde üstün tutulup Allâh'ın hesapsız lütuflarına mazhar olacak olan takvâ sahipleri)
Bakara 213	-Geçmişte insanların tek bir ümmet olduğu fakat ayrılığa düşmeleri sebebiyle Allâh'ın peygamberler ve kitaplar göndererek onları doğru yola yönelttiği
Bakara 214	-İnsanların önceki ümmetlerde olduğu gibi sıkıntılarla karşılaşmadan cennete giremeyeceği
Bakara 215	-Malî harcamalarda kimlere öncelik verileceği
Bakara 216	-Kaçınılmaz olduğunda savaşmanın farziyete -İnsanın hoşlanmadığı şeylerin hayırlı sonuçlar doğurabileceği, hayırlı olanı ancak Allâh'ın bildiği
Bakara 217	-Haram aylarda savaşmanın hükmü -Fitnenin öldürmekten daha kötü olduğu -Dinden dönenlerin amellerinin boşa gitmesi
Bakara 218	-Ancak imân eden, hicret eden ve Allâh yolunda savaşanların Allâh'ın rahmetini umabileceği ve cennete girebileceği

Bakara 219	-İçki ve kumar -İhtiyaçtan fazlasını infak
Bakara 220	-Yetimler
Bakara 221	-Müşriklerle evlenmenin yasak olması -İmânlı bir kölenin, insanların hoşuna gitse bile müşrik bir hür kişiden daha iyi olduğu
Bakara 222-223	-Hayız ile ilgili hükümler -Kadın-erkek arasındaki münâsebet ile ilgili hükümler
Bakara 224-225	-Yeminler
Bakara 226-227	-Kadınlardan uzaklaşmaya yemin edenlerle ilgili hükümler -Yeminle boşama
Bakara 228-242	-Boşanma ve boşanan kadınların iddeti ile ilgili meseleler -Boşanmış kadının çocuğunu emzirmesi ve çocuğun nafakası -Kocası ölen kadının iddeti ve bunlarla evlenme ile ilgili hükümler -Mehir -Namaz ile ilgili hükümler -Kocanın geride bıraktığı dul karısına vasiyeti -Boşanan kadınlara kocalarının gönül alıcı bir şeyler vermesi
Bakara 243	-Yeterli sayıda olmalarına rağmen yurtlarını savunmayıp düşmandan korkarak kaçanlar ile ilgili bir kıssa
Bakara 244	-Cihâd emri
Bakara 245	-Allâh'a güzel borç verme (Karz-ı hasen)

Bakara 246-252	- İsrâiloğulları hakkında müminleri cihâda sevkeden bir kıssa (Tâlût, Câlût ve Dâvûd kıssası) -Savaşmak durumunda kalındığında ondan kaçmamak, azimle direnmek gerektiği -Bu mücâdele ile yeryüzünün düzeninin sağlandığı -Hz. Muhammed'in Allâh'ın elçilerinden biri olduğu
Bakara 253	-Allâh'ın farklı özellikte olmaları dolayısıyla peygamberleri birbirine üstün kıldığı
Bakara 254	-Kıyâmet gelmeden Allâh'ın verdiklerinden infâk etme
Bakara 255	-Âyetü'l kürsî (Allâh Teâlâ'nın kürsüsü zikredilmekte ve Allâh tanıtılmaktadır.)
Bakara 256-260	-Dinde zorlamanın olmadığı -Allâh'ın iman edenlerin yardımcısı olduğu ve onları karanlıklardan aydınlığa çıkaracağı -İnkâr edenlerin yardımcısının ise tâğûtlar olduğu ve onları aydınlıklardan çıkarıp karanlıklara soktuğu -İmân-inkâr örnekleri (Nemrud'un Allâh hakkında Hz. İbrahim ile tartışması, Allâh'ın diriltmesi konusunda tereddüt eden birinin öldürülüp yüz yıl sonra tekrar diriltilmesi, Hz. İbrahim'in ölüleri diriltmenin nasıl olduğunu göstermesini Allâh'tan istemesi ile ilgili kuşlar mucizesi)

Bakara 261-274	-Allâh yolunda infâk ve sadaka -Güzel bir söz söylemenin başa kakılan sadakadan daha değerli olduğu -Verdiği sadakayı başa kakan kimse ile Allâh rızasını dileyerek harcama yapan kimsenin misalleri -Allâh'ın verdiği malın iyi olanından infâk etmek -Allâh'ın hikmet verdiği kimsenin birçok hayra nâil olmuş olduğu -Sadakaları gizliden vermenin bir kısım günahlara kefâret olduğu -Her hayrın karşılığının haksızlık edilmeksizin verileceği
Bakara 275-279	-Ribâ (fâiz) yiyenlerin cehennemlik olduğu -Allâh'ın fâizi bereketsiz kıldığı, sadakaları ise artırdığı -İman edip sâlih amel işleyen, namaz kılan ve zeka verenler için Allâh katında ecirler olduğu
Bakara 280-283	-Borç ilişkileri -Eli darda olan borçlunun elinin rahatlamasını beklemek gerektiği -Âhirette herkese hak ettiğinin verileceği ve haksızlık yapılmayacağı -Borçların şâhitler huzurunda miktarıyla vâdesinin yazılmasını veya rehin karşılığında verilmesini tavsiye
Bakara 284	-Göklerde ve yerdeki her şeyin Allâh'a âit olduğu -Allâh'ın gizli olsun açık olsun her şeyi bildiği ve hesâb çekeceği
Bakara 285-286	-Müminlerin vasıfları -Allâh'ın hiçbir kuluna gücünün üstünde bir sorumluluk yüklemediği -Müminlerin duâ ederek Allâh'tan af, bağışlanma, rahmet ve kâfirler karşı yardım dilemeleri

1.9. DİL VE ÜSLÛP ÖZELLİKLERİ

Üslûp incelemesi yapılan bu Kur'ân tefsiri Hâzin el-Bağdâdî tarafından te'vîl edilmiş olan *Lübâbü't-te'vîl fî me'âni't-tenzîl*'in Ebu't-Tevfîk eş-Şeyh es-Seyyid İbrâhîm Sırrî tarafından Türkçeye yapılan tercümesidir. Eserin Ebu't-Tevfîk'in Samânîzâde Medresesi'nde *Tefsîr-i Hâzin*'i ders olarak okutması ve Yûsuf el-Mısrî'nin bu dersleri istinsâh etmesi netîcesinde meydana getirildiği düşünülmektedir. Nitekim tercümede aşağıdaki örnekte olduğu gibi âyetin tefsirinde yer yer konuşma üslûbunun kullanılması bu görüşü desteklemektedir:[109]

> Ve mü'minler hem āḫiretde hem dünyāda dilediler. Anlara (11) daḫı ḳazançları herkese dünyāda ve āḫiretde naṣīblerin iḥsān eyledi. [97b]

لَآيَاتٍ (**21**) لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ

> Yaʿnī "Bunları ʿaḳllarınıñ ṣāfīligi ile baḳup ḳalbleriyle ṣāniʿleriniñ vaḥdāniyyetini (22) fikr idenlere ulu āyetlerdir." [71a]

Metinde konuşma üslûbundan kaynaklanan devrik veya tamamlanmamış cümleler bulunduğu görülmektedir:[110]

> … Ḫalḳ Ḥażret-i Ādem'den ḫalḳ bir hidāyet ve bir şerīʿat üzre idiler tā Nūḥ ʿaleyhi's-selāmıñ risāleti (32) gelince ḳadar. … [103b]

> Andan bu āyet ile nesḫ oldı ḳavlühu teʿālā: {وَمَا كَانَ الْمُؤْمِنُونَ لِيَنْفِرُوا كَافَّةً} Üçünci (25) bu āyet bir vechden nesḫ itdi ve bir yüzden kendi nesḫ oldı. Nāsiḫ olması müşrikler üzerine cihād menʿ olmuş (26) iken vācib itmesi ve mensūḫ olması kāffe üzerine cihād vācib olmaġla. [106a]

> Ebū Süfyān didi ki: مَا رَأَيْتُ (4) أَحَدًا يُحِبُّ أَحَدًا كَحُبِّ أَصْحَابِ مُحَمَّدٍ مُحَمَّدًا Yaʿnī "Görmedim bir kimse bir kimseyi sever bu Muḥammed'iñ aṣḥābı (5) Muḥammed'i sevdikleri gibi." [100b]

19. yüzyılın başlarında yazılan *Tercüme-i Tefsîr-i Hâzin* Klasik Osmanlı Türkçesi Dönemi eserlerindendir. Kendi döneminin yanı sıra Eski Anadolu

[109] Eski, *Hâzin Tefsîri'nin Ebu't-Tevfîk eş-Şeyh İbrahim Tercümesi*, 50.
[110] Eski, *Hâzin Tefsîri'nin Ebu't-Tevfîk eş-Şeyh İbrahim Tercümesi*, 54.

Türkçesi Dönemi'nin de dil ve üslûp özelliklerini bünyesinde barındırmaktadır.

Tercüme-i Tefsîr-i Hâzin'de Eski Anadolu Türkçesine âit pek çok arkaik kelime bulunmaktadır: aġsamaḳ (aksamak, topallamak) [vr. 91^{a}/3], aldamaḳ (aldatmak, kandırmak) [vr. 99^{a}/5], aġırmaḳ (anırmak) [vr. 143^{b}/14], arıḳ (ark) [vr. 147^{b}/25], berü (beri, .. -den beri) [vr. 78^{b}/18], bilişmek (birbirini bilmek, tanışmak) [vr. 95^{a}/14], bütülenmek (tamamlanmak) [vr. 144^{a}/7], çırmalanmaḳ (tırmalanmak) [vr. 152^{b}/28], çizi (çizgi) [vr. 85^{b}/11], degişilmek (değiştirilmek) [vr. 100^{b}/13], doḳanmaḳ (dokunmak) [vr. 126^{b}/11], düzmek (dizmek, ipliğe geçirmek) [vr. 136^{a}/6], eglenmek (vakit geçirmek, beklemek) [vr. 120^{b}/15], eyle (öyle) [vr. 88^{a}/16], fanılanmaḳ (korkmak) [vr. 135^{b}/16], ımızġanmaḳ (uyuklamak) [vr. 139^{a}/30], ısıcaḳ (sıcak) [vr. 71^{a}/7], imdi (şimdi) [vr. 73^{a}/14], ḳaçan (ne zaman ki, ne vakit) [vr. 61^{b}/10], ḳanda (nerede) [vr. 82^{b}/5], ḳaşanmaḳ (tuvalet ihtiyâcını gidermek) [vr. 95^{b}/2], ḳıran (öldürücü salgın hastalık) [vr. 78^{b}/30], ḳırḳmaḳ (kesmek, kısaltmak) [vr. 90^{b}/21], ḳoñşu (komşu) [vr. 137^{b}/7], körlügüne (rağmen, inadına) [vr. 88^{a}/8], ḳubbelenmek (yücelmek) [vr. 70^{b}/10], ölet (kıran, öldürücü salgın hastalık) [vr. 78^{b}/30], örgüç (devenin sırtındaki tümsek) [vr. 139^{a}/3], panbuḳ (pamuk) [vr. 100^{b}/12], ṣaġalmaḳ-ṣaġaltmaḳ (iyileşmek-iyileştirmek) [vr. 80^{a}/1, 71^{a}/10], ṣayvān (gölgelik) [vr. 86^{b}/11], segirtmek (koşturmak, hızlı hızlı gitmek) [vr.64^{b}/25, vr. 70^{b}/19], şol (şu, o) [vr. 108^{b}/25], ṭalaḳ (dalak) [vr. 73^{b}/10], ṭoġrı (doğru) [vr. 61^{b}/25], uġur (yol, yön, ön) [vr. 133^{b}/23], urmaḳ (vurmak) [vr. 65^{a}/14], uşaḳ (küçük çocuk) [vr. 122^{a}/34], ügi ḳuşı (baykuş) [vr. 140^{b}/2], üşmek (üşüşmek, toplanmak) [vr. 81^{a}/7], yalman (eğri) [vr. 88^{b}/5], yarlıġamaḳ (bağışlamak, mağfiret etmek) [vr. 83^{a}/35], yelermek (koşturmak) [vr. 68^{b}/32], yesīr (esir) [vr. 75^{b}/16], yorġalamaḳ (rahvan/yorga yürümek) [vr. 66^{a}/9-13], yayḳamaḳ (yıkamak) [vr. 73^{b}/27].

Ebu't-Tevfîk'in Eski Anadolu Türkçesine âit "Bağışlamaḳ-yarlıġamaḳ (vr. 127^{a}/14 - 96^{b}/8), ıraḳ-ıraġ (vr. 69^{b}/17-18), ḳıran-ölet (vr. 78^{b}/30), pus-

duman (vr. 102ª/10), segirtmek-yelermek (vr. 69ª/15 - 68ᵇ/32).” gibi aynı mânâya gelen kelimelerden her ikisini de kullandığı görülmektedir. Metinde bulunan “öyle (ödle>öyle>öğle) [vr. 98ª/19], ḳapu (kapığ>kapuğ>kapu>kapı) [vr.69ª/10], ıraḳ (yırak>ırak>ırağ) [vr. 69ᵇ/17-18]” benzeri pek çok kelimede çeşitli ses değişimleri bulunmaktadır. Bazı kelimeler ise iki şekilde kullanılmış olması dikkat çekmektedir: etmek (vr. 141ᵇ/29, vr. 158ᵇ/31), ekmek (vr. 84ᵇ/18); ṭolu (vr. 70ᵇ/21), dolı (vr. 108ᵇ/25); anlar (vr. 140ᵇ/5), onlar (vr. 119ᵇ/31); kendüye (vr. 131ª/6), kendiye (vr. 83ª/11), kendine (134ᵇ/17); añırmaḳ (vr. 144ª/9), aġırmaḳ (vr. 143ᵇ/14); aldamaḳ (vr. 99ª/5), aldatmaḳ (vr. 76ᵇ/19).

Eserde Türkçe kelimelerin yerine aynı mânâya gelen Arapça ve Farsça kelimeler de kullanılmaktadır: alınmak - aḫẕ olunmaḳ (vr. 123ª/12 - vr. 77ᵇ/20), aralarında - mā-beynlerinde (vr. 86ª/2 - vr. 71ᵇ/27), bildirmek - iʿlām itmek (vr. 69ᵇ/12 - vr. 67ª/16), bilmek - vāḳıf olmaḳ (vr. 102ᵇ/30 - vr. 82ª/8), eksiklik - ḳuṣūr (vr. 150ª/18 - vr. 106ᵇ/13), fā’idelenme - istimtāʿ (vr. 86ª/28 - vr. 113ᵇ/3), güzellik - ḥüsn - dilberlik (vr. 158ᵇ/20 - vr. 103ª/22), ḳorḫu - ḫavf (vr. 70ᵇ/27 - vr. 66ᵇ/30), imdi - pes (vr. 91ᵇ/31 - vr. 91ᵇ/33) ḳurı - fużūl (gereksiz, faydasız) [vr. 103ᵇ/8], ögretme - taʿlīm (vr. 137ª/10 - vr. 90ᵇ/7), ölmek - mürd olmak (vr. 66ª/33 - vr. 107ª/26), perk - ḳavī (vr. 103ª/19), ṣoñra - muʾaḫḫar (vr. 63ª/25 - vr. 63ª/34), uġursuz - bed-nām (vr. 101ᵇ/20), unutma - nisyān (vr. 196ᵇ/28 - vr. 96ª/9). Ayrıca Eski Türkçeden beri kullanılan “bit” kelimesi yerine Farsça “kehle” kelimesi tercih edilmiştir.

Bazen birbirine yakın yerde geçen aynı kelime farklı mânâlarda kullanılmaktadır. Aşağıdaki örnekte “kesilmek” kelimesinde bu durum görülmektedir:

وَابْنِ السَّبِيلِ

Yaʿnī “Yolda kesilüp ḳalan yolcı ġarīb olan.” (25) Zīrā vilāyetinden kesilmesi ile darlıġa ve faḳra düşer anı gözleyen olmaz. [105ᵇ]

Eserin önemli bir husûsiyeti de Ebu't-Tevfîk'in atasözü, deyim, tâbir ve terkiplerden faydalanarak anlatımını güçlendirmiş olmasıdır: "Kendilerini nāz-ı naʿīmde görüp (vr. 103ᵃ/32), başına ṭopraḳ ṣavurdı/ṣaçdı (vr. 142ᵇ/22 - vr. 143ᵃ/18), eliñden geleni girü ḳoma (vr. 107ᵇ/19), urbasın yırtdı/ paraladı (vr. 142ᵇ/22 - vr. 143ᵃ/18), yollar itdiler (vr. 103ᵃ/28), fırṣatı fevt itmeyiñ (vr. 103ᵃ/28-29), bir düzeye gelmez (vr. 70ᵇ/6), göñli sevmez (vr. 99ᵇ/3), göñli ḫoş oldı (vr. 142ᵇ/24-25), göñlümüz ḫoşdur (vr. 136ᵇ/34), göñli dilerse (vr. 81ᵃ/19), göñlüne geldi (vr. 139ᵇ/32), ḫāṭırların ḫoş itmege (vr. 105ᵃ/17), mecrāsına yürür (vr. 160ᵃ/16-17) ḥuṣūle gelmez (vr. 70ᵇ/23), tekebbür ile ṣalınıraḳ atıñ sürür (vr. 103ᵇ/8), …dan ġayr bir yolluḳ yol bulamaz (vr. 101ᵇ/13), bir kişiniñ yoluna yüridi (vr. 101ᵇ/24), eşerin ṭutdı (vr. 101ᵇ/24), yerine düşmeyince (vr. 106ᵃ/2-3), yolumı boşlayıñ (vr. 100ᵇ/34-35), dilegine sezā ola (vr. 97ᵃ/17), altı üsti āteş ola (vr. 99ᵇ/10), …e ḳalb-i ḳuvvetiñ ola (vr. 135ᵇ/6), ḳalbim sākin olup yaḳīnim ziyāde ola (vr. 144ᵇ/24-25), cān yürimesi (vr. 144ᵃ/14), dirlik darlığından (vr. 105ᵃ/14), enseb eyle (vr. 70ᵃ/21), inḳıyāde gelmez (vr. 103ᵇ/8), iʿtikāfı ḳurtulunca (vr. 84ᵇ/26), ṭabīʿat itdiler (vr. 108ᵇ/16), türkī çaġırup (vr. 85ᵇ/31-32), yollu yolunca (vr. 105ᵇ/26), sālimīn döndiler (vr. 129ᵇ/34), vārī olmaḳ (vr. 102ᵇ/7)" Eserdeki bu dil husûsiyetleri Türkçenin târihî gelişiminin keşfedilmesine katkı sağlayabilir.

Ebu't-Tevfîk *"(4) Tercemtü bi-tercemāni ve tercemeti'l-lisāni't-Türkī min lisāni'l-ʿArābiyyi'l-beriyyeti ve'l-fuṣḥāʾi ehli yaḳīn li-ennehüm nefʿ-i ʿām ve feyż-i tām li-külli nefs-i nāṭıḳ" [1ᵇ]* sözleriyle *Tefsîr-i Hâzin*'i niçin Türkçeye tercüme ettiğini özellikle belirtmektedir. Osmanlı Türkçesiyle te'lif edilen bir tefsir tercümesi olan bu eserde Arapça ve Farsça asıllı kelimeler çoğunlukta olmakla berâber diğer dillerden kelimeler de bulunmaktadır. Eserin konusu, yazıldığı dönem ve tercüme bir eser olması göz önünde bulundurulduğunda bu durum netlik kazanır.

Eserde Allâh Teâlâ için "Ḥaḳḳ Teʿālā, Ḥaḳḳ celle ve ʿalā, Ḥaḳḳ sübhānehū ve teʿālā, celle ve ʿalā Ḥażretleri, Cenāb-ı Kibriyā, Cenāb-ı vāhibü'l ʿaṭāyā, Ḥażret-i sulṭān-ı kibriyā celle ve ʿalā" gibi ifâdeler kullanılmaktadır.

Metinde Hazret-i Peygamber'den genellikle "Ḥażret-i Resūl ṣallallāhu ʿaleyhi ve sellem" şeklinde bahsedilmektedir. Nüshanın üzerinde düzeltme ve eklemeler yapılmış ilk varaklarında ise bu tâbir hâricinde Arapça ve Farsça terkiplerle oluşturulmuş daha süslü övgü ifâdelerinin de kullanıldığı görülmektedir:[111]

- Ḥażret-i Resūl faḫru'l-mürselīn[112]
- Ḥażret-i seyyidü'ş-şeḳaleyn[113]
- Ḥażret-i ḫˇāce-i ʿālem-tāb ṣallallāhu ʿaleyhi ve sellem[114]
- Ḥażret-i ḫˇāce-i ʿālem ṣallallāhu ʿaleyhi ve sellem[115]
- Ol naḫl-ṭırāz-ı bāġ-ı belāġī ṣallallāhu ʿaleyhi ve sellem[116]
- Ḥażret-i risālet-penāh ṣallallāhu ʿaleyhi ve sellem[117]
- Ḥażret-i server-i serīre-dān-ı ʿālem ṣallallāhu ʿaleyhi ve sellem[118]
- Ḥażret-i tercemān-ı lisānü'l-ḳıdem ṣallallāhu ʿaleyhi ve sellem[119]
- Ḥażret-i hādi's-sübül ṣallallāhu ʿaleyhi ve sellem[120]
- Ḥażret-i bābā-yı şefīʿ-i her du ʿālem ferzend-i ḫilḳat bin Ādem ṣallallāhu ʿaleyhi ve sellem[121]
- Ḫāˇce-i serīre-dān-ı ʿālem ṣallallāhu ʿaleyhi ve sellem[122]

---

[111] Bostancı, *Ebu't-Tevfîk Eş-Şeyh İbrahim'in Tercüme-i Tefsîr-i Hâzin Adlı Eserinde Zarfların İncelenmesi*, 24-25; Eski, *Hâzin Tefsîri'nin Ebu't-Tevfîk eş-Şeyh İbrahim Tercümesi*, 52-53.
[112] Ebu't-Tevfîk, *Tercüme-i Tefsîr-i Hâzin* (Yazma Bağışlar, 3163), 6a.
[113] Ebu't-Tevfîk, *Tercüme-i Tefsîr-i Hâzin* (Yazma Bağışlar, 3163), 3a.
[114] Ebu't-Tevfîk, *Tercüme-i Tefsîr-i Hâzin* (Yazma Bağışlar, 3163), 3a.
[115] Ebu't-Tevfîk, *Tercüme-i Tefsîr-i Hâzin* (Yazma Bağışlar, 3163), 3a.
[116] Ebu't-Tevfîk, *Tercüme-i Tefsîr-i Hâzin* (Yazma Bağışlar, 3163), 3b.
[117] Ebu't-Tevfîk, *Tercüme-i Tefsîr-i Hâzin* (Yazma Bağışlar, 3163), 3b.
[118] Ebu't-Tevfîk, *Tercüme-i Tefsîr-i Hâzin* (Yazma Bağışlar, 3163), 3b.
[119] Ebu't-Tevfîk, *Tercüme-i Tefsîr-i Hâzin* (Yazma Bağışlar, 3163), 3b.
[120] Ebu't-Tevfîk, *Tercüme-i Tefsîr-i Hâzin* (Yazma Bağışlar, 3163), 3b.
[121] Ebu't-Tevfîk, *Tercüme-i Tefsîr-i Hâzin* (Yazma Bağışlar, 3163), 3b.
[122] Ebu't-Tevfîk, *Tercüme-i Tefsîr-i Hâzin* (Yazma Bağışlar, 3163), 4a.

- Ḫurşīd-i şüreyyā-yı ʿilm ṣallallāhu ʿaleyhi ve sellem ḥażretleri[123]
- Ol āfitāb-ı cihān-tāb-ı nübüvvet ṣallallāhu ʿaleyhi ve sellem ḥażretleri[124]
- Aṣdaḳu'l-ḳāʾilīn ṣallallāhu ʿaleyhi ve sellem ḥażretleri[125]
- Ol bülbül-i ḫoş-āvāz bāġ-ı belāġ ʿaleyhiʾs-selām ḥażretleri[126]
- Ḫˇāce-i müşkil-küşā-yı ʿālem ṣallallāhu ʿaleyhi ve sellem ḥażretleri[127]
- Sulṭān-ı serā-perde-i dīn ṣallallāhu ʿaleyhi ve sellem ḥażretleri[128]
- Pādişāh-ı ʿaẓīmüʾl-ceberūt[129]
- Ol şeh-süvār-ı lā-mekān-peymā ṣallallāhu ʿaleyhi ve sellem ḥażretleri[130]
- Ḫˇāce-i ḳadr-şinās-ı ʿālem ṣallallāhu ʿaleyhi ve sellem[131]
- Ol ḳurretü'l-ʿayni'l-enbiyā ṣallallāhu ʿaleyhi ve sellem[132]
- Ol ḫurşīd-i cihāngīr [ü] risāletgīrā ṣallallāhu ʿaleyhi ve sellem ḥażretleri[133]
- Seyyid-i veşīḳu'l-ʿahd [ü] mehpāre-i müddetüʾl-mihr ṣallallāhu teʿālā ʿaleyhi ve sellem[134]
- Ḥażret-i fermān-fermāy-ı şeḳaleyn ṣallallāhu ʿaleyhi ve sellem[135]
- Ol ümmet-i ḫaste-ḥāl [ü] ġam-ḫˇārı ṣallallāhu ʿaleyhi ve sellem ḥażretleri[136]

[123] Ebuʾt-Tevfîk, *Tercüme-i Tefsîr-i Hâzin* (Yazma Bağışlar, 3163), 4a.
[124] Ebuʾt-Tevfîk, *Tercüme-i Tefsîr-i Hâzin* (Yazma Bağışlar, 3163), 4a.
[125] Ebuʾt-Tevfîk, *Tercüme-i Tefsîr-i Hâzin* (Yazma Bağışlar, 3163), 4a.
[126] Ebuʾt-Tevfîk, *Tercüme-i Tefsîr-i Hâzin* (Yazma Bağışlar, 3163), 4b.
[127] Ebuʾt-Tevfîk, *Tercüme-i Tefsîr-i Hâzin* (Yazma Bağışlar, 3163), 4b.
[128] Ebuʾt-Tevfîk, *Tercüme-i Tefsîr-i Hâzin* (Yazma Bağışlar, 3163), 4b.
[129] Ebuʾt-Tevfîk, *Tercüme-i Tefsîr-i Hâzin* (Yazma Bağışlar, 3163), 4b.
[130] Ebuʾt-Tevfîk, *Tercüme-i Tefsîr-i Hâzin* (Yazma Bağışlar, 3163), 4b.
[131] Ebuʾt-Tevfîk, *Tercüme-i Tefsîr-i Hâzin* (Yazma Bağışlar, 3163), 4b.
[132] Ebuʾt-Tevfîk, *Tercüme-i Tefsîr-i Hâzin* (Yazma Bağışlar, 3163), 4b.
[133] Ebuʾt-Tevfîk, *Tercüme-i Tefsîr-i Hâzin* (Yazma Bağışlar, 3163), 4b.
[134] Ebuʾt-Tevfîk, *Tercüme-i Tefsîr-i Hâzin* (Yazma Bağışlar, 3163), 4b.
[135] Ebuʾt-Tevfîk, *Tercüme-i Tefsîr-i Hâzin* (Yazma Bağışlar, 3163), 5a, 5b.
[136] Ebuʾt-Tevfîk, *Tercüme-i Tefsîr-i Hâzin* (Yazma Bağışlar, 3163), 5a.

- Ol ġonce-i faṣīḥu'l-lehce-i bāġ-ı belāġ ṣallallāhu ʿaleyhi ve sellem ḥażretleri[137]

- Ḥażret-i seyyid-i ʿālem ṣallalāhu ʿaleyhi ve sellem[138]

- Sulṭānü'l-enbiyā ṣallallāhu ʿaleyhi ve sellem ḥażretleri[139]

- Ḥażret-i pādişāh-ı enbiyā maḥbūb-ı dergāh-ı Ḫudā ṣallallāhu ʿaleyhi ve sellem[140]

- Ol nāzenīn-i çār-bāliş-i mihteri vü dest-perverde-i dāye-i saʿādet serveri ṣallallāhu ʿaleyhi ve sellem[141]

- Ḥażret-i seyyidü's-selāṭīn ṣallallāhu ʿaleyhi ve sellem ḥażretleri[142]

- Ḥażret-i sulṭān-ı rusül ṣallallāhu ʿaleyhi ve sellem[143]

- Ḥabīb-i ekrem[144]

- en-Nebiyyü'l-ümmī [vü] el-emīn, resūlü rabbi'l-ʿālemīn ṣallallāhu ʿaleyhi ve sellem[145]

Eserde sahâbîler için de saygı içeren ifâdeler kullanılmaktadır. Nitekim metinde sahâbî isimlerinin bazen önüne "Ḥażret-i" kelimesi getirilmiş bazen de sonuna "ḥażreti, raḍıyallāhu ʿanh" gibi ibâreler yazılmıştır. Düzeltme yapılmış ilk varaklarda ise hulefâ-i râşidîn için aşağıdaki övgü ifâdelerinin kullanıldığı görülmektedir:[146]

- Ḫalīfe-i evvel şeyḫ-i aʿẓam misk-i eẕfer Ṣıddīḳ-i Ekber raḍıyallāhu ʿanh ḥażretleri, Ḥażret-i ol yār-ı ġār sulṭān-ı dīn Ṣıddīk-i Ekber raḍıyallāhu ʿanh, Ḥażret-i Ṣıddīk-i Ekber raḍıyallāhu ʿanh

[137] Ebu't-Tevfîk, *Tercüme-i Tefsîr-i Hâzin* (Yazma Bağışlar, 3163), 5a.
[138] Ebu't-Tevfîk, *Tercüme-i Tefsîr-i Hâzin* (Yazma Bağışlar, 3163), 5a.
[139] Ebu't-Tevfîk, *Tercüme-i Tefsîr-i Hâzin* (Yazma Bağışlar, 3163), 5a.
[140] Ebu't-Tevfîk, *Tercüme-i Tefsîr-i Hâzin* (Yazma Bağışlar, 3163), 5b.
[141] Ebu't-Tevfîk, *Tercüme-i Tefsîr-i Hâzin* (Yazma Bağışlar, 3163), 6a.
[142] Ebu't-Tevfîk, *Tercüme-i Tefsîr-i Hâzin* (Yazma Bağışlar, 3163), 6a.
[143] Ebu't-Tevfîk, *Tercüme-i Tefsîr-i Hâzin* (Yazma Bağışlar, 3163), 6a.
[144] Ebu't-Tevfîk, *Tercüme-i Tefsîr-i Hâzin* (Yazma Bağışlar, 3163), 6a.
[145] Ebu't-Tevfîk, *Tercüme-i Tefsîr-i Hâzin* (Yazma Bağışlar, 3163), 6a.
[146] Eski, *Hâzin Tefsîri'nin Ebu't-Tevfîk eş-Şeyh İbrahim Tercümesi*, 53.

- Ḍırġām-ı ġāb ʿÖmer bin el-Ḫaṭṭāb raḍıyallāhu ʿanh ḥażretleri, Fārūk-ı Aʿẓam raḍıyallāhu ʿanh
- Cāmiʿu'l-Ḳurʾān ʿOṯmān ibn ʿAffān raḍıyallāhu ʿanh ḥażretleri

Tercüme-i Tefsîr-i Hâzin mensur olarak yazılmış, âyetlerin tefsirinde manzûmelerden de istifâde edilmiştir. *Tefsîr-i Hâzin*'de bulunan Arapça beyt, rubâî ve şiirler hem Arapçası ile verilmiş hem de Türkçe olarak nazma çekilmiştir. Fasıl başlıkları bazen cümle olarak verilmiş, bazen de cümle yarıda kesilerek yüklem getirilmeden yazılmıştır. Eserdeki manzûmelere "beyt, rubâʿî, mısraʿ, şiʿr" gibi kısa başlıklarla dikkat çekilmiştir. Asıl metne geçilirken ise "nesr" başlığı atılmıştır.

Eserde okuyucunun rahatça anlayabilmesi için açık ve anlaşılır bir dil kullanılmıştır. Konuşma diline yakın bir üslûpla kaleme alınmış olan bu eser edebî kaygılardan uzaktır. Eserin ilk varaklarına bakıldığında ise düzeltmeler yapıldığı görülmekte ve bu düzeltmelerde eserin geneline nisbetle daha ağır ve edebî bir dil kullanıldığı dikkat çekmektedir. Hamdele bölümünde secili bir dilin hâkim olduğu ve secileri belirtmek için kırmızı mürekkeple noktalar koyulduğu görülmektedir. Seci "r, t, n, m, l, k, f" harfleri ile sağlanmıştır:[147]

> …Yaʿnī ḳamu ins ile cinn bir yere cemʿ olsalar eger. Ve (21) anıñ miṯli Ḳurʾān getürmek dileseler. Bir āyetiniñ miṯlini getürmege ḳādir olmayalar. İsterse birbirine arḳa olup yardım (22) daḫı itseler. Andan ziyāde cümlesi belīġ [u] faṣīḥ kelām olsalar her ne ḳadar. Anıñ āyetlerinden bir āyetiniñ miṯlini kendiden (23) getürmege ḳādir degildir beşer. [1b]
>
> … Ve binā-i nübüvveti anıñ ile ḳıldı kāmil. Ve dīvān-ı risāleti anıñ ile mührleyüp ḫatm eyledi şāmil. (33) Ve anıñ ile itdi mekārim-i aḫlāḳı tamām. Ve fażlını ḳamu āfāḳa yayup bildirdi müdām. Ve aña nūr-ı Ḳurʾān-ı (34) ʿazīmü'ş-şānı indirdi nihāyet. Ve anı itdi ḍalāleti gidermege hidāyet. Ve ʿilm-i Ḳurʾān ile zāʾil oldı cehālet. (35) Ve Ḳurʾān'a tābiʿ olana ḥükm itdi fevz [ü] felāḥ ile kemālet. [1b]
>
> … Bunlardurur Ḳurʾān'ıñ ʿilmine irmege temel. Bāḳī furūʿāt-ı ʿulūma irilür bunlarla idince ʿamel. Netīceleri sırrına bunlardır (9) açan yol. İrene nūrları ola ġāyet bol. Ve bir yücelige irmege ancaḳ yoldurur Ḳurʾān. Ve bir ḫayr yoḳdur ki ol aña delālet idüp (10) itmeye beyān. Cemīʿ-i ḫalḳa cümlesin gösteren oldur ʿayān. Andan Ḥaḳḳ celle ve ʿalā ḳullarından kişiler itdi

[147] Bostancı, *Ebu't-Tevfîk Eş-Şeyh İbrahim'in Tercüme-i Tefsîr-i Hâzin Adlı Eserinde Zarfların İncelenmesi*, 23.

muvāfı**ḳ**. Ḥaḳḳ üzre ḳamu (11) tefsīrine oldılar nāṭı**ḳ**. Anıñ ʿulūmunda ve sāʾirinde kitāblar itdiler taṣnī**f**. Ve daġılmış fünūnların cemʿ ile itdiler (12) teʾlī**f**. [2ᵃ]

Eserde Arapça ve Farsça kâidelerle yapılmış tamlamalar bulunmakla berâber bunlar genellikle anlaşılır ve basit bir yapıdadır. Eserde sâde bir üslûp tercih edilmişse de bir tefsir tercümesi olması hasebiyle tabiî olarak pek çok âyet ve hadisin bulunması, Arapça duâ ve cümleleri ihtivâ etmesi, âyetlerin tefsirinde fıkhî terimlerin kullanılması, pekiştirmeli ifâdelerin çokça bulunması metnin dilini ağırlaştırmaktadır. Ebu't-Tevfîk aktardığı âyet ve hadislerin yanı sıra metinde yer verdiği çoğu Arapça kelime ve cümleleri de tercüme edip açıklamaktadır. Tercüme yaparken cümleleri Türk dilindeki cümle yapısına göre kurmakla berâber Arapçadaki cümle yapısından da etkilenmiş ve harf-i cerleri bazen doğrudan almıştır. Bu sebeple metinde yer yer devrik cümlelerle karşılaşılmaktadır.

Nüshanın incelenen kısmında toplam 22 manzûme yer almaktadır. Bunların 19 tanesi Arapça olup tahminimize göre müellif tarafından Türkçe olarak nazma çekilmiştir. Bu manzûmeler ile müellifin edebî üslûbunu biraz da olsa anlamak mümkündür.

Tez kapsamında incelenen manzûmelerin tamamı aruz vezni ile nazmedilmiştir. Bu manzûmelerin çoğunda "Mefâʿîlün mefâʿîlün mefâʿîlün mefâʿîlün" kalıbı kullanılmıştır. Üç şiirde ise "Fâʿilâtün fâʿilâtün fâʿilâtün fâʿilün", "Feʿîlâtün feʿîlâtün feʿîlâtün feʿîlâtün" ve "Mefâʿîlün mefâʿîlün feʿûlün" kalıplarından istifâde edilmiştir. Şiirlerin vezinleri metinde dipnota verilmiştir. Manzûmelerin hiçbirinde redif bulunmamaktadır. Kâfiye çeşitlerinden ise en çok mürdef kâfiye ve mücerred kâfiye kullanılmaktadır.[148] Aşağıda buna dâir örnekler gösterilmiştir:

Selām virmegi sen bize kerem it eyle bir minne**t**

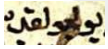
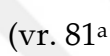
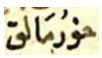
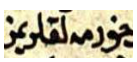
[148] Kâfiye hakkında detaylı bilgi için bk. M. A. Yekta Saraç, *Klâsik Edebiyat Bilgisi Biçim-Ölçü-Kafiye* (İstanbul: Gökkubbe Yayınları, 2015).

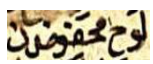
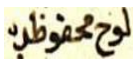
Sözüñ düzülmüş incüdür vü hem yāḳūt ḳıl diḳḳa**t** (Mücerred Kâfiye)

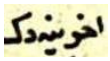
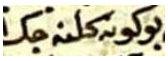
ʿAḳīdemiz anıñ sıfātına miṣl olmamaḳ her bā**d**
Ve ne ẕātına miṣl olur anıñ bir şey it iʿtiḳā**d** (Mürdef Kâfiye)

1.10. METNİN İMLÂ ÖZELLİKLERİ

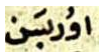
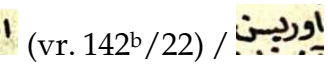
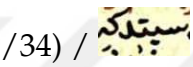
Aynı müstensih (Yûsuf el-Mısrî) tarafından yazılmasına rağmen *Tercüme-i Tefsîr-i Hâzin*'de imlâda birlik sağlandığını söylemek mümkün değildir. Metinde çokça unutulmuş nokta, harf, kelime ve ek bulunmaktadır. Bu başlık altında eserin imlâ özelliklerinin her biri zikredilmemiştir. Eserde oldukça fazla imlâ farklılıkları olması sebebiyle bu hususdaki dikkat çeken en önemli özellikler açıklanarak örneklendirilmiştir.

Kelimelerin kök veya gövdelerinde yer alan ünlü harflerin yazımında bir birlik bulunmamaktadır. Bir kelimenin aynı satırda veya aynı sayfada farklı yazıldığı görülmektedir: yolculuḳda (vr. 81ᵃ/13), yolcılıḳ (vr. 81ᵇ/7); öli (vr. 66ᵇ/17), ölü (vr. 73ᵇ/13); kendüye (vr. 131ᵃ/6), kendidir (vr. 131ᵃ/7). Bu durum sadece Türkçe kelimelerde değil Arapça ve Farsça kelimelerin yazımında da söz konusudur: kebā'ir / (vr. 77ᵃ/3); żarar (vr. 123ᵃ/2) / (vr. 123ᵃ/1); muṣırr (vr. 158ᵇ/18) / (vr. 158ᵇ/16); bāġçe (vr. 147ᵇ/8) / (vr. 147ᵇ/7); peşīn (vr. 159ᵃ/27) / (vr. 157ᵇ/26); ḫurmālıḳ (vr. 147ᵇ/7) / (vr. 149ᵃ/21).

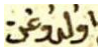
Eserde aynı kelimenin bazen farklı ünsüz harflerle yazıldığı görülmektedir: levḥ-i maḥfūẓdan (vr. 80ᵃ/17) / (vr. 83ᵇ/27); ḫaẕer (vr. 79ᵃ/3) / (vr. 72ᵃ/17). Yine metinde "-e kadar, -e değin" anlamına gelen "dek" kelimesi kulanılmakla birlikte aynı anlam

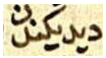
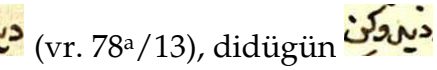
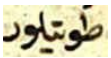
“cek” kelimesi ile de karşılanmıştır: Āḫirine dek (vr. 65ᵇ/14); bugüne gelene cek (vr. 163ᵇ/4-5).

Metinde bazı kelimelerin hem i’li hem de e’li imlâsına rastlanır: deyüp (vr. 66ᵃ/29), deyince (vr. 86ᵇ/21), diye (vr. 99ᵇ/13).

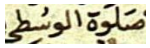
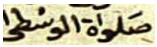
Ünsüz harflerden “ç” ve “p” bazen “c” ve “b” ünsüzleriyle yazılmıştır: aġaç (vr. 67ᵇ/28) / (vr. 149ᵃ/5); urbasın (vr. 142ᵇ/22) / (vr. 143ᵃ/18); sepet (vr. 143ᵃ/34) / (vr. 143ᵇ/23); bütler (vr. 71ᵃ/27), putlar (vr. 71ᵃ/32); ṭapup (vr. 87ᵇ/31), sevip (vr. 99ᵃ/34).

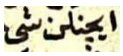
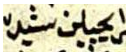
Çoğul eklerinden biri son harfi “l” ünsüzü ile biten kelimeye geldiğinde çoğul ekinin üzerine bazen şedde işâreti konulmuştur: yeller (vr. 71ᵃ/6), yollar (vr. 72ᵃ/16), ḳullar (vr. 111ᵇ/34).

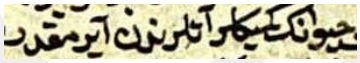
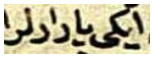
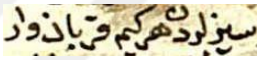
Nazal nûnun (ñ) yazımında bazen hata yapılmıştır: yanında (vr. 85ᵃ/18), yanıñda (vr. 88ᵇ/5); olunduġuñ (vr. 64ᵃ/19), olduġun (vr. 70ᵇ/8).

Bazı eklerin bazen düz bazen de yuvarlak şekilleriyle kullanımına rastlanır: didiginden (vr. 78ᵃ/13), didügün (vr. 72ᵇ/14); ṭutulur (vr. 71ᵃ/13), ṭutılur (vr. 116ᵃ/14); ḳuvvetliler , ḳuvvetlü (vr. 96ᵃ/1).

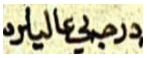
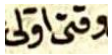
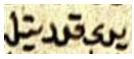
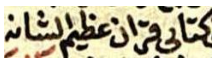
Eski imlâ geleneği tâkip edilerek bazı kelimelerin kendilerinden önceki kelimeye bitişik yazıldığı olmuştur: ol daḫı (vr. 78ᵇ/30), ol ḳadar (vr. 88ᵃ/31), ol dem (vr. 83ᵇ/14).

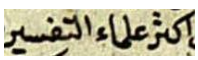
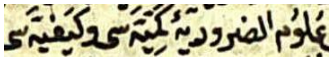
Bazı kelimelerin Kur'ân hattında geçen hâliyle de kullanıldığı tek bir biçimde imlâ edilmediği görülmektedir: ṣalātü'l-vusṭā (vr. 127ᵇ/5) / (vr. 127ᵇ/34) / (vr. 127ᵇ/14).

Eserde bazen aynı kelime farklı yapım ekleri ile yazılmıştır: içinilen şey (vr. 109ᵇ/20), içilen şeyde (vr. 110ᵃ/22).

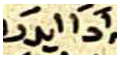
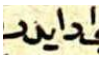
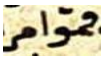
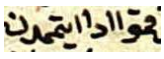
Eserde bazen belirtme hâl eki (-ı/-i/-u/-ü), yönelme hâl eki (-e/-a) gibi bazı eklerin yazılmadığı görülmektedir: ḥayevānıñ kemikler[ini] etlerinden ayırmaḳdır (vr. 110ᵇ/17), iki[ye] yararlar (vr. 105ᵇ/8), sizlerden her kim[de] ḳurbān var (vr. 90ᵃ/19), her nere[de] ne ṭarafda olursañız (vr. 63ᵇ/30).

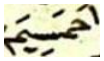
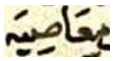
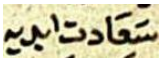
Belirtme hâl eki bazen farklı şekillerde gösterilmiştir: kebīreyi (vr. 62ᵇ/30), bir kişiyi (vr. 120ᵇ/34), rü'yāyı (vr. 95ᵃ/21).

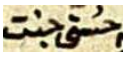
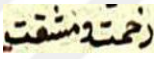
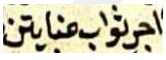
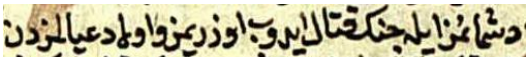
Tamlamalar bazen belirtme hâl eki şeklinde yazılmıştır: Medīne-yi Münevvere (vr. 91ᵃ/9), derece-yi ʿālīlere (vr. 145ᵇ/21), mertebe-yi ʿaẓīmlerini (vr. 125ᵃ/34), vaḳt-i evveli (vr. 95ᵃ/28), yed-i ḳudretiyle (vr. 155ᵇ/2), Kitāb-ı Kurʾān-ı ʿaẓīmü'ş-şāna (vr. 75ᵃ/2).

Eserde tamlamalar Türkçe, Arapça ve Farsçaya göre oluşturulmuştur. Bazen de karışık olarak oluşturulduğu görülmektedir: *ekṣer-i ʿulemāʾü't-tefsīr* (vr. 105ᵇ/30), ʿulūmü'ż-żarūriyye-i kemmiyyesi vü keyfiyyesi (vr. 97ᵇ/14).

Peş peşe gelen iki kelimenin birincisinin son harfi, diğerinin ise ilk harfi elif (ا) olduğunda bazen iki harf bazen de tek harf olarak imla edilmiştir: edā

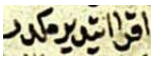
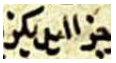
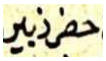
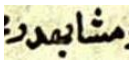
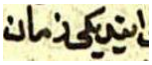
ider (vr. 123ª/5) / (vr. 123ª/6); ḳamu umūrlarımıza (vr. 113ª/3), ḳamu emr (vr. 121ª/18), ḳamu edā itmemeden (vr. 123ª/27).

Bir kelimede peş peşe iki tane ye (ي) harfi geldiğinde genellikle tek harf olarak yazılmıştır. Metinde kelimenin aslı dikkate alınmıştır: aḥmesīyem (vr. 86ᵇ/20), maʿāṣīye (vr. 93ª/19), saʿādet-i ebedīye (vr. 145ᵇ/22), ḥużūr-ı Bārī'ye (vr. 85ᵇ/29), vādīye (vr. 130ª/2), Ḥudeybiyye['ye] (vr. 88ª/4).

Metinde sıkça aynı anlama gelen iki veya üç kelime peş peşe kullanılmıştır: ölet, ḳıran (vr. 78ᵇ/30), ḥüsnā [vü] cennet (vr. 106ª/21), zaḥmet ü meşaḳḳat (vr. 111ᵇ/34), ecr [ü] ṣevāb [u] ʿināyetin (vr. 108ª/11), düşmānımız ile ceng [ü] ḳıtāl idüp üzerimiz ve evlād [ü] ʿıyālimizden (vr. 132ᵇ/8).

Bazı kelimeler aslından farklı şekilde seslendirilmiştir: Mücenne (vr. 94ᵇ/32), Ḳıbā (vr. 63ᵇ/26), Münā (vr. 95ª/25). Bazı kelimeler de aslında yer alan harften farklı bir harfle yazılmıştır: ārzū (vr. 125ª/11), beyāż (vr. 83ᵇ/30), ṣıḳlet (vr. 73ª/24); saḳaṭ (vr. 152ᵇ/5); perk (vr. 103ª/19).

Kelimeler satır sonuna geldiğinde bazen bölünerek bir sonraki satıra yazılmıştır: bulabilür / (vr. 91ᵇ/26-27), ʿanhdan / (vr. 63ᵇ/8-9), nerdeşīr / (vr. 111ª/13-14), هَوَامُّ / (vr. 91ᵇ/15-16).

Metinde bazı harf, ek ve kelime düşüklükleri bulunmaktadır: iḳrā[r] itdirmekdir (vr. 102b/33), cezā idi[ci]ñiz (vr. 102b/25), Ḥażre[t-i] Zübeyr (vr. 100b/14), mü[te]şābihdir (vr. 161b/25), yemesi [gibidir] (vr. 162b/1), [faḳd] itdigi zamān (vr. 67b/3)

1.11. METİNDE ŞİİRLE İSTİŞHÂD

Hâzin Tefsîri tercümesinin incelenen bölümünde beyit ve rubâî şeklinde toplam 22 şiir yer almaktadır. Verilen şiirlerin 10 tanesinde hangi şâire âit olduğu belirtilmiştir. Çoğu câhiliyye döneminden olan bu şâirler; Züheyr b. Ebî Sülmâ (ö. 609 [?]), Nâbiga ez-Zübyânî (ö. 604 [?]), Ferezdak (ö. 114/732), Husayn bin Kays, A'şâ el-Ekber (ö. 7/629), Ka'b bin Mâlik (ö. 50/670), Evs bin Hacer (ö. 620), İmruü'l-Kays b. Hucr (ö. 545), Ümeyye bin Ebü's-Salt (ö. 8/630)'dır. Diğer 9 şiir ise şairleri belirtilmeden verilmiştir.

Şiirlerin tamamı Arapça olarak yazılmış ve sonrasında Türkçe olarak nazmedilmiştir. Bu beyit ve rubâîler, ilgili âyetteki kelimelerin kullanımı hakkında bilgi vermek, âyetin tefsirini desteklemek ve onu delillendirmek, âyet hakkında yapılan yoruma zenginlik katmak gibi sebeplerle kullanılmıştır. Verilen şiirlerin birçoğu daha önce kaleme alınmış olan Arapça tefsirlerde de gerek aynı amaçla gerek farklı bir sebeple zikredilmiştir.[149]

Metinde yer alan şiirlerin hangi âyet bağlamında kullanıldıklarına dâir örnekler aşağıdadır:

İlk olarak bir kelimenin anlamını açıklamak için şiirle istişhâd edilmiştir. Metinde {وَكَذٰلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطاً لِتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ وَيَكُونَ الرَّسُولُ عَلَيْكُمْ شَهِيداً وَمَا جَعَلْنَا الْقِبْلَةَ الَّتِي كُنْتَ عَلَيْهَا اِلَّا لِنَعْلَمَ مَنْ يَتَّبِعُ الرَّسُولَ مِمَّنْ يَنْقَلِبُ عَلٰى عَقِبَيْهِ وَاِنْ كَانَتْ لَكَبِيرَةً اِلَّا عَلَى الَّذِينَ هَدَى اللهُ وَمَا كَانَ اللهُ لِيُضِيعَ اِيمَانَكُمْ اِنَّ اللهَ بِالنَّاسِ لَرَؤُفٌ رَحِيمٌ} *"Böylece, sizler insanlara birer şahit (ve örnek) olasınız ve*

[149] Hâzin tefsirinde şiirle istişhâd hakkında bilgi için bk. Çelik, *Hâzin el-Bağdâdî ve Tefsirdeki Metodu*, 176-177.

Peygamber de size bir şahit (ve örnek) olsun diye sizi orta bir ümmet yaptık. Her ne kadar Allah'ın doğru yolu gösterdiği kimselerden başkasına ağır gelse de biz, yönelmekte olduğun ciheti ancak; Resûl'e tabi olanlarla, gerisingeriye dönecekleri ayırd edelim diye kıble yaptık. Allah, imanınızı boşa çıkaracak değildir. Şüphesiz Allah, insanlara çok şefkatli ve çok merhametlidir."[150] âyetindeki وَسَطاً "orta" kelimesinin açıklanması sırasında kullanılan خَيْرُ الْأُمُورِ أَوْسَطُهَا "Umūruñ ḫayrlusı orta olandır ne ziyāde ve ne eksik ola." sözünü desteklemek için وَسَط kelimesinin "hayırlı ve adâletli" anlamında kullanıldığı Züheyr'in şu beytine yer verilmiştir:

هُمْ وَسَطًا يَرْضَى الْأَنَامُ بِحُكْمِهِمْ / إِذَا نَزَلَتْ إِحْدَى اللَّيَالِي بِمُعْظَمِ

Ḫayırludur olar rāżı ḥükümlerine hep enām
Ḳaçan inse ulu belā iderler defʿine iḳdām

Nahivle ilgili konularda da şiire başvurulmuştur. Metinde {وَمِنْ حَيْثُ خَرَجْتَ فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَحَيْثُ مَا كُنْتُمْ فَوَلُّوا وُجُوهَكُمْ شَطْرَهُ لِئَلَّا يَكُونَ لِلنَّاسِ عَلَيْكُمْ حُجَّةٌ إِلَّا الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْهُمْ فَلَا تَخْشَوْهُمْ وَاخْشَوْنِي وَلِأُتِمَّ نِعْمَتِي عَلَيْكُمْ وَلَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ} *"(Ey Muhammed!) Nereden yola çıkarsan çık, yüzünü Mescid-i Haram'a doğru çevir. (Ey mü'minler!) Siz de nerede olursanız olun, yüzünüzü Mescid-i Haram'a doğru çevirin ki, zalimlerin dışındaki insanların elinde (size karşı) bir koz olmasın. Zalimlerden korkmayın, benden korkun. Böylece size nimetlerimi tamamlayayım ve doğru yolu bulasınız."*[151] âyetinin لِئَلَّا يَكُونَ لِلنَّاسِ عَلَيْكُمْ حُجَّةٌ bölümünün istisnâ hâlinde gelmesinin sebebinin evvelki kelâmın bitip yeni bir söze başlamak için olduğu söylenmiş ve âyetin bu kısmının *"Lākin siziñle ẓālim olanlar bu ḳıble içün bāṭıllar ile mücādele iderler." [65ª/12-13]* mânâsına geldiği belirtilmiştir. Daha sonra Nâbiga'nın şu beyti verilmiştir:

وَلاَ عَيْبَ فِيهِمْ غَيْرَ أَنَّ سُيُوفَهُمْ / بِهِنَّ فُلُولٌ مِنْ قِرَاعِ الْكَتَائِبِ

[150] el-Bakara 2/143.
[151] el-Bakara 2/150.

Olarda yoḳdurur bir ʿayb ḳılıçları gedik hemān
O da ʿaskerlere urmaḳ ile ceng içre her zamān

Âyete verilen mânânın kuvvetlendirilmesi amacıyla da şiirden yararlanılmıştır. Metinde {أُحِلَّ لَكُمْ لَيْلَةَ الصِّيَامِ الرَّفَثُ اِلٰى نِسَائِكُمْ هُنَّ لِبَاسٌ لَكُمْ وَاَنْتُمْ لِبَاسٌ لَهُنَّ عَلِمَ اللّٰهُ اَنَّكُمْ كُنْتُمْ تَخْتَانُونَ اَنْفُسَكُمْ فَتَابَ عَلَيْكُمْ وَعَفَا عَنْكُمْ فَالْٰٔنَ بَاشِرُوهُنَّ وَابْتَغُوا مَا كَتَبَ اللّٰهُ لَكُمْ وَكُلُوا وَاشْرَبُوا حَتّٰى يَتَبَيَّنَ لَكُمُ الْخَيْطُ الْاَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الْاَسْوَدِ مِنَ الْفَجْرِ ثُمَّ اَتِمُّوا الصِّيَامَ اِلَى الَّيْلِ وَلَا تُبَاشِرُوهُنَّ وَاَنْتُمْ عَاكِفُونَ فِي الْمَسَاجِدِ تِلْكَ حُدُودُ اللّٰهِ فَلَا تَقْرَبُوهَا كَذٰلِكَ يُبَيِّنُ اللّٰهُ اٰيَاتِهِ لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ} *"Oruç gecesinde kadınlarınıza yaklaşmak size helâl kılındı. Onlar, size örtüdürler, siz de onlara örtüsünüz. Allah, (Ramazan gecelerinde hanımlarınıza yaklaşarak) kendinize zulmetmekte olduğunuzu bildi de tövbenizi kabul edip sizi affetti. Artık eşlerinize yaklaşın ve Allah'ın sizin için yazıp takdir etmiş olduğu şeyi arayın. Şafağın aydınlığı gecenin karanlığından ayırt edilinceye (tan yeri ağarıncaya) kadar yiyin, için. Sonra da akşama kadar orucu tam tutun. Bununla birlikte siz mescitlerde itikâfta iken eşlerinize yaklaşmayın. Bunlar, Allah'ın koyduğu sınırlardır. Bu sınırlara yaklaşmayın. Allah, kendine karşı gelmekten sakınsınlar diye, âyetlerini insanlara böylece açıklar."*[152] âyetinin nüzûl sebebi ile ilgili bir rivâyet verilmiş ve âyetin وَكُلُوا وَاشْرَبُوا حَتّٰى يَتَبَيَّنَ لَكُمُ الْخَيْطُ الْاَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الْاَسْوَدِ kısmı ile ilgili şu açıklamada bulunulmuştur:

> Günüñ beyāżlıġı ile giceniñ siyāhlıġı arası. Zīrā gögyüzünde fecr ṭarafında beyāżlıḳ siyāhlıḳ (8) iplik iplik olmaġla tesmiye olundı. [84ª]

Daha sonra bu söylediklerine delil olarak Ebû Duâd el-İyâdî'ye ait olan şu beyte yer verilmiştir:

فَلَمَّا أَضَاءَتْ لَنَا سُدْفَةٌ / وَلَاحَ مِنَ الصُبْحِ خَيْطٌ أَنَارَا

Ḳaçan ki fecriñ envārı açılup bize virdi nūr
Ṣabāḥdan ipligi daḫı göründi parlayup ḳavnur

[152] el-Bakara 2/187.

Nahivle ilgili bir problemin çözümünde de şiirden istifâde edilmiştir. Metinde {وَاَتِمُّوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلّٰهِ فَاِنْ اُحْصِرْتُمْ فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ وَلَا تَحْلِقُوا رُؤُسَكُمْ حَتّٰى يَبْلُغَ الْهَدْيُ مَحِلَّهُ فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَرِيضاً اَوْ بِهِ اَذًى مِنْ رَأْسِهِ فَفِدْيَةٌ مِنْ صِيَامٍ اَوْ صَدَقَةٍ اَوْ نُسُكٍ فَاِذَا اَمِنْتُمْ فَمَنْ تَمَتَّعَ بِالْعُمْرَةِ اِلَى الْحَجِّ فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ ثَلٰثَةِ اَيَّامٍ فِي الْحَجِّ وَسَبْعَةٍ اِذَا رَجَعْتُمْ تِلْكَ عَشَرَةٌ كَامِلَةٌ ذٰلِكَ لِمَنْ لَمْ يَكُنْ اَهْلُهُ حَاضِرِي الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَاتَّقُوا اللّٰهَ وَاعْلَمُوا اَنَّ اللّٰهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ} *"Haccı da, umreyi de Allah için tamamlayın. Eğer (düşman, hastalık ve benzer sebeplerle) engellenmiş olursanız artık size kolay gelen kurbanı gönderin. Bu kurban, yerine varıncaya kadar başlarınızı tıraş etmeyin. İçinizden her kim hastalanır veya başından rahatsız olur (da tıraş olmak zorunda kalır)sa fidye olarak ya oruç tutması, ya sadaka vermesi, ya da kurban kesmesi gerekir. Güvende olduğunuz zaman hacca kadar umreyle faydalanmak isteyen kimse, kolayına gelen kurbanı keser. Kurban bulamayan kimse üçü hacda, yedisi de döndüğünüz zaman (olmak üzere) tam on gün oruç tutar. Bu (durum), ailesi Mescid-i Haram civarında olmayanlar içindir. Allah'a karşı gelmekten sakının ve Allah'ın cezasının çetin olduğunu bilin."*[153] âyetindeki تِلْكَ عَشَرَةٌ كَامِلَةٌ ifadesinin te'kîd için geldiği söylenmiştir. Daha sonra Arapların bir şeyi tekrar etmede murâdının te'kîd etmek olduğu Ferezdak'ın şu beyti ile delillendirilmiştir:

ثَلاَثٌ وَاثْنَتَانِ فَهُنَّ خَمْسٌ / وَسَادِسَةٌ تُمَيْلُ إِلَى سَهَامٍ

Üçüyle hem iki olur bular beş
Ve altıncı ikinci sehme bil eş

Âyetle ilgili verilen bir görüşü desteklemek için de şiir kullanılmıştır. Metinde {اَلْحَجُّ اَشْهُرٌ مَعْلُومَاتٌ فَمَنْ فَرَضَ فِيهِنَّ الْحَجَّ فَلَا رَفَثَ وَلَا فُسُوقَ وَلَا جِدَالَ فِي الْحَجِّ وَمَا تَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ يَعْلَمْهُ اللّٰهُ وَتَزَوَّدُوا فَاِنَّ خَيْرَ الزَّادِ التَّقْوٰى وَاتَّقُونِ يَا اُولِي الْاَلْبَابِ} *"Hac (ayları), bilinen aylardır. Kim o aylarda hacca başlarsa, artık ona hacda cinsel ilişki, günaha sapmak, kavga etmek yoktur. Siz ne hayır yaparsanız, Allah onu bilir. (Ahiret için) azık toplayın. Kuşkusuz, azığın en hayırlısı takva (Allah'a karşı gelmekten sakınma)dır. Ey akıl sahipleri, bana karşı gelmekten*

[153] el-Bakara 2/196.

sakının."[154] âyetinin فَلَا رَفَثَ kısmı tefsir edilirken rafes kelimesinin ne demek olduğu ile ilgili şu rivâyete yer verilmiştir:

> Ḳarılarla cilve ve (25) anlarıñ şīve [vü] nāz itmeleridir ve öpmekdir ve işāret itmekdir ḳaş göz ile ve ḳarılara fāḥiş, edebsiz söz söylemekdir (26) cimāʿa müteʿalliḳ olmaḳ ile. [93b]

Daha sonra *"Bu ḳavl üzre ḳarılar ḥāżır degil iken fāḥiş sözler söylemek rafeş olmadı."* diye açıklamada bulunulmuş ve bu açıklama Benî Abs kabilesinden Husayn b. Kays'ın söylediği şu beyit[155] ile desteklenmiştir:

وَهُنَّ يَمْشِينَ بِنَا هَمِيسَا / وَإِنْ يَصُدْ[قِ] الطَّيْرُ نِيكَ كَمِيسَا

Sinerek gizli yürür ki ḳarılar avlıya bizi
Çu ḳuş avlar gibi sen de Kemīs'i (…) ṭutup sözi

Âyetin anlamıyla benzer mânâda bir şiir verilerek tefsir zenginleştirilmiştir. Metinde yine aynı ayetin[156] وَتَزَوَّدُوا فَإِنَّ خَيْرَ الزَّادِ التَّقْوٰى kısmı tefsir edilirken insanın dünyada yola çıkarken azık hazırlaması lazım geldiği gibi ahiret yolculuğu için de azık hazırlaması gerektiği belirtilmiş, âhiret azığının ancak takva olduğu ve bunun insanlar için dünya azıklarından daha hayırlı olduğu ifade edilmiştir. Sonra şu açıklama yapılmıştır:

> Ol dünyā zād [ü] ẕaḫīresi (9) sizleri nefsiñ murādına ve şehevātına irdirir. Ve bu āḫiret ẕaḫīresi sizleri āḫiretde dā'im olan (10) naʿīme irişdirir. [94b]

Daha sonra bu mânâya gelen A'şâ'nın şu rubâîsi verilmiştir:

إذا أَنْتَ لَمْ تَرْحَلْ بِزَادٍ مِنَ التُّقَى / وَلاقَيْتَ بَعْدَ الْمَوْتِ مَنْ قَدْ تَزَوَّدَا

نَدِمْتَ عَلَى أَنْ لَا تَكُونَ كَمِثْلِهِ / وَأَنَّكَ لَمْ تَرْصُدْ إِذَا كَانَ أَرْصَدَا

---

[154] el-Bakara 2/197.
[155] Zemahşerî ve Kurtubî'nin tefsirlerinde, bu beyti Husayn b. Kays'ın değil İbn Abbâs'ın ihramlıyken söylediği bilgisi bulunmaktadır. Bk. Murat Sülün (ed.), *Keşşâf Tefsiri* (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2016), 1/622; Kurtubî, *el-Câmiu li-ahkâmi'l-Kur'ân*, çev. M. Beşir Eryarsoy (İstanbul: Buruc Yayınları, 2001), 3/89.
[156] el-Bakara 2/197.

Eger göçer iseñ taḳvā idinmeden yoluña zād
Ölümde anı zād idenleri hep bulasın ābād
Anıñveş ölmemek içün olasın ġāyet[e] nādim
Anıñ ḥāżırladığından ḥāżırlamadıñ ey berbād

Âyetin nüzûl sebebi ile ilgili rivâyet verilirken bu rivâyette yer alan şiir de nakledilmiştir. Metinde {وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَشْرِي نَفْسَهُ ابْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللهِ وَاللهُ رَؤُفٌ بِالْعِبَادِ} *"İnsanlardan öylesi de vardır ki, Allah'ın rızasını kazanmak için kendini feda eder. Allah, kullarına çok şefkatlidir."*[157] âyeti tefsir edilirken âyetin Resûlullâh'ın Uhud gazâsından sonra Recî isimli yere gönderdiği seriyye hakkında indiği söylenmiş ve bununla ilgili uzunca bir rivâyete yer verilmiştir. Buhârî'nin *Sahîh*'inde bulunan bu rivâyette[158] öldürülmek üzere olan Hubeyb el-Ensârî'nin müsâade isteyerek iki rekat namaz kıldığı ve Allah'tan bunları hesapsız kabul etmesini isteyip şu rubâîyi okuduğu yer almaktadır:

فَلَسْتُ أُبَالِي حِينَ أُقْتَلُ مُسْلِمًا / عَلَى أَيِّ شِقٍّ كَانَ لِلَّهِ مَصْرَعِي
وَذٰلِكَ فِي ذَاتِ الْإِلٰهِ وَإِنْ يَشَاءَ / يُبَارِكْ عَلَى أَوْصَالِ شِلْوٍ مُمَزَّعِي

Ne ḥācetim ḳayırmam hem olam İslām ile şehīd
Tenim ḳanġı yarıḳ içre atarsa ḥaḳḳ olam ferīd
Çu ẕāt-ı Bārī'ye olmam fedā yeter baña devlet
Dağılmış ʿużvumı Mevlā idüp cemʿ eyleye mezīd

Âyet hakkında verilen bir mezhep görüşünü desteklemek için şiirle istişhâd edilmiştir. Metinde {هَلْ يَنْظُرُونَ اِلَّا اَنْ يَأْتِيَهُمُ اللهُ فِي ظُلَلٍ مِنَ الْغَمَامِ وَالْمَلٰٓئِكَةُ وَقُضِيَ الْاَمْرُ وَاِلَى اللهِ تُرْجَعُ الْأُمُورُ} *"Onlar (böyle davranmakla), bulut gölgeleri içinde Allah'ın (azabının) ve meleklerin kendilerine gelmesini ve işin bitirilmesini mi bekliyorlar? Hâlbuki bütün*

[157] el-Bakara 2/207.
[158] Muhammed b. İsmâil Ebû Abdillâh el-Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh*, thk. Muhammed Züheyr b. Nâsır en-Nâsır (Beyrut: Dâru Tavki'n-necât, 1422), "Megâzî", 30; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, thk. Şuayb el-Arnaût vd. (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001), 13/459 (No. 8096).

işler Allah'a döndürülür."[159] âyetinin وَقُضِيَ الْأَمْرُ kısmı tefsir edilirken ulemânın sıfât âyetleri ve hadisleri hakkındaki görüşleri nakledilmiş, ayrıca ehl-i sünnetin ve selef-i ümmetin şu görüşte olduğu belirtilmiştir:

> Ve andan ez-Zührī ve el-Evzāʿī ve İmām Mālik (27) ve İbnü'l-Mübārek ve Süfyān eş-Şevrī ve el-Leyṯ bin Saʿd ve İmām Aḥmed bin Ḥanbel ve İsḥāḳ bin Rāhūye didiler ki: (28) "Bu āyet ve bunuñ miṯli olan āyetler emrdir. Anlar temṯīlsiz ve teşbīhsiz ve tefsīrsiz geldiler teʾvīl [ü] tefsīr (29) olmaz." didiler. Bu ehl-i sünnetiñ meẕhebi ve selef-i ümmetiñ iʿtiḳādı budur. [102ᵃ]

Daha sonra bu görüşü destekleyen şu beyitler zikredilmiştir:

عَقِيد[تُ]نَا أَنَّ لَيْسَ مِثْلَ صِفَاتِهِ / وَلَا ذَاتِهِ شَيْءٌ عَقِيدَةُ صَائِبِ

نُسَلِّمُ آيَاتِ الصِّفَاتِ بِأَسَرِهَا / وَأَخْبَارَهَا لِلظَّاهِرِ الْمُتَقَارِبِ

وَنَبْعُدُ عَنْمَا كُنْهَ فَهْمِ عُقُولِنَا / وَتَأْوِيلَنَا فِعْلَ اللَّبِيبِ الْمَغَالِبِ

وَنَرْكَبُ لِلتَّسْلِيمِ سُفْناً فَإِنَّهَا / لِتَسْلِيمِ دِينِ الْمَرْءِ خَيْرُ الْمَرَاكِبِ

ʿAḳīdemiz anıñ sıfātına miṯl olmamaḳ her bād
Ve ne ẕātına miṯl olur anıñ bir şeyʾ it iʿtiḳād

Ṣıfāt āyetleriniñ biz ḳamusuna olup teslīm
Ve ẓāhirde yaḳīn ḫaberlerine itdik iʿtimād

Iraḳ olduḳ anıñ biz künh-i ẕātın bilmeden zīrā
ʿAḳl-ı dānā olup ʿāciz idemez teʾvīlin īcād

Selāmet ḳayıġı budur aña bindik olup teslīm
Kişiniñ dīnine bundan ḫayırlu gemi yoḳ ābād

Âyet hakkında yapılan yorumu desteklemek için de şiirden faydalanılmıştır. Metinde {يَسْئَلُونَكَ مَاذَا يُنْفِقُونَ قُلْ مَا اَنْفَقْتُمْ مِنْ خَيْرٍ فَلِلْوَالِدَيْنِ وَالْاَقْرَبِينَ وَالْيَتَامٰى وَالْمَسَاكِينِ وَابْنِ السَّبِيلِ وَمَا تَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ فَاِنَّ اللّٰهَ بِهِ عَلِيمٌ} *"Sana Allah yolunda ne harcayacaklarını soruyorlar. De ki: 'Hayır olarak ne harcarsanız o, ana-baba, akraba, yetimler, fakirler ve yolda*

[159] el-Bakara 2/210.

kalmışlar içindir. Hayır olarak ne yaparsanız, gerçekten Allah onu hakkıyla bilir.'"[160] âyetinin وَمَا تَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ فَإِنَّ اللهَ بِهِ عَلِيمٌ kısmı tefsir edilirken Allah yolunda sarf edilenin yerine ulaşmayınca nafaka sayılamayacağı belirtilmiş ve bu mânâya gelen şu beyte yer verilmiştir:

إِنَّ الصَّنِيعَةَ لَا تُعَدُّ صَنِيعَةً / حَتَّى يُصَابَ بِهَا طَرِيقُ الْمَصْنَعِ

Gerek iḥsān gerekse ḫayr ṣayılmaz bir keremden ol
İrüp tā düşmeyince itdigiñ yerine fehm it yol

Yine âyetin nüzûl sebebi ile ilgili bir rivâyet verilirken bu rivâyette yer alan şiir de aktarılmıştır. Metinde {يَسْئَلُونَكَ عَنِ الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ قُلْ فِيهِمَا اِثْمٌ كَبِيرٌ وَمَنَافِعُ لِلنَّاسِ وَاِثْمُهُمَا اَكْبَرُ مِنْ نَفْعِهِمَا وَيَسْئَلُونَكَ مَاذَا يُنْفِقُونَ قُلِ الْعَفْوَ كَذٰلِكَ يُبَيِّنُ اللهُ لَكُمُ الْاٰيَاتِ لَعَلَّكُمْ تَتَفَكَّرُونَ} *"Sana içkiyi ve kumarı sorarlar. De ki: 'Onlarda hem büyük günah, hem de insanlar için (bazı zahirî) yararlar vardır. Ama günahları yararlarından büyüktür.' Yine sana Allah yolunda ne harcayacaklarını soruyorlar. De ki: 'İhtiyaçtan arta kalanı.' Allah, size âyetleri böyle açıklıyor ki düşünesiniz."*[161] âyetinin يَسْئَلُونَكَ عَنِ الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ kısmı tefsir edilirken içkinin harâm olması sürecinde indirilen 4 âyetin nüzûl sebebi ile ilgili rivâyetler verilmiştir. Bir rivâyette Hz. Hamza b. Abdilmuttalib'in sarhoş iken dışarıda ensardan bir kişiye rastladığı ve Ka'b b. Mâlik'in şu şiirini okuyup kavmini methettiği söylenmiştir:

جَمَعْنَا مَعَ الْإِيوَاءِ نَصْراً وَهِجْرَةً / فَلَمْ يُرْجَي مِثْلَنَا فِي الْمَعَاشِرِ

فَأَحْيَاؤُنَا مِنْ خَيْرِ أَحْيَاءَ مَنْ مَضَى / وَأَمْوَاتُنَا مِنْ خَيْرِ أَهْلِ الْمَقَابِرِ

Çu hicretinde biz de sākin olmaġa idüp nuṣret
Bizim gibi bulunmaz dileseñ bir ṣāḥib-i ʿişret
Ḳabīlemiz ḫayırludur göçenlerden ve ṣaġlardan
Mezārlarda olanlardan ḫayırlu ölümüz her ḳat

[160] el-Bakara 2/215.
[161] el-Bakara 2/219.

Âyetteki bir kelimenin ilk akla gelen anlamı dışında başka bir anlamda kullanımı delillendirilirken şiirden yararlanılmıştır. Metinde {وَالْمُطَلَّقَاتُ يَتَرَبَّصْنَ بِاَنْفُسِهِنَّ ثَلٰثَةَ قُرُوْءٍ وَلَا يَحِلُّ لَهُنَّ اَنْ يَكْتُمْنَ مَا خَلَقَ اللّٰهُ فِيْٓ اَرْحَامِهِنَّ اِنْ كُنَّ يُؤْمِنَّ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَبُعُوْلَتُهُنَّ اَحَقُّ بِرَدِّهِنَّ فِيْ ذٰلِكَ اِنْ اَرَادُوْٓا اِصْلَاحاً وَلَهُنَّ مِثْلُ الَّذِي عَلَيْهِنَّ بِالْمَعْرُوفِ وَلِلرِّجَالِ عَلَيْهِنَّ دَرَجَةٌ وَاللّٰهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ} *"Boşanmış kadınlar kendi kendilerine üç ay hâli (hayız veya temizlik müddeti) beklerler. Eğer Allah'a ve ahiret gününe inanıyorlarsa, Allah'ın kendi rahimlerinde yarattığını gizlemeleri onlara helâl olmaz. Kocaları bu süre içinde barışmak isterlerse, onları geri almağa daha çok hak sahibidirler. Kadınların, yükümlülükleri kadar meşru hakları vardır. Yalnız erkeklerin kadınlar üzerinde bir derece farkı vardır. Allah, mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir."*[162] âyetinin وَالْمُطَلَّقَاتُ يَتَرَبَّصْنَ بِاَنْفُسِهِنَّ ثَلٰثَةَ قُرُوْءٍ kısmı tefsir edilirken قُرُوْءٍ kelimesinin ne anlama geldiği ile ilgili fukahânın görüşlerine ve hüccetlerine yer verilmiştir. Daha sonra bu kelimenin hayızdan temizlenmek anlamına geldiğini söyleyenlerin hüccetine dâir şöyle bir rivâyet verilmiştir:

> … ḳaçan ki İbn ʿÖmer ḳarısını boşadı ḳarınıñ ḥayżı (7) var iken Ḥażret-i Resūl Ḥażret-i ʿÖmer[ʾe] buyurdı ki: «Oġluña söyle ḳarısını çevirsün tā ḥayżdan yıḳanup (8) pāk olunca ḳadar. Andan dilerse alıḳosun dilerse boşasun lākin ol müddetde aña yanaşmasun (9) Ḥaḳḳ Teʿālāʾnıñ anlara emr itdigi ʿiddet anlardır.» [117ᵃ]

Bu rivâyetten sonra *"Bunda ʿiddeniñ zamānını ol ḥayżlarla ḫaber virdi. Buña muṭābıḳ luġatda Aʿşā nām şāʿiriñ ḳavli:"* denilerek قُرُوْء kelimesinin kullanımına dâir Aʿşâʾnın şu rubâîsi verilmiştir:

فَفِي كُلِّ عَامٍ اَنْتَ جَاسِمُ غَزْوَةٍ / تَشُدُّ لِأَقْصَاهَا عَزِيمَ عَزَائِكَا

مُوَرِّثَةٍ مَالاً وَفِي الْحَيِّ رِفْعَةً / لِمَا ضَاعَ فِيهَا مِنْ قُرُوءِ نِسَائِكَا

İdersiñ durmayup dāʾim ġazāyı ser-te-ser her yıl
İdersiñ düşmānın nihāyetine ceng ile tekmīl
Olursuñ māla hem vāriṯ ḳabīliñde bulur rifʿat

[162] el-Bakara 2/228.

Degil żāyiʿ niçe ḫayırlarıñ[163] vaḳitleri pek bil

Âyette geçen bir kelimenin asıl mânâsı hakkında bilgi verilirken şiirle istişhâd edilmiştir. Metinde {وَاِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ فَبَلَغْنَ اَجَلَهُنَّ فَلَا تَعْضُلُوهُنَّ اَنْ يَنْكِحْنَ اَزْوَاجَهُنَّ اِذَا تَرَاضَوْا بَيْنَهُمْ بِالْمَعْرُوفِ ذٰلِكَ يُوعَظُ بِهِ مَنْ كَانَ مِنْكُمْ يُؤْمِنُ بِاللهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ ذٰلِكُمْ اَزْكٰى لَكُمْ وَاَطْهَرُ وَاللهُ يَعْلَمُ وَاَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ} *"Kadınları boşadığınız ve onlar da bekleme sürelerini bitirdikleri zaman kendi aralarında aklın ve dinin gereklerine uygun olarak güzellikle anlaştıkları takdirde, eşleriyle (yeniden) evlenmelerine engel olmayın. Bununla içinizden Allah'a ve ahiret gününe iman edenlere öğüt verilmektedir. Bu, sizin için daha hayırlı ve daha temizdir. Allah bilir, siz bilmezsiniz."*[164] âyetinin فَلَا تَعْضُلُوهُنَّ اَنْ يَنْكِحْنَ اَزْوَاجَهُنَّ kısmı tefsir edilirken عَضْل kelimesinin aslının menetmek ve darlık vermek demek olduğu ifade edilmiş ve bunu delillendirmek için Evs b. Hacer'in şu rubâîsi verilmiştir:

وَلَيْسَ أَخُوكَ الدَائِمُ العَهْدِ بِالَّذِي / يَذُمُّكَ إِنْ وَلَّى [وَ]يُرْضِيكَ مُقْبِلاَ

وَلَكِنَّهُ النَّائِي إِذَا كُنْتُ آمِناً / وَصَاحِبُكَ الْأَدْنَى إِذَا الْأَمْرُ أَعْضَلاَ

Saña ḳardaş degildir hīç seniñle olsa da her bār
Düşüp ẕemm ide ardıñdan yüze geldikde olur yār
Ḳarındaş ol ki ger senden ıraġ ise yine emīn
Bir ednā darlıġa düşseñ saña muʿīn olur hem-vār

Âyete verilen mânânın desteklenmesinde de şiirden yararlanılmıştır. Metinde {وَالْوَالِدَاتُ يُرْضِعْنَ اَوْلَادَهُنَّ حَوْلَيْنِ كَامِلَيْنِ لِمَنْ اَرَادَ اَنْ يُتِمَّ الرَّضَاعَةَ وَعَلَى الْمَوْلُودِ لَهُ رِزْقُهُنَّ وَكِسْوَتُهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ لَا تُكَلَّفُ نَفْسٌ اِلَّا وُسْعَهَا لَا تُضَارَّ وَالِدَةٌ بِوَلَدِهَا وَلَا مَوْلُودٌ لَهُ بِوَلَدِهِ وَعَلَى الْوَارِثِ مِثْلُ ذٰلِكَ فَاِنْ اَرَادَا فِصَالاً عَنْ تَرَاضٍ مِنْهُمَا وَتَشَاوُرٍ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا وَاِنْ اَرَدْتُمْ اَنْ تَسْتَرْضِعُوا اَوْلَادَكُمْ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ اِذَا سَلَّمْتُمْ مَا اٰتَيْتُمْ بِالْمَعْرُوفِ وَاتَّقُوا اللهَ وَاعْلَمُوا اَنَّ اللهَ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ} *"- Emzirmeyi tamamlamak isteyenler için- anneler çocuklarını iki tam yıl emzirirler. Onların (annelerin) yiyeceği, giyeceği, örfe uygun olarak babaya aittir. Hiçbir kimseye gücünün üstünde bir yük ve sorumluluk teklif edilmez. -Hiçbir anne ve hiçbir baba*

[163] **ḫayırlarıñ:** ḫayıżlarıñ
[164] el-Bakara 2/232.

çocuğu sebebiyle zarara uğratılmasın- (Baba ölmüşse) mirasçı da aynı şeyle sorumludur. Eğer (anne ve baba) kendi aralarında danışıp anlaşarak (iki yıl dolmadan) çocuğu sütten kesmek isterlerse, onlara günah yoktur. Eğer çocuklarınızı (bir sütanneye) emzirtmek isterseniz, örfe uygun olarak vereceğiniz ücreti güzelce ödediğiniz takdirde size bir günah yoktur. Allah'a karşı gelmekten sakının ve bilin ki, Allah, yapmakta olduklarınızı hakkıyla görendir."[165] âyetinin وَعَلَى الْمَوْلُودِ لَهُ kısmı tefsir edilirken doğan çocuğun babaya nisbet edilip ona fülanın oğlu denildiği anneye nisbet edilmediği ifade edilmiş ve bu açıklama şu beyit ile desteklenmiştir:

وَإِنَّما أُمَّهَاتُ النَّاسِ أَوْعِيَةٌ / مُسْتَوْدِعَاتٌ وَلِلْآبَاءِ أَبْنَاءُ

Analar ḳurı ḳablardır ḳonur nuṭfe-i ḫalḳ aña
Olur eyreti evlādlar atalarıñ beher yaña

Âyetteki bir kelimenin hangi mânâda kullanıldığını tercihte şiir belirleyici olmuştur. Metinde {وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا عَرَّضْتُمْ بِهِ مِنْ خِطْبَةِ النِّسَاءِ اَوْ اَكْنَنْتُمْ فِي اَنْفُسِكُمْ عَلِمَ اللهُ اَنَّكُمْ سَتَذْكُرُونَهُنَّ وَلٰكِنْ لَا تُوَاعِدُوهُنَّ سِراً اِلَّا اَنْ تَقُولُوا قَوْلاً مَعْرُوفاً وَلَا تَعْزِمُوا عُقْدَةَ النِّكَاحِ حَتّٰى يَبْلُغَ الْكِتَابُ اَجَلَهُ وَاعْلَمُوا اَنَّ اللهَ يَعْلَمُ مَا فِي اَنْفُسِكُمْ فَاحْذَرُوهُ وَاعْلَمُوا اَنَّ اللهَ غَفُورٌ حَلِيمٌ} *"(Vefat iddeti beklemekte olan) kadınlara kendileri ile evlenmek istediğinizi üstü kapalı olarak anlatmanızda veya bu isteğinizi içinizde saklamanızda sizin için bir günah yoktur. Allah biliyor ki, siz onlara (bunu er geç mutlaka) söyleyeceksiniz. Meşru sözler söylemeniz dışında sakın onlarla gizliden gizliye buluşma yönünde sözleşmeyin. Bekleme müddeti bitinceye kadar da nikâh yapmaya kalkışmayın. Şunu da bilin ki, Allah içinizden geçeni hakkıyla bilir. Onun için Allah'a karşı gelmekten sakının ve yine şunu da bilin ki Allah gerçekten çok bağışlayandır, halîmdir. (Hemen cezalandırmaz, mühlet verir.)"*[166] âyetinin وَلٰكِنْ لَا تُوَاعِدُوهُنَّ سِراً kısmı tefsir edilirken سِراً kelimesinin zinâ mı cimâ mı demek olduğu

[165] el-Bakara 2/233.
[166] el-Bakara 2/235.

konusunda ulemânın ihtilâf ettikleri söylenmiş ve İmru'ü'l-kays'ın şu beytinin سِرّ kelimesinin cimâ mânâsında olduğuna delâlet ettiği belirtilmiştir:

أَلاَ زَعَمَتْ بَسْبَاسَةُ الْقَوْمِ أَنَّنِي / كَبِرْتُ وَأَنْ لاَ يُحْسِنَ السِّرَّ أَمْثَالِي

Oturup ḳavm içinde zuʿm ider Besbāse ki mādām
Ḳocadım ben gibi olan cimāʿda idemez ibrām

Yine âyetteki bir kelimenin mânâsı husûsunda şiirden istifâde edilmiştir. Metinde {مَنْ ذَا الَّذِي يُقْرِضُ اللهَ قَرْضاً حَسَناً فَيُضَاعِفَهُ لَهُ اَضْعَافاً كَثِيرَةً وَاللهُ يَقْبِضُ وَيَبْصِطُ وَاِلَيْهِ تُرْجَعُونَ} *"Kimdir Allah'a güzel bir borç verecek o kimse ki, Allah da o borcu kendisine kat kat ödesin. (Rızkı) Allah daraltır ve genişletir. Ancak O'na döndürüleceksiniz."*[167] âyetindeki قَرْضاً kelimesi şöyle tanımlanmıştır:

> Zīrā (5) **الْقَرْضُ** ol şeydir ki kişi birine virir andan ṣevāba nā'il olmaḳ ümīdiyle ol virdigi yine ʿayn[en] dönmek üzre, ziyāde şey ṭaleb (6) olmamaḳ üzre ḳarż dinür. Andan Ḥaḳḳ Teʿālā ḳullarınıñ birbirine itdigi iyilik, ʿamelin kendüye nisbet itdi ki anıñ ecrini (7) virici kendidir. Zīrā öyle ḳarż virenler Ḥaḳḳ içün olmaġla Ḥaḳḳ'a virmiş gibi olurlar. Ve baʿżılar didi ki: "Ḳarż ʿamel-i ṣāliḥden (8) veyā maʿṣiyetden dünyāda ilerü itdigiñ şeydir, āḫiretde itdügüne göre Ḥaḳḳ'dan cezāsın bulur." [131ª]

Daha sonra karż kelimesinin bu bağlamda kullanımına örnek olarak Ümeyye b. Ebü's-Salt isimli şâirin şu beytine yer verilmiştir:

كُلُّ امْرِىءٍ سَوْفَ يُجْزَى قَرْضَهُ حَسَناً / أَوْ سَيِّئاً أَوْ مَدِينًا كَالَّذِي دَانَا

Beher-kes itdigi ḥüsn-i ʿamelden bulmalı cezā
Gerek seyyi'e yāḫud borç olur itdigine sezā

Yine âyetteki bir kelimenin kullanımı husûsunda şiirden yararlanılmıştır. Metinde {اَلَّذِينَ يُنْفِقُونَ اَمْوَالَهُمْ فِي سَبِيلِ اللهِ ثُمَّ لَا يُتْبِعُونَ مَا اَنْفَقُوا مَناًّ وَلَآ اَذًى لَهُمْ اَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ} *"Mallarını Allah yolunda harcayan, sonra da harcadıklarının peşinden (bunları) başa kakmayan ve gönül incitmeyenlerin, Rab'leri katında*

[167] el-Bakara 2/245.

mükâfatları vardır. Onlar için korku yoktur. Onlar üzülmeyeceklerdir de."[168] âyetinin ثُمَّ لَا يُتْبِعُونَ مَآ اَنْفَقُوا مَناًّ وَّلَآ اَذًى kısmı tefsir edilirken مَناًّ kelimesinin açıklanması sırasında 2 beyit ve 1 rubâî örnek verilerek şiirle istişhâd edilmiştir.

الْمَنُّ kelimesinin üç farklı kullanımına dâir üç şiire yer verilmiştir. Öncelikle bu kelimenin mânâsı hakkında şu bilgiler verilmiştir:

> Zīrā الْمَنُّ luġatda inʿām [u] iḥsāndır. Andan (8) الْمَنَّةُ aġır niʿmet [ü] iḥsāndır. مَنَّ فُلَانٌ عَلَى فُلَانٍ Yaʿnī "Fülān fülāna virdigi şey başına ḳaḳup anı (9) aña minnet itdi." Ve bu yalñız māl ile degil birbirine bir iyilik, söz itse yā iş itse anı daḫı başa ḳaḳmaġa (10) daḫı gelür. [146b]

Daha sonra bu kelimenin kullanımına örnek olarak şu beyte yer verilmiştir:

فَمُنِّي عَلَيْنَا بِالسَّلاَمِ فَإِنَّمَا / كَلاَمُكَ يَاقُوتٌ وَدُرٌّ مُنَظَّمٌ

Selām virmegi sen bize kerem it eyle bir minnet
Sözüñ düzülmüş incüdür vü hem yāḳūt ḳıl diḳḳat

İkinci olarak الْمَنُّ kelimesi ile ilgili şöyle bir açıklama yapılmıştır:

> "ʿArablar minnet itmegi terk itmede medḥ iderler, kişi virdigi niʿmeti ketm itmesün aʿlā görürler (15) ve başa ḳaḳmaġı ẕemm iderler." [146b]

Daha sonra bu açıklamayı desteklemek için minneti terk etme hakkında bir rubâî verilmiştir:

زَادَ مَعْرُوفُكَ عِندِ[ي] عِظَمًا / أَنَّهُ عِنْدَكَ مَسْتُورٌ حَقِيرُ

تَتَنَاسَاهُ كَأَنْ لَمْ تَأْتِهِ / وَهُوَ فِي الْعَالَمِ مَشْهُورٌ كَبِيرٌ

İtdigiñ iyilik ü iḥsān uludur yanımda bīr
Çünki (17) yanıñda seniñ ol gizli vü ġāyet ḥaḳīr
İtmemiş gibi anı sen unudup yād itmemek

[168] el-Bakara 2/262.

Līk ʿālem içre meşhūr eylügüñ bellü münīr

Son olarak aynı âyet bağlamında الْمَنُّ kelimesinin kullanımı ile ilgili iyilikte başa kakmayı zemmetme husûsunda şu beyte de yer verilmiştir:

اَتَيْتَ قَلِيلاً ثُمَّ أَسْرَعْتَ مِنَّة / فَنيلك ممنون لِذَاكَ قَلِيل

İdüp az iyligi birden segirtdiñ itmege minnet
Anıñ ecrine irmemek saña biñ eylesiñ himmet

Yine âyete verilen mânânın delillendirilmesinde şiir kullanılmıştır. Metinde {وَمَثَلُ الَّذِينَ يُنْفِقُونَ اَمْوَالَهُمُ ابْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللهِ وَتَثْبِيتاً مِنْ اَنْفُسِهِمْ كَمَثَلِ جَنَّةٍ بِرَبْوَةٍ اَصَابَهَا وَابِلٌ فَاٰتَتْ اُكُلَهَا ضِعْفَيْنِ فَاِنْ لَمْ يُصِبْهَا وَابِلٌ فَطَلٌّ وَاللهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ} *"Allah'ın rızasını kazanmak arzusuyla ve kalben mutmain olarak mallarını Allah yolunda harcayanların durumu, yüksekçe bir yerdeki güzel bir bahçenin durumu gibidir ki, bol yağmur alınca iki kat ürün verir. Bol yağmur almasa bile ona çiseleme yeter. Allah, yaptıklarınızı hakkıyla görendir."*[169] âyeti tefsir edilirken âyetin اَصَابَهَا وَابِلٌ فَاٰتَتْ اُكُلَهَا ضِعْفَيْنِ kısmına *"Aña ḳoca yaġmur işābet idince." [147b/9]* mânâsı verilmiş ve bu mânâ A'şâ'nın şu beyti ile delillendirilmiştir:

مَا رَوْضَةٌ مِنْ رِيَاضِ الْحَزْنِ مُعْشِبَةٌ / خَضْرَاءُ جَادَ عَلَيْهَا وَابِلٌ هَطِلُ

Çu yüksek bāġçeler içre aġaçlı bāġçeye sebeb
İrüp ḳavīce yaġmurdan yeşillendi ḳamusı hep

Âyetteki bir kelimenin lugat mânâsı îzah edilirken de şiirden istifâde edilmiştir. Metinde {يُؤْتِي الْحِكْمَةَ مَنْ يَشَاۤءُ وَمَنْ يُؤْتَ الْحِكْمَةَ فَقَدْ اُوْتِيَ خَيْراً كَثِيراً وَمَا يَذَّكَّرُ اِلَّا اُولُوا الْاَلْبَابِ} *"Allah, hikmeti dilediğine verir. Kime hikmet verilmişse, şüphesiz ona çokça hayır verilmiş demektir. Bunu ancak akıl sahipleri anlar."*[170] âyetinin يُؤْتِي الْحِكْمَةَ مَنْ يَشَاۤءُ kısmı tefsir

[169] el-Bakara 2/265.
[170] el-Bakara 2/269.

edilirken الْحِكْمَةَ kelimesi hakkında farklı görüşlere yer verilmiş ve daha sonra bu kelimenin lugat mânâsının menetmek demek olduğu şöyle ifade edilmiştir:

> "Ve luġatda الْحِكْمَةُ menʿ itmekdir ki andan حَكَمَةُ الدَّابَّةِ yaʿnī "ḥayevānıñ yuları" anı murādından **[150ᵇ]** (1) menʿ itdigi içün denildi." [150a-b]

Ve devamında bunu delillendirmek için şu mısra örnek verilmiştir:

أَبَنِي خَلِيفَةَ أَحْكِمُوا سُفَهَاءَكُمْ

Yaʿnī "Ey Benī Ḫalīfe! Sefīhleriñizi menʿ eyleyiñ." [150ᵇ/1-2]

Yine âyetteki bir kelimenin mânâsı îzah edilirken şiirden faydalanılmıştır. Metinde {لِلَّذِينَ يُؤْلُونَ مِنْ نِسَائِهِمْ تَرَبُّصُ اَرْبَعَةِ اَشْهُرٍ فَاِنْ فَآؤُ فَاِنَّ اللهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ} *"Eşlerine yaklaşmamağa yemin edenler için dört ay bekleme süresi vardır. Eğer (bu süre içinde) dönerlerse, şüphesiz Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir."*[171] âyetinin لِلَّذِينَ يُؤْلُونَ مِنْ نِسَائِهِمْ kısmı tefsir edilirken يُؤْلُونَ kelimesinin mânâsı ile ilgili *"Zīrā اَلْاَلِيَّةُ yemīn itmekdir." [116ᵃ/12]* şeklinde bir açıklamada bulunulmuştur:

Devamında kelimenin bu bağlamda kullanımı Küseyyir isimli şâirin şu mânâdaki beyti ile örneklendirilmiştir:

> "(13) قَلِيلُ الْاَلَايَا ya'nī yemīnlerini ḥıfẓ idüp az yemīn iden. Eger andan yemīn düşse ol yemīni ṣayılup (14) ṭutılur."[172] [116ᵃ]

Son olarak bir âyet îzah edilirken zikredilen görüşü desteklemek için şiirle istişhâd edilmiştir. Metinde {وَاِذْ قَالَ اِبْرٰهِيمُ رَبِّ اَرِنِي كَيْفَ تُحْيِ الْمَوْتٰى قَالَ اَوَلَمْ تُؤْمِنْ قَالَ بَلٰى وَلٰكِنْ لِيَطْمَئِنَّ قَلْبِي قَالَ فَخُذْ اَرْبَعَةً مِنَ الطَّيْرِ فَصُرْهُنَّ اِلَيْكَ ثُمَّ اجْعَلْ عَلٰى كُلِّ جَبَلٍ مِنْهُنَّ جُزْءاً ثُمَّ ادْعُهُنَّ يَأْتِينَكَ سَعْياً وَاعْلَمْ اَنَّ اللهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ} *"Hani İbrahim, 'Rabbim! Bana ölüleri nasıl dirilttiğini göster' demişti. (Allah ona) 'İnanmıyor musun?' deyince, 'Hayır (inandım) ancak kalbimin tatmin olması için' demişti. 'Öyleyse, dört kuş tut. Onları kendine alıştır. Sonra onları parçalayıp her bir parçasını bir dağın üzerine bırak. Sonra da onları çağır. Sana uçarak gelirler. Bil ki,*

---

171 el-Bakara 2/226.

172 Tırnak içindeki bu ifâde Hâzin'de yer alan şu şiirin Türkçeye tercümesidir:
قَلِيلُ الْأَلَايَا حَافِظٌ لِيَمِينِهِ / فَإِنْ سَبَقَتْ مِنهُ الْأَلِيَّةُ بُرَّتِ Bk. Hâzin el-Bağdâdî, *Lübâbü't-te'vîl*, 1/157; Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 6/429.

şüphesiz Allah mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir.'"[173] âyetinin وَلٰكِنْ لِيَطْمَئِنَّ قَلْبِي kısmı tefsir edilirken âyetle ilgili şu görüşe yer verilmiştir:

> Ve baʿżılar (5) didi ki: Ol {اَلَمْ تَرَ اِلَى الَّذِي حَاجَّ اِبْرٰهِيمَ فِي رَبِّهِ} āyetine maʿṭūfdur اَلَمْ تَرَ يَا مُحَمَّدُ اِذْ قَالَ اِبْرٰهِيمُ رَبِّ اَرِنِي كَيْفَ تُحْيِ الْمَوْتٰى (6) gelür. Ḥaḳḳ Teʿālāʾnıñ **{اَوَلَمْ تُؤْمِنْ}** buyurmasındaki elif istifhām degildir, ol iṣbāt ve Ī̇cāb elifidir. [145b]

Devamında bu görüşü desteklemek için Cerîr isimli şairin beytinin bir kısmının yer aldığı şu ifadelere yer verilmiştir:

> Cerī̇r (7) nām şāʿiriñ أَلَسْتُمْ خَيْرَ مَنْ رَكِبَ الْمَطَايَا dimesi gibi gelür "Sizler ḥayevānlara binenleriñ ḫayrlusı degil misiñiz?"

1.12. *TERCÜME-İ TEFSÎR-İ HÂZİN*'İ *TEFSÎR-İ HÂZİN*'DEN AYIRAN BAZI YÖNLERE DÂİR MİSALLER

Bu başlık altında Ebu't-Tevfîk eş-Şeyh İbrâhîm Sırrî'nin incelenen *Tercüme-i Tefsîr-i Hâzin*'inde Hâzin el-Bağdâdî'nin tefsirini nasıl tercüme ettiği ele alınmıştır. Bu bağlamda her iki metinden alınan örnek parçalar üzerinde Ebu't-Tevfîk'in Hâzin'den farklı olarak tercümesinde verdiği bilgiler gösterilmiş, tercümesine almayı tercih etmediği noktalar ortaya konulmuştur. Böylece Mütercim Ebu't-Tevfîk'in tercümesini yaptığı tefsire olan katkısı daha net anlaşılmıştır.

Aşağıdaki misalde Bakara 156. âyet tefsir edilirken musîbet vaktinde **{**إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ**}** demenin daha önce hiç kimseye verilmediğine dâir bir rivâyet verilmiş ve sonrasında Ebu't-Tevfîk ilgili rivâyet hakkında değerlendirmede bulunmuştur:

> قيل: ما أعطي أحد ما أعطيت هذه الأمة يعني الاسترجاع عند المصيبة ولو أعطيها أحد لأعطى يعقوب عليه السلام ألا تسمع إلى قوله عند فقد يوسف يا أَسَفى عَلى يُوسُفَ. وقيل...[174]

> Ve baʿżılar didi ki: "Ḫaberde vārid oldı ki ḫiṭāb bozmadan: مَا أُعْطِيَ (35) أَحَدٌ مَا أُعْطِيتَ هَذِهِ الْأُمَّةَ. الْاِسْتِرْجَاعُ عِنْدَ الْمُصِيبَةِ، وَلَوْ أُعْطِيهَا أَحَدًا لِأُعْطِيَ يَعْقُوب عَلَيْهِ السَّلَام، **[67b]** أَلاَ تَسْمَعْ إِلَى قَوْلِهِ عِنْدَ فَقْدِ يُوسُف {يَا

[173] el-Bakara 2/260.
[174] Hâzin el-Bağdâdî, *Lübâbü't-te'vîl*, 1/94.

{أَسَفَا عَلَى يُوسُف} Yaʿnī̄ "Bu ümmete virilen muṣī̄bet vaḳtinde (2) {إِنَّا لِلَّهِ} dimeleri ezelden bir kimseye virilmedi. Eger ol virilse idi Ḥażret-i Yaʿḳūb ʿaleyhi's-selāma virilür (3) idi. İşitmez misin Ḥażret-i Yūsuf ʿaleyhi's-selāmı [faḳd] itdigi zamān {يَا اَسَفٰى} dimesini." **Eger virilse idi (4) {إِنَّا لِلَّهِ} dir idi, andan bir kimseye virilmedigi maʿlūm oldı.** Ve baʿżılar didi ki … [67a-b]

Aşağıda yer alan misalde Ferezdak'ın bir beyti verilirken Hâzin'de bulunmayan bir bilgiye tercümede yer verildiği görülmektedir:

وقيل فائدة التكرار التوكيد كقول الفرزدق...[175]

Zī̄rā tekrārıñ fā'idesi te'kī̄d içündür '**Arablar anı iderler**. Ferezdaḳ nām (6) şāʿiriñ bu beyti gibi… [92b]

Bir diğer misalde âyette yer alan جِدَال kelimesi Hâzin'de açıklanmamasına rağmen *Tercüme-i Tefsîr-i Hâzin*'de açıklanarak tercüme edilmiştir:

وَلَا جِدَالَ فِي الْحَجِّ[176]

Yaʿnī̄ "Ḥaccda **mücādele ve ʿinād ve şekk itmek** yoḳdur." [94a/7]

Ebu't-Tevfîk'in tercümesinin bazı yerlerinde düzenlemeler yaptığı olmuştur. Aşağıdaki misalde görüldüğü gibi Bakara 197. âyetin tefsirinde Hâzin önce âyetin sebeb-i nüzûlünü vermiş daha sonra âyeti tefsir etmiştir, Ebu't-Tevfîk'in tercümesinde ise önce âyet tefsir edilmiş daha sonra sebeb-i nüzûl zikredilmiştir:

وَتَزَوَّدُوا فَإِنَّ خَيْرَ الزَّادِ التَّقْوى نزلت في أناس من أهل اليمن كانوا يخرجون للحج من غير زاد ويقولون نحن متوكلون ويقولون نحج بيت ربنا أفلا يطعمنا فإذا قدموا مكة سألوا الناس وربما أفضى بهم الحال إلى النهب والغصب فأنزل الله وتزودوا أي ما تتبلغون به وتكفون به وجوهكم عن الناس واتقوا إبرامهم والتثقيل عليهم فإن خير الزاد التقوى وقيل في معنى الآية...[177]

وَتَزَوَّدُوا فَإِنَّ خَيْرَ (2) الزَّادِ التَّقْوٰى

Yaʿnī̄ "İlerü, varacaḳ yeriñize yolda yemege zād [ü] ẕaḫī̄re alıñ ḥāżırlık, ʿibādet ve ḳulluḳ (3) ile ve Ḥaḳḳ Teʿālā'nıñ iḥsānın ümī̄d ile ve ʿaẕābından ḳorḫup nehy itdiginden berī olmaḳ ile. Zī̄rā böyle (4) taḳvā itmeñizden ziyāde sizlere ḫayrlu zād yoḳdur." … **Neẕr: Bu āyet (14) Yemen ehlinden bir fırḳa ḫalḳa indi. Zī̄rā anlar ḥacca zād [ü] ẕaḫī̄resiz gelürler idi biz ehl-i tevekkülüz**

175 Hâzin el-Bağdâdî, *Lübâbü't-te'vîl*, 1/127.
176 Hâzin el-Bağdâdî, *Lübâbü't-te'vîl*, 1/128.
177 Hâzin el-Bağdâdî, *Lübâbü't-te'vîl*, 1/130.

deyü, (ve) (15) ve dirlerdi ki: "Bizler Rabb'imiziñ beytini ziyāret idiyoruz bizleri yedirüp içürmez mi?" Ḳaçan Mekke'ye gelseler (16) dolaşup ḫalḳdan dilenürler idi. Ve ḥālleri darlandıḳda çalup yaġmā idüp ve ḳapup ve ẓorla (17) ġāfil bulduḳlarından alup fesād iderler idi. Ḥaḳḳ Teʿālā anlara bu āyeti indirdi ki diledigiz yere varmaġa zād [ü] (18) ẕaḫīre peydāh idüp andan varıñ ḫalḳdan dilenmeden elleriñizi anıñla menʿ idiñ ve anlardan iḥsān dilemede (19) ġāyet anlara ṣaḳīllik itmeyiñ. Bu dünyā maʿīşetinde zād [ü] ẕaḫīre idinmeñize tenbellik idüp ḥayāsızlıḳ ile (20) geçiniyorsuñuz, bunlardan berī olup taḳvāya uymañız sizlere ḫayrludur ki rızḳıñız āsān iḥsān ider (21) Cenāb-ı Bārī deyü tenbīh indi. [94ᵇ]

Aşağıdaki misalde Hâzin'in verilen hadisi parça parça açıkladığı Ebu't-Tevfîk'in ise bu açıklamaları "ya'nî" diyerek bir bütün olarak tercüme ettiği görülmektedir:

عن أبي هريرة أن رسول الله صلّى الله عليه وسلّم قال «تعس عبد الدينار وعبد الدرهم وعبد الخميصة إن أعطي رضي، وإن لم يعط سخط تعس، وانتكس وإذا شيك فلا انتقش» **قوله: تعس عبد الدينار هذا دعاء عليه بالهلاك وهو الوقوع على الوجه من العثار والخميصة ثوب من خز أو صوف معلم، وقوله وانتكس هذا دعاء عليه أيضا لأن من انتكس على رأسه أو في أمره فقد خاب، وخسر وقوله وإذا شيك هذا فعل ما لم يسم فاعله، تقول شاكته الشوكة إذا دخلت في جسمه والانتقاش إخراج الشوكة من الجسم** وإنما كان سؤال المشركين...[178]

Andan Buḫārī'de Ebī Hüreyre'den ḥadīṯ: «**تَعِسَ** (1) **[197ᵃ]** قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: **عَبْدُ الدُّنْيَا، وَعَبْدُ الدِّرْهَمِ، وَعَبْدُ الخَمِيصَةِ، إِنْ أُعْطِيَ رَضِيَ، وَإِنْ لَمْ يُعْطَ سَخِطَ، تَعِسَ وَانْتَكَسَ، (2) وَإِذَا شِيكَ فَلاَ انْتَقَشَ**» Yaʿnī **«Dünyā leẕẕetlerine irmek [içün] ʿibādet iden helāk olsun ve altun gümüşe irmek (3) içün ʿibādet iden yoġ olsun ve eski ʿabā giyüp ḫalḳdan şey ḳapmaḳ içün ṣāliḥlik idenler tepesi üzre (4) düşüp yoġ [olsun]. Zīrā eger virirlerse añа ḫaẓẓ idüp rāżı olur ve eger virmezlerse darılup söger ve ḳaldı ki (5) eger kend[ine] bir diken batsa ol dikeni çıḳarmaġa ḳudreti yoḳdur.»** Zīrā müşrikleriñ Ḥaḳḳ'dan dilekleri… [196ᵇ-197ᵃ]

Ebu't-Tevfîk bâzen rivâyetleri tercüme ettikten sonra tercümenin devâmına kendi açıklamalarını da ilâve etmektedir:

(خ) عن ابن عباس «أن امرأة ثابت بن قيس أتت النبي صلّى الله عليه وسلّم فقالت يا رسول الله إن ثابت بن قيس ما أعتب عليه في خلق ولا مال ولكني أكره الكفر في الإسلام.[179]

(6) **İmdi** Buḫārī'de İbn ʿAbbās raḍıyallāhu ʿanhümā ḥażretlerinden rivāyet: أَنَّ امْرَأَةَ ثَابِتِ بْنِ قَيْسٍ أَتَتِ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ (7) وَسَلَّمَ، فَقَالَتْ: يَا رَسُولَ، أَنَّ ثَابِت مَا أَعْتِبُ عَلَيْهِ فِي خُلُقٍ وَلاَ دِينٍ، وَلَكِنِّ[180] أَكْرَهُ الكُفْرَ فِي الْإِسْلاَمِ.[181] Yaʿnī Ṣābit (8) bin Ḳays'ıñ ḳarısı gelüp Ḥażret-i Resūl'e ḳocasından şikāyetle didi ki "Yā Resūlallāh! Ben Ṣābit'iñ ḫūyund[a] ve

[178] Hâzin el-Bağdâdî, *Lübâbü't-te'vîl*, 1/134.
[179] Hâzin el-Bağdâdî, *Lübâbü't-te'vîl*, 1/162.
[180] وَلَكِنِّي **:وَلَكِنَّ**
[181] Buhârî, "Talâk" 12.

dīninde (9) noḳṣānlıḳ sezüp ʿitāb ve teşekkī itmem lākin İslām'da iken küfr ikrāh iderim. **Zīrā ol beni sever ben anı sevmez (10) buġż iderim Ḥaḳḳ Teʿālā'nıñ emrine iṭāʿat itmedigimden küfre girerim andan beni ḳurtar**." [119b]

Aşağıdaki misalde Hâzin'in tefsiri ile Ebu't-Tevfîk'in tercümesi arasındaki fark net bir şekilde görülmektedir. Hâzin'de bir cümle olan açıklama tercümede oldukça uzun yer almaktadır:

وَالْكافِرُونَ هُمُ الظَّالِمُونَ لأنهم وضعوا العبادة في غير موضعها.[182]

وَالْكَافِرُونَ هُمُ الظَّالِمُونَ

Murād ḫulle (21) ve şefāʿat bunlara olmamaġa gelür. "Kāfirler anlar ẓālimlerdir." Lākin ẓālim olmalarına bāʿiṣ ʿibādeti yerinden (22) ġayrıya vażʿ itmeleriyledir. **Zīrā Ḥaḳḳ Teʿālā'ya şirk ḳoşup ol şirk itdiklerine ʿibādet itmeleriyle kendi nefslerin (23) ʿaẕāba müstaḥaḳḳ itmelerinden ẓālim oldılar ki nefslerine ẓulm itdiler.** [138b]

Aşağıdaki misalde de Ebu't-Tevfîk'in tercümesini *Tefsîr-i Hâzin*'de bulunan açıklamalardan daha uzun yaptığı dikkat çekmektedir:

أَخَذَتْهُ الْعِزَّةُ بِالْإِثْمِ أي حملته العزة وحمية الجاهلية على فعل الإثم وقيل بأن يعمل الإثم وهو الظلم وترك الالتفات إلى الوعظ وعدم الإصغاء إليه. وأصل العزة المنعة والتكبر[183]

اَخَذَتْهُ الْعِزَّةُ بِالْاِثْمِ

(6) Anı ululuġunuñ tekebbürlügi baṣup baña Allāh'dan ḳorḫaḳ dirseñ deyü ḫışm [u] ġażab ide söyleyene. Zīrā عِزَّةٌ kelimesi (7) tekebbürlüge ve ululuġa gelür. Andan anı cāhiliyyet ḳızġınlıġı alup ne ḥaddiñ var seniñ baña Allāh'dan ḳorḫ dimege deyüp (8) naṣīḥati ṭutmayup ve vaʿẓa ḳulaḳ aṣmayup ẓulm [ü] ʿudvāna ziyāde saʿy eyleye. [99b]

Aşağıdaki misalde ise Ebu't-Tevfîk'in verilen hadisi tercüme ederken kendi cümleleriyle açıkladığı ve sonrasında yine kendi cümleleriyle değerlendirdiği görülmektedir. Ayrıca Hâzin'de bulunan bazı yerler tercüme edilmemiştir:

ما روي عن ابن عمر أن رسول الله صلّى الله عليه وسلّم قال: «ما حق امرئ مسلم له شيء يوصي فيه» وفي رواية: «له شيء يريد أن يوصي به أن يبيت ليلتين» وفي رواية: «ثلاث ليال إلّا ووصيته مكتوبة عنده» قال نافع سمعت عبد الله بن عمر يقول: ما مرت علي ليلة

[182] Hâzin el-Bağdâdî, *Lübâbü't-te'vîl*, 1/188.
[183] Hâzin el-Bağdâdî, *Lübâbü't-te'vîl*, 1/137.

منذ سمعت رسول الله صلّى الله عليه وسلّم يقول ذلك إلّا ووصيتي مكتوبة عندي **أخرجه الجماعة. قوله: ما حق امرئ الحق يشتمل معناه على الوجوب والندب والحث، فيحمل هنا على الحث في الوصية** لأنه لا يدري متى يأتيه الموت فربما أتاه بغتة فيمنعه عن الوصية.[184]

… Didi ki: Ḥażret-i Resūl ṣallallāhu ʿaleyhi ve sellem buyurdı ki: «Ol ḳuldan ḥaḳḳ gider ki bir (26) müslümānıñ kendide ḥaḳḳı var anı dā'im virmege vaṣiyyet ider andan ol gider**. ʿAle'l-ġafle vefāt iderse (27) ol ḥaḳḳ mīrāṣcılarıñ üzerine geçer. Virdilerse meyyitiñ mālından kendiler ve meyyit ḫalāṣ oldı virmedilerse (28) meyyit ḳurtuldı ḥaḳḳ anlarıñ üzerinde ḳaldı.**» … Zīrā bilmez ki ölüm kendine ne zamān gelecekdir. (31) Belki **ʿale'l-ġafle geldi vaṣiyyet kāġıdı yanında bulunur ḥaḳḳdan ḳurtulur. Bunda ʿale'l-fevr dā'im vaṣiyyet (32) itmege tenbīh vardır. Zīrā** ölüm gelse anı vaṣiyyetden alıḳor. Andan Nāfiʿ didi ki: İşitdim ʿAbdullāh ibn (33) ʿÖmer dir ki: "Ḳaçan ki işitdim Ḥażret-i Resūl bu ḥadīṣi söyledigin bir gice geçürmeyüp vaṣiyyet idüp vaṣiyyet (34) kāġıdını yanımda alıḳodum." [77ᵇ]

Aşağıdaki misalde Ebu't-Tevfîk'in Hâzin'de bulunmayan bilgiler verdiği görülmektedir:

إِنَّ اللَّهَ لَذُو فَضْلٍ عَلَى النَّاسِ يعني أن الله تعالى تفضل على أولئك الذين أماتهم باحيائهم لأنهم ماتوا على معصيته فتفضل عليهم بإعادتهم إلى الدنيا ليتوبوا وقيل…[185]

اِنَّ اللّٰهَ لَذُو فَضْلٍ عَلَى النَّاسِ

Yaʿnī "Ḥaḳḳ Teʿālā cemīʿ-i ḫalḳa faẓl [u] (26) iḥsān u luṭf [u] ʿināyet ṣāḥibidir, ḳamusun[a] kerem ider." **Bunlar ʿibret yeter.** Ki ol ḳavm kendine iṭāʿat (27) itmeyüp taḳdīrinden ḳaçmaları maʿṣiyeti ile anları helāk itdi, dönüp anları iḥyā itdi ki ol itdikleri (28) maʿṣiyete tevbe ideler. **Bu faẓl [u] iḥsān fikr idene ʿibret yetişür.** Ve baʿżılar didi ki… [130ᵇ]

Aşağıdaki misalde yine mütercimin tefsire ekleme yaptığı görülmektedir:

مَنْ ذَا الَّذِي يُقْرِضُ اللَّهَ قَرْضاً حَسَناً القرض اسم لكل ما يعطيه الإنسان ليجازى عليه فسمى الله تعالى عمل المؤمنين له قرضا على رجاء ما وعدهم به من الثواب لأنهم يعلمون لطلب الثواب، وقيل: القرض من ما أسلفت من عمل صالح أو شيء[186]

مَنْ ذَا (4) الَّذِى يُقْرِضُ اللّٰهَ قَرْضًا حَسَنًا

Yaʿnī "Kim ki Ḥaḳḳ Teʿālā'ya ḳullarına mālından şey virmek ile ḳarż-ı ḥasen virir ise." Zīrā (5) **الْقَرْضُ** ol şeydir ki kişi birine virir andan ṣevāba nā'il olmaḳ ümīdiyle ol virdigi yine ʿayn[en] dönmek üzre, ziyāde şey ṭaleb (6) olmamaḳ üzre ḳarż dinür. Andan Ḥaḳḳ Teʿālā ḳullarınıñ birbirine itdigi iyilik, ʿamelin kendüye nisbet itdi ki anıñ ecrini (7) virici kendidir. **Zīrā öyle ḳarż virenler Ḥaḳḳ içün olmaġla Ḥaḳḳ'a virmiş gibi olurlar.** Ve baʿżılar didi ki: "Ḳarż

184 Hâzin el-Bağdâdî, *Lübâbü't-te'vîl*, 1/109.
185 Hâzin el-Bağdâdî, *Lübâbü't-te'vîl*, 1/177.
186 Hâzin el-Bağdâdî, *Lübâbü't-te'vîl*, 1/177.

ʿamel-i ṣāliḥden (8) veyā maʿṣiyetden dünyāda ilerü itdigiñ şeydir, **āḫiretde itdügüne göre Ḥaḳḳ'dan cezāsın bulur."** [131a]

Aşağıdaki misalde görüldüğü gibi Hâzin'de قبولا ودبورا olarak verilen rüzgâr isimlerini Ebu't-Tevfîk "şarkî, garbî" olarak tercüme etmiş, Hâzin'de nekbâ rüzgârı (نَكْبَاء) için verilen açıklamayı tercümesinde genel anlamda rüzgâr (رِيح) mânâsına almıştır:

النوع السابع قوله تعالى: وَتَصْرِيفِ الرِّيَاحِ **يعني في مهابّها قبولا ودبورا وشمالا وجنوبا ونكباء وهي الريح التي تأتي من غير مهب صحيح، فكل ريح تختلف مهابها تسمى: نكباء** وقيل: تصريفها في أحوال مهابها لينة وعاصفة وحارة وباردة **وسميت ريحا لأنها تريح**[187]

Bu yedinci nevʿi "Rūzgārlarıñ (6) ṣarf-ı ḳıble." **Şarḳī, ġarbī ve cenūb ve şimāl ve her biriniñ arasından esen yeller ki yerinden esmeyüp aralarından esen (7) aña daḫı رِيح dinür.** Ve baʿżılar didi ki: "Anlarıñ taṣrīfler murād yavaş esen ve sert esen ve ısıcaḳ esen, (8) ṣoġuḳ esen dimekdir. **Ve rūzgāra rīḥ dimeden bāʿiṣ ḳamu insān ü ḥayevāna rāḥat ü ḥayāt virdigi içündür.**" [71a]

Ebu't-Tevfîk'in tercümesinde Hâzin'den farklı olarak Türkçeden örnek verdiği de görülmektedir:

وقيل: إنما ذكر الرحمة بعد الصلوات لأن الصلاة من الله الرحمة لاتساع المعنى واتساع اللفظ وتفعل ذلك العرب كثيرا، إذا اختلف اللفظ، واتفق المعنى، **وقيل: كررهما للتأكيد أي عليهم رحمة بعد رحمة**[188]

… Ve baʿżılar didi ki: "Raḥmet (12) ṣalādan ṣoñra ẕikr itmege bāʿiṣ elfāẓ u maʿnāları bol olmaḳ içün. Zīrā ṣalāt daḫı raḥmetdir. Ve (13) ʿArablar anı çoḳ iderler eger elfāẓ u maʿnā muvāfıḳ gelürse **mübālaġa içün bizim deñiz deryā dimemiz gibi**." [67b]

187 Hâzin el-Bağdâdî, *Lübâbü't-te'vîl*, 1/99.
188 Hâzin el-Bağdâdî, *Lübâbü't-te'vîl*, 1/95.

İKİNCİ BÖLÜM

TERCÜME-İ TEFSÎR-İ HÂZİN'İN ÇEVİRİ YAZISI

2.1. NÜSHA TAVSÎFİ

Yurt içi ve yurt dışı kütüphânelerinde yapılan araştırmalar neticesinde eserin elde bulunan tek nüshası Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphânesi Yazma Bağışlar Bölümü'nde iki cilt hâlinde bulunmaktadır. Birinci cilt 3163 numarada diğer cilt ise 3164 numarada kayıtlıdır. Eser, kütüphânenin dijital kataloğunda *Tercüme-i Tefsîr-i Hâzin* adıyla Musa bin Hacı Hüseyin el-İznikî adına kayıtlıdır. Birinci cildin iç ölçüsü 325x225 mm., dış ölçüsü 240x165 mm. ebatlarında olup 266 varaktan teşekkül etmiştir. İkinci cilt ise 353 varaktan oluşmaktadır. Eser dört ciltten müteşekkil[189] olup diğer iki cildi henüz tespit edilememiştir.

Eserin müellifi zahriyede "*el-Mütercim Ebu't-Tevfîḳ eş-Şeyḫ İbrāhîm bi-şeyhi'l-maʿrūf Semmānī-zāde Şeyḫu'l-İslām*" ve "Efḳaru'l-verā, *aḥḳaru'l-ʿibād Ebu't-Tevfīḳ eş-Şeyḫ es-Seyyid İbrāhîm Sırrī*" şeklinde zikredilmektedir. Eserin adına ise aynı sayfada "*Tercüme-i min-Tefsīri Ḫāzin*" şeklinde işâret edilmektedir. Yine aynı sayfada "'*an yedi Şeyḫ Yūsuf el-Mışrī min-evlādi Ümmī Sinān rūḥī ḳuddise sırruhü'l-ʿazīz*" denilerek eserin müstensihi belirtilmektedir. Ayrıca "*fī-sene 25 Ramażān 1216*" ve "*fī-sene 15 Receb 1221*" şeklinde istinsâha başlama ve istinsâhı bitirme târihlerine yer verilmiştir.

Eserde her elli varakta ٥٠, ١٠٠, ١٥٠, ٢٠٠, ٢٥٠, ٢٦٥ şeklinde siyah mürekkeple yazılmış varak numaraları yer almaktadır. Her on varakta ise 10, 20, 30, … 260, 266 şeklinde kurşun kalemle esere varak numarası konulduğu görülmektedir. Ayrıca eserin 11ª, 21ª, 41ª ve 51ª sayfalarında cüz numaraları

[189] Eserin dört cilt olduğu ikinci cildin sonunda yer alan şu ifadelerden anlaşılmaktadır: "…Hâzin rahimehullah hazretinin ikinci **rubʿu** temâm oldu. Hak teâlânın fazl-ı rahmetiyle üçüncü rub'un evveli sûre-i Nahl'dir…" İbrâhîm Sırrî, *Tercüme-i Tefsîr-i Hâzin*, (Yazma Bağışlar, 3164), 308a; Alpaydın, *Osmanlılarda Türkçe Tefsir Geleneği ve Gurâbzâde'nin Zübedü Âsâri'l-Mevâhib ve'l-Envâr'ı*, 93.

bulunmaktadır. Reddâdeler düzenli bir şekilde yazılmıştır. Eserin kâğıdı krem rengi ve âharlıdır. Varaklarda rutûbetten kaynaklanan yıpranmalar oluşmuş, gerek okumayı zorlaştıracak gerek zorlaştırmayacak şekilde yer yer mürekkepler akmış, bazı varakların kenarları ise kıvrılmış ve yırtılmıştır. Eser cedvelsiz olup mıstarlanmıştır. Nesih hattı ile 35 satır hâlinde yazılmıştır. Eserin çalışmamıza konu olan bölümünün 143^{a}, 143^{b}, 144^{a}, 144^{b} ve 145^{a} sayfalarında 34 satır; 61^{b}, 83^{a} ve 83^{b} sayfalarında ise 36 satır bulunmaktadır. Osmanlı Türkçesi ile kaleme alınan eserde âyet-i kerimeler, hadîs-i şerîfler, şiirler ve bazı alıntılar Arapça yazılmıştır. Eserin genelinde hareke kullanılmamış bazı kelimeler kısmen harekelenmiştir. Metin kısmında siyah mürekkep kullanılmış olmakla birlikte tefsir edilen âyetler, bölüm ve fasılları belirten ibâreler kırmızı renkte mürekkeple yazılmıştır. Ayrıca "imdi, eger dinürse ki, Hâzin dir ki, şi'r, beyt, rubâ'î, nesr, mısra'ında, ve bir cevâb, ve kaldı ki, zîrâ, çünki, ve dahı, andan" gibi ibârelerde ve "evvelki ismi, üçünci mes'ele, ikinci vech, evvelki mezheb, üçünci cevâb, ikinci kavl, üçünci fer', el-fer'u's-sânî" gibi sıralandırmalarda vurgu amaçlı kırmızı mürekkep kullanılmıştır. Birçok kelime ve cümlenin bazen altının bazen da üstünün vurgu amaçlı kırmızı mürekkeple çizildiği görülmektedir. Nüshada müellif tarafından yapıldığı düşünülen düzeltme ve ilâvelerin bulunduğu dikkat çekmektedir.[190] Özelikle baş taraftaki dekenârlarda diğer varaklara nisbetle oldukça fazla düzeltme ve eklemeler bulunmaktadır. Bu eklemeler bazen kırmızı bazen da siyah mürekkeple yazılmıştır. Nüshada bulunan derkenârların bir kısmı da atlanılan yere işâretle konulması istenen ifâdelerdir. Çoğu hadîs-i şerîfin Arapça metni ve Türkçe tercümesi berâber verilmiş, bazılarının ise sadece tercümesi verilmiştir. Bazı âyet-i kerîmelerin eksik yazıldığı bazılarının ise yanlış yazıldığı tesbit edilmiştir. Nisâ sûresinin 7. ve 8. âyetlerinin atlanarak tefsir edilmediği ve bunun için 263^{a}-263^{b} varaklarında bir buçuk sayfa kadar boşluk bırakıldığı görülmektedir. Birinci

[190] Eski, *Hâzin Tefsîri'nin Ebu't-Tevfîk eş-Şeyh İbrahim Tercümesi*, 50-51.

cilt Nisâ sûresinin 11. âyetinin يُوصِيكُمُ اللهُ فِي اَوْلَادِكُمْ لِلذَّكَرِ مِثْلُ حَظِّ الْاُنْثَيَيْنِ kısmının tefsiri tamamlanmadan varak 265b'de sona ermektedir.

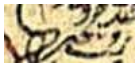
Nüshanın zahriyesinde sol altta kırmızı üçgen bir çerçeve içerisinde *"Efḳaru'l-verā, aḥḳaru'l-ʿibād Ebu't-Tevfīḳ eş-Şeyḫ es-Seyyid İbrāhīm Sırrī şeyḫ-i zāviye-i Şeyḫu'l-İslām Semmānī ʿÖmer Ḫulūṣī der-ḳurb-i Ebu'l-fetḥ ve'l-ferec Sulṭān Muḥammed Ḫān el-Ġāzī el-maʿrūf bi-Otlaḳcı Yoḳuşı. ʿUfiye ʿanhüm ve ġufira lehüm* [191]{وَكَفَى بِاللَّهِ شَهِيدًا} *ʿabdehū ve ʿibādehū (…)*[192] *temmet sene 1216."* şeklinde bir not ve üst tarafta *"el-Cildü'l-evvel sūre-i Baḳara Tercüme-i min-Tefsīri Ḫāzin raḥmetullāhi ʿaleyh ve raḍıyallāhu ʿanh. el-Mütercim Ebu't-Tevfīḳ eş-Şeyḫ İbrāhīm bi-şeyḫi'l-maʿrūf Semmānī-zāde Şeyḫu'l-İslām* [193]{خِتَامُهُ مِسْكٌ} *ve* [194]{كَأْسٍ كَانَ مِزَاجُهَا كَافُورًا} *ʿan-yedi Şeyḫ Yūsuf el-Mışrī min-evlādi Ümmī Sinān rūḥī ḳuddise sırruhü'l-ʿazīz. Naḳşbendānend der cevv-i felek / Kārsāzendegān*[195] *behr-i lī ve lek*[196] *Der-Meşnevī-yi Mevlānā ʿazze ismehū. Be-dergāh-ı ḳurb-i Sulṭān Muḥammed Ḫān ʿaleyhi'r-raḥmetü ve'r-rıḍvān Otlaḳcı Yoḳuşı (el-Maʿrūf be-dergāh-ı bülend ḳalender-ḫāne-i Semmānī-zāde Şeyhu'l-İslām-ı sābıḳ-ı merḥūm raḥmetullāhi ʿaleyh raḥmeten vāsiʿaten, Otlaḳcı Yoḳuşı dimekle maʿrūfdur.) fī-sene 15 Receb 1221."* şeklinde ferağ kaydı bulunmaktadır.

Başı:

(8) Bi'smillāhi'r-raḥmāni'r-raḥīm ve bihī esteʿīn ve'l-müsteʿān. (9) Hemīşe ḥamd [ü] şenā vü şükr-i bī-intihā ol Ḫāliḳ-ı kevn [ü] mekāna olsun ser-ā-ser,

---

191 Nâkıs iktibas. Âyetin tamamı şöyledir: {هُوَ الَّذِي اَرْسَلَ رَسُولَهُ بِالْهُدٰى وَدِينِ الْحَقِّ لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ **وَكَفٰى بِاللهِ شَهِيداً**} "Bütün dinlerin üzerindeki yerini alsın diye resulünü doğru yol rehberi ve hak din ile gönderen O'dur. **Buna tanık olarak da Allah yeter.**", el-Fetih 48/28.

192

193 Nâkıs iktibas. Âyetin tamamı şöyledir: {**خِتَامُهُ مِسْكٌ** وَفِي ذٰلِكَ فَلْيَتَنَافَسِ الْمُتَنَافِسُونَ} **"Onun (içiminin) sonu bir misktir (ağızda misk gibi koku bırakır).** İşte yarışanlar, bunun için yarışsınlar." el-Mutaffifîn 83/26.

194 Nâkıs iktibas. Âyetin tamamı şöyledir: {اِنَّ الْاَبْرَارَ يَشْرَبُونَ مِنْ **كَأْسٍ كَانَ مِزَاجُهَا كَافُورًا**} "İyiler ise, **katkısı kâfur olan içecekler dolu bir kadehten** içerler.", el-İnsân 76/5.

195 **kārsāzendegān:** kārsāzānend

196 Bu beyit Mesnevî-i Şerîf'in Dördüncü Defter'inin 3069. beytidir ve anlamı şöyledir: "Nakkaşlar var feleğin içinde. Benim ve senin için çalışanlar var." Bk. Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî, *Mesnevî-i Maʿnevî*, 1/580.

ki ḳamu eşyāyı ḫalḳ idüp be-her ḥāllerin (10) ʿilm-i ezelīsinde ḳıldı muḳadder, ve ṣūret-i insānı cümle ṣūretlerden eyledi aḥsen ü dilber. [1ᵇ]

Sonu:

… (34) Yaʿnī Ebī Hüreyre'den rivāyet olundı ki: Hażret-i Resūl buyurdı ki: «Ḳatl eyleyen aḳrabāsını mīrāṯına girüp mīrāṯ (35) almaz. Bunı Tirmiẕī ẕikr itdi bu ḥadīṯ ṣaḥīḥ olmaz didi. Ammā ehl-i ʿilmiñ yanında aña ʿamel itdiler ki ḳatl iden [mīrāṯa girmez]. [265ᵇ]

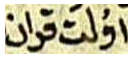
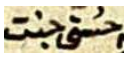
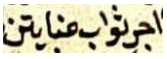
2.2. ÇEVİRİ YAZISINDA TÂKİP EDİLEN USÛL

- Çeviri yazısında Süleymâniye Kütüphânesi Yazma Bağışlar Koleksiyonu'nda yer alan 3163 numaralı eser esas alınmıştır.
- Metnin çeviri yazısında "DEV-RA" isimli yazı tipi kullanılmıştır.
- Metin genelde harekesizdir, bazı kelimelerde hareke bulunmaktadır. Harekeli olan kelimeler harekesine sâdık kalınarak okunmuştur. Diğer kelimeler ise görüldüğü gibi okunmuştur.
- Eklerin dönem özellikleri göz önünde bulundurulmadan görüldüğü gibi okunmuştur.
- Yazılışları benzer olan kelimelerde anlam karışmaması için tercih yapılmıştır. Mesela yaratılmışlar kastedildiğinde "ḫalā'iḳ" (vr. 89ᵃ/16), köle kastedildiğinde ise "ḫalāyıḳ" (vr. 75ᵃ/21) şeklinde yazılmıştır.
- "Berk" kelimesi metinde p'li yazılmıştır. Bu sebeple "perk" şeklinde yazımı tercih edilmiştir.
- Eklerde hareke bulunmuyor ise günümüze yakın okunmuştur: Ḳorḫayorlar (vr. 106ᵇ/8), ḳorḫuyor (vr. 100ᵃ/2); ideyor (vr. 78ᵃ/32), idiyor (vr. 68ᵇ/31); yatur (vr. 135ᵃ/13), yatıyor (vr. 136ᵃ/16); görirem (vr. 63ᵃ/20), dilerim (vr. 83ᵇ/13).
- Metinde nazal nun (Ñ/ñ) kullanımında karışıklık olması sebebiyle görüldüğü gibi yazılmıştır.
- Hemze ihtivâ eden Arapça kelimeler metinde hem "y" ile hem "v" ile hem de "hemze" ile istinsâh edilmiştir. Çeviri yazısında, "hemze" kelime sonunda ise dikkate alınmamış kelime içinde ise asıl okunuşu esas

alınmıştır: Rā'ic (rāyic) (vr. 126ᵃ/4), ġā'ib (ġāyib, ġā'ib) (vr. 124ᵇ/17) / (vr. 158ᵃ/22), lā'iḳ (lāyıḳ) (vr. 74ᵇ/32), kebā'ir (ḳebāyir, kebā'ir) / (vr. 77ᵃ/3), su'āl (su'āl) (vr. 82ᵇ/6) / (vr. 82ᵃ/34).

- Metinde bazı kelimeler farklı hareke ile yazılmıştır. Bu kelimeler olduğu gibi bırakılıp değiştirilmemiştir. Harekesiz olarak geldiğinde ise asıl yazım esas alınmıştır: Suḥūrluḳ (vr. 84ᵃ/34), Mücenne (vr. 94ᵇ/32), Münā (Minā) (vr. 95ᵃ/25), Ḳıbā (Ḳubā) (vr. 63ᵇ/26).
- Metinde kendisinden önceki kelimeye bitişik yazılan "çün, ile, idi, ise, iken" gibi kelimeler görüldüğü gibi yazılmıştır: Olduġıçün, anıñçün, bilürken, yoġısa, yoġıdı, anıñla.
- Türkçe asıllı kelimeler metinde c'li yazılsa bile aslına sâdık kalınarak ç'li olarak okunmuştur: Aḳçe (vr. 146ᵃ/15), ḳazanç (vr. 97ᵇ/7), güç (vr. 162ᵃ/17), genç (vr. 143ᵇ/33).
- Metinde genellikle b harfiyle gösterilen zarf-fiil eki (-ıp/-ip/-up/-üp) p'li olarak yazılmıştır.
- Bildirme eki (-durur) kendisinden önce gelen kelimeye bitişik yazılmıştır: İtmelidurur (vr. 91ᵃ/4), pāzārdurur (vr. 94ᵇ/26) ikendurur (vr. 95ᵃ/29).
- "Ol dem, ol daḫı, ol ḳadar, ol zamān" gibi genelde metinde bitişik yazılan kelimeler ayrı yazılmıştır.
- Özel isimlerin ilk harfi büyük harfle yazılmış ve sonuna gelen ekler kesme işaretiyle ayrılmıştır.
- Ay isimleri büyük harfle yazılmıştır.
- Metinde nice/niçe, ġayr/ġayrı, baʿż/baʿżı kelimelerinin kullanımında bir tutarlılık yoktur. Bu sebeple görüldüğü şekilde okunmuştur.
- Metinde "ḳavl/ḳavil, vaʿd/vaʿad," gibi iki türlü okunabilecek şekilde yazılan kelimeler harekesiz geldiğinde ek almış olsun veya olmasın

aslına uygun olarak harekeli geldiğinde ise görüldüğü şekilde okunmuştur: Ḳaviller (vr. 68ᵇ/20), vaʿad (vr. 91ᵃ/35), iẕin (vr. 68ᵇ/13).

- Aynı anlama gelen iki veya üç kelime peş peşe kullanıldığında bazen aralarına [u], [ü] veya [vü] getirilerek bazen de virgül (,) ile yazılmıştır: Ölet, ḳıran (vr. 78ᵇ/30), ḥüsnā [vü] cennet (vr. 106ᵃ/21), ecr [ü] ṣevāb [u] ʿināyetin (vr. 108ᵃ/11).

- Arapça ibâreler ilk kullanımlarında Arap harfleri ile yazılmış, ikinci ve sonraki kullanımlarında ise Türkçe yazım tercih edilmiştir: Zīrā الرَّأْفَةُ raḥmetden maḫṣūṣ ve laṭīfdir. Ve baʿżılar "**er-Reʾfet** raḥmetiñ ḳavīsidir." didiler. (vr. **63ᵃ**/14-15)

- Esmâ-i Hüsnâ ile yapılan terkipler kesme işareti (ʾ) veya kısa çizgi (-) ile ayrılmadan bitişik yazılmıştır: Resūlullāh, ʿAbdullāh, ʿAbdurraḥmān, ʿAbdusselām.

- Farsça ön ve son ekler ile tamlamaları oluşturan kelimeler kısa çizgi (-) ile ayrılarak gösterilmiştir. Dilimizde sıkça kullanılan kelimelerde ise bitişik yazım esas alınmıştır: Bülend-āvāz, pür-nūr, yaġmur-āsā, el-be-el, ser-te-ser, ser-ʿasker, serḫōş, ābdest, dilber, pādişāh.

- Anlam bütünlüğünü sağlamak maksadıyla gerekli yerlerde metne harfler, ekler ve kelimeler ilave edilmiş ve bunlar köşeli parantez [] içerisinde gösterilmiştir: Mü[te]şābihdir, cezā idi[ci]ñiz, [faḳd] itdigi zamān, فَتَمَسَّهُ [النَّارُ].

- Asıl metinde "sallalâhu aleyhi ve sellem" ibaresi (vr. 82ᵇ/35), (vr. 83ᵃ/9, 21, 24, 25, 27), (vr. 83ᵇ/1, 10, 12), (vr. 95ᵃ/33) ve (vr. 95ᵇ/13, 14, 25) sayfalarında ve "aleyhiʾs-selâm" ibaresi (vr. 134ᵃ/22) sayfasında sadece ilk harfleri gösterilerek yazılmış olmasına rağmen transkribede uzun olarak yazılması tercih edilmiştir: Sallallāhu ʿaleyhi ve sellem/صلى الله عليه وسلم (صلعم), ʿaleyhiʾs-selām/عليه السلام (ءم).

- Eserin varak numaraları koyu renk köşeli parantez **[]** içerisinde, satır numaraları ise yay ayraç () içerisinde gösterilmiştir.
- Metinde okunamayan yerler (…) ile gösterilmiş ve dipnota metindeki görüntüleri verilmiştir.
- Anlamayı kolaylaştırmak için âyetler verilmeden önce âyet numaraları belirtilmiştir. Metinde yer alan âyet ve hadisler Arap harfleriyle yazılmış ve doğru okunması için harekelendirilmiştir. Okunması kolay olsun diye tefsir edilen âyet ve metinde geçen hadisler **kalın siyah** karakterlerle yazılmıştır. Âyetler kaşlı ayraç {} içerisinde, hadisler ise iktibas işâreti «» içerisinde belirtilmiştir. Tefsir edilen âyetler hâricinde metinde geçen âyetlerin sûre adları ve âyet numaraları ile hadislerin kaynağı dipnotta gösterilmiştir. Âyetlerin meâlinde Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından neşredilen *Kur'ân-ı Kerîm Meâli* (Ankara 2011) adlı eser esas alınmıştır. Bu eserden istifâde edilerek âyetin tamamı Türkçe karşılıkları ile dipnota verilmiş ve âyetin metinde geçen kısmının meâli **kalın siyah** karakterlerle belirtilmiştir.
- Arapça şiirler ve alıntılar da Arap harfleriyle verilip harekelendirilmiş ve bunların açıklamaları Türkçe olarak metinde verildiği için dipnota tercümesinin verilmesine gerek duyulmamıştır.
- Metinde beyitlerdeki mısrâların arasının kırmızı nokta ile ayrılmış olmasına karşın çeviri yazısında bu ayrım Arapça beyitlerde eğik çizgi (/) işâretiyle gösterilmiş, Türkçe beyitlerdeki mısrâlar ise araya işâret konulmadan alt alta verilmiştir.
- Derkenârlar dipnota verilmiştir. Derkenârda "ٴ…" işâretiyle metne dâhil edilmesi istenen kısımlar ise metinde ilgili yere eklenerek dipnotta belirtilmiştir.
- Metinde kırmızı renk mürekkeple yazılmış olan kısımlar **kalın siyah** karakterlerle yazılarak belirginleştirilmiştir.
- Metnin okunmasında ve anlaşılmasında kolaylık sağlaması için noktalama işaretleri kullanılmıştır.

2.3. METİN

[61ᵇ][197] Bakara 142

سَيَقُولُ السُّفَهَآءُ (5) مِنَ النَّاسِ

Yaʿnī̄ "Ḫalḳdan ʿaḳlsız, cāhil olanlar diyeler." Ki zīrā السَّفَهُ nefsde bir ḫafīflikdir. ʿAḳlda (6) noḳṣān olmaġla umūr-ı dīnde ve umūr-ı dünyāda ṣābit olamaz. Şekk degil ki dīnde ṣābit olmayacaġı (7) daḫı açıḳdır. Zīrā dīninde ʿādil olan umūr-ı dünyāsında dīnine muḫālif olana saʿy itmez. Ve kim ki (8) umūr-ı dünyāsına dīnine muḫālif olan ile saʿy ider ol kāfir olur. Öyle olduḳda her kāfir (9) sefīhdir. Bu maʿnādan bu āyet Yehūdīlere ve kāfirlere ve müşriklere nāzil oldı. Ve baʿżılar didi ki: "Bu (10) āyet Yehūdīlere indi. Zīrā ḳaçan ki ḳıble Beytü'l-Maḳdis'den Kaʿbe'ye taḥvīl olundı anlar emr-i Bārī'yi görmediklerinden (11) ṭaʿn itdiler." Ve baʿżılar didi ki: "Bu āyet Mekke müşriklerine nāzil oldı. Zīrā anlar didiler 'Muḥammed'iñ umūrı döndi (12) kendi vilāyetine iştiyāḳı artmaġla andan yaña teveccüh eyledi belki ṣoñra yine dīniñize döner.' deyince bu āyet indi." Ve (13) baʿżılar didi ki: "Münāfıḳlara indi. Zīrā bundan ṣoñra gelen āyetdeki lafẓı anlar ehl-i İslām'ı istihzā almaḳ ile (14) söylediler. Ve daḫı سُفَهَاءٌ lafẓı ʿumūmadır. Aña kāfir ve münāfıḳ ve Yehūd ḳamusı girer." Ve baʿżılar didi ki: "Böyle (15) söz anlarıñ ḳamusundan düşer. Anlardan bir fırḳasın maḫṣūṣ itmeniñ fā'idesi nedir? Zīrā düşmān olan ṭaʿn (16) itmede ve ẕemm itmede mübālaġa ider eger bir yerde söylenür bulurlarsa anlar da söylerler. Ṭaʿn [u] ẕemm ile ġıybet (17) olduḳların bulurlarsa anlar daḫı dünyāda ṭaʿn [u] ẕemm ü ġıybet iderler."

مَا وَلَّيٰهُمْ عَنْ قِبْلَتِهِمُ الَّتِي كَانُوا (18) عَلَيْهَآ

[197] Sayfanın baş tarafının transkripsiyonu şu şekildedir: … (1) tenbīh u vaʿẓ [u] naṣīḥat vardır. Anlara dimekdir ki: "Atalarıñızıñ ecdādlarıñızıñ ululuġuna dayanmayıñ herkes (2) kendi ʿamelinden su'āl olunur anlarıñ ʿamelleri sizlere yaramaz." Bunı tekrār itmesine bāʿiṣ bir umūrdaki pek (3) mücādele ve nizāʿ ve muḫālefet ola, anı tekrār yād itmesi lāzım gelür ki te'kīd içün. Ve baʿżılar "Tekrār olması anıñ (4) Yehūdīler ābā' [vü] ecdādlarınıñ ululuġuna maġrūr olmamaları içün tekrār nāzil oldı." didiler.

Yaʿnī didiler ki: "Anlar ne gūne şeyi olduḳları ḳıbelden ġayr yere çevirdi." Bunuñ bāʿiṣi ḳaçan ki ḳıble (19) Beytü'l-Maḳdis'den Kaʿbe'ye emr olunduḳda didiler. Ve قِبْلَة insān yönüni aña çevirdigi yerdir. Öñünde olmaḳ (20) ile anıñ ḳıble deyü tesmiye olmasına bāʿiṣ namāza duran öñüne alup yönin aña çevirdigindendir ki anıñ (21) ḳarşusuna gelür. Ḳaçan ki süfehā bunı söyler Ḥaḳḳ Teʿālā sözlerin redd idüp buyurdı ki:

قُلْ لِلّٰهِ الْمَشْرِقُ (22) وَالْمَغْرِبُ

Yaʿnī "Yā Muḥammed! Anlara söyle ki şarḳ u ġarb ve aralarında olanlar Ḥaḳḳ Teʿālā'nıñ mülkidir." (23) Anlardan bir şey kendi ẕāt-ı ʿaliyyesine ḳıble olmaġa müstaḥaḳḳ degildir. Zīrā ḳamu cihetler bir şeydir ve bunda (24) ḳıbleyi taġyīr itmege yine Ḥaḳḳ Teʿālā emr idüp ol mekānı ḳıble itdi mü'min ḳullarına emr-i ʿaliyyesine iṭāʿat (25) itmeleri içün.

يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ اِلٰى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ

Yaʿnī "Ḳullarından dilediġini ṭoġrı yola (26) hidāyet ider." dimekdir. Lākin bunda صِرَاط Kaʿbe'dir. Ve baʿżılar didi ki: "Ḥażret-i İbrāhīm ʿaleyhi's-selāmıñ (27) ḳıblesidir."

Bakara 143

وَكَذٰلِكَ جَعَلْنَاكُمْ اُمَّةً وَسَطاً

Yaʿnī "Biz sizleri orta, ulu ümmet eyledik." dimek. Lākin (28) كَذٰلِكَ kelimesiniñ evvelindeki kāf teşbīhdir. Zīrā müşebbbeh ile geldi. Bunda birḳaç vech vardır: Birisi Ḥażret-i (29) İbrāhīm ʿaleyhi's-selām ḥaḳḳına olan ḳavlühū teʿālā: {وَلَقَدِ اصْطَفَيْنَاهُ فِي الدُّنْيَا}[198] buña maʿṭūfdur. Yaʿnī "Ḥażret-i İbrāhīm **{وَكَذٰلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً (30) وَسَطًا}**

[198] Nâkıs İktibas. "Kendini bilmeyenden başka İbrahim'in dininden kim yüz çevirir? **Andolsun, biz İbrahim'i bu dünyada seçkin kıldık.** Şüphesiz o ahirette de iyilerdendir.", el-Bakara 2/130.

dünyā ḫalḳından ṣāfī iḫtiyār itdigimiz gibi sizleri de (31) ümmet[en] vasaṭan eyledik.” İkinci evvelki āyete maʿṭūfdur. Vallāhi كَذٰلِكَ (32) {يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ وَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا}[199] Yaʿnī “Ḥaḳḳ Teʿālā ḳullarından dilediğine ṣırāṭ-ı müstaḳīmi hidāyet itdigi (33) gibi sizleri de ümmet[en] vasaṭan eyledi.” Üçünci {وَلِلّٰهِ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ}[200] buña maʿṭūfdur. Yaʿnī “Ḳıbleñizi (34) şarḳ ile ġarbıñ ortasında itdigimiz gibi sizleri de ümmet[en] vasaṭan eyledik.” Yaʿnī “Sizleri ʿādil, ṣādıḳ (35) ümmet eyledik.” Bundan خَيْرُ الْأُمُورِ أَوْسَطُهَا yaʿnī “Umūruñ ḫayrlusı orta olandır ne ziyāde ve ne eksik (36) ola.” Andan Züheyr nām şāʿir:

شِعْرٌ[201]: هُمْ وَسَطًا يَرْضَى الْأَنَامُ بِحُكْمِهِمْ / إِذَا نَزَلَتْ إِحْدَى اللَّيَالِي بِمُعْظَمِ

[62ª] (1) **Şiʿr:** Ḫayırludur olar rāżı ḥükümlerine hep enām[202]
Ḳaçan inse ulu belā iderler defʿine iḳdām

(2) Maʿnāsı dīnde orta hāl üzre olmaḳ ne ifrāṭ ve ne taḳṣīr ola. Zīrā bunuñ ikisi umūr-ı dīnde pek (3) meẕmūmlardır. Zīrā gāvurlar Ḥażret-i ʿĪsā ʿaleyhi’s-selāma muḥabbetde ifrāṭ itmeleriyle nübüvveti aña az görüp (4) Ḥaḳḳ Teʿālā’ya oġul itmeleriyle ḍalālete düşdiler. Ve Yehūdīler kitābı taġyīr u tebdīl itmelerinde noḳṣān itmeleriyle (5) ḍalālete düşdiler. Sizleri orta itdik. Ve bu āyetiñ inmesine bāʿiṣ Yehūdīleriñ büyükleri Ḥażret-i Muʿāẕ (6) ibn Cebel raḍıyallāh ḫażretlerini ṭutup didiler ki “Muḥammed bizim ḳıblemizi ancaḳ ḥasedinden terk eyledi. Bizim ḳıblemiz enbiyālar (7) ḳıblesidir. Bildi ki bizler

---

[199] Nâkıs İktibas. “Birtakım kendini bilmez insanlar, ‘Onları (müslümanları) yönelmekte oldukları kıbleden çeviren nedir?’ diyecekler. De ki: ‘Doğu da, Batı da Allah’ındır. Allah, **dilediği kimseyi doğru yola iletir.**’ **Böylece**, sizler insanlara birer şahit (ve örnek) olasınız ve Peygamber de size bir şahit (ve örnek) olsun diye **sizi orta bir ümmet yaptık.** Her ne kadar Allah’ın doğru yolu gösterdiği kimselerden başkasına ağır gelse de biz, yönelmekte olduğun ciheti ancak; Resûl’e tabi olanlarla, gerisingeriye dönecekleri ayırd edelim diye kıble yaptık. Allah, imanınızı boşa çıkaracak değildir. Şüphesiz Allah, insanlara çok şefkatli ve çok merhametlidir.”, el-Bakara 2/142-143.

[200] Nâkıs İktibas. “**Doğu da, Batı da (tüm yeryüzü) Allah’ındır.** Nereye dönerseniz Allah’ın yüzü34 işte oradadır. Şüphesiz Allah, lütfu geniş olandır, hakkıyla bilendir.”, el-Bakara 2/115.

[201] Kurtubî, *el-Câmi‘*, 2/153; Hâzin el-Bağdâdî, *Lübâbü’t-te’vîl*, 1/87. Ayrıca bk. Aldiwan, (Erişim 22 Eylül 2022).

[202] Bu şiirin vezni şudur: Mefâʿîlün mefâʿîlün mefâʿîlün mefâʿîlün

ḫayrlu ve ṭoġrıyuz aña ḥased idüp ḳıblemizi terk eyledi.” deyince Ḥażret-i Muʿāẕ anlara (8) "إِنَّا عَلَى حَقٍّ وَعَدْلٍ" buyurdı. Yaʿnī “Bizler ḥaḳḳ üzre ṭoġrıyuz.” Andan bu āyet indi. Ve Ebū Saʿīd el-Ḫudrī[203] Ḥażret-i Resūl’den (9) ḥadīs rivāyet itdi ki: قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «**أَلاَ وَإِنَّ هَذِهِ الْأُمَّةَ تُوُفِّيَ سَبْعِينَ أُمَّةً هِيَ آخِرُهَا (10) وَخَيْرُهَا وَأَكْرَمُهَا عَلَى اللهِ تَعَالَى**»[204] Yaʿnī «Bu ümmetiñ evānlarında yetmişden ziyāde fırḳa ümmet olur. Anlarıñ āḫirlerinde fırḳa (11) ḫayrlu ve Ḥaḳḳ Teʿālā ḳatında maḳbūli ve ekremidir ol bir fırḳa.»

لِتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ

Yaʿnī “Sizleri (12) ḫayrlu, ʿādil ümmetden itdi ki yarın ḳıyāmet gününde ḫalḳa şehādet itmeñiz içün.” Ki peyġamberler anlara Ḥaḳḳ Teʿālā’nıñ (13) emrini teblīġ itdiklerine ve baʿżılar Ḥażret-i Resūl ṣallallāhu ʿaleyhi ve sellem ḳamu ḫalḳdan Ḥaḳḳ’ı terk idenlere şehādet (14) itdi didiler.

وَيَكُونَ الرَّسُولُ عَلَيْكُمْ شَهِيداً

Yaʿnī “Ḥażret-i Resūl ṣallallāhu ʿaleyhi ve sellem sizler[e] ṭoġrı ʿadl üzre (15) şehādet ider.” Ve ol yarın Ḥaḳḳ Teʿālā evvelīn ve āḫirīn ḳamu maḫlūḳātı bir bol yerde cemʿ idüp andan küffārıñ (16) ḳamusuna buyurur ki: “Sizlere bugünden ötüri ḳorḫudıcı peyġamber gelmedi mi?” Anlar “Bizleri bundan ḳorḫudıcı peyġamber gelmedi.” (17) deyüp inkār ideler. Andan peyġamberlere buyurur ki “Sizler benim emrimi anlara teblīġ itmediñiz mi?” Peyġamberler diyeler ki: “Bizler anlara (18) teblīġ itdik anlar yalan söylediler.” Ḥaḳḳ Teʿālā’ya maʿlūm iken dönüp peyġamberlere buyura ki: “Siziñ teblīġ itdigize (19) şāhidiñiz var mıdır?” Kāfirleriñ üzerine ḥüccet getürmek içün peyġamberler diyeler ki: “Şāhidlerimiz ümmet-i Muḥammed’dir.” Ḥaḳḳ

[203] Metnin aslında bu isim “Ebū Saʿīd el-Ḫuẕrī” olarak yazılmıştır fakat “Ebū Saʿīd el-Ḫudrī” şeklindeki kullanım esas alınmıştır. Bk. Raşit Küçük, “Ebû Saîd el-Hudrî”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/223.

[204] Hadisin tamamı için bk. Ebû Muhammed el-Ferrâ’ el-Begavî, *Şerhu’s-sünne*, thk. Şuayb el-Arnaût - Muhammed Züheyr eş-Şâvîş (Beyrut: el-Mektebü’l-İslâmî, 1403/1983), 14/241 (No. 4039).

Teʿālā (20) emr idüp "Ḳamu ümmet-i Muḥammed'i getürüñ." buyurduḳda ümmet-i Muḥammed gelüp diyeler ki "Yā Rabb! Ḳamu peyġamberler anlara emriñi ve nehyiñi (21) ve bu günüñ ḥālini bütün teblīġ itdiler." deyü şehādet ideler. Ol geçen ümmetler [diyeler ki:] "Bunlar neden bildiler? Bunlar dünyāya bizlerden (22) ṣoñra geldiler." Dönüp Ḥaḳḳ Teʿālā ümmet-i Muḥammed'e diye ki: "Sizler neden bildiñiz?" Ümmet-i Muḥammed diyeler ki: "Yā Rabb! Bizlere peyġamber gönderdiñ (23) ve aña kitāb indirdiñ. Ve kitābıñda peyġamberleriñ anlara teblīġ itdiklerini ḫaber virdiñ, andan bildik. Ve sen ḳavliñde ṣādıḳsın (24) virdigiñ ḫaberde." Andan Ḥażret-i Resūl ṣallallāhu ʿaleyhi ve sellemi getürüp aña ümmetleriniñ ḥāllerin ṣora. Ḥażret-i Resūl (25) "Ümmetim sādıḳlardır." deyü şehādet idüp ümmetin tezkiye eyleye. Andan Ebī Saʿīd el-Ḫudrī'den rivāyet ile ḥadīṯ: قَالَ (26) رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «**يُجَاءُ بِنُوحٍ وَأُمَّتِهِ يَوْمَ القِيَامَةِ، فَيُقَالُ لَهُ: هَلْ بَلَّغْتَ؟ فَيَقُولُ: نَعَمْ، يَا رَبِّ، (27) فَيُسْأَلُ أُمَّتُهُ[205]: هَلْ بَلَّغَكُمْ؟ فَيَقُولُونَ: مَا جَاءَ مِنْ نَذِيرٍ، فَيُقَالُ لِنُوحٍ: مَنْ يَشْهَدُ لَكَ؟[206] فَيَقُولُ: مُحَمَّدٌ وَأُمَّتُهُ، (28) فَيُجَاءُ بِكُمْ، فَتَشْهَدُونَ» ، ثُمَّ قَرَأَ {وَكَذٰلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا} الْآيَة.[207]** Yaʿnī «Yarın ḳıyāmet gününde Ḥażret-i (29) Nūḥ ʿaleyhi's-selāmı ve ümmetini ḥużūr-ı Bārī'ye getürürler. Ḥaḳḳ Teʿālā aña "Yā Nūḥ! Benim emrimi bunlara teblīġ itdiñ mi?" (30) buyura. Ḥażret-i Nūḥ "Teblīġ itdim yā Rabb!" diye. Ḥaḳḳ Teʿālā ḳavmine buyur[a] ki: "Sizlere teblīġ itdi mi?" Ḳavmi (31) diyeler ki: "Yā Rabb! Bizler[e] bugün ḳorḫudur bir peyġamber gelmedi." Ḥaḳḳ Teʿālā Ḥażret-i Nūḥ'a buyur[a] ki: "Seniñ bunlara (32) teblīġ itdigiñe kim şāhidlik ider." Ḥażret-i Nūḥ diye ki: "Yā Rabb! Muḥammed ve ümmeti şehādet iderler." Andan (33) sizleri getüreler sizler de Ḥażret-i Nūḥ'uñ anlara teblīġ itdügüñe şehādet idersiñiz ve ben de sizler (34) şehādetiñizde ṣādıḳ olduġuñuza sizlere şāhidlik, sizleri tezkiye eyleyim.» Andan **{وَكَذٰلِكَ جَعَلْنَاكُمْ (35) أُمَّةً وَسَطًا لِتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ**

---

205 **فَيُسْأَلُ أُمَّتُهُ**: فَتُسْأَلُ أُمَّتُهُ

206 **مَا جَاءَنَا مِنْ نَذِيرٍ، فَيُقَالُ لِنُوحٍ: مَنْ يَشْهَدُ لَكَ؟**: مَا جَاءَنَا مِنْ نَذِيرٍ، فَيَقُولُ: مَنْ شُهُودُكَ؟

207 Buhârî, "İʿtisâm", 19. Ayrıca bk. Tirmizî, "Tefsîrü'l-Kur'ân", 3.

{وَيَكُونَ الرَّسُولُ عَلَيْكُمْ شَهِيدًا} āyetini okudı. Lakin Tirmiẕī **[62b]** (1) وَسَطًا kelimesin عَدْلاً ile ziyāde itdi.[208]

وَمَا جَعَلْنَا الْقِبْلَةَ الَّتِي كُنْتَ عَلَيْهَا

Yaʿnī "Ol Beytü'l-Maḳdis'i (2) ḳıble idüp ḳıldıġıñdan seni Kaʿbe'ye çevirmemize." Zīrā bunda صَرْف'ı ḥaẕf itdi. عَنِ الْقِبْلَةِ (3) وَمَا جَعَلْنَا صَرْفَكَ gelür, delālet-i lafẓ iktifā itdi. Ve baʿżılar didi ki: "**{وَمَا جَعَلْنَا الْقِبْلَةَ الَّتِي كُنْتَ عَلَيْهَا}** Yaʿnī (4) ol ḳıble idüp andan kıldıġı Beytü'l-Maḳdis'i biz ḳıblelikden nesḫ eyledik Beytü'l-Ḥarām ile." Ve baʿżılar (5) didi ki: " **{وَمَا جَعَلْنَا الْقِبْلَةَ الَّتِي كُنْتَ عَلَيْهَا}** Evvelki olduġuñ Kaʿbe'yi yine ḳıble itdi dimekdir."

اِلَّا لِنَعْلَمَ (6) مَنْ يَتَّبِعُ الرَّسُولَ

Yaʿnī "Biz anı ḳıble itdik ki ancaḳ Ḥażret-i Resūl'e uyan ile uymayanı, iṭāʿat (7) itmeyeni bilmek içün." **Eger dinürse ki:** Ḥaḳḳ Teʿālā cemīʿ-i eşyānıñ ḥāllerini daḫı vücūda gelmezden (8) evvel bilürken bunda bilmemiz içün buyurmasında ne maʿnā var? **Ḫāzin** dir ki: Bunda şevāb ile (9) aẕāba müteʿalliḳ olan ʿilmi bilmek içün. Zīrā anlar ġayb ʿāleminde bildigi ʿilme müteʿalliḳ degildir. (10) Ancak vücūda gelmelerine müteʿalliḳdir, anıñla bilinür. Maʿnāsı anı eyleyen ʿaẕāb veyā şevāba nā'il ve (11) müstaḥaḳḳ olmasını bilmek içün. Ve baʿżılar didi ki: "'İlm, bunda görmek maʿnāsınadır. Yaʿnī bizler (12) görüp ve farḳ idelim ki Ḥażret-i Resūl'e uyup ol ḳıbleye teveccüh iden ile ol ḳıbleyi ḳabūl itmeyüp (13) yine evvelki küfrüne dönenleri dimekdir." Zīrā ʿArab'ıñ de'bidir ġayrınıñ itdigi fiʿli uluya iżāfet (14) itmek. Meşelā "فَتَحَ عُمَرُ الْعِرَاقَ وَجِيءَ بِخَرَاجِهَا" dimeleri gibi. Yaʿnī Ḥażret-i ʿÖmer ʿIrāḳ'ı feṭḥ idüp (15) anıñ ḫarācını getürdi ol ise Ḥażret-i ʿÖmer ʿIrāḳ'a gitmedi etbāʿı anıñ emriyle gidüp feṭḥ (16) itdiler. Ve baʿżılar didi ki: "Ḥaḳḳ Teʿālā bilür iken **اِلَّا لِنَعْلَمَ** buyurması bu ʿibādına şefḳat

[208] Tirmizî, "Tefsîrü'l-Kur'ân", 3.

ve (17) merḥamet yüzündendir. اِلَّا لِنَعْلَمُوا maʿnāsına gelür. Yaʿnī eger sizler bilmezseñiz Ḥażret-i Resūl'e (18) uyan ile uymayanı. Ben ḳıbleyi çevirdim ki uyanı uymayanı görüp bilesiñiz deyü. ʿİbādına (19) şefḳatinden kendi nefsine iżāfet itdi." Ve baʿżılar didi ki "Maʿnāsı لَعَلِمْنَا gelür. Yaʿnī (20) bizler bildik. Ezelden bu ḳıbleyi çevirmemiz sebeb olur niçe ḳavmiñ hidāyetine ve niçe ḳavmiñ (21) ḍalāletine." مَنْ يَتَّبِعُ الرَّسُولَ buyurması yaʿnī Ḥażret-i Resūl'e iṭāʿat idüp ol ḳıbleye teveccüh (22) itmegi ḳabūl ideni dimekdir.

مِمَّنْ يَنْقَلِبُ عَلٰى عَقِبَيْهِ

Yaʿnī "Bu ḳıbleyi ḳabūl itmeyüp eski olan (23) küfrlerine dönüp mürtedd olanları görüp bilmek içün çevirdik ḳıbleyi." Andan ḥadīsde: «لَمَّا تَحَوَّلَتِ (24) الْقِبْلَةُ إِلَى الْكَعْبَةِ ارْتَدَّ قَوْمٌ إِلَى الْيَهُودِيَّةِ وَقَالُوا رَجَعَ مُحَمَّدٌ إِلَى دِينِ آبَائِهِ»[209] Yaʿnī «Ḳaçan ki ḳıble (25) Beytü'l-Maḳdis'den Kaʿbe'ye taḥvīl olduḳda bir ḳavm mürtedd olup Yehūdīlige döndiler. Zīrā anlar (26) didiler ki: Ḥażret-i Muḥammed ābā [vü] ecdādınıñ dīnine döndi.»

وَاِنْ كَانَتْ لَكَبِيرَةً

Yaʿnī "Ḳıbleniñ (27) Beytü'l-Maḳdis'den Kaʿbe'ye çevrilmesi nefse büyük aġırlıḳ gelmek ile meşaḳḳatli geldi." Baʿżılar didi ki: (28) "كَبِيرَةً tevliye maʿnāsınadır. Çevrilmek Beytü'l-Maḳdis'den Kaʿbe'ye[dir]." Ve baʿżılar didi ki: "الْكَبِيرَة yaʿnī (29) evvelki teveccüh itdigiñ ḳıble ki Beytü'l-Maḳdis'dir. Peyġamberler ḳıblesi olmaḳ ile ulu ise daḫı bu efḍaldir (30) dimek." Ve kebīreyi teʾnīṯ itmege bāʿiṯ ḳıble lafẓı müʾenneṯ olmaġla aña itbāʿ ile ve baʿżılar didi ki (31) "tevliye lafẓına itbāʿ ile" teʾnīṯ oldı.

اِلَّا عَلَى الَّذِينَ هَدَى اللّٰهُ

[209] Hâzin el-Bağdâdî, *Lübâbü't-te'vîl*, 1/88. Ayrıca bk. Begavî, *Me'âlimü't-tenzîl fî tefsîri'l-Kur'ân*, thk. Abdürrezzâk el-Mehdî (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1420), 1/176.

Yaʿnī̄ “Ancaḳ Ḥażret-i Resūl (32) ṣallallāhu ʿaleyhi ve selleme uyup iṭāʿat iden ṣādıḳlar içün ḳıbleyi Ḥaḳḳ Teʿālā taḥvīl eyledi Kaʿbe’ye.”

(**33**) وَمَا كَانَ اللهُ لِيُضِيعَ اِيمَانَكُمْ

Yaʿnī̄ “Beytü’l-Maḳdis’e teveccüh ile ḳıldıgıñız namāzlarıñızı Ḥaḳḳ Teʿālā (34) żāyiʿ idici degildir.” Bu āyetiñ bāʿiṣi Ḥuyeyy bin Aḥṭab ve yārānları Yehūdīlerden gelüp mü’minlere (35) didiler ki: “Geliñ bize ḫaber viriñ ki sizler bir müddet Beytü’l-Maḳdis’e teveccüh idüp namāz kıldıñız **[63ª]** (1) ṣoñra dönüp Kaʿbe’ye ḳıldıñız, evvelki Beytü’l-Maḳdis’e ṭoġrı ḳıldıgıñız namāz hidāyet üzre degil mi (2) idi? Eger ḍalālet üzre ise niçün bir müddet Ḥaḳḳ Teʿālā’ya aña teveccüh ile ʿibādet itdiñiz? Ve ol (3) ṭarafa namāz ḳıldıgıñız eyyāmda sizlerden vefāt idenler hidāyet üzre mi veyā ḍalālet üzre mi vefāt (4) itdiler?” Mü’minler anlara “Hidāyet ancaḳ Ḥaḳḳ Teʿālā’nıñ emr itdigidir ki aña ittibāʿ itmek ile ve ḍalālet (5) nehy itdigine ittibāʿ itmekdir.” didiler. Dönüp Yehūdīler “İmdi ḳıble taḥvīl itmezden evvel bizim ḳıblemize namāz (6) ḳıldıgıñız eyyāmda sizlerden vefāt idenleriñize ne şehādet idersiñiz.” didiler. Mü’minler anlara [didi ki:] “Ol (7) vefāt idenler hidāyet üzredir zīrā Ḥaḳḳ Teʿālā emr itdi.” Zīrā Beytü’l-Maḳdis’e teveccüh eyyāmında büyüklerden (8) vefāt iden Benī Neccār’dan Esʿad bin Zürāre ve Benī Seleme’den el-Berā ibn Maʿrūf[210] idi ve ufaḳların[dan] çok (9) kimesneler vefāt itdi rıḍvānullāhi ʿaleyhim ecmaʿīn. Bunlarıñ ʿaşīretleri cemʿ olup Ḥażret-i Resūl (10) sallallāhu [ʿaleyhi] ve selleme gelüp didiler ki “Yā Resūlallāh! Ḥaḳḳ Teʿālā seni Ḥażret-i İbrāhīm ʿaleyhi’s-selām dīnine (11) çevirdi ve Beytü’l-Maḳdis’e namāz ḳılunurken vefāt iden ḳarındāşlarımızıñ ḥāli nicedir?” deyince Ḥaḳḳ (12) bu āyeti indirdi. {وَمَا كَانَ اللهُ لِيُضِيعَ اِيمَانَكُمْ} Yaʿnī̄ “Ḥaḳḳ Teʿālā sizleriñ Beytü’l-Maḳdis’e teveccüh ile (13) ḳıldıgıñız namāzlarıñızı żāyiʿ idici degildir.”

[210] **el-Berāʾ ibn Maʿrūf:** el-Berāʾ ibn Maʿrūr. bk. Ahmet Önkal, “Berâ b. Maʿrûr”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/470.

اِنَّ اللّٰهَ بِالنَّاسِ لَرَؤُفٌ رَحِيمٌ

Yaʿnī “Ḥaḳḳ Teʿālā (14) ḳamu ḫalḳa şefḳat ü raḥmet idicidir.” Sizleriñ ecr [ü] şevābıñızı żāyiʿ itmez. Zīrā الرَّأْفَةُ raḥmetden (15) maḫṣūṣ ve laṭīfdir. Ve baʿżılar “er-Reʾfet raḥmetiñ ḳavīsidir.” didiler. Ve baʿżılar “Reʾfet ve raḥmet (16) birdir, teʾkīd içün tekrārlandı.” [didiler.] Ve baʿżılar didi ki: “Reʾfet ile raḥmetiñ farḳı; reʾfet raḥmetden mübālaġadır (17) lākin maḫṣūṣdur. Ol mekrūhı ve żararı defʿ itmekdir. Ve الرَّحْمَةُ ʿumūma cāmiʿ ismdir. Aña şefḳat ü (18) faẕ̇l u enʿām ḳamusı dāḫildir. Andan Ḥaḳḳ Teʿālā anlarıñ ʿamellerini żāyiʿ itmeyecegine evvel reʾfet ẕikr (19) itdi ki maḫṣūṣ, ṣoñra raḥmeti ẕikr itdi ki ḳamuya ʿumūm ola.”

Bakara 144

قَدْ نَرٰى تَقَلُّبَ وَجْهِكَ فِي السَّمَآءِ

(20) Yaʿnī “Görirem yüziñi her demde gögden yaña çevirüp baḳup gözlersiñ.” Bu āyetiñ sebebi Ḥażret-i Resūl (21) ṣallallāhu ʿaleyhi ve sellem ve aṣḥābı Mekke’de iken Kaʿbe’ye ḳarşu namāz ḳılarlar idi ḳaçan ki Medīne’ye hicret itdiler (22) Yehūdīleri teʾlīf itmek içün dilediler ki Beytü’l-Maḳdis’e teveccüh ile namāz ḳıla. Ve baʿżılar didi ki: (23) “Beytü’l-Maḳdis’e teveccüh ile namāz ḳılmaġı aña Ḥaḳḳ Teʿālā emr eyledi ki Yehūdīleriñ aña īmān getürmelerine yaḳın (24) ola. Çünki Tevrāt’da naʿtını ve ṣıfatını gördiler, ḳıblelerine daḫı teveccüh itdügün görünce īmāna gelmeleri (25) yaḳın olur. Andan Ḥażret-i Resūl hicretden ṣoñra on yedi ay veyā on sekiz ay Beytü’l-Maḳdis’e teveccüh (26) ile namāz ḳıldı ve dāʾim Kaʿbe’ye teveccüh itmege emr gelmesin diler idi. Zīrā atası İbrāhīm ʿaleyhi’s-selāmıñ ḳıblesi (27) olmaġla.” Ve baʿżılar didi ki “Yehūdīler ‘Muḥammed (bizim) bizim dīnimiz[e] muḫālefet ider ve ḳıblemize teveccüh idüp (28) namāz ḳılar.’ dimelerinden Kaʿbe’ye olmasın diler idi.” Ve andan Ḥażret-i Resūl ṣallallāhu ʿaleyhi ve sellem Ḥażret-i (29) Cebrāʾīl

ʿaleyhi’s-selāma buyurdı ki: [211]«وَدِدْتُ لَوْ حَوَّلَنِيَ اللهُ إِلَى الْكَعْبَةِ، فَإِنَّهَا قِبْلَةُ أَبِي إِبْرَاهِيمَ عَلَيْهِ السَّلاَمُ» (30) Yaʿnī “Dilerim ki Ḥaḳḳ Teʿālā benim ḳıblemi Kaʿbe’ye teveccüh itmeme emr eyleye. Zīrā ol atam İbrāhīm ʿaleyhi’s-selāmıñ (31) ḳıblesi idi.” Ḥażret-i Cebrā’īl aña buyurdı ki: “Ben seniñ gibi bir ḳulum ve lākin seniñ Ḥaḳḳ Teʿālā ḳatında mertebeñ var. (32) Anı sen Haḳḳ Teʿālā’dan dile.” deyüp çıḳup göge gitdi. Başladı Ḥażret-i Kā’ināt her demde göge dönüp (33) baḳmaġa ki “Ḳıble içün Cebrā’īl ʿaleyhi’s-selām bir emr ile iner mi?” deyü. Andan {قَدْ نَرَى تَقَلُّبَ وَجْهِكَ فِي السَّمَاءِ} (34) āyeti indi. Gerçi bu āyet oḳumada mu’aḫḫardır lākin maʿnāda {سَيَقُولُ السُّفَهَاءُ} [212] āyetinden muḳaddemdir. Zīrā ḳıble (35) ḥikāyesiniñ evvelidir ve aḥkāmü’ş-şerʿden ibtidā ḳıble umūrı nesḫ olundı.

فَلَنُوَلِّيَنَّكَ قِبْلَةً تَرْضٰيهَا

[63b] (1) Seni biz Beytü’l-Maḳdis’e teveccüh idüp ḳıble idinmekden çevirüp kendi sevip dilediġiñ ve meyl itdiġiñ (2) ḳıbleye teveccüh itmeñi taḥvīl ideriz.

فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ

Yaʿnī “Yönüñi Mescidü’l-ḥarām, (3) Kaʿbe’den yaña çevirüp namāz ḳıl.” Buḫārī ile Müslim’de İbn ʿAbbās raḍıyallāhu ʿanhümādan rivāyet ider ki: لَمَّا دَخَلَ (4) النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ البَيْتَ، دَعَا فِي نَوَاحِيهِ كُلِّهَا، وَلَمْ يُصَلِّ حَتَّى خَرَجَ مِنْهُ، فَلَمَّا خَرَجَ رَكَعَ رَكْعَتَيْنِ قِبَلَ (5) الكَعْبَةِ، وَقَالَ: «هَذِهِ القِبْلَةُ» [213] Yaʿnī “Ḳaçan ki Ḥażret-i Resūl Beytullāh’ıñ içine girdi her ṭarafında duʿā oḳuyup (6) namāz ḳılmayup çıḳdı. Ḳaçan ki ṭaşrasına çıḳdı andan Kaʿbe’ye teveccüh idüp iki rekʿat namāz ḳılup buyurdılar ki: (7) «Ḳıble budur.»” Yaʿnī “Ḳıble olmaġa Ḥaḳḳ Teʿālā’nıñ emri bunda ḳarār itdi, bundan ṣoñra ḳıyāmete ḳadar nesḫ olunmaz. (8) Dā’im namāzıñızı Kaʿbe’ye teveccüh

---

211 Begavî, *Meʿâlimü’t-tenzîl*, 1/177; Hâzin el-Bağdâdî, *Lübâbü’t-teʾvîl*, 1/88.

212 Nâkıs İktibas. “Birtakım **kendini bilmez** insan**lar**, ‘Onları (müslümanları) yönelmekte oldukları kıbleden çeviren nedir?’ **diyecekler**. De ki: ‘Doğu da, Batı da Allah’ındır. Allah, dilediği kimseyi doğru yola iletir.’”, el-Bakara 2/142.

213 Buhârî, “Salât”, 30. Benzer rivâyet için bk. Müslim, “Hac”, 395; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 36/138 (No. 21809).

idüp ḳılıñ, ḳıbleñiz Kaʿbe’dir.” Ve Buḫārī ile Müslim’de Berā ibn ʿĀzib raḍıyallāhu ʿanhdan[214] (9) rivāyet: «Ḳaçan ki Ḥażret-i Resūl ṣallallāhu ʿaleyhi ve sellem Medīne’ye teşrīflerinde ecdādlarınıñ yanına bir rivāyetde (10) enṣārdan dayılarınıñ yanına indi. Ve on altı ay veyā on yedi ay Beytü’l-Maḳdis’e teveccüh ile namāz ḳılarlar idi. (11) Ve dā’im derūnlarından Kaʿbe’ye teveccüh itmelerin dilerler idi. Bir gün ikindi namāzın ḳılmaġa durduḳlarında hemān (12) yönlerin Kaʿbe’den yaña çevirüp namāza durdılar. Ardından olan cemāʿat anlar daḫı Kaʿbe’ye teveccüh itdiler. Zīrā ḳıble (13) taḥvīlinde ibtidā ikindi namāzı ḳılındı. Namāzı tamām itdikde berāber ḳılanlardan birisi giderken gördi ki mescidde (14) cemāʿat namāz ḳılayorlar Beytü’l-Maḳdis’e ṭoġrı. Hemān ol kişi anlara “Vallāhi ben Ḥażret-i Resūl ṣallallāhu ʿaleyhi ve sellem ile (15) şimdi yönümüz Kaʿbe’ye olmaḳ ile namāz ḳıldım.” deyince ol namāza duranlarıñ ḳamusı namāzda iken yönlerin Kaʿbe’den (16) yaña çevirüp namāzı ḳıldılar. Ve Yehūdīler Beytü’l-Maḳdis’e ṭoġrı ḳıldıġın begenüp “Bu bize döner. Zīrā ehl-i kitābıñ (17) ḳıblesidir.” dirler idi. Ḳaçan ki yönüni Kaʿbe’ye çevirdi dönüp ḥażreti inkār itdiler.»[215] Ve Ḥażret-i Berā rivāyet ider ki: «Ḳıble (18) Kaʿbe’ye çevrilmezden evvel vefāt idenler ve ḳatl olanlar içün ne söyler ola didiklerinde Ḥaḳḳ Teʿālā [216]{وَمَا كَانَ اللهُ (19) لِيُضِيعَ إِيمَانَكُمْ} āyetin indirdi. Ve ʿulemālar ḳıbleniñ taḥvīl olduġı vaḳtde iḫtilāf itdiler. Anlarıñ çoġı “Ḥażret-i (20) Resūl[’üñ] Medīne’ye teşrīflerinden on yedinci aydan ṣoñra Receb-i Şerīf’iñ yarısında pāzār irtesi güni öyle (21) vaḳtinden ṣoñra taḥvīl olundı.” didiler. Ve baʿżılar “On sekiz ay tamām olduḳda ṣalı güni taḥvīl itdi.” didiler. (22) Ve baʿżılar “Taḥvīl olunması on altıncı ayda idi.” didiler. Ve baʿżılar “On üçünci aydan ṣoñra taḥvīl olundı.” (23) didiler. Ve baʿżılar didi ki: “Ḥażret-i

[214] Kelimeyi bölmemek için satır numarası sonra yazılmıştır.
[215] Benzer lafız için bk. Buhârî, “Îmân”, 29; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 30/453 (No. 18496).
[216] Nâkıs İktibas. “Böylece, sizler insanlara birer şahit (ve örnek) olasınız ve Peygamber de size bir şahit (ve örnek) olsun diye sizi orta bir ümmet yaptık. Her ne kadar Allah’ın doğru yolu gösterdiği kimselerden başkasına ağır gelse de biz, yönelmekte olduğun ciheti ancak; Resûl’e tabi olanlarla, gerisingeriye dönecekleri ayırd edelim diye kıble yaptık. **Allah, imanınızı boşa çıkaracak değildir.** Şüphesiz Allah, insanlara çok şefkatli ve çok merhametlidir.”, el-Bakara 2/143.

Resūl ṣallallāhu ʿaleyhi ve sellem Benī Seleme mescidine indi, ṣaḥābeler ile öyle (24) namāzınıñ iki rekʿatın ḳıldıḳdan ṣoñra yüzlerin Kaʿbe'de mīzābdan yaña çevirüp erkekleri ḳarılarıñ yerine (25) ve ḳarıları erkekleriñ yerine geçürüp namāzı tekmīl itdiler. Ol mescidiñ adı Mescidü'l-ḳıbleteyn ḳaldı. Andan (26) bu ḫaber Ḳıbā[217] ehline ṣabāḥ namāzı vaḳtinde irişdi." Ve Buḫārī, Müslim'de İbn ʿÖmer'den rivāyet ki «Ḫalḳ Ḳıbā'da (27) ṣabāḥ namāzını ḳılarken Ḥażret-i Resūl ṣallallāhu ʿaleyhi ve sellemden ādem geldi ki bu gice Ḥażret-i Resūl'e āyet indi ki (28) "Namāzda yönüni Kaʿbe'den yaña çevirsün." deyü. Ḥażret-i Resūl Kaʿbe'den yaña yönün çevirüp öyle ḳıldı deyince ehl-i Ḳubā'nıñ (29) yüzleri Şām'dan yaña iken namāzda hemān yüzlerin Kaʿbe'den yaña çevirdiler.»[218] buyurdı.

وَحَيْثُ مَا كُنْتُمْ فَوَلُّوا (30) وُجُوهَكُمْ شَطْرَهُ

Yaʿnī "Ḳarada deñizde, şarḳda ġarbda her nere[de] ne ṭarafda olursañız yüziñiz Kaʿbe'den yaña (31) ṭutup namāz ḳılıñ." Andan Ebī Hüreyre'den ḥadīṯ: [219]«مَا بَيْنَ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ قِبْلَةٌ» قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: (32) Yaʿnī "Meşriḳ ile maġribiñ arası ḳıbledir.» Bunı Tirmiẕī iḫrāc [itdi] "Ḥadīṯ ḥasen ṣaḥīḥdir." didi. Ve murād meşriḳden (33) senede ḳış gününüñ günleri ḳışa olduġı günlerde ve maġribden murād yazıñ günleriniñ uzun olduġı (34) günlerde kişi güneş batdıġı ṭarafı ṣağına alsa ḳıbleye ṭoġrı gelür. Bu şarḳ ehlinedir. Zīrā ḳış gününüñ (35) şarḳı cenūba ḥükm ider ḫaṭṭ-ı istivādan ıraġ olmaġla bir meyl ḳadar. Ve yazıñ maġribi şimāli ḥükm ider bu daḫı **[64ᵃ]** (1) ḫaṭṭu'l-istivādan ıraġ olmaġla bunlarıñ arasında olan Mekke'niñ ḳavsidir. İmdi ḳıbleniñ farżı Mekke'de olan ʿayn (2) yöni Beytullāh'a işābet itmelidir ve Mekke'den ġayr vilāyetlerde Kaʿbe ṭarafına teveccüh itmelidir. Ve ol ḳıbleniñ delāletleriyle

[217] Bu kelime ile Kubâ kastedilmektedir. Kubâ; Medine'ye hicret esnâsında Hz. Peygamber'in konakladığı ve ilk mescidi yaptığı köydür. Köy, adını burada bulunan bir kuyudan almıştır. Detaylı bilgi için bk. Hüseyin Algül, "Kubâ", *DİA* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/298-299; a.mlf., "Mescid-i Kubâ", *DİA* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/279-280.
[218] Bk. Buhârî, "Salât", 32; Müslim, "Mesâcid", 13.
[219] Tirmizî, "Salât", 144; İbn Mâce, "İkâmetü's-salât", 56.

maʿlūm (3) olur, bunda ẕikr itmek yeri degildir. Ve ḳaçan ki ḳıble Kaʿbe'ye taḥvīl olunca Yehūdīler gelüp Ḥażret-i Resūl ṣallallāhu ʿaleyhi ve selleme (4) didiler ki "Yā Muḥammed! Sen gāh Beytü'l-Maḳdis'e ve gāh Kaʿbe'ye teveccüh itmek ile namāz ḳılmagı kendiñden īcād ideyorsuñ. Eger bizim (5) ḳıblemiz üzerine ṣābit olaydıñ kitābımızda ṣıfatı meẕkūr olan peyġamberi ki gelmesin gözlüyoruz sen olmañı ümīd iderdik." (6) deyince Ḥaḳḳ Teʿālā anlara bu āyeti indirdi.

وَاِنَّ الَّذِينَ اُوتُوا الْكِتَابَ لَيَعْلَمُونَ اَنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّهِمْ

(7) Yaʿnī "Kendilerine kitāb inen Yehūdīler taḥḳīḳ bilürler ki bu ḳıbleniñ Kaʿbe'ye taḥvīl olunması Ḥaḳḳ Teʿālā emriyledir." (8) Lākin ʿināḍlarından ve ḥasedlerinden inkār iderler. Andan anları tehdīd idüp buyurdı:

وَمَا اللّٰهُ بِغَافِلٍ عَمَّا يَعْمَلُونَ

(9) Yaʿnī "Allāh Teʿālā buyurdı ki: Ben anlarıñ itdiklerinden ne sehv iderim ve ne ġāfil olurum." Ol Yehūdīlere ben dünyāda (10) ve āḫiretde cezāların iderim. Ve تَعْمَلُونَ deyü tā ile daḫı oḳuduḳda maʿnāsı İbn ʿAbbās raḍıyallāhu ʿanhümā buyurdı ki: (11) Ḥaḳḳ Teʿālā buyurur ki "Ey Yehūdīler! Sizler benim derūndan rıżālarım ve luṭflarım umarsız ve ben sizleriñ ṣevābıñızdan (12) ve cezāñızdan ġāfil degilim. Ben sizleriñ ṭāʿatıñıza göre ṣevābıñ efḍalin idem ve cezālarıñızı daḫı cezāların aʿlāsını ve (13) eyüsüni idem inkārıñıza göre." dimekdir.

Bakara145

وَلَئِنْ اَتَيْتَ الَّذِينَ اُوتُوا الْكِتَابَ بِكُلِّ اٰيَةٍ

Yaʿnī "Eger sen ehl-i (14) kitāb olan Yehūdīlere ve gāvurlar[a] her muʿcizātları getürseñ." Baʿżılar "Her ḥüccetleri ve burhānları getürseñ." didiler. (15) Bu āyetiñ bāʿiṣi Yehūdīler ve gāvurlar Ḥażret-i Resūl'e bu didigiñ ḳıbleniñ taḥvīli içün bizlere Ḥaḳḳ Teʿālā'dan āyet getür.

(16) مَا تَبِعُوا قِبْلَتَكَۚ وَمَآ اَنْتَ بِتَابِعٍ قِبْلَتَهُمْۚ

Yaʿnī “Anlar seniñ ḳıbleñ olan Kaʿbe’ye teveccüh idüp uymazlar ve ne (17) sen anlarıñ ḳıblelerine teveccüh itmege anlara uyarsıñ.” Zīrā Yehūdīler Beytü’l-Maḳdis’e ṭoġrı ḳılarlar ve gāvurlar şarḳa (18) ṭoġrı ḳılarlar ve sen yā Muḥammed Kaʿbe’ye ṭoġrı namāz ḳılarsın. İmdi bunlarıñ cihetleri birbirine muḫālif olmaġla biri ol (19) birine uymaġa nice yol bula? Hemān sen yā Muḥammed emr olunduġuñ ḳıbleye teveccüh idüp namāzıñı ḳıl. Zīrā anlar

وَمَا (20) بَعْضُهُمْ بِتَابِعٍ قِبْلَةَ بَعْضٍۜ

Yaʿnī “Ne Yehūdīler gāvurlarıñ ḳıblesine teveccüh itmege ḳā’il olup uyarlar (21) ve ne gāvurlar Yehūdīleriñ ḳıblesine teveccüh itmege ḳā’il olup uyarlar.” Zīrā Yehūdīler[le] gāvurlarıñ ḳıbleleri bir olmaḳ (22) üzre cemʿ olmazlar.

وَلَئِنِ اتَّبَعْتَ اَهْوَاءَهُمْ

Yaʿnī “Eger ki sen anlarıñ hevālarına ve murādlarına ve rıżālarına (23) uyup anlarıñ biriniñ ḳıblesine dönerseñ.”

مِنْۢ بَعْدِ مَا جَآءَكَ مِنَ الْعِلْمِۙ

Yaʿnī “Saña bu ḳıble ḫuṣūṣunda gelen (24) emrden ṣoñra.” Ve baʿżılar didi ki: “Yehūdīleriñ ve gāvurlarıñ bāṭıl üzre muḳīm olup Ḥaḳḳ içün ʿinād itdiklerin (25) bildikden ṣoñra anlara uymañ.”

اِنَّكَ اِذاً لَمِنَ الظَّالِمِينَۘ

Yaʿnī “Eger sen öyle iderseñ kendi nefslerine ẓulm (26) idenlerden olursuñ.” Baʿżılar didi ki: “Bu ḫiṭāb Ḥażret-i Resūl’edir ammā murād ümmetinedir. Zīrā Ḥażret-i Resūl (27) ṣallallāhu ʿaleyhi ve sellem aṣlā Ḥażret-i İbrāhīm ʿaleyhi’s-selāma uymadı.” Ve baʿżılar didi ki: “Ḫiṭāb Ḥażret-i Resūl’edir (28) maḫṣūṣ lākin ġayrılara tenbīh ü teẕkīrdir ki yol göstermege.”

Bakara 146

اَلَّذِينَ اٰتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَعْرِفُونَهُ (29) كَمَا يَعْرِفُونَ اَبْنَاءَهُمْ

Yaʿnī “Anlara ki biz kitāb gönderdik.” Murād Yehūdīler ve gāvurlarıñ ʿulemāları[dır.] Ve baʿżılar (30) murād ol ehl-i kitābdan ʿAbdullāh bin Selām ve anıñ gibi mü’min olan ayaḳdāşları [didiler.] Ḥażret-i Muḥammed’i ol kitābda ṣıfatını (31) ve naʿtını görüp bilür evlādlarını bildikler[i] gibi anı öyle bilür aṣlā şekk itmezler, anlara şübhe irmez evlādlarına (32) şübhe itmedikleri gibi. Ve Ḥażret-i ʿÖmer ibnü’l-Ḫaṭṭāb raḍıyallāhu ʿanhdan rivāyet olunur ki: «ʿAbdullāh ibn Selām didi ki Ḥaḳḳ (33) Teʿālā Ḥażret-i Resūl ṣallallāhu ʿaleyhi ve selleme {اَلَّذِينَ اٰتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَعْرِفُونَهُ كَمَا يَعْرِفُونَ اَبْنَاءَهُمْ} “Bu bilmek nicedir?” [didi.] (34) ʿAbdullāh aña “Yā ʿÖmer! Ben Ḥażret-i Resūl’i gördügüm demde bildim öz oġlumı bildigim [gibi] bildim.” didi. Ve “Ḥażret-i Resūl’i (35) bilmem oġlumı bilmemden ziyādedir.” Ve Ḥażret-i ʿÖmer aña “İmdi nicedir ol?” didi. ʿAbdullāh “Ben şehādet iderim ki Ḥaḳḳ Teʿālā’nıñ **[64b]** (1) resūli ve ḳulı ḥaḳḳdır. Ve kitābımızda Ḥaḳḳ Teʿālā naʿtını beyān itdi. Bilmem Yehūdīler neden inkār iderler?” didi. Ḥażret-i (2) ʿÖmer hemān ṭutup ʿAbdullāh’ıñ başını öpdi, aña "نَوَفَّقَ اللهُ يَا اِبْنَ سَلاَمٍ فَقَدْ صَدَقْتَ" didi. Yaʿnī “Ḥaḳḳ Teʿālā (3) saña tevfīḳ idüp ṭoġrı söylediñ.”» Ve baʿżılar didi ki: “يَعْرِفُونَهُ kelimesinde olan żamīr ḳıbleye olan emre (4) rāciʿdir. Maʿnāsı Yehūdīleriñ ve gāvurlarıñ ʿulemāları evlādlarını bildikleri gibi bilürler ki Ḥaḳḳ Teʿālā’nıñ (5) saña emr itdigi ḳıble İbrāhīm ʿaleyhi’s-selāmıñ ve senden evvel olan peyġamberleriñ ṣalevātullāhi ʿaleyhim ecmaʿīn (6) ḥażretleriniñ ḳıblesidir, aṣlā şekk [ü] şübhe itmezler dimekdir.”

وَاِنَّ فَرِيقاً مِنْهُمْ لَيَكْتُمُونَ الْحَقَّ وَهُمْ (7) يَعْلَمُونَ

Yaʿnī “Yehūdīler ve gāvurlar ʿulemālarından bir fırḳası kitāblarında olan ṣıfat-ı Muḥammed’i bilürken ketm idüp (8) gizlerler.” Baʿżılar “Ḳıble içün gelen emri ketm iderler.” didi. Ḫuṣūṣen ḥaḳḳı bilüp ketm itmesi maʿṣiyet olduġun (9) daḫı bilürler. Öyle iken ʿinād içün ketm iderler. Ve baʿżılar didi ki: “Ṣıfat-ı

Muḥammed ṣallallāhu ʿaleyhi ve sellemi yanlarındaki (10) Tevrāt'da ve İncīl'de yazılı olduġun bilürken yine ketm iderler."

Bakara 147

اَلْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُمْتَرِينَ

(11) Yaʿnī "Anlarıñ ketm idüp gizledikleri, ol saña Rabb'iñden ḥaḳḳ olan emrdir. Ṣaḳınup bunda şekk [ü] şübhe idenlerden olma." (12) Çünki seniñ nübüvvetiñ ṣaḥīḥligin bilüp ketm eylediler. Baʿżılar didi ki: "Yine ḳıbleye olan emr döner ki saña ḳıbleyi emr iden (13) Ḥaḳḳ'dır. Ṣaḳınup ketm itmeleriyle şekk idenlerden olma." **Eger dinürse ki:** Ḥażret-i Resūl ṣallallāhu ʿaleyhi ve sellem ne yalan ider (14) ve ne şekk ider. Bu nehyiñ maʿnāsı ne? **Ḫāzin dir ki:** Gerçi ḫiṭāb Ḥażret-i Resūl'e lākin murād ġayrıyadır. Maʿnāsı (15) "Ey müʾminler! Anlarıñ ʿinād ile ḥaḳḳı ketm itmelerinde sizler ḳıbleye olan emre ve Ḥażret-i Resūl'üñ nübüvvetine şekk ü şübhe (16) idenlerden olmayıñ." dimekdir.

Bakara 148

وَلِكُلٍّ وِجْهَةٌ هُوَ مُوَلِّيهَا

Yaʿnī "Her milletiñ ḳıblesi var. Ol aña teveccüh ider." Zīrā (17) وِجْهَةٌ müteveccih ismdir. Ve baʿżılar "الْوِجْهَة ḳıbleye teveccüh olmanıñ ḥāli ve heyʾetidir." [didi.] Ve baʿżılar didi ki: "لِكُلٍّ وِجْهَةٌ (**18**) وَ'den murād cemīʿ-i müʾminlerdir. Yaʿnī yeryüziniñ her ṭarafında olanlar Kaʿbe'niñ bir ṭarafına ḥükm itdigi (19) ṭarafına müteveccih olup namāzın ḳılar." Ve baʿżılar didi ki: "Meşrūʿ ve muʿayyen olan yoldur. Yaʿnī her ḳavmiñ şerīʿatı (20) ve ṭarīḳat[ı] vardır. Herkes şerīʿatın, ṭarīḳatın ṭutup aña yürür. Zīrā şerīʿatlar ḳullarıñ meṣāliḥleridir. Anıñçün (21) zamānıñ ve ḫalḳınıñ iḫtilāflarından yolları şerīʿatları muḫālif oldı." Ve مُوَلِّيهَا'yı baʿżılar يَخْتَارُهَا didiler, yaʿnī (22) "Milletiñ bir ciheti var, ol anı iḫtiyār ider." Ve baʿżılar "مُوَلِّيهَا Ḥaḳḳ Teʿālā ismine ʿā'id olur."

didiler. Maʿnāsı “Her (23) milletiñ bir ḳıblesi var. Ḥaḳḳ Teʿālā anı aña teveccüh itdirdi. Ve مولاها ile okundı. Ol aña mutaṣarrıfdır.” dimek olur.

فَاسْتَبِقُوا الْخَيْرَاتِ (24)

Yaʿnī “Ṭāʿatlar itmege ve emrleri ḳabūl itmege erkenden segirdiñ.” Bunda efḍaliyyeye ve ḫayrluya (25) segirtmege ḳandırmaḳ vardır. Bunda bu āyet meẕheb-i Şāfiʿī’ye delīl oldı ki: “Şāfiʿī’de namāz vaḳtiñ evvelinde (26) ḳılmaḳ efḍaldir ortasında ve āḫirinde ḳılmadan.” Zīrā فَاسْتَبِقُوا الْخَيْرَاتِ vücūb iḳtiżā ider. Emrinde eger vücūbı (27) muḥaḳḳaḳ olmazsa mendūb olur. Bunda emriñ ẓāhiri vücūbdur.

اَيْنَ مَا تَكُونُوا يَأْتِ بِكُمُ اللهُ جَمِيعاً

Yaʿnī (28) “(Her) Her nerede olursañız sizler ve ehl-i kitāblar yarın ḳıyāmet gününde ḳamuñuzı getürüp ḥāżır ider.” Bunda (29) ehl-i ṭāʿatıñ ṣevāba irmesine vaʿd var ve ehl-i maʿṣiyetiñ ʿiḳāba irmesine tenbīh var.

اِنَّ اللهَ عَلٰى كُلِّ (30) شَيْءٍ قَدِيرٌ

Yaʿnī “Ḥaḳḳ Teʿālā ḳamu şeyleri īcāda ve öldükden soñra dirildüp ehl-i ṭāʿata ṣevāb virmege (31) ve ʿaẕāba müstaḥaḳḳ olana ʿaẕāb itmege ḳādirdir.”

Bakara 149

وَمِنْ حَيْثُ خَرَجْتَ فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ (32) الْحَرَامِ

Yaʿnī “Ḳanġı sefere ve ġayrıya çıḳarsañ yā Muḥammed namāzıñda yüziñi Mescidü’l-ḥarām’dan yaña ṭutup her (33) namāzıñı aña teveccüh idüp öyle ḳıl.”

وَاِنَّهُ لَلْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ

Yaʿnī “Aña teveccüh eylemek saña Rabb’iñden ḥaḳḳ (34) üzre emrdir.” Hemān emrini ṭutup ḥıfẓ eyle.

وَمَا اللّٰهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ

Yaʿnī “Ḥaḳḳ Teʿālā siziñ (35) her itdigiz ʿameliñizden ne sehv ider ve ne ġāfildir.” Siziñ iḥāṭa idüp yarın ḳıyāmetde ʿameliñize göre **[65ª]** (1) cezāsını ider.

Bakara 150

وَمِنْ حَيْثُ خَرَجْتَ فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَحَيْثُ مَا كُنْتُمْ فَوَلُّوا وُجُوهَكُمْ (2) شَطْرَهُ

Yaʿnī “Ḳanġı yerden çıḳup ṭaşra giderseñ namāz ḳıldıḳda yüziñi Kaʿbe’den yaña ṭut.” Andan (3) ʿumūma ḫiṭāb “Her ḳanġı yerde olursañız namāz ḳılmaġa ṭurduġuñuzda yüziñizi Kaʿbe’den ṭarafa çevirüp (4) öyle namāz ḳılıñ.” **Eger dinürse ki:** Bunı tekrār itmeden fā’ide var mıdır? **Ḫāzin dir ki:** Büyük güzel fā’idesi (5) vardır. Zīrā dīnde evvel düşen nesḫ bu ḳıble daʿvāsıdır. Şerʿiñ iḳtiżāsı ile tekrār-be-tekrār anı (6) ışmarlamaḳ lāzımdır ki anlarıñ şekk ü şübheleri açıḳ güzel beyān ile gidüp evvelki ḳıblelerin geçüp (7) bu mücedded olan ḳıbleye teveccüh ideler.

لِئَلَّا يَكُونَ لِلنَّاسِ عَلَيْكُمْ حُجَّةٌ

Yaʿnī “Siziñ üzeriñize bir kimseniñ (8) bunı niçün itdiñiz deyü bir ḥüccetleri yoḳdur.” Ancaḳ anı siziñle Ḳureyş’iñ müşrikleri ile Yehūdīler bāṭıl (9) yerden ẓulm ile mücādele ve ʿinād iderler. Bunda mücādele ḥüccet ile tesmiye olmasına bāʿiṣ bāṭıldan olmaġla (10) الْحُجَّة yeñmekdir. Zīrā ḥüccet dirler, yaʿnī “Anı yeñdi, başdı.” Her şeyde bunuñ ṣaḥīḥi ve bāṭılı olur. Zīrā bāṭılda (11) {حُجَّتُهُمْ دَاحِضَةٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ}[220] buyurdı. Ve baʿżılar didi ki “Bunda istiṯnā gelmek

[220] Nâkıs İktibas. “Allah’ın çağrısına uyulduktan sonra O’nun hakkında tartışmaya girenlerin **delilleri Rableri katında batıldır.** Onlara bir gazap vardır. Onlar için çetin bir azap vardır.”, eş-Şûrâ 42/16.

evvelki kelām kesilüp yeñi kelāmlara (12) başlamaḳ içündür." didiler. Lākin maʿnāsında dimek olur ki: "Lākin siziñle ẓālim olanlar bu ḳıble içün bāṭıllar (13) ile mücādele iderler." Andan Nābiġa[221] nām şāʿir ḳavlinde:

بَيْتٌ[222]: وَلاَ عَيْبَ فِيهِمْ غَيْرَ أَنَّ سُيُوفَهُمْ / بِهِنَّ فُلُولٌ مِنْ قِرَاعِ الْكَتَائِبِ

Beyt: Olarda yoḳdurur bir ʿayb ḳılıçları gedik hemān[223]
O da ʿaskerlere urmaḳ (15) ile ceng içre her zamān

Baʿżılar "Bunda ناس'dan murād ehl-i kitābdır." didiler. Ve baʿżılar "ʿUmūmen ḳamu ḫalḳa ḫiṭābdır." (16) didiler. Ve baʿżılar "Ol Ḳureyş ile Yehūdīlere indi." didiler. Zīrā Ḳureyş didiler "Muḥammed dönüp Kaʿbe'yi ḳıble (17) idindi. Bilür ki ḥaḳḳdır ve hem atası İbrāhīm ʿaleyhi's-selāmıñ ḳıblesidir. İmdi ḳıblemize döndügi gibi yarın (18) dīnimize daḫı döner." dimelerinden ve Yehūdīler didiler ki "Muḥammed Beyt-i Maḳdis'den ġayrıya yönün çevirmiyor ḥaḳḳ ḳıble (19) olduġunı bildiginden. Zīrā ol kendi reʾyi ile ider her şeyi." dimeleriyle istiṯnā iḳtiżā itdi. Ancaḳ maʿnāsına (20) **{إِلَّا الَّذِينَ ظَلَمُوا}**[224] gelmek içün āyet birbirine muttaṣıldır. Ve baʿżılar "Bu āyetiñ maʿnāsı ḳaçan ki Yehūdīler bildiler ki (21) Kaʿbe İbrāhīm'iñ ḳıblesidir ve Tevrāt'da buldılar ki ol gelecek Muḥammed peyġamber ṣoñra Beytü'l-Maḳdis'den (22) yüzin çevirüp Kaʿbe'yi ḳıble idecekdir deyü yazılı gördiler ki Ḥażret-i Resūl Kaʿbe'ye teveccüh itmedi. Andan (23) bu Muḥammed degildir, bizim kitābımızdaki Muḥammed Kaʿbe'ye teveccüh idecek Muḥammed'dir." didiler. Ḳaçan ki

---

[221] Câhiliye devri şâirlerinden biridir. Şâirin tam adı Ebû Ümâme (Ebû Akreb) Ziyâd b. Muâviye b. Dabâb (Dıbâb) b. Câbir en-Nâbiga ez-Zübyânî (ö. 604 [?])'dir. Nâbiga lakabı "her tarafta tanınan, güzel ve parlak şiirleri olan büyük şair" anlamına gelmektedir. Detaylı bilgi için bk. Süleyman Tülücü, "Nâbiga ez-Zübyânî", *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/262-263.

[222] Kurtubî, *el-Câmi'*, 8/207; Hâzin el-Bağdâdî, *Lübâbü't-te'vîl*, 1/91. Şiirin tamamı için bk. Aldiwan, (Erişim 26 Eylül 2022).

[223] Bu şiirin vezni şudur: Mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün

[224] Nâkıs İktibas. "(Ey Muhammed!) Nereden yola çıkarsan çık, yüzünü Mescid-i Harâm'a doğru çevir. (Ey mü'minler!) Siz de nerede olursanız olun, yüzünüzü Mescid-i Harâm'a doğru çevirin ki, **zalimlerin dışındaki** insanların elinde (size karşı) bir koz olmasın. Zalimlerden korkmayın, benden korkun. Böylece size nimetlerimi tamamlayayım ve doğru yolu bulasınız.", el-Bakara 2/150.

Ḥażret-i Resūl ṣallallāhu (24) ʿaleyhi ve sellem Kaʿbe’ye teveccüh idince anlarıñ bu ḥüccet bahāneleri gitdi.

اِلَّا الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْهُمْ

Yaʿnī “Ancaḳ (25) Yehūdīlerden ve müşriklerden ḥaḳḳı bilüp dönüp ketm ile gizleyüp bāṭıl ile mücādele itmekle kendilerine (26) ẓulm idenler seni ve ḳıbleyi inkār iderler.”

فَلَا تَخْشَوْهُمْ

Yaʿnī “Sizleriñ Kaʿbe’ye teveccüh itmeñiz ile anlar sizlere (27) ḳabarup bāṭıl mücāde[le]leriyle şerr atmalarından ḳorḫmayıñ. Ben sizleriñ muʿīni ve yardımcısıyım. Anları ḥüccet [ü] burhān (28) ile sizlere başdırıram ve şerrlerinde sizleri manṣūr iderim. ”

وَاخْشَوْنِي

Yaʿnī “Ḳorḫarsañız benim ʿaẕābımdan (29) ḳorḫuñ ki sizlere farż itdigim ve itmesini ilzām itdügümden dönüp meyl itdigiñiz ʿaẕāba sezā olursuñuz.”

وَلِأُتِمَّ نِعْمَتِي عَلَيْكُمْ (**30**)

Yaʿnī “Sizlere İbrāhīm ʿaleyhi’s-selāmıñ ḳıblesini hidāyet itdim ki sizlerde milletü’l-(31) Ḥanīfiyye tekmīl ola ol niʿmetim ile.” Ve baʿżılar didi kim: “Sizler İslām üzre vefāt idüp cennet[d]e ḳavmim (32) niʿmetimi anıñla tekmīl idem.”

وَلَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ

Yaʿnī “N’ola anıñla sizler ḍalāletden hidāyete iresiñiz.” Zīrā لَعَلَّ (33) وَعَسَى bunlar Ḥaḳḳ Teʿālā’dan vācibdir.[225]

Bakara 151

[225] Derkenârda şu ifâde bulunmaktadır: “Bunlar vücūb ifāde iderler.”

كَمَا اَرْسَلْنَا فِيكُمْ رَسُولاً مِنْكُمْ

Yaʿnī “Ey ʿArablar! Niʿmetimi sizlere anıñla (34) tamām iderim ki sizlerden olmaḳ üzre sizlere peyġamber göndermem gibi.” Zīrā bundaki kāfu’t-teşbīh bir şeye rucūʿ (35) itmege muḥtācdır, andan niʿmete ʿaṭf olundı. Ve baʿżılar didi ki: “Ḥażret-i İbrāhīm ʿaleyhi’s-selāmıñ duʿāsıyla [226]{رَبَّنَا وَابْعَثْ فِيهِمْ رَسُولًا مِنْهُمْ} (1) **[65b]** ve ikinci [227]{وَاجْعَلْنَا مُسْلِمَيْنِ لَكَ وَمِنْ ذُرِّيَّتِنَا أُمَّةً مُسْلِمَةً لَكَ} buyurmasıyla Ḥaḳḳ Teʿālā Ḥażret-i (2) Resūl ṣallallāhu ʿaleyhi ve sellemi anlardan alup anlara gönderdi. Zīrā Ḥażret-i İbrāhīm ʿaleyhi’s-selāma duʿāsını ḳabūl (3) idüp peyġamber göndermege vaʿde itdi idi anı gönderdi. Ve ikinci duʿāsındaki ẕürriyyetinden ehl-i İslām göndermege (4) andan ümmet-i Muḥammed’i gönderdi.” Bunda maʿnā Ḥażret-i İbrāhīm’iñ peyġamber göndermege duʿāsını ḳabūl itdigim gibi sizleri de (5) anıñ dīnine hidāyet idüp ehl-i İslām’dan idem ve sizlere şerāyiʿ-i milletü’l-Ḥanīfiyye’yi beyān itmem ile niʿmetimi tamām (6) idem. Baʿżılar didi ki: “Bundaki kāf ṣoñra gelen [228]{فَاذْكُرُونِي اَذْكُرْكُمْ} āyetine müteʿallikdir كَمَا اَرْسَلْنَا فِيكُمْ رَسُولاً مِنْكُمْ فَاذْكُرُونِي (7) gelür. Yaʿnī sizlere yine sizlerden peyġamber göndermeme vaʿd idüp gönderdigim gibi sizler de benim niʿmetimi (8) yād idüp şükrimi edā idiñ dimek olur. Zīrā kāfu’t-teşbīh vechi niʿmeti ẕikr itmege cārī olur anlardan peyġamber göndermek (9) anlara niʿmet olması gibi. Ve eger kāfı evvelki āyete tevcīh olunursa maʿnāsı sizlere Kaʿbe’yi ḳıble itmege olan emrim (10) niʿmeti sizlerden sizlere peyġamber idüp gönderdigim niʿmetim gibidir. Bu ḫiṭāb Mekke ehli ile ʿArablara gelür. Zīrā anlara (11) büyük niʿmetdir ki gelen peyġamber aṣlını ve ululuġunı ẓāhirde bilmeleriyle ve çünki ʿörf ḥālinde maʿlūmdur ki ġayr ḳabīle ve yerden (12) olana inḳıyād itmek büyük ẕillet ve

[226] Nâkıs İktibas. “‘**Rabbimiz! İçlerinden onlara bir peygamber gönder**; onlara âyetlerini okusun, kitabı ve hikmeti öğretsin ve onları her kötülükten arındırsın. Şüphesiz, sen mutlak güç sahibisin, hüküm ve hikmet sahibisin.’”, el-Bakara 2/129.

[227] Nâkıs İktibas. “‘Rabbimiz! **Bizi sana teslim olmuş kimseler kıl. Soyumuzdan da sana teslim olmuş bir ümmet kıl.** Bize ibadet yerlerini ve ilkelerini göster. Tövbemizi kabul et. Çünkü sen, tövbeleri çok kabul edensin, çok merhametli olansın.’”, el-Bakara 2/128.

[228] Nâkıs İktibas. “**Öyleyse yalnız beni anın ki ben de sizi anayım.** Bana şükredin, sakın nankörlük etmeyin.”, el-Bakara 2/152.

ikrāhlıḳdır aṣlını ve ululuġunı bildigiñe inḳıyād itmek yaḳındır andan Resūl'i Ḥaḳḳ (13) Teʿālā kendilerinden gönderdi."

يَتْلُوا عَلَيْكُمْ اٰيَاتِنَا

Yaʿnī "Aña indirdigim Ḳurʿān-ı ʿAẓīmü'ş-şānım sizlere oḳur." Zīrā tā dünyānıñ (14) āḫirine dek ḳalur ulu niʿmet muʿcizātdır.

وَيُزَكِّيكُمْ

Yaʿnī "Sizleri şirk ü günāhlar murdārlıġından pāk ider." Baʿżılar (15) didi ki "Sizlere ḥüsn-i ḫulḳ ile mekārim-i efʿāli bildirir. Anı itdigiñizde pāk-ı mücellā olursuñuz." dimek.

وَيُعَلِّمُكُمُ الْكِتَابَ

(16) Yaʿnī "Sizlere Ḳurʾān'ıñ içinde emir itdigim aḥkāmlarımı ögredir."

وَالْحِكْمَةَ

"Ve sünneti ve umūr-ı dīni sizlere (17) bütün ögredir."

وَيُعَلِّمُكُمْ مَا لَمْ تَكُونُوا تَعْلَمُونَ

Yaʿnī "Sizlere geçen ümmetleriñ ḫaberlerini ve ḥāllerini ve ḳamu (18) geçen peyġamberleriñ ḥikāyelerini ve gelecek zamānda olacaḳ ḥavādiṯleri bütün ḫaber virüp ögredir. Bunlardan ise (19) sizleriñ ḫaberi yoḳ bilmez idiñiz. Ḳamu andan ögrenürsiñiz." Ḫuṣūṣen bunlar Ḥażret-i Resūl ṣallallāhu ʿaleyhi ve sellem gelmezden (20) evvel idi.

Bakara 152

فَاذْكُرُونِي

Yaʿnī “Benim niʿmetlerim derūnda ṭutup dil ile şükrimi yād eyleyiñ.” Zīrā baʿżılar [didi ki:] “Ẕikr dil ile (21) tesbīḥ ve ḥamd [ü] şükr ve tevḥīd ve anlar miṯāli olanlardır. Ve ḳalbe daḫı ḥükm ider ki Ḥaḳḳ Teʿālā’nıñ maṣnūʿātına anları (22) delīl idüp Ḥaḳḳ Teʿālā’nıñ vaḥdāniyyetine ve ʿaẓametine fikr eylemekdir. Ve ḳamu cevāriḥa daḫı ḥükm ider ol cemīʿ-i işġālden (23) fāriġ olup Ḥaḳḳ Teʿālā’nıñ emr itdigi namāz ve ṭāʿatları bütün aʿżāsıyla itmekdir.”

اَذْكُرْكُمْ

Yaʿnī “Ben de sizleri (24) ṣevābım ve rıżām ile yād iderim.” İbn ʿAbbās raḍıyallāhu ʿanhümā buyurdı ki: اَذْكُرُونِي بِطَاعَتِي اَذْكُرْكُمْ بِمَعْرِفَتِي (25) dimekdir. Yaʿnī “Beni ṭāʿatım ile yād idiñ ben de sizi maʿrifetim ile yād ideyim.” Baʿżılar didi ki: “Beni niʿmet ve ucuzluḳ (26) bolluḳ vaḳtinde ẕikr idiñ ben de sizi ḳıtlıḳ ve darlıḳ ve belā vaḳtinde ẕikr ideyim.” Ve ehlü’l-meʿānī didiler ki: “Beni sizler (27) tevḥīd ü īmān ile ẕikr idiñ ben de sizi cennet ü rıḍvān ile ẕikr ideyim.” Ve baʿżılar didi ki: “Beni ḫulūṣ ile ẕikr (28) idiñ ben de sizi maʿāṣīden ve günāhlardan ḫalāṣ itmek ile ẕikr ideyim. Ve beni derūndan ḳalb ile ẕikr idiñ ben de sizi (29) günāhları maġfiret itmekle ẕikr ideyim. Ve beni duʿā ile ẕikr idiñ ben de sizi iḥsān itmekle ẕikr ideyim.” Ve Müslim ile (30) Buḫārī’de Ebī Hüreyre’den ḥadīṯ: قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: يَقُولُ اللهُ عَزَّ وَجَلَّ: «**أَنَا عِنْدَ ظَنِّ عَبْدِي، وَأَنَا مَعَهُ (31) إِذَا ذَكَرَنِي، فَإِنْ ذَكَرَنِي فِي نَفْسِهِ ذَكَرْتُهُ فِي نَفْسِي، وَإِنْ ذَكَرَنِي فِي مَلَإٍ ذَكَرْتُهُ فِي مَلَإٍ خَيْرٍ مِنْهُمْ، وَإِنْ تَقَرَّبَ إِلَيَّ (32) شِبْرًا تَقَرَّبْتُ إِلَيْهِ ذِرَاعًا، وَإِنْ تَقَرَّبَ إِلَيَّ ذِرَاعًا تَقَرَّبْتُ إِلَيْهِ بَاعًا، وَإِنْ أَتَانِي يَمْشِي أَتَيْتُهُ هَرْوَلَةً**»[229] Yaʿnī Ḥaḳḳ Teʿālā (33) buyurdı: «Ben ḳulumuñ ẓannı üzreyim ki ben anıñ ileyim ḳaçan benden istiġfār idüp ġufrān dilese ben ḳabūl idüp aña (34) maġfiret iderim. Ve eger benden kifāyet dilese kifāyetin iḥsān iderim.» Ve baʿżılar didi ki: ظَنِّ عَبْدِي’den murād recāyı ḳabūl (35) idüp iḥsān itmemi yaḳın bildügünden ʿafvını dilemekdir أَنَا مَعَهُ lafẓına ṣaḥīḥ ola, yaʿnī “Ben anı ʿafvde ve ġufrānda bildigi ileyim **[66ª]** (1) nedmde

[229] Buhârî, “Tevhîd”, 15. Ayrıca bk. Müslim, “Zikr”, 2; Tirmizî, “De‘avât”, 132; İbn Mâce, “Edeb”, 58.

benden raḥmet ü tevfīḳ ü hidāyet ü yardım dilese ḳamusun ḳabūl idüp iḥsān iderim.” Ve إِنْ ذَكَرَنِي فِي نَفْسِهِ ذَكَرْتُهُ فِي نَفْسِي (2) buyurdıġı nefsiñ luġatda maʿnāsı çoḳdur. Cümleden biri: نَفْسُ الشَّيْءِ şeyiñ ẕātı. İmdi Ḥaḳḳ (3) Teʿālā’nıñ ḥaḳīḳat-i ẕāt-ı şerīfi mevcūd ʿilm-i ġaybında andan eger beni ġaybım üzre ẕikr iderse ben de anı (4) ʿināyet[230] ü mücāzāt ile ẕikr iderim ki bir kimse anlara muṭṭaliʿ olmaya. وَإِنْ ذَكَرَنِي فِي مَلَإٍ ذَكَرْتُهُ فِي مَلَإٍ خَيْرٍ (5) مِنْهُمْ İmdi مَلَإٍ ḥalḳıñ ulları ve aʿlāları ve emri ṭutulanlarıdır. Bunı Muʿtezile ve anlara muvāfıḳ olanlar (6) melā’ikeler enbiyālardan efḍal olmasına sened itdiler. Ve anlara cevāb olunur ki: “Ekṣer Ḥaḳḳ Teʿālā ḥażretin ẕikr itmek (7) bir cemāʿat içinde olur ki içlerinde peyġamber yoḳ.” وَإِنْ تَقَرَّبَ إِلَيَّ شِبْرًا تَقَرَّبْتُ [إِلَيْهِ] ذِرَاعًا ḥadīṯiñ āḫirine ḳadar (8) bunlar ṣıfātdır, anı ẓāhirine almaḳ müstaḥīldir Ḥaḳḳ Teʿālā’ya elbetde teʾvīle muḥtācdır. Zīrā شِبْر ḳarışdır (ve) (9) ve ذِرَاع arşundur ve الْبَاع ḳulaçdır ve الْمَشْي yürimekdir ve الهَرْوَلَة yorġalamaḳ ile segirtmekdir. Bunlar Ḥaḳḳ Teʿālā’ya (10) müstaḥīldir. İstiʿāre ve mecāzen gelür. Bundan murād ḳul Ḥaḳḳ Teʿālā’ya ẕikr ü ṭāʿat ve ʿamel-i ṣāliḥ ile yaḳın olursa (11) Ḥaḳḳ Teʿālā ol ḳuluna niʿmetin ve luṭfun ve keremin ve iḥsānın ve raḥmetin ve feyż-i mevāhibin yaḳın eyler. Ve maʿnāsı (12) “Ḳulum ne ḳadar ṭāʿatım ve ẕikrim ziyāde ider ben de aña luṭf [u] kerem [ü] iḥsānım ziyāde eylerim.” وَإِنْ أَتَانِي يَمْشِي عَلَى طَاعَتِي أَتَيْتُهُ هَرْوَلَةً (13) Yaʿnī “Benim ṭāʿatım içün yürüyüp gelürse ben yorġalayaraḳ ḳarşularım.” dimekdir. Ammā murād (14) “Ben aña raḥmetimi ve niʿmetimi birden döküp yaġdıram.” dimekdir. Ve Müslim ile Buḫārī’de Ebī Hüreyre’den ḥadīṯ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ (15) صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: يَقُولُ اللَّهُ: «**أَنَا مَعَ عَبْدِي مَا ذَكَرَنِي وَتَحَرَّكَتْ بِي شَفَتَاهُ**»[231] «Ben ol ḳulum ileyim ḳaçan beni (ẕikr) (16) ẕikr eyleye, emrim ile dudaḳları oynaya.» Ve Müslim ile Buḫārī’de Ebī Mūsā el-Eşʿarī’den

[230] Metnin aslında bu kelime sehven “ināyet”olarak yazılmıştır.
[231] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 16/572 (No. 10976). Ayrıca bk. Buhârî, “Tevhîd”, 43; İbn Mâce, “Edeb”, 53. Metnin aslında bu hadisin Müslim’de bulunduğu belirtilmiştir ancak hadis Müslim’de yer almamaktadır.

ḥadīṯ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ (17) صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «مَثَلُ الَّذِي يَذْكُرُ رَبَّهُ وَالَّذِي لاَ يَذْكُرُ، مَثَلُ الحَيِّ وَالمَيِّتِ»[232] Yaʿnī «Ḥaḳḳ Teʿālāʾyı ẕikr iden ile (18) itmeyen[iñ] ḥāli ṣaġ diri kişi ile ölmüş cānı yoḳ kişiye beñzer.» Ve Müslim'de Ebī Hüreyre'den ḥadīṯ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ (19) صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «ذَهَبَ الْمُفَرِّدُونَ الَّذِينَ يَذْكُرُونَ اللهَ»[233] Yaʿnī «Cemīʿ-i işġāl-i dünyādan ʿuzlet idüp (20) Ḥaḳḳ Teʿālāʾyı ẕikr idenler gitdikde anlarıñ olduġı eyyāmıñ ḳarnı daḫı dögünüp gitdi.» Zīrā تَفَرَّدَ الرَّجُلُ dirler. (21) [Yaʿnī] "Kişi Ḥaḳḳ Teʿālāʾya ʿibādet ü ẕikr itmege ʿuzlet itdi."

وَاشْكُرُوا لِي وَلَا تَكْفُرُونِ

Yaʿnī "Baña ṭāʿat itmek ile (22) şükr idiñ emrime iṭāʿat ile ve emrime iṭāʿat itmeyüp maʿṣiyet itmek ile kāfir olmayıñ." Zīrā her kim Ḥaḳḳ Teʿālā (23) emrine iṭāʿat itdi oldı şākir ve her kim emrine ʿāṣī ola oldı kāfir.

Bakara 153

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اسْتَعِينُوا (24) بِالصَّبْرِ وَالصَّلَاةِ

Yaʿnī "Ey Ḥaḳḳ Teʿālāʾnıñ emrine inanup īmān getürenler! Āḫiret dilemeñiz ile üzeriñize (25) olan farżları edā itmege ṣabra ṣıġınup yardım dileyiñ andan ve beş vaḳt namāzı vaḳti vaḳtiyle edā idiñ (26) günāhları silmek içün." Ve bunda ʿibādetlerden bu ikisi ile maḫṣūṣ itmege bāʿiṯ zīrā bunuñ ikisinde bāḳī (27) ʿibādetlere yardım vardır. Ḳaldı ki الصَّبْرُ Ḥaḳḳ Teʿālāʾnıñ ẕāt-ı şerīfini mekārih ḥaml itmeden ḥabs itmekdir ve ʿibādetleriñ (28) ve sāʾir ṭāʿatların meşaḳḳatine taḥammül idüp anlara müdāvemet itmekdir ve anlardan teşekkī ve feryād itmeden ve maḥẓūrāta düşmeden (29) ictināb itmekdir. Ve ḫalḳdan ṣabr oruç deyüp anıñ ile tefsīr itdi. Ve kimisi anı cihād ile ġazā ile tefsīr (30)

[232] Buhârî, "De'avât", 66. Ayrıca bk. Müslim, "Salâtü'l-müsâfirîn", 211.
[233] Benzer lafız için bk. Müslim, "Zikr", 4, Tirmizî, "De'avât", 129; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 14/44 (No. 8290).

itdi. Ve ḳaldı ki namāza istiʿāne oldur ki namāzı kişi ḫużūʿ ve teẕellül ile Rabb'isine ve iḫlāṣ ile bend (31) itmekdir.

اِنَّ اللّٰهَ مَعَ الصَّابِرِينَ

Yaʿnī "Ol emrlere taḥammül idüp iṭāʿat idene Ḥaḳḳ Teʿālā muʿīn ve (32) nāṣırdır."

Bakara 154

وَلَا تَقُولُوا لِمَنْ يُقْتَلُ فِي سَبِيلِ اللّٰهِ اَمْوَاتٌ

Yaʿnī "Ġazāda fī-sebilillāh şehīd olanlara (33) 'Anlar öldiler ölidir.' dimeyiñ." Bu āyetiñ inmesine sebeb Bedr Ġazāsı'nda şehīd olanlaradır. Anlar on dört (34) kişi idi altısı muhacirlerden: Anlarıñ birisi ʿUbeyde bin el-Ḥāriṯ bin ʿAbdi'l-muṭṭalib ve ʿUmeyr bin Ebī Vaḳḳāṣ (35) ve ʿUmeyr bin ʿAbdi ʿAmr bin el-ʿĀṣ bin Faźle bin ʿAmr bin Ḫuzāʿa -laḳabı Ẕü'ş-şimāleyn idi bu Benī Ġabşān'dan idi- **[66ᵇ]** (1) ve biri Benī Saʿd bin Leyṯ bin Kināne'den ʿĀḳıl bin el-Bükeyr idi ve biri Ḥażret-i ʿÖmer bin el-Ḫaṭṭāb'ıñ ḳulı Mehcaʿ idi ve bir[i] Ṣafvān (2) bin Beyżā Benī el-Ḥāriṯ bin Fihr[234]'den idi. Ve enṣārdan olan sekiz kişi: Anlarıñ birisi Saʿd bin Ḫayṯeme ve Mübeşşir bin ʿAbdi'l-münẕir ve (3) Yezīd bin el-Ḥarṯ bin Saḥm ve ʿUmeyr bin el-Ḥumām ve Rāfiʿ bin el-Muʿallā ve Ḥāriṯe bin Sürāḳa ve ʿAvf ve Muʿavviẕ Ḥāriṯ bin Rifāʿa (4) bin Sevād nāmıñ oġulları -analarınıñ ādı ʿAfrā idi- rıḍvānullāhi ʿaleyhim ecmaʿīn. Bunlarıñ ḥaḳḳında ḫalḳ anda (5) didiler ki "Fülān vefāt idüp andan dünyānıñ naʿīmi ve leẕẕeti kesildi bu āyet indi." Ve baʿżılar didi ki: "Kāfirler (6) ve münāfıḳlar didiler ki: Muḥammed'iñ rıżāsını almaḳ içün ḫalḳ nefslerini ẓulm ile ḳatl idiyorlar. Anıñ ise bir fā'idesi (7) yoḳdur. Ḥaḳḳ Teʿālā bu āyeti indirdi ve bildirdi ki fī-sebīlillāh ġazāda vefāt iden şehīdler."

[234] Metnin aslında bu isim sehven "Benī el-Ḥarṯ bin Fihr" olarak yazılmıştır. Doğrusu için bk. Mustafa Ağırman, "Hâris b. Fihr", *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/196.

بَلْ اَحْيَاءٌ

Taḥḳīḳan (8) anlar ṣaġ, diridirler. Ḥaḳḳ Teʿālā anları ol demde iḥyā itdi ki ṣevāblarına ireler. Ve Ḥażret-i Ḥasan'dan rivāyet ki: "Şehīdler (9) Ḥaḳḳ Teʿālā ḳatında ṣaġlardır, rızḳları rūḥlarına ʿarż olunur ve anlara cennet ve naʿīmleri ve sürūr ʿarż olunur (10) andan mesrūr olurlar kāfirler ve firʿavnuñ ḳavmine aḫşam ve ṣabāḥ ervāḥlarına cehennem āteşi ʿarż olup kendilerini (11) elem ü ġamm büridigi gibi." İmdi bunda delālet var ki Ḥaḳḳ Teʿālā'ya muṭīʿ olanlar ḳabrlerinde ṣevāblarına irişüp niʿmetlenürler (12) ve kāfirler ḳabrlerinde cezālarına irişüp ʿaẕāblanurlar. **Eger dinürse ki:** Biz anları ölmüş, cānları yoḳ göreyoruz. Andan (13) {بَلْ أَحْيَاءٌ} ile [235]{لِمَنْ يُقْتَلُ فِي سَبِيلِ اللهِ اَمْوَاتٌ} dimeyiñ deyü nehy itmeniñ vechi nedir? **Ḫāzin dir ki:** Ġazāda şehīd (14) olanlar ġayrılara didigiz gibi anlara "Meyyitlerdir." dimeyiñiz. Zīrā anlar ṣaġdır ervāḥları cenāna irişür. Andan (15) ḫaberde vārid oldı ki: [236]"إِنَّ أَرْوَاحَ الشُّهَدَاءِ فِي حَوَاصِلَ طَيْرٍ خُضْرٍ تَسْرَحُ فِي الْجَنَّةِ" Yaʿnī "Şehīdleriñ rūḥları yeşil (16) ḳuşlar ḳurṣaġındadır. Anlar cennetde uçup dolaşurlar." Bu cihetden anlar ṣaġlardır. Ẓāhirde cānları cesedlerinden (17) çıḳmaḳ ile cesedleri öli görinür. Ve bir cevāb daḫı: Anlar ʿālem-i ġaybda Ḥaḳḳ Teʿālā ʿindinde ṣaġlardır. Zīrā āḫirete irdiler (18) bizler anları görmeyüz. Ḥaḳḳ Teʿālā'nıñ buyurdıġı gibi:

وَلٰكِنْ لَا تَشْعُرُونَ

Yaʿnī "Şehīdleriñ ṣaġ olduḳların görüp (19) duymazlar." Ve hem ḥaḳīḳat üzre bilmezler tā benim anlara bildirmem ile bilürler ṣaġ olduḳlarını. **Eger dinürse ki:** (20) Çünki Ḥaḳḳ Teʿālā'ya muṭīʿ olanlar daḫı ḳabrlerinde cennetiñ naʿīmlerine irişürler. Neden şehīdleri maḫṣūṣ itdi? (21) **Ḫāzin dir ki:** Anları maḫṣūṣ itdi ki ġayrılarından efḍal ve cennetde niʿmetleri anlardan ziyāde olmaġla. Zīrā (22) şehīdler cennetiñ yiyeceklerinden yiyüp leẕẕetlenürler ve

[235] Nâkıs iktibas. "**Allah yolunda öldürülenlere "ölüler"** demeyin. Hayır, onlar diridirler. Ancak siz bunu bilemezsiniz.", el-Bakara 2/154.
[236] Abdülkâdir b. Mulla Hevîş el-'Ânî, *Beyânü'l-me'ânî*, 5/106.

ġayrıları anlardan az tena‟umlenürler. **Ve bir cevāb** daḫı çünki evvel (23) Bedr’de şehīd olanlar içün “Anlar ölüp dünyānıñ niʿmetlerinden ve lezẕetlerinden kesildiler.” dimelerine cevābı redd idüp (24) “Maḫṣūṣ ol kişiler ṣaġdır ve cennetde tena‟umlenürler.” deyü maḫṣūṣ cevāb virdi.

Bakara 155

وَلَنَبْلُوَنَّكُمْ بِشَيْءٍ

Bundaki (25) lām ḳaṣemdir. Taḳdīri yaʿnī وَاللهِ لَنَبْلُوَنَّكُمْ بِشَيْءٍ gelür. Yaʿnī “Vallāhi ey ümmet-i Muḥammed sizleri bir şey ile imtiḥān (26) ve tecribe iderim ki siziñ baña ʿāṣī olanıñız ile muṭīʿ olanıñızı cümleye maʿlūm iderim.” Zīrā Ḥaḳḳ sübḥā[nehū] ve teʿālā’ya (27) ḳamu eşyā daḫı vücūda gelmezden evvel maʿlūmıdır Ḥaḳḳ Teʿālā’nıñ bilmesini nefy itmek degildir. Ve بِشَيْءٍ ile ẕikr idüp (28) eşyā buyurmadıġına bāʿiṣ **خَوْف** kelimesiniñ ḳamu maʿnāsına gitmesün deyü o bāḳī kelimelerinde daḫı öyle gelür. (29) Ve hem baʿżılar şey bir şeyden olmasına delālet itmesidir.

مِنَ الْخَوْفِ

Yaʿnī “Ḳatlden az şey ile.” İbn ʿAbbās raḍıyallāhu (30) ʿanhümā buyurdı ki: “**خَوْف** düşmāndır, sizleri bir düşmān ile ḳıtālde imtiḥān ideriz. Ve ḫavf bir mekrūha (31) düşmekdir, andan ḳalbe elem gelür.”

وَالْجُوعِ

Yaʿnī “Biraz ḳıtlıḳdan açlıġa düşüp yiyecegizi taḥṣīlde meşaḳḳat çekmeñiz (32) ile imtiḥān eylerim.”

وَنَقْصٍ مِنَ الْأَمْوَالِ

Yaʿnī “Biraz māllarıñız helāk olup ziyāna düşmeñiz ile imtiḥān eylerim.”

(**33**) وَالْأَنْفُسِ

Yaʿnī “Ve nefsleriñiz.” Ölüm ve ḳatl ile eksilmek üzre imtiḥān eyleriz.

وَالثَّمَرَاتِ

Yaʿnī “Siziñ (34) yemişleriñiz eksik itmekle tecribe iderim.” Baʿżılar didi ki: “Ḳıtlıḳ ile ki aġaçlardan taʿmīr ve devşürmek [e]ksilür.” (35) Ve ḥikāyet olundı ki: “İmām eş-Şāfiʿī bu āyetiñ tefsīrinde خَوْف Ḥaḳḳ Teʿālā’dan ḳorḫmaḳdır, وَالْجُوعِ Ramażān ayını **[67a]** (1) oruç ṭutmaḳ ile, وَنَقْصٍ مِنَ الْأَمْوَالِ māldan zekāt ve ṣadaḳa virmek ile, وَالْأَنْفُسِ nefsleri (2) marażlara düşürmek ile, وَالثَّمَرَاتِ evlādları öldürmek ile tefsīr itmiş.” Zīrā oġul ḳalbiñ yemişidir. (3) Andan Ebī Mūsā el-Eşʿarī’den ḥadīṯ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «**إِذَا مَاتَ وَلَدُ العَبْدِ قَالَ (4) اللَّهُ تَعَالَى لِمَلَائِكَتِهِ: أَقَبَضْتُمْ وَلَدَ عَبْدِي، قَالُوا: نَعَمْ، قَالَ: أَقَبَضْتُمْ ثَمَرَةَ فُؤَادِهِ، قَالُوا: نَعَمْ، قَالَ: فَمَا (5) قَالَ قَالُوا: أَحَمِدَكَ وَاسْتَرْجَعَ، قَالَ: ابْنُوا لَهُ بَيْتًا فِي الجَنَّةِ، وَسَمُّوهُ بَيْتَ الحَمْدِ**»[237]

Yaʿnī «Ḳaçan bir ḳuluñ oġlı (6) vefāt itse Ḥaḳḳ Teʿālā meleklere buyura ki: “Ḳulumuñ oġlunuñ cānını ḳabż itdiñiz mi?” Melā’ikeler “Belā (7) yā Rabb!” diyeler. Ḥaḳḳ Teʿālā buyura ki: “Anıñ cigeriniñ yemişini ḳabż itdiñiz mi?” Melā’ikeler “Belā yā Rabb!” diyeler. Andan (8) buyura ki: “Ol ḳulum ne söyledi.” Melā’ikeler “Yā Rabb! Saña ḥamd [ü] şenā idüp [238]{إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ} (9) didi.” diyeler. Ḥaḳḳ Teʿālā buyura ki: “İmdi varıñ cennetde aña bir ev yapup ol eviñ adını ḥamd [ü] şenā evi (10) ḳoyuñ.”» Bu ḥadīṯi Tirmiẕī iḫrāc idüp anı “ḥasen” didi. **Eger dinürse ki:** Bu ibtilānıñ muḳaddem beyān (11) itmesinde وَلَنَبْلُوَنَّكُمْ deyü ne ḥikmet bildirir? **Ḫāzin dir ki:** Anda ḥikmetler vardır: Birisi ḳaçan (12) ḳul bilse ki kendine belā gelecek nefsini ṣabr itmege tenbīh ider. Ol belā kendine indikde taḥammül idüp (13) feryād [ü] fiġān itmez ṣabr ider. Ve ḥikmetiñ birisi ḳaçan kāfirler görseler ki mü’minler dīnlerinde muḳīm (14) ve

[237] Benzer lafız için bk. Tirmizî, “Cenâ’iz”, 36; Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakî, *el-Âdâb*, thk. Ebû Abdillâh es-Sa‘îd el-Mendûh (Beyrut: Müessesetü’l-Kütübi’s-Sekâfiyye, 1408/1988), 306 (No. 756).

[238] Nâkıs iktibas. “Onlar; başlarına bir musibet gelince, **‘Biz şüphesiz (her şeyimizle) Allah’a aidiz ve şüphesiz O’na döneceğiz’** derler.”, el-Bakara 2/156.

ṣābitler ve kendilerine belā indikde ṣabr idüp feryād itmezler andan bu dīniñ ṣaḥīḥ olduġun (15) bilüp anlarıñ dīne girüp müslümān olmalarına bāʿiṣ olur. Üçünci ḥikmet Ḥaḳḳ Teʿālā bu belālar olmasını (16) evvelā Ḥażret-i Resūl'e bildirdi ve ḥażret daḫı ḳamuya iʿlām itdi. Ḳaçan ol belā indikde Ḥażret-i (17) Resūl ṣallallāhu ʿaleyhi ve selleme büyük muʿcizāt olur ki ġā'ibden ḫaber virmesi ile. Dördünci ḥikmet ol ki (18) münāfıḳlar īmān iẓhār itdiler ki mālları rızḳları ġanīmetlerden pay almalarıyla ziyāde olmaḳ ṭamaʿı (19) ile. Ḳaçan ki Ḥaḳḳ Teʿālā ol belālara mübtelā olacaḳların ḫaber virince ol demde mü'min ve münāfıḳ (20) ve ṣādıḳ ve yalancı bellü olup farḳ olunur. Beşinci ḥikmeti insān bir belāya mübtelā olduġı ḥālde (21) Ḥaḳḳ Teʿālā ḥażretine ḫulūṣı ziyāde olur ṣıḥḥatinden artıḳ. Ḳaçan kendine belā geldikde başlar Ḥaḳḳ Teʿālā (22) ḥażretin ẕikr ile tażarruʿ [u] niyāz ider ki andan beterine düşmeden Ḥaḳḳ Teʿālā'ya ṣıġınur ki andan anı (23) ḥıfẓ eyleye.

وَبَشِّرِ الصَّابِرِينَۙ

Yā Muḥammed! Kendilerini imtiḥān itmem içün üzerlerine belā indirüp (24) şiddetler ve mekrūhlar imtiḥān itdiklerime ṣabr itmeleri ile dayananlara sen beşāret idüp muştula.

Bakara 156

اَلَّذِينَ اِذَٓا اَصَابَتْهُمْ مُصِيبَةٌۙ (**25**)

Yaʿnī ki "Anlar ki kendilerine belā inüp mübtelā oldılar."

قَالُوٓا اِنَّا لِلّٰهِ (**26**)

"Dirler ki: Bizler Ḥaḳḳ Teʿālā'nıñ ḳulları ve mülküyüz." Bizlere bunda dilediġin ider. سَمِعْنَا وَ (27) أَطَعْنَا rāżıyuz emrine dünyāda.

وَاِنَّٓا اِلَيْهِ رَاجِعُونَۜ

“Ve ṣoñra āhiretde bizler ḳamu dīvān-ı ʿaliyyesine (28) dönüp varacaġız.” Ve Müslim’de Ümmü Seleme raḍıyallāhu ʿanhādan ḥadīṯ: قَالَتْ سَمِعْتُ رَسُولَ اللهِ (29) صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، يَقُولُ: «**مَا مِنْ عَبْدٍ تُصِيبُهُ مُصِيبَةٌ، فَيَقُولُ: {إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ}، (30) اللَّهُمَّ أْجُرْنِي فِي مُصِيبَتِي، وَأَخْلِفْنِي خَيْرًا مِنْهَا**، أَجَرَهُ اللهُ[239] فِي مُصِيبَتِهِ، وَأَخْلَفَ لَهُ خَيْرًا مِنْهَا»[240] (31) Yaʿnī Ümmü Seleme didi ki: İşitdim Ḥażret-i Resūl buyurur: «Ḳanġı ḳul ki kendine muṣībet iṣābet (32) idüp dise ki: **{إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ}** “Yā Rabb! Benim muṣībetimiñ ecrini vir ve beni andan ḫalāṣ (33) idüp ṣoñunda andan ḫayrlusunı iḥsān eyle.” Ḥaḳḳ Teʿālā anıñ muṣībetine ecrini idüp andan (34) ziyāde ḫayrlar iḥsān eyleye.» Ve baʿżılar didi ki: “Ḥaberde vārid oldı ki ḫiṭāb bozmadan: مَا أُعْطِيَ (35) أَحَدٌ مَا أُعْطِيتَ هَذِهِ الْأُمَّةَ. الِاسْتِرْجَاعُ عِنْدَ الْمُصِيبَةِ، وَلَوْ أُعْطِيهَا أَحَدًا لِأُعْطِيَ يَعْقُوب عَلَيْهِ السَّلَام، **[67b]** (**1**) أَلاَ تَسْمَعْ إِلَى قَوْلِهِ عِنْدَ فَقْدِ يُوسُف {يَا أَسَفَا عَلَى يُوسُف}[241] Yaʿnī “Bu ümmete virilen muṣībet vaḳtinde (2) **{إِنَّا لِلَّهِ}** dimeleri ezelden bir kimseye virilmedi. Eger ol virilse idi Ḥażret-i Yaʿḳūb ʿaleyhi’s-selāma virilür (3) idi. İşitmez misin Ḥażret-i Yūsuf ʿaleyhi’s-selāmı [faḳd] itdigi zamān {يَا اَسَفٰى} dimesini.” Eger virilse idi (4) **{إِنَّا لِلَّهِ}** dir idi, andan bir kimseye virilmedigi maʿlūm oldı. Ve baʿżılar didi ki: “Ḳul **{إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ}** (**5**) dimesi, yaʿnī ḳamu umūrımı Ḥaḳḳ Teʿālā’ya müfevvaż idüp teslīm itdim, andan baña nāzil olan belāya (6) rāżıyam. Zīrā ḳul anıñ ve emr andandır dimek.”

Bakara 157

أُولَٰئِكَ

Yaʿnī “Ṣıfatları bu vaṣf olunan üzredir.”

---

239 Bu ibâre hadis metninde “إِلَّا أَجَرَهُ اللهُ” olarak geçmektedir.

240 Müslim, “Cenâ’iz”, 4; Beyhakî, *Şu‘abü’l-îmân*, thk. Abdülali Abdülhamîd Hâmid (Riyad-Bombay, Mektebetü’r-Rüşd - Dârü’s-Selefiyye, 1423/2003), 12/182 (No. 9247); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 44/247 (No. 26635).

241 Nâkıs iktibas. “Onlardan yüz çevirdi ve, **‘Vah! Yûsuf’a vah!’** dedi ve üzüntüden iki gözüne ak düştü. O artık acısını içinde saklıyordu.”, Yûsuf 12/84. Benzer lafız için bk. Taberî, *Câmi‘u’l-beyân*, 3/224; ‘Ânî, *Beyânü’l-me‘ânî*, 5/105.

(7) عَلَيْهِمْ صَلَوَاتٌ مِنْ رَبِّهِمْ وَرَحْمَةٌ

“Anlarıñ üzerine Rabb’ilerinden maġfiret üzerine maġfiret ve raḥmet (8) üzerine raḥmet iner.” Zīrā İbn ʿAbbās raḍıyallāhu ʿanhümā صَلَوَاتٌ maġfiret ile tefsīr itdi ve aña ḥadīṯ (9) vārid oldı. Ḥażret-i Resūl ṣāllallāhu ʿaleyh «اللّٰهُمَّ صَلِّ عَلَى آلِ أَبِي أَوْفَى»[242] buyurdı. Yaʿnī «Yā Rabb! Atamıñ āline sen (10) çoḳ maġfiret ve raḥmet eyle.» الرَّحْمَة İbn ʿAbbās raḍıyallāhu ʿanhümā buyurdı ki: “Raḥmet Ḥaḳḳ Teʿālā’dan ḳullarına (11) niʿmet ve inʿām ve ifḍāl ve iḥsāndır. Ādemlerden birbirlerine şefḳat ve mülāyimliḳdir. Ve baʿżılar didi ki: “Raḥmet (12) ṣalādan ṣoñra ẕikr itmege bāʿiṯ elfāẓ u maʿnāları bol olmaḳ içün. Zīrā ṣalāt daḫı raḥmetdir. Ve (13) ʿArablar anı çoḳ iderler eger elfāẓ u maʿnā muvāfıḳ gelürse mübālaġa içün bizim deñiz deryā dimemiz gibi.” (14) Ve baʿżılar didi ki: “Teʾkīd içün tekrārladı.”

وَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُهْتَدُونَ

Yaʿnī “Bu {إِنَّا لِلَّهِ} dimege hidāyet (15) olunanlar ancaḳ bu emri ḳabūl idüp ṭutanlardır.” Ve baʿżılar didi ki “Ṣevāb ḳazanmaḳ ile cennete nāʾil olanlar (16) anlardır.” dimek. Ve baʿżılar didi ki “Ḥaḳḳ ile ṣavāb olana hidāyet olanlardır anlar.” dimek. Andan Ḥażret-i ʿÖmer (17) raḍıyallāhu ʿanh buyurdı ki: "نِعْمَ الْعَدْلاَنِ نِعْمَة العِلاَوَةُ" Yaʿnī “Maġfiret ile raḥmet iki denk ulu (18) niʿmet. Ve hidāyet üzerlerine bir denk daḫı ziyāde niʿmet ü iḥsān.” **Faṣl:** Belāya düşenleriñ ṣevābın (19) ve aña ṣabr idenleriñ ecrleri içün vārid olan ḥadīṯleri beyān ider. Buḫārī’de Ebī Hüreyre’den rivāyet olunan (20) ḥadīṯ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «مَنْ يُرِدِ اللَّهُ[243] خَيْرًا يُصِبْ مِنْهُ»[244] Yaʿnī «Ḥaḳḳ Teʿālā bir ḳuluna ḫayr (21) diledikde anı bir

[242] Buhârî, “Zekât”, 64; Müslim, “Zekât”, 176; Ebî Dâvûd, “Zekât”, 6; İbn Mâce, “Zekât”, 8.
[243] Hadis metninde “بِهِ” ilâvesi vardır.
[244] Buhârî, “Merzâ”, 1; Mâlik b. Enes el-Asbahî İmâm Mâlik, *el-Muvatta’*, nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Beyrut: Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-Arabî, 1406/1985), “Ayn”, 3; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 12/174 (No. 7235).

belā ile mübtelā eyler ki tā aña ecrini ide.” Ve Müslim ile Buḫārī’de Ebī Saʿīd ile Ebī Hüreyre’den (22) rivāyet olunan ḥadīṯ: «مَا يُصِيبُ الْمُؤْمِنَ مِنْ نَصَبٍ وَلاَ وَصَبٍ، (23) وَلَا حَزَنٍ وَلاَ أَذًى وَلاَ غَمٍّ، حَتَّى الشَّوْكَةِ شَاكُهَا، إِلَّا كَفَّرَ اللَّهُ عَنْهُ خَطَايَاهُ»[245] قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: Yaʿnī buyurdı ki: «Bir mü’min ḳula (24) bir yorġunluḳ, meşaḳḳat veyā maraż veyā ḥüzn veyā bir eẕiyyet veyā bir ġamm u elem ol ḳadar ki kendine bir diken batsa (25) Ḥaḳḳ Teʿālā ol ḳuluñ günāhlarını maḥv itmek ile keffāret ider.» Ve yine Müslim ile Buḫārī’de ʿAbdullāh’dan rivāyet (26) olunan ḥadīṯ: «مَا مِنْ مُسْلِمٍ يُصِيبُهُ أَذًى مِنْ مَرَضٍ، فَمَا سِوَاهُ إِلَّا حَطَّ اللهُ (27) عَنْهُ مِنْ سَيِّئَاتِهِ، كَمَا حَطَّ الشَّجَرَةُ وَرَقَهَا»[246] قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: Yaʿnī Ḥażret-i Resūl buyurdı ki: «Ḳanġı müslümāna marażdan ve ġayrı (28) belādan bir eẕiyyet iṣābet itse Ḥaḳḳ Teʿālā aġaç yapraḳların dökdügi gibi anıñ üzerindeki günāhlarından (29) öyle döker.» Ve bir daḫı Müslim ile Buḫārī’de Ebī Hüreyre’den rivāyet olunan ḥadīṯ: «مَثَلُ الْمُؤْمِنِ كَمَثَلِ الزَّرْعِ لَا تَزَالُ الرِّيحُ تَفِيئُهُ[247]، وَلَا تَزَالُ الْمُؤْمِنُ يُصِيبُهُ الْبَلَاءُ، وَمَثَلُ الْمُنَافِقِ (31) مَثَلَ شَجَرَةِ الْأَرْزِ، لَا تَهْتَزُّ حَتَّى تُحْصَدُ[248]»[249] قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ (30): Yaʿnī Ḥażret-i Resūl buyurdı ki: «Mü’min olan kişiniñ meṯeli ekine (32) beñzer; mādāmki rūzgār eser anı iki yanına yıḳar ve andan durmaz mü’mine belā iṣābet ider. Ve münāfıḳ selvī (33) veyā çam aġacına beñzer; bir şeyden ṣallanmaz tā kesilüp yıḳılmayınca.» Ve baʿżılar “الْأَرْزَةُ pek kökli olan aġaçdır (34) çınār aġacı gibi.” didiler. Ve daḫı Ḥażret-i Enes’den rivāyet olunan ḥadīṯ: «إِذَا أَرَادَ اللَّهُ بِعَبْدٍ خَيْرًا عَجَّلَ لَهُ الْعُقُوبَةَ فِي الدُّنْيَا، وَإِذَا أَرَادَهُ بِعَبْدٍ شَرًّا مَسَكَ عَنْهُ[250] حَتَّى (35) قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ:

[245] Benzer lafız için bk. Buhârî, “Merzâ”, 1; Müslim, “Birr”, 52; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 13/397 (No. 8027).

[246] Müslim, “Birr”, 45. Ayrıca bk. Buhârî, “Merzâ”, 13; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 6/116 (No. 3618).

[247] تَفِيئُهُ: تُمِيلُهُ

[248] تُحْصَدُ: تَسْتَحْصِدَ

[249] Müslim, “Sıfatü’l-münâfıkîn”, 58. Ayrıca bk. Tirmizî, “Emsâl”, 4; Buhârî, “Tevhîd”, 31; Beyhakî, *Şu‘abü’l-îmân*, 12/231 (No. 9321).

[250] Hadis metninde “بِذَنْبِهِ” ilâvesi vardır.

القِيَامَةِ»[252] (**1**) **[68ª]** يُوَافِيَ[251] يَوْمَ Yaʿnī Ḥażret-i Resūl buyurdı ki: «Ḳaçan Ḥaḳḳ Teʿālā bir ḳuluna ḫayr dilese aña dünyāda ʿuḳūbeti maraż (2) ve ġayr belā ile ʿacele tīz ider. Ve ḳaçan bir ḳuluna şerr dilese aña dünyāda bir belā işābet itdirmez ki yarın (3) āḫiretde ḳamu ʿiḳābını birden ide.» Ve bu senedlerle yine Ḥażret-i Resūl ṣallallāhu ʿaleyhi ve sellemden ḥadīṯ: قَالَ: (**4**) «إِنَّ أَعْظَمَ الجَزَاءِ مَعَ عِظَمِ البَلَاءِ، وَاللَّهِ[253] إِذَا أَحَبَّ قَوْمًا ابْتَلَاهُمْ، فَمَنْ رَضِيَ فَلَهُ الرِّضَا، وَمَنْ سَخِطَ (**5**) فَلَهُ السَّخَطُ»[254] Yaʿnī Ḥażret-i Resūl buyurdı: «İmdi Ḥaḳḳ Teʿālā'dan cezānıñ büyügi ulusı belānıñ büyügi ile (6) olur. Vallāhi eger Ḥaḳḳ Teʿālā bir ḳavmi sevse anları belālar ile mübtelā eyler. Anlardan her kim belāsına rāżı olup (7) ḥamd itdi andan daḫı Ḥaḳḳ Teʿālā rāżı olur. Ve her kim belāsından darılup ḫışma geldi Ḥaḳḳ Teʿālā'dan ancaḳ aña ḫışm [u] ġażab (8) irer.» Bunı Tirmiẕī iḫrāc itdi. Ve yine Tirmiẕī Ḥażret-i Cābir'den ḥadīṯ rivāyet itdi ki: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ (9) عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «يَوَدُّ أَهْلُ العَافِيَةِ يَوْمَ القِيَامَةِ حَتَّى يُعْطَى أَهْلُ الْبَلَاءِ الثَّوَابَ لَوْ أَنَّ جُلُودَهُمْ كَانَتْ (**10**) قُرِضَتْ فِي الدُّنْيَا بِالمَقَارِيضِ»[255] Yaʿnī Ḥażret-i Resūl buyurdı ki: «Yarın ḳıyāmet gününde dünyāda belāya (11) mübtelā olanlar verilen ṣevābı dünyāda belāya düşmeyenler gördükde dileyeler ki "N'olaydı dünyāda bizim derilerimiz (12) maḳaṣlar ile kesile idi ki bizler de bunlar gibi ṣevāba nā'il olaydıḳ." diyeler. Ve daḫı yine Tirmiẕī'de Ebī Hüreyre'den (13) ḥadīṯ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «مَا يَزَالُ البَلَاءُ بِالمُؤْمِنِ وَالمُؤْمِنَةِ فِي نَفْسِهِ وَوَلَدِهِ[256] حَتَّى (**14**)يَلْقَى اللَّهَ وَمَا عَلَيْهِ خَطِيئَةٌ»[257] Yaʿnī Ḥażret-i Resūl buyurdı: «Durmayup dā'im belālar mü'min kişiniñ ve mü'min (15) ḫātūnuñ nefsine ve evlādıña inmekdedir tā ḥużūr-ı

---

[251] يُوَافِيَ بِهِ :**يُوَافِيَ**

[252] Tirmizî, "Zühd", 56. Ayrıca bk. Ebû Ya'lâ el-Mevsılî, *el-Müsned*, thk. Hüseyin Selîm Esed (Dımeşk: Dârü'l-Me'mûn li't-Türâs, 1404/1984), 7/247 (No. 4254); Hâkim en-Nîsâbûrî, *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, thk. Mustafa Abdülkâdir Atâ (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1411/1990), 4/651 (No. 8799).

[253] وَإِنَّ اللَّهَ :**وَاللَّهِ**

[254] Tirmizî, "Zühd", 56; İbn Mâce, "Fiten", 23; Beyhakî, *el-Âdâb*, 1/294 (No. 721).

[255] Tirmizî, "Zühd", 58. Ayrıca bk. Beyhakî, *Şu'abü'l-îmân*, 12/316 (No. 9451); Süleymân b. Ahmed et-Taberânî, *el-Mu'cemü's-sagîr*, thk. Muhammed Şekûr Mahmûd el-Hâc Emrîr (Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1405/1985), 1/156 (No. 241).

[256] Hadis metninde "وَمَالِهِ" ilâvesi vardır.

[257] Tirmizî, "Zühd", 56. Ayrıca bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 13/248 (No. 7859); Beyhakî, *Şu'abü'l-îmân*, 12/265 (No. 9377).

Bārī’ye öyle vara ki üzerinde günāhlardan bir şey ḳalmamış ola.» (16) Tirmiẕī bunı “Ḥasen ve ṣaḥīḥdir.” didi. Ve Buḫārī’de Ebī Hüreyre’den rivāyet ile ḥadīṯ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: « **(17) قَالَ اللَّهُ تَعَالَى: مَا لِعَبْدِي المُؤْمِنِ عِنْدِي جَزَاءٌ، إِذَا قَبَضْتُ صَفِيَّهُ مِنْ أَهْلِ الدُّنْيَا ثُمَّ احْتَسَبَهُ، إِلَّا الجَنَّةُ»**[258] (18) Yaʿnī Ḥażret-i Resūl buyurdı ki: «Ḥaḳḳ celle ve ʿalā ḥażretleri buyurdı ki mü’min ḳulumuñ ehl-i dünyāsından (19) sevdigi ḳızını yā oġlunı ḳabż idüp cānın alsam aña ancaḳ muḳābelesine cennetim virmeden ġayrı bir cezām yoḳdur.» (20) Ve daḫı Saʿd bin Ebī Vaḳḳāṣ buyurdı ki: قُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، أَيُّ النَّاسِ أَشَدُّ بَلَاءً؟ قَالَ: «**الأَنْبِيَاءُ ثُمَّ الأَمْثَلُ (21) فَالأَمْثَلُ، يُبْتَلَى الرَّجُلُ عَلَى حَسَبِ دِينِهِ، فَإِنْ كَانَ دِينُهُ صُلْبًا اشْتَدَّ بَلَاؤُهُ، وَإِنْ كَانَ فِي دِينِهِ رِقَّةٌ هَوَّنَ (22) عَلَيْهِ**[259]**، فَمَا يَبْرَحُ البَلَاءُ بِالعَبْدِ حَتَّى يَتْرُكَهُ يَمْشِي عَلَى الأَرْضِ مَا عَلَيْهِ خَطِيئَةٌ»**[260] [Yaʿnī] Ḥażret-i Resūl ṣallallāhu ʿaleyhi (23) ve selleme didim ki: “Yā Resūlallāh! Ḳamu ḫalḳdan ḳanġısıdır belāları ḳavī olan?” Buyurdılar: «Peyġamberlerdir, anlardan (24) aşaġı olanlarıñ belāları mertebelerine göredir. Mertebesi yüce olanıñ dīnde belāsı daḫı ol ḳadardır. Kişiniñ belāsı (25) dīnine göredir. Eger dīni ḳavī, perk ise belāsı daḫı ḳavī olur ve eger dīni yufḳa ise belāsı daḫı yufḳa, āsān (26) olur. Durmayup belālar mü’min ḳula iner tā öyle ider ki yeryüzünde üzerinde günāhlarından bir şey ḳalmamaḳ ile yürür.» (27) Bunı Tirmiẕī iḫrāc idüp “Bu ḥadīṯ ḥasendir.” didi. Ḳavlühū teʿālā:

Bakara 158

اِنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَآئِرِ اللّٰهِ

(28) Bunda صَفَا cemʿdir, düz ḳayalar dimek. Bir dānesine صَفَاة dirler, düz ḳaya. Ve الْمَرْوَة gevşek yumuşaḳ ṭaşdır (29) cemʿi مَرْو’dir, yumuşaḳ gevşek ṭaşlar مَرْوَات gibi. Bunlar luġatdaki maʿnāsıdır lākin āyetde maḳṣūd Mekke’de (30) mesʿānıñ iki ṭarafında olan yüksecik tepelerdir. Anlara maḫṣūṣ olmaġla elif

---

258 Buhârî, “Rikâk”, 6; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 15/230 (No. 9393).

259 رِقَّةٌ ابْتُلِيَ عَلَى حَسَبِ دِينِهِ: **رِقَّةٌ هَوَّنَ عَلَيْهِ**

260 Tirmizî, “Zühd”, 56. Ayrıca bk. İbn Mâce, “Fiten”, 23; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 3/159 (No. 1607).

lām girüp الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ (31) oldı maʿrife ile. Ve شَعَآئِرِ اللهِ Ḥaḳḳ Teʿālāʾnıñ dīnіniñ ʿalāmetleridir, aṣlı luġatda الْإِشْعَار'dandır ki (32) إِعْلَام maʿnāsına ʿalāmet itmek birisine شَعِيرَة dinür ʿalāmet. Ve her şey ki Ḥaḳḳ Teʿālāʾnıñ ḳurbiyyetine, (33) emrine nişān ola namāz ve duʿā ve ḳurbān itmek gibi birisine şaʿīre dinür. مِنْ شَعَآئِرِ اللهِ Ḥaḳḳ Teʿālāʾnıñ (emr) (34) emriniñ ʿalāmetlerinden birisi andan meşāʿirüʾl-ḥacc ḥaccıñ ẓāhirde ḥavāss ile olan meʿālimleri, nişānları (35) anlar[a] şeʿāʾirüʾl-Ḥaḳḳ daḫı dinür. ʿArafāt'da vaḳfeye duracaḳ yer ve ḳurbān kesecek yer ve saʿy idecek yer gibi ḳamu menāsiküʾl-ḥacc **[68b]** (1) Ḥaḳḳ Teʿālā emrini ṭutmaġa iṭāʿat idenlere ʿalāmet [ü] nişān itdi. İmdi maʿnā "Ol iki tepeniñ arasında (2) saʿy itmek."

فَمَنْ حَجَّ الْبَيْتَ اَوِ اعْتَمَرَ

Yaʿnī "Her kim Beyt-i Şerīf'e varmaġa ḳaṣd iderse veyā Beyt-i Şerīf'i (3) ziyāret itmek dilerse ḥacc ḳaṣd itmekdir." Ve اِعْتِمَار ziyāret itmekdir zīrā الْعُمْرَةُ ziyāretdir, bu luġatdaki maʿnāsı (4) ve anda ʿumre getürmek ol ziyāretdendir. Ve lākin şerʿde maḫṣūṣ efʿāl olan menāsiküʾl-ḥacc "Bütün edā itmek." dimekdir.

(5) فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ اَنْ يَطَّوَّفَ بِهِمَا

"Ol Ṣafā ile Merve arasında saʿy idüp ve anları dolaşup ṭavāf (6) itse aña bir günāh yoḳdur." Zīrā جُنَاح'ıñ aṣlı الْجَنْحُ'dür ol ṭoġrı olan maḳṣūddan egriye meyl itmekdir. Ve bu (7) āyetiñ nāzil olmasına sebeb "Ol Ṣafā ile Merve'de iki put var idi. Ṣafā'da olana esāf ve Merve'de olan (8) puta nāʾile dirler idi. Cāhiliyyet eyyāmlarında ol iki puta taʿẓīm içün Ṣafā ile Merve arasında ṭavāf (9) iderler idi. Ḳaçan ki İslām geldi ol putları ḳırdılar ve müʾminler Ṣafā ile Merve arasında saʿy itmegi (10) ikrāh idüp çekindiler." Ḥaḳḳ Teʿālā bu āyeti indirüp anlarıñ arasında saʿy itmege emr itdi ve "Ḥaccıñ ʿalāmetlerindendir." (11) deyü ḫaber virdi. Ve Müslim ile Buḫārī'de ʿĀṣım bin Süleymān el-Aḥvel'den rivāyet ki: Didi ki: «Ḥażret-i Enes raḍıyallāhu (12) ʿanh ḥażretlerine didim ki:

“Sizler Ṣafā ile Merve arasında saʿy itmegi ikrāh ider miydiñiz?” Ḥażret-i Enes: “Belā, (13) ikrāh iderdik. Zīrā ol cāhiliyyet ʿalāmetlerindendir. Tā Ḥaḳḳ Teʿālā bu āyeti indirüp iẕin virince emrullāh[a] (14) iṭāʿat idüp ikrāhlıġımız gitdi.”»[261] Ve bir rivāyetde: «Medīneli enṣār Ṣafā ile Merve arasında saʿy itmegi ikrāh iderler idi (15) Ḥaḳḳ Teʿālā bu āyeti indirüp “Ol şeʿāʾirullāhdandır.” deyü ḫaber virdi.»[262] **Faṣl:** Ḥacc ile ʿumrede ziyāretde. İmdi (16) Ṣafā ile Merve arasında saʿy itmede ʿulemā iḫtilāf itdiler. Bir cemāʿāt anıñ vücūbuna ẕāhib oldılar. (17) Ol İbn ʿÖmer’iñ ve Cābir ve ʿA’işe’niñ ḳavlidir. Ve anıñla Ḥasan daḫı rivāyet itdi. Andan Mālik ve Şāfiʿī vücūbluguna (18) ẕāhib oldılar. Ve bir ḳavm taṭavvuʿ olmasına ẕāhib oldılar. Anlar İbn ʿAbbās raḍıyallāhu ʿanhümā ve anıñ ile İbn Sīrīn (19) bu ḳavli aldı. Ve eṣ-Ṣevrī ve Ebū Ḥanīfe “Rükn degildir anı terk idene ẕemm yoḳdur.” didiler. İbnü’z-Zübeyr ve Mücāhid (20) ve ʿAṭā’dan rivāyet ile ki “Anı terk idene bir şey lāzım gelmez.” dimelerinde İmām Aḥmed ibn Ḥanbel’e bu ḳaviller muḫtelif (21) olup bir maḥallde didi ki: "مَنْ تَرَكَ السَّعْيَ بَيْنَ الصَّفَا وَالْمَرْوَةِ لَمْ يَجُزْ حَجَّهُ"[263] Yaʿnī “Her kim Ṣafā ile Merve arasında (22) saʿy itmez ise anıñ ḥaccı cāʾiz degildir.” Ve bir yerde didi ki: "أَنْ لاَ شَيْءَ فِي تَرْكِهِ عَمْدًا أَوْ سَهْوًا وَلاَ يَنْبَغِي[264] أَنْ تَرْكُهُ"[265] Yaʿnī (23) “Anı ḳaṣden veyā sehven terk idene bir şey lāzım gelmez. Ve eger terk iderse andan itmesi dilenmez ve ʿāṣī olmaz.” Bunuñla (24) ḳamu cumhūr taṭavvuʿ olmasına ẕāhib oldılar. Ve bu iḫtilāf düşmesine bāʿiṣ ḳavlühū teʿālā: {فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ} buyurması. (25) Yaʿnī “Anı itmesinde bir günāh yoḳdur.” Bundan anıñ ḥükmüne vācib ve mendūb ve mübāḥ girdi. Ve āyetiñ ẓāhiri Ṣafā ile Merve (26) arasında saʿy itmek ne

---

[261] Buhârî, “Hac”, 80. Ayrıca bk. Buhârî, “Tefsîrü’l-Kur’ân”, 23; Müslim, “Hac”, 264; Tirmizî, “Tefsîrü’l-Kur’ân”, 3.

[262] Müslim, “Hac”, 264; Ebû ‘Avâne el-İsferâyînî, *Müstahrecü Ebî ‘Avâne*, thk. Eymen b. Ârif ed-Dımeşkî (Beyrut: Dârü’l-Maʿrife, 1419/1998), 2/331 (No. 3324).

[263] Benzer lafız için bk. Şâfiî, *el-Ümm*, 2/140; Taberî, *Câmi‘u’l-beyân*, 3/241.

[264] Metnin aslında bu kelime sehven “يَنْبَغِي” olarak yazılmıştır.

[265] Cemâlüddîn Ebü’l-Ferec İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-mesîr fî-‘ilmi’t-tefsîr*, thk. Abdurrezzâk el-Mehdî (Beyrut: Dârü’l-Kitâbi’l-Arabî, 1422), 1/126; Muhammed Alî es-Sâbûnî, *Revâ’iu’l-beyân Tefsîru âyâti’l-ahkâm*, thk. Hasan Abbâs eş-Şerbetlî (Dımeşk - Beyrut: Mektebetü’l-Gazzâlî - Müessesetü Menâhili’l-İrfân, 1400/1980), 1/141.

vācibligine ve ne vācib olmamasına delālet ider. Zīrā lafẓı bu üç ḳısma delālet ider: Anlar (27) vācib ve mendūb ve mübāḥdır. Bunlarıñ birine maḫṣūṣ delālet itmez. Ve Ḥażret-i İmām Şāfiʿī'niñ ve anıñla berāber olanlarıñ (28) "Ṣafā ile Merve arasında saʿy itmek ḥacc ile ʿumreniñ rüknlerinden bir rükndür." didiklerine senedleri İmām Şafiʿī'den (29) rivāyet ki: Ṣafiyye binti Şeybe nām ḫātūn dimiş ki: Baña Benī ʿAbdu'd-dār ḫātūnlarından Ḥabībe binti Ebī Tecrāt (30) nām ḫātūn ḫaber virdi ki: "Ḳureyş'den birḳaç ḫātūnlar ile āl-i Benī Ḥüseyn evine girdik ki Ḥażret-i Resūl ṣallallāhu (31) ʿaleyhi ve sellem Ṣafā ile Merve arasında saʿy iderken görelim saʿy itmesin deyü. Gördüm ki saʿy idiyor ve hem (32) öyle pek yelerdi ki omuzundaki izārları ve urbası açılup berāber döner gibi mübārek dizlerine ḳadar gördüm. (33) Ve işitdim buyururlar ki: **«اَسْعُوا فَإِنَّ اللهَ كَتَبَ عَلَيْكُمُ السَّعْيَ»**[266] Yaʿnī «Ṣafā ile Merve arasında saʿy idiñ. Zīrā (34) Ḥaḳḳ Teʿālā sizlere anda saʿy itmegi yazdı.»" Bunı sened itdiler. Ve Müslim ile Buḫārī'de ʿUrve ibnü'z-Zübeyr'den (35) rivāyet[267]: Ḥażret-i Resūl ṣallallāhu ʿaleyhi ve sellemiñ zevcesi ümmü'l-müʾminīn Ḥażret-i ʿA'işe radıyallāhu ʿanhāya didim ki: **[69ª]** (1) "Ben Ḥaḳḳ Teʿālā'nıñ buyurdıġı **{إِنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَآئِرِ اللهِ فَمَنْ حَجَّ الْبَيْتَ اَوِ اعْتَمَرَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ اَنْ يَطَّوَّفَ (2) بِهِمَآ}** āyetinde buyurdıġında görmeyorum anıñ ikisini ṭavāf itmeyenlere bir şey yoḳ." Ḥażret-i ʿA'işe baña didi ki: (3) "Eger öyle olaydı **لاَ يَطَّوَّفَ بِهِمَا** gelür idi. Ve lākin bu āyet ancaḳ enṣāra indi. Zīrā anlar menāt nām puta ṭaparlar (4) idi -Ol put ḳudeyd nām yeriñ ḳarşusunda idi.- ve Ṣafā ile Merve arasına çıḳup ol puta teveccüh ile (5) ṭaparlar idi. Ḳaçan ki İslām geldi anlar Ḥażret-i Resūl ṣallallāhu ʿaleyhi ve selleme suʾāl itdiler ki 'Yā Resūlallāh! (6) Bizler bunda ṭavāf iderdik.' deyince Ḥaḳḳ Teʿālā **{إِنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَآئِرِ اللهِ}** āyetin indirdi ki bundan (7) böyle ṭavāfıñız Ḥaḳḳ Teʿālā

[266] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 45/363 (No. 27367); Ali b. Ömer ed-Dârekutnî, *es-Sünen*, thk. Şuayb el-Arnaût vd. (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1424/2004), 3/291-292 (No. 2585); Şâfiî, el-*Müsned*, dznl. Sencer b. Abdullâh el-Câvelî (Kuveyt: Şirketü Garrâs, 1425/2004), 2/264; Beyhakî, *Ma'rifetü's-süneni ve'l-âsâr*, thk. Abdulmuʿtî Emin Kal'acî (Kahire: Dârü'l-Vefâ, 1412/1991), 7/251 (No. 9962);

[267] Buhârî, "Umre", 10; Müslim, "Hac", 360; Ebû Dâvud, "Menâsik", 55; Tirmizî, "Tefsîrü'l-Kur'ân", 3.

ḥażretiniñ emrini ḳabūle olsun.” Ve Müslim’de Ḥażret-i Cābir’den Ḥaccetü’l-Vedāʿ ṣıfatına (8) olan uzun ḥadīṯden budur ki: ثُمَّ خَرَجَ مِنَ الْبَابِ إِلَى الصَّفَا، فَلَمَّا دَنَا مِنَ الصَّفَا قَرَأَ: **{إِنَّ الصَّفَا و (9) الْمَرْوَةَ مِنْ شَعَائِرِ اللهِ}** «أَبْدَأُ بِمَا بَدَأَ اللهُ بِهِ» فَبَدَأَ بِالصَّفَا.[268] Yaʿnī “Andan Ḥażret-i Resūl ṣallallāhu ʿaleyhi ve sellem Ḥarem-i (10) Şerīf’iñ ḳapusundan Ṣafā’ya çıḳdılar. Ḳaçan ki Ṣafā’ya yaḳlaşdılar **{إِنَّ الصَّفَا والْمَرْوَةَ}** āyetini oḳuyup buyurdılar ki (11) «Ḥaḳḳ Teʿālā’nıñ iẓhār itdügüne başlayım.» deyüp Ṣafā’dan başladılar saʿy itmege.” Andan Şāfiʿī ve aña muvāfıḳ olanlar (12) “Ḥażret-i Resūl ṣallallāhu ʿaleyhi ve sellemiñ saʿy itdigi ṣābit olduḳdan ṣoñra bizlere saʿy itmek vācibdir.” didiler bu āyete (13) dayanup Ḥaḳḳ Teʿālā’nıñ [269]{فَاتَّبِعُوهُ} buyurmasıyla ve Ḥażret-i Resūl ṣallallāhu ʿaleyhi ve sellemiñ [270]«**خُذُوا عَنِّي مَنَاسِكَكُمْ**» (14) buyurmasıyla. Yaʿnī «Ḥaccıñızıñ menāsikini benim itdigimden alup anları idiñ.» Bunları sened itdiler. Ve vücūbı içün (15) ẓāhirde görinenden saʿy birḳaç kerre Ḥarem-i Şerīf’iñ yerlerinden bir yerinde segirtmeg[e] şurūʿ olundı aña kāmil (16) iḥrām ile daḫı gelinür. Öyle olduḳda rükn oldı ziyāret ṭavāfı gibi. Ve Ebū Ḥanīfe’niñ ve saʿyıñ (vācib) (17) vācib olduġun bilmeyenleriñ senedleri bi-ḳavlihī teʿālā: **{فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ اَنْ يَطَّوَّفَ بِهِمَا}** buyurması. “Bu vāciblerde (18) söylenmez ve hem anı teʾkīd idüp öyle olduḳda taṭavvuʿdur, vācib degildir.” didiler. Ve anlar cevāb evvelki āyetde (19) **{فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ}** buyurmasında. Bunda “Saʿy idene günāh yoḳdur.” dimek. Ve bu taḳdīr vācib ile mendūb (20) ve mübāḥ arasında müşterekdir. Bunda vācibligini nefy itmege delālet yoḳdur. Ve ikinci:

وَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًا

---

[268] Müslim, “Hac”, 147. Ayrıca bk. İmâm Mâlik, “Hac”, 40.

[269] Nâkıs iktibas. “İşte bu, benim dosdoğru yolum. **Artık ona uyun.** Başka yollara uymayın. Yoksa o yollar sizi parça parça edip O’nun yolundan ayırır. İşte size bunları Allah sakınasınız diye emretti.”, el-Enʿâm 6/153.

Nâkıs iktibas. “Bu (Kur’an) da bizim indirdiğimiz bereket kaynağı bir kitaptır. **Artık ona uyun** ve Allah’a karşı gelmekten sakının ki size merhamet edilsin.”, el-Enʿâm 6/155.

Nâkıs iktibas. “Şeytan, onlar hakkındaki zannını doğru çıkardı . İnananlardan bir grup dışında hepsi **ona uydular**.”, Sebe’ 34/20.

[270] Beyhakî, *Maʿrifetü’s-sünen*, 7/244 (No. 9943); Kurtubî, *el-Câmiʿ*, 1/39.

(21) Bunuñla sened ṭutmaḳ bu żaʿīfdi[r]. Zīrā bu تَطَوُّع'dan murād yalñız ol saʿy ile ṭavāf degildir. (22) Belki ġayr şey daḫı olmaḳ cāʾizdir. Aña Ḥasan ḥażretiniñ ḳavl[i] delālet ider "{وَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًا} ol dīnde (23) olan ṭāʿatlardan namāzda ve oruçda ve zekātda ve ḥaccda ve ʿumrede ve ṭavāfda ve ġayr ṭāʿatlarda (24) üzerine farż olanı edā itdikden ṣoñra ziyāde daḫı iderse ol idene ḫayrludur." didi, (25) ṣevābına nāʾil olur. Ve Mücāhid "وَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًا بِالطَّوَافِ بِهِمَا" didi. Yaʿnī "Ṣafā ile Merveʾde (26) taṭavvuʿ ṭavāf iderse bu anlarda ṭavāf itmegi farż itmeyenler yanındadır." Ve baʿżılar "Ṭavāfda (27) farżdan ṣoñra ziyāde ṭavāf itmek idene ḫayrludur." didi. Lākin "her ʿibādetde ziyāde itmek (28) farżdan ṣoñra" denilen ḳavl evlādır.

فَإِنَّ اللهَ شَاكِرٌ عَلِيمٌ

Yaʿnī "Ḥaḳḳ Teʿālā ḳullarına ṭāʿatların (29) bütün bilici, aña göre ṣevābların iḥsān idicidir." Zīrā شَاكِرٌ luġatda kendine olan (30) inʿām [u] iḥsānı iẓhār idicidir. Çünki الشُّكْرُ niʿmeti derūnda taṣavvur [u] dil ile çıḳarup (iẓhār) (31) iẓhār itmekdir. Ve Ḥaḳḳ Teʿālā anıñ ile vaṣf olunmaz. (Zīrā ẕāt) Zīrā ẕāt-ı pākine ne menfaʿatler irer[271] (32) ve ne żararlar irer. İmdi الشَّاكِرُ ṣıfatullāhda mecāzadır. Eger anıñ ile Ḥaḳḳ Teʿālā vaṣf olunursa (33) murād "Ḳullarına ṭāʿatlarına göre ṣevābların iḥsān itdigin anlara iẓhār idicidir." dimek. (34) Zīrā lafẓ luṭf ile ḳullarına iḥsānın iẓhārı üzre çıḳdı.

Bakara 159

اِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ (35) مَا اَنْزَلْنَا مِنَ الْبَيِّنَاتِ وَالْهُدٰى

Yaʿnī "Anlar ki kendilerine bizler āyātdan ve hidāyetden **[69b]** (1) indirdigimizi gizleyüp ketm iderler." Bunuñ sebebi Yehūdīlere indi. Zīrā Ḥażret-i Resūl ṣallallāhu ʿaleyhi ve sellemiñ ṣıfatını (2) ve recm āyetini ve dīn

[271] Metnin aslında bu kelime sehven "iden" olarak yazılmıştır.

aḥkāmından Tevrāt'da ẕikr olunan āyetleri gizleyüp ketm idenler anlar idi. Ve baʿżılar didi ki: (3) "Bu āyet ʿumūm üzerine indi. Umūr-ı dīnden lāzım olanı gizleyüp ṭālibe bildirmeyenler. Zīrā lafẓ-ı ʿāmmdır ve andan (4) lafẓıñ ʿumūmuna ʿibret olunur, sebebiñ ḫuṣūṣuna bakılmaz. Ve evvelki ḳavl ile diyenler Yehūdīlere indi. Zīrā anlar Ḥażret-i (5) Resūl'üñ ṣıfatını ketm itdiler. Ve كَتْم lafẓınıñ maʿnāsı bir şey beyān itmesi ve iẓhār itmesi lāzım iken gizleyüp anı (6) beyān itmemekdir. İmdi her kim dīn-i umūrundan bir şey gizleyen kişiniñ muṣībeti ġāyet ḳavī şedīd olur. Andan Müslim (7) ve Buḫārī'de Ebī Hüreyre'den rivāyet: «Eger Ḥaḳḳ Teʿālā bu iki āyeti indirmese idi ben aṣlā umūr-ı dīnden bir şey (8) söyleyüp iẓhār itmez idim. Anıñ birisi **{إِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ مَا}** ve birisi **{وَإِذْ أَخَذَ اللهُ مِيثَاقَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ لَتُبَيِّنُنَّهُ لِلنَّاسِ وَلَا تَكْتُمُونَهُ}**[272] **{اَنْزَلْنَا مِنَ الْبَيِّنَاتِ وَالْهُدٰى}** āyeti.»[273]

İmdi ʿulūm-ı dīni iẓhār itmek (10) farż-ı kifāye midir yoḫsa farż-ı ʿayn mıdır? Bunda iḫtilāf vardır. Ṣaḥīḥi umūr-ı dīnden baʿżılar birbirlerine (11) virüp beyān itmek olur ise ol gizlemek olmaz. Ve baʿżılar didi ki: "Bir ʿālime bildigi umūr-ı dīnden suʾāl (12) olunsa bir şey anı iẓhār idüp bildirmek aña vācibdir, ketm itmesi olmaz." Bu āyetiñ āḫiriniñ mūcibine dāḫil olur. Neʿūẕü billāh.

(13) مِنْ بَعْدِ مَا بَيَّنَّاهُ لِلنَّاسِ فِي الْكِتَابِ

Yaʿnī "Bizler anı kitābda ḫalḳa beyān itdikden ṣoñra gizlemeleri ile." (14) Bunda **ناس**'dan murād Benī İsrāʾīl'iñ ʿulemāları olur zīrā ṣıfat-ı Resūlullāh ṣallallāhu ʿaleyhi's-selāmı Tevrāt'da bildirmiş iken (15) gizlemeleri ile. Ve her kim kitābı Ḥaḳḳ Teʿālā'nıñ enbiyālarına indirdigi aḥkām murād iderse andan ḫiṭāb ḳamu (16) ʿulemālara olur.

---

[272] Nâkıs iktibas. "**Hani Allah, kendilerine kitap verilenlerden, 'Onu (Kitabı) mutlaka insanlara açıklayacaksınız, onu gizlemeyeceksiniz' diye sağlam söz almıştı.** Fakat onlar verdikleri sözü, arkalarına atıp onu az bir karşılığa değiştiler. Yaptıkları bu alışveriş ne kadar kötüdür!", Âl-i İmrân 3/187.

[273] Buhârî, "'İlm", 42; Müslim, "Fezâilü's-sahâbe", 160. Rivâyette geçen ikinci âyet Buhârî ve Müslim'de yer almamaktadır. Hâkim'in *Müstedrek*'inde geçmektedir. Bk. Hâkim en-Nîsâbûrî, *el-Müstedrek*, 1/190 (No. 366).

أُولَٰئِكَ يَلْعَنُهُمُ اللهُ

Yaʿnī “Anlar ki Ḥaḳḳ Teʿālā’nıñ indirdigi beyān ile hidāyeti ṣaḳlayup anı (17) Ḥaḳḳ Teʿālā’nıñ ḳullarına bildirmeyeler anlara Ḥaḳḳ Teʿālā laʿnet ider.” Ve laʿnet luġatda raḥmetden ḳoġup ıraḳ itmekdir.

(18) وَيَلْعَنُهُمُ اللَّاعِنُونَ

Yaʿnī “Ol Ḥaḳḳ Teʿālā’nıñ emrini gizleyenlere raḥmetden ḳoġulup ıraġ olanlar daḫı anları (19) laʿnet ider.” Ki sizler de Ḥaḳḳ Teʿālā’nıñ raḥmetinden ıraġ olasıñız deyü. Zīrā “Bizleriñ laʿnet olunmamıza sizler sebebsiñiz. (20) Ḥażret-i Resūl’üñ ṣıfatını bizlerden gizlediñiz ‘Kitābımızda yoḳdur.’ deyü bizler sizleriñ sözine inanup inkār (21) itmemiz ile nübüvvetine bu laʿnete müstaḥaḳḳ olduḳ.” diyeler. Ve İbn ʿAbbās raḍıyallāhu ʿanhümā buyurdı ki: “اللَّاعِنُونَ (22) ins ile cinnden ġayr olan maḫlūḳlardır. Zīrā ḥayevānlar dirler ki: Ādem oġulları maʿṣiyet itmeleriyle yaġmur (23) bizden kesilüp yaġmaz olup çayırlıġımız eksildi.” Ve baʿżılar didi ki: “اللَّاعِنُونَ ins ile cinndir. Zīrā Ḥaḳḳ Teʿālā (24) ʿaḳlī olan vaṣf ile anları vaṣf eyledi.” Ve baʿżılar did[i] ki: “Ehl-i İslām’dan iki kimseye laʿnet olunmaz. Maḫṣūṣ bunda maʿnā (25) Yehūdīler ile gāvurlara rāciʿdir. Zīrā Ḥażret-i Resūl ṣallallāhu ʿaleyhi ve sellemiñ ṣıfatını gizlediler.” Andan Ḥaḳḳ Teʿālā istiṯnā idüp:

Bakara 160

(**26**) اِلَّا الَّذِينَ تَابُوا وَاَصْلَحُوا وَبَيَّنُوا

Yaʿnī “Anlar ki tevbe idüp kendiyle Ḥaḳḳ Teʿālā arasında gizli ʿamel-i ṣāliḥ (27) ideler ve Ḥaḳḳ Teʿālā’nıñ emr itdügi gizledikleri ʿilmi beyān ideler ancaḳ.”

فَأُولَٰئِكَ اَتُوبُ عَلَيْهِمْ

Anlarıñ tevbelerin (28) ḳabūl iderim ve ʿafv iderim.

وَاَنَا التَّوَّابُ الرَّحِيمُ

Zīrā ben ḳullarımıñ ṣuçlarından geçici ve benden ġayrıya teveccüh (29) iden ḳalblerini hidāyet raḥmetim ile benden yaña çevirici ve ʿafv idiciyim.

Bakara 161

اِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَمَاتُوا وَهُمْ كُفَّارٌ (30) اُولٰٓئِكَ عَلَيْهِمْ لَعْنَةُ اللّٰهِ وَالْمَلٰٓئِكَةِ وَالنَّاسِ اَجْمَعِينَۙ

Yaʿnī “Anlar ki kāfir oldılar ve kāfir iken cānları (31) çıḳdı. Anlara Ḥaḳḳ Teʿālā laʿnet ider ve melāʾikeler laʿnet ider ve ḳamu ḫalḳ laʿnet iderler anlara.” Baʿżılar didi ki: (32) “Bu laʿnet yarın ḳıyāmet gününde kāfir Ḥaḳḳ Teʿālā dīvānına durduḳda Ḥaḳḳ Teʿālā aña laʿnet ider, dönüp (33) melāʾikeler daḫı aña laʿnet ider ve dönüp ḳamu ḫalḳ anlara laʿnet iderler.” **Eger dinürse ki:** Kāfir kendi (34) kendine laʿnet itmez ve ne anıñ dīninde ve milletinde olan aña laʿnet ider وَالنَّاسِ اَجْمَعِينَ buyurmasının maʿnāsı (35) nedir? **Ḫāzin dir ki:** Bunda birḳaç vech vardır: Birisi “Ḥaḳḳ Teʿālāʾnıñ النَّاس buyurmasından murād gāvurlara **[70ᵃ]** (1) düşmān olan müʾminler laʿnet iderler.” dimek. Ve ikinci “Yine kāfirler birbirlerini laʿnet iderler ḳıyāmet güni.” (2) Ve üçünci “Anlar ẓālimleri laʿnet iderler oysa kendileri kāfir olmaġla nefslerine ẓulm idüp ẓālim (3) oldılar, laʿnetleri kendi nefslerine oldı.”

Bakara 162

خَالِدِينَ فِيهَاۚ

Yaʿnī “Anlar ol laʿnetde dāʾimlerdir, aṣlā ḳurtulmazlar.” (4) Ve baʿżılar didi ki: “Cehennem nārında dāʾimlerdir, aṣlā ḳurtulmazlar. Bunda cehennemi ẕikr itmeyüp żamīrde buyurması (5) cehennemiñ şānınıñ ululuġundandır.”

لَا يُخَفَّفُ عَنْهُمُ الْعَذَابُ وَلَا هُمْ يُنْظَرُونَ

Yaʿnī̄ "ʿAẕāb anlardan aṣlā (6) ḫafīflenmez ve ne kendilerine biraz rāḥatlanmaga mühlet virilür." Ve baʿżılar didi ki: "ʿÖẕr dimeleri biraz miḳdār (7) daḫı rāḥat görmezler." Ve baʿżılar didi ki: "Anlara aṣlā raḥmet naẓarıyla baḳup merḥamet olunmazlar." **Faṣl:** (8) Aḥkāmdan bu āyete müteʿalliḳ olanları beyān ider. ʿUlemālar didiler ki: "Taʿyīn ile bir kāfiri laʿnet itmek cā'iz (9) degildir. Zīrā bilinmez ki ölüm ḥālinde belki İslām'a gelüp īmān ile vefāt ide." Zīrā Ḥaḳḳ Teʿālā bu (10) āyetde şarṭ eyledi [274]{وَهُمْ كُفَّارٌ} deyü. Eger kāfir olurlarsa andan laʿnet muṭlaḳ küfr ile cān viren kāfiredir. (11) Ve bir ḳavlde: "Kāfirlere laʿnet itmek cā'izdir." Bu ḥadīṯiñ mūcibince: « قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: **لَعَنَ اللهُ الْيَهُودَ، وَحُرِّمَتْ عَلَيْهِمُ الشُّحُومُ، فَحَمَلُوهَا، فَبَاؤُهَا**[275]» (**12**) Yaʿnī̄ «Ḥaḳḳ Teʿālā Yehūdīlere laʿnet ide. (13) Zīrā kendilerine iç yaġı yemegi Ḥaḳḳ Teʿālā ḥarām itdi anlar yüklenüp ṣatmaġa başladılar.» Ve baʿżılar "Kāfirlerden (14) bir kāfire laʿnet itmek cā'izdir." didiler anlarla ceng [ü] ḳıtāl cā'iz olması ile ve lākin ʿāṣīī olan mü'minleriñ birine (15) muʿayyen laʿnet itmek cā'iz degildir. Lākin ıṭlāḳ ile ḳamuya laʿnet olunur. Bu ḥadīṯ-i şerīf mūcibince: أَنَّ النَّبِيَّ (16) صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: «**لَعَنَ اللَّهُ السَّارِقَ، يَسْرِقُ الْبَيْضَةَ وَالْحَبْلَ فَتُقْطَعُ يَدُهُ**»[276] Yaʿnī̄ «Allāh laʿnet (17) ide ol ḫırsıza ki bir yumurṭa ve bir pārça ip çalar eli kesilür.» Ve yine Ḥażret-i Resūl, cesedine igne ile (18) dögün uran ḳarıya ve iden ḳarıya laʿnet itdi قَالَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «**لُعِنَتِ الْوَاشِمَةُ**

[274] Nâkıs iktibas. "Fakat âyetlerimizi inkâr etmiş ve **kâfir olarak** ölmüşlere gelince, işte Allah'ın, meleklerin ve bütün insanların lâneti onların üstünedir.", el-Bakara 2/161. Metnin aslında bu âyet bölümünün tefsiri yapılan (162.) âyette geçtiği belirtilmiştir fakat bir önceki âyette (161.) geçmektedir.

[275] **فَحَمَلُوهَا، فَبَاؤُهَا**: فَجَمَلُوهَا، فَبَاعُوهَا Buhârî, "Ehâdîsü'l-enbiyâ", 49; Müslim, "Müsâkât", 72; İbn Mâce, "Eşribe", 7.

[276] Buhârî, "Hudûd", 8; Müslim, "Hudûd", 7; İbn Mâce, "Hudûd", 22.

«وَالْمُسْتَوْشِمَةُ»[277] (19) deyü. Ve ribā yeyene ve virene laʿnet itdi.[278] Ve babasından ġayrıya intisāb idene laʿnet itdi.[279] Bunlar ḳamu *Ṣaḥīḥ*'dedir.

Bakara 163

(**20**) وَاِلٰهُكُمْ اِلٰهٌ وَاحِدٌ

Yaʿnī "Sizi ḫalḳ iden Allāh'ıñız birdir, şerīki [vü] naẓīri yoḳdur." Bu āyetiñ nāzil olmasına bāʿiṯ (21) Ḳureyş'iñ kāfirleri didiler ki: "Yā Muḥammed! Bizlere seniñ Rabb'iñi vaṣf eyle ve bir ḥāle enseb eyle." Ol dem bu āyet ile (22) İḫlāṣ sūresi nāzil oldı. Ve الْوَاحِدُ lafẓınıñ maʿnāsı birdir lākin ḥaḳīḳati ol taḳsīm olunmaz ve tebʿīż (23) olunmayan şeydir. İmdi vāḥid ṣıfatullāhda birlik ve naẓīri vü miṯli bir şey olmamaḳdır. Ve baʿżılar didi ki: "Vāḥid (24) anıñ ulūhiyyetde ve rubūbiyyetde şerīki yoḳdur. Zīrā müşrikler Ḥaḳḳ Teʿālā'ya şerīk ḳoşdılar. Anları yalan çıḳarmaġa (25) bu āyet indi {وَاِلٰهُكُمْ اِلٰهٌ وَاحِدٌ} Yaʿnī "Tañrıñız birdir, anıñ ulūhiyyetde ve rubūbiyyetde ve tevḥīdde şerīki ve (26) naẓīri yoḳdur." Bunda şerīkden ve taḳsīmden ve teşbīhden nefy eyledi. Allāh birdir efʿāline ḳarışur bir (27) ortaġı yoḳdur ḳamu maṣnūʿātında ve ẕātında ayaḳdaşı yoḳdur. Ve ṣıfātında birdir maḫlūḳunda aña beñzer (28) bir şey yoḳdur.

لَآ اِلٰهَ اِلَّا هُوَ

Yaʿnī "Allāh'dan ġayr tañrı yoḳdur ancaḳ Ḥaḳḳ sübḥānehū ve teʿālādır." Allāh bunda (29) ulūhiyyetden nefy idüp Ḥaḳḳ sübḥānehū ve teʿālā ẕāt-ı pākini ulūhiyyet ile iṯbāt itdi.

---

[277] Nâkıs iktibas. Hadisin tam metni şu şekildedir: «لَعَنَ اللهُ الْوَاصِلَةَ وَالْمُسْتَوْصِلَةَ، وَالْوَاشِمَةَ وَالْمُسْتَوْشِمَةَ» Bk. Buhârî, "Libâs", 83; Müslim, "Libâs", 119; Tirmizî, "Libâs", 25.

[278] Müslim, "Müsâkât", 105-106; İbn Mâce, "Ticârât", 58; Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eşʿas el-Ezdî es-Sicistânî, *es-Sünen*, thk. M. Muhyiddîn Abdülhamîd (Beyrut: Mektebetü'l-Asrıyye, ts.), "Savm", 77.

[279] Bk. Buhari, "Ferâiz", 29, Müslim, "Îmân", 115, İbn Mâce, "Hudûd", 36.

الرَّحْمٰنُ الرَّحِيمُ

Yaʿnī (30) "Ḥaḳḳ Teʿālā cemīʿ-i niʿmetlerin aṣlı ve ferʿi ile mevlāsıdır. Andan ġayr mevlāları yoḳdur gerek niʿmet ve gerek (31) niʿmet olunan ancaḳ oldur ḳullarına raḥmetiyle niʿmetleri iḥsān iden." Ve Esmā bint-i Yezīd raḍıyallāhu ʿanhādan (32) ḥadīṯ: Didi işitdim Ḥażret-i Resūl ṣallallāhu ʿaleyhi ve sellem: يَقُولُ: «اسْمُ اللَّهِ الأَعْظَمُ فِي هَاتَيْنِ الآيَتَيْنِ (33) {وَإِلٰهُكُمْ إِلٰهٌ وَاحِدٌ لَآ إِلٰهَ إِلَّا هُوَ الرَّحْمٰنُ الرَّحِيمُ} وَفَاتِحَةِ آلِ عِمْرَانَ {الم اللهُ لَا إِلٰهَ إِلَّا هُوَ الحَيُّ القَيُّومُ}[280] »[281] (34) Yaʿnī Ḥażret-i Resūl buyurur: «Ḥaḳḳ Teʿālā'nıñ ism-i aʿẓamı bu iki āyetdir: Birisi {وَإِلٰهُكُمْ إِلٰهٌ وَاحِدٌ لَآ إِلٰهَ إِلَّا هُوَ الرَّحْمٰنُ الرَّحِيمُ} (35) Ve birisi Āl-i ʿİmrān sūresiniñ evveli {الم اللهُ لَا إِلٰهَ إِلَّا هُوَ الحَيُّ القَيُّومُ}» didi. Bunı Ebū Dāvūd **[70b]** (1) ve Tirmiẕī iḫrāc idüp "Bu ḥadīṯ ṣaḥīḥdir." didiler.[282] Baʿżılar didi ki: "Ḳaçan bu āyet indikde müşrikler (2) didiler ki: Bu Muḥammed dir ki 'Siziñ tañrıñız birdir.' Eger sözi gerçek ise bize bir āyet indirsün deyince Ḥaḳḳ (3) Teʿālā bu gelen āyeti indirdi ki:

Bakara 164

اِنَّ فِي خَلْقِ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ

Yaʿnī "Bu yerleri gögleri ḫalḳ itmede anları (4) ḫalḳ ideniñ vaḥdāniyyetine delālet yoḳ mıdır fikr idiñ." Anıñ bu āyetlerine ve ʿacā'ib maṣnūʿātlarına naẓar idüp (5) anlarıñ ḫalḳ iden ṣāniʿi bir olduġuna iḳrār idiñ. Eger anıñ ṣāniʿi iki olaydı anlarıñ aḥvālleri bir ḥāl üzerine (6) muvāfıḳ olmaz idi ve efʿālleri bir düzeye gelmez idi. Bunlardaki ṣıfat-ı kemāl anlarıñ ḫāliḳları ve müdebbirleri (7) pīr ü ḳādir-i muḫtār oldıġın anlarıñ vücūdları āyeti delālet ider. Andan Ḥaḳḳ sübḥānehū ve teʿālā ʿacā'ib maḫlūḳātını (8) sekiz nevʿ olduġun beyān

[280] Nâkıs iktibas. **"Elif Lâm Mîm. Allah, kendisinden başka hiçbir ilâh bulunmayandır. Diridir, kayyumdur."**, Âl-i İmrân 3/1-2.
[281] Ebû Dâvûd, "Tefrîʿu ebvâbi'l-vitr", 23; Tirmizî, "Deʿavât", 65; İbn Mâce, "Duâ", 9; Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahmân b. el-Fazl ed-Dârimî, *es-Sünen*, thk. Hüseyin Selîm Esed ed-Dârânî (Suudi Arabistan: Dârü'l-Muğnî, 1412/2000), "Fezâilü'l-Kur'ân", 14.
[282] Metnin aslında önceki sayfada şu ifâde yazılıp silinmiştir: "Ve Tirmiẕī iḫrāc idüp 'Bu ḥadīṯ ṣaḥīḥdir.' didiler."

idüp birisi anlarıñ {إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ} bunda semāvāti cemʿ ile ve yeri (9) müfred dimege bāʿiṯ gögleriñ her biri bir cinsden ḫalḳ olup her biri birbirinden laṭīf ü şeffāf olmasından. Ve yeryüzi[283] (10) yalñız ṭopraḳdan ḫalḳ olmasıyla zīrā bir cinsdir, ve gögyüziniñ āyeti ḳubbelenüp ve yücelmesidir ki ne diregi (11) ve ne bir aṣılacaḳ yeri ve dayanacaḳ yeri olmadıġıdır ve anda güneşiñ ve ayıñ ve yıldızlarıñ görünmesidir. Ve yeryüziniñ (12) āyeti düzlenüp ṣu üzerine uzanup durmasıdır ve anda görinen ṭaġlar ve deryālar ve maʿdenler ve cevāhirler (13) ve çaylar ve aġaçlar ve yemişlerdir. Ve ikinci nevʿi ḳavlühū teʿālā:

وَاخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ

Yaʿnī "Gice ile gündüzüñ (14) birbirine muḫālif olmaları birbiri ardınca gelmeleri ve biri gidüp ol biri yerine gelmesi." Ve baʿżılar didi ki: "Anlarıñ iḫtilāfları (15) ḳıṣalup uzanmaları ve ziyāde ve eksik olmalarıdır ve aydınlıḳ ve ḳarañlıḳ olmasıdır. Ve bunda giceyi gündüzden (16) evvel dimege bāʿiṯ ẓulmet, ḳarañlıḳ evvel olmasındandır. Ve gice ile gündüzdeki āyet ʿibādullāhıñ aḥvālī niẓāmıdır. (17) Dirlik içün çalışmaları ḳazanmaġa gündüz oldı ve ol çalışmadan yorġunluḳlarından rāḥat itmege gice oldı ki (18) yatup uyuyup rāḥat ideler. Böyle olmaġla iḫtilāfları ʿibādullāhıñ meṣāliḥi taḥṣīl olmaġa oldı."

وَالْفُلْكِ (**19**) الَّتِي تَجْرِي فِي الْبَحْرِ

Üçünci nevʿi "Deñizde segirden gemilerdir." Bunda müfredi ve cemʿi birdir. Ve deryānıñ بَحْرِ ile (20) tesmiye olmasına bāʿiṯ bol ve düz olduġundandır. Ve gemileriñ āyeti bir rūzgār ile ilerü ve girü gitmeleridir ki (21) içi ḫalḳ ve yükler ile ṭolu iken çöküp durmaması tesḫīridir ve deñiz ki tesḫīr-i ṣu, ḳuvvet ṣāḥibi (22) iken gemiyi yüklenüp üzerinde ṭaşur. Ḫuṣūṣen anıñ ḳabarup

[283] Kelimeyi bölmemek için satır numarası sonra yazılmıştır.

dalġalanmasında gemilerde olanı ancaḳ Ḥaḳḳ Teʿālā (23) ḫalāṣ ider. Allāh iki olsa idi bunlarıñ birisi ḥuṣūle gelmez idi.

بِمَا يَنْفَعُ النَّاسَ

Dördünci nevʿidir. Yaʿnī (24) "Gemiye binüp bir yerden bir yere gitmeleri ve yükleyüp ticāret itmeleriyle menfaʿatlenmeleri ve rūzgār anları getürüp (25) götürmesiyle menfaʿatlenmeleridir." Ve bundaki āyet Ḥaḳḳ Teʿālā anlarıñ ḳalblerin binmege ḳavī itmese niçe ol gemilere (26) binerler idi ve ne gūne ticāret ve işlerin görüp menfaʿatlenürler idi. Zīrā Ḥaḳḳ Teʿālā dünyānıñ her bir ṭarafına irmege (27) maḫṣūṣ bir sebeb itdi. Anıñla ḳalbleri ḳavīlenüp muḫāṭaralara dalarlar deñiz ḳorḫusundan ve gemi batma ḳorḫusun (28) atup yollara girerler ne gūne ise menfaʿat görürler. Zīrā aña binen binmesi ve getürdigi yük ile menfaʿat görür.

(**29**) وَمَآ اَنْزَلَ اللّٰهُ مِنَ السَّمَآءِ مِنْ مَّآءٍ

Beşinci nevʿi "Ḥaḳḳ Teʿālā'nıñ gögden indirdigi ṣudan yaġmur." Murād semādan (30) buluṭdur. Zīrā ḳanġı şey ki üzeriñe yücelüp gölge eyleye ol semādır. Ḥaḳḳ Teʿālā ṣuyı gögde buluṭda ḫalḳ eyledi (31) yere indirüp.

فَاَحْيَا بِهِ الْاَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا

Yaʿnī "Yer ḳuruyup kendiden bir şey bitmeyüp ḳıtlıḳ olmuşken yaġmurı (32) indirüp yeryüzini iḥyā eyledi." Ve anı مَوْت ile tesmiye itmege bāʿiṣ mecāzendir.

Zīrā ḳuruyup kendide bir ot, (33) ekin bitmeyüp ve kendine yaġmur irmese meyyit meṣābesinde olur. Ve bundaki āyet yaġmuruñ yere inüp yer[in] ḥayāt bulmasıdır. (34) Zīrā Ḥaḳḳ Teʿālā yaġmuruñ inmesini cemīʿ-i ḥayevānātıñ ve nebātātıñ iḥyāsına sebeb itdi ve ḥācet vaḳtinde menfaʿati ḳadar (35) inmesi ve duʿā itmek ile yaġmur diledikde bir yere indirüp ol birine indirmemesini burhān itdi.

وَبَثَّ فِيهَا مِنْ كُلِّ دَآبَّةٍ

[71ª] (1) Yaʿnī̄ "Yeryüzünde her yüriyüp gidüp gelen ḥayevānları ve insānları ve sāʾir maḫlūḳları fırḳa fırḳa idüp (2) yeryüzine daġıtdı." Bu altıncı nevʿidir. Zīrā İbn ʿAbbās raḍıyallāhu ʿanhümā böyle cemīʿ-i yeryüzünde gezen maḫlūḳāt [diye] (3) tefsīr itdi. Ve bundaki olan āyet insānıñ cinsi ḳamusı birine döner ki ol Ādem ʿaleyhiʾs-selāmdır. Anlarda niçe (4) güne iḫtilāf var ki ṣūretde ve şeklde ve rengde ve dilde ve ḫūyda ve ḫilḳatde ve evṣāfda ve ġayrıda. İmdi (5) anıñ ḳamusına Benī Ādem dinür. Ve sāʾir ḥayevānlar daḫı anıñ gibi

وَتَصْرِيفِ الرِّيَاحِ

Bu yedinci nevʿi "Rūzgārlarıñ (6) ṣarf-ı ḳible." Şarḳī, ġarbī ve cenūb ve şimāl ve her biriniñ arasından esen yeller ki yerinden esmeyüp aralarından esen (7) aña daḫı رِيح dinür. Ve baʿżılar didi ki: "Anlarıñ taṣrīfler murād yavaş esen ve sert esen ve ısıcaḳ esen, (8) ṣoġuḳ esen dimekdir. Ve rūzgāra rīḥ dimeden bāʿiṣ ḳamu insān ü ḥayevāna rāḥat ü ḥayāt virdigi içündür." (9) İbn ʿAbbās raḍıyallāhu ʿanhümā buyurdı ki: [284]«اَعْظَمُ جُنُودِ اللهِ الرِّيحُ» Yaʿnī̄ «Ḥaḳḳ Teʿālāʾnıñ ulu ʿaskeri rūzgārdır.» (10) Ve baʿżılar didi ki: "Rūzgār ancaḳ ḫasta ṣaġaltmaġa ve maraża irdirmege eser müstaḥaḳḳ olmasına göre." (11) Ve baʿżılar didi ki: "Beşāret rūzgārları üçdür: Ṣabā vü şimāl ü cenūbdur. Lākin debūr[285] aña رِيحُ الْعَقِيمِ dirler. Ḥaḳḳ Teʿālā ʿĀd ḳavmini anıñla helāk itdi aña beşāret yeli dinmez. Ve rūzgārdaki āyet (13) rūzgār ġāyet laṭīfdir ne ṭutulur ve ne görilir öyle iken ġāyet ḳavīdir ki aġaçları ve ḳayaları (14) yerinden ḳoparır ve ulu bināları yıḳar. Ḳaldı ki ol ḳamu mevcūdātıñ ḥayātıdır eger bir göz ḳırpacaḳ ḳadar (15) ṭutulup esmese ḳamu cānlılar helāk olur ve yeryüzünde olan ḳamu şeyler çüriyüp murdār koḫalar."

(**16**) وَالسَّحَابِ الْمُسَخَّرِ بَيْنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ

[284] Begavî, *Meʿâlimüʾt-tenzîl*, 1/196; Hâzin el-Bağdâdî, *Lübâbüʾt-teʾvîl*, 1/99.
[285] Metnin aslında bu kelime sehven "debbūr" olarak yazılmıştır.

Sekizinci nevʿi "Yer ile gög arasında musaḫḫar olan buluṭdur." Ve aña (17) سَحَابٌ dimege bāʿiṯ pek yürimesinden. Zīrā اَلسَّحْبُ çeker gibi pek segirtmekdir ve buluṭlardaki āyet ẓāhiren göze (18) bir küçük faẓla buluṭ görinür ḳaçan ṣuyunı dökse ṣaḥrāları, dereleri seyl ile doldurur. İmdi bu sekiz nevʿde (19) olan āyetler Ḥaḳḳ Teʿālāʾnıñ mevcūdluguna ve ḳudretine ve ʿaẓametine ve birligine ulu delāletlerdir. Ve andan mülkünde (20) şerīki ve naẓīri olmaduġuna ulu burhānlardır. [286]{اِلٰهُكُمْ اِلٰهٌ وَاحِدٌ} buyurmasında murād-ı ʿizzeti budur ki:

لَاٰيَاتٍ (21) لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ

Yaʿnī "Bunları ʿaḳllarınıñ ṣāfīligi ile baḳup ḳalbleriyle ṣāniʿleriniñ vaḥdāniyyetini (22) fikr idenlere ulu āyetlerdir." Ki bu maṣnūʿātları anıñ birligine delālet itdi. Ve anlar اٰيَات ile cemʿ üzre (23) buyurmasına bāʿiṯ bunlarıñ her birinde niçe envāʿlar var ki her biri ḫāliḳları ve müdebbirleri ve muḫtār-ı (24) ṣāniʿleri ve ḳādir-i ilāhları mevcūd olduġuna ve diledigin itmesine delālet iderler.

Bakara 165

وَمِنَ النَّاسِ (25) مَنْ يَتَّخِذُ مِنْ دُونِ اللّٰهِ اَنْدَاداً

Yaʿnī "Müşriklerden ḫalḳ var ki Ḥaḳḳ Teʿālāʾdan ġayr birbirlerine (26) żıdd nizāʿcı ilāh idinürler." Zīrā اَلنِّدُّ miṯl ü naẓīrdir ve Ḥaḳḳ Teʿālā miṯlden ve naẓīrden münezzehdir. (27) Ve اَنْدَاد birbirine nizāʿ itdiren bütlerdir ki anlara ṭapanlar bizim putumuz siziñ putuñuzdan uludur (28) dimeleriyle nizāʿa düşmeden ol putlara endād denildi. Ve baʿżılar didiler ki endād ulular ve baş (29) olanlar ve büyüklerdir sözleri ḳamusuna yüridigi anları Ḥaḳḳ Teʿālāʾya ʿāṣīlige daʿvet itdiklerinde (30) anlara iṭāʿat iderler andan endād denildiler.

[286] Nâkıs iktibas. "**Sizin ilâhınız bir tek ilâhtır.** O'ndan başka ilâh yoktur. O, Rahmân'dır, Rahîm'dir.", el-Bakara 2/163.

يُحِبُّونَهُمْ كَحُبِّ اللهِ

Yaʿnī̄ “Anlar putlara meyl idüp öyle (31) severler ki müʾmin muvaḥḥid olanlar Ḥaḳḳ Teʿālāʾyı niçe severlerse ol putlara ṭapanlar da putları (32) öyle severler.” Ve baʿżılar didi ki: “Anlar putlar Ḥaḳḳ Teʿālā ḥażretin sevdikleri gibi severler (33) putlarıñ muḥabbetini Ḥaḳḳ Teʿālāʾnıñ muḥabbetiyle berāber iderler dimek.” Evvelki ḳavli diyenler kāfirlere (34) muḥabbetullāh iṯbāt itmedi ve ikinci ḳavli diyenler Ḥaḳḳ Teʿālāʾya kāfirlerde muḥabbet iṯbāt (35) itdi ve lākin putları Ḥaḳḳ Teʿālāʾya şerī̄k itdiler.

وَالَّذِينَ اٰمَنُوا اَشَدُّ حُباً لِلّٰهِ

[71ᵇ] (1) Ve anlar ki Ḥaḳḳ Teʿālāʾnıñ vaḥdāniyyetine inanup īmān getürdiler. Anlarıñ Cenāb-ı Kibriyāʾya muḥabbetleri (2) ġāyet ile ziyādedir. Zī̄rā anlar Ḥaḳḳ Teʿālāʾdan ġayrıyı iḫtiyār itmezler. Ve el-müşrikler Ḥaḳḳ Teʿālāʾdan (3) ġayr putlar idinüp aña ṭaparlar evvelki ḫālikların geçmek ile. Ve baʿżılar didi ki: “Kāfirler ḳaçan bir şiddete (4) düşseler putların geçüp Ḥaḳḳ Teʿālāʾya tażarruʿ iderler bu āyetde buyurdıġı gibi: [287]{فَإِذَا رَكِبُوا فِي الْفُلْكِ (5) دَعَوُا اللَّهَ مُخْلِصِينَ لَهُ} Yaʿnī̄ gemiye binseler Ḥaḳḳ Teʿālāʾya cān-ı göñülden ḫulūṣ ile tażarruʿ iderler. Ve ḳaçan (6) bolluġa çıḳsalar putlarına meyl idüp anlara ṭaparlar. Ve lākin müʾminler ẓāhirlerinde ve bāṭınlarda, darlıḳda (7) ve bolluḳda Ḥaḳḳ Teʿālāʾdan ġayrıya meyl itmezler ve ṣıġınmazlar.” Ve baʿżılar didi ki: “Müʾminler Rabbʾilerini birleyüp tevḥī̄d (8) iderler ve kāfirler çoḳ putlara ṭapmalarıyla muḥabbetleri bir puta eksilür.” Ve baʿżılar didi ki: “Ḥaḳḳ Teʿālā **{وَالَّذِينَ (9) اٰمَنُوا اَشَدُّ حُباً لِلّٰهِ}** buyurması çünki Ḥaḳḳ Teʿālā ḳullarını evvelen sevdi anlar da anı sevdiler. Ve her kim ki (10) maʿbūdı muḥabbet şehādet eyleye anıñ

[287] Nâkıs iktibas. “**Gemiye bindikleri zaman (fırtınaya yakalanınca kurtulmak için)** dini **Allah'a has kılarak O'na dua ederler.** Onları kurtarıp karaya çıkardığı zaman ise bir de bakarsın ki, Allah'a ortak koşuyorlar.”, el-Ankebût 29/65.

muḥabbeti kāmil ü ḳavī olur ve bu muḥabbetiñ bāḳī kelāmı in-şāʾallāh (11) [288]{يُحِبُّهُمْ وَيُحِبُّونَهُ} āyetinde gelür.

وَلَوْ يَرَى الَّذِينَ ظَلَمُوا

Bunda "yā" ile oḳunduḳda "Eger kāfir olup (12) kendi nefslerine ẓulm idenler kendilerini cehenneme atıldıḳların dünyāda görseler idi itdikleri küfrüñ (13) żararını bilürler idi ve ṭapdıḳları putlarıñ kendilerine menfaʿati olmadıġın bilürler idi." Ve eger (14) "tā" ile oḳunursa "Yā Muḥammed! Eger şirk ʿaẕābların görseñ idi ne gūne envāʿ dürlü ʿaẕāb." olur.

(**15**) اِذْ يَرَوْنَ الْعَذَابَ اَنَّ الْقُوَّةَ لِلّٰهِ جَمِيعاً

Yaʿnī "Bu Ḥaḳḳ Teʿālā'ya şirk idenler eger āḫiretde olunacaḳ (16) ʿaẕābların dünyāda görseler idi ol zamān bilürler idi ki cemīʿ-i ḳuvvet [ü] ḳudret Ḥaḳḳ Teʿālā ḥażretleriniñdir." (17) Zīrā gözleriyle gördüklerinde yaḳīnen ḳuvvet [ü] ḳudret Ḥaḳḳ Teʿālā'nıñ olduġun yaḳīnen bilüp ve göreler ki (18) umūr kendileriniñ inkār u küfr itdikleri gibi degildir.

وَاَنَّ اللّٰهَ شَدِيدُ الْعَذَابِ

Görüp bileler ki Ḥaḳḳ (19) Teʿālā kendine şirk idene ġāyet ile ḳavī ʿaẕāb idicidir.

Bakara 166

اِذْ تَبَرَّاَ الَّذِينَ اتُّبِعُوا مِنَ الَّذِينَ اتَّبَعُوا وَرَاَوُا الْعَذَابَ

(20) Yaʿnī "Anlar ki ol birlerine uydılar ve dönüp olduḳları kimesnelerden biri olup ırāġ oldılar." Yaʿnī (21) yarın ḳıyāmetde bu dünyā yüzünde sözlerinde

[288] Nâkıs iktibas. "Ey iman edenler! Sizden kim dininden dönerse, (bilin ki) Allah onların yerine öyle bir topluluk getirir ki, **Allah onları sever, onlar da Allah'ı severler**. Onlar mü'minlere karşı alçak gönüllü, kâfirlere karşı güçlü ve onurludurlar. Allah yolunda cihad ederler. (Bu yolda) hiçbir kınayıcının kınamasından da korkmazlar. İşte bu, Allah'ın bir lütfudur. Onu dilediğine verir. Allah, lütfu geniş olandır, hakkıyla bilendir.", el-Mâide 5/54.

küfr ü inkār olanlara uydılar idi üzerlerine (22) ʿaẕābıñ geldigin görüp ve kendilerden defʿ itmege ʿāciz olduḳlarında ol dünyādaki sözlerine uyduḳları (23) kişilerden biri olup biz bunlardan degilüz deyü ırag̱ olalar yine kendilerine fāʾide itmeye ol (24) biri olmaları. Ve baʿżılar didi ki "Yarın ḳıyāmetde şeyṭānlar insāndan biri olalar biz bunları aṣlā (25) azdırmadıḳ." deyü. Lākin ḳavl evvelkidir.

وَتَقَطَّعَتْ بِهِمُ الْاَسْبَابُ

Yaʿnī "Anlardan dünyāda aḳrabālıḳ (26) ve dostluḳ ve yārlıḳ ile birbirlerine yaḳınlıg̱a olan sebebler anlardan ʿaẕābı gördükleriyle kesilüp (27) birbirlerinden biri olalar." Ve baʿżılar didi ki: "Dünyāda mā-beynlerinde birbirlerine itdikleri ʿameller (28) anlardan kesildi. Zīrā dünyāda birbirlerini belādan ḳurtar[a]lar idi anda ḳamusuna geldi anları ḳurtaran (29) sebebleri kesildi." Ve baʿżılar didi ki: "Dünyāda birbirlerine yardım ve imdād ve nuṣret itmek içün (30) aralarındaki itdikleri yemīn ve ʿahdler anlardan kesildi. Ve السَّبَبُ luġatda ḫurmā devşürmege (31) anıñla ḫurmā aġacına çıḳdıḳları ipdir. Andan her şeyde aḳrabālıḳ ile ve muḥabbet ile ve dostluḳ (32) ve g̱ayr şey ile bir şey irişdirene sebeb denildi."

Bakara 167

وَقَالَ الَّذِينَ اتَّبَعُوا لَوْ اَنَّ لَنَا كَرَّةً فَنَتَبَرَّاَ (**33**) مِنْهُمْ

Yaʿnī "Anlara uyup tābiʿ olanlar diyeler ki: Eger bir daḫı dünyāya dönmemiz olaydı bunlar bizden bu ḳıyāmetde (34) nice biri oldılar ise bizler de anda anlardan biri olup ırāḳlanuruz."

كَمَا تَبَرَّؤُا مِنَّاۗ

"diyeler:" yaʿnī "Bizlerden (35) berī olduḳları gibi dünyāya varsaḳ anlardan berī olurduḳ."

كَذٰلِكَ يُرِيهِمُ اللّٰهُ اَعْمَالَهُمْ حَسَرَاتٍ عَلَيْهِمْ

Yaʿnī “Ḥaḳḳ Teʿālā **[72ª]** (1) anlara nice ʿaẕābı gösterdi ise dönüp anlara dünyādaki itdikleri maʿṣiyet ʿamellerin gösterir anlar (2) itdiklerine peşīmān olup nedāmet ile ḥasret çekerler.” Zīrā ol ʿaẕābı gördükleriyle kendileriniñ helāk olduḳların (3) bildiler. Zīrā ḥasret kişi elinden çıḳan şeye nādim olmaġla derūna irer bir ġamm u elemdir. Ve baʿżılar didi ki: “Ḥaḳḳ (4) Teʿālā anlara ḥasenāt olan ʿamellerin ecrlerini gösterir anlar itmediklerine peşīmān olup ḥasret çekerler ol (5) ʿamelleri żāyiʿ itdiklerine.” Ve baʿżılar didi ki: “Anlara cennetdeki menzilleri ʿarż olunup anlara dirler ki: (6) ‘Eger Ḥaḳḳ Teʿālā emrine iṭāʿat ideydiñiz sizleriñ idi, itmediñiz müʾminler aldılar.’ dinince anlar iṭāʿat üzre (7) olmadıḳlarına nādim olup kendilerinden ol menzilleriñ gitmelerine ḥasret çekeler.”

وَمَا هُمْ بِخَارِجِينَ مِنَ (8) النَّارِ

Andan anlar aṣlā cehennem āteşinden çıḳup ḳurtulmaları olmaya.

Bakara 168

يَا اَيُّهَا النَّاسُ كُلُوا مِمَّا فِي الْاَرْضِ (9) حَلَالاً طَيِّباً

Yaʿnī “Ey insānlar! Yeryüzünde olanlarıñ ḳamusunı ḥelāl, eyü olmaḳ üzre yiyüp ṣafālanuñ.” (10) Bu āyet Ṣaḳīf ve Ḫuzāʿa ve ʿĀmir bin Ṣaʿṣaʿa ve Benī Müdlic ḳabīlelerine indi. Zīrā anlar ḳaçan ki ḥarş ve (11) enʿām ve un ḳarın ṭoġuran ḥayevānı yemege ve putlara neẕr olan ḥayevānı yemege ve bayḳuş ve anıñ gibi gice (12) ḳuşların fāl[ını] ḥarām itdiler idi. Ḥaḳḳ Teʿālā anlarıñ ḥarām itdiklerin çözüp ḥelāl itdi. Zīrā ḥelāliñ (13) aṣlu’l-ḥall ki dügüm ve ġayr çözmekdir andan gelür. Ve الطَّيِّبُ kişi yediginden leẕẕet almadandır ve müslümān olan (14) ḥelālden leẕẕet alup ḥarāmdan ikrāh ider. Ve baʿżılar “الطَّيِّبُ pāk olandır.” didiler. Zīrā insān murdārı (15) ḳabūl itmeyüp nefs andan ikrāh ider.

وَلَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِۚ

Yaʿnī “Şeyṭānıñ yüridigi (16) yollarda yürimeyiñ.” Ve baʿżılar didi ki: “Şeyṭāna uyup anıñ eṣāretine ve żilletlerine düşmeyiñ dimekdir. Bunda (17) maʿnāsı ṣaḳınup ḥaẕer idiñ, Ḥaḳḳ Teʿālā[nın] sizlere çözüp ḥelāl itdiklerini şeyṭāna uymañız ile yine anlara (18) bend olmayıñ anıñ iġvāsı ile.” Ve baʿżılar “خُطُوَات maʿāṣī itmege neẕrlerdir.” didiler. Ve baʿżılar [didi:] “Anlar günāhlardan (19) ḥaḳāret ile baḳdıġıñ günāhlardır ammā Ḥaḳḳ ḳatında büyükdür.” Ve andan ḥaẕer itdirmeniñ aṣlını beyān idüp (20) buyurdı:

اِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُبِينٌۚ

Yaʿnī “Şeyṭān taḥḳīḳ sizlere bellü, açıḳ düşmāndır.” Anıñ düşmān (21) olduġı sizlere ẓāhirdir ki atañız Ādem ʿaleyhi’s-selāma secd[e] itmedügünden berī düşmāndır. Andan düşmānlıḳda (22) ne idecegin beyān idüp buyurdı:

Bakara 169

اِنَّمَا يَأْمُرُكُمْ بِالسُّوءِ وَالْفَحْشَاءِ

Ancaḳ ol sizlere ideni żarara ve (23) rüsvāylıġına düşürecek günāhlar itmegi emr ider. Ve büyük bir maʿṣiyetler itmegi emr ider ki sizleri ġażabullāh[a] (24) düşüre[n] fiʿller ve sözler ile. Ve İbn ʿAbbās raḍıyallāhu ʿanhümā buyurdı ki: “سُوءُ şerʿde kendine ḥadd [ü] taʿzīr (25) lāzım gelmeyen ṣuçdur. Ve الْفَحْشَاءُ idene taʿzīr lāzım u vācib olan ṣuçdur.” Ve baʿżılar “الْفَحْشَاءُ zinādır.” (26) didiler. Ve baʿżılar “Buḫuldür.” didiler.

وَاَنْ تَقُولُوا عَلَى اللهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ

Yaʿnī “Ḥaḳḳ Teʿālā ḥażretine ve anıñ ḳatında (27) ulu günāh olan bilmediğiñiz sözleri söylersiñiz.” Ol sözler ölmüş bulunan balıḳ ve deve leşidir. Anları (28) ancaḳ cemīʿ fāsid olan meẕhebler ehli yerler. Zīrā Ḥaḳḳ Teʿālā’dan leşler yemege iẕin gelmedi ve ne Ḥażret-i Resūl ṣallallāhu ʿaleyhi (29) ve sellemden

ḥadīṯ vārid oldı. **İmdi** bil ki şeyṭānıñ emr itdigi ol vesveselerdir ki kişi ol fikrleri ḳalbinde (30) bulmadan ʿibāretdir ve ol fikrleriñ bāṭında māhiyyeti bāṭında ḥurūf u ṣavt ile düzülmüş gizli sırlardır. (31) Ẓāhirde aġızdan çıḳan sözlere beñzer. Zīrā söz daḫı bāṭında evvel ḥurūf u ṣavt ile düzülmeyince ẓāhirde (32) aġızdan gelmez. İmdi bu fikrleriñ insānıñ bāṭınında fāʿili Ḥaḳḳ Teʿālā'dır anları īcād eyleyen. Ḳaldı ki şeyṭān (33) ʿaraż gibi bir şeydir. Ḥaḳḳ Teʿālā'dır anı aña taḳdīr iden. Andan Ḥażret-i Resūl ṣallallāhu ʿaleyhi ve sellemden ṣaḥīḥ ḥadīṯ-i (34) şerīf vārid oldı ki: [289]«إِنَّ الشَّيْطَانَ يَجْرِي فِي ابْنِ آدَمَ مَجْرَى الدَّمِ»

Yaʿnī «Şeyṭān ibn-i Ādem'iñ cesedinde ḳan (35) yüridigi ṭamarlarında ḳan gibi yürür.» Bunı böyle taḳdīr itmesine bāʿiṯ insānıñ bāṭınına gelen fāsid fikirlerdir dimek.

Bakara 170

(1) وَاِذَا قِيلَ لَهُمُ اتَّبِعُوا مَا اَنْزَلَ اللّٰهُ [72b]

Yaʿnī "Eger anlara dinürse ki Ḥaḳḳ Teʿālā ḥażretinden nāzil olan kitāba ve emre (2) uyup kitāba inanup ve emrini ṭutuñ." Bunda لَهُمْ maʿnāsındaki żamīr ẕikr olunan āyetlerden ġayrıya gelür. Ve (3) baʿżılar didi ki: "Bu āyet evvelki āyete muttaṣıldır ki [290]{وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَتَّخِذُ مِنْ دُونِ اللَّهِ أَنْدَادًا} āyetine. Anlar ʿArabларıñ (4) müşrikleri idi." Ve baʿżılar didi ki: " [291]{يَا أَيُّهَا النَّاسُ كُلُوا مِمَّا فِي الْأَرْضِ} āyetine muttaṣıldır kendilerine ḥarām itdiklerin (5) yemede." Ve İbn ʿAbbās raḍıyallāhu ʿanhümā buyurdı ki: Ḳaçan Ḥażret-i Resūl ṣallallāhu ʿaleyhi ve sellem Yehūdīleri İslām'a daʿvet idince (6) Rāfiʿ ibn Ḫārice ve Mālik ibn ʿAvf

[289] Benzer lafız için bk. Buhârî, "Ahkâm", 21; İbn Mâce, "Sıyâm", 65; Ebû Dâvûd, "Edeb", 90.
[290] Nâkıs iktibas. "**İnsanlar arasında Allah'ı bırakıp da O'na ortak koşanlar vardır.** Onları, Allah'ı severcesine severler. Mü'minlerin Allah'a olan sevgisi daha güçlü bir sevgidir. Zulmedenler azaba uğrayacakları zaman bütün kuvvetin Allah'ın olduğunu ve Allah'ın azabının pek şiddetli olduğunu bir bilselerdi!", el-Bakara 2/165.
[291] Nâkıs iktibas. "**Ey insanlar! Yeryüzündeki şeylerin** helâl ve temiz **olanlarından yiyin**! Şeytanın izinden yürümeyin. Çünkü o sizin için apaçık bir düşmandır.", el-Bakara 2/168.

قَالُوا بَلْ نَتَّبِعُ مَآ اَلْفَيْنَا عَلَيْهِ اٰبَآءَنَآ

didiler, yaʿnī̄ “Atalarımız ve dedelerimizde bulduġumuz (7) putlara ṭapmalarına uyup anlara ṭaparız.” Bu [292]{مَنْ يَتَّخِذُ} āyetine muttaṣıl diyenleriñ ḳavli. Ve [293]{كُلُوا مِمَّا فِي الْأَرْضِ} diyenleriñ (8) ḳavlinde “Atalarımızdan bulduġumuz ḥelāl [ü] ḥarāmı ṭutup aña uyarız. Zīrā anlar bizlerden ḫayrlu idi ve bizlerden ziyāde anlar (9) bilürler idi.” didiler.

اَوَلَوْ كَانَ اٰبَآؤُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ شَيْـًٔا وَّلَا يَهْتَدُونَ

Yaʿnī̄ “Anlarıñ uyduḳlar[ı] ataları (10) ve dedeleri umūr-ı dīnden bir şey bilmezler idi ve ṣavāb olana bir yol bulmazlar idi.” Anlarıñ bildikleri ancaḳ umūr-ı (11) dünyā idi. Bunuñ lafżı maḫṣūṣdur lākin ʿumūma gelür andan anlara meṯel getürdi.

Bakara 171

وَمَثَلُ الَّذِينَ كَفَرُوا كَمَثَلِ (**12**) الَّذِي يَنْعِقُ بِمَا لَا يَسْمَعُ اِلَّا دُعَآءً وَنِدَآءً

Yaʿnī̄ “Yā Muḥammed! Seniñ kāfirlere vaʿż [u] naṣīḥat idüp anları Ḥaḳḳ Teʿālā’nıñ (13) dīnine daʿvet itmek çobānıñ ḳoyunlara ḥayḳırup bağırmasına beñzer. Ḳoyunlar çobānıñ bağırmasından ancaḳ hemān bir (14) āvāz işidirler ve ne didügün fehm eylemezler.” Kāfirler de seniñ ancaḳ vaʿżıñda ve Ḥaḳḳ’a daʿvet itmekde hemān seniñ (15) ṣadāñı işidüp ne buyurdıġıñ bilmezler. Bunda Ḥażret-i Resūl ṣallallāhu ʿaleyhi ve sellemi Ḥaḳḳ’a daʿvet itmesiyle çobān (16) menzilinde ḳoduġı ve kāfirleri ḥayevān ḳoyun itdi. نَعِيق ancaḳ çobānıñ ḳoyunlara çaġırması āvāzıdır, ġayrıya denilmez. (17) Bundan murād küffār daḫı hemān Ḥażret-i Resūl ṣallallāhu ʿaleyhi ve sellemiñ hemān āvāzını

[292] Nâkıs İktibas. “İnsanlar arasında Allah’ı bırakıp da O’na ortak koşanlar vardır. Onları, Allah’ı severcesine severler. Mü’minlerin Allah’a olan sevgisi daha güçlü bir sevgidir. Zulmedenler azaba uğrayacakları zaman bütün kuvvetin Allah’ın olduğunu ve Allah’ın azabının pek şiddetli olduğunu bir bilselerdi!”, el-Bakara 2/165.
[293] Nâkıs iktibas. “… **Yeryüzündeki şeylerin** helâl ve temiz **olanlarından yiyin**! ...”, el-Bakara 2/168.

işidüp maʿnāsından (18) fehm itmekle bir menfaʿate irmezler. Ve baʿżılar didi ki: "Kāfir olanlar ʿaḳllarınıñ ve fehmleriniñ azlığından Ḥaḳḳ Teʿālā'nıñ vaḥdāniyyetinden (19) ve Resūl'ünüñ ḥaḳḳ peyġamberliginden bir şey bilmediklerinden Ḥażret-i Resūl'üñ anları daʿvetinden bir şey añlamadıḳları ḥayevānlardan (20) kendilerine ḥayḳırılan ḥayevānlara beñzerler ki emr ü nehyden bir şey añlamayup hemān ḳurı āvāzı işidirler. Bu maʿnāda kendine (21) çaġrılanlar çaġırandan ayrı oldı." Ve baʿżılar didi ki: "Kāfirler ile ṭapdıḳları putlar çobānıñ ḳoyuna çaġırmasına (22) beñzer, ḳoyun ancaḳ āvāzı işidir andan bir şey añlamaz. Bunlarıñ da putlara yalvarup tażarruʿ itmeleri bir ḳurı āvāzdır, anlara (23) putlardan bir nefʿ ve bir şey ḥāṣıl olmaz. Ve ḳurı ʿibādetleri ve yalvarmaları boşa gidüp kendilerine belā vü derd (24) ü ʿaẕāb getürür, emekleri żāyiʿ olur." Bu ḳavl ile evvelki ḳavliñ farḳı bunda çaġrılan putlardır ve ol bir ḳavlde (25) çaġıran çobān Ḥażret-i Resūl ṣallallāhu ʿaleyhi ve sellemdir maḫẕūf rumūz ile geldi āyeti.

صُمٌّ بُكْمٌ عُمْيٌ

Yaʿnī "Anlar ṣaġırlar (26) ve dilsizler ve körlerdir." Zīrā ḳaçan ki anları ḥayevānlara beñzetdi dönüp anları ḥacīl itmege muḳteżāların buyurdı. (27) Ṣaġırlıḳlar, eger ḥaḳḳ cevābı ve Ḥażret-i Resūl'üñ kendilerini Ḥaḳḳ'a daʿvet itdigin işitdiklerinde ṣaġırlanup andan (28) bir menfaʿate irmeleriyle ṣaġırlar gibi oldular. Zīrā işidüp ʿaḳlına ḳoymayana ṣaġır dirler ve بُكْمٌ ḥaḳḳ olan cevābı ve tevḥīdi (29) ẕikr itmeleriyle dilsizlerdir ve عُمْيٌ hidāyet yolunı görmedikleri içün kör oldılar.

فَهُمْ لَا يَعْقِلُونَ

Yaʿnī "Ḥaḳḳ (30) olanı ḳabūl idüp ʿaḳllarına ḳoymazlar." Lākin bunda murād ʿaḳl-ı kesbīdir. Zīrā anlarda ʿaḳl-ı ṭabīʿī mevcūd idi. Andan:

Bakara 172

(**31**) يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا كُلُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ

Yaʿnī̇ “Ey inanup mü’min olanlar! Sizlere virdigimiz rızḳdan (32) ḥelālin yiyüp leẕẕetlenüñ.” Baʿżılar didi ki: “Bunda كُلُوا ile olan emrde vücūb var ve mendūb var ve mübāḥ var. (Anıñ vücūbı) (33) Anıñ vücūbı nefsi ḥıfẓ idüp żarūretin defʿ itmek içün bir kerre yemekdir ve mendūbı müsāfir ile berāber yemekdir ve mübāḥı müsāfir (34) olmuş olmamış diledigi vaḳt yemekdir. Ve الطَّيِّبُ ḥelāldir. Anda Müslim’de Ebī Hüreyre’den rivāyet olunan ḥadīṯ: قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ (35) عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «**إِنَّ اللهَ طَيِّبٌ لَا يَقْبَلُ إِلَّا الطَّيِّبَ، وَإِنَّ اللهَ أَمَرَ الْمُؤْمِنِينَ بِمَا أَمَرَ بِهِ الْمُرْسَلِينَ، فَقَالَ: {يَا أَيُّهَا الرُّسُلُ كُلُوا مِنَ [73ª] (1) الطَّيِّبَاتِ وَاعْمَلُوا صَالِحًا}**[294] **وَقَالَ: {يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُلُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ} ثُمَّ ذَكَرَ الرَّجُلُ يُطِيلُ (2) السَّفَرَ أَشْعَثَ أَغْبَرَ، يَمُدُّ يَدَهُ**[295] **إِلَى السَّمَاءِ، يَا رَبِّ، يَا رَبِّ، وَمَطْعَمُهُ حَرَامٌ، وَمَلْبَسُهُ حَرَامٌ، وَمَشْرَبُهُ حَرَامٌ، وَ (3) غُذِيَ بِالْحَرَامِ، فَأَنَّى يُسْتَجَابُ لِذٰلِكَ؟**»[296] Yaʿnī̇ Ḥażret-i Resūl buyurdı: «Ḥaḳḳ Teʿālā eyüdür ve eyü, ḥelāl ḳabūl (4) ider ve resūllerine emr itdigini mü’minlerine daḫı buyurdı. Resūllerine “Ḥelālinden eyüsün yiyüp ʿamel-i ṣāliḥ (5) idiñ.” buyurdı. Mü’minlerine daḫı “Ḥelālinden eyüsün yiyiñ.” buyurdı. Andan ol kişi ki uzaḳ yola gidüp başını (6) yaġlaması uzanup kirli paslı ṣaçları dolaşıḳ ellerin gögden ṭarafa açup “Yā Rabb! Yā Rabb!” deyü tażarruʿ ider. (7) Anıñ ise yiyecegi geldigi yeri ḥarāmdan ve geydigi ḥarāmdan ve içdigi ḥarāmdan ve yedirdigi ḥarām, anıñ tażarruʿı (8) ne yüzden ol ḳabūl ola.» Ve baʿżılar didi ki: “الطَّيِّبُ yemeklerden leẕīẕ olan yemekdir belki bir ḳavm yemeklerde (9) leẕẕetlüleriyle leẕẕetlendiler andan anlara mübāḥ oldı.”

وَاشْكُرُوا لِلّٰهِ اِنْ كُنْتُمْ اِيَّاهُ تَعْبُدُونَ

---

294 Nâkıs iktibas. **“(Biz bütün peygamberlere şöyle dedik:) Ey peygamberler! Temiz şeylerden yiyiniz ve iyi ameller işleyiniz.** Doğrusu ben, sizin yaptığınız şeyleri tamamen bilirim.”, el-Mü’minûn 23/51.

295 يَدَهُ: يَدَيْهِ

296 Müslim, “Zekât”, 65; Tirmizî, “Tefsîrü’l-Kur’ân”, 3; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 14/89 (No. 8348).

(10) Yaʿnī̇ “Eger Ḥaḳḳ Teʿālā’ya maḫṣūṣ ʿibādet idüp anı[n] siziñ ilāhıñız olduġuna iḳrār iderseñiz imdi (11) anıñ sizlere virdigi niʿmetleri göñülde ṭutup aña şükr idiñ.” Ve baʿżılar didi ki: “Eger Ḥaḳḳ Teʿālā’yı bir bilüp (12) ve niʿmetlerini iḳrār iderseñiz anıñ dā’im şükrini edā idiñ.”

Bakara 173

اِنَّمَا حَرَّمَ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةَ وَالدَّمَ وَلَحْمَ الْخِنْزِيرِ

(13) Yaʿnī̇ “Ancaḳ sizler[e] ölmüş leşi ve ḳan yemegi ve ṭomuz eti yemegi ḥarām itdi.” Çünki evvel kendilerine ṭayyibātdan, (14) ḥelāllerden yemegi emr itdi imdi bu āyetde ḥarām olanlarıñ envāʿını ẕikr itdi. Ḳaldı ki الْمَيْتَة boġazlanmayup (15) kendi cānı çıkan leşdir. Ve الدَّم ḳandır zī̇rā ʿArab ḳanı baġırsaġa doldurup āteşde pişürüp yerler idi, (16) Allāh Teʿālā anı ḥarām itdi. Ve ṭomuz etini maḫṣūṣ itmesi[nden] maḳṣūd anıñ etiniñ leẕẕetidir yoḫsa ṭomuzuñ (17) ḳamu cezāsı ḥarāmdır.

وَمَآ اُهِلَّ بِهٖ لِغَيْرِ اللّٰهِ

Yaʿnī̇ “Ḥaḳḳ içün boġazlanan ḳurbānlardan ġayr putlar ve (18) ṭāġūtlara boġazlanan ḳurbānları daḫı yemegi ḥarām itdi.” Ve اِهْلَال’iñ aṣlı bülend-āvāz ile Allāhu ekber (19) ve tevḥī̇d itmekdir. Anlar putlarına ḳurbān boġazlarken zuʿmlarınca “Ḳabūl it Allāh’ımız.” deyü bülend-āvāz ile (20) çaġırmalarından anlarıñ bu ḥālleri yürüyüp her boġazlayana مَهَّل dirler eger bismillāh iẓhār itmezse (21) daḫı.

فَمَنِ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ فَلَآ اِثْمَ عَلَيْهِ

Yaʿnī̇ “Żarūrete düşen boġazlanmamış (22) leş yemesinde ne ʿāṣī̇dir ve ne ẓālim. Ol żarūretinden yedi anıñ üzerine günāh yokdur bir güne.”

(23) اِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ

Żarūreti ḥālinde yemesi içün Ḥaḳḳ ʿafv idüp ruḫṣat virdi ʿibādına (24) raḥīmligi ile ṣıḳlet[297] çekmeyeler deyü. **Faṣl:** Bu āyetiñ ḥükmündedir. Bunda birḳaç mes'eleler vardır: (25) Birisi boġazlanmamış öli yemesinde ḳamu ümmet anıñ ḥarāmlıġına ve murdār olmasına ḳavl-i ḳarār itdiler lākin (26) ancaḳ şerʿ içinden balıḳ ile çekirgeyi ayırdı. Evvelā balıḳ içün Ḥażret-i Resūl ṣallallāhu ʿaleyhi ve sellemiñ buyurdıġı: (27) «**فِي الْبَحْرِ مَا[298] هُوَ الطَّهُورُ مَاؤُهُ، أُحِلَّ[299] مَيْتَتُهُ**»[300] Yaʿnī «Deñizdeki ṣuyı pākdır, anıñ balıġın yemek ḥelāldir.» (28) Bunı Buḫārī ve Müslim'den ġayr cemāʿat iḫrāc itdiler. Tirmiẕī "Bu ṣaḥīḥ ḥasen ḥadīṯdir." didi. (29) Ve çekirge içün Ebī Evfā nāmdan rivāyet olundı ki: قَالَ: «**غَزَوْنَا مَعَ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ (30) عَلَيْهِ وَسَلَّمَ سَبْعَ غَزَوَاتٍ أَوْ سِتًّا، وَكُنَّا نَأْكُلُ الجَرَادَ وَنَحْنُ مَعَهُ**[301]» Yaʿnī «Bizler Ḥażret-i Resūl (31) ile yedi ġazā veyā altı ġazā itdik, anlarda Ḥażret-i Resūl ile berāber çekirge ṭutup yer idik.» (32) Bu ḥadīṯi *Ṣaḥīḥayn'*da[n] iḫrāc itdiler. Ve lākin ölmüş, ṣuyuñ yüzünde gezen balıḳda iḫtilāf (33) olundı. Ḥażret-i İmām Mālik ile İmām Şāfiʿī "Bir żararı yoḳdur." didiler. Ve Ebū Ḥanīfe ve (34) yārları ve Ḥasan bin Ṣāliḥ ibn Ḥayy "Anlar mekrūhdur." didiler. Ve Ḥażret-i ʿAlī ibn Ebī Ṭālib kerremallāhu (35) vechehden rivāyet buyurdı ki: "مَا طَفَى مِنْ صَيْدِ الْبَحْرِ فَلاَ تَأْكُلُهُ" Yaʿnī "Balıḳdan deñiz avında ölüp **[73b]** (1) ṣuyuñ yüzine çıḳan balıġı yemeyiñ." dimekdir. Ve İbn ʿAbbās raḍıyallāhu ʿanhümā ve Cābir bin ʿAbdullāh anlar da (2) öyle söylediler ṣuyuñ yüzine çıḳan ölmüş balıḳ yenmez deyü. Ve Ḥażret-i Ebū Bekr eṣ-Ṣıddīḳ ve Ebī Eyyūb (3) anıñ yemesini mübāḥ olmaḳ üzre rivāyet itdiler. İmdi çekirge yemesinde iḫtilāf itdiler: İmām Şāfiʿī ve (4) Ebū Ḥanīfe "Çekirgeyi nice bulursañ öyle ye gerek ṣaġ ve gerek ölmüş żararı yoḳdur." didiler. Ve İmām Mālik'den (5) rivāyet olan "Eger çekirgeyi ölmüş bulursa yemesi ḥelāl degildir. Ve eger ṣaġ ṭutarsa başını kesüp

[297] Metnin aslında bu kelime sehven "ṣıḳlet" olarak yazılmıştır.
[298] Hadis metninde "مَا فِي الْبَحْرِ" ifâdesi bulunmamaktadır.
[299] أُحِلَّ: الحِلُّ
[300] Tirmizî, "Tahâret", 52; Ebû Dâvûd, "Tahâret", 41; İbn Mâce, "Tahâret", 38.
[301] وَكُنَّا نَأْكُلُ الجَرَادَ وَنَحْنُ مَعَهُ: كُنَّا نَأْكُلُ مَعَهُ الجَرَادَ Buhârî, "Zebâ'ih", 13; Müslim, "Sayd", 52; Tirmizî, "Et'ıme", 22.

boġazlaya. (6) Eger tā kendi ölünce ḳadar durursa yemesi cā'iz degildir." didi. **İkinci mes'ele** ḳanıñ ḥükmünde ʿulemā ittifāḳ itdiler ki (7) "Ḳan yemek ḥarāmdır ve murdārdır. Anıñla intifāʿ olunmaz." Ve İmām Şāfiʿī buyurdı ki: "Cemīʿ-i ḳanları yemek ḥarāmdır. İsterse (8) boġazlanmış ḳanı olsun ister ġayr ḳan olsun." Ve Ebū Ḥanīfe didi ki: "Balıġıñ ḳanı ḥarām degildir. Zīrā ḳuruduḳda (9) beyāż[302]lanur. Ve Ḥażret-i Resūl ṣallallāhu ʿaleyhi ve sellem ḳanlardan ikisini çıḳarup ḥelāl itdi: Anıñ birisi ciger ve birisi (10) ṭalaḳdır." Dāreḳuṭnī ʿĀbdurraḥmān bin Zeyd'den ve İbn Eslem atasından ve atası ʿAbdullāh ibn ʿÖmer'den rivāyet itdikleri (11) ḥadīṯ-i şerīf: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «أُحِلَّ لَنَا مِنَ الدَّمِ[303] دَمَانِ وَمِنَ الْمَيْتَةِ مَيْتَتَانِ:[304] الْحُوتُ (**12**) وَالْجَرَادُ، وَمِنَ الدَّمِ: الكَبِدُ وَالطِّحَالُ»[305] Ve bir rivāyetde: Yaʿnī «أُحِلَّتْ لَنَا مَيْتَتَانِ، وَدَمَانِ فَأَمَّا الْمَيْتَتَانِ: فَالْجَرَادُ (**13**) وَالْحُوتُ، وَأَمَّا الدَّمَانِ: فَالطِّحَالُ وَالْكَبِدُ»[306] Ḥażret-i Resūl buyurdı ki: «Bizler yemege iki ölü leş ve iki ḳan (14) ḥelāl oldı: Ol meyyitiñ birisi balıḳ ve birisi çekirgedir. Ve ol iki ḳanıñ birisi ciger ve birisi ṭalaḳdır.» Bunı (15) İbn Māce ve Aḥmed ve ʿAlī bin el-Medīnī iḫrāc idüp "'Abdurraḥmān bin Zeyd'iñ ḳavli żaʿīf ve ḳarındaşı ʿAbdullāh (16) bin Zeyd'iñ ḳavli ḳavī, ṣaḥīḥdir." didiler. Bu ḥadīṯi Dāreḳuṭnī bu ḥadīṯi ʿAbdullāh bin Zeyd'den ve babasından iḫrāc (17) idüp merfūʿ deyü rivāyet itdi lākin Ebū Bekr İbnü'l-ʿArabī bu ḥadīṯi żaʿīf idüp ve didi ki "İbn ʿÖmer'den senedi (18) ṣaḥīḥ olmayan ḥadīṯ rivāyet olunur." Ve Beyhaḳī "Bu ḥadīṯ İbn ʿÖmer'den mevḳūf ve merfūʿ üzre rivāyet (19) olunur lākin ṣaḥīḥi mevḳūfdur." İmdi ʿulemā bu ciger ile ṭalaġıñ ḫuṣūṣunda iḫtilāf itdiler. İmām Mālik (20) "Bunlarda taḫṣīṣ yoḳdur. Zīrā ikisi daḫı etden ṣayılur. Zīrā anlarıñ ẓāhirleri şehādet ider ġayrı (21) burhāna muḥtāc degildir." didi. Ve İmām Şāfiʿī "Anıñ ikisi daḫı ḳandır aña ḥadīṯ-i şerīf şehādet ider." didi. (22) **Üçünci mes'ele** ṭomuz ḫuṣūṣunda. Cemīʿ-i imāmlar ittifāḳ itdiler ki "Ṭomuzuñ bütün eczāsı

[302] Metnin aslında bu kelime sehven "beyāz" olarak yazılmıştır.
[303] Metnin aslında bu kelime sehven "دَمّ/دَمَّان" olarak yazılmıştır.
[304] Asıl metinde, hadis metninde yer alan "مِنَ الْمَيْتَةِ" ibâresi bulunmamaktadır.
[305] Dârekutnî, *es-Sünen*, 5/490 (No. 4732).
[306] İbn Mâce, "Et'ıme", 31; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 10/15 (No. 5723); Keşşî, *el-Müntehab*, 260 (No. 820).

ḥarāmdır lākin (23) Ḥaḳḳ Teʿālā etini ẕikr itmede ḥikmet zīrā intifāʿ anıñ etiyle olur, andandır." İmdi anıñ murdārlıġında ʿulemā iḫtilāf (24) itdiler. Anlardan cumhūr didiler ki "Murdār." Ve İmām Mālik "Ṭāhirdir." didi, "Çünki ol ḳamu ḥayevānı ṭāhir ider, (25) zīrā anda ṭahāretiñ ʿilleti cāndır, mādām ḥayevān ṣaġdır cānı var ṭāhirdir." buyurur. Ve ṭomuzuñ bir ḳabdan (26) yalamasında İmām Şāfiʿī'niñ iki ḳavli vardır: Birisi yeñi ḳab ise anıñ yanında köpek yalaması gibidir (27) pāk olmaz yedi kerre yıḳamaḳ gerek. Ve eger eski ḳab ise bir kerre yayḳamaḳ kifāyet ider. Ve köpek ile (28) ṭomuzuñ ġalīẓlıḳda farḳı köpek[den] ziyādedir zīrā ʿArāb aña teʾlīf iderler idi, ṭomuz gibi degildir." Ve baʿżılar (29) "Ṭomuz köpekden murdārlıġı ġalīẓdır zīrā baġlanur, anıñ ḳabdan yalaması az düşer. Ve köpek baġlanmaz her ḳaba (30) burnunı ṣoḳar mübāḥ olmaḳ iḳtiżā ider." **Dördünci mesʾele** **{وَمَا أُهِلَّ بِهِ لِغَيْرِ اللَّهِ}** buyurması. Ḫalḳdan çoġı (31) zuʿm itdi ki ol Ḥaḳḳ'dan ġayr putlara boġazlanan ḳurbānlardır aña ṭapanlar boġazlarlar. Andan gāvurlar Ḥażret-i (32) ʿĪsā ʿaleyhi's-selāmıñ ismini boġazlarken yād iderse boġazladuġun müʾminler yemek cāʾizdir deyü. Ve ol ʿAtā ve (33) Mekḥūl ve Ḥasan ve Şaʿbī ve Saʿīd bin el-Müseyyeb'dir. ʿUmūm üzre bu āyetiñ delāletiyle ḳavlühū teʿālā: [307] {وَطَعَامُ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ حِلٌّ لَكُمْ} Yaʿnī "Kendilerine kitāb inenleriñ ṭaʿāmların yemek sizlere ḥelāldir." Lākin İmām Mālik ve Şāfiʿī (35) ve Ebū Ḥanīfe "Ol ḥelāl olmaz." didiler. Anlarıñ ḥüccetleri oldur ki: "Ḳaçan anlar boġazlarken Mesīḥ ādını ẕikr iderler **[74ᵃ]** (1) varup Allāh'dan ġayrıyı ẕikr itmiş olur. Andan ḥarām olmaḳ vācib olur." Andan Ḥażret-i ʿAlī ibn Ebī Ṭālib kerremallāhu (2) vecheh ḥażretlerinden rivāyet ki: **قَالَ: «إِذَا سَمِعْتُمُ الْيَهُودَ وَالنَّصَارَى يُهِلُّونَ لِغَيْرِ اللهِ فَلاَ تَأْكُلُوا وَإِذَا لَمْ تَسْمَعُوهُمْ (3) فَكُلُوا، فَإِنَّ اللهَ قَدْ أَحَلَّ ذَبَائِحَهُمْ وَهُوَ يَعْلَمُ مَا يَقُولُونَ»**[308] Yaʿnī buyurdı ki: «Eger işidirseñiz Yehūdīler ve

[307] Nâkıs iktibas. "Bu gün size temiz ve hoş şeyler helâl kılındı. **Kendilerine kitap verilenlerin yiyecekleri size helâl**, sizin yiyecekleriniz de onlara helâl**dir**. Mü'min kadınlardan iffetli olanlarla, daha önce kendilerine kitap verilenlerden olan iffetli kadınlar da, mehirlerini vermeniz kaydıyla; evlenmek, zina etmemek ve gizli dost tutmamak üzere size helâldir. Her kim de inanılması gerekenleri inkâr ederse, bütün işlediği boşa gider. Ahirette de o, ziyana uğrayanlardandır.", el-Mâide 5/5.

[308] Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 5/201.

gāvurlar (4) boġazlarken Allāh'dan ġayrıyı ẕikr itdiklerin ol boġazladıḳlarını yemeyiñ. Ve eger işitmezseñiz andan yiyiñ. Zīrā Ḥaḳḳ (5) Teʿālā anlarıñ boġazladıḳları[nı] sizlere ḥelāl itdi. Çünki anlar boġazlarken ne didiklerin Allāh bilür.» **Beşinci mes'ele** (6) el-muẓṭarr ki żarūretde olan ḥükmündedir. Muẓṭarr oldur ki żarūretinden mekrūh olan şey itmege muḥtāc olur. (7) {فَمَنِ اضْطُرَّ} buyurmasından murād "Eger her kim żarūretinden telef ve helāk olmadan ḳorḳarsa." dimekdir. Andan baʿżılar (8) didi ki: "Kim pek żarūrete düşüp eline leş girüp andan yemese tā vefāt idince ḳadar ol cehennem āteşine dāḫil (9) olur. Ve żarūret üç ḳısmdır: Anıñ birisi ikrāh itmek ve birisi açlıḳdan incelüp zebūn olmaḳ ve birisi faḳīr (10) ve muḥtāclıḳdır ki bir şeye eli irmez ol demde leş yer. Zīrā bu üç ḳısm ḥarāmlıġı refʿ itdi helāke irmeden (11) ḳurtulmaġa. Eger yemezse ʿāṣī olur zīrā Ḥaḳḳ Teʿālā {فَلَآ إِثْمَ عَلَيْهِ} buyurmasından, yaʿnī "Anı yemesinde aña günāh yoḳdur, (12) aña leş yemek mübāḥdır." Ve ḳaldı ki ikrāh itmek gitmesi içün leş yemek mübāḥ olur. Ve ḳaldı ki aç olmaḳ iḳtiżā (13) ider ki ölmege ḳadar irer. İmdi anda leş yemesi cā'izliginde iḫtilāf yoḳdur ṭoyunca ḳadar yer, eger bu nādir daḫı düşerse (14) ʿulemā bunda iḫtilāf itdi. İmām Şāfiʿī "Ol leşden açlıḳ başdıracaḳ ḳadar yer." didi. Ve İmām Ebū Ḥanīfe daḫı (15) öyle buyurdı. İkinci yine Şāfiʿī "Ṭoyunca ḳadar yer." didi. Bunda İmām Mālik daḫı aña uydı. **Altıncı mes'ele** Ḥaḳḳ (16) Teʿālā'nıñ {غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ} buyurması. Yaʿnī "Eger ol żarūrete düşen yol kesici, bāġī degilse." Zīrā vilāyete inmege (17) ḳorḫar ʿāṣī ve yol kesici olmasıyla. Öyle olana leş yemek cā'iz degildir. Zīrā ol żarūretden ḳurtulması (18) elindedir, tevbe idüp terk ider ḳurtulur. Buña żarūret dinmez. Andan İbn ʿAbbās raḍıyallāhu ʿanhümā buyurdı ki: " {غَيْرَ بَاغٍ (**19**)} Pādişāh üzerine çıḳup ḫurūc itmeyendir ġayr olursa zīrā ḫurūc idene leş yemek cā'iz degildir żarūrete (20) düşerse, ol evvel maʿṣiyete çıḳdı. {وَلَا عَادٍ} Yaʿnī yol kesici düşmān olmazsa. Aña [d]a yemek cā'iz degildir. Zīrā anlara (21) leş yemek mübāḥ olması anlarıñ fesādına yardım olur, ol fesāddan ayrılmaz." Ve İmām Şāfiʿī daḫı öyle buyurdı. (22) Ve baʿżılar

didi ki: “el-Baġy ve el-ʿudvān ol leş yemege rāciʿdir. Maʿnāsı żarūretde olup leş yiyen ne bāġī (23) ve ne ʿāṣī olur dimekdir.” Ve Ebū Ḥanīfe daḫı öyle didi ve “ʿĀṣī olan żarūrete düşerse aña leş yemek mübāḥdır.” (24) didi. Baʿżılar didi ki: “{غَيْرَ بَاغٍ} Yaʿnī eli ġayr şey yemege yetişür iken dönüp leş yemegi dileyen kişiye ḥelāl degil (25) ḥarāmdır. {وَلَا عَادٍ} Yaʿnī kendine yemesi ḥelāl olanı ḥāżırlamış iken dönüp leş yemege ḳaṣd iden, dimekdir.” Ve baʿżılar (26) didi ki: “{غَيْرَ بَاغٍ} Yaʿnī leşi ḥelāllenüp andan kendine ẕaḫīre idendir ġayr, dimekdir.”

Bakara 174

اِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ مَا (**27**) اَنْزَلَ اللّٰهُ مِنَ الْكِتَابِ

Yaʿnī “Anlar ki Ḥaḳḳ Teʿālā’dan inen Tevrāt kitābından içinde olan emri gizlerler, ḫalḳa iẓhār (28) itmezler.” Bu āyet Yehūdīleriñ ulularına ve ʿulemālarına indi. Zīrā büyükleri ve ʿulemāları küçük ednālarından yiyecekler (29) ve hediyyeler ve pāreler alurlar idi ve Tevrāt’ıñ içinde ẕikr olunan gönderilecek peyġamberiñ ṣıfatın oḳuyup ḫalḳa (30) bildirirler idi kendilerinden olur ümīdiyle. Ḳaçan ki Ḥażret-i Resūl ṣallallāhu ʿaleyhi ve selleme nübüvvet gelicek ol (31) ʿulemālar ve büyükler ḳorḫdılar ki ḫalḳdan kendilerine gelen hediyyeler ve yiyecekler ve pāreler kesile ve ellerinden anlarıñ (32) riyāsetleri gide. Dönüp ḳaṣden Ḥażret-i Resūl ṣallallāhu ʿaleyhi ve sellemiñ Tevrāt’da olan naʿtını ve ṣıfatını ve ḳanġı (33) vaḳtde gelecegini ketm idüp gizlediler ḫalḳdan. Bu müfessirleriñ teʾvīlidir lākin İmām Faḫru’r-rāżī ile ehl-i tevḥīd (34) mütekellimleri “Bu maʿnā memnūʿdur.” didiler. Zīrā Tevrāt ve İncīl ġāyet ile meşhūr oldılar ki bir dürlü ketmine ʿöẕr (35) bulamadılar ancaḳ içindeki āyetleriñ teʾvīl [ü] tefsīrini ketm idüp gizlediler. Zīrā içindeki āyetlerde olan (Ḥażret-i) **[74b]** (1) Ḥażret-i Resūl ṣallallāhu ʿaleyhi ve sellemiñ ṣıfat-ı şerīfi olduġı āyeti ve nübüvvetine delālet iden āyeti bilüp ṣıḥḥati üzre olan (2) maʿnāsın çevirüp bāṭıl ve yalan maʿnālar virdiklerine gelür, āyetdeki

ketm varır maʿnā اِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ مَعَانِيَ مَا (3) اَنْزَلَ اللهُ مِنَ الْكِتَابِ olur, Ḥaḳḳ Teʿālā’nıñ indirdigi kitābıñ āyetleriniñ ḥaḳḳ olan maʿnāların gizleyüp bāṭıl maʿnālar (4) virenler.

وَيَشْتَرُونَ بِهِ ثَمَناً قَلِيلاً

Yaʿnī “Kitābda olan maʿnāları ketm iderler ki kendilerine ednālarından gelen (5) yiyecek ve hediyyeler ve ġayr aldıḳlarını anıñla alalar.”

اُولٰٓئِكَ مَا يَأْكُلُونَ فِي بُطُونِهِمْ اِلَّا النَّارَ

Yaʿnī “Anlar ol aldıḳları (6) rişvet ile ḥarāmı kendileri cehennem nārına çeküp anda ḳarınların āteş yemekle doldururlar.” Çünki bu ḥālleri anları cehenneme (7) getürmekle āteş yemeleri gibidir.

وَلَا يُكَلِّمُهُمُ اللهُ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ

Yaʿnī “Ḳıyāmet gününde Ḥaḳḳ Teʿālā anlara raḥmet kelāmlarıyla (8) söyleyüp anları mesrūr bütün ʿaẕābı cevāblarıyla söyleyüp anları ḫacīl ider itdikleriyle.”

وَلَا يُزَكِّيهِمْۚ وَلَهُمْ عَذَابٌ (**9**) اَلِيمٌ

Yaʿnī “Anları günāhlar murdārlıġından pāk eylemez.” Zīrā kendi ḳalbler[ine] irüp yaḳup aġrıdacaḳ ʿaẕāb anlarıñdır, ḳurtulmazlar.

Bakara 175

(**10**) اُولٰٓئِكَ الَّذِينَ اشْتَرَوُا الضَّلَالَةَ بِالْهُدٰى وَالْعَذَابَ بِالْمَغْفِرَةِۚ

Yaʿnī “Anlar ki hidāyeti virüp ḍalāleti (11) aldılar ve maġfireti virüp özlerine ʿaẕābı aldılar.” Zīr,ā anlar ḥaḳḳı bilüp ketm idüp gizlemeleriyle hidāyeti geçüp ḍalāleti (12) iḫtiyār itdiler ve maġfireti geçüp ʿaẕābı özlerine iḫtiyār itdiler. Zīrā anı iẓhār itmeleri hidāyet ve maġfiret idi (13) ketm itmeleri ḍalālet ve ʿaẕābdır. Öyle hidāyeti ṣatup ḍalālet aldılar ve maġfireti ṣatup ʿaẕāb aldılar.

فَمَا اَصْبَرَهُمْ (**14**) عَلَى النَّارِ

Yaʿnī “Nedir ve ne güne şeydir ki anları āteşe girmege cürʾetlendirdi Ḥaḳḳ[ı] terk idüp bāṭıla uymaḳlarıyla?” Zīrā (15) istifhāmdır. Baʿżılar didi ki: “Taʿaccübdür, yaʿnī taʿaccüb idiñ şunlarıñ ḥāllerin ki āteşe mūceb olan şeyleri bürinüp (16) āteşe girmelerine ḥācetler degil. Ḳaçan ki ḥaḳḳı bilürken āteşe mūceb ketm ve ḥālleri itmege atıldılar ṣānki cehennem ʿaẕābına (17) rāżı oldılar ve aña dayanmaġa ṣabr itmeleri ʿacāʾibdir dimek olur.”

Bakara 176

ذٰلِكَ بِاَنَّ اللّٰهَ نَزَّلَ الْكِتٰبَ بِالْحَقِّۗ

Ol ise (18) Ḥaḳḳ Teʿālā bu ʿaẕābıñ ḥaḳḳ olduġun Kitāb’ında indirdi. Anlar anı inkār idüp kāfir oldılar. Baʿżılar didi ki: (19) “Biz anlara Kitāb’ı indirdik ve ʿaẕābı ḥaḳḳ olduġun bildiler, dönüp inkār itdiler.” Böyle olduḳda kitāb Tevrāt (20) olur.

وَاِنَّ الَّذِيْنَ اخْتَلَفُوْا فِى الْكِتٰبِ

Yaʿnī “Anlar ki Kitāb’daki maʿnālara muḫālif maʿnā virdiler.” Ve āyetlerin (21) taġyīr u tebdīl itdiler. Ve baʿżılar didi ki: “Anlar ki Kitāb’ıñ baʿż āyetlerine inanup ve baʿżısını inkār idüp kāfir (22) oldılar.”

لَفِيْ شِقَاقٍۢ بَعِيْدٍ

Yaʿnī “Anlar Ḥaḳḳ’dan ġāyet ıraḳ, muḫālefetde ve nizāʿdadırlar.”

Bakara 177

لَيْسَ الْبِرَّ اَنْ تُوَلُّوْا (23) وُجُوْهَكُمْ قِبَلَ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ

Yaʿnī “Ḳamu ṭāʿatlar ve ʿibādetler hemān yüziñiz meşriḳden ve maġribden yaña (24) çevirüp ḳıble itmek degildir.” Bu ehl-i kitāba indi. Gāvurlar meşriḳi ḳıble iderler ve Yehūdīler maġrib ṭarafını Beytü’l-Maḳdis’i[309] (25) ḳıble iderler.

[309] Arapça terkibi bölmemek için satır numarası sonra yazılmıştır.

Her biri öyle zuʿm ider ki Ḥaḳḳ’a ʿibādet ü iṭāʿat anıñladır iḥsān. Ḥaḳḳ Teʿālā bu āyeti (26) indirüp “Taḳvā ve ʿibādet yalñız siziñ zuʿm itdigiñiz degildir.” deyü gelen āyetde beyān ider. İbn ʿAbbās raḍıyallāhu (27) ʿanhümā buyurdı ki: “Bu müʾminlere ḫiṭābdır. Zīrā İslām’ıñ ibtidālarında ḳaçan şehādet kelimesin getürdükde (28) ḳanġı ṭarafa olursa namāz ḳılar idi, andan vefāt iden bu ḥāl üzre cennete dāḫil oldı. Ḳaçan ki Ḥażret-i (29) Resūl ṣallallāhu ʿaleyhi ve sellem Medīne’ye hicret itdi farżlara āyet indi ve ḳıble Kaʿbe’ye teveccüh itmege emr indi (30) {لَيْسَ الْبِرَّ} āyeti indi, yaʿnī “Namāzıñızda şarḳa, ġarba teveccüh itdigiñiz degildir bilmeden.”

وَلٰكِنَّ الْبِرَّ

Yaʿnī “{الْبِرَّ} sizlere (31) bu beyān itdigimdir.” Ve الْبِرَّ bir ism-i cāmiʿdir. Ḥaḳḳ Teʿālā’ya taḳarruba ve ṣevāba irmege ve cennete sezā itmege olan ḫayrlu (32) ve ṣāliḥ ʿameller ve ṭāʿatlardır. Andan birre lāʾiḳ ḥaṣāʾili ẕikr itdi.

مَنْ اٰمَنَ بِاللّٰهِ

Yaʿnī “el-Birr her kim Ḥaḳḳ Teʿālā’nıñ (33) vaḥdāniyyetine inanup īmān getüre.” Bunda Ḥaḳḳ Teʿālā’ya īmān getürmek ve ʿaẕābından ṣaḳınmaḳdır.

وَالْيَوْمِ (34) الْاٰخِرِ

Ve ḳıyāmet gününe inanup īmān getürmekdir. Bunda ḳıyāmet gününi īmāndan ṭutmaġa bāʿiṣ putlara (35) ṭapanlar ḳıyāmeti inkār itmelerindendir.

وَالْمَلٰٓئِكَةِ

Ve Ḥaḳḳ Teʿālā’nıñ ḳamu melāʾikelerine inanup īmān **[75ª]** (1) getüre. Ol da birrdendir. Ve melāʾikeler cemʿ üzre gelmege bāʿiṣ Yehūdīler Cebrāʾīl ʿaleyhi’s-selām bizim düşmānımızdır (2) dimelerinden indi.

وَالْكِتٰبِ

Yaʿnī “Kitāb-ı Kurʾān-ı ʿaẓīmü’ş-şāna inanup īmān getüre.” Baʿżılar “Cemīʿ nāzil olan (3) kitāblar[a] īmān getüre.” didiler āyetiñ siyāḳı üzre.

وَالنَّبِيِّينَ

Yaʿnī “Cemīʿ-i peyġamberlere inanup īmān (4) getüre.” İmdi bu beş umūr maḫṣūṣ itmege bāʿiṣ dīniñ bāḳī umūrlarınıñ temeli bunlardır. Bunlar olmayınca (5) ol birleri fāʾide itmez. Andan anlara münāsib müteʿażżāların ẕikr itdi.

وَاٰتَى الْمَالَ عَلٰى حُبِّهِ

Yaʿnī “Aʿmālü’l-birrden (6) Ḥaḳḳ Teʿālā rıżāsı muḥabbetine māldan iḥsān virir.” Baʿżılar didi ki: “حُبِّهِ’deki żamīr مَال’a rāciʿdir. (7) Murād sevdigi māldan Ḥaḳḳ içün iḥsān ider.” Andan Müslim ile Buḫārī’de Ebī Hüreyre’den ḥadīṯ: (8) قَالَ: جَاءَ رَجُلٌ إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، الصَّدَقَةُ أَعْظَمُ أَجْرًا؟ قَالَ: (**9**) «**أَنْ تَصَدَّقَ وَأَنْتَ صَحِيحٌ شَحِيحٌ تَخْشَى الفَقْرَ، وَتَأْمُلُ الْغِنَى، وَلاَ تُمْهِلُ حَتَّى إِذَا بَلَغَتِ** (**10**) **الحُلْقُومَ، قُلْتَ لِفُلاَنٍ كَذَا، وَلِفُلاَنٍ كَذَا وَقَدْ كَانَ لِفُلاَنٍ كَذَا**»[310] Yaʿnī bir kişi gelüp Ḥażret-i (11) Resūl’e didi ki: “Yā Resūlallāh! Ṣadaḳa ve zekāt virmeniñ ecri çoḳ olur mı?” Ḥażret aña buyurdı ki: (12) «Sen ṣaḥīḥ iken faḳrdan ḳorḫup ve żaʿīfligi teʾemmül idüp virmede baḫīllik idiyorsuñ ve sen (13) bildiñ mi terk olup ḳalmagı tā cānıñ ḫırtlaġıña gelince ol zamān vaṣiyyet idüp diyesin ki (14) “Mālımdan fülāna şu ḳadar ve fülāna şu ḳadar ve bāḳī ḳalan fülānıñdır ki benim ol vārişimdir.” diyesiñ.» (15) Ṣıḥḥatde iken eliñle virüp ecriñi ḳazan.

ذَوِي الْقُرْبٰى

Yaʿnī “Ṣadaḳa ve zekāt viren evvel kendi aḳrabāsınıñ (16) fuḳarālarına vire.” Gerçi ʿumūmdur murād ḫuṣūṣa gelür. Zīrā aḳrabā ġayrılarından evlā ve

[310] Buhârî, “Zekât”, 11. Ayrıca bk. Müslim, “Zekât”, 93; Buhârî, “Vesâyâ”, 7; Ebû Dâvûd, “Vesâyâ”, 3.

eḥaḳḳdır anlara iḥsān (17) itmek. Andan Selmān bin ʿĀmir'den ḥadīṯ: قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «**الصَّدَقَةُ عَلَى (18) الْمُسْلِمِينَ**[311] **صَدَقَةٌ، وَعَلَى ذَوِي الرَّحِمِ ثِنْتَانِ صَدَقَةٌ وَصِلَةٌ**»[312] Yaʿnī «Müslümānlara ṣadaḳa iḥsān itmek (19) bir ḳat ṣadaḳaya geçer ve aḳrabāya ṣadaḳa iḥsān itmek iki ḳat ṣadaḳaya geçer ve ṣılā-i raḥmdir.» (20) Bunı Nesāʾī iḫrāc itdi. Andan Buḫārī ile Müslim *Ṣaḥīḥ*'inde ümmü'l-müʾminīn Meymūne raḍıyallāhu (21) ʿanhādan ḥadīṯ: Ḥażret-i Resūl ṣallallāhu ʿaleyhi ve selleme danışmadan bir ḫalāyıġını āzād itdi idi ḳaçan ki kendiniñ (22) gicesi gelüp Ḥażret-i Resūl yanına gelince: قَالَتْ: أَشَعَرْتَ بِرَسُولِ اللَّهِ[313] صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنِّي أَعْتَقْتُ[314] (23) وَلِيدَتِي، قَالَ: «أَوَفَعَلْتِ؟»، قَالَتْ: نَعَمْ، قَالَ: «**أَمَا إِنَّكِ لَوْ أَعْطَيْتِيهَا**[315] **أَخْوَالَكِ كَانَ أَعْظَمَ لِأَجْرِكِ**»[316] Yaʿnī (24) Ḥażret-i Resūl'e didim ki: "Ḫalāyıġımı āzād itdim ḫaberiñiz olsun." Buyurdılar ki: "Āzād itdiñ mi yoḫsa (25) idecek misiñ?" Didim: "İtdim." Buyurdılar ki «Eger sen ol ḫalāyıġı dayılarıña vire idiñ saña ṣevābı (26) daḫı çoḳ olur idi.» deyü.

وَالْيَتَامٰى

Yaʿnī "Ṣadaḳayı babası olmayan yetīm uşaḳlara ve yetīm (27) ḳızlara vire." Ve baʿżılar didi ki: "Yetīm olduḳdan ṣoñra fuḳarā evlādlarınıñ küçügüne ve bāliġ olan (28) ḳızlara ve uşaḳlara ḥükm ider ʿumūmen olmaġla."

وَالْمَسَاكِينَ

Yaʿnī "Ṣadaḳadan miskīnlere ve faḳīrlere (29) daḫı vire." Miskīn dimege bāʿiṣ dāʾim ḫalḳa bir şeyleri olmadıġından ṣıġınmaları iledir.

وَابْنَ السَّبِيلِ

---

311 **الْمُسْلِمِينَ**: الْمِسْكِينِ

312 Nesâî, *es-Sünen*, thk. Abdülfettâh Ebû Gudde (Halep: Mektebü'l-Matbûâti'l-İslâmiyye, 1406/1986), "Zekât", 82; Tirmizî, "Zekât", 26.

313 **بِرَسُولِ اللَّهِ**: يَا رَسُولَ اللَّهِ

314 Metnin aslında bu kelime sehven "أَعْتَقْتُ" olarak yazılmıştır.

315 **لَوْ أَعْطَيْتِيهَا**: لَوْ أَعْطَيْتِهَا

316 Buhârî, "Hibe", 13; Müslim, "Zekât", 44; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 44/405 (No. 26822).

(30) Ayaḳdaşlarından ve ehlinden kesilüp yolda ḳalan ġarībe daḫı ṣadaḳadan vire." Ve yolcuya ibnü'ṣ-sebīl dimege (31) bāʿiṣ dā'im yola gitmesi iledir. Ve baʿżılar didi ki: "İbnü'ṣ-sebīl yoldan gelüp biriniñ yanına ḳonandır. (32) Yoldan gelmesi ile ibnü'ṣ-sebīl denildi sebīl yol olmaġla. Lākin evvelki maʿnāsı āyete müşābihdir. Zīrā ibnü'ṣ-sebīl[317] (33) her yolcı olana ism-i cāmiʿdir."

وَالسَّائِلِينَ

Yaʿnī "Yemek ve ġayr dileyen dilenciye daḫı ṣadaḳa (34) iḥsān ide." Andan Ḥażret-i ʿAlī ibn Ebī Ṭālib kerremallāhu vecheh ḥażretlerinden ḥadīṣ buyurdı ki: Yaʿnī «Gelüp dilenen kişiniñ ḥaḳḳı vardır, **[75b]** (1) eger ol dilenci ata binmiş gelüp atınıñ üzerinde olur ise daḫı.» Bunı Ebū Dāvūd iḫrāc itdi. Ve Zeyd bin (2) Eslem'den ḥadīṣ: Didi ki: (3) Ḥażret-i Resūl buyurdı ki: «Gelüp dilenen dilenciye ṣadaḳa viriñ ol dilenci atına binmiş gelür ise daḫı.» (4) Bunı İmām Mālik *Muvaṭṭa*' nām kitābında yād itdi. Ve Ümm-i Büceyd nām ḫātūn rivāyet ider ki: (5) Ol ḫātūn didi ki: Ḥażret-i Resūl ṣallallāhu ʿaleyhi ve selleme didim ki: "Yā Resūlallāh! Faḳīr dilenci gelüp (7) ḳapumda durup benden şey diler. Yanımda bir şey bulamam ki aña anı virem." Ḥażret-i Resūl buyurdılar ki: «Eger (8) yanmış ḳoyun ṭırnaġı daḫı bulursañ anı anıñ eline ṣun.» Bunı Ebū Dāvūd ve Tirmiẕī yād idüp didi ki: (9) "Bu ṣaḥīḥ ḥasen ḥadīṣdir." Ve yine Ümm-i Büceyd nām ḫātūndan ḥadīṣ İmām

[317] Arapça terkibi bölmemek için satır numarası sonra yazılmıştır.

[318] وَإِنْ جَاءَ :**وَلَوْ جَاءَ**

[319] Ebû Dâvûd, "Zekât", 33; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 3/254 (No. 1730).

[320] وَإِنْ جَاءَ :**وَلَوْ جَاءَ**

[321] İmâm Mâlik, "Sadaka", 3.

[322] لَمْ تَجِدِي لَهُ شَيْئًا تُعْطِينَهُ إِيَّاهُ :**تَجِدِي**

[323] Metnin aslında "مُحْرَقًا" kelimesi derkenâra yazılmış ve uygun yere konulmasına işâret edilmiştir.

[324] Benzer lafız için bk. Ebû Dâvûd, "Zekât", 33; Tirmizî, "Zekât", 29; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 45/128 (No. 27150).

Mālik *Muvaṭṭaʾ* nām kitābında yād itdi ki: «رُدُّوا الْمِسْكِينَ» أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: (10) وَلَوْ بِظِلْفٍ مُحْرَقٍ»[325] Yaʿnī «Gelüp dilenen dilenciyi (11) boş çevirmeyiñ. Eger hīçbir şey bulamazsañız eline yanmış ḳoyun ṭırnaġı ṣunup öyle çeviriñ.» Bunda "Aṣlā (12) çevirüp maḥrūm göndermeyiñ." dimede mübālaġadır. Zīrā yanmış ṭırnaḳ neye yarar "Hemān virmegi kesmeyiñ." deyü buyurdı, (13) te'kīddir.

وَفِي الرِّقَابِ

Yaʿnī "Kendini aġasından ḳazanup virmek ile ṣatun alup temessük viren köleye daḫı (14) ṣadaḳa viriñ." Kendini temessük borcundan ḫalāṣ ide. Zīrā ʿArab kölesini kendi kendine ṣatup temessük alur da (15) ḳazanup virdikce ol temessüge yazar tamam olduḳda kölelikden ḳurtulur. Baʿżılar didi ki: " {وَفِي الرِّقَابِ} Ṣatun (16) alan köle ve köle āzād itmege yardım, ṣadaḳa virmek ve yesir ḳurtarmaḳdır."

وَاَقَامَ الصَّلٰوةَ

Yaʿnī "Beş (17) vaḳti vaḳti vaḳtiyle ḳılmaḳ ile."

وَاٰتَى الزَّكٰوةَ

Yaʿnī "Senede üzerine vācib olan mālınıñ zekātını virmekdir."

(18) وَالْمُوفُونَ بِعَهْدِهِمْ

Yaʿnī "Ḥaḳḳ Teʿālā'nıñ kendilerle ʿubūdiyyetlerine ve Ḥaḳḳ'a ʿibādet ü ṭāʿat ve ġayr emrine (19) mülāzım olmalarına Cenāb-ı Bārī'yle ʿahd idüp ol ʿahde vefā idüp edā idenler." Ve baʿżılar didi ki: "Bir işi (20) görülmek içün kişi nefsine itdigi neẕr ḳurbān ve ḳul āzād itmek gibi neẕrlere vefā idenler." Ve baʿżılar (21) didi ki: "Kendiyle ḫalḳ arasında itdigi ʿahdlerdir virmede almada itdikleri

[325] İmâm Mâlik, " Sıfatü'n-Nebî", 8; Beyhakî, *Şu'abü'l-îmân*, 5/81-82 (No. 3127).

vaʿde vefā itmek ve emānetleri (22) ḫıyānet itmeden yerlü yerine virmege vefā itmekdir.”

اِذَا عَاهَدُواْ

Yaʿnī “Eger ʿahd itseler ʿahdlerini görüp anlar (23) yüridirler.” Ve eger vaʿd itseler vaʿadlerine vefā iderler ve eger yemīn itseler yemīnlerini ṣādıḳ iderler ve eger bir söz (24) söyleseler anı ṭoġrı söylerler ve eger bir şeye emīnlik itseler herkesiñ edā ide[r]ler.

وَالصَّابِرِينَ فِي الْبَأْسَاءِ (25) وَالضَّرَّاءِ

Yaʿnī “Şiddet-i darlıḳda ve ġāyet fakīrliḳde ṣabr idenler.” Ve ḫastalık ve maraża ve kötürümlüge irdikde (26) ṣabr idenler bunlar ضَرَّاء’dır.

وَحِينَ الْبَأْسِ

Ve yaʿnī “Fī-sebīlillāh olan şiddetli ceng [ü] ḳıtāl vaḳtinde ṣabr (27) idüp dönmeyenler.” Zīrā ceng الْبَأْس ile tesmiye olması ġāyet şiddetindendir. Andan Müslim ve Buḫārī ittifāḳında (28) Berā ḥażretlerinden rivāyet: قَالَ: «كُنَّا وَاللهِ إِذَا احْمَرَّ الْبَأْسُ وَنَتَّقِي بِهِ»[326] Yaʿnī Ḥażret-i Berā buyurdı ki: «Vallāhi (29) ḳaçan ceng bizlere ġāyet ḳızsa Ḥażret-i Resūl ṣallallāhu ʿaleyhi ve selleme ṣıġınmaġı kendimize ḳalʿa idüp (30) anıñla dayanup durur idik bi-emrillāh ḥıfẓ olur idik düşmāndan.»

أُولَٰئِكَ الَّذِينَ صَدَقُواْ

Yaʿnī “Bu ẕikr (31) olan evṣāflar üzre olanlardır inanup īmān getürmelerinde ṣādıḳ.”

وَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُتَّقُونَ

[326] Hadisin tamamı için bk. Müslim, “Cihâd ve Siyer”, 79. Ayrıca bk. Buhârî, “Megâzî”, 56.

Yaʿnī (32) “Yine bu evṣāfları ṭutanlardır ehl-i taḳvā olanlar.”

Bakara 178

يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِصَاصُ (**33**) فِي الْقَتْلٰى

Yaʿnī “Ey Ḥaḳḳ Teʿālā’nıñ vaḥdāniyyetine ve resūlünüñ ḥaḳḳ peyġamber olduġuna inanup īmān getürenler! (34) Sizler[e] Ḥaḳḳ Teʿālā’dan emr geldi birbiriñiz ile ceng idüp öldürüp yaralamañıza ḳıṣāṣ olunmaḳ içün emr (35) geldi.” Bu inmege bāʿiṣ ʿArablarıñ ḳabīlelerinden iki ḳabīleye indi. Zīrā dā’im birbirlerini ceng iderler çoḳ öldürüp **[76ª]** (1) ve yaralarlar idi mā-beynlerinde ne diyyet ve ne ḳıṣāṣ var idi tā İslām gelince ḳadar. Ve baʿżılar didi ki: “Bu (2) āyet Evs ile Ḫazrec ḳabīlesine indi. Zīrā bunlar birbirlerine ululuḳ ve çoḳluḳ ile el uzadup dögüşürler (3) ve ḳarılarını mehrsiz, nikāḥsız ḳullanurlar idi. Ve iki ḳabīleniñ mā-beynlerinde yemīn var idi ki birinden bir ḳul köle (4) öldürseler yerine ḥürr ādem öldürmege ve bir ḳarı öldürseler yerine erkek öldürmege ve bir erkek öldürseler yerine (5) ol birinden iki kişi öldürmege ve birisi yaralansa birinden yaralayana iki daḫı ziyāde yara açmaġa. Andan bunlar (6) gelüp umūrların Ḥażret-i Resūl ṣallallāhu ʿaleyhi ve selleme ʿarż itdiler Ḥaḳḳ Teʿālā bu āyeti indirdi. Andan birbirlerine (7) berāber olmaġa anlar rāżı olup İslām’a gelüp emrullāh[a] teslīm oldılar.” Ve baʿżılar didi ki: “Bu āyet ancaḳ Ḥażret-i (8) Resūl ṣallallāhu ʿaleyhi ve selleme nübüvvet gelmezden evvel olan aḥkāmları zā’il itmege indi. Zīrā evvelki aḥkāmları Yehūdīler (9) öldürme yerine ancaḳ öldürmegi ṭutarlar idi ʿafv itmezler idi ve gāvurlar ʿafv idüp ḳatl itmezler idi ve cāhiliyyet (10) ʿArabları gāh ḳatl iderler idi ve gāh ʿafv idüp diyyet alurlar idi ve gāh bu iki ḥükmi daḫı itmeden ıraġ olurlar (11) idi eger içlerinden bir ulu kişi ḳatl olunsa yerine çoḳ ḫalḳ ḳatl idüp ve ol ulu kişiniñ diyyetini ednā (12) kişiler diyyetinden on ḳatdan ziyāde alurlar idi. Ḳaçan ki Ḥażret-i Resūl ṣallallāhu ʿaleyhi ve selleme nübüvvet geldi ʿadālet (13) vācib oldı. Ḥaḳḳ Teʿālā ḳıṣāṣıñ ḥükmüni ḳulları arasında berāber idüp anlar[a] bu āyeti indirdi ki {كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِصَاصُ} (14) Yaʿnī ḳıṣāṣ itmek

üzeriñize farż oldı.” **Eger dinürse ki:** Ḳıṣāṣ itmek nice farż olur ki maḳtūlüñ velīsi (15) muḫayyerdir ʿafv itmede ve ḳıṣāṣ itmede ve diyyet almada? **Ḫāzin dir ki:** Ḳıṣāṣ ḳātil üzerine maḳtūlüñ velīsine (16) farż oldı ve denildi ki “Eger ḳıṣāṣ dilerseñiz üzeriñize farż oldı ve الْقِصَاصُ miṯl miṯl ile berāberlikde (17) gerek ḳatlde ve gerek diyyetde ve gerek yaralamaḳda. Zīrā ḳıṣāṣıñ aṣlı الْقَصُّ’dur ki ‘Biriniñ eṯerine uymaḳ.’ Zīrā (18) قَصَّ أَثَرَهُ dirler ‘Anıñ izini ṭutup ardına uydı.’ Andan anıñla olunan şeye uyup ol şey ile idene idilür (19) andandır meṯelā bir kişi birisini degnek ile urup öldürdi anı da degnek ile urup öldürürler ve eger boġdı (20) ise anı da boġarlar ve eger urup ṭaş ile başını yardı ise anıñ da ṭaşla urup başını yararlar.” Bu Mālik ile (21) Şāfiʿī’niñ ḳavlidir. Bu iki rivāyetiñ birisi Aḥmed’dendir. Ve baʿżılar didi ki: “Ḳılıç ile ḳatl olunur.” Ve bu Ebū Ḥanīfe (22) ḳavlidir ve rivāyet Aḥmed’den.

اَلْحُرُّ بِالْحُرِّ وَالْعَبْدُ بِالْعَبْدِ وَالْأُنْثٰى بِالْأُنْثٰى

Yaʿnī “Ḥürr ise ölen ve öldüren (23) o da anıñ yerine ḳatl olunur ve eger ölen ve öldüren ḳul ise o da anıñ yerine ḳatl olunur ve eger ölen (24) ve öldüren ḳarı ise yerine ḳatl olunur öldüren.” Bunda her ṣınıf miṯli ile ḳatl olunur; erkek erkege, dişi (25) dişiye. Ve eger bir kāfir bir müslümānı ḳatl itse yerine ol kāfir ḳatl olunur ve bir ḳul bir ḥürr ādemi ḳatl itse yerine (26) ol ḳul ḳatl olunur ve eger oġul babasını ḳatl itse yerine oġul ḳatl olunur ve lākin bir mü’min bir kāfiri ḳatl (27) itse yerine ol mü’min ḳatl olunmaz ve bir ḥürr bir ḳul ḳatl itse yerine ol ḥürr ḳatl olunmaz ve baba oġlunı ḳatl (28) itse oġul yerine baba ḳatl olunmaz. Ve bu Mālik ve Şāfiʿī ve Aḥmed’iñ meẕhebidir. Ve buña delālet Buḫārī kendi (29) *Ṣaḥīḥ*’inde rivāyet itdi Ebī Cüḥayfe nām kimesneden: قَالَ: سَأَلْتُ عَلِيًّا هَلْ عِنْدَكُمْ مِنَ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ (30) وَسَلَّمَ شَيْءٌ سِوَى الْقُرْآنِ؟، قَالَ: «**لاَ وَالَّذِي فَلَقَ الحَبَّةَ وَبَرَأَ النَّسَمَةَ إِلَّا أَنْ يُؤْتِيَ اللهُ عَبْدًا فَهْمًا فِي الْقُرْآنِ، (31) وَمَا فِي هَذِهِ الصَّحِيفَةِ**» قُلْتُ: وَمَا فِي الصَّحِيفَةِ؟ قَالَ: «**العَقْلُ، وَفَكُّ الأَسِيرِ، وَأَنْ لاَ يُقْتَلَ مُؤْمِنٌ بِكَافِرٍ**»[327]

[327] Benzer lafız için bk. Buhârî, “Diyât”, 24, “Diyât”, 31; Tirmizî, “Diyât”, 16; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 2/36 (No. 599).

(32) Ebī Cüḥayfe: "[ʿAlī]'ye didim ki: Ḥażret-i Resūl sizleriñ yanında bu Ḳurʾān'dan ġayrı bir şey alıḳodı mı?" Ḥażret-i ʿAlī kerremallāhu vecheh (33) aña buyurdı ki: «Alıḳomadı ve lākin ol Allāh ḥaḳḳıçün ki dāneyi yarıḳ itdi ve nesīmi yürütdi laṭīf itdi. Daḫı (34) Ḥaḳḳ Teʿālā bir ḳul ki getürecekdir ve olacaḳdır cümlesi Ḳurʾān'da mevcūddur ve bu ṣaḥīfede meẕkūrdur.» Ve Ebū Cüḥayfe (35) dir ki: Didim: "Bu ṣaḥīfede ne yazılıdır?" Buyurdı ki: «Diyyet ve yesiri ḫalāṣ itmek ve bir kāfir öldürse bir mü'min yerine ḳatl olunmamaḳ.» **[76ᵇ]** (1) Ve Müslim yine Ḥażret-i ʿAlī kerremallāhu vechehden bir ḥadīṣ daḫı bunuñ gibi rivāyet itdi Ebū Cüḥayfe degildir rāvīsi. (2) «Ve العَاقِلَةُ ḳatl ideniñ velīlerinden bir cemāʿatdir ki diyyeti anlar ḳoymaġa bend olunmalarıyla tesmiye olundılar.»[328] Ve İbn (3) ʿAbbās raḍıyallāhu ʿanhümādan rivāyetdir ki: سَمِعْتُ: رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «**لَا تُقَامُ الحُدُودُ (4) فِي المَسَاجِدِ، وَلَا يُقْتَلُ الوَلَدُ بِالوَالِدِ**[329]» Yaʿnī işitdim ki: Ḥażret-i Resūl buyurdı: «Mescidlerde iḳāmet-i ḥudūd (5) olmaz ve ne oġul baba içün ḳatl olunur.» Bunı Tirmiẕī yād itdi. Ve aṣḥābü'r-reʾy şöyle ẕāhib oldılar ki: (6) "Müslümān kāfir içün ḳatl olunur ve ḥürr olan ḳul, köle içün ḳatl olunur." Ve bu āyet ḥadīṣler ile (7) İmām Şāfiʿī'ye ve anıñla muvāfıḳ olanlarıñ ḥüccetidir. Lākin aṣḥābü'r-reʾy didiler ki: "Çünki āyet [330]{النَّفْسَ (8) بِالنَّفْسِ} ile mübhem vārid oldı. Ol ise Tevrāt'da Benī İsrāʾīl Ḥaḳḳ Teʿālā'nıñ yazdıġı emriniñ ḥikāyesidir. (9) Ve bu āyet ancaḳ mü'minlere ḫiṭāben indi." Andan aṣḥābü'r-reʾy ẕāhib oldılar ki: "{النَّفْسَ بِالنَّفْسِ} āyeti (10) mensūḫdur. Bir ādem içün bir cemāʿat ḳatl olunur." Buña delīl Buḫārī *Ṣaḥīḥ*'inde İbn ʿÖmer'den rivāyet (11) itdi ki: [331] أَنَّ غُلاَمًا قُتِلَ غِيلَةً، قَالَ عُمَرُ: «**لَوِ اشْتَرَكَ فِيهِ أَهْلُ صَنْعَاءَ لَقَتَلْتُهُمْ**» Yaʿnī bir uşaġı mekr u ḥīle [ile] (12) bir cemāʿat öldürdi, ḳātili kim içlerinde bilinmedi, Ḥażret-i ʿÖmer buyurdı ki: «Eger anı öldürmege Yemen'de olan Ṣanʿā (13) şehriniñ ḫalḳı

---

328 Cezerî, *Câmiʿu'l-usûl*, 3/291, 292 (No. 2585).

329 **الوَلَدُ بِالوَالِدِ**: الوَالِدُ بِالوَلَدِ Tirmizî, "Diyât", 9; Dârimî, "Diyât", 6.

330 Nâkıs iktibas. "Onda (Tevrat'ta) üzerlerine şunu da yazdık: **Cana can**, göze göz, buruna burun, kulağa kulak, dişe diş kısas edilir. Yaralar da kısasa tabidir. Kim de bu hakkını bağışlar, sadakasına sayarsa o, kendisi için keffaret olur. Allah'ın indirdiği ile hükmetmeyenler, zalimlerin ta kendileridir.", el-Mâide 5/45.

331 Buhârî, "Diyât", 21.

bütün yardım itseler ben ḳamusunı ḳatl eylerim Ṣanʿā ehliniñ anıñ yerine.» Ve Buḫārī̇ didi ki (14) ve Muġīre ibn Ḥakīm babasından rivāyet ider ki: «Dört kişi bir uşaḳ öldürdiler Ḥażret-i ʿÖmer (15) yine evvelki buyurdığı gibi söyledi.»[332] Ve Mālik *Muvaṭṭa*'da İbnü'l-Müseyyeb'den rivāyet ider ki: أَنَّ عُمَرًا قَتَلَ (16) نَفَرًا، خَمْسَةً أَوْ سَبْعَةً بِرَجُلٍ وَاحِدٍ قَتَلُوهُ غِيلَةً[333] وَقَالَ: «**لَوْ تَمَالَأَ عَلَيْهِ أَهْلُ صَنْعَاءَ لَقَتَلْتُهُمْ**[334]» (17) Yaʿnī̇ Ḥażret-i ʿÖmer beş kişi yā yedi kişiyi öldürdi bir ādemi mekr [u] ḥīle ile öldürdükleri (18) içün ve buyurdı ki: «Anı öldürmege eger Ṣanʿā şehriniñ ehli birbirlerine yardım itseler ben ol (19) şehriñ ḫalḳını bütün ḳatl iderdim.» Zīrā غِيلَة mekr, ḥīle, aldatmaḳdır ve تَمَالَأَ birbirlerine yardım (20) itmekdir ve cemʿ olmaḳdır.

فَمَنْ عُفِيَ لَهُ مِنْ اَخِيهِ شَيْءٌ

Yaʿnī̇ "ʿAmden öldürdügi içün anı yerine (21) ḳatl eylemek vācib olmuşken maḳtūlüñ velīsi anı ḳatl itmeden ʿafv idüp diyyete rāżı (22) olsa ḳarındaşı ḳanından." Zīrā اَخِيهِ'den maḳṣūd ḳaṣden ḳatl olanıñ ḳanıdır neden-kim (23) ḳanda ʿalāḳası var ve anı dilemek andan maṭlūbdur. Ve baʿżılar didi ki: "اَخُوهُ lafẓ ile ẕikr itmege (24) bāʿiṯ cinsiyyet ṭarafından ve İslām ṭarafından ḳardaşlıḳ münāsebeti olmaġla birbirine luṭf [u] şefḳat (25) ve merḥamet idüp ḳatlden ʿafv eyleye diyyet almaġla. شَيْء buyurması añā delīldir ki eger maḳtūlüñ baʿż velīsi (26) eger ḳatlden ʿafv iderse ḳıṣāṣ itmek sāḳiṭ olur. Ol zamān diyyet almaḳ iṯbāt olur. (Zīrā) (27) Zīrā ḳandan baʿż şey ibṭāl olunca ḳamusı gider."

فَاتِّبَاعٌ بِالْمَعْرُوفِ

Yaʿnī̇ "Maḳtūlüñ velīsi (28) ḳātile maʿrūf u luṭf itmege tābiʿ olup." Andan ḥaḳḳından ziyāde dilemeyüp hemān ḥaḳḳın ala ve eẕiyyet itmeye.

---

[332] Buhârî, "Diyât", 21.

[333] **غِيلَةً**: قَتْلَ غِيلَةٍ

[334] Hadis metninde "جَمِيعًا" ilâvesi vardır. İmâm Mâlik, "'Ukûl", 13; Beyhakî, *Ma'rifetü's-sünen*, 12/44 (No. 15806).

(29) وَاَدَاۤءٌ اِلَيْهِ بِاِحْسَانٍۗ

Yaʿnī “Maḳtūlüñ velīsi ḳātile şefḳat ü merḥamet idince ḳātil daḫı üzerine (30) olan diyyet ḥaḳḳını aña virmede uzatmayup birden göñül ḫoşluġı ile edā eyleye.” Andan Ḥaḳḳ Teʿālā anıñ (31) ikisi birbirlerine luṭf [u] iḥsān itmege emr eyledi. Ve baʿżılar didi ki: “Bu āyetiñ taḳdīri eger ḳanıñ velīsi (32) ḳātiliñ üzerine vācib olan ḳıṣāṣdan şey ʿafv iderse ḳātil daḫı ol ʿafv[ı] luṭf ile ḳabūl (33) idüp üzerine vācib olan diyyeti nizāʿsız, uzatmayup hemān edā ide.” Ve bu āyetde delālet var ki (34) öldüren kāfir olmaz hemān fāsıḳ müʾmin olur. Bunda birḳaç vech vardır: Evvelki Haḳḳ Teʿālā (35) anıñ müʾminligin evvel ẕikr idüp ṣoñra ḳatl yād itdi ve aña müʾmin didi. Ḳavlühū teʿālā: {يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا كُتِبَ (1) **[77ª]** عَلَيْكُمُ الْقِصَاصُ} deyü bunda ḳātili müʾmin deyü tesmiye itdi, üzerine ḳıṣāṣ vācib (2) olduḳdan ṣoñra ṣādır olan ḳatli ẕikr eyledi. İmdi ʿamden ve ẓulm ile olan ḳatl icmāʿıñ ḳavli ile (3) günāh-ı kebāʾirdendir, günāh-ı kebāʾir ṣāḥib[inin] müʾmin olduġuna delālet ider. **İkinci** vech Ḥaḳḳ Teʿālā ḳanıñ (4) velīsi ile ḳātiliñ arasında ḳardaşlıḳ iṣbāt itdi. Ḳavlühū teʿālā: {فَمَنْ عُفِيَ لَهُ مِنْ اَخِيهِ شَيْءٌ} deyü bunda (5) dīn ve īmān ḳardaşlıġı murād itdi. Eger ḳātilde īmān bāḳī olmasa nice ḳarındaşlıḳ iṣbāt iderdi? (6) **Üçünci** vech ḳātile ʿafv itmegi emr eyledi ve ʿafv ancaḳ müʾmine lāʾiḳdir kāfire ʿafv aṣlā yoḳdur. (7) Bunlardan ḳātil müʾmindir lākin günāh-ı kebīre ṣāḥibidir.

ذٰلِكَ تَخْفِيفٌ مِنْ رَبِّكُمْ

Yaʿnī “Bu ẕikr olunan (8) ḥükm-i şerʿī ḳıṣāṣ ve ʿafv ve diyyet almaḳ bunlar Rabbʾiñizden sizlere luṭf u şefḳati ile üzerleriñize (9) ḫafīf itmesi.”

وَرَحْمَةٌۗ

Sizlere ġāyet ile raḥmetdir. Ki ḳıṣāṣ vācib ve lāzım olduḳdan ṣoñra ʿafv (10) olup diyyete rāżı olmaḳ ġayr ümmetlerden sizlere bunlar vüsʿat ve fażl-ı iḥsāndır.

فَمَنِ اعْتَدٰى (**11**) بَعْدَ ذٰلِكَ

Yaʿnī “Bu ʿafv olmaḳ ile ḳıṣāṣdan ḳurtulup diyyet virmekle ölmeġi ḳolay görüp (12) dönüp birini daḫı ḳatl iderse ẓālimliġi ile.”

فَلَهُ عَذَابٌ اَلِيمٌ

Ol demde ḳıṣāṣ ile ḳatl (13) olunup añā ne ʿafv olur ve ne diyyet ḳabūl olunur ve āḫiretde daḫı ġāyet ulu cehennem ʿaẕābı aña (14) müstaḥaḳḳ olur.

Bakara 179

وَلَكُمْ فِي الْقِصَاصِ حَيٰوةٌ

Yaʿnī “Sizlere ḳıṣāṣda ṣaġ ḳalup ʿömr sürmek (15) vardır.” Murād birini ḳatl itmege ḳaṣd iden kişi eger düşünüp fikr iderse ki anı ḳatl idersem beni (16) daḫı anıñ yerine ḳatl iderler dönüp niyyeti terk idince kendiniñ yaşamasına ve ḳatl idecegi kişiniñ yaşamasına (17) bu ḳıṣāṣdan ḳorḫması sebeb olmaġla Ḥaḳḳ Teʿālā ḥayātı ḳıṣāṣa tābiʿ itdi. Ve baʿżılar didi ki: “Ḳıṣāṣ kendi (18) ḥayāta sebebdir aña bāʿiṯ ḳaçan ki ḳatl iden maḳtūlüñ yerine ḳıṣāṣ olunduḳda ġayrılar anı görüp (19) ḳatl itmeden menʿ olunalar. Ve ḳatl itmege ḳalḳan olması ḫavfiyle terk eyleye.” İmdi bil ki bu ḥükm maḫṣūṣ (20) ḳıṣāṣda degildir ki yalñız ḳatl itmek aña cemīʿ-i bedende olan yara ve başda olan yaralar dāḫildir. (21) Zīrā ḳaçan urup yaralamaḳ dileyen fikr itse ki anı yaralarsa kendini de yaralarlar dönüp yaralamaġı terk (22) idince ol ḳıṣāṣ ḳorḫusı kendiniñ ve yaralayacaġı kişiniñ yaşamasına sebeb oldı, belki ol yaraladıġı (23) kişi ol yaradan vefāt itdi anı yaralayan daḫı ḳatl olunur. Ve baʿżılar didi ki “Bu āyetiñ maʿnāsında (24) ḳıṣāṣ ḳātiliñ selāmeti ve ḥayātıdır. Zīrā dünyāda ḳatl itdiginiñ yerine ḳıṣāṣ olursa aña (25) āḫiretde ḳıṣāṣ yoḳdur. Bu anıñ selāmetine ve ḥayāt-ı dā’imligine sebeb olur ve eger dünyāda ḳıṣāṣ (26) olunmazsa āḫiretde andan ḳurtulmaz.”

يَا اُولِي الْاَلْبَابِ

Yaʿnī̄ “Ey ʿakl-ı dānālar! Fikr idiñ.” Bilürsüñüz ki (27) ʿaḳlı olan birisini telef itmekle kendi nefsini telef itmesin dilemez anı ancaḳ ʿaḳlı olmayan ider.

لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ (**28**)

Yaʿnī̄ “Belki ḳışāṣ ḳorḫusundan kendiñizi ṣaḳınup ḳatl itmeden ıraġ olursañız (29) ol siziñ dünyāda ve āḫiretde selāmetiñiz ola.”

Bakara 180

كُتِبَ عَلَيْكُمْ اِذَا حَضَرَ اَحَدَكُمُ الْمَوْتُ

Yaʿnī̄ “Sizleriñ (30) üzerine farż u vācib oldı ḳaçan biriñize ölüm ḥāleti irdikde ve ecel yaḳlaşdıġı eṣeri ḳorḫulı (31) marażlar ve ʿilletler ile bellü olduḳda.” Bunda murād ʿayn-ı ölümüñ bellü olması degildir. Zīrā ol vaḳtde (32) vaṣiyyet itmeden ʿāciz olur.

اِنْ تَرَكَ خَيْراً

Eger māl bıraġur ise. Zührī̄ ve baʿżılar didi ki: (33) “خَيْر az ve çoḳ olan māla ıṭlāḳ olunur. Vaṣiyyet anıñ ḳamusuna düşer.” Ve baʿżılar didi ki: “خَيْر (34) lafẓı ancaḳ çoḳ olan māla gelür.” Ve bu rāvīleriñ ekṣeriniñ ḳavlidir lākin vaṣiyyet düşecek mālın ne ḳadar (35) olmasında iḫtilāf itdiler. Baʿżılar didi ki: “Biñ dirhem ve daḫı ziyādesidir.” Ve baʿżılar “Yedi yüz dirhem **[77ᵇ]** (1) aṣlı ve ziyāde olandır.” didi. Ve baʿżılar “Altmış altun ve ziyāde.” didiler. Ve baʿżılar “Beş yüzden biñ dirhem[e] (2) varınca olandır.” didiler. Ve baʿżılar “Çoḳ olan māldan ʿıyālden artan māldır.” didiler. Andan bir kişi gelüp Ḥażret-i (3) ʿĀʾişeʾye raḍıyallāhu ʿanhāya didi ki: “Vaṣiyyet itmek dilerim.” Ḥażret-i ʿĀʾişe aña “Mālıñ ne ḳadardır?” didi. Ol kişi (4) “Üç biñ dirhemdir.” didi. Ḥażret-i ʿĀʾişe “ʿIyāliñ ḳaçdır?” didi. Ol kişi “Dörtdür.” didi. Ḥażret-i ʿĀʾişe: “Bu az (5) şeydir anı ʿıyāliñe alıḳoy. Zīrā Ḥaḳḳ Teʿālā {اِنْ تَرَكَ خَيْراً} didi.” Bundan maʿlūm oldı ki çoḳ olmaḳ iḳtiżā ider.

(**6**) اَلْوَصِيَّةُ لِلْوَالِدَيْنِ وَالْأَقْرَبِينَ

Yaʿnī “Vaṣiyyet oldur ki kişi ḥayātında mālından bir dilediğine şey (7) virilmek ışmarlar ol anıñ ḥaḳḳı olur vefātından ṣoñra ʿamel olunur.” İmdi İslām’ıñ ibtidālarında vaṣiyyet (8) anaya ve ataya ve yaḳın olan aḳrabālara olur idi ḳaçan birisi vefāt itse mālı var ise anlara ışmarlar idi. (9) Ve bunuñ sebebi cāhiliyyet ehli riyā ve iftiḫār ve ululuḳ içün māllarını aḳrabādan ġayrılara vaṣiyyet (10) iderler idi, aḳrabālarını fuḳarā ḳorlar idi. Haḳḳ Teʿālā aḳrabāya vaṣiyyeti vācib itdi andan bu āyeti mīrāṯ vācib (11) olanları beyān iden āyet nesḫ eyledi. Andan ʿAmr bin Ḫārice nām ṣaḥābeden rivāyet olunur ki: (**13**) قَالَ: كُنْتُ آخُذُ (12) بِزِمَامِ نَاقَةِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَهُوَ يَخْطُبُ فَسَمِعْتُهُ يَقُولُ: «**إِنَّ اللهَ أَعْطَى كُلَّ ذِي حَقٍّ حَقَّهُ فَلَا وَصِيَّةَ لِوَارِثٍ**»[335] Yaʿnī didi ki: Ḥażret-i Resūl ḫuṭbe iderken ben bindikleri deveniñ yularını ṭutar idim (14) işitdim ki buyururlar: «Ḥaḳḳ Teʿālā her ḥaḳḳ ṣāḥibine ḥaḳḳını virdi. İmdi vārişe vaṣiyyet yoḳdur.» Bunı Nesā’ī ve (15) Tirmiẕī iḫrāc itdiler bu yüzden. Ve İbn ʿAbbās raḍıyallāhu ʿanhümā öyle ẕāhib oldı ki: “Vücūbı mīrāṯ yiyen (16) ḥaḳḳında mensūḫ oldı, vālidey[n]den ve aḳrabādan mīrāṯ yemeyenler ḥaḳḳında bāḳī ḳaldı.” Ve bu ḳavl Ḥasan ve Mesrūḳ (17) ve Ṭāvus ve Ḍaḥḥāk ve Müslim bin Yesār’ıñ ḳavlidir. Ve “Bunlarıñ ḥücceti bu āyetiñ vücūbı vālideyn ve aḳrabāya (18) delālet ider.” didiler. Andan bu vücūb mīrāṯ yiyenleri maʿlūm iden āyetiñ ḥükmüyle nesḫ olundı muḳaddem (19) ẕikr olunan ḥadīṯ ile. İmdi āyetiñ delālet itdigi mīrāṯa girmeyen aḳrabāya vaṣiyyet olması vācibi bāḳī (20) ḳaldı. Bu ḳavl üzre nesḫ olunandan baʿż aḥkāmı aḫẕ olunur ve hem vaṣiyyet itmek müsteḥabb olduġuna (21) delālet ider. Ve “Vaṣiyyet it.” deyü teʾkīd itmege müsteḥabb ider. Zīrā müfessirlerden ve ʿulemālardan ekṯerleri ve ehl-i (22) Ḥicāz ve ehl-i ʿIrāḳ anlara muvāfıḳ olup “Anıñ nesḫ-i kāfiye olan vücūbıdır aḳrabāya olan ḳaldı.” didiler. (23) Ve İbn ʿÖmer’den rivāyet olan: أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «**مَا حَقُّ امْرِئٍ الْحَقُّ**[336] **مُسْلِمٍ، لَهُ شَيْءٌ** (**24**) **يُوصَى**

[335] Tirmizî, “Vesâyâ”, 5; Nesâî, “Vesâyâ”, 5; Ebû Dâvûd, “Vesâyâ”, 6.
[336] Hadis metninde “الْحَقُّ” kelimesi bulunmamaktadır.

«لَهُ شَيْءٌ يُرِيدُ أَنْ يُوصِيَ بِهِ[338] لَيْلَتَيْنِ»[339] وَفِي رِوَايَةٍ: «ثَلَاثَ لَيَالٍ، إِلَّا وَوَصِيَّتُهُ (**25**) مَكْتُوبَةٌ فِيهِ»[337] Ve bir rivāyetde: Didi ki: Ḥażret-i Resūl ṣallallāhu ʿaleyhi ve sellem buyurdı ki: «Ol ḳuldan ḥaḳḳ gider ki bir (26) müslümānıñ kendide ḥaḳḳı var anı dā'im virmege vaṣiyyet ider andan ol gider. ʿAle'l-ġafle vefāt iderse (27) ol ḥaḳḳ mīrāṣcılarıñ üzerine geçer. Virdilerse meyyitiñ mālından kendiler ve meyyit ḫalāṣ oldı virmedilerse (28) meyyit ḳurtuldı ḥaḳḳ anlarıñ üzerinde ḳaldı.» Ve ikinci rivāyetde: «Bir müslümānıñ kendide ḥaḳḳı var diler ki (29) anıñ ḥaḳḳını mālından virmege vaṣiyyet ide. Hemān iki gice geçürmesin veyā üç gice geçürmesin hemān (30) vaṣiyyet idüp ol vaṣiyyet kāġıdını yanında alıḳosun.» Zīrā bilmez ki ölüm kendine ne zamān gelecekdir. (31) Belki ʿale'l-ġafle geldi vaṣiyyet kāġıdı yanında bulunur ḥaḳḳdan ḳurtulur. Bunda ʿale'l-fevr dā'im vaṣiyyet (32) itmege tenbīh vardır. Zīrā ölüm gelse anı vaṣiyyetden alıḳor. Andan Nāfiʿ didi ki: İşitdim ʿAbdullāh ibn (33) ʿÖmer dir ki: "Ḳaçan ki işitdim Ḥażret-i Resūl bu ḥadīṣi söyledigin bir gice geçürmeyüp vaṣiyyet idüp vaṣiyyet (34) kāġıdını yanımda alıḳodum."[341]

بِالْمَعْرُوفِ

Yaʿnī "Aḳrabāya ve vālideyne ʿadālet üzre vaṣiyyet ide." Ḥaḳḳlı ḥaḳḳı (35) üzre ne eksik ve ne ziyāde ide, ṣülüṣden ziyāde itmeye. Ve zengīn olanına vaṣiyyet idüp fuḳarāsı boş **[78ª]** (1) ḳoymaya. Andan Buḫārī'de ve Müslim'de Saʿd ibn Ebī Vaḳḳāṣ raḍıyallāhu ʿanhümādan rivāyet ki: جَاءَنِي رَسُولُ اللَّهِ (2) صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَعُودُنِي عَامَ حَجَّةِ الوَدَاعِ، مِنْ وَجَعٍ اشْتَدَّ بِي، فَقُلْتُ:يَا رَسُولَ اللهِ إِنَّهُ قَدْ بَلَغَ (3) مِنَ الوَجَعِ مَا تَرَى وَأَنَا ذُو مَالٍ، وَلاَ يَرِثُنِي إِلَّا ابْنَةٌ لِي، فَأَتَصَدَّقُ بِثُلُثِ مَالِي[342]؟ قَالَ: «لاَ» قُلْتُ: (4) فَالشَّطْرُ يَا رَسُولَ اللهِ؟ قَالَ: «لاَ» قُلْتُ: فَالثُّلُثُ؟ قَالَ: «**وَالثُّلُثُ كَثِيرٌ وَقَالَ كَبِيرًا**

---

337 Buhârî, "Vesâyâ, 1; Müslim, "Vasiyye", 4; İmâm Mâlik, "Vasiyye", 1; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 9/364 (No. 5511).

338 بِهِ: فِيهِ Hadis metninde "يَبِيتُ" ilâvesi vardır.

339 Müslim, "Vasiyye", 1.

340 Müslim, "Vasiyye", 4; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 8/502 (No. 4902).

341 Müslim, "Vasiyye", 4; Nesâî, "Vesâyâ", 1.

342 بِثُلُثَيْ مَالِي: **بِثُلُثِ مَالِي**

«لَكَ أَنْ تَذَرَ ذُرِّيَّتَكَ (5) أَغْنِيَاءَ، خَيْرٌ مِنْ أَنْ تَذَرَهُمْ عَالَةً يَتَكَفَّفُونَ النَّاسَ»[343] Yaʿnī didi ki: Ḥaccetü'l-Vedāʿ senesi baña bir ḳavī (6) aġrı işābet itdi idi Ḥażret-i Resūl ḫāṭırım ṣormaga yanıma buyurdılar, Ḥażrete didim ki: "Yā Resūlallāh! (7) Görürsüñüz bende aġrı ḳavīlendi ve ben māldārım bir ḳızımdam ġayrı mīrāṯcım yoḳdur emr ider misiñiz mālımıñ (8) ṯülüṯ[ey]ini ṣadaḳa vireyim?" Buyurdılar ki: «Yoḳ.» Didim ki: "Yarısını ṣadaḳa vireyim." Buyurdılar ki: «Yoḳ.» Didim: "Öyle (9) ise ṯülüṯüni vireyim." Buyurdılar: «Ṯülüṯi daḫı çoḳdur lākin bu saña büyük midir ki ẕürriyyetiñi ġanīlerden idüp (10) muḥtāc itmemek ḫayrludur anları faḳīr ḳoyup ḫalḳa el açup dilenmelerinden. Zīrā تَكَفُّف el açup dilenmekdir.» (11) Andan Buḫārī ile Müslim'de İbn ʿAbbās raḍıyallāhu ʿanhümādan vaṣiyyetde buyurdı ki: «وَالثُّلُثُ لَوْ أَنَّ النَّاسَ (12) غَضُّوا مِنَ الثُّلُثِ إِلَى الرُّبُعِ فَإِنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ لِسَعْدٍ: كَثِيرٌ»[344] Yaʿnī Ḫalḳ (13) ṯülüṯden rubʿ ṭutdılar. Zīrā Ḥażret-i Resūl Saʿd'e: «eṯ-Ṯülüṯ daḫı çoḳ.» didiginden. Ve andan Ḥażret-i ʿAlī ibn (14) Ebī Ṭālib kerremallāhu vecheh buyurdı ki: «لِأَنْ أُوصِيَ بِالخُمُسِ أَحَبُّ إِلَيَّ مِنْ أَنْ أُوصِيَ بِالرُّبُعِ ، وَأَنْ أُوصِيَ بِالرُّبُعِ أَحَبُّ إِلَيَّ مِنْ أَنْ أُوصِيَ بِالثُّلُثِ ، فَمَنْ أَوْصَى بِالثُّلُثِ فَلَمْ يَتْرُكْ [شَيْئًا]»[345] (15) Yaʿnī Ḥażret-i ʿAlī buyurdı ki: «Eger mālından (16) ḫumusunı vaṣiyyet iderse benim yanımda ol rubuʿdan ziyāde sevgülidir, eger mālından rubuʿunı vaṣiyyet iderse benim (17) yanımda ol ṯülüṯden maḳbūldür ve eger mālından ṯülüṯüni vaṣiyyet iderse vārişlere bir şey ḳalmaz.» Baʿżılar (18) "Mālından südüsüni veyā ḫumusunı veyā rubuʿunı vaṣiyyet ider." didiler.

حَقًّا عَلَى الْمُتَّقِينَ

---

343 Benzer lafız için bk. İmâm Mâlik, "Vasiyye", 4; Buhârî, "Cenâiz", 35; Müslim, "Vasiyye", 5; Tirmizî, "Vesâyâ", 1.

344 Müslim, "Vasiyye", 10; Buhârî, "Vesâyâ", 3; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 3/475 (No. 2034).

345 Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm es-Sanʿânî, *el-Musannef*, thk. Habîburrahmân el-Aʿzamî (Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1403), 9/66 (No. 16361); Ebû Bekr İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef fi'l-ehâdîs ve'l-âsâr*, thk. Kemâl Yûsuf el-Hût (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1409), 1/373 (No. 2566).

Yaʿnī “Şirkden (19) ḳorḫup ṣaḳınan mü’min üzerine ṣābitdir.” Lākin ṣübūtı mendūbdur farż u vācib degildir.

Bakara 181

فَمَنْ بَدَّلَهُ (20) بَعْدَ مَا سَمِعَهُ

Yaʿnī “Vaṣiyyet iden meyyitiñ aġzından çıḳanı işidüp taḥḳīḳ bildikden (21) ṣoñra her kim anıñ itdigi vaṣiyyeti degişdirir ise.” Yaʿnī “Meyyitiñ aḳrabālarından ve ol degişdirmek (22) yazdığı şeyi silmek ile ve ḳısmeti virmede ḥuḳūḳı kesmek ile veyā şehādeti inkār itmek ile (23) veyā şehādeti ġayr vech itmek ile tebdīl itmekdir.” Bunda vaṣiyyet yazdığı kāġıdı tebdīl itmesine (24) ẕikr itdi. Ki zīrā الوَصِيَّةُ, الإيصَاءُ maʿnāsındadır vaṣiyyet itmek.

فَإِنَّمَا إِثْمُهُ عَلَى الَّذِينَ يُبَدِّلُونَهُ

(25) Yaʿnī “Ol degişdirmeniñ günāhı ancaḳ degişdiren üzerinedir.” Vaṣiyyet iden ile vaṣiyyet olunan ol (26) günāhdan berīdirler.

إِنَّ اللهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ

Yaʿnī “Ḥaḳḳ Teʿālā ol vaṣiyyet iden meyyitiñ itdigi vaṣiyyeti bütün (27) işidicidir ve ol vaṣiyyeti tebdīl ideni bilür, aña anıñ cezāsını ider.”

Bakara 182

فَمَنْ خَافَ مِنْ مُوصٍ جَنَفًا

(28) Yaʿnī “Her kim bilürse ki vaṣiyyetde cevr u ẓulm itmege meyl olur andan çekinür ise.” Bu āyet cemīʿ-i (29) müʾminlere ḫiṭābdır.

أَوْ إِثْمًا فَأَصْلَحَ بَيْنَهُمْ

Veyā ol vaṣiyyetde günāh u ẓulm olduġun añlarsa (30) anlarıñ mā-beynlerini ḥaḳḳ üzre görüp ıṣlāḥ itse. Baʿżılar “جَنَفٌ vaṣiyyetde ḫaṭā itmekdir ve (31) الإِثْمُ

ḳaṣden tebdīl ve eksik itmek." didiler. Ve baʿżılar didi ki: "Kişi bir ḫasta yanına vaṣiyyetinde ḥāżır (32) olduḳda baḳdı ki ol vaṣiyyet iden ġayra çoḳ vaṣiyyet itmege meyli var veyā taḳṣīrāt idiyor ve(33)yā mālını isrāf vaṣiyyet idiyor ol ḥāżır olan kişi anı ʿadl üzre vaṣiyyet itmege ve cevr [u] ẓulme (34) meyl itmemege emr itse aña günāh yoḳdur." dimek. Ve baʿżılar didi ki: "Eger meyyit vaṣiyyetinde ḥaṭā itse (35) veyā ḳaṣden cevr [u] ẓulm olmaḳ ile vaṣiyyet itse ol meyyitiñ velīsine veyā vaṣīsi olana veyā ḥākimü'ş-şerʿa **[78b]** (1) düşer ki meyyit öldükden ṣoñra vārişleri ile kendine vaṣiyyet olunan kimesneniñ araların ʿadl ile ḥaḳḳ (2) üzre faṣl idüp herkese ḥaḳḳı ḳadar virüp vaṣiyyetini daḫı ḥaḳḳı ḳadar itse."

فَلَا اِثْمَ عَلَيْهِ

Anıñ böyle (3) ḥaḳḳ üzre faṣl itmesinde aña bir günāh yoḳdur.

اِنَّ اللهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ

Yaʿnī "Vaṣiyyetde meyl ü cevr (4) görüp anı ḥaḳḳ üzre faṣl idüp ıṣlāḥ idene Ḥaḳḳ Teʿālā ġafūr [u] raḥīmdir." Anıñ daḫı günāhını ʿafv ider (5) emr-i Ḥaḳḳ'ı icrā itdigi içün. Andan: عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «**إِنَّ الرَّجُلَ وَالْمَرْأَةَ (6) لَيَعْمَلُ بِطَاعَةِ اللَّهِ سِتِّينَ سَنَةً ثُمَّ يَحْضُرُهُمَا الْمَوْتُ فَيُضَارَّانِ فِي الْوَصِيَّةِ فَتَجِبُ لَهُمَا النَّارُ**»[346] (7) ثُمَّ قَرَأَ: {مِنْ بَعْدِ وَصِيَّةٍ يُوصَى بِهَا أَوْ دَيْنٍ}[347] إِلَى قَوْلِهِ. {ذَلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ}[348] Yaʿnī Ebī Hüreyre didi ki: Ḥażret-i (8) Resūl buyurdı: «Bir kişi

[346] Tirmizî, "Vesâyâ", 2; Ebû Dâvûd, "Vesâyâ", 3.

[347] Nâkıs iktibas. "Eğer çocukları yoksa, karılarınızın geriye bıraktıklarının yarısı sizindir. Eğer çocukları varsa, bıraktıklarının dörtte biri sizindir. (Bu paylaştırma, ölen karılarınızın) yaptıkları vasiyetlerin yerine getirilmesi, yahut borçlarının ödenmesinden sonradır. Eğer sizin çocuğunuz yoksa, bıraktığınızın dörtte biri onlarındır. Eğer çocuğunuz varsa, bıraktığınızın sekizde biri onlarındır. (Yine bu paylaştırma) yaptığınız vasiyetin yerine getirilmesinden, yahut borçlarınızın ödenmesinden sonradır. Eğer kendisine varis olunan bir erkek veya bir ka dının evladı ve babası olmaz ve bir erkek veya bir kız kardeşi bulunursa, onlardan herbirine altıda bir düşer.6 Eğer (kardeşler) birden fazla olurlarsa, üçte birde ortaktırlar. **(Bu paylaştırma varislere)** zarar vermeksizin **yapılan vasiyetin yerine getirilmesinden, yahut borcun ödenmesinden sonra yapılır.** (Bütün bunlar) Allah'ın emridir. Allah, hakkıyla bilendir, halîmdir (hemen cezalandırmaz, mühlet verir.)", en-Nisâ 4/12.

[348] Nâkıs iktibas. "İşte bu (hükümler) Allah'ın koyduğu sınırlarıdır. Kim Allah'a ve Peygamberine itaat ederse, Allah onu, içinden ırmaklar akan, içinde ebedî kalacakları cennetlere sokar. **İşte bu büyük başarıdır."**, en-Nisâ 4/13.

ve gerek ḳarı altmış yıl Ḥaḳḳ Teʿālā'ya ʿibādet ider, ḳaçan kişiye gerek ḳarıya ölüm (9) vaḳti yaḳlaşdıḳda dönerler vaṣiyyet itmede żarar iderler. Anlara ancaḳ cehennem nārı vācib olur.» Andan (10) vaṣiyyet āyetini {ذٰلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ}'e ḳadar oḳudı. Bunı Ebū Dāvūd ve Tirmiẕī ẕikr itdi. Maʿnā فَيُضَارَّانِ (11) buyurması "Gerek kişi veyā ḳarı vaṣiyyetde ziyāde idüp mīrāṯcılara żarar ider veyā vaṣiyyet itdügüne eksik (12) ider ḥaḳḳından veyā vaṣiyyetde vārişlere cevr [u] ẓulm olmasına meyl ider." dimekdir.

Bakara 183

يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا كُتِبَ (13) عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ

Yaʿnī "Ey Ḥaḳḳ Teʿālā'nıñ vaḥdāniyyetine ve Resūl'üne inanup īmān getürenler! Ṣiziñ üzeriñize (14) oruç ṭutmaḳ farż oldı." Ve الصَّوْمُ luġatda "Her şeyden çekilüp nefsi żabṭ itmekdir." Zīrā صَامَ النَّهَارُ (15) dinür. Yaʿnī "Gün ṭoġrılup öyle vaḳtine girdi." Ve daḫı ḳavlühū teʿālā: [349]{إِنِّي نَذَرْتُ لِلرَّحْمٰنِ صَوْماً} Yaʿnī "Ben lillāhi (16) neẕr itdim söylemeden kendimi ṭutmaġa." Ve eṣ-ṣavm şerʿde: "Yemekden, içmekden ve cimāʿdan kendini ṭutup żabṭ itmekdir (17) fecrden tā güneş batınca ḳadar niyyet ile."

كَمَا كُتِبَ عَلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ

Yaʿnī "Ḥażret-i Ādem ʿaleyhi's-selāmdan (18) berü sizlere gelince ḳadar gelen enbiyālara ve ümmetlerine farż olduġı gibi sizlere daḫı oldı." Bunda الصَّوْمُ (19) ezelki zamāndan berü eski ʿibādetdir. Ḥaḳḳ Teʿālā geçenlerden bir ümmet ḳomadı ki aña orucı farż itmedi, (20) sizlere daḫı anlar gibi farż itdi. Çünki oruç meşaḳḳatli ʿibādetdir. İmdi meşaḳḳatli olan ʿumūma olunca (21) herkese ḳolay gelür itmesi. Ve baʿżılar didi ki: "Ramażān ayını oruç ṭutmaḳ gāvurlara

[349] Nâkıs iktibas. "Ye, iç, gözün aydın olsun. İnsanlardan birini görecek olursan, '**Şüphesiz ben Rahmân'a susmayı adadım.** Bugün hiçbir insan ile konuşmayacağım' de.", Meryem 19/26.

vācib idi (22) bize farż olduġı gibi. Anlar anı bir zamān ṭutdılar. Ve ḳaçan ki ısıcaḳ Temmūz ayına ḥükm itdi ve ḳışda pek (23) ḳara ḳışa ḥükm itdi anlarıñ yola gitmelerinde ve maʿīşetlerinde ġāyet zaḥmet ü meşaḳḳat virince ḳamu ʿulemālarınıñ (24) ve büyükleriniñ reʾy[i] aña cemʿ oldı ki seneniñ dört faṣlından bir muʿtedil faṣlda ṭutalar ki yaz ile (25) ḳışıñ arasında ola, anı ṭutup bahārda itdiler. Andan bu itdikler[i] ḥāl içün keffāret on gün (26) ziyāde itdiler. Andan bir müddet daḫı ḳırḳ gün ṭutdılar. Andan anlarıñ pādişāhlarından bir pādişāh (27) bir maraża mübtelā oldı Allāh ile ʿahd eyledi ki eger bu marażdan ḳurtulur ise orucı yedi gün ziyāde (28) eyleye. Ol şāh ol marażdan ḳurtuldı, orucı ḳırk yedi gün itdi. Öyle bir zamān ṭutdılar. Ol şāh (29) vefāt idüp yerine bir şāh geldi aña varup didiler: ‘Nedir bu üç gün? Emr eyle ḫalḳa elli güni tamām (30) itsünler.’ Ol daḫı emr itdi elli gün tamām oldı.” Ve baʿżılar didi ki: “Gāvurlara ölet, ḳıran düşdi (31) anlara ʿālimleri ‘Bundan ḳurtulmaḳ dilerseñiz orucuñuzı ziyāde idiñ.’ [didi.] Anlar on evvelinde ve on gün āḫirinde (32) ziyāde idüp elli gün itdiler.” Ve baʿżılar didi ki: “Ḥaḳḳ Teʿālā Ramażān ayını oruç ṭutmaġa gāvurlara farż (33) eyledi. Anlar ayıñ evvelinden bir gün evvel ṭutdılar ve āḫirinden bir gün ṣoñra daḫı ṭutdılar, giderek artırup (34) anı elli gün itdiler. Anıñ içün şekk güni oruç ṭutmaḳ nehy olundı.”

لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ

Yaʿnī “N’ola ki (35) anıñla belki ehl-i taḳvā olasıñız oruçda üzeriñize ḥarām itdigini terk idüp itmemeñiz ile.” Zīrā oruç **[79ª]** (1) taḳvāya vesīledir nefsi ḳırmaḳ ile ve şehvetleri yemeden, içmeden ve cimāʿdan ve ġayrıdan terk ile menʿ itmek (2) ile. Ve baʿżılar “{لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ} Belki sizler gāvurlarıñ orucı tebdīl [ü] taġyīr itdigi gibi itmeden ḳorḫup (3) ḥaẕer idersiñiz dimek.” didiler. Ve baʿżılar didi ki: “Belki sizler de ehl-i taḳvā olanlarıñ ṣırasına düzülesiñiz. (4) Zīrā oruç anlarıñ libāsları ʿalāmetleridir.”

Bakara 184

اَيَّامًا مَعْدُودَاتٍ

Yaʿnī̇ “Oruç ṭutacaḳ eyyām ṣayılur (5) ve bellü eyyāmlardır.” Baʿżılar didi ki: “Sene içinde az eyyāmlardır.” Ve baʿżılar didi ki: “İslām’ıñ ibtidālarında (6) her ayda üç gün oruç ṭutmaḳ vācib idi ve ʿāşūrā güni oruç ṭutmaḳ vācib idi. Ṣoñra Ramażān (7) ayını oruç ṭutmaġa emr gelince anlar nesḫ olundılar.” Andan İbn ʿAbbās raḍıyallāhu ʿanhümā buyurdı ki: “Hicretden (8) ṣoñra evvel nesḫ olunan ḳıble idi. Andan ṣoñra ayda üç gün oruç ṭutmaḳ Ramażān āyeti ile nesḫ olundı.” (9) Andan Müslim ile Buḫārī̇’de: عَنْ عَائِشَةَ، قَالَتْ: «كَانَ يَوْمُ عَاشُورَاءَ تَصُومُهُ قُرَيْشٌ فِي الجَاهِلِيَّةِ، (10) وَكَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَصُومُهُ قَبْلَ النُّبُوَّةِ، فَلَمَّا قَدِمَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ (11) وَسَلَّمَ المَدِينَةَ صَامَهُ، وَأَمَرَ بِصِيَامِهِ، فَلَمَّا فُرِضَ رَمَضَانُ تَرَكَ عَاشُورَاءَ، فَمَنْ شَاءَ صَامَهُ، وَمَنْ (12) شَاءَ تَرَكَهُ»[350] Yaʿnī̇ Ḥażret-i ʿĀ’işe didi ki: «Cāhiliyyetde iken Ḳureyş ʿĀşūrā güni oruç ṭutarlar (13) idi ve nübüvvetden evvel Ḥażret-i Resūl daḫı ṭutar idi. Ḳaçan ki Medī̇ne’ye teşrī̇f itdiler ʿāşūrāyı (14) oruç ṭutarlar idi ve ṭutmaġa emr itdiler. Ḳaçan ki Ramażān ayı oruç farż oldı ol zamān (15) ʿāşūrāyı terk itdiler. Her kim dilerse ol güni ṭutsun dilerse terk itsün.» Ve baʿżılar (16) didi ki: “{اَيَّامًا مَعْدُودَاتٍ} ol Ramażān ayınıñ eyyāmlarıdır bunuñ vechi çünki Ḥaḳḳ Teʿālā evvel (17) {كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ} buyurdı. Bundan iḥtimāl olunur idi ki ol bir gün yā iki gün oruç ṭutmaḳ ola.” (18) Andan beyān itdi ki: “{مَعْدُودَاتٍ} yaʿnī̇ anlardan ziyādedir. Lākin ṣayısını bellü itmedi, ne ḳadar olduġunı (19) andan ḥaṣr idüp şehr-i Ramażān deyü buyurdı. Öyle olunca {اَيَّامًا مَعْدُودَاتٍ} ġayr vech[e] ḥaml itmek (20) mümkin degildir, varır āyet mensūḫ olur ġayr vech gelürse.” Ve denildi ki: “Ramażān ayınıñ farż (21) olması hicretiñ ikinci senesinde idi.” Baʿżılar [didi ki:] “Bedr Ġazāsı’ndan bir ay ve birḳaç gün evvel idi ve Bedr (22) Ġazāsı hicretiñ on sekizinci ayınıñ başında Ramażān’ıñ on yedisinde cumʿa güni idi maʿlūm.”

(23) فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَرِيضًا اَوْ عَلٰى سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِنْ اَيَّامٍ اُخَرَ

[350] Buhârî, “Savm”, 68; Müslim, “Sıyâm”, 114; Ebû Dâvûd, “Savm”, 64; Tirmizî, “Savm”, 49.

Yaʿnī “Sizlerden her kim ḫasta ise veyā (24) yolda yolcı ise oruç ṭutmayup yesün, ṣoñra ġayr eyyāmda gününe gün oruç ṭutsun.”

وَعَلَى (25) الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ

Yaʿnī “Anlar ki oruç ṭutmaġa ṭāḳatleri ola.” İmdi ʿulemā bu āyetde iḫtilāf (26) itdiler. Çoġı didi ki: “Bu āyet mensūḫdur.” Ḥażret-i ʿÖmer ibnü’l-Ḫaṭṭāb ve Seleme bin el-Ekvaʿ ve ġayrılarıñ (27) ḳavli üzre anlar didiler ki: “İslām’ıñ ibtidālarında oruç ṭutmaḳ ile ṭutmayup yemek arasında (ve) (28) ve öyleye ḳadar ṭutmaḳ arasında muḫayyer idiler. Çünki yeñi itdikleri yük[351] anlara meşaḳḳatli gelmesün deyü (29) Ḥaḳḳ Teʿālā anlara muḫayyer itdi idi ṭāḳatleri olanlar ṭutsunlar olmayanlar yesünler deyü.” Ṣoñra bu muḫayyerlik (30) nesḫ olundı ḳavlühū teʿālā: [352]{فَمَنْ شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ} deyü “Sizlerden her kim ayıñ evvelini görürse hemān (31) oruç ṭutsun.” deyü bu āyet ol muḫayyerlik āyetin nesḫ eyledi. Andan Müslim ile Buḫārī’de: عَنْ سَلَمَةَ (32) بْنِ الأَكْوَعِ، قَالَ: «**لَمَّا نَزَلَتْ هَذِهِ الْآيَةُ: {وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعَامُ مِسْكِينٍ} كَانَ مَنْ أَرَادَ أَنْ (33) يُفْطِرَ وَيَفْتَدِيَ فَعَلَ، حَتَّى نَزَلَتْ هَذِهِ الْآيَةُ [الَّتِي] بَعْدَهَا**»[353] وَفِي رِوَايَةٍ: «**حَتَّى نَزَلَتْ {فَمَنْ شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ (34) فَلْيَصُمْهُ} فَنَسَخَتْهَا**»[354] Yaʿnī Seleme bin el-Ekvaʿ buyurdı ki: «Ḳaçan **{وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ}** āyeti indi anda (35) dileyen oruç ṭutar idi ve dilemeyen yeyüp fidye virir idi ṭaʿām yedirmek ile tā [355]{فَمَنْ شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ} **[79b]** (1) āyeti inüp o muḫayyerligi nesḫ eyledi.» Ve Ḳatāde didi ki: “Ol maḥṣūṣ ġāyet yaşlı, pīr olan ḥaḳḳına indi ki oruca (2) taḥammül idemez kendine

---

[351] Metnin aslında bu kelime olarak yazılmıştır mânâ olarak daha uygun olduğu için “yük” şeklinde okunmuştur.

[352] Nâkıs iktibas. “(O sayılı günler), insanlar için bir hidayet rehberi, doğru yolun ve hak ile batılı birbirinden ayırmanın apaçık delilleri olarak Kur’an’ın kendisinde indirildiği Ramazan ayıdır. **Öyle ise içinizden kim bu aya ulaşırsa, onu oruçla geçirsin.** Kim de hasta veya yolcu olursa, tutamadığı günler sayısınca başka günlerde tutsun. Allah, size kolaylık diler, zorluk dilemez. Bu da sayıyı tamamlamanız ve hidayete ulaştırmasına karşılık Allah’ı yüceltmeniz ve şükretmeniz içindir.”, el-Bakara 2/185.

[353] Buhârî, “Tefsîrü’l-Kur’ân”, 28; Müslim, “Sıyâm”, 149; Ebû Dâvûd, “Savm”, 2.

[354] Müslim, “Sıyâm”, 150; Ebû Hâtim Muhammed İbn Hibbân, *Sahîhu İbn Hibbân*, thk. Şuayb el-Arnaût (Beyrut: Müesesetü’r-Risâle, 1414/1993), 8/388 (No. 3624).

[355] Nâkıs iktibas. “… **Öyle ise içinizden kim bu aya ulaşırsa, onu oruçla geçirsin.** …”, el-Bakara 2/185.

meşaḳḳat olur. Yiyüp fidye virmege aña ruḫṣat olundı andan nesḫ olundı.” Ve Ḥasan el-Baṣrī (3) didi ki: “Ol ḥasta, marażlı olana indi ki ṭutmaġa iḳtidārı yoḳdur. Ol ṭutmaḳ ile yiyüp fidye virmek arasında (4) muḫayyer oldı. Ṣoñra bu āyet nesḫ olundı.” Ve İbn ʿAbbās raḍıyallāhu ʿanhümā ile bir cemāʿat “Bu āyet muḥkemdir, mensūḫ (5) degildir.” didiler. Maʿnāsı وَعَلَى الَّذِينَ كَانُوا يُطِيقُونَهُ فِي حَالِ الشَّبَابِ ثُمَّ عَجَزُوا عَنْهُ عِنْدَ الْكِبَرِ فَعَلَيْهِمِ (6) الْفِدْيَةُ بَلِ الصَّوْمُ Yaʿnī “Anlar ki gençlikleri ḥālinde oruç ṭutmaġa ṭāḳatleri var idi ṣoñra ḳocayup iḫtiyār (7) olduḳlarında oruç ṭutmaġa ṭāḳatleri ḳalmadı. Anlarıñ üzerlerine yiyüp fidye ide veyā ṭāḳatleri olduḳda gününe (8) gün ṭutalar.” Ve İbn ʿAbbās raḍıyallāhu ʿanhümā وَعَلَى الَّذِينَ يُطَوَّقُونَهُ oḳudı yānıñ żamm, ṭānıñ feṭḥ, vāvıñ feṭḥ-i (9) teşdīdiyle yānıñ yerine “Orucı ṭutmaġa tekellüf idenler.” Andan Buḫārī’de: عَنْ عَطَاءٍ، إِنَّهُ سَمِعَ ابْنَ عَبَّاسٍ، يَقْرَأُ وَعَلَى (10) الَّذِينَ يُطَوَّقُونَهُ[356] فِدْيَةٌ طَعَامُ مِسْكِينٍ قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: «**لَيْسَتْ بِمَنْسُوخَةٍ فَهُوَ الشَّيْخُ الكَبِيرُ، وَالمَرْأَةُ (11) الكَبِيرَةُ لاَ يَسْتَطِيعَانِ أَنْ يَصُومَا، فَيُطْعِمَانِ مَكَانَ كُلِّ يَوْمٍ مِسْكِينًا**»[357] Yaʿnī ʿAṭā dir ki: İşitdim İbn ʿAbbās (12) وَعَلَى الَّذِينَ يُطَوَّقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعَامُ مِسْكِينٍ oḳudı ve didi ki: «Bu āyet mensūḫ degildir. Ol pek iḫtiyār kişi (13) ile pek ḳoca olan ḳarıdır ki oruç ṭutmaġa ṭāḳatleri yoḳ, anlar yiyüp her günüñ yerine bir miskīn ḳarnı (14) ṭoyururlar.»

فِدْيَةٌ طَعَامُ مِسْكِينٍ

Bir gün orucuñ yerine bir miskīn ḳarnı ṭoyurmaḳ. Lākin فِدْيَةٌ ol (15) şeydir ki kişi ʿibādetde kendiden taḳṣīrāt düşdükde kendi nefsini ol taḳṣīrātdan ḳurtarmaġa māldan (16) ḫarc [u] ṣadaḳa olunandır. İmdi Ramażān’da yiyüp ḳocalıġı sebebiyle yerine ṭutmaġa ḳudreti olmayana vācibdir ki (17) her günüñ yerine olduġı vilāyetiñ ḳūtünden bir mudd ṣadaḳa vire. Mudd yarım ṣāʿdır. Ve bu Ḥicāz fuḳahālarınıñ (18) ḳavlidir. Ve ʿIrāḳ fuḳahāsınıñ ḳavli daḫı üzerine her günüñ yerine her bir miskīne yarım ṣāʿ virmek düşer. (19) Ve

[356] Hadis metninde “فَلاَ يُطِيقُونَهُ” ilâvesi vardır.

[357] Buhârî, “Tefsîrü’l-Kur’ân”, 27; Ebû Dâvûd, “Savm”, 3; Beyhakî, *Ma‘rifetü’s-sünen*, 4/331 (No. 8897).

baʿżılar didi ki: “Her bir güne yarım ṣāʿ buġdaydan düşer, ġayr şeyden bir ṣāʿ düşer.” Ve İbn ʿAbbās raḍıyallāhu (20) ʿanhümā buyurdı ki: “Her bir miskīne aḫşam yiyecegi ile suḥūrda yiyecegi ḳadar virmek düşer.”

فَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًا (21) فَهُوَ خَيْرٌ لَهُ

Yaʿnī “تَطَوَّعَ lillāh üzerine her güne bir miskīn ṭoyurmaḳ iken ol iki miskīn ṭoyursa (22) ol ziyāde itdigi ḫayrıñ ecri, ṣevābı kendine daḫı ziyāde olur.” Ve andan daḫı ziyāde iderse ol ḳadar ecr [ü] (23) ṣevāba nā’il olur.” Ve baʿżılar didi ki: “Üzerine vācib yarım ṣāʿ iken bir ṣāʿ virir ve bir ṣāʿ bir mudd (24) virir varır bir buçuḳ ṣāʿ olur, ecri ṣevābı ziyāde olmaḳ içün lillāh ider.”

وَاَنْ تَصُوْمُوا خَيْرٌ لَكُمْ

Yaʿnī (25) “Ey oruç ṭutmaġa taḥammülleri ṭāḳatleri olanlar! Orucuñ zaḥmet [ü] meşaḳḳatine taḥammül idüp ṭutmañız sizlere (26) daḫı ḫayrludur yiyüp fidye virmeñizden.” Bu daḫı muḫayyerlikde iken ḫiṭāb ṭāḳatleri olanlaradır. Ve anda (27) baʿżılar didi ki: “ʿUmūmen ḫiṭāb ḳamu mü’minleredir ve ṣaḥīḥi budur. Zīrā lafẓ ʿumūmadır anı ḳamuya redd itmek (28) evlādır.”

اِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ

Eger bilürseñiz ki oruç ṭutmañız yiyüp fidye virmeñizden sizlere ḫayrlu (29) olduġun. Baʿżılar didi ki: ”Eger oruç ṭutsañız idi bilürdiñiz ki oruçdan sizlere ne ḫayrlar ve (30) taḳvā irecegin görüp fehm iderdiñiz.” İmdi bil ki mükellef müslümānlardan bir kimseye Ramażān’da ʿöẕrsüz (31) oruç yemege ruḫṣat yoḳdur. Ve ʿöẕrler üçdür: Birisi yolcı ola[na] ve ḫasta olana ve ḥayż olan ḳarı (32) ve evlād getürmüş nifāsda olan ḳarı. Bunlar yerlerse üzerlerine ḳażā itmek düşer, keffāre düşmez. (33) İkinci ḥāmile olan ḳarı ile emzirikli olan ḳarı evlādlarına oruçdan bir żarar irmeden ḳorḫarlar ise (34) anlar daḫı yiyüp üzerlerine ḳażā ve keffāre düşer. Buña İmām Şāfiʿī ẕāhib oldı lākin re’y ehli (35) “Anlarıñ üzerine fidye düşmez.” didiler. Üçünci ḳoca, ṭāḳati yoḳ iḫtiyār

kişi ile pek ḳoca ḳarıdır **[80ᵃ]** (1) ve ġāyet ile ḫasta ki ṣaġalması ümīd olunmaya. Bunlara keffāre lāzım gelür ḳażā lāzım gelmez.

Bakara 185

شَهْرُ رَمَضَانَ (2) الَّذِى اُنْزِلَ فِيهِ الْقُرْاٰنُ

Yaʿnī "Siziñ orucuñuzuñ vaḳti ol Ramażān ayıdır ki anda Ḳurʾān indi." (3) İmdi **شَهْر** dimege bāʿiṣ ayıñ hilāl olmasından ammā Ramażān andan müştaḳḳdır ki الرَّمَضَاءُ güneşde ḳızmış (4) ṭaşlar ve ḳumluḳdur. Ve baʿżılar didi ki: "Ḳaçan aylarıñ adlarını eski luġatda ʿArabīye çevirdiler her ay ḳanġı vaḳtde (5) ḥükm itdiyse ol vaḳtiñ adını ḳoydılar. Ramażān ol anda ġāyet ısıcaḳ Temmūzʾda ḥükm itdi adını Ramażān (6) ḳodılar, ısıcaḳ eyyām deyü." Ve baʿżılar didi ki: "Ramażān Ḥaḳḳ Teʿālāʾnıñ ismlerinden bir ismidir. Maʿnāsı şehrullāh (7) dimek olur ve ṣaḥīḥi Ramażān ol aya ismdir şehr-i Receb, şehr-i Şaʿbān gibidir. Çünki Ḥaḳḳ bu aya oruç olan (8) ulu ʿibādeti maḫṣūṣ itdi, anıñ ululuġunı beyān itdi ki **{اُنْزِلَ فِيهِ الْقُرْاٰنُ}** deyü. Çünki Ḥażret-i Resūl (9) ṣallallāhu ʿaleyhi ve selleme inen Ḳurʾān-ı ʿAẓīmüʾş-şān sāʾir peyġamberlere inen kitāblardan ulu olmaġla ol (10) ayda inmede ol āyıñ rifʿati, şerīfi ziyādelendi." Andan İmām eş-Şāfiʿī dir idi ki: "**الْقُرْاٰنُ** ismdir, terk olunmaz. (11) Ol الْقِرَاءَةُ lafẓından degildir maḫṣūṣ bu kitābullāha ismdir Tevrāt, İncīl gibi." Bu ḳavl üzre ol müştaḳḳ (12) degildir. Ve lākin ʿulemānıñ çoġı anı "الْقُرْءُ lafẓından müştaḳḳ" didiler. Zīrā el-ḳurʾu cemʿ itmekdir, andan Ḳurʾān tesmiye (13) olundı ki āyetleri, sūreleri birbirine cemʿ ider ve aḥkāmı ve ḳıṣaṣı ve meṣelleri cemʿ ider ve Ḥaḳḳ Teʿālāʾnıñ (14) vaḥdāniyyetine delālet iden āyetleri cemʿ ider. Andan: اِبْنُ عَبَّاسٍ رَضِىَ اللهُ عَنْهُمَا قَالَ: أَنْزَلَ الْقُرْآنُ جُمْلَةً وَاحِدَةً (15) مِنَ اللَّوْحِ الْمَحْفُوظِ فِي لَيْلَةِ الْقَدْرِ مِنْ شَهْرِ رَمَضَانَ فَوُضِعَ فِي بَيْتِ الْعِزَّةِ فِي السَّمَاءِ الدُّنْيَا، ثُمَّ (16) نَزَلَ بِهِ جِبْرِيلُ عَلَى مُحَمَّدٍ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نُجُومًا فِي ثَلَاثٍ وَعِشْرِينَ سَنَةً، فَذٰلِكَ قَوْلُهُ: {فَلا أُقْسِمُ (17) بِمَوَاقِعِ النُّجُومِ}[358] Yaʿnī İbn ʿAbbās buyurdı ki: "Ḳurʾān Ramażān ayında

[358] Bk. Saʿlebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, 2/68.

Ḳadr gicesinde levḥ-i maḥfūẓ[359]dan birden (18) inüp bu dünyā gögünde beytü'l-ʿizzet[e] ḳondı. Cebrā'īl ʿaleyhi's-selām anı Ḥażret-i Resūl'e yigirmi üç (19) senede indirdi, andandır Ḥaḳḳ Teʿālā'nıñ [360]{فَلا أُقْسِمُ بِمَوَاقِعِ النُّجُومِ} buyurması." Ve andan: رَوَى أَبُو دَاوُدٍ (20) عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِنَّهُ قَالَ: «**لَمَّا نُزِلَتْ صُحُفُ إِبْرَاهِيمَ فِي ثَلاَثِ لَيَالٍ مَضَيْنَ مِنْ رَمَضَانَ**» وَفِي (21) رِوَايَةٍ «**فِي أَوَّلِ لَيْلَةٍ مِنْ رَمَضَانَ، وَأُنْزِلَتْ تَوْرَاةُ مُوسَى فِي سِتِّ لَيَالٍ مَضَيْنَ مِنْ رَمَضَانَ، وَأُنْزِلَ (22) الْفُرْقَانُ عَلَى مُحَمَّدٍ فِي الرَّابِعَةِ وَالْعِشْرِينَ لِسِتٍّ بَقِينَ بَعْدَهَا**»[361] Yaʿnī Ebū Dāvūd'dan rivāyet olunur ki: (23) Ḥażret-i Resūl buyurdı ki: «Ḥażret-i İbrāhīm ʿaleyhi's-selāma ṣuḥuf Ramażān'ıñ gicesinden ṣoñra indi.» Bir rivāyetde: (24) «İbtidā gicesinde indi ve Tevrāt Ḥażret-i Mūsā ʿaleyhi's-selāma Ramażān'ıñ altı gicesi geçdikden ṣoñra (25) indi ve Muḥammed'e Furḳān Ramażān'ıñ yigirmi dördünci gicesinde indi. Bundan ṣoñra anda bāḳīsi ḳalmadı, (26) bütün indi.» Bu ḳavl üzre Ḥażret-i Resūl'e Ḳur'ān'ıñ ibtidā inmesi Ramażān ayında oldı. Ve bu ḳavl İbn (27) İsḥāḳ'ıñ ve Ebī Süleymān ed-Dımeşḳī'niñ ḳavlidir. Ve baʿżılar "Āyetiñ maʿnāsı شَهْرُ رَمَضَانَ الَّذِي أُنْزِلَ بِفَرْضِ (28) صِيَامِهِ الْقُرْآنُ" didiler. Yaʿnī "Ramażān ayı ki anıñ orucunı ṭutmaḳ farż olduġuna Ḳur'ān indi." Ṣānki (29) نَزَلَتْ هَذِهِ الْآيَةُ فِي الصَّلٰوةِ وَالزَّكَاةِ وَنَحْوِ ذٰلِكَ مِنَ الْفَرَائِضِ dimek gibidir. "Bu āyet namāzıñ, zekātıñ (30) farż olduġuna indi." Bu Mücāhid ile Ḍaḥḥāk'ıñ ḳavlidir ve Ḥasan bin el-Faẓl'ıñ daḫı iḫtiyārı budur.

(31) هُدًى لِلنَّاسِ وَبَيِّنَاتٍ مِنَ الْهُدٰى وَالْفُرْقَانِ

Yaʿnī "Ol Ḳur'ān'da ḫalḳı ḍalāletden ḳurtarmaġa (32) hidāyet var ve ol hidāyete irmege ulu açıḳ delīller var ve ḥaḳḳı bāṭıldan ayıran furḳān ve āyetler (33) var." **Eger dinürse ki:** Bu āyetde müşkiller evvelki **هُدًى لِلنَّاسِ** ola, ṣoñra **وَبَيِّنَاتٍ مِنَ الْهُدٰى** buyurmasında (34) maʿnā nedir? **Ḫāzin dir ki:** Çünki Ḥaḳḳ Teʿālā anı **هُدًى لِلنَّاسِ** buyurdı. Ol andan hüdā iki ḳısmdır: (35) Gāh olur hidāyet açıḳ pür-

[359] Metnin aslında bu kelime sehven "maḥfūż" olarak yazılmıştır.
[360] Nâkıs iktibas. "**Yıldızların yerlerine yemin ederim** ki, -eğer bilirseniz, gerçekten bu, büyük bir yemindir-.", el-Vâkıa 56/75-76.
[361] Hadisin tamamı için bk. Begavî, *Meʿâlimü't-tenzîl*, 1/217; Hâzin el-Bağdâdî, *Lübâbü't-teʾvîl*, 1/112.

nūr bellü olur gāh olur ki gizli anı ancaḳ delā'illeri bellü ider. **[80ᵇ]** (1) Çünki Ḳur'ān kendi nefsine hidāyetdir, andan hidāyetligin ve ḥaḳḳı bāṭıldan farḳ itdigin beyān itdi. (2) Ve baʿżılar didi ki: "Çünki Ḳur'ān ẕātından hidāyet[i] icmāl ile هُدًى لِلنَّاسِ deyü, ṣoñra tafṣīl ile beyān (3) itdi ki وَبَيِّنَاتٍ مِنَ الْهُدٰى وَالْفُرْقَانِ deyü. Zīrā الْبَيِّنَات açıḳ, āşikāre olan delā'iller ḥarāmdan (4) ḥelāli bildirir ve aḥkāmı ve ḥudūdı bildirir. Ve الْفُرْقَان ḥaḳḳı bāṭıldan farḳ idendir."

فَمَنْ شَهِدَ (5) مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ

Yaʿnī "Sizlerden her kim vilāyetde muḳīm ve ayı gördi veyā ay ḥāżır olduġun (6) duydı hemān oruç ṭutsun." Bunda emr müsāfir, yolcuya degildir. Ve baʿżılar didi ki: "Bu ayı (7) görmek ʿādet olduġundan aña ḥaml olunur. Ol yeñi ayıñ hilālidir." Andan: قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ (8) عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «**صُومُوا لِرُؤْيَتِهِ وَأَفْطِرُوا لِرُؤْيَتِهِ**»[362] Yaʿnī «Ramażān ayınıñ ibtidā gicesi ay hilāl gibi (9) iken görüp oruç ṭutuñ ve āḫirinde Şevvāl ayınıñ ibtidā gicesi ay hilāl iken görüp ifṭār idiñ.» (10) Bunı *Ṣaḥīḥayn*'da ẕikr itdiler. İmdi Ramażān ayınıñ yeñi hilālini görmede oruç ṭutmada aṣlā ḫilāf (11) yoḳdur vārid olan ḫaber üzre. İmdi bu vārid olan ḫaberde ʿulemā iḫtilāf itdiler, anı Ebū Ṣevr nām (12) didi ki: "'İbādet itmege girerken bir şāhid görüp ḫaber virse kifāyetdir." Ve kimi "Ġayr ḥuḳūḳa lāzım olan (13) şāhidler gibi ayı iṣbāt itmege iki şāhid gerekdir." didiler. Bunı İmām Mālik ẕikr itdi. Ve kimisi anı ḫaberler (14) meṣābesinde idüp "Gelüp Ramażān ayını gördüm deyü bir kişi ḫaber virse cā'izdir lākin āḫiretde anı (15) ġayr şehādete olan gibi iki kişi Şevvāl ayınıñ hilālin gördüm dimege ikiden aşaġı şāhid olmaz." Bu İmām (16) Şāfiʿī ḳavlidir. Bunı ʿibādetiñ duḫūlüne ḫurūcuna iḫtiyāṭen didiler.

وَمَنْ كَانَ مَرِيضًا اَوْ عَلٰى سَفَرٍ (17) فَعِدَّةٌ مِنْ اَيَّامٍ اُخَرَ

[362] Müslim, "Sıyâm", 18, "Sıyâm", 19; Buhârî, "Savm", 11; Dârimî, "Savm", 2.

Yaʿnī “Her kim yolcı, yolda ise veyā pek ḫasta ise ol Ramażān’ı yeyüp ġayr (18) eyyāmda gününe gün ṭutar.” İmdi bunı Ḥaḳḳ Teʿālā tekrār itmesine bāʿiṯ evvelki āyetde ḫastaya ve yolcuya ve (19) ṣaḥīḥ olan muḳīme ṭutmada ṭutmamada muḫayyer itdi idi. Bunda {فَمَنْ شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ} āyetiyle ṣaḥīḥ (20) olan muḳīm kimesne ṭutmasına emr, muḫayyerligi nesḫ eyledi. Eger evvelki üzre ḳoyup tekrārlamasa varır (21) nesḫ ḫastaya ve müsāfire ve muḳīme oldı iḥtimāl olunur. Anıñçün tekrār buyurdı ki ḫasta ile yolcuya (22) Ramażān’ı yemede ruḫṣat virdi, evvelki ḥükm üzerine ḥükm olundı. **Faṣl:** Bu āyetde olan aḥkāmı (23) beyān ider. Anda mes’eleler vardır: **Evvelki [mes’ele]** kendine oruç yemek mübāḥ olan ḫasta ḥaḳḳında iḫtilāf (24) olup üç ḳavl beyān itdiler: **Evvelki [ḳavl]** bu āyetiñ ẓāhir ḳavline muṭābıḳ ḳanġı maraż ve ḫastalık olursa ki (25) aña marīż ism[i] yād olunur ol Ramażān’ı yer eger ḫastalık ḥāli az daḫı olursa. Zīrā āyet muṭlaḳ indi ki (26) ḫastalık deyü. Buña el-Ḥasan ve İbn Sīrīn ẕāhib oldılar. **İkinci ḳavl** Aṣım nām ʿālimden yemege ruḫṣat (27) verilen ḫasta ol ḫastadır ki oruç ṭutsa büyük meşaḳḳate düşer ḳorḫusundan aña yemege ruḫṣat (28) virildi. Bu muṭlaḳ āyetiñ kāmil olan aḥvāli ile ẕikr oldı. **Üçünci ḳavl** fuḳahānıñ çoġı aña bend itdi ki (29) ol yemege mübāḥ olunan ḫasta bilürse ki oruçdan nefsine żarar ve ʿilleti ziyāde olacaġın aña yemek (30) mübāḥdır. Meṯelā istemeli olan ḳorḫarsa ki istemesi ziyāde olur ve gözi aġrıyan ḳorḫarsa ki (31) oruçdan göziniñ aġrısı ziyāde olur ol zamān yemek mübāḥdır. Zīrā ḫastadan murād ṣaġalması eglenüp zaḥmet (32) çekmesi olmaġla gelür. Andan İmām Şāfiʿī “Eger oruç kendine zaḥmet ve marażına şiddet virirse aña yemek mübāḥdır (33) ve eger ne zaḥmet ve ne marażı artarsa ol ḫasta ṣaġ kişi gibidir yemege ruḫṣat yoḳdur.” didi. **İkinci mes’ele** (34) yolcı yolda yemek mübāḥdır ve oruç ṭutması daḫı cā’izdir. Bunı ʿulemānıñ ʿumūmı didi ve lākin İbn ʿAbbās (35) raḍıyallāhu ʿanhümā ve Ebū Hüreyre ve baʿż āyetiñ ẓāhirine ḫaml iden ʿulemā’lar “Yolda yolcuya oruç ṭutmaḳ cā’iz **[81ᵃ]** (1) degildir. Her kim ṭutarsa üzerine ḳażā itmek lāzım gelür.” didiler. Bu ḥadīṯi ḥüccet idüp:

قَوْلُهُ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ (2) وَسَلَّمَ: «**لَيْسَ مِنَ الْبِرِّ الصِّيَامُ فِي السَّفَرِ**»[363] Yaʿnī «Yolda yolcuya oruç ṭutmaḳ aʿmāl-i ḫayrdan ve ṭāʿatdan (3) degildir.» Andan ʿumūm-ı ʿulemā aña bend oldılar ki "Yolda oruç kendine zaḥmet ü meşaḳḳat virene yemesi evlādır." (4) didiler. Ve aña delīl: مَا رُوِيَ عَنْ جَابِرٍ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي سَفَرٍ، فَرَأَى زِحَامًا وَ (5) رَجُلًا قَدْ ظُلِّلَ عَلَيْهِ، فَقَالَ: «**مَا هَذَا؟**»، قَالُوا: صَائِمٌ، قَالَ: «**لَيْسَ مِنَ الْبِرِّ الصِّيَامُ فِي السَّفَرِ**»[364] Yaʿnī Ḥażret-i (6) Cābir didi ki: Ḥażret-i Resūl ile bir seferde idik, bir ḳalabalıḳ gördi gelüp aña baḳdı ki ḫalḳ bir kişiniñ (7) üzerine üşmüşler ol yatıyor. «Nedir bu?» deyü suʾāl itdiler. Anda olanlar "Oruçdur yā Resūlallāh." (8) didiler. Ḥażret «Yolda oruç ṭutmaḳ aʿmāl-i ḫayrdan ve ṭāʿatdan degildir." buyurdılar. Bunı Buḫārī ve Müslim (9) ẕikr itdiler. Ve ammā "Yolda yemek mübāḥ ve oruç ṭutmaḳ cāʾiz." diyenleriñ ḥücceti: مَا رُوِيَ عَنْ أَنَسٍ، قَالَ: «**سَافَرْنَا (10) مَعَ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي رَمَضَانَ، فَلَمْ يَعِبِ الصَّائِمُ عَلَى الْمُفْطِرِ، وَلَا الْمُفْطِرُ عَلَى الصَّائِمِ**»[365] (11) Yaʿnī Ḥażret-i Enes buyurdı ki: «Ramażān'da Ḥażret-i Resūl ile bir yola gitdik Ḥażret-i Resūl ve ne oruç ṭutan oruç yeyen kişiyi (12) ʿayıbladı ve ne orucı yeyen oruç ṭutanı ʿayıbladı.» Bunı *Ṣaḥīḥayn*'da ẕikr itdiler. **Üçünci mesʾele** ʿulemā (13) oruç yemek mübāḥ olan yolculuḳda miḳdārı ne ḳadar olmada iḫtilāf itdiler. Dāvūd eẓ-Ẓāhirī "Ḳamu yoldur." (14) didi "İsterse gitdigi bir fersaḫ olsun oruç yese mübāḥdır." didi. Ve Evzāʿī oruç yemek mübāḥ olan yol (15) bir günlük yoldur." didi. Ve İmām Şāfiʿī ve İmām Mālik ve İmām Aḥmed oruç yemege mübāḥ olan yol on altı (16) fersaḫ, iki günlük yoldur." didiler, bu pek az olsa. Ve İmām Ebū Ḥanīfe ve anıñ yārları "Oruç yemege mübāḥ olan (17) yol azı üç günlük yoldur." didiler. **Dördünci mesʾele** kişi kendi muḳīm iken Ramażān ayı ḥükm itse ṣoñra (18) kendine yola gitmek düşse ol eşnāda aña yemek cāʾizdir. Ve yolda giderken baʿż gününi ṭutmaḳ ve baʿż (19) gününi yemek daḫı cāʾizdir eger göñli dilerse. Andan İbn ʿAbbās raḍıyallāhu ʿanhümādan rivāyet olunur: «أَنَّ رَسُولَ اللهِ (**20**) صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ خَرَجَ إِلَى مَكَّةَ عَامَ الْفَتْحِ فِي رَمَضَانَ، فَصَامَ حَتَّى بَلَغَ الْكَدِيدَ، ثُمَّ أَفْطَرَ وَأَفْطَرَ النَّاسُ (**21**) مَعَهُ»، وَكَانُوا يَأْخُذُونَ بِالْأَحْدَثِ، فَالْأَحْدَثِ مِنْ أَمْرِ رَسُولِ اللهِ

[363] Buhârî, "Savm", 35; Müslim, "Sıyâm", 92; Ebû Dâvûd, "Savm", 43; Dârimî, "Savm", 15.
[364] Buhârî, "Savm", 35; Müslim, "Sıyâm", 92.
[365] Müslim, "Sıyâm", 98; Buhârî, "Savm", 36; İmâm Mâlik, "Sıyâm", 23.

صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ.[366] Yaʿnī İbn ʿAbbās buyurdı ki: (22) «Ḥażret-i Resūl Mekke fetḥine çıḳdıġı sene Ramażān ayında çıḳdı, oruç ṭutdı tā Mekke'ye ḳırḳ sekiz mīl (23) Kedīd nām yere gelince ḳadar. Andan kendileri Ramażān'ı yediler ve ḫalḳa daḫı yemege emr itdiler.» Zīrā ḫalḳ ḥādiṯ olanı (24) ṭutarlar idi, yaʿnī Ḥażret-i Resūl'den her ne ḥādiṯ olursa aña uyarlar idi. Bunı *Ṣaḥīḥayn*'da ẕikr itdiler. **Beşinci (25) mes'ele** ʿulemā yolda orucı ṭutmaḳ ve yemek baḥṯinde "Ḳanġısı efḍaldir?" deyü iḫtilāf itdiler. İmām Şāfiʿī (26) "Yolda oruç ṭutmaḳ yemeden efḍaldir." didi. İmām Ebū Ḥanīfe ve İmām Mālik daḫı bu ḳavle ẕāhib oldılar. (27) Ve İmām Aḥmed ibn Ḥanbel "Yolda oruç yemek ṭutmaḳdan efḍaldir." didi. Ve ʿulemālardan bir ṭā'ife "Ol ṭutmaḳ (28) ve yemek efḍal olmada ikisi birdir." didiler. Zīrā iki emr ẓuhūr itse anıñ efḍali ḳanġısı āsān ise (29) oldur zīrā ḳavlühū teʿālā: **{يُرِيدُ اللهُ بِكُمُ الْيُسْرَ وَلَا يُرِيدُ بِكُمُ الْعُسْرَ}** āyeti delāletiyle. **Altıncı mes'ele** her yola gitmede (30) oruç yemek mübāḥdır ancaḳ maʿṣiyet içün gidilen yolda yemek ḥarāmdır. ʿĀṣī yolunda ʿiṣyān itmege giderken (31) şerʿ aña oruç yemege ruḫṣat virmek cā'iz degildir. Ve ḳavlühū teʿālā: **{فَعِدَّةٌ مِنْ اَيَّامٍ اُخَرَ}** Yaʿnī "Orucı yesün ṣoñra (32) ġayr eyyāmda gününe gün ṭutsun." Āyetiñ ẓāhirinde ḳażā idecegi eyyām içün anıñ arasını seneye ḳadar uzatmaġa delīl: مَا رُوِيَ (33) عَنْ عَائِشَةَ قَالَتْ: «**كَانَ يَكُونُ عَلَيَّ الصَّوْمُ مِنْ رَمَضَانَ، فَمَا أَسْتَطِيعُ أَنْ أَقْضِيَ إِلَّا فِي شَعْبَانَ، (34) ذَاكَ مِنَ الشُّغْلِ بِالنَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ**»[367] Ḥażret-i ʿA'işe'den rivāyet olunur ki: Buyurdı: «Ramażān ayından (35) benim üzerime oruç ḳalur idi ḳażā itmege, anı ṭutup ḳażā idemezdim ancaḳ Şaʿbān ayında Ḥażret-i Resūl'üñ ḫiẕmetine **[81ᵇ]** (1) meşġūl olduġumdan boş olamaz idim.»

يُرِيدُ اللهُ بِكُمُ الْيُسْرَ وَلَا يُرِيدُ بِكُمُ الْعُسْرَ

Ḥaḳḳ Teʿālā sizlere (2) ʿibādetde ḳolay āsān olmasun diler. Bu emr itmede ki ḫasta ḫastalıgında ve yolcı yolda orucun yesün (3) kendilerine bir zaḥmet [ü]

[366] İmâm Mâlik, "Sıyâm", 21; Müslim, "Sıyâm", 88; Buhârî, "Savm", 34; Dârimî, "Savm", 15.
[367] Müslim, "Sıyâm", 151; Buhârî, "Savm", 39.

meşaḳḳat gelmesün deyü mübāḥ itdi. Sizlere darlıḳ ve zaḥmet [ü] meşaḳḳat gelmesün dilemez. İmdi (4) ʿibādetde sizlere böyle merḥamet iden Ḫāliḳ ve ġayrı ḥāletde şefḳat [ü] merḥamet [ü] luṭfı daḫı ziyādedir dīnde (5) ẓor viren şeyden itmemege ruḫṣat virdi. İmdi ḫasta ve yolcı iken ḳolayıñıza geleni itmede muḫayyersiñiz, hemān (6) oruç ṭutmaḳ ḳolay gelürse ṭutuñ yemek āsān gelürse yiyiñ.

وَلِتُكْمِلُوا الْعِدَّةَ

Yaʿnī "Ramażān (7) ayında orucı ḫastalık ile ve yolcılıḳ ile ve ḥayż [u] nifās gelmek ile ḳaç gün yediñiz ise anıñ gününe (8) güni ṭutup tamāmıyla edā idiñ." Ve baʿżılar didi ki: "Bunda Şaʿbān ayınıñ günlerini tamām idiñ deyü murād (9) oldur." Müslim ile Buḫārī'de ḥadīṯ mūcibince: عَنِ ابْنِ عُمَرَ أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ [عَلَيْهِ وَسَلَّمَ] قَالَ: «**الشَّهْرُ تِسْعٌ وَعِشْرُونَ (10) لَيْلَةً، فَلَا تَصُومُوا حَتَّى تَرَوْهُ، وَلَا تُفْطِرُوا حَتَّى تَرَوُا الْهِلَالَ وَلَا تُفْطِرُوا حَتَّى تَرَوْهُ، فَإِنْ غُمَّ عَلَيْكُمْ فَاقْدِرُوا لَهُ**»[368] وَفِي رِوَايَةٍ (**11**) «**فَأَكْمِلُوا الْعِدَّةَ ثَلَاثِينَ**»[369] Yaʿnī İbn ʿÖmer didi ki: Ḥażret-i Resūl buyurdı: «Her ay yigirmi ṭoḳuz gicedir oruç ṭutmayıñ (12) tā Ramażān ayınıñ evvel gicesi hilālini görmeyince ve yiyüp bayram itmeyiñ tā Şevvāl ayınıñ evvel gicesi hilālini görmeyince. (13) Ve eger buluṭlı olup Ramażān ayınıñ hilāli görünmezse Şaʿbān'ı otuz güne tekmīl idiñ. Ve eger Şevvāl ayınıñ daḫı (14) buluṭdan hilāli görünmezse Ramażān['ı] daḫı otuz güne tekmīl idiñ.»

وَلِتُكَبِّرُوا اللهَ عَلَى مَا هَدٰيكُمْ

Yaʿnī "Ḥaḳḳ Teʿālā (15) ḥażretine tekbīr ile taʿẓīm idiñ ki sizlere inʿām [ü] iḥsān idüp böyle ulu ʿibādete hidāyet idüp (16) ṭarīḳ-i irşādına sizleri daʿvet itmekle tevfīḳi irüp anı tamāmen edā itdigiñize Ḥaḳḳ Teʿālā ḥażretine tekbīr ile (17) taʿẓīm idiñ." İmdi bu tekbīrde iki ḳavl vardır: Birisi bayram ayınıñ hilālini gördükde tekbīr getürür ol gice ki (18) bayram gicesidir. Andan: قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ رَضِيَ

[368] İmâm Mâlik, "Sıyâm", 2; Müslim, "Sıyâm", 6; Ebû Dâvûd, "Savm", 4; Buhârî, "Savm", 11.
[369] Buhârî, "Savm", 11; Beyhakî, *Maʿrifetü's-sünen*, 6/242 (No. 8601).

(19) Yaʿnī İbn ʿAbbās buyurdı ki: «حَقٌّ عَلَى الْمُسْلِمِينَ إِذَا رَأَوْا هِلَالَ شَوَّالٍ أَنْ يُكَبِّرُوا»[370] اللهُ عَنْهُمَا: «Müslümānlar üzerine ḥaḳḳdır ḳaçan Şevvāl ayınıñ hilālini göreler anda Ḥaḳḳ Teʿālā'ya tekbīr (20) getürüp taʿẓīm ide.» Ve İmām Şāfiʿī "İki bayramda daḫı tekbīri iẓhār itmek vācibdir." didi. Ve İmām Mālik (21) ve İmām Aḥmed ve İmām Ebū Yūsuf ve İmām Muḥammed daḫı bu ḳavle ẕāhib oldılar. Ve İmām Ebū Ḥanīfe "Ramażān Bayramı'nda (22) tekbīr getürmez Ḳurbān Bayramı'nda tekbīr getürür." didi. İmdi İmām Şāfiʿī ile aña muvāfıḳ olanlarıñ ḥücceti ḳavlühū teʿālā: (23) {وَلِتُكْمِلُوا الْعِدَّةَ وَلِتُكَبِّرُوا اللهَ عَلٰى مَا هَدٰيكُمْ} Maʿnāsı Ramażān-ı Şerīf'iñ oruç ṭutmada eyyāmı ʿadedin tekmīl (24) idüp andan sizleri böyle ulu ʿibādete hidāyet iden Mevlā'ya tekbīr ile taʿẓīm idiñ.

لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ

(25) Yaʿnī "N'ola ki Ḥaḳḳ Teʿālā ḥażretiniñ sizlere itdigi her niʿam [ü] iḥsānına ḥamd [ü] şenā vü şükr idiñ." **Faṣl:** Ramażān ayınıñ (26) faẓīletin, anda oruç ṭutmanıñ faẓīletin beyān ider. Anda Müslim ile Buḫārī'de: (27) عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: «إِذَا دَخَلَ رَمَضَانُ صُفِّدَتِ الشَّيَاطِينُ، وَفُتِّحَتْ أَبْوَابُ الْجَنَّةِ، وَغُلِّقَتْ أَبْوَابُ (28) النَّارِ»[371] Yaʿnī Ebī Hüreyre didi ki: Ḥażret-i Resūl buyurdı: «Ḳaçan Ramażān ayı girerse ḳamu şeyṭānlar zincīrler ile (29) bağlanur ve cennetiñ ḳapuları açılur ve cehennemiñ ḳapuları bütün ḳapanur.» Ve daḫı Müslim ile Buḫārī'de: عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ (30) عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: «مَنْ صَامَ رَمَضَانَ إِيمَانًا وَاحْتِسَابًا غُفِرَ لَهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِهِ، وَمَنْ قَامَ لَيْلَةَ القَدْرِ (31) إِيمَانًا وَاحْتِسَابًا غُفِرَ لَهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِهِ»[372] Yaʿnī «Her kim Ḥaḳḳ rıżāsın ṭutup şevāba nā'il olmasın dilemek (32) ile Ramażān ayını oruç ṭutar ise anıñ evvelki itdigi günāhları ʿafv ile mağfiret oluna. Ve her kim Ramażān'da (33) Ḳadr gicesi ḳā'im olursa Ḥaḳḳ rıżāsı içün şevāba nā'il olmaġa anıñ daḫı evvelki itdigi günāhları mağfiret oluna.» (34) Baʿżılar didi ki: "إِيمَانًا yaʿnī Ḥaḳḳ Teʿālā aña oruç ṭutmasını farż

[370] Kurtubî, *el-Câmi'*, 2/306; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, 2/74.
[371] Müslim, "Sıyâm", 1; Buhârî, "Savm", 5; İmâm Mâlik, "Sıyâm", 59.
[372] Buhârî, "Fazlu leyleti'l-kadr", 1; Müslim, "Salâtü'l-müsâfirîn", 175; Tirmizî, "Savm", 1.

itdigine īmān itmekle ve اِحْتِسَابًا anı ṭutmada (35) ṣevāba Ḥaḳḳ Teʿālā ḳatında nāʾil olması içün.” Ve baʿżılar didi ki: “Ṣıdḳ üzre orucı ṭutmaġa niyyet [ü] ʿazīmet **[82ª]** (1) idüp nefsine güç ve ikrāhlıḳ gelmeden ṭutup ṣevābını Ḥaḳḳ Teʿālāʾdan dileye.” Ve Müslim ile Buḫārīʾde: عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، أَنَّ النَّبِيَّ (2) صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: **«كُلُّ عَمَلِ ابْنِ آدَمَ يُضَاعَفُ، الْحَسَنَةُ عَشْرُ أَمْثَالِهَا إِلَى سَبْعِ مِائَةِ ضِعْفٍ، قَالَ اللهُ تَعَالَى: (3) إِلَّا الصَّوْمَ، فَإِنَّهُ لِي وَأَنَا أَجْزِي بِهِ، يَدَعُ شَهْوَتَهُ وَطَعَامَهُ مِنْ أَجْلِي» «لِلصَّائِمِ فَرْحَتَانِ: فَرْحَةٌ عِنْدَ فِطْرِهِ، وَ (4) فَرْحَةٌ عِنْدَ لِقَاءِ رَبِّهِ»**[373] **«وَلَخُلُوفُ فَمِ الصَّائِمِ عِنْدَ اللَّهِ أَطْيَبُ مِنْ رِيحِ الْمِسْكِ»**[374] وَزَادَ فِي رِوَايَةٍ « **وَالصِّيَامُ (5) جُنَّةٌ، فَإِذَا كَانَ يَوْمُ صَوْمِ أَحَدِكُمْ، فَلَا يَرْفُثْ يَوْمَئِذٍ وَلَا يَصْخَبْ، فَإِنْ شَاتَمَهُ أَحَدٌ أَوْ قَاتَلَهُ، فَلْيَقُلْ: إِنِّي (6) صَائِمٌ، إِنِّي صَائِمٌ»**[375] Yaʿnī Ebī Hüreyre didi ki: Ḥażret-i Resūl buyurdı: «Benī Ādemʾiñ her itdigi ṭāʿat [ü] ʿibādet ü ḫayrda (7) on ṣevābdan yedi yüz ḳat ṣevāba ḳadar irer lākin Benī Ādemʾiñ o ẓāhir olan ṭāʿat [ü] ʿibādetlerinde derūnda ḥaẓẓı (8) vardır ki anları ḫalḳ göreler ve ḥāline vāḳıf olalar ancaḳ oruç ol bāṭında gizlidir, bir kimse aña vāḳıf olamaz. (9) Andan ötüri Ḥaḳḳ Teʿālā “Oruç benimdir.” didi zīrā benim içün yemegi ve sāʾir şehvetlerini terk ider. Gerçi cemīʿ-i aʿmāl-i (10) ṣāliḥa Ḥaḳḳ Teʿālā ḥażretinedir ve ecr [ü] ṣevābını ol ider. Bu orucı maḫṣūṣ itmege bāʿiṣ Ḥaḳḳʾdan ġayr bir kimesne anıñ oruç (11) olduġunı bilmedigi içün zīrā ibn Ādemʾden bir ʿamel ḳavl ile veyā fiʿl ile vāḳiʿ olduḳda anı ḥafaẓa melekleri yazarlar (12) ve oruç ḳalb ʿamellerinden niyyet ile bir ʿameldir ancaḳ anı Ḥaḳḳ Teʿālā bilür. Anıñ içün buyurdı ki: Ben anı kendi dilegim üzre (13) ecr [ü] ṣevābını iḥsān iderim, ḳulum benden ġayrıya ʿamelin duyurmadıġı içün.» «Ve oruç olanıñ iki sürūrı vardır: Birisi (14) açlıḳ, kendini pek baṣup andan ifṭār itdigi vaḳtde nefsiniñ dilediğini virmek ile.» Baʿżılar didi ki: “Ol sürūruñ (15) birisi Ḥaḳḳ Teʿālā kendine tevfīḳ idüp ṣevāba nāʾil olacaġı orucı ṭutup tamām itmesine sevinmesidir. Ve birisi yarın (16) ḥużūr-ı Bārīʾye irdikde anda nāʾil olduġı ecr [ü] ṣevābları görüp sevinmesidir.” «Ve oruç olanıñ açlıḳdan ve yemegiñ (17) derūnda teʾḫīr olunmasıyla aġzınıñ bed ḳoḫusı Ḥaḳḳ Teʿālāʾnıñ ḳatında sizleriñ ḥaẓẓ itdigiñiz misk ḳoḫusundan

[373] Müslim, “Sıyâm”, 164; İbn Mâce, “Sıyâm”, 1.
[374] İbn Mâce, “Sıyâm”, 1; Müslim, “Sıyâm”, 163; Buhârî, “Savm”, 9.
[375] Müslim, “Sıyâm”, 163; Buhârî, “Savm”, 9.

(18) aʿlādır. Zīrā خُلُوف aġzıñ bed ḳoḫusıdır.» Bunda oruç ṭutana medḥ [ü] şenā vardır ki anıñ üzerine düşüp oruç ṭutmadan menʿ olunmaya deyü.[376] وَالصِّيَامُ جُنَّةٌ buyurması yaʿnī «Oruç ḳalʿadır maʿāṣīden kişiyi ḥıfẓ (19) eyler zīrā açlıḳ ḳamu şehvetleri keser maʿāṣiye düşürmez, ayırır. Ve ḳaçan biriñiz oruç olduġı gün ol günde (20) andan bed, çirkin, edebsiz sözler çıḳmaya cimāʿa müteʿalliḳ ve ġayr edebsiz sözler ve ne çağırup bağırup ġavġā ve ġayrı (21) itmeye. Ve eger bir kimse anıñla sögüşmek yā dögüşmek ḳaṣd eylese aña "Ben orucum bugün benden vazgeç." deyüp ṣavuşdıra.» (22) Ve daḫı Müslim ile Buḫārī'de: عَنْ سَهْلِ بْنِ سَعْدٍ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «**إِنَّ فِي الْجَنَّةِ بَابًا (23) يُقَالُ لَهُ الرَّيَّانُ، يَدْخُلُ مِنْهُ الصَّائِمُونَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ**[377] **يُقَالُ: أَيْنَ الصَّائِمُونَ؟ فَيَقُومُونَ لاَ يَدْخُلُ مِنْهُ أَحَدٌ (24) غَيْرُهُمْ، فَإِذَا دَخَلُوا أُغْلِقَ فَلَمْ يَدْخُلْ مِنْهُ أَحَدٌ**»[378] Yaʿnī Sehl bin Saʿd didi ki: Ḥażret-i Resūl buyurdı: «Cennetde (25) bir ḳapu vardır, aña reyyān dirler. Yarın ḳıyāmet gününde ol ḳapudan cennete oruç ṭutanlar girer. Zīrā anda nidā (26) oluna ki: "Ḳanı dünyāda oruç ṭutanlar?" deyü. Hemān anlar ayaġa ḳalḳup ol ḳapudan cennete gireler anlardan ġayr bir kimse (27) girmeye, anlar girince ol ḳapu ḳapana.» Ve bir rivāyetde: «**إِنَّ فِي الجَنَّةِ ثَمَانِيَةَ أَبْوَابٍ، مِنْهَا بَابٌ يُسَمَّى الرَّيَّانَ، لاَ يَدْخُلُهُ إِلَّا (28) الصَّائِمُونَ**»[379] Yaʿnī «Cennetde sekiz ḳapu vardır, anıñ birine reyyān dirler. Ol ḳapudan ancaḳ dünyāda oruç ṭutanlar (29) girer.» Ve daḫı: عَنْ أَبِي أُمَامَةَ، قَالَ: أَتَيْتُ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقُلْتُ: يَا رَسُولَ اللهِ مُرْنِي بِأَمْرٍ يَنْفَعُنِي (30) بِهِ، قَالَ: «**عَلَيْكَ بِالصَّوْمِ؛ فَإِنَّهُ لَا مِثْلَ لَهُ**»[380] Yaʿnī Ebī Ümāme didi ki: Ḥażret-i Resūl'e geldim didim ki: "Yā Resūlallāh! (31) Baña bir umūra emr it ki anı idüp Ḥaḳḳ Teʿālā'dan ecr [ü] şevāb ile anıñla menfaʿate irem." Buyurdılar ki: «Hemān oruç ṭutmaġa (32)

---

376 Metnin aslında "Bunda oruç ṭutana medḥ [ü] şenā' vardır ki anıñ üzerine düşüp oruç ṭutmadan menʿ olunmaya deyü." cümlesi derkenāra yazılmış ve uygun yere konulmasına işâret edilmiştir.

377 Hadis metninde "لَا يَدْخُلُ مَعَهُمْ أَحَدٌ غَيْرُهُمْ" ilâvesi vardır.

378 Buhârî, "Savm", 4; Müslim, "Sıyâm", 166. Ayrıca bk. İbn Mâce, "Sıyâm", 1; Tirmizî, "Savm", 55.

379 Buhârî, "Bed'ü'l-halk", 9; Ebû Bekr Muhammed b. Hârûn er-Rûyânî, *el-Müsned*, thk. Eymen Ali Ebû Yemânî (Kahire: Müessesetü Kurtuba, 1416), 2/200 (No. 1034); Beyhakî, *Şu'abü'l-îmân*, 5/206 (No. 3311).

380 Nesâî, "Sıyâm", 43.

mülāzım ol. Zīrā anıñ gibi ʿamel-i ṣāliḥ yoḳdur.» Ve bir rivāyetde: فَقُلْتُ[381]: أَيُّ الْعَمَلِ أَفْضَلُ؟ قَالَ: «عَلَيْكَ بِالصَّوْمِ فَإِنَّهُ لَا عِدْلَ لَهُ»[382] (33) Yaʿnī̇ didim ki: "Yā Resūl! Ḳanġı ʿamel efḍaldir?" Buyurdılar ki: «Oruç ṭutmaḳ üzerine ol zīrā ʿamellerde anıñ dengi ve naẓīri (34) yoḳdur.» Bunı en-Nesāʾī̇ ẕikr eyledi.

Bakara 186

وَاِذَا سَأَلَكَ عِبَادِى عَنِّى فَاِنِّ قَرِيبٌ

Yā Muḥammed! Eger ḳullarım beni senden suʾāl (35) iderlerse sen anlara söyle ki ben kendilerine ġāyet yaḳınım. İbn ʿAbbās raḍıyallāhu ʿanhümā buyurdı ki: "Yehūdīleriñ **[82ᵇ]** (1) ʿulemāsı ve uluları gelüp didiler 'Yā Muḥammed! Sen dirsen ki yer ile gögüñ arası beş yüz yıllıḳ yoldur ve ḳalınlıġı beş yüz (2) yıllıḳ yoldur. Öyle olduḳda Rabb'imiz bizim duʿāmızı nice işidir?' dimelerinde bu āyet indi." Baʿżılar didi ki: "Ṣaḥābeleriñ (3) baʿżısı Ḥażret-i Resūl ṣallallāhu ʿaleyhi ve selleme 'Yā Resūlallāh! Rabb'imiz yaḳın mıdır aña gizlice duʿā idelim yoḫsa ıraḳ mıdır (4) çaġıralım?' dimelerinde āyet indi." Ve baʿżılar didi ki "'Ḥaḳḳ Teʿālā'ya ḳanġı sāʿatde duʿā idelim?' deyü ṣordılar bu āyet indi." Ve (5) baʿżılar didi ki: "Anlar 'Rabb'imiz ḳandadır?' deyü suʾāl itdiklerinde bu āyet indi." İmdi bu suʾālleri yā ẕāt-ı Bārī'den (6) veyā ṣıfātından veyā efʿālden olması ḫālī̇ degildir. Ḳaldı ki ẕātullāhdan suʾāl ise ol ẕāt-ı ʿaliyyeniñ muḳteżāsıyla (7) yaḳınlıġından ve ıraḳlıġından ṣormaḳdır. Ve eger ṣıfātdan ise ṣoran kişi didi ki "Yā Resūlallāh! Ḥaḳḳ Teʿālā bizim duʿāmızı (8) işidir mi ḳaçan duʿā itsek?" deyü ṣordı. Zīrā āyet **{وَاِذَا سَأَلَكَ عِبَادِى عَنِّى}** buyurması ol denilen maʿnālarıñ ḳamusunı (9) ḳabūl ider. **{فَاِنِّ قَرِيبٌ}** maʿnāsı "'İlm ü ḥıfẓ ile yaḳınım, benden bir dilegiñiz gizli degildir." Bunda duʿāların ḳabūl olup (10) ṭaleb ideniñ ḥāceti ḥuṣūle gelmege işāret vardır. Andan Müslim ile Buḫārī̇'de: عَنْ أَبِي مُوسَى الأَشْعَرِيِّ، قَالَ: لَمَّا غَزَا (11) رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ خَيْبَرَا، وَقَالَ: [لَمَّا] تَوَجَّهَ إِلَى خَيْبَرٍ أَشْرَفَ النَّاسُ عَلَى وَادٍ، فَرَفَعُوا

[381] **فَقُلْتُ**: أَنَّهُ سَأَلَ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

[382] Nesâî, "Sıyâm", 43.

أَصْوَاتَهُمْ (12) بِالتَّكْبِيرِ: اللَّهُ أَكْبَرُ، لاَ إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «**أَيُّهَا النَّاسُ ارْبَعُوا عَلَى أَنْفُسِكُمْ، فَإِنَّكُمْ** (**13**) **لاَ تَدْعُونَ أَصَمَّ وَلاَ غَائِبًا، إِنَّكُمْ تَدْعُونَ سَمِيعًا قَرِيبًا وَهُوَ مَعَكُمْ**»[383] Yaʿnī Ebī Mūsā el-Eşʿarī didi ki: Ḳaçan (14) Ḥażret-i Resūl Ḫayber Ġazāsı'na çıḳdı ḳaçan yaḳlaşdıḳda ḫalḳ bir yüksek yere çıḳup Allāhu ekber lā ilahe illallāh (15) deyü feryād itdiklerinde Ḥażret-i Resūl anlara «Baġırmayıñ, nefsiñize şefḳat idiñ, siziñ dileyüp nidā itdigiñiz (16) ne ṣaġırdır ve ne ġā'ibdir, ol işidici ve sizlere yaḳındır, siziñle berāberdir duʿāñızı işidir.» buyurdı.

أُجِيبُ (**17**) **دَعْوَةَ الدَّاعِ إِذَا دَعَانِ**

Yaʿnī "Beni dileyüp duʿā iden ḳulumuñ duʿāsını işidüp ḳabūl iderim eger duʿā iderse." (18) Baʿżılar didi ki: "الدُّعَاءُ tevḥīd ve Ḥaḳḳ Teʿālā'ya şenādan ʿibāretdir. Meşelā ḳul يَا اللهُ، لاَ إِلَهَ إِلاَّ أَنْتَ dir. İmdi يَا اللهُ dimesi (19) duʿā [vü] daʿvetdir ve لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللهُ dimesi Ḥaḳḳ Teʿālā'ya tevḥīd ü şenādır. Bu iʿtibār ile böyle dimek duʿā deyü tesmiye olundı. (20) Ve anıñ ḳabūl olunması icābet tesmiye olundı lafẓ bir cinsden olmaġla. Ve bunda işāret var ki ḳul ḫulūṣ ile Rabb'isi (21) olduġun bilüp aña tażarruʿ ider Ḥaḳḳ Teʿālā daḫı anıñ duʿāsın ḳabūl ider." **Ve eger dinürse ki:** Bizler göririz duʿā (22) iden ziyāde mübālaġa ile idüp tażarruʿ ider, anıñ duʿāsı ḳabūl olmuyor. **{أُجِيبُ دَعْوَةَ الدَّاعِ}** ve ḳavlühū teʿālā: {ادْعُونِي (23) اَسْتَجِبْ لَكُمْ}[384] buyurmasınıñ vech[i] nedir? **Ḫāzin dir ki:** Bunda ʿulemālar birḳaç cevāb söylediler: **Evvelki** bu āyet muṭlaḳ indi. (24) Ve ḳavlühū teʿālā: {بَلْ إِيَّاهُ تَدْعُونَ فَيَكْشِفُ مَا تَدْعُونَ إِلَيْهِ إِنْ شَاءَ}[385] Bu muḳayyed indi. İmdi muṭlaḳ muḳayyed üzerine ḥaml (25) olunup eger murād-ı ʿaliyyesi olursa ḳabūl ider. **İkinci** duʿānıñ maʿnāsı ṭāʿatdır ve icābetiñ maʿnāsı ecr [ü] şevābdır. Ol (26) yarın āḫiretde olur. **Üçünci** āyetiñ

[383] Buhârî, "Megâzî", 40; Müslim, "Zikr", 44.
[384] Nâkıs iktibas. "Rabbiniz şöyle dedi: '**Bana dua edin, duânıza cevap vereyim.** Bana kulluk etmeyi kibirlerine yediremeyenler aşağılanmış bir hâlde cehenneme gireceklerdir.'", el-Mü'min 40/60.
[385] Nâkıs iktibas. "**Hayır! (Bu durumda) yalnız O'na dua edersiniz, O da dilerse (kurtulmak için) dua ettiğiniz sıkıntıyı giderir** ve siz o an Allah'a ortak koştuklarınızı unutursunuz.", el-En'âm 6/41.

maʿnāsı maḫṣūṣdur kendisi ʿumūm ise daḫı. Ve maʿnāsı "Duʿā ideniñ duʿāsın ḳabūl (27) iderim eger ḳażāma muvāfıḳ ise. Ve duʿāsı[n] ḳabūl iderim eger ḳabūl itmem aña ḫayrlu ise. Ve bir daḫı duʿāsın ḳabūl iderim eger (28) duʿāsına günāh yā muḥāl olanı istemez ise." **Dördünci** āyetiñ maʿnāsı ʿāmmdır. Yaʿnī "İşidirim āyetde ẕikr olan budur yoḫsa (29) dilegin viririm ẕikr olunmadı icābet olur." Zīrā efendi ḳulunuñ sözin ḳabūl ider dilegin virmez ne lāzım gelür. **Beşinci** (30) duʿāda edebler ve şarṭlar vardır. Anlar ḳabūl olmasınıñ sebebleridir. Her kim anları istiʿmāl iderse ehl-i icābetiñ itdigini ecr itdi (31) ve her kim ḫaṭā itdiyse cevr itdi, duʿā ḳabūlüne müstaḥaḳḳ olmadı.

فَلْيَسْتَجِيبُوا لِي وَلْيُؤْمِنُوا بِي لَعَلَّهُمْ يَرْشُدُونَ

Yaʿnī (32) "Ben anlarıñ niçe duʿāların ḳabūl idüp işlerin bitürürsem anlar da benim kendilerini īmāna ve ṭāʿat [ü] ʿibādete daʿvet (33) itdigimi ḳabūl idüp vaḥdāniyyetime īmān id[in] ve ṭāʿatıma meşġūl oluñ. Belki hidāyet [ü] irşādıma irüp dīnleri ve dünyāları (34) meṣāliḥlerin görürler." İmdi icābet ḳuldan ṭāʿatdır ve Ḥaḳḳ Teʿālā'dan ṣevāb ü ġufrāndır. **Faṣl:** Duʿā ve ādābın beyān ider. (35) Müslim ile Buḫārī'de: عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: «**يَنْزِلُ رَبُّنَا كُلَّ لَيْلَةٍ إِلَى السَّمَاءِ الدُّنْيَا، حِينَ يَبْقَى ثُلُثُ اللَّيْلِ الْآخِرُ**[386]**، [83ª] (1) فَيَقُولُ: مَنْ يَدْعُونِي فَأَسْتَجِيبَ لَهُ، مَنْ يَسْأَلُنِي فَأُعْطِيَهُ، مَنْ يَسْتَغْفِرُنِي فَأَغْفِرَ لَهُ**»[387] Yaʿnī Ebī Hüreyre didi ki: Ḥażret-i Resūl buyurdı: (2) «Ḥaḳḳ Teʿālā her giceniñ āḫir ṣülüṣi olduḳda bu dünyā gögüne inüp dir ki: Kim duʿā iderse ḳabūl[388] iderim ve kim şey dilerse viririm (3) ve kim benden maġfiret dilerse maġfiret iderim.» Bu ṣıfāt ḥadīṣlerindendir. Bunda ʿulemānıñ meşhūr iki meẕhebi vardır: **Birisi** selef, (4) geçen cumhūruñ ve baʿż mütekellimleriñ meẕhebidir. "Bu ḥadīṣiñ ḥaḳḳ olduġuna ve kendine īmān itmek vācibdir ẕāt-ı şerīfine lāʾiḳ üzre. (5) Ve anıñ inmesi ʿilmini Ḥaḳḳ Teʿālā'ya ve Resūl'üne müfevvaż ideriz. Zīrā ẓāhir yüzünden bilmemiz murād üzre degildir, anıñ

386 Metnin aslında bu kelime sehven "الْأَخِيرُ" olarak yazılmıştır.

387 Buhârî, "Tevhîd", 35; "Teheccüd", 14; Müslim, "Salâtü'l-müsâfirîn", 168; Ebû Dâvûd, "Kıyâmü'l-leyl", 6; Tirmizî, "De'avât", 79.

388 Metnin aslında bu kelime sehven "ḳaburl" olarak yazılmıştır.

teʾvīline dil uzatmayuz (6) bilüp iʿtiḳād ideriz ki Ḥaḳḳ Teʿālā ṣıfāt-ı maḫlūḳdan ve ḥarekātdan, sükūndan münezzehdir.” didiler. **İkinci meẕheb** geçen, eslāfdan bir cemāʿat (7) ve mütekellimleriñ çoġı “Bu ḥadīṯ ẕāt-ı Bārīʾye lāʾiḳ olan üzre teʾvīl olur.” didiler. Bu ḳavl üzre İmām Mālik ve ġayrıları “Maʿnāsı raḥmeti (8) ve emri ve melāʾikesi iner.” didiler. Ve baʿżılar didi ki: “Ol inmek istiʿāredir, maʿnāsı duʿā idenleriñ duʿāʾlarınıñ ḳabūlüne ve luṭf [u] (9) iḥsāna irmelerine ḳandırmaġa rāġıb itmekdir.” Ve daḫı: عَنْ سَلْمَانَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «**إِنَّ رَبَّكُمْ حَيِيٌّ كَرِيمٌ، يَسْتَحْيِي مِنْ عَبْدِهِ إِذَا (10) رَفَعَ إِلَيْهِ يَدَيْهِ، أَنْ يَرُدَّهُمَا صِفْرًا خَائِبَتَيْنِ**»[389] Yaʿnī Selmān didi ki: Ḥażret-i Resūl buyurdı: «Siziñ Rabbʾiñiz cömerd, ḥayiyydir, utanur ḳulundan (11) kendiye iki ellerin ḳaldırup diledikde ellerin boş bir şe[y]le nāʾil degil döndürmesine.» Bunı Ebū Dāvūd ve Tirmiẕī ẕikr idüp “Ḥadīṯ ḥasen, ġarīb[dir].” didiler. (12) Ve daḫı: عَنْ عُبَادَةَ بْنِ الصَّامِتِ[390] أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «**مَا عَلَى الأَرْضِ مُسْلِمٌ يَدْعُوا اللهَ بِدَعْوَةٍ إِلَّا آتَاهُ اللهُ إِيَّاهَا أَوْ (13) صَرَفَ مِنَ الشَّرِّ[391] مِثْلَهَا مَا لَمْ يَدْعُ بِإِثْمٍ أَوْ قَطِيعَةِ رَحِمٍ**»، فَقَالَ رَجُلٌ مِنَ القَوْمِ: إِذًا نُكْثِرُ، قَالَ: «**اللهُ أَكْثَرُ**»[392] Yaʿnī ʿUbāde bin eṣ-Ṣāmit (14) didi ki: Ḥażret-i Resūl buyurdı: «Yeryüzünde ḳanġı müslümān ḳul ki Ḥaḳḳ Teʿālāʾdan diler aña dilegin virir. Eger şerr defʿ ise şerri andan (15) defʿ ider ancaḳ günāh olan şeyi ve ṣıla-i raḥm ḳaṭʿ itmegi ḳabūl itmez.» Ḳavmden bir kişi “Ne ḳadar çoḳ duʿā itsek olur mı?” didi. Ḥażret-i (16) Resūl «Ḥaḳḳ Teʿālāʾnıñ ḳabūl itmesi duʿāñızdan çoḳdur.» didi. Bunı Tirmiẕī ẕikr itdi. Ve daḫı: عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «**ادْعُوا اللهَ وَأَنْتُمْ مُوقِنُونَ بِالإِجَابَةِ، وَاعْلَمُوا أَنَّ اللهَ لَا يَسْتَجِيبُ[393] مِنْ قَلْبٍ غَافِلٍ لَاهٍ**»[394] Yaʿnī (17) Ebī (18) Hüreyre didi ki: Ḥażret-i Resūl buyurdı: «Ḥaḳḳ Teʿālāʾya duʿā idiñ ḳabūlüne inanup iʿtiḳādıñız ile biliñiz Ḥaḳḳ Teʿālā ancaḳ ġāfil, (19) işġāle

---

389 Tirmizî, “De‘avât”, 105; Ebû Dâvûd, “Tefrî‘u ebvâbi’l-vitr”, 23; İbn Mâce, “Duâ”, 13.

390 Hadis metninde “حَدَّثَهُمْ” ilâvesi vardır.

391 عَنْهُ مِنَ السُّوءِ :مِنَ الشَّرِّ

392 Tirmizî, “De‘avât”, 116; Taberânî, *el-Mu‘cemü’l-evsat*, thk. Tarık b. İvazullah b. Muhammed - Abdülmuhsin b. İbrâhim el-Hüseynî (Kahire: Dârü’l-Haremeyn, ts.), 1/53 (No. 147); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 37/448 (No. 22785).

393 Hadis metninde “دُعَاءً” ilâvesi vardır.

394 Tirmizî, “De‘avât”, 66; Taberânî, *el-Mu‘cemü’l-evsat*, 5/211 (No. 5109); Hâkim en-Nîsâbûrî, *el-Müstedrek*, 1/670 (No. 1817).

düşen ḳalbiñ duʿāsın ḳabūl itmez.» Bunı Tirmiẕī ẕikr idüp “Ḥadīṯ-i ġarīb.” didi. Ve daḫı: عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ[395] أَنَّ رَسُولَ اللهِ (20) صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «**الدُّعَاءُ مُخُّ الْعِبَادَةِ**»[396] Yaʿnī Ebī Hüreyre didi ki: Ḥażret-i Resūl buyurdı: «Duʿā ʿibādetiñ iligidir.» Ve daḫı: عَنِ (21) ابْنِ عُمَرَ، أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «**مَنْ فُتِحَ لَهُ بَابُ الدُّعَاءِ فُتِحَتْ لَهُ بَابُ الرَّحْمَةِ**[397]**، وَمَا يَسْأَلُ اللهُ الْأَشْيَاءَ**[398] Yaʿnī İbn ʿÖmer didi ki: Ḥażret-i Resūl buyurdı: «Her kim duʿā ḳapusun açarsa aña raḥmet ḳapusı (23) açıla ve Ḥaḳḳ Teʿālā’dan çoḳ şeyler dilemeden maḳbūli ʿāfiyet dilemekdir.» «Ẕīrā duʿā inen belāya ve inecek belāya nāfiʿdir.» Ve daḫı: عَنْ سَلْمَانَ، أَنَّ (24) رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «**لَا يَرُدُّ الْقَضَاءَ إِلَّا الدُّعَاءُ، وَلَا يَزِيدُ فِي الْعُمْرِ إِلَّا الْبِرُّ**»[402] Yaʿnī Selmān didi ki: Ḥażret-i Resūl buyurdı: «Ḳażāyı (25) ancaḳ duʿā redd ider ve ʿömri ancaḳ aʿmāl-i ṣāliḥler ziyāde ider.» Ve daḫı: عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «**مَنْ لَمْ يَسْأَلِ اللهَ (26) يَغْضَبْ عَلَيْهِ**»[403] Yaʿnī Ebī Hüreyre didi ki: Ḥażret-i Resūl buyurdı: «Her kim Ḥaḳḳ Teʿālā’dan dileyüp istemez ise anı ḫışm eyler.» Ve Müslim ile Buḫārī’de: (27) أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «**يُسْتَجَابُ لِأَحَدِكُمْ مَا لَمْ يَعْجَلْ، يَقُولُ: قَدْ دَعَوْتُ فَلَمْ يَسْتَجِبْ لِي**»[404] Yaʿnī Ḥażret-i Resūl buyurdı: «Her biriñiziñ (28) duʿāsı ḳabūl olur eger ʿacele idüp “Duʿā itdim ḳabūl olmadı.” dimezseñiz.» Ve Müslim’de: قَالَ: «**لَا يَزَالُ يُسْتَجَابُ لِلْعَبْدِ، مَا لَمْ يَدْعُ بِإِثْمٍ أَوْ (29) قَطِيعَةِ رَحِمٍ، مَا لَمْ يَسْتَعْجِلْ**» قِيلَ: يَا رَسُولَ اللهِ مَا الِاسْتِعْجَالُ؟ قَالَ: يَقُولُ: «**فَدَعَوْتُ**[405]**،**

---

395 Bu isim hadis metninde ‘‘أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ’’ olarak geçmektedir.

396 Tirmizî, “Deʿavât”, 1; Taberânî, *ed-Duʿâ’*, thk. Mustafa Abdülkādir Atâ (Beyrut: Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1413), 24 (No. 8).

397 **بَابُ الرَّحْمَةِ**: أَبْوَابُ الرَّحْمَةِ

398 **وَمَا يَسْأَلُ اللَّهَ الْأَشْيَاءَ**: وَمَا سُئِلَ اللَّهُ شَيْئًا يَعْنِي

399 **يَنْزِلُ**: نَزَلَ

400 **لاَ يَنْزِلُ**: لَمْ يَنْزِلْ

401 Tirmizî, “Deʿavât”, 102; Hâkim en-Nîsâbûrî, *el-Müstedrek*, 1/670-675 (No. 1815, 1833).

402 Tirmizî, “Kader”, 6; Ebû Bekr Ahmed b. Amr el-Bezzâr, *el-Müsned*, thk. Mahfûz er-Rahmân Zeynullâh (Medine: Mektebetü’l-Ulûm ve’l-Hikem, 1988/2009), 6/501 (No. 2540); Taberânî, *ed-Duʿâ’*, 30 (No. 30).

403 Tirmizî, “Deʿavât”, 2; İbn Mâce, “Duâ”, 1; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 15/448 (No. 9719).

404 Buhârî, “Deʿavât”, 21; Müslim, “Zikr”, 91; Ebû Dâvûd, “Tefrîʿu ebvâbi’l-vitr”, 23; Tirmizî, “Deʿavât”, 12.

405 **فَدَعَوْتُ**: قَدْ دَعَوْتُ وَقَدْ دَعَوْتُ

فَلَمْ يَسْتَجِبْ لِي[406]، يَسْتَحْسِرُ عِنْدَ ذٰلِكَ (30) وَيَدَعُ الدُّعَاءَ»[407] Yaʿnī Ḥażret-i Resūl buyurdı: «Ḳuluñ duʿāsı mādām ḳabūl olur eger günāha ve ṣıla-i raḥmi ḳaṭʿ itmege itmezse ve ʿacele (31) itmezse.» Didiler ki: "ʿAcele nedir yā Resūlallāh?" Buyurdı ki: «Ḳul dir ki "Duʿā itdim ḳabūl olmadı." deyüp duʿādan ikrāh ider ve terk ider.» (32) Ve Müslim ile Buḫārī'de: عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: «إِذَا دَعَا أَحَدُكُمْ فَلَا يَقُلْ: اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِي إِنْ (33) شِئْتَ، اللَّهُمَّ ارْحَمْنِي إِنْ شِئْتَ، وَلْيَعْزِمْ لِيَعْزِمِ عَلَى الْمَسْأَلَةِ، فَإِنَّ اللهَ لَا مُكْرِهَ لَهُ»[408] Ve Buḫārī ziyāde: اللَّهُمَّ ارْزُقْنِي (34) إِنْ شِئْتَ، [وَلْيَعْزِمْ مَسْأَلَتَهُ] فَإِنَّهُ يَفْعَلُ مَا يَشَاءُ»[409] Yaʿnī Ebī Hüreyre didi ki: Ḥażret-i Resūl buyurdı: «Biriñiz ḳaçan duʿā iderse "Yā Rabb! Beni dilerseñ (35) maġfiret eyle. Yā Rabb! Beni dilerseñ raḥmetiñle yarlıġa. Yā Rabb! Beni dilerseñ rızḳımı vir." dimeye hemān duāsına ʿazīmet eyleye. Ḥaḳḳ Teʿālā (36) anıñ duʿāsını ne ḳadar iderse ikrāh itmez, kendi hemān tereddüd idüp Rabb'isine emr itmeye Ḥaḳḳ Teʿālā diledigin ider.» **[83b]** (1) Ve daḫı: عَنْ فَضَالَةَ بْنِ عُبَيْدٍ، قَالَ: سَمِعَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رَجُلًا يَدْعُو فِي صَلَاتِهِ فَلَمْ يُصَلِّ عَلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ النَّبِيُّ: (2) «عَجِّلْ هَذَا»، ثُمَّ دَعَاهُ فَقَالَ لَهُ أَوْ لِغَيْرِهِ: «إِذَا صَلَّى أَحَدُكُمْ فَلْيَبْدَأْ بِحَمْدِ اللهِ[410] وَالثَّنَاءِ عَلَيْهِ، ثُمَّ لْيُصَلِّ عَلَى النَّبِيِّ، ثُمَّ لْيَدْعُوا (3) مَا شَاءَ[411]»[412] Yaʿnī Feḍāle bin ʿUbeyd didi ki: Ḥażret-i Resūl işitdi bir kimse namāzında duʿā idüp peyġamber[e] ṣalevāt getürmedigin, (4) aña didi ki: «Tīz ol.» Andan anı çaġırdı, aña ve ġāyrılarına didi ki: «Ḳaçan biriñiz namāzdan duʿāya başlasa ol Ḥaḳḳ Teʿālā'ya (5) ḥamd [ü] şenā ile andan Resūl'üne ṣalevāt getüre, andan ḳanġı duʿāyı dilerse oḳuya.» Bunı Tirmiẕī ẕikr idüp "Ḥadīṯ ṣaḥīḥ." (6) didi.

Bakara 187

406 فَلَمْ أَرَ يَسْتَجِيبُ لِي :**فَلَمْ يَسْتَجِبْ لِي**

407 Müslim, "Zikr", 92.

408 Buhârî, "De'avât", 20; Müslim, "Zikr", 9; Ebû Dâvûd, "Tefrî'u ebvâbi'l-vitr", 23; İmâm Mâlik, "Kur'ân", 28.

409 Buhârî, "Tevhîd", 31.

410 بِتَحْمِيدِ اللهِ :**بِحَمْدِ اللهِ**

411 ثُمَّ لْيَدْعُ بَعْدُ بِمَا شَاءَ :**ثُمَّ لْيَدْعُوا مَا شَاءَ**

412 Tirmizî, "De'avât", 65; Ebû Dâvûd, "Tefrî'u ebvâbi'l-vitr", 23; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 39/363 (No. 23937).

أُحِلَّ لَكُمْ لَيْلَةَ الصِّيَامِ الرَّفَثُ اِلٰى نِسَائِكُمْ

Yaʿnī̱ "Sizler[e] Ramażān'da gice zevceleriñiz ile cimāʿ itmek (7) ḥelāl oldı."Bu āyetiñ nüzūlüne sebeb oruca emr olunmanın ibtidālarında kişi ḳaçan ifṭār itse aña yemek ve (8) içmek ve cimāʿ itmek ḥelāl olur idi tā yatsu namāzın ḳılınca yā yatınca ḳadar. Eger namāzı ḳılup yatursa (9) ḥarām olur idi tā irtesi gün tā ol vaḳte ḳadar. Bir gice Ḥażret-i ʿÖmer yatsu namāzın ḳıldıḳdan ṣoñra zevcesiyle (10) cimāʿ itdi ḳaçan ki yıḳandı oturup aġlayup kendi nefsine ʿitāb ider idi. Andan Ḥażret-i Resūl ṣallallāhu ʿaleyhi ve sellem: (11) فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللهِ أَعْتَذِرُ إِلَى اللهِ وَالْبَلاَءِ مِنْ هَذِهِ الْخَطِيئَةِ، إِنِّي رَجَعْتُ إِلَى أَهْلِي بَعْدَ مَا صَلَّيْتُ الْعِشَاءَ فَوَجَدْتُ رَائِحَةً (12) طَيِّبَةً فَسَوَّلَتْ لِي نَفْسِي فَجَامَعْتُ أَهْلِي، فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «**مَا كُنْتَ بِذٰلِكَ جَدِيرًا يَا عُمَرَ**» ، فَقَامَ رِجَالٌ فَاعْتَرَفُوا بِمِثْلِ ذٰلِكَ، (13) فَنَزَلَتْ فِي عُمَرَ وَأَصْحَابِهِ: [أُحِلَّ لَكُمْ لَيْلَةَ الصِّيَامِ.][413] Yaʿnī̱ ʿÖmer didi ki: "Yā Resūlallāh! Ḥaḳḳ Teʿālā'dan ʿöẕr dilerim bu itdigim günāha baña bir belā gelmeye. Ḳaçan eve (14) ehlim yanına vardım yatsu namāzın ḳıldıḳdan ṣoñra baña bir güzel ḳoḫu geldi ol dem nefsim dileyüp ehlim ile cimāʿ itdim." (15) Ḥażret-i Resūl «Öyle itmek saña sezā degil idi yā ʿÖmer.» deyince oturan kişiler daḫı "Biz de itdik." deyü iḳrār itdiler. Bu āyet (16) ʿÖmer ve ol kişilere indi Ramażān gicelerinde ehliñiz ile cimāʿ sizlere ḥelāl oldı deyü.

هُنَّ لِبَاسٌ لَكُمْ وَاَنْتُمْ (17) لِبَاسٌ لَهُنَّ

Zevceleriñiz siziñ örtüñüz meskeniñizdir sizler de anlarıñ örtüsi meskenisiñiz. Ḳarı ḳoca her biri لِبَاسٌ (18) ile ẕikr olundı ki yatmada ṣoyunup bir urbaya bürünmeleri içün. Baʿżılar didi ki: "Libās örtüdür kişiyi örtüp setr (19) ider

413 Bk. Begavî, *Me'âlimü't-tenzîl*, 1/114; Ebü'l-Kâsım Mahmûd ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakâ'ikı gavâmizi't-tenzîl* (Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, 1407), 1/229.

ḳarı ile ḳoca daḫı birbirini setr itmelerinden.” Andan ḥadīṯde: «مَنْ تَزَوَّجَ فَقَدْ أَحْرَزَ ثُلُثَيْ دِينِهِ»[414] Yaʿnī «Her kim evlenür ise (20) dīnіniñ iki ṣülüṯüni ḥıfẓ itdi.»

عَلِمَ اللهُ اَنَّكُمْ كُنْتُمْ تَخْتَانُونَ اَنْفُسَكُمْ

Yaʿnī “Ḥaḳḳ Teʿālā bildi ki sizler Ramażān gicesi yatsudan (21) ṣoñra ehliñiz ile cimāʿ idüp nefsiñize ḫıyānet idecegizi.” Zīrā ḫıyānetiñ aṣlı kişi birine emānet virir ol emānete ḫıyānet itmekdir. Andan (22) İbn ʿAbbās buyurdı ki: “Ḥaḳḳ Teʿālā sizlere inandıġı emānet ki yatsudan ṣoñra cimāʿdır, dayanmayup idiyorsuñuz.”

فَتَابَ عَلَيْكُمْ (23) وَعَفَى عَنْكُمْ

Haḳḳ Teʿālā bu günāhıñızda tevbeñizi ḳabūl idüp siziler ʿafv idüp ol günāhıñızı maḥv itdi. Andan Buḫārī’de (24) el-Berā ḥażretinden rivāyet ki: «Ḳaçan Ramażān ṭutmaḳ indi ḫalḳ zevceleri ile bütün Ramażān cimāʿ terk itdiler, baʿż kişiler (25) nefslerine ḫıyānet idüp cimāʿ iderler idi.» Bu {أَنَّكُمْ كُنْتُمْ تَخْتَانُونَ} ile {فَتَابَ عَلَيْكُمْ} āyeti indi.[415] İbn ʿAbbās buyurdı ki: “Bunuñla (26) Ḥaḳḳ Teʿālā ḫalḳa nefʿ içün cimāʿa ruḫṣat virdi Ramażān gicelerinde.”

فَالْآنَ بَاشِرُوهُنَّ وَابْتَغُوا مَا كَتَبَ اللهُ لَكُمْ

(27) Yaʿnī “Bu demde ḳarılarıñız ile cimāʿ idüp Ḥaḳḳ Teʿālā levḥ-i maḥfūẓda sizlere yazdıġı evlādı ṭaleb idiñ.” Bunda cimāʿı (28) mübāşeret deyü ẕikr itdi zīrā ikisiniñ derisi birbirine yanaşmaḳ ile deri beşeredir. Ve baʿżılar “Ḳadr gicesi ṭaleb idiñ (29) dimekdir.” didi.

وَكُلُوا وَاشْرَبُوا حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَكُمُ الْخَيْطُ الْأَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الْأَسْوَدِ

[414] ʿÂnî, *Beyânü’l-meʿânî*, 5/136; Şehâbeddîn Mahmûd el-Âlûsî, *Rûhu’l-meʿânî fî tefsîri’l-Kur’âni’l-ʿazîm ve’s-sebʿi’l-mesânî*, thk. Ali Abdülbârî Atıyye (Beyrut: Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1415), 1/461.
[415] Buhârî, “Tefsîrü’l-Kur’ân”, 29.

Yaʿnī̄ “Yiyiñ içiñ (30) tā beyāż iplik siyāh iplikden bellü olunca ḳadar.” Bu āyet Ṣarme bin Ḳays bin Ṣarme el-Enṣārī̄’ye indi. Zī̄rā (31) kendisi bir yeri var idi anda ḳazmaḳ ile işledi oruç iken aḫşam yorġun evine geldi, yanında ḫurmā (32) var idi ḳarısına “Getür yiyelim.” didi. Ḳarı ḳaṣd itdi ki ḫurmāyı pişürüp aña ısıcaḳ yemek yedüre. Gitdi pişürdi (33) geldi baḳdı ki uyumuş anı uyandırdı, ḳalḳdı Ṣarme yemeden ḳorḫdı yemedi öyle yatdı ṣabāḥ oruç ṭutdı (34) öyle vaḳti açlıḳdan bayıldı, ḳalḳdıḳda Ḥażret-i Resūl’e geldi ḥażret anı görünce «يَا أَبَا قَيْسٍ! مَا لَكَ أَمْسَيْتَ طُلَيْحًا؟» (35) buyurdı. Yaʿnī̄ «N’oldı saña zebūn, ṭāḳatsiz olduñ.» Ṣarme aña iki gün yemedigin ḫaber virdi. Ḥażret-i Resūl elemlendi. (36) Buḫārī̄’de Berā ḥażretinden Resūl’üñ ṣaḥābeler[i] ifṭār vaḳti yemeyüp yaturlar ise ḳalḳup bir daḫı yemezler öyle oruç ṭutarlar idi. **[84ª]** (1) Ve bir daḫı: Ḳays ibn Ṣarme el-Enṣārī̄ bir gün oruç idi ifṭār vaḳtinde evine geldi ḳarısına (2) didi ki: “Yemekden yanıñda bir şey var mı?” Ḳarı “Yoḳ lākin varayım sañā bir loḳma bakayım.” deyüp gidince (3) kendi ol gün işlediginden yorġun uyḳu başdı ve göñli cimāʿ istedi, ḳarısı geldi (4) öyle bulunca “Vāh yazıḳ saña biraz taḥammül idemediñ mi?” didi. Ḳaçan ṣabāḥ oldı anı nūrı büridi, gelüp (5) Ḥażret-i Resūl’e anı naḳl eyledi. Ol demde {أُحِلَّ لَكُمْ لَيْلَةَ الصِّيَامِ الرَّفَثُ إِلَى نِسَائِكُمْ} indi, żiyā[416]sıyla (6) cümlesi sevindiler. Ve andan {كُلُوا وَاشْرَبُوا حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَكُمُ الْخَيْطُ الْأَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الْأَسْوَدِ} indi.[417] (7) Günüñ beyāżlıġı ile giceniñ siyāhlıġı arası zī̄rā gögyüzünde fecr ṭarafında beyāżlıḳ siyāhlıḳ (8) iplik iplik olmaġla tesmiye olundı. Andan şāʿiriñ ḳavlinde:

بَيْتٌ[418]: فَلَمَّا أَضَاءَتْ لَنَا سُدْفَةٌ / وَلَاحَ (9) مِنَ الصُّبْحِ خَيْطٌ أَنَارَا

Beyt: Ḳaçan ki fecriñ envārı açılup bize virdi nūr[419]

[416] Metnin aslında bu kelime sehven “ziyā” olarak yazılmıştır.
[417] Bk. Buhârî, “Savm”, 15; Tirmizî, “Tefsîrü’l-Kur’ân”, 3; Ebû Dâvûd, “Savm”, 1.
[418] Bu beyit Ebû Duâd el-İyâdî’ye aittir. Hâzin el-Bağdâdî, *Lübâbü’t-te’vîl*, 1/117; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/231; Taberî, *Câmiʿu’l-beyân*, 3/529. Şiirin tamamı için bk. Aldiwan, (Erişim 10 Ekim 2022).
[419] Bu şiirin vezni şudur: Mefâʿîlün mefâʿîlün mefâʿîlün mefâʿîlün

Ṣabāḥdan ipligi daḫı göründi (10) parlayup ḳavnur

Neşr: Zīrā السَّدَفُ ḳarañluġun ḳarışıḳlığıdır nedenkim اَسْدَفَ الْفَجْرُ dirler, yaʿnī fecr aġardı.[420] Buḫārī ile Müslim'de Sehl bin Saʿd nāmdan rivāyet: «Ḳaçan **{الْخَيْطُ الْأَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الْأَسْوَدِ}** (**11**) indi **{مِنَ الْفَجْرِ}** kelimesi inmeden ol demde ḫalḳ oruç ṭutmaḳ dileseler ayaḳlarına siyāh iplik ile (12) beyāż iplik bağlarlardı tā anları birbirinden farḳ idince ḳadar yiyüp içerler idi.» Andan Ḥaḳḳ Teʿālā:

مِنَ الْفَجْرِ

(13) indirdi yaʿnī "Fecriñ beyāżlığı ile giceniñ siyāhlığı tel tel, iplik iplik görününce ḳadar." Andan Buḫār[ī] ile (14) Müslim ittifāḳlarında ʿAdī bin Ḥātim'den rivāyet ki: Ḳaçan **{حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَكُمُ الْخَيْطُ الْأَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الْأَسْوَدِ}** āyeti (15) inince hemān varup deveniñ siyāh köstegi ile beyāż köstegin alup başım altındaki yaṣdığıñ altına ḳoydum, (16) durup bütün gice añā baḳdım birbirinden farḳ idemedim, ṣabāḥı gelüp Ḥażret-i Resūl ṣallallāhu ʿaleyhi ve selleme (17) söyledim. Buyurdılar ki: **«إِنَّمَا ذٰلِكَ سَوَادُ اللَّيْلِ وَبَيَاضُ النَّهَارِ»**[421] Yaʿnī «Ol hemān giceniñ ḳarañlığı ile gündüzüñ (18) beyāżlığıdır.» Ve Buḫārī ile Müslim'de İbn ʿÖmer'den ḥadīṯ: أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: **«إِنَّ بِلاَلاً (19) يُؤَذِّنُ بِلَيْلٍ، فَكُلُوا وَاشْرَبُوا حَتَّى يُؤَذِّنَ ابْنُ أُمِّ مَكْتُومٍ»**[422] Yaʿnī Ḥażret-i Resūl buyurdı ki: «Ḥażret-i Bilāl (20) raḍıyallāhu ʿanh ḥażretiniñ virdigi eẕān vaḳti daḫı gicedir siz andan ṣoñra yiyiñ içiñ tā İbn Ümmü Mektūm eẕān (21) virince ḳadar.» Bu İbn Ümmü Mektūm bir aʿmā kişi idi añā ṣabāḥ oldı eẕān dimeyince ṣabāḥı bilmez idi.[423] Andan (22) ve bil ki oruç ṭutana yemek ve içmek ve cimāʿ ḥarām olan fecr ol fecrü'ṣ-ṣādıḳdır ki tīz berü gögyüzine[424] (23) nūrı yayılur, fecr-i kāẕib gibi uzunluğuna degildir.

---

[420] Metnin aslında "Zīrā السَّدَفُ ḳarañluġun ḳarışıḳlığıdır nedenkim اَسْدَفَ الْفَجْرُ dirler, yaʿnī fecr aġardı." cümlesi derkenâra yazılmış ve uygun yere konulmasına işâret edilmiştir.

[421] Buhârî, "Savm", 16. Ayrıca bk. Müslim, "Sıyâm", 33; Ebû Dâvûd, "Savm", 17; Tirmizî, "Tefsîrü'l-Kur'ân", 3.

[422] Buhârî, "Ezân", 13; Dârimî, "Salât", 4; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 40/320 (No. 24273).

[423] Müslim, "Salât", 8; Ebû Dâvûd, "Salât", 42.

[424] Kelimeyi bölmemek için satır numarası sonra yazılmıştır.

Eger dinürse ki: Ṣubḥ-ı ṣādıḳı ḫayṭ ile neden (24) teşbīh eyledi zīrā iplik uzundur ve ṣubḥ-ı ṣādıḳ yayılıdır. **Ḫāzin dir ki:** Fecrden evvel ẓāhir (25) olan beyāżlıḳ ol ṣabāḥıñ evvelidir zīrā evveli küçük ince görinür ṣoñra yayılur anıñçün anı (26) iplige teşbīh itdi ve fecr-i ṣādıḳ ile fecr-i kāẕibiñ farḳı fecr-i kāẕib gögyüzünde iplik iplik uzunluġuna (27) görinüp andan ṣoñra mużmaḥill olup gider. Andan ṣoñra fecr-i ṣādıḳ çıḳup gögyüzine birden yayılur. Andan Müslim'de Ḥażret-i (28) Semüre ibn Cündeb[425] nām ṣaḥābeden ḥadīṣ: قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «**لَا يَغُرَّنَّكُمْ مِنْ سَحُورِكُمْ أَذَانُ (29) بِلَالٍ، وَلَا بَيَانُ**[426] **الْأُفُقِ الْمُسْتَطِيلُ هٰكَذَا، حَتَّى يَسْتَطِيرَ هٰكَذَا**»[427] Yaʿnī «Sizleri yemeden, içmeden ve cimāʿdan Ḥażret-i (30) Bilāl'iñ eẕān virmesiyle ve gögyüziniñ iplik iplik uzunluġuna fecr yeriniñ aġarması aldayup kesmeye (31) tā şöyle degirmī çıḳup yerden 'Şöyle yayılınca yiyiñ.' deyü degirmīligi ve yayılmaġı mübārek elleriyle işāret (32) itdiler.» Ve bir rivāyetde Tirmiẕī'de: «**لَا يَمْنَعَنَّكُمْ مِنْ سُحُورِكُمْ أَذَانُ بِلَالٍ، وَلَا الفَجْرُ المُسْتَطِيلُ، وَلٰكِنِ الفَجْرُ (33) المُسْتَطِيلُ**[428] **فِي الْأُفُقِ**»[429] إِذَا تَحَقَّقَ طُلُوعَ الْفَجْرِ الثَّانِي فَهُوَ الصَّادِقُ حُرِّمَ عَلَى الصَّائِمِ الطَّعَامُ وَالشَّرَابُ (34) وَالْجِمَاعُ إِلَى غُرُوبِ الشَّمْسِ.[430] Yaʿnī «Sizleri suḥūrluḳ yemeñizden Ḥażret-i Bilāl'iñ eẕān virmesi ile fecr-i kāẕibiñ (35) uzun iplik iplik uzanması menʿ eylemesün.» Lākin ol uzunluġuna olan iplik gibi fecr muḥaḳḳaḳ olursa ol **[84ᵇ]** (1) fecr-i ṣādıḳdır oruç ṭutana yemek, içmek, cimāʿ ḥarām olur tā güneş batınca ḳadar, güneş batdıḳda yemek ḥelāl (2) olur. Andan Buḫārī ile Müslim'de Ḥażret-i ʿÖmer ibnü'l-Ḫaṭṭāb raḍıyallāhu ʿanhdan ḥadīṣ: قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ [عَلَيْهِ] (3) وَسَلَّمَ: «**إِذَا أَقْبَلَ اللَّيْلُ مِنْ هَا هُنَا، وَأَدْبَرَ النَّهَارُ مِنْ هَا هُنَا، وَغَرَبَتِ الشَّمْسُ فَقَدْ أَفْطَرَ الصَّائِمُ**»[431] Yaʿnī (4) Ḥażret-i ʿÖmer didi ki: Ḥażret-i Resūl buyurdı: «Ḳaçan gice bu ṭarafdan gelürse ve

---

[425] Metnin aslında bu isim sehven "Seleme ibn Cündeb" olarak yazılmıştır. Doğrusu için bk. Bünyamin Erul, "Semüre b. Cündeb", *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/501-502.

[426] **بَيَانُ**: بَيَاضُ

[427] Müslim, "Sıyâm", 43; Ebû Dâvûd, "Savm", 17.

[428] **الفَجْرُ المُسْتَطِيلُ**: الفَجْرُ الْمُسْتَطِيرُ

[429] Tirmizî, "Savm", 15; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 33/329 (No. 20158).

[430] Hâzin el-Bağdâdî, *Lübâbü't-te'vîl*, 1/117.

[431] Buhârî, "Savm", 42; Müslim, "Sıyâm", 51; Tirmizî, "Savm", 12; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1/418 (No. 338).

gündüz bu ṭarafdan giderse ve (5) güneş batarsa oruç olan ifṭār ider.» Şarḳa, ġarba işāret itdiler. İmdi oruç olana güneş batarken (6) bir şey yemek olur mı? Bunda iki vech vardır: Birisi yemek lāzım gelür. Ḥażret-i Resūl ṣallallāhu ʿaleyhi ve sellem ġurūba (7) irdikde buyurup evveli nehy itmesiyle batdıḳda bir loḳma yer andan ġayr ḥāle mübāşeret ider. İkinci mücerred aḫşam (8) olmaġla ol ifṭār itdi ister yesün ister yemesün. Ebū Ḥanīfe bu ḳavli ṭutup "Nāfile oruç ṭutan gününi (9) tamām ider." didi bu āyetiñ emri ile.

ثُمَّ اَتِمُّوا الصِّيَامَ اِلَى اللَّيْلِ

"Andan oruç ṭutup tā aḫşam olup giceye (10) irince ḳadar orucunı tamām ider." deyü emirdir. Ebā Ḥanīfe ve ġayr bunı her oruçda farż gerek nāfileye aldı, (11) yemeden nehy itdi. Ve İmām Şāfiʿī ve aṣḥābı "Ol ancaḳ farż olan oruçdadır, nāfilede degildir murād." didiler. (12) Zīrā nāfilede yemege mübāḥ olduġuna delīl Ḥażret-i ʿĀʾişe raḍıyallāhu ʿanhādan rivāyet: (13) قَالَتْ: دَخَلَ [عَلَيَّ] النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ذَاتَ يَوْمٍ فَقَالَ: «**هَلْ عِنْدَكُمْ شَيْءٌ؟**» قُلْنَا: لَا، قَالَ: «**فَإِنِّي أَنَا صَائِمٌ**» ثُمَّ أَتَانَا يَوْمًا آخَرَ (14) فَقُلْنَا: [يَا رَسُولَ اللهِ] أُهْدِيَ لَنَا حَيْسٌ قَالَ: «**أَرِينِيهِ**[432]، **فَلَقَدْ أَصْبَحْتُ صَائِمًا**»[433] Yaʿnī Ḥażret-i ʿĀʾişe didi ki: Bir gün (15) Ḥażret-i Resūl yanımıza girdi, bizlere buyurdı ki: «Yanıñızda yiyecek bir şey var mı?» Didik: "Yoḳdur." Buyurdı ki: «Ben bugün (16) orucam.» Andan bir gün daḫı geldiler, bizler didik ki: "Yā Resūlallāh! Bize yaġ ve un ile yoġrılup pişmiş (17) ḫurmā yemegi geldi." «Getür göster ben oruç idim baḳayım.» didi. Getürüp öñüne ḳoyduḳ andan yediler. Bunı (18) Müslim iḫrāc itdi. Ve حَيْسٌ yaġ ve un veyā ekmek ufaġıyla yoġrulmuş hurmadır pişürürler ve baʿż (19) ḳurı yoġurd ile ider.

وَلَا تُبَاشِرُوهُنَّ وَاَنْتُمْ عَاكِفُونَ فِي الْمَسَاجِدِ

[432] أَرِينِيهِ :أَرِينِهِ

[433] Müslim, "Sıyâm", 170; Ebû Dâvûd, "Savm", 72; Tirmizî, "Savm", 35.

Yaʿnī “Sizler mescidlerde (20) iʿtikāfda iken zevceleriñize yanaşmayıñ cimāʿ itmege.” Ve الْإِعْتِكَافُ luġatda bir şeye iḳbāl idüp mülāzemet (21) itmekdir taʿẓīm yüzüyle ve şerʿde mescidde oturup Ḥaḳḳ Teʿālā’ya ʿibādet itmekdir. Bu āyetiñ nüzūlüne bāʿiş (22) Ḥażret-i Resūl ṣallallāhu ʿaleyhi ve sellemiñ ṣaḥābelerinden birḳaç neferler mescidlerde iʿtikāf iderler idi ḳaçan (23) işler düşse çıḳup işler görüp ḳarılarıyla cimāʿ idüp yıḳanup gelüp mescidde iʿtikāfa girerler (24) idi, andan anları nehy itmege indi ki “Tā iʿtikāfıñızı tamām itmeyince ehliñize yanaşmayıñ.” deyü. Bil ki (25) Ḥaḳḳ Teʿālā oruç olana gündüz cimāʿ itmemegi beyān itdi. İḥtimāldir ki iʿtikāfda anıñ gibi ola, anlar (26) bilmeyüp iderler idi. Bunda Ḥaḳḳ Teʿālā beyān itdi ki: “İʿtikāfda olan tā iʿtikāfı ḳurtulunca ḳadar ne gice (27) ve ne gündüz cimāʿ eyleye.” **Faṣl:** İʿtikāfıñ ḥükmüni beyān ider. İmdi bil ki iʿtikāf sünnetdir ve mescidden (28) ġayr yerde iʿtikāf olunmaz. Zīrā mescid ġayr yerlerden efḍal ve hem ʿibādet içün binā olundı. Andan iḫtilāf (29) olundı. Ḥażret-i ʿAlī kerremallāhu vecheh ḥażretlerinden rivāyet: «İʿtikāf ancaḳ Mescidü’l-Ḥarām’da olur. Ḳavlühū teʿālā: (30) {أَنْ طَهِّرَا بَيْتِيَ لِلطَّائِفِينَ وَالْعَاكِفِينَ}[434] buyurdıġından anı maḫṣūṣ itmesiyle. Ve ʿAṭā nām didi ki: “Mescidü’l-Ḥarām[435] (31) ile Mescid-i Medīne’den ġayrıda iʿtikāf cā’iz degildir.” Ve Ḥuẕeyfe “Mescidü’l-Ḥarām’da ve Mescid-i Nebevī’de (32) ve Beytü’l-Maḳdis’de cā’izdir.” didi. Ve ez-Zührī “İʿtikāf cāmiʿden ġayrıda ṣaḥīḥ degildir.” didi. Ve Ebū Ḥanīfe (33) “İmāmı ve mü’eẕẕini olan her mescidden ġayrıda cā’iz degildir.” didi. Ve İmām Şāfiʿī ve İmām Mālik (34) ve İmām Aḥmed “Her mescidlerde cā’izdir.” didiler Ḥaḳḳ Teʿālā’nıñ **{وَأَنْتُمْ عَاكِفُونَ فِي الْمَسَاجِدِ}** buyurdıġından. (35) Lākin minberli büyük cāmiʿ mescidden efḍaldir zīrā içinde iʿtikāf iden cumʿa namāzın ḳılmaḳ içün çıḳmaz. **[85ᵃ]** (1) Andan Müslim ve Buḫārī’de Ḥażret-i ʿĀ’işe raḍıyallāhu ʿanhādan

[434] Nâkıs iktibas. “Hani, biz Kâbe’yi insanlara toplantı ve güven yeri kılmıştık. Siz de Makam-ı İbrahim’den kendinize bir namaz yeri edinin. İbrahim ve İsmail’e şöyle emretmiştik: ‘**Tavaf edenler, kendini ibadete verenler,** rükû ve secde edenler **için evimi (Kâbe’yi) tertemiz tutun.**’”, el-Bakara 2/125.

[435] Arapça terkibi bölmemek için satır numarası sonra yazılmıştır.

rivāyet: أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ (2) وَسَلَّمَ «**كَانَ يَعْتَكِفُ عَشْرَ الْأَوَاخِرَ**[436] **مِنْ رَمَضَانَ، حَتَّى تَوَفَّاهُ اللهُ عَزَّ وَجَلَّ، ثُمَّ اعْتَكَفَ أَزْوَاجُهُ [مِنْ بَعْدِهِ]**»[437] (**3**) Yaʿnī Ḥażret-i Resūl: «Tā dünyādan āḫirete intiḳāllerine ḳadar her Ramażān-ı (4) Şerīf'iñ yigirmisinden otuzına ḳadar iʿtikāf iderler idi, intiḳāllerinden ṣoñra (5) zevceleri iʿtikāf itdiler.» Anda yine Buḫārī ve Müslim'de İbn ʿÖmer'den rivāyet: «**أَنَّ رَسُولَ اللهِ (6) صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يَعْتَكِفُ الْعَشْرَ الْآخِرَ**[438] **مِنْ رَمَضَانَ**»[439] **Faṣl:** Fī-iʿtikāfıñ (7) cā'izliginiñ furūʿlarında. **[el-]Ferʿu'l-evvel:** Oruç ṭutmadan iʿtikāf itmek cā'izdir lākin efḍal (8) olanı iʿtikāfda iken oruç ṭuta. Andan Ebū Ḥanīfe "Oruç iʿtikāfda şarṭdır, ansız (9) iʿtikāf ṣaḥīḥ olmaz." didi. Ve İmām Şāfiʿī'niñ ḥücceti İbn ʿÖmer'den rivāyet ider ki: قَالَ: يَا رَسُولَ اللهِ، (10) إِنِّي نَذَرْتُ فِي الْجَاهِلِيَّةِ أَنْ أَعْتَكِفَ لَيْلَةً فِي الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ، قَالَ: «**فَأَوْفِ بِنَذْرِكَ**»[440] Yaʿnī İbn ʿÖmer didi ki: (11) "Ḥażret-i Resūl'e 'Ben cāhiliyyetde iken bir gice Mescidü'l-Ḥarām'da iʿtikāf itmege neẕr itdim.' didim. (12) Buyurdılar ki «Bir gice anda iʿtikāf idüp neẕri edā eyle.» deyü emr itdiler. Bunı *Ṣaḥīḥayn*'dan (13) iḫrāc itdiler. Andan maʿlūm oldı ki gice ile oruç olmaz. **el-Ferʿu'ş-şānī:** İʿtikāfıñ (14) vaḳtine miḳdār yoḳdur. İmām Şāfiʿī'de azı bir laḥẓadır zīrā ne azlığı var ve ne çoḳluġı, (15) ḳaçan bir sāʿat iʿtikāf olmaġa neẕr itse iʿtikāf ṣaḥīḥdir ve eger muṭlaḳ iʿtikāf itmege neẕr (16) itse bir sāʿat iʿtikāf itse neẕrinden ḳurtulur. Ve lākin Şāfiʿī didi ki: "Bir gün iʿtikāf itmesi (17) aʿlādır." Bunı böyle dimesinde bāʿiṣ olan iḫtilāfdan ḳurtulmaġa didi. Zīrā Mālik ile Ebū (18) Ḥanīfe'niñ yanında iʿtikāfıñ eḳall vaḳti bir gündür lākin ol şarṭ ile ki fecr vaḳtinden evvel girer güneş (19) batdıḳdan ṣoñra çıkar. **el-Ferʿu'ş-şāliṣ:** İʿtikāfda cimāʿ ḥarāmdır iʿtikāfı fāsid ider lāḳin öpmek ve ḳucaḳlamaḳ (20) mekrūhdur fāsid itmez. Bu eḳser-i ʿulemālar yanında. Ve bu İmām Şāfiʿī'niñ ḳavlini iẓhār itdi. Ve ikinci ḳavl

---

436 **عَشْرَ الْأَوَاخِرَ**: الْعَشْرَ الْأَوَاخِرَ

437 Müslim, "İʿtikâf, 5; Buhârî, "İʿtikâf, 1; Ebû Dâvûd, "Savm", 77; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 41/160 (No. 24613).

438 **الْعَشْرَ الْآخِرَ**: الْعَشْرَ الْأَوَاخِرَ

439 Müslim, "İʿtikâf", 2; Buhârî, "İʿtikâf", 1; İbn Mâce, "Sıyâm", 61; Ebû Dâvûd, "Savm", 78.

440 Müslim, "Eymân", 27; Buhârî, "Eymân", 29; Ebû Dâvûd, "Eymân", 32; Tirmizî, "Nüzûr", 11.

“Öpmek (21) ve ḳucaḳlamaḳ ve ġayrı iʿtikāf baṭṭāl ider.” Ve bu İmām Mālik ḳavlidir. Ve baʿżılar didi ki: “Eger öpmede, ḳucaḳlamada (22) menī inerse iʿtikāf baṭṭāl olur inmezse olmaz.” Bu Ebū Ḥanīfe ḳavlidir lākin el ele veyā aʿżāya ve bir (23) yerine şehvetsiz doḳunmaḳ cā’izdir iʿtikāf[ı] fāsid itmez. Andan Ḥażret-i ʿA’işe’den rivāyet olundı ki: (**24**) «أَنَّهَا كَانَتْ تُرَجِّلُ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَهِيَ حَائِضٌ وَهُوَ مُعْتَكِفٌ فِي المَسْجِدِ وَهِيَ فِي حُجْرَتِهَا (**25**) يُنَاوِلُهَا رَأْسَهُ»[441] Yaʿnī «Ḥażret-i Resūl mescidde iʿtikāfda iken ve Ḥażret-i ʿĀ’işe’niñ ḥayżı var iken (26) ve kendi ḥücresinde iken Ḥażret-i Resūl mübārek başların ʿĀ’işe’ye uzadırlar idi Ḥażret-i ʿĀ’işe (27) mübārek başların ṭarar idi.» Ve bir rivāyetde: «İʿtikāfda iken eve girmezlerdi ancaḳ bir iş iḳtiżā (28) itdikde girerler idi»[442] Ve bir rivāyetde: «Eve ancaḳ bir kişiniñ bir işi düşerse anıñ içün girerler (29) idi.»[443] Bunı *Ṣaḥīḥayn*’da ẕikr itdiler. Lākin ḥācetler çoḳdur ancaḳ mescid ve iʿtikāfda görmesi cā’iz (30) olan iş içün ḥücreye ve eve çıḳup girerler idi.

تِلْكَ حُدُودُ اللهِ

Yaʿnī “Ẕikr olunan oruçda (31) ve iʿtikāfda yemeden, içmeden ve cimāʿdan ḥarām olan ḥükmler, anlar Ḥaḳḳ Teʿālā’nıñ ḥudūdıdır.” Baʿżılar (32) “Ḥaḳḳ Teʿālā’nıñ farż itdikleridir.” didiler. Ve الْحَدُّ lafẓınıñ aṣlı luġatda menʿ itmekdir ve iki yeriñ (33) arasında olan ṣınırdır ki birbirinden alıḳor. Ve حَدُّ الشَّيْءِ şeyiñ vaṣfıdır ki anıñ maʿnāsına muḥīṭ (34) ġayrısından anı bellü eyleye. Ve baʿżılar “Ḥudūdullāh Ḥaḳḳ Teʿālā’nıñ itmesine emr itdikleridir ve ol (35) emrlere muḫālefet itmeden menʿ itdikleridir.” didiler.

فَلَا تَقْرَبُوهَا

[441] Buhârî, “İʿtikâf”, 19; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 43/122 (No. 25973).
[442] Buhârî, “İʿtikâf”, 3; Müslim, “Hayz”, 7.
[443] Müslim, “Hayz”, 6; Ebû Dâvûd, “Savm”, 79; Tirmizî, “Savm”, 80. Metnin aslında bu hadisin *Sahîhayn*’da bulunduğu belirtilmiştir ancak hadis Buhârî’de yer almamaktadır.

Yaʿnī̈ "Ol itmesinden nehy eyledigi şeyleri **[85ᵇ]** (1) itmeyüp anlardan ırag̈ oluñ." **Eger dinürse ki:** Bu āyetde iki müşkil vardır: Birisi **{تِلْكَ حُدُودُ اللهِ}** buyurması. (2) Bu geçen ḥükmlere işāretdir ol ḥükmleriñ baʿżısında mübāḥlıḳ var ve baʿżısında ḫaṭar var, neden (3) buyurdı cemʿ üzre **{فَلَا تَقْرَبُوهَا}** Ve ikinci işkāl Ḥaḳḳ Teʿālā bu āyetde **{تِلْكَ حُدُودُ اللهِ فَلَا تَقْرَبُوهَا}** (4) buyurdı ve ġayr āyetde {وَمَنْ يَعْصِ اللهَ وَرَسُولَهُ وَيَتَعَدَّ حُدُودَهُ}[444] Bu āyetleriñ arasını cemʿ itmek nice olur? (5) **Ḫāzin dir ki:** Bu iki suʾāliñ cevābı iki vech üzredir: Evvelki şekliñ cevābı andan evvel geçen (6) ḥükümler gerçi çoḳdur ammā bu āyete yaḳın olan **{وَلَا تُبَاشِرُوهُنَّ وَأَنْتُمْ عَاكِفُونَ فِي الْمَسَاجِدِ}** āyetinde (7) iʿtikāfda iken cimāʿ ḥarām itdi. Andan evvel olan āyetde **{ثُمَّ أَتِمُّوا الصِّيَامَ إِلَى اللَّيْلِ}** bu āyetde oruç (8) gündüz yemegi, içmegi, cimāʿ[ı] ḥarām itdi. İmdi bu āyete yaḳın olan ancaḳ ḥarām olan umūrlardan menʿ olunmaḳdır (9) emr itdigi üzre. Andan **{تِلْكَ حُدُودُ اللهِ فَلَا تَقْرَبُوهَا}** buyurdı. Ve ikinci şekle cevāb her kim ki (10) Ḥaḳḳ Teʿālāʾnıñ iṭāʿatinde ola, farż itdikleri umūrlarla ʿamel eyleye ol Ḥaḳḳ Teʿālāʾnıñ yolı (11) ṣınırında gitmege mutaṣarrıf iken aña emr ider ki "Ṣaḳın bu çiziden çıḳma zīrā bāṭıl yolınıñ (12) ṣınırınıñ çizisine düşmeyesiñ." deyü nehy eyledi. "Belki ol bāṭıl çizisine yaḳlaşaraḳ (13) ḥaḳḳ çizisinden çıḳup aña düşe." deyü ṣaḳınmag̈a tenbīhdir. Andan ḥadīṣde: قَالَ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ (14) وَسَلَّمَ: **«كَالرَّاعِي يَرْعَى حَوْلَ الْحِمَى، يُوشِكُ أَنْ يَقَعَ فِيهِ»**[445] Yaʿnī̈ Ḥażret-i Resūl buyurdı ki: «Ḥimāye ile ḳorunmuş (15) çayırlıg̈ın eṭrāfında dolaşup otladan çobān gibidir yanaşaraḳ şekk ol ḳorunup ḥimāye (16) olan çayırlıg̈ıñ içine düşer, belāya ug̈rar. Bunda kişi şübheli şeyleri yer iken elbetde ḥarāma düşer.» (17) Ve baʿżılar didi ki: "Bunda **حُدُودٌ**'dan murād ḥarām olanlardan nehy itdigidir. (**18**) **{وَلَا تُبَاشِرُوهُنَّ وَأَنْتُمْ**

---

444 Nâkıs iktibas. "**Kim de Allah'a ve Peygamberine isyan eder ve O'nun koyduğu sınırları aşarsa,** Allah onu ebedî kalacağı cehennem ateşine sokar. Onun için alçaltıcı bir azap vardır.", en-Nisâ 4/14.

445 İsferâyînî, *Müstahrecü Ebî 'Avâne*, 3/396 (No. 5460); Müslim, "Müsâkât", 107; Buhârî, "Îmân", 37.

{عَاكِفُونَ فِي الْمَسَاجِدِ} Andan benim ḥarām itdiklerimi sizler yanaşup itmeyiñ, benim ḥaḳḳ olan çizimden (19) çıḳmayıñ bāṭıla düşersiñiz.”

كَذٰلِكَ يُبَيِّنُ اللّٰهُ اٰيَاتِهِ لِلنَّاسِ

Yaʿnī “Ḥaḳḳ Teʿālā ḫalḳa dīnіniñ maʿlūmlarını (20) ve şerīʿatınıñ aḥkāmlarını emr ü nehy itdikleri bir bir açıḳ bellü beyān ider.”

لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ

(21) Yaʿnī “Belki ol ḥarām itdiklerimi bilüp andan ṣaḳınup kendilerin ḥıfẓ itmekle ʿaẕābdan ḫalāṣ (22) olalar.”

Bakara 188

وَلَا تَأْكُلُوا اَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ

Yaʿnī “Birbiriñiziñ arasında biriñiz ol biriniñ mālını (23) Ḥaḳḳ Teʿālā’nıñ mübāḥ itdigi vech ḫilāf idüp bāṭıl ile alup yemeyiñ.” Ḥarāmdır zīrā بَاطِلٌ luġatda (24) nā-ḥaḳḳ gidüp żāyiʿ olandır. Bu āyet inmege sebeb İmruʾi’l-ḳays bin ʿĀbis el-Kindī nām kimesne üzerine (25) ḥużūr-ı Resūlullāh’da Rabīʿa bin ʿAbdān el-Ḥaḍramī bir yer daʿvā eyledi. Ḥażret-i Resūl ṣallallāhu (26) ʿaleyhi ve sellem ol Ḥaḍramī’ye «Şāhidiñ var mı?» didi. Ḥaḍramī “Şāhidim yoḳdur.” didi. Ḥażret-i Resūl (27) aña «Bir yemīn virmek düşer.» buyurdı. Anlar yemīn itmege gidince andan Ḥażret-i Resūl buyurdı ki: «أَمَا إِنْ[446] (**28**) حَلَفَ عَلَى مَالِهِ لِيَأْكُلَهُ ظُلْمًا، لَيَلْقَيَنَّ اللهَ وَهُوَ عَنْهُ مُعْرِضٌ»[447] Yaʿnī «Eger anıñ mālını ẓulm ile alup (29) yemege yemīn iderse yarın ḳıyāmetde ḥużūr-ı Bārī’ye vardıḳlarında Ḥaḳḳ Teʿālā andan ġażabı ile yüz çevire.» (30) Andan bu āyet indi. **Faṣl:** Bu āyetiñ ḥükmüni beyān ider. İmdi mālı bāṭıl ile yemeniñ birḳaç vech[i] (31) vardır: Birisi ẓulm ile ve yaġmā ile ve ẓor ile alup yemekdir. Ve ikinci oyun ile ḳumār ve türkī (32)

446 لَئِنْ :إِنْ

447 Müslim, “Îmân”, 223; Tirmizî, “Ahkâm”, 12; Ebû Dâvûd, “Eymân”, 2.

çaġırup kirā almaḳ ile ve şarāb ṣatmaḳ ile ve ġayr oyunlar ile alup yemekdir. Üçünci rişvet almaḳ (33) ile ve yalan şāhidligine kirā almaḳ ile bunlar miṯilli şeyler ile alup yemekdir. Dördünci emānet ḳonılan (34) şeye ḫıyānet itmek ile alup yemekdir. İmdi bunda mālı almaġı yemek ile ẕikr itmege bāʿiṯ çünki mālı almadan (35) maḳṣūd yemekdir anıñ içün **تَأْكُلُوا** buyurdı.

وَتُدْلُوا بِهَا اِلَى الْحُكَّامِ

Yaʿnī̇ "Ol mālı yemek içün **[86ª]** (1) varup ḥākimlere ʿarż iderseñiz ki rişvet virmekle sizlere bāṭıl ḥükm eyle[ye]." Ve İbn ʿAbbās raḍıyallāhu ʿanhümā (2) buyurdı ki: "Bir kişiniñ üzerine māl var, varır ṣāḥibi istedikde inkār ider zī̇rā bilür ki aralarında (3) şāhid yoḳdur. Māl ṣāḥibi ḥākime gider, ḥākim getürüp ṣorduḳda inkār idince yemī̇n ʿarż ider ol (4) kişi üzerine ḥaḳḳ olduġun bilerek yemī̇n ider oldur." Ve baʿżılar didi ki: "Ol ḥākim ḥużūrunda yalan (5) şāhidi getürmekdir mālı almaḳ içün." Ve baʿżılar "Maʿnāsı birbiriñiziñ mālını bāṭıl ile daʿvā idüp ḥākime (6) varup yalan şāhidi getürdigizi bilürken ḥākim ḥükm itdi deyü ḥākima nisbet itmek dimek." didiler. (7) Ve baʿżılar "Ḳarındaşıñ mālını ḥākime ʿarż itmek ve sen bilürken aña ẓulm itdiginiñ eger ol ḥākim mālı (8) saña ḥükm iderse ol ḥarāmdır, ḥelal olmaz." didiler. Andan Şüreyḥ nām ḳāḍı didi ki: **إِنِّي لَا أَقْضِيَ[448] لَكَ، (9) وَإِنِّي لَأَظُنُّكَ ظَالِمًا، وَلَكِنْ لَا يَسَعُنِي[449] أَنْ أَقْضِيَ بِمَا يَحْضُرُنِي مِنَ الْبَيِّنَةِ، وَإِنَّ قَضَائِي لَا يُحِلُّ لَكَ حَرَامًا.**[450] (10) Yaʿnī̇ "Ben saña bu mālı ḥükm eylemem zī̇rā ẓannım var ki sen ẓālimsiñ lākin gelen şāhidlerden ḳurtulmaġa bir yol (11) bulamam, benim öyle ḥükm itmem ile sen ẓālim olduġuñ bilürken ḥarām saña ḥelāl olmaz, vebāli seniñ boynuña." (12) Andan Müslim ile Buḫārī̇'de Ümmü Seleme raḍıyallāhu ʿanhādan ḥadī̇ṯ: أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ سَمِعَ (13) جَلَبَةَ [خَصْمٍ بِبَابِ] حُجْرَتِهِ، فَخَرَجَ إِلَيْهِمْ، فَقَالَ: «**إِنَّمَا أَنَا بَشَرٌ، وَإِنَّهُ يَأْتِينِي الْخَصْمُ، فَلَعَلَّ بَعْضَهُمْ [أَنْ] يَكُونَ أَبْلَغَ مِنْ (14) بَعْضٍ**»[451] Ve bir

---

448 **لِأَقْضِيَ :لَا أَقْضِيَ**

449 Hadis metninde "إِلَّا" ilâvesi vardır.

450 Beyhakî, *es-Sünenü's-sagîr*, thk. Abdulmuʿtî Emin Kalʿacî (Pakistan: Câmiatü'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye, 1410/1989), 4/139 (No. 3279).

451 Müslim, "Akzıye", 5; Buhârî, "Mezâlim", 17.

rivāyetde: «أَلْحَنَ بِحُجَّتِهِ مِنْ بَعْضٍ، فَأَحْسِبُ أَنَّهُ صَادِقٌ، فَأَقْضِي لَهُ، فَمَنْ قَضَيْتُ لَهُ بِحَقِّ (15) مُسْلِمٍ، فَإِنَّمَا هِيَ قِطْعَةٌ مِنَ النَّارِ، فَلْيَحْمِلْهَا أَوْ يَذَرْهَا»[452] Yaʿnī Ümmü Seleme didi ki: Ḥażret-i Resūl benim (16) ḥücremde iken ḳapunuñ öñünde iki ḫaṣm birbiriyle şamāta itdigin işitdi, andan ṭaşra çıḳdılar, anlara buyurdı ki: (17) «Ben beşerim sehvden boş olamam, baña iki ḫaṣm gelür belki baʿżısı baʿżısından sözde faṣīḥ [ü] fehīm olup baña (18) ol daʿvāyı murādı üzre yañlış añladır, anıñ sözini gerçek ṣanup aña ḥükm iderim. İmdi her kim ki öyle ḥükm (19) itdim ise ol bir pārça āteşdir aldı ister yüklenüp getürsün isterse atsun ʿaẕābını ol çeküp (20) āteşde yanar.» Zīrā اللَّحْنُ luġatda yañlış ve ḳavīlikdir bunda yañlışa gelür.

لِتَأْكُلُوا فَرِيقًا مِنْ (21) اَمْوَالِ النَّاسِ بِالْاِثْمِ

Yaʿnī "Bir fırḳa ṭāʾife-i ḫalḳıñ māllarını ẓulm ile yemeleri içün." İbn ʿAbbās (22) raḍıyallāhu ʿanhümā "Ḫalḳıñ mālını yalan yemīn itmekle yemeleri içün." buyurdı. Ve baʿżılar "Yalan şāhidleriyle." didiler.

(23) وَاَنْتُمْ تَعْلَمُونَ

Yaʿnī "Ve sizler bilürseñiz ki anıñ bāṭıl ile olduġun."

Bakara 189

يَسْئَلُونَكَ عَنِ الْاَهِلَّةِ

Yaʿnī "Yā Muḥammed! (24) Anlar saña aylarıñ eksilüp ve ziyāde olmasından suʾāl itdiler." Ki anıñ ḥikmeti nedir incelür ṣoñra büyür dünyāyı (25) ḳaplar? Bu āyet Muʿāẕ ibn Cebel ve Ṣaʿlebe ibn Ġanem el-Enṣārī raḍıyallāhu ʿanhüm ḥażretleri içün indi. Zīrā anlar Ḥażret-i (26) Resūl ṣallallāhu ʿaleyhi ve selleme didiler ki: "Yā Resūlallāh! Nedendir ay evvel gicesi ince görinür gitdikce büyür, nūrı (27) dünyāyı ḳaplar ṣoñra döner az az eksilüp evvelki inceligi ḥāline döner, bir ḥāl üzre durmaz?" Bunlar anı hemān (28) ḥikmetin añlayup

[452] Müslim, "Akzıye", 4, "Akzıye", 5; Ebû Dâvûd, "Akzıye", 7.

ögrenüp anıñ ʿilm ile fā’idelenmeġe ṣordılar, imtiḥān ve ʿinād degil. Ḥaḳḳ Teʿālā bu āyeti indirdi:

(29) قُلْ هِيَ مَوَاقِيتُ لِلنَّاسِ

Yaʿnī “Yā Muḥammed! Anlar[a] söyle ki ol ḫalḳa eyyāmlarını ve vaḳtlerini bildirmek (30) içündür eksilüp artması.” Zīrā anı öyle ideriz ki ḫalḳ dīnlerine ve dünyālıḳlarına lāzım olan maṣlaḥatlarınıñ (31) vaḳtlerini bilmeleri içün ki anlar ḥacclarınıñ vaḳtlerin ve oruçlarınıñ vaḳtlerin ve iftārları vaḳtlerin (32) ve dünyālıḳlarında borçlarınıñ vaʿdesi vaḳtler[in] ve īcār olan kirālarınıñ ve ḳarılarıñ ṭalāḳda ve vefātda (33) olan ʿiddeleri vaḳtlerin ve ḥayżı eyyāmları vaḳtlerin anlara anıñla beyān idüp bildiririz. Ve her (34) müteʿalliḳlerin anıñ eksilüp artmasıyla bilürler. Bir ḥāl üzre duran güneş ile bunuñ farḳı budur zīrā (35) bir ḥālde olan güneş anlara bunları bildirmez.

وَالْحَجِّ

Yaʿnī “Ḥaccıñ daḫı geldi[gi] vaḳti anıñla bildiririz.” Bunda ḥaccı **[86ᵇ]** (1) maḫṣūṣ itmege bāʿiṯ anıñ ecri ḳamu ʿibādetlerden ulu olmaḳ ile, gerçi ʿibādetler de dāḫildir ammā (2) şerefinden yalñız ẕikr itdi. Zīrā ʿArab cāhiliyyet eyyāmında ṣayı ile ḥacc iderler idi ve ayları degişdirirler (3) idi. Ḥaḳḳ Teʿālā anlarıñ fiʿlini tebdīl idüp ḫaber virdi ki “Ḥacc ancaḳ Ḥaḳḳ Teʿālā’nıñ emr idüp beyān itdigi (4) ayda olur, andan ġayr aya tebdīl olmaz.” deyü ẕikr eyledi.

وَلَيْسَ الْبِرُّ بِاَنْ تَاْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ ظُهُورِهَا

(5) Yaʿnī “‘İbādetlerden ve ʿamel-i ḫayrlardan degildir siziñ evlere ḳapuyı ḳoyup ardlarından girmeñiz.” Bu āyetiñ inmesine bāʿiṯ (6) el-Berā ḥażretleri buyurdı ki: “Bu enṣārdan bizleriñ ḥaḳḳına indi zīrā ḳaçan enṣār ḥacca gidüp gelseler evlerine (7) ḳapularından girmeyüp eviñ ardın delüp girerler idi, bir kişi gelüp eviñ ḳapusundan anı ʿayblayup ḳınadılar, andan (8) Ḥaḳḳ Teʿālā bu

āyeti indirdi ki ʿibādetden degildir.” Ve bir rivāyetde: “Cāhiliyyet eyyāmında ḳaçan iḥrāma girseler (9) iḥrāmda iken evlerine ḳapudan girmeyüp ardından dīvār delüp gir[er]ler idi. Bu āyet indi.” Ve baʿżılar didi ki: (10) “Ḫalḳ cāhiliyyet eyyāmında ve İslām’ıñ evvellerinde ḳaçan birisi iḥrāma girse ne dīvārdan ve ne eviñ ḳapusundan (11) ve ne ṣayvānıñ ve çādır eviniñ ḳapusundan girmez idi. Eger kūy-ı vilāyet ehli ise eviñ ardından dīvārı delüp girer (12) idi veyā merduvān ḳoyup ṭavanından girer idi. Ve eger çādır ehli[453] ise çādırınıñ ardından delüp girer çıḳar idi, (13) anı aʿmāl-i ḥasenātdan ve ḫayrdan ṣayarlar idi. Ve lākin Ḳureyş ve Kenāne ve Ḫuzāʿa ve anlarıñ dīnlerinde olanlar bunlara (14) ḥames tesmiye itdiler zīrā الْحُمَسُ perklik ve ḳavīlikdir, ṣānki bunlar dīnlerinde ve şecāʿatlerinden ḳavī olmalarıyla denildi. (15) Bunlar iḥrāmda iken aṣlā evlere girmezler idi ve gölgelikde oturmazlar idi. Andan bir gün Ḥażret-i Resūl (16) ṣallallāhu ʿaleyhi ve sellem bir dīvārdan girdi anıñla enṣārdan bir kişi girdi. Zīrā baʿżılar didi ki: “Ol ḥames olanlarıñ (17) ḳapudan dīvārdan girmekde ḥācetleri degil idi, andan bir gün Ḥażret-i Resūl eve ḳapudan girdi, anıñ ardınca (18) enṣārdan Rifāʿa bin et-Tābūt nām kişi girdi iḥrāmda iken, ḫalḳ aña darılup ḳınadılar. Ḥażret-i Resūl (19) ṣallallāhu ʿaleyhi ve sellem aña didi ki: «Sen iḥrāmda iken niçün girdiñ?» Ol kişi ‘Sizi gördüm girdiñiz, ben de ardıñızca (20) girdim.’ didi. Ḥażret-i Resūl aña «Ben aḥmesīyem.» buyurdı. Ol ‘Eger sen aḥmesī iseñ ben de aḥmesīyim zīrā seniñ hidāyetiñe (21) ve vaḳārıña ve dīniñe uydum.’ deyince bu āyet indi.” Ve ez-Zührī rivāyet ider ki: «Enṣārdan bir fırḳa ḳaçan iḥrām ve (22) ʿumreye girseler ışlak gögyüzi ile kendileriniñ arasında bir ḥā’il idinmezler idi ve anlardan birisi iḥrāmdan (23) geç çıḳar idi, evinden çıḳdıḳdan ṣoñra evden bir ḥācet iḳtiżā itse dönüp evine geldikde ḳapusundan girmez (24) idi ki ḳapunuñ ṭavanı ve eşigi kendiyle gögyüzi arasında perde olur deyü, eviñ ardından dīvārı yarup (25) evine girüp iḳtiżā iden ḥācetin emr idüp yine ol yarıḳdan döner idi.» Andan Ḥażret-i Resūl ṣallallāhu ʿaleyhi (26) ve sellem Ḥudeybiyye

[453] Metnin aslında bu kelime sehven “evli” olarak yazılmıştır.

senesi ki iḥrāma girdiler gidüp ḥacc itmege ehl-i Mekke ḳā'il olmayup Ḥażret-i Resūl'i çevirdiler, (27) Ḥażret dönüp iḥrāmıyla gelüp ḥücreye girdi, ardınca enṣārdan Benī Seleme ḳabīlesinden bir kişi girdi. Ḥażret-i (28) Resūl aña «İḥrāmda iken niçün ḳapudan girdiñ?» didi. Ol kişi "Siziñ girdigizi görüp ardıñızca girdim." (29) didi. Ḥażret-i Resūl aña «Ben aḥmesīyim.» buyurdı. Ol kişi "Ben de aḥmesīyim zīrā saña īmān getürdüm dīniñe ve her fiʿliñe (30) uydum." deyince bu āyet indi.

وَلٰكِنَّ الْبِرَّ مَنِ اتَّقٰى وَاْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ اَبْوَابِهَا

Yaʿnī "Lākin aʿmāl-i (31) ḫayr her kim ehl-i taḳvā olup kendin ḥıfẓ ide ve evleriñ ḳapularından gireler ʿibādet ve ʿamel-i ṣāliḥ iderler (32) ancaḳ birr oldur."

وَاتَّقُوا اللهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ

Ḥaḳḳ Teʿālā'ya ṭāʿat [u] ḳulluḳ idüp kendiñizi ʿaẕābından (33) ḥıfẓ itmege saʿy idiñ. N'ola ki necāt bulup ḳurtulasıñız anıñla.

Bakara 190

وَقَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللهِ

Yaʿnī "Ḥaḳḳ Teʿālā'nıñ (34) iṭāʿatin ve cennet-i rıḍvānın dilemek içün ceng [ü] cidāl eyleye." Müslim ile Buḫārī'de Ebī Mūsā el-Eşʿarī'den rivāyet (35) ider ki: Ḥażret-i Resūl ṣallallāhu ʿaleyhi ve selleme ṣordılar ki: "Bir kişi şecāʿatle ceng ider ve ḳızġınlıḳ ġayretiyle **[87ª]** (1) ceng ider ve riyā ile ceng ider. Bunuñ ḳanġısı fī-sebīlillāhdır?" didiklerinde فَقَالَ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: (**2**) «**مَنْ قَاتَلَ لِتَكُونَ كَلِمَةُ اللهِ هِيَ الْعُلْيَا**، **فَهُوَ فِي سَبِيلِ اللهِ**»[454] Yaʿnī Ḥażret-i Resūl buyurdı ki: «Her kim Ḥaḳḳ (3) Teʿālā'nıñ tevḥīdi ve emri yüce olmaḳ içün ceng iderse ol fī-sebīlillāhdır.»

[454] Müslim, "İmâre", 150; Buhârî, "Tevhîd", 28; İbn Mâce, "Cihâd", 13; Tirmizî, "Fezâ'ilü'l-cihâd", 16.

الَّذِينَ (4) يُقَاتِلُونَكُمْ

Anlar ki sizlerle ceng iderler, siz de anlarla idiñ. Zīrā İslām'ıñ ibtidāsında (5) Ḥażret-i Resūl cengden menʿ olundı idi müşrikler ile itmege. Ḳaçan ki Medīne'ye hicret itdiler bu āyet ile (6) kāfirlerden her kim kendiyle ceng iderlerse anıñla ceng eyleye. Andan Rebīʿ ibn Enes "Ceng itmege emr olunan (7) ibtidā bu āyetdir. Andan ḳamu müşrikler ile ceng itmege ġayr āyet indi ki [455]{قَاتِلُوا الْمُشْرِكِينَ كَافَّةً} deyü. Ol āyet (8) indikde bu āyetiñ ḥükmün nesḫ itdi." Ve baʿżılar didi ki: "Nesḫ olunmadı ḥükmi muḥkemdir zīrā āyetiñ maʿnāsı (9) وَقَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللهِ الَّذِينَ [أَ]عَدُّوا لِلْقِتَالِ gelür, yaʿnī seniñle ceng itmege ḥāżırlananlar ile ceng (10) eyle ḥāżırlanmayanlar ile ceng itme." Anlar ruhbānlar, papāzlar ve iḫtiyārlar ve żaʿīfler ve kötürümler (ve) (11) ve uşaḳlar ve deliler gibi olanları ḳatl eyleme dimekdir zīrā anlar seniñle ceng itmezler.

وَلَا تَعْتَدُوا

Yaʿnī "Siz (12) anlardan evvel ceng itmege ḳalḳup ẓulm ile ʿadāvet itmeyiñ, anlar evvel ḳalḳsunlar." Ve İbn ʿAbbās raḍıyallāhu ʿanhümā (13) buyurdı ki: "Ḳarıları ve uşaḳları ve iḫtiyārları ve ruhbānları ve sizlere selām virenleri ḳatl eylemeyiñ." ile tefsīr [itdi.] (14) Andan ḥadīṯ buyurdı: كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا أَمَّرَ أَمِيرًا عَلَى جَيْشٍ، أَوْ سَرِيَّةٍ، أَوْصَاهُ عَلَى خَاصَّةً[456] (15) بِتَقْوَى اللهِ، وَمَنْ مَعَهُ مِنَ الْمُسْلِمِينَ خَيْرًا، ثُمَّ قَالَ: «**اغْزُ[457] بِاللهِ[458] فِي سَبِيلِ اللهِ، قَاتِلُوا مَنْ كَفَرَ بِاللهِ، اغْزُوا وَلَا تَغُلُّوا، (16) وَلَا تَعْتَدُوا[459]، وَلَا تَمْثُلُوا، وَلَا تَقْتُلُوا وَلِيدًا**»[460] Yaʿnī ḳaçan Ḥażret-

---

[455] Nâkıs iktibas. "Şüphesiz Allah'ın gökleri ve yeri yarattığı günkü yazısında, Allah katında ayların sayısı on ikidir. Bunlardan dördü haram aylardır. İşte bu, Allah'ın dosdoğru kanunudur. Öyleyse o aylarda kendinize zulmetmeyin. **Fakat Allah'a ortak koşanlar** sizinle nasıl topyekûn savaşıyorlarsa, siz de onlar**la topyekûn savaşın**. Bilin ki Allah, kendine karşı gelmekten sakınanlarla beraberdir.", et-Tevbe 9/36.

[456] **خَاصَّةً**: خَاصَّتِهِ

[457] **اغْزُ**: اغْزُوا

[458] **بِاللهِ**: بِاسْمِ اللهِ

[459] **وَلَا تَعْتَدُوا**: وَلَا تَغْدِرُوا

[460] Müslim, "Cihâd ve Siyer", 3; İbn Mâce, "Cihâd", 38; Ebû Dâvûd, "Cihâd", 90.

i Resūl bir ʿaskere birini ser-ʿasker itse veyā çeteye ʿasker (17) gönderse anlara ibtidā maḫṣūṣ Ḥaḳḳ Teʿālā'ya taḳvā üzre olup Ḥaḳḳ'dan ḳorḫmaların ışmarlardı ve berāber olan (18) müslümānları ḫayr üzre gözedüp ölmelerin ışmarlardı. Zīrā «Ben fī-sebīlillāh ġazā iderim sizler de kāfirlere (19) Ḥaḳḳ'a şirk ḳoşanlara ġazā idüp ḳatl eyleyiñ, ṣaḳınup ḫıyānet itmeñ ve ẓulm [ü] ʿudvān itmeñ ve siziñle ceng (20) itmeyenleri ḳatl itmeñ ve küçük maʿṣūmları ḳatl itmeñ deyü ışmarlar idi.» وَلَا تَعْتَدُوا Yaʿnī ʿahdi bozmañ dimek. (21) Baʿżılar "Sizler evvel anlarla ceng itmege başlamañ dimekdir." didiler. Bu ḳavl üzre ḳıtāl āyeti ince bu mensūḫ oldı. (22) Ve İbn ʿAbbās raḍıyallāhu ʿanhümā buyurdı ki: "Ḳaçan müşrikler Ḥażret-i Resūl ṣallallāhu ʿaleyhi ve sellemi Ḥudeybiyye senesi (23) ḥacc itmeden alıḳodılar ki 'Bu sene gelme, gelecek sene saña Mekke'yi üç gün boşaldalım gel beyt[i] ṭavāf eyle.' didiler. (24) Ḥażret ḳabūl idüp ol sene ḥacc itmeden döndi. İkinci sene ḥacc itmege ḥāżırlanınca vāfir ʿasker ile ṣaḥābeler ile (25) evvelki ʿumrelerin ḳażā ideler. Ḳureyş kendilerin başup yaġmā itmeden ḳorḫdılar anlar da ʿasker yıġdılar. Müʾminler (26) anı görünce şehrü'l-ḥarāmda ve Ḥarem-i Mekke'de ceng itmegi ikrāh itdiler, Ḥaḳḳ Teʿālā anlara bu āyeti indirdi ki 'Eger (27) anlar sizleri ḥacc itmeden ve ṭavāf itmeden alıḳoyup menʿ itmege ceng iderlerse siz de idiñ, sizlere bir günāh (28) ve ḥarac[461] yoḳdur ol ḳorḫuyı defʿ idiñ.' deyü indi bu āyet."

اِنَّ اللّٰهَ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ

Yaʿnī "Sizler (29) evvel cenge ḥareket idüp ẓulm [ü] teʿaddī itmeyiñ. Zīrā Ḥaḳḳ Teʿālā öyle ẓulm [ü] teʿaddī ideni sevmez, baʿīd ider."

Bakara 191-192

وَاقْتُلُوهُمْ (30) حَيْثُ ثَقِفْتُمُوهُمْ

[461] Metnin aslında bu kelime sehven "ḫarāc" ve "ḫarac" olarak yazılmıştır.

Yaʿnī̄ “Anları her nerede bulursañız yaḳalayup dögüşüp öldürüñ gerek Ḥarem’de ve Mekke’de (31) ve gerek ṭaşrada.” Zīrā çünki Ḥaḳḳ Teʿālā evvelki āyetde “Anlar ceng itmege başlamayınca sizler ibtidā başlamayıñ.” deyü emr itdi. (32) Ve bu āyetde anlarla cenge emr itdi “İster dögüşsünler ister de dögüşmesünler.” deyü.

وَاَخْرِجُوهُمْ مِنْ حَيْثُ (33) اَخْرَجُوكُمْ

Yaʿnī̄ “Anlar sizleri naṣıl diyārlarıñızdan çıḳardılar ise sizler de anları öyle diyārlarından (34) çıḳarıñ.”

وَالْفِتْنَةُ اَشَدُّ مِنَ الْقَتْلِ

Yaʿnī̄ “Anlarıñ Ḥarem’de Ḥaḳḳ Teʿālā’ya şirk getürmeleri sizler[iñ] anları (35) Ḥarem-i Şerī̄f’de ḳatl itmeñizden büyük ve uludur.” Zīrā Ḥarem-i Şerī̄f’i şirkiñ murdārlıġından pāk iderseñiz ḫaṭā yoḳdur. **[87b]** (1) İmdi şirkiñ fitne ile tesmiye olmasına bāʿiṯ yeryüzini fesāda virüp ẓulme bāʿiṯ olur. Anıñ içün fitne (2) ḳatlden ziyāde oldı ki Ḥaḳḳ Teʿālā’ya şirk itmek günāhı ṣāḥibini cehennem nārında muḫalled olmaġa bāʿiṯdir, ḳatl anıñ gibi (3) degildir. Ve küfr ṣāḥibini dīnden çıḳarmaġa bāʿiṯ olur ve ḳatl anıñ gibi degildir. Bunda fitne ḳatlden eşedd olduġun (4) iṯbāt itdi.

وَلَا تُقَاتِلُوهُمْ عِنْدَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ حَتّٰى يُقَاتِلُوكُمْ فِيهِ

Yaʿnī̄ “Mescidü’l-ḥarām yanında ve (5) içinde anlarla ceng itmeyiñ tā anlar siziñle anda ceng itmeyince.” Bunda istiṯnā idüp Ḥarem-i Şerī̄f’i “Nerede (6) bulursañız öldürüñ.” dimeden ayırdı “Anlar anda siziñle dögüşmeyince dögüşmeyiñ.” deyü. İmdi ʿulemā (iḫtilāf) (7) iḫtilāf itdiler bu āyetde. Mücāhid ile ʿulemādan bir cemāʿat “Bu āyet-i muḥkemedir.” didiler. Ki anda ceng itmek ḥelāl (8) degildir ancaḳ ceng iden olursa anıñla ceng itmek ḥelāl olur, olmazsa anda ceng ḥelāl olmaz.

فَاِنْ قَاتَلُوكُمْ (9) فَاقْتُلُوهُمْ

Yaʿnī “Eger anlar siziñle anda dögüşürler ise siz de anlarla dögüşüp ḳatl idiñ anları.” Bunda (10) ḫuṣūṣiyyet ile anda ceng olmasın iṯbāt itdi ki yalñız Ḥażret-i Resūl’e ḫiṭāb ile. Andan *Ṣaḥīḥa[y]n’*da (11) ḥadīṯ: عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَّهُ قَالَ: «**أَنَّ مَكَّةَ، لاَ تَحِلُّ[462] لِأَحَدٍ قَبْلِي، وَلاَ تَحِلُّ لِأَحَدٍ بَعْدِي، وَإِنَّمَا أُحِلَّتْ (12) لِي سَاعَةً مِنْ نَهَارٍ، ثُمَّ عَادَتْ حَرَامًا إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ**»[463] Yaʿnī Ḥażret-i Resūl buyurdı ki: «Mekke’de ceng itmek (13) benden evvel bir kimseye ḥelāl olmadı ve benden ṣoñra daḫı bir kimseye ḥelāl olmaz. Ancaḳ baña bir gün bir sāʿat ḳadar (14) ceng itmek ḥelāl oldı, andan ṣoñra ḳıyāmete ḳadar anda ceng itmek ḥarām oldı.» Bunuñla anda ceng itmegi ḥarām (15) olduġun iṯbāt itdi, eger ceng iderlerse iderler üzerlerinden defʿ itmek içün. Andan Ḳatāde [464]{فَاقْتُلُوا (16) الْمُشْرِكِينَ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ} āyetiyle bu āyetiñ nesḫ olmasına ẕāhib oldı. Zīrā “Anda Ḥarem’de ve ġayr yerde ‘Nerede (17) bulursañız öldürüñ.’ deyü emr geldi.” didi. Ve baʿżılar didi ki: “Bu āyet ḳavlühū teʿālā: [465]{وَقَاتِلُوهُمْ حَتَّى لَا تَكُونَ (18) فِتْنَةٌ} āyetiyle nesḫ oldı.”

كَذٰلِكَ جَزَاءُ الْكَافِرِينَ فَإِنِ انْتَهَوْا

Yaʿnī “Kāfirleriñ dünyāda cezāları ancaḳ (19) ḳatl olunmalarıdır eger ḳıtālden geçerler ise.” Baʿżılar “Küfr ile şirkden geçerler ise.” [didi.]

فَإِنَّ اللهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ

(20) Ḥaḳḳ Teʿālā anlarıñ evvelki itdikleri fiʿllerden geçüp ʿafv idicidir. Zīrā ḳullarına ʿuḳūbet itmegi müstaḥaḳḳ (21) olmayınca itmesin dilemez.

---

462 فَلَمْ تَحِلَّ :**لاَ تَحِلُّ**

463 Benzer lafız için bk. Buhârî, “Cezâ’ü’s-sayd”, 7; Müslim, “Hac”, 445; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 5/73 (No. 2896).

464 Nâkıs İktibas. “Haram aylar çıkınca **bu Allah’a ortak koşanları artık bulduğunuz yerde öldürün**, onları yakalayıp hapsedin ve her gözetleme yerine oturup onları gözetleyin. Eğer tövbe ederler, namazı kılıp zekâtı da verirlerse, kendilerini serbest bırakın. Şüphesiz Allah çok bağışlayıcıdır, çok merhamet edicidir.”, et-Tevbe 9/5.

465 Nâkıs İktibas. “**Hiçbir zulüm ve baskı kalmayıncaya** ve din yalnız Allah’ın oluncaya **kadar onlarla savaşın.** Onlar savaşmaya son verecek olurlarsa, artık düşmanlık yalnız zalimlere karşıdır.”, el-Bakara 2/193.

Bakara 193

وَقَاتِلُوهُمْ حَتّٰى لَا تَكُونَ فِتْنَةٌ

Yaʿnī̄ "Müşrikler ile ceng [ü] ḳıtāl eyle tā yeryüzinde[466] (22) Ḥaḳḳ Teʿālā'ya şirk ider müşrik ḳalmayınca ḳadar veyā ḳamusı İslām'a gelüp putalara ṭapanlar ḳalmayup ancaḳ (23) ḳalınca ḳadar ceng idüp anları ḳır." Veyā maʿnāsı ehl-i kitāblardan ġayr müşrikleri, puta ṭapanları bütün ḳır. İmdi (24) müşrikler ile ehl-i kitābıñ farḳı oldur ki anlarıñ ellerinde Ḥaḳḳ Teʿālā'dan inmiş kitāblar var, içlerinde aḥkāmlar (ve) (25) ve şerāyiʿler var. Anlar anı tebdīl ü taġyīr itdiler ise daḫı elbetde aña yine dönerler. Ḥaḳḳ Teʿālā anları ol kitābların (26) ḥürmetine bunda ḳatlden menʿ ile terk idüp kendiler ẕelīllenüp ḫarāc virmelerine emr itdi ki "Kitāblarına (27) baḳup teʾemmül idüp içinde olan emr-i Ḥaḳḳ'ı fehm idüp geregi gibi Ḥaḳḳ'ı bildiklerinde kendilerden olan ehl-i kitābdan (28) Ḥaḳḳ'ı bilüp İslām'a gelenlere uyup İslām'a geleler." deyü terk olundılar. Ḳaldı ki puta ṭapanlar anlar gibi degildir. (29) Zīrā anlarıñ kitābları yoḳdur ki kitāba mürācaʿat idüp anları Ḥaḳḳ'a irşād eyleye. Eger anlar ḳatlden terk olunsalar anlarıñ (30) şirkleri ve küfrleri artar, Ḥaḳḳ Teʿālā anlarıñ ḳalmasına rāżı olmayup yā İslām'a gelürler veyā ḳatl olunurlar.

وَيَكُونَ (31) الدِّينُ لِلّٰهِ

Yaʿnī̄ "Anlar gidince yeryüzünde ṭāʿat ü ʿibādet ḳamu Ḥaḳḳ Teʿālā'ya olur." Ḥaḳḳ'dan ġayr ṭapup ʿibādet idecek (32) put ve ġayr ḳalmaz.

فَإِنِ انْتَهَوْا فَلَا عُدْوَانَ إِلَّا عَلَى الظَّالِمِينَ

Yaʿnī̄ "Eger müşrikler cengden vazgeçerlerse İslām'a (33) gelmek ile." Baʿżılar "Şirkden ve küfrden dönerlerse İslām'ı ḳabūl itmek ile." [didi.] İmdi kāfirlere daḫı ceng ile İslām'a daʿvetden (34) ġayr yol yoḳdur. Ol anlara ẓulm degildir. Ancaḳ anlarıñ üzerine dönüp daʿvet itmeñiz gerekdir. Ve baʿżılar didi ki: (35)

[466] Kelimeyi bölmemek için satır numarası sonra yazılmıştır.

“Müşriklerden ṣoñra bir kimseye cezā itmeñ ancaḳ kāfirlere ḳatl ile cezā idiñ.” Bunda ẓālimleriñ cezāsını ẓulm ile yād itmege **[88ª]** (1) bāʿiṯ kendi lafẓına müşābehet[467] ile geldi. Zīrā kāfir ظَالِمٌ lafẓıyla tesmiye olması ʿibādeti yerine ḳoymayup yerinden (2) ġayrıya itdikleri içün ẓālim denildiler.

Bakara 194

اَلشَّهْرُ الْحَرَامُ بِالشَّهْرِ الْحَرَامِ

Yaʿnī “Geçen yıldaki şehrü’l-ḥarāmdan üzeriñize (3) ḳażā ḳalan ziyāret ve ḥaccıñızı bu seneniñ şehrü’l-ḥarāmı ile edā itdiñiz.” Bunuñ bāʿiṯi Ḥażret-i Resūl ṣallallāhu ʿaleyhi (4) ve sellem hicretiñ altıncı yılı Ẕi’l-ḳaʿdesinde Medīne’den Mekke’ye ḥacc ü ziyāret içün çıḳdı. Ḳaçan Ḥudeybiyye[’ye] irdikde ehl-i (5) ḳāʾil olmayup didiler “Bu sene dön, gelecek sene saña iẕindir. Küll-i ḥacc [ü] ziyāretiñi ḳażā eyle.” dimekle barışdılar. Ḥażret-i (6) Resūl andan dönüp Medīne’ye geldi. Andan yedinci seneniñ Ẕi’l-ḳaʿdesinde dönüp evvelki itdigi niyyet [ile] ḥacc [ü] ziyāreti (7) ḳażā itdiler.

وَالْحُرُمَاتُ قِصَاصٌ

Yaʿnī “Sizleri altıncı seneniñ Ẕi’l-ḳaʿdesinde ḥacc [ü] ziyāret itmeden menʿ itdiler (8) ise Ḥaḳḳ Teʿālā müyesser idüp anlarıñ körlügüne yedinci seneniñ Ẕi’l-ḳaʿdesinde ḳażāñızı edā itdigiz bu ḥaccıñız anıñ (9) yerine ḳabūl oldı.” حُرُمَاتٌ deyü cemʿ üzre gelmesinden murād altıncı seneniñ Ẕi’l-ḳaʿdesi ve yedinci seneniñ Ẕi’l-ḳaʿdesi (10) ḥürmetleri ve Mekke’niñ ve Beyt’iñ ḥürmeti ve iḥrāmıñ ḥürmeti ile حُرُمَاتٌ olur cemʿi. Ve الْقِصَاصُ bir şey anıñ gibi olmaḳ ve berāber olmaḳdır, (11) ṣānki ol menʿ olundıġıñız sene yerine bu ḥacc [ü] ziyāret itdigiz yerine ḳışāṣ oldı, berāber oldı gibi. Ve baʿżılar didiler ki: (12) “Bu āyet ḳıtāl içün indi. Maʿnāsı eger anlar siziñle şehrü’l-ḥarāmda cenge başlarlarsa siz de

[467] Bu kelime reddâdede “beñzemek” şeklinde yazılmıştır.

ol ayda anlarla ceng (13) idüp ḳızıñ zīrā anlar ol ayıñ ḥürmetini öldürdiler siz de anları öldürüp ḳışāṣ idiñ dimekdir.”

فَمَنِ اعْتَدٰى (**14**) عَلَيْكُمْ فَاعْتَدُوا عَلَيْهِ

Yaʿnī “Her kim siziñ üzeriñize ceng itmege ḳabarır ise siz de anıñ üzerine ceng (15) itmege ḳabarıñ.”

بِمِثْلِ مَا اعْتَدٰى عَلَيْكُمْ

Yaʿnī “Anıñ siziñle cenge durması ne gūne ise anıñ cezāsını (16) itdigi gibi eyle idiñ.” Bunda cezāyı اِعْتَدٰى ile yād itmege bāʿiṯ lafẓıñ birbirine müşābih olması içündür.

وَاتَّقُوا (**17**) اللّٰهَ وَاعْلَمُوا اَنَّ اللّٰهَ مَعَ الْمُتَّقِيْنَ

Yaʿnī “Anlarıñ siziñ üzeriñize ḳabarmasından ziyāde itmege Ḥaḳḳ’dan ḥaẕer (18) idüp kendiñizi ẓulmden ḥıfẓ idiñ. Biliñ ki Teʿālā kendini ḥıfẓ idenlere muʿīn ve nuṣret viricidir her ḥālde.”

Bakara 195

(**19**) وَاَنْفِقُوا فِيْ سَبِيْلِ اللّٰهِ

Yaʿnī “Mālıñızı fī-sebīlillāh olan ġazāya ḫarc idiñ.” Bunuñ sebebi çünki Ḥaḳḳ (20) Teʿālā anlara ġazā itmege emr itdi ve anıñ ile meşġūl olmaġa emr itdi. İmdi ġazāya ḫarc idecek şeye iḥtiyāc oldı, (21) bunda anlarıñ ḳādir olanlarına “Mālıñızı ġazāya ḫarc idiñ.” deyü emr itdi. Zīrā اَلْاِنْفَاقُ mālı dīniyye olan umūrlara (22) ḫarc itmekdir, meṣelā ḥacca ve ʿumreye ve ṣılaü’r-raḥme ve ṣadaḳaya ve ġazāya ve ġāzīlere ve kişi nefsine ve ʿıyāli ḳūtüne ve anlar (23) miṯilli Ḥaḳḳ’a yaḳın iden umūrlara ḫarc itmekdir. Anlarıñ ḳamu[sı] fī-sebīlillāhdır, yaʿnī Ḥaḳḳ yolunadır. Lākin bunda ancaḳ (24) ġazāya ṣarf olunmaġa ıṭlāḳ olunur. Andan Müslim ile Buḫārī’niñ ittifāḳında Ebī

Hüreyre’den ḥadīṯ: قَالَ رَسُولُ اللهِ (25) صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «**مَنِ احْتَبَسَ فَرَسًا فِي سَبِيلِ اللَّهِ إِيمَانًا بِاللَّهِ وَتَصْدِيقًا بِوَعْدِهِ، فَإِنَّ شِبَعَهُ وَرِيَّهُ وَ (26) رَوْثَهُ وَبَوْلَهُ فِي مِيزَانِهِ يَوْمَ القِيَامَةِ**»[468] Yaʿnī «Her kim Ḥaḳḳ Teʿālā’ya inanup īmān getürüp ve ġāzīlere vaʿd itdigi (27) ecrlere inanup ġazāya gitmek içün bir at bağlar ise ol ata yedirüp ṭoyurdığı ve içürüp ḳandırdığı ve (28) ol atıñ tersi ve sidigi yarın ḳıyāmetde mīzānıñ işledigi ḥasenātıñ şevābı gözine ḳonıla.» buyurdı. Ve İbn Ḫureym (29) bin Fātik[469] nāmdan ḥadīṯ: قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «**مَنْ أَنْفَقَ نَفَقَةً فِي سَبِيلِ اللهِ كُتِبَ لَهُ سَبْعُمِائَةِ**[470] **(30) ضِعْفٍ**»[471] Yaʿnī Ḥażret-i Resūl buyurdı: «Her kim fī-sebīlillāh ġazāya mālından şey ḫarc itse Ḥaḳḳ Teʿālā anıñ ḫarc itdigi (31) ḳadarına yedi yüz ḳat ḥasenāt yazup ve ol ḳadar iḥsān eyleye.» Bunı Tirmiẕī ve Nesā’ī iḫrāc itdiler maʿlūm.

(32) وَلَا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ اِلَى التَّهْلُكَةِ

Yaʿnī “Kendi nefsiñizi helāk idecek tehlükeye bıraḳmayıñ.” Zīrā bunda **اَيْدِي** nefs (33) maʿnāsındadır. Baʿżılar didi ki: “Bā ziyādedir zīrā وَلَا تُلْقُوا اَيْدِيكُمْ gelür.” Ve baʿżılar didi ki: “Bā kelāmıñ lafẓındandır. (34) Anıñ taḳdīri ḫaẕf olundı, maʿnāsı وَلَا تُلْقُوا اَنْفُسَكُمْ بِاَيْدِيكُمْ اِلَى التَّهْلُكَةِ Yaʿnī kendi nefsleriñizi elleriñiz (35) ile tehlükeye bıraḳmayıñ. Bunda ʿArab’ıñ اَهْلَكَ فُلَانٌ نَفْسَهُ بِيَدِهِ dimek gibi gelür, yaʿnī fülān kendi nefsini eliyle helāk itdi. **[88ᵇ]** (1) Murād helāk olmasına kendi elini sebeb itdi dimekdir.” Ve baʿżılar didi ki: “Her şey ki ʿāḳıbeti helāklige ire aña (2) tehlüke dirler.” Ve baʿżılar didi ki: “Tehlüke kişi andan ṣaḳınmaġla ḳurtulması mümkin olan şeydir ve helāk biñ (3) ṣaḳınsa ḳurtulması mümkin olmayandır. Ve bu āyetiñ maʿnāsı mālıñızdan fī-sebīlillāh olan ġazāya ḫarc itmegi terk itmekle (4) nefsiñizi helāke bıraḳmayıñ.” Andan İbn ʿAbbās

---

[468] Buhârî, “Cihâd”, 45; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 14/454 (No. 8866). Metnin aslında bu hadisin Müslim’de bulunduğu belirtilmiştir ancak hadis Müslim’de yer almamaktadır.

[469] Metnin aslında bu isim sehven “İbn Ḫuzeym bin Fātik” olarak yazılmıştır. Doğrusu için bk. Taceddin Uzun, “Eymen b. Hureym”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/551.

[470] كُتِبَتْ لَهُ بِسَبْعِ مِائَةِ :**كُتِبَ لَهُ سَبْعُمِائَةِ**

[471] Bk. Tirmizî, “Fezâilü’l-cihâd”, 4; Nesâî, “Cihâd”, 45. Hadisin metinde geçtiği şekli için bk. İbn Hibbân, *Sahîh*, 10/504 (No. 4647).

raḍıyallāhu ʿanhümā buyurdı ki: «أَنْفِقْ فِي سَبِيلِ اللهِ، وَإِنْ لَمْ يَكُنْ لَكَ أَسْهَمٌ[472] (5) أَوْ شِقَصٌ[473] وَلَا يَقُولُ أَحَدُكُمْ: لاَ أَجِدُ شَيْئًا»[474] Yaʿnī “Fī-sebīlillāh ġazāya ḫarc eyle, eger yanıñda oḳlar veyā yalman (6) demir yā mızrāḳ olmazsa ‘Cenge bir şey bulamam.’ dimekden miḳdārıñ ḳadar ṣarf itmek evlādır.” Ve baʿżılar didi ki: (7) “Baʿż kişiler sefere ḫarclıḳsız çıḳarlar idi yā yolda kesilüp ḳalurlar idi veyā faḳīr, düşkün olurlar. (8) Ḥaḳḳ Teʿālā anlara sefere çıḳmalarında ḫarclıḳ ile çıḳmalarına emr itdi ki yolda nefslerine ḫarc ideler. Eger yanında (bir) (9) bir şey olmazsa seferde ḫarc itmege ol ġazā’ya çıḳmasun. Belki nefsini tehlükeye bıraġa ki açlıḳ ṣusuzluḳ (10) ve yayanlıḳ ile helāk ola.” Ve baʿżılar didi ki: “Bu āyet ġazāya çıḳmamaḳ ile ve fī-sebīlillāh ḫarc itmemek ile kendiñizi (11) tehlükeye bıraḳmayıñ deyü indi.” Andan Eslem bin Ebī ʿÖmer, andan rivāyet ki: Rūm vilāyetlerinden bir vilāyetde seferde idik, üzerimize (12) Rūm ʿaskerinden bir ulu ṭabur çıḳdı. Bizim müslümānlar ṭarafından ol ṭabur ḳadar bir ṭabur anları ḳarşuladı ve (13) Mıṣır ʿaskeriniñ başı ʿUkbe bin ʿĀmir idi. Ve ṣol ḳoldaki ʿaskeriñ öñünde Fuḍāle bin ʿUbeyd idi. Ol demde müslümānlar (14) ṭaburundan bir kişi çıḳup hemān varup gāvurlar ṭaburına daldı. Ol dalınca beriden ḫalḳ (15) سُبْحَانَ اللهِ يُلْقِى بِيَدَيْهِ إِلَى التَّهْلُكَةِ deyü çaġrışdılar. Ol demde Ebū Eyyūb el-Enṣārī raḍıyallāhu ʿanh durup “Niçün bu āyeti böyle (16) teʾvīl idersiñiz? Ancaḳ bu āyet bizkim enṣār ṭā’ifesi bizlere indi.” didi. Ḳaçan ki Ḥaḳḳ Teʿālā İslām’ı ʿazīz idüp (17) ve anıñ nuṣretcisi çoġaldı dönüp bizler Ḥażret-i Resūl’e duyurmadan birbirimize gizli didik ki “Bizim māllarımız (18) żāyiʿ olup dükendi ve Ḥaḳḳ Teʿālā İslām’ı ʿazīz idüp nuṣretcisi çoġaldı, eger māllarımız ellerimizde olaydı (19) iḳamet idüp ḫālimize ṣafāmıza bakardıḳ.” didigimizde Haḳḳ Teʿālā peyġamberi Ḥażret-i Resūl ṣallallāhu ʿaleyhi ve sellem[e] bu (20) āyeti indirüp didiklerimiz iʿlām idüp bizleri ve ol itdigimiz taṣavvur sözlerimizden redd itmege {وَاَنْفِقُوا فِى سَبِيلِ اللهِ وَلَا تُلْقُوا بِاَيْدِيكُمْ اِلَى التَّهْلُكَةِ} (**21**) indi. Ol demde “Tehlükemiz māllarımızı żabṭ idüp

---

472 أَسْهَمٌ: إِلَّا سَهْمٌ

473 شِقَصٌ: مِشْقَصٌ

474 Kurtubî, *el-Câmi‘*, 2/362. Bk. Sa‘lebî, *el-Keşf ve’l-beyân*, 2/91.

kendimizi düzüp ġazāya gitmemek (22) ḳaṣdında olmamız idi.” deyü buyurdı. Andan durmayup Ebū Eyyūb el-Enṣārī her ġazāda bulunup āḫir ġazāları ol ki (23) Ḳosṭanṭīniyye’de vefāt idüp anda defn olundılar. İle’l-ān anıñ ḳabr-i şerīfini mübāreklenüp ziyāret itmede ve cemīʿ-i ḫalḳ (24) meded dilemede ve yaġmur dileseler anıñ yüzi ṣuyuna ṭaleb iderler. Ve Müslim’de Ebī Hüreyre’den ḥadīṣ: قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ (25) عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «**مَنْ مَاتَ وَلَمْ يَغْزُ، وَلَمْ يُحَدِّثْ نَفْسَهُ بِهِ، مَاتَ عَلَى شُعْبَةٍ مِنَ النِّفَاقِ**»[475] Yaʿnī Ḥażret-i Resūl (26) buyurdı ki: «Her kim ġazā itmeyüp ölse veyā ġazāya gitmegi ḫāṭırına getürüp Ḥaḳḳ’dan dilemese ol nifāḳıñ bir dalı (27) üzre vefāt ider.» Bunda İbn Mübārek didi ki: “Bu emri öyle göririz ki ol Ḥażret-i Resūl ṣallallahu ʿaleyhi ve sellemiñ (28) eyyām-ı saʿādetlerinde idi.” Ve baʿżılar didi ki: “Bu āyetdeki اِلْقَاءُ التَّهْلُكَةِ oldur ki kişi raḥmetullāhdan ümīdi kesmekdir. (29) Zīrā bir günāh ider, dönüp kendi kendine dir ki ‘Benim tevbem ġayrı nerede ḳabūl olur?’ deyüp raḥmetden ümīdin kesüp (30) maʿāṣīler itmege dalmaḳdır ümīd kesilmek ile.” Ve baʿżılar didi ki: “**{اَنْفِقُوا فِي سَبِيلِ}** dimede yaʿnī ‘Bizler (31) fī-sebīlillāh ġazāya mālımızı ḫarc itsek faḳīr oluruz kendimizi helāke bıraġuruz.’ deyü üzeriñizde (32) olan ol ḳorḫu ile kendileriñizi öyle tehlükeye bıraḳmayıñ deyü tenbīhdir.” Ve Buḫārī’de Ḥażret-i (33) Ḥuẕeyfe’den rivāyet: «**{وَاَنْفِقُوا فِي سَبِيلِ اللهِ وَلَا تُلْقُوا بِاَيْدِيكُمْ اِلَى التَّهْلُكَةِ}** Bu āyet ancaḳ ġazāya ve ḫayra (34) ḫarc olunmaġa indi.»[476] didi.

وَاَحْسِنُوا

Yaʿnī “Sizlere mü’nesi üzeriñize lāzım gelenlere (ḫarc) (35) ḫarc idiñ ve ḫarc itmede güzel ṭutup ne ziyāde ḫarc idüp isrāf idiñ ve ne az idüp ʿıyāliñizi bütün **[89ᵃ]** (1) darlıḳda ḳoyuñ.” Bunda isrāf ve darlıḳ ile ṣarf itmeden nehy itdi. Ve

[475] Müslim, “İmâre”, 158; Ebû Dâvûd, “Cihâd”, 18; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 14/453 (No. 8865).
[476] Buhârî, “Tefsîrü’l-Kur’ân”, 33; Taberânî, *el-Muʿcemü’l-evsat*, 2/202 (No. 1724).

baʿżılar didi ki: “وَاَحْسِنُوا (2) فِي أَدَاءِ فَرَائِضِ اللهِ gelür, yaʿnī Ḥaḳḳ Teʿālā’nıñ üzeriñize farż itdigi ʿamelleriñ edāsını güzel, ṣıdḳ (3) ile edā idiñ dimekdir.”

اِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ الْمُحْسِنِيْنَ

Yaʿnī “Ḥaḳḳ Teʿālā ʿamelde ve ġayrıda cömerd olanları (4) sever.” Ve ṣevābların iḥsānlarından niçe ḳat ziyāde kerem ider.

Bakara 196

وَاَتِمُّوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلّٰهِ

Yaʿnī (5) “Ḥacc ile ve ʿumre ziyāretin lillāh tamāmıyla edā idiñ.” Ve İbn ʿAbbās raḍıyallāhu ʿanhümā buyurdı ki: “Ḥacc ve ʿumreyi ol (6) menāsikleriyle ve ḥudūdlarıyla ve sünnetleriyle tamām itmekdir.” Ve baʿżılar “Anıñ itmāmı ehliñ yanından çıḳup (7) niyyet ile teveccüh itmekdir tā iḥrāma girüp kendine irince anda menāsiklerin tamām ider. Zīrā yolda vefāt (8) itse ḥaccı tamāmdır.” ve baʿżılar “Anıñ her birine yol gitmek itmekdir ʿumreye başḳa ḥacca başḳa.” ve baʿżılar (9) “Anlarıñ itmāmı ḥelāl māldan ḫarc itmekdir ve Ḥaḳḳ Teʿālā’nıñ nehy itdiginden ırag olmaḳdır.” ve baʿżılar (10) “Anıñ itmāmı ticāret itmeyüp ve bir iş içün gitmeyüp yalñız eviñden ḥacc ve ʿumre içün çıḳmaḳdır.” didiler. (11) Ve baʿżılar “Ḳaçan ḥacc itmege niyyet ve şürūʿ itdi anı tamām itmek aña vācib oldı.” didiler. **Faṣl:** (12) Ḥaccıñ, ʿumreniñ vācibligin beyān ider. İmdi bunda “Ḥacca gitmege ḳudreti olana vācibdir.” deyü ḳamu ümmet-i (13) Muḥammed ittifāḳ itdiler. Müslim’de Ebī Hüreyre’den ḥadīṣ: قَالَ: خَطَبَنَا رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ: (14) «**يَا أَيُّهَا النَّاسُ قَدْ فُرِضَ[477] عَلَيْكُمُ الْحَجُّ، فَحُجُّوا**»، فَقَالَ رَجُلٌ: فِي كُلِّ[478] عَامٍ يَا رَسُولَ اللهِ؟ فَسَكَتَ حَتَّى قَالَهَا ثَلَاثًا، (15) فَقَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «**لَوْ قُلْتُ: نَعَمْ لَوَجَبَتْ، وَلَمَا اسْتَطَعْتُمْ**»[479] Yaʿnī Ebū Hüreyre didi ki: (16) Ḥażret-i Resūl bizlere ḫuṭbe idüp buyurdı ki: «Ey ḫalāʾiḳ!

---

477 قَدْ فَرَضَ اللهُ :**قَدْ فُرِضَ**

478 أَكُلَّ :**فِي كُلِّ**

479 Müslim, “Hac”, 412; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 16/355 (No. 10607).

Sizleriñ üzerine ḥacc itmek farż oldı (17) imdi ḥacc idiñiz.» Bir kişi "Her sene mi yā Resūlallāh?" didi. Ḥażret-i Resūl ṣuṣdı söylemedi tā ol kişi (18) üç kerre böyle söyleyince Ḥażret-i Resūl buyurdı ki: «Eger belā disem her sene ḥacc itmegi vācib iderdim (19) lākin ne vaḳt aña gitmege ḳudretiñiz olursa gidüp ḥacc idiñ.» İmdi ʿumreniñ vācibliginde İmām Şāfiʿī'niñ (20) iki ḳavli vardır: Eṣaḥḥı "Ḥacc ve ʿumre vācibdir." Ve ol ḳavl Ḥażret-i ʿAlī kerremallāhu vecheh ve İbn ʿÖmer ve İbn ʿAbbās (21) ve Ḥasan ve İbn Sīrīn ve ʿAṭā ve Saʿīd bin Cübeyr ve Mücāhid raḍıyallāhu ʿanhüm ecmaʿīn bunlarıñdır. Ve Aḥmed ibn (22) Ḥanbel bu ḳavle yüridi. **İkinci** ḳavl "Sünnetdir." Ve bu İbn Mesʿūd ve Cābir ve İbrāhīm ve eş-Şaʿbī rivāyetidir. (23) Ve İmām Mālik ve Ebū Ḥanīfe bu ḳavle yüridiler. **İmdi** ḥaccıñ ve ʿumreniñ vācib olduġun diyenleriñ senedi (24) Ḍabbī[480] bin Maʿbed nāmdan rivāyet olunan ḥadīṯ: أَنَّهُ قَالَ لِعُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ إِنِّي وَجَدْتُ الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ مَكْتُوبَيْنِ (25) عَلَيَّ وَإِنِّي أَهْلَكْتُ[481] بِهِمَا، فَقَالَ: «**هُدِيتَ لِسُنَّةِ نَبِيِّكَ مُحَمَّدٍ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ**»[482] Yaʿnī ol Ḍabbī bin Maʿbed Ḥażret-i (26) ʿÖmer[']e] didi ki: Ben buldum ki ḥacc ile ʿumre benim üzerime farżdır ve ben anlara māl ṣarf itdim ve ḳurbān itdim. Ḥażret-i (27) ʿÖmer aña «Peyġamberiñ, Ḥażret-i Resūl'üñ sünnetine hediyye itdiñ edā itmek ile.» [didi.] Bunı Ebū Dāvūd ve en-Nesā'ī iḫrāc itdi (28) bundan uzun vech ile. Delīl ki ḥacc ile ʿumreniñ vācib olmasını Ḥażret-i ʿÖmer ḫaber virüp ve itmesi ṣavāb (29) olmaġla Ḥażret-i Resūl'üñ sünnetine hidāyet bulduġunı beyān itdi. Ve İbn ʿAbbās raḍıyallāhu ʿanhümā buyurdı ki: (30) Ol Ḍabbī Ḥażret-i ʿÖmer[']e] لَقَرِينَتُهَا فِي كِتَابِ اللهِ: **{وَأَتِمُّوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلَّهِ}** didi, yaʿnī "Ḳur'ān'da ḥacc ile ʿumreyi birbirine aḳrān buldum. (31) Anlara māl ṣarf eyledim, edā itdim." Ve İbn ʿÖmer'den rivāyet: «الْحَجُّ وَالْعُمْرَةُ فَرِيضَتَانِ»[483] Yaʿnī «Ḥacc ile ʿumre ikisi (32) daḫı farżlardır.» Ve yine İbn ʿÖmer'den rivāyet: «**لَيْسَ أَحَدٌ مِنْ خَلْقِ اللهِ إِلَّا وَعَلَيْهِ حَجَّةٌ وَعُمْرَةٌ وَاجِبَتَانِ**

[480] Bu isim hadis metninde "Ṣubeyy" olarak geçmektedir.
[481] أَهْلَلْتُ :أَهْلَكْتُ
[482] Hadisin tamamı için bk. Nesâî, "Menâsikü'l-hac", 49; Ebû Dâvûd, "Menâsik", 23.
[483] Beyhakî, *es-Sünenü's-sagîr*, 2/142 (No. 1486); Hâkim en-Nîsâbûrî, *el-Müstedrek*, 1/643 (No. 1729, 1730).

مَنِ (**33**) اسْتَطَاعَ إِلَى ذٰلِكَ سَبِيلًا»[484] Yaʿnī «Ḥaḳḳ Teʿālāʾnıñ maḫlūḳlarından bir kimse yoḳdur ki anıñ üzerine ḥacc ile ʿumre (34) bu ikisi vācib olmaya. Lākin anlara gitmege ḳudreti olan edā ider.» Ve İbn ʿAbbās raḍıyallāhu ʿanhümā buyurdı ki: (35) «الْعُمْرَةُ وَاجِبَةٌ كَوُجُوبِ الْحَجِّ»[485] Yaʿnī «ʿUmre ḥaccıñ vācibligi gibi ol daḫı vācibdir.» Ve andan İbn Mesʿūd ḥażretinden ḥadīṯ: قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ (1) **[89b]** وَسَلَّمَ: «تَابِعُوا بَيْنَ الحَجِّ وَالعُمْرَةِ، فَإِنَّهُمَا يَنْفِيَانِ الفَقْرَ وَالذُّنُوبَ كَمَا يَنْفِي (**2**) الكِيرُ خَبَثَ الحَدِيدِ، وَالذَّهَبِ، وَالفِضَّةِ، وَلَيْسَ بِحَجَّةٍ مَبْرُورَةٍ[486] ثَوَابٌ إِلَّا[487] الجَنَّةُ»[488] Yaʿnī Ḥażret-i Resūl (3) buyurdı ki: «Ḥacc ile ʿumreniñ arasın kesmeyüp uyduruñ. Zīrā anıñ ikisi faḳīrlik ile günāhları kürür[489]. (4) Nice demiriñ boḳun ve altunuñ gümüşüñ boḳun sürüp atarsa anıñ ikisi daḫı faḳīrlik ile günāhları öyle (5) sürüp atar ve ol ḥacc Ḥaḳḳ ḳatında maḳbūl degil mi ki anıñ ṣevābı ancaḳ cennet ola.» Bunı en-Nesāʾī ve et-Tirmiẕī (6) iḫrāc itdi. Lākin Tirmiẕī ziyāde idüp [buyurdı:] «مَا مِنْ مُؤْمِنٍ يَظَلُّ يَوْمَهُ مُحْرِمًا إِلَّا غَابَتِ الشَّمْسُ بِذُنُوبِهِ»[490] Yaʿnī «Ḳanġı müʾmin ki (7) bir gününi bütün iḫrāmda geçüre güneş batmaz ancaḳ anıñ günāhlarından bir şey ḳalmaya.» Ve Tirmiẕī bunı "Ṣaḥīḥ ḥasen ḥadīṯ." (8) didi. Ve anıñ vācibligine delīl olmasınıñ vechi ḥacc ile ʿumreyi birbirine ittibāʿla emr itdi ḥaccıñ vācibligi evvelde (9) vācib oldı. Zīrā ḳaçan ki ḥacc ile berāber olup ḥaccıñ tamāmlıġı ile anıñ daḫı tamāmlıġı yād olunca vācib oldı (10) ḥacc gibi. **İmdi** "Sünnetdir." diyenleriñ ḥücceti oldur ki Ḥażret-i Cābirʾden rivāyet ile: سُئِلَ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ (11) عَنِ العُمْرَةِ أَوَاجِبَةٌ هِيَ؟ قَالَ: «**لَا، وَأَنْ تَعْتَمِرُوا خَيْرٌ لَكُمْ**»[491] Yaʿnī Ḥażret-i Resūlʾden "ʿUmre vācib mi?" deyü suʾāl (12) itdiler.

---

[484] Dârekutnî, *es-Sünen*, 3/346 (No. 2720); Hâkim en-Nîsâbûrî, *el-Müstedrek*, 1/644 (No. 1732).
[485] Dârekutnî, *es-Sünen*, 3/347 (No. 2720, 2721); Hâkim en-Nîsâbûrî, *el-Müstedrek*, 1/644 (No. 1732).
[486] بِحَجَّةٍ مَبْرُورَةٍ: لِلْحَجَّةِ الْمَبْرُورَةِ
[487] Nesâî'de bu kelime yerine "دُونَ" lafzı yer almaktadır.
[488] Tirmizî, "Hac", 2; Nesâî, "Menâsikü'l-hac", 6; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 6/185 (No. 3669).
[489] Metnin aslında bu kelime sehven "kürüñ" olarak yazılmıştır.
[490] Metnin aslında bu hadisin Tirmizî'de bulunduğu belirtilmiştir ancak hadis Tirmizî'de yer almamaktadır. Cezerî, *Câmiʿu'l-usûl*, 9/461 (No. 7151).
[491] خَيْرٌ لَكُمْ: هُوَ أَفْضَلُ Tirmizî, "Hac", 88.

Ḥażret «Yoḳ, vācib degildir lākin sizler ʿumre getürüñ sizlere ḫayrludur.» buyurdılar. Bunı Tirmiẕī (13) iḫrāc itdi lākin cevāb itdi ki "Bunı Ḥaccāc bin Erṭāt rivāyet itdi ve ol Ḥaccāc ḥıfẓınıñ birliginden ve ḥadīṯe (14) murāʿātı azlıġından sözleri ḳabūl olanlardan degildir." didi. Ve cemīʿ-i imāmlar ve ʿulemālar ḥacc ile ʿumreniñ edāsınıñ (15) cāʾizliginde üç nevʿ üzre cemʿ itdiler: Anlar ifrād ve temettuʿ ve ḳırāndır. İfrād oldur ki her biriniñ yalñız ide. (16) Meṯelā evvel ḥaccını tamām ider, andan ḳurtulduḳda başlar Mekke'niñ altından ʿumre getürmege veyā ḥacc ayları girmeden (17) ʿumre getürür anıñ her aʿmālini edā ider, anıñ aʿmālinden ḳurtulduḳda ṣoñra Mekke'de ḥacc içün iḫrāma girer. (18) Yine ol sene bunda temettuʿ deyü yād olmaġa bāʿiṯ ʿumreniñ ʿamellerinden ḳu[r]tulduḳdan ṣoñra iḫrāmıñ ʿamellerin (19) maḥẓūrātların ḳullanur tā ḥacc vaḳti girince ḳadar. **Ve ḳaldı ki** ḳırān, oldur ki ḥacc aylarında iḫrāma girdikde (20) derūnunda ikisine birden niyyet ider. Ve lākin eger ḥacc ise ḥaccı evvel ẕikr ide ve eger ʿumre ise ʿumreyi evvel ẕikr ide. ʿUmrede (21) iken daḫı ṭavāfın itmeden ḥacc girse varır muḳārin olur. İmdi bu üç nevʿiñ ḳanġısı efḍal olduġunda iḫtilāf (22) itdiler. İmām Mālik ile İmām Şāfiʿī "İfrād, yaʿnī birer birer itmek efḍaldir." didiler "Andan aşaġı temettuʿ, andan aşaġı ḳırāñ." (23) Aña delālet Ḥażret-i ʿĀʾişe raḍıyallāhu ʿanhādan rivāyet: «أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَفْرَدَ بِالْحَجِّ»[492] Yaʿnī «Ḥażret-i Resūl (24) yalñız ḥacca niyyet eyledi.» Bunı Müslim iḫrāc itdi. Ve daḫı İbn ʿÖmer'den rivāyet: «أَهْلَلْنَا مَعَ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ (25) بِالْحَجِّ مُفْرَدًا»[493] قَالَ: Yaʿnī «Ḥażret-i Resūl ṣallallāhu ʿaleyhi ve sellem ile yalñız ḥacc içün tehlīl itdik.» Bu da Müslim'de[dir]. Ve bir rivāyetde: «أَنَّ (26) رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَهَلَّ بِالْحَجِّ مُفْرَدًا»[494] Ve yine Müslim'de Ḥażret-i Cābir'den rivāyet: «قَدِمْنَا مَعَ (27) رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَنَحْنُ نَصْرُخُ بِالْحَجِّ صُرَاخًا»[495] قَالَ: Yaʿnī «Bizler Ḥażret-i

---

[492] أَفْرَدَ بِالْحَجِّ :أَفْرَدَ الْحَجَّ Müslim, "Hac", 122; Ebû Dâvûd, "Menâsik", 22; İbn Mâce, "Menâsik", 37.
[493] Müslim, "Hac", 184; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 10/11 (No. 5719).
[494] Müslim, "Hac", 184.
[495] Müslim, "Hac", 211, 212; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 18/238 (No. 11709); İsferâyînî, *Müstahrecü Ebî ʿAvâne*, 2/433 (No. 3727).

Resūl ile ḥacc içün çıḳdıġımızda لَبَّيْكَ اللّٰهُمَّ لَبَّيْكَ (28) deyü feryād iderek çıḳdıḳ.» Ve daḫı İbn ʿÖmer'den rivāyet: قَالَ: «**افْصِلُوا حَجَّتَكُمْ وَعُمْرَتَكُمْ**[496]، **فَإِنَّ ذٰلِكَ** (**29**) **أَتَمُّ لِحَجِّ أَحَدِكُمْ، وَأَتَمُّ لِعُمْرَتِهِ** Yaʿnī buyurdı ki: «Ḥaccıñız ile ʿumreñiz arasını ayırıñ. (30) Zīrā ol siziñ biriñiziñ ḥaccını tamām ider ve ʿumresini tamām ider. Zīrā ol ḥacc ayı girmezden evvel ʿumre ider, (31) ḥacc ayı girdikde iḥrāma girer.» Bunı İmām Mālik *Muvaṭṭaʾ* nām kitābında ẕikr itdi. Ve Ḥażret-i Ṣevrī ile Ebū Ḥanīfe (32) ikisiniñ muḳārin olmasın efḍal itdiler. Aña delīl Ḥażret-i Enes'den rivāyet olunur ki: قَالَ سَمِعْتُ رَسُولَ اللهِ (33) صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «**يُلَبِّي بِالْحَجِّ وَالْعُمْرَةِ جَمِيعًا**»[498] Yaʿnī Ḥażret-i Enes buyurdı ki: «İşitdim Ḥażret-i Resūl ḥacc ile (34) ʿumreye ikisine birden lebbeyk allāhümme lebbeyk dir idi.» Bir rivāyetde: سَمِعْتُ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: (35) «**لَبَّيْكَ اللّٰهُمَّ**[499] **عُمْرَةً وَحَجًّا**»[500] geldi, bunuñ ikisi daḫı *Ṣaḥīḥayn*'da ẕikr olundı. **İmdi** İmām Aḥmed bin Ḥanbel ve İsḥāḳ **[90ᵃ]** (1) ibn Rāhūye temettuʿ efḍal olmasına ẕāhib oldılar. İbn ʿAbbās raḍıyallāhu ʿanhümā rivāyetiyle: قَالَ: «**تَمَتَّعَ رَسُولُ اللهِ** (**2**) **صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَأَبُو بَكْرٍ، وَعُمَرُ، وَعُثْمَانُ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمْ، فَأَوَّلُ مَنْ نَهَى عَنْهُمَا**[501] **مُعَاوِيَةُ**»[502] Yaʿnī «Ḥażret-i (3) Resūl evvel ḥaccı ve erkānını tamāmıyla itdi. Ve ṣoñra ʿumreye mübāşeret itdi. Ve eger ḥacc aylarında evvel varsalar anda (4) ʿumreyi erkānıyla tamām iderler, andan ḥacca iḥrāma girerler.» İki vech üzre daḫı vāḳiʿ oldı. Ve Ebū Bekr ve ʿÖmer ve ʿOṯmān (5) öyle itdiler, bunı ibtidā Muʿāviye nehy idüp itdirmedi. [Bunı] Tirmiẕī ẕikr itdi. Ve Buḫārī ile Müslim'de İbn ʿÖmer'den (6) rivāyet: تَمَتَّعَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي حَجَّةِ الْوَدَاعِ بِالْعُمْرَةِ إِلَى الْحَجِّ، وَأَهْدَى، فَسَاقَ مَعَهُ (7) الْهَدْيَ مِنْ ذِي الْحُلَيْفَةِ، وَبَدَأَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَأَهَلَّ بِالْعُمْرَةِ، ثُمَّ أَهَلَّ بِالْحَجِّ، وَتَمَتَّعَ النَّاسُ (8) مَعَ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِالْعُمْرَةِ إِلَى الْحَجِّ، وَكَانَ مِنَ النَّاسِ مَنْ

---

496 **حَجَّتَكُمْ وَعُمْرَتَكُمْ**: بَيْنَ حَجِّكُمْ وَعُمْرَتِكُمْ

497 İmâm Mâlik, "Hac", 67.

498 Müslim, "Hac", 185; Ebî Dâvûd, "Menâsik", 23. Ayrıca bk. Buhârî, "Cihâd", 125.

499 **لَبَّيْكَ اللّٰهُمَّ**: لَبَّيْكَ

500 Müslim, "Hac", 185; Ebî Dâvûd, "Menâsik", 23. Hadis Buhârî'nin *Sahîh*'inde farklı bir şekilde geçmektedir. Bk. Buhârî, "Megâzî", 63.

501 **عَنْهُمَا**: عَنْهَا

502 Tirmizî, "Hac", 12.

أَهْدَى[503] وَمِنْهُمْ مَنْ لَمْ يُهْدِ، (9) فَلَمَّا قَدِمَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَكَّةَ قَالَ لِلنَّاسِ: «**مَنْ كَانَ مِنْكُمْ أَهْدَى، فَإِنَّهُ لَا يَحِلُّ مِنْ شَيْءٍ حَرُمَ (10) مِنْهُ حَتَّى يَقْضِيَ حَجَّهُ، وَمَنْ لَمْ يَكُنْ مِنْكُمْ أَهْدَى، فَلْيَطُفْ بِالْبَيْتِ وَالصَّفَا وَالْمَرْوَةِ وَلْيُقَصِّرْ وَلْيَحْلِلْ، (11) ثُمَّ لِيُهِلَّ بِالْحَجِّ وَلْيُهْدِ، فَمَنْ لَمْ يَجِدْ هَدْيًا، فَلْيَصُمْ ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ فِي الْحَجِّ وَسَبْعَةً إِذَا رَجَعَ إِلَى أَهْلِهِ**» فَطَافَ (12) رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حِينَ قَدِمَ مَكَّةَ، فَاسْتَلَمَ الرُّكْنَ أَوَّلَ شَيْءٍ، ثُمَّ خَبَّ ثَلَاثَةَ أَطْوَافٍ مِنَ السَّبْعَةِ، (13) وَمَشَى أَرْبَعَةَ أَطْوَافٍ، ثُمَّ رَكَعَ، حِينَ قَضَى طَوَافَهُ بِالْبَيْتِ عِنْدَ الْمَقَامِ رَكْعَتَيْنِ، ثُمَّ سَلَّمَ فَانْصَرَفَ، فَأَتَى الصَّفَا (14) فَطَافَ بِالصَّفَا وَالْمَرْوَةِ سَبْعَةَ أَشْوَاطٍ[504]، ثُمَّ لَمْ يَحْلِلْ مِنْ شَيْءٍ حَرُمَ مِنْهُ حَتَّى قَضَى حَجَّهُ، وَنَحَرَ هَدْيَهُ يَوْمَ النَّحْرِ، (15) وَأَفَاضَ، وَطَافَ بِالْبَيْتِ ثُمَّ حَلَّ مِنْ شَيْءٍ[505] حَرُمَ مِنْهُ، وَفَعَلَ النَّاسُ، مِثْلَ مَا فَعَلَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، مَنْ (16) أَهْدَى فَسَاقَ الْهَدْيَ[506].

Yaʿnī “Ḥażret-i Resūl ṣallallāhu ʿaleyhi ve sellem Ḥaccetü’l-Vedā‘’da evvel ʿumreye niyyet ile ḥacca niyyet idüp (17) çıḳdılar ḳurbānlıġı Ẕi’l-Ḥuleyf[e] nām yerden alup berāber sürdiler. Ve ibtidā Ḥażret-i Resūl ʿumreye telbiyye itdi, andan (18) ḥacca telbiyye itdi. Ḫalḳ daḫı Ḥażret-i Resūl ile ol ʿumreye ve ṣoñra ḥacca telbiyye itdi ve ḫalḳıñ kimisinde ḳurbānlıḳ var (19) idi ve kimisinde yoḳ idi. Ḳaçan ki Ḥażret-i Resūl Mekke’ye teşrīf itdiler ḫalḳa buyurdılar: «Sizlerden her kim[de] ḳurbān var (20) ol iḥrāma girdigi şeylerden birini çözmez tā ḥaccını tamām itmeyince. Ve her kim ki ḳurbān kesmedi ol Beytullāh’ı ṭavāf (21) itsün ve Ṣafā ile Merve arasında saʿy itsün ve ḳaṣr itsün ve iḥrāma girdiginden baʿżısın çözüp andan (22) ḥacca telbiyye itsün ve ḥaccıñ ḳurbānın kessün. Eger ḳurbānı olmazsa anda, ḥaccda üç gün oruç ṭutsun iḥrāmın (23) çözsün ṣoñra dönüp vilāyetinde ehliniñ yanında yedi gün ṭutup orucı on güne tekmīl itsün.» Andan Ḥażret-i (24) Resūl Mekke’ye girdigi ile Beyt-i Şerīf’i Rükn’den ṭutup üç kerr[e] aġır yürimek ile ṭavāf itdiler. Andan dördini pekce (25) yürimek ile ṭavāf idüp yediye tekmīl itdiler. Ḳaçan ṭavāfları tamām oldı gelüp Maḳām-ı İbrāhīm yanında iki (26) rekʿat namāz ḳıldılar tamām [idüp] selām virdikden ṣoñra ḳalḳup yüriyüp Ṣafā’ya geldiler. Anda Ṣafā ile Merve (27) arasında yedi kerre saʿy, ṭavāf idüp tamām itdikde aṣlā iḥrāma girdiklerinden bir şey çözmediler

[503] Hadis metninde “فَسَاقَ الْهَدْيَ” ilâvesi vardır.

[504] **سَبْعَةَ أَشْوَاطٍ**: سَبْعَةَ أَطْوَافٍ

[505] **شَيْءٍ**: كُلِّ شَيْءٍ

[506] **فَسَاقَ الْهَدْيَ**: وَسَاقَ الْهَدْيَ مِنَ النَّاسِ Müslim, “Hac”, 174; Buhârî, “Hac”, 105; Ebû Dâvûd, “Menâsik”, 23.

tā ḥaccların tamām (28) idüp Ḳurbān Bayramı güni ḳurbānın kesüp andan dönüp Mekke'ye gelüp Beytullāh'ı ṭavāf idüp andan iḥrāma (29) girdiklerinden ḳamusunı çözdiler. Andan ḫalḳ daḫı Ḥażret-i Resūl'üñ itdigi gibi itdiler. Ḳurbānın kesen kesdi, olmayan (30) oruç ṭutup iḥrāmın çözdi." **İmdi** Ḥażret-i Resūl'üñ Ḥaccetü'l-Vedāʿ'ı ḥālinde rivāyetler iḫtilāf oldı "'Umreyi (31) ve ḥaccı birer birer mi itdi yā ol ʿumreyi erkānıyla tamām idüp ṣoñra ḥacca mı niyyet itdi veyā ikisine berāber muḳārin olmaḳ (32) ile mi itdi?" deyü ʿulemā herkes meẕhebiniñ muḳteżāsınca ẕikr olunan vech üzre kimi ifrād ve kimi temettuʿı ve kimi (33) ḳırānı efḍal itdiler. **İmdi** Ḥażret-i Resūl'üñ ḥaccına ṣaḥābeleriñ rivāyetleriniñ iḫtilāflarını cemʿe yol oldur ki (34) evvel Ḥażret-i Resūl ṣallallāhu ʿaleyhi ve sellem ʿumreyi ve ḥaccı birer birer müfred itdi, ʿumre içün iḥrāma girdi ṣoñra anı ḥacca (35) dāḫil idüp vardı muḳārin oldı. İmdi her kim müfred deyü rivāyet itdi ise ol evvelini ṭutdı ve her kim anı **[90ᵇ]** (1) ḳırān ile rivāyet itdi ise ol ṣoñraki ʿumre ile ḥaccı berāber itdügüne iʿtimād itdi ve her kim temettuʿ ile rivāyet itdi (2) ise ol ikisini bir fiʿl idüp "İkisi birdir." didi. Zīrā temettuʿ luġatda bir şeyi nefʿi içün ḳullanmaḳdır ve hem (3) irtifāḳdır ve ol rıfḳ idüp bir itmekdir. İmdi bu Ḥaccetü'l-Vedāʿ'ıñ ṣıfatını bu iḫtilāf olan ḥadīṯleri bu yüzden (4) ġayr bir yere cemʿ itmege mümkin yol yoḳdur. Ve ancaḳ ṣaḥīḥi daḫı budur. Ve İmām eş-Şāfiʿī *İḫtilāfü'l-ḥadīṯ* nām kitābında böyle (5) iḳtiżā ider söz ile ẕikr eyledi ki ol Ḥażret-i Resūl ṣallallāhu ʿaleyhi ve sellemiñ ṣaḥābelerinde müfred ve ḳārin ve mütemettiʿ (6) var idi. Müfred ki yektā ve ḳārin menendi olan ve mütemettiʿ ikisi arasında bunlarıñ her biri kendi nüskiniñ umūrını Ḥażret-i Resūl'den (7) alur idi ve aña taʿlīmi ṣādır olur idi. Öyle anıñ ḳamusı aña iżāfet olundı. Kimine emr itdi anı ve kimine iẕin virdi, ḳamusı (8) birdir ve luġat-i ʿArab'da cāʾizdir fiʿli emre iżāfet itmek fāʿile iżāfet olduġı gibi. Meṣelā بَنَا فُلَانٌ دَارَهُ dirler, yaʿnī (9) fülān evini binā itmege emr itdi. Ve andan ḥadīṯde rivāyet olunur ki: «أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رَجَمَ

ماعِزاً»[507] Yaʿnī «Ḥażret-i (10) Resūl Māʿiz nāmı recm itdi.» dimek, ammā murād "Anı recm itmege emr itdi." dimekdir. İmdi Ḥażret-i İmām Şāfiʿī ifrād[ı] iḫtiyār itdi, (11) anı rāciḥ itmege ḥücceti ṣaḥīḥ üzre Ḥażret-i Cābir ve İbn ʿÖmr ve İbn ʿAbbās ve ʿĀʾişe raḍıyallāhu ʿanhüm ḥażretleriniñ Ḥaccetü'l-Vedāʿda (12) ġayrılarından ziyāde meziyyetleri vardır. Ḳaldı ki Ḥażret-i Cābir raḍıyallāhu ʿanh Ḥaccetü'l-Vedāʿ ḥadīṯini ġayrılardan ziyāde siyāḳ (13) itdi ki Ḥażret-i Resūl'üñ Medīne'den çıḳup tā ḥaccların tamām idince beyān itmesi ġayrılarından çoḳ ve hem żabṭ-ı ḳavī. Ve İbn (14) ʿÖmer raḍıyallāhu ʿanh Ḥaccetü'l-Vedāʿda Ḥażret-i Resūl ṣallallāhu ʿaleyhi ve sellemiñ devesiniñ yularını ṭutar idi, Ḥażret-i Resūl'üñ ḥacca (15) telbiyy[e] itdigin işitdigi ṣaḥīḥdir. Ve Ḥażret-i İbn ʿAbbās raḍıyallāhu ʿanhümā ḥażretiniñ ʿilmde ve dīnde ve fıḳhda ve fażīletde (16) ḥāli maʿlūmdur, Ḥażret-i Resūl ṣallallāhu ʿaleyhi ve selleme umūr-ı dīni tekrār-be-tekrār çoḳ suʾāliyle ḥażretiñ aña virmesi ʿayāndır. (17) Ve Ḥażret-i ʿĀʾişe Ḥażret-i Resūl'e yaḳınlıġı ile ẓāhir u bāṭın, Ḥażret-i Resūl ṣallallāhu ʿaleyhi ve sellemiñ her ḥāline vuḳūfı (18) ve kendiniñ keşret-i ʿilmi ve fıḳhı ile fażla meşhūrdur. Ve ifrādıñ rāciḥ olmasına delāletleriñ biri daḫı ḫulefāʾü'r-rāşidīn[in] (19) Ḥażret-i Resūl ṣallallāhu ʿaleyhi ve sellemden ṣoñra ḥaccı ifrād itmeleri ve anıñ üzerine muvāẓıb olmaları kifāyetdir. **İmdi** ḥaccıñ (20) rükn [ü] farżları beşdir: Birisi iḥrāma girmek ve ʿArafāt'da vaḳfeye durmaḳ ve ṭavāf itmek ve Ṣafā ile Merve arasında (21) saʿy itmek ve baş tırāş itmek veyā ṣaç ḳırḳmaḳ. Bu iki ḳavliñ eṣaḥḥı. Ve ʿumreniñ erkānı dörtdür: İḥrām ve ṭavāf ve saʿy (22) ve baş tırāş itmek veyā saç ḳırḳmaḳ. İmdi bu erkānları itmek ile ḥacc ve ʿumre tamām olur.

فَإِنْ أُحْصِرْتُمْ

Yaʿnī (23) "Eger ḥabs olup aña varmadan ḳalursañız." Zīrā الْحَصْرُ luġatda ḥabs itmekdir ve alıḳomaḳdır ve ṣıḳışdırmaḳdır. (24) Andan ehl-i luġat حَصْرٌ ile

[507] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 34/459 (No. 20901); Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, *el-Müsned*, thk. Muhammed b. 'Abdulmuhsin et-Türkî (Mısır: Dâru Hicr, 1419/1999), 2/128 (No. 805).

اِحْصَارٌ’da iḫtilāf itdiler. Birini dilediği yüzden çevirüp alıḳosa aña اَحْصَرَهُ (25) فَقَدِ dirler, yaʿnī̈ “Yolundan çevirüp alıḳodı.” Ve eger ḥabs itse حَصَرَهُ فَقَدْ dirler. Andan İbnü’l-Müseyyeb didi ki: (26) “اَحْصَرَهُ الْمَرَضُ Anı yolundan ve işinden maraż alıḳodı. Ve حَصَرَهُ الْعَدُوُّ düşmān anıñ eṭrāfın çevirüp (27) muḥāṣar[a] itdi.” Ve Zeccāc didi ki: “Ehl-i luġat ḳorḫu ve maraż ile alıḳonana اَحْصَرَ ve ḥabs olana حَصَرَ dirler.” (28) Ve İbn Ḳuteybe didi ki: “ فَاِنْ اُحْصِرْتُمْ Yaʿnī̈ ḥaccdan bir maraż veyā ḳırılmaḳ veyā düşmān sizi alıḳorsa. اَحْصَرَ (29) alıḳonup gidmedi فَهُوَ مُحْصِرٌ ol yolundan alıḳonandır. Ve bir yerde yā zindānda ḥabs olsa حَصَرَ ol ḥabs (30) oldı فَهُوَ مَحْصُورٌ dinür, yaʿnī̈ maḥbūsdur.” Ve baʿż ḳavm “Anıñ ikisi de bir maʿnādır.” didi. Ve Zeccāc dir ki: “Bir kişiye (31) مَنْ حَصَرَكَ هُنَا seni bunda ne ḥabs idüp alıḳodı مَنْ اَحْصَرَكَ هُنَا gibi maʿnā birdir.” Ve Aḥmed bin Yaḥyā [didi ki:] “الْحَصْرُ ve (32) الْاِحْصَارُ ḥabsdir lākin حَصَرَ ḥabsde اَحْصَرَ’dan ḳavī̈dir.” Ve baʿżılar didi ki: “الْاِحْصَارُ ancaḳ ẓāhirde[n] (33) düşmān menʿ itmesi ve bāṭındān maraż menʿ itmesidir. Lākin الْحَصْرُ ancaḳ bāṭındān menʿ olunan şeyde dinür.” Andan ḳavlühū (34) teʿālā: **{فَاِنْ أُحْصِرْتُمْ}** bu iki emre iḫtimāl olunur ehl-i luġatıñ iḫtilāfı ile. İmdi bunuñ ḥükmünde ʿulemā iḫtilāf itdiler. (35) Bir ḳavm “Düşmāndan ve marażdan ve nafaḳa dükenmek gibi olan şeyden iren mānīʿ eger irerse aña iḥrāmdan çıkması **[91a]** (1) mübāḥdır.” [didi.] Ve bu ʿAṭā ve Mücāhid ve Ḳatāde’niñ ḳavlidir ve ol Ebū Ḥanī̈fe’niñ meẕhebidir.Ve aña delī̈l ʿİkrime’den (2) rivāyet: [حَدَّ]ثَنِي الحَجَّاجُ بْنُ عَمْرٍو قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «**مَنْ كُسِرَ أَوْ عَرِجَ فَقَدْ حَلَّ وَعَلَيْهِ حَجَّةٌ** (**3**) **أُخْرَى**»[508] Yaʿnī̈ ʿİkrime: “Ḥaccāc ibn ʿAmr اُحْصِرْتُمْ içün niyāzında Ḥażret-i Resūl buyurdılar ki: «Ḳırılmaḳ ile veyā aġsamaḳ (4) ile bir ḥāle uġrarsa ol ḳurbān keser[509] iḥrāmdan çıkar lākin üzerine ḥacc ḳalur, ḳażā itmelidurur.»” Andan ʿİkrime dir ki: Anı Ebī̈ Hüreyre’ye (5) ve İbn ʿAbbās raḍıyallāhu ʿanhümāya ṣordum

[508] Tirmizî, “Hac”, 96; Nesâî, “Menâsikü’l-hac”, 102; Ebû Dâvûd, “Menâsik”, 43.
[509] Metnin aslında cümledeki “ḳurbān keser” kısmı derkenâra yazılmış ve uygun yere konulmasına işâret edilmiştir.

buyurdılar ki: Ṭoġrı söyledi Ḥaccāc. Bunı Ebū Dāvūd ve en-Nesā'ī ve et-Tirmiẕī (6) ẕikr idüp "Ḥadīṯ ḥasen." didi. Ve bir ḳavm öyle ẕāhib oldılar ki: "Ancaḳ düşmān alıḳoyup ḥabs iderse ol zamān (7) mübāḥ olur iḥrāmdan çıḳmaḳ andan ġayrıda olmaz." Ve bu ḳavl İbn ʿÖmer ve İbn ʿAbbās ve Enes ḥażretleriniñ ḳavlidir. Ve İmām (8) Mālik ve İmām Leyṯ ve İmām Şāfiʿī ve İmām Aḥmed öyle didiler. Ve "Hem الْحَصْرُ ve الْإِحْصَارُ bir maʿnāyadır." didiler. Zīrā (9) āyetiñ inmesi[ne] bā'iṯ oldur ki hicretiñ altıncı senesinde Medīne-yi Münevvere'den ki Ḥażret-i Resūl ve aṣḥāb iḥrāma (10) girdiler ki varup Beyt'i ṭavāf ideler, küffār-ı Mekke Ḥudeybiyye'de Ḥażret-i Resūl'i alıḳoyup çevirdiler, andan (11) bu āyet indi. Ol zamān Ḥażret-i Resūl iḥrāmın çözüp ḳurbānın kesdi, ikinci yılda anı ḳażā eyledi. (12) İmdi meẕheb ṣāḥibi üç imām bunı ḥüccet itdiler ki düşmāndan ġayrıda mübāḥ degildir. Ve hem bu āyeti delīl (13) itdiler ki **{فَإِذَا اَمِنْتُمْ}** deyü emīnlik ancaḳ düşmān ḳorḫusundan olmalı. Ve İbn ʿAbbās raḍıyallāhu ʿanhümā (14) ḳavlinde لَا حَصَرَ إِلَّا حَصَرَ العَدُوُّ buyurmasıyla iṯbāt oldı ki "Düşmānıñ muḥāṣara itmesinden ġayr ḥaṣr yoḳdur." (15) dimede. İmdi Ḥaccāc bin ʿAmr ḥadīṯine cevāb olunur ki ol şarṭ iledir eger iḥrāma girerken niyyetde şarṭ (16) iderse ki marażdan ve aġrıdan ṣıḳlet irerse çözmege niyyet iderse ol çözer. Anıñ cā'izligine (17) delīl İbn ʿAbbās raḍıyallāhu ʿanhümādan rivāyet olunur ki: أَنَّ ضُبَاعَةَ[510] بِنْتَ الزُّبَيْرِ رَضِيَ اللهُ عَنْهَا أَتَتِ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ (18) عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَتْ: يَا رَسُولَ اللهِ، أُرِيدُ الحَجَّ، أَفَأَشْتَرِطُ؟ قَالَ: «**نَعَمْ**»، قَالَتْ: كَيْفَ[511]؟ قَالَ: «**قُولِي لَبَّيْكَ اللَّهُمَّ (19) لَبَّيْكَ، مَحِلِّي مِنَ الْمَرَضِ**[512] **حَيْثُ تَحْبِسُنِي**»[513] Yaʿnī Zübeyr'iñ ḳızı Ḍubāʿa gelüp Ḥażret-i Resūl'e didi ki: "Yā Resūlallāh! (20) Ḥacca gitmek dilerim iḥrāma girerken şarṭ ideyim mi?" Ḥażret buyurdı ki: «Belā, şarṭ it.» Ḍubāʿa diye ki: "Nice şarṭ (21) ideyim?" Ḥażret-i Resūl aña didi ki: «Söyle lebbeyk allāhümme lebbeyk maraż, aġrı beni zamān pek ṣıḳup alıḳorsa (22) ol demde iḥrāmımı çözeyim deyü söyle.» Bunı

[510] Metnin aslında bu kelime sehven "ضَبَابَةَ" olarak yazılmıştır.

[511] Hadis metninde "أَقُولُ" ilâvesi vardır.

[512] مِنَ الأَرْضِ :**مِنَ الْمَرَضِ**

[513] Tirmizî, "Hac", 97; Ebû Dâvûd, "Menâsik", 21.

Tirmiẕī yād idüp "Ḥadīṯ ḥasen ṣaḥīḥ." didi. Ve İbn ʿAbbās'dan (23) ġayrıdan rivāyet: أَنَّ ضُبَاعَةَ بِنْتَ الزُّبَيْرِ كَانَتْ وَجِعَةً فَقَالَ لَهَا النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «**حُجِّي وَ** (**24**) **اشْتَرِطِي وَقُولِي اللّٰهُمَّ مَحِلِّي حَيْثُ حَبَسْتَنِي**»[514] Yaʿnī Zübeyr'iñ ḳızı Ḍubāʿa'da aġrı ve maraż var idi, (25) Ḥażret-i Resūl aña «Var ḥacc eyle lākin iḥrāma girerken şarṭ eyle "Yā Rabb! Ne zamān beni aġrım, marażım ṣıḳar ise (26) ol demde iḥrāmım çözerim." deyü söyleyüp niyyet eyle.» buyurdı. Andan İmām Şāfiʿī ve Aḥmed ve İsḥāḳ ẕāhib (27) oldılar ki: "Eger şarṭ iderse ḥaccda kendine bir maraż veyā ʿöẕr irerse ḳurbān kesüp iḥrāmdan çıkar." Andan (28) الْحَصْرُ ḳurbān kesmek ile ḥelāl olup öyle çıḳup tırāş olur, andan murād budur.

فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ

(29) Yaʿnī "Eger ḥaccıñızı tamām itmezden evvel maraždan ve ġayrıdan ṣıḳıldıñız ise ḳurbānlıḳdan ḳolayıñıza geleni boġazlayup (30) iḥrāmdan çıḳıñ." Ve الْهَدْيِ Beyt-i Şerīf'e giden ḳurbānlıḳdır; anıñ aʿlāsı yaġlı semiz deve, ortası ṣıġır, ednāsı (31) ḳoyundur. İbn ʿAbbās raḍıyallāhu ʿanhümā ḳoyundur buyur[dı.] zīrā herkesiñ ḳolayına gelür. İmdi ol iḥrāmdan çıḳmaġa boġazlanan (32) ḳurbānıñ yeri ol boġazlayan kişi her nerede ṣıḳıldı ise ol ḳurbānı ol yerde boġazlar iḥrāmdan çıḳar. (33) Ve İmām Şāfiʿī daḫı aña ẕāhib oldı. Zīrā Ḥażret-i Resūl ṣallallāhu ʿaleyhi ve sellem ḳaçan küffār kendilerini Ḥudeybiyye (34) nām yerde çevirdiler ḥaccdan Ḥażret ol yerde ḳurbān kesüp iḥrāmdan çıḳdılar. Ve İmām Ebū Ḥanīfe didi ki: (35) "İḥrāmında durur ḳurbānı Ḥarem-i Şerīf'e gönderir anda boġazlanur, kendi andan çıḳar ve hem vaʿad ider ki 'Mekke'ye vardıḳda **[91b]** (1) ḳurbān keserim.' deyü ol demde iḥrāmdan çıḳar ḳurbān boynunda ḳalur, edāsı lāzımdır Ebū Ḥanīfe meẕhebinde."

(2) وَلَا تَحْلِقُوا رُؤُسَكُمْ حَتّٰى يَبْلُغَ الْهَدْىُ مَحِلَّهُ

514 Benzer lafız için bk. İbn Hibbân, *Sahîh*, 9/88 (No. 3775); Müslim, "Hac", 108; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, 5/115 (No. 4839).

Yaʿnī̄ “Başlarıñızı tırāş itmeyiñ tā ḳurbānıñız boġazlanacaḳ (3) yerine varmayınca.” Bunda ḳurbānıñ boġazlanacaḳ yerinde iki ḳavl var: Birisi ol ḳurbān Ḥarem-i Şerī̄f’e varmalı, (4) yeri oldur. Bu Ebū Ḥanī̄fe ḳavlidir. Ve birisi her nerede ṣıḳıldıñız ise ḳurbān anda boġazlanur, yeri oldur (5) gerek Ḥarem’de ve gerek ṭaşrada, maʿnāsı boġazlaması ve yemesi ḥelāl olduġı yerde. Bu İmām Mālik ve İmām Şāfiʿī̄ (6) ve İmām Aḥmed ḳavlidir. Ve aña delī̄l İbn ʿÖmer’den rivāyet: قَالَ: «**خَرَجْنَا مَعَ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، (7) مُعْتَمِرِينَ، فَحَالَ كُفَّارُ قُرَيْشٍ دُونَ البَيْتِ، فَنَحَرَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَحَلَقَ رَأْسَهُ**»[515] Yaʿnī̄ (8) «Bizler Ḥażret-i Resūl ile iḥrāma girüp ʿumre içün çıḳdıḳ, Ḳureyş’iñ kāfirleri bizi Beytullāh’a (9) irmege ḳomayup Ḥudeyb[iyye]’de ḳarşulayup alıḳodılar, Ḥażret-i Resūl anda ḳurbān boġazlayup mübārek (10) başların tırāş itdiler.» buyurdı. Bunı Buḫārī̄ ẕikr itdi.

فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَرِيضًا اَوْ بِهِ اَذًى مِنْ رَأْسِهِ

(11) Yaʿnī̄ “İḥrāmda iken kimse başını tırāş itmez ancaḳ ḫastalıḳdan ve marażdan ve baş aġrısından (12) ġāyet ṣıḳılur ise.” Ve baʿżılar “Başıñ kehlesinden.” didiler.

فَفِدْيَةٌ

Anıñ üzerine ḳurbān (13) boġazlamaḳ düşer boġazlar başını tırāş ider. Bunda żamī̄r maḫẕūfdur ki فَعَلَيْهِ فِدْيَةٌ gelür taḳdī̄ri. (14) Bu āyet Kaʿb bin ʿUcre nām kimesneye indi. Ol Kaʿb bin ʿUcre’den rivāyet ki: قَالَ: أَتَى عَلَيَّ رَسُولُ اللهِ (15) صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ[516] وَأَنَا أُوقِدُ تَحْتَ قِدْرٍ لِي[517]، وَالْقَمْلُ يَتَنَاثَرُ عَلَى وَجْهِي، فَقَالَ: «**أَيُؤْذِيكَ هَوَامُّ[518] (16) رَأْسِكَ؟**» قَالَ قُلْتُ: نَعَمْ، قَالَ: Yaʿnī̄ “Kaʿb «**فَاحْلِقْ، وَصُمْ ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ، أَوْ أَطْعِمْ سِتَّةَ مَسَاكِينَ، أَوْ انْسُكْ (17) بِنَسِيكَةٍ[519]**» لَا أَدْرِي[520] بِأَيِّ ذَلِكَ بَدَأَ.[521]

---

515 Hadisin tamamı için bk. Buhârî, “Muhsar”, 3; Dârimî, “Menâsik”, 57.

516 Hadis metninde “زَمَنَ الْحُدَيْبِيَةِ” ilâvesi vardır.

517 **قِدْرٍ لِي**: – قَالَ الْفَرَارِيُّ: قِدْرٍ لِي، وقَالَ أَبُو الرَّبِيعِ: بُرْمَةٍ لِي –

518 Kelimeyi bölmemek için satır numarası sonra yazılmıştır.

519 **بِنَسِيكَةٍ**: نَسِيكَةً

520 **لَا أَدْرِي**: قَالَ أَيُّوبُ: لَا أَدْرِي

521 Müslim, “Hac”, 80. Ayrıca bk. Buhârî, “Megâzî”, 37; Tirmizî, “Tefsîrü’l-Kur’ân”, 3.

didi ki: Ben oturmuş çömlegim altına āteş yaḳarken (18) yemek pişürmege Ḥażret-i Resūl üzerime çıḳageldi ve başımdan kehleler yüzime dökülür idi. Baña anlar (19) buyurdılar ki: «Bu kehleler saña veyā başıña eẕiyyet iderler mi?» Didim: Belā yā Resūlallāh. Buyurdılar ki: «Başıñı (20) tırāş it ammā üç gün oruç ṭut veyā altı faḳīr [ü] miskīn yedirüp ṭoyur veyā bir ḳurbān boġazla.» (21) Lākin ḳanġısını evvel buyurduḳların bilmedim." Ve bir rivāyetde[522] bu āyet [geldi:] {فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَرِيضًا أَوْ بِهِ أَذًى مِنْ رَأْسِهِ (22) فَفِدْيَةٌ مِنْ صِيَامٍ أَوْ صَدَقَةٍ أَوْ نُسُكٍ} Yaʿnī "Sizlerden ḥasta olanıñız ve başı aġrıyanıñız tırāş idüp (23) yā ḳurbān boġazlasun yā üç gün oruç ṭutsun yā altı faḳīr yedirsün." Ve bir rivāyetde ol Kaʿb didi ki: أَنَّ (24) رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ لَهُ: «مَا كُنْتُ أُرَى أَنَّ الْوَجَعَ[523] بَلَغَ مِنْكَ مَا أَرَى، أَتَجِدُ شَاةً؟»[524] Yaʿnī قُلتُ: (25) لَا، قالَ: «فَصُمْ ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ، أَوْ أَطْعِمْ سِتَّةَ مَسَاكِينَ لِكُلِّ مِسْكِينٍ نِصْفُ صَاعٍ [مِنْ طَعَامٍ، وَاحْلِقْ رَأْسَكَ]»[525] Ḥażret-i Resūl yanıma (26) teşrīflerinde buyurdılar ki: «Göririm ki seni aġrı pek almış taḥammülüñ yoḳ ve yanıñda bir şey görmem bir ḳoyun bulabilür[526] (27) misiñ?» Ben didim ki: "Bulamam yā Resūlallāh." Buyurdılar ki: «Üç gün oruç ṭut veyā altı miskīne (28) her birine yarım ṣāʿ arpa vir iḥrāmdan çıḳ.» Lākin Kaʿb didi ki: "Bu āyet maḫṣūṣ baña indi lāḳin ʿumūmadır."

(29) مِنْ صِيَامٍ

Yaʿnī "Üç gün oruç fidyedir."

اَوْ صَدَقَةٍ

Yaʿnī "Altı miskīne her birine yarım ṣāʿ (30) ṣadaḳa vir."

اَوْ نُسُكٍ

---

522 Buhârî, "Megâzî", 37; Müslim, "Hac", 81.

523 الْوَجَعَ: الْجَهْدَ

524 Müslim, "Hac", 85; İbn Mâce, "Menâsik", 86.

525 Buhârî, "Tefsîrü'l-Kur'ân", 34.

526 Kelimeyi bölmemek için satır numarası sonra yazılmıştır.

Yaʿnī̄ “Her biriñiz fidye birer ḳurbān kesiñ.” Zīrā cemʿdir, birisine نَسِيكَة dinür. (31) Ḳurbān, anıñ aʿlāsı semiz deve ve ortası semiz ṣıġır ve ednāsı ḳoyundur. İmdi bu fidyede iden muḫayyerdir, (32) ḳanġısını iderse fidyesi edā olunur. Ḳamusun iderse ol bāḳī̄si ḳurbiyyete geçer anıñ ṣevābına nā’il (33) olur. Pes bunuñ birisi iḥrāmda ṣıḳılana edāsı lāzım gelür ve ḳurbānı ḳanġı yerde ṣıḳılur ise (34) anda keser ve lākin oruç boynuna borçdur her nerede dilerse ṭutar.

فَاِذَا اَمِنْتُمْ

Yaʿnī̄ “Eger düşmān (35) ḳorḫusundan ve maraż ḳavī̄lenmek ḳorḫusundan ṣaġalup emī̄n olduġuñuzda.” Ve baʿżılar didi ki: “اِذا اَمِنْتُمْ (1) مِنَ الْاِحْصَارِ **[92ª]** Yaʿnī̄ düşmān sizi alıḳoyup muḥāṣara itmeden emī̄n olduġuñuzda.”

فَمَنْ تَمَتَّعَ بِالْعُمْرَةِ (2) اِلَى الْحَجِّ

Yaʿnī̄ “Her kim ʿumre ile ḥacc temettuʿ iderse.” Anda İbnü’z-Zübeyr didi ki: “Maʿnāsı her kim muḥāṣar[a] olup (3) kendiden geçerse iḥrāmdan çıḳmayup Mekke’ye vara ʿumresiniñ rüknlerin tekmī̄l idüp iḥrāmından çıkar, (4) ʿumre ile üzerine ḳalur ḥaccı gelecek sene gelüp ḥaccı ider, varır ol iḥrāmdan çıḳmasın gelecek seneye (5) ḳadar temettuʿ itmiş olur.” Ve baʿżılar [didi ki:] “Maʿnāsı muḥāṣarañızdan ṣoñra emī̄n olup iḥrāmıñızdan çıḳdıḳda (6) ol sene bir daḫı ʿumre itmeyüp andan gelecek ḥaccıñ aylarında ʿumre idüp iḥrāma girdiñiz andan ol ʿumreyi (7) ḥacca temettuʿ itmiş olursañız üzeriñize ḳolayıñıza gelen ḳurbān lāzım gelür.” İbn ʿAbbās raḍıyallāhu ʿanhümā buyurdı ki: (8) “Kişi eṭrāf-ı dünyādan bir ṭarāfdan ḥacc aylarında Mekke’ye gelürken ol yoluñ mī̄ḳātında iḥrāma girer Mekke’ye (9) gelür ziyāret idüp ʿumresini kāmil ider iḥrāmdan çıḳar oturur tā ḥacc vaḳti gelince, geldikde (10) Mekke’den iḥrāmlanup ḥaccını kāmil ider dönüp mī̄ḳāta gidüp giymege ḥācet degildir temettuʿ budur ki (11) evvelki iḥrāmdan çıḳup yer, içer, tırāş olur, her şeyle leẕẕetlenür vaḳti gelince ḳadar varır bir iḥrām (12) ile ikisin edā ider ammā.”

فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ

Anıñ üzerine ḳurbāndan ḳolayına gelen (13) ḳurbān lāzım gelür. Elbet boġazlamalıdır. Eger Ḳurbān Bayramı gününden evvel iḥrāma girince anı (14) boġazlarsa Şāfiʿī'de sā'ir ḥayevānlar ḳanı gibi gelür, bir de boġazlamaz bayram güni. Ebū Ḥanīfe'de (15) olmaz, bir daḫı bayram güni boġazlamaḳ gerek ḳurbānlıḳ. İmdi bu temettuʿ olan iḥrāmıñ beş şarṭı (16) vardır: **Evvelki** niyyetde ziyāret olan ʿumreyi ḥaccdan evvel yād idüp niyyet itmeli iḥrāma girerken. (17) **İkinci** ʿumre iḥrāmına ḥacc aylarında girmeli evvelki aylarda olmaz. **Üçünci** ʿumresiniñ erkānların tamām (18) itdikde vaṣf olan mes'ele üzre andan ḥacc ide. **Dördünci** Mekke'de ḥacc içün iḥrāma gire dönüp (19) kendi vilāyetiniñ iḥrāma girdigi mīḳāt yerine varmaya. Eger ol yere varup iḥrāma girerse ol (20) temettuʿ olmaz. **Beşinci** bunlar ancaḳ Mekke'de, Beyt'de bulunan üzerinedir anda iḥrām itmeli. Bunlarıñ (21) birisi eksik olursa temettuʿ olmaz zīrā bu temettuʿ ḳurbānı bunlarla vācib olur. Zīrā bu ḳurbān (22) cebrendir. Andan İmām Şāfiʿī yanında boġazlayan andan yemesi cā'iz degildir. Ve Ebū Ḥanīfe didi ki: (23) "Ol ḳurbān (gibi) gibidir cā'izdir andan aña yemesi."

فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ ثَلٰثَةِ اَيَّامٍ فِي الْحَجِّ

(24) "Eger ol ḳurbāna eli yetişmez ise ḥacc eyyāmında üç gün oruç ṭutsun ki ḥaccıñ menāsiklerine (25) meşġūl iken." Baʿżılar didi ki: "ʿArefe gününden iki gün evvel ve ʿarefe güni üç olur." Ve (26) baʿżılar didi ki: "Ḥaccıñ eyyāmında[n] evvel orucı ṭutmaḳ müsteḥabbdır ki ʿarefe güni oruç olmaya (27) eger bayramdan evvel ṭutarsa öyle ide." Ve baʿżılar didi ki: "Bayramıñ evvel gününden ṣoñra üç gün (28) teşrīḳ denilen günleri ṭuta." Bu İmām Mālik ve İmām Aḥmed bin Ḥanbel'iñ ḳavlidir. Ve İmām Şāfiʿī'niñ daḫı (29) bir ḳavlidir. Ve baʿżılar didi ki: "Eyyām-ı teşrīḳden ṣoñra ol orucı ṭuta." Bu İmām Aḥmed'iñ ve İmām (30) Şāfiʿī'niñ ikinci ḳavlidir.

وَسَبْعَةٍ اِذَا رَجَعْتُمْ

Yaʿnī “Vaṭanıñızda ehliñiz yanına vardıḳda (31) üzeriñize ḳalan yedi gün orucı anda ṭutuñ, ḳurbānıñız yerine kāmil olur.” Bu İbn ʿAbbās raḍıyallāhu (32) ʿanhümā ḳavlidir. İmām Şāfiʿī bunı ṭutdı. Eger vilāyetine ehliniñ yanına varmazdan evvel ol yedi (33) güni ṭutarsa Şāfiʿī’de cā’iz degildir. Ve baʿżılar didi ki: “Rucūʿdan murād ḥaccıñ ʿamellerinden tamāmen (34) ḳurtulduḳdan ṣoñra ol yedi güni ṭutmaḳ gerek.” İmdi bu ḳavl üzre ḥaccdan ḳurtulunca ol (35) yedi güni vilāyetine varmadan evvel ṭutmaḳ cā’izdir. İmām Ebū Ḥanīfe bu ḳavli ṭutup öyle emr itdi.

تِلْكَ عَشَرَةٌ كَامِلَةٌ (1) **[92b]**

Yaʿnī “Ol yedi gün ṭutılan oruç ile varır on gün kāmil olur ecr [ü] s̱evābı (2) sizlere ziyāde olmaḳ ile.” Ve baʿżılar didi ki: “Ol yedi gün ile evvelki ṭutılan üç gün oruç varır (3) boġazlanacak ḳurbān yerini ṭutar ve bunı tekrār itmege bāʿiṣ belki ẓann olunur ki evvelki üç gün ṭutılan (4) oruç ol ḳurbān yerine tamāmdır deyü Ḥaḳḳ Teʿālā tekrāren ẕikr itdi ki ol ḳurbānıñ yerine geçen ancaḳ (5) on gün ṭutılan oruçdur.” Zīrā tekrārıñ fā’idesi teʾkīd içündür ʿArablar anı iderler. Ferezdaḳ[527] nām (6) şāʿiriñ bu beyti gibi:

بَيْتٌ[528]: ثَلاَثٌ وَاثْنَتَانِ فَهُنَّ خَمْسٌ / وَسَادِسَةٌ تُمَيِّلُ[529] إِلَى سَهَامٍ

Beyt: Üçüyle (7) hem iki olur bular beş[530]
Ve altıncı ikinci sehme bil eş

[527] Emeviler devrinde eski üslûbu sürdüren üç önemli hiciv şâirinden biridir. Şâirin tam adı Ebû Firâs Hemmâm b. Gâlib b. Sa‘saa et-Temîmî (ö. 114/732)’dir. Yüzü veya alt dudağının somuna benzemesi sebebiyle kendisine bu manâya gelen “Ferezdak” lakabı verilmiş ve bu lakapla meşhûr olmuştur. Detaylı bilgi için bk. Ali Şakir Ergin, “Ferezdak”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/373-375.

[528] Kurtubî, *el-Câmi‘*, 2/403; Hâzin el-Bağdâdî, *Lübâbü’t-te’vîl*, 1/127.

[529] تُمَيِّلُ: تَمِيلُ

[530] Bu şiirin vezni şudur: Mefâ‘îlün mefâ‘îlün fe‘ûlün

Zīrā Ḳur’ān ʿArab dilince indi, ʿArab bir şey tekrār (8) itmede murādı te’kīd itmekdir. Ve baʿżılar didi ki “Ol tekrārlamanıñ fā’idesi el-feẕlekedir ki feẕleke[niñ] maʿnāsı (9) ḥisābı tekmīl itmekdir, evvel ṣayıyı birer birer ṣayar ṣoñra cemʿ idüp فَذٰلِكَتِ الْحِسَابَ dir, yaʿnī ‘Ḥisābı tamām (10) cemʿ itdim bu ḳadardır.’ dimek. Varır mufaṣṣal ve cemʿ ile beyān olur.” Andan Ḥaḳḳ Teʿālā mufaṣṣal beyān idüp (11) ṣoñra cemʿ ile bildirdi ki: {فَصِيَامُ ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ فِي الْحَجِّ وَسَبْعَةٍ إِذَا رَجَعْتُمْ تِلْكَ عَشَرَةٌ كَامِلَةٌ} buyurdı (12) mufaṣṣal ve mücmaʿ. Ve baʿżılar didi ki: “‘Arablar çünki ḥisāb bilmezler idi. Anlar ziyāde açıḳ bellü beyān (13) itmege muḥtāclar idi. Anıñçün Ḥaḳḳ Teʿālā {تِلْكَ عَشَرَةٌ كَامِلَةٌ} buyurdı.” Ve baʿżılar didi ki: “Anıñ lafẓı ḫaberdir lākin (14) maʿnāsı emirdir, yaʿnī on güni tamām oruç ṭutuñ bir gününi eksik itmeyiñ dimekdir.”

ذٰلِكَ لِمَنْ لَمْ يَكُنْ اَهْلُهُ (**15**) حَاضِرِى الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ

Yaʿnī “Bu vaṣf olunan üç ḥükm ifrād ve temettuʿ ve ḳırān, bunlar Mekke ehliniñ (16) üzerine degildir.” Zīrā anlar çıḳup mīḳāt yerlerinde iḥrāma girmezler, anlar yerlerinde girerler. İmdi “حَاضِرِى الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ (17) ehl-i Mekke’dir.” deyü İmām Mālik ḥükm itdi. Ve baʿżılar “Anlar maḫṣūṣ Ḥarem-i Şerīf’iñ ehlidir.” [didi.] Bu Ṭāvus nāmıñ ḳavlidir. (18) Ve İbn Cüreyc “Anlar ʿArefe ve Recīʿ ve Ṣacān ve Naḫle nām yerleriñ ehlidir bunlar Mekke’niñ eṭrāfı olmaġla.” Ve İmām Şāfiʿī (19) “Her vaṭan ki Mekke’den ırāḳlıġı mesāfesi namāzında ḳaṣr lāzım gelmeye anlar Mescidü’l-Ḥarām ehlindendir.” didi. Ve baʿżılar didi ki: (20) “Anlar iḥrāma girecek mīḳāt yerlerinden içerü Mekke ṭarafında olanlar anlar Mescidü’l-Ḥarām ehlidir.” İmdi iḥrāma girecek (21) mīḳāt yerleri anlar; Ẕü’l-Ḥuleyfe Medīne ehliniñ mīḳātı ve el-Cuḥfe Şām ehliniñ mīḳātı ve Ḳarn Necid ehliniñ mīḳātı (22) ve Yelemlem Yemen ehliniñ mīḳātı ve Ẕāt-ı ʿIrḳ ʿIrāḳ’dan gelen ḥācıların mīḳātıdır. İmdi bu yerleriñ ḫalḳıyla anlardan içerü tā (23) Mekke’ye varınca olan yerleriñ ḫalḳı cümle Mescidü’l-Ḥarām ehlinden ṣayılurlar. Ve baʿżılar didi ki: “Üzerlerine cumʿa namāzın Mekke’de (24) ḳılmaḳ lāzım gelenler Mescidü’l-Ḥarām ehlindendir.” İmdi iḥrāmdan

çıḳmaġa ḳurbān lāzım gelenler yā oruç lāzım gelenler anlar (25) ancaḳ eṭrāf [ü] eknāfden çekilüp gelen ḥācılar üzerinedir. Zīrā ehl-i Mekke ister temettuʿ itsün ister muḳārene itsün (26) anlarıñ üzerine ne ḳurbān ve ne bedeli oruç lāzım gelür. Zīrā anıñ üzerine varup mīḳātdan iḥrāma girmek vācib (27) degildir. İmdi temettuʿa iḳdām itmesinde anıñ ḥaccına ḫalel yoḳdur ve ḳurbān vācibdir. Ve aña delīl Buḫārī'niñ taʿalluḳ üzre (28) 'İkrime'den ẕikr itdigi ḥadīṯ andan: قَالَ سُئِلَ ابْن عَبَّاسٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا عَنْ مُتْعَةِ الحَجِّ، فَقَالَ: أَهَلَّ الْمُهَاجِرُونَ، (29) والأَنْصَارُ، وأَزْوَاجُ[531] قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «**اجْعَلُوا إِهْلاَلَكُمْ بِالحَجِّ عُمْرَةً، إِلَّا مَنْ قَلَّدَ الهَدْيَ**» طُفْنَا (30) بالبَيْتِ، وبِالصَّفَا والْمَرْوَةِ، وَأَتَيْنَا النِّسَاءَ، وَلَبِسْنَا الثِّيَابَ، قَالَ: «**مَنْ قَلَّدَ الهَدْيَ، فَإِنَّهُ لاَ يَحِلُّ مِنْ شَيْءٍ**[532] **حَتَّى (31) يَبْلُغَ الهَدْيُ مَحِلَّهُ**» ثُمَّ أَمَرَنَا عَشِيَّةَ التَّرْوِيَةِ أَنْ نُهِلَّ بِالحَجِّ، فَإِذَا فَرَغْنَا مِنَ الْمَنَاسِكِ، جِئْنَا فَطُفْنَا بِالْبَيْتِ، (32) وَبِالصَّفَا وَالْمَرْوَةِ، وَقَدْ تَمَّ حَجُّنَا وَعَلَيْنَا الهَدْيُ، كَمَا قَالَ تَعَالَى: **{فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الهَدْيِ، فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ (33) ثَلاَثَةِ أَيَّامٍ فِي الحَجِّ، وَسَبْعَةٍ إِذَا رَجَعْتُمْ}** فِي أَمْصَارِكُمْ، وَالشَّاةُ تَجْزِي، فَجَمَعُوا بَيْنَ النُّسُكَيْنِ[533] فِي عَامٍ، بَيْنَ (34) الحَجِّ وَالعُمْرَةِ، فَإِنَّ اللَّهَ نَزَّلَهُ[534] فِي كِتَابِهِ، فَاسَنَّهُ[535] نَبِيُّهُ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَأَبَاحَهُ لِلنَّاسِ غَيْرَ أَهْلِ مَكَّةَ قَالَ اللَّهُ (35) تَعَالَى: **{ذَلِكَ لِمَنْ لَمْ يَكُنْ أَهْلُهُ حَاضِرِي المَسْجِدِ الحَرَامِ}**.[536] Yaʿnī "'İkrime didi ki: İbn ʿAbbās ḥażretlerinden müt'a olan **[93ª]** (1) ḥaccı su'āl itdiler, buyurdı ki: Muhācirīn ile enṣār ve zevceleri çıḳup ḥacca ve ʿumreye niyyet ile iḥrāma girüp (2) Mekke'ye geldiler Ḥażret-i Resūl buyurdı ki: «İḥrāmıñızı ʿumre ile ḥacca niyyet idiñ lākin çıḳmaġa ḳurbānı ḥāżır baġlu (3) dursun.» Andan bizler Beyt'i ṭavāf itdik ve Ṣafā ile Merve arasında saʿy itdik, ʿumreniñ erkānın tamām (4) itdigimizde iḥrāmdan çıḳup urbalarımızı giydik ve ḳarılarımıza yanaşdıḳ. Andan buyurdı ki: «Ḳurbānı baġlamayan (5) iḥrāmdan çıḳmaz tā ḳurbān yerine varmayınca.» Andan ḥaccıñ eyyāmınıñ evvel gicesi gelince bizlere emr itdi ki ḥacca telbiyye (6) idiniñ ve menāsikini itmege başlayıñ. Bizler de başladıḳ ḥaccıñ menāsiklerin edā itmege, tamām cümle menāsikin edā (7) idüp ḳurtulduḳ,

[531] Hadis metninde "النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي حَجَّةِ الوَدَاعِ، وَأَهْلَلْنَا، فَلَمَّا قَدِمْنَا مَكَّةَ" ilâvesi vardır.

[532] لاَ يَحِلُّ لَهُ :**لاَ يَحِلُّ مِنْ شَيْءٍ**

[533] فَجَمَعُوا نُسُكَيْنِ :**فَجَمَعُوا بَيْنَ النُّسُكَيْنِ**

[534] أَنْزَلَهُ :**نَزَّلَهُ**

[535] وَسَنَّهُ :**فَاسَنَّهُ**

[536] Buhârî, "Hac", 37.

dönüp gelüp Beyt'i ṭavāf itdik ve Ṣafā ile Merve arasında saʿy itdik, ḥaccımız tamām (8) oldı. Lākin ʿumremiz tamām olmaġa üzerimiz[e] ḳurbān ḳaldı. Anı da edā iden idüp ʿumresi tamām oldı. Aṣlından ḳurbāna (9) ḳudreti olmayan iḥrāmda ḳaldı tā tāmm idince ḥaccını. Ve çıḳan faḳīr orucun ṭutup ol da ʿumresin tamām itdi. Andan (10) Ḥaḳḳ Teʿālā {فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ} āyetiyle beyān itdikdeki ḳurbāndan āsān olan ḳoyundur. Olmayana üç gün anda oruç (11) ṭutmaġa ve yedi gün dönüp herkes vilāyetine girdikde oruç ṭutmaġa emr idince bir senede ḥacc ile ʿumre olan (12) iki nüsüki edāsın Ḳurʾān'ında indirüp farż itdi. Ve Peyġamberi ṣallallāhu ʿaleyhi ve sellem daḫı sünnet itdi. Ve ḳamu ḫalḳa (13) mübāḥ itdi. Ehl-i Mekke'den ġayr bu āyet ile anlara bunı emr itmedi ki {ذٰلِكَ لِمَنْ لَمْ يَكُنْ أَهْلُهُ حَاضِرِي الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ} (14) deyü." İmdi Ḥumeydī nām "Bu ḥadīṯde ziyādelik var." didi, ve Ebū Mesʿūd ed-Dımeşḳī "Bu ḥadīṯ ʿazīzdir, azdır (15) zīrā Müslim bin Ḥaccāc'ıñ yanından ġayrıda bulmadım ve *Ṣaḥīḥ*'inde ẕikr itmedi zīrā kendi ʿİkrime'den ḥadīṯ rivāyet (16) itmedügi içün, ancaḳ benim bildigim anı Buḫārī Müslim'den aldı." didi.[537]

وَاتَّقُوا اللهَ

Yaʿnī "Ḥaḳḳ Teʿālā sizleriñ (17) üzerine ḥaccda ve ġayrıda farż itdügüni ḥıfẓ idüp edāsına saʿy idiñ ve nehy itdügünden ṣaḳınup (18) ıraġ oluñ."

وَاعْلَمُوا اَنَّ اللهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ

Yaʿnī "Biliñiz ki Ḥaḳḳ Teʿālā emr itdügüne muḫālefet idüp (19) ve ḥudūdlarını ẕelīl ṭutup nehy itdigi maʿāṣīye mürtekib olanlara Ḥaḳḳ Teʿālā'nıñ ʿaẕābı ġāyet ḳavīdir."

Bakara 197

اَلْحَجُّ اَشْهُرٌ مَعْلُومَاتٌ (**20**)

[537] Humeydî, *el-Cem' beyne's-Sahîhayn*, 2/112 (No. 1173).

Yaʿnī “Ḥaccıñ ayları bellü bilinür aylardır.” Ve anlar Şevvāl ve Ẕi’l-ḳaʿde ve (21) Ẕi’l-ḥicce ayınıñ onuncı gicesi fecr açılınca ḳadardır. Ḳurbān Bayramı güni ḥacc aylarından degildir. Bu ḳavl ʿAbdullāh (22) bin Mesʿūd ve Cābir bin ʿAbdillāh ve ʿAbdullāh ibn Zübeyr ve tābiʿīnden el-Ḥasan ve İbn Sīrīn ve eş-Şaʿbī bunlarıñ (23) ḳavlidir. Ve andan eş-Şaʿbī ve eş-Şevrī ve Ebī Şevr ve andan İmām Şāfiʿī ve aña muvāfıḳ olanlarıñ ḥücceti: “Bunlardan ki (24) Ḳurbān Bayramı gicesinde fecrü’ṣ-ṣānī açıldıḳda ḥaccıñ vaḳti geçer lākin ʿibādet geçmez vaḳti bāḳī olmaġla.” Bundan bayram (25) güni ḥacc aylarından olmadıġın delālet ider. Zīrā ol günde ḥaccıñ iḥrāmı olmadıġı daḫı delīldir, iḥrāmda durmaḳ (26) cāʾiz degildir. Andan ṣoñra gelen aylar daḫı ḥacc aylarından degildir. Andan İbn ʿAbbās raḍıyallāhu ʿanhümā: (27) أَشْهُرُ الْحَجِّ شَوَّالٌ وَذُو القَعْدَةِ وعَشْرُ لَيالٍ مِن ذِي الحِجَّةِ آخِرُها يَوْمَ النَّحْرِ buyurdı, yaʿnī “Ḥacc ayları Şevvāl ve Ẕü’l-ḳaʿde ve Ẕi’l-ḥicce (28) ayınıñ onuncı gicesidir, Ḳurbān Bayramı güni āḫiridir.” Ve bu ḳavli İbn ʿÖmer ve ʿUrve bin ez-Zübeyr ve ʿAṭā ve Ṭāvus (29) ve en-Neḫaʿī ve Ḳatāde ve Mekḥūl ve eḍ-Ḍaḥḥāk ve es-Süddī ve Ebū Ḥanīfe ṭutdılar. Ve Aḥmed bin Ḥanbel’iñ daḫı bir rivāyetidir. (30) Ve bu ḳavliñ ḥücceti: “Ḳurbān Bayramı güni ḥaccıñ ekberidir ki anda olan ṭavāf-ı ifāża bāḳī erkānları kesüp anıñ (31) ile ḥacc tamām olur ḥaccıñ erkānları.” Ve baʿżılar didi ki: “Ḥaccıñ ayları Şevvāl ve Ẕü’l-ḳaʿde ve Ẕi’l-ḥicce ayı tamāmıyladır.” (32) Bu İbn ʿÖmer’iñ rivāyetidir ve anı Zührī daḫı didi ve İmām Mālik’iñ bir rivāyeti daḫı budur. Ve bu ḳavliñ ḥücceti çünki (33) Ḥaḳḳ Teʿālā أَشْهُرُ الحَجِّ deyü cemʿ lafẓı ile buyurdı. Andan cemʿ-i muṭlaḳıñ eḳalli üç olur çünki evvelini أَشْهُرُ ile (34) olunca üç ay kāmildir deyü ḥüccet itdiler. **Eger dinürse ki:** Bunda işkāl [ü] şübhe ʿārıż oldı zīrā Ḥaḳḳ Teʿālā (35) bu āyetden evvel [538]{يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْأَهِلَّةِ قُلْ هِيَ مَوَاقِيتُ لِلنَّاسِ وَالْحَجِّ} buyurdı, andan ḳamu ayları ḥaccıñ vaḳtlerinden itdi **[93ᵇ]** (1) bunda ayırup üç ay itdi bāʿiṣi nedir? **Ḫāzin dir ki:** Ḥaḳḳ Teʿālāʾnıñ مَوَاقِيتُ لِلنَّاسِ وَالْحَجِّ buyurması (2)

[538] Nâkıs iktibas. “**Sana, hilâlleri soruyorlar. De ki: “Onlar, insanlar ve hac için vakit ölçüleridir.** İyilik, evlere arkalarından girmeniz değildir. Ama iyi davranış, takva sahibi (Allah’a karşı gelmekten sakınan) insanın davranışıdır. Evlere kapılarından girin. Allah’a karşı gelmekten sakının ki kurtuluşa eresiniz.”, el-Bakara 2/189.

ol ʿumūmendir ve bu āyetde اَشْهُرٌ مَعْلُومَاتٌ deyü maḫṣūṣ itdi. İmdi maḫṣūṣ olan ʿumūmdan (3) muḳaddemdir. Ve baʿżılar didi ki: "Evvelki āyet ittibāʿla geldi rumūz ile ve bu āyet ancaḳ anı beyān ile (4) geldi." **Eger dinürse ki:** اَشْهُرُ الحَجِّ cemʿ üzre geldi. Ol ise ḥaccıñ ayları iki ay on gice (5) ve Ebū Ḥanīfe yanında iki ay on gündür bunuñ vechi nedir? **Ḫāzin dir ki:** Cemʿ lafẓı birden (6) yuḳarı ne ḳadar olursa müşterek olur. Aña delīl ḳavlühū teʿālā: [539]{فَقَدْ صَغَتْ قُلُوبُكُمَا} (7) gibi bunda قُلُوبُ cemʿ ve muḫāṭablar ikidir. Ve baʿżılar didi ki: "Baʿż ay ḳamu aylar menzilinde (8) olmaḳ üzre indi. Zīrā ʿArab dir ki رَأَيْتُكَ سَنَةَ كَذَا yaʿnī 'Seni böyle bir yılda gördüm.' Ol ise (9) anı gördügi yılıñ bir sāʿatinde gördi. Ol āyet daḫı bu miṣillidir." Ve üçünci ḳavle şekl lāzım degildir. (10) Anlar üç ay kāmil diyenler Şevvāl, Ẕi'l-ḳaʿde, Ẕi'l-ḥicce kāmil cemʿ olur.

فَمَنْ فَرَضَ فِيهِنَّ الْحَجَّ

Yaʿnī (11) "Ol ḥacc aylarında her kimiñ üzerine ḥacc itmek lāzım gelürse ve kendi nefsine ḥacc itmegi ilzām iderse." Ki ol (12) fiʿli itmege mübāşeret itmekdir. Andan ol fiʿli itmede iḫtilāf itdiler. İmām Şāfiʿī "İḥrām aña bend olur hemān (13) ḥacca niyyet itdigi ile telbiyye itmege ḥācet degildir. Anıñ vech[i] ḥaccıñ farżından ʿibāret ancaḳ niyyetdir. Bundan hemān (14) ḥacca niyyet itdigi ile ol niyyet kifāyetdir ġayra ḥācet degildir." didi. Ve Ebū Ḥanīfe [didi ki:] "Mücerred niyyet ile iḥrāma şürūʿ (15) kifāyet itmez tā aña telbiyye ve ḳurbānı sürmeyince ṣaḥīḥ olmaz. Ve anıñ vechi budur ki ḥacc bir ʿibādetdir anıñ içinde (16) itmesi ḥelāl ve ḥarām fiʿller vardır. Elbetde niyyete ol ḥelāl olan fiʿllerden bir şey ḳatmayınca iḥrāma girmek (17) gerek ḳurbān kesmek gibi zīrā namāz gibidir. Nedenkim namāzıñ niyyetinde ḳıbleye istiḳbāl ve imāma uymaġı yād itmeyince (18) olmadıġı gibidir. Ve bu āyetde delīl iḥrām ancaḳ ḥacc aylarında niyyeti ile bend olunur ġayr aylarda olmaz dimekdir."

[539] Nâkıs iktibas. "(Ey peygamber'in eşleri!) Eğer siz ikiniz Allah'a tövbe ederseniz, ne iyi. **Çünkü kalpleriniz kaydı.** Eğer Peygamber'e karşı birbirinize arka çıkarsanız bilin ki Allah onun yardımcısıdır, Cebrail de, salih mü'minler de. Bunlardan sonra melekler de ona arka çıkarlar.", et-Tahrîm 66/4.

(19) Ve bu İbn ʿAbbās raḍıyallāhu ʿanhümā ḳavlidir. Ve añа İmām Şāfiʿī ve İmām Aḥmed ve İsḥāḳ ẕāhib oldılar "Ḥaḳḳ Teʿālā (20) ḥaccıñ farżını ancaḳ bu aylarda maḫṣūṣ itdi. Eger ġayr aylarda ʿaḳd olursa bu maḫṣūṣluġun ne vechi (21) ve ne fāʾidesi olur." didiler. Ve İmām Mālik ve İmām Ebū Ḥanīfe ve eṣ-Ṣevrī "Ḥacc ile iḥrāmı niyyeti yılıñ ḳamu aylarında (22) bend olunur." didiler. "Ve anıñ vechi zīrā iḥrām ḥacc itmege ilzām olmaḳdır, anıñ taḳdīmi cāʾizdir kişi bir şeye neẕr (23) itmesi gibi zīrā Ḥaḳḳ Teʿālā cemīʿ-i ayları ḥacca vaḳtler eyledi [540]{مَوَاقِيتُ لِلْحَجِّ} buyurması ile."

فَلَا رَفَثَ

Yaʿnī "Ḥaccda (24) cimāʿ itmek olmaz." Zīrā İbn ʿAbbās raḍıyallāhu ʿanhümā "**رَفَث** cimāʿdır." buyurdı. Ve andan bir rivāyetde: "Ḳarılarla cilve ve (25) anlarıñ şīve [vü] nāz itmeleridir ve öpmekdir ve işāret itmekdir ḳaş göz ile ve ḳarılara fāḥiş, edebsiz söz söylemekdir (26) cimāʿa müteʿalliḳ olmaḳ ile." Bu ḳavl üzre ḳarılar ḥāżır degil iken fāḥiş sözler söylemek rafeṣ olmadı. Andan Benī ʿAbs (27) ḳabīlesinden Ḥuṣayn bin Ḳays nām kimesne devesin türkī ile sürerken ḳuyruġun ṭutup bu beyti söyledi:

بَيْتٌ[541]: (28) وَهُنَّ يَمْشِينَ بِنَا هَمِيسَا / وَإِنْ يَصُدُ[قِ] الطَّيْرُ نِيكَ كَمِيسَا[542]

Beyt[543]**:** Sinerek gizli yürür ki ḳarılar avlıya bizi[544]

---

[540] Nâkıs iktibas. "Sana, hilâlleri soruyorlar. De ki: "Onlar, insanlar ve **hac için vakit ölçüleridir.** İyilik, evlere arkalarından girmeniz değildir. Ama iyi davranış, takva sahibi (Allah'a karşı gelmekten sakınan) insanın davranışıdır. Evlere kapılarından girin. Allah'a karşı gelmekten sakının ki kurtuluşa eresiniz.", el-Bakara 2/189.

[541] Beyhakî, *Ma'rifetü's-sünen*, 7/188 (No. 9759); Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/230.

[542] **نِيكَ كَمِيسَا**: نَبِكْ لَمِيسَا

[543] Zemahşerî ve Kurtubî'nin tefsîrlerinde, bu beyti Husayn b. Kays'ın değil İbn Abbâs'ın ihramlıyken söylediği bilgisi bulunmaktadır. Hâzin'de de aynı bilgiler mevcuttur. Bk. Hâzin el-Bağdâdî, *Lübâbü't-te'vîl*, 1/129; Sülün, *Keşşâf Tefsiri*, 1/622; Kurtubî, *el-Câmiu li-ahkâmi'l-Kur'ân*, çev. M. Beşir Eryarsoy, 3/89.

[544] Bu şiirin vezni şudur: Fe'îlâtün fe'îlâtün fe'îlâtün fe'îlâtün

(29) Çu ḳuş avlar gibi sen de Kemīs[545]'i (…) ṭutup sözi

Neşr: Kemīs bir ḳarı adıdır, bundan murād iḥrāmda iken sen cimāʿ (30) elfāẓlarından söylemeden ve öpmeden ise hemān varsıñ birden iḥrāmıñ fāsid olsun. Ve Ḥaḳḳ Teʿālā'nıñ فَلَا رَفَثَ buyurması (31) cimāʿdan nehy itmege iḥtimāl olunur ve edebsiz cimāʿa müteʿalliḳ sözlerden nehy itmege daḫı iḥtimāl olunur. Zīrā baʿżılar "Rafeş (32) edebsiz ve ḥayāsızlıḳ ve bed, çirkin olan sözlerdir." didi. Añа delīl: قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «**إِنْ كَانَ** (**33**) **يَوْمُ صَوْمِ أَحَدِكُمْ فَلَا يَرْفُثْ يَوْمَئِذٍ وَلَا يَصْخَبْ**»[546] Yaʿnī Ḥażret-i Resūl buyurdı ki: «Biriñiz oruç ṭutduġı gün (34) ol günde ol kişi ne edebsiz, fāḥiş sözler söyler ve ne ḳurı ġavġā ile çaġırup baġırır.»

وَلَا فُسُوقَ

(35) Yaʿnī "Ḥaccda ve iḥrāmda ṭāʿatdan ḫāric fısḳ [u] fücūr olmaz." Andan İbn ʿAbbās raḍıyallāhu ʿanhümā buyurdı ki: "Ol cümle **[94ª]** (1) maʿāṣīleri terk itmekdir." Ve ol Ṭāvus ve el-Ḥasan ve Saʿīd bin Cübeyr ve Ḳatāde ve ez-Zührī ve Rebīʿ ve el-Ḳuraẓī bunları[n] (2) ḳamusunuñ ḳavlidir. Ve yine İbn ʿAbbās ḥażretleri buyurdı ki: "**فُسُوقَ** iḥrāmda olan av ṭutmadan, öldürmeden ve ṭırnaḳ (3) kesmeden ve tırāş olmadan ve ṣaç ṭaramadan bunlar gibi olanı itmesi ḥarām olanlardır." Ve baʿżılar didi ki: "Ol (4) sögüşmekdir ve ḫalḳa yaramaz laḳab ṭaḳmaḳdır ve töhmet itmekdir." Andan Müslim ile Buḫārī'de Ebī Hüreyre'den ḥadīṣ: (5) قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: «**مَنْ حَجَّ**[547] **وَلَمْ يَرْفُثْ، وَلَمْ يَفْسُقْ، رَجَعَ كَيَوْمِ وَلَدَتْهُ أُمُّهُ**»[548] (6) Yaʿnī didi ki: İşitdim Ḥażret-i Resūl buyurur: «Her kim zinā

[545] Kaynaklarda Lemîs şeklinde geçmektedir. Lemîs, İbn Abbâs'ın hanımıdır. Bk. Sülün, *Keşşâf Tefsiri*, 1/622.
[546] Bk. Müslim, "Sıyâm", 163; Buhârî, "Savm", 9; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 43/186 (No. 26069).
[547] Hadis metninde "لِلَّهِ" ilâvesi vardır.
[548] Buhârî, "Hac", 4; Beyhakî, *Şu'abü'l-îmân*, 6/6 (No. 3794).

itmeden ve fısḳ [u] fücūr itmeden ḥacc iderse günāhlarından (7) anasından ṭoġduġı gün gibi olmaġa döne.»

وَلَا جِدَالَ فِي الْحَجِّ

Yaʿnī̇ “Ḥaccda mücādele ve ʿināḍ ve şekk itmek yoḳdur.” (8) Ve İbn ʿAbbās buyurdı ki: “Ol birisi biriyle bir şey içün ġavġā ve ḫuṣūmet idüp buġż [u] kī̇n ṭutmaḳdır.” Ve baʿżılar (9) didi ki: “Ol birisi birine ḥacc bugündür dir ol birisi yoḳ yarındır dir, aralarında mücādele düşmekdir.” Ve baʿżılar didi ki: (10) “Ol Ḥaccetü’l-Vedāʿ’da Ḥażret-i Resūl ṣallallāhu ʿaleyhi ve sellem: «أَحْرِمُوا بِالْحَجِّ[549] اجْعَلُوا إِهْلاَلَكُمْ بِالحَجِّ عُمْرَةً، إِلَّا مَنْ (11) قَلَّدَ الهَدْيَ»[550] Yaʿnī̇ «İḥrāma ḥacc içün giriñ ammā niyyetiñiz ʿumre yaʿnī̇ Beytullāh[’ı] evvel ziyāret itmek ola lākin ḳurbānı (12) ḥāżırlayıñ.» buyurdı. Dönüp anlar didiler: “Biz nice ʿumre idelim ḥacca çıḳdıġımız duyulup bize ḥācı didiler deyü (13) itdikleri mücādeledir.” Ve baʿżılar didi ki: “Ol cidāl cāhiliyyet eyyāmında ḫalḳıñ baʿżısı ʿArafāt’da ve baʿżısı (14) Müzdelife’de vaḳfeye durur idi ve baʿżısı Ẕi’l-ḳaʿde ayında ḥacc iderdi ve baʿżısı Ẕü’l-ḥicce ayında ḥacc iderdi. (15) Herkes benim itdigim seniñ itdigiñden ṭoġrı ve efḍaldir deyü birbirleriyle itdikleri nizāʿdır.” Andan Ḥaḳḳ Teʿālā (16) ḫaber virüp buyurdı ki: {وَلَا جِدَالَ فِي الْحَجِّ} Yaʿnī̇ ḥaccıñ umūrı ḳarār buldı Ḥażret-i Resūl ṣallallāhu ʿaleyhi ve sellemiñ (17) itdigi gibidir, bundan ṣoñra bir daḫı anıñ itdiginden ḫilāf fiʿl olmaz. Andan Ḥażret-i Resūl ṣallallāhu ʿaleyhi (18) ve sellem: قَالَ: «أَلَا[551] إِنَّ الزَّمَانَ قَدِ اسْتَدَارَ كَهَيْئَتِهِ يَوْمَ خَلَقَ اللَّهُ السَّمٰوَاتِ وَالأَرْضَ»[552] Yaʿnī̇ Ḥażret-i Resūl buyurdı ki: (19) «Bundan böyle zamān yeriñ, gögüñ ḫalḳ olduġı gün heyʾetine döndi ḥaccıñ ṣıḥḥati ile.» Ve baʿżılar didi ki: (20) “Yaʿnī̇ ḥacc Ẕi’l-ḥicce ayında olduġuna şekk yoḳdur. Cāhiliyyetiñ itdikleri nesʾī̇[553] baṭṭāl oldı dimekdir.” Ve baʿżılar (21) didi ki: “Bu āyetiñ ẓāhiri ḫaberdir lākin maʿnāsı

[549] Hadis metninde “أَحْرِمُوا بِالْحَجِّ” ifâdesi bulunmamaktadır.
[550] Buhârî, “Hac”, 37.
[551] Hadis metninde “أَلَا” ifâdesi bulunmamaktadır.
[552] Buhârî, “Tefsîrü’l-Kur’ân”, 150; Müslim, “Kasâme”, 29; Ebû Dâvûd, “Menâsik”, 67.
[553] Metnin aslında bu kelime sehven “nesī” olarak yazılmıştır.

nehy itmekdir, yaʿnī ʻḤaccda ne cimāʿ idiñ ve ne fısḳ [u] fücūr idiñ (22) ve ne nizāʿ [u] mücādele idiñ.ʼ deyü nehy itmekdir ve anlardan ictināb itmege emr itmekdir. Gerçi anlardan ictināb (23) itmek her zamān vācibdir lākin ḥaccda itmeleri evlā ve aʿlā olur. Zīrā cimāʿ ve fısḳ [u] fücūr ve nizāʿ ḥaccda (24) ġayr yerden günāhı ziyādedir."

وَمَا تَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ يَعْلَمْهُ اللهُ

Yaʿnī "İtdigiz aʿmāl-i ḫayrıñ ḳamusı (25) Ḥaḳḳ Teʿālāʼya maʿlūm, bir ʿameliñiz andan gizli degildir." Ve sizlere itdigiñiz ʿamel-i ḫayrıñ ecr [ü] ṣevābını ancaḳ (26) viren Haḳḳ Teʿālāʼdır. Çünki anları evvel şerrden nehy eyledi dönüp ḳamuyı aʿmāl-i ḫayr itmege ḳandırdı, (27) nehy itdigi şirk ʿaḳabince anı yād itdi. Ol fāḥiş, edebsiz sözler yerine güzel duʿālar ve ḫayrlu sözler (28) söyleyeler ve fısḳ [u] fücūruñ yerine ʿibādet [ü] ṭāʿat ideler ve nizāʿ u mücādele yerine güzel ḫūy ile (29) iṭāʿat ve mülāyimliḳ ideler. Zīrā fiʿlüʼl-ḫayrdan murād nefsleri şerrlerden bend idüp tā kendide (30) aʿmāl-i şerrden bir şey bulunmayınca ḳadar saʿy itmekdir. Ve baʿżılar didi ki: "Ḥaḳḳ Teʿālā cemīʿ-i ʿibādınıñ itdigi (31) ḫayrı ve şerri bilür iken anı yād itmesinden fāʾide oldur ki çünki Teʿālā ḳulunuñ kendiye her güne (32) iṭāʿat üzre olduġun bilür ve görür iken ol ḳulı ḫayr üzre olmasın bildirüp āşikāre (33) ider ki ḳul ḳulluġunda ziyādelige saʿy itmesi içün ve bir ḳulunı şerre mürtekib olduġun bilüp (34) anı gizleyüp setr ider ki ol maʿṣiyete irtikābı ziyāde cezāya müstaḥaḳḳ ola." Nedenkim niçe defʿa nehy (35) eyledi emrine iṭāʿat itmedi. İmdi dünyā yüzünde ḳullarına böyle iḥsān iden Mevlā yarın ḳıyāmetde **[94ᵇ]** (1) ne güne iḥsān u kerem idecegi maʿlūmdur ki ol erḥamüʼr-rāḥimīn ve ekremüʼl-ekremīndir.

وَتَزَوَّدُوا فَإِنَّ خَيْرَ (2) الزَّادِ التَّقْوٰى

Yaʿnī "İlerü, varacaḳ yeriñize yolda yemege zād [ü] ẕaḫīre alıñ ḥāżırlık, ʿibādet ve ḳulluḳ (3) ile ve Ḥaḳḳ Teʿālāʼnıñ iḥsānın ümīd ile ve ʿaẕābından ḳorḫup nehy itdiginden berī olmaḳ ile. Zīrā böyle (4) taḳvā itmeñizden ziyāde sizlere

ḫayrlu zād yoḳdur.” Zīrā insān dünyāda bir yola girer elbet aña yolda (5) yiyecek ẕaḫīre lāzımdır ki yemekden, içmekden ve binekden tedārik ider yola çıḳmazdan bir müddet evvel. İmdi dünyādan (6) āḫirete giderken daḫı yolda aña zād lāzımdır. İmdi anıñ ẕaḫīresi taḳvādır ki Ḥaḳḳ Teʿālā’nıñ emr itdigine (7) iṭāʿat ile ʿamel idüp ve nehy itdiginden, ʿaẕābından ḥıfẓ olmaḳ içün ictināb itmekdir. Zīrā bu siziñ (8) dünyāda yola gitmek içün ḥāżırladıġıñız zād [ü] ẕaḫīreden sizlere ḫayrludur. Ol dünyā zād [ü] ẕaḫīresi (9) sizleri nefsiñ murādına ve şehevātına irdirir. Ve bu āḫiret ẕaḫīresi sizleri āḫiretde dā’im olan (10) naʿīme irişdirir. Bu maʿnādan Aʿşā[554] nām şāʿiriñ bu rubāʿīsi:

رُبَاعِي[555]: إِذَا أَنْتَ لَمْ تَرْحَلْ بِزَادٍ مِنَ التُّقَى / (11) وَلاقَيْتَ بَعْدَ الْمَوْتِ مَنْ قَدْ تَزَوَّدَا

نَدِمْتَ عَلَى أَنْ لَا تَكُونَ كَمِثْلِهِ / وَأَنَّكَ لَمْ تُرْصِدْ إِذَا[556] كَانَ (12) أَرْصَدَا

Rubāʿī: Eger göçer iseñ taḳvā idinmeden yoluña zād[557]
Ölümde anı zād idenleri hep bulasın ābād
(13) Anıñveş ölmemek içün olasın ġāyet[e] nādim
Anıñ ḥāżırladıġından ḥāżırlamadıñ ey berbād

Neşr: Bu āyet (14) Yemen ehlinden bir fırḳa ḫalḳa indi zīrā anlar ḥacca zād [ü] ẕaḫīresiz gelürler idi biz ehl-i tevekkülüz deyü, (ve) (15) ve dirlerdi ki: “Bizler Rabb’imiziñ beytini ziyāret idiyoruz bizleri yedirüp içürmez mi?” Ḳaçan Mekke’ye gelseler (16) dolaşup ḫalḳdan dilenürler idi. Ve ḥālleri darlandıḳda çalup yaġmā idüp ve ḳapup ve ẓorla (17) ġāfil bulduḳlarından alup fesād iderler idi. Ḥaḳḳ Teʿālā anlara bu āyeti indirdi ki diledigiz yere varmaġa zād [ü] (18) ẕaḫīre peydāh idüp andan varıñ ḫalḳdan dilenmeden elleriñizi anıñla

---

554 Câhiliye devri şâirlerinden biridir. Şâirin tam adı Ebû Basîr Meymûn b. Kays b. Cendel el-Bekrî (ö. 7/629 [?])’dir. Gözündeki görme zayıflığı sebebiyle kendisine bu manâya gelen “Aʿşâ” lakabı verilmiş ve bu lakapla meşhûr olmuştur. Aʿşâ adlı şâirlerden ayırmak için kendisine el-Aʿşâ el-Ekber denilmiştir. Detaylı bilgi için bk. Tülücü, “AʿŞÂ, Meymûn b. Kays”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/544-545.

555 Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtîhu’l-gayb*, 5/321; ʿÂnî, *Beyânü’l-meʿânî*, 5/152; Hâzin el-Bağdâdî, *Lübâbü’t-teʾvîl*, 1/130. Şiirin tamamı için bk. Aldiwan, (Erişim 13 Ekim 2022).

556 كَمَا :إِذَا

557 Bu şiirin vezni şudur: Mefâʿîlün mefâʿîlün mefâʿîlün mefâʿîlün

menʿ idiñ ve anlardan iḥsān dilemede (19) ġāyet anlara ṣaḳīllik itmeyiñ. Bu dünyā maʿīşetinde zād [ü] ẕaḫīre idinmeñize tenbellik idüp ḥayāsızlıḳ ile (20) geçiniyorsuñuz, bunlardan berī olup taḳvāya uymañız sizlere ḫayrludur ki rızḳıñız āsān iḥsān ider (21) Cenāb-ı Bārī deyü tenbīh indi.

وَاتَّقُونِ يَا أُولُوا الْأَلْبَابِ

Yaʿnī "Ey ḥaḳā'iḳ-ı umūrı bilür ʿaḳl-ı (22) dānālar! Benim ʿaẕābımdan ḳorḫup kendiñizi ḥıfẓ itmek içün taḳvām ile meşġūl oluñ." Bunda Ḥaḳḳ (23) celle ve ʿalānıñ kemāl-i aẓametini idrāk itmege tenbīh vardır.

Bakara 198

لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ اَنْ تَبْتَغُوا فَضْلًا (**24**) مِنْ رَبِّكُمْ

Yaʿnī "Sizlere ḥarac ve günāh yoḳdur ki Rabb'iñiz rızḳ ve nefʿ dilemeñizde ve ticāretiñizde ḥaḳḳdan (25) ḳazanmañız dilemekde bir żarar yoḳdur." Buḫārī'de İbn ʿAbbās raḍıyallāhu ʿanhümādan rivāyet ki: «Cāhiliyyet eyyāmında (26) ʿUkāẓ ve Mücenne cīmiñ feth u kesr ile ve Ẕevi'l-mecāz her biri bir pāzārdurur mevsim idi bizim panāyır[558] didigimiz, (27) ḫalḳ anlara gidüp ticāret ile alışveriş iderler idi. Ḳaçan ki İslām geldi ḫalḳ o pāzārlara (28) varmadan çekindiler Ḥaḳḳ Teʿālā bu āyeti indirdi ki çekinmeyiñ ticāret ile Ḥaḳḳ'dan rızḳıñızı dilemede sizlere (29) bir günāh ve żarar ve nehy yoḳdur.»[559] Ve İbn ʿAbbās "{اَنْ تَبْتَغُوا فَضْلًا مِنْ رَبِّكُمْ} Ḥacc eyyāmında daḫı ḥuccāc ile alup (30) ṣatup rızḳıñızı Ḥaḳḳ'dan dilemede bir żarar [u] be's yoḳdur." tefsīr itdi. İmdi ʿUkāẓ Ṭā'if ile Naḫle (31) nām yeriñ arasındaki ṣaḥrāda ḳurılur bir pāzār idi, Ẕi'l-ḳaʿde ayınıñ evvelinde ḳurılur yigirmisinde ḳalḳup (32) dağılup Mücenne nām yere gelürler ki ʿArafāt'a yaḳın anda Ẕi'l-ḳaʿde'niñ yigirmisinden ḳurılur Ẕi'l-ḥicce'niñ (33) sekizine ḳadar on sekiz pāzār ḳurılur, ʿarefe gününden bir gün evvel ʿArafāt'a gelürler idi. Ve Ẕevi'l-Mecāz ʿAraṣta

[558] Metnin aslında bu kelime "panā'ir" olarak yazılmıştır.
[559] Buhârî, "Büyû'", 35.

(34) nām yeriñ ḳurbunda ḳurılur pāzār panāyırdır. Ve Ebī Ümāme et-Teymī didi ki: "Ben bu pāzārlara ḥayevān kirālar (35) kirācı idim ve ḫalḳ baña dirlerdi ki: 'Seniñ ḥaccıñ yoḳdur.' Bir gün İbn ʿÖmer'e rast geldim aña didim ki: 'Yā **[95ᵃ]** (1) Ebā ʿAbdirraḥmān ben pāzārlara kirālar bir kirācı kişiyim.' Ḫalḳ bañā dirler ki: 'Seniñ ḥaccıñ yoḳdur.' İbn ʿÖmer baña buyurdı ki: 'İḥrāma (2) girmez misiñ ve telbiyye itmez misiñ ve ʿArafāt'dan ḫalḳıñ döndigi yerden dönmez misiñ ve cemre atmaz mısıñ?' Ben didim ki: 'Belā, (3) ben bunlarıñ ḳamusunı iderim.' Buyurdı ki: 'Seniñ ḥaccıñ vardır kāmil.' Ve bir kişi gelüp Ḥażret-i Resūl ṣallallāhu ʿaleyhi ve selleme (4) bunuñ suʾāli gibi ol daḫı ṣordı. Ḥażret-i Resūl aña ṣuṣdı, cevāb virmedi tā bu āyet indi: **{لَيْسَ عَلَيْكُمْ (5) جُنَاحٌ اَنْ تَبْتَغُوا فَضْلًا مِنْ رَبِّكُمْ}** Ḥażret-i Resūl gönderüp anı getürüp āyeti aña oḳudı."[560] Bunı (6) Ebū Dāvūd ve Tirmiẕī ẕikr itdi. Ve baʿż ʿulemālar didi ki: "Eger ticāretden menāsik-i ḥaccdan şey eksik olmaḳ düşerse (7) ol terki mübāḥ olan ticāretdendir. Zīrā kişi ʿibādet mücerred olmaḳ gerek, bir şey ile meşġūl olmamalı. Andan ticāretsiz (8) olan ḥacc efḍaldir."

فَاِذَا اَفَضْتُمْ مِنْ عَرَفَاتٍ

Yaʿnī "Ḳaçan ki ʿArafāt'dan segirderek cümleñiz döndükde." (9) **عَرَفَاتٍ** cemʿ-i ʿarefedir. Anıñla tesmiye olundı isterse kendi bir faṣla yer olsun zīrā ol yerde olan yerleriñ her (10) biri ʿarefe tesmiye olundı, ol yerleriñ ḳamusı[na] ʿarafāt denildi. Ve baʿżılar didi ki: "Ol yeriñ adı ʿarafāt ve günüñ adı (11) ʿarefedir." Andan ʿAṭā nām didi ki: "Cebrāʾīl ʿaleyhi's-selām ol yerde Ḥażret-i İbrāhīm ʿaleyhi's-selāma menāsiki (12) gösterir idi. Andan aña **عَرَفْتَ** dir idi, yaʿnī "Bildiñ mi?" Ol mekānıñ adı ʿarafāt ḳaldı ve günüñ adı ʿarefe oldı." Ve (13) eḍ-Ḍaḥḥāk didi ki: "Ḳaçan Ādem ʿaleyhi's-selām Hind'e indi ve Ḥavvā ʿaleyhe's-selām Cidde'ye indi. Anıñ ikisi durmayup (14) birbirlerini ararlar idi. Gelüp ʿArafāt'da ʿarefe güni cemʿ olup bilişdiler. Yeriñ adı ʿarafāt oldı ve günüñ (15)

[560] Ebû Dâvûd, "Menâsik", 6; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 10/473 (No. 6434); Hâkim en-Nîsâbûrî, *el-Müstedrek*, 1/618 (No. 1647). Metnin aslında bu hadisin Tirmizî'nin *Sünen*'inde bulunduğu belirtilmiştir ancak hadis Tirmizî'de yer almamaktadır.

adı ʿarefe oldı.” Ve daḫı es-Süddī didi ki: “Ḳaçan ki Ḥażret-i İbrāhīm ḫalḳa ḥacca nidā itdi anlar sözin ḳabūl (16) idüp لَبَّيْكَ deyü telbiyye itdiler. Ḥaḳḳ Teʿālā aña emr itdi ki ʿArafāt[’a] çıḳup vaḳfeye dura. Ḳaçan ki andaki aġaca irişdi (17) şeyṭān anı ḳarşulayup çevirmek diledi. Ḥażret-i İbrāhīm añā yedi moloz atdı, her molozda Allāhu ekber dimek (18) ile uçup ikinci cemreye ḳondı. Ḥażret-i İbrāhīm anda daḫı atdı, uçup üçünci cemreye düşdi. Ḥażret-i (19) İbrāhīm yine tekbīr ile anda daḫı atınca şeyṭān baḳdı ki kendisine uymaz uçdı gitdi. Ḥażret-i İbrāhīm tā ol (20) yerdeki yola irdi şeyṭān ġayr ḥāl ile geldi İbrāhīm bilmedi. Ol yere Müzdelife deyü tesmiye olundı.” Ve İbn ʿAbbās (21) raḍıyallāhu ʿanhümā rivāyetinde: “Ḥażret-i İbrāhīm terviye gicesi oġlu İsmāʿīl’i boġazlamaġa emr olan rüʾyāyı gördi. (22) Ṣabāḥ oldı başladı düşünüp alup virmege ʿaceb rüʾyā raḥmān[ī] mi şeyṭān[ī] mi deyü fikr idince ol günüñ (23) adı terviye oldı. Ḳaçan ki ikinci kerre ʿarefe güni gördi bildi ki rüʾyā raḥmānī, Ḥaḳḳ’dan emrdir. Ol gün ʿarefe (24) tesmiye olundı.” Ve baʿżılar “ʿArefe tesmiye olmaġa bāʿiṣ ḫalḳ ol gün günāhlarını bilüp iʿtirāf itmelerinden.” (25) didiler. Ve baʿżılar “ʿArefe dimege bāʿiṣ ʿarf ki ʿūd aġacınıñ ḳoḫusıdır, andandır ve Münā dimege bāʿiṣ anda (26) ḳan döküldügi içündür. Andan ʿarf ile ed-dimā olur. Ḫuṣūṣen ʿarafāt pāk, ṭāhir yerdir. Anı ʿarfden (27) iştiḳāḳ evlādır. İmdi bil ki ʿArafāt’da vaḳfeye durmaḳ ḥaccıñ rüknlerinden bir rükndür, ansız ḥacc tamām olmaz. (28) Ol yerde her kimden vaḳfeye durmaḳ geçerse anıñ ḥaccı gitdi. Ve vaḳfeye durmanıñ vaḳt-i evveli ʿarefe güni güneş (29) zevālde ikendurur tā bayram gicesiniñ fecr-i ṣādıḳına ḳadar vaḳti vardır. Varır vaḳti yarım gün ile bir gice kāmil (30) olur. İmdi her kim bu vaḳtlerde gerek gice gerek gündüz vaḳfeye dursa isterse bir laḥẓa olsun aña (31) vaḳfeye durup ḥaccı tamām olur. Ve İmām Aḥmed didi ki: “Vaḳfeye durmaḳ ʿarefe gününüñ fecrinden vaḳti tā bayram gicesiniñ (32) fecrine ḳadardır. Ve ʿArafāt’dan ifāża, dönmek güneş batmadıḳdan ṣoñra sürer tā aḫşam namāzınıñ āḫir vaḳtine, Müzdelife’de (33) aḫşam namāzıyla yatsu namāzını bir ḳılar.” Andan Müslim ile Buḫārī’de: عَنْ أُسَامَةَ بْنِ زَيْدٍ، قَالَ: دَفَعَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنْ

(34) عَرَفَةَ حَتَّى إِذَا كَانَ بِالشِّعْبِ نَزَلَ فَبَالَ، ثُمَّ تَوَضَّأَ وَلَمْ يُسْبِغِ وُضُوءَ قُلْتُ الصَّلٰوةَ يَا رَسُولَ اللهِ، فَقَالَ: «**الصَّلٰوةُ (35) أَمَامَكَ**» ثُمَّ رَكِبَ، فَلَمَّا جَاءَ الْمُزْدَلِفَةَ نَزَلَ فَتَوَضَّأَ، فَأَسْبَغَ الْوُضُوءَ، ثُمَّ أُقِيمَتِ الصَّلٰوةُ، فَصَلَّى الْمَغْرِبَ ثُمَّ أَنَاخَ كُلُّ إِنْسَانٍ بَعِيرَهُ **[95b]** (1) فِي مَنْزِلِهِ، ثُمَّ أُقِيمَتِ الْعِشَاءُ فَصَلَّى، وَلَمْ يُصَلِّ بَيْنَهُمَا شَيْئًا.[561] Üsāme bin Zeyd didi ki: Ḥażret-i Resūl ʿArafāt'dan döndükde sürdi (2) tā Şiʿb nām yere irdi inüp ḳaşandılar. Andan ābdest aldı ammā tamām itmedi. Ben didim ki: Namāz yā Resūlallāh. Buyurdı ki: «Namāz öñümüzde.» (3) Andan binüp Müzdelife'ye geldi. Tamām ābdest alup aḫşam namāzına ḳāmet olunup ḳıldı. Herkes devesini yerinde çökerdi. Yatsu namāzına (4) ḳāmet olunca ḳalḳup ḳıldı aralarında bir namāz ḳılmadı.

فَاذْكُرُوا اللهَ عِنْدَ الْمَشْعَرِ الْحَرَامِ

Ḥaḳḳ Teʿālā Ḥażretin Meşʿarü'l-Ḥarām yanında (5) ẕikr idiñ. Aña مَشْعَر dimeden murād ʿalāmetdendir zīrā ḥaccıñ ʿalāmetlerindendir. Ve الْحَرَام dimeden [murād] anda bir şey itmeden memnūʿdur iẕin olmayınca. (6) Ve el-Meşʿarü'l-Ḥarām Müzdelife ṭaġları ile ʿArafāt'ıñ yanları tā Muḥassir nām yere varınca olan yerlerdir. Baʿżılar "Meşʿarü'l-Ḥarām Müzdelife'dir, Ḥaḳḳ (7) anı tesmiye itmege bāʿiṣ namāz ve yataḳ anda ve hem anda olan duʿā ḥaccıñ maʿlūmlarından olmaḳ ile." ve baʿżılar "Meşʿarül-Ḥarām Ḳuzaḥ nām yerdir ki (8) Müzdelife'niñ āḫiridir." didiler. Evvelki ḳavl ṣaḥīḥdir ve Müzdelife dimege bāʿiṣ اِزْدِلَاف'dandır ki ḳurbiyyet zīrā ol yeriñ Ḥaḳḳ Teʿālā (9) ḳatında mertebe ve ḳurbiyyete bāʿiṣligi var. Ve baʿżılar "Ḫalḳ añā giceniñ bir vaḳtinde inmekle Müzdelife denildi." didiler. Ve baʿżılar (10) "Ḫalḳ anda cemʿ olmalarından. Zīrā anda aḫşam namāzı ile yatsu namāzın cemʿ iderler." didiler. Ve baʿżılar "Meşʿarü'l-Ḥarām'da ẕikrden (11) murād aḫşam namāzı ile yatsuyı anda cemʿ itmededir." didiler. Aña delīl {فَاذْكُرُوا اللهَ} emr[i]dir. Emr ancaḳ vācibe olur, anda vācib (12) olan ancaḳ namāzdır. Ve daḫı cumhūr-ı ʿulemānıñ ḳavli "الذِّكْر]'den] murād duʿādır ve tesbīḥdir ve ḥamd [ü] ṣenā ve tekbīr ü tehlīl

[561] Müslim, "Hac", 276; Buhârî, "Vuzû'", 6; Ebû Dâvûd, "Menâsik", 63.

itmekdir.” didiler. (13) Andan Müslim ile Buḫārī’de: عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا، أَنَّ أُسَامَةَ بْنَ زَيْدٍ كَانَ رِدْفَ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنْ عَرَفَةَ إِلَى الْمُزْدَلِفَةِ، (14) ثُمَّ أَرْدَفَ الْفَضْلَ مِنَ الْمُزْدَلِفَةِ إِلَى مِنًى، فَكِلاَهُمَا قَالَ[562]: «**لَمْ يَزَلِ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُلَبِّي حَتَّى رَمَى جَمْرَةَ الْعَقَبَةِ**»[563] İbn ʿAbbās buyurdı ki: Ḥażret-i (15) Resūl ʿArafāt’dan döndükde Üsāme bin Zeyd Müzdelife’ye gelince ḳadar ardınca idi ve Müzdelife’de Minā’ya gelince ḳadar ardınca Faẕl yüridi. (16) Anıñ ikisi didiler: «Ḥażret-i Resūl tā ʿAḳabe cemresini atmayınca dilinden telbiyyeyi kesmedi.» Ve daḫı Cābir’den rivāyet ki: «Resūl ṣallallāhu (17) ʿaleyhi ve sellem ʿArafāt’dan sürüp tā Müzdelife’ye geldi, anda aḫşam namāzı ile yatsu namāzın bir eẕān, iki ḳāmet ile ḳıldı (18) aralarında tesbīḥ oḳumadı bir şey. Andan yanı üzerine yatdı tā fecr açılınca tā eẕān ve ḳāmet bellü olunca ṣabāḥ namāzın (19) ḳıldı. Andan Ḳaṣvā nām deveye binüp tā Meşʿarü’l-Ḥarām’a geldi. Andan ḳıbleye ḳarşu durup duʿā ve tekbīr ü tehlīl ile (20) durdı tā ṣabāḥ pek açılınca andan güneş çıḳmadan sürdi.» Bu ḥadīṯi Beġavī senedsiz ẕikr itmiş, Ḫāzin uṣūllerde (21) yerini bulamadım deyü ḫaber virdi. Ve daḫı Ṭāvus dir ki: “Cāhiliyyet eyyāmında ʿArafāt’dan güneş batmadan sürerler idi. (Ve) (22) Ve Müzdelife’den güneş ṭoġmadan sürerler idi. Yolda أَشْرِقْ ثَبِيرُ كَيْمَا نُغِيرُ dirler idi, yaʿnī ey Ṣebīr Ṭaġı güneşiñ nūruna (23) gir ki ḳurbān boġazlamaġa irişelim. Bunı Ḥaḳḳ Teʿālā nesḫ idüp güneş batdıḳdan ṣoñra ʿArafāt’dan dönerler ve Müzdelife’den (24) güneş ṭoġmadan evvel sürer.” Buḫārī’de: عَنْ عَمْرِو بْنِ مَيْمُونٍ، قَالَ عُمَرُ: «**كَانَ أَهْلُ الجَاهِلِيَّةِ لَا يُفِيضُونَ مِنْ جَمْعٍ حَتَّى تَطْلُعَ الشَّمْسُ (25) وَكَانُوا يَقُولُونَ: أَشْرِقْ ثَبِيرُ كَيْمَا نُغِيرُ، فَخَالَفَهُمُ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَأَفَاضَ قَبْلَ طُلُوعِ الشَّمْسِ**»[564] Yaʿnī ʿAmr bin Meymūn didi ki: Ḥażret-i (26) ʿÖmer buyurdı: «Cāhiliyyetde iken cemʿden tā güneş ṭoġmayınca sürmezler idi. Ve hem Ṣebīr Ṭaġı güneşe bata ki ḳurbān yaġmāsına irelim (27) dirler idi. Ḥażret-i Resūl anlar[a] muḫālefet idüp güneş ṭoġmadan sürdi.»

---

562 **قَالَ**: قَالاَ

563 bk. Buhârî, “Hac”, 102; Müslim, “Hac”, 267.

564 Bk. Buhârî, “Hac”, 101; “Menâkibü’l-ensâr”, 26; İbn Mâce, “Menâsik”, 61; Tirmizî, “Hac”, 60.

وَاذْكُرُوهُ كَمَا هَدٰيكُمْ وَاِنْ كُنْتُمْ مِنْ قَبْلِهٖ لَمِنَ (28) الضَّالِّيْنَ

Yaʿnī “Sizlere hidāyet itdigi üzre anı ẕikr idiñ, hidāyet itmeden bilmezdiñiz nice ẕikr idüp ʿibādet itmeñizi.” (29) مِنْ قَبْلِهٖ hāsı hidāyete rāciʿdir. Baʿżılar “Resūl’e rāciʿdir.” didiler, yaʿnī sizlere Resūl göndermeden ẕikr [ü] ʿibādeti bilmezdiñiz dimek. (30) Ve baʿżılar “Ḳurʾān’a rāciʿdir.” didiler, maʿnāsı size nāzil olan kitāb üzre ẕikr idiñ ol inmeden ḍalālet ehlinden idiñiz dimek.

Bakara 199

(31) ثُمَّ اَفِيضُوا مِنْ حَيْثُ اَفَاضَ النَّاسُ

Andan ḫalḳıñ döndükleri yerden siz de dönüñ. Bu āyetde muḫāṭablara iki ḳavl vardır, (32) ol Ḳureyş’e ḫiṭābdır. Ehl-i tefsīr didiler: “Ḳureyş ve anlarıñ dīninde olanlara الحُمْسُ dirler. Anlar Müzdelife’de vaḳfeye durup bizler (33) ehlullāh ve Ḥarem sākinleri Ḥarem’den ayrılup çıḳmayuz dirler idi. Ve ʿArafāt’da duranlar tekebbürlenürler idi. Ḫalḳ ʿArafāt’dan döndükde (34) anlar Müzdelife’den dönerler idi. Ḥaḳḳ Teʿālā emr itdi ki ḫalḳ gibi ʿArafāt’da durup anlarla berāber döneler ve anlara Ḥażret-i İbrāhīm ve İsmāʿīl (35) ʿaleyhime’s-selām sünneti olduġunı ḫaber virdi.” Andan Müslim ile Buḫārī’de Ḥażret-i ʿĀ’işe didi ki: «Ḳureyş ve anlar dīnlerine tābiʿ olan **[96ª]** (1) ve ḳuvvetlü, şecāʿatli olanlar Müzdelife’de dururlar idi. Anlara الحُمْسُ dirler idi. حُمْسٌ ḳuvvetliler ve cür’etlilerdir, birisine (2) أَحْمَسٌ dirler. Andan Ḳureyş’den Kenāne’ye aḥmes dirler dīnlerinde ḳavī olmaları ile. Ve bāḳī ʿArablar ʿArafāt’da vaḳfeye (3) dururlar idi. Ḳaçan ki İslām geldi Ḥaḳḳ Teʿālā peyġamberine emr itdi ki ʿArafāt’da vaḳfeye dura ve yine andan döne (4) deyü. Ḳavlühū teʿālā: {ثُمَّ اَفِيضُوا مِنْ حَيْثُ اَفَاضَ النَّاسُ} Yaʿnī ḫalḳıñ döndügi yerden siz de dönüñ.»[565] Bu ḳavlde (5) nās ḳamu ʿArablar oldı ol ḥums denilenlerden ġayr. **İkinci** ḳavlde ḫiṭāb cemīʿ-i müslümānlara oldı. Ḥaḳḳ Teʿālā (6) emr itdi

[565] Buhârî, “Tefsîrü’l-Kur’ân”, 37; Müslim, “Hac”, 151; Ebû Dâvûd, “Menâsik”, 57.

ki **{ثُمَّ اَفِيضُوا مِنْ حَيْثُ اَفَاضَ النَّاسُ}** yaʿnī İbrāhīm yaʿnī Ḥażret-i İbrāhīm'iñ döndigi yerden siz de dönüñ. (7) Bunda **النَّاسُ** İbrāhīm ʿaleyhi's-selām oldı. Ve baʿżılar didi ki: "en-Nās bunda Ādem ʿaleyhi's-selāmdır. Buña (8) delīl Saʿīd ibn Cübeyr'iñ ḳırā'atidir ثُمَّ اَفِيضُوا مِنْ حَيْثُ يَفَاضَ النَّاس yā ile, yaʿnī Ādem'iñ döndigi yerden (9) siz de dönüñ. Ve bunda nās Ādem ʿaleyhi's-selām olmasına delīl ḳavlühū teʿālā: [566]{فَنَسِيَ} Ādem ol nisyānı ile nās (10) oldı. Ve delālete vechi budur ki ʿArafāt'da vaḳfeye durup Ḥaḳḳ'a tażarruʿ idüp ol sehvini Ḥaḳḳ Teʿālā ʿafv idince sürūr ile (11) segirderek döndi. İmdi ʿArafāt'da vaḳfeye durmaḳ ve andan ifāża itmek eski şerʿdir. Ve bāḳī menāsikleri andan (12) ṣoñra ḥādiṯdir." Ve baʿżılar didi ki: "Bu āyetdeki ifāża Ḳurbān Bayram'ı güni güneş ṭoġmadan ḳurbān kesmege ve cemre atmaġa (13) Müzdelife'den Münā'ya gelmekdir. Ve nāsdan murād İbrāhīm ve İsmāʿīl ʿaleyhime's-selām ve etbāʿlarıdır. Zīrā anlarıñ ifāżaları (14) Müzdelife'den güneş ṭoġmadan Münā'ya gelmek idi. Ve bu ḳavliñ vechi ifāża ʿArafāt'dan olur ẕikr olunan üzre [567]{فَإِذَا (15) أَفَضْتُم مِنْ عَرَفَاتٍ} buyurmasıyla. Andan **{ثُمَّ اَفِيضُوا مِنْ حَيْثُ اَفَاضَ النَّاسُ}** bu Müzdelife'den Minā'ya gelmek olur (16) ḳurbān ve cemre içün." Lākin evvelki ḳavl ṣaḥīḥdir, cemīʿ-i müfessirler anıñ üzerinedir. **Eger dinürse ki:** Bu cumhūr-ı (17) müfessirleriñ ḳavli üzre olan ḳavlde işkāl vardır. Zīrā kelāmıñ ẓāhiri iḳtiżā itmez ve ol ḳavlühū [teʿālā:] (18) [568]{فَإِذَا أَفَضْتُم مِنْ عَرَفَاتٍ فَاذْكُرُوا اللهَ} ve ʿArafāt'dan olan ifāża cemʿ ile olan ifāżadan evvel (19) nice buyurdı ki: **{ثُمَّ اَفِيضُوا مِنْ حَيْثُ اَفَاضَ النَّاسُ}** anlar ʿArafāt'dan evvel ifāża itdiler ve ṣoñra idenler (20) kim varır فَإِذَا أَفَضْتُم مِنْ عَرَفَاتٍ فَاَفِيضُوا مِنْ عَرَفَاتٍ olur, ol ise cā'iz degildir? **Ḫāzin** (21) **dir ki:** Buña cevāb bu āyetde

[566] Nâkıs iktibas. "Andolsun, bundan önce biz Âdem'e (cennetteki ağacın meyvesinden yeme, diye) emrettik. **O ise bunu unutuverdi.** Biz onda bir kararlılık bulmadık.", Tâhâ 20/115.
[567] Nâkıs iktibas. "(Hac mevsiminde ticaret yaparak) Rabbinizin lütuf ve keremini istemekte size bir günah yoktur. **Arafat'tan ayrılıp (sel gibi Müzdelife'ye) akın ettiğinizde**, Meş'ar-i Haram'da Allah'ı zikredin. Onu, size gösterdiği gibi zikredin. Doğrusu siz onun yol göstermesinden önce yolunu şaşırmışlardan idiniz.", el-Bakara 2/198.
[568] Nâkıs iktibas. "… **Arafat'tan ayrılıp (sel gibi Müzdelife'ye) akın ettiğinizde,** Meş'ar-i Haram'da **Allah'ı zikredin.** …", el-Bakara 2/198.

taḳdīm, teʾḫīr vardır. Āyetiñ taḳdīri ثُمَّ اَفِيضُوا مِنْ حَيْثُ اَفَاضَ (22) النَّاسُ وَاسْتَغْفِرُ اللهَ اِنَّ اللهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَبْتَغُوا فَضْلًا مِنْ رَبِّكُمْ فَإِذَا (23) أَفَضْتُم مِنْ عَرَفَاتٍ فَاذْكُرُوا اللهَ gelür. Bu tertīb üzre maʿnā ṣaḥīḥ gelür, varır ifāża (24) ʿayn-ı evvelki ifāża olur. Ve baʿżılar didi ki: "Bunda ثُمَّ vāv maʿnāsınadır وَاَفِيضُوا (25) gelür. Aña delīl ḳavlühū teʿālā: [569]{ثُمَّ كَانَ مِنَ الَّذِينَ آمَنُوا} gibi bunda وَكَانَ مِنَ الَّذِينَ آمَنُوا (26) gelür. Ve الْاِفَاضَةُ luġatda pek segirtmekdir. Andan Hişām bin ʿUrve babasından rivāyet (27) ider ki: «Ben otururken Üsāme bin Zeyd[ʾe] suʾāl itdiler ki: Ḥażret-i Resūl ṣallallāhu (28) ʿaleyhi ve sellem Ḥaccetüʾl-Vedāʿʾda ʿArafātʾdan indiklerinde nice yürürler idi? Üsāme didi ki: (29) كَانَ يَسِيرُ الْعُنُقَ[570] إِذَا وَجَدَ فُرْجَةً[571] Yaʿnī aralıḳ bulduḳlarında develerini pek sürüp (30) segirtdirirler idi.»[572] Zīrā الْعُنُقُ deve yürimesinde boynunı dik ṭutup pek segirtmekdir. (31) Ve Buḫārīʾde İbn ʿAbbās raḍıyallāhu ʿanhümādan rivāyet ki: أَنَّهُ دَفَعَ مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ (32) يَوْمَ عَرَفَةَ، فَسَمِعَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَرَاءَهُ زَجْرًا شَدِيدًا، وَضَرْبًا[573] لِلْإِبِلِ، فَأَشَارَ بِسَوْطِهِ إِلَيْهِمْ، وَقَالَ: «**أَيُّهَا النَّاسُ عَلَيْكُمْ بِالسَّكِينَةِ فَإِنَّ البِرَّ لَيْسَ بِالإِيضَاعِ**»[574] Yaʿnī İbn ʿAbbās (34) buyurdı ki: Ben ʿarefe güni ʿArafātʾdan dönmede Ḥażret-i Resūl ile berāber sürdüm. Bir de Ḥażret-i (35) Resūl eñselerinden develer pek azarlamaḳ işitdi ve urmaların işitdi. Mübārek ellerindeki ḳamçı **[96ᵇ]** (1) ile işāret idüp buyurdılar «Ey ḫalḳ! Yavaş yavaş sürüñ zīrā ḥayevānları böyle pek sürmek (2) aʿmāl-i ṣāliḥalardan degildir, ḥayevānlara eẕiyyetdir.» deyü. Zīrā الْإِيضَاعُ ḥayevānı pek sürmekdir. Andan (3) nehy itdi.

وَاسْتَغْفِرُوا اللهَ اِنَّ اللهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ

---

[569] Nâkıs iktibas. "**Sonra da iman edenlerden** olup birbirine sabrı tavsiye edenlerden, birbirine merhameti tavsiye edenlerden olanlar var ya, işte onlar Ahiret mutluluğuna erenlerdir.", el-Beled 90/17-18.

[570] **الْعُنُقَ**: الْعَنَقَ

[571] **فُرْجَةً**: فَجْوَةً

[572] Buhârî, "Cihâd", 135; Müslim, "Hac", 283; Ebû Dâvûd, "Menâsik", 63.

[573] Hadis metninde "وَصَوْتًا" ilâvesi vardır.

[574] Buhârî, "Hac", 95.

Yaʿnī "ʿArafāt'da vaḳfeye durmada Ḥaḳḳ'a (4) muḫālefet itdigizden ve cemīʿ-i günāhlarıñızdan Ḥaḳḳ Teʿālā'ya tevbe istiġfār idiñ." Zīrā (5) Ḥaḳḳ Teʿālā ḳullarınıñ günāhların setr idüp ġāyet ile maġfiret idicidir ve raḥmetiyle (6) ʿafv idicidir. Bunda Ḥaḳḳ Teʿālā ḳullarınıñ tevbe itdiklerinde tevbelerini ḳabūl idüp kendilerine (7) maġfiret itmesine delālet vardır. Zīrā ḳaçan ki günāhkāra istiġfār itmege emr itdi andan dönüp (8) kendini ġufrānı çoḳluġuyla ve raḥmeti bolluġuyla vaṣf eyledi. Ol istiġfār idenleri yarlıġamasına (9) ve günāhları raḥmeti luṭfuyla ʿafv eylemesine delālet itdi.

Bakara 200

فَاِذَا قَضَيْتُمْ مَنَاسِكَكُمْ

Yaʿnī "Eger ḳaçan (10) ʿibādetiñizden ve ḥaccıñızdan ve ḳurbānlarıñız boġazlamañız edā itmek ile ḳurtulduġuñuzda ol ise (11) ʿAḳabe cemresin atup gelüp Münā'da ḳarār itdigiñizde."

فَاذْكُرُوا اللّٰهَ كَذِكْرِكُمْ اٰبَاۤءَكُمْ

Ol demde (12) Ḥaḳḳ Teʿālā Ḥażretin ḥamd ü ṣenā ve tekbīr ü tehlīl ile añup ẕikr idiñ. Nice ol yerde ol babalarıñızı, (13) atalarıñızı añup ḫalḳa iftiḫār itdigiz gibi Ḥaḳḳ Teʿālā Ḥażretin ẕikr idüp ḥamd [ü] ṣenā idiñ. Zīrā ʿArab (14) cāhiliyyet eyyāmında ḥacclarından ḳurtulduḳdan ṣoñra gelüp Münā'daki mescid ile ṭaġıñ arasında durup (15) herkes babalarınıñ develeriniñ itdikleriyle iftiḫār iderler idi. Her birisi benim babamıñ meydānı açıḳ (16) idi müsāfirlere teknesi ġāyet büyük idi ve şöyle böyle deyü atalarınıñ evṣāflarıñ añup anıñla (17) ḫalḳa iftiḫār iderler idi. Şiʿr ile ve ḳāfiyeli neṯr ile babaların ataların medḥ iderler idi. Ve bu ataları (18) ḥāllerin ḥikāye itmeden murādları ḫālḳ içinde rifʿat ü ʿizzet bulalar. Bu riyā ve sümʿa ile ḳaçankim Ḥaḳḳ Teʿālā (19) anlara dīn-i İslām'ı müyesser itdi anlara emr itdi ki "Bundan böyle atalarıñızı añup iftiḫār itdigiz gibi ol riyādan (20) ve faḫrden geçüp beni ẕikr ile yād idiñ zīrā atalarıñızı ve sizi ḫalḳ iden benim ve anlara ve size iḥsān iden

(21) benim.” deyü anlara ẕikrullāh itmegi emr itdi. Ve İbn ʿAbbās raḍıyallāhu ʿanhümā “Maʿnāsı küçük maʿṣūmlar babalarını ẕikr itdikleri (22) gibi siz de beni öyle ẕikr idiñ dimekdir.” buyurdı. Zīrā maʿṣūm ibtidā söylemege başladıḳda baba, ana dir andan ġayr bir şey (23) bilmez. İmdi siz de beni öyle bilüp ẕikr idiñ deyü emr itdi.

اَوْ اَشَدَّ ذِكْرًا

Belki ol atañızı añup daḫı ziyāde beni (24) ẕikr idiñ ki size ve atalarıñıza inʿām [u] iḥsān iden benim. İmdi ḥamd [ü] ṣenāya müstaḥaḳḳ ancaḳ benim dimekdir. Ve baʿżılar (25) “اَوْ bunda vāv maʿnāsınadır.” didiler. Yaʿnī وَاَشَدَّ ذِكْرًا olur, yaʿnī Ḥaḳḳ Teʿālā Ḥażretin babalarıñızdan çoḳ ẕikr (26) idiñ. Andan İbn ʿAbbās raḍıyallāhu ʿanhümā ḥażretlerinden bu āyetden suʾā[l] idüp didiler ki: “Çoḳ gün geçer ki kişi (27) babasını añmaz Ḥaḳḳ Teʿālā Ḥażretin daḫı öyle mi itmeli?” قال: [لَيْسَ] كَذٰلِكَ، لٰكِنْ أَنْ تَغْضَبَ لِلّٰهِ عَزَّ وَجَلَّ إِذَا غُضِبَ[575] أَشَدَّ (28) مِنْ غَضَبِكَ لِوَالِدَيْكَ إِذَا شُتِمَا[576] buyurdılar ki: “Belā, öyle ammā seni niʿam [u] iḥsān ideni unutmak nefsiñi anıñ (29) ḫışm [u] ġażabına sezā itmekdir. Zīrā atanıñ ġażabı ne ḳadar ḳabarsa Ḥaḳḳ Teʿālā ġażabınıñ ẕerresi gelmez.”[577]

فَمِنَ النَّاسِ مَنْ (30) يَقُولُ رَبَّنَا اٰتِنَا فِي الدُّنْيَا

Yaʿnī “Ḫalḳdan kimisi var ki ‘Yā Rabb! Bizlere dünyālıḳ vir.’ dirler.” Bunuñ aṣlı müşrikler (31) ḥacc itmelerinde duʿā iderlerdi ki “Yā Rabb! Baña dünyālıḳ ve anıñ leẕẕetini vir. Ve yā Rabb! Baña ḳoyunlar vir ve develer vir ve (32) öküzler ve inekler vir ve ḳullar ve ḫalāyıḳlar vir.” deyü duʿā iderler. Ve baʿżısı “Yā Rabb! Benim babamıñ cemāʿati çoḳ (33) idi ve meydānı açıḳ müsāfirler daʿvet ider idi ve anlara çıḳardıġı tekneler büyük idi ve mālı çoḳ idi (34) baña da aña virdigiñ gibi iḥsān eyle.” dir idi. Ḳatāde didi ki: “Böyle ʿibādet ideniñ

575 إِذَا عُصِيَ :**إِذَا غُضِبَ**

576 إِذَا شُتِمَا :**إِذَا شُتِمَا**

577 Kurtubî, *el-Câmi*ʿ, 2/431.

niyyeti dünyālıġa irmek (35) içün ol ḳulluġa çekdigi zaḥmet hebāya gitdi.” Andan Buḫārīʾde Ebī Hüreyre’den ḥadīṯ: قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «**تَعِسَ** (1) **[197ª]** **عَبْدُ الدُّنْيَا**[578]**، وَعَبْدُ الدِّرْهَمِ، وَعَبْدُ الخَمِيصَةِ، إِنْ أُعْطِيَ رَضِيَ، وَإِنْ لَمْ يُعْطَ سَخِطَ، تَعِسَ وَانْتَكَسَ، (2) وَإِذَا شِيكَ فَلاَ انْتَقَشَ»**[579]

Yaʿnī «Dünyā leẕẕetlerine irmek [içün] ʿibādet iden helāk olsun ve altun gümüşe irmek (3) içün ʿibādet iden yoġ olsun ve eski ʿabā giyüp ḫalḳdan şey ḳapmaḳ içün ṣāliḥlik idenler tepesi üzre (4) düşüp yoġ [olsun]. Zīrā eger virirlerse aña ḥaẓẓ idüp rāżı olur ve eger virmezlerse darılup söger ve ḳaldı ki (5) eger kend[ine] bir diken batsa ol dikeni çıḳarmaġa ḳudreti yoḳdur.» Zīrā müşrikleriñ Ḥaḳḳ’dan dilekleri dünyālıḳ (6) idi, ne tevbe ve ne maġfiret ve ne āḫiret niʿmetlerin dilerler idi. Zīrā anlar ḥaşr [u] neşri inkār iderler idi.

(7) وَمَا لَهُ فِي الْآخِرَةِ مِنْ خَلَاقٍ

Yaʿnī “Öyle dünyālıḳ dileyeniñ āḫiret naʿīmlerinden bir ẕerre naṣībi (8) yoḳdur.”

Bakara 201

وَمِنْهُمْ مَنْ يَقُولُ رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِي الْآخِرَةِ حَسَنَةً وَقِنَا عَذَابَ النَّارِ

(9) Yaʿnī “Anlardan mü’min olanlar dir ki: Yā Rabb! Bizlere dünyāda ḥasenāt iḥsān eyle ve āḫiretde daḫı ḥasenāt (10) iḥsān eyle ve hem bizleri cehennem ʿaẕābından ḥıfẓ eyle.” İmdi Ḥaḳḳ Teʿālā duʿāda dileyenleri iki fırḳa itdi: (11) Bir fırḳası anıñ yalñız dünyālıḳ diledi, anlar müşrikler[dir.] Zīrā ḳıyāmet güni ḥaşr [u] neşri inkār iderler idi. Ve bir fırḳası (12) hem dünyālıḳ ve hem āḫiret niʿmetlerin dilediler ve hem cehennem ʿaẕābından ḥıfẓ olmaḳ dilediler, anlar mü’minlerdir. (13) Zīrā insān żaʿīf ḫalḳ oldı ṭāḳati yoḳ muḥtācdır, dünyānıñ elemine ve zaḥmetlerine dayanmaz. Andan (14) Ḥaḳḳ Teʿālā’dan evvel dünyānıñ zaḥmetleri şerrinden ve elemleri şerrinden emīn olmasın diledi. Zīrā eger insānıñ (15) ṭamarlarından bir ṭamarı ziyāca pek ḥareket itse anıñ

578 **عَبْدُ الدُّنْيَا**: عَبْدُ الدِّينَارِ

579 Hadisin tamamı için bk. Buhârî, “Cihâd”, 69.

dünyāda ḥayātını żaʿīf ider, ḳuvvetini ḳomaz, Ḥaḳḳ (16) Teʿālā’nıñ ṭāʿatına meşġūl olmadan anı alıḳor. Anıñçün evvel anı diledi ki evvel ṭāʿatlara anıñla (17) ḳavīlenüp ʿibādete meşġūl ola ki ikinci āḫiretde olan dilegine sezā ola. Andan Ḥaḳḳ Teʿālā anı (18) emr idüp işbāt itdi ki “Ṭalebiñiz öyle olsun ki رَبَّنَا اٰتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِي الْاٰخِرَةِ حَسَنَةً (19) deyü.” Ve baʿżılar didi ki: “Dünyādaki diledikleri ḥasenāt ol ʿibādet ṣıḥḥatdir ve emīnlikdir ve kifāyetdir (20) ve ḫayra tevfīḳdir ve düşmāna nuṣretdir ve ṣāliḥ evlāddır ve ṣāliḥ zevcedir. Andan ʿAbdullāh bin ʿAmr bin (21) el-ʿĀṣ’dan ḥadīṯ: قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «**الدُّنْيَا مَتَاعُهَا**[580] **الزَّوْجَةُ**[581] **الصَّالِحَةُ**»[582] (22) Yaʿnī Ḥażret-i Resūl buyurdı ki: «Dünyānıñ metāʿı kişiniñ ṣāliḥ olan zevcesidir.» Ve baʿżılar “Dünyādaki (23) ḥasenāt ʿilm ile ʿibādetdir ve āḫiretde ḥasenāt cennetdir.” didiler. Ve baʿżılar “Dünyādaki ḥasenāt ḥelālden (24) olan rızḳdır ve ṣāliḥ olan ʿameldir ve āḫiretdeki ḥasenāt ṣevāb ve maġfiretdir.” didiler. Dünyādaki ḥasenāt (25) Ḥaḳḳ Teʿālā’nıñ virdigi İslām ve Ḳurʾān ve ehl ile māldır.” didiler. Ve baʿżılar didi ki: “Dünyā ḥasenātı (26) ʿāfiyetdir ve āḫiret ḥasenātı ʿuḳbā, cennetdir.” Andan Müslim’de Enes raḍıyallāhu ʿanhdan ḥadīṯ: أَنَّ رَسُولَ اللهِ (27) صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، عَادَ رَجُلًا مِنَ الْمُسْلِمِينَ قَدْ جَفَّتْ[583] فَصَارَ مِثْلَ الْفَرْخِ، فَقَالَ لَهُ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ (28) عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «**[هَلْ] كُنْتَ تَدْعُوا اللهَ بِشَيْءٍ أَوْ تَسْأَلُهُ إِيَّاهُ؟**» قَالَ: نَعَمْ، كُنْتُ أَقُولُ: اللَّهُمَّ مَا كُنْتَ تُعَاقِبُنِي بِهِ[584] (29) فِي الْآخِرَةِ، فَعَجِّلْهُ لِي فِي الدُّنْيَا، فَقَالَ لَهُ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «**[سُبْحَانَ اللهِ] أَلَا تُطِيقُهُ وَلَا تَسْتَطِيعُهُ فَلَا (30) قُلْتَ**[585]: **اللَّهُمَّ آتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِي الْآخِرَةِ حَسَنَةً، وَقِنَا عَذَابَ النَّارِ**» قَالَ: فَدَعَا اللهَ لَهُ، فَشَفَاهُ.[586] Yaʿnī Ḥażret-i Enes (31) didi ki: Ḥażret-i Resūl ṣallallāhu ʿaleyhi ve sellem müslümānlardan bir ḫasta olmuş kişiniñ ḫāṭırın ṣormaġa vardı (32) gördi ki ol

---

580 **مَتَاعُهَا**: مَتَاعٌ، وَخَيْرُ مَتَاعِ الدُّنْيَا

581 **الزَّوْجَةُ**: الْمَرْأَةُ

582 Müslim, “Ridâ’”, 64; Taberânî, *el-Mu‘cemü’l-kebîr*, thk. Hamdî b. Abdülmecîd es-Selefî (Kahire: Mektebetü İbni Teymiyye, 1415/1994), 13/28 (No. 58); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 11/127 (No. 6567).

583 **قَدْ جَفَّتْ**: قَدْ خَفَتَ

584 **تُعَاقِبُنِي بِهِ**: مُعَاقِبِي بِهِ

585 **أَلَا تُطِيقُهُ وَلَا تَسْتَطِيعُهُ فَلَا قُلْتَ**: لَا تُطِيقُهُ – أَوْ لَا تَسْتَطِيعُهُ – أَفَلَا قُلْتَ

586 Müslim, “Zikr”, 23.

kişi ḳurumuş, piliç gibi olmuş. Ol kişiye buyurdılar ki: «Sen Ḥaḳḳ Teʿālā'ya bir duʿā ile duʿā ider miydiñ (33) veyā andan bir şey diler miydiñ?» Ol kişi [didi ki:] "Belā yā Resūlallāh, yā Rabb baña āḫiretde ʿaẕāb u ʿiḳāb idecegiñ şey[i] baña (34) ʿacele dünyāda it ki anda görmeyim. Ḥażret añā «Sübḥān, sen aña dayanmazsıñ ve ṭāḳatiñ de yoḳdur. Niçün dimediñ (35) رَبَّنَا اٰتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِي الْاٰخِرَةِ حَسَنَةً وَقِنَا عَذَابَ النَّارِ » buyurınca Ḥażret-i Enes dir ki: "Ol kişi şifā buldı bu duʿā ile."

[97ᵇ] (1) Ve Müslim ile Buḫārī'de Ḥażret-i Enes ibn Mālik raḍıyallāhu ʿanh ḥażretinden rivāyet ki: Ḥażret-i Resūl ṣallallāhu ʿaleyhi (2) ve sellemiñ ḥażretleriniñ çoḳ duʿāları رَبَّنَا اٰتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِي الْاٰخِرَةِ حَسَنَةً وَقِنَا عَذَابَ النَّارِ (3) idi. Ve ʿAbdullāh bin es-Sāʾib'den rivāyet ki: İşitdim Beyt-i Şerīf'de iki rüknüñ arasında Ḥażret-i Resūl (4) ṣallallāhu ʿaleyhi ve sellem buyurur ki: «**رَبَّنَا اٰتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِي الْاٰخِرَةِ حَسَنَةً وَقِنَا عَذَابَ النَّارِ**»[587] Bunı Ebū Dāvūd (5) ẕikr eyledi.

Bakara 202

أُولٰئِكَ لَهُمْ نَصِيبٌ مِمَّا كَسَبُوا

Yaʿnī "Anlar ki dünyāda istediler, anlar dünyāda hemān (6) dileklerinden naṣīblerine irdiler ve anlar ki hem dünyāda ve hem āḫiretde dilediler anlar da dilekleri, (7) ḳazançları, naṣīblerine irdiler." Çünki Ḥaḳḳ Teʿālā müʾminleriñ iki yüzden ḥasenāt dilemelerin ve müşriklerin (8) āḫireti inkār idüp yalñız dünyāda dilemelerin ẕikr eyledi. İmdi bu iki fırḳayı daḫı dileklerinden (9) maḥrūm itmeyüp ḳazançları ḳadar iḥsān eyledi. Dünyāda dileyen müşriklere dünyālıḳların virüp (10) "Anlarıñ āḫiretde naṣībleri yoḳdur." buyurdı. Ve müʾminler hem āḫiretde hem dünyāda dilediler. Anlara (11) daḫı ḳazançları herkese dünyāda ve āḫiretde naṣīblerin iḥsān eyledi.

وَاللّٰهُ سَرِيعُ الْحِسَابِ

587 Ebû Dâvûd, "Menâsik", 51.

(12) Yaʿnī “Ḥaḳḳ Teʿālā ḳullarınıñ ḥisābın yarın ḳıyāmetde az vaḳtde fi’l-ḥāl görüp bitürür.” Bu āyetiñ maʿnāsında (13) birḳaç güne tefsīr olundı: Birisi Ḥaḳḳ Teʿālā ḳullarınıñ üzerine olanları bilür ve anlarıñ kendide olan (14) ṣevābların bilür. Ve birisi Ḥaḳḳ Teʿālā ʿulūmü’ż-żarūriyye-i kemmiyyesi vü keyfiyyesi ile anlarıñ ḳalblerinde (ḫalḳ) (15) ḫalḳ idüp taḳdīr ider ve kendileriñ ṣevābdan olan taḳdīrlerin ve üzerlerine ʿaẕābdan olan taḳdīrlerin (16) bütün bilür. İẓhār olunca fevrī ḥuṣūle gelür. Ve baʿżılar didi ki: “Ḥisāb görmek herkesiñ cezāsın itmeden (17) ʿibāretdir, muṭīʿiñ ṣevāb ile ve ʿāṣīniñ ʿiḳāb ile cezāsın itmekdir. İmdi ḥisāb cezādan ʿibāretdir. Aña delīl (18) ḳavlühū teʿālā: {وَكَأَيِّنْ مِنْ قَرْيَةٍ عَتَتْ عَنْ اَمْرِ رَبِّهَا وَرُسُلِهِ فَحَاسَبْنَاهَا حِسَاباً شَدِيداً}[588] “Ol vilāyet ki Rabb’isiniñ (19) ve peyġamberleriniñ emrlerine ʿāṣī oldılar anlara ġāyet ḳavī ʿaẕāb ile cezālarını virdik.” Ve baʿżılar didi ki: “Yarın (20) Ḥaḳḳ Teʿālā ʿibādıyla tekellüm idüp anlara itdikleri ʿamellerin aḥvāllerin bildirir, ṣevāba lā’iġe ṣevābın ve (21) ʿiḳāba lā’iġe ʿiḳābın ider.” Ve baʿżılar didi ki: “Ḳaçan Ḥaḳḳ Teʿālā ḳuluyla ḥisāb itmede ḥisābı tīzdir. (22) Zīrā düşünmege ve danışmaġa muḥtāc degildir. Bu ḳad[ar] maḫlūḳuñ çoḳluġı ve anlarıñ her biriniñ ʿamelleriniñ (23) çoḳluġı var iken kendi ẕāt-ı pākini {سَرِيعُ الْحِسَابِ} ile vaṣf eyledi. Andan bu āyet anıñ kemāl-i ḳudretine (24) delālet itdi. Zīrā celle ve ʿalā Ḥażretlerini bir şeyden bir şey anı meşġūl eylemez ve ne bir ālete ve ne māddeye (25) ve ne yardımcıya muḥtācdır. Andan şekk ü şübhe yoḳdur ki göz ḳırpup açacaḳ vaḳtden daḫı az (26) vaḳtde cemīʿ-i ḳullarınıñ ḥisābını görmege ḳādirdir. Andan ḫaberde rivāyet olundı ki: Ḥaḳḳ Teʿālā cemīʿ-i (27) ḳullarınıñ ḥisābını bir dişi ḳoyun yā bir dişi deve ṣaġınca ḳadar ḳalmaz görür.” Ve baʿżılar didi ki: “{سَرِيعُ الْحِسَابِ (28)} Yaʿnī ḳullarınıñ duʿālarını ol dem ḳabūl idüp dileklerin iḥsān ider tīz elden. Ḳaldı ki andan (29) bir vaḳt içinde niçe (yüz biñ) yüz biñ isteyenler var anlarıñ her biriniñ bir güne dilegi var. Ol da birbirine (30) muḫālif kimi umūr-ı dünyādan ve kimi umūr-ı āḫiretden anlarıñ her biriniñ maṭlūbunı iḥsān ider

[588] Nâkıs iktibas. “**Nice kentlerin halkı Rablerinin ve O’nun elçilerinin emrinden uzaklaşıp azdılar. Bu yüzden kendilerini çetin bir hesaba çektik** ve görülmedik bir azaba çarptırdık.”, et-Talâk 65/8.

ki kendine biriniñ (31) dilegine teşbīh ve ġayr ile ḳarışmadan. Zīrā ḳullarınıñ ḳamu aḥvāllerine ve ʿamellerine ʿālimdir." Ve baʿżılar [didi ki:] "Bu (32) āyetiñ maʿnāsında murād ḳıyāmet pek yaḳındır zīrā şey ki olacaġı ḥaḳḳdır ol olmuş gibidir ve pek (33) yaḳındır muḥāl degil olmaması, andan işāret var ki ḳıyāmet yaḳındır. Erkenden duʿāya ve ʿibādete ve sā'ir (34) ṭāʿatlara ve āḫiret dilemege çalışup saʿy idiñ dimekdir."

Bakara 203

وَاذْكُرُوا اللهَ فِي اَيَّامٍ مَعْدُودَاتٍ

(35) Yaʿnī "Ḥaḳḳ Teʿālā Ḥażretin Ḳurbān Bayramı'nıñ dört gününde tevḥīd ü taʿẓīm ve her namāz ardında **[98ª]** (1) tekbīr getürmekle ve cemre atdıḳda her atmada tekbīr getürmekle Ḥaḳḳ Teʿālā Ḥażretin ẕikr idiñ." Andan *Ṣaḥīḥ*'de (2) vārid oldı ki: «أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَبَّرَ[589] مَعَ كُلِّ حَصَاةٍ»[590] Yaʿnī «Ḥażret-i Resūl ṣallallāhu ʿaleyhi (3) ve sellem cemre atarken her atdıġı ṭaşda tekbīr getürüp andan atarlar idi.» İmdi eyyām-ı maʿdūdāt (4) Ḳurbān Bayramı'nıñ günleridir ki anlara eyyāmü't-teşrīḳ daḫı dirler ki güneşde ḳurbān eti ḳurutmaları (5) ve eyyām-ı maʿdūdāt dimege bāʿiṣ ṣayılı günler olmaġla. Ve anlar Ḳurbān Bayramı gününden ṣoñra üç (6) gündür. Evveli Ẕi'l- ḥicce'niñ on birinci günidir. Ve bu İbn ʿÖmer ve İbn ʿAbbās ve el-Ḥasan ve ʿAtā ve Mücāhid (7) ve Ḳatāde'niñ ḳavlidir. Ve İmām Şāfiʿī'niñ meẕhebidir. Ve baʿżılar "Eyyām-ı maʿdūdāt Ḳurbān Bayramı güni [ve] (8) ṣoñra iki gündür." didi, üç olur. Ve bu ʿAlī ibn Ebī Ṭālib kerremallāhu vecheh ḳavlidir İbn ʿÖmer rivāyetiyle. (9) Ve ol Ebā Ḥanīfe'niñ meẕhebidir. Ve Müslim'de Nübeyh el-Hüẕelī'den rivāyet: قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللهِ (10) صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قالَ: «أَيَّامُ التَّشْرِيقِ أَيَّامُ أَكْلٍ وَشُرْبٍ وَذِكْرِ اللهِ[591]»[592] Yaʿnī Nübeyşe el-Hüẕelī didi ki: (11) İşitdim Ḥażret-i Resūl «Ḳurbān Bayramı'nıñ bu üç güni

---

589 يُكَبِّرُ :كَبَّرَ

590 Hadisin tamamı için bk. Buhârî, "Hac", 139; Müslim, "Hac", 305, 306; Tirmizî, "Hac", 64.

591 Müslim'de "وَذِكْرِ اللهِ" ibâresi bulunmamaktadır.

592 Müslim, "Hac", 144; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 34/322 (No. 20722); Beyhakî, *Maʿrifetü's-sünen*, 6/363 (No. 9010).

yemek, içmek ve ẕikrullāh itmek eyyāmıdır.» buyurdı. (12) Ve Buḫārī̄'de İbn ʿÖmer'den rivāyet: «Ḥażret-i Resūl Münā'da ol günlerde tekbī̄r getürür idi ve her (13) namāzıñ ardında tekbī̄r getürür idi. Ve döşeginde ve çādırında ve meclisde otururken ve yürürken tekbī̄r (14) getürür idi ol eyyāmıñ ḳamusunda.»[593] Ve bir rivāyetde: «Kendi maḥallerinde ḳubbe içre tekbī̄r getürürler idi. (15) Mescidde olanlar işidüp tekbī̄r iderler idi. Anları işidüp pāzārlarda olanlar bütün tekbī̄r [iderler,] (16) ʿālemi ṣadālar[ı] ḳaplar idi.»[594] Bunı Buḫārī̄ senedsiz ẕikr eyledi. Ve ʿulemālar aña ḳavl-i cemʿ itdiler ki bu āyetden (17) murād cemre atarken her bir ṭaş atdıḳca tekbī̄r getürmekdir deyü. Bu eyyām-ı teşrī̄ḳiñ ḳamu günlerinde ve daḫı (18) bu Ḳurbān Bayramı günlerinde her namāzıñ ardınca tekbī̄r getürmek sünnetdir deyü ḳamu ʿulemālar ẕāhib oldılar. (19) Lākin tekbī̄riñ evveli vaḳtinde iḫtilāf itdiler. Baʿżılar didi ki: "Bayram gününüñ öyle namāzınıñ ardınca (20) başlamaḳdır evveli, eyyām-ı teşrī̄ḳiñ āḫir gününüñ ṣabāḥında tamām olur." Varır bu ḳavl üzre ol [on] beş vaḳt (21) tekbī̄r getürmek olur. Bu ḳavl İbn ʿAbbās ve İbn ʿÖmer raḍıyallāhu ʿanhüm ḥażretleriniñdir. Ve İmām eş-Şāfiʿī̄ daḫı (22) anıñ ile aldı. Zīrā ḫalḳ ol vaḳtde ḥaccıñ ẕikrine tābiʿdir. Çünki ḥācılarıñ tekbī̄ri bu vaḳtden (23) evvel telbiyyedir. Andan Ḳurbān Bayramı güni öyle vaḳtinden tekbī̄r alurlar. Ve baʿżılar didi ki: "Ḳurbān (24) Bayramı gicesi aḫşam namāzından ṣoñra başlar, eyyām-ı teşrī̄ḳiñ āḫir gününüñ ṣabāḥında tekmī̄l ider. (25) Varır tekbī̄r bu ḳavl üzre yigirmi üç vaḳtiñ namāzınıñ ardınca getürülmüş olur." Ve bu ḳavl ʿAlī̄ bin Ebī̄ (26) Ṭālib kerremallāhu vecheh ile Mekḫūl nāmıñdır. Ve anı İmām Ebū Yūsuf ve İmām Muḥammed aldılar. Ve İbn Mesʿūd (27) buyurdı ki: "Tekbī̄r ʿarefe gününüñ ṣabāḥ namāzından tekbī̄r alur bayram gününüñ ikindi namāzında tekmī̄l ider. (28) Varır tekbī̄r sekiz vaḳtiñ namāzınıñ ardınca olur." Ve Ebū Ḥanī̄fe bu ḳavli aldı. Ve İmām Aḥmed bin Ḥanbel (29) didi ki: "Eger iḥrāmda degil ise ʿarefe gününüñ ṣabāḥ namāzından tekbī̄r ala eyyā[m-ı] teşrī̄ḳiñ āḫir gününüñ (30) ikindi vaḳtine

[593] Buhârî, "Îdeyn", 12.
[594] Buhârî, "Îdeyn", 12.

ḳadar varır yigirmi üç vaḳt namāzıñ ardınca tekbīr getürmüş olur. Ve eger iḥrāmda (31) bayram gününüñ öyle vaḳtinden başlaya eyyām-ı teşrīḳiñ āḫir gününüñ ikindi namāzında tekmīl ide (32) on yedi vaḳtiñ namāzınıñ ardınca tekbīr getürmüş olur." Ve İmām Şāfiʿī yanında tekbīr (33) hemān üç kerre Allāhu ekber, Allāhu ekber, Allāhu ekber dimekdir. Ve bu Saʿīd bin Cübeyr'iñ ve el-Ḥasan ḥażretiniñ (34) ḳavlidir. Ve ehlü'l-Medīne aña ẓāhib oldılar. Ve İmām Şāfiʿī [didi ki:] "Bunlardan ziyāde ne ḳadar olursa güzel, (35) ḥasendir. "Ve İbn Mesʿūd'dan rivāyet ki: "İki kerre Allāhu ekber, Allāhu ekber diye." Ve bu ʿIrāḳ ehliniñ ḳavlidir.

فَمَنْ تَعَجَّلَ فِي يَوْمَيْنِ فَلَا اِثْمَ عَلَيْهِ (1) **[98b]**

Yaʿnī "[Kim] eyyām-ı teşrīḳden evvelki gün geçüp ikinci güni (2) güneş batmadan evvel gitmege ʿacele iderse Mekke'ye ve ġayrıya aña günāh yoḳdur." Zīrā ḥācı olan üzerine (3) vācibdir ki eyyām-ı teşrīḳiñ gelecek gicesi ile ikinci gicesin yatmaḳ. Varır ayıñ on ikinci gicesi ile (4) on üçünsi gicesi olur. İmdi ʿacele iderse ikinci gice yatmamaġa aña günāh yoḳdur. Zīrā cemreyi (5) öyle vaḳtinden ṣoñra atar yigirmi bir ṭaş her atmada yedişer ṭaş ider. İmdi on dördün atmış (6) olur ʿacelesi var ise gitmesinde aña günāh yoḳdur lākin güneş batmadan evvel gide. Eger batarsa anda yatmaḳ (7) vācib olur ki üçünci güni cemreyi ata.

وَمَنْ تَاَخَّرَ فَلَا اِثْمَ عَلَيْهِ

Yaʿnī "Ḳalup ol teşrīḳiñ (8) ikinci gicesin daḫı yatup cemresin tekmīl iderse aña daḫı bir günāh yoḳdur." Teşrīḳin üç günün (9) tekmīl itmiş olur. Lākin ikinci günde gitmege ʿacele iden güneş batmadan gitmek gerek, batarsa yatmaḳ (10) vācib olur. Dimemiz bu İmām Şāfiʿī ile ʿulemālarıñ ekṣeriniñ meẕhebidir. Lākin İmām Ebū Ḥanīfe yanında (11) ol giceniñ fecri açılınca ḳadar gitmesi cāʾizdir, fecrden ṣoñra gitmez zīrā cemre atmanıñ vaḳti girmedi. İmdi (12) çobānlara ve Mekke'de olan saḳālara ḥuccāca içürmek içün anlara

Minā’da yatmamaları ruḫṣat ve (13) hemm olundı. **Eger dinürse ki: {وَمَنْ تَاَخَّرَ فَلَا اِثْمَ عَلَيْهِ}** buyurmasında müşkiller var ol kişi ki ḥaccıñ (14) efʿāllerin tamāmen getürdi aña {وَمَنْ تَاَخَّرَ فَلَا اِثْمَ عَلَيْهِ} dimede fā’ide nedir? Zīrā kişi ancaḳ ḥaccıñ efʿālinden birini (15) eksik iderse andan ḳorḫar ki üzerine itmesi lāzım gelür. **Ḫāzin dir ki:** Bunda cevāblar vardır: **Evvelki** (16) çünki Ḥaḳḳ Teʿālā ʿacele idene iẕin ve ruḫṣat virdi ki ʿacele idüp giderse iẕindir aña günāh yoḳdur (17) deyü. İḥtimāldir ki baʿżınıñ ḫāṭırına gelür gitmek cā’iz olmaya deyü andan bu şübhe zā’il olması içün (18) gitmede ve te’ḫīr itmede bu iki umūrda ol muḫayyerdir dilerse gitsün dilerse otursun aña günāh (19) yoḳdur deyü. **İkinci cevāb** imdi ḫalḳdan kimisi gitmege ʿacele ider ve kimisi ʿacele itmeyüp te’ḫīr ider. (20) Bu iki fırḳa her birisi itdigi fiʿli ṣavāb [ü] ṣaḥīḥ görür. Andan Ḥaḳḳ Teʿālā anlara beyān itdi ki iki fırḳanıñ (21) fiʿli ṣaḥīḥ ve ṣavābdır ikisine daḫı günāh yoḳdur deyü. **Üçünci cevāb** Ḥaḳḳ Teʿālā **{وَمَنْ تَاَخَّرَ فَلَا اِثْمَ (22) عَلَيْهِ}** buyurması evvelki cevāba beñzemek, müşābehet içündür ki bir yerde buyurdı ki [595]{وَجَزَاءُ سَيِّئَةٍ سَيِّئَةٌ (23) مِثْلُهَا} buyurdı cevābı ve ḫaberi birbirine müşābehet itmekle zīrā seyyi’eniñ cezāsı seyyi’e gibi olmadıġı maʿlūmdur. (24) Anıñ cezāsı ʿaẕābdır. Bunda cezāsı bir olmaġla müşābehet ile buyurdı. **Dördünci cevāb** anda bu iki (25) umūruñ cā’izligine delālet var ki gerek ʿacele idiñ gitmege gerek te’ḫīr idiñ, ne ʿacele itmede ve ne te’ḫīr (26) itmede üzeriñize günāh vardır deyü beyān itdi.

لِمَنِ اتَّقٰى وَاتَّقُوا اللّٰهَ

Yaʿnī “Her kim ehl-i taḳvā (27) olursa.” Bu muḫayyer olunan ʿacele ve te’ḫīrde aña günāh yoḳdur ister ʿacele itsün gitmege isterse (28) ol te’ḫīr itsün. Bunda taḳvā ṣāḥibi olan ḫācıdan günāhı nefy itdi. Ve baʿżılar didi ki “**لِمَنِ (29) اتَّقٰى**” dimeden maḳṣūd belki ḫācıdan Ḥaḳḳ Teʿālā’nıñ nehy itdigi şeylerden bir şey

[595] Nâkıs iktibas. “**Bir kötülüğün karşılığı, onun gibi bir kötülüktür (ona denk bir cezadır).** Ama kim affeder ve arayı düzeltirse, onun mükâfatı Allah’a aittir. Şüphesiz O, zâlimleri sevmez.”, eş-Şûrâ 42/40.

düşdi ki iḥrāmda (30) ve ḥaccda av öldürmek gibi nehy olan fiʿllerden birini itmiş ola māniʿ degil deyü tesellīdir. Lākin ġayrılar (31) itmeye deyü tenbīhdir." Ve baʿżılar didi ki: "Anıñ ḥaccı maḳbūl olup günāhları gitdi. Lākin eger bāḳī ḳalan (32) ʿömrini taḳvā ile geçürürse zīrā ḥācı olan yerine cemīʿ-i günāhlarından ʿafv olunmuş döner. Lākin ol (33) şarṭ ile ki Ḥaḳḳ Teʿālāʾnıñ nehy itdigi şeylerden ırağ olup işlemeye. Andan {وَاتَّقُوا اللهَ} buyurdı, (34) uġrıñızda bāḳī ʿömriñizi Ḥaḳḳ Teʿālāʾnıñ ʿaẕābından ḳorḫup kendiñizi maʿāṣīden ḥıfẓ idiñ. Zīrā (35) التَّقْوٰى Ḥaḳḳ Teʿālāʾnıñ vācib itdiklerin işlemek ve nehy itdiklerinden ictināb idüp terk eylemekden **[99a]** (1) ʿibāretdir."

وَاعْلَمُوا اَنَّكُمْ اِلَيْهِ تُحْشَرُونَ

Yaʿnī "Biliñiz yarın varacaġıñız ḥużūr-ı Bārīʾdir. Anda (2) ḳamu ʿamelleriñiziñ sizlere cezāsın ider ḫayra ṣevāb şerre ʿiḳāb ile." Bunda taḳvāya ḳandırmaġa (3) delālet vardır ki taḳvā[dan] ayrılmañ deyü.

Bakara 204

وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يُعْجِبُكَ قَوْلُهُ فِى الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا

Yaʿnī "Yā Muḥammed! Dünyā (4) yüzünde ḫalḳdan ādem vardır ki gelüp seniñ yüziñe ṭatlu dil ile söyledigin mi begenürsiñ ol (5) seni aldamaḳ üzre dir." Bu āyet Übeyy bin Şerīḳ eṣ-Ṣeḳafī nām kimesneye indi ki ol Benī Zühre ḳabīlesiniñ (6) ʿahdlisi idi. Birbirlerine arḳa olmaġa aña Aḫnes dirler. Ve bu Aḫnes ile yād olmasına bāʿiṣ (7) Bedr güni Benī Zühreʾden üç yüz kişi Ḥażret-i Resūl ṣallallāhu ʿaleyhi ve sellem ile gitmege ḥāżır (8) oldılar idi, bu gelüp anlara didi ki: "Bu ḳız ḳardaşıñız oġlı Muḥammed eger yalancı ise (9) siz anıñla olmadıġıñızda ḫalḳ sizden ırağ olup ikrāh itmezler sizi ve eger ṣādıḳ (10) ise işine siz anıñla ḫalḳ arasında ʿazīz olup saʿādete irersiñiz." Anlar "Belā, gerçek (11) lākin sen ne reʾy idersiñ bize." didiler. Ol anlara "Benim reʾyim gitmeyüp benimle berāber dönersiñiz (12) baña uyarsıñız." didi. Anlar "Güzel." deyüp anıñla berāber döndiler. Andan aña Aḫnes didiler. Zīrā (13)

الْخَنَسُ ḥīle [vü] mekr ile çevirmekdir. Zīrā bu Aḫnes ṭatlu dilli ve güler yüzli idi, Ḥażret-i Resūl ṣallallāhu (14) ʿaleyhi ve sellemiñ meclisine gelüp İslām ʿarż ider idi, ben pek severem deyü Allāh ile yemīn ider idi. (15) Ol ise iki yüzli münāfıḳ idi. And[an] bu āyet indi ki {وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يُعْجِبُكَ قَوْلُهُ} ḫalḳdan seniñ (16) yüziñe gülüp ṭatlu dil göstereni begenürsüñ ve anı ulursıñ {فِي الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا} yaʿnī dünyālıġa (17) müteʿalliḳ olan ṭatlu sözine ḳapılup aldanursuñ.

وَيُشْهِدُ اللهَ عَلٰى مَا فِي قَلْبِهِ

Yaʿnī "Ḥaḳḳ Teʿālā anıñ (18) derūnundakini bilüp görürken." Saña ben müʾminim ve muḥibbim deyü Allāh ile yemīn idüp seni inandıra.

وَهُوَ اَلَدُّ (19) الْخِصَامِ

Ol ise ḫuṣūmeti ġāyet ḳavīdir saña ve ḳamu ḫalḳa. Ve baʿżılar didi ki: "اَلَدُّ الْخِصَامِ ḫuṣūmetde (20) ʿinādıyla yalanı çoḳdur dimek". Ve baʿżılar [didi ki:] "Maʿṣiyetde ḳalbiniñ perkligi ḳavīdir. Bāṭıl ile mücādele ider (21) ve ḥikmetden söyler ve ḫaṭā [vü] maʿṣiyet işler dimekdir." Andan Buḫārī ve Müslim'de Ḥażret-i ʿĀʾişe raḍıyallāhu ʿanhādan (22) ḥadīṯ: قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «إِنَّ أَبْغَضَ الرِّجَالِ إِلَى اللهِ الْأَلَدُّ الْخَصِمُ»[596] Yaʿnī «Ḥaḳḳ Teʿālā ḳatında (23) ḳamu ḫalḳdan ziyāde ḫışma uġrayan ḫuṣūmetde ʿinād-ı bāṭıl ile ḳavī olandır.»

Bakara 205

وَاِذَا تَوَلّٰى سَعٰى (24) فِي الْاَرْضِ لِيُفْسِدَ فِيهَا

Yaʿnī "Saña İslām ʿarż idüp ve ṭatlu dil döküp andan çıḳup yeryüzünde (25) dolaşup gezmege saña arḳa virince ol ancaḳ erḥāmı kesüp müʾminleriñ ḳanın dökmege gider ki ḳabīlesinden (26) īmāna gelenleri kesmege çalışur."

[596] Buhârî, "Mezâlim", 16; Müslim, "'İlm", 5; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 40/401 (No. 24343).

وَيُهْلِكَ الْحَرْثَ وَالنَّسْلَ

Eli yetdügün öldürür ve ḳādir olmaduġunuñ (27) ekinin yaḳar ve ḥayevānlarınıñ yavruların öldürür. Zīrā bu Aḫnes bin Şerīḳ'iñ Benī Ṣaḳīf ile ḫuṣūmeti (28) var idi, bir gice varup anları başup ekinlerin yaḳdı ve ḥayevānların öldürdi. Ve baʿżılar didi ki: "Ol (29) Aḫnes Ṭā'if'de biriyle düşmān olup silāḥlanup gitdi, varup anıñ ḫırmānın yaḳdı ve eşeginiñ ayaġın (30) kesdi andandır." Ve baʿżılar didi ki: "{إِذَا تَوَلَّىٰ} yaʿnī ḥākim olup yeri żabṭ eylese {لِيُفْسِدَ فِيهَا} başlar (31) ẓulm [ü] ʿudvān idüp ḫalḳıñ emvālin yaġmā ider ẓālimleriñ itdigi gibi." Ve baʿżılar didi ki: "Ol ḳadar ẓulm (32) ider ki anıñ ẓulmünüñ uġursuzluġundan Ḥaḳḳ Teʿālā yaġmurı kesüp ekinler ve ḥayevānlar helāk olur, varup (33) yaġmuruñ kesilmesine anıñ ẓulmi sebeb olur." Ve baʿżılar didi ki: "Bu ḳamu bu evṣāf ile mevṣūf olanlara (34) indi."

وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ الْفَسَادَ

Yaʿnī "Ḥaḳḳ Teʿālā ẓulmi ve fesādı ve ḳatl-i nefsi ve her maʿāṣī olanları sevip (35) dilemez." İbn ʿAbbās raḍıyallāhu ʿanhümā buyurdı ki: "Ḥaḳḳ Teʿālā maʿāṣīye rāżı degildir dimek." Andan Muʿtezile **[99b]** (1) bu āyeti ḫüccet idüp didiler ki: "Muḥabbet irādetden ʿibāretdir dilemek maʿnāsında." Anlara cevāb olunur ki: (2) "Muḥabbetiñ maʿnāsı irādetden ġayrıdır. Zīrā insān bir şey diler lākin olur ki anı sevmez. Meṣelā acı olan (3) ʿilācı yemek diler ve yer lākin göñli sevmez. Bundan muḥabbet ile irādetiñ farḳı oldı." Baʿżılar didi ki: "Muḥabbet (4) bir şey [i] medḥ u taʿẓīm itmekdir ve irādet andan ġayrıdır."

Bakara 206

وَإِذَا قِيلَ لَهُ اتَّقِ اللَّهَ

Yaʿnī "Ol ẓulm [ü] ʿiṣyānı idene (5) dinürse ki ẓāhir u bāṭınıñda Ḥaḳḳ Teʿālā'dan ḳorḫup maʿāṣī ve ẓulm itmekden vazgeç."

اَخَذَتْهُ الْعِزَّةُ بِالْاِثْمِ

(6) Anı ululuġunuñ tekebbürlügi baṣup baña Allāh'dan ḳorḫaḳ dirseñ deyü ḫışm [u] ġażab[597] ide söyleyene. Zīrā عِزَّةٌ kelimesi (7) tekebbürlüge ve ululuġa gelür. Andan anı cāhiliyyet ḳızġınlıġı alup ne ḥaddiñ var seniñ baña Allāh'dan ḳorḫ dimege deyüp (8) naṣīḥati ṭutmayup ve vaʿẓa ḳulaḳ aṣmayup ẓulm [ü] ʿudvāna ziyāde saʿy eyleye.

فَحَسْبُهُ جَهَنَّمُ وَلَبِئْسَ (9) الْمِهَادُ

Anıñ cezāsı cehennem aña kifāyet ider ʿaẕāb olunmasına ve yoġ olsun öyle yataḳ ki anıñ (10) altı üsti āteş ola. Ve cehennem āteş ismlerinden bir ismdir, kāfirler āḫiretde anıñla ʿaẕāblanurlar. Ve baʿżılar (11) "Ol ʿAcemī ismdir." didiler. Ve baʿżılar "Ol ʿArabīdir." didiler. Lākin dibi derin olmaġla cehennem denildi." Ve İbn Mesʿūd (12) didi ki: "Ḥaḳḳ Teʿālā ḳatında andan ulu günāh yoḳdur ki [598]أَنْ يُقَالَ لِلْعَبْدِ [اِتَّقِ اللهَ] فَيَقُولُ عَلَيْكَ بِنَفْسِكَ. Yaʿnī bir ḳula (13) Allāh'dan ḳorḫ diseñ ol saña sen kendi nefsiñi gör beni n'eylersiñ diye." Ve rivāyet olundı ki: "Ḥażret-i ʿÖmer (14) raḍıyallāhu ʿanh ḥażretine اِتَّقِ اللهَ didiler yaʿnī Allāh'dan ḳorḫ. Hemān mübārek yüzlerin yere sürdiler Ḥaḳḳ Teʿālā'ya (15) tevāżuʿ idüp."

Bakara 207

وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَشْرِى نَفْسَهُ ابْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللهِ

Yaʿnī "Ḫalāʾiḳden insān var ki (16) Ḥaḳḳ Teʿālā'nıñ rıżāsı içün nefsin fedā idüp şehādet ile cenneti ṣatun alur." Ve andan İbn ʿAbbās raḍıyallāhu (17) ʿanhümā buyurdı ki: "Bu āyet Uḥud Ġazāsı'ndan ṣoñra Ḥażret-i Resūl ṣallallāhu ʿaleyhi ve sellem er-Recīʿ nām yere seriyye yaʿnī (18) çete gönderdi, aña indi." Andan Buḫārī ve Müslim'de Ebī Hüreyre'den rivāyet ider ki: «Ḥażret-i Resūl seriyye

[597] Metnin aslında bu kelime sehven "ḫışma ġażab" olarak yazılmıştır.
[598] ʿÂnî, *Beyânü'l-meʿânî*, 5/158.

yaʿnī çete (19) gönderdi, üzerine baş ʿĀṣım ibn Ṣābit'i itdi ser-ʿasker olup çekilüp gitdiler. Ḳaçan ki Mekke ile ʿAsfān (20) arasına irdiler Hüẕeyl ḳabīlesinden bir fırḳa Benū Laḥyān denilen ḳabīle anları duyup ardlarına düşdiler. (21) Ḥām rām yere yaḳın yerden izlerin ṭutup tā bir ḳonaġa geldiler, baḳdılar ki ḫurmā çekirdekleri var (22) bildiler ki Medīne'dendirler. Andan sürüp ardlarından irişdiler. Ḥażret-i ʿĀṣım ve ayaḳdaşları anlarıñ (23) irdigin duyup bir ḳaba, ṭaşlıḳ, yüksecek yeri dileyüp aña ṣıġındılar. Andan gelüp anlarıñ eṭrāfın çevirdiler. (24) Andan Ḥażret-i ʿĀṣım'a ve bāḳī ṣaḥābelere didiler ki "Sizlere emān ve ʿahd [ü] mīṯāḳ, ḳorḫmayıñ iniñ sizden (25) bir ādem ḳatl itmeyüz." deyince Ḥażret-i ʿĀṣım ḳaldı ki ben kāfiriñ ʿahd [ü] emānıyla inmem ve inemem رَسُولَكَ (26) اَللّٰهُمَّ أَخْبِرْ عَنَّا didi, yaʿnī "Yā Rabb! Bizim aḥvālimizi Resūl'üñ Ḥażret-i Muḥammed'e ḫaber vir." deyüp ceng eyledi. Anlarla ceng (27) idüp anlardan birḳaçın düşürdi. Anlar daḫı oḳ ile Ḥażret-i ʿĀṣım'ı yedi kişi ile düşürüp şehīd itdiler. (28) Andan Ḫubeyb ve Zeyd ve bir kişi daḫı ḳaldı. Anlara ʿahd ü emān virdiler. Anlar da inanup yanlarına indiler. Ḳaçan ki (29) anları mülk itdiler hemān yaylarından kirişlerin çıḳarup anlarıñ ellerin ardlarından bend idüp çekince (30) ol üçünci kişi didi ki "Bize olacak ġadriñ evveli budur." deyüp yere çökdi, çalışdılar anı çeküp andan (31) getürmege teslīm olmayınca urup anı şehīd itdiler. Andan Ḫubeyb ile Zeyd'i alup getürüp Mekke'de ṣatdılar. (32) Ḫubeyb['i] Benü'l-Ḥāriṯ bin ʿĀmir bin Nevfel ṣatun aldı. Zīrā bu Ḫubeyb Ḥāriṯ'i Bedr veyā Uḥud güni ḳatl itdi (33) idi. Oġulları anı babalarınıñ yerine ḳatl itmege aldılar, yanlarında birḳaç gün yesir alıḳodılar ki tā vardılar (34) Ḥāriṯ'iñ ḳızları usṭuralar aldılar ki faṣla faṣla keseler Ḫubeyb anlarıñ birinden bir usṭura istedi (35) öd yerini tırāş itmege, ol ḳız aña usṭurayı virdi. Meger ḳızıñ biriniñ bir küçük oġlı var idi, yuvarlanaraḳ gelüp **[100a]** (1) Ḥażret-i Ḫubeyb'iñ yanına ol da alup ḳucaġına ḳoyunca anası didi ki "Anı öyle görünce ben ḳorḫdum elimde usṭura (2) var belki ol daḫı ölecegi içün benim oġlumı öldürür." deyü, dönüp Ḫubeyb aña didi ki: "Ḳorḫuyor mısıñ oġluñı (3) öldürürüm İn-şāʾallāh ben anı itmem." Ve ol ḳız dir ki: "Ben Ḫubeyb gibi bir yesir görmedim. Öyle ḫayrlu kişi idi ki (4) kendi

demirde gördüm ki elinde bir ṣalḳım üzüm. Ol zamānda ise Mekke'de üzüm yoḳ idi. Meger Ḥaḳḳ Teʿālā (5) anı aña gönderdi. Andan yanımda ḳatl itmelerine ḳā'il olmadım alup Ḥarem-i Şerīf'den ḳatl itmege çıḳardılar." Didi ki: "Beni (6) alıḳoyuñ iki rekʿat namāz ḳılayım. Andan ṣalıverdiler iki rekʿat namāz ḳıldı. Eger ölümden ḳorḫuyor deyü (7) ẓann itmeseler daḫı ziyāde ḳılardım." Andan ibtidā ḳatl vaḳtinde namāz ḳılmaḳ andan sünnet ḳaldı ve اَللّٰهُمَّ أَحْصِهِمْ عَدَدً(8) didi, yaʿnī "Yā Rabb! Bunları ḥisābsız yerine ḳabūl eyle." Andan bu beytleri oḳudı:

رُبَاعِي: (9) فَلَسْتُ[599] أُبَالِي حِينَ أُقْتَلُ مُسْلِمًا / عَلَى أَيِّ شِقٍّ كَانَ لِلّٰهِ مَصْرَعِي

وَذٰلِكَ فِي ذَاتِ الْإِلٰهِ وَإِنْ يَشَاءَ / (10) يُبَارِكْ عَلَى أَوْصَالِ شِلْوٍ مُمَزَّعِي

Rubāʿī: Ne ḥācetim ḳayırmam hem olam İslām ile şehīd[600]

Tenim ḳanġı (11) yarıḳ içre atarsa ḥaḳḳ olam ferīd

Çu ẕāt-ı Bārī'ye olmam fedā yeter baña devlet

Dağılmış ʿuẕvumı (12) Mevlā idüp cemʿ eyleye mezīd

Neşr: Bunı deyince Ḥāriṯ'iñ oġlı ʿUḳbe ḳalḳup urup şehīd itdi. (13) Andan ṣoñra Ḳureyş Bedr güni kendileriniñ ulularından Ḥażret-i ʿĀṣım birisini ḳatl eyledi idi. (14) Ḳureyş daḫı ādem gönderdiler ki Ḥażret-i ʿĀṣım'ıñ cesedinden bir faṣla getüre ki ol kişiniñ ehli anı (15) göreler. Ḳaçan ki gövdesiniñ yanına irdiler Ḥaḳḳ Teʿālā buluṭ gibi eşek arıların gönderüp anları ʿĀṣım'ıñ (16) mübārek cesedinden menʿ itdiler bir şey alamadılar.»[601] Ve bir rivāyetde: «Anlar ol ḥāle düşdükleri gün Ḥażret-i (17) Resūl ṣallallāhu ʿaleyhi ve selleme maʿlūm oldı.»[602] Ve bir rivāyetde: «Ehl-i tefsīr didiler ki "Ḳureyş'iñ küffārı (18)

---

599 فَلَسْتُ: مَا

600 Bu şiirin vezni şudur: Mefâʿîlün mefâʿîlün mefâʿîlün mefâʿîlün

601 Buhârî, "Megâzî", 30; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 13/459 (No. 8096). Metnin aslında bu hadisin *Sahîhayn*'da bulunduğu belirtilmiştir ancak hadis Müslim'de yer almamaktadır.

602 Buhârî, "Tevhîd", 14.

Ḥażret-i Resūl ṣallallāhu ʿaleyhi ve selleme ḫaber gönderdiler Medīne'de iken bizler İslām'a geldik imdi[603] seniñ (19) aṣḥābıñıñ ʿulemālarından bize birḳaç kişi gönder ki anlardan seniñ dīniñiñ erkānın anlardan ögrenelim." (20) Ol anlardan mekr idi. Ḥażret-i Resūl anlara Ḫubeyb bin ʿAdī el-Enṣārī ve Merṣed bin Ebī Merṣed (21) el-Ġanevī ve Ḫālid bin Bükeyr ve ʿAbdullāh bin Ṭārıḳ bin Şihāb el-Belevī ve Zeyd bin ed-Deşine ve üzerlerine (22) ʿĀṣım bin Ṣābit ibn Ebī Eflaḥ el-Enṣārī ḥażretin baş itdi anlar ḳaçan ki Mekke'ye irdiler.» Buḫārī'niñ ḥadīşinde (23) bunı ziyāde ẕikr itdiler ki: «Ḥażret-i Ḫubeyb ṣaġ iken aṣdıḳlarında buyurdı ki: اللّٰهُمَّ إِنَّكَ تَعْلَمُ (24) أَنَّهُ لَيْسَ لِي أَحَدٌ حَوْلِي يُبَلِّغُ سَلاَمِي رَسُولَكَ فَأُبَلِّغُهُ سَلاَمِي ya'nī "Yā Rabb! Saña ma'lūm ki benim eṭrāfımda (25) bir kimsem yoḳdur ki selāmımı Resūl'üñ Muḥammed Muṣṭafā'ya irişdire sen benim selāmımı irişdir." deyince (26) Ebū Sirve'a 'Uḳbe bin el-Ḥāriş['i] urup şehīd eyledi.» Ve ba'żılar didi ki: "Müşriklerden Ebū Meysere (27) Selāmān kişi elinde mızrāḳ var idi, gelüp Ḥażret-i Ḫubeyb'iñ iki memesiñ arasına dayadı. (28) Ḥażret-i Ḫubeyb aña اِتَّقِ اللهَ didi, ya'nī Allāh'dan ḳorḫ.[604] {اَخَذَتْهُ الْعِزَّةُ} Ya'nī anı tekebbürlügi āteşi (29) ṭutdı. Baña öyle söylersiñ deyü bu darġınlıġı ile mızrāġı dürtüp Ḥażret-i Ḫubeyb'iñ arḳasından (30) çıḳdı. Andan[605] {وَإِذَا قِيلَ لَهُ اتَّقِ اللهَ} āyeti indi."

Ve andan Ḥażret-i Zeyd ibn ed-Deşine Ṣafvān ibn (31) Ümeyye ṭutdı ki şehīd eyleye babası Ümeyye bin Ḫalef yerine anı Nisṭās nām ḳulı ile gönderdi ki Ten'īm nām yer ki (32) Mekke'niñ ṭaşrasında öldüre Ḳureyş'iñ cemā'atleri cem' oldılar içlerinde Ebū Süfyān bin Ḥarb. (33) Ḳaçan ol ḳul geldi ki şehīd eyleye Ebī Süfyān didi ki: أَنْشُدُكَ[606] اللهَ يَا زَيْدُ، أَتُحِبُّ مُحَمَّدًا عِنْدَنَا الْآنَ [فِي مَكَانِكَ] (34) نَضْرِبُ عُنُقَهُ، وَأَنَّكَ فِي أَهْلِكَ؟ Ya'nī "Yā Zeyd! Saña Allāh ile yemīn viririm sevip diler misiñ ki (35) Muḥammed bunda yanımızda ola biz anıñ boynunı uralım ve sen varup ehliñe gidesiñ." Ḥażret-i Zeyd aña **[100b]** (1) buyurdı ki: [وَاللهِ] مَا أُحِبُّ أَنَّ مُحَمَّدًا الْآنَ فِي

---

[603] Metnin aslında bu kelime sehven "inmedi" olarak yazılmıştır.
[604] Nâkıs iktibas. "Ona 'Allah'tan kork' denildiği zaman, **gururu onu** daha da günaha **sürükler**. Artık böylesinin hakkından cehennem gelir. O ne kötü yataktır.", el-Bakara 2/206.
[605] Nâkıs iktibas. "**Ona 'Allah'tan kork' denildiği zaman** …", el-Bakara 2/206.
[606] Metnin aslında bu kelime sehven "أَنْشُدتكَ" olarak yazılmıştır.

مَكَانِهِ الَّذِي هُوَ فِيهِ يُصِيبُهُ شَوْكَةٌ تُؤْذِيهِ وَاَنَا جَالِسٌ[607] فِي أَهْلِي Yaʿnī (2) "Vallāhi ben sevip dilemem ki Ḥażret-i Resūl şimdiki olduġı mekānda iken anıñ cesed-i şerīfine bir diken (3) bata ve ben ehlim yanında rāḥat yatam, uġrına cān fedā itmeyim." deyince Ebū Süfyān didi ki: مَا رَأَيْتُ (4) أَحَدًا يُحِبُّ أَحَدًا كَحُبِّ أَصْحَابِ مُحَمَّدٍ مُحَمَّدًا Yaʿnī "Görmedim bir kimse bir kimseyi sever bu Muḥammed'iñ aṣḥābı (5) Muḥammed'i sevdikleri gibi." deyüp andan Nisṭās nama işāret itdi, urup Ḥażret-i Zeyd'i şehīd itdi. (6) Ḳaçan ki bu ḫaber Ḥażret-i Resūl ṣallallāhu ʿaleyhi ve sellem[e] irince: قالَ لِأَصْحَابِهِ: «**مَنْ يُحِبُّ يَزَلُ[608] خُبَيْباً عَنْ خَشَبَتِهِ (7) وَلَهُ الْجَنَّةُ**» Yaʿnī «Kim diler ki Ḥażret-i Ḫubeyb'iñ cesedini aġaçdan indirüp getüre cenneti ṣatun ala.» (8) Ḥażret-i Zübeyr "Ben yā Resūlallāh ve ayaḳdaşım Miḳdād bin el-Esved." didi. Ḥażret-i Resūl "İmdi teveccüh (9) idiñ fī-emānillāh." [didi.] Andan ol iki yigit çıḳup gitdiler gice yürüyüp gündüz ṣaḳlanurlar idi (10) tā Mekke'niñ ṭaşrasında Ḥażret-i Ḫubeyb'iñ aşıldıġı Tenʿīm nām yere irdiler. Gördiler ki anıñ aşıldıġı (11) aġacıñ eṭrāfını müşriklerden ḳırḳ kişi bekçiler çevirmiş lākin ḳamusı serḫoş yaturlar. Hemān ikisi (12) Ḥażret-i Ḫubeyb'iñ cesedini indirdiler baḳdılar ki cesed-i şerīfi panbuḳ gibi yumuşaḳ bükülür (13) ḳırḳ günden berī cesedi ẕerre ḳadar degişilmemiş ve elini yarasınıñ üzerine ḳomuş ḳanı aḳar, (14) rengi ḳan ammā ḳoḫusı misk ḳoḫar idi. Hemān Ḥażre[t-i] Zübeyr anı büküp atınıñ üzerine alup binüp (15) yüridiler. Ol bekçi kāfirler uyandı aşılanı bulamayınca Ḳureyş'e ḫaber virdiler. Ḳureyş anlarla berāber (16) yetmiş atlu bindirüp gönderdiler sürüp ardlarından yetişince Ḥażret-i Zübeyr hemān Ḥażret-i Ḫubeyb[']i (17) atdı, atınca cesedini yer yutdı. Andan adı بَلِيغُ الْأَرْضِ ḳaldı, yaʿnī yeriñ yutduġı. Andan (18) Ḥażret-i Zübeyr anlara buyurdı ki: مَا جَرَّأَكُمْ عَلَيْنَا يَا مَعْشَرَ قُرَيْشٍ ثُمَّ رَفَعَ عِمَامَتَهُ عَنْ رَأْسِهِ وَقَالَ: أَنَا (19) الزُّبَيْرُ بْنُ الْعَوَّامِ وَأُمِّي صَفِيَّةُ بِنْتُ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ وَصَاحِبِي الْمِقْدَادُ بْنُ الأَسْوَدِ أَسَدَانِ ضَارِيَانِ يَدْفِعَانِ عَنْ أَشْبَالِهِمَا، فَإِنْ شِئْتُمْ نَاضَلْتُكُمْ وَإِنْ شِئْتُمْ نَازَلْتُكُمْ وَإِنْ شِئْتُمُ انْصَرَفْتُمْ (21) فَانْصَرَفُوا إِلَى مَكَّةَ (20) Yaʿnī "Ey Ḳureyş cemāʿati sizleri bizim ardımıza düşüp gelmege ne cür'etlendirdi deyüp

---

607 وَاَنِّي جَالِسٌ :**وَاَنَا جَالِسٌ**

608 أَيُّكُمْ يُنْزِلُ :**مَنْ يُحِبُّ يَزَلُ**

(22) başından ʿimāmesin çıḳardı. Andan didi ki: Bilmiş oluñ ben Zübeyr ibn ʿAvvām'ım, vālidem ʿAbdu'l-muṭṭalib'iñ (23) ḳızı Ṣafiyye'dir ve ayaḳdaşım Miḳdād ibnü'l-Esved'dir. Evlādlarından defʿ idici iki aslanız eger dilerseñiz (24) oḳ ile atışmaḳ atışalım ve eger dilerseñiz inüp ḳılıçla dögüşmek dögüşelim ve eger dilerseñiz dönmek (25) dönüñ Mekke'ye." didikde Ḳureyş üzerlerine gelmeyüp döndiler. Anlar yüriyüp Ḥażret-i Resūl ṣallallāhu ʿaleyhi (26) ve sellemiñ ḥużūrına girdiklerinde Ḥażret-i Cebrā'īl ʿaleyhi's-selāmı anda buldı. Anda Ḥażret-i Cebrā'īl [didi ki:] يَا مُحَمَّدٍ اِنَّكَ بِالْمَلَائِكَةِ لَتُبَاهِي مِنْ أَصْحَابِكَ (27) yaʿnī "Melā'ikelere aṣḥāblarıñdan bu iki kimesneniñ (28) cān fedā itmek ile iftiḫār itmeleri taʿaccüb geldi." Andan Ḥażret-i Zübeyr ile Ḥażret-i Miḳdād'a {وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَشْرِي نَفْسَهُ ابْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللهِ} (**29**) āyeti indi Ḥażret-i Ḫubeyb aṣıldıġı yerden nefslerini ṣatmaḳ ile. Zīrā (30) bunda شِرَا ṣatmaḳ gelür. Lākin ekṡer-i müfessirler "Ol Ḥażret-i Ṣuheyb er-Rūmī içün indi." didiler. Bunuñ bāʿiṡi (31) Saʿīd ibnü'l-Müseyyeb ve ʿAṭā didiler ki: "Ḳaçan Ḥażret-i Ṣuheyb Mekke'den Ḥażret-i Resūl'üñ ardınca Medīne'ye (32) hicret itdikde Ḳureyş'iñ müşriklerinden anıñ ardına biraz cemāʿat düşdiler öldürmege. Hemān Ḥażret-i Ṣuheyb (33) devesinden inüp ḳuburundan oḳların çıkardı anlara didi ki: 'Vallāhi baña eliñiz irmez tā her bir oḳ ile sizden (34) biriñizi düşürüp andan ḳılıcım çeküp dalam tā elimde ḳılıç ḳalmayınca dögüşem yoḳ eger dirseñiz yolumı (35) boşlayıñ sizlere Mekke'de gömdügüm mālımıñ yerini söyleyim varıñ alıñ.' Ḳureyş aña ḳā'il oldılar. Ol mālıñ yerini **[101ª]** (1) anlara söyledi anlar açılup gitdiler ol daḫı sürüp Ḥażret-i Resūl ṣallallāhu ʿaleyhi ve selleme geldi yolda (2) olanı naḳl idince bu āyet aña inüp Resūl aña oḳudı ki {وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَشْرِي نَفْسَهُ ابْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللهِ} (**3**) deyü, Ḥażret-i Resūl ṣallallāhu ʿaleyhi ve sellem «رَبِحَ الْبَيْعُ يَا يَحْيَى»[609] buyurdı yaʿnī «Ḥaḳḳ rıżāsı içün nefsini (4) ṣatun alan ve ṣatan ḳazandı.» Zīrā Ṣuheyb māl virüp nefsin ṣatun aldı ve bu Ṣuheyb ibn (5) Sinān ḥażretine Rūmī dimege bāʿiṡ ol Nemir bin Ḳāsıṭ kabīlesinden ʿArab'dır, yerleri Muṣul'a yaḳın

[609] Hâkim en-Nîsâbûrî, *el-Müstedrek*, 3/450 (No. 5700); Kurtubî, *el-Câmi'*, 3/20.

idi. Rūm (6) kāfirleri yürüyüp anıñ ḳabīlesin urup anı yesir itdiler, küçük iken anlarıñ içinde büyüdi andan aña (7) Ṣuheyb Rūmī dirler." Ve el-Ḥasan didi ki: "Bilür misiñiz bu āyet kime indi? Ol müslümāna indi ki bir kāfiri (8) bulur aña 'لَا اِلٰهَ إِلَّا اللهُ di.' deyü emr ider döner ol kāfir anı dimege rāżı olmaz döner ol müslim 'Vallāhi (9) ben nefsimi ṣatarım Ḥaḳḳ rıżāsına.' deyüp ceng ider yalñız tā şehīd olunca, aña indi." Ve baʿżılar didi ki: (10) "Emr bi'l-maʿrūf ve'n-nehy ʿani'l-münker idenlere indi." Ve İbn ʿAbbās raḍıyallāhu ʿanhümā buyurdı ki: "Birisine biri (11) اِتَّقِ اللهَ dir, yaʿnī Allāh'dan ḳorḳ. Ol anı ḳabūl itmeyüp اَخَذَتْهُ الْعِزَّةُ بِالْاِثْمِ ululuġı ve tekebbürlügi ve (12) cāhiliyyet ḳızġınlıġı anı ṭutup baña böyle söylersiñ deyü aḫşam ider, döner اِتَّقِ اللهَ diyen kişi 'Ben Ḥaḳḳ (13) rıżāsına nefsimi ṣatarım.' deyüp anıñla ceng ider. Bu āyet **{وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَشْرِي نَفْسَهُ ابْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللهِ}** (14) aña indi." didi. Andan Ḥażret-i ʿAlī ibn Ebī Ṭālib kerremallāhu vecheh eger bu āyet oḳunsa hemān اقْتَتَلَا وَرَبِّ الْكَعْبَةِ (15) dir idi, Ḥaḳḳ rıżāsıçün nefsimi ṣatun alup ve ṣatup şehīd oluram Kaʿbe tañrısı ḥaḳḳıçün (16) dimek.[610] Ve Ḥażret-i ʿÖmer işitdi ki: Bir kişi **{وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَشْرِي نَفْسَهُ ابْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللهِ}** oḳudı. Ḥażret-i (17) ʿÖmer ol dem {إِنَّا لِلّٰهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ}[611] buyurdı. Ol kişiye "Ol emr bi'l-maʿrūf ve'n-nehy ʿani'l-münkerdir." didi. (18) Baʿżılar didi ki: "Ebī Saʿīd'den rivāyet ile ḥadīṯ: **[612]** قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «**[إِنَّ] مِنْ أَعْظَمِ الْجِهادِ (19) كَلِمَةُ عَدْلٍ عِنْدَ سُلْطانٍ جائِرٍ**» Yaʿnī «Cihādıñ ulusı ve efḍali ẓālim pādişāhıñ yanında ʿadālet üzre (20) olan bir kelime söylemekdir.» Bunı Tirmiẕī ẕikr idüp "Bu ḥadīṯ ḥasen ve ġarībdir." didi. Ve ammā āyetiñ tefsīri (21) müfessirler ẕikr itdiler ki bu شِرًا'dan murād ṣatmaḳdır. Zīrā ḳavlühū teʿālā: {وَشَرَوْهُ}[613] yaʿnī "Anı ṣatdılar." Ve maʿnāsı (22) "Mü'min dünyāda nefsini āḫiretde şevāb ile ṣatdı. Ve ol ṣatmaḳ Ḥaḳḳ

[610] Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 4/244.
[611] Nâkıs iktibas. "Onlar; başlarına bir musibet gelince, **'Biz şüphesiz (her şeyimizle) Allah'a aidiz ve şüphesiz O'na döneceğiz'** derler.", el-Bakara 2/156.
[612] Tirmizî, "Fiten", 13.
[613] Nâkıs iktibas. "**Onu** ucuz bir fiyata, birkaç dirheme **sattılar**. Zaten ona değer vermiyorlardı.", Yûsuf 12/20.

Teʿālā’nıñ rıżāsıçün namāzda (23) ve oruçda ve ġazāda ve ḥaccda ve emr-i maʿrūf ve nehy-i ʿani’l-münker itmede nefsini beẕl itdi. Tāʿatda ol nefsini (24) beẕl itmek ṣatılan metāʿ gibi oldı. Ve ol ṣatan gibi oldı. Ve aña müşterī Ḥaḳḳ Teʿālā oldı. Ve bahāsı āḫiretde Ḥaḳḳ (25) Teʿālā’dan ṣevāb oldı.” Ve {ابْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللهِ} dimek, yaʿnī Ḥaḳḳ Teʿālā’nıñ rıżāların dilemekdir.

وَاللهُ رَؤُفٌ (26) بِالْعِبَادِ

Yaʿnī “Ḥaḳḳ Teʿālā ḳullarına şefḳat ve merḥamet ṣāḥibidir.” Zīrā anlarıñ az, kesik ʿamelleriyle anlara (27) cennetde naʿīm-i dāʾim iḥsān itdi. Ve anıñ şefḳat [ü] luṭfundan birisi daḫı ḳullarınıñ tevbelerin ḳabūl eyler. (28) Ve bir reʾfeti daḫı ḳamu ʿibādınıñ nefsler ve mālları kendiniñ iken döner kendi mülküni kendi ṣatun alur (29) faẕl u raḥmeti ve iḥsānı ile.

Bakara 208

يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا ادْخُلُوا فِي السِّلْمِ كَافَّةً

Yaʿnī “Ey inanup īmān (30) getürenler! Ḳamuñuz İslām’ıñ şerāyiʿlerini birden ṭutup ḳamusunı icrā idiñ.” Bu āyet ehl-i kitābıñ [īmān] getürenleri (31) ʿAbdullāh bin Selām ve yārları ayaḳdaşlarına indi raḍıyallāhu ʿanhüm. Ḳaçan ki anlar yeñi İslām’a geldiler daḫı İslām’ıñ (32) erkānların ögrenmeden sebt gününe taʿẓīm iderler idi ve deve etini ve südini ḥarām iderler idi. Zīrā Tevrāt’da (33) ẓann itdiler ki Tevrāt’da vācib olduġı gibi İslām’da daḫı terk vācibdir. Anıñ içün indi. Ve Ḥażret-i ʿAbdullāh (34) Ḥażret’e [didi ki:] يَا رَسُولَ اللهِ إِنَّ التَّوْرَاةَ كِتَابُ اللهِ دَعْنَا فَلْنَقُمْ بِهِ فِي صَلاَتِنَا بِاللَّيْلِ Yaʿnī “Yā Resūlallāh! Tevrāt (35) Ḥaḳḳ Teʿālā’nıñ kitabıdır ḳoysa ki gice namāzımızı anıñ ile ḳılalım.” Ol dem bu āyet inüp emr itdi ki {فِي السِّلْمِ} deyü, **[101b]** (1) yaʿnī İslām’ıñ şerāyiʿini bütün ṭutup Tevrāt’ıñ şerāyiʿin ṭutmayup terk idiñ. Zīrā ol nesḫ olundı. (2) Ve maʿnāsı “İslām’a gelüp Ḥaḳḳ Teʿālā’nıñ her emr itdigine iṭāʿat idüp ṭutuñ.” Baʿżılar didi ki: “Bu ḫiṭāb (3) Ḥażret-i Resūl ṣallallāhu ʿaleyhi ve selleme ehl-i kitābdan inanup īmān

getürenleriñ ḳamusuñadır. Ve maʿnāsı, ey (4) Ḥażret-i Mūsā ve Ḥażret-i ʿĪsā ʿaleyhime’s-selāma īmān getürenler! {ادْخُلُوا فِي السِّلْمِ} Yaʿnī ḳamuñuz İslām’a girüp (5) Ḥażret-i Muḥammed’e īmān getürüñ.” Ve rivāyet olunur ki: Ḥażret-i Cābir raḍıyallāhu ʿanh ḥażretlerinden: عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ (6) عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، حِينَ أَتَاهُ عُمَرُ فَقَالَ: إِنَّا نَسْمَعُ أَحَادِيثَ مِنْ يَهُودٍ فَتُعْجِبُنَا أَفَتَرَى أَنْ نَكْتُبَ بَعْضَهَا (7) فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «أَمُتَهَوِّكُونَ كَمَا تَهَوَّكَتِ الْيَهُودُ وَالنَّصَارَى لَقَدْ جِئْتُكُمْ بِهَا بَيْضَاءَ (8) نَقِيَّةً وَلَوْ اَنَّ عِيسَى حَيًّا مَا وَسِعَهُ إِلَّا اتِّبَاعِي»[614] Ḥażret-i Cābir buyurdı ki: Ḥażret-i ʿÖmer raḍıyallāhu ʿanh gelüp (9) Ḥażret-i Resūl’e didi ki: “Bizler Yehūdīlerden baʿż sözler işidiyoruz anı begenüp taʿaccüb idiyoruz anı (10) görüp olur mı ki andan baʿż sözler yazup ṭutalum.” Ḥażret-i Resūl aña buyurdı ki: «Sizler de dīniñizde (11) Yehūdīler ve gāvurlarıñ dīnlerinde ḥayrān olduḳları gibi ḥayrān mısıñız ki Yehūdīlerden gāvurlardan dīn alup (12) anlara uyasıñız. Ben size millet-i dīn-i Ḥanīfiyye’yi pāk, beyāż, bir şeye muḥtāc degil getürem. Eger Ḥażret-i ʿĪsā (13) ʿaleyhi’s-selām saġ olaydı ancaḳ baña uymadan ġayr bir yolluḳ yol bulamaz idi.» Ve baʿżılar didi ki: “İḥtimāldir (14) bu āyet mü’min görinen münāfıḳlara indi. Maʿnāsı, ey dilleri ile īmān idenler! {ادْخُلُوا فِي السِّلْمِ} Yaʿnī (15) ḳamuñuz inḳıyāda ve ṭāʿata giriñ. Zīrā السِّلْم kelimesiniñ aṣlı الْإِسْتِسْلَام’dır, ol inḳıyād ve iṭāʿat itmekdir. (16) كَافَّةً yaʿnī ḳamuñuz gidüp daġılmayıñ.” Ve baʿżılar didi ki: “السِّلْم kelimesiniñ aṣlı İslām olmaḳ iḥtimāldir. (17) Maʿnāsı İslām’ıñ aḥkāmlarına ve şerāyiʿlerine ḳamuñuz giriñ dimek olur. Bu maʿnā tefsīriñ ẓāhirine (18) göre ġayrılarından ziyāde lā’iḳdir. Zīrā anıñ ḳamusunı icrā itmege ḳalḳdılar.” Andan Ḥuẕeyfe el-Yemānī didi ki: (19) “Bu āyetde İslām sekiz sehmdir. Anlar namāz ve zekāt ve oruç ve ḥacc ve ʿumre ve cihād ve emr bi’l-maʿrūf ve’n-nehy (20) ʿani’l-münkerdir. Bu sehmlerin birin eksik iden uġursuz, bed-nām olur.”

وَلَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ

614 Beyhakî, *Şu‘abü’l-îmân*, 1/347 (No. 174); ‘Ânî, *Beyânü’l-me‘ânî*, 2/377.

(21) Yaʿnī “Şeyṭānıñ yürüdigi yollara aña uyup gitmeyiñ.” dimek. Lākin murād anıñ sizlere donadup güzel, eyü (22) gösterdigi eşerlere uymayıñ. Anlar sebt güni taḥrīmi ve deve eti ve südi yemek taḥrīmi gibi olanlara uymayıñ. (23) Ve baʿżılar didi ki: “Ehl-i ḍalālet ve ehl-i ṭuġyān ve hevā-yı nefsine tābiʿ olanlarıñ sizlere iġvā virdikleri (24) şübhelere ve şekklere iltifāt itmeyiñ dimekdir. Zīrā her kim bir kişiniñ yoluna yüridi ol anıñ eşerin ṭutdı.”

(**25**) اِنَّهٗ لَكُمْ عَدُوٌّ مُبِيْنٌ

Zīrā ol sizler[e] bellü büyük düşmāndır şeyṭān. **Eger dinürse ki:** Şeyṭānıñ (26) düşmānlıġı ancaḳ żarar irişdirmesi, vesveseler virmek iledir. Yā ol iʿtiḳād ile nice ṣaḥīḥ olur ki (27) cemīʿ-i eşyāda fāʿil-i muṭlaḳ Ḥaḳḳ Teʿālā’dır? **Ḫāzin dir ki:** Şeyṭān żararı bizlere taḥvīl ider (28) lākin anı Ḥaḳḳ Teʿālā andan menʿ eyler. Ammā vesvesesi maʿāṣī olanları şübheler ile donadup (29) ʿarż itdigi maʿlūm ve her sebeb ki insānı Ḥaḳḳ Teʿālā’ya muḫālefete düşürür ve anıñ ile şevābdan ıraġ (30) ider. Ol düşmānlıġıñ cihātlarınıñ ulusıdır. **Ve eger dinürse ki:** Ḥaḳḳ Teʿālā şeyṭānı مُبِيْنٌ ile (31) vaṣf eyledi bizler anı görmeyoruz bu nice vaṣf oldı? **Ḫāzin dir ki:** Çünki Ḥaḳḳ Teʿālā anıñ (32) bizlere düşmānlıġını bellü, beyāñ eyledi. Ṣānki anı bizlere bellü ve beyān itdi isterse görmeyelim (33) anıñ bize düşmān olduġunı Ḥaḳḳ Teʿālā’nıñ beyānıyla bildik. Kendini görmege ḥācet degildir, iḳtiżā itmez.

Bakara 209

(**34**) فَاِنْ زَلَلْتُمْ

Yaʿnī “Eger aña meyl itdiñiz ve ḍalālete düşdiñiz ise.” İbn ʿAbbās raḍıyallāhu ʿanhümā (35) “Eger Haḳḳ Teʿālā’ya şirk itdiñiz ise.” buyurdı.

مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْكُمُ الْبَيِّنَاتُ

Yaʿnī “Sizlere **[102ᵃ]** (1) açıḳ, bellü, āşikāre delīller geldikden ṣoñra.”

فَاعْلَمُوا اَنَّ اللّٰهَ عَزِيزٌ

Biliñiz ki Ḥaḳḳ Teʿālā (2) kendiniñ emrine muḫālefet idenlere ġāyet ile intiḳāmında ġālibdir, bir şey aṣlā anı ʿāciz itmez.

(3) حَكِيمٌ

Ḥükm itmesinde ḥākimdir ki intiḳāmı ancaḳ ḥaḳḳ ile ider, müstaḥaḳḳ olmayınca itmez. Zīrā حَكِيمٌ her (4) umūrunda işābet üzre olandır. Bu āyetde ʿaẕāb itmege vaʿd ve ḳorḫutmaḳ vardır ḳalbinde şekk (5) ü nifāḳ olana ve dīninde şübhesi olana.

Bakara 210

هَلْ يَنْظُرُونَ

Yaʿnī "Anlar ki emr [ü] nehy terk idenler ve (6) İslām'a girmegi terk idenler ve şeyṭānıñ yollarına uyup gidenler görmeyorlar mı?"

اِلَّا اَنْ يَّاْتِيَهُمُ (7) اللّٰهُ فِي ظُلَلٍ مِنَ الْغَمَامِ

Tā Ḥaḳḳ Teʿālā anlara beyāż ince buluṭlardan gölgelik idüp gāhī (8) anları anıñla yaḳmaġa emri gelmeyince görmezler mi? Zīrā غَمَام dimege bāʿiş örtüp nūrı ve güneşiñ (9) āteşin setr itdiginden ve ʿaẕāb olursa ġamm getürdiginden denildi. Ve baʿżılar didi ki: "Ol buluṭdan (10) ġayr bir şeydir ancaḳ ol Benī İsrāʾīl'e geldi dīnlerinde şaşup ḥayretde olduḳlarında pus, duman (11) gibi şeydir."

وَالْمَلٰٓئِكَةُ

Yaʿnī "Ve melāʾikeleriñ daḫı ʿaẕāb ile geldigin görmüyorlar mı?" Ṭaberī muttaṣıl (12) sened ile ʿİkrime'den ve ʿİkrime İbn ʿAbbās'dan raḍıyallāhu ʿanhüm rivāyet ider ki: أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ (13) عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «**مِنَ الغَمَامِ طَاقَاتٌ يَأْتِي اللهُ عَزَّ وَجَلَّ فِيهَا**

مَحْفُوفاً»[615] Yaʿnī Ḥażret-i Resūl (14) buyurdı: «Buluṭlardan Ḥaḳḳ Teʿālā pencereler açar andan gürüldiler ve āteşler ve ġayr ʿaẕāblar gelür andan.» (15) Veyā melāʾikeler indirüp ʿaẕāb eyler.{هَلْ يَنْظُرُونَ اِلَّآ اَنْ يَأْتِيَهُمُ اللهُ فِي ظُلَلٍ مِنَ الْغَمَامِ (16) وَالْمَلٰٓئِكَةُ} yaʿnī "Anları görüp veyā düşünmezler mi tā kendilerine belālar inmeyince?"

وَقُضِيَ الْاَمْرُ

Emrullāh[616] (17) ve ḳażā yerini buldı. Ḥażret-i ʿİkrime didi ki: "Melāʾikeler ile." Ve baʿżılar didi ki: "Buluṭlardan (18) inmek ile." Ve baʿżılar "Ḥaḳḳ Teʿālā ġażabı ile." didiler. Ve bil ki bu āyet ṣıfāt ayetlerindendir. Ve ʿulemālarıñ (19) ṣıfāt āyetlerinde ve ṣıfāt ḥadīṯlerinde iki meẕhebi vardır: Anıñ birisi ol bu ümmetiñ selefleriniñ (20) meẕhebidir. Bil ki ehl-i sünnet didiler ki: "Āyāt-ı ṣıfātdan ve eḥādīṯ-i ṣıfātdan her ne ki vārid olduysa (21) biz aña inanup īmān idüp teslīm oluruz geldi[gi] üzre. Zīrā ẓāhiri üzre īmān itmek üzerimize (22) vācibdir ve geldigi üzre temyīz ideriz. Anıñ ʿilmi Ḥaḳḳ celle ve ʿalā Ḥażretʾine ve Resūlʾi ṣallallāhu ʿaleyhi ve selleme (23) tefvīż ideriz īmān [ü] iʿtiḳādımız ile. Zīrā Ḥaḳḳ Teʿālā ḥavādiṯden ve ḥareketden ve sükūndan münezzehdir." Andan (24) Ḥażret-i Kelbī "Bu āyet tefsīr olunmayan āyetlerdendir." didi. Ve Süfyān bin ʿUyeyne didi ki: "Ḥaḳḳ Teʿālā Ḳurʾānʾında (25) ẕāt-ı pākini her ne ile vaṣf itdiyse anıñ tefsīri hemān oḳumaḳdır bāḳī sırrına sükūt itmekdir. Anı (26) ancaḳ Ḥaḳḳ Teʿālā ve Resūlʾünden ġayr bir kimse tefsīr itmek cāʾiz degildir." Ve andan ez-Zührī ve el-Evzāʿī ve İmām Mālik (27) ve İbnüʾl-Mübārek ve Süfyān eṣ-Ṣevrī ve el-Leyṯ bin Saʿd ve İmām Aḥmed bin Ḥanbel ve İsḥāḳ bin Rāhūye didiler ki: (28) "Bu āyet ve bunuñ miṯli olan āyetler emrdir. Anlar temṯīlsiz ve teşbīhsiz ve tefsīrsiz geldiler teʾvīl [ü] tefsīr (29) olmaz." didiler. Bu ehl-i sünnetiñ meẕhebi ve selef-i ümmetiñ iʿtiḳādı budur. Andan baʿżılar bu beytleri söylediler:

[615] Taberî, *Câmiʿu'l-beyân*, 3/609.
[616] Arapça terkibi bölmemek için satır numarası sonra yazılmıştır.

(**30**) **شِعْرٌ**[617]: عَقِيد[تُ]نَا أَنَّ لَيْسَ مِثْلَ صِفَاتِهِ / وَلَا ذَاتِهِ شَيْءٌ عَقِيدَةُ صَائِبِ

نُسَلِّمُ آيَاتِ الصِّفَاتِ بِأَسَرِهَا / (31) وَأَخْبَارَهَا لِلظَّاهِرِ الْمُتَقَارِبِ

وَنَبْعُدُ عَنْمَا[618]كُنْهَ فَهْمِ عُقُولِنَا / وَتَأْوِيلَنَا فِعْلَ اللَّبِيبِ الْمَغَالِبِ

(32) وَنَرْكَبُ لِلتَّسْلِيمِ سُفْناً فَإِنَّهَا / لِتَسْلِيمِ دِينِ الْمَرْءِ خَيْرُ الْمَرَاكِبِ

Şiʿr: ʿAḳīdemiz anıñ sıfātına miṯl olmamaḳ (33) her bād[619]
Ve ne ẕātına miṯl olur anıñ bir şey it iʿtiḳād

Ṣıfāt āyetleriniñ biz ḳamusuna olup teslīm
(34) Ve ẓāhirde yaḳīn ḫaberlerine itdik iʿtimād

Iraḳ olduḳ anıñ biz künh-i ẕātın bilmeden zīrā
(35) ʿAḳl-ı dānā olup ʿāciz idemez teʾvīlin īcād

Selāmet ḳayıġı budur aña bindik olup teslīm
[102ᵇ] (1) Kişiniñ dīnine bundan ḫayırlu gemi yoḳ ābād

Ve ikinci meẕheb ol mütekellimleriñ cumhūrınıñ ḳavlidir. Zīrā (2) cemīʿ-i mütekellimler ve müfessirlerden teʾemmül ṣāḥibi ʿāḳil [ü] dānālar didiler ki: "Ḥaḳḳ Teʿālā gidüp gelmeden münezzehdir. (3) Zīrā her şey ki gidüp gelmesi ola ol ḥareket [ü] sükūndan ḫālī olmaz. Anıñ ikisi daḫı ḥādiṯdir. Bir şey ki (4) ḥādiṯlikden ḫālī olmaz ol muḥdiṯ olur. Teʿālallāh min ẕālik Ḥaḳḳ Teʿālā muḥdiṯlikden münezzehdir. Ẕāt-ı (5) ṣerīfine ol müstaḥīldir. Andan ṯābit oldı ki murād āyetiñ ẓāhiri degildir. Elbet tafṣīl üzre bir (6) teʾvīle muḥtācdır." Andan baʿżılar didiler ki: "هَلْ يَنْظُرُونَ اِلَّا اَنْ يَأْتِيَهُمْ بِالْآيَاتِ gelür varır (7) āyetleriñ gelmesi Ḥaḳḳ'ıñ gelmesi vārī olur. Zīrā emr-i ʿaliyye ululuġı ile ẕāt-ı ʿaliyye beyān olunur. Ve baʿżılar (8) didi ki: "Maʿnāsı اِلَّا اَنْ يَأْتِيَهُمْ أُمْرُ اللهِ gelür. Bu vech ile teʾvīle

[617] ʿÂnî, *Beyânü'l-meʿânî*, 5/163; Hâzin el-Bağdâdî, *Lübâbü't-teʾvîl*, 1/140.
[618] Bu ifâde kaynaklarda "وَنُؤيس عَنْهَا" olarak geçmektedir. Bk. Hâzin el-Bağdâdî, *Lübâbü't-teʾvîl*, 1/140; ʿÂnî, *Beyânü'l-meʿânî*, 5/163.
[619] Bu şiirin vezni şudur: Mefâʿîlün mefâʿîlün mefâʿîlün mefâʿîlün

bāʿiṣ bundan ġayr āyetde Ḥaḳḳ Teʿālā {هَلْ (9) يَنْظُرُونَ اِلَّا اَنْ تَأْتِيَهُمُ الْمَلَائِكَةُ أَوْ يَأْتِيَ أَمْرُ رَبِّكَ}[620] geldi. Vardı bu muḥkem āyet ol mücmel āyet ile tefsīr (10) olundı." Ve baʿżılar "[هَلْ] يَأْتِيَهُمُ اللهُ لِمَا وَعَدَ مِنَ الْحِسَابِ وَالْعِقَابِ" didi, yaʿnī gözlerler ki Ḥaḳḳ Teʿālā anlara vaʿd (11) itdigi ḥisābı vü ʿaẕābı gözlüyorlar mı? "Anlarıñ şiddet ḳorḫusı ziyāde olsun deyü ḥaẕf olundı. Ḥisāb ü (12) ʿiḳāb eger ẕikr olunsa anlar ʿaẕābı āsān görürler idi. Ẕikr olunmadıġı ziyāde ḳavī olur ki ʿaceb ʿaẕābı ne gūne (13) ola deyü ḳorḫuları artar." Ve baʿżılar didi ki: "İḫtimāldir ki yā ḥarf-i tā ola zīrā ḥurūf birbiriniñ yerine geçer, varır هَلْ يَنْظُرُونَ اِلَّا اَنْ تَأْتِيَهُمُ اللهُ فِي ظُلَلٍ مِنَ الْغَمَامِ وَالْمَلٰٓئِكَةُ (14) olur. Varır murād buluṭlardan melāʾikelere (15) gelen ʿaẕāb olur." Ve baʿżılar "هَلْ bunda مَا maʿnāsına ki الَّذِي gelür مَا يَنْظُرُونَ اِلَّا اَنْ يَأْتِيَهُمْ قَهْرُ اللهِ وَ (16) عَذَابُ اللهِ فِي ظُلَلٍ مِنَ الْغَمَامِ olur, yaʿnī anlar ancaḳ gözledikleri Ḥaḳḳ Teʿālāʾnıñ ḳahrı ve ʿaẕābı olan şey kendilerine (17) buluṭlarıñ aralıḳlarından inmesini mi gözlerler?" **Eger dinürse ki:** ʿAẕābıñ buluṭdan gelmesi nicedir? **Ḫāzin dir ki:** Çünki (18) buluṭdan dāʾim yaġmur inmekle raḥmet umulur. Andan ʿaẕāb gelince varır ziyāde teʾsīr ider ki siziñ dāʾim raḥmet ümīd (19) itdigizi baña bu ḳadar ʿişyānıñız ile anı ʿaẕāb iderim sizlere. Ve baʿżılar didi ki: "Buluṭlarıñ inmesi ḳıyāmet (20) aḥvālleriniñ ve ʿalāmetleriniñ ẓuhūrı, beyānıdır. **{وَقُضِيَ الْاَمْرُ}** Yaʿnī ʿaẕāb itmek vācib oldı ḥisābdan ḳurtulmaḳ ile. (21) Andan Ḥaḳḳ Teʿālā ʿibādınıñ arasını ḳıyāmetde ḥükmde birbirinden efḍal itdi."

وَاِلَى اللهِ تُرْجَعُ الْاُمُورُ

Yaʿnī "Āḫiretde (22) ʿibādıñ ḳamu umūrları Ḥaḳḳ Teʿālāʾya irer." **Eger dinürse ki:** Ḥaḳḳ Teʿālāʾdan ġayrıya bu umūrlar rāciʿ olur mı da ki (23) bunda **{وَاِلَى اللهِ تُرْجَعُ الْاُمُورُ}** buyurdı? **Ḫāzin dir ki:** ʿİbādıñ dünyāda ve āḫiretde umūrları cümle Ḥaḳḳ Teʿālāʾya (24) rāciʿdir. Bunda هَلْ kelimesinden el-murād "Ḫalḳa

[620] Nâkıs iktibas. **"(O kâfirler) kendilerine ancak meleklerin veya senin Rabbinin helâk emrinin gelmesini bekliyorlar.** Onlardan öncekiler de böyle yapmıştı. Allah onlara zulmetmedi, fakat onlar kendilerine zulmediyorlardı.", en-Nahl 16/33.

bildirmekdir ki siziñ ʿamelleriñize gerek şevābda ve gerek ʿiḳābda (25) Ḥaḳḳ Teʿālā'dan ġayr cezā idi[ci]ñiz var mı?" dimekdir. **Ve bir cevāb** daḫı oldur ki niçe ḳavm dünyāda Ḥaḳḳ'dan ġayrıya ʿibādet (26) itdiler, dönüp Ḥaḳḳ Teʿālā'nıñ efʿāllerin ġayrıya iżāfet itdiler. Ḳaçan ki ḳıyāmet güni ola ol örtüleri (27) keşf olup göreler ki dünyāda ġayrıya iżāfet itdikleri efʿālleri iden Ḥaḳḳ Teʿālā'dır. Kendileriñ ʿibādet (28) itdikleri şey bāṭıldır. Ol demde her umūrları Ḥaḳḳ'a rāciʿ olduġun göreler. Rücūʿdan murād budur. Anlar hemān (29) itdiklerin bulalar.

Bakara 211

سَلْ بَنِي اِسْرَائِيْلَ

Yaʿnī "Yā Muḥammed! Medīne'de olan Yehūdīlere suʾāl eyle ki." İmdi bu ṣormadan (30) murād evvelki olan āyetleri bilmek içün. Yehūdīler zīrā Ḥaḳḳ Teʿālā Ḥażret-i Resūl ṣallallāhu ʿaleyhi ve selleme bildirdi (31) idi anı bilür idi. Murād anlardan ögrenmek içün ṣormaḳ degildir. Bu ṣormadan murād anları ḫacīl ve ẕelīl ve (32) ġāyet taʿzīr itmekdir Ḥaḳḳ Teʿālā'nıñ delāʾillerine iʿtirāż itmelerinden. Ve şekki ḳaldırmaḳdır. Ve baʿżılar didi ki: (33) "Bu suʾālden murād Ḥaḳḳ Teʿālā'nıñ anlarıñ seleflerine virdigi niʿmetleri yād itdirüp iḳrā[r] itdirmekdir."

كَمْ اٰتَيْنَاهُمْ مِنْ اٰيَةٍ بَيِّنَةٍ (34)

Anlara niçe bellü ve āşikāre delāʾiller ve muʿcizātlar gönderdik Mūsā ʿaleyhi's-selāmıñ (35) nübüvvetine. Anlar ʿaṣāsı ve yed-i beyżāsı ve ṭaşa urup ṣu çıḳarması ve deñizi yarması ve menn ile selvā inmesi **[103ª]** (1) gibi olan āyetlerdir.

وَمَنْ يُبَدِّلْ نِعْمَةَ اللّٰهِ

Yaʿnī "Ḥaḳḳ Teʿālā'nıñ iḥsān itdigi āyātları ki anlar Ḥaḳḳ Teʿālā (2) ṭarafından gelüp anlarıñ ḍalāletden ḳurtulmasına sebeb olan hidāyet āyetlerin her kim

tebdīl [ü] taġyīr iderse.” (3) Ve baʿżılar didi ki: “Ol niʿmet Ḥaḳḳ Teʿālā’nıñ Ḥażret-i Resūl ṣallallāhu ʿaleyhi ve selemiñ nübüvvetine olan Tevrāt’da (4) gönderdigi naʿt ve ṣıfat-ı şerīfi, ḥüccetidir. Zīrā anlar Ḥażret’iñ nübüvvetin inkār idüp Tevrāt’daki ṣıfat-ı şerīfin (5) tebdīl itdiler.” Ve baʿżılar didi ki: “Ol niʿmetullāh Ḥaḳḳ Teʿālā’nıñ anlardan aldıġı ʿahddir. Anlar ol ʿahde vefā (6) itmeyüp tebdīl itdiler.”

مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْهُ فَإِنَّ اللهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ

Yaʿnī “Ṣor anlara ki Ḥaḳḳ Teʿālā bu ḳadar (7) āyetleri anlara gönderüp ve peyġamberleri getürdükden ṣoñra dönüp anları tebdīl [ü] taġyīr idenlere Ḥaḳḳ (8) Teʿālā’nıñ ʿaẕābı ġāyet ḳavī degil midir?” Zīrā anlar ḳavī olduġun bilürler ʿināden ḳabūl itmezler.

Bakara 212

زُيِّنَ لِلَّذِينَ (9) كَفَرُوا الْحَيٰوةُ الدُّنْيَا

Yaʿnī “Kāfir olanlar dünyā zīneti ve leẕẕetleri ṣaġlıḳlarında donanması (10) anları aldayup anıñ yemede içmede ve giyüp ḳuşanmada leẕẕetlerine ḳapıldılar.” Bu āyet ʿArablarıñ müşriklerine (11) indi Ebū Cehl ve anıñ ayaḳdaşları ve yārları gibi. Zīrā dünyālıḳ kendilerine el virüp māldan ve ġayrıdan nā’il (12) olmaları ile ziyāde leẕẕetlere dalup āḫireti inkār iderler idi. Ve baʿżılar didi ki: “Bu münāfıḳlara indi. (13) ʿAbdullāh bin Übeyy ve anıñ arḳadaşları ve yārānlarına indi.” Ve baʿżılar didi ki: “Ol Yehūdīleriñ büyüklerine ve (14) ʿulemālarına indi. İḫtimāldir ki ẕikr olanlarıñ ḳamusuna indi.” Ve bir ḳavlde: “Anlara dünyānıñ leẕẕetlerin donadan (15) Allāh Teʿālā’dır. Zīrā زَيَّنَ لِلَّذِينَ oḳuyan zānıñ feṯḥ ile, yaʿnī Ḥaḳḳ Teʿālā anlara dünyānıñ zīnetlerin (16) donatdı. Bunda daḫı māniʿ degildir ki Ḥaḳḳ Teʿālā anlara dünyānıñ eşyāsını dilber ve ʿacā’ib ḫalḳ eyleyüp (17) anlar anı görünce anıñ zīnetlerine ve leẕẕetlerine ḳapıldılar, anı ḫalḳ ideni ve vireni unutdılar. Bunda (18) ḳullarını imtiḥān ve tecribe içün itdi zīrā dünyā imtiḥān ve tecribe yeridir.

Ve anlarıñ ṭabīʿatlarına leẕẕetle[ri]ne (19) meyl itmegi ve şehvetleri sevmegi bindirdi ki ol şeyler[e] meyl itmek anlara muḥtācdır. Ve derūnların perk [ü] ḳavī (20) eyledi ki bir dürlü şehvetlerin ve meyl-i muḥabbetlerin dünyādan kesmege imkānları yoḳdur. Eger yalñız muḥabbet ile (olsa) (21) olsa idi belki terki āsān olurdı. Lākin meyliñ muḳteżālarıyla ḳavīlikde ḳaçan ki ḫalḳ dünyāya naẓar itdiler (22) gördiler ki her leẕẕetlü şeyler ile donanmış, dilber. Hemān anıñ ḥüsnüne ve dilberligine ḳapılup aña meyl idüp (23) sevdiler, fitneye ve ḍalālete düşdiler." Ve baʿżılar didi ki: "Tezeyyünden murād terk idüp mühlet virmekdir. (24) Ḥaḳḳ Teʿālā anlara itdiklerine tīz ʿuḳūbet itmeyüp dünyāda mühlet virdi tā varup aña ḳapıldılar ve sevdiler. (25) İmdi زُيِّنَ ol virdigi mühletdir." Ve baʿżılar didi ki: "Anlara dünyānıñ zīneti[ni] gösterüp anı sevdiren (26) şeyṭāndır ve insden cinnden dünyāya meyl itmege iġvā virenlerdir. Ve ol anlar kāfirlere dünyālıḳ dilemelerine (27) ḥırṣların ziyāde idüp āḫireti anlara ḳapatdılar, belürmez itdiler ḥırṣların perde itmeleriyle." Ve baʿżılar (28) didi ki: "Dünyānıñ leẕẕetlerine ḥırṣlanmaġa yollar itdiler. Āḫireti inkār itdirdiler. Hemān teleẕẕüẕ budur fırṣatı (29) fevt itmeyiñ deyü." Bu teʾvīl żaʿīfdir. Zīrā āyetde زُيِّنَ لِلَّذِينَ كَفَرُوا geldi, öyle olduḳda insden ve cinnden (30) ve şeyṭāndan ḳamusı aña dāḫildir ve anlarıñ her birine bir donadıcı vardır. Aña dünyānıñ zīnetlerin gösterüp (31) ve leẕẕetlendirir. Öyle olduḳda ol żaʿīf olan ḳavle muġāyir oldı. Bunuñla Muʿtezileʾniñ ḳavli żaʿīf olması (32) iṯbāt olundı.

وَيَسْخَرُونَ مِنَ الَّذِينَ اٰمَنُوا

Yaʿnī "Kāfirler ḳaçan ki kendilerini nāz-ı naʿīmde görüp ve (33) dünyānıñ her leẕẕetleriyle leẕẕetlenmelerin görüp dönüp müʾminleriñ fuḳarālarını masḫaraya alurlar." İbn ʿAbbās (34) raḍıyallāhu ʿanhümā buyurdı ki: "Ol fuḳarālar ʿAbdullāh bin Mesʿūd ve ʿAmmār bin Yāsir ve Ṣuheyb ve Bilāl ve Selmān (35) ve anlar gibi olan müʾminler idi. Anları her gördükce 'Baḳıñ Muḥammed bunlarla bizi ve ġayrıları yeñüp ġālib oluram deyü daʿvā ider.' **[103ᵇ]** (1) deyü masḫaraya alurlar idi."

وَالَّذِينَ اتَّقَوْا فَوْقَهُمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ

Yaʿnī “Ol masḫaraya aldıḳları müʾminleriñ (2) fuḳarāları ve ġayr ehl-i taḳvā olan fuḳarālar anlarıñ ḳıyāmetde üstlerindedir.” Zīrā fuḳarā müʾminler ʿilliyyīnde cennetde (3) ve kāfirler ve münāfıḳlar cehennemiñ esfelü’s-sāfilīninindedir. Andan Müslim ile Buḫārī’de Ḥārişe bin Vehb’den ḥadīṯ: سَمِعَ (4) رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: «**أَلاَ أُخْبِرُكُمْ بِأَهْلِ الجَنَّةِ؟ كُلُّ ضَعِيفٍ مُتَضَعَّفٍ، لَوْ أَقْسَمَ عَلَى اللهِ لَأَبَرَّهُ، أَلاَ (5) أُخْبِرُكُمْ بِأَهْلِ النَّارِ: كُلُّ عُتُلٍّ، جَوَّاظٍ جَعْظَرِيٍّ[621] مُسْتَكْبِرٍ**»[622] Yaʿnī Ḥażret-i Ḥārişe didi ki: İşitdim Ḥażret-i Resūl buyurur (6) «Sizlere bu dem ehl-i cennet olanı ḫaber vireyim her müʾmin muvaḥḥid olan żaʿīf faḳīrdir. Allāh ile yemīn idersem ki anlardan (7) ġayrı degildir cāʾiz idem. Ve sizlere ehl-i cehennemi ḫaber virdim: Anlar her bed-ḫūy ve ḳaba, sefīh sözli, ḫuṣūmetde ḳavī, (8) inḳıyāde gelmez olan ve her fācir tekebbür ile ṣalınıraḳ atıñ sürür ve her elinden bir şey gelmez fużūl, ḳurı ögünendir ve (9) her kendini begenen mütekebbir olandır.» buyurdı. Ve Buḫārī ile Müslim’de Üsāme bin Zeyd’den ḥadīṯ: قَالَ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: (**10**) «**قُمْتُ عَلَى بَابِ الجَنَّةِ، فَكَانَ عَامَّةُ مَنْ دَخَلَهَا المَسَاكِينُ، وَأَصْحَابُ الجَدِّ مَحْبُوسُونَ، غَيْرَ أَنَّ أَصْحَابَ النَّارِ قَدْ أُمِرَ (11) بِهِمْ إِلَى النَّارِ، وَقُمْتُ عَلَى بَابِ النَّارِ فَكَانَ[623] عَامَّةُ مَنْ دَخَلَهَا النِّسَاءُ**»[624] Yaʿnī Ḥażret-i Üsāme bin Zeyd didi ki: Ḥażret-i (12) Resūl ṣallallāhu ʿaleyhi ve sellem buyurdı ki: «Cennetiñ ḳapusunda durdum gördüm ki cennete girenleriñ çoġı müʾminleriñ fuḳarā ve (13) miskīnleri ve māldār, zengīn olanlar cennete girmeden ḥabs olup alıḳonmuşlar ve zebānīler anlara cehenneme irmege emr iderler. (14) Ve andan gelüp cehennemiñ ḳapusunda durdum gördüm ekṣer aña girenler ḳarılardır.»

وَاللهُ يَرْزُقُ مَنْ يَشَاءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ

---

621 Bu kelime Buhârî ve Müslim’de geçmemektedir. Geçtiği yer için bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 31/27 (No. 18728).

622 Buhârî, “Tefsîrü’l-Kur’ân”, 333; Müslim, “Cennet”, 46, 47; Tirmizî, “Sıfatü Cehennem”, 13.

623 فَكَانَ: فَإِذَا

624 Buhârî, “Rikâk”, 51; Müslim, “Rikâk”, 93.

(15) Yaʿnī “Ḥaḳḳ Teʿālā diledigi ḳuluna ḥisābsız virir.” dimekdir. Ammā andan İbn ʿAbbās raḍıyallāhu ʿanhümā buyurdı ki: “Ḥaḳḳ Teʿālā kendi (16) diledigi ḳuluna ne ḳadar olduġı maʿlūm olmayan ḳadar virir. Zīrā ḳanġı şeye ki ḥisāb girer ol azdır nedenkim miḳdārı (17) maʿlūmdur. Ve maʿnāsı Ḥaḳḳ Teʿālā diledigi ḳullarına bolluḳ vüsʿat virir.” Ve baʿżılar didi ki: “Dünyāda bolluḳ ile rızḳ (18) virir āḫiretde aña ḥisāb itmez.” Ve baʿżılar didi ki: “Ḥaḳḳ Teʿālā diledigi ḳuluna bilmedigi, ḫāṭırına gelmedigi yerden rızḳın virir.” (19) Ve baʿżılar didi ki: “Ḥaḳḳ rızḳın virir istiḥḳāḳ degil iken.” Ve baʿżılar didi ki: “Maʿnāsı Ḥaḳḳ Teʿālā ḳuluna ḫazīneleri (20) dükenür ḳorḫusı ile virmez tā ḥisāba muḥtāc ola, virdikde mālından çıḳanın bile ne ḳadardır. Ve Ḥaḳḳ Teʿālā andan (21) ġanīdir, ḳuluna virdigin bilür ve ḫazīnesi dükenmek ḳorḫusundan münezzehdir. Ḥāşā ki ḫazīneler dükene.” Ve baʿżılar didi ki: (22) “Ḥaḳḳ Teʿālā baʿż diledigi ḳuluna rızḳını dar ider. Ve baʿż diledigi ḳuluna rızḳını bol ider. Ve herkese ḥāceti ḳadar virmez (23) belki muḥtāc olmayana ziyādesiyle çoḳ vire. Ḥükmüne muʿāraża iden yoḳdur ve ‘Niye virdiñ?’ deyü ḥisābın gören yoḳdur. (24) Ve ne aña diyen var ki ‘Buña virdiñ ve bunı maḥrūm itdiñ?’ ve ne ‘Buña bundan çoḳ niçün virdiñ?’ diyen var. Zīrā (25) Ḥaḳḳ Teʿālā’nıñ mülkünde şerīki yoḳdur ve ne iḥsānına münāzaʿa iden vardır, kendi dilegin ider dimekdir.” Ve baʿżılar didi ki: (26) “İḥtimāldir ki Ḥaḳḳ Teʿālā yarın āḫiretde müʾminleriñ ehl-i taḳvāsına ṣevābdan ve ikrām [ü] iḥsāndan ḥisābsız kerem itmesi (27) Ḥaḳḳ’dan anlara ulu minnet-i kübrādır luṭf [u] ʿināyetinden. Zīrā cennetiñ naʿīminiñ dükenmesi ve kesilmesi yoḳdur.” Ve baʿżılar didi ki: (28) “Ḥaḳḳ Teʿālā ehl-i cennete ecr [ü] ṣevābların ʿamelleri ḳadar virüp andan kendi luṭf [u] kereminden üzerine ziyāde ḥisābsız iḥsān (29) ider dimekdir.”

Bakara 213

كَانَ النَّاسُ أُمَّةً وَاحِدَةً

Yaʿnī “Ḫalḳıñ ḳamusı bir dīnde bir ümmet idi.” Baʿżılar didi ki: “Ol Ḥażret-i (30) Ādem ʿaleyhi’s-selām ve ẕürriyyeti idi. Ḳamusı bir dīn üzerine

müslümānlar idiler tā Ḳābil Hābil'i ḳatl idince ḳadar." Ve (31) baʿżılar didi ki: "Ḫalḳ Ḥażret-i Ādem'den ḫalḳ bir hidāyet ve bir şerīʿat üzre idiler tā Nūḥ ʿaleyhi's-selāmıñ risāleti (32) gelince ḳadar. Andan iḫtilāf üzre oldılar, Ḥaḳḳ Teʿālā Nūḥ ʿaleyhi's-selāmı gönderdi ve ol resūllerden evvel gönderdi ki (33) ṣoñra ġayr resūlleri gönderdi." Ve baʿżılar didi ki: "Ol ḫalḳ Ḥażret-i Nūḥ ʿaleyhi's-selām ile gemide olanlar idi, (34) bir dīn üzre Nūḥ'a īmān getürenler idi. Andan Ḥażret-i Nūḥ ʿaleyhi's-selāmıñ vefātından ṣoñra iḫtilāf üzre oldılar." (35) Ve baʿżılar didi ki: "'Arablar Ḥażret-i İbrāhīm ʿaleyhi's-selām dīni üzre idi tā anı ʿAmr bin Luḥayy[625] nām kimesne degişdirdi." **[104ª]** (1) Ve baʿżılar didi ki: "كَانَ النَّاسُ أُمَّةً وَاحِدَةً bu Ḥażret-i Ādem ʿaleyhi's-selām belinden çıḳup ʿahd [ü] mīṣāḳa (2) durduḳları zamān أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ ḫiṭāb olduḳda قَالُوا بَلَى ol demde ʿubūdiyyete iḳrār itdiler, andan ġayr (3) günlerde bir dīnde olmadılar. Andan ḳaçan ki vücūda geldiler ḥased ve ṭuġyānlıḳ içün iḫtilāf üzre oldılar." (4) Ve baʿżılar didi ki: "Ol Ḥażret-i Ādem ʿaleyhi's-selāmdır. Zīrā imām idi aña uyulur vardı, iḫtilāf andan ṣoñra (5) oldı." Ve baʿżılar didi ki: "كَانَ النَّاسُ أُمَّةً وَاحِدَةً Yaʿnī ḳamu ḫalḳ küfr ve bāṭıl üzre idiler." Zīrā gelen āyetiñ (6) delāletiyle **eger dinürse ki:** Ol zamānda müslümān var idi Hābil ve Ḥażret-i Şīt ve Ḥażret-i İdrīs ṣalevātün (7) ʿaleyhim ecmaʿīn ve ġayrıları gibi. **Cevāb:** Ol zamānda ġālibi küfr üzre olan idi. İmdi ḥükm ġālibiñdir. Ve (8) baʿżılar didi ki: "Āyet öyle delālet itdi ki ḫalḳ bir dīn üzre dimekdir. Bir ḥāl ki ne īmāna ve ne küfre delālet (9) iden var idi. İmdi bu ḳavl ḫāricden bir delīle muḥtācdır."

فَبَعَثَ اللهُ النَّبِيِّينَ

Yaʿnī "Ḥaḳḳ Teʿālā peyġamberleri (10) ve resūlleri gönderdi." Peyġamberleriñ cümlesi yüz yigirmi biñdir içlerinden üç yüz on üçi mürseldir. Ve imdi (11) anlardan Ḳurʾān'da yigirmi sekiz peyġamberiñ ismi geldi.

[625] Metnin aslında bu isim sehven "'Ömer bin Luḥayy" olarak yazılmıştır. Doğrusu için bk. Abdülkerim Özaydın, "Amr b. Lühay", *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/87-88.

مُبَشِّرِينَ

Yaʿnī̇ “Ḳamusı Ḥaḳḳ’a iṭāʿat idüp (12) vaḥdāniyyetine iḳrār idenlere ṣevāb ve cennet ile beşāret idiciler.”

وَمُنْذِرِينَ

Ve Ḥaḳḳ’a ʿāṣī̇ (13) ve kāfir olanları ʿaẕābıyla, ʿiḳābıyla ḳorḫudıcılar. Bunda muştulamaġı ḳorḫutmadan evvel ẕikr itmege (14) bāʿiṯ zī̇rā beşāret beden ḥıfẓına ṣıḥḥati yoluna yürür ve ḳorḫutmaḳ maraż ve ʿillet ī̇cāb ider (15) belki öldürür. Ḳorḫu ve şekk [ü] şübhe yoḳdur ki cümleniñ maḳṣūd[ı] ṣıḥḥat-i bedendir. Andan ol ẕikr olundı.

(**16**) وَاَنْزَلَ مَعَهُمُ الْكِتَابَ

Anlarla berāber kitāb indirdi. Veyā maḳṣūd peyġamberleriñ her biriyle bir kitāb (17) indirdi dimek ola.

بِالْحَقِّ

Yaʿnī̇ “Ḥaḳḳ ve ʿadālet ve ṣıdḳ üzre.” İmdi ol kitāblar yüz (18) dört kitābdır gögden inen. Anlardan Ḥażret-i Ādem ʿaleyhi’s-selāma on ṣuḥuf indirdi (19) ve İdrī̇s ʿaleyhi’s-selāma elli ṣuḥuf indirdi ve Ḥażret-i Nūḥ ʿaleyhi’s-selāma yigirmi ṣuḥuf (20) indirdi ve Ḥażret-i İbrāhī̇m ʿaleyhi’s-selāma on ṣuḥuf indirdi ve Ḥażret-i Mūsā (ʿaleyhi) (21) ʿaleyhi’s-selāma evvel on ṣuḥuf indirdi ṣoñra Tevrāt’ı indirdi ve Ḥażret-i Dāvūd ʿaleyhi’s-selāma[626] (22) Zebūr’ı indirdi ve Ḥażret-i ʿĪsā ʿaleyhi’s-selāma İncī̇l’i indirdi ve Ḥażret-i (23) Resūl ṣallallāhu ʿaleyhi ve selleme Ḳurʾān-ı ʿAẓī̇mü’ş-şānı indirdi.

لِيَحْكُمَ بَيْنَ النَّاسِ

[626] Arapça terkibi bölmemek için satır numarası sonra yazılmıştır.

Yaʿnī “Ḫalḳıñ (24) arasında ol kitāb ile ḥükm eylemesi içün.” Bunda ḥükmi kitāba iżāfet itdi. Ol işe ḥükm (25) Ḥaḳḳ Teʿālāʾnıñdır. Varır maʿnāsı “Ḥaḳḳ Teʿālā indirdigi kitāb ile ḥükm eylemek içün.” Ve baʿżılar (26) didi ki: “Her peyġamber kendine inen kitāb ile ḫalḳ arasında ḥükm eyleye. İmdi ḥükmi kitāba veyā (27) peyġambere dayamaḳ mecāzen gelür. Yoḫsa ḥaḳīḳatde ḥükm Ḥaḳḳ Teʿālāʾnıñdır.”

فِيمَا اخْتَلَفُوا فِيهِ

(28) Anlarıñ Ḥaḳḳ’a ittifāḳları bir iken dönüp iḫtilāf ile muḫālefet itmelerine ḥükm eyleye.

(29) وَمَا اخْتَلَفَ فِيهِ

Yaʿnī “Ḥaḳḳda iḫtilāflarıyla muḫālefet olanı beyān eyleye.”

اِلَّا الَّذِينَ (30) اُوتُوهُ

Yaʿnī “Ancaḳ anlar ki kendilerine kitāb virildi alup aña inandılar.” Murād Tevrāt (31) ile İncīl’dir ki Yehūdīler Tevrāt’a inandılar ve gāvurlar İncīl’e inandılar. Lākin iḫtilāfları (32) birbirlerini kāfir itmeleriyle Yehūdīler gāvurları kāfir iderler ve gāvurlar Yehūdīleri kāfir iderler (33) birbirlerine ṭuġyān u ḥased ile. Baʿżılar didi ki: “İḫtilāfları kitābda olanı tebdīl ü taġyīr itmeleridir.” (34) Ve baʿżılar didi ki: “Bunda kināyet Ḥażret-i Resūl ṣallallāhu ʿaleyhi ve selleme rāciʿdir ve maʿnāsı (35) Ḥażret-i Resūl’üñ nübüvvetine kitāblarında ṣaḥīḥ üzre delīller vārid olmuşken Yehūdīler ḥasedlerinden **[104b]** (1) ve ṭuġyānlıḳlarından inkār eylediler.”

مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْهُمُ الْبَيِّنَاتُ

Yaʿnī “Ḥażret-i Resūl ṣallallāhu ʿaleyhi (2) ve sellemiñ nübüvvetine bellü, açıḳ delīller geldikden ṣoñra.”

بَغْيًا بَيْنَهُمْ

Anlarıñ bir ʿöẕr[i] ḳaldı mı ki “Bizler (3) duymadıḳ.” yā “Bir āyet gelmedi.” deyü bahāne ideler. Hemān anlar mā-beynlerinde dünyālıḳ içün anıñ nübüvvetini (4) inkār idüp kāfir oldılar.

فَهَدَى اللهُ الَّذِينَ اٰمَنُوا لِمَا اخْتَلَفُوا فِيهِ مِنَ الْحَقِّ

Anlarıñ aralarında (5) birbirlerine ḥaḳḳ olandan ötüri muḫālefet itdiklerini Ḥaḳḳ sübḥānehū ve teʿālā mü’min olan ḳullarına anı (6) hidāyet idüp bildirdi. Anlarıñ iḫtilāf itdikleri cumʿa güni içün idi. Yehūdīler cumʿa irtesi (7) güni sebt içün cumʿa güni budur. Ve gāvurlar cumʿa güni pāzār günidir deyü birbirlerine muḫālefet (8) itdikde Ḥaḳḳ Teʿālā cumʿa gününi mü’minlere hidāyet idüp bildirdi. Andan Buḫārī ile Müslim’de Ebī (9) Hüreyre raḍıyallāhu ʿanh ḥaẓretinden ḥadīṯ: «**نَحْنُ الْآخِرُونَ (10) السَّابِقُونَ** قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: **يَوْمَ الْقِيَامَةِ أُوتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِنَا وَأُوتِينَا**[627] **مِنْ بَعْدِهِمْ فَهَذَا الْيَوْمُ الَّذِي اخْتَلَفُوا (11) فِيهِ، فَهَدَانَا اللهُ فَغَدًا لِلْيَهُودِ وَبَعْدَ غَدٍ لِلنَّصَارَى**»[628] Yaʿnī Ebī Hüreyre didi ki: Ḥażret-i Resūl (12) buyurdı: «Bizler dünyāda ümmetlerden cümlesinden ṣoñra gelen ümmetleriz lākin ḳıyāmet gününde cümle ümmetlerden (13) ilerü olan ümmetleriz, ol bir ümmetlere bizden evvel kitāb gelüp virildi ve bizlere anlardan ṣoñra (14) kitāb virildi. Anlar bu cumʿa güni içün birbirlerine muḫālefet itdiler, Yehūdīler “Sebt güni (15) cumʿadır.” didiler ve gāvurlar “Yoḳ pāzār güni cumʿadır.” didiler. Ḥaḳḳ Teʿālā bu güni bizlere hidāyet (16) idüp bildirdi bu gün cumʿa bizim günümüzdür, yarın sebt Yehūdīleriñ cumʿasıdır, ol bir gün (17) pāzār gāvurlarıñ cumʿasıdır.» Ve bir rivāyetde: «**نَحْنُ** (**18**) قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: **الْآخِرُونَ السَّابِقُونَ**[629]، **بَيْدَ أَنَّهُمْ أُوتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِنَا ثُمَّ هَذَا يَوْمُهُمُ الَّذِي فَرَضَ (19) اللهُ عَلَيْهِمْ**[630]، **فِيهِ فَاخْتَلَفُوا فِيهِ فَهَدَانَا**

---

627 **وَأُوتِينَا**: وَأُوتِيَنَاهُ

628 Hadis metninde “فَسَكَتَ” ilâvesi vardır. Buhârî, “Cumʿa”, 11. Ayrıca bk. Müslim, “Cumʿa”, 21; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 14/198 (No. 8503).

629 Hadis metninde “يَوْمَ الْقِيَامَةِ” ilâvesi vardır.

630 **فَرَضَ اللهُ عَلَيْهِمْ**: فُرِضَ عَلَيْهِمْ

Yaʿnī اللهُ لَهُ»[631] زَادَ النَّسَائِ «يَوْمُ الْجُمْعَة»[632] ثُمَّ اتَّفَقَا « فَالنَّاسُ (20) لَنَا [فِيهِ] تَبَعٌ اليَهُودُ غَدًا، وَالنَّصَارَى بَعْدَ غَدٍ»[633]

Ebī Hüreyre didi ki: İşitdim Ḥażret-i Resūl (21) buyurur: «Bizler cümle ümmetlerden ṣoñra gelenleriz ve ḳıyāmetde anlardan evvel varanlarız ve ḳaldı ki (22) anlara bizlerden evvel kitāb virildi. Ḥaḳḳ Teʿālāʾnıñ anlara farż itdigi cumʿa gününde anlar (23) birbirlerine muḫālefet itdiler Ḥaḳḳ Teʿālā ol cumʿa gününi bizlere hidāyet idüp bildirdi.» Andan: (24) «Ḳamu ḫalḳ ol gün içün bizlere tābiʿ oldı. Bugün cumʿa bizim günümüzdür, yarın sebt Yehūdīleriñ (25) cumʿasıdır, ol bir gün eḥad, pāzār gāvurlarıñ cumʿasıdır.» Ve daḫı Müslim'de Ḥuẕeyfe ḥażretlerinden (26) ḥadīṯ: قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ:

«أَضَلَّ اللهُ عَنِ الْجُمُعَةِ مَنْ كَانَ قَبْلَنَا، فَكَانَ (27) لِلْيَهُودِ يَوْمُ السَّبْتِ، وَالنَّصَارَى[634] يَوْمُ الْأَحَدِ، فَجَاءَ اللهُ بِنَا فَهَدَانَا [اللهُ] لِيَوْمِ الْجُمُعَةِ، فَجَعَلَ الْجُمُعَةَ، (28) [وَ]السَّبْتَ، وَالْأَحَدَ، وَكُلُّهُمْ[635] تَبَعٌ لَنَا يَوْمَ الْقِيَامَةِ، نَحْنُ الْآخِرُونَ مِنْ أَهْلِ الدُّنْيَا، وَالْأَوَّلُونَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ، (29) الْمَقْضِيُّ لَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ[636] قَبْلَ الْخَلَائِقِ»[637] Yaʿnī Ḥażret-i Ḥuẕeyfe didi ki: Ḥażret-i Resūl buyurdı (30) «Bizden evvel gelenlerden cumʿa gününi Ḥaḳḳ Teʿālā ġayb eyledi. Yehūdīlere cumʿayı sebt güni itdi ve gāvurlara (31) eḥad gününi cumʿa itdi. Ḥaḳḳ Teʿālā bizlere getürüp cumʿa gününi hidāyet idüp bildirdi. Anlarıñ (32) ḳamusı ḳıyāmet güni bizlere tābiʿlerdir. Gerçi bizler dünyāda anlardan ṣoñra geldik lākin ḳıyāmetde (33) anlardan evvel ilerü varırız ve cümle ḫalāʾiḳden evvel ḥisābımız görilüp ḳurtuluruz.» buyurdı. Andan (34) baʿżılar didi ki: "Anlarıñ birbirlerine muḫālefetleri ḳıble içün idi. Yehūdīler ġarb ṭarafında Beytü'l-Maḳdis'e (35) ḳılarlar idi ve gāvurlar şarḳı ḳıble idüp aña ḳılarlar idi. Ḥaḳḳ Teʿālā bizlere Beyt-i Mükerrem'i hidāyet **[105ᵃ]** (1) idüp bildirdi." Ve baʿżılar didi ki: "Oruçda iḫtilāf itdiler Ḥaḳḳ Teʿālā Ramażān ayını hidāyet idüp (2) bizlere bildirdi. Ve Ḥażret-i İbrāhīm ʿaleyhi's-selām içün Yehūdīler 'Yehūdīdir.' ve gāvurlar 'Ol gāvurdur.' deyü (3) birbirlerine

631 Buhârî, "Cumʿa", 1.
632 Nesâî, "Cumʿa", 1.
633 Buhârî, "Cumʿa", 1; Nesâî, "Cumʿa", 1.
634 وَكَانَ لِلنَّصَارَى :**وَالنَّصَارَى**
635 وَكَذٰلِكَ هُمْ :**وَكُلُّهُمْ**
636 Hadis metninde "يَوْمَ الْقِيَامَةِ" ifâdesi bulunmamaktadır.
637 Müslim, "Cumʿa", 22; Beyhakî, *Şuʿabü'l-îmân*, 4/390 (No. 2706).

muḫālefet itdiler. Ḥaḳḳ Teʿālā bizlere hidāyet idüp ol [638]{حَنِيفاً مُسْلِماً} deyü bildirdi. Ve Ḥażret-i ʿĪsā bin (4) Meryem[639] ʿaleyhi's-selām içün Yehūdīler 'Peyġamber degildir.' deyü ẕemm ü iftirā itdiler ve gāvurlar anı ifrāṭ ile (5) ṭutduḳlarıyla birbirlerine muḫālefet itdiler. Ḥaḳḳ Teʿālā anıñ ḥaḳḳ peyġamber olduġunı bizlere hidāyet idüp bildirdi." (6) İmdi فَهَدَى الَّذِينَ آمَنُوا لِمَا اخْتَلَفُوا فِيهِ مِنَ الْحَقِّ بِإِذْنِهِ gelür, maʿnāsı yaʿnī inananlar inandılar (7) ve muḫālefet idenler muḫālefet itdiler.

بِإِذْنِهِ

Yaʿnī "Anlarıñ inanmaları ve muḫālefet itmeleri Ḥaḳḳ Teʿālā'nıñ (8) ʿilmiyle ve emriyle ve irādetiyledir."

وَاللّٰهُ يَهْدِى مَنْ يَشَاءُ اِلٰى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ

Ḥaḳḳ celle ve ʿalā ḳullarından (9) dilediğine ṭoġrı yolunı hidāyet idüp bildirir.

Bakara 214

اَمْ حَسِبْتُمْ اَنْ تَدْخُلُوا الْجَنَّةَ

Yaʿnī "Sizler (10) ḳıyās itdigimiz mi ki cennete girmeñiz āsān." Bu Medīne'de olan Ḥendek Ġazāsı içün indi. Zīrā anda müslümānlara (11) ziyāde cehd ve şiddet ve ḳorḫu ve ṣoġuḳ ve ġāyet dirlik darlığı düşdi, ol anda andan indi "Cennete girmek (12) āsān degil bunlara taḥammül ile girilür." deyü. Ve baʿżılar didi ki: "Uḥud Ġazāsı'nda indi. (Ve baʿżılar didi ki) Ve baʿżılar (13) didi ki: "Ḳaçan ki Ḥażret-i Resūl ṣallallāhu ʿaleyhi ve sellem ve ṣaḥābe-i güzīn rıḍvānullāhi ʿaleyhim ecmaʿīn Medīne'ye hicret (14) itdikleri evā'ilinde bir miḳdār dirlik darlığından şiddete düşdiler. Zīrā Mekke'den mālsız çıḳdılar (15) ve mālları ve diyārları müşrikler elinde ḳaldı. Anlar Ḥaḳḳ Teʿālā'nıñ ve

[638] Nâkıs iktibas. "İbrahim, ne Yahudi idi, ne de Hıristiyan. Fakat **o, hanif (Allah'ı bir tanıyan, hakka yönelen) bir müslümandı.** Allah'a ortak koşanlardan da değildi.", Âl-i İmrân 3/67.
[639] Metnin aslında bu isim sehven "'Īsā bin Meryen" olarak yazılmıştır.

Resūl'üñ rıżāsıçün ḳamu dirliklerin (16) geçdiler. Ve Medīne'de Yehūdīler de anlara ʿadāvet iẓhār itdiler. Ḥalleri her ṭarafdan ġāyet dar olmaġla (17) nifāḳda ḳavmiñ derūnlarında gizlenince Ḥaḳḳ Teʿālā anlarıñ ḫāṭırların ḫoş itmege bu āyeti indirdi ki bunda أَحَسِبْتُمْ (18) gelür mīm ṣıladır, yaʿnī الَّذِي حَسِبْتُمْ" Ve baʿżılar "أَمْ, هَلْ maʿnāsında." didiler. Andan maʿnāsı "Ey müʾminler! (19) Sizler ẓann itdiñiz ki cennete hemān mücerred inanup īmān getürmeñiz ile girersiñiz, sizlere evvelki geçenlere (20) iṣābet iden gibi iṣābet itmeden girersiñiz. Elbetde peyġamberlere ve resūllere ve tābiʿ olanlara şiddet ü miḥnet ü (21) darlıḳ ile tecribe vü imtiḥān olunurlar." Bu gelen āyetde:

وَلَمَّا يَأْتِكُمْ مَثَلُ الَّذِينَ خَلَوْا مِنْ قَبْلِكُمْ

(22) Hele sizlerden evvel gelüp göçen peyġamberlere ve etbāʿlarına gelen gibi sizler[e] de gelsün de miḥnetden ve ġayrıdan.

(**23**) مَسَّتْهُمُ الْبَأْسَاءُ وَالضَّرَّاءُ

Ol peyġamberlere ve tābiʿlerine faḳr ile darlıḳ ve miskīnlik ve maraż (24) ve ḳorḫu ve ʿācizlik, kötürümlük irüp anlara taḥammül ve ṣabr itdiler.

وَزُلْزِلُوا حَتَّى يَقُولَ الرَّسُولُ (**25**) وَالَّذِينَ اٰمَنُوا مَعَهُ مَتٰى نَصْرُ اللهِ

Yaʿnī "Tā ol ḳadar belālar ve miḥnetler içinde ferlenüp hālelenüp (26) ḥareket itdiler ki tā peyġamber ve aña tābiʿ olan müʾminler diyeler ki 'Ḥaḳḳ Teʿālā'dan bizlere bu şiddetden (27) ḳurtulmaġa ne zamān nuṣret gelür ola.' deyü." Zīrā şiddetiñ ḳavīligi ziyādelenüp ve uzanmasıyla ṭāḳat (28) ḳalmadıġından ḫuṣūṣen enbiyālar belāya ve miḥnete taḥammül ile ṣabr itmeleri etbāʿlarından ziyādedir. Ve anlar nefsi (29) feryāddan ve teşekkīden żabṭ itmede etbāʿlarından ziyādedir. Nuṣretiñ uzanmasıyla peyġamber bile "[Ne] zamān (30) Ḥaḳḳ Teʿālā bir nuṣret virir ki bundan ḳurtulalım?" didiler.

اَلَا اِنَّ نَصْرَ اللهِ قَرِيبٌ

Yaʿnī̇ “Elbetde bundan (31) sizleriñ ḳurtulmañıza Ḥaḳḳ Teʿālāʾnıñ nuṣreti yaḳındır.” Dilediğizi ḳabūl ider. Maʿnāsı “Geçen peyġamberleriñ (32) ve etbāʿlarınıñ ḥālleri bu idi ki belālarıñ ve şiddetleriñ uzanmasıyla, ḳavī̇lenmesiyle dī̇nlerin degişdirmezler idi (33) tā Ḥaḳḳ Teʿālāʾdan kendilerine nuṣret irince ḳadar.” İmdi “Ey Ḥaḳḳ Teʿālāʾnıñ vaḥdāniyyetine ve Resūli Muḥammedʾiñ nübüvvetine inanup (34) ī̇mān getürenler! Ḳamuñuz eẕiyyete ve şiddete ve meşaḳḳate Ḥaḳḳ rıżāsın dilemek içün taḥammül idiñ zī̇rā sizleri andan (35) ḳurtarmaġa Ḥaḳḳ Teʿālāʾnıñ nuṣreti yaḳındır.” Andan Buḫārī̇ʾde Ḫabbāb bin el-Eret raḍıyallāhu ʿanh ḥażretinden ḥadī̇s: قَالَ: شَكَوْنَا إِلَى رَسُولِ (1) **[105b]** اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَهُوَ مُتَوَسِّدٌ بُرْدَةً لَهُ فِي ظِلِّ الكَعْبَةِ فَقُلْنَا: أَلاَ تَسْتَنْصِرُ لَنَا (2) أَلاَ تَدْعُو لَنَا؟ فَقَالَ: «**قَدْ كَانَ مَنْ قَبْلَكُمْ، يُؤْخَذُ الرَّجُلُ فَيُحْفَرُ لَهُ فِي الأَرْضِ، فَيُجْعَلُ فِيهَا، ثُمَّ يُؤْتَى بِالمِسْيَارِ**[640] **فَيُوضَعُ (3) عَلَى رَأْسِهِ فَيُجْعَلُ نِصْفَيْنِ، وَيُمْشَطُ بِأَمْشَاطِ الحَدِيدِ، مَا دُونَ لَحْمِهِ وَعَظْمِهِ، مَا يَصُدُّهُ ذَلِكَ عَنْ دِينِهِ، (4) وَاللهِ لَيَتِمَّنَّ اللهُ هَذَا الأَمْرَ، حَتَّى يَسِيرَ الرَّاكِبُ مِنْ صَنْعَاءَ إِلَى حَضْرَمَوْتَ، لاَ يَخَافُ إِلَّا اللهَ، وَالذِّئْبَ عَلَى غَنَمِهِ، وَ (5) لٰكِنَّكُمْ تَسْتَعْجِلُونَ**»[641] Yaʿnī̇ Ḫabbāb ibn el-Eret didi ki: Bir gün Ḥażret-i Resūl Kaʿbeʾniñ gölgesinde ḫırḳaların (6) ḳoltuġı altına alup dayanmışlar idi. Bizler gelüp aña didik ki: “Yā Resūlallāh! Ḥaḳḳ Teʿālāʾdan bizlere nuṣret dileyüp (7) duʿā itmez misiñ bunlarıñ darlıḳlarından ve eẕiyyetlerinden ḳurtulalım?” Buyurdılar ki: «Sizden evvel gelen ümmetler anlardan birini (8) ṭutup yerde çuḳur ḳazup anıñ içine ḳorlar idi. Andan başını bıçḳı ile iki[ye] yararlar idi ve demir ṭaraḳlar ile (9) ṭarayup etini kemikden ayırırlar idi. Anlarıñ anı öyle itmesi dī̇nininden ayırmaz idi. Vallāhi bu benim umūrımı Ḥaḳḳ (10) sübḥānehū ve teʿālā öyle emī̇n itmekle minnet-i ʿaẕī̇mi olur ki yalñız bir ḥayevāna binen kişi Ṣanʿā-i Yemenʾden çıḳup (11) tā Ḥaḍramevt nām vilāyete varınca ḳadar Allāhʾdan ġayr bir kimseden ḳorḫmaz ve ḳurdun ḳoyunlarına ḳorḫar ġayr bir ḳorḫusı (12) ḳalmaz lākin sizler ne içün ʿacele idiyorsıñız ṣabr idiñ.» buyurdı.

Bakara 215

640 فَيُجَاءُ بِالْمِنْشَارِ :**ثُمَّ يُؤْتَى بِالمِسْيَارِ**

641 Buhârî, “İkrâh”, 1.

يَسْئَلُونَكَ مَاذَا يُنْفِقُونَ

Yaʿnī (13) “Yā Muḥammed! Saña anlar suʾāl idiyorlar ki ne gūne ṣadaḳa virelim ve ḫarc idelim ve kime virelim?” Bunuñ sebebi ʿAmr (14) bin Cemūḥ nām kimesneye indi zīrā māldār ve iḫtiyār kişi idi, gelüp Ḥażret-i Resūl ṣallallāhu ʿaleyhi ve selleme (15) didi ki: يَا رَسُولَ اللهِ مَاذَا نَتَصَدَّقُ وَعَلَى مَنْ نَنْفُقُ yaʿnī “Ṣadaḳayı ne gūne virelim ve hem kimlere ḫarc idelim?” (16) Bu āyet indi.

قُلْ مَا اَنْفَقْتُمْ مِنْ خَيْرٍ

Yaʿnī “Yā Muḥammed! Söyle aña ki māldan azdan ve çoḳdan her ne ḳadar (17) ḫarc itmek dilerseñ.”

فَلِلْوَالِدَيْنِ

Evvelā atañıza ve anañıza ḫarc idiñ kimseye muḥtāc itmeyiñ. وَالِدَيْنِ (18) evvel ẕikr itmesine bāʿiṯ evlādınıñ üzerinde ḥaḳḳları olmaġla anlara ikrām [ü] iḥsān vācibdir zīrā sebeb oldılar (19) anı ʿademden vücūda getürmege.

وَالْاَقْرَبِينَ

Anlardan ṣoñra aḳrabālara ḫarc it ve ṣadaḳa vir. Ve bunları ata (20) ve anadan ṣoñra ẕikr itmege bāʿiṯ insān ḳādir degildir cümle fuḳarāların meṣāliḥin görmege. İmdi aḳrabāsınıñ meṣāliḥin (21) görmekde ġayrılardan evlādır.

وَالْيَتَامٰى

Ve yetīmlere ḫarc it ṣadaḳa vir. Bunları aḳrabālardan ṣoñra ẕikr itmege (22) bāʿiṯ küçük olmalarıyla ḳādir degillerdir ḳazanup yemege ve hem bir kimseleri yoḳdur anları besleye.

وَالْمَسَاكِينِ

(23) Yaʿnī “Miskīn [ü] fuḳarālara daḫı ṣadaḳa vir.” Bunları anlardan ṣoñra ẕikr itmege bāʿiṯ bunlarıñ ḥācetleri evvelkilerden (24) az olmaġla zīrā az ṣadaḳa ile defʿ olurlar.

وَابْنِ السَّبِيلِ

Yaʿnī “Yolda kesilüp ḳalan yolcı ġarīb olan.” (25) Zīrā vilāyetinden kesilmesi ile darlıġa ve faḳra düşer anı gözleyen olmaz. İmdi bu laṭīf, güzel tertībe (26) naẓar it ki ne gūne ṣadaḳa ve iḥsān ve nafaḳa virmegi yollu yolunca beyān itdi. Ḳaçan ki Ḥaḳḳ Teʿālā bu infāḳ (27) tafṣīlini birer birer emr itdi. Andan dönüp icmāl ile buyurdı ki:

وَمَا تَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ فَإِنَّ اللهَ (28) بِهِ عَلِيمٌ

Yaʿnī “Ḫayrdan bu ẕikr olunanlara ve ġayrılara Ḥaḳḳ Teʿālāʾnıñ rıżāsı ṭalebiyle ve ecr [ü] iḥsānı (29) ümīdiyle her ne ḫayr ki idersiñiz Ḥaḳḳ sübḥānehū ve teʿālā bilüp sizlere ecrini ider bir ḫayrıñız żāyiʿ olmaz.” (30) Lākin ekṣer-i ʿulemāʾüʾt-tefsīr “Bu emr mensūḫdur.” deyü ẕikr itdiler. Andan İbn Mesʿūd didi ki: “Anı zekāt (31) āyeti nesḫ eyledi.” Ve lākin el-Ḥasan buyurdı ki: “Mensūḫ degil muḥkemdir. Anıñ muḥkemliginiñ vechi kişiniñ (32) üzerine nafaḳası vācib olan vālideyn ẕikr eyledi. Anıñ içün muḥkemdir.” didi. Ve Zeyd nām didi ki: “Ol (33) nāfileden ṣayılur. Āyetiñ ẓāhiri üzre her kim dilerse nafaḳa virmekle Ḥaḳḳ Teʿālāʾya taḳarrub ḥāṣıl (34) ide. Anıñ evlāsı Ḥaḳḳ Teʿālāʾnıñ ẕikr itdigi vücūh üzre ḫarc eyleye. Andan evvel vālideyne vire ṣoñra (35) ẕikr olunanlara vire.” Zīrā cevāb anlarıñ suʾāline muṭābıḳ geldi. Çünki anlar nice nafaḳa ve ḫarc itmelerin **[106ᵃ]** (1) beyān itmesin suʾāl itdiler. Cevāb kimlere ṣarf olunacaḳ ise mufaṣṣal geldi. {مَا اَنْفَقْتُمْ مِنْ خَيْرٍ} (2) cevābına tekmīl üzre kemāliyle gelen {وَمَا تَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ} kāmil cevābdır. Zīrā ṣarf olunan nafaḳa ṣayılmaz tā yerine (3) düşmeyince. Andan şāʿiriñ beytinde:

بَيْتٌ[642]: إِنَّ الصَّنِيعَةَ لَا تُعَدُّ صَنِيعَةً / حَتَّى يُصَابَ بِهَا طَرِيقُ الْمَصْنَعِ

Beyt: (4) Gerek iḥsān gerekse ḫayr ṣayılmaz bir keremden ol[643]
İrüp tā düşmeyince itdigiñ yerine fehm it yol

Bakara 216

كُتِبَ عَلَيْكُمُ (5) الْقِتَالُ

Yaʿnī̈ "Sizleriñ üzerine cihād [ü] ḳıtāl farż oldı." ʿUlemālar bu āyetiñ ḥükmünde iḫtilāf itdiler. ʿAṭā nām (6) didi ki: "Bunda الجِهَادُ taṭavvuʿdur. Ve āyetden murād Ḥażret-i Resūl ṣallallāhu ʿaleyhi ve sellemiñ aṣḥābıdır ġayrılar degildir." (7) Ve eṣ-Ṣevrī̈ daḫı aña ẕāhib oldı ve Evzāʿī̈ nāmdan daḫı anıñ gibi naḳl olundı. Ve anı Ḥażret-i Resūl'üñ aṣḥābına vācib (8) idenleriñ ḥücceti āyetde olan عَلَيْكُمُ. Bu ḫiṭāb maḫṣūṣ ol vaḳtde olanlara iḳtiżā ider deyü anı ḥüccet (9) itdiler. Ve baʿżılar didi ki: "Āyetiñ ẓāhiri öyle ammā cihād her müslümān üzerine farżdır. Aña delī̈l Ebī̈ Hüreyre'den (10) rivāyet olunan ḥadī̈ṣ: «**الْجِهَادُ وَاجِبٌ عَلَيْكُمْ مَعَ كُلِّ أَمِيرٍ، بَرًّا كَانَ أَوْ فَاجِرًا**»[644] قالَ: قالَ رَسُولُ اللهِ Yaʿnī̈ (11) Ebū Hüreyre didi ki: Ḥażret-i Resūl ṣallallāhu ʿaleyhi ve sellem buyurdı: «el-Cihād siziñ üzeriñize vācibdir her emī̈r, (12) ser-ʿasker ile ister ṣāliḥ, ʿādil olsun isterse fācir olsun.» Ebū Dāvūd anı ziyādesiyle ẕikr eyledi. Ve İbn ʿAbbās (13) raḍıyallāhu ʿanhümādan ḥadī̈ṣ: (**14**) قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَوْمَ الْفَتْحِ: «**لَا هِجْرَةَ بَعْدَ الفَتْحِ، وَلٰكِنْ جِهَادٌ وَنِيَّةٌ، وَإِذَا اسْتَفَرَرْتُمْ**[645] **فَانْفِرُوا**»[646] Yaʿnī̈ İbn ʿAbbās buyurdı ki: Mekke feṯḥ güni Ḥażret-i Resūl buyurdı: «Feṯḥden ṣoñra hicret (15) itmek yoḳdur lākin benim ile cihāda gidiñ eger cihāddan ḳaçarsañız ḳaçıñ.» Ve baʿżılar didi ki: "Cihād farż-ı kifāyedir. (16) Eger cemāʿatden baʿżısı ġazāya gitse bāḳī̈sinden sāḳıṭ olur." Bu ḳavl

---

642 Bu beyit Hassân b. Sâbit'e aittir. 'Ânî, *Beyânü'l-me'ânî*, 5/170; Hâzin el-Bağdâdî, *Lübâbü't-te'vîl*, 1/144. Şiirin tamamı için bk. Aldiwan, (Erişim 15 Ekim 2022).

643 Bu şiirin vezni şudur: Mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün

644 Hadisin tamamı için bk. Ebû Dâvûd, "Cihâd", 35; Beyhakî, *Şu'abü'l-îmân*, 11/443 (No. 8805).

645 وَإِذَا اسْتُنْفِرْتُمْ :وَإِذَا اسْتَفَرَرْتُمْ

646 Buhârî, "Cihâd", 1; Müslim, "Hac", 445; Tirmizî, "Siyer", 33.

muḫtār ve ʿulemānıñ cumhūrı anıñ üzerinedir. (17) Andan ez-Zührī didi ki: "Ḥaḳḳ Teʿālā ḳıtāl[i] ḫalḳıñ üzerine yazdı ister cihād itsünler ister itmesünler. Her kim ġazā (18) iderse ṣevāba irdi. Ve her kim otururbut ḥāżır dursun eger andan yardım, imdād isterlerse yardım, imdād ider (19) ve ḳaçmaḳ dilerse ḳaçup nefret ider ve eger andan müstaġnī olduysa oturur." Andan ḳavlühū teʿālā: {فَضَّلَ اللهُ الْمُجَاهِدِينَ [بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ] عَلَى (20) الْقَاعِدِينَ دَرَجَةً وَكُلًّا وَعَدَ اللهُ الْحُسْنَى}[647] Yaʿnī "Ḥaḳḳ Teʿālā ġazāya gidenleri oturanlardan bir derece efḍal (21) itdi lākin giden ile gitmeyen ḳamusuna ḥüsnā [vü] cennet vaʿd eyledi." Eger ġazādan ḳalan farż[ı] terk itmiş olsa idi (22) aña nice ḥüsnā vaʿd iderdi. Ve ʿulemā bu āyetde nāsiḫ olana üç ḳavl didiler: Birisi bu āyet muḥkemdir zīrā (23) müşriklerden ʿafv āyetini nesḫ eyledi. İkinci ḳavl bu āyet mensūḫdur zīrā anda cihādı كَافَّةً üzerine (24) vāciblik itmek var. Andan bu āyet ile nesḫ oldı ḳavlühū teʿālā: {وَمَا كَانَ الْمُؤْمِنُونَ لِيَنْفِرُوا كَافَّةً}[648] Üçünci (25) bu āyet bir vechden nesḫ itdi ve bir yüzden kendi nesḫ oldı. Nāsiḫ olması müşrikler üzerine cihād menʿ olmuş (26) iken vācib itmesi ve mensūḫ olması kāffe üzerine cihād vācib olmaġla.

وَهُوَ كُرْهٌ لَكُمْ

Yaʿnī (27) "Bu ḳıtāl sizlere meşaḳḳatli olmaġla ikrāhlıḳ geliyor." Anlara ikrāhlıḳ gelmesine bāʿiṣ ḳıtālde māl gerek mi'neye ve (28) nefse meşaḳḳat ve rūḥuñ muḫāṭaraya düşmesi ve ḳorḫu bunları ikrāh itdiler. Yoḫsa Ḥaḳḳ Teʿālā'nıñ emrini (29) ikrāh itmek degil. Ve baʿżılar didi ki: "Bu ikrāhlıḳ nesḫ

[647] Nâkıs iktibas. "Mü'minlerden özür sahibi olmaksızın (cihattan geri kalıp) oturanlarla, Allah yolunda mallarıyla, canlarıyla cihad edenler eşit olamazlar. **Allah, mallarıyla, canlarıyla cihad edenleri, derece itibariyle, cihattan geri kalanlardan üstün kılmıştır. Gerçi Allah (mü'minlerin) hepsine de en güzel olanı (cenneti) va'detmiştir.** Ama mücahitleri büyük bir mükâfat ile kendi katından dereceler, bağışlanma ve rahmet ile cihattan geri kalanlara üstün kılmıştır. Allah, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.", en-Nisâ 4/95-96.

[648] Nâkıs iktibas. **"(Ne var ki) mü'minlerin hepsi toptan seferber olacak değillerdir.** Öyleyse onların her kesiminden bir grup da, din konusunda köklü ve derin bilgi sahibi olmak ve döndükleri zaman kavimlerini uyarmak için geri kalsa ya! Umulur ki sakınırlar.", et-Tevbe 9/122.

oldı ġayr āyetdeki [649]{سَمِعْنَا وأَطَعْنَا} dimeleriyle." Ve baʿżılar (30) didi ki: "İkrāhlıġa bāʿiṯ ḳıtāl kendilerine farż olmadan andaki zaḥmete ve şiddete ve ḳorḫuya düşmelerini ve hem (31) düşmānlarıñ çoḳluġun görüp ikrāhlıḳ geldi. Andan Ḥaḳḳ Teʿālā anlara beyān itdi ki ol ikrāh itdigiz şey (32) sizlere ḫayrludur ki üzeriñize farż olduḳda daḫı ikrāhlıḳ gelmez."

وَعَسٰى اَنْ تَكْرَهُوا شَيْئًا (33) وَهُوَ خَيْرٌ لَكُمْ

Yaʿnī "N'ola ki ol ikrāh itdigiz şey belki sizlere ḫayrlu ola." Bu **عَسٰى** ve لَعَلَّ bir kelimedir ki (34) şekk [ü] vehm itmede gelür belki ve n'ola ki gibi. Lākin Ḥaḳḳ Teʿālā'dan ol yaḳīn taḥḳīḳdir. Ve baʿżılar "Ol ümīde (35) ṭamaʿ itdirecek kelimedir." didiler "İşidene şekk virmege delālet itmez ve maʿnāsı bu ġazā'da sizlere iki **[106ᵇ]** (1) ḫayrıñ ve şehādetiñ birisi var ol yā ẓafer bulup ġāzī olursuñuz ve ġanīmet alursıñız veyā şehīd olup (2) cennete nā'il olursuñuz." Ve baʿżılar didi ki: "Ol ikrāh olunan şey evveli insāna zaḥmetli ve meşaḳḳatli gelür. Ammā (3) oñun da ṣoñı rāḥat ve menfaʿatli olur. Aña beñzer ki acı ʿilācı yemede ikrāh ider ki ṭabīʿat anı ḳabūl (4) itmeyüp atar. Lākin aña taḥammül olunduḳda bedene ṣıḥḥat ve menfaʿat ḥāṣıl olur."

وَعَسٰى اَنْ تُحِبُّوا شَيْئًا (5) وَهُوَ شَرٌّ لَكُمْ

Yaʿnī "Belki ol siziñ sevdigiz şey sizlere ṣoñı şerrli gelür." Lākin bund[a] murād (6) siziñ ġazāya gitmeyüp oturmañız ol sizlere şerrlidir. Anıñ birisi evvel sizden ġazānıñ ecr [ü] ṣevābı (7) gider ve ġanīmet mālı eliñizden gider ve düşmān sizi rāḥata meyl itdigiñiz görüp "Bizden bunlar (8) pek ḳorḫayorlar." deyü sizlere ṭamaʿ idüp üzerleriñize yürürler vilāyetleriñizi başarlar emvāliñizi (9) yaġmā iderler ve ḳatl iderler. Ve eger sizleriñ ġazāya

[649] Nâkıs iktibas. "Peygamber, Rabbinden kendisine indirilene iman etti, mü'minler de (iman ettiler). Her biri; Allah'a, meleklerine, kitaplarına ve peygamberlerine iman ettiler ve şöyle dediler: 'Onun peygamberlerinden hiçbirini (diğerinden) ayırt etmeyiz.' Şöyle de dediler: '**İşittik ve itaat ettik.** Ey Rabbimiz! Senden bağışlama dileriz. Sonunda dönüş yalnız sanadır.'", el-Bakara 2/285.

gitdigiz görseler bilürler ki sizde şehāmet var andan (10) ve ġayret ü cenge dayanmaḳ var sizlerden heybetlenüp üzeriñize cenge gelmezler.

وَاللّٰهُ يَعْلَمُ وَاَنْتُمْ (**11**) لَا تَعْلَمُونَ

Ḥaḳḳ Teʿālāʾya bundan sizlere ne ḥāṣıl olacaġı maʿlūmdur sizler anı bilmezsiñiz. Murād bu ikrāh (12) itdigiz ġazāda olan ecr ü ṣevāb ve ġanīmete ve ḫayra irecegiz Ḥaḳḳ Teʿālāʾya maʿlūmdur sizler andan neye (13) nāʾil olacaġıñızı bilmezsiñiz zīrā ḳul kendiniñ bilmesinde ḳuṣūrın bilüp ve Ḥaḳḳ Teʿālāʾnıñ ʿilmi kemālde (14) olduġun fehm idince Ḥaḳḳ Teʿālā kendine bir umūrı emr idince anda kendine ulu maṣlaḥat ve ecr var. (15) Ol ḳula vācibdir Ḥaḳḳ Teʿālāʾnıñ emrine imtiṣāl idüp anı icrā eyleye. Eger ol umūrda nefsine meşaḳḳat ve (16) irerse daḫı taḥammül eylemek vācibdir.

Bakara 217

يَسْئَلُونَكَ عَنِ الشَّهْرِ الْحَرَامِ قِتَالٍ فِيهِ

Yaʿnī "Yā Muḥammed! Anlar senden (17) 'Şehrü'l-ḥarāmda ceng itmek nicedir?' deyü suʾāl ideyorlar." Bu āyetiñ inmesine bāʿiṣ Ḥażret-i Resūl ṣallallāhu ʿaleyhi (18) ve sellem ʿammetesi oġlı ʿAbdullāh bin Caḥş raḍıyallāhu ʿanh ḥażretlerin Cemāẕiye'l-āḫir'de Bedr Cengi'nden iki ay evvel bir yere (19) seriyye yaʿnī çeteye gönderdi ve aña bir kāġıd yazup eline virdi. Ve ışmarladı ki bu kāġıdı iki günlük yol (20) gitmeyince açup ayaḳdaşlarıña oḳuma, var selāmetle ikinci ḳonaġa indikde açup anlara oḳu. Anda ne emr (21) itdim ise ol emr üzerine yüri zīrā anda oḳuduḳda seniñle berāber olanlar gitmegi ikrāh itmezler. Seniñ ile hemān (22) Ḥażret-i ʿAbdullāh kāġıdı alup yüridi. İkinci ḳonaḳda indikde açup oḳudı ki: بِسْمِ اللهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ اَمَّا بَعْدُ (23) فَسِرْ عَلَى بَرَكَةِ اللهِ بِمَنْ مَعَكَ مِنْ أَصْحَابِكَ حَتَّى تَنْزِلَ بَطْنَ نَخْلَةَ فَأَرْصُدُ بِهَا عِيرُ قُرَيْشٍ لَعَلَّكَ تَأْتِينَا (24) مِنْهَا بِخَيْرٍ قَالَ سَمْعاً وَطَاعَةً Yaʿnī "Ḥaḳḳ Teʿālāʾnıñ ism-i şerīfi berekātıyla sen ve yanıñda berāber olan ayaḳdaşlarıñla (25) yüri tā Baṭn-ı Naḫle nām yere vardıḳda anda Ḳureyş'iñ ẕaḫīre getürenlerini gözle belki rast gelürseñ andan (26) anları urup bizlere ḫayr ile dönersiñ." ʿAbdullāh

“Semʿ u ṭāʿat.” deyüp andan ayaḳdaşlarına ol emr söyledi (27) ve didi ki: “Bańa Ḥażret-i Resūl ışmarladı ki: «Biriñize bu emri ikrāh itdirmeyim sizden her kim şehādet dilerse benim ile (28) berāber gider. Yoḳ ikrāh iderse buyurup dönsün yerine.» Ḳamusı rāżı oldılar ʿAbdullāh anlarla berāber yüridi (29) anlar sekiz kişi idi. Birisi dönmedi tā Ḥicāz’da Ferʿ’iñ yuḳarısında Necrān ṭopraġından Maʿdin nām yere vardılar. (30) Ol yerde Saʿd bin Ebī Vaḳḳāṣ ile ʿUtbe bin Ġazvān raḍıyallāhu ʿanhümā ḥażretleriniñ devesi ġayb oldı anıñ (31) ikisi ol eşegi aramaġa girü ḳaldılar. Andan ʿAbdullāh ḳalan ayaḳdaşlarıyla yüridi tā Mekke ile Ṭā’if’iñ (32) arasında Baṭn-ı Mekke denilen yere indiler. Anlar anda gözler iken Ḳureyş’iñ ẕaḫīreciler[i] geldiler yanlarında (33) ḳurı üzüm ve yaġ, bal ve sā’ir Ṭā’if ticāretleri yükleriyle. Ve ol ẕaḫīreciler ʿAmr ibnü’l-Ḥaḍramī[650] ve el-Ḥakem ibn Keysān (34) ve ʿOṯmān ibn ʿAbdillāh bin el-Muġīre ve Nevfel bin ʿAbdillāh el-Maḫzūmī idi. Ḳaçan ki Ḥażret-i Resūl ṣallallāhu ʿaleyhi ve sellemiñ (35) ṣaḥābelerin gördükde ḳorḫdılar zīrā yaḳın ḳonmuşlar idi. Ḥaẕret-i ʿAbdullāh gördi ki anlar kendilerinden pek **[107ᵃ]** (1) ḳorḫdılar dönüp ayaḳdaşlarına didi ki: “Ḳavm bizden ürkdiler geliñ biriñiz başını tırāş itsün ki ol (2) ḳorḫuları gidüp emīn olalar.” Ṭutup ʿUkkāşe bin Miḥṣan ḥażretleriniñ başın tırāş itdiler çıḳup (3) ol ḳavme görününce yā bunlar ziyāretci bunlardan bize bir ḫaṭā yoḳ deyü emīn oldılar. Ve ol Cemāẕiye’l-āḫir’iñ (4) āḫir güni idi. Anı anlar Cemāẕ ayından ṣaydılar ol ise Receb’den idi. Andan ʿAbdullāh ile ayaḳdaşları (5) müşāvere itdiler ki biz bunları bu gice alıḳosaḳ yarın Receb girer ḥarām olur ḳıtāl bizlerden (6) ḳurtulurlar hemān sözi bir idüp uralım didiler. Ol demde Vāḳıd ibn ʿAbdillāh es-Sehmī yayın alup (7) oḳun doldurup atup ʿAmr ibnü’l-Ḥaḍramī nāmı urup ḳatl eyledi. Müşriklerden İslām elinde ḳatl (8) olan ibtidā budur. Ve Ḥakem nām ile ʿOṯmān’ı yesir itdiler. İbtidā yesir olanlar bunlardır. Ve Nevfel nām kişi (9) ḳaçdı. Hemān ṣaḥābeler yükleri düşürüp ol iki yesirler ile sürdiler tā gelüp Ḥażret-i Resūl (10) ṣallallāhu

[650] Metnin aslında bu isim geçtiği her yerde “ʿÖmer ibnü’l-Ḥaḍramī” olarak yazılmıştır. Doğrusu için bk. İbrahim Sarıçam, “İbnü’l-Hadramî”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/62.

ʿaleyhi ve selleme irişdiler dönüp Ḳureyş Muḥammed şehrü'l-ḥarāmda ceng itmegi ve ḳan ve kemigi ve māl yaġmā (11) itmegi ḥelāl itdi deyü Mekke'de ḳalan mü'minleri ʿaybladılar ve ṭaʿn itdiler. Andan يَا مَعْشَرَ الصَّبَأَةِ (12) اسْتَحْلَلْتُمُ الشَّهْرَ الْحَرَامَ وَقَاتَلْتُمْ فِيهِ. didiler, yaʿnī "Ey ataları dedeler dīninden dönenler! Şehrü'l-ḥarāmda ceng (13) itmegi ve öldürmegi ḥelāl itdiñiz mi?" Bu ḫaber Ḥażret-i Resūl ṣallallāhu ʿaleyhi ve selleme irişdi dönüp ʿAbdullāh bin (14) Caḥş ve ayaḳdaşlarına buyurdı ki: «Ben size şehrü'l-ḥarāmda ceng idiñ deyü ışmarlamadım niçün bunı itdiñiz ve neden (15) itdiñiz.» deyü ḳamusunı azarladı. Ol ḳadar azarladı ki ol mü'minler kendilerin helāk oldı. Ẓann itdiler ziyādesiyle (16) ḫacālete düşdiler, cevābları kesilüp ḥayrān ḳaldılar. Andan dönüp didiler ki: "Yā Resūlallāh! Bizler ʿAmr ibnü'l-Ḥaḍramī (17) nāmı öldürdügümüz günüñ aḫşamında yeñi ayı gördük ol gün Cemāẕiye'l-āḫir'den idi ve Receb hilāli aḫşamında göründi. (18) İmdi bilmeyüz Receb'de mi itdik yoḫsa Cemāẕiye'l-āḫir'de mi itdik." Bāḳī ṣaḥābeler de öyle söyleyince Ḥażret-i Resūl ol (19) getürdükleri mālı ve iki yesiri bir yere ḳoyup kimseye virmedi. Ol gün bu āyet indi. Andan Ḥażret-i Resūl ṣallallāhu (20) ʿaleyhi ve sellem ol yükleri getürüp içinden ḫumsunı çıḳarup İslām'da ibtidā alınan ḫums ġanīmetden budur. (21) Andan bāḳīsini ʿAbdullāh ile berāber olan ayaḳdaşlarına pay itdi. Ve ehl-i Mekke'ye ḫaber gönderdi ki iki yesiriñiz (22) bizdedir. Sizler Saʿd ile ʿUtbe'yi gönderiñ biz de bunları gönderelim, göndermezseñiz anlarıñ yerine bunları biz de (23) ḳatl eylerüz deyü hemān Ḥażret-i Saʿd ile ʿUtbe'yi gönderdiler. Ḥażret-i Resūl daḫı bunları gönderem dir iken (24) Ḥakem bin Keysān İslām'a gelüp Medīne'de Ḥażret-i Resūl ile ḳaldı tā Muʿāviye güni şehīd oldı. Ve ʿOṯmān bin (25) ʿAbdillāh Mekke'ye döndi anda kāfir oldı. Ve Nevfel Ḥendek Cengi güni atını sürdi ki ḥendegi geçem deyü. Atı yıḳılup (26) altında ḳalup mürd oldı. Müşrikler pāre ḳoyup anıñ leşini istediler. Ḥażret-i Resūl ṣallalllāhu ʿaleyhi ve sellem «**خُذُوهُ (27) فإنَّه خَبِيثٌ**

«الْحِيفَةِ خَبِيثُ الدِّيَّةِ»[651] buyurdı «Geliñ alıñ, anıñ leşi murdār [u] ḫabīṯ ve diyyeti daḫı murdār [u] ḫabīṯdir.» deyü. (28) Ve bu şehrü'l-ḥarām yaʿnī Receb ayınıñ cengini suʾāl idenler ḥaḳḳında iki ḳavl vardır: Anıñ birisi ol seriyyede (29) yaʿnī çeteye giden ṣaḥābeler suʾāl itdiler ki "ʿAceb bu itdigiz ḳıtālde Ḥaḳḳ Teʿālā ḳatında ḫaṭā mı itdik yoḫsa (30) ṣavāb mı itdik?" deyü Ḥażret-i Resūl'e ṣordılar. Zīrā müʾminler bilürlerdi ki Ḥarem-i Şerīf'de ve şehrü'l-ḥarāmda (31) ceng itmek ḥarāmdır. Ḳaçan ki kendilerine ḳıtāl emr olundı andan ṣordılar ki "Bu aylarda da ceng [ü] ḳıtāl idelim mi?" (32) deyü, bu āyet indi. İkinci ḳavl anı ṣoranlar müşrikler idi. Anıñçün ṣordılar ki "Ol ayda ceng [ü] ḳıtāl ḥarāmdır (33) sizler itdiñiz." deyü ayblamaḳ ile ṣordılar, bu āyet indi.

قُلْ قِتَالٌ فِيهِ كَبِيرٌ

Yaʿnī "Yā Muḥammed! Anlara (34) söyle ol ayda ceng itmek gerçi büyük günāhdır." Ammā sözleri cevābında gelür. İmdi ʿulemālar bu āyetiñ (35) ḥükmünde iḫtilāf itdiler iki ḳavl üzre: Birisi bu āyet muḥkemdir şehrü'l-ḥarāmda ġazā itmek cāʾiz degildir **[107ᵇ]** (1) ancaḳ eger anlar anıñla ceng iderlerse ol zamān üzerinden defʿ itmek içün ceng itmek cāʾizdir. Andan ʿAṭā (2) nāmdan rivāyet olunur ki "Ol vallāhi ḫalḳa şehrü'l-ḥarāmda ġazāya gitmek ve ceng itmek ḥelāl degildir ve bu āyet nesḫ olmadı." (3) deyü yemīn ider idi. İkinci ḳavl cemīʿ-i ʿulemānıñ reʾyi ile ṣaḥīḥ olan bu āyet mensūḫdur. Andan Saʿīd ibnü'l-Müseyyeb (4) ve Süleymān ibn Yesār didiler ki: "Şehrü'l-ḥarāmda ḳıtāl cāʾizdir. Zīrā bu āyet ḳavlühū teʿālā: [652]{فَاقْتُلُوا الْمُشْرِكِينَ حَيْثُ (5)وَجَدْتُمُوهُمْ}

[651] Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, thk. Abdullâh Mahmûd Şehhâte (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâs, 1423), 1/188; Kurtubî, *el-Câmi'*, 3/42.

[652] Nâkıs iktibas. "Haram aylar çıkınca **bu Allah'a ortak koşanları artık bulduğunuz yerde öldürün**, onları yakalayıp hapsedin ve her gözetleme yerine oturup onları gözetleyin. Eğer tövbe ederler, namazı kılıp zekâtı da verirlerse, kendilerini serbest bırakın. Şüphesiz Allah çok bağışlayıcıdır, çok merhamet edicidir.", et-Tevbe 9/5.

ve ḳavlühū teʿālā: [653]{وَقَاتِلُوا الْمُشْرِكِينَ كَافَّةً} āyetleriyle nesḫ oldı, yaʿnī̇ şehrü’l-ḥarāmda ve ġayrıda bulduḳda hemān (6) müşrikleri ḳatl idiñ.”

وَصَدٌّ عَنْ سَبِيلِ اللهِ وَكُفْرٌ بِهِ

İmdi cevābıñ ibtidāsıdır. Yaʿnī̇ “Anlar İslām’a gelenleri (7) yollarından çevirmeleri ve ḥacc itmeden çevirmeler[i] ve Ḥaḳḳ Teʿālā’ya şirk ḳoşup kāfir olmaları.”

وَالْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَ (8) اِخْرَاجُ اَهْلِهِ مِنْهُ

Yaʿnī̇ “Mü’minleri Mescidü’l-Ḥarām’ı ziyāret itmeden çevirmeleri ve Ḥażret-i Resūl ṣallallāhu ʿaleyhi ve sellemi (9) ve aṣḥābını Mekke’den ez̤iyyet itmekle sürüp çıḳarmaları ve ehl-i İslām ise Ḥarem-i Şerī̇f’iñ ḥürmeti ḥuḳūḳunı (10) edā iderlerken ve müşrikler Ḥarem-i Şerī̇f’i küfr [ü] şirk ile murdārlamaları.”

اَكْبَرُ عِنْدَ اللهِ

Bunlar Ḥaḳḳ Teʿālā ḳatında şehrü‘l-ḥarāmda[654] (11) ḳatl itmeden ve ceng itmeden ziyāde ulu günāhlar ve şirklerdir.

وَالْفِتْنَةُ اَكْبَرُ مِنَ الْقَتْلِ

Yaʿnī̇ (12) “Ḥaḳḳ Teʿālā[’ya] şirk idüp kāfir olmaḳ şehrü’l-ḥarāmda ʿAmr ibnü’l-Ḥaḍramī̇ nām kāfiri ḳatl itmeden büyük küfrdür.” (13) Ḳaçan ki bu āyet indi ʿAbdullāh bin Üneys ve baʿżılar didi ki “‘Abdullāh bin Caḥş Mekke’de olan mü’minlere yazdı ki (14) eger kāfirler sizleri şehrü’l-ḥarāmda ḳatl itmeñiz ile ʿayblayup ṭaʿn iderlerse sizler de anları Ḥaḳḳ Teʿālā’ya (15) şirk

[653] Nâkıs iktibas. “Şüphesiz Allah’ın gökleri ve yeri yarattığı günkü yazısında, Allah katında ayların sayısı on ikidir. Bunlardan dördü haram aylardır. İşte bu, Allah’ın dosdoğru kanunudur. Öyleyse o aylarda kendinize zulmetmeyin. Fakat Allah’a ortak koşanlar sizinle nasıl topyekûn savaşıyorlarsa, **siz de onlarla topyekûn savaşın.** Bilin ki Allah, kendine karşı gelmekten sakınanlarla beraberdir.”, et-Tevbe 9/36.
[654] Arapça terkibi bölmemek için satır numarası sonra yazılmıştır.

ḳoşmalarıyla ve Ḥażret-i Resūl'i Mekke'den çıḳarmalarıyla ve mü'minleri Beytullāh ziyāretinden menʿ itmeleriyle ʿayblayup (16) ṭaʿn eyleyiñ." deyü.

وَلَا يَزَالُونَ يُقَاتِلُونَكُمْ

Yaʿnī "Ey mü'minler! Ol müşrikler durmaz dā'im siziñle ceng [ü] (17) ḳıtāl iderler ki."

حَتّٰى يَرُدُّوكُمْ عَنْ دِينِكُمْ اِنِ اسْتَطَاعُوا

Tā sizleri dīnleriñizden kendi dīnlerine (18) döndüreler eger ḳādir olurlarsa. Bunda mü'minleriñ anlara uymamalarına işāret vardır ki "Ḳādir degillerdir." (19) gelür. Kişi düşmānına إِنْ ظَفَرْتَ بِي فَلَا تُبْقِ عَلَيَّ dimek gibidir, yaʿnī "Eger baña ẓafer bulursañ eliñden geleni girü ḳoma." (20) dimekdir. Ol ise bilür ki kendine ẓafer bulamaz. Āyet daḫı öyledir.

وَمَنْ يَرْتَدِدْ مِنْكُمْ عَنْ دِينِهِ فَيَمُتْ وَهُوَ (21) كَافِرٌ

Yaʿnī "Sizlerden her kim dīninden dönüp mürtedd olup hem kāfir iken mürd olsa tevbe itmeden itdigine."

(22) فَأُولٰئِكَ حَبِطَتْ اَعْمَالُهُمْ فِي الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةِ

Anlarıñ dünyāda itdikleri aʿmāl-i ḫayrları bütün baṭṭāl olur. (23) İmdi bu maʿnādan mürtedd olan ḳatl olunur ve zevcesi andan boşanup ıraġ olunur ve mü'min olan aḳrabālarından (24) mīrāṣa nā'il olmayup maḥrūm olur ve ehl-i İslām'dan imdād [ü] nuṣret dilese yardım olunmaz ve ne medḥ [ü] ṣenā olunur (25) ve mālı mü'minlere ġanīmetdir. Bunlar dünyādaki maḥrūmluġıdır. "Ve āḫiretde itdigi ʿamelleriñ ecr [ü] ṣevābından maḥrūm olur." (26) İmdi āyetiñ ẓāhirde iḳtiżāsı mürtedd olan mürteddliḳde küfr üzerine mürd olursa andan ẕikr olan aḥkāmlara (27) aña ḥükm ider. Ammā eger mürtedd olduḳdan ṣoñra dönüp İslām'a gelürse ʿamelleri baṭṭāl olmaz ve üzerine mürteddliḳ (28) aḥkāmlarından bir şey iṯbāt olmaz. Bunda İmām

Şāfiʿī̄’niñ ḳavline delālet vardır. Zīrā anıñ meẕhebinde mürtedd olanıñ (29) ʿamelleri baṭṭāl olmaz tā ol mürteddliḳ ile mürd olmayınca. Ve İmām Ebū Ḥanīfe ḳatında mürtedd olmaḳ ʿamelleri baṭṭāl ider.

(30) وَاُولٰئِكَ اَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ

Yaʿnī̄ “Anlar ki mürtedd oldılar ve mürteddliḳde küfr ile mürd oldılar. (31) Anlar ehl-i cehennemdir andan aṣlā çıḳmazlar.”

Bakara 218

اِنَّ الَّذِينَ اٰمَنُوا وَالَّذِينَ هَاجَرُوا وَجَاهَدُوا فِي (32) سَبِيلِ اللّٰهِ

Yaʿnī̄ “Anlar ki Ḥaḳḳ Teʿālā’nıñ vaḥdāniyyetine ve Resūl’ünüñ nübüvvetine inanup īmān getürdiler ve anlar ki (33) Teʿālā’nıñ ve Resūl’ünüñ rıżāsıçün mekānlarını ve vilāyetlerini ve ʿaşīretlerini ve māllarını ve ʿaḳāretlerini geçüp (34) hicret itdiler, mālların ve ʿaḳāretler ve meskenlerin düşmānları müşriklere żabṭ itdirdiler ve Ḥaḳḳ Teʿālā’nıñ emrine (35) iṭāʿat idüp fī-sebīlillāh ġazā itdiler.” Bu āyetiñ inmesine bāʿiṣ ʿAbdullāh bin Caḥş ve ol seriyye, çeteye giden **[108ª]** (1) arḳadaşları gelüp Ḥażret-i Resūl ṣallallāhu ʿaleyhi ve selleme didiler ki “Yā Resūl! Bizim bu itdigimiz vech üzre olan (2) cengimizde ve ḳatl itmemizde bizlere ecr [ü] ṣevāb var mı ve bunda bizler ġazā idüp ġāzīlik ümīd idelim mi?” didiklerinde (3) bu āyet nāzil oldı. Ve Cündeb ibn ʿAbdillāh didi ki: “Ḳaçan ki ʿAbdullāh bin Caḥş ve ayaḳdaşları varup ol ẕaḫīrecileri (4) baṣup ʿAmr ibnü’l-Ḥaḍramī’yi şehrü’l-ḥarāmda öldürmelerinde müslümānlar didiler ki ‘Bunlar bu itdiklerinde günāh ḳazandılar aṣlā (5) ṣevābları yoḳdur.’ dimeleri ile bu āyeti indirüp ve seriyye seferini ġazā itdi ve ol seferi idenler Ḥaḳḳ Teʿālā’nıñ raḥmetinden (6) ṣevāb ümīd itmeleriyle anlara bir bir beyān itdi ki ‘Ümīdiñiz kesmeñ hemān ziyāde ecre ṭamaʿ idiñ zīrā sizler īmān getürdiñiz (7) ve Ḥaḳḳ ve Resūl’i rıżāsıçün vaṭanıñızdan hicret itdiñiz ve Ḥaḳḳ Teʿālā’nıñ emrine iṭāʿatle fī-sebīlillāh ġazā itdiñiz.’ deyü (8) Ḥaḳḳ Teʿālā anları ẕikr eyledi anlara düşen ẓann ṣevābdan ümīd kesmege degil ẓannları sābıḳı

ḥarām olan umūr şehrü’l-ḥarāmda (9) anlardan vāḳiʿ olması heyʾetidir.” Ve Ḳatāde buyurdı ki: “Ḥaḳḳ Teʿālā Ḥażret-i Resūl’üñ aṣḥābını ne güzel medḥ [ü] şenā ile zikr eyledi ki: {اِنَّ الَّذِينَ اٰمَنُوا وَالَّذِينَ هَاجَرُوا وَجَاهَدُوا فِي سَبِيلِ اللهِ} (**10**) deyü.”

أُولٰئِكَ يَرْجُونَ رَحْمَتَ اللهِ

Yaʿnī “Anlar bu (11) itdiklerine Ḥaḳḳ Teʿālā’nıñ raḥmetinden ecr [ü] ṣevāb [u] ʿināyetin dilerler.” Anları ehl-i recādan itdi ki işitdikleriyle iṭāʿat (12) itdiler. Zīrā evvelden kendilerine emr olundı ki: “Ecr[655] [ü] ṣevāb dileyen gitsün ve ḳorḫan ḳaçsun.” deyü. Anlar ḳaçmayup (13) emre iṭāʿat itdiler şimdi ecrlerini dilediler.

وَاللهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ

Yaʿnī “Ḥaḳḳ ḳullarınıñ günāhlarını raḥmetiyle (14) ʿafv idicidi[r].” Lākin murād ʿAbdullāh bin Caḥş ile ayaḳdaşlarınıñ Ḥaḳḳ Teʿālā her günāhların ʿafv idüp bu itdiklerine (15) anları maġfiref eyledi zīrā kelām anlarıñ üzerinedir.

Bakara 219-220

يَسْئَلُونَكَ عَنِ الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ

Yaʿnī “Yā Muḥammed! Anlar senden (16) şarāb ile ḳumār oyununuñ aḥvālinden ṣorayorlar.” Bu āyetiñ inmesine sebeb Ḥażret-i ʿÖmer ve Ḥażret-i Muʿāẕ bin Cebel (17) ve enṣārdan bir cemāʿat raḍıyallāhu ʿanhüm gelüp Ḥażret-i Resūl ṣallallāhu ʿaleyhi ve selleme gelüp didiler ki: “Yā Resūlallāh! Bizlere (18) bu şarābıñ ve ḳumārıñ aḥvālini beyān itseñe zīrā anlar ʿaḳl żāyiʿ idüp ve mālı gidericidir.” Andan bu āyet indi. (19) Ve الْخَمْر luġatda örtüp setr itmekdir. Ve anıñ ḫamr deyü tesmiye olunmasına bāʿiṯ ʿaḳlı örtüp ḳarışdırır. (20) Ve baʿżılar didi ki: “ʿAḳla perde olup örter ve maḳṣūd suʾāl itmelerinden ḥarām olmasın dilemekdir.” (21) Ḥaḳḳ Teʿālā anıñ ḫaḳḳına dört āyet indirdi:

[655] Metnin aslında bu kelime sehven “آچر/açar” olarak yazılmıştır.

Evvel Mekke'de inen āyet ḳavlühū teʿālā: [656]{وَمِنْ ثَمَرَاتِ النَّخِيلِ وَالْأَعْنَابِ (22) تَتَّخِذُونَ مِنْهُ سَكَرًا} Andan müslümānlar İslām'ıñ evvellerinde içerler idi ve ol anlara ḥelāl idi. Andan Medīne'de (23) Ḥażret-i ʿÖmer'iñ ve Ḥażret-i Muʿāẕ ibn Cebel raḍıyallāhu ʿanhümānıñ suʾāline cevāb indi ki: {يَسْئَلُونَكَ عَنِ الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ(24) قُلْ فِيهِمَا اِثْمٌ كَبِيرٌ وَمَنَافِعُ لِلنَّاسِ} yaʿnī "Senden anlar şarābıñ ve ḳumārıñ aḥvālini ṣordılar sen anlara (25) di ki anlarda büyük günāh var ve lākin ḫalḳa çoḳ menfaʿatleri var." Başladı اِثْمٌ كَبِيرٌ dimesiyle biraz ḳavm (26) içmegi ḳumār oynamaġı terk itdiler ve وَمَنَافِعُ لِلنَّاسِ dimesiyle birazı içdi ve ḳumār oynadı. Andan ʿAbdurraḥmān (27) bin ʿAvf raḍıyallāhu ʿanh bir gün żiyāfet idüp Ḥażret-i Resūl'üñ ṣaḥābelerin daʿvet itdi. Anlara yedirüp (28) şarāb içürdi. Ḳaçan aḫşam namāzı oldı ḳalḳup birisi imām olup namāza durdı. Fātiḥayı oḳuyup andan (29) żamm-ı sūrede قُلْ يَا اَيُّهَا الْكَافِرُونَ اَعْبُدُ مَا تَعْبُدُونَ oḳudı ḥarf-i nefy olan لاَ kelimesin ḫaẕf idüp. Andan (30) ḳavlühū teʿālā: [657]{يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا لَا تَقْرَبُوا الصَّلَاةَ وَاَنْتُمْ سُكَارٰى حَتّٰى تَعْلَمُوا مَا تَقُولُونَ} āyeti indi. (31) İmdi namāz vaḳtlerinde içmek ḥarām oldı. Ḳavmiñ baʿżısı bütün içmegi terk itdiler baʿżısı namāz vaḳtlerinde (32) içmegi terk itdiler. Andan baʿż kişi yatsudan ṣoñra içerdi ṣabāḥ olunca ḳadar serḫoşluġı gider idi ve ṣabāḥ (33) namāzın ḳılup içerdi öyle vaḳtine ḳadar serḫoşluġı gider idi. Böyle ḳaldılar bir gün ʿİtbān bin Mālik dügün (34) żiyāfeti itdi müslümānları daʿvet itdi içlerinde Saʿd bin Ebī Vaḳḳāṣ raḍıyallāhu ʿanh ḥāżır idi. Anlara (35) bir deve kemigi pāça pişürdi oturdılar yediler ve şarāb içdiler. Tamām serḫoş olunca başladılar herkes **[108ᵇ]** (1) kendini ve ḳavmini ögüp iftiḫār itmege, başladılar neseblerini ve aṣllarını ögüp işʿār ile medḥ itdiler. Ḥażret-i Saʿd (2) bin Ebī Vaḳḳāṣ bir

[656] Nâkıs iktibas. "**Hurma ağaçlarının meyvelerinden ve üzümlerden** hem **içki**, hem de güzel bir rızık **edinirsiniz**. Elbette bunda aklını kullanan bir toplum için bir ibret vardır.", en-Nahl 16/67.

[657] Nâkıs iktibas. "**Ey iman edenler! Sarhoş iken ne söylediğinizi bilinceye kadar**, bir de -yolcu olmanız durumu müstesna- cünüp iken yıkanıncaya kadar **namaza yaklaşmayın.** Eğer hasta olur veya yolculukta bulunursanız, veyahut biriniz abdest bozmaktan gelince ya da eşlerinizle cinsel ilişkide bulunup, su da bulamazsanız o zaman temiz bir toprağa yönelip, (niyet ederek onunla) yüzlerinizi ve ellerinizi meshedin. Şüphesiz Allah, çok affedicidir, çok bağışlayıcıdır.", en-Nisâ 4/43.

ḳaṣīde söyledi. İçinde kendi ḳavmini medḥ ve enṣārı hicv itmek var. Hemān enṣārdan bir kişi deve (3) başınıñ çeñe kemigini alup Ḥażret-i Saʿd'iñ başına urup başını pek açıḳ yardı. Andan Ḥażret-i Saʿd Resūlullāh[']a] gelüp (4) ol kişiden şikāyet eyledi. Ḥażret-i ʿÖmer [658]اللّٰهُمَّ بَيِّنْ لَنَا [فِي الْخَمْرِ] بَيَانًا شَافِيًا didi, yaʿnī "Yā Rabb! Bizlere bu şarābıñ ḥarāmlıġına (5) bir bellü, şāfī beyān ḫaber vir." Ve bir rivāyet: Ḥażret-i Ḥamza bin ʿAbdi'l-muṭṭalib bir gün içüp serḫoş ṭaşra çıḳdı (6) enṣārdan bir kişiye rast geldi elinde yay var ve ol enṣārī Kaʿb bin Mālik nām şāʿiriñ bu beytlerini oḳuyup (7) ḳavmini medḥ itdi:

رُبَاعِي[659]: جَمَعْنَا مَعَ الْإِيوَاءِ نَصْراً وَهِجْرَةً / فَلَمْ يُرْجَي[660] مِثْلَنَا فِي الْمَعَاشِرِ

فَأَحْيَاؤُنَا مِنْ خَيْرِ (8) أَحْيَاءَ مَنْ مَضَى / وَأَمْوَاتُنَا مِنْ خَيْرِ أَهْلِ الْمَقَابِرِ

Rubāʿī: Çu hicretinde biz de sākin olmaġa idüp nuṣret[661]
(9) Bizim gibi bulunmaz dileseñ bir ṣāḥib-i ʿişret
Ḳabīlemiz ḫayrludur göçenlerden ve ṣaġlardan
Mezārlarda olanlardan (10) ḫayrlu ölümüz her ḳat

İmdi Ḥażret-i Ḥamza didi ki: "Anlar muhācirlerdir." Ve ol enṣārī kişi didi ki: "Yoḳ bizleriz." (11) Enṣār mā-beynlerinde nizāʿ uzandı hemān Ḥażret-i Ḥamza ḳılıcın çeküp enṣārīniñ üzerine vardı. Enṣārī yayı ḳarşu (12) atup ḳaçdı. Ḥażret-i Ḥamza urup yayı kesdi. Ol enṣārī segirderek Ḥażret-i Resūl ṣallallāhu ʿaleyhi ve selleme geldi Ḥażret-i (13) Ḥamza'nıñ itdigini ḫaber virdi. Ḥażret-i Resūl aña bir yay virüp ḫāṭırın aldı. Ḥażret-i ʿÖmer "اللّٰهُمَّ بَيِّنْ لَنَا فِي الْخَمْرِ بَيَانًا شَافِيًا" (14) didi Ḥaḳḳ Teʿālā Mā'ide sūresinde olan āyeti indirdi Ḥażret-i ʿÖmer "اِنْتَهَيْنَا يَا رَبّ" didi. Lākin ol āyet Aḥzāb (15) Ġazāsı'ndan bir eyyām ṣoñra indi. **İmdi** şarābıñ ḥarām olmasına bu tertīb üzre āyet inmege ḥikmet oldur ki (16)

---

658 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1/442 (No. 378); Hâkim en-Nîsâbûrî, *el-Müstedrek*, 2/305 (No. 3101).

659 İbnü'l-Cevzî, *Bustânü'l-vâ'izîn ve riyâzü's-sâmi'în*, thk. Eymen el-Buhayrî (Beyrut: Müessesetü'l-Kütübi's-Sekâfiyye, 1419/1998), 1/239; Hâzin el-Bağdâdî, *Lübâbü't-te'vîl*, 1/148.

660 فَلَمْ يُرْجَي: فَلَمْ يُرَ حَيٌّ Hâzin el-Bağdâdî, *Lübâbü't-te'vîl*, 1/148.

661 Bu şiirin vezni şudur: Mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün

Ḥaḳḳ Teʿālā’ya maʿlūm ḳavm anıñ içmesine ġāyet düşüp ṭabīʿat itdiler ve hem andan intifāʿları çoḳ idi (17) eger birden ḥarām itse anlara meşaḳḳat olup belki iṭāʿatdan ḳalurlar anıñ içün az az, tedrīc ile ḥarām (18) itdi. Ve Ḥażret-i Enes buyurdı ki: “ʿArab’ıñ yanında andan eyü ḳolay dirlik yoḳ idi ḥarām olduḳda biraz (19) güçlerine geldi ve ġayr ḥarām olan şeylerden şarābıñ ḥarām olması gibi elemlenmediler.” Ve Buḫārī ile Müslim’de (20) Ḥażret-i Enes raḍıyallāhu ʿanh ḥażretlerinden: قَالَ: «مَا كَانَ لَنَا خَمْرٌ غَيْرُ فَضِيخِكُمْ، وَإِنِّي لَقَائِمٌ لِيَسْقِي أَبَا طَلْحَةَ، (21) وَأُبَا أَيُّوبَ، وَفُلاَنًا وَفُلاَنًا، إِذْ جَاءَ رَجُلٌ فَقَالَ: حُرِّمَتِ الخَمْرُ، فَقَالُوا: أَهْرِقْ هَذِهِ الْقِلاَلَ، قَالَ (22) أَنَسٌ: فَمَا سَأَلُوا عَنْهَا وَلاَ رَاجَعُوهَا بَعْدَ خَبَرِ الرَّجُلِ»[662] Yaʿnī Ḥażret-i Enes buyurdı ki: «Bir yerde oturur (23) idik yanımızda ḫurmā çaġlasından pişen فَضِيخٌ denilen ḍād ve ḫā-i muʿcemeler ile şarābdan ġayrı (24) şarāb yoḳ idi, sāḳī ḳalḳdı ki Ebī Ṭalḥa’ya ve Ebī Eyyūb’e ve ġayrıya içüre. Bir de bir kişi gelüp didi ki: (25) “Şarāb ḥarām oldı.” Oturanlarıñ ḳamusı “Dök, şol dolı büyük bardaḳları.” deyince hemān ḳamusunı (26) dökdiler. Andan Enes dir ki: “Ne ṣordılar aṣlı nedir deyü ve ne aradılar?” Ol kişiniñ sözünden (27) ṣoñra aña inanup ḳaldılar.» **Faṣl:** Şarābıñ ḥarāmlıġın ve içene ne lāzım geldigin beyān ider. İmdi (28) cemīʿ-i imāmlar ve ʿulemālar aña bend itdiler ki şarāb ḥarāmdır ve içene taʿzīr lāzım gelür zīrā ḥarāmlıġın bilürken (29) fısḳ itdigi içün. Ve eger ḥelāl dirse kāfir olur, ḳatli vācibdir. Andan Buḫārī ile Müslim’de ḥadīṯ İbn (30) ʿÖmer raḍıyallāhu ʿanhümādan: قَالَ: أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: « [كُلُّ] مُسْكِرٍ خَمْرٌ[663]، وَمَنْ شَرِبَ الخَمْرَ فِي الدُّنْيَا وَمَاتَ (31) وَهُوَ يُدْمِنُهَا وَلَمْ يَتُبْ، لَمْ يَشْرَبْهَا فِي الآخِرَةِ»[664] Yaʿnī İbn ʿÖmer didi ki: Ḥażret-i Resūl buyurdı: «Her serḫoş (32) iden şey şarābdır. Her kim dünyāda şarāb içüp anı idmān itmişken ölse tevbe itmese ol yarın (33) āḫiretde cennet şarābından içmez.» Bunı Müslim ẕikr eyledi. Ve Müslim’de Ḥażret-i Cābir raḍıyallāhu ʿanh ḥażretinden (34) rivāyet ider ki: أَنَّ

662 Benzer lafız için bk. Buhârî, “Tefsîrü’l-Kur’ân”, 115; Müslim, “Eşribe”, 4.

663 Hadis metninde “وَكُلُّ مُسْكِرٍ حَرَامٌ” ilâvesi vardır.

664 Müslim, “Eşribe”, 73; Ebû Dâvûd, “Eşribe”, 5; Tirmizî, “Eşribe”, 1. Metnin aslında bu hadisin Buhârî’nin *Sahîh*’inde bulunduğu belirtilmiştir ancak hadis Buhârî’de yer almamaktadır.

رَجُلًا قَدِمَ مِنْ جَيْسَانَ، [وَجَيْشَانُ مِنَ] الْيَمَنِ، سَأَلَ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنْ شَرَابٍ (35) يَشْرَبُونَ[665] بِأَرْضِهِمْ مِنَ الذُّرَةِ، يُقَالُ لَهُ: الْمِزْرُ، فَقَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «**أَوَ مُسْكِرٌ هُوَ؟**» **[109ª]** (1) قَالَ: نَعَمْ، قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «**كُلُّ مُسْكِرٍ حَرَامٌ، وَإِنَّ عَلَى اللهِ عَهْدًا لِمَنْ شَرِبَ[666] الْمُسْكِرَ لَيَسْقِيَنَّهُ[667] (2) مِنْ طِينَةِ الْخَبَالِ**»[668] Ḥażret-i Cābir buyurdı ki: Yemen'de Ceysān nām yerden bir kişi Ḥażret-i Resūl'e ol yerde darıdan (3) itdikleri būza didigimiz şarābıñ içmesinden su'āl itdi. Ḥażret-i Resūl aña «Ol serḫoş ider mi?» didi. Ol (4) kişi "Belā, ider." didi. Ḥażret-i Resūl «Her serḫoş iden şey ḥarāmdır.» didi ve «Ḥaḳḳ Teʿālā ʿahd itdi ki her kim bir (5) serḫoş idecek şey içerse aña ehl-i cehennemiñ tenlerinden ṣızup aḳan çirkefiñ çamurundan içüre.» (6) buyurdı. Ol çirkefiñ adı طِينَةُ الْخَبَال'dir. Ve İbn ʿAbbās raḍıyallāhu ʿanhümā ḥażretlerinden: أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ (7) عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «**كُلُّ مُسْكِرٍ مُخَمِّرٍ[669] خَمْرٌ وَكُلُّ مُسْكِرٍ حَرَامٌ وَمَنْ شَرِبَ مُسْكِرًا لَمْ تُحْسَبْ صَلَاتُهُ أَرْبَعِينَ صَبَاحًا (8) فَإِنْ تَابَ تَابَ اللهُ عَلَيْهِ فَإِنْ عَادَ الرَّابِعَةَ كَانَ حَقًّا عَلَى اللهِ أَنْ يَسْقِيَهُ مِنْ طِينَةِ الْخَبَالِ**»[670] Yaʿnī İbn ʿAbbās (9) didi ki: Ḥażret-i Resūl buyurdı: «Her ṣıḳup ekşiyince ḳalan serḫoş idici şey ol şarābdır ve her serḫoş iden (10) şey ḥarāmdır. Her kim serḫoş ider şey içerse anıñ ḳırḳ gün namāzı ḥisāb olunmaz borcundan eger tevbe iderse anıñ (11) Ḥaḳḳ Teʿālā tevbesin ḳabūl ider. Ve eger dönüp tevbesin bozarsa ol demde Ḥaḳḳ Teʿālā vācib ider aña cehennemiñ ehliniñ (12) vücūdundan aḳan ḳan ve irinden çamur olanıdır içürmek.» Bunı Ebū Dāvūd ẕikr eyledi. Ve ʿAbdullāh bin ʿAmr bin (13) el-ʿĀṣ'dan ḥadīṯ: أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «**مَنْ شَرِبَ الْخَمْرَ فَجَعَلَهَا فِي بَطْنِهِ لَمْ تُقْبَلْ مِنْ صَلَاتِهِ[671] (14) سَبْعًا فَإِنْ مَاتَ فِيهَا[672] مَاتَ كَافِرًا فَإِنْ أَذْهَبَتْ عَقْلَهُ عَنْ شَيْءٍ مِنَ الْفَرَائِضِ وَفِي رِوَايَةٍ: عَنِ الْقُرْآنِ[673] لَمْ تُقْبَلْ (15) صَلَاتُهُ[674]**

---

665 يَشْرَبُونَهُ :**يَشْرَبُونَ**

666 لِمَنْ يَشْرَبُ :**لِمَنْ شَرِبَ**

667 أَنْ يَسْقِيَهُ :**لَيَسْقِيَنَّهُ**

668 Müslim, "Eşribe", 72; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 23/162 (No. 14880).

669 كُلُّ مُخَمِّرٍ :**كُلُّ مُسْكِرٍ مُخَمِّرٍ**

670 Ebû Dâvûd, "Eşribe", 5.

671 لَمْ يَقْبَلِ اللهُ مِنْهُ صَلَاةً :**لَمْ تُقْبَلْ مِنْ صَلَاتِهِ**

672 Hadis metninde "– وَقَالَ ابْنُ آدَمَ: فِيهِنَّ –" ilâvesi vardır.

673 – وَقَالَ ابْنُ آدَمَ: الْقُرْآنِ – :**وَفِي رِوَايَةٍ: عَنِ الْقُرْآنِ**

674 لَهُ صَلَاةٌ :**صَلَاتُهُ**

أَرْبَعِينَ يَوْمًا وَإِنْ مَاتَ فِيهَا[675] مَاتَ كَافِرًا»[676] Yaʿnī ʿAbdullāh bin ʿAmr el-ʿĀṣ didi ki: Ḥażret-i Resūl buyurdı: «Her kim (16) şarābı içüp ḳarnına ḳorsa anıñ namāzından yedi gün bir şey ḳabūl olmaz, eger ol günlerde ölürse kāfir olur. Eger üzerine (17) olan farżlardan birisini serḫoşluġı ʿaḳlından giderirse -bir rivāyetde- Ḳur'ān'dan bir şey unudursa anıñ ḳırḳ gün namāzı (18) ḳabūl olmaz, eger ol ḳırḳ günde vefāt iderse kāfir olur.» Bunı en-Nesā'ī ẕikr eyledi. Ve Ḥażret-i ʿOṯmān bin ʿAffān'dan (19) rivāyet: قالَ: «اجْتَنِبُوا الْخَمْرَ فَإِنَّهَا أُمُّ الْخَبَائِثَ فَوَاللهِ لَا يَجْتَمِعُ الْإِيمَانُ وإدْمَانُ الْخَمْرِ لَا يُوشِكُ[677] أَنْ يُخْرَجَ أَحَدُهُمَا صَاحِبَهُ»[678] (20) Yaʿnī Ḥażret-i ʿOṯmān didi ki: «Şarābdan ġāyet ictināb idiñ zīrā ol her ḫabīṯleriñ anasıdır. Be-vallāhi īmān ile şarāb (21) içmek bir yerde olmaz. Elbetde şekk [ü] şübhe yoḳdur ki anıñ birisi ayaḳdaşını yerinden çıḳarup kendi girer.» Bunı Nesā'ī ẕikr (22) itdi mevḳūf olmak üzre bir ḳıṣṣası vardır. Ve Ḥażret-i Enes raḍıyallāhu ʿanh: قَالَ: «لَعَنَ رَسُول صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي الخَمْرِ (23) عَشَرَةً: عَاصِرَهَا، وَمُعْتَصِرَهَا، وَشَارِبَهَا، وَسَاقِيَهَا، وَحَامِلَهَا، وَالْمَحْمُولَ إِلَيْهِ، وَبَائِعَهَا، وَمُبْتَاعَهَا وَهَادِيَهَا (24) وَوَاهِبَهَا وَآكِلَ ثَمَنِهَا»[679] Ḥażret-i Enes buyurdı ki: «Ḥażret-i Resūl şarābda on kişiye laʿnet itdi: Anı ṣıḳana (25) ve ṣıḳarken ḥāżır olup yardım idene ve şarābı içene ve içürene ve yüklenüp getürene ve getürdigi kişiye ve ṣatana (26) ve alana ve bağışlayana ve hediyye idene ve ṣatup aḳçesini yiyene ḳamusuna laʿnet itdi.» **Faṣl:** Şarābıñ aḥkāmlarına (27) müteʿalliḳ olan mes'eleler beyānındadır. **Evvelki:** Şarābıñ māhiyyetinde. İmām Şāfiʿī didi ki "Şarāb tāze üzümüñ ṣıḳındısıdır (28) pek ekşiyüp köpügi kesile ve ḳurı üzümden ve ḫurmādan ve baldan şerbet olup ekşiyen ve buġdaydan ve arpadan ve darıdan (29) būza didigimiz olandır ki her serḫoş iden şarābdır." didi. Ve Ebū Ḥanīfe yanında şarāb tāze üzümüñ, tāze (30) ḫurmānıñ ṣıḳındısıdır ve ḳurı üzü[m] ve ḫurmānıñ ışladup bir ṣülüşi gidince ḳadar ḳaynayan şarāb degildir (31) anıñ

[675] Hadis metninde "وَقَالَ ابْنُ آدَمَ: فِيهِنَّ" ilâvesi vardır.
[676] Nesâî, "Eşribe", 45; Bezzâr, *el-Müsned*, 6/365 (No. 2378).
[677] لَا يُوشِكُ: إِلَّا لَيُوشِكُ
[678] Hadisin tamamı için bk. Nesâî, "Eşribe", 44.
[679] Benzer lafız için bk. Tirmizî, "Büyû'", 59.

içmesi ḥelāldir ve andan daḫı serḫoş ideni ḥarāmdır. Aña delīl ve ḥüccet itdigi Ḥażret-i ʿAbdullāh ibn ʿÖmer el-Ḫaṭṭāb (32) raḍıyallāhu ʿanhümādan rivāyet ki: Ḥażret-i ʿÖmer baʿż ḥākimlerine yazdı ki: «**أَنْ ارْزُقِ الْمُسْلِمِينَ مِنَ الطِّلَاءِ مَا ذَهَبَ ثُلُثَاهُ** (**33**) **وَبَقِيَ ثُلُثُهُ**»[680] وَفِي رِوَايَةٍ: «**أَمَّا بَعْدُ، فَاطْبُخُوا شَرَابَكُمْ حَتَّى يَذْهَبَ مِنْهُ نَصِيبُ الشَّيْطَانِ، فَإِنَّ لَهُ اثْنَيْنِ** (**34**) **وَلَنَا**[681] **وَاحِدٌ**»[682] Yaʿnī «Eger müslümānlar şol şarābdan ṣatup içiyorlarsa ki anıñ ḳaynamaḳ ile iki şülüşi (35) gitmiş bir şülüşi ḳalmış māniʿ degil menʿ itmek.» Ve bir rivāyetde: «Selāmdan ṣoñra, şarāblarıñızı öyle pişürüñ ki **[109ᵇ]** (1) andan şeyṭānıñ payı gitsün zīrā ikisi anıñdır birisi bizim.» Murād iki şülüşi anıñdır bir şülüşi bizim dimekdir. (2) Ve الطِّلَاء ṭānıñ kesr-i medd ile ol üzüm ṣıḳındısıdır ki ḳaynamaġla iki şülüşi gidüp bir şülüşi ḳalmışdır. (3) Ve anıñ senedi İbn ʿAbbās raḍıyallāhu ʿanhümādan rivāyet: قَالَ: «**حُرِّمَتِ الْخَمْرُ بِعَيْنِهِ وَعَيْنِهَا**[683] **قَلِيلُهَا وَ** (**4**) **كَثِيرُهَا**»[684] Yaʿnī buyurdı ki: «Şarāb bi-ʿayn kendi ḥarām oldı ve anıñ azı ve çoġı kendi ʿaynıdır, (5) ẕātı ḥarām.» Bunı en-Nesā'ī ẕikr eyledi. Ve serḫoşluġun ḥarāmlıġına delīl yine İbn ʿAbbās raḍıyallāhu (6) ʿanhümā ḥażretlerinden Ebi'l-Aḥvaṣ rivāyet "Ben Ḳāsım bin ʿAbdurraḥmān'dan ol daḫı babasından (7) ol daḫı Ebī Bürde'den" itdi: أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «**اشْرَبُوا وَلَا تسْكرُوا**»[686] Yaʿnī Ḥażret-i (8) Resūl buyurdı: «İçiñ ammā serḫoş olmayıñ.» Andan Ḥażret-i ʿĀ'işe raḍıyallāhu ʿanhādan yine öyle vārid oldı. (9) Anı en-Nesā'ī ẕikr idüp "Ṣābit degil ḥadīṣdir." didi. Ve Ḥażret-i İmām Şāfiʿī'niñ şarāb birḳaç eşyādan olduġuna (10) delīli İbn ʿÖmer raḍıya[llāhu] ʿanhümādan rivāyet: Ḥażret-i ʿÖmer minber-i Resūlillāh ṣallallāhu ʿaleyhi ve selleme çıḳup: قَالَ: «**أَيُّهَا** (**11**) **النَّاسُ، إِنَّهُ نَزَلَ تَحْرِيمُ الْخَمْرِ، وَهِيَ مِنْ خَمْسَةِ أَشْيَاءَ: مِنَ الْعِنَبِ وَالتَّمْرِ وَالْعَسَلِ وَالْحِنْطَةِ وَالشَّعِيرِ، وَالْخَمْرُ مَا** (**12**) **خَامَرَ الْعَقْلَ. ثَلَاثًا، وَدِدْتُ**

---

[680] Nesâî, "Eşribe", 54.

[681] وَلَكُمْ :**وَلَنَا**

[682] Nesâî, "Eşribe", 54.

[683] بِعَيْنِهَا :**بِعَيْنِهِ وَعَيْنِهَا**

[684] Hadis metninde "وَالسُّكْرُ مِنْ كُلِّ شَرَابٍ" ilâvesi vardır.

[685] Nesâî, "Eşribe", 49.

[686] Nesâî, "Eşribe", 49; Beyhakî, *es-Sünenü's-sagîr*, 3/335 (No. 2687).

Yaʿnī أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ،[687] عَهِدَ إِلَيْنَا عَهْدًا نَنْتَهِي إِلَيْهِ: الْجَدُّ، وَ[الْكَلَالَةُ] (13) وَأَبْوَابٌ مِنْ أَبْوَابِ الرِّبَا»[688] Ḥażret-i ʿÖmer buyurdı ki: «Ey cemāʿat! Şarāb ḥarām olduġuna āyet indi (14) ve ol beş şeyden yapılur: Üzüm ve ḫurmā ve bal ve buġday ve arpadan, ve her şeyden ki ʿaḳlı ḳarışdırır (15) ol şarābdır. Dilerim ki anlardan ıraġ olasıñız zīrā Ḥażret-i Resūl bizden ʿahd aldı ki andan bizler hemān (16) bi'l-külliyye cehd idüp ıraġ olalım her ḥālinden nedenkim ribā ḳapularından bir ḳapudur.» Bunı Buḫārī ve Müslim ẕikr (17) itdiler. Ve yine Buḫārī'niñ ve Müslim'iñ ittifāḳında Ḥażret-i ʿĀ'işe raḍıyallāhu ʿanhādan ḥadīṯ: قَالَتْ: أَنَّ (18) رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ سُئِلَ عَنِ الْبِتْعِ[689] فَقَالَ: «كُلُّ شَرَابٍ مُسْكِرٌ[690] فَهُوَ حَرَامٌ»[691] Yaʿnī Ḥażret-i (19) ʿĀ'işe didi ki: Ḥażret-i Resūl'e بِتْع denilen baldan itdikleri şarābı su'āl itdiler. Buyurdı ki: «Her (20) içilüp serḫoş iden içinilen şey ḥarāmdır.» Bu bitʿ Yemen ehli balı şerbet idüp ekşidüp (21) içerler idi. Ve Nuʿmān ibn Beşīr'den ḥadīṯ: أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «إِنَّ مِنَ الْعِنَبِ (22) خَمْرًا، وَإِنَّ مِنَ التَّمْرِ خَمْرًا وَإِنَّ مِنَ الْبُرِّ خَمْرًا وَإِنَّ مِنَ الشَّعِيرِ خَمْرًا وَإِنِّي أَنْهَاكُمْ عَنْ كُلِّ مُسْكِرٍ[692]» (23) Yaʿnī Nuʿmān bin Beşīr didi ki: Ḥażret-i Resūl buyurdı ki: «Üzümden şarāb olur ve ḫurmādan şarāb olur (24) ve buġdaydan şarāb olur ve arpadan şarāb olur ve ben sizleri anlardan ġayr her serḫoş iden şeyden (25) nehy iderim.» Bunı Ebū Dāvūd ẕikr idüp ziyāde itdi ki وَإِنَّ مِنَ الذُّرَةِ خَمْرًا deyü, yaʿnī "Darıdan daḫı (26) şarāb olur." Ve bunı Tirmiẕī ve ġayrıları ziyāde idüp وَإِنَّ مِنَ الْعَسَلِ خَمْرًا didiler, yaʿnī "Baldan daḫı (27) şarāb olur." ẕikr itdiler. Ve Buḫārī'de Ḥażret-i İbn ʿAbbās raḍıyallāhu ʿanhümādan: سُئِلَ عَنِ الْبَاذَقِ (28) قالَ: سَبَقَ مُحَمَّدٌ البَاذَقَ: «فَمَا أَسْكَرَ فَهُوَ حَرَامٌ عَلَيْكُمْ بِالشَّرَابِ الحَلاَلُ الطَّيِّبُ لَا الْحَرَامُ الْخَبِيثُ»[693] Yaʿnī (29) İbn ʿAbbās'dan bāẕeḳ içmesini su'āl

---

687 Hadis metninde "كَانَ" ilâvesi vardır.

688 Benzer lafız için bk. Müslim, "Tefsîr", 33; Buhârî, "Eşribe", 5; İbn Hibbân, *Sahîh*, 12/182-183 (No. 5359).

689 Metnin aslında "kesr ile" ilâvesi vardır.

690 مُسْكِرٌ: أَسْكَرَ

691 Buhârî, "Eşribe", 4; Müslim, "Eşribe", 67; Ebû Dâvûd, "Eşribe", 5; Tirmizî, "Eşribe", 2.

692 Ebû Dâvûd, "Eşribe", 4. Metnin aslında hadiste yer alan "وَإِنِّي أَنْهَاكُمْ عَنْ كُلِّ مُسْكِرٍ" kısmı Ebû Dâvûd'un *Sünen*'inde ayrı bir hadis olarak geçmektedir.

693 Benzer lafız için bk. Buhârî, "Eşribe", 10.

itdiler ẕāliñ feṯḥ ile şarābdır. Aṣlı Fārisīde bāde idi. ʿArabī (30) idüp dālı ẕāl ve ḳāfı ziyād itdiler. Anı ibtidā iden ve bāẕeḳ deyü ad ḳoyan Benī Ümeyye idi ki anı ḫamr isminden çıḳaralar deyü bu adı ḳoydılar.[694] İbn ʿAbbās buyurdı ki: "Ḥażret-i Muḥammed anı ve ḳanġı şey ki serḫoş (31) ider ḳamusunı ḥarām itdi. Hemān sizler ṭatlu, eyü olan ḥelāli içün; ḫabīṯ, murdār olan ḥarāmdan (32) ıraġ oluñ buyurdı." Ve baʿżılar سَبَق kelimesin yaʿnī "Ḥażret-i Resūl'üñ zamān-ı saʿādetlerinde yoḳ idi (33) lākin her serḫoş ideni ḥarām itdi." ile tefsīr itdiler. Ve baʿżılar سَبَق evvel ile tefsīr idüp yaʿnī "Ḥażret-i (34) Resūl anı ve anıñ gibi serḫoş iden şeyi birden, evvel ḥarām itdi dimekdir." didiler. Ve baʿżılar ḥükm-i Muḥammed ile (35) tefsīr itdiler yaʿnī "Ḥażret-i Resūl şarābı ve her serḫoş iden şey ḥarām olmasına ḥükm itdi." gelür. Ve daḫı **[110ᵃ]** (1) Ümmü Seleme raḍıyallāhu ʿanhā **[695]** قالَتْ: «نَهَى النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنْ كُلِّ مُسْكِرٍ وَمُفَتِّرٍ» Yaʿnī Ḥażret-i (2) Ümmü Seleme buyurdı ki: «Her serḫoş iden şey içmeden nehy eyledi ve her bedeni ḳızdırup ve gevşek ve kesel (3) viren şey yemeden ve içmeden nehy eyledi.» Zīrā فُتُور gevşeklikdir ve keseldir. Bunı Ebū Dāvūd ẕikr eyledi. Ve Ḥażret-i (4) İmām Şāfiʿī'niñ şarābıñ azı ve çoġı ḥarām olmasına delīli Cābir bin ʿAbdillāh raḍıyallāhu ʿanh ḥażretlerinden (5) rivāyet: أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ [قَالَ]: «مَا أَسْكَرَ كَثِيرُهُ وَقَلِيلُهُ حَرَامٌ» **[696]** Ḥażret-i Cābir didi ki: Ḥażret-i (6) Resūl buyurdı: «Ḳanġı şey ki serḫoş ider anıñ azı ve çoġı ḥarāmdır.» Bunı Tirmiẕī ve Ebū Dāvūd ẕikr itdiler. (7) Ve Ḥażret-i ʿĀ'işe raḍıyallāhu ʿanhā: قالَتْ: اَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قالَ: «كُلُّ مُسْكِرٍ حَرَامٌ وَمَا (8) أَسْكَرَ مِنْهُ الْفَرْقُ فَمِلْءُ الْكَفِّ مِنْهُ حَرَامٌ» **[697]** Ḥażret-i ʿĀ'işe didi ki: Ḥażret-i Resūl buyurdı: «Her serḫoş (9) iden şey ḥarāmdır. Eger büyük, fecī ve destī ṭolusunca olup on altı ḥankārī baṭmān içmekle serḫoş (10) iden şey daḫı olursa

[694] Metnin aslında "Anı ibtidā' iden ve bāẕeḳ deyü ad ḳoyan Benī Ümeyye idi ki anı ḫamr isminden çıkaralar deyü bu adı ḳoydılar." cümlesi derkenâra yazılmış ve uygun yere konulmasına işâret edilmiştir.
[695] Ebû Dâvûd, "Eşribe", 5; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 44/246 (No. 26634).
[696] Tirmizî, "Eşribe, 3; Ebû Dâvûd, "Eşribe", 5; İbn Mâce, "Eşribe", 10.
[697] Ebû Dâvûd, "Eşribe", 5; Tirmizî, "Eşribe", 3; Beyhakî, *Şu'abü'l-îmân*, 7/398 (No. 5186).

andan bir avuç içmek ḥarāmdır.» Bir rivāyetde: [698]«مِنْهُ الْحَسْوَةُ» geldi, yaʿnī «Andan (11) bir yudum içmek ḥarāmdır.» Bunı Ebū Dāvūd ve et-Tirmiẕī ẕikr itdiler. İmdi الفَرَقُ ḥareke ile Baġdādī ḥankārī (12) baṭmānla on altı baṭmān şey alan ḳabdır. Ve daḫı الطِّلاء ki iki ṣülüṣi gidince ḳadar ḳaynayan şarābdır. (13) Ḥażret-i ʿÖmer aña muʿāraża itdi. Sā'ib bin Yezīd'den rivāyet olunur ki: أَنَّ عُمَرَ،[699] قَالَ: «وَجَدْتُ مِنْ فُلَانٍ (**14**) رِيحَ شَرَابٍ. وَزَعَمَ أَنَّهُ شِرْبُ الطِّلَاءِ[700] وَأَنَا سَائِلٌ عَنْهُ[701]. فَإِنْ كَانَ يُسْكِرُ جَلَدْتُهُ فَسَأَلَ عَنْهُ فَقِيلَ لَهُ يُسْكِرُ[702] (**15**) فَجَلَدَهُ عُمَرُ الْحَدَّ تَامًّا»[703] Sā'ib bin Yezīd didi ki: Ḥażret-i ʿÖmer buyurdı: «Ben fülāndan şarāb ḳoḫusı (16) aldım, aña söyledim zuʿm itdi ki ben ṭılā içdim deyü ben anı sorarım eger ṭılā serḫoş iderse (17) ben aña taʿzīr degnegin ururum. Dönüp "Ṭılā serḫoş ider mi?" deyü suʾāl itdi. Aña didiler ki: "Ol (18) serḫoş ider." Hemān ṭutup ol kişiye taʿzīr degneklerin tamāmıyla urdı.» Bunı İmām Mālik *Muvaṭṭaʾ* (19) nām kitābında ẕikr itdi. Ve ḳaldı ki İbn ʿAbbās'ıñ evvelki ḥadīṣi mevḳūfdur. Kendilerden rivāyet olan (20) bāẕeḳ ḥadīṣi evvelkine muʿārıżdır. Ve es-sekr feṯḥ ile serḫoşluḳ ve şarābdır. Andan *Ġarībeyn* nām kitābıñ ṣāḥibi (21) "es-Sekr ʿAcemleriñ şarābıdır." didi. Zīrā ḳaçan serḫoş olsa es-sekr dirler. Ve İmām Aḥmed bin Ḥanbel bu ḥadīṣde: «وَالْمُسْكِرُ مِنْ (**22**) كُلِّ شَرَابٍ»[704] didi, yaʿnī "Her içilen şeyde serḫoş iden ol şarābdır." Andan Mūsā bin Hārūn "Ṣavābı budur." didi. (23) Ve Ebi'l-Aḥvaṣ'ıñ ḥadīṣinde iki sehv var: Anıñ senedinde birisi عَنْ أَبِي بُرْدَةَ dimesi. Ol ise anı Semmāk['dan ve Semmāk] Ḳāsım'dan (24) ve Ḳāsım Ebī Büreyde'den ve Ebī Büreyde babasından rivāyet

---

698 Nâkıs iktibas. Hadisin tam metni şu şekildedir: «الحَسْوَةُ مِنْهُ حَرَامٌ» Bk. Tirmizî, "Eşribe", 3. Metnin aslında bu hadisin Ebû Dâvûd'un *Sünen*'inde bulunduğu belirtilmiştir ancak hadis Ebû Dâvûd'da yer almamaktadır.

699 Hadis metninde "خَرَجَ عَلَيْهِمْ" ilâvesi vardır.

700 شَرَابُ الطِّلَاءِ :**شِرْبُ الطِّلَاءِ**

701 وَأَنَا سَائِلٌ عَمَّا شَرِبَ :**وَأَنَا سَائِلٌ عَنْهُ**

702 Hadis metninde "فَسَأَلَ عَنْهُ فَقِيلَ لَهُ يُسْكِرُ" ifâdesi bulunmamaktadır.

703 İmâm Mâlik, "Eşribe", 1; Beyhakî, *Ma'rifetü's-sünen*, 13/21 (No. 17327).

704 Ahmed b. Hanbel, *el-Eşribe*, thk. Subhî es-Sâmerrâî (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1405/1985), 52 (No. 109).

itdi. İkinci vehmi ḥadīṯiñ metninde اشْرَبُوا وَلَا تُسْكِرُوا (25) dimesi. Bunda maʿnāsı içiñ ammā serḫoş olmayıñ dimek degildir. Ol öyle didi anıñ maʿnāsı وَلَا تَشْرَبُوا مُسْكِراً (26) gelür, anı ḫalḳa mübhem buyurdı. Anıñ ṣıḥḥatine delīl Müslim *Ṣaḥīḥ*'inde yazdığı Muḥārib bin Diṯār'dan (27) ve Muḥārib Ebī Bürde'den ve Ebī Bürde babasından rivāyet itdigi ḥadīṯ: قالَ: قالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «**نَهَيْتُكُمْ عَنِ الْأَشْرِبَةِ فِي ظُرُوفِ[705] الْأَدَمِ فَاشْرَبُوا [فِي] كُلِّ وِعَاءٍ غَيْرَ أَنْ لَا تَشْرَبُوا مُسْكِرًا**»[706] Yaʿnī «Sizleri deriden (29) olan ḳabdan içmegi nehy eyledim. İmdi her ḳabdan içiñ lākin serḫoş idecek içki içmeyiñ.» İmdi en-Nesāʾī Ebi'l-Aḥvaṣ'ıñ[707] (30) ḥadīṯine "Bu inkā[r] olunur ḥadīṯdir." didi. Zīrā Ebi'l-Aḥvaṣ "Selām ibn Süleym anda yañılup ġalaṭ itdi." (31) didi. Zīrā Semmāk'ıñ cemāʿatinden ve aṣḥābından Ebi'l-Aḥvaṣ "Biri tābiʿ olup naḳl itdigin bilmeyüz." didi. Ve ḳaldı ki (32) Ḥażret-i ʿĀ'işe'niñ ḥadīṯi ṣābit degildir en-Nesāʾī'niñ didigi gibi. **Üçünci mes'ele[708]:** Şarābıñ necisligin (33) beyān ider. İmdi şarāb ve içine ḳonulduġı ḳab murdār, ʿayn-ı necisdir. Anıñ necis [ü] murdār olmasına (34) delīl ḳavlühū teʿālā: {إِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ وَالْأَنْصَابُ وَالْأَزْلَامُ رِجْسٌ مِنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ فَاجْتَنِبُوهُ}[709] geldi. İmdi (35) الرِّجْسُ luġatda necāset, murdārlıḳdır ve murdār olan şeydir ki andan ictināb itmege emr olundı. Öyle olduḳda **[110ᵇ]** (1) ol ẕātı necisdir. Necāsetine delīl anı alup ṣunması ele ve ġayrıya doḳunması murdārdır ḥarām olmasıyla, (2) her güne istiʿmāli aña ḥürmet itmek ḥarāmdır. Ḫalḳ añā derūndan ḳapılmışlar, necāsetligine ḥükm olundı ki andan (3) bi'l-külliyye ictināb itmege teʾkīddir. **Dördünci mes'ele:** Anıñ ṣatması ḥarāmlıġı ile intifāʿın beyān ider. İmdi (4) cemīʿ-i imāmlar şarābı ṣatup anıñla menfaʿatlenmegi "Ḥarāmdır ve bahāsı ḥarāmdır." didiler. Ve aña delīl Ḥażret-i Cābir (5) raḍıyallāhu ʿanh rivāyet ider ki: سَمِعْتُ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ عَامَ

---

705 Metnin aslında bu kelime sehven "ضُرُوفِ" olarak yazılmıştır.

706 Müslim, "Eşribe", 65.

707 Arapça terkibi bölmemek için satır numarası sonra yazılmıştır.

708 Numaralandırmada hata vardır. İkinci zikredilmeden üçüncü, dördüncü diye devam edilmiş.

709 Nâkıs iktibas. "Ey iman edenler! **(Aklı örten) içki (ve benzeri şeyler), kumar, dikili taşlar ve fal okları ancak, şeytan işi birer pisliktir. Onlardan kaçının** ki kurtuluşa eresiniz.", el-Mâide 5/90.

الفَتْحِ: «إِنَّ اللهَ[710] حَرَّمَ بَيْعَ (6) الخَمْرِ وَالمَيْتَةِ وَالخِنْزِيرِ وَالْأَصْنَامِ»[711] Yaʿnī Ḥażret-i Cābir didi ki: Mekke'niñ feth senesi Ḥażret-i Resūl buyurur: (7) «Ḥaḳḳ Teʿālā şarāb ṣatmaġı ve ölmüş leş eti ṣatmaġı ve ṭomuz boġazlayup ṣatmaġı ve putlar yapup ṣatmaġı bütün (8) ḥarām eyledi.» Bu[nı] *Ṣaḥīḥayn*'da ẕikr itdiler. Ve yine Müslim ile Buḫārī'niñ ittifāḳında Ḥażret-i ʿĀ'işe raḍıyallāhu ʿanhādan: (9) قالَتْ: خَرَجَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقالَ: «حُرِّمَتِ التِّجَارَةُ فِي الخَمْرِ»[712] Yaʿnī Ḥażret-i ʿĀ'işe didi ki: Ḥażret-i (10) Resūl ḥücreden ṭaşra çıḳup buyurdı ki: «Şarāb alup ṣatmaġla ticāret itmek ḥarām oldı.» Ve yine Buḫārī'yle Müslim (11) ittifāḳında İbn ʿAbbās raḍıyallāhu ʿanhümādan rivâyet: قالَ: بَلَغَ عُمَرَ بْنَ الخَطَّابِ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ أَنَّ فُلاَنًا بَاعَ (12) خَمْرًا، فَقَالَ: قَاتَلَ اللهُ فُلاَنًا، أَلَمْ يَعْلَمْ أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «**لَعَنَ اللهُ اليَهُودَ، حُرِّمَتْ (13) عَلَيْهِمُ الشُّحُومُ، فَحَمَلُوهَا**[713] **فَبَاعُوهَا**»[714] Yaʿnī Ḥażret-i ʿÖmer'e ḫaber virdiler ki fülān şarāb ṣatdı deyü, hemān (14) Ḥażret-i ʿÖmer Allāh fülānı yoġ itsün bilmez mi ki Ḥażret-i Resūl [didi ki:] «Yehūdīlere laʿnet itdi Ḥaḳḳ Teʿālā, anlara iç (15) yaġı yemegi ḥarām itdi, anlar yüklenüp anı ṣatdılar.» Bu[nı] da anlar gibi itdi. Ve Muġīre bin Şuʿbe nāmdan ḥadīṯ: قالَ: (16) قالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «**مَنْ بَاعَ الْخَمْرَ فَلْيُشَقِّصُ الْخَنازِيرَ**»[715] Yaʿnī Muġīre didi ki: Ḥażret-i Resūl (17) buyurdı: «Her kim şarāb ṣatarsa ol ṭomuzları boġazlayup ṣatmaġa etlerin kemiklerinden ayırdı gibi olur.» Zīrā (18) التَّشْقِيصُ boġazlanmış ḥayevānıñ kemikler[ini] etlerinden ayırmaḳdır faṣla faṣla, maʿnāsı "Her kim şarāb ṣatmaġı ḥelāl (19) iderse ol ṭomuz boġazlayup ṣatmaġı ḥelāl itmiş olur zīrā ḥarāmlıḳda ikisi birdir." Ve عَنْ أَبِي طَلْحَةَ (20) قَالَ: يَا نَبِيَّ اللهِ، إِنِّي لِاشْتَرَيْتُ خَمْرًا لِأَيْتَامٍ فِي حِجْرِي، قَالَ: «**أَهْرِقِ الخَمْرَ، وَاكْسِرِ الدِّنَانَ**»[716] Yaʿnī Ebī Ṭalḥa gelüp [didi

---

[710] Hadis metninde "وَرَسُولَهُ" ilâvesi vardır.

[711] Buhârî, "Büyû'", 112; Müslim, "Müsâkât", 71; Ebû Dâvûd, "İcâre", 30; İbn Mâce, "Ticârât", 11.

[712] Buhârî, "Büyû'", 105; Ebû Dâvûd, "İcâre", 30. Ayrıca bk. Müslim, "Müsâkât", 70; İbn Mâce, "Eşribe", 7.

[713] **فَحَمَلُوهَا**: فَجَمَلُوهَا

[714] Buhârî, "Ehâdîsü'l-enbiyâ", 49; Müslim, "Müsâkât", 72; İbn Mâce, "Eşribe", 7.

[715] Ebû Dâvûd, "İcâre", 30; Dârimî, "Eşribe", 9; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 30/154 (No. 18214).

[716] Tirmizî, "Büyû'", 58; Taberânî, *el-Muʿcemü'l-kebîr*, 5/99 (No. 4714).

ki:] (21) “Yā Nebiyyallāh! Yanımda beslemem, yetīmler var anlarıñ pārelerine şarāb ṣatun aldım nefʿ itmeleri içün.” Ḥażret-i Resūl (22) «Var şarābı dök ve küpleri ḳır.» deyü buyurdı. Bunı Tirmiẕī ẕikr itdi. Lākin Ḥażret-i Enes’den rivāyet olunan: [717]«أَنَّ (23) أَبَا طَلْحَةَ كَانَ عِنْدَهُ خَمْرٌ لِأَيْتَامٍ» Yaʿnī «Ebū Ṭalḥa’nıñ yanında yetīmlere atalarından ḳalma şarāb var idi anı dökmege (24) emr buyurdı.» Bu ḳavl ṣaḥīḥdir. Ve eger dinürse ki: Ḥaḳḳ Teʿālā’nıñ {وَمَنَافِعُ لِلنَّاسِ} buyurmasında vech nedir? Ḫāzin (25) dir ki: Anıñ menfaʿati içerken iren leẕẕetdir ve sürūrdur ve ṣafā irmekdir ve bahāsından ḳazanma menfaʿatidir. (26) Ol ise ḥarām olmazdan evvel idi. Ḳaçan ki şarāb ḥarām oldı anlarıñ ḳamusı ḥarām oldı. **Faṣl:** (27) Bunda مَيْسِر ki ḳumār oyunun beyān ider. Aña meysir dimege bāʿiṯ aṣlı اليُسْرُ zengīnlikdir andandır. Çünki (28) ve hem ḳolaylıḳdır andan āsān zaḥmetsiz yorulmadan māl alup zengīn olur. Andan İbn ʿAbbās raḍıyallāhu ʿanhümā buyurdı ki: (29) “Cāhiliyyet eyyāmında kişi ḳumār oynarken mālını ve ehlini meydāna ḳor idi, her kim yeñerse yendigi kişiniñ (30) bütün mālını ve ehlini alup gider idi. Andan Ḥaḳḳ Teʿālā bu āyeti indirdi. Ve bu meysir olan ḳumārıñ aṣlı bir zengīn (31) kişi bir deve alur anı boġazlar, dönüp yigirmi sekiz faṣla keser andan ortaya ḳor, dönüp oḳları zar (32) iderler anlarıñ adı el-ezlām ve el-aḳlām ve el-feẕ yaʿnī tek ve et-tevʾem[718] yaʿnī çift ve er-raḳīb ve el-ḥils ve el-münāfis (33) ve el-müsbil ve el-muʿallā ve el-menīḥ ve es-sefīḥ[719] ve el-vaġd. Bunlarıñ yedisine enṣıbā dirler idi. İmdi feẕ denilen (34) oḳa bir pay virirler ve tevʾem denilen oḳa iki pay virirler ve raḳīb denilen oḳa üç pay virirler ve ḥils (35) denilen oḳa üç[720] pay ve münāfis denilen oḳa beş pay ve müsbil denilen oḳa altı pay virirler ve el-muʿallā **[111ᵃ]** (1) denilen oḳa yedi pay virirler ve ḳalan menīḥ u sefīḥ u vaġd bunlarıñ payı yoḳdur. Her devşürüp oḳları (2) bir ṭorbaya ḳorlar andan birine teslīm iderler andan ad ḳorlar zarda kendilerine muḥīl [ü] mufīż kimiñ adı muḥīl (3) gelürse elin ṣoḳar

[717] Benzer lafız için bk. Tirmizî, “Büyû‘”, 58.
[718] Metnin aslında bu kelime geçtiği her yerde sehven “et-tivv” olarak yazılmıştır.
[719] Metnin aslında bu kelime geçtiği her yerde sehven “el-fesīḥ” olarak yazılmıştır.
[720] **Üç:** dört

ṭorbadan bir oḳ çıḳarır ol oḳ ḳaç pay ise ol ḳadar alur. Ve eger ol üç oḳ ki (4) menīḥ u sefīḥ u vaġddir bunlardan çıḳarsa deveniñ pāresin[den] bir pay almaz. Baʿżılar didi ki: "Ne alur ve ne (5) virir. İmdi ol yutduḳları eti yemez ḫalḳa daġıdırlar iftiḫār itmek içün anı oynamaġa ḫalḳı ḳandırırlar (6) ve oynamayanı baḫīldir deyü ẕemm iderler idi, ḫalḳa buḫlünden ḳarışmaz deyü ṭaʿn iderler idi. İmdi bu āyet ki (7) her ḳumār olan oyuna geldi ḳanġı oyunda ki rehn vardır ol meysirdir." Andan İbn Sīrīn ve Mücāhid ve ʿAṭā (8) rivāyet iderler: "Ḳanġı oyunda ki rehn vardır ol ḳumārdır isterse uşaḳlarıñ cevzle ve ʿarşıḳla oynadıḳları (9) olsun. Ḳaldı ki النَّرْدُ tek çift ve zar ile ṭavla gibi oyun ḥarāmdır ister rehn ile ister ġayr olsun." (10) Anıñ ḥarāmlıġına delīl andan Büreyde nām rivāyet ider ki: أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «**مَنْ لَعِبَ بِالنَّرْدَ (11) شِيرِ، فَكَأَنَّ اصْبَغَ**[721] **يَدَهُ بِدَمِ الْخِنْزِيرِ**»[722] Yaʿnī Ḥażret-i Resūl buyurdı: «Her kim nerdeşīr oyunun oynarsa ol (12) elini ṭomuz ḳanıyla boyadı.» Bunı Müslim ẕikr eyledi. Ve Ebī Mūsā'dan rivāyet: قالَ: قالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: (13) «**مَنْ لَعِبَ بِالنَّرْدِ أَوْ نَرْدَ شِيرِ**[723] **فَقَدْ عَصَى اللَّهَ وَرَسُولَهُ**»[724] Ebī Mūsā didi ki: Ḥażret-i Resūl buyurdı: «Her kim nerd yā nerdeşīr[725] (14) oyunun oynasa ol Allāh'a ve Resūl'üne ʿāṣī olur.» Bunı Ebū Dāvūd ẕikr eyledi. Ve Ḥażret-i ʿAlī ibn Ebī (15) Ṭālib kerremallāhu vecheh ḥażretleri buyurdılar ki: النَّرْدُ وَالشَّطْرَنْجُ مِنَ الْمَيْسِرِ Yaʿnī "Saṭranc ve ṭavla ve anıñ [gibi] (16) olan oyun ḳumārdandır." Lākin saṭranc oyununda iḫtilāf itdiler. İmām Ebū Ḥanīfe meẕhebinde saṭrancı ister (17) rehīn ile ister rehīnsiz oynamaḳ ḥarāmdır. Ve İmām Şāfiʿī meẕhebinde saṭranc oynamaḳ mübāḥdır lākin (18) şarṭlarıyla: Eger saṭranc rehīnsiz olursa ve dil sefāhetden ve küfrden berī olursa ve namāzıñ vaḳtini (19) unutmaz vaḳtiyle ḳılarsa ol ḳumārlıḳdan çıḳar. Zīrā anda māl almaḳ ve żāyiʿ itmek yoḳdur.

---

721 فَكَأَنَّمَا صَبَغَ :**فَكَأَنَّ اصْبَغَ**

722 Benzer lafız için bk. Müslim, "Şiʿr", 1; Ebû Dâvûd, "Edeb", 64; İbn Mâce, "Edeb", 43.

723 بِالنَّرْدِ :**بِالنَّرْدِ أَوْ نَرْدَ شِيرِ**

724 Ebû Dâvûd, "Edeb", 64; İbn Mâce, "Edeb", 43; İmâm Mâlik, "Rü'ya", 6.

725 Kelimeyi bölmemek için satır numarası sonra yazılmıştır.

قُلْ فِيهِمَا اِثْمٌ (20) كَبِيرٌ

Yaʿnī “Yā Muḥammed! Suʾāl idenler[e] söyle ki şarābda ve ḳumār oyununda büyük günāh vardır.” Ve baʿżılar didi ki: (21) “Şarāb ʿaḳlıñ düşmānıdır. Ḳaçan ki ʿaḳla ġālib olur andan her ḳabāʾiḥ ṣādır olup iṣm olur ve hem ḥarām olan (22) şeye iḳdām itmesiyle ġāyet günāh olur ve hem ḥelāl olmayan fiʿli itmesiyle günāh-ı kebāʾir olur. Ve ammā ḳumārdaki (23) günāh-ı kebāʾir ol bāṭıl ile ḥarām mālı yemeden büyük günāh olur ve yenen kişi ile yeñilen birbirlerine sögmek ve ḫuṣūmet (24) itmek ve küfr söylemek ile. Bunlar da günāh-ı kebāʾirlerdir, andan āyetde geldi.”

وَمَنَافِعُ لِلنَّاسِ

Yaʿnī “Şarābı alup ṣatan (25) ḫalḳa ḥarām olmazdan evvel ḳazanmalarından menfaʿatleri var idi.” Ve ammā ḳumārdaki menfaʿat ol mālı zaḥmetsiz ve (26) yorulmadan ḳazanmaḳ ile. Baʿżılar didi ki: “Ādem olurdı ki bir deveye mālik degil ḳumāra oturur çoḳ māla ve ḥayevāna (27) mālik olup ve ḫalḳa şey dağıdır beni medḥ itsünler deyü. Bunlar menfaʿatleri idi.”

وَاِثْمُهُمَا اَكْبَرُ مِنْ نَفْعِهِمَا

(28) Yaʿnī “Anıñ ikisiniñ günāh-ı kebīri ḥarām olduḳlarından ṣoñra ḥarām olmadan evvel olan menfaʿatlerinden (29) büyükdür.” Baʿżılar didi ki: “Anlar büyük günāhları Ḥaḳḳ Teʿālā bu āyetde buyurdıġı {إِنَّمَا يُرِيدُ الشَّيْطَانُ اَنْ يُوقِعَ (30) بَيْنَكُمُ الْعَدَاوَةَ وَالْبَغْضَاءَ}[726] yaʿnī ‘Şeyṭān sizler[e] şarāb içürmek ile ve ḳumār oynamaḳ ile mā-beynleriñize (31) düşmānlıḳ ve buġż, kīn düşürüp sizleri ẕikrullāhdan ve namāzdan ayırmaḳ diler.’ İmdi bunlarıñ her biriniñ terkinde (32) niçe günāh-ı kebīrler vardır.”

[726] Nâkıs iktibas. “**Şeytan,** içki ve kumarla, **ancak aranıza düşmanlık ve kin sokmak**; sizi Allah’ı anmaktan ve namazdan alıkoymak **ister.** Artık vazgeçiyor musunuz?”, el-Mâide 5/91.

وَيَسْئَلُونَكَ مَاذَا يُنْفِقُونَۖ

Yaʿnī “Yā Muḥammed! Anlar saña suʾāl idiyorlar ki (33) bizler ne güne ḫarc idelim ve ṣadaḳa vire[lim] deyü.” Bunuñ bāʿiṣi Ḥażret-i Resūl ṣallallāhu ʿaleyhi ve sellem anları (34) ṣadaḳa virmege maḫṣūṣ itdi idi anıñçün didiler “Ṣadaḳayı ne güne virelim?” deyü ṣordılar.

(**35**) قُلِ الْعَفْوَ

Yaʿnī “Yā Muḥammed! Anlara söyle ki ʿıyāliñize, nefsiñize ḫarc itdigizden ṣoñra artan şeyden **[111b]** (1) ṣadaḳa viriñ.” Zīrā الْعَفْو ḥācetden ziyāde artandır. Andan ṣaḥābeler raḍıyallāhu ʿanhüm mālı ḳazanup (2) ḥācetleri, ḫarclıḳları ḳadar alıḳoyup bāḳīsin ṣadaḳa virirler idi. Bu āyetiñ ḥükmi ile ṣoñra (3) zekāt āyeti indikde bu āyetiñ ḥükmi nesḫ oldı. Ve baʿżılar didi ki: “Bu zengīnlik ṭarafından olan (4) ṣadaḳa virmekdir.” Andan Buḫārī ile Müslim ittifāḳında Ebī Hüreyre’den: قالَ: قالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ (5) عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «**خَيْرُ الصَّدَقَةِ عَنْ ظَهْرِ غِنًى، وَالْيَدُ الْعُلْيَا خَيْرٌ مِنَ الْيَدِ السُّفْلَى، وَابْدَأْ بِمَنْ تَعُولُ**»[727] Yaʿnī (6) Ebī Hüreyre didi ki: Ḥażret-i Resūl buyurdı: «Ṣadaḳanıñ ḫayrlusı ġanīlik arḳası ẓuhūruyladır, ḳuvvetli yüce (7) olan el dar, şıḳletde mertebesi aşaġı olandan evlādır ki aḳrabādan ʿıyāli olanları gözlemek ile anlar ġayrılardan (8) ṣadaḳada evlādır.» Baʿżılar didiler ki: “el-ʿAfv kişi ḫarc itmede ne isrāf ve ne pek dar ḫarc itmekdir. ʿIyāle (9) orta ḥāl ile dirlik olandır.” Ve baʿżılar didi ki: “el-ʿAfv tatavvuʿ verilen ṣadaḳadır. Eger bu ḫarc itmeden murād (10) vācib olan zekāt olsa idi Ḥaḳḳ Teʿālā ne ḳadar virilmesin beyān ider idi. Ḳaçan ki beyān itmedi ol ʿayn-ı (11) taṭavvuʿ virilen ṣadaḳadır.”

كَذٰلِكَ يُبَيِّنُ اللّٰهُ لَكُمُ الْاٰيَاتِ

Yaʿnī “Ḥaḳḳ Teʿālā sizlere ḫarc itmede ve ṣadaḳa (12) virmede ne güne itmeñiz ṣordıġıñız umūrı geregi gibi delāletin beyān eyler.”

[727] Benzer lafız için bk. Müslim, “Zekât”, 95; Buhârî, “Zekât”, 18; Dârimî, “Zekât”, 22.

لَعَلَّكُمْ تَتَفَكَّرُونَ فِي الدُّنْيَا (**13**) وَالْاٰخِرَةِ

Yaʿnī “Sizlere beyān itdikde belki düşünüp fehm iderseñiz ki eliñizde olan ḫarclığıñızdan (14) dünyāda düşen maṣlaḥatlarıñızı görecek ḳadar ḫarc idüp artanını āḫiretde sizlere yaramaḳ içün ḥaḳḳ yoluna (15) ṣadaḳa virmege ḫarc idersiñiz.” Ve baʿżılar didi ki “Belki dünyānıñ zāʾil olacaġın düşünüp anı zühd ile (16) terk eyleyüp āḫiretiñ bāḳī olduġun bilüp anıñ beḳāsın naʿīmin dilemege ṭālib olursuñuz dimekdir.” didiler.

(**17**) وَيَسْئَلُونَكَ عَنِ الْيَتَامٰى

Yaʿnī “Yā Muḥammed! Anlar saña yetīmlerin mālların ṭutmada ne güne itmelerini suʾāl (18) ideyorlar.” Bu āyetiñ nüzūlüne bāʿiṣ İbn ʿAbbās raḍıyallāhu ʿanhümā buyurdı ki: “Ḳaçan ki ḳavlühū teʿālā: {إِنَّ الَّذِينَ يَأْكُلُونَ (19) اَمْوَالَ الْيَتَامٰى ظُلْماً}[728] āyeti müslümānlara ġāyet şiddet ḥāṣıl olup yetīmleriñ māllarından ḳorḫdılar ṭutup māllarınıñ (20) içinden ayırdılar ve her şeylerini ḳarışdırmayup başḳa ḳodılar, ḳaçan birisi yetīme başḳa ṭaʿām yapup anı (21) yedikde artanını kimseye virmeyüp yine aña alıḳorlar idi ve ṭaʿāmda ve ġayrıda berāber yemezler idi ḳorḫularından belki mālından (22) ṭarafımıza şey geçer deyü. Vardı bu ḥāl anlara şedīd oldı yetīmlerden geçmezler, ol da olmaz gelüp Ḥażret-i Resūl’e (23) danışdılar, anlara bu āyet indi.”

قُلْ اِصْلَاحٌ لَهُمْ خَيْرٌ

Yaʿnī “Yetīmleriñ māllarından kirā ve ücret almamaḳ ve hem (24) māllarını ṣıyānet itmek bir şeylerinde yerine ʿivaż almamaḳ anlara ıṣlāḥ sizlere ḫayrlu Ḥaḳḳ ḳatında ecriñiz (25) ġāyet ulu olur.” Ve baʿżılar didi ki: “Ol kendi mālından yetīme lillāh yedirir ve yetīm mālından bir şeye naẓar itmemekdir.”

[728] Nâkıs iktibas. “**Yetimlerin mallarını haksız yere yiyenler**, ancak ve ancak karınlarını doldurasıya ateş yemiş olurlar ve zaten onlar çılgın bir ateşe (cehenneme) gireceklerdir.”, en-Nisâ 4/10.

(**26**) وَاِنْ تُخَالِطُوهُمْ

Yaʿnī “Yetīmlerle yemede, içmede ve sākin olmada berāber olmañız da ve māllarını māllarıñıza (27) ḳarışdırma da sizlere mübāḥdır.” Ortaḳ olursañız māllarından gelen kendilerine nafaḳa olur ḫayrludur (28) ve sizler de anlarıñ umūrlarına ḳā’im olmañız içün ve ḥıfẓ itmeñiz [içün] māllarından iren fā’ideden şey alsañız (29) ẓulm degildir, ḥelāldir.

فَاِخْوَانُكُمْ

Yetīmler sizleriñ ḳardaşlarıñızdır. Zīrā ḳardaş ḳardaşa muʿīn olur (30) ve biri biriniñ māllarından ıṣlāḥlıḳ ve rıżā içün alurlar.

وَاللّٰهُ يَعْلَمُ الْمُفْسِدَ مِنَ الْمُصْلِحِ

(31) Ḥaḳḳ Teʿālā yetīmiñ mālını mālına ḳarışdırup ḫıyānet ile bi-ġayri ḥaḳḳ yeyen ile ve ıṣlāḥ idüp yemeyüp (32) artıranı bilür.

وَلَوْ شَاءَ اللّٰهُ لَاَعْنَتَكُمْ

Yaʿnī “Eger Ḥaḳḳ Teʿālā dilese sizlere yetīmleriñ māllarını māllarıñıza (33) ḳarışdırmada mübāḥ itmeyüp ġāyet darlıḳ ve şiddet[li], zaḥmetli emr iderdi sizlere.” Zīrā العَنَت darlıḳ ve şiddet (34) ve meşaḳḳatdir.

اِنَّ اللّٰهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ

Yaʿnī “Ḥaḳḳ Teʿālā ḳādir ve ġālibdir ḳullarına zaḥmet ü meşaḳḳat ve darlıḳ virmege (35) lākin ḥakīm olmasıyla ḳullarına ṭāḳatleri olduġı ḳadar emr ider.”

Bakara 221

وَلَا تَنْكِحُوا الْمُشْرِكَاتِ حَتّٰى يُؤْمِنَّ

[112ª] (1) Yaʿnī "Ey mü'minler![729] Müşrik olan ḳarıları nikāḥ ile evlenmeyiñ tā īmāna gelüp müslümān olmayınca[730]" Bu āyet Ebī Merṣed bin Ebī Merṣed el-Ġanevī -İsmi Ebī Merṣed Keṣṣār bin Ḥaṣīn[731] (2) idi.- aña indi. Zīrā anı Ḥażret-i Resūl ṣallallāhu ʿaleyhi ve sellem Mekke'ye gönderdi ki andan ehl-i İslām'dan olanları (3) gizlice çıḳarup Medīne'ye getüre. Ḳaçan ki Mekke'ye girdi anıñ geldigini ʿAnāḳ nāmında bir müşrik ḳarı işitdi (4) anıñ aṣlından sevgülüsi, dostı idi cāhiliyyetde iken. Hemān ḳarı anıñ yanına geldi evvelki gibi aña ikrām (5) itdi. Ḳarı aña didi ki: "Ḳalḳsaña ḫalvet olalım." Ebī Merṣed aña "Vāh yazıḳ saña İslām fesād ile benim arama (6) perde oldı ḥarāma varmam mümkin degildir." didi. Ḳarı didi ki: "Olur mı ki beni nikāḥ ile alasıñ?" Ebī Merṣed "Belā, (7) olur lākin dönüp varayım Ḥażret-i Resūl'den iẕn alayım andan ṣoñra." didi. Ḳarı didi ki "Benden ibā itdiñ." (8) deyüp müşriklere ḳoġuldı, ṭutup anı bir eyü dögüp ḳoyverdiler. Ḳaçan ki Mekke'de olan işini gördi andan dönüp (9) Ḥażret-i Resūl'e geldi. Ol ʿAnāḳ nām ḳarı ile olan mācerāsın ve anıñ sebebine yedügi kötegi bir bir naḳl eyledi. (10) Andan didi ki: "Yā Resūlallāh! Ḥelāl olur mı anı nikāḥ ile evlenmem." Ol demde Ḥaḳḳ Teʿālā bu āyeti indirdi. (11) İmdi nikāḥ kelimesiniñ aṣlı luġatda cimāʿ itmekdir çoḳ istiʿmāl olunmaġla nikāḥ kıymaġa didiler. İmdi (12) ʿulemā bu āyetiñ aḥkāmında iḫtilāf itdiler. Ve baʿżılar didi ki: "Bu āyet her müslim [ü] muvaḥḥid olan her müşrik [ü] (13) kāfir olan ḳarıyı nikāḥ itmeye deyü indi ḳanġı cinsden olursa meṣelā puta ṭapanlardan ve Mecūsīlerden (14) ve Yehūdīlerden ve gāvurlardan ve ġayr müşrik milletlerinden deyü. Ṣoñra Ḥaḳḳ Teʿālā istiṣnā idüp ehl-i kitābdan (15) ḥürr olanları evlenmegi mübāḥ

[729] Metnin aslında "Ey mü'minler!" kısmı derkenâra yazılmış ve uygun yere konulmasına işâret edilmiştir.
[730] Metnin aslında "tā īmāna gelüp müslümān olmayınca" kısmı derkenâra yazılmış ve uygun yere konulmasına işâret edilmiştir.
[731] Bu isim kaynaklarda mütercimin yazdığı gibi yer almamaktadır. Hâzin'de "Ebī Merṣed Yesār bin Ḥaṣīn" ve bâzı kaynaklarda "Ebī Merṣed Kennāz bin Ḥaṣīn" olarak birkaç farklı şekilde geçmektedir. Bk. Hâzin el-Bağdâdî, *Lübâbü't-te'vîl*, 1/152; Çakın, "Enes b. Ebû Mersed", *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/233.

itdi. Ḳavlühū teʿālā: [732]{وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكُمْ} buyurdı. (16) Andan İbn ʿAbbās raḍıyallāhu ʿanhümā buyurdı ki: (17) **{وَلَا تَنْكِحُوا الْمُشْرِكَاتِ حَتَّى يُؤْمِنَّ}** ثُمَّ اسْتَثْنَى نِساءَ أَهْلِ الكِتابِ وَ قالَ {وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكُمْ}" Ve baʿżılar didi ki: "Bu āyet maḥṣūṣ (18) ʿArab'ıñ puta ṭapanlarınıñ ḳarıların nikāḥ ile almadan menʿe indi. Bu āyetden bir şey nesḫ olunmadı ve ne (19) istiṯnā olundı, ḥükmi bāḳīdir ʿumūmiyyet üzre." Andan Ḳatāde didi ki "**{وَلَا تَنْكِحُوا الْمُشْرِكَاتِ حَتَّى (20) يُؤْمِنَّ}**" murād ʿArabların müşriklerініñ ḳarılarıdır zīrā kitābları yoḳdur ki oḳuyalar ve bu mesʾele beyānında (21) lafẓu'ş-şirk baḥṣinde ʿulemālarıñ çoġunuñ ḳavl-i ṣaḥīḥ u muḫtār olan oldur ki bu şirk lafẓ[ı] ehl-i (22) kitābdan Yehūdīlere ve gāvurlara [ve] puta ṭapanlara ve Mecūsīlere ve ġayrılarıñ ḳamusuna ḥükm ider." didiler (23) Zīrā Yehūdīlere delīl ḳavlühū teʿālā: {وَقَالَتِ الْيَهُودُ عُزَيْرٌ ابْنُ اللهِ وَقَالَتِ النَّصَارَى الْمَسِيحُ ابْنُ اللهِ}[733] Ve ḳavlühū (24) teʿālā: {اِتَّخَذُوا اَحْبَارَهُمْ وَرُهْبَانَهُمْ اَرْبَاباً مِنْ دُونِ اللهِ وَالْمَسِيحَ ابْنَ مَرْيَمَ وَمَا اُمِرُوا اِلَّا لِيَعْبُدُوا (25) اِلٰهاً وَاحِداً لَّا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ سُبْحَانَهُ عَمَّا يُشْرِكُونَ}[734] Bu āyetde gāvurlarıñ, Yehūdīleriñ müşrik olduḳları açıḳ (26) beyāndır. Ve baʿżılar didi ki: "Küfr Ḥażret-i Resūl ṣallallāhu ʿaleyhi ve sellemiñ nübüvvetine inkār itmekdir isterse Ḥaḳḳ (27) Teʿālā'nıñ vaḥdāniyyetine iḳrār itsün. Ḳaçankim ḥażret bu deñlü muʿcizātlarını ve nübüvvetini ve Ḳurʾān'ı inkār (28) idüp ol kendi yanından getürür Ḥaḳḳ Teʿālā'dan degildir deyü zuʿm itdi müşrik oldı. " Bu ḳavlde (29) daḫı Yehūdīler ve gāvurlar müşriklerdir nübüvvet-i Resūl'e ve Ḳurʾān'a

---

[732] Nâkıs iktibas. "Bu gün size temiz ve hoş şeyler helâl kılındı. Kendilerine kitap verilenlerin yiyecekleri size helâl, sizin yiyecekleriniz de onlara helâldir. Mü'min kadınlardan iffetli olanlarla, **daha önce kendilerine kitap verilenlerden olan iffetli kadınlar** da, mehirlerini vermeniz kaydıyla; evlenmek, zina etmemek ve gizli dost tutmamak üzere size helâldir. Her kim de inanılması gerekenleri inkâr ederse, bütün işlediği boşa gider. Ahirette de o, ziyana uğrayanlardandır.", el-Mâide 5/5.

[733] Nâkıs iktibas. "**Yahudiler, "Üzeyr, Allah'ın oğludur" dediler. Hıristiyanlar ise, "İsa Mesih, Allah'ın oğludur" dediler.** Bu, onların ağızlarıyla söyledikleri (gerçeği yansıtmayan) sözleridir. Onların bu sözleri daha önce inkâr etmiş kimselerin söylediklerine benziyor. Allah, onları kahretsin. Nasıl da haktan çevriliyorlar!", et-Tevbe 9/30.

[734] **"(Yahudiler) Allah'ı bırakıp, hahamlarını; (hıristiyanlar ise) rahiplerini ve Meryem oğlu Mesih'i rab edindiler. Oysa, bunlar da ancak, bir olan Allah'a ibadet etmekle emrolunmuşlardır. O'ndan başka hiçbir ilâh yoktur. O, onların ortak koştukları her şeyden uzaktır."**, et-Tevbe 9/31.

inkārlarıyla. Ve baʿżılar didi ki: "İsmü'ş-şirk[735] (30) ancaḳ puta ṭapanlaradır ġayrıya gelmez. Lākin evvelki ḳavl vārid olan delīller ile cümle küfr ehline (31) ḥükm itdigi ṣaḥīḥdir." İmdi eş-şirk puta ṭapanlara maḫṣūṣ diyenler yanında bu ḳavl üzre bu āyet (32) muḥkemdir, mensūḫ degildir. Ammā ʿulemānıñ ekşeriniñ ḳavli ki eş-şirk puta ṭapanlara ve ehl-i kitāba ḥükm ider (33) diyenleriñ ḳavlinde varır puta ṭapanlar ḥaḳḳında muḥkem olur ehl-i kitāblar ḥaḳḳında mensūḫ olur.

(**34**) وَلَاَمَةٌ مُؤْمِنَةٌ خَيْرٌ مِنْ مُشْرِكَةٍ وَلَوْ اَعْجَبَتْكُمْ

Yaʿnī "Müʿmin siyāh ḫalāyıḳ beyāż (35) ḥürr müşrik ḳızdan ḫayrlu ve efḍal ve çoḳ yarayandır isterse ol beyāż ḥürr müşrik ḳızıñ dilberligin **[112b]** (1) ve ẓarāfetin begenürseñiz daḫı Ḥaḳḳ Teʿālā ḳatında ol siyāh müʾmin ḫalāyıḳ efḍaldir." Bu āyet Ḫuẕeyfe bin (2) el-Yemān ḥażretleriniñ siyāh ḫalāyıġı Ḫansā nām ḳıza indi. Andan Ḥażret-i Ḫuẕeyfe eve varup ol Ḫansā'ya (3) didi ki: "Yā Ḫansā! Bu siyāhlıġıñ ve ẕemīmligiñ ile Ḥaḳḳ Teʿālā ḳatından āyet inüp meclis-i Resūl'de yād olunduñ." (4) Hemān āzād idüp nikāḥ idüp anı evlendi. Ve baʿżılar didi ki: "Bu ʿAbdullāh bin Revāḥa ḥażretleriniñ bir siyāh (5) ḫalāyıġı var idi. Ḥażret-i ʿAbdullāh bir gün aña darılup bir yumruḳ urdı. Andan darġın ḳalḳup Ḥażret-i Resūl (6) ṣallallāhu ʿaleyhi ve sellemiñ yanına geldi, ol cāriyeye itdigin söyledi. Ḥażret-i Resūl aña: 'Ol cāriye nicedir?' (7) buyurdı. ʿAbdullāh هِيَ تَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلاَّ اللهُ وَأَنَّكَ رَسُولُ اللهِ وَتَصُومُ رَمَضانَ وَتُحْسِنُ الْوُضُوءَ وَتُصَلِّي (8) didi, yaʿnī ol cāriye Ḥaḳḳ Teʿālā'nıñ vaḥdāniyyetine iḳrār ile şehādet ider ve seniñ Ḥaḳḳ Teʿālā'nıñ ḥaḳḳ resūli [olduġuna] (9) şehādet ile iḳrār ider ve Ramażān ayını oruç ṭutar ve ābdesti pāk erkānıyla alup namāzın ḳılar. (10) Dönüp Ḥażret-i Resūl buyurdı ki: هِيَ مُؤْمِنَةٌ، قَالَ عَبْدُالله: وَالَّذِي بَعَثَكَ نَبِيًّا لَأُعْتِقَنَّهَا (وَ) (11) وَ أَتَزَوَّجُهَا فَفَعَلَ yaʿnī Ḥażret-i Resūl 'Ol ḫalāyıḳ müʾmindir.' buyurduḳda dönüp Ḥażret-i ʿAbdullāh (12) 'Seni ḥaḳḳ peyġamber gönderen Allāh ḥaḳḳıçün ben de anı āzād idüp evlenürem.' didi. Hemān āzād idüp (13) andan nikāḥ idüp evlendi. Andan aña

[735] Arapça terkibi bölmemek için sayfa numarası sonra yazılmıştır.

baʿż müslümānlar ṭaʿn itdiler ki siyāh ḫalāyıġı evlenürsen gel (14) saña bu ḥürr müşrik ḳızı didiler. Hemān bu āyet indi.”

وَلَا تُنْكِحُوا الْمُشْرِكِينَ حَتّٰى يُؤْمِنُوا

(15) Yaʿnī “Müʾmin ḫātūnları müşrik kāfirlere evlendirmeyiñ.” Bu ḫātūnlarıñ velīlerine ḫiṭābdır; atası, (16) ḳardaşı, ʿamcası, yaḳın aḳrabālarına. Çünki müʾmin, müşrik ḳarı evlenmeden nehy olundı. Bunda daḫı müʾmin (17) ḫātūn, müşrik kāfir evlenmesinden nehy olundı. Ḳanġı cinsden olursa olsun andan cemīʿ-i imāmlar ve ʿulemālar (18) ḳavli aña bend itdiler ki “Bir müʾmin ḫātūnı müşrik kāfire evlendirmek cāʾiz degildir.” deyü.

وَلَعَبْدٌ مُؤْمِنٌ (19) خَيْرٌ مِنْ مُشْرِكٍ وَلَوْ اَعْجَبَكُمْ

Yaʿnī “Bir müʾmin siyāh köle beyāż ḥürr müşrik kāfirden efḍal ve (20) ḫayrlu ve Ḥaḳḳ Teʿālā ḳatında maḳbūldür isterse ol müşrik kāfirin dilberligin ve ẓarāfetin ve mālınıñ (21) çoḳluġun begeniñ. Ol ḳul köle andan efḍaldir.”

أُولٰئِكَ يَدْعُونَ اِلَى النَّارِ

Yaʿnī “Ol müşrik olan (22) kāfirler müʾminleri cehennem nārına sezā iden şirke daʿvet iderler.” Ki Ḥaḳḳ Teʿālā ḥażretine kendiler gibi (23) şirk ḳoşalar ki cehenneme sezā olalar.

وَاللّٰهُ يَدْعُوا اِلَى الْجَنَّةِ وَالْمَغْفِرَةِ بِاِذْنِهِ

Yaʿnī “Ḥaḳḳ Teʿālā (24) sizleri hidāyeti ve tevfīḳi ve irādeti ile cennete ve maġfirete daʿvet ider.” Çünki Ḥaḳḳ Teʿālā ol ẕikr (25) olunan aḥkāmları beyān itdi. Bu nikāḥda baʿżısın mübāḥ ve baʿżısın ḥarām itdi. Bunda tenbīh (26) “Ḥaḳḳ Teʿālāʾnıñ emr itdigini ʿamel idiñ ve nehy itdiginden terk idüp ıraġ oluñ ki maġfiretiyle cennetine (27) sezā olasıñız.”

وَيُبَيِّنُ اٰيَاتِهِ لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ

Yaʿnī “Ḥaḳḳ Teʿālā delīllerini (28) ve ḥüccetlerini ve evāmirlerini ve nevāhīlerini ve aḥkāmlarını ḳamu ḫalḳa bellü, beyān ider ki belki anlardan (29) bir vaʿẓ [u] naṣīḥatlar alup emr itdiklerin ṭutup nehy itdiklerinden ıraġ olalar.”

Bakara 222

وَيَسْئَلُونَكَ (30) عَنِ الْمَحِيضِ قُلْ هُوَ اَذًى

Yaʿnī “Yā Muḥammed! Anlar senden ḥayżı gelen ḳarınıñ ḥālini ve anıñla zevcesi nice (31) itmegi suʾāl ideyorlar, sen anlara söyle ki: Ol ḥayż ḳanı bir murdār [u] necis ḳandır.” Bu āyetiñ inmesine bāʿiṣ (32) Ḥażret-i Enes raḍıyallāhu ʿanh ḥażretinden rivāyet olunur ki: “Yehūdīler ḳaçan ḳarınıñ aybaşısı gelse anlar (33) anıñla ne yerler ve ne şey ṣunsalar alurlar ve ne cimāʿ iderler ve ne bir odada anıñla berāber yaturlar idi. Andan ötüri (34) ṣaḥābeler gelüp Ḥażret-i Resūl ṣallallāhu ʿaleyhi ve selleme kendiler ḥayż vaḳtinde nice itmeleri içün suʾāl (35) itdiler. Andan bu āyet kemāliyle indi.” Andan Ḥażret-i Resūl ṣallallāhu ʿaleyhi ve sellem: قَالَ: «اصْنَعُوا كُلَّ شَيْءٍ إِلَّا **[113ª]** (**1**) النِّكَاحَ»[736] Yaʿnī «Ḳarınıñ ḥayżı vaḳtinde anıñla yiyiñ içiñ pişürdigin yiyiñ ve bir yerde yatıñ her işi idiñ (2) ancaḳ cimāʿ itmeden ıraġ oluñ.» buyurdılar. Ḳaçan ki bu ḫaber Yehūdīlere irişdi anlar “Bu kişi bizim aḥvāllerimizden (3) bir şey ḳomayup ḳamu umūrlarımıza bizlere muḫālefet idiyor.” didiler. Anı Üseyd bin Ḥuḍayr ve ʿAbbād bin Bişr[737] (4) işidüp gelüp Ḥażret-i Resūl’e “Yā Resūlallāh! Yehūdīler şöyle şöyle diyorlar: Ḳarılar ḥayżda iken (5) anlarla cimāʿ olunmasun mı?” Ḥażret-i Resūl anı işidince darılup mübārek cemālleri müteġayyir oldı tā anıñ (6) ikisi öyle ẓann itdiler ki kendilerine ḫışma geldi, hemān uṣūl ile çıḳdılar. Ol eṣnāda Ḥażret-i Resūl (7) ṣallallāhu ʿaleyhi ve selleme süd hediyye geldi. Dönüp anlarıñ ardınca gönderüp çaġırtdı, dönüp geldiler. Anlara ol (8) hediyye gelen südden içürdi. Ol zamān bildiler

[736] Müslim, Hayz 16; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 19/356 (No. 12354).
[737] Metnin aslında bu isim sehven “ʿAbbād bin Yüsr” olarak yazılmıştır. Doğrusu için bk. Küçük, “Abbâd b. Bişr”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/12.

kendilerine Ḥażret-i Resūl'üñ ḫışmı yoḳdur, mesrūr oldılar. (9) İmdi **اَلْحَيْضُ** luġatda aḳmaḳdır. Zīrā حَاضَ الْوَادِيُّ ya'nī "Dereden ṣu ṭaşup aḳdı." Andan اَلْحَيْضُ ḳan aḳmasıdır. (10) Ve **اَذًى** murdār olan şeydir luġatda.

فَاعْتَزِلُوا النِّسَاءَ فِي الْمَحِيضِ وَلَا تَقْرَبُوهُنَّ

Ya'nī "Ḳarılar (11) ḥayżda iken anlarla cimā' itmeden ictināb idiñ, anlara cimā' itmek içün aṣlā yanaşmayıñ." Zīrā te'kīd (12) ile geldi ki ictināb **وَلَا تَقْرَبُوا** buyurmasında.

حَتَّى يَطْهُرْنَ

Ya'nī "Tā anlardan ḥayż ḳanı kesilüp (13) yıḳanup pāk olmayınca anlarla cimā' itmege yanaşmañ." Ve daḫı حَتَّى يَطَّهَّرْنَ ile oḳundı ṭānıñ (14) teşdīdiyle, يَغْتَسِلْنَ dimek yıḳansunlar.

فَإِذَا تَطَهَّرْنَ فَأْتُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ أَمَرَكُمُ اللهُ

(15) Ya'nī "Ḳaçan ki ḥayż ḳanı kesilüp yıḳanup pāk olurlar ol zamān anlara yanaşup Ḥaḳḳ Te'ālā'nıñ sizlere (16) emr itdigi yerden cimā' idiñ." Andan: ابْنُ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا قَالَ: طَؤُوهُنَّ فِي الفَرْجِ وَلَا تَعْدُ[738] إلى (17) غيره فإنه هو الذي أَمَرَ الله تعالى به ولا تأتُوهن إلى غير الْمَأْتِي[739]

Ya'nī İbn 'Abbās buyurdı ki: "Sizler (18) ḳarılarla ancaḳ ferclerinden cimā' idiñ ġayr yere yanaşmayıñ. Zīrā Ḥaḳḳ Te'ālā cimā' ancaḳ ol yerden itmege (19) emr itdi ve anlarıñ ol yerlerinden ġayr bir şey gelmeyecek yerlerine yanaşmañ." Murād evlād gelmeyecek yerlerine ola. (20) Ve ba'żılar didi ki: "Ḥaḳḳ Te'ālā'nıñ sizlere emr itdigi yıḳanup pāk olmaları yüzünden gelüp anlar (21) pāk olduḳlarında andan cimā' idiñ dimek." Ve ba'żılar didi ki: "Anlarıñ ne zamān siz nāz u nefsi (22) cimā' dilemede ḥelāl olduḳda yanaşup cimā' idiñ. Namāzda, i'tikāfda ve iḥrāmda olduḳları vaḳtde (23) anlarda[n] ırag̱ [oluñ].

---

738 **ولا تعد**: ولا تعتدوا

739 Hâzin el-Bağdâdî, *Lübâbü't-te'vîl*, 1/154.

Zīrā ol vaḳtlerde Ḥaḳḳ Teʿālā anlara yanaşmañızı ḥarām itdi.” **Faṣl:** Bu āyetiñ aḥkāmların (24) beyān ider. Bunda mesʾeleler vardır: **Evvelki** cemīʿ-i ʿulemālar ve imāmlar bu ḳavle bend oldılar ki “Ḥayż eyyāmında (25) cimāʿ itmek ḥarāmdır.” deyü, anı ḥelāldir diyen kāfir olur. Andan Ebī Hüreyre’den ḥadīṯ: قالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ (26) وَسَلَّمَ: «**مَنْ أَتَى حَائِضًا وَامْرَأَةً**[740] **فِي دُبُرِهَا، أَوْ كَاهِنًا، فَقَدْ كَفَرَ بِمَا أُنْزِلَ عَلَى مُحَمَّدٍ**»[741] Yaʿnī «Her kim ḳarı ḥayżda (27) iken anıñla cimāʿ itse ve ḳarınıñ dübüründen cimāʿ itse ve efsūncı ġāʾibden söyleyeniñ ḳavline inansa ol (28) Ḥażret-i Resūl’e inen Ḳurʾān’ı ve risāleti inkār itmiş gibi kāfir olur.» Bunı Tirmiẕī ẕikr eyledi. Ve didi ki: “Bunuñ (29) maʿnāsı ʿilm ehliniñ yanında taġlīẓ üzredir.” Her kim bunlarıñ ḥarām olduġun bilüp iderse ḥākim[in] anı (30) taʿzīr itmesi vācibdir. İmdi bunuñ keffāretiniñ vācibliginde iki ḳavl vardır: Birisi “Ḥaḳḳ Teʿālā’ya istiġfār (31) idüp tevbe ider anıñ üzerine keffāret yoḳdur.” Bu İmām Ebū Ḥanīfe ile İmām Şāfiʿī yanında ve *Cedīd* (32) nāmda bu ḳavl yazıldı. İkinci “Anıñ üzerine keffāret lāzım gelür.” Bu İmām Şāfiʿī’niñ eski ḳavlidir ve İmām Aḥmed (33) bin Ḥanbel daḫı anı didi. Andan İbn ʿAbbās raḍıyallāhu ʿanhümādan ḥadīṯ: عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنِ الرَّجُلِ يَقَعُ (34) عَلَى امْرَأَتِهِ وَهِيَ حَائِضٌ، قالَ: «**يَتَصَدَّقُ بِنِصْفِ دِينَارٍ**»[742] Yaʿnī İbn [ʿAbbās] وَفِي رِوَايَةٍ: «**إِذَا كَانَ دَمًا أَحْمَرَ فَدِينَارٌ، إِذَا كَانَ دَمًا** (**35**) **أَصْفَرَ فَنِصْفُ دِينَارٍ**»[743] buyurdı ki: Ḥażret-i Resūl’e “Ḳarısıyla cimāʿ idene nedir?” denildi. Buyurdılar ki: **[113b]** (1) «Yarım altun.» Ve bir rivāyetde: «Eger ḳırmızı ḳan iken cimāʿ iderse bir altun ve eger ḳan ṣarı iken (2) iderse yarım altun.» Bunı Tirmiẕī ẕikr idüp didi ki: “Baʿżılar bunı merfūʿ itdi ve baʿżılar İbn ʿAbbās’dan (3) mevḳūf itdi.” **İkinci mesʾele:** Cemīʿ-i ʿulemālar ḥayżda olan ḳarıyla istimtāʿ cāʾiz gördiler. Ol ise (4) göbekden yuḳarı ve dizden aşaġı öpmegi, ḳucaḳlamaġı ve sāʾir cilveleri itmegi bütün cāʾiz gördiler. Ve aña delīl (5) Ḥażret-i ʿĀʾişe’den

740 **وَامْرَأَةً**: أَوِ امْرَأَةً

741 Tirmizi, “Tahâret”, 102; İbn Mâce, “Tahâret”, 122; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 16/142 (No. 10167).

742 Tirmizi, “Tahâret”, 103; Ebû Dâvûd, “Tahâret”, 105; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 4/269 (No. 2458).

743 Tirmizi, “Tahâret”, 103.

قَالَتْ: «كَانَتْ إِحْدَانَا إِذَا كَا[نَتْ] حَائِضاً وَأَرَأَ[744] رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ (6) أَنْ يُبَاشِرَهَا أَمَرَهَا أَنْ تَأْتَزِرَ rivāyet: بِإِزَارٍ فِي فَوْرِ حَيْضَتِهَا ثُمَّ يُبَاشِرُهَا وَأَيُّكُمْ يَمْلِكُ إِرْبَهُ كَمَا كَانَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ (7) وَسَلَّمَ يَمْلِكُ إِرْبَهُ»[745] وَفِي رِوَايَةٍ: «كُنْتُ أَغْتَسِلُ أَنَا وَرَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي إِنَاءٍ وَاحِدٍ[746] وَكِلاَنَا جُنُبٌ (8) وَكَانَ يَأْمُرُنِي، فَأَتَّزِرُ، فَيُبَاشِرُنِي وَأَنَا حَائِضٌ»[747] [Yaʿnī] Ḥażret-i ʿĀʾişe raḍıyallāhu ʿanhā buyurdı ki: «Ḳaçan bizim birimiziñ ḥayżı (9) gelse ve görse ki Ḥażret-i Resūl anı öpüp ḳucaḳlayacaḳ hemān aña emr iderlerdi ki ḥayżınıñ ḳanı gelen (10) yere bir izārla bağlamağı emr iderler idi. Ḳaçan izār bağlayınca yanaşup anı öper, ḳucaḳlar, oynarlar idi. (11) İmdi sizlerden kim vardır olʿużvunı żabṭ ide Ḥażret-i Resūl'üñ żabṭ itdigi gibi.» Ve bir rivāyetde (12) Ḥażret-i ʿĀʾişe buyurdı ki: «Ben ile Ḥażret-i Resūl ikimiz daḥı cenābet iken bir ḳabıñ içinde yıḳanur idik (13) ve benim ḥayżım var iken beni ḳucaḳlayup öper ve oynar idi.» Bunı *Ṣaḥīḥayn*'da ẕikr itdiler. Ve اِرْبَه rānıñ (14) sükūnuyla kişiniñ bir aʿżāsıdır, bunda murād ẕekerdir. Ve الْإِرَبَةُ ḥareke ile ḥācetdir. Ve Müslim'de Ḥażret-i ʿĀʾişe (15) raḍıyallāhu ʿanhādan ḥadīṯ: قَالَتْ: قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «نَاوِلِينِي مِنَ الْخُمْرَةِ[748] مِنَ الْمَسْجِدِ»، قَالَتْ (16) قُلْتُ: أَنَا[749] حَائِضٌ، قَالَ: «فَإِنَّ حَيْضَتَكِ لَيْسَتْ فِي يَدِكِ»[750] Yaʿnī Ḥażret-i ʿĀʾişe buyurdı ki: Ben ḥücremde iken (17) Ḥażret-i Resūl ṣallallāhu ʿaleyhi ve sellem mescidde iʿtikāfda idi baña çaġırdılar ki: «Andan baña ḫurmā dalından (18) örülmüş bir pārça ḥaṣīr getür.» Zīrā الْخُمْرَةُ ḫurmā dalından örülmüş ḥaṣīrdir. Ve ben didim ki: Benim ḥayżım (19) var. Buyurdılar ki «Seniñ ḥayżıñ eliñde degil getür ḥaṣīri.» deyü. **Üçünci mes'ele:** [Birinci ḳavl] Ḥayżı olan ḫātūna namāz (20) ve oruç ve mescide girmek ve muṣḥafdan Ḳurʾān oḳumaḳ ḥarāmdır. Lākin ḳamusunda "Eger bilürse ki

744 وَأَرَادَ :وَأَرَأَ

745 Benzer lafız için bk. Buhârî, "Hayz", 5; Müslim, "Hayz", 2; İbn Mâce, "Tahâret", 121.

746 مِنْ إِنَاءٍ وَاحِدٍ :فِي إِنَاءٍ وَاحِدٍ

747 Buhârî, "Hayz", 5. Ayrıca bk. Müslim, "Hayz", 45; Ebû Dâvûd, "Tahâret", 39; İbn Mâce, "Tahâret", 35.

748 الْخُمْرَةَ :مِنَ الْخُمْرَةِ

749 إِنِّي :أَنَا

750 Müslim, "Hayz", 11; Ebû Dâvûd, "Tahâret", 103; Tirmizi, "Tahâret", 101; İbn Mâce, "Tahâret", 120.

mescide girince kendiden (21) ḳan aḳup mescid murdār iderse cā'iz degil eger ḳan aḳmadığın bilürse girer iş görmege cünüb meşābesinde olur." (22) İkinci ḳavl "Ḥayżı olanıñ ḥadeşi cünübden ziyādedir ve ḥayżı olan ḳarı[ya] orucun ḳażā itmek vācibdir namāzın degil." (23) Bunda Muʿāẕe el-ʿAdeviyye nām ḫātūnuñ rivāyetiyle: قَالَتْ: سَأَلْتُ عَائِشَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهَا فَقُلْتُ: مَا بَالُ الْحَائِضِ تَقْضِي (24) الصَّوْمَ، وَلَا تَقْضِي الصَّلَاةَ. قَالَتْ: أَحَرُورِيَّةٌ أَنْتِ؟ قُلْتُ: لَسْتُ بِحَرُورِيَّةٍ، وَلَكِنَّ[751] أَسْأَلُ. قَالَتْ: «**كَانَ يُصِيبُنَا (25) ذٰلِكَ، فَنُؤْمَرُ بِقَضَاءِ الصَّوْمِ، وَلَا نُؤْمَرُ بِقَضَاءِ الصَّلَاةِ**»[752] Yaʿnī Muʿāẕe el-ʿAdeviyye didi ki: Ḥażret-i ʿĀ'işe'ye didim ki: (26) "Nedendir ḥayżı olan orucı ḳażā ider ve namāzı ḳażā itmez?" Baña buyurdılar: "Sen bunda şekkde misiñ?" Ben didim ki: (27) "Yoḳ şekkde degilim lākin su'āl iderim." Buyurdılar ki: «Bizlere ḥayż işābet itdikde ancaḳ orucı ḳażā itmege (28) emr olunur idik namāzı ḳażā itmege emr olunmazdıḳ.» Bunı *Ṣaḥīḥayn*'da ẕikr itdiler. **Dördünci mes'ele:** Ḳan kesilmek (29) ile ḥayżıñ ḥükmünden bir şey kesilmez tā yıḳanup pāk olmayınca veyā ṣu olmadığı yerde teyemmüm itmekle. Ancaḳ oruç eger ḳanı (30) gice kesilürse oruca niyyet ider ṣabāḥısı yıḳanur cā'izdir. Lākin İmām Ebū Ḥanīfe [didi ki:] "Ḥayżıñ müddeti on gündür (31) tamām olup ḳanı kesilmekle ḳocası yanaşup cimāʿ itmek cā'izdir yıḳanmadan evvel." Ve İmām Şāfiʿī ve ġayr ʿulemālar (32) didiler "Ḥayżdan yıḳa[nmayınca] veyā ṣu olmadığı yerde teyemmüm itmeyince ḳocasıyla cimāʿ cā'iz degildir." didiler. Zīrā Ḥaḳḳ Teʿālā ḥayżı (33) iki şarṭ ile taʿalluḳ eyledi: Biri ḳanıñ kesilmesi ve biri yıḳanmaḳ ile. [Birinci] ḳavlühū teʿālā: **{وَلَا تَقْرَبُوهُنَّ حَتّٰى يَطْهُرْنَ}** Yaʿnī "Anlara (34) yanaşmayıñ tā ḥayż ḳanı kesilmeyince." İkinci **{فَإِذَا تَطَهَّرْنَ}** Yaʿnī "Ḥayżdan yıḳandıḳlarında." **{فَأْتُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ اَمَرَكُمُ اللهُ}** (**35**) "Ḥaḳḳ Teʿālā'nıñ emr itdigi yerden anlara yanaşıñ." Bu yıḳanmadan evvel yanaşması ḥelāl olmaduğuna delālet ider.

(1) اِنَّ اللهَ يُحِبُّ التَّوَّابِينَ [114ª]

751 وَلٰكِنِّي :وَلَكِنَّ

752 Müslim, "Hayz", 69. Ayrıca bk. Buhârî, "Hayz", 20; İbn Mâce, "Tahâret", 119.

Yaʿnī “Ḥaḳḳ Teʿālā günāhdan tevbe idenleri sever.” Zīrā التَّوَّابُ her günāh itdikce tevbe idendir. (2) Baʿżılar didi ki “Tevvāb oldur ki günāhdan tevbe ider bir daḫı anı itmez, oldur.” didi.

وَيُحِبُّ الْمُتَطَهِّرِينَ

(3) Yaʿnī “Ḥayżdan ve cenābetden ve sāʾir necāsetlerden ṣu ile yıḳayup pāklananları daḫı sever.” Ve baʿżılar didi ki: (4) “Şirkden pāklananlar[ı] sever.” Ve baʿżılar didi ki: “مُتَطَهِّرِينَ anlar kendilerden günāh işābet itmeyenlerdir.”

Bakara 223

نِسَاؤُكُمْ (5) حَرْثٌ لَكُمْ

Yaʿnī “Siziñ zevceleriñiz evlād getürecek ekiniñiz yeridir.” Andan Buḫārī ile Müslim ittifāḳında Ḥażret-i (6) Cābir raḍıyallāhu ʿanh ḥażretinden rivāyet ki: “Yehūdīler dirlerdi ki: Kişi ḳarısıyla eñsesinden cimāʿ itse oġlı şaşı gelür (7) yaʿnī yüzi üzre yatursa. Andan bu āyet indi ki: {فَأْتُوا حَرْثَكُمْ اَنّٰى شِئْتُمْ} Yaʿnī nice dilerseñiz (8) ekiniñiz[i] ḳarılarıñıza ekiñ.”[753] Ve Tirmiẕī’niñ rivāyetinde: “Yehūdīler dirlerdi ki: Kişi ḳarısını fercinden ve dübüründen ḳullanur (9) bütüni kendiniñdir.”[754] Ve ḥadīṯi ẕikr [itdi]. Ve İbn ʿAbbās raḍıyallāhu ʿanhümādan rivāyet: قَالَ: جَاءَ عُمَرُ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ[755]، فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللهِ (10) هَلَكْتُ قَالَ: «وَمَا أَهْلَكَكَ؟» قَالَ: حَوَّلْتُ رَحْلِي اللَّيْلَةَ، قَالَ: فَلَمْ يَرُدَّ عَلَيْهِ[756] شَيْئًا، قَالَ: فَأُوحِيَ إِلَى رَسُولِ اللهِ (11) صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ[757] Yaʿnī “İbn ʿAbbās buyurdı ki: ʿÖmer gelüp Ḥażret-i Resūl’e didi ki: “Yā Resūlallāh! Ben helāk (12) oldum.” Ḥażret-i Resūl buyurdı ki: «Seni ne helāk itdi?” Ḥażret-i

753 Buhârî, “Tefsîrü’l- Kur’ân”, 41; Müslim, “Nikâh”, 117.
754 Tirmizî, “Tefsîrü’l- Kur’ân”, 3.
755 Hadis metninde “إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ” ilâvesi vardır.
756 Hadis metninde “رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ” ilâvesi vardır.
757 Hadis metninde “هَذِهِ الْآيَةُ” ilâvesi vardır. Tirmizî, “Tefsîrü’l-Kur’ân”, 3; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 4/434 (No. 2703).

ʿÖmer didi ki: “Bu gice binegim degişdirüp ġayr (13) yüzden bindim.” Ḥażret-i Resūl ṣuṣup aña bir şey söylemedi tā kendilerine bu āyet vaḥy indi. Bu ḫuṣūṣa naẓar (14) gerekdir ki bu Ḥażret-i ʿÖmer muʿayyen ve Ḥażret-i Resūl’üñ ṣuṣup söylememeleri ḥikmeti vaḥy gözlemeleri içün idi. Vaḥy (15) geldi ki: “Dilerseñ yüzi üzre dilerseñ arḳa üzre it hemān dübür ile ḥayżdan ıraġ.” Bunı Tirmiẕī ẕikr itdi. (16) Andan “Ḥadīṯ ḥasen ve ṣaḥīḥdir.” didi. Ve anıñ حَوَّلْتُ رَحْلِي dimesi ẓāhirde muʿtād olan maḥallden ġayr yerde cimāʿ (17) itmek gösterir ammā Ḥażret-i ʿÖmer raḍıyallāhu ʿanh yüzi üzre yatırup öyle cimāʿ itdiler. Ve İbn ʿAbbās raḍıyallāhu (18) ʿanhümā buyurdı ki: “Yehūdīlerden bir fırḳa dīnlerinde ġāyet ḳavī idiler; ehl-i kitāb, sāʾir Yehūdīler anları ʿilmde (19) kendilerden efḍal bilüp sözlerine iʿtiḳād iderler idi ve çoḳ fiʿllerine uyarlar idi. Ve ol ehl-i (20) kitābıñ ḥālleri ḳarılara yanı üzre yaturup yanaşurlar idi. Ol ḳarılara setrdir iddiʿā iderler idi. (21) Ve ol dīndār olan fırḳa enṣārdan oldılar lākin yine evvelki itdikleri gibi cimāʿ iderler idi. Ve Ḳureyş’den bir fırḳa (22) var idi, ḳarıları cimāʿda arḳa üzre ve yanı üzre ve yüzi üzre yatırup öñden ve ardından cimāʿ idüp (23) anıñla leẕẕetlenürler idi. Ḳaçan ki muhācirler Medīne’ye geldiler ol fırḳadan bir kişi gelüp enṣārdan bir ḫātūn[ı] (24) evlendi. Diledi ki ḳarıyla evvelki itdigi [gibi] cimāʿ eyleye ḳarı ḳā’il olmadı, ḳarı aña didi ki: إِنَّا كُنَّا نُؤْتَى عَلَى حَرْفٍ (25) فَاصْنَعْ ذٰلِكَ وَإِلَّا فَاجْتَنِبْنِي، حَتَّى شَرِيَ أَمْرُهُمَا فَبَلَغَ ذٰلِكَ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ[758] **{نِسَاؤُكُمْ حَرْثٌ لَكُمْ (26) فَأْتُوا حَرْثَكُمْ أَنَّى شِئْتُمْ}** Bizler aṣlından bir yan üzerine cimāʿ iderdik eger öyle idersek ne güzel, itmezsek (27) ben ardımdan itdirmem benden ıraġ deyüp ġavġāları ġāyet ḳabarup tā Ḥażret-i Resūl’e irişdi. Bu āyet-i kerīme (28) ‘Ḳarılarıñız siziñ evlād getürmege ekiniñiz yeridir. Anları yanı üzre, arḳası üzre, yüzi üzre yatırup tuḫmuñuzı (29) evlād gelecek yere bıraḳıñ ġayr yere dökmeñ.’ dimekdir.”[759] Bu ḥadīṯi Ebū Dāvūd ẕikr eyledi. Ve andan Ümmü Seleme raḍıyallāhu ʿanhā: أَنَّ (30) رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ

[758] Hadis metninde “فَأَنْزَلَ اللهُ عَزَّ وَجَلَّ” ilâvesi vardır.

[759] Ebû Dâvûd, “Nikâh”, 46.

Yaʿnī فِي قَوْلِهِ تَعَالَى: {نِسَاؤُكُمْ حَرْثٌ لَكُمْ فَأْتُوا حَرْثَكُمْ أَنَّى شِئْتُمْ} «**فِي صِمَامٍ وَاحِدٍ**[760]» (**31**) **وَيُرْوَى «فِي سِمَامٍ وَاحِدٍ بِالسِّينِ»**[761]

Seleme didi ki: Ḥażret buyurdı ki: «Bu āyet bir düzeye tamāmıyla geldi ki (32) her suʾālden ṣuṣdurdı.» Bir rivāyetde: «Cimāʿıñ her güne istiʿmālini beyān [itdi].» Bunı Tirmiẕī iḫrāc idüp buña "Ḥadīṣ (33) ḥasen." didi. İmdi maʿnāsı **{حَرْثٌ لَكُمْ}** dimeden murād eküp sizlere evlād getürecek yeriñizdir. Bunı teşbīh üzre (34) getürdi. Ḳarınıñ fercini ekin yeri ve nuṭfeyi tuḫm itdi ve gelen evlādı yerden biten nebāta teşbīh eyledi.

فَأْتُوا (35) حَرْثَكُمْ اَنّٰى شِئْتُمْ

Yaʿnī "Ol ekiniñiz yerine nice dilerseñiz ve ne güne murād iderseñiz öyle yanaşup yerine ekiñ." **[114ᵇ]** (1) Bu āyetde ḳarılara ferclerinden[762] ġayr dübürlerinden cimāʿ ḥarām olduġuna delālet var zīrā evlād ekecek yer fercdir, (2) dübür degildir. Andan Ebī Hüreyre'den rivāyet: قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «**مَلْعُونٌ مَنْ أَتَى امْرَأَةً**[763] **فِي (3) دُبُرِهَا**»[764] Yaʿnī «Melʿūndur ol kişi ki ḳarınıñ dübüründen cimāʿ ider.» Bunı Ebū Dāvūd ẕikr eyledi. Ve Saʿīd ibnü'l-Müseyyeb (4) "هَذَا فِي الْعَزْلِ إِنْ شِئْتُمْ فَاعْزِلُوا، وَإِنْ شِئْتُمْ فَلَا تَعْزِلُوا"[765] didi. Andan İbn ʿAbbās raḍıyallāhu ʿanhümādan (5) bu ʿazl suʾāl itdiler: فَقَالَ: Yaʿnī İbn ʿAbbās ḥażretleri «**حَرْثُكَ إِنْ شِئْتَ فَعَطَشَ إِنْ شِئْتَ فَرَوَى**»[766] buyurdı ki: (6) «Ol seniñ ekiniñ yeridir dilerseñ içürüp ṣuya ḳandır ve dilerseñ ṣusuz ḳoy, ṣuṣat.» dimekdir. Murād [dilersen] (7) çoḳ cimāʿ eyle ḳandır ve dilerseñ az eyle. Ve yine İbn ʿAbbās raḍıyallāhu ʿanhümādan rivāyet: «**تُسْتَأْمَرُ الْحُرَّةُ فِي الْعَزْلِ وَلَا (8) تُسْتَأْمَرُ الْجَارِيَةُ**»[767] Buyurdı ki: «Ḥürr ḫātūna ʿazle emr olunur lākin

---

760 **يَعْنِي صِمَامًا وَاحِدًا :فِي صِمَامٍ وَاحِدٍ**

761 Tirmizî, "Tefsîrü'l-Kur'ân", 3.

762 Metnin aslında bu kelime sehven "fercinlerinden" olarak yazılmıştır.

763 **امْرَأَتَهُ :امْرَأَةً**

764 Ebû Dâvûd, "Nikâh", 46; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 16/157 (No. 10206).

765 Taberî, *Câmiʿu'l-beyân*, 3/754.

766 Benzer lafız için bk. Sanʿânî, *el-Musannef*, 7/145 (No. 12572); Ebû Osmân Saîd b. Mansûr el-Horasânî, *es-Sünen*, thk. Habîbürrahman el-Aʿzamî (Hind: ed-Dârü's-Selefiyye, 1403/1982), 2/128 (No. 2227).

767 Benzer lafız için bk. Tirmizî, "Nikâh", 39; Sanʿânî, *el-Musannef*, 7/143 (No. 12562).

ḫalāyıġa emr olunmaz.» Bunı İmām Aḥmed bin Ḥanbel andan ẕikr (9) eyledi murād bir döşekde yatmada. Ve bir cemāʿat bu ḳavli ikrāh idüp "Bu gizli bir rivāyetdir." didiler. Ve Ḥażret-i Nāfiʿ rivāyet (10) ider ki: "İbn ʿÖmer ḥażretleri oḳurken ben Muṣḥaf-ı Şerīf'i ṭutar idim ḳaçan bu āyeti oḳudılar ki {نِسَاؤُكُمْ حَرْثٌ لَكُمْ (11) فَأْتُوا حَرْثَكُمْ أَنَّى شِئْتُمْ} baña buyurdılar ki: Bilür misiñ bu āyet kime indi? Didim: Bilmem. Buyurdı ki: Bir kişiye indi (12) zīrā ḳarısıyla dübüründen cimāʿ itdi ṣoñra ġāyet gücüne gelüp peşīmān [oldı] aña indi." وَرَوَى عَبْدُاللهِ بْنُ الْحَسَنِ لَقِيَ سَالِمُ (13) بْنَ عَبْدِاللهِ بْنِ عُمَرَ فَقَالَ لَهُ: مَا حَدِيثٌ يُحَدِّثُ نَافِع عَنْ عَبْدِاللهِ أَنَّهُ لَمْ يَكُنْ يَرَى بَأْساً بِإِتْيَانِ النِّسَاءِ (14) فِي أَدْبَارِهِنَّ [فَقَالَ]: كَذَبَ الْعَبْدُ وَأَخْطَأَ وَإِنَّمَا قَالَ الله: يُؤْتُونَ فِي فُرُوجِهِنَّ مِنْ أَدْبَارِهِنَّ.[768] Yaʿnī ʿAbdullāh bin (15) el-Ḥasan Sālim bin ʿAbdillāh bin ʿÖmer'e rast gelüp aña didi ki: "Bu ne gūne ḥadīṯdir?" Nāfiʿ ʿAbdullāh'dan rivāyet ider ki (16) "Ḳarılarıñ dübürlerinden cimāʿ itmekde bir żarar yoḳdur." deyü. Dönüp Sālim aña didi ki: "Ḳul yalan söyledi ve sözünde (17) ḫaṭā itdi. Ḥaḳḳ Teʿālā eger yüz üzre yatururlar ise yine ferclerinden cimāʿ itmege emr eyledi." Ve ḥikāyet olunur ki İmām (18) Mālik ḥażretleri ḳarılarıñ dübürlerinden cimāʿ itmegi mübāḥ itdi. Ve kendi aṣḥābları anı inkār itdiler ve ḳamu ʿulemālar (19) aña cemʿ olup ol ḳavle bend itdiler ki "Ḳarılarıñ dübürlerinden cimāʿ itmek ḥarāmdır." deyü bunda ḳarār itdiler ve didiler ki: (20) "Ḥaḳḳ Teʿālā ferci ḥayż vaḳtinde ḥarām itdi ḳandan iren murdārlıġı içün. Ve ṣırf necāsete mülāzım olan dübüri (21) ḥarām itmek andan evlādır zīrā ol necāset yeridir. Zīrā Ḥaḳḳ Teʿālā ḥarş üzre ẕikr eyledi. Ve ḥarşdan çıḳan evlāddır (22) öyle olduḳda fercden ġayr yere cimāʿ itmek ḥarāmdır, ḥelāl olmaz."

وَقَدِّمُوا لِاَنْفُسِكُمْ

Yaʿnī "Evlādı kendi nefsiñiz (23) içün taḳdīm idüp getürüñ." Ve baʿżılar didi ki: "Cimāʿa başladıkda evvel besmeleyi taḳdīm [idiñ]." Andan Buḫārī ile Müslim'iñ (24) ittifāḳında İbn ʿAbbās raḍıyallāhu ʿanhümādan: قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ

[768] Hâzin el-Bağdâdî, *Lübâbü't-te'vîl*, 1/155. Ayrıca bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, 2/162.

عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «**لَوْ أَنَّ أَحَدَكُمْ إِذَا أَرَادَ أَنْ يَأْتِيَ (25) أَهْلَهُ، قَالَ: بِاسْمِ اللهِ، اللّٰهُمَّ جَنِّبْنَا الشَّيْطَانَ، وَجَنِّبِ الشَّيْطَانَ مَا رَزَقْتَنَا، فَإِنَّهُ إِنْ يُقَدَّرْ وَلَدًا**[769] **فِي ذٰلِكَ، لَمْ (26) يَضُرُّهُ الشَّيْطَانُ أَبَدًا**»[770] Yaʿnī Ḥażret-i İbn ʿAbbās buyurdı ki: Ḥażret-i Resūl buyurdı: «Eger biriñiz ehli ile cimāʿ itmek dilese (27) aña yanaşdıḳda "Bi'smillāh, yā Rabb! Şeyṭānı bizden ıraġ eyle ve bize kerem [ü] luṭf ile virdigiñ evlāddan şeyṭānı (28) ıraġ eyle." dise Ḥaḳḳ Teʿālā aña bir evlād vire ki aṣlā şeyṭān aña ebeden yanaşmaya.» Ve baʿżılar didi ki: "**{قَدِّمُوا لِاَنْفُسِكُمْ}**" (29) murād Ḥaḳḳ'dan evlād dilemede ifrāṭ itmekdir." Andan Ebī Hüreyre'den ḥadīṣ: قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «**لاَ يَمُوتُ (30) لِأَحَدٍ مِنَ الْمُسْلِمِينَ ثَلاَثَةٌ مِنَ الْوَلَدِ، فَتَمَسَّهُ [النَّارُ]، إِلاَّ تَحِلَّةَ الْقَسَمِ**»[771] Ebī Hüreyre didi ki: Ḥażret-i Resūl buyurdı: «Müslümānlardan (31) bir kimesne üç evlādı ölse vefāt itdikde aña cehennem āteşi teʾṣīr itmez ancaḳ yemīn meṣābesinde geçer.» Çünki تَحِلَّةَ الْقَسَمِ (32) ḳavlühū teʿālā [772]{وَاِنْ مِنْكُمْ اِلَّا وَارِدُهَا} geldi. Çünki evlādı ölen kişi aña irdikde anı geçer aṣlā teʾṣīr itmez Ḥaḳḳ Teʿālā daḫı ḳasemini icrā itdi. (33) Ve baʿżılar didi ki: "**{قَدِّمُوا لِاَنْفُسِكُمْ}** buyurmasından murād ol ḫayr idiñ ve ʿamel-i ṣāliḥ idüp ilerü gönderiñ dimek āyetiñ bāḳī (34) siyāḳıyla."

وَاتَّقُوا اللّٰهَ

Yaʿnī "Ḥaḳḳ Teʿālā'dan ḳorḫup ḥaẕer idiñ." Sizleri nehy eyledigi şeylerden birini itmeyiñ, ıraġ (35) oluñ.

وَاعْلَمُوا اَنَّكُمْ مُلَاقُوهُ وَبَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ

Yaʿnī "Biliñiz ki āḫiretde ḳamuñuz dīvān-ı Bārī'ye varup bunda itdigiz **[115ª]** (1) ʿameliñiz cezāsın anda bulacaḳsıñız lākin yā Muḥammed sen mü'minlere Ḥaḳḳ Teʿālā'dan kendilerine olacaḳ luṭf [u] iḥsān [u] kerāmeti muştula."

---

769 **وَلَدًا**: وَلَدٌ بَيْنَهُمَا

770 Buhârî, "Tevhîd", 13; Müslim, "Nikâh", 116.

771 İmâm Mâlik, "Cenâ'iz", 38; Buhârî, "Eymân", 9; Müslim, "Birr", 150; Tirmizî, "Cenâ'iz", 64.

772 Nâkıs iktibas. "**(Ey insanlar!) Sizden cehenneme varmayacak hiç kimse yoktur.** Rabbin için bu, kesin olarak hükme bağlanmış bir iştir.", Meryem 19/71.

Bakara 224

(2) وَلَا تَجْعَلُوا اللّٰهَ عُرْضَةً لِاَيْمَانِكُمْ

Yaʿnī̄ "Birbiriñiz arasında Ḥaḳḳ Teʿālā'nıñ ismiyle yemī̄n itmegi ḥā'il bend itmeyiñ." (3) Bu āyetiñ inmesine sebeb ʿAbdullāh bin Revāḥa bacanaġı Beşī̄r bin Nuʿmān ile mā-beynlerinde bir şey düşdi dönüp (4) ʿAbdullāh yemī̄n itdi ki bir daḫı anıñ ile söyleşmeye ve yanına varmaya ve aṣlā barışmaya. Ḳaçan aña diseler ki: "Gel anıñla barış (5) ol." "Ben Allāh ile yemī̄n itdim anıñla barışmam tā yemī̄nimden berī olmayınca." dir idi, Ḥaḳḳ Teʿālā bu āyeti indirdi. Ve baʿżılar didi ki: (6) "Bu āyet Ḥażret-i Ebū Bekr eṣ-Ṣıddīḳ raḍıyallāhu ʿanh ḥażretlerine indi. Ḳaçan ki Misṭaḥ ibn Ḥuyeyn[773] Ḥażret-i ʿĀ'işe'niñ ifk (7) daʿvāsında ḥaḳḳına ziyāde ṭaʿn itmekle Ḥażret-i Ebū Bekr yemī̄n itdi ki aña bir daḫı nafaḳa virmem deyü, aña indi." (8) Ve **اَلْعُرْضَةُ** bir şeye taʿarruż olan şeydir. Ve baʿżılar didi ki: "Ol şiddet ü ḳuvvetdir ve her şeye taʿarruż iden (9) şeydir. Ve maʿnāsı Allāh ile yemī̄n itmegi sizleri birr ü taḳvādan mānīʿ olmaġa sebeb itmeyiñ, siziñ biriñizi iḥsān (10) ve taḳvāya ve ṣıla-i raḥme daʿvet itdiklerinde 'Ben yemī̄n itdim Allāh ile, anı itmem.' deyü cevāb virdikde (11) ol yemī̄ni ile ḍalālete düşer iḥsānı ve taḳvāyı ve ıṣlāḥlıġı ḳabūl itmedigi içün."

اَنْ تَبَرُّوا وَتَتَّقُوا (12) وَتُصْلِحُوا بَيْنَ النَّاسِ

Eger dilerseñiz ol yemī̄niñiz ile ḫalḳ arasında ehl-i iḥsān ü taḳvā vü ıṣlāḥ (13) olmañızı anlara bildirmeñiz ile. Andan Müslim'de Ebī Hüreyre'den ḥadīṣ: اَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «**مَنْ حَلَفَ (14) عَلَى مَهِينٍ[774]، فَرَأَى غَيْرَهَا خَيْرًا مِنْهَا، فَلْيَأْتِهَا، وَلْيُكَفِّرْ عَنْ يَمِينِهِ**»[775] Yaʿnī̄ Ḥażret-i Resūl buyurdı: «Her kim adını ẕelī̄l (15) şey içün yemī̄n itdi ṣoñra gördi ki ġayrısı andan ḫayrludur ol ḫayrlu olanı alur ve yemī̄nine keffāret (16)

[773] Kaynaklarda "Misṭaḥ ibn Üsâse" olarak geçmektedir. Bk. Algül, "Mistah b. Üsâse", *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2005), 30/188.

[774] مَهِينٍ: بَمِينٍ

[775] Müslim, "Eymân", 11.

ider.» Ve baʿżılar didi ki: "Maʿnāsı Allāh ile yemīn itmege emr itmeyiñ eger sizler müttaḳī ve ṣāliḥler ve mü'minler iseñiz. (17) Zīrā Allāh ile çoḳ yemīn itmek, Ḥaḳḳ'a küfr andan bir nevʿdir."

وَاللهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ

Ḥaḳḳ Teʿālā siziñ yemīnleriñizi (18) işidici ve derūnuñuzdaki niyyetleriñizi bilicidir.

Bakara 225

لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللهُ بِاللَّغْوِ فِي اَيْمَانِكُمْ

Ḥaḳḳ Teʿālā siziñ (19) söz arasında düşen yemīnleriñiz ile sizleri ṭutmaz ʿitāba ve ʿiḳāba. Ol yemīndir ki fikr itmeden ve bir şey (20) inkār itmeden düşer. Zīrā **اللَّغْوُ** ol yemīndir ki kişi söylerken birden aġzından çıḳar لَا وَاللهِ، وَبَلَى وَاللهِ (21) dimek gibi, bunlar yemīn ṣayılmaz buña dil irer bir niyyet ve ḳaṣd itmeden. Ve bunı İmām Şāfiʿī didi Ḥażret-i (22) ʿĀ'işe'niñ ḳavl ile: رَوَى عَائِشَةُ رَضِيَ اللهُ عَنْهَا قَالَتْ: نَزَلَ قَوْلُهُ **{لاَ يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ بِاللَّغْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ}** «فِي (**23**)قَوْلِ الرَّجُلِ: لاَ وَاللهِ، بَلَى وَاللهِ»[776] Yaʿnī «Söz arasında lā vallāhi, belā vallāhi dimesi gibi gelen sözler.» Bunı (24) Buḫārī mevḳūf ẕikr itdi. Ve Ebū Dāvūd merfūʿ ẕikr itdi ve didi ki: قَالَتْ عَائِشَةُ: قَالَ رَسُولُ (25) اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «**هُوَ قَوْلُ الرَّجُلِ**[777] **فِي بَيْتِهِ، كَلَّا وَاللهِ، بَلَى وَاللهِ**»[778] Yaʿnī «Kişi evinde kellā vallāhi (26) ve belā vallāhi dimesidir.» didi. Bunı daḫı mevḳūf rivāyet itdi. Ve baʿżılar **اللَّغْوُ** maʿnāsında didiler ki: (27) "Ol kişi bir şeye yemīn ider anı yemīninde ṣādıḳ görür ṣoñra geregi gibi bilür yemīn itdigi üzre degil (28) ḫilāf böyle yemīn." İmām Ebū Ḥanīfe yanında ne keffāret lāzım gelür ve ne aña günāh olur. Andan İmām (29) Mālik *Muvaṭṭa'* nām kitābında yazdı ki: "Benim işitdigim el-laġv kelimesinde kişi bir şeyi derūnunda ḳavī ẓann ile (30) şöyledir deyü yemīn

[776] Buhârî, "Eymân", 14.
[777] **قَوْلُ الرَّجُلِ**: كَلَامُ الرَّجُلِ
[778] Ebû Dâvûd, "Eymân", 7.

ider ṣoñra bulur ki ol yemīn itdigi gibi degil anıñ üzerine keffāret lāzım gelmez.” (31) Ve yine didi ki: “Ol kişi ki bir şeye yemīn ider derūnunda bilür ki itdigi yemīnde günāhkār olur yalan (32) olduġıçün anı ol bir kişiye żarar irdirmege veyā mālını kesmege veyā ḥīle ile aldatmaġa itdi. (33) Bu keffāret olan yemīnden büyük, ulu günāhdır. Keffāret ile ḳurtulmaz ol günāhdan. Ve ammā keffāret (34) lāzım gelen yemīn ol yemīndir ki kişi kendine itmesi mübāḥ olan şeye yemīn ider ki ben bunı (35) itmem deyü ṣoñra döner ider veyā yemīn ider ki ben bunı iderim deyü ṣoñra itmez bunlar keffāret **[115ᵇ]** (1) lāzım gelür. Meṣelā yemīn ider ki ben bu şeyi bu bahāya ṣatmam deyü ṣoñra döner ṣatar veyā yemīn ider ki (2) ḫiẕmetkārını yā oġlunı döge ṣoñra dögmez. Bu miṣilli olan yemīne keffāret lāzım gelür.” İmdi (3) İmām Şāfiʿī ile İmām Ebū Ḥanīfe arasında bu laġv yemīninde olan iḫtilāfıñ fā’idesi İmām Şāfiʿī (4) “Kişi bir şeyi derūnunda öyle ḳıyās idüp ol derūnundaki ḳıyāsı üzre yemīn ider ṣoñra görür ki ol (5) ḳıyās itdigi gibi degildir aña keffāret lāzım gelmez.” didi ve “Ne günāhı var.” didi ol ḳıyāsına iʿtiḳād (6) itmesiyle. Ve İmām Ebū Ḥanīfe “Üzerine keffāret lāzım gelür ve günāhı vardır.” didi. İmām Şāfiʿī Ḥażret-i (7) ʿĀ’işe’niñ ve Şaʿbī ve ʿİkrime ḳavli üzre ẕāhib oldı. Ve İmām Ebū Ḥanīfe İbn ʿAbbās raḍıyallāhu ʿanhümā (8) ve Ḥasan ve Mücāhid ve en-Neḫaʿī ve ez-Zührī ve Süleymān bin Yesār ve Ḳatāde ve Mekḥūl bunlarıñ ḳavl[i] üzre (9) ẕāhib oldı. Ve baʿżılar didi ki: “el-Laġv ḫışm vaḳtinde darġınlıḳ ile olan yemīndir.” Ve baʿżılar (10) “Ol bir niyyete ḳaṣd itmeden sehven düşen yemīndir.” didiler. Ve maʿnāsı **{لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللهُ}** buyurması yaʿnī Ḥaḳḳ (11) sizlere ol yemīniñiz içün ʿiḳāb itmez. Ve baʿżılar didi ki: “Sizlere bu laġv yemīniñiz ile keffāret (12) lāzım gelmez dimekdir.”

وَلٰكِنْ يُؤَاخِذُكُمْ بِمَا كَسَبَتْ قُلُوبُكُمْ

Ve lākin sizlere ol yemīni iderken (13) derūnuñuzda ḳaṣd u niyyet itdigize ʿiḳāb ider ol ḳaṣd ḳazandıġıñız içün. **Faṣl:** Bu āyetiñ (14) aḥkāmı beyānında. Bunda mes’eleler vardır: **Evvelki** yemīn bend olmaz ancaḳ Ḥaḳḳ Teʿālā’nıñ ism-i şerīfiyle ve ism-i (15) ṣıfātıyla tamām olur. Meṣelā vallāhi, billāhi dimek.

والَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ yaʿnī “Nefsim yed-i ḳudretinde olan Tañrı (16) ḥaḳḳıçün.” والَّذِي اَعْبُدُهُ yaʿnī “Ṭapdığım Tañrı ḥaḳḳıçün.” dimek ile ve ism-i ṣıfatlardan وَالرَّحْمٰن وَالْمُهَيْمِن (17) bunlar miṣilli ismleriyle yemīn itmek ve sıfātıyla yemīn بِعِزَّةِ اللهِ وبِقُدْرَةِ اللهِ وعَظَمَةِ اللهِ yaʿnī (18) “Ḥaḳḳ Teʿālā’nıñ ʿaẓameti ḥaḳḳıçün” dimek ile ve anlara miṣāl ṣıfāt-ı esmālarıyla yemīn itmek bunlardan biriyle yemīn (19) dönüp ḥāniṣ olsa üzerine keffāret lāzım gelür. **İkinci** mes’ele Ḥaḳḳ’dan ġayr ile yemīn itmek cā’iz (20) degildir. Meṣelā وَالْكَعْبَةِ وَالنَّبِيِّ bunlar gibi ile yaʿnī “Kaʿbe ḥaḳḳıçün, peyġamber ḥaḳḳıçün” dimek gibi. Bunlar (21) yemīn ṣayılmaz üzerine keffāret lāzım gelmez lākin günāhı uludur yalandan dirse. Ve baba, ata ile (22) yemīn itmek mekrūhdur ʿArab’ıñ بِأَبِي dimesi gibi “babam ḥaḳḳıçün”. İbn ʿÖmer raḍıyallāhu ʿanhümādan rivāyet (23) olunur ki: أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَدْرَكَ عُمَرَ، وَهُوَ يَسِيرُ فِي رَكْبٍ، وَهُوَ يَحْلِفُ بِأَبِيهِ، فَقَالَ (24) رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ:«**إِنَّ[779] اللهَ يَنْهَاكُمْ أَنْ تَحْلِفُوا بِآبَائِكُمْ، فَمَنْ كَانَ حَالِفًا فَلْيَحْلِفْ** (**25**) **بِاللهِ أَوْ لِيَصْمُتْ**»[780] Yaʿnī İbn ʿÖmer didi ki: Ḥażret-i ʿÖmer bir cemāʿat binmiş giderken anlara bi-ebī deyü (26) yemīn iderken Ḥażret-i Resūl irüp işitdi, anda buyurdı ki: «Ḥaḳḳ Teʿālā sizleri babañız ile yemīn (27) itmeden nehy eyledi. Her kim yemīn itmek dilerse Allāh ismiyle yemīn itsün. Yoḳ eger anıñla itmezse (28) ġayrı yemīn itmeyüp ṣuṣsun.» Bunı *Ṣaḥīḥayn*’da ẕikr itdiler. **Üçünci mes’ele** eger ilerüde (29) olacaḳ işe yemīn itse andan ḥāniṣ olsa üzerine keffāret lāzım gelür ve eger olmuş iş (30) ise ve eger itdigin ve itmedigin bilüp yemīn iderse meṣelā dise “Vallāhi ben bunı itmedim.” bilür ki (31) itdi veyā [dise] “Vallāhi ben bunı itdim.” bilür ki anı itmedi buña yemīn-i ġamūs dirler, bu kebā’irdendir. Ve (32) buña ġamūs dimege bāʿiṣ ol yemīni ideni günāh-ı kebā’ire batırır zīrā الْغَمْسُ batırmaḳdır. Bunda (33) İmām Şāfiʿī yanında gerek bilsün ve gerek bilmesün ʿālim ve cāhil keffāret aña vācib olur (34) ve İmām

[779] أَلاَ إِنَّ :إِنَّ

[780] Buhârî, “Eymân”, 4; Müslim, “Eymân”, 3; Dârimî, “Nüzûr”, 6; İmâm Mâlik, “Nüzûr”, 14.

Ebū Ḥanīfe yanında eger bilürse aña keffāret lāzım gelmez zīrā kebā'irdendir ve eger bilmez, (35) cahil ise ol laġv yemīni gibi olur.

وَاللهُ غَفُورٌ

Yaʿnī "Ḥaḳḳ Teʿālā ġafūrdur." İtdikleri **[116ᵃ]** (1) söz arasındaki itdikleri yemīnlerine ḳullarınıñ ʿuḳūbetlerini ʿafv eyler ve eger ʿuḳūbet itmek dilese (2) evvel anlara keffāreti dünyāda ilzām iderdi ve ʿuḳūbeti vaḳti geldikde ider idi.

حَلِيمٌ

Yaʿnī (3) "Ḥilmi ile ʿāṣīlere ʿuḳūbetlerin tīz itmegi terk idicidir." Ve Ḥalīmī nām didi ki: "Ḥalīm kelimesiniñ maʿnāsı (4) Ḥaḳḳ Teʿālā inʿām [u] iḥsān [u] fażlını ḳullarından günāhları içün alıḳoyup menʿ itmez kendine muṭīʿa nice (5) virirse rızḳını ʿāṣīye daḫı öyle virir. Ve ol maʿāṣīye düşüp mürtekib iken kendine ṭābiʿ olanları (6) āfātdan ve belālardan nice ḥıfẓ iderse ol maʿāṣīye düşenleri daḫı öyle ḥıfẓ eyler ve ʿāṣīler kendiniñ (7) fażl [u] keremi şükründen ġāfil olup ẕikr itmez iken dā'im fażlı [vü] keremini añup şükr idene virdigi ve ḥıfẓ itdigi (8) gibi aña daḫı virüp ḥıfẓ ider." Ve Ebū Süleymān el-Ḫaṭṭābī didi ki: "Ḥalīm maʿnāsı az ve çoḳ olan ṣuça ve (9) günāha baḳmayup ʿafv idici dimekdir. Zīrā ḥalīmi ḫışm ve darġınlıḳ ḳabartmaz ve ne cāhiliñ cehl itdigi (10) anı ḥareket itdirmez. Ḥilm[i] olana ʿuḳubete ʿacele itmemesi ʿācizlik iḳtiżā itmez. Ḥalīm ʿuḳūbet idüp intiḳām (11) itmege ḳādir iken anı ʿafv ile terk ider intiḳāma ʿacele itmez dimekdir."

Bakara 226

لِلَّذِينَ يُؤْلُونَ مِنْ نِسَائِهِمْ

(12) Yaʿnī "Anlar ki ḳarılarına yemīn iderler ki cimāʿ itmemege." Zīrā اَلْاَلِيَّةُyemīn itmekdir. Andan Küşeyyir[781] nām didi ki: "(13) قَلِيلُ الْاَلَايَا yaʿnī

[781] Emeviler devrinde yaşamış platonik aşk şâiridir. Şâirin tam adı Ebû Sahr (Ebû Cum'a) Küseyyir b. Abdirrahmân (b. Ebî Cum'a) b. el-Esved el-Huzâî (ö. 105/723)'dir. Kısa boylu ve

yemīnlerini ḥıfẓ idüp az yemīn iden. Eger andan yemīn düşse ol yemīni ṣayılup (14) ṭutılur."[782] Ve الْإِيلَاءُ şerʿde cimāʿdan yemīn itmekdir. Eger ḳarısına dise ki وَاللهِ لاَ أُجَامِعُكِ yaʿnī "Seniñle (15) bir daḫı cimāʿ itmem." veyā وَاللهِ لاَ أُبَاضِعُكِ yaʿnī "Seniñle etim etiñe doḳundurmam." وَاللهِ لاَ اُقَارِبُكِ yaʿnī "Saña (16) aṣlā yanaşmam." Bunlar ḳamu cimāʿa yemīndir. Andan İbn ʿAbbās raḍıyallāhu ʿanhümā buyurdı ki: "Cāhiliyyet eyyāmında (17) ḳarısından bir şey dilese ḳarı anı virmese dönüp aña yemīn iderdi ki bir sene ve kimi iki sene (18) ve kimi üç sene yanaşup cimāʿ itmem deyü, ol ḳarı ne dul ve ne ḳocalı oldıġı belürsüz (19) öyle ḳalur idi. Ḳaçan ki İslām geldi Ḥaḳḳ Teʿālā anı ehl-i İslām'a dört olmasına emr itdi. Bu (20) āyet indi." Ve andan Saʿīd ibnü'l-Müseyyeb didi ki: "الْإِيلَاءُ yaʿnī bu yemīn cāhiliyyet ehliniñ ʿādeti (21) idi. Kişi ḳarısını dilemez idi ve ne bir ġayrısını evlenmek olur idi. Ve yemīn iderdi ki aṣlā ol (22) ḳarısına yanaşmaya. Ḳarı öyle ne dul ve ne ḳoca ṣāḥibi olduġı maʿlūm öyle ḳalur idi. (23) Ve İslām'ıñ evvellerinde anıñ üzerine idiler. Ḥaḳḳ Teʿālā İslām'da ol darġınlıḳ kerāhet yemīnine (24) vaʿde virdi. Bu āyeti indirdi."

تَرَبُّصُ اَرْبَعَةِ اَشْهُرٍ

Yaʿnī "Ḳarı dört ay oturup (25) gözleye." Zīrā **تَرَبُّصٌ** gözlemek ve oturmaḳdır.

فَاِنْ فَاؤُا فَاِنَّ اللهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ

Eger ol (26) cimāʿı terk itmege itdikleri yemīnlerinden dönerlerse cimāʿ itmege ve ḳoca daḫı tevbe iderse bir (27) öyle yemīn itmemege Ḥaḳḳ Teʿālā her tevbe idenleri raḥmetiyle maġfiret idicidir. **İmdi** bu āyetiñ (28) ḥükmünde birḳaç ferʿ vardır: **Evvelki** eger yemīn iderse ki ḳarısına ebeden yanaşmaya veyā bir

zayıf yapılı olması sebebiyle kendisine asıl ismi olan Kesîr kelimesinin küçültme hâli olan Küseyyir diye hitâb edilmiştir. Zekâsının keskinliği ve fesahatinin üstünlüğü sebebiyle yaşadığı devirde "Hicaz bölgesinin en büyük şairi" olarak tanınmıştır. Detaylı bilgi için bk. Mustafa Çuhadar, "Küseyyir", *DİA* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/575-576.

[782] Tırnak içindeki bu ifâde Hâzin'de yer alan şu şiirin Türkçeye tercümesidir:

قَلِيلُ الْأَلَايَا حَافِظٌ لِيَمِينِهِ / فَإِنْ سَبَقَتْ مِنهُ الْأَلِيَّةُ بُرَّتِ Bk. Hâzin el-Bağdâdî, *Lübâbü't-te'vîl*, 1/157; Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 6/429.

müddet ki (29) ol dört aydan ziyāde ola ol ḳoca yemīninde durur. Ḳaçan dört ay kāmil olduḳda ḳocasını (30) durdurup andan yemīninden dönmesini dilerler ki varup cimāʿ eyleye. Eger dönüp zevcesi ile cimāʿ itdi (31) ʿafv olundı. Ve eger yemīninden dönmeyüp cimāʿ itmedi andan boşamasun dilerler. Ve eger ne cimāʿ itmege ve ne (32) boşamaġa ḳāʾil olmadı andan ḥākim-i şerʿ anı andan cebren boşar. Bu Ḥażret-i ʿÖmer ve Ḥażret-i ʿOṯmān (33) ve Ḥażret-i Ebi'd-Derdā ve Ḥażret-i İbn ʿÖmer ḳavlidir raḍıyallāhu ʿanhüm. Ve Süleymān ibn Yesār didi ki: Ḥażret-i (34) Resūl'üñ on altı, on yedi ṣaḥābelerine irişdim ḳamusı "Böyle yemīn ṣāḥibi dört aydan ṣoñra (35) ḥākim ḥużūrına durılup yemīninden dönmege emr olunur, ḳāʾil olmadı boşamaġa emr olunur, boşamadı **[116ᵇ]** (1) ḥākim-i şerʿ andan anı boşar." didiler. Ve Saʿīd ibn Cübeyr ve Süleymān ibn Yesār ve Mücāhid aña ẕāhib oldılar. (2) Ve İmām Mālik ve İmām Şāfiʿī ve İmām Aḥmed ve İsḥāḳ daḫı öyle buyurdılar. Ve İbn ʿAbbās ve İbn Mesʿūd (3) raḍıyallāhu ʿanhüm buyurdılar ki: "Ḳaçan dört ay geçdi anlarıñ arasına ṭalāḳ-ı tāmm düşer yaʿnī üç ile boşamaḳ." (4) Ve Süfyān eṣ-Ṣevrī ve İmām Ebū Ḥanīfe bu ḳavle ẕāhib oldılar. Ve Saʿīd bin el-Müseyyeb ve ez-Zührī didiler ki: (5) "Aña ancaḳ ricʿiyye olan bir ṭalāḳ düşer." **İkinci ferʿ** eger yemīn iderse dört aydan az müddetde cimāʿ itmemege (6) ol müvell degildir hemān ol yemīn ṣāḥibidir. İtdigi müddet tamām olmadan evvel ḳarısıyla cimāʿ iderse üzerine (7) keffāret lāzım gelür itdigi yemīne. **Üçünci ferʿ** eger yemīn iderse ki dört ay ḳarısıyla cimāʿ itmeye (8) bu müvell degildir müddet tamām olduḳdan ṣoñra. İmām Şāfiʿī yanında zīrā vuḳūfa müddetiñ tamām olması şarṭdır (9) ve anı yemīninden dönmesin dilemek ve boşamasın dilemek şarṭdır. Ve İmām Ebū Ḥanīfe yanında müvelldir müddet tamāmıyla (10) ṭalāḳ düşer. **Dördünci ferʿ** bu yemīn İmām Şāfiʿī yanında müddeti dört ider. Gerek ḥürr ve gerek ḳul (11) olsun cümlesine birdir. Zīrā müddetiñ bir ṭarafı ṭabīʿata gelür ol ḳarınıñ ḳocadan cimāʿ görmemesine ṣabr itmemege (12) ve taḥammül itmemege irer. Bunda ḥürr ile ḳul berāberdir, varır ʿınnīn ki cimāʿdan ḳalmış iḫtiyār kişi müddeti gibi gelür. (13) Ve İmām Mālik ile İmām Ebū Ḥanīfe yanında bu yemīniñ müddeti ḳul olana yarı düşer. Ebū Ḥanīfe yanında (14) eger ḳarı

ḫalāyıḳ ise ṣabrı müddetiñ yarısına ḳadar ve İmām Mālik'de eger ḳocası ḳul [ise] yine ṣabrı müddetiñ (15) nıṣfına ḳadar. İki imām[ıñ] ṭalāḳda ẕikr itdikleri ḳavl gibidir. **Beşinci fer'** eger cimāʿ ider yemīninden çıḳdı (16) üzerine keffāre-i yemīn vācib oldı. Bu ḳavl ʿulemānıñ çoġunuñ ḳavlidir. **Eger dinürse ki:** Keffāret niçün (17) Ḥaḳḳ Teʿālā aña maġfiret vaʿd eyledi {فَإِنْ فَآؤُ فَإِنَّ اللهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ} deyü? **Cevābı:** Aṣlından aña keffāret vācib (18) ḳarısıyla itse keffāret düşer idi. Şimdi emr-i Ḥaḳḳ'ı ṭutup yemīninden döndi anıñ itdigine ʿuḳūbeti ısḳāṭ (19) olmasına keffāret ider.

Bakara 227

وَإِنْ عَزَمُوا الطَّلَاقَ فَإِنَّ اللهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ

Eger ki anlar boşamaġa taḥḳīḳ-i (20) ʿazīmet iderlerse Ḥaḳḳ Teʿālā anlarıñ sözlerin işidicidir ve hem derūnlarında olan niyyetlerin ḳamu (21) bilicidir. Bunda ḳarı boşanmaz tā ḳocası boşamayınca dimege delālet var zīrā Ḥaḳḳ Teʿālā boşamaġa (22) ʿazīmeti şarṭ eyledi.

Bakara 228

وَالْمُطَلَّقَاتُ يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ ثَلٰثَةَ قُرُوءٍ

Yaʿnī "Ḳocalarından boşanup (23) nikāḥ iplerinden ḳurtılan dul ḳarılar kendülerin gözlerler, evlenmezler tamām üç kerre ḥayżları gelince ḳadar." (24) Zīrā القُرُوءُ ḥayż görüp ve ḥayżdan yıḳanup pāk olmaġa düşer ismdir. Ebū ʿUbeyde didi ki: "الأَقْرَاءُ eżdād olan (25) ismlerdendir. Hem ḥayża ve hem ḥayżdan pāk olmaġa düşer. Zīrā الشَّفَقُ gibidir ki ṣabāḥıñ beyāżlıġına ve hem ḳızıllıġına (26) düşer." Andan Ebī Ḥanīfe didi ki: " القُرُوءُ ḥayżdır andan yıḳanup pāk olmaġa mecāzen düşer." Ve baʿżılar didi ki: (27) "el-Ḳurūʾ ḥayżdan yıḳanup pāk olmaḳdır ve ḥayża mecāzen düşer." Ve anıñ aṣlında iḫtilāf itdiler. Baʿżılar [didi ki:] "Aṣlı (28) قَرَأَ gelür, yaʿnī cemʿ itdi. Zīrā ḥayż vaḳtinde ḳan

raḥmde cemʿ olur. Ve yıḳanup pāk olduḳda bedende cemʿ olur.” (29) Ve baʿżılar didi ki: “el-Ḳurūʾ vaḳtdir zīrā رَجَعَ فُلَانٌ لِقُرْئِهِ dirler, yaʿnī fülān evvelki olduġı vaḳtine döndi. (30) İmdi ḥayżıñ gelmesiniñ vaḳti var ve yıḳanup pāk olmasınıñ vaḳti var ve ehl-i luġat anı el-aḳrāʾdan ṣayarlar.” (31) Bunda fuḳahālar iki ḳavl üzre iḫtilāf itdiler: Birisi “el-Aḳrāʾ ʿayn-ı ḥayżdır.” deyü. Ve bu ḳavl Ḥażret-i ʿÖmer’den ve (32) ʿAlī’den ve İbn Mesʿūd ve İbn ʿAbbās ve Ebī Mūsā ve ʿUbāde bin eṣ-Ṣāmit ve Ebi’d-Derdā raḍıyallāhu ʿanhüm ecmaʿīn (33) ve daḫı ʿİkrime ve eḍ-Ḍaḥḥāk ve es-Süddī ve el-Evzāʿī ve eş-Şevrī ve Ebū Ḥanīfe ve anıñ yārları ḳamu bu ḳavli ṭutdılar. Andan (34) İmām Aḥmed ibn Ḥanbel didi ki: “Ben el-aḳrāʾ ḥayżdan pāk olmaḳdır dir idim ve şimdi dirim ki el-aḳrāʾ ḥayż[ıñ] kendidir.” (35) Ve ikinci ḳavl “el-Aḳrāʾ ḥayżdan pāk olmaḳ vaḳtidir.” Bu rivāyet Zeyd ibn Ṣābit ve İbn ʿÖmer ve ʿĀʾişe’dendir. Ve anlardan **[117a]** (1) ez-Zührī ve Ebān bin ʿOṯmān ve İmām Mālik ve İmām Şāfiʿī rivāyet itdi. İmdi ve anı ḥayżdır diyenleriñ ḥücceti: (2) قَوْلُهُ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «**لِلْمُسْتَحَاضَةِ دَعِي الصَّلَاةَ** أَيَّامَ أَقْرَائِهَا»[783] Yaʿnī Ḥażret-i Resūl «Ḥayżı olan ḫātūna (3) namāzıñı ḥayżıñ geldigi eyyāmda terk eyle ḳılma.» buyurdıġıdır senedleri. Zīrā ḳarı ancaḳ ḥayżı eyyāmlarında (4) namāzın terk ider. Ve el-aḳrāʾ ḥayżdan yıḳanup pāk olmaḳdır diyenleriñ ḥücceti: أَنَّ ابْنَ عُمَرَ لَمَّا طَلَّقَ امْرَأَتَهُ، (5) وَهِيَ حَائِضٌ لِعُمَرَ «**مُرْهُ فَلْيُرَاجِعْهَا، حَتَّى تَطْهُرَ، ثُمَّ تَحِيضَ، ثُمَّ تَطْهُرَ، ثُمَّ إِنْ شَاءَ أَمْسَكَهَا، وَإِنْ شَاءَ طَلَّقَ (6) قَبْلَ أَنْ يَمَسَّ، فَتِلْكَ الْعِدَّةُ [الَّتِي] أَمَرَ اللهُ أَنْ يُطَلَّقَ لَهَا [النِّسَاءُ]**»[784] Yaʿnī ḳaçan ki İbn ʿÖmer ḳarısını boşadı ḳarınıñ ḥayżı (7) var iken Ḥażret-i Resūl Ḥażret-i ʿÖmer[’e] buyurdı ki: «Oġluña söyle ḳarısını çevirsün tā ḥayżdan yıḳanup (8) pāk olunca ḳadar. Andan dilerse alıḳosun dilerse boşasun lākin ol müddetde aña yanaşmasun (9) Ḥaḳḳ Teʿālā’nıñ anlara emr itdigi ʿiddet anlardır.» Bunda ʿiddeniñ zamānını ol ḥayżlarla ḫaber virdi. Buña (10) muṭābıḳ luġatda Aʿşā[785] nām şāʿiriñ ḳavli:

---

[783] Hadisin tamamı ve benzer lafız için bk. Tirmizî, “Tahâret”, 93; Ebû Dâvûd, “Tahâret”, 112; İbn Mâce, “Tahâret”, 115.

[784] Benzer lafız için bk. Buhârî, “Talâk”, 1; Müslim, “Talâk”, 1; Ebû Dâvûd, “Talâk”, 5.

[785] Câhiliye devri şâirlerinden biridir. Şâirin tam adı Ebû Basîr Meymûn b. Kays b. Cendel el-Bekrî (ö. 7/629 [?])’dir. Gözündeki görme zayıflığı sebebiyle kendisine bu manâya gelen

رُبَاعِي[786]: فَفِي كُلِّ عَامٍ أَنْتَ جَاسِمُ غَزْوَةٍ / تَشُدُّ لِأَقْصَاهَا (11) عَزِيمَ عَزَائِكَا

مُوَرِّثَةٍ مَالاً وَفِي الْحَيِّ رِفْعَةً / لِمَا ضَاعَ فِيهَا مِنْ قُرُوءِ نِسَائِكَا

Rubāʿī: İdersiñ (12) durmayup dāʾim ġazāyı ser-te-ser her yıl[787]
İdersiñ düşmānın nihāyetine ceng ile tekmīl
Olursuñ (13) māla hem vāriṣ ḳabīliñde bulur rifʿat
Degil żāyiʿ niçe ḫayırlarıñ[788] vaḳitleri pek bil

İmdi bunda (14) belli itdi ki yola pāklık vaḳtinde gidilür ḥayż iken murdār gidilmez. Ve bu iḫtilāfıñ fāʾidesi (15) oldur ki ʿiddeniñ müddeti İmām Şāfiʿī yanında ḳışa ve andan ġayrınıñ yanında uzundur. Ol eger (16) ʿiddetde olan ḳarı üçünci ḥayża irse ʿiddetiniñ eyyāmı tamām oldı aña ḳocaya varmaḳ ḥelāl (17) oldı ve boşandıġı eyyāmdaki ḥayżı gelince ṭāhir oldı. Eyyām daḫı ʿiddeden ṣayılur bu el-aḳrāʾ (18) ṭahāretden ṣayan yanında. Andan قَالَتْ عَائِشَةُ رَضِيَ اللهُ عَنْهَا: «**إِذَا دَخَلَتِ الْمُطَلَّقَةُ فِي الْحَيْضَةِ (19) الثَّالِثَةِ، فَقَدْ بَانَتْ عَنْ زَوْجِهَا وَحَلَّتْ لِلْأَزْوَاجِ**»[789] Yaʿnī Ḥażret-i ʿĀʾişe didi ki: «Ḳaçan ḳocasından (20) boşanan ḳarı üçünci ḥayżına girdikde ol eski ḳocasından ayrıldı aña evlenmek ḥelāl oldı.» (21) Ve yine andan rivāyet: انَّهَا قَالَتْ «**القَرْءُ الطُّهْرُ لَيْسَتْ**[790] **بِالْحَيْضَةِ**»[791] Yaʿnī Ḥażret-i ʿĀʾişe didi ki: «el-Ḳarʾ (22) ḥayżdan yıḳanup pāk olmaḳdır, ʿayn-ı ḥayż kendi degildir.» Anı İmām Şāfiʿī alup didi ki: "Ḳarılar (23) anı bilürler ve bunda ḳavilleri maḳbūldür ve hem bu ḳarılara tesellā virir. Ve eger ḥayżı geldigi ḥālde (24) boşasa iḳtiżā ider ki dördünci ḥayża girince ʿiddeti tamām olur." Ve imdi bu ḳurūʾ[ı] ḥayż (25) idenler ol İmām Ebū Ḥanīfe meẕhebi üzre eger ḥayżı gelmeden evvel boşandı ise anıñ

"Aʿşâ" lakabı verilmiş ve bu lakapla meşhûr olmuştur. Aʿşâ adlı şâirlerden ayırmak için kendisine el-Aʿşâ el-Ekber denilmiştir. Detaylı bilgi için bk. Tülücü, "AʿŞÂ, Meymûn b. Kays", 3/544-545.

786 Begavî, *Meʿâlimü't-tenzîl*, 1/299; Hâzin el-Bağdâdî, *Lübâbü't-te'vîl*, 1/159. Ayrıca bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 4/512. Şiirin tamamı için bk. Aldiwan, (Erişim 17 Ekim 2022).

787 Bu şiirin vezni şudur: Mefâʿîlün mefâʿîlün mefâʿîlün mefâʿîlün

788 **ḫayırlarıñ:** ḫayıżlarıñ

789 Sanʿânî, *el-Musannef*, 6/319 (No. 11003).

790 **لَيْسَتْ**: لَيْسَ

791 Sanʿânî, *el-Musannef*, 6/319 (No. 11004).

ʿiddesi (26) üçünci ḥayżdan pāklanmadıkca tamām olmaz ve eger ḥayżı var iken boşandıysa dördünci ḥayżdan (27) pāklandıkda tamām olur. **Eger dinürse ki:** Ḥaḳḳ Teʿālāʾnıñ anlara تَرَبُّص buyurmasında maʿnā nedir ki (28) {وَالْمُطَلَّقَاتُ يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ} ḫaber virdi? **Ḫāzin dir ki:** Ol ḫaberdir lākin emr ṣūretinde (29) zīrā aṣlüʾl-kelām الْمُطَلَّقَات gelür ve يَتَرَبَّصْنَ ḫaberidir. Emr üzre teʾkīd meṣābesinde iḫrāc eyledi (30) ve anı beyān ider ki ol emri tīz alup ḳabūl ideler. Ḳaçan anlar emr-i Bārīʾye imtiṯālleri olup kendilerini (31) evlenmeden żabṭ ideler deyü ḫaber virmekdir. Bunuñ naẓīri birisi birine يَرْحَمُكَ الله dir duʿāda bunı ḫaber ṣūretinde (32) ḳabūle temkīn üzre söyledi ki "Allāh saña raḥmet ider." deyü. **Faṣl:** ʿİddeniñ aḥkāmın beyān (33) ider. Bunda mesʾeleler vardır: **Evvelki [mesʾele]** gebe olan ḫātūnuñ ʿidde[si] ṭoġurdığıyla tamām olur ister (34) ḳocadan boşanmış olsun ister ḳocası vefāt itmiş olsun. Bunda ḫalāyıḳ ile ḥürr ḫātūn (35) birdir. **İkinci [mesʾele]** ḳocası vefāt iden ḳarınıñ ʿiddesi ister nikāḥ idüp aña girmiş olsun **[117b]** (1) ister girmemiş olsun bunda ʿiddesi berāberdir ve ḥayżı gelen ve ḥayżdan kesilen daḫı bunda (2) ʿidde berāberdir vefāt ʿiddesi tamām gerek. **Üçünci** mesʾele ol boşanmış ḳarı ki ḳocası (3) kendine girüp cimāʿ itmiş bunda iki yol var: Birisi ḥayż ʿiddesi aḳrāʾ gelür. İkinci ḳocalıḳ (4) ile ḥayżdan kesilen ve aṣlā ḥayżı gelmeyen ḳarınıñ ʿiddesi üç aydır. Ve ḳaldı ki nikāḥı olup ḳocası (5) gerdege girmeden boşanan ḳarınıñ ʿiddesi yoḳdur. **Dördünci mesʾele** bunda ḫalāyıḳların ʿiddeleri ḥürr (6) ḫātūnlarıñ yarı ʿiddesidir. Ve aḳrāʾda yaʿnī ḥayżda iki ḥayż görürler zīrā ḥayż yarı yarıya olmaz. Andan: (7) قَالَ عُمَرُ ابْنُ الْخَطَّابِ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ: «**يَنْكِحَنَّ**[792] **اثْنَتَيْنِ وَتَطْلُقُ طَلَقَتَيْنِ تَعْتَدُّ الْأَمَةُ حَيْضَتَيْنِ**»[793] Yaʿnī (8) "Ḫalāyıḳlar iki [kerre nikāḥlanurlar]: bir odalıḳ olmaları, biri nikāḥlı. Ve iki kerre boşanurlar: Biri odalıḳdan ve biri nikāḥdan. Ve ḫalāyıġın (9) ʿiddesi iki ḥayż görmesi ḳadardır."

---

[792] يَنْكِحَنَّ: يَنْكِحُ الْعَبْد

[793] Benzer lafız için bk. İbn Mâce, "Talâk", 30; Beyhakî, *es-Sünenü's-sagîr*, 3/129 (No. 2708), İmâm Mâlik, "Talâk", 50.

وَلَا يَحِلُّ لَهُنَّ اَنْ يَكْتُمْنَ مَا خَلَقَ اللّٰهُ فِي اَرْحَامِهِنَّ

Yaʿnī “Ḫātūnlara (10) Ḥaḳḳ Teʿālā[’nıñ], raḥmlerinde ḫalḳ eyledigi uşaġı gizleyüp bildirmemek ḥelāl degildir.” İbn ʿAbbās raḍıyallāhu ʿanhümā “Ol (11) uşaḳdır.” didi. Ve baʿżılar “Ḥayżdır.” didi. Maʿnāsı ḳarıya ḥelāl degildir Ḥaḳḳ Teʿālā[’nıñ], raḥminde ḫalḳ itdigi (12) ḥayżı ve maʿṣūmı gizleye. Anıñ ile ḳocasınıñ ricʿden ve uşaḳdan olan ḥaḳḳını żāyiʿ ve baṭṭāl itmesi (13) aña ḥarāmdır.

اِنْ كُنَّ يُؤْمِنَّ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ

Eger ki ol ḫātūnlar Ḥaḳḳ Teʿālā’nıñ vaḥdāniyyetine īmān (14) getürdiler ise ve ḳıyāmet gününde ḥaḳḳı ketm idene Ḥaḳḳ Teʿālā ʿaẕāb idecegine inandılar ise bunda ol ḥaḳḳı (15) gizlemelerinde ġāyet ḥarām ve ʿaẕāba müstaḥaḳḳ olmalarına vaʿdedir. Ve hem raḥmde olan uşaġı ve ḥayżlarını (16) gizlememek içün ġāyet tenbīhdir ki ḳarı ḳocasına dönmemek içün ikinci ḥayżın gizler dönüp (17) ʿiddesini tekmīl ider ki bir daḫı dönmeyem, ḳocasınıñ ḥaḳḳını żāyiʿ ider. Maʿnāsı eger ol ḫātūn müʾmin ise (18) lākin ḥaḳḳ edā itmede müʾmin ve kāfir[e] emr birdir. Meṯelā eger müʾmin iseñ benim ḥaḳḳımı vir dimek gibidir zīrā ḥaḳḳ (19) virmek müʾmin şānıdır. Ve andan ẓālime dinür ki eger müʾmin iseñ baña ẓulm itme dimeniñ maʿnāsı eger (20) derūnuñda īmān var ise seni ẓulm itmeden menʿ ider dimekdir. Bu āyetdeki {اِنْ كُنَّ يُؤْمِنَّ بِاللّٰهِ} buyurması (21) ol miṯsller gibidir. Ve bu āyetle ḳarılara ʿaẕāba vaʿd olunmaġa bāʿiṯ olmada iki ḳavl vardır: Anıñ birisi, (22) ḳocası ḳarısını girü çevirmedeki ḥaḳḳı ketm iderse ḳarı ḥaḳḳı gider, żāyiʿ olur. İbn ʿAbbās raḍıyallāhu (23) ʿanhümā: لِأَجْلِ اِلْحَاقِ الْوَلَدِ بِغَيْرِ اَبِيهِ Yaʿnī raḥmindeki uşaġı gizlememesi içün tenbīhdir ki uşaḳ varır (24) anıñ gizlemesi ile babasından ġayrınıñ olur. Meṯelā ḳarınıñ bir ḥayżı iki ḥayżı gelmez boşanur, gebeligin (25) ṣaḳlar, ġayrısın evlenür, evlād ġayrıya mensūb olur. Ḳatāde daḫı bu ḳavli didi. İkinci, boşanan ḳarı (26) daḫı ikinci ḥayżım gelmedi deyü (ṣaḳlar) ṣaḳlar tamam ḥayżların tekmīl ider, ḳocasında[n]

ḳurtulur veyā ḥayżım (27) tamām oldı dir. Ḥaḳḳ Teʿālā anları böyle ketm itmekle ḥuḳūḳları batırmadan nehy eyledi ve ḥaḳḳların edā itmege emr (28) eyledi.

وَبُعُولَتُهُنَّ اَحَقُّ بِرَدِّهِنَّ فِى ذٰلِكَ

Yaʿnī̈ "Boşanan ḳarılar eski boşandıḳları ḳocalarına (29) dönmeleri ġayrılarından evlā ve eḥaḳḳdır." Ve ḳarınıñ ḳocasına بَعْلٌ tesmiye olmaġa bāʿiṣ ḳarısınıñ her umūrını (30) görmege ḳā'im olduġı içün. Zīrā el-baʿl ulu büyük olan kişidir ve şe[y]iñ mālikidir. Maʿnāsı "'İddeleri (31) içinde iken anlar[a] ḳocalarına dönmek eḥaḳḳ [u] evlādır zīrā ʿiddeleri tamām olduḳda ḳocasınıñ nikāḥına çevirmek (32) ḥaḳḳı baṭṭāl olur ḳalmaz."

اِنْ اَرَادُوا اِصْلَاحًا

Eger ḳocaları ıṣlāḥlıḳ ve güzel ʿişret itmek dilerlerse (33) çevireler yoḫsa çevirüp ʿaẕāb u eẕiyyet itmege ḳaṣd iderlerse çevirmeyeler. Zīrā cāhiliyyetde ḳarıların (34) çevirmede kendilerine żarar u eẕiyyet itmek ḳaṣd iderler idi. Mü'minleri Ḥaḳḳ Teʿālā andan nehy idüp güzel (35) ʿişret ile her umūrlarını ıṣlāḥ olmaḳ üzre görmege emr eyledi çevirdikden ṣoñra.

وَلَهُنَّ مِثْلُ الَّذِى [118a] (1) عَلَيْهِنَّ بِالْمَعْرُوفِ

Yaʿnī̈ "Ḳarıların ḳocaları üzerine ʿişretde luṭf üzre ḥaḳḳları var ise (2) ḳocalar edā itdikde ḳocalarınıñ daḫı anlarıñ üzerinde luṭf [u] ʿişret itmeler[i] ḥaḳḳları vardır." Emrlerine (3) iṭāʿat itmek ile ve ḫiẕmetlerin görmek ile emrinde[n] ṭaşra olmamaḳ ile ḥaḳḳların edā itmek üzre ʿişret (4) ideler. Andan ḳocalarına vācibdir ki ḳarısınıñ cemīʿ-i ḥaḳḳını edā idüp ve her işini görmek. Ve ḳarıya daḫı (5) vācibdir ki aña inḳıyād idüp iṭāʿat itmek. Andan İbn ʿAbbās raḍıyallāhu ʿanhümā buyurdı ki: «اِنِّي اُحِبُّ (6) اَنْ اَتَزَيَّنَ لِامْرَأَتِي كَمَا اَحَبَّ اَنْ تَتَزَيَّنَ لِي لِاَنَّ اللهَ تَعَالَى.

قَالَ: {وَلَهُنَّ مِثْلُ الَّذِي عَلَيْهِنَّ (7) بِالْمَعْرُوفِ}»[794] Yaʿnī buyurdı: «Ben sevüp dilerim ḳarım içün donanup kendimi düzem zīrā ol benim içün (8) kendini düzüp donanmasını sever. Ḥaḳḳ Teʿālā buyurdı ki: "Siziñ anlar üzerine maʿrūf ile ḥaḳḳıñız (9) olduġı gibi anlarıñ da sizde öyle maʿrūf iḥsānı var edā idiñ."» Andan Müslim'de: عَنْ جَابِرٍ رَضِيَ اللهُ (10) عَنْهُ ذَكَرَ خُطْبَةَ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي حَجَّةِ الْوَدَاعِ قَالَ فِيهَا قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَ (11) سَلَّمَ: «**فَاتَّقُوا اللهَ فِي النِّسَاءِ، فَإِنَّكُمْ أَخَذْتُمُوهُنَّ بِأَمَانِ اللهِ، وَاسْتَحْلَلْتُمْ فُرُوجَهُنَّ بِكَلِمَةِ اللهِ، وَ (12) لَكُمْ عَلَيْهِنَّ أَنْ لَا يُوطِئْنَ فُرُشَكُمْ [أَحَدًا] تَكْرَهُونَهُ، فَإِنْ فَعَلْنَ ذَلِكَ فَاضْرِبُوهُنَّ ضَرْبًا غَيْرَ مُبَرِّحٍ، (13) وَلَهُنَّ عَلَيْكُمْ رِزْقُهُنَّ وَكِسْوَتُهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ**»[795] Yaʿnī Ḥażret-i Cābir didi ki: Ḥażret-i Resūl Ḥaccetü'l-Vedāʿ'da[796] (14) ḫuṭbelerinde buyurdılar ki: «Ḳarılar Ḥaḳḳ Teʿālā'nıñ emr itdigi üzre muʿāşeretlerinde maʿrūf (15) ile ḥuḳūḳlarına riʿāyet ḥüsn-i ḫulḳ ile ʿişret idiñ zīrā sizler anları Ḥaḳḳ Teʿālā'nıñ emānıyla aldıñız (16) ve anlarıñ ferclerini Ḥaḳḳ Teʿālā sizlere mübāḥ itmesiyle ḥelālledıñiz. Ve sizleriñ de anlarıñ üzerine olan ḥaḳḳıñız oldur ki (17) döşekleriñize ikrāh itdigizden bir kimesneyi başdırmayalar. Ve eger anı iderlerse anları dögüñ ammā pek ziyāde (18) aġrıdacaḳ üzre urmayıñ ve anlarıñ siziñ üzeriñize olan ḥaḳḳı yiyecekler ve geyeceklerin maʿrūf ile kendi (19) miḳdārıñıza göre edā idiñ.» İmdi بِكَلِمَةِ اللهِ buyurması Ḥaḳḳ Teʿālā'nıñ mübāḥ itmesiyle dimek, ol kelime ḳavlühū teʿālā: (20) {فَانْكِحُوا مَا طَابَ لَكُمْ مِنَ النِّسَاءِ}[797] budur. Baʿżılar "Ol ḳavlühū teʿālā: {فَإِمْسَاكٌ بِمَعْرُوفٍ اَوْ تَسْرِيحٌ بِإِحْسَانٍ}[798] (21) āyetidir." dediler. Ve baʿżılar "Ol kelime tevḥīddir; lā ilāhe

[794] Taberî, *Câmiʿu'l-beyân*, 4/120.
[795] Hadisin tamamı için bk. Müslim, "Hac", 147.
[796] Arapça terkibi bölmemek için sayfa numarası sonra yazılmıştır.
[797] Nâkıs iktibas. "Eğer, yetim kızlar (ile evlenince onlar) hakkında adaletsizlik yapmaktan endişe ederseniz, (onları değil), **size helâl olan (başka) kadınlardan** ikişer, üçer, dörder olmak üzere **nikâhlayın**. Eğer (o kadınlar arasında da) adaletli davranmayacağınızdan korkarsanız, o taktirde bir tane alın veya sahip olduğunuz (cariyeler) ile yetinin. Bu, adaletten ayrılmamanız için daha uygundur.", en-Nisâ 4/3.
[798] Nâkıs iktibas. "(Dönüş yapılabilecek) boşama iki defadır. **Sonrası, ya iyilikle geçinmek, ya da güzellikle bırakmaktır.** (Evlilikte) tarafların Allah'ın belirlediği ölçüleri koruyamama endişeleri dışında kadınlara verdiklerinizden (boşanma esnasında) bir şeyi geri almanız, sizin için helâl olmaz. Eğer onlar Allah'ın belirlediği ölçüleri gözetmeyecekler diye endişe ederseniz, o zaman kadının (boşanmak için) bedel vermesinde ikisine de günah yoktur. Bunlar Allah'ın koyduğu sınırlardır. Sakın bunları aşmayın. Allah'ın koyduğu sınırları kim aşarsa, onlar zalimlerin ta kendileridir.", el-Bakara 2/229.

illallāh Muḥammedün Resūlullāh’dır.” didiler. Ve baʿżılar (22) “Ol kelime müslümān ḫātūn müslümān kişiden ġayrıya ḥelāl degildir dimek.” didiler. Ve لَا يُوطِئْنَ فُرُشَكُمْ أَحَدًا (23) تَكْرَهُونَهُ buyurması yaʿnī sizleriñ iẕniñiz olmayınca anlar aṣlā bir kimesne ile ṣoḥbet itmeyeler. Zīrā ʿArablarıñ (24) ʿādetleridir ḳarıları erkekler ile meclisde oturup ṣoḥbet iderler idi, ḳocaları anı ʿayb görmezler (25) idi ve ne zinā fesāddan töhmetden ṣaymazlar idi tā āyet-i ḥicāb inüp andan nehy olundılar. Ve وَطْئُ الْفُرُشِ’den (26) murād zinā degildir zīrā ol her yüzden ḥarāmdır bunda kerāhet gelen buyurdı ve eger murād zinā olsa (27) yavaş ḥadd urması ur deyü emr itmez idi zīrā مُبَرِّح ġāyet pek ḳavī urmaḳdır.

وَلِلرِّجَالِ عَلَيْهِنَّ (28) دَرَجَةٌ

Yaʿnī “Erkekleriñ ʿavratlar üzerine rifʿatleri ve menzilleri yücedir.” اِبْنُ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا (29) قَالَ: «**بِمَا سَاقَ إِلَيْهَا مِنَ الْمَهْرِ وَأَنْفَقَ عَلَيْهَا مِنَ الْمَالِ**»[799] Yaʿnī Ḥażret-i İbn ʿAbbās buyurdı ki: «Erkegin (30) ḳarıya ḳoyduġı nikāḥ pāresiyle ve māldan aña ḫarc itmesiyle üzerine rifʿati ziyādedir.» Ve baʿżılar (31) didi ki: “Erkekleriñ ʿavratlar üzerine faẓīleti birḳaç umūr iledir. Anlar ʿaḳl ve şehādet ve mīrāṯ ve (32) diyyet ve ṣalāḥiyyet ve imāmet ve ḳāḍılıḳ, ḥükm ve kişi, ḳarı üzerine evlenmek. Bunlar ile faẓīleti ziyādedir. (33) Ve anı boşamaḳ kişi elindedir, boşamasına ḳādirdir ve eger bir ṭalāḳ ile boşasa anı çevirmesine ḳādirdir. (34) Bunlar ḳarılarda yoḳdur.”

وَاللهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ

Yaʿnī “Ḥaḳḳ Teʿālā her şeye ġālibdir andan bir şey menʿ olunmaz ve cemīʿ-i (35) efʿālind[e] ve aḥkāmında ġālib ve ḳādirdir.” Andan Beġavī, Ebī Ẓabyān nāmdan rivāyet ider ki: حَضْرَتْ[800] مُعَاذَ ابْنَ جَبَلٍ **[118b]** (1) رَضِيَ اللهُ عَنْهُ حَرَجَ فِي غَزَاةٍ بَعَثَهُ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِيهَا، رَجَعَ، فَرَأَى رِجَالاً (2) يَسْجُدُ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ فَذَكَرَ ذٰلِكَ لِرَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ [عَلَيْهِ] وَسَلَّمَ، فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ

[799] Saʿlebî, *el-Keşf ve’l-beyân*, 2/173.
[800] **حضرت**: أَنَّ

وَسَلَّمَ: «لَوْ أَمَرْتُ أَحَدًا أَنَّهُ[801] يَسْجُدَ لِأَحَدٍ، لَأَمَرْتُ الْمَرْأَةَ أَنْ تَسْجُدَ لِزَوْجِهَا»[802] (3) Yaʿnī Ḥażret-i (4) Resūl Muʿāẕ ibn Cebel ḥażretlerin bir sefere gönderdi idi, andan bir yere geldi gördi ki ḫalḳ (5) birbirlerine secde idiyorlar, gelüp anı Ḥażret-i Resūl'e söyledi. Ḥażret-i Resūl buyurdı ki: «Eger (6) emr oluna idim bir kişi bir kişiye secde itmege ben ḳarı ḳocasına secde itmege emr ider idim.»

Bakara 229

(7) اَلطَّلَاقُ مَرَّتَانِ

Yaʿnī "Ḳarı boşamaḳ bir kerre evvel ve bir de ṣoñra iki kerredir." Andan ʿUrve (8) bin ez-Zübeyr buyurdı ki: «Ḳaçan bir kişi ḳarısını boşasa ʿiddeti tamām olmad[ı] çevirmek dilese (9) kendi çevirir idi. Ve ikinci kerre boşasa yine bekler ʿiddeti tamām olmadan yine çevirir idi. (10) Andan bir kişi ḳarısını boşadı ṣabr itdi ʿiddesi yaḳlaşınca hemān çevirüp ḳarısı yanına (11) girdi, andan ḳarısına didi ki: وَاللهِ لاَ آوِيكِ إِلَيَّ وَلاَ تَحِلِينَّ اَبَدًا Yaʿnī "Ne seni yanımda olmaġa (12) alıḳorum ve ne boşlarım ki varup evlenesin, her boşadıḳca ʿiddetiñ tamām olmad[ı] çevirüp alurum (13) dönüp bir, iki günden ṣoñra boşarım." Andan bu āyet indi: **{اَلطَّلَاقُ مَرَّتَانِ فَإِمْسَاكٌ بِمَعْرُوفٍ (14) اَوْ تَسْرِيحٌ بِإِحْسَانٍ}** Ol günden ḫalḳ ṭalāḳı yeñiden ṭutdılar boşayan gerek boşamayan (15) tecdīd-i nikāḥ itdi.»[803] Bunı Tirmiẕī ẕikr itdi. Ve daḫı yine Tirmiẕī Ḥażret-i ʿĀ'işe'den rivāyet (16) ider ki: «Kişi ḳarısını diledigi ḳadar boşar idi, her boşadıḳca ʿiddeti tamām olmadan çevirir idi (17) yine ḳarısı olur idi. Böyle böyle yüz kerre daḫı ziyāde boşar idi tā bir kişi ḳarısına (18) böyle idüp didi ki: وَاللَّهِ لَا أُطَلِّقُكِ فَتَبِينِينَ[804] مِنِّي، وَلَا آوِيكِ أَبَدًا، قَالَتْ: كَيْفَ ذٰلِكَ؟ قَالَ: أُطَلِّقُكِ، (19) فَكُلَّمَا هَمَّتْ عِدَّتُكِ أَنْ تَنْقَضِيَ رَاجَعْتُكِ، فَذَهَبَتِ الْمَرْأَةُ حَتَّى أَتَتْ وَدَخَلَتْ[805] عَلَى عَائِشَةَ فَأَخْبَرَتْهَا، (20)

---

801 أَنْ :**أَنَّهُ**

802 Begavî, *Şerhu's-sünne*, 9/158 (No. 2329). Farklı rivâyet için bk. İbn Mâce, "Nikâh", 4; Tirmizî, "Radâ'", 10.

803 Tirmizî, "Talâk", 16; Hâkim en-Nîsâbûrî, *el-Müstedrek*, 2/307 (No. 3106).

804 فَتَبِينِي :**فَتَبِينِينَ**

805 دَخَلَتْ :**أَتَتْ وَدَخَلَتْ**

فَسَكَتَتْ عَائِشَةُ، حَتَّى جَاءَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ [فَأَخْبَرَتْهُ] فَسَكَتَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، حَتَّى نَزَلَ قَوْلُهُ تَعَالَى: (21) **{الطَّلَاقُ مَرَّتَانِ فَإِمْسَاكٌ بِمَعْرُوفٍ أَوْ تَسْرِيحٌ بِإِحْسَانٍ}**، قَالَتْ عَائِشَةُ: فَاسْتَأْنَفَ[806] الطَّلَاقَ مُثَقَّلًا[807] (22) مَنْ كَانَ طَلَّقَ، وَمَنْ لَمْ يُطَلِّقْ[808]

Yaʿnī̇ “Vallāhi ben seni öyle boşamam ki ʿiddetiñ tamām benden ḳurtulup ırag̱ olasıñ (23) ve ne seni yanımda alıḳorum.” Ḳarısı didi ki: “Ol nice olur?” Kişi didi ki: “Seni boşarım, ʿiddetiñ yaḳın olunca (24) yine çevirem, bir gün durup yine boşarım, böyle böyle rāḥat virmem.” Ol ḳarı ḳalḳup Ḥażret-i ʿĀʾişeʾye (25) geldi olanca ḥāli aña añlatdı. Ḥażret-i ʿĀʾişe ṣuṣdı tā Ḥażret-i Resūl geldi, Ḥażret-i ʿĀʾişe Ḥażret-i (26) Resūlʾe ol ḥāli söyledi. Ḥażret-i Resūl ṣuṣdı tā bu āyet nāzil oldı. Ol zamān Ḥażret-i ʿĀʾişe didi ki: (27) “Ṭalāḳ ikrāh olunup itmesi aġır geldi boşayana ve boşamayana.”» Ve āyetiñ maʿnāsı ṭalāḳ-ı ricʿī ikidir, andan (28) üçünci düşdükde bir daḫı ricʿi yoḳdur tā bir ġayr ḳoca evlenüp andan boşanmayınca. Bu tefsī̇r de üç ṭalāḳ (29) ile birden boşayan ile birer birer boşayan arasını cemʿ iden yanında cāʾiz. Lākin bu ḳavl İmām Şāfiʿī̇ʾniñdir. (30) Ve baʿżılar didi ki: “Āyetiñ maʿnāsı ṭalāḳ-ı şerʿī̇ bir kerre boşayup çevirüp bir daḫı boşamayınca çevirir (31) ḳarısı ol çevirmesiyle ḳalur boşarsa birde dönmez ve eger birden üç ile boşarsa buña (32) irsāl dinür. Ve bu tefsī̇r üç ile birden boşamag̱ı ḥarāmdır diyenleriñ ḳavlidir. Ancaḳ İmām Ebū Ḥanī̇fe (33) ḳavlinde ḥarām ise daḫı “Üç ṭalāḳ ile boşayana üç ṭalāḳ düşer.” buyurdı. Ve baʿżılar (34) didi ki: “Āyetiñ delāleti ʿaded üzre bir kerre ve bir kerre daḫı oldu[r] ki kişi zevcesine rücūʿ ola ve ol (35) ʿaded ki zevcesini ayırup ırag̱ eyler aña birden emr olunmaz. Bunda maʿnāsı siziñ zevceñiz sizler boşadıḳda **[119ᵃ]** (1) dönmek içün iki kerre boşamaḳ emr olundı, bu ikiden ṣoñra boşamaḳda dönmek yoḳdur eger iderse (2) ẕimmetinden ḳurtulur.”

فَإِمْسَاكٌ بِمَعْرُوفٍ

[806] Hadis metninde “النَّاسُ” ilâvesi vardır.

[807] **مُثَقَّلًا**: مُسْتَقْبَلًا

[808] **لَمْ يُطَلِّقْ**: لَمْ يَكُنْ طَلَّقَ Tirmizî, “Talâk”, 16.

Yaʿnī̄ “Boşayup yine çevirdikde veyā ikinci boşayup çevirdiginde (3) ol ehlini maʿrūf ile ṭuta.” Luṭf ile ʿişret idüp şerʿde üzerine edāsı lāzım gelen ḥuḳūḳun (4) vire.

اَوْ تَسْرِيحٌ بِاِحْسَانٍ

Veyā boşadıḳdan ṣoñra bir daḫı aramaya, varsun ʿiddesini tamām (5) idüp ḳurtulsun ve aña bir żararı doḳanmasun. Ve ol تَسْرِيحٌ boşayınca cümle ḥuḳūḳunı edā idüp (6) ayrıldıḳda ol ḫātūnı bir töhmet ve ġayr fāsid sözler ile yād idüp ḫalḳı ḫātūndan nefret (7) itdirmesün dimekdir. **İmdi** bu ṭalāḳıñ aḥkāmlarındaki ferʿleri: **Evvelki:** Niyyetsiz ṭalāḳ düşen sözler (8) üç kelimedir: Biri ṭalāḳ biri furāḳ biri surāḥ. Bunları ḳarısına yād iderse boşamaḳ düşer. (9) Lākin Ebū Ḥanī̄fe yanında ancaḳ ṭalāḳ kelimesiyle düşer. **İkinci ferʿ:** Ḥürr kişi eger ḳarısını bir kerre ve iki kerre (10) boşasa ʿiddeti tamām olmadan ḳarısını döndürür eger ḳarınıñ rıżāsı olmazsa daḫı. Ve eger ʿiddeti (11) tamām olursa ḳarınıñ iẕniyle ve velī̄siniñ iẕniyle yeñiden nikāḥ lāzımdır, nikāḥsız ḥelāl olmaz. Ve eger nikāḥ (12) idüp gerdege girmeden boşarsa veyā ḫulʿ iderse bunlar daḫı yeñiden nikāḥ ḳıymadan ḥelāl olmaz, (13) ḳarınıñ iẕni ve velī̄siniñ iẕni lāzımdır. **Üçünci ferʿ:** Ḳul, köle ḳarısı ḫalāyıḳ olursa anı (14) ancaḳ ol iki ṭalāḳ ile mülk ider. Bunda ʿulemā iḫtilāf itdiler. Eger birisi ḥürr olursa meṣelā (15) ḥürr kişi ḫalāyıġı olan ḳarısını üç ṭalāḳa ḳadar mülk ider ve ḳul, köle ḳarısı ḥürr ise ancaḳ (16) iki ṭalāḳa ḳadar mülk [ider]. Lākin iʿtibār ṭalāḳ düşdükde ḳocanıñ ḥāline göredir. Ve bu ḳavl (17) İmām Şāfiʿī̄ ve İmām Mālik ve İmām Aḥmed bin Ḥanbel bunlarıñdır. Lākin İmām Ebī̄ Ḥanī̄fe yanında iʿtibār (18) ḳarınıñ ḥāline naẓardır; ḳul kişi ḥürr olan ḳarısını üç ṭalāḳ ile mülk ider ve ḥürr kişi ḫalāyıḳ olan (19) ḳarısını iki ṭalāḳa ḳadar mülk ider.

وَلَا يَحِلُّ لَكُمْ اَنْ تَأْخُذُوا مِمَّا اٰتَيْتُمُوهُنَّ شَيْئًا

Yaʿnī (20) “Evlendikde aña virdigiñiz nikāḥ pāresinde[n] ve ġayrıdan göñlüñüz ḫoşluġı ile virdigiñiz şeylerden (21) bir şey almañız sizlere ḥelāl degildir.” Lākin Ḥaḳḳ Teʿālā ṣoñra istiṯnā itdi:

اِلَّا اَنْ يَخَافَا اَلَّا يُقِيمَا (22) حُدُودَ اللهِ

Yaʿnī “Ḳarı ve ḳoca ikisi daḫı ḳorḳarlarsa ki Ḥaḳḳ Teʿālā’nıñ emrlerini itmege icrā idemezlerse.” (23) Bu āyetiñ inmesine bāʿiṯ Ḥabībe bint-i ʿAbdillāh bin Übeyy. Ve baʿżılar didi ki: “Ḥabībe bint-i Sehl el-Enṣārī’ye (24) indi. Anı Ṯābit bin Ḳays bin Şemmās ṭutar idi. Ve ol Ḥabībe ḳocasını sevmez idi eẕiyyetinden ve ḳocası (25) anı ġāyet sever idi. Ve aralarında çoḳ söz düşdi gelüp Ḥabībe babasına şikāyet itdi ki ‘Ḳocam beni dögüp (26) eẕiyyet ider.’ deyü. Babası aña ‘Dön ḳocañ yanına ben ḳocasından durmaz şikāyet ider ḳarıdan ikrāh iderim.’ deyince (27) dönüp ḳocasına gitdi. Birḳaç günden ṣoñra yine babasına geldi cesedinde urmadan olan eṯeri aña (28) gösterdi. Döndi babası yine ‘Ḳocañ yanına var.’ deyü emr itdi. Gördi ki babası anıñ şikāyetini diñlemez dönüp (29) Ḥażret-i Resūl ṣallallāhu ʿaleyhi ve selleme gelüp ḳocasından şikāyet eyledi ve cesedindeki urmadan eṯer yerlerin gösterdi, (30) andan didi ki: ‘Yā Resūlallāh! Ne ben ve ne ol bir yerde olmayuz.’ Ḥażret-i Resūl gönderüp Ṯābit’i çaġırdı, Ṯābit geldikde (31) aña buyurdılar ki: «مَالَكَ وَلِأَهْلِكَ» Yaʿnī «Sen ḳarıñı mülk itdiñ ise helāk itmege emr olunmadıñ.» Döndi (32) Ṯābit: "وَالَّذِي بَعَثَكَ بِالْحَقِّ، مَا فِي وَجْهِ الْأَرْضِ أَحَبَّ إِلَيَّ مِنْهَا غَيْرُك" Yaʿnī ‘Seni ḥaḳḳ peyġamber gönderen Tañrı ḥaḳḳıçün (33) yeryüzünde baña senden ġayr, andan sevgili kimesne yoḳdur.’ Ḥażret-i Resūl ḫātūna «مَا تَقُولِينَ» buyurdı. «Bunuñ (34) bu sözine ne dirsiñ.» Ḳarı ḳocasını Ḥażret-i Resūl öñünde yalan çıḳarmasını itdi. Aña ṣordıġı ḥālde (35) فَقَالَتْ: صَدَقَ يَا رَسُولَ اللهِ وَلَكِنِّي قَدْ خَشِيتُ هُوَ يُهْلِكُنِي فَأَخْرَجَنِي مِنْهُ didi ki: ‘Gerçek söyler lākin ben ḳorḫdum **[119b]** (1) beni helāke bıraġur deyü.’ Andan dönüp didi ki: مَا كُنْتُ أُحَدِّثُكَ حَدِيثًا يَنْزِلُ عَلَيْكَ خِلَافَهُ هُوَ أَكْرَمُ النَّاسِ (2) حُبًّا لِزَوْجَتِهِ وَلَكِنَّ أَبْغَضُهُ فَلاَ أَنَا وَلاَ هُوَ Yaʿnī ‘Saña bir ḫilāf söz söylesem Ḥaḳḳ Teʿālā’dan saña ṣıḥḥati üzre (3) āyet iner. Ol ḳarısını sevmede

cümle ḫalḳdan ziyādedir lākin ben anı sevmem hīç ḳabūl itmem. Kerem it, beni anı bir yerde (4) ḳoyma.’ Dönüp ḳocası Ṣābit ‘Ben aña bir bāġçe virdim emr eyle yā Resūlallāh ol bāġçeyi çevirüp virsün, (5) ben de yolunı açayım.’ didi. Ḥażret-i Resūl ḫātūna söyleyince ḳā’il olup bāġçeyi virdi. Ṣābit daḫı anı boşadı.” (6) **İmdi** Buḫārī’de İbn ʿAbbās raḍıyallāhu ʿanhümā ḥażretlerinden rivāyet: أَنَّ امْرَأَةَ ثَابِتِ بْنِ قَيْسٍ أَتَتِ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ (7) وَسَلَّمَ، فَقَالَتْ: يَا رَسُولَ، أَنَّ ثَابِت مَا أَعْتِبُ عَلَيْهِ فِي خُلُقٍ وَلاَ دِينٍ، وَلَكِنِّ[809] أَكْرَهُ الكُفْرَ فِي الْإِسْلاَمِ.[810] Yaʿnī Ṣābit (8) bin Ḳays’ıñ ḳarısı gelüp Ḥażret-i Resūl’e ḳocasından şikāyetle didi ki “Yā Resūlallāh! Ben Ṣābit’iñ ḫūyund[a] ve dīninde (9) noḳṣānlıḳ sezüp ʿitāb ve teşekkī itmem lākin İslām’da iken küfr ikrāh iderim. Zīrā ol beni sever ben anı sevmez (10) buġż iderim Ḥaḳḳ Teʿālā’nıñ emrine iṭāʿat itmedigimden küfre girerim andan beni ḳurtar.” Zīrā أَكْرَهُ الكُفْرَ فِي الْإِسْلاَمِ [Ebū] (11) ʿAbdullāh أَنَا أُبْغِضُهُ ile tefsīr itdi. Andan قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «**تُوَدِّينَ**[811] **حَدِيقَتَهُ؟**» قَالَتْ: نَعَمْ، قَالَ لَهُ (12) رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «**اقْبَلِ الْحَدِيقَةَ وَطَلِّقْهَا تَطْلِيقَةً**»[812] Yaʿni Ḥażret-i Resūl ḳarıya buyurdı ki: «Andan (13) aldıġıñ bāġçeyi aña girü vir misiñ?» Ḳarı “Belā yā Resūlallāh.” didi. Ḥażret-i Resūl dönüp Ṣābit’e buyurdı ki: «Andan (14) bāġçeyi alup ḳabūl idüp anı bir ṭalāḳ ile boşa.» Ṣābit bāġçeyi alup anı boşadı. Bu āyetiñ maʿnāsı **{إِلَّا اَنْ (15) يَخَافَا}** yaʿnī “Ancaḳ ḳoca ile ḳarı eger bilürlerse.” Bunda الْخَوْفُ bilmekdir. **{أَلَّا يُقِيمَا حُدُودَ اللهِ}** Yaʿnī (16) “Ḥaḳḳ Teʿālā’nıñ emr itdiklerin icrā idemeyeceklerin bilürler ise.” Ḳarı ḳorḫar ki ḳocasınıñ emrlerin (17) ṭutmamaḳ ile Ḥaḳḳ’a ʿāṣī olacaġın bilür ve ḳoca daḫı ḳarınıñ ḥuḳūḳlarından bir şey girü alması ile (18) emr-i Ḥaḳḳ’a ʿāṣī olacaġın bilür. Eger ḳarı ṭarafından evvel nüşūz düşerse -Ve nüşūz oldur ki emrine ʿāṣī (19) olmaḳ ve yataġa ve cimāʿa ḳā’il olmamaḳ bunlar miṣilli olur.- boşamada virdiklerin diler ve alur cā’izdir. (20) Ve baʿż ḳırā’atda **يُخَافَا** yānıñ żamm ile oḳundı. Maʿnāsı

---

809 **وَلَكِنَّ**: وَلَكِنِّي

810 Buhârî, “Talâk” 12.

811 **تُوَدِّينَ**: أَتَرُدِّينَ عَلَيْهِ

812 Buhârî, “Talâk”, 12. Ayrıca bk. İbn Mâce, “Talâk”, 22; Taberânî, *el-Muʿcemü’l-kebîr*, 11/347 (No. 11969).

yaʿnī يُعْلَمَ gelür yaʿnī “Ḳāḍı ve velīsi anlarıñ (21) ikisi ḥudūdullāh aralarında icrā itmediklerin ḳāḍı ve velīsine bildirdiler.”

فَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا يُقِيمَا (22) حُدُودَ اللهِ

Yaʿnī “Eger ḳorḫup ve ẓann iderse ikiñiz ki Ḥaḳḳ Teʿālāʾnıñ sizlere emr itdigi birbiriñize (23) iṭāʿat ve inḳıyād idüp maʿrūf ile birbiriñizle güzel dirlik ve ʿişret ve ṣoḥbet itmeñizde emr-i Ḥaḳḳ’ı (24) icrā idemeyecegizi.” Baʿżılar didi ki: “Ol ḳarıya rāciʿdir bed-ḫūyluḳ idüp ḳocasına ḥaḳāretle baḳup iḥtiḳār (25) itmesine.”

فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا فِيمَا افْتَدَتْ بِهِ

Yaʿnī “Ḳarı helākini bilüp ve maʿṣiyete düşecegini bilüp (26) nüşūz idüp ḳocasına māl virüp kendini ḳurtarmasına mālı fedā itmesinde aña günāh yoḳdur.” Ve (27) ḳocası daḫı anıñ iṭāʿatla ve rıżāsıyla virdigi mālı aña daḫı almasında bir günāh yoḳdur. Çünki mālı nā-ḥaḳḳ (28) yere telef itmek memnūʿdur andan Ḥaḳḳ Teʿālā beyān itdi ki buña giden māl telef degildir deyü. **Faṣl:** Bu āyetdeki (29) ḫulʿuñ aḥkāmını beyān ider. Bunda mes’eleler var: **Evvelki mes’ele:** ez-Zührī ve en-Neḫaʿī ve Dāvūd didiler ki: “Bu aḳçe virüp (30) boşatmaġa mübāḥ degildir ancaḳ ḫışm [u] ġażab ve ḳorḫu vaḳtindeki Ḥaḳḳ Teʿālāʾnıñ emrlerini ṭutmamaġa ḳorḫmalarıyla olur. (31) Eger onlar olmazsa bu ḫulʿ cāʾiz degildir.” Bu ḳavliñ ḥücceti āyetde Ḥaḳḳ Teʿālā açıḳ beyān itdi ki ḳoca ḳarıyı boşamasına (32) bir şey almaḳ cāʾiz degildir deyü ṣoñra istiṯnā ile getürdi ki {إِلَّا أَنْ يَخَافَا أَلَّا يُقِيمَا حُدُودَ اللهِ} deyü. Andan bu emr ile (33) ancaḳ ḫışm [u] ġażab ve ḳorḫu olunursa virilüp boşanur olmaz, bunlar fāsiddir. Ve ʿulemānıñ cumhūrı “Ġażabsız (34) ve nüşūz olmadan virmek almaḳ cāʾizdir.” didiler “Lākin mekr[ū]hdur sebebsiz vuşlatı ḳaṭʿ itmesiyle.” Andan Ṣevbān’dan (35) el-ḥadīṯ: أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «**أَيُّمَا امْرَأَةٍ سَأَلَتْ زَوْجَهَا الطَّلَاقَ مِنْ**

غَيْرِ مَا بَأْسٍ [120ª] فَحَرَامٌ عَلَيْهَا رَائِحَةُ الْجَنَّةِ»[813] Yaʿnī Şevbān didi ki: Ḥażret-i Resūl buyurdı: «Ḳanġı ḳarı ki bir żarar ve eẕiyyetsiz hemān (2) ḳocasından boşanmasın ister, cennetiñ ḳoḫusı aña ḥarāmdır.» Bunı Ebū Dāvūd ve Tirmiẕī ẕikr eyledi. Ve İbn ʿÖmer (3) raḍıyallāhu ʿanhümādan ḥadīṯ: قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «أَنَّ أَبْغَضَ[814] الْحَلَالِ إِلَى اللهِ الطَّلَاقُ»[815] Yaʿnī İbn ʿÖmer (4) didi ki: «Ḥaḳḳ ḳatında ḥelāllerden ġażablı olanı ḳarı boşamaḳ ḳadar yoḳdur.» Bunı Ebū Dāvūd ẕikr itdi. Ve cumhūruñ (5) nüşūzsuz olan ḫulʿuna delīl ḳavlühū teʿālā: {فَإِنْ طِبْنَ لَكُمْ عَنْ شَيْءٍ مِنْهُ نَفْساً فَكُلُوهُ هَنِيئاً مَرِيئاً}[816] Yaʿnī "Eger ḳarı (6) kendini boşatmaḳ içün sizlere göñül ḫoşluġı ile bir şey virir ise ol virdigi şey alup yiyiñ sizlere ṣıḥḥat (7) ü ʿāfiyet olsun." Anlara delīl budur. Ve eger kendi göñül ḫoşluġı ile mehrini geçerse bir eẕiyyet görmeden (8) hemān kendini ḳurtarmaḳ içün ki başıboş ola cāʾizdir. İstiṯnānıñ cevābı budur. **İkinci mesʾele:** (9) "Bu ḫulʿda kişi virdiginden ziyāde almaḳ cāʾizdir." Bu ḳavl ʿulemānıñ ekẕeriniñ ḳavlidir. Ve baʿżılar (10) didi ki: "Virdiginden ziyāde almaḳ cāʾiz degildir." Bu ḳavl Ḥażret-i ʿAlī kerremallāhu vecheh ḥażretleriniñdir. (11) Andan eş-Şaʿbī ve ez-Zührī ve el-Ḥasan ve ʿAṭā ve Ṭāvus bu ḳavle ẕāhib oldılar. Lākin Saʿīd ibnüʾl-Müseyyeb (12) "Belki virdiginden az almaḳ gerekdir." didi zīrā tā anıñ vuṣlatına bedel ola. Ve cumhūr ḥüccet itdiler ki çünki ḫulʿ (13) muʿāraża ile bend olur aña virilecek şeyde bir miḳdār muʿayyen olmaz. Zīrā ḳarı evlendigi vaḳtde az şeye (14) ḳāʾil olmaz çoḳ alur. İmdi ḳocası daḫı anı boşadıġı zamān iḳtiżā ider ki az şeye ḳāʾil olmaya ancaḳ (15) çoḳ alur. Zīrā ol ḳocasını begenmeyüp iḫtiḳār üzre ṭutdı. Ḳaçan ki ḳarı ḳocasına buġżı ve kerāhetini (16) iẓhār itdi diledigi ḳadar virüp kendin ḳurtarır. **Üçünci mesʾele:** Bu ḫulʿda ʿulemā iḫtilāf itdiler ki "Ol (17) fesḫ midir yoḫsa ṭalāḳ mıdır?" deyü. İmām Şāfiʿī eski kitābındaki ḳavlinde "Fesḫdir." didi. Ve ol İbn ʿAbbās (18) raḍıyallāhu ʿanhümā ve Ṭāvus ve ʿİkrime ḳavlidir.

---

[813] İbn Mâce, "Talâk", 21; Ebū Dâvûd, "Talâk", 18; Tirmizî, "Talâk", 11.

[814] أَبْغَضُ :أَنَّ أَبْغَضَ

[815] Ebū Dâvûd, "Talâk", 3; İbn Mâce, "Talâk", 1.

[816] Nâkıs iktibas. "Kadınlara mehirlerini (bir görev olarak) gönül hoşluğuyla verin. **Eğer kendi istekleriyle o mehrin bir kısmını size bağışlarlarsa, onu da afiyetle yiyin.**", en-Nisâ 4/4.

Ve İmām Aḥmed ve İsḥāḳ ve Ebū Ṣevr ol ḳavli didiler. Ve yine İmām (19) Şāfiʿī yeñi kitābında "Ol ṭalāḳdır." didi. Ve meşhūr [u] ẓāhir olan ḳavl budur. Ve bu Ḥażret-i ʿOṣmān ve Ḥażret-i ʿAlī (20) ve İbn Mesʿūd raḍıyallāhu ʿanhüm ve eş-Şaʿbī ve el-Ḥasan ve en-Neḫaʿī ve ʿAṭā ve İbnü'l-Müseyyeb ve Mücāhid ve Mekḥūl (21) ve ez-Zührī bunlarıñ ḳavlidir. Ve İmām Ebū Ḥanīfe ve İmām Mālik ve Süfyān eṣ-Ṣevrī daḫı bu ḳavli didiler. İmdi (22) eski ḳavl ile fesḫdir diyenler[iñ] ḥücceti Ḥaḳḳ Teʿālā ṭalāḳı iki kerre ẕikr itdi ṣoñra ḫulʿ ẕikr itdi ṣoñr[a] üçünci (23) ṭalāḳı ẕikr itdi ki [817]{فَإِنْ طَلَّقَهَا فَلَا تَحِلُّ لَهُ مِنْ بَعْدُ حَتَّى تَنْكِحَ زَوْجاً غَيْرَهُ} deyü "Eger ḫulʿ ṭalāḳ olsa (24) varır ṭalāḳ dört olurdı." didiler. Ve yeñi kitābdaki ṭalāḳdır diyenler[iñ] ḥücceti eger ḫulʿ fesḫ olsa idi nice ẕikr olunan (25) mehriñ üzerine ziyāde virmek iḳtiżā ider idi, varır beyʿdeki iḳāle gibi olur idi. Ve eger ḫulʿ fesḫ olsa ḳaçan (26) ḫulʿ itdikde bir şey yād itmez idi, hemān mehrde ḳarı aldıġını virmek vācib olur idi el-iḳālede (27) alacaġı şeyiñ bahāsını çevirmek gibi. Eger alacaġı şeyiñ bahāsını kesmez ise bundan ḫulʿ fesḫ olmadıġı (28) iṣbāt oldı. Ve ḳaçan bu minvāl üzre ḫulʿ baṭṭāl olduḳda ṭalāḳ olduġı iṣbāt oldı. Ol üçünci (29) ṭalāḳdır. Ol ḳavlühū teʿālā: **{اَوْ تَسْرِيحٌ بِإِحْسَانٍ}** İmdi bu ḫilāfıñ fā'idesi oldur ki eger ḫulʿ ṭalāḳ olsa (30) varır ṭalāḳıñ ṣayısı eksik olur eger evlenür ise varur ḳocasından iki ṭalāḳ ile [ayrı] olmuş olur ve eger (31) fesḫ olur ise andan üç ṭalāḳ ile ayrılup ḳurtulmuş olur.

تِلْكَ حُدُودُ اللهِ

Yaʿnī "Bu ẕikr olunan (32) ṭalāḳıñ ricʿat ü ḫulʿ u ġayr aḥkāmları anlar Ḥaḳḳ Teʿālā'nıñ emrleri ve nehyleridir."

فَلَا تَعْتَدُوهَا وَمَنْ يَتَعَدَّ (33) حُدُودَ اللهِ

[817] Nâkıs iktibas. "**Eğer erkek karısını (üçüncü defa) boşarsa, kadın, onun dışında bir başka kocayla nikâhlanmadıkça ona helâl olmaz.** (Bu koca da) onu boşadığı takdirde, onlar (kadın ile ilk kocası) Allah'ın koyduğu ölçüleri gözetebileceklerine inanıyorlarsa tekrar birbirlerine dönüp evlenmelerinde bir günah yoktur. İşte bunlar Allah'ın, anlayan bir toplum için açıkladığı ölçüleridir.", el-Bakara 2/230.

Anları ṣaḳınup geçüp terk itmeyiñ. Her kim Ḥaḳḳ Teʿālāʾnıñ emr u nehy itdigin geçüp terk iderse.

فَأُولَٰئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ (34)

Anlar ḳamu ẓālimlerdir zīrā Ḥaḳḳʾıñ emr [u] nehy itdigin terk i[t]meleriyle nefslerine ẓulm itdiler.

Bakara 230

فَإِنْ (35) طَلَّقَهَا فَلَا تَحِلُّ لَهُ مِنْ بَعْدُ

Eger üçünci ṭalāḳı boşarsa andan ṣoñra aña bir daḫı ol ḳarıyı çevirmek ḥelāl olmaz.

حَتَّىٰ تَنْكِحَ زَوْجًا غَيْرَهُ (1) [120b]

Tā bir ġayr ḳocayı evlenüp anıñla cimāʿ itmeyince eski boşayan ḳocasına ḥelāl olmaz. (2) Nikāḥ cimāʿ itmege gelür hem nikāḥ ḳıymaġa gelür. Bunda murād cimāʿdır. Bu āyet Temīme nām ḳarıya indi. Baʿżılar (3) didi ki: "ʿĀʾişe bint-i ʿAbdirraḥmān bin ʿAtīk el-Ḳuraẓī nām ḳarıya indi. Ol ʿamcası oġlı Rifāʿa ibn Vehb (4) ibn ʿAtīk nām kişiniñ ḳarısı idi üç ṭalāḳla boşadı." Andan Buḫārī ile Müslimʾde Ḥażret-i ʿĀʾişe raḍıyallāhu (5) ʿanhādan rivāyet:

قَالَتْ: جَاءَتِ امْرَأَةُ رِفَاعَةَ القُرَظِيِّ إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، [فَقَالَتْ:] اِنِّي كُنْتُ تَحْتَ[818] رِفَاعَةَ، (6) فَطَلَّقَنِي، فَبَتَّ[819] طَلاَقِي، فَتَزَوَّجْتُ بَعْدَهُ عَبْدَ الرَّحْمٰنِ بْنَ الزَّبِيرِيِّ[820] -zānıñ feṯḥ, yānıñ kesr-i teşdīdiyle- وَإِنَّا مَعَهُ[821] (7) مِثْلُ هُدْبَةِ

[818] عِنْدَ :**تَحْتَ**

[819] Bu kelime Buhârîʾde "فَأَبَتَّ" olarak geçmektedir.

[820] الزَّبِيرِ :**الزَّبِيرِيِّ**

[821] إِنَّمَا مَعَهُ :**وَإِنَّا مَعَهُ**

التَّوْبِ، فَتَبَسَّمَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ[822]، وَقَالَ: «**أَتُرِيدِينَ أَنْ تَرْجِعِي الرِّفَاعَةَ[823]؟ [لاَ،] حَتَّى يَذُوقَ عُسَيْلَتَكِ (8) وَتَذُوقِينَ عُسَيْلَتَهُ[824]**»

Yaʿnī Ḥażret-i ʿĀʾişe didi ki: Rifāʿa nāmıñ ḳarısı Ḥażret-i Resūl'e geldi (9) didi ki "Yā Resūlallāh! Ben Rifāʿa'nıñ altında idim ve beni boşadı lākin üç ṭalāḳ ile boşayup aramı kesdi. (10) Andan ṣoñra ʿAbdurraḥmān bin ez-Zebīrī [ile] evlendim lākin ol benim yanımda beziñ ṣaçağı gibi yaʿnī ẕekeri gevşekdir." deyince (11) Ḥażret-i Resūl tebessüm itdi, andan aña buyurdılar ki: «Diler misiñ yine eski ḳocaña dönesin ol seniñ (12) balcaġzıñı ṭata sen de anıñ balcaġzını ṭatasın.» Bunuñ aṣlı ʿasel idi yaʿnī bal[ı] taṣġīr idüp (13) ʿuseyl buyurdı [ʿaynıñ] żamm sīniñ feṭḥ-i meddiyle yaʿnī balcıḳ. Ve murād-ı şerīfleri nuṭfedir ve balı teʾnīṯ ile buyurdılar zīrā (14) ʿArab müʾenneṯ iderler. Ve baʿżılar didi ki: Söz müʾenneṯe olmaġla teʾnīṯ ile buyurdı عُسَيْلَةٌ deyü. Andan ol (15) ḫātūn çıḳup gitdi. Rivāyet olunur ki bir zamān eglendi andan dönüp Ḥażret-i Resūl ṣallallāhu ʿaleyhi (16) ve selleme geldi, didi ki: اِنَّ زَوْجِي قَدْ مَسَّنِي Yaʿnī "Ḳocam ʿAbdurraḥmān benimle cimāʿ itdi imdi boşanup eski (17) ḳocama varayım." Aña Ḥażret-i Resūl ṣallallāhu ʿaleyhi ve sellem «**كَذَبْتِ بِقَوْلِكِ الْأَوَّلِ فَلَنْ أُصَدِّقَكِ فِي الْآخِرِ**» buyurdı, (18) yaʿnī «Evvelki sözüñde baña yalan itdiñ ve ṣoñraki söziñe bir daḫı inanmam.» deyince çıḳup gitdi. Andan (19) ol ḳadar eglendi ki tā Ḥażret-i Resūl āḫirete intiḳal itdiler. Andan dönüp Ḥażret-i Ebū Bekr raḍıyallāhu ʿanh ḥażretine (20) gelüp "يَا خَلِيفَةَ رَسُولِ اللهِ ارْجِعْ إِلَى زَوْجِي الْأَوَّلِ فَإِنَّ زَوْجِي الْآخِرَ قَدْ مَسَّنِي وَطَلَّقَنِي" didi. Yaʿnī "Ey ḫalīfe-i (21) Resūlullāh! Eski ḳocama döneyim zīrā bu yeñi evlendigim ḳocam benim ile cimāʿ idüp beni boşadı." Ḥażret-i Ebū Bekr (22) aña "قَدْ شَهِدْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حِينَ أَتَيْتُهُ وَقَالَ لَكِ مَا قَالَ فَلاَ تَرْجِعِي إِلَيْهِ" didi, yaʿnī "Sen[iñ] (23) gelüp Ḥażret-i Resūl'e söyledügüñi ben gördüm ve saña ne söylediğini

822 Buhârî'de "فَتَبَسَّمَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ" ifâdesi bulunmamaktadır.

823 **الرِّفَاعَةَ**: إِلَى رِفَاعَةَ

824 **حَتَّى يَذُوقَ عُسَيْلَتَكِ وَتَذُوقِينَ عُسَيْلَتَهُ**: حَتَّى تَذُوقِي عُسَيْلَتَهُ وَيَذُوقَ عُسَيْلَتَكِ Buhârî, "Şehâdât", 3; Müslim, "Nikâh", 111; Tirmizî, "Nikâh", 27.

işitdim. İmdi var eski ḳocaña dönme (24) yoḫsa sen bilürsin.” Andan gidüp eglendi tā Ḥażret-i Ebū Bekr vefāt idince. Andan Ḥażret-i ʿÖmer radıyallāhu ʿanh (25) ḥażretine geldi, aña daḫı Ḥażret-i Ebū Bekr’e söyledigi gibi söyledi. Ḥażret-i ʿÖmer aña "لَئِنْ رَجَعْتِ إِلَيْهِ لَأَرْجُمَنَّكِ" (26) buyurdı, yaʿnī “Eski ḳocaña döndüñ ise seni recm eylerim.” dimek.

فَاِنْ طَلَّقَهَا فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا

(27) Cimāʿ itdikden ṣoñra ikinci evlendigi ḳocası anı boşar ise ne evlenen ḳarıya bir günāh var ve ne evvelki ḳocasına (28) bir günāh var.

اَنْ يَتَرَاجَعَا اِنْ ظَنَّا اَنْ يُقِيمَا حُدُودَ اللهِ

Yaʿnī “Eski ḳocasıyla ḳarı yeñiden (29) nikāḥ ile birbirlerine dönseler. Lākin eger taḥḳīḳ bilürler ise ki Ḥaḳḳ Teʿālā’nıñ kendilerine emr itdigi (30) ıṣlāḥlıḳ ile birbirlerine ʿişretde ve dirlikde ḥaḳḳların edā idüp güzel dirlik ile ʿişretler ideceklerin andan (31) çevirsünler.” Ve baʿżılar didi ki: “Eger bilürlerse ki nikāḥları ketm ile derūndan ḥīle degil ise cāʾizdir.” Yaʿnī (32) muḥallel itdikleri gizli ḥīle degil ise. İmdi bu muḥallelde iki ferʿ var. Cumhūr-ı ʿulemānıñ meẕhebi üzre üç ṭalāḳ (33) ile boşanan ḳarı boşayan ḳocasına dönmege şarṭlar vardır: Ol ḳarı üç ṭalāḳ ile boşandıḳda (34) andan ʿiddesini tamām ider dönüp bir kişiyi evlenür ḳoca anıñla cimāʿ ider andan anı boşar, döner ḳarı (35) ʿiddesini yine tekmīl ider. Eger bu şarṭlar edā olursa eski ḳocasına dönmesi ḥelāl olur. Eger olmazsa **[121ᵃ]** (1) dönmesi ḥelāl olmaz. وَقَالَ سَعِيدُ بْنُ الْمُسَيَّبِ: تَحِلُّ بِمُجَرَّدِ الْعَقْدِ[825] Yaʿnī “Saʿīd ibnü’l-Müseyyeb didi ki: Hemān bir (2) ġayrıya nikāḥ ḳıymaḳ ile boşadup eski ḳocasına nikāḥ itmesi ḥelāldir.” Lākin evvelki ẕikr olunan meẕheb ol (3) ṣaḥīḥdir. İmdi ʿulemā iḫtilāf itdiler ki “Muḥallel itmede cimāʿ olunması kitāb ve sünnet ile iṯbāt olunmadı mı?” deyü. Bunuñ (4) üzerine üç ḳavl var. Üçüncisi ṣaḥīḥdir ki kitāb ve sünnet ile iṯbāt olundı. İkinci

[825] Benzer lafız için bk. Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî eş-Şevkânî, *Neylü’l-evtâr*, thk. İsâmüddîn es-Sabâbetî (Mısır: Dârü’l-Hadîs, 1413/1993), 6/331 (No. 2921).

“Üç ṭalāḳ ile boşanan (5) ḳarı birini evlendikde evvelki ḳocası yemīn ider ki bu nikāḥ bāṭıl ve ʿaḳd fāsiddir.” Ve bu ḳavle İmām Mālik ve İmām (6) Aḥmed ẕāhib oldılar ki: لِمَا رَوَى عَنِ ابْنِ مَسْعُودٍ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «**لَعَنَ اللهُ الْمُحَلِّلَ وَالْمُحَلَّلَ لَهُ**»[826] (7) Yaʿnī «Ḥaḳḳ Teʿālā muḥallel olunan kişiye ve anıñ içün muḥallel olunana laʿnet itdi. Yaʿnī eski ḳocasına ve yeñi muḥallel itdigi (8) ḳocasına.» Bunı Tirmiẕī ẕikr idüp “Ḥadīṯ ḥasen ve ṣaḥīḥ.” didi. Ve bir rivāyetde «**أَنَّهُ التَّيْسُ الْمُسْتَعَارُ**»[827] geldi. Yaʿnī (9) «Ḳocası anı evlenür ise istiʿāre ile boynuzlı pezevenk oldı.» Bunı tekeye istiʿāre ile. Ve bir ḳavlde: “Ḳarıya (10) ḳavuşması şarṭ degildir nikāḥ ṣaḥīḥdir. Eger yalñız nikāḥ idüp boşarsa muḥallel olur hemān ʿiddetini tekmīl ider. (11) Lākin mekrūhdur eger ḳarı buña ʿazīmet iderse.” Ve bunı İmām Şāfiʿī ve İmām Ebū Ḥanīfe daḫı didiler. Ve bu ḳavle (12) delīl āyetde ḥarāmlıġı cimāʿ-ı mesbūḳ ve ʿaḳd-i nikāḥa intihā itdi ki lafẓ-ı müşterekdir. Bunda ḳavl ḥarāmlıḳ (13) iṯbāt itdi. Andan Ḥażret-i Nāfiʿ buyurdı ki: Bir kişi gelüp Ḥażret-i ʿÖmer raḍıyallāhu ʿanh ḥażretine didi ki: أَنَّ رَجُلاً (14) طَلَّقَ امْرَأَتَهُ ثَلَاثًا فَانْطَلَقَ أَخٌ لَهُ مِنْ غَيْرِ مُؤَامَرَةٍ فَتَزَوَّجَهَا لِيُحِلَّهَا لِلْأَوَّلِ، فَقَالَ: «**لَا [إِلَّا] نِكَاحَ رَغْبَةٍ، كُنَّا (15) نَعُدُّ هَذَا سِفَاحًا عَلَى عَهْدِ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ**»[828] Yaʿnī “Bir kişi ḳarısını üç ṭalāḳ ile boşadı (16) ol kişiniñ ḳardaşı varup danışmadan ol ḳarınıñ nikāḥını ḳıydı ki ḳardaşına muḥallel eyleye Ḥażret-i ʿÖmer didi ki: (17) Raġbet ile nikāḥ olmaz, böyle nikāḥı bizler Ḥażret-i Resūl zamān-ı saʿādetlerinde zinādan ṣayar idik, nikāḥ (18) degildir.”

وَتِلْكَ حُدُودُ اللهِ يُبَيِّنُهَا لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ

Yaʿnī “Bunlar Ḥaḳḳ Teʿlā’nıñ ḳamu emr itdiklerin (19) bilüp ṭutanlar içün beyān itdi ve nehy itdiklerinden terk idüp ıraġ olmaların beyān itdi.” Lākin

[826] Benzer lafız için bk. Tirmizî, “Nikâh”, 28; Dârimî, “Nikâh”, 53; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 7/334 (No. 4308).
[827] Benzer lafız için bk. İbn Mâce, “Nikâh”, 33; Rûyânî, *el-Müsned*, 1/175 (No. 226); Hâkim en-Nîsâbûrî, *el-Müstedrek*, 2/217 (No. 2804, 2805).
[828] Benzer lafız için bk. Beyhakî, *es-Sünenü’s-sagîr*, 3/60 (No. 2496); Hâkim en-Nîsâbûrî, *el-Müstedrek*, 2/217 (No. 2806).

(20) bunda ʿulemāyı maḫṣūṣ itdigine bāʿiṯ zīrā anlardır bu beyāñ ile intifāʿ görenler.

Bakara 231

وَاِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ (21) فَبَلَغْنَ اَجَلَهُنَّ

Yaʿnī "Eger ḳarıları boşarsañız ḳaçan ki anlarıñ ʿiddeleri tamām olmaġa yaḳlaşdıḳda." Bunda (22) بُلُوغٌ yaḳlaşmaḳdır zīrā بَلَغَ فُلَانٌ البَلَدَ dirler, yaʿnī "Fülān vilāyete girmege yaḳlaşdı." Bunda daḫı eger ʿiddesi tekmīl (23) olsa ḳocasınıñ anda redd itmege istiḥḳāḳı ḳalmaz ve bu bulūġ mecāzendir. Ve الْأَجَلُ zamāna ismdir, ol redd (24) itmek zamānıdır ki ʿiddesi tekmīl olmadan eger ol redd itmek zamānı geçüp ʿidde tekmīl olursa rücūʿ olmaz. (25) Bu teʾvīl üzre mecāzen degil ʿayn[en] redd itmek zamānın beyān itdi. Bu āyetiñ inmesine bāʿiṯ enṣārdan Ṣābit (26) bin Yesār nām kişiye indi zīrā ḳarısını boşadı ḳaçan ki ʿiddesi tamām olmaġa yaḳlaşdı dönüp yine çevirdi (27) girüp birḳaç gün durup yine boşadı. Bundan murādı ḳarıya eẕiyyet ve żarar itmek idi. Bu āyet aña indi, (28) andan nehy itmege.

فَاَمْسِكُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ

Yaʿnī "Ḳaçan ki zevceñizi çevirirseñiz anı maʿrūf ile ṭutmaġa (29) niyyet idüp luṭf ile ʿişret ve ṣoḥbet idiñiz, eẕiyyet itmeyiñ."

اَوْ سَرِّحُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ

Yoḳ eger ḥüsn-i (30) ʿişret itmeñiz yoġısa nizāʿ itmeyüp alıḳoyuñ varsun ʿiddelerini tekmīl idüp sizlerden ḳurtulsunlar (31) kendi nefslerini mülk itsünler.

وَلَا تُمْسِكُوهُنَّ ضِرَارًا لِتَعْتَدُوا

Anları çevirmeñizde kendilerine (32) eẕiyyet itmek ḳaṣd itmeyiñ. Her şeylerin eksik itmekle, bed-dirlik itmekle ve yine boşayup anları ḥabs (33) itmek niyyeti ile çevirmeyiñ. Zīrā bunları iderlerdi ki ḳarı mālını fedā idüp kendilerin anlardan (34) ḳurtara. Eger böyle iderseñiz ẓālim olursuñuz Ḥaḳḳ Teʿālāʾnıñ beyān itdigi evāmirler[i] terk itmeñiz ile. (35) Baʿżılar didi ki: "Anlara eẕiyyet ve żarar itmegiz anlara ẓulm itmeñiz ḳaṣdıyla."

وَمَنْ يَفْعَلْ ذٰلِكَ فَقَدْ ظَلَمَ نَفْسَهُ

[121ᵇ] (1) Yaʿnī "Her kim bu ẕikr olunanları iderse ol kendi nefsine ẓulm itdi Ḥaḳḳ Teʿālāʾnıñ emrine muḫālefet itmekle kendini (2) ʿaẕābullāha müstaḥaḳḳ itdigi içün."

وَلَا تَتَّخِذُوا اٰيَاتِ اللّٰهِ هُزُوًا

Yaʿnī "Ḥaḳḳ Teʿālāʾnıñ ḥelālde ve ḥarāmda (3) ve emrde ve nehyd[e] ve vaḥy ü tenzīlde indirdigi āyetlerini istihzāya ve oyuna almayıñ." Her kimiñ üzerine (4) Ḥaḳḳ Teʿālāʾya iṭāʿati ve Resūlʾüne iṭāʿati vācib oldı ise bu ẕikr olunan ʿiddet ü er-ricʿat ü ḫulʿ u (5) eẕiyyet i[t]mekdeki emrleri ṭuta ve nehy itdiginden ırag̱ ola, Ḥaḳḳ Teʿālāʾnıñ aḥkāmları āyetlerin istihzāya almaya. (6) Bunda ulu tenbīh ve ʿaẕāba vaʿ[ī]d vardır. Baʿżılar didi ki: "Bu [829]{فَاِمْسَاكٌ بِمَعْرُوفٍ اَوْ تَسْرِيحٌ بِاِحْسَانٍ} āyetine rāciʿdir. (7) Her kim umūr-ı şerʿden bir emre muḫālefet iderse ol Ḥaḳḳ Teʿālāʾnıñ āyetlerini istihzāya almış olur." Ve baʿżılar (8) didi ki: "Ezel birisi evlenüp döner boşar ve fısḳ ider ve anı evlenür. 'Niçün itdiñ?' diseler 'Ben oynayordum.' (9) dir idi. Andan Ḥaḳḳ Teʿālā nehy eyledi." Andan: عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «**ثَلَاثٌ (10) جَدُّهُنَّ جَدٌّ، وَهَزْلُهُنَّ جَدٌّ: النِّكَاحُ، وَالطَّلَاقُ، وَالرَّجْعَةُ**»[830] Yaʿnī Ebī

[829] Nâkıs iktibas. "(Dönüş yapılabilecek) boşama iki defadır. **Sonrası, ya iyilikle geçinmek, ya da güzellikle bırakmaktır.** (Evlilikte) tarafların Allah'ın belirlediği ölçüleri koruyamama endişeleri dışında kadınlara verdiklerinizden (boşanma esnasında) bir şeyi geri almanız, sizin için helâl olmaz. Eğer onlar Allah'ın belirlediği ölçüleri gözetmeyecekler diye endişe ederseniz, o zaman kadının (boşanmak için) bedel vermesinde ikisine de günah yoktur. Bunlar Allah'ın koyduğu sınırlardır. Sakın bunları aşmayın. Allah'ın koyduğu sınırları kim aşarsa, onlar zalimlerin ta kendileridir.", el-Bakara 2/229.

[830] Ebû Dâvûd, "Talâk", 9; İbn Mâce, "Talâk", 13; Tirmizî, "Talâk", 9.

Hüreyre rivāyet itdi ki: Ḥażret-i (11) Resūl ṣallallāhu ʿaleyhi ve sellem buyurdı: «Üç şeyiñ ṭoġrısı yine ṭoġrıdır ve masḫaralıġı yine ṭoġrıdır: Birisi (12) nikāḥ ḳıymaḳ ve birisi boşamaḳ ve birisi çevirüp almaḳdır.” Bunı Ebū Dāvūd ve et-Tirmiẕī ẕikr eyledi “ṣaḥīḥ” [deyü].

(**13**) وَاذْكُرُوا نِعْمَتَ اللهِ عَلَيْكُمْ

Yaʿnī “Ḥaḳḳ Teʿālā’nıñ sizlere iḥsān eyledigi īmān ile hidāyeti (14) ve sā’ir virdigi niʿmetlerini yād idüp aña ḥamd [ü] ṣenā ve şükr idiñ.”

وَمَا اَنْزَلَ عَلَيْكُمْ مِنَ الْكِتَابِ (**15**) وَالْحِكْمَةِ يَعِظُكُمْ بِهِ

Yaʿnī “Sizlere indirdigi Ḳurʾān-ı ʿAẓīmü’ş-şān’ı ve Ḥażret-i Resūl’üñ sünneti (16) aña Ḥaḳḳ Teʿālā bildirdi, ol daḫı sizlere sünnet eyledi anlardan vaʿẓ [u] naṣīḥat alasıñız deyü.” Bu (17) niʿmetlerini daḫı yād eyleyüp ḥamd [ü] ṣenā ve şükr idiñiz ki anları Ḥażret-i Resūl’e indirüp ol da sizlere (18) teblīġ ile beyān eyledi.

وَاتَّقُوا اللهَ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ

Yaʿnī “Ḥaḳḳ Teʿālā (19) sizlere emr itdigini terk itmeden ve nehy itdügüni düşü[nü]p itmeden Ḥaḳḳ Teʿālā’nıñ ʿiḳābından (20) ḳorḫup ḥaẕer idiñ. Biliñiz ki Ḥaḳḳ Teʿālā siziñ iṭāʿatdan ve maʿṣiyetden gizledigizi (21) ẓāhirde ve bāṭında bütün bilicidir.” Ḳendiden gerek ḫayr ve gerek şerr ẕerre ḳadar şey gizli (22) degildir.

Bakara 232

وَاِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ فَبَلَغْنَ اَجَلَهُنَّ

Yaʿnī “Eger ki ḳarıları boşarsañız anlar daḫı ʿiddeleri (23) tamām olacaḳ vaḳtleri girüp tamām olsa.” Bu āyet Maʿḳıl bin Yesār el-Müzenī nām ṣaḥābeye indi, ḳız ḳarındaşı (24) Cemīle nām ḫātūn içün Daḥdāḥ bin ʿĀṣım bin ʿAdī nāmıñ nikāḥı altında idi anı boşadı Maʿḳıl diledi ki (25) bir daḫı çevirmeye,

andan indi. Bir rivāyetde Ḥażret-i Maʿḳıl bin Yesār raḍıyallāhu ʿanh didi ki: “Bir ḳız ḳarındaşım (26) var idi. Gelüp ḫalḳ benden isterlerdi, menʿ iderdim. Ṣoñra bir ʿamcam oġlı var idi gelüp benden istedi. (27) Ben de taḳṣīrāt itmeyüp anı aña evlendirdim. Bir zamān anıñla geçindi ṣoñra dönüp boşadı bir ṭalāḳ ile. (28) Dönüp bıraḳdı tā ʿiddesini terk idince ḳadar. Ḳaçan ki baña anı isteyenler geldi ol da anlarla berāber geldi istemege (29) dönüp benden diledikde aña didim ki ‘Benden anı evvel çoḳ kimseler istedi virmedim. Sen geldiñ istediñ taḳṣīrāt (30) itmeyüp saña evlendirdim bir müddet geçindiñ dönüp boşadıñ tā ʿiddesi tamām olunca ḳadar arayup ṣormadıñ. Şimdi (31) ḫalḳ geldi anı istemege seniñ anlarla gelüp istemekde murādıñ nedir? Bundan ṣoñra vallāhi anı bir kimseye ebeden evlendirmem.’ deyince (32) bu āyet baña indi ki **{وَاِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ فَبَلَغْنَ اَجَلَهُنَّ فَلَا تَعْضُلُوهُنَّ اَنْ يَنْكِحْنَ اَزْوَاجَهُنَّ}** āyeti indikde (33) yemīnimden dönüp anı aña evlendirdim.”[831] Bunı Buḫārī ẕikr eyledi. Ve baʿżılar didi ki: “Cābir bin ʿAbdillāh ḥażretleriniñ (34) bir ʿamcası ḳızı var idi ḳocası anı bir ṭalāḳ ile boşadı ḳaçan ki ʿiddesi tamām oldı dönüp ḳocası (35) diledi ki anı çevire, Cābir ḳā’il olmadı aña didi ki: ‘Benim ʿamcam ḳızını boşadıñ dönüp yine istersiñ lākin ḳarı **[122ᵃ]** (1) kendi ḳocasını isteyor idi.’ Bu āyet anda indi.” İmdi bunda bulūġu’l-ecelden murād ʿidde tamām olmaḳdır, (2) evvelki āyet gibi yaḳlaşmaḳ degildir. Andan İmām Şāfiʿī "دَلَّ اخْتِلَافُ الْكَلَامَيْنِ عَلَى افْتِرَاقِ الْبُلُوغَيْنِ" didi, (3) yaʿnī “İki kelimeniñ iḫtilāflıġı iki bulūġuñ iftirāḳlıġına delālet itdi.”

فَلَا تَعْضُلُوهُنَّ اَنْ يَنْكِحْنَ اَزْوَاجَهُنَّ

(4) Bu ḫiṭāb ḳarılarıñ evliyālarınadır yaʿnī baba, ʿamca, ʿamca oġlı, ḳardaş gibi yaḳınlarına. Yaʿnī “Ey velīler! Ḳarıları (5) ḳocalarına dönmeden alıḳoyup ḫāllerini darlıḳ virmeyiñ. Hemān yeñiden nikāḥ ile evlendirüp anlarıñ (6) göñüllerin ḫoş eyleyiñ, menʿ itmeyiñ.” Bu ḫiṭāb ʿumūmendir ḳamu velīlere. Ve

831 Buhârî, “Talâk”, 43; Ebû Dâvûd, “Nikâh”, 21.

eger sebebi maḫṣūṣ ise daḫı (7) āyet ʿumūma geldi. Ve عَضْل kelimesiniñ aṣlı menʿ itmekdir ve darlıḳ virmekdir. Andan Evs bin Ḥacer[832] şāʿir ḳavli:

(**8**) **رُبَاعِي**[833]: وَلَيْسَ أَخُوكَ الدَائِمُ الْعَهْدِ بِالَّذِي / يَذُمُّكَ إِنْ وَلَّى [وَ]يُرْضِيكَ مُقْبِلاَ

وَلَكِنَّهُ النَّائِي إِذَا كُنْتُ (9) آمِناً / وَصَاحِبُكَ[834] الْأَدْنَى إِذَا الْأَمْرُ أَعْضَلاَ

Rubāʿī: Saña ḳardaş degildir hīç seniñle olsa da her bār[835]

(10) Düşüp ẕemm ide ardıñdan yüze geldikde olur yār
Ḳarındaş ol ki ger senden ırag̱ ise yine emīn

(11) Bir ednā darlıġa düşseñ saña muʿīn olur hem-vār

Neṣr: Bunda İmām Şāfiʿī'niñ ve anıñ ḳavline (12) muvāfıḳ olanlara delālet var ki: "Ḳarı kendi başına buyruḳ degil ki kendi nikāḥına iẕin vire, başı yaḳın (13) aḳrabāsına bag̱ludur. Eger kendine ḥükm ide idi aż̧l [ü] menʿ olunmaz idi ve ne aḳrabāsı menʿ itmeden nehy (14) olunur idi." Andan Şāfiʿī'de nikāḥı vaḳtinde elbetde aḳrabāsı olup nikāḥın ḳıymaḳ gerek.

اِذَا تَرَاضَوْا (15) بَيْنَهُمْ بِالْمَعْرُوفِ

Eger gelüp isteyen erkekler ve ḳārılar mā-beynlerinde aḳrabālarıyla bir ḥāle rāżı (16) olduḳlarında nikāḥ pāresinden ve g̱ayr lāzım olacaḳ şeyleri aralarında kesüp beyān itmek ile. Ve baʿżılar (17) didi ki: "Gelini dileyen ile aḳrabāsı herkes üzerine lāzım gelene ilzām olmaḳ ile tā varup aralarında (18) dirlik ve ʿişret güzel ola."

ذٰلِكَ يُوعَظُ بِهِ مَنْ كَانَ مِنْكُمْ يُؤْمِنُ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ

---

[832] Câhiliye devri şâirlerinden biridir. Şâirin tam adı Ebû Şüreyh Evs b. Hacer b. Attâb et-Temîmî (ö. 620)'dir. Çokça seyahat etmesi nedeniyle gezici şâir (şâir cevvâl) diye şöhret bulmuştur. Detaylı bilgi için bk. Hüseyin Varol, "Evs b. Hacer", *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/542.

[833] Taberî, *Câmiʿu'l-beyân*, 4/194; Hâzin el-Bağdâdî, *Lübâbü't-teʾvîl*, 1/165. Ayrıca bk. Aldiwan, (Erişim 18 Ekim 2022).

[834] Metnin aslında bu kelime sehven "وَصاحِبُهُ" olarak yazılmıştır.

[835] Bu şiirin vezni şudur: Mefâʿîlün mefâʿîlün mefâʿîlün mefâʿîlün

(19) Yaʿnī̄ “Sizlerden her kim Ḥaḳḳ Teʿālā’nıñ vaḥdāniyyetine ve ḳıyāmet gününe inanup īmān getürür ise (20) Ḥaḳḳ Teʿālā’nıñ bu nehy itdiklerinden vaʿẕ [u] naṣī̄ḥat alup anları itmeden ıraġ olur.” Zī̄rā ol (21) naṣī̄ḥatden menfaʿat görür ġayrısından görmez.

ذٰلِكُمْ اَزْكٰى لَكُمْ وَاَطْهَرُ

Ol ẕikr olunan sizlere (22) ḫayrlu ve ḳalbleriñizi pāk itmege aʿlā ve anı itmeñiz Ḥaḳḳ ḳatında maḳbūl, güzel, ulu.

وَاللّٰهُ يَعْلَمُ وَاَنْتُمْ (23) لَا تَعْلَمُونَ

Yaʿnī̄ “Bu naṣī̄ḥati ṭutup itmeñiz ile ḳalbleriñizi pāklamañız sizlere ne ḫayrlar olacaġını Ḥaḳḳ (24) Teʿālā bilür sizleriñ bilüp ḫaberiñiz yoḳdur anlardan.”

Bakara 233

وَالْوَالِدَاتُ

Yaʿnī̄ “Ḳocasından boşanan (25) ḳarılar eger ḳocalarından evlādları var ise.” Ve baʿżılar didi ki: “Murād cümle analardır ister ḳocalarından (26) boşanmışlar ister ḳocaları altında olsunlar. Zī̄rā lafẓ ʿumūmen olmasına delālet ider. Eger maḫṣūṣ (27) üzre delāleti var ise daḫı terk vācibdir zī̄rā lafẓıñ ẓāhiri ʿumūmadır.”

يُرْضِعْنَ اَوْلَادَهُنَّ

(28) Yaʿnī̄ “Analar evlādlarını kendileri emzirir.” Bu lafẓ ḫaberdir lākin emrdir taḳdī̄ri. Analar evlādlarını Ḥaḳḳ (29) Teʿālā’nıñ vācib itdigi ḥükm üzre emzirirler. Ger bu emr vācib degil hemān mendūb ve müsteḥabbdır. Zī̄rā (30) uşaġı anası südüyle beslemek ġayrınıñ südüyle beslemeden menfaʿatli ve uşaġa ṣalāḥiyyetdir. Anasınıñ (31) aña şefḳati kemāl mertebe ġayrıdan ziyādedir. Ve analara evlādlarını emzirmek vācib olmaduġuna delī̄l (32)

ḳavlühū teʿālā: [836]{فَإِنْ اَرْضَعْنَ لَكُمْ فَاٰتُوهُنَّ اُجُورَهُنَّ} "Eger analar evlādlarıñızı emzirirler ise anlara ücret kirāların (33) viriñ." Eger ananıñ üzerine evlādın emzirmek vācib olaydı neden emzirmege kirā almaġa müstaḥaḳḳ olur (34) idi. Ve ḳavlühū teʿālā: [837]{وَإِنْ تَعَاسَرْتُمْ فَسَتُرْضِعُ لَهُ أُخْرَى} Eger uşaġı bir emzirici bulmazsañız ve uşaḳ kendi (35) anasınıñ südünden ġayrısın ḳabūl itmez ise ol zamān anasına vācib olur evlādını emzirmek tamāmen **[122b]** (1) żarūretde olana herkese yardım itmek vācib oldıġı gibi. Ve eger ana evlādını emzirmek dilerse ol ġayrısından evlādır.

(2) حَوْلَيْنِ كَامِلَيْنِ

Yaʿnī "İki sene kāmil emzirir." Zīrā **الْحَوْلُ** bir senedir, aṣlı حَالَ يَحُولُ idi yaʿnī "çevrilüp inḳılāb (3) oldı" andandır. Ve **كَامِلَيْنِ** buyurması teʾkīd içündür, tamām olmasına. Zīrā dinür ki: أَقِمْتُ عِنْدَ فُلَانٍ حَوْلاً yaʿnī "Fülānıñ (4) yanında bir sene ḳadar oturdum." Sene kāmil olmazsa daḫı anıñçün bunda beyāñ itdi ki iki sene yigirmi dört ay kāmil olmaḳ (5) üzre. Ve bu taḳdīr seneyedir, anıñ vācibligine degildir. Zīrā delālet ider ḳavlühū teʿālā:

لِمَنْ اَرَادَ اَنْ يُتِمَّ الرَّضَاعَةَ

(6) Yaʿnī "Her kim emzirmegi tekmīl itmek dilerse." Bunda irādeti dileyene bend eyledi eger vācib olsa bend itmez idi, anıñla (7) vācib olmadıġı iṯbāt oldı. Hemān bu beyāndan maḳṣūd ḳarıyla ḳoca arasına emzirmek müddetiniñ nizāʿı kesilsün (8) deyü Ḥaḳḳ Teʿālā bu iki sene kāmil emzirmegi taḳdīr itdi. Nizāʿda ne ziyāde ve ne eksik dilenür tamāmı oldur. Andan (9) İbn ʿAbbās raḍıyallāhu ʿanhümādan ʿİkrime rivāyet ider ki: إِذَا وَضَعَتِ الْوَلَدَ لِسِتَّةِ أَشْهُرٍ ارْضَعَتْهُ حَوْلَيْنِ وَإِنْ

[836] Nâkıs iktibas. "Onları (iddetleri süresince) gücünüz nispetinde, oturduğunuz yerin bir bölümünde oturtun. Onları sıkıntıya sokmak için kendilerine zarar vermeye kalkışmayın. Eğer hamile iseler, doğum yapıncaya kadar nafakalarını verin. **Sizin için (çocuğu) emzirirlerse (emzirme) ücretlerini de verin** ve aranızda uygun bir şekilde anlaşın. Eğer anlaşamazsanız, çocuğu baba hesabına başka bir kadın emzirecektir.", et-Talâk 65/6.
[837] Nâkıs iktibas. "… **Eğer anlaşamazsanız, çocuğu baba hesabına başka bir kadın emzirecektir.",** et-Talâk 65/6.

(11) وَضَعَتْهُ (10) لِتِسْعَةِ أَشْهُرٍ ارْضَعَتْهُ اِحْدَى وَعِشْرِينَ شَهْرًا كَمِلَ ذٰلِكَ ثَلَاثِينَ شَهْرًا، لِقَوْلِهِ تَعَالَى {وَحَمْلُهُ وَفِصَالُهُ ثَلَاثُونَ شَهْرًا}[838]

"Eger uşaġı altı ayda ṭoġurursa anıñ emzirmesi yigirmi dört ay olur. Ve eger ṭoḳuz ayda ṭoġurursa anıñ (12) emzirmesi yigirmi bir ay olur. Zīrā Ḥaḳḳ Teʿālā gebeligi ile südden kesilmesi otuz ayda tamām olur buyurdı." Ve yine (13) Vālī nām İbn ʿAbbās'dan rivāyet ider ki: "Ol her ṭoġan uşaġın kesilmiş ḥaddidir ne zamān ṭoġarsa ṭoġsun. (14) Eksik artıḳ anıñ emzirmesi iki yıldır eksik olmaz. Ananıñ babanıñ ittifāḳıyla anlarıñ ḳanġısı südden kesmek dilerse iki (15) yıl kāmil olmadan ol anıñ elinde degildir. Aña delīl ḳavlühū teʿālā: **{فَإِنْ أَرَادَا فِصَالًا عَنْ تَرَاضٍ مِنْهُمَا}** yaʿnī eger ana ile (16) baba südden kesmek[839] dilerler ise rıżālarıyla aralarında." Ve baʿżılar didi ki: "Ḥaḳḳ Teʿālā anlara iki yıl evlādını (17) emzirmegi farż eyledi. Andan anıñ taḥḳīḳini indirüp beyān itdi **{لِمَنْ اَرَادَ اَنْ يُتِمَّ الرَّضَاعَةَ}** deyü. Her kim emzirmeniñ (18) nihāyeti tamām olmasın dilerse Ḥaḳḳ Teʿālā'nıñ itdigi miḳdārdan aşaġı miḳdār olmaz ki ol uşaġıñ yaşamına (19) ve ḳuvvetine ışlāḥdır."

وَعَلَى الْمَوْلُودِ لَهُ

Yaʿnī "Ṭoġan uşaġın babasınıñ üzerine." Bunda uşaġı ancaḳ (20) babanıñ itdi zīrā analar evlādı babalarına ṭoġurur. Andan evlād babaya nisbet olunup fülānıñ oġlı dirler fülān ḳarınıñ oġlı dimezler. Andan baʿżılar şiʿrinde:

بَيْتٌ[840]: وَإِنَّمَا أُمَّهَاتُ النَّاسِ أَوْعِيَةٌ / مُسْتَوْدِعَاتٌ وَلِلْآبَاءِ (22) أَبْنَاءُ

---

[838] Nâkıs iktibas. "Biz, insana anne babasına iyi davranmayı emrettik. Annesi onu ne zahmetle karnında taşıdı ve ne zahmetle doğurdu! **Onun (anne karnında) taşınması ve sütten kesilme süresi (toplam olarak) otuz aydır.** Nihayet olgunluk çağına gelip, kırk yaşına varınca şöyle der: 'Rabbim! Bana ve anne babama verdiğin nimetlere şükretmemi, senin razı olacağın salih amel işlememi bana ilham et. Neslimi de salih kimseler yap. Şüphesiz ben sana döndüm. Muhakkak ki ben sana teslim olanlardanım.'", el-Ahkâf 46/15. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, 2/181.

[839] Metnin aslında bu kelime sehven "kesmez" olarak yazılmıştır.

[840] Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 6/461. Ali b. Ebî Tâlib'in bu beyte benzeyen şöyle bir beyti vardır:

وَإِنَّمَا أُمَّهَاتُ الناسِ أَوعِيَةٌ / مُستَودِعاتٌ وَلِلأَحسابِ آباءُ Şiirin tamamı için bk. Aldiwan, (Erişim 22 Ekim 2022).

Beyt: Analar ḳurı ḳablardır ḳonur nuṭfe-i ḫalḳ añā[841]
Olur eyreti evlādlar atalarıñ beher yaña

Neşr: (23) Ve baʿżılar didi ki: "Evlād babaya olmasına bu tenbīhdir zīrā anıñ döşeginde ṭoġar. Ṣānki Ḥaḳḳ Teʿālā (24) buyurdı ki: 'Eger ḳarı kişi içün evlād getürürse döşeginde vācib olur kişiye anıñ her maṣlaḥatına riʿāyet (25) itmek.'"

رِزْقُهُنَّ وَكِسْوَتُهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ

Yaʿnī "Yiyecekleri ve arḳalarına giyecekleri herkes ḳudretine göre (26) uşaġıñ babasınıñ üzerinedir."

لَا تُكَلَّفُ نَفْسٌ اِلَّا وُسْعَهَا

Yaʿnī "Nefse ancaḳ ṭāḳati irdigi ḳadar (27) teklīf olunur, ziyāde olunmaz." Maʿnāsı yaʿnī uşaġın babası uşaġa ve anasına urbalarında ve (28) yiyeceklerinde ḳudreti ḳadar ḫarc ider, ziyāde isrāf idüp kendini ṣıḳlete ḳoymaya.

لَا تُضَارَّ وَالِدَةٌ (29) بِوَلَدِهَا

Yaʿnī "Anası uşaġı emzirmege rāżı olduḳdan ṣoñra anasından ayırup ġayrıya emzirmege virmek (30) ile anaya uşaġa żarar itmeye." Ve baʿżılar didi ki: "Ana uşaġı emzirmesi içün ẓor idüp ikrāh olunmaz (31) zīrā ol anıñ üzerine vācib degildir uşaḳ ġayrısınıñ südini ḳabūl itdikden ṣoñra."

وَلَا مَوْلُودٌ لَهُ (32) بِوَلَدِهِ

Yaʿnī "Ḳarı uşaġını babasınıñ üzerine bıraḳmaya." Zīrā anıñla uşaġa ve babasına żarar ider. (33) Ve baʿżılar didi ki: "Maʿnāsı uşaġın babasınıñ üzerine vācib olandan ġayr şey virmek lāzım gelmez. (34) Ol şey daḫı eger uşaḳ

[841] Bu şiirin vezni şudur: Mefâʿîlün mefâʿîlün mefâʿîlün mefâʿîlün

anasından ġayrınıñ südin emmezse virir emzirmesi içün. Bu maʿnādan varır (35) żarar ana ile babaya olur. Murād uşaḳ sebebiyle ikisi birbirine żarar irdirmeyeler." Ve baʿżılar didi ki: "İḥtimāldir **[123ª]** (1) żarar uşaġa rücūʿ ide. Murād ana ila ata birbirine emzirmesi içün nizāʿ ve ʿinād itmekle uşaḳ süd (2) emmeyüp żararlanup giderek ölür veyā anı darılup anasından ayırır, uşaġa żarar irer. Bu maʿnāda varur بَا (3) ṣıla olur ki الَّذِي maʿnāsında وَلَا مَوْلُودُ الَّذِي وَلَدٌ لَهُ gelür, yaʿnī ata, ana emzirmek içün nizāʿ idüp uşaġa (4) żarar irdirmeyeler."

وَعَلَى الْوَارِثِ مِثْلُ ذٰلِكَ

Yaʿnī "Uşaġın babasınıñ vārişiniñ üzerine." Eger vefāt iderse (5) vāriṣi anasına yiyecegini ve giyecegini babası üzerine vācib olanıñ ḳamusunı vāriṣi anasına edā ider ve anası (6) daḫı uşaġın ḥuḳūḳunı evvelki gibi edā ider. Ve baʿżılar didi ki: "Vāriṣden murād uşaġın vāriṣidir ki vefāt (7) itdikde uşaḳ mīrāṣını alur. Bu maʿnādan uşaġın vāriṣi uşaġın babasına olanlar gibidir. Anlar büyük (8) baba ve ḳardaş ve ḳarındaş oġlı ve ʿamca ve ʿamca oġlı. Bunlar miṣilli yaḳınlarıdır." Ve baʿżılar didi ki: "Ol uşaġa (9) ve atasına erkeklerden ve ḳarılardan her mīrāṣcısı olandır. Hemān derecede yaḳınına iʿtibār olunur." Bu İmām Aḥmed ḳavlidir. (10) Anlarıñ her biri mīrāṣdan sehmleri ḳadar uşaġıñ nafaḳasına ḳāʾim olurlar. Ve baʿżılar didi ki: "Ol vāriṣ (11) uşaġın ẕevī-raḥmidir, kendine maḥrem olandır." Ve bu Ebū Ḥanīfe ḳavlidir. Ve baʿżılar didi ki: "Vāriṣden murād (12) uşaġın kendidir. Bu maʿnādan emzirmek ücreti uşaġın mālından alınur. Eger mālı yoḳ ise ücreti (13) uluʾl-emri üzerine ve uşaġın nafaḳası içün anasıyla babasından ġayrıya cebr olunmaz." Bu İmām Mālik ile İmām Şāfiʿī'niñ (14) ḳavlidir. Ve didiler ki: "Vāriṣiñ üzerine żarar irecek şeyi uşaḳdan terk eylemekdir."

فَإِنْ أَرَادَا فِصَالًا عَنْ تَرَاضٍ (15) مِنْهُمَا

Eger ata ile ana mā-beynlerinde rıżālarıyla uşaġı iki yıl kāmil olmadan südden kesmek dilerlerse.

(16) وَتَشَاوُرٍ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا

Ve bilenler ile müşāvere itmeleriyle ki iki yıl kāmil olmadan südden kesilse (17) uşaġa bir żarar irmeyecegini ʿālimlere danışmaḳ ile "Żarar yoḳdur, kesiñ." dirlerse anlar südden keserseler uşaġı[n] (18) anasına ve atasına anda bir ṣuç ve günāh yoḳdur.

وَاِنْ اَرَدْتُّمْ اَنْ تَسْتَرْضِعُوا اَوْلَادَكُمْ

Yaʿnī "Eger dilerseñiz (19) evlādlarıñızı analarından ġayr süd analara virüp emzirmege." Eger anaları emzirmez ise veyā südi olmaz (20) ise veyā bir ʿilletden südi kesilüp ʿöẕri olur ise veyā evlenmek diler ise.

فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ اِذَا (21) سَلَّمْتُمْ مَا اٰتَيْتُمْ بِالْمَعْرُوفِ

Sizlere bir ṣuç, günāh yoḳdur eger evlādlarıñızı süd analara teslīm (22) itmeñizde lākin anlar virecegiz kirāları beyān idüp ve baʿż iḥsān itmede ve kirā virirken güler yüz ile (23) ve ṭatlu dil ile söyleyerek ve virmeñizde göñül ḫoşluġı ile virdigiñizde süd analardan uşaġın (24) ḫiẕmetinde ve içürmesinde ḳandırmasına emīn olduġuñuzda teslīm idiñ günāh yoḳdur. Ve baʿżılar didi ki: (25) "Eger anasına teslīm itseñiz içürdigi ḳadar müddetiñ kirāsını [virmeñizde] sizlere bir günāh yoḳdur."

وَاتَّقُوا اللّٰهَ وَاعْلَمُوا اَنَّ اللّٰهَ (26) بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ

Yaʿnī "Ḥaḳḳ['ıñ] sizleriñ üzerine farż itdigi ḥuḳūḳları ve evlādlarıñıza gözlemeñiz içün (27) üzeriñize vācib itdigi umūrları ḳamu edā itmemeden, Ḥaḳḳ'ıñ ʿiḳābından ḳorḫuñ." Biliñiz ki Haḳḳ Teʿālā gizli (28) ve āşikāre itdigiñiz ʿamelleriñizi bütün bilür, ḥāżır [u] nāẓırdır kendiden bir ʿameliñiz gizlenmez.

Bakara 234

وَالَّذِينَ (29) يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ

Yaʿnī “Sizlerden ölüp vefāt idenler.” Zīrā **التَّوَفِّ** bir şey tamāmıyla almaḳdır. (30) Zīrā تَوَفَّى الشَّيْءِ yaʿnī “Tamām aldı bir şey ḳomadı.” Andan الْوَفَاتُ kişi ʿömrini bütün tekmīl idüp alur (31) girüye bir şey ḳomaz, andandır.

وَيَذَرُونَ اَزْوَاجًا يَتَرَبَّصْنَ بِاَنْفُسِهِنَّ

Yaʿnī “Ardlarından (32) ḳarılar terk idüp bıraḳsalar ol ḳarılar oturup kendi nefsleriyle muntaẓır olurlar.” Bunda (33) اَزْوَاج’dan murād ḳarılardır, nikāḥlılar. Zīrā ʿArab ezvāc kelimesin ḳarıya ve erkege istiʿmāl iderler.

(34) اَرْبَعَةَ اَشْهُرٍ وَعَشْرًا

Yaʿnī “Dört ay on gün ʿiddeleri tamām olunca gözlerler.” Bunda **عَشْرًا** (35) deyü teʾnīṯ ile kelimesine bāʿiṯ. Zīrā ʿArab ḳaçan giceler ile gündüzler mübhem olunca ġāliben giceye getürüp **[123b]** (1) لَيَال üzre teʾnīṯ ider صُمْتُ عَشْرًا مِنَ الشَّهْرِ dir, yaʿnī “Aydan on gün oruç ṭutdum.” Leyāli çoḳ (2) istiʿmālleriyle ḳaçan eyyām murād itse صُمْنَا عَشْرَ اَيَّامٍ[842] dirler. Ve baʿżılar didi ki: “Ol eyyām ḥüzn eyyāmı olmaġla (3) istiʿāre üzre leyāle teşbīhen **عَشْرًا** buyurdı.” **İmdi** ḳocası vefāt iden ḳarınıñ ʿiddesini Ḥaḳḳ Teʿālā dört (4) ay on gün itmede ḥikmet çünki uşaḳ ana ḳarnında gebelik müddetiniñ yarısında ḥareket ider. Ve baʿżılar (5) didi ki: “Uşaġa rūḥ ol dört aydan ṣoñra olan on günde üfürilür.” Ve aña delīl İbn Mesʿūd’dan rivāyet: (6) قَالَ: [حَدَّ]ثَنَا رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَهُوَ الصَّادِقُ الْمَصْدُوقُ «**إِنَّ خَلْقَ أَحَدِكُمْ يُجْمَعُ فِي بَطْنِ أُمِّهِ أَرْبَعِينَ (7) يَوْمًا، ثُمَّ يَكُونُ عَلَقَةً، ثُمَّ يَكُونُ مُضْغَةً مِثْلَ ذٰلِكَ، ثُمَّ يَبْعَثُ اللهُ إِلَيْهِ مَلَكًا يُكْتَبُ رِزْقُهُ، وَأَجَلُهُ، وَعَمَلُهُ، (8) وَشَقِيٌّ أَوْ سَعِيدٌ، ثُمَّ يُنْفَخُ فِيهِ الرُّوحُ**»[843] Yaʿnī İbn Mesʿūd raḍıyallāhu ʿanh didi ki: Ḥażret-i Resūl buyurdı (9) ve ol ṣādıḳ beher ḳavline inanup īmān olunandır «Sizleriñ her biriñiziñ ana raḥminde ḫalḳ olunması: Meni ḳırḳ (10) günde düşürilüp bir

842 عَشْرَةَ أَيَّامٍ :**عَشْرَ أَيَّامٍ**

843 Hadisin tamamı için bk. Buhârî, “Ehâdîsü’l-enbiyâ”, 1; “Tevhîd”, 28; Müslim, “Kader”, 1; Ebû Dâvûd, “Sünnet”, 17.

yere gelür, andan ḳırḳ gü[n] ḳoyulanup ḳan olur, andan ḳırḳ günde ḳaba et olur, (11) andan Ḥaḳḳ Teʿālā aña bir melek gönderir anıñ rızḳını ve ecelini ve ʿamelini ve şaḳīliġini veyā saʿīdligini yazar, andan (12) aña üfürüp cān gelür, ḥareket ider. Ol üfürmek ol ziyāde olan on günde olur.» Bunı *Ṣaḥīḥayn*'da (13) ẕikr itdiler. **Faṣl:** Bu ḳocası vefāt iden ḳarınıñ ʿiddesiniñ ḥükmüni beyān ider. Anda mesʾeleler (14) vardır: **Evvelki mesʾele:** Ḳocası vefāt iden ḳarınıñ ʿiddesi dört ay on gündür ve ḥalāyıġıñ ʿiddesi (15) iki ay beş gündür. Zīrā ḥürrüñ ʿiddesiniñ yarısıdır. Ve bu cumhūru'l-ʿulemānıñ ḳavlidir. Lākin Ebū Bekr el-Eṣam (16) didi ki "Ḥalāyıġıñ ʿiddesi ḥürr ḥātūnuñ ʿiddesi gibidir." deyü āyetiñ ẓāhirini ṭutdı. Ve gebe olan ḥātūnuñ (17) ʿiddesi gerek ḥürr ve gerek ḥalāyıḳ hemān uşaġı ṭoġurdıġıyla ʿiddetinden çıḳar isterse ḳocası vefāt itdikden (18) ṣoñra bir laḥẓa geçüp ṭoġursa aña evlenmek ḥelāldir. Andan Subeyʿa el-Eslemiyye raḍıyallāhu ʿanhādan rivāyet: (19) "Ol Benī ʿĀmir bin Lüʾeyʾden Bedr Ġazāsı'nda berāber olan Saʿd bin Ḥavle raḍıyallāhu ʿanh ḥażretiniñ nikāḥı altında (20) idi. Ḳocası Ḥaccetü'l-Vedāʿ'dan ṣoñra vefāt itdi. Ol ḥātūn gebe idi, vefātından ṣoñra eglenmeyüp hemān (21) ṭoġurdı. Ḳaçan ki nifāsından ḳurtuldı kendini evlenmege gelenler içün giyinüp kendini donatdı. Ol (22) ḥālde iken Benī ʿAbdu'd-dār'dan Ebü's-Senābil bin Baʿlek[844] nām kimesne yanına girüp: فَقَالَ: مَا لِي أَرَاكِ تَجَمَّلْتِ (23) لِلْخُطَّابِ، لَعَلَّكِ تُرَجِّينَ النِّكَاحَ؟ وَاَنْتَ[845] وَاللهِ مَا أَنْتِ بِنَاكِحٍ[846] حَتَّى تَمُرَّ عَلَيْكِ أَرْبَعَةُ أَشْهُرٍ وَعَشْرٌ، قَالَتْ (24) سُبَيْعَةُ: فَلَمَّا قَالَ لِي ذٰلِكَ جَمَعْتُ عَلَيَّ ثِيَابِي حِينَ أَمْسَيْتُ، أَتَيْتُ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَسَأَلْتُهُ (25) عَنْ ذٰلِكَ، «**فَأَفْتَانِي بِأَنِّي قَدْ حَلَلْتُ حِينَ وَضَعْتُ حَمْلِي، وَأَمَرَنِي بِالتَّزْوِيجِ إِنْ بَدَا لِي**»[847] Didi ki 'N'oldı göririm (26) kendiñi donatmışsıñ yavuḳlınlara görünmek içün. Belki evlenmek ümīd idiyorsuñ. Vallāhi sen evlenmezsiñ (27) yā dört [ay] on güni tekmīl itmeyince.' didikde Subeyʿa dir ki: Baña bunı söyleyince hemān urbamı devşürüp (28) aḫşam olduḳda Ḥażret-i Resūl'e vardım. Anlardan bu ḥāli su'āl

---

844 Bu isim kaynaklarda "Ebü's-Senābil bin Baʿkek" olarak geçmektedir. Bk. Kemal Sandıkçı, "Tulekâ", *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41/361-362.

845 وَاَنْتَ: فَإِنَّكِ

846 Metnin aslında bu kelime sehven "بِنِكَاحٍ" olarak yazılmıştır.

847 Buhârî, "Megâzî", 10. Farklı lafız için bk. Müslim, "Talâk", 56; Ebû Dâvûd, "Talâk", 47.

itdim. Baña cevāb itdiler ki: «Sen (29) ṭoġurdıġıñ gibi ʿiddeñ tamām oldı, evlenmek ḥelāl oldı. Eger bir kimse dilerse evlenmege hemān var evlen.» (30) buyurdılar." Bunı *Ṣaḥīḥayn*'da ẕikr itdiler. Ve yine anda İbn Şihāb didi ki: «Ḥāmile ḫātūn ṭoġurduḳda (31) anıñ evlenmesinde bir żarar olduġun görmem eger ḳanı daḫı aḳarken olsa. Ve lākin ḳocası aña yanaşmaz (32) tā nifāsından yıḳanup pāk olmayınca.»[848] Bu ḳavl üzre āyetiñ ḥükmi ʿumūmdur. Her kimiñ ḳocası vefāt itse (33) ol ḳarı dört ay on gün ʿidde ider ṣoñra bu ʿumūmdan gebe olanları maḫṣūṣ itdi bu ḥadīṯ ile (34) ve bu āyet ile ḳavlühū teʿālā: {وَأُولَاتُ الْأَحْمَالِ أَجَلُهُنَّ أَنْ يَضَعْنَ حَمْلَهُنَّ}[849]deyü. **İkinci mes'ele:** Ḳocası (35) vefāt iden[e] vācib ḥüzn ṭutup donanmadan ve sürmelenmeden ve ḳoḫulı şeyler sürünmeden **[124ª]** (1) ve her zīnetden geçüp terk itmek lāzımdır. Ve eger żarūret olursa siyāh sürmeye ruḫṣat vardır İmām Mālik (2) ve İmām Ebū Ḥanīfe ḳavlinde. Ve İmām Şāfiʿī "Gice sürmelensün gündüz silsün." didi. Andan: (3) عَنْ أُمِّ سَلَمَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهَا قَالَتْ: دَخَلَ[850] عَلَيَّ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حِينَ تُوُفِّيَ أَبُو سَلَمَةَ، وَقَدْ جَعَلْتُ عَلَى [عَيْنِي] صَبْرًا، فَقَالَ: (4) «**مَا هَذَا يَا أُمَّ سَلَمَةَ؟**» فَقُلْتُ: إِنَّمَا هُوَ صَبْرٌ يَا رَسُولَ اللهِ لَيْسَ فِيهِ طِيبٌ، فَقَالَ: «**إِنَّهُ يَشُبُّ الْوَجْهَ فَلَا (5) تَجْعَلِيهِ إِلَّا بِاللَّيْلِ، وَتَنْزَعِينَهُ بِالنَّهَارِ، وَلَا تَمْتَشِطِي بِالطِّيبِ وَلَا بِالْحِنَّاءِ فَإِنَّهُ خِضَابٌ**» فَقُلْتُ: بِأَيِّ (6) شَيْءٍ أَمْتَشِطُ يَا رَسُولَ اللهِ؟ قَالَ: «**بِالسِّدْرِ تُغَلِّفِينَ بِهِ رَأْسَكِ**»[851] Yaʿnī Ümmü Seleme didi ki: Ḳocam Ebū Seleme (7) vefāt itdigi eşnāda Ḥażret-i Resūl yanıma girdi ben ol eşnāda ezvāy sürünmüş idim, baña didiler ki: (8) «Yā Ümmü Seleme nedir bu?» Ben didim ki: "Ezvāydır yā Resūlallāh içinde ḳoḫulı şey yoḳdur." Buyurdı ki: «Ol (9) çehreyi parlaḳ ider, anı sen ancaḳ gice eyle, gündüz çıḳar at. Ve andan ṣoñra ne ḳoḫulı yaġ ile ve (10) ne ḳınā ile ṭaraḳlan. Zīrā anlar rastıḳ, zīnetdir.» Didim: "Yā Resūlallāh! Ne ile ṭaraḳlanayım." Buyurdılar ki (11) «Nebḳa yapraġıyla anı başıña bütün ṣıva,

[848] Buhârî, "Megâzî", 10; Müslim, "Talâk", 56; Ebû Dâvûd, "Talâk", 47.

[849] Nâkıs iktibas. "Kadınlarınızdan âdetten kesilmiş olanlarla, henüz âdet görmeyenler hususunda tereddüt ederseniz, onların bekleme süresi üç aydır. **Hamile olanların bekleme süresi ise, doğum yapmalarıyla sona erer.** Kim Allah'a karşı gelmekten sakınırsa, Allah ona işinde bir kolaylık verir.", et-Talâk 65/4.

[850] Metnin aslında bu kelime sehven "دَخَلَتْ" olarak yazılmıştır.

[851] Ebû Dâvûd, "Talâk", 46; Nesâî, "Talâk", 66; Beyhakî, *es-Sünenü's-sagîr*, 3/165-166 (No. 2820).

ḳapla.» didi. Zīrā boyamaz ġayr gibi. İmdi mātem vaḳtinde (12) ḳarıya cā'iz degildir dībā ve aṭlas ve ipekden urba ve ḳırmızı ve ṣarı dilber urba giymek. Lākin mātem (13) urbası giymek cā'izdir ki siyāh ve māvi ve yeşil ve yünden ve ḳıldan doḳunmuş, beyāż urba giymek daḫı (14) cā'iz. Andan Buḫārī ile Müslim'de: عَنْ زَيْنَبَ بِنْتِ أَبِي سَلَمَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهَا[852]: دَخَلْتُ عَلَى أُمِّ حَبِيبَةَ، زَوْجِ النَّبِيِّ (15) صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حِينَ تُوُفِّيَ أَبُوهَا أَبُو سُفْيَانَ ابْنُ حَرْبٍ[853]، بِطِيبٍ فِيهِ صُفْرَةٌ، خَلُوقٌ أَوْ غَيْرُهُ، فَدَهَنَتْ (16) بِهِ[854] جَارِيَةً ثُمَّ مَسَّتْ بِعَارِضَهَا[855]، ثُمَّ قَالَتْ: وَاللهِ مَا لِي بِالطِّيبِ مِنْ حَاجَةٍ غَيْرَ أَنِّي سَمِعْتُ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ (17) عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ عَلَى الْمِنْبَرِ: «**لاَ يَحِلُّ لِامْرَأَةٍ تُؤْمِنُ بِاللهِ وَاليَوْمِ الآخِرِ** أَنْ تُحِدَّ عَلَى مَيِّتٍ فَوْقَ ثَلاَثِ **[لَيَالٍ]**، (**18**) **إِلَّا عَلَى زَوْجٍ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ وَعَشْرًا**»[856] Yaʿnī Ḥażret-i Resūl'üñ ügey ḳızı Ümmü Seleme'niñ ḳız[ı] Zeyneb didi ki: Ḥażret-i (19) Resūl'üñ zevcesi Ümmü Ḥabībe babası Ebī Süfyān'a mātem ṭutarken yanına girdim, benimle zaʿferāndan ve ġayrıdan (20) yapılmış ḳoḫulı yaġ var idi, alup kendi ḫalāyıġını yaġladı, parmaḳlarında ḳalanın zülflerine sürüp (21) didi ki: Vallāhi baña yaġ sürünmek bu mātemimde düşmez. Lākin Ḥażret-i Resūl minberde ḫuṭbe iderken işitdim: (22) «Ḥaḳḳ Teʿālā'nıñ vaḥdāniyyetine ve ḳıyāmet gününe inanup īmān getüren ḫātūna üç günden ziyāde mātem ṭutmaḳ (23) ḥelāl degildir. Ancaḳ ḳocasına dört ay on gün mātem ṭutmaḳ vācibdir.» didi. Ve daḫı: قَالَتْ زَيْنَبُ: ثُمَّ (24) دَخَلْتُ عَلَى زَيْنَبَ بِنْتِ جَحْشٍ حِينَ تُوُفِّيَ أَخُوهَا، فَدَعَتْ بِطِيبٍ، فَمَسَّتْ[857] ثُمَّ قَالَتْ: وَاللهِ مَا لِي بِالطِّيبِ (25) مِنْ حَاجَةٍ، غَيْرَ أَنِّي سَمِعْتُ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ[858]: «**لَا يَحِلُّ لِامْرَأَةٍ تُؤْمِنُ بِاللهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ، أَنْ** (**26**) **تُحِدَّ عَلَى مَيِّتٍ فَوْقَ ثَلَاثٍ، إِلَّا عَلَى زَوْجٍ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ وَعَشْرًا**»[859] Yaʿnī Ḥażret-i Zeyneb raḍıyallāhu ʿanhā didi ki: (27) Ben Ḥażret-i Zeyneb bint-i Caḥş ḥażretiniñ yanına girdim, ḳarındaşına mātemde iken ol yaġ ḳoḫusunı diledi (28) getürdiler alup biraz süründi, dönüp didi ki: Vallāhi baña yaġ sürünmek düşmez lākin işitdim (29)

---

[852] Hadis metninde "أَنَّهَا أَخْبَرَتْهُ هَذِهِ الأَحَادِيثَ الثَّلاَثَةَ، قَالَ: قَالَتْ زَيْنَبُ" ilâvesi vardır.

[853] Hadis metninde "فَدَعَتْ أُمُّ حَبِيبَةَ" ilâvesi vardır.

[854] مِنْهُ :بِهِ

[855] بِعَارِضَيْهَا :**بِعَارِضَهَا**

[856] Buhârî, "Talâk", 45; Müslim, "Talâk", 58; Ebû Dâvûd, "Talâk", 43; Tirmizî, "Talâk", 18.

[857] Hadis metninde "عَلَى الْمِنْبَرِ" ilâvesi vardır.

[858] Hadis metninde "مِنْهُ" ilâvesi vardır.

[859] Müslim, "Talâk", 58; Buhârî, "Talâk", 45.

Ḥażret-i Resūl buyurdı: «Ḥaḳḳ Teʿālāʾñıñ vaḥdāniyyetine ve ḳıyāmet gününe inanup īmān getüren ḫātūna (30) üç günden ziyāde mātem itmek ḥelāl degildir ancaḳ ḳocasına dört ay on gün mātem ṭutmaḳ (31) gerekdir.» Ve Müslim'de: عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهَا، أَنَّ النَّبِيَّ[860] صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «**لَا يَحِلُّ لِامْرَأَةٍ (32) تُؤْمِنُ بِاللهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ، أَنْ تُحِدَّ عَلَى مَيِّتٍ فَوْقَ ثَلَاثٍ، إِلَّا [عَلَى] زَوْجِهَا**»[861] Yaʿnī Ḥażret-i ʿĀʾişe (33) raḍıyallāhu ʿanhā didi ki: Ḥażreti Resūl buyurdı: «Ḥaḳḳ Teʿālāʾya ve ḳıyāmet gününe īmān getüren ḫātūna bir (34) meyyit üzerine üç günden ziyāde mātem ṭutmaḳ ḥelāl degildir ancaḳ ḳocasına ṭutmaḳ ḥelāldir.» (35) Ve Buḫārī ile Müslim'de: عَنْ أُمِّ عَطِيَّةَ، قَالَتْ: «**كُنَّا نُنْهَى أَنْ نُحِدَّ عَلَى مَيِّتٍ فَوْقَ ثَلَاثٍ، إِلَّا عَلَى زَوْجٍ [124b] (1) أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ وَعَشْرًا، وَلاَ نَكْتَحِلَ، وَلاَ نُطَيَّبَ[862]، وَلاَ نَلْبَسُ ثَوْبًا مَصْبُوغًا إِلَّا ثَوْبَ عَصْبٍ، وَقَدْ رُخِّصَ لَنَا (2) عِنْدَ الطُّهْرِ إِذَا اغْتَسَلَتْ إِحْدَانَا مِنْ حَيْضٍ[863]، فِي نُبْذَةٍ مِنْ كُسْتِ أَظْفَارٍ**»[864] Yaʿnī Ümm-i ʿAṭıyye didi ki: (3) «Bizler bir meyyit üzerine üç günden ziyāde mātem ṭutmamızdan nehy olunurduḳ ancaḳ ḳocamız üzerine (4) dört ay on gün mātem ṭutardıḳ, sürmelenmezdik ve yaġ sürünmezdik ve boyalı urba giyinmezdik (5) ancaḳ lūk ile boyanmış iplikden urba giyerdik, ol da birimiz ḥayżdan yıḳanup pāk olduḳda anıñ (6) kimisine ruḫṣat olundı idi. Ve biraz ḳusṭ nām buḫūrla buḫūrlanır idik. Bunlardan ġayr bir şey itmez (7) idik.» Ve daḫı: عَنْ أُمِّ سَلَمَةَ، قَالَتْ: قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «**لَا تَلْبَسُ الْمُتَوَفَّى عَنْهَا (8) زَوْجُهَا[865] الْمُعَصْفَرَةَ مِنَ الثِّيَابِ، وَلَا الْمُمَشَّقَةَ، وَلَا الْحُلِيَّ، وَلَا تَخْتَضِبُ، وَلَا تَكْتَحِلُ**»[866] Yaʿnī Ümmü Seleme (9) raḍıyallāhu ʿanhā didi ki: Ḥażret-i Resūl buyurdı: «Ḳocası vefāt iden ḳarı ʿuṣfur ile (10) boyanmış urba giymez ve ne aşı ile boyanmış urba giyer ve ne altun, gümüş avadanlıḳ ṭaḳınur ve ne (11) rastıḳ sürinür ve ne sürmelenür.» Bunı Ebū Dāvūd ẕikr

---

860 عَنِ النَّبِيِّ :**أَنَّ النَّبِيَّ**

861 Müslim, "Talâk", 65.

862 وَلاَ نَتَطَيَّبَ :**وَلاَ نُطَيَّبَ**

863 مِنْ مَحِيضِهَا :**مِنْ حَيْضٍ**

864 Benzer lafız için bk. Buhârî, "Hayz", 12; Müslim, "Talâk", 67; Taberânî, *el-Muʿcemü'l-kebîr*, 60 (No. 137).

865 الْمُتَوَفَّ عَنْهَا زَوْجُهَا لَا تَلْبَسُ :**لَا تَلْبَسُ الْمُتَوَفَّى عَنْهَا زَوْجُهَا**

866 Ebû Dâvûd, "Talâk", 46; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 44/205 (No. 26581); Beyhakî, *es-Sünenü's-sagîr*, 3/165 (No. 2819).

عَنْ نَافِعٍ، أَنَّ صَفِيَّةَ بِنْتَ عَبْدِ اللهِ[867] اشْتَكَتْ عَيْنَهَا[868]، وَهِيَ حَادٌّ عَلَى زَوْجِهَا ابْنِ عُمَرَ: «**فَلَمْ تَكْتَحِلْ حَتَّى كَادَتْ** eyledi. Ve **عَيْنَاهَا تَرْمَصَانِ**»[869] Yaʿnī Ḥażret-i (13) Nāfiʿden rivāyet olunur ki: «Ṣafiyye bint-i ʿAbdillāh ḳocası İbn ʿÖmer ḥażretine mātemde iken gözleri (14) biraz aġrıdı ol sürmelenmedi az ḳaldı ki gözleri ġāyet aġrıya uġraya.» Bunı İmām Mālik *Muvaṭṭaʾ* (15) nām kitābında ẕikr itdi. **Üçünci mesʾele:** ʿUlemā bu ʿiddeye girmede iḫtilāf itdiler girmege (16) sebeb vefātı bilmek ile mi yoḫsa vefātda mı? Baʿżılar didi ki: "Mādāmki ḳocasınıñ vefātını (17) bilmeyince ʿiddeye girmez bildigi ile girer ḳaçan eyyām-ı ʿiddeden ṣayılmaz bu ḳocası ġāʾib ise?" (18) Bunda anlarıñ ḥücceti ḳavlühū teʿālā: **{يَتَرَبَّصْنَ بِاَنْفُسِهِنَّ}** Bundan didiler ki: "Ḥelāl olmaz ancaḳ (19) ʿiddeye girüp kendini gözlemek ile ḥelāl olur." Ve cumhūr didi ki: "ʿİddeye girmege sebeb vefātdır (20) ister ʿiddetden ziyāde geçmiş olsun, ḳocasınıñ ḫaberi geldigi ile naẓar olunur. Vefātı ʿiddeden (21) ziyāde ise ḳarı ʿiddeye girmege iḫtiyāc yoḳdur, eksik ise tekmīl ider. Ve bunda ḫaberi olmayan (22) ḳız meṣābesindedir ki geçen müddet vefātdan ṣoñra ʿiddeden ṣayılur." **Dördünci mesʾele:** ʿUlemā aña (23) ḳarār itdiler: "Bu āyet bir sene ʿidde olan āyetini nesḫ eyledi, ol āyet bundan ṣoñra gelür lākin bu anı (24) nesḫ eyledi." İn-şāʾallāh yerinde ẕikr olunur.

فَاِذَا بَلَغْنَ اَجَلَهُنَّ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ

Ḳaçan ki ol (25) ḫātūnlar ʿiddelerini tekmīl iderler sizler ki anlarıñ velīleri aḳrabālarısız anları evlendirmege mübāşeret (26) itmeñizde sizlere bir ṣuç ve günāh yoḳdur.

فِيمَا فَعَلْنَ فِي اَنْفُسِهِنَّ بِالْمَعْرُوفِ

Ve ol ḫātūnlar (27) daḫı ʿiddeleri tamām olduḳdan ṣoñra kendi nefslerine giyinüp ḳuşanmadan ve nāzik yaġlar sürünmeden ve ʿiddeye (28) girdikleri

---

867 Bu isim hadis metninde "صَفِيَّةَ بِنْتَ أَبِي عُبَيْدٍ" olarak geçmektedir.

868 عَيْنَيْهَا :عَيْنَهَا

869 İmâm Mâlik, "Talâk", 107. Ayrıca bk. San'ânî, *el-Musannef*, 7/46 (No. 12125, 12126).

yerden ġayrı yere daşınmaḳ ile ve kendileri nikāḥ itmesi ḥelāl olan düşdükde evlenmeleri ile (29) bunlar miṣilli her ne iderlerse anlara ḥelāldir; bir ṣuç, günāh yoḳdur. Ve baʿżılar didi ki: "Bu āyetde maḫṣūṣ hemān (30) ʿiddelerinden ṣoñra evlenüp nikāḥ ḳıymaların murād itdi zīrā بِالْمَعْرُوفِ buyurması ḥelāl, güzel, eyü olan nikāḥdır." (31) Bu āyetden İmām Ebū Ḥanīfe ve yārları ḳarılar kendi başlarına buyruḳ aḳrabāya nikāḥlarında muḥtāc olmamalarına (32) ẕāhib oldılar. {فِيمَا فَعَلْنَ فِي اَنْفُسِهِنَّ بِالْمَعْرُوفِ} buyurdıġından maʿrūf nikāḥdır, fiʿl fāʿile iżāfet ile (33) kendilerine mübāşeret itmelerine aldılar, fāʿili anlardır. Ve İmām Şāfiʿī ve aṣḥāb[ı didiler ki:] "{فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ} Bu ḫātūnlarıñ (34) velīlerine aḳrabālarına ḫiṭābdır 'Sizler anlarıñ nikāḥlarına mübāşeret itseñiz.' deyü. Eger nikāḥ velīsiz, aḳrabāsız (35) ṣaḥīḥ olaydı niçün velīlerine ḫiṭāb olundı {فِيمَا فَعَلْنَ فِي اَنْفُسِهِنَّ} ḳavlinde?" Cevāb itdiler ki "Ol kendilerini **[125a]** (1) ʿiddeleri tamām olduḳdan ṣoñra giyinüp ḳuşanup donanmaġa emrdir, kendi nikāḥlarına degildir." didiler.

(2) وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ

Ḥaḳḳ Teʿālā sizler her ne ki idersiñiz bilüp ḫaberdārdır kendiden bir gizli fiʿliñiz (3) ṣaḳlanmaz. İmdi الْخَبِيرُ ṣıfātullāhda her şeyiñ künhüne ve ḥaḳīḳatine şekk [ü] şübhesiz irmesidir. Ve ḫabīr maḫlūḳ (4) ṣıfatında bir şeyiñ ʿilmine irmege fikr ü ictihād ile ve arayup ṣormaḳ ile irmekdir. Ḥaḳḳ Teʿālā bunlardan (5) münezzehdir.

Bakara 235

وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا عَرَّضْتُمْ بِهِ

Yaʿnī "Sizler ki ḫātūnlarıñ velīleri, aḳrabālarısıñız (6) sizlere ṣuç ve günāh yoḳdur eger anlarıñ ʿiddeleri tamām olduḳdan ṣoñra birine evlenmesine işāret itmege (7) ve müstaḥaḳḳ olana evlendirmege ʿarż itmeñizde delālet itmeñiz üzeriñize vācibdir ki ʿarżıñızı setr iderseñiz (8) ve rāḥat virirseñiz." Zīrā التَّصْرِيحُ

āşikāre açıḳ söylemeniñ żıddıdır, işāret ve rumūz ile kişi (9) maḳṣūdı añlatmaḳdır. Ve baʿżılar didi ki: "Ol işāretdir ki işiden maḳṣūdı fehm ider." Ve baʿżılar (10) didi ki: "Taʿrīż sözde ẓāhiri ve bāṭını olan sözdü[r].

مِنْ خِطْبَةِ النِّسَاءِ

Yaʿnī "'İddeleri (11) içinde olan ḳarıları ʿarż itmede." Zīrā الْخِطْبَةُ kesr ile nikāḥ itmek dilemekdir ve ārzū[870] itmekdir. (12) Baʿżılar "Ḳarıları yād itmek." didiler. Meṣelā birine dir ki "Benim bir aḳrabām var ʿiddeden ḳurtulduḳda saña (13) sezādır evlendirem." bunuñ miṣilli. Ve الْخُطْبَةُ żamm ile evveli [vü] āḫiri ḳāfiyeli olan sözdür. İmdi baʿżılar [didi ki:] (14) "التَّعْرِيضُ kişi gelüp kendini ḳarıya ʿarż itmekdir ki ʿiddesinde iken mübāḥdır. Meṣelā dir ki: Sen güzel (15) ḫātūnsuz ve ṣāliḥ ḫātūnsuz ve benim daḫı niyyetim evlenmek ben seni pek dilerim belki Ḥaḳḳ Teʿālā baña bir ṣāliḥ (16) ḫātūn müyesser ider. Aña seni dilerim dimez, bunuñ miṣilli söz dimekdir ki mübhem ola 'Seni evlenmek dileri[m].' veyā (17) 'Nikāḥıñ ḳıymaḳ dilerim.' dimez işāret ider." Bu teʾvīliñ ṣıḥḥatine delīl: رُوِيَ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللهُ (18) عَنْهُمَا فِي قَوْلِهِ تَعَالَى **{فِيمَا عَرَّضْتُمْ بِهِ مِنْ خِطْبَةِ النِّسَاءِ}** هُوَ أَنْ يَقُولَ: **"إِنِّي أُرِيدُ التَّزْوِيجَ وَأَنَّ النِّسَاءَ (19) لِمَنْ حَاجَتِي، وَلَوَدِدْتُ أَنَّهُ يَسِّرْ لِي[871] امْرَأَةً صَالِحَةً"[872]** Yaʿnī İbn ʿAbbās ḥażretleri rivāyet ider ki: Ḳavlühū teʿālā: (20) **{فِيمَا عَرَّضْتُمْ بِهِ مِنْ خِطْبَةِ النِّسَاءِ}** ol kişi bir dul ḳarınıñ yanına varır anda dir ki: "Benim niyyetim evlenmek (21) dilerim lākin ḳarılardan her ḳarıya meyl olunmaz. Elbet Ḥaḳḳ Teʿālā baña bir ṣāliḥ ḫātūn müyesser eyler." Murādı (22) seni dilerim dimek ammā bellü itmez. Bunı Buḫārī żikr eyledi. Ve daḫı rivāyet olunur ki: Sekīne bint-i (23) Ḥanẓale nām ḫātūn uyur iken anıñ üzerine Ebū Caʿfer Muḥammed bin ʿAlī raḍıyallāhu ʿanh girdi ol (24) ḫātūn daḫı ʿiddetinde idi. فَقَالَ: قَدْ عَلِمْتِ قَرَابَتِي مِنْ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ،

[870] Metnin aslında bu kelime sehven "ārżū" şeklinde yazılmıştır.

[871] **يَسِّرْ لِي**: تَيَسَّرَ لِي

[872] Hadis metninde "وَأَنَّ النِّسَاءَ لِمَنْ حَاجَتِي" ifâdesi bulunmamaktadır. Bk. Buhârî, "Nikâh", 35.

وَحَقَّ جَدِّي (25) عَلَيَّ، وَقَدَمِي فِي الْإِسْلَامِ. فَقَالَتْ سَكِينَة: غَفَرَ اللهُ لَكَ[873] أَتَخْطُبُنِي فِي الْعِدَّةِ، وَأَنْتَ يُؤْخَذُ عَنْكَ (26) فَقَالَ: إِنَّمَا أَخْبَرَنِي أَبِي وَهُوَ مِنْ جَدِّي مِنْ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ «**قَدْ دَخَلَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ (27) عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَى أُمِّ سَلَمَةَ وَهِيَ فِي عِدَّةِ زَوْجِهَا فَذَكَرَ لَهَا مَنْزِلَتَهُ مِنَ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ وَهُوَ مُتَحَامِلٌ (28) عَلَى يَدِهِ حَتَّى أَثَّرَ الْحَصِيرُ فِي يَدِهِ مِنْ شِدَّةِ تَحَامُلِهِ عَلَيْهَا، فَمَا كَانَتْ تِلْكَ خِطْبَةً**»[874] Yaʿnī İmām Muḥammed (29) aña didi ki: “Sen benim Ḥażret-i Resūl’e olan aḳrabālıġım bilürsüñ ve ceddim İmām ʿAlī kerremallāhu vecheh (30) ḥażretiniñ derecesin bilür ve benim İslām’da ḳudret [ü] ḳuvvetimi bilürsüñ beyāna ḥācet degil, imdi ben seni dilerim.” (31) buyurduḳda Sekīne aña didi ki: “Ḥaḳḳ Teʿālā saña maġfiret eyleye ben ʿidde içinde iken beni dilersiñ (32) ḫuṣūṣen senden ʿilm alınur, varır ḫalḳ seni sened idüp öyle iderler.” İmām Muḥammed buyurdı ki: “Babamdan (33) ve babam ceddimden ve ceddim Ḥażret-i Resūl’den ḫaber virdi ki: Ümmü Seleme ḥażretleri ḳocasınıñ ʿiddesinde (34) iken Ḥażret-i Resūl yanına varup aña buyurdılar ki: «Sen benim Ḥaḳḳ Teʿālā ḳatında olan mertebe-yi ʿaẓīmlerini (35) Ümmü Seleme ḥażretine birer birer yād iderken meger mübārek eli üzerine dayanmış idi. Ol ḳadar dayanmışlar ki ḥaṣīriñ **[125b]** (1) çizileri mübārek eline teʾṯīr itdi. Ümmü Seleme ḥażretin dilemelerine ḫıṭbe ol idi.»” İmde bunda ʿidde içinde (2) iken ḫıṭbe idüp dilemek mübāḥ oldı.

اَوْ اَكْنَنْتُمْ فِى اَنْفُسِكُمْ

Yaʿnī “Vardıñız dilemege ammā işāret (3) ile ve dil ile söylemeyüp hemān maḳṣūdıñızı derūnda ṣaḳladıñız.” Ve baʿżılar didi ki: “Ol kişi varır ve selām (4) ider ve ḫāṭır ṣorar ve baʿż hediyye daḫı virir, evlenme ṭarafından ne işāret ve ne bir söz söylememekdir. Maḳṣūd (5) ḳarı vefāt ʿiddesinde iken işāretle ve derūnda gizlemeñiz ile dilemeñizde sizlere bir ṣuç ve günāh yoḳdur.”

(6) عَلِمَ اللهُ اَنَّكُمْ سَتَذْكُرُوْنَهُنَّ

873 Hadis metninde “يَا أَبَا جَعْفَرٍ” ilâvesi vardır.

874 Taberî, *Câmiʿu’l-beyân*, 5/100; Kurtubî, *el-Câmiʿ*, 3/189.

Yaʿnī “Ḥaḳḳ Teʿālā bilür ki siz ol maḳṣūdıñızı derūnuñuzdan yād idüp (7) dile gelmedigizi.” Zīrā şehvet-i nefs ile ümīdden bir kimse ḫālī degildir. Ḳaçan ki bu fikr meşaḳḳatli şey gibi olmaġla Ḥaḳḳ andan (8) ṣuç ve günāhı sāḳıṭ itdi.

وَلٰكِنْ لَا تُوَاعِدُوهُنَّ سِرًّا

Yaʿnī “Anlarla zinā itmek ḳaṣdıyla anlara ‘Sen bu (9) ʿiddeñden ḳurtulduḳda ben seni evlenürem.’ deyü ol ʿavratlar ile vaʿde itmeyiñ.” Zīrā bu nehy olunan سِرًّا (10) kelimesinde ʿulemā iḫtilāf itdiler. Baʿżılar “Zinādır.” didi “Nedenkim bir kişi vefāt ʿiddesinde olan ḳarıya girüp anıñla zinā (11) itmek ḳaṣdıyla aña dir ki ‘Baña yanaş ḳaçan ʿiddeñ tamām olduḳda seniñ nikāḥıñı iẓhār iderim.’ dir idi. Andan Ḥaḳḳ Teʿālā (12) nehy eyledi.” Ve baʿżılar didi ki: “Ol kişi ḳarıya ‘Beni geçme baña yanaş ben seni alıcıyım.’ dimekdir.” Ve baʿżılar didi ki: (13) “Kişi ḳarıya ʿahd [ü] mīṯāḳ itmekdir ki kendiden ġayrısını evlenmemesi içün.” Ve baʿżılar didi ki: “Ol āyet ḳarı (14) vefāt ʿiddesi içinde iken ḫıṭbe itmesinden nehy itmekdir.” Ve İmām Şāfiʿī “es-Sırr cimāʿdır.” didi. Ve bu İbn ʿAbbās (15) raḍıyallāhu ʿanhümā rivāyetidir. Andan: قَالَ الْكَلْبِيُّ: "أَنْ لَا تَصِفُوا أَنْفُسَكُمْ لَهُنَّ بِكَثْرَةِ الْجِمَاعِ"[875] Yaʿnī Kelbī didi ki: (16) “Āyetde murād varup kendileriñizi ḳarıların yanlarında ‘Ben çoḳ cimāʿ iderim.’ deyü vaṣf itmeyiñ dimekdir.” (17) Andan سِرّ lafẓı cimāʿ olduġuna delālet ider İmruʾü’l-ḳays’ıñ[876] beytinde:

بَيْتٌ[877]: أَلاَ زَعَمَتْ بَسْبَاسَةُ الْقَوْمِ (18) أَنَّنِي / كَبِرْتُ وَأَنْ لاَ يُحْسِنَ السِّرَّ أَمْثَالِي

Beyt: Oturup ḳavm içinde zuʿm ider Besbāse ki mādām[878]

[875] Kurtubî, *el-Câmi‘*, 3/191.
[876] Metnin aslında bu isim sehven “İmra’l-ḳays” olarak yazılmıştır. Câhiliye devri şâirlerinden biridir. Şâirin tam adı Ebû Vehb (Ebü’l-Hâris / Ebû Zeyd) Hunduc b. Hucr b. el-Hâris Âkilü’l-Mürâr (ö. 540 dolayları)’dir. İmruülkays lakabı “şiddet adamı, Tanrı Kays’ın kulu, Kaysoğulları kabilesinden bir kişi” anlamına gelmektedir. Ayrıca “zü’l-kurûh” (yaralı adam) ve “el-melikü’d-dıllîl” (şaşkın/sapkın kral) lakaplarını da almıştır. Detaylı bilgi için bk. Ahmet Savran, “İmruülkays b. Hucr”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/237-238.
[877] Şâfiî, *el-Ümm*, 5/142; Hâzin el-Bağdâdî, *Lübâbü’t-te’vîl*, 1/170. Şiirin tamamı için bk. Aldiwan, (Erişim 28 Ekim 2022).
[878] Bu şiirin vezni şudur: Mefâ‘îlün mefâ‘îlün mefâ‘îlün mefâ‘îlün

(19) Ḳocadım ben gibi olan cimāʿda idemez ibrām

Neşr: Besbāse bir ḳarıdır. İmdi sırr cimāʿa kināye ile düşmeden murād (20) evvelā sürūr virir ve ikinci gizli olması ile Ḥaḳḳ Teʿālā, Kerīm cimāʿ lafẓı ile getürmeyüp sırr ile mübhem kerem itdi. (21) Veyā maʿnāsı anlarla gizli "Seni evlenürüm." deyü vaʿde itmeyiñ. Çünki evveli ḫıṭbe ile taʿrīż itdi, āḫirinde (22) ne āşikāre ve ne gizli ʿidde içinde iken ḫıṭbe itmeden menʿ itdi.

اِلَّا اَنْ تَقُولُوا قَوْلًا مَعْرُوفًا

Ancaḳ anlara açıḳ, (23) bellü, bilinür söz ile söyleyiñ işāret ve mübhem söylemeyiñ. Baʿżılar didi ki: "Ol ḳarınıñ velīsi, aḳrabāsına 'Ben (24) siziñ fülān ḳızı Allāh'ıñ emriyle evlenmege dilerim.' dimekdir."

وَلَا تَعْزِمُوا عُقْدَةَ النِّكَاحِ حَتّٰى يَبْلُغَ الْكِتَابُ (25) اَجَلَهُ

Yaʿnī "'İddede iken nikāḥ ḳıymaġa ʿazīmet itmeyiñ tā ʿiddeniñ zamānı tamām olmayınca." Taḫḳīḳan ʿidde içinde (26) iken nikāḥ itmeyiñ. Ol ʿiddeyi كِتَاب ile ẕikr itmege bāʿiş Ḥaḳḳ Teʿālā anı farż itdigi içündür.

وَاعْلَمُوا أَنَّ اللّٰهَ يَعْلَمُ مَا (27) فِي اَنْفُسِكُمْ فَاحْذَرُوهُ

Biliñiz Ḥaḳḳ Teʿālā siziñ derūnlarıñızda olanları bütün bilür, andan bir şeyiñiz gizli (28) degildir. Hemān ʿaẕābından ṣaḳınup pek ḥaẕer idiñiz.

وَاعْلَمُوا أَنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ حَلِيمٌ

Biliñiz Ḥaḳḳ Teʿālā ʿafv (29) idüp ḳullarınıñ ʿuḳūbetlerine ʿacele idici degildir, raḥmeti ile setr ider.

Bakara 236

لَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ اِنْ طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ (30) مَا لَمْ تَمَسُّوهُنَّ اَوْ تَفْرِضُوا لَهُنَّ فَرِيضَةً

Yaʿnī “Ḳarılarıñ nikāḥını ḳıyup gerdeklerine girmeden anları (31) boşamañızda sizlere bir ḥarac [u] günāh yoḳdur. Veyā nikāḥı pāresini beyān itmeden veyā üzeriñize temessük yā şāhid (32) ile bildirmeden nikāḥ itmeñizde daḫı bir ṣuç, günāh yoḳdur.” Bu āyet enṣārdan bir kimesne içün indi; Benī Ḥanīfe’den (33) bir ḳarı evlenmedi nikāḥı pāresini yād itmedi ṣoñra dönüp ol ḳarıya girmeden boşadı, andan bu āyet indi. (34) فَقَالَ لَهُ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «أُمَتِّعْهَا وَلَوْ بِقَلَنْسُوَتِكَ»[879] Yaʿnī «Aña müt‘a eyle eger başıñdaki (35) giydigiñ ʿamāmeñ ile daḫı olursa.» **Eger dinürse ki:** Ḳarısını ṭoḳı[n]dıḳdan ṣoñra boşayana bir ṣuç, **[126a]** (1) günāh var mı ki ṭutmazdan ol boşasa andan ol ṣuç ve günāh gide, bunda bu nefy-i günāhıñ vechi nedir? (2) **Ḫāzin dir ki:** Bunuñ sebebi vuṣlat ḳaṭʿ itmeden. Çünki ḥadīṯde vārid oldı ki: «إِنَّ أَبْغَضَ[880] الْحَلَالِ إِلَى اللهِ الطَّلَاقُ»[881] (3) Yaʿnī «Ḥelāllerden Ḥaḳḳ Teʿālā ḳatında ḫışmlı olan ḳarı boşamaḳdır.» Andan Ḥaḳḳ Teʿālā andan bu boşamaḳ günāhını ʿafv itdi (4) eger firāḳı ṭutmadan ziyāde rāʾic olursa. Ve baʿżılar didi ki “ لَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ إِنْ طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ قَبْلَ الْمَسِيسِ Girmeden (5) ve ṭutmadan evvel anları boşamada sizlere ḥarac yoḳdur dimeden murād ḳarı ḥayżda iken ṭāhir iken ne zamān (6) boşarsañız boşayıñ bu girmezden evvel boşamaġa degildir.” didiler.

وَمَتِّعُوهُنَّ عَلَى الْمُوسِعِ قَدَرُهُ

Yaʿnī (7) “Anlara mālıñızdan müt‘a viriñ.” Boşadıḳdan ṣoñra ki anıñla ḳūtlensün lākin boşayan üzerine müt‘a māldār (8) olana ḳudreti yetdigi ḳadar müt‘a virmek lāzım gelür ḳadrinden aşaġı itmeyiñ.

وَعَلَى الْمُقْتِرِ قَدَرُهُ

---

879 Kurtubî, *el-Câmiʿ*, 3/202; Saʿlebî, *el-Keşf ve’l-beyân*, 2/188; Muhammed Alî es-Sâbûnî, *Revâ’iu’l-beyân*, 1/373.

880 أَبْغَضُ :إِنَّ أَبْغَضَ

881 İbn Mâce, “Talâk”, 1; Ebû Dâvûd, “Talâk”, 3; Ebû Ümeyye Muhammed b. İbrâhim et-Tarsûsî, *Müsnedü ʿAbdillâh b. ʿÖmer*, thk. Ahmed Râtib Armûş (Beyrut: Dârü’n-Nefâ’is, 1393), 1/24 (No. 14).

Ve faḳīr (9) faḳīrliḳde, darlıḳda olan üzerine müt'a ḳudreti olduġı ḳadar gelür.

مَتَاعًا بِالْمَعْرُوفِ حَقًّا عَلَى (10) الْمُحْسِنِينَ

Ya'nī "Anlara müt'ayı ma'rūf [u] luṭf ile viriñ virmede cevr [u] ẓulm itmeñ." Zīrā ol müt'a ḥaḳḳan (11) üzeriñize lāzımdır, vācibdir edā itmesi muḥsinler üzerine ki anlar boşanan ḳarılar ol virdigiz müt'a ile (12) ḳūtlenürler. Anları مُحْسِنِينَ ile ẕikr itmege bā'iṯ zīrā bu beyān ile ancaḳ anlardır intifā' görenler. Ve (13) ba'żılar didi ki: "Her kim dilerse muḥsinlerden olmaġı şe'ni müt'a virmede nizā' ve cevr [u] ẓulm itmeye (14) dimekdir. Ve muḥsin mü'mindir."
Faṣl: Bu āyetiñ aḥkāmını beyāñ ider. Bunda birḳaç fer' vardır: **Fer'u'l-evvel[882]:** (15) Kişi eger bir ḳarı evlense aña nikāḥ pāresi itmese ve ṣoñra girmeden evvel boşasa anıñ üzerine (16) müt'a virmek vācib olur. İmdi bu İmām Şāfi'ī ve İmām Ebū Ḥanīfe ve İmām Aḥmed ḳavlidir. Ve İmām Mālik (17) "Müt'a müsteḥabbdır." didi "Eger girmeden evvel boşarsa ve eger aña nikāḥ pāresi iderse girmeden evvel anı (18) boşasa itdigi nikāḥ pāresiniñ yarısını virmek düşer, üzerine müt'a lāzım gelmez." **Fer'u'ṣ-ṣānī:** Gerdege (19) girüp ṭutılan ḳarınıñ boşamasında iki ḳavl vardır: İmām Şāfi'ī'niñ eski kitābında "Aña müt'a (20) lāzım gelmez zīrā nikāḥı pāresiniñ ḳamusunı almaġa müstaḥaḳḳ olur." İmām Ebū Ḥanīfe daḫı bu ḳavle ẕāhib (21) oldı. Ve İmām Aḥmed bin Ḥanbel ḥażretiniñ daḫı bir rivāyeti budur. Ve İmām Şāfi'ī'niñ *el-Cedīd* kitābında (22) müt'a daḫı lāzım gelür ḳavlühū te'ālā[883] {وَلِلْمُطَلَّقَاتِ مَتَاعٌ بِالْمَعْرُوفِ} mūcibince. Ve bu İmām Aḥmed'iñ ikinci (23) rivāyetidir. Andan: «قَالَ ابْنُ عُمَرَ: **لِكُلِّ مُطَلَّقَةٍ مُتْعَةٌ، إِلَّا الَّتِي فُرِضَ لَهَا الْمَهْرُ وَلَمْ يُدْخَلْ بِهَا زَوْجُهَا (24) فَحَسْبُهَا نِصْفُ الْمَهْرِ**»[884] Ya'nī İbn 'Ömer didi ki «Her boşanan ḳarıya müt'a virmek lāzımdır. Ancaḳ nikāḥı (25) pāresi ma'lūm olup girmezden evvel boşanan ḳarıya yetişür aña aldıġı yarı nikāḥ pāresi.»

882 Arapça terkibi bölmemek için sayfa numarası sonra yazılmıştır.
883 Nâkıs iktibas. "**Boşanmış kadınların örfe göre geçimlerinin sağlanması onların hakkıdır.** Bu, Allah'a karşı gelmekten sakınanlar üzerinde bir borçtur.", el-Bakara 2/241.
884 Benzer lafız için bk. İmâm Mâlik, "Talâk", 45; San'ânî, *el-Musannef*, 7/68 (No. 12224, 12225); Beyhakî, *es-Sünenü's-sagîr*, 3/78 (No. 2554).

didi. (26) **el-Ferʿuṣ-ṣāliṣ:** Müt῾anıñ miḳdārı. İbn ʿAbbās raḍıyallāhu ʿanhümā buyurdı ki: "Müt῾anıñ aʿlāsı (27) ḫādim, cāriye virmekdir. Evsaṭı üç faṣla urba; bol, büyük gömlek ve baş örtüsi ve izār. (28) Ve ednāsı bunlardan aşaġı baş baġı veyā aḳçe, pāreden ḳadr[i] ḳadar." Ve bu İmām Şāfiʿī'niñ meẕhebidir (29) zīrā didi ki: "Māldāra [aʿlāsı] cāriye, evsaṭı urba, ednāsı otuz dirhemiñ ṣemen." Ve ʿAbdurraḥmān ibn ʿAvf (30) raḍıyallāhu [ʿanh] ḥażretinden rivāyet olunur: [885]«**طَلَّقَ امْرَأَتَهُ [فَمَتَّعَهَا بِجَارِيَةٍ سَوْدَاءَ وَخَمَّرَهَا]**» Yaʿnī «Ḳarısını boşadı müt῾asına bir siyāh cāriye (31) virdi.» Ve bir rivāyetde: مَتَّعَ حَسَنُ بْنُ عَلِيٍّ زَوْجَتَهُ بِعَشَرَةِ آلَافِ دِرْهَمٍ فَقَالَتْ: قَلِيلٌ مِنْ حَبِيبٍ مُفَارِقٍ.[886] (32) "Ḥażret-i Ḥasan ibn ʿAlī raḍıyallāhu ʿanhümā ḳarısını boşadıḳda on biñ dirhem virdi, ḳarısı geçüp ayrılan (33) pāreden 'Bu azdır.' didi." Ebū Ḥanīfe didi ki: "Eger ḳarıyla ḳoca arasında iḫtilāf düşerse müt῾anıñ miḳdārı (34) mehriñ yarısı ḳadardır ziyāde olmaz." Ve İmām ʿAḥmed didi ki: "Ol ḥākimiñ ḥükm itdigi ḳadardır." Ve āyetiñ (35) delāleti müt῾a ḳocanıñ ḳudretine göredir zengīn, māldār ḳudreti ḳadar virir faḳīr ḳudreti ḳadar virir **[126[b]]** (1) ve ol ancaḳ ictihāda göredir zīrā Ḥaḳḳ Teʿālā'nıñ zevcler üzerine vācib itdigi nafaḳa gibidir. (2) Ve ḳudreti olan ile olmayanıñ ḥālini beyān itdi. **Dördünci ferʿ:** Her kim bir bāliġ ḳızı kendi rıżāsıyla (3) nikāḥ pāresiz evlense nikāḥı ṣaḥīḥdir lākin ḳarı[ya] kendi nikāḥ pāresini istemek düşer ki (4) kendine nikāḥ pāresini bellü itmege. Eger ḳarınıñ gerdegine girerse nikāḥ pāresi bellü olmalı ve eger anıñ (5) nikāḥı pāresi bellü olmaz ise üzerine ḳarınıñ miṣliniñ mehri lāzım gelür. Ve eger girmeden evvel (6) ve nikāḥı pāresi bellü olmadan boşarsa anıñ üzerine ancaḳ müt῾a lāzım gelür.

Bakara 237

وَاِنْ طَلَّقْتُمُوهُنَّ (7) مِنْ قَبْلِ اَنْ تَمَسُّوهُنَّ

[885] Saîd b. Mansûr, *es-Sünen*, 2/26 (No. 1768).
[886] Benzer lafız için bk. Ahmed b. Muhammed el-Kastallânî, *İrşâdu's-sârî li-şerhi Sahîhi'l-Buhârî* (Mısır: el-Matbaatü'l-Kübrâ el-Emîriyye, 1323), 8/195; Saîd b. Mansûr, *es-Sünen*, 2/25 (No. 1763).

Yaʿnī “Girüp cimāʿ itmeden evvel boşarsañız.” Bu nikāḥ pāresini bellü (8) itdikden ṣoñra boşarsa üzerine yarı nikāḥ pāresi düşer, üzerine lākin ʿidde lāzım gelmez.

(9) وَقَدْ فَرَضْتُمْ لَهُنَّ فَرِيضَةً

Eger ḳarınıñ nikāḥ pāresini bellü itdiñiz ise.

فَنِصْفُ (10) مَا فَرَضْتُمْ

Girmeden boşadığıñızda üzeriñize bellü itdigiz nikāḥ pāresinden üzeriñize (11) yarısı düşer. İmdi الْمَسُّ ḥaḳīḳati el ile bir şeye doḳanmaḳ ve ṭutmaḳdır. Ve kināye, istiʿāre (12) ile cimāʿdır. Bu iki maʿnāsınıñ ḳanġısı olursa ṭutmadan ve cimāʿ itmeden boşarsa yarı nikāḥı (13) düşer. Andan İmām Ebū Ḥanīfe didi ki: “Ḳarıyla ḳoca bir yerde ḫalvet olsa ol ḫalvet mehri (14) kāmilen muḳarrer ider az çoḳ eger māniʿ yoḳ ise. Bunda māniʿ ikidir: Şerʿī ve ḥissī. Ḥissī olan (15) الرَّتْقُ ki ferci bitişik ḳarı, ẕeker fercine girmez ikinci yanlarında anıñla üçünci olursa. Ve şerʿī (16) olan māniʿ ḥayżı ve nifāsı ve farż olan oruç ve farż olan namāz ve iḥrām ve lākin bunlar nāfile daḫı olursa (17) ol ḫalvet ṣayılmaz bu māniʿlerden birisi olsa.” Andan bu āyet İmām Şāfiʿī’niñ meẕhebiniñ ḥüccetidir. Andan Şüreyḥ (18) nām ḳāḍı didi ki: [888]"لَمْ أَسْمَعِ اللهَ ذَكَرَ فِي كِتَابًا[887] وَلَا سِتْرًا، إِنْ زَعَمَ أَنَّهُ لَمْ يَمَسَّهَا فَلَهُ نِصْفُ الصَّدَاقِ."

Yaʿnī (19) “Bunuñ gibi işitmedim Ḥaḳḳ Teʿālā Ḳurʾān’da bir şeyi ẕikr [idüp] ve anı örtüp setr itmeye. Bunda örtmeyüp açıḳ beyān itdi. (20) Eger ḳoca daʿvā iderse ki ben aña yanaşmadım deyü yine üzerine maʿlūm olan nikāḥ pāresiniñ yarısı düşer.” (21) Andan: [889]اِبْنُ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا: **إِذَا خَلاَ بِهَا وَلَمْ يَمَسَّهَا فَلَهَا نِصْفُ الْمَهْرِ.** buyurdı ki: “Eger ḳarıyla ḫalvet (22) olup aña yanaşmaz ise ḳarınıñ anda maʿlūm olan yarı nikāḥı pāresi olur ḥaḳḳı.”

---

887 **فِي كِتَابِهِ بَابًا :فِي كِتَابًا**

888 Saîd b. Mansûr, *es-Sünen*, 1/234 (No. 766); Kurtubî, *el-Câmi‘*, 3/205.

889 Hâzin el-Bağdâdî, *Lübâbü’t-te’vîl*, 1/171. Ayrıca bk. Ebû Ca‘fer Ahmed et-Tahavî, *Muhtasaru İhtilâfi’l-ulemâ’*, thk. Abdullah Nezîr Ahmed (Beyrut: Dârü’l-Beşâiri’l-İslâmiyye, 1417), 2/349.

اِلَّا اَنْ يَعْفُونَ

(23) Yaʿnī “Ḳocadan boşanan ḳarılar ancaḳ kendileri nikāḥları pāresin ḳocalarına geçüp bağışlarlar ise (24) ḳocasına ḳamu virdigi nikāḥ pāresi döner.”

اَوْ يَعْفُوَا الَّذِى بِيَدِهِ عُقْدَةُ النِّكَاحِ

Veyā ḳarınıñ (25) velīsi ki baba ve büyük baba ki nikāḥını ḳıyan mehrini ḳocasına bağışlayup geçse. İmdi bunda iki (26) ḳavl var: Birisi “Ol ḳarınıñ velīsi pek yaḳın olan aḳrabāsıdır.” Bu ḳavl İbn ʿAbbās raḍıyallāhu ʿanhümā (27) Ḥażret-i Ḥasan’dan ve ʿAlḳame ve Ṭāvus ve eş-Şaʿbī ve en-Neḫaʿī ve ez-Zührī ve es-Süddī bunlarıñ rivāyetiyle İmām (28) Şāfiʿī *Kitāb-ı ḳadīm*’inde ve İmām Mālik böyle rivāyet itdi. İkinci ḳavl “Ol ḳārınıñ ḳocasıdır meşelā ḳarı (29) mehrini geçse ol ḳabūl itmeyüp bütün edā ider.” Bu ḳavl Ḥażret-i ʿAlī kerremallāhu vecheh ve İbn ʿAbbās ikinci (30) rivāyetinde ve Cübeyr bin Muṭʿim ve Saʿīd ibnü’l-Müseyyeb ve İbn Cübeyr ve Mücāhid ve er-Rebīʿ ve Ḳatāde ve Muḳātil (31) ve eḍ-Ḍaḥḥāk ve Muḥammed bin Kaʿb el-Ḳuraẓī bunlarıñ ḳavlidir. Ve İmām Ebū Ḥanīfe ve İmām Şāfiʿī *Kitāb-ı cedīd*’inde (32) ve İmām Aḥmed ve cumhūr-ı ʿulemālar bu ḳavle ẕāhib oldılar. İmdi evvelki ḳavlde āyetiñ maʿnāsı ḫātūn eger bāliġ (33) ve dul ise kendi mehrini geçmege sezā ise ḳocasına bağışlar, geçer kendin ḳurtarır veyā velīsi bağışlar, (34) geçer ḳurtarır. Ve eger küçük ḳız ise kendi taṣarrufuna mālik degil ise anıñ velīsi bağışlar cā’izdir ol (35) ḳızıñ ḳocasına. Lākin velīniñ bağışlamasında şarṭlar var: İbtidā ḳız bikr, küçük olmalı. İkinci velīsi baba ve büyük **[127a]** (1) baba olmalı zīrā bunuñ ikisinden ġayrısı[na] küçük ḳızı evlendirmek olmaz. İkinci ḳavl {بِيَدِهِ عُقْدَةُ النِّكَاحِ} (2) yaʿnī nikāḥıñ bağı elinde olan ol ḳarınıñ ḳocasıdır. Bu ḳavl[i] Ṭaberī ile Vāḥidī ṣaḥīḥledi. Āyetiñ maʿnāsı (3) بِيَدِهِ عُقْدَةُ النِّكَاحِ nikāḥıñ bendi elinde olan ḳarı geçerse daḫı ol ḳocası “Ḥaḳḳıñdır.” deyüp çıḳarır mehrini (4) tamāmen virir. Çünki Ḥaḳḳ Teʿālā ḳarınıñ yarı mehrini geçmek ile ʿafv eyledi, vācib itdi. Andan ḳocanıñ üzerinden (5) sāḳıṭ olan yarı mehri ẕikr itdi ki ḳarı

geçüp andan bir şey dilemeye ve ḳoca daḫı ḳabūl itmeyüp kāmilen virir. (6) Rivāyet olunur ki: Cübeyr ibnü'l-Muṭʿim bir ḳarı evlendi yanına girmeden boşadı çıḳarup mehrini kāmil virdi ki "Ol (7) ʿafv[a] ben sezāyım, bu ḳarınıñ ḥaḳḳıdır." didi.[890] İmdi ḳarınıñ velīsine anıñ mālından bir şeyʾ geçüp bağışlamaḳ olmaz, (8) mehr daḫı öyledir zīrā ḳarınıñ mālıdır.

وَاَنْ تَعْفُوا اَقْرَبُ لِلتَّقْوٰى

Yaʿnī "Birbirleriñiz erkekler ʿavratlar geçüp (9) bağışlarsañız ol sizlere taḳvā taḥṣīl itmege pek yaḳındır." Bu ḫiṭāb cümleyedir ricāl [ü] nisā lākin müẕekker ṭarafına ġālibdir (10) zīrā müẕekker aṣldır, teʾnīṯ anıñ üzerine ferʿdir. Ve baʿżılar didi ki: "Ol ḳarınıñ ḳocasına ḫiṭābdır. (11) Yaʿnī ṭalāḳdan evvel mehrden virdiğiñ şey geçüp bağışlamak saña taḳvā taḥṣīl itmege pek yaḳındır."

وَلَا تَنْسَوُا (12) الْفَضْلَ بَيْنَكُمْ

Yaʿnī "Hemān birbirleriñiziñ aralarıñızda olan fażlı unutmayıñ." Kişi üzerine olan mehr ḥaḳḳını kāmil (13) virir veyā ḳarı daḫı ḥaḳḳı olan mehrini geçüp bağışlar bu iḥsānlarıñız birbiriñize mekārim-i aḫlāḳ olur.

(14) اِنَّ اللّٰهَ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ

Yaʿnī "Vācib olan ḥaḳḳı birbirleriñize geçüp bağışlamañızda Ḥaḳḳ Teʿālā ḥāżır [u] nāẓırdır (15) görür." İtdigizden bir şey kendiden gizli olmaz sizlere şevābını, ecrini ziyāde iḥsān ider.

Bakara 238

حَافِظُوا عَلَى (16) الصَّلَوَاتِ

[890] Taberî, *Câmiʿu'l-beyân*, 5/153.

Yaʿnī “Müdāvemet ve muvāẓabet idiñ üzerleriñize Ḥaḳḳ Teʿālā’nıñ farż itdigi beş vaḳt namāzı (17) cemīʿ-i şarṭlarıyla ve ḥudūdlarıyla ve erkānlarınıñ itmāmıyla ve her birini vaḳti vaḳtiyle ḳılup edā eyleyiñ.” (18) Zīrā Ḥaḳḳ Teʿālā anları muḥāfaẓa ile emr itdi.

والصَّلٰوة الْوُسْطٰى

Yaʿnī “Ol beş vaḳtiñ ortasında (19) ḥükm iden namāza daḫı müdāvemet idiñ.” Zīrā وَسَطُ الشَّيْءِ خَيْرُهُ وَاَعْدَلُهُ yaʿnī “Şeyiñ ortası ḫayrlı ve (20) ṭoġrı, efḍal yeridir.” Ve **الْوُسْطَى**, اَوْسَط kelimesiniñ teʾnīṯidir. Baʿżılar didi ki: “فُضَلَاء gelür zīrā anlar (21) اَفْضَل teʾnīṯ ile fużalā dirler ve صَلَوَات üzerine ʿaṭf olundı ki efḍallīḳde müfredligi ile.” Ve baʿżılar didi ki: (22) “Vusṭā deyü tesmiye olundı ki yeri namāzlarıñ ortasında ḥükm itmekle.” **Faṣl:** ʿUlemānıñ bu ṣalā[tü]’l-vusṭāda olan (23) iḫtilāfların beyān ider. İmdi ʿulemālar ṣaḥābelerden ve anlardan ṣoñra gelenler bu vustā namāzında meẕāhib üzre (24) iḫtilāf itdiler. **Evvelki meẕheb:** Bu “Ṣalātü’l-vusṭā ṣabāḥ namāzıdır.” deyü naḳl idenler. Anlar Ḥażret-i ʿÖmer’iñ ve İbn (25) ʿÖmer’iñ ve İbn ʿAbbās ve Muʿāẕ ve Cübeyr ve ʿAṭā ve ʿİkrime ve Mücāhid ve er-Rebīʿ bin Enes bunlarıñ ḳavlidir. Anlardan İmām (26) Mālik ve İmām Şāfiʿī rivāyet itdi. Ve aña delīl İmām Mālik’e teblīġ olundı ki Ḥażret-i ʿAlī ibn Ebī Ṭālib kerremallāhu (27) vecheh ve İbn ʿAbbās raḍıyallāhu ʿanhümā dirlerdi ki «**صَلَاةُ الْوُسْطَى صَلَاةُ الْفَجْرِ**[891]» deyü, yaʿnī “Ṣabāḥ namāzıdır.” İmām Mālik (28) *Muvaṭṭaʾ* nām kitābında yazdı. Ve et-Tirmiẕī İbn Abbās’dan ve İbn ʿÖmer’den taʿalluḳ üzre rivāyet itdi ki “Namāzlarıñ arasında (29) oldur.” deyü, meṣelā gündüz namāzı öyle ile ikindi, ve gice namāzı aḫşam ile yatsu namāzı, ṣabāḥ namāzı (30) ortada ḳaldı. Ve hem aña yolda ḳaṣr girmez, cemʿdir.[892] Zīrā ġayr vaḳt ile cemʿ olmaz. Ve hem ol meşaḳḳatli vaḳtde gelür meṣelā ḳışıñ ṣoġuḳ vaḳtde (31) gelür ve yazıñ uyḳunuñ leẕẕetli vaḳtinde ve

[891] صَلَاةُ الْفَجْرِ: صَلَاةُ الصُّبْحِ Tirmizî, “Salât”, 21; İmâm Mâlik, “Sehv”, 461.

[892] Metnin aslında “Ve hem aña yolda ḳaṣr girmez, cemʿdir.” cümlesi derkenâra yazılmış ve uygun yere konulmasına işâret edilmiştir.

aʿžānıñ gevşekligi ve uyḳunuñ çoḳluġı [vaḳtinde]. Ve ḫalḳıñ ol vaḳtde (32) ġafleti olmaġla Ḥaḳḳ Teʿālā anı maḫṣūṣ {وَحَافِظُوا عَلَى الصَّلَاةِ الْوُسْطَى} deyü emr eyledi. Zīrā bu ġafletleriñ (33) muḳteżāsıyla tīz żāyiʿ olur güneş ṭoġmaḳ ile vaḳti geçer. Zīrā ʿaḳabince Ḥaḳḳ Teʿālā {وَقُومُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ} (34) buyurdı. Zīrā قُنُوت ḳıyāmda durmaġı uzatmaḳdır. İmdi ancaḳ ṣabāḥ namāzınıñ ḳıyāmı uzanur ve hem (35) Ḥaḳḳ Teʿālā anı maḫṣūṣ ẕikr eyledi ki: [893]{وَقُرْاٰنَ الْفَجْرِ اِنَّ قُرْاٰنَ الْفَجْرِ كَانَ مَشْهُوداً} Yaʿnī anı giceniñ ḥafaẓa **[127b]** (1) melāʾikeleri ve gündüzüñ ḥafaẓa melāʾikeleri müşāhede iderler ve hem gice ile ḥafaẓa olan melāʾikeleriñ ve gündüz (2) ḥafaẓa olan melāʾikeleriñ dīvānlarında yazılıdır. Bunlar anıñ faẓlınıñ ziyādeligine delālet itdi. **İkinci meẕheb:** (3) Anı "Öyle namāzıdır." didi. Ve bu Zeyd ibn Ṣābit ve Ebī Saʿīd el-Ḫudrī ḳavlidir. Ḥażret-i ʿĀʾişeʾden rivāyet ile (4) ve Ebū ʿUbeydillāh bin Şeddād daḫı anı söyledi ol İmām Ebū Ḥanīfe rivāyetiyle. Ve aña delīl Zeyd bin Ṣābit ile (5) Ḥażret-i ʿĀʾişe: قَالاَ «الصَّلٰوةُ الْوُسْطَى صَلاَةُ الظُّهْرِ» [894] Yaʿnī anlar didiler ki: "Ṣalātüʾl-vusṭā öyle namāzıdır." (6) Bunı İmām Mālik *Muvaṭṭa*ʾda Zeydʾden ẕikr eyledi. Ve Tirmiẕī taʿlīḳ üzre ikisinden ẕikr eyledi. Ve Ebū Dāvūd (7) Zeyd ḥażretinden rivāyet ider ki: قَالَ: «كَانَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُصَلِّي الظُّهْرَ بِالْهَاجِرَةِ، وَلَمْ يَكُنْ يُصَلِّي (8) صَلَاةً أَشَدَّ عَلَى أَصْحَابِ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنْهَا، فَنَزَلَتْ {حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَى}» [895] (9) Yaʿnī Ḥażret-i Zeyd didi ki: «Ḥażret-i Resūl öyle namāzını öyleniñ pek ısıcaġında ḳılar idi. Ṣaḥābelere andan pek (10) şiddetli aġır gelür namāz olmaz idi. Andan bu āyet indi ki: {حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلٰوةِ الْوُسْطٰى} deyü.» (11) Ve daḫı didi ki: "Ol yatsu namāzı ile ṣabāḥ namāzı ve ikindi namāzı ile aḫşam namāzı olunca öyle namāzı (12) ortada ḳalur ve hem ol günüñ ortasında vaḳti ḥükm ider ve ısıcaġın ḳavīliginde düşer ve hem iki

---

893 Nâkıs iktibas. "Güneşin zevalinden (öğle vaktinde Batı'ya kaymasından) gecenin karanlığına kadar (belli vakitlerde) namazı kıl. **Bir de sabah namazını kıl. Çünkü sabah namazı şahitlidir.**", el-İsrâ 17/78.

894 İmâm Mâlik, "Salâtü'l-cemâ'a", 27; Tirmizî, "Salât", 21.

895 Hadisin tamamı için bk. Ebû Dâvûd, "Salât", 5; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 35/471 (No. 21595).

(13) ṣoġuḳ vaḳtiñ arasında ḥükm ider; ṣabāḥ ṣoġuġı ile ikindi ṣoġuġı arasında.” **Üçünci meẕheb:** Ol (14) “Ṣalātü’l-vusṭā ikindi namāzıdır.” Ve bu ḳavl Ḥażret-i ʿAlī kerremallāhu vecheh ve İbn Mesʿūd ve Ebī Eyyūb ve Ebī Hüreyre (15) ve İbn ʿÖmer ve İbn ʿAbbās ve Ebī Saʿīd el-Ḫudrī ve ʿĀ’işe bunlarıñ ḳavlidir. Anlardan ʿAbīde es-Selmānī ve el-Ḥasan el-Baṣrī (16) ve İbrāhīm en-Neḫaʿī ve Ḳatāde ve eḍ-Ḍaḥḥāk ve el-Kelbī ve Muḳātil rivāyet itdiler. Ve andan İmām Ebī Ḥanīfe ve İmām Aḥmed (17) ve Dāvūd ve İbnü’l-Münẕir aldılar. Ve hem ol ṣaḥābeleriñ ekṣeriniñ ve tābiʿīleriñ ḳavlidir. Andan Māverdī nām Şāfiʿī (18) ʿulemālarından didi ki: “Bu İmām Şāfiʿī’niñ meẕhebidir ḥadīṣleriniñ ṣıḥḥati ile. Gerçi İmām Şāfiʿī ṣabāḥ (19) namāzı içün bir ḳavl didi zīrā kendine ol demde ikindi namāzı içün ṣaḥīḥ ḥadīṣler irmedi idi ve (20) meẕhebi ḥadīṣe ittibāʿdır.” Ve bu meẕhebiñ ṣıḥḥatine delīl: رُوِىَ عَنْ عَلِيٍّ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ يَوْمَ الأَحْزَابِ (21) وَفِي رِوَايَةٍ يَوْمَ الْخَنْدَقِ: «**مَلَأَ اللَّهُ قُلُوبَهُمْ وَبُيُوتَهُمْ نَارًا، كَمَا شَغَلُونَا عَنِ [الصَّلَاةِ] الْوُسْطَى حَتَّى غَابَتِ الشَّمْسُ**»[896] (22) وَفِي رِوَايَةٍ: «**شَغَلُونَا عَنْ صَلٰوةِ الْوُسْطَى صَلٰوةِ الْعَصْرِ**» وَذَكَرَ نَحْوَهُ وَزَادَ فِي أُخْرَى: «**ثُمَّ صَلاَّهَا بَيْنَ (23) الْمَغْرِبِ وَالْعِشَاءِ**»[897] Yaʿnī Ḥażret-i ʿAlī kerremallāhu vecheh ḥażretinden rivāyet: Ḥażret-i Resūl Aḥzāb Cengi güni veyā Ḫendek (24) Cengi güni buyurdı ki: «Ḥaḳḳ Teʿālā müşriklerin ḳalblerin ve evlerin āteş ile doldursun bizleri meşġūl (25) itdiler tā güneş batup ikindi namāzın geçürdük.» Bir rivāyetde: «Bizleri ikindi namāzından meşġūl itdiler.» Ve yine (26) Ḥażret-i ʿAlī’den bunuñ gibi ḥadīṣ: «Lākin anda Ḥażret-i Resūl ikindi namāzını aḫşam ile yatsu arasında ḳıldı.» (27) Bunı *Ṣaḥīḥayn*’da ẕikr itdiler. Müslim’de İbn Mesʿūd’dan rivāyet: قَالَ: حَبَسَ الْمُشْرِكُونَ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ (عَلَيْهِ) (28) عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنْ صَلٰوةِ الْعَصْرِ، حَتَّى احْمَرَّتِ الشَّمْسُ، أَوِ اصْفَرَّتْ، فَقَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: (**29**) «**شَغَلُونَا عَنِ الصَّلَاةِ الْوُسْطَى، صَلَاةِ الْعَصْرِ، مَلَأَ اللهُ أَجْوَافَهُمْ، وَقُبُورَهُمْ نَارًا**» وَفِي رِوَايَةٍ: «**حَشَا اللهُ (30) أَجْوَافَهُمْ وَقُبُورَهُمْ نَارًا**»[898] İbn Mesʿūd didi ki: Müşrikler

[896] Kaynaklarda “قُلُوبَهُمْ” kelimesi yerine “قُبُورَهُمْ” kelimesi yer almaktadır. Bk. Buhârî, “Megâzî”, 31; “De‘avât”, 58; San‘ânî, *el-Musannef*, 1/576 (No. 2193, 2194); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 2/29 (No. 591).
[897] Benzer lafız için bk. Müslim, “Mesâcid”, 205.
[898] Müslim, “Mesâcid”, 206

Ḥażret-i Resūl ṣallallāhu ʿaleyhi ve sellemi alıḳodılar (31) ikindi namāzını ḳılmadan tā güneş ḳızardı veyā ṣarardı, andan buyurdılar ki: «Ḥaḳḳ Teʿālā anlarıñ derūnların (32) ve mezārların āteş ile doldursun bizleri ṣalātü'l-vusṭādan alıḳoyup vaḳtini geçürtdiler.» Ve daḫı: (33) عَنْ سَمُرَةَ بْنِ جُنْدَبٍ، أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «**الصَّلَوٰةُ الوُسْطَى صَلَاةُ العَصْرِ**»[899] Yaʿni (34) Semüre bin Cündeb'den rivāyet olunur ki: Ḥażret-i Resūl buyurdı: «Ṣalātü'l-vusṭā ikindi namāzıdır.» Bunı (35) Tirmiẕī ẕikr eyledi. Ve yine Tirmiẕī'de İbn Mesʿūd'dan anıñ gibi ḥadīṯ "Bunlarıñ her biri ḥasen ve ṣaḥīḥdir."[900] didi. **[128ᵃ]** (1) Ve Müslim'de: عَنْ أَبِي يُونُسَ، مَوْلَى عَائِشَةَ[901] قَالَ: أَمَرَتْنِي عَائِشَةُ أَنْ أَكْتُبَ لَهَا مُصْحَفًا، وَقَالَتْ: إِذَا بَلَغْتَ (2) هَذِهِ الْآيَةَ فَآذِنِّي: «**{حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلٰوةِ الْوُسْطَى} صَلٰوةِ الْعَصْرِ، {وَقُومُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ}**» (3) قَالَتْ عَائِشَةُ: سَمِعْتُهَا مِنْ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ.[902] وَروى عَنْ حَفْصَةَ نَحْوَ ذٰلِكَ.[903] Yaʿnī Ḥażret-i (4) ʿĀ'işe'niñ ḳulı Ebī Yūnus nām didi ki: Ḥażret-i ʿĀ'işe baña bir muṣḥaf yazmaġa emr itdi ve didi ki: (5) «Ḳaçan bu ḥāfiẓū āyetine irerseñ Allāhu ekber deyü eẕān vir zīrā ṣalātü'l-vusṭā ikindi namāzıdır, ben (6) anı Ḥażret-i Resūl'den işitdim.» Ve Ḥażret-i Ḥafṣa daḫı anıñ gibi rivāyet itdi. Zīrā ikindi namāzı ḫalḳ (7) maʿīşetlerine meşġūl olduḳları vaḳtde gelür. İḳtiżā itdi ki anı ḥıfẓ idüp vaḳtini geçürmemege (8) teʾkīd oluna. Zīrā iki vaḳt gündüz namāzı ṣabāḥ ile öyle namāzı ve iki vaḳt gice namāzı ki (9) aḫşam ile yatsu namāzıdır, ikisiniñ arasında gelür. Anıñçün ziyāde teʾkīde maḫṣūṣ oldı. Ve anıñ (10) vaḳtini geçürüp żāyiʿ itme ḥaḳḳında ġāyet tenbīh var ki aña delīl oldur ki: مَا رَوَى أَبِي الْمَلِيحِ، قَالَ: كُنَّا مَعَ (11) بُرَيْدَةَ فِي غَزْوَةٍ، فَقَالَ فِي يَوْمٍ ذِي غَيْمٍ: بَكِّرُوا بِصَلٰوةِ العَصْرِ، فَإِنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «**مَنْ تَرَكَ (12) صَلٰوةَ الْعَصْرِ فَقَدْ حَبِطَ عَمَلُهُ**»[904] Yaʿnī Ebi'l-Melīḥ rivāyet ider ki: Ḥażret-i Büreyde ile bir ġazāda idik bir buluṭlı (13) gün ḥükm eyledi, bizlere didi ki: İkindi namāzını gözleyüp vaḳtiyle erken ḳılıñ zīrā Ḥażret-i Resūl buyurdı ki: (14) «Her kim ikindi namāzını geçürürse

899 Tirmizî, "Salât", 21; "Tefsîrü'l-Kur'ân", 3; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 33/328 (No. 20155).
900 Tirmizî, "Tefsîrü'l-Kur'ân", 3.
901 Hadis metninde "أَنَّهُ" ilâvesi vardır.
902 Bk. Müslim, "Mesâcid", 207; Ebû Dâvûd, "Salât", 5; Tirmizî, "Tefsîrü'l-Kur'ân", 3.
903 İmâm Mâlik, "Sehv", 459.
904 Buhârî, "Mevâkîtü's-salât", 15; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 38/54 (No. 22957).

anıñ ʿameli baṭṭāl olur» Bunı Buḫārī ẕikr eyledi. Ve Buḫārī ile Müslim'de: (15)

عَنِ ابْنِ عُمَرَ، أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «**الَّذِي تَفُوتُهُ صَلٰوةُ الْعَصْرِ، فَكَأَنَّمَا وُتِرَ أَهْلَهُ** (**16**) **وَمَالَهُ**»[905] فَبَقِيَ فَرْدًا بِلاَ أَهْلٍ وَلاَ مَالٍ[906] Yaʿnī İbn ʿÖmer rivāyet ider ki: Ḥażret-i Resūl buyurdı: «Her kimden ikindi (17) namāzı geçerse ol mālını ve ehlini żāyiʿ itmiş gibi olur.» Hemān mālsız ve ehl yoḳ yalñız başına ḳalur (18) bir ḫayra yaramaz. Bunda ol vaḳti geçürmeden pek ḥaẕer itmege tenbīhdir; "Mālı, ehli gitmiş gibi olur." deyü. (19) **Dördünci meẕheb:** "Ṣalātü'l-vusṭā aḫşam namāzıdır." Bunı Ḳabīṣa ibn Ẕü'eyb didi. Ve bu meẕhebiñ (20) ḥücceti aḫşam namāzı günüñ beyāżlıġı ile giceniñ ḳarañluġı arasında gelür ve hem iki rekʿat olan (21) ṣabāḥ namāzından bir rekʿat artar ve dört rekʿat olan namāzlardan bir rekʿat eksilür, anlarıñ birine beñzemez ferd (22) olduġı içün ve hem yolda ḳaṣr ile ḳılınmaz. Ve hem öyle namāzı namāzlarıñ evvelidir zīrā Cebrāʾīl ʿaleyhi's-selām[907] (23) ibtidā anı ḳıldı, öyle olduḳda aḫşam namāzı vusṭā olur yaʿnī orta ḥükm ider. Senedleri (24) budur. **Beşinci meẕheb:** "Ṣalātü'l-vusṭā yatsu namāzıdır." didiler. Lākin eslāfdan aña bir naḳl vārid olmadı (25) lākin baʿż müteʾaḫḫirler ẕikr itdiler. Ve bu meẕheb ehliniñ ḥücceti iki ḳaṣr olmayan namāzıñ ortasında ḥükm (26) ider, meṣelā aḫşam namāzı ile ṣabāḥ namāzınıñ arasında gelür ve hem münāfıḳlara edā itmesi pek aġır gelen (27) namāzdır. Bunlarıñ senedi budur. **Altıncı meẕheb:** "Ṣalātü'l-vusṭā bu beş vaḳtiñ birisidir yalñız kendi (28) bellü degildir." didiler. Zīrā Ḥaḳḳ Teʿālā beş vaḳtiñ ḳamusuna müdāvemet itmege ve vaḳtlerini ḥıfẓ itmege emr eyledi. (29) Andan ṣalātü'l-vusṭā deyü ʿaṭf eyledi. Ḥıfẓ müdāvemetedir. Āyetde beyānı anıñ öyle beyānında beş vaḳtiñ (30) her biri vusṭā olur. Ḥaḳḳ Teʿālā ʿibādına anı mübhem beyān itmege bāʿiṯ ziyāde teʾkīd olup her vaḳti vaḳti (31) ile edā itmege ḥarīṣ olalar ve terkinden ġāyet ile ḥaẕer ideler ki her vaḳti kemāliyle erkānlarıyla edā ideler. Bu sebebden (32) Ḥaḳḳ Teʿālā ḳadr gicesini Ramażān ayınıñ içinde gizledi ki ḳamusuna edā

[905] Buhârî, "Mevâkîtü's-salât", 14; Müslim, "Mesâcid", 200; Ebû Dâvûd, "Salât", 5; Tirmizî, "Salât", 16; İbn Mâce, "Salât", 6.
[906] Begavî, *Şerhu's-sünne*, 2/214 (No. 371); Hâzin el-Bağdâdî, *Lübâbü't-te'vîl*, 1/173.
[907] Arapça terkibi bölmemek için sayfa numarası sonra yazılmıştır.

itmege diḳḳat itmege ḥarīṣ olsunlar deyü (33) ve cumʿa gününüñ içinde olan bir ḳabūl olacaḳ sāʿati gizledi ki bütün gün ʿibādete meşġūl olsunlar deyü ve (34) hem ism-i aʿẓamını cemīʿ-i esmālarınıñ içinde ki gizledi ki ḳamusuna müdāvemet itsünler deyü. İmdi bu meẕhebi cümle (35) ʿulemālar iḫtiyār itdiler "Ṣaḥīḥi budur." deyü. Andan Muḥammed ibn Sīrīn didi ki: Bir kişi gelüp Zeyd bin Ṣābit ḥażretine **[128b]** (1) ṣalātü'l-vusṭā suʾāl itdi, حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ didi, yaʿnī "Beş vaḳti ḳılmaġa müdāvemet (2) eyle, geçürme sen ṣalātü'l-vusṭāya irersiñ." dimekdir. Andan Rebīʿ bin Ḫayṯem nāma ṣalātü'l-vusṭā suʾāl (3) itdiler, ol suʾāl idene didi ki: Ol beş vaḳt namāzıñ birisidir, sen beş vaḳte müdāvemet eyle aña (4) müdāvemet itmiş olursuñ. Andan diye ki: Eger anı ḳanġısı olduġun bilmiş olaydıñ aña müdāvemet idüp (5) bāḳīsini żāyiʿ iderdiñ, didi. Suʾāl iden didi ki: İtmezdim. Rebīʿ didi ki: Öyle ise hemān beş vaḳte (6) vaḳti vaḳtiyle müdāvemet it aña itmiş olursuñ. İmdi bu ḳavlleriñ ḳamusundan ṣaḥīḥi iki ḳavldir: Birisi ṣabāḥ (7) namāzı denilen ve birisi ikindi namāzı denilen ḳavl. Ve daḫı ṣaḥīḥi ikindi namāzıdır vārid olan ṣaḥīḥ ḥadīṯler (8) mūcibince. Vallāhu aʿlem.

وَقُومُوا لِلّٰهِ قَانِتِينَ

Yaʿnī "Ḥaḳḳ Teʿālāʾnıñ ʿibādetine iṭāʿat ile ḳıyām idiñ." (9) Ol ṭāʿatıñ kemāli ve itmāmıdır ki erkānlarına ve sünnetlerine ḫalel düşürmeden ve eksik itmeden iḫtirāz (10) itmege tenbīhdir. Ve bażılar didi ki: "Ol her ehl-i dīne namāz vardır, anlar anı ʿāṣīliḳ üzre ḳılarlar lākin (11) sizler bu namāzlarıñızda Ḥaḳḳ Teʿālāʾya iṭāʿat üzre ḳılıñ deyü emrdir." Ve baʿżılar didi ki: "**اَلْقُنُوتُ** duʿādır (12) ve ẕikrdir." Aña delīl ḳavlühū teʿālā: [908]{أَمَّنْ هُوَ قَانِتٌ} Yaʿnī "Ol duʿā ve ẕikr ider." İmdi beş vaḳt namāza müdāvemet (13) ile emr olunduḳda andaki olan ẕikr duʿā içündür. Āyetiñ maʿnāsı وَقُومُوا لِلّٰهِ دَاعِينَ ذَاكِرِينَ olur, yaʿnī (14) "Namāzda

[908] Nâkıs iktibas. "**(Böyle bir kimse mi Allah katında makbuldür,) yoksa** gece vakitlerinde, secde hâlinde ve ayakta, ahiretten korkarak ve Rabbinin rahmetini umarak **itaat ve kulluk eden mi?** De ki: 'Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?' Ancak akıl sahipleri öğüt alırlar.", ez-Zümer 39/9.

ḳıyāmıñızda ve rükūʿ ve sücūduñuzda Ḥaḳḳ Teʿālā ḥażretin duʿā ve ẕikr ile yād idiñ.” Ve baʿżılar didi ki: “Ḳunūtı (15) ancaḳ ṣabāḥ namāzı ile vitr vācibde maḫṣūṣ itdi bu maʿnāda.” Ve baʿżılar didi ki: “el-Ḳunūt sükūn (16) ve sükūtdur, namāzda cāʾiz olmayacaḳ sözi söylememekdir.” Ve buña delīl: مَا رُوِيَ عَنْ زَيْدِ بْنِ أَرْقَمَ، قَالَ: (**17**) «**كُنَّا نَتَكَلَّمُ فِي الصَّلٰوةِ يُكَلِّمُ الرَّجُلُ صَاحِبَهُ وَهُوَ عَلَى**[909] **جَنْبِهِ فِي الصَّلٰوةِ حَتَّى نَزَلَتْ {وَقُوْمُوا لِلّٰهِ قَانِتِيْنَ}** (**18**) **فَأُمِرْنَا بِالسُّكُوْنِ**[910]**، وَنُهِينَا عَنِ الْكَلَامِ**»[911] Yaʿnī Zeyd bin Erḳam buyurdı ki: «Namāzda iken ol biri yanı üzre (19) yatmış, biz anıñla söyleşüp ṣoḥbet iderdik tā bu āyet indi. Bizleri namāzda ṭaşra vācib olmayan sözi (20) söylemeden nehy idüp namāzda sükūn [u] ḫuşūʿ ile olmamızı emr itdi.» Bu *Ṣaḥīḥayn*’da ẕikr olundı. Ve baʿżılar (21) didi ki: “el-Ḳunūt namāzda ḳıyāmda durmaġı uzatmaḳdır.” Ve aña delīl: مَا رُوِيَ عَنْ جَابِرٍ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ (22) عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «**أَفْضَلُ الصَّلٰوةِ طُولُ الْقُنُوتِ**»[912] Yaʿnī Ḥażret-i Cābir raḍıyallāhu ʿanh didi ki: Ḥażret-i Resūl buyurdı: (23) «Namāzıñ efḍali ḳıyāmı uzatmaḳdır.» Bunı Müslim ẕikr eyledi. Andan rükūʿı ve sücūdı uzatmaḳ ve gözi secde yerine (24) di[k]mek, ḫużūʿ ve ḫuşūʿ itmek ve ellerin oynatmamaḳ bunlar ḳamu ḳunūtdandır. Ḳaçan ʿulemālardan birisi namāza dursa (25) kendine Ḥaḳḳ Teʿālā’dan bir heybet inerdi ki ẕerre ḳadar eṭrāfa naẓar itmeyüp elini altına moloz ṭaşı gelse çevirmez idi (26) ve dünyā umūrını bütün unudup ḫāṭırına bir şey gelmeden ḳorḫar idi.

Bakara 239

فَاِنْ خِفْتُمْ فَرِجَالًا اَوْ رُكْبَانًا

Yaʿnī (27) “Eger sizlere namāzda düşmāndan ve ġayrıdan ḳorḫu irerse gerek yayan ve gerek binek ḥayevān üzerinde.” İmdi (28) maʿnāsı eger namāzıñ erkānlarında rükūʿ ve sücūd ve ḳıyām ḫuşūʿ [u] ḫużūʿ ile itmege ḳādir

---

[909] **عَلَى:** إِلَى

[910] **بِالسُّكُوْنِ:** بِالسُّكُوتِ

[911] Müslim, “Mesâcid”, 35; Buhârî, “Tefsîrü’l-Kur’ân”, 45.

[912] Müslim, “Salâtü’l-müsâfirîn”, 164.

olmazsañız düşmāndan ve (29) ġayrıdan namāzı yürürken veyā ḥayevānıñız üzerinde iken ḳıbleye ṭoġrılup ḳılıñ. Ve ḳıbleye idemezseñiz ḳanġı (ṭarafa) (30) ṭarafa mümkiniñiz olursa ol ṭarafa teveccüh iderek ḳılıñ. Bu cengde ve cenge sürmede gelür itmedi. Bu (31) ṣalātü'l-ḫavf iki ḳısmdır: Birisi ceng vaḳtinde düşer, bu āyetden murād oldur. Ve bir ḳısmı cengden ġayr yerde gelür, (32) ol sūre-i Nisā'da gelür ḳavlühū teʿālā:[913] {وَإِذَا كُنْتَ فِيهِمْ فَأَقَمْتَ لَهُمُ الصَّلٰوةَ} İn-şāʾallāh yerinde ẕikr olunur. İmdi (33) ḳaçan ceng ḳızsa İmām Şāfiʿī yanında "Namāzıñ terki mümkin degil yayan yürürken ḳılar ḳıbleye ḳarşu veyā olmasa (34) mümkinine göre atlu ve ḥayevānlu ḥayevānı üzerinde rükūʿı ve sücūdı īmā ile iderek ḳılar. Sücūduñ īmāsı (35) rükūʿdan biraz aşaġı egilmek ile ve tekbīrden ve cehr ile oḳumadan iḫtirāz ideler, ḥācet degildir." Ve İmām Ebū Ḥanīfe **[129ᵃ]** (1) "Yürürken ḳılmaḳ olmaz." didi, "Hemān teʾḫīr idüp ṣoñra ḳażā ile ḳılar zīrā Ḥażret-i Resūl ṣallallāhu ʿaleyhi (2) ve sellem Ḫendek Cengi güni teʾḫīr idüp güneş batdıḳdan ṣoñra öyle ve ikindi ve aḫşam namāzını birden (3) ḳıldı, bizlere aña ittibāʿ vācibdir." didi. Ve İmām Şāfiʿī bu āyeti ḥüccet itdi ve Ḫendek Cengi namāzına cevāb (4) itdi ki "Ol zamānda daḫı ṣalāt-ı ḫavfa emr inmedi idi bu āyet andan ṣoñra indi." didi, "Ḳaçan ki bu āyet (5) indi andan ṣoñra Ḥażret-i Resūl bir vaḳt namāzı teʾḫīr itmedi." deyü cevāb itdi. İmdi cengden ġayrıda (6) ḥāṣıl olan ḳorḫu namāzı sebebi ol düşmāndan ḳaçarken veyā bir ḳudurmuş aslan kendine hücūm iderken (7) veyā bir şiddetli seyl gelüp kendini başar ḳorḫusı olursa emīnlik üzerine namāz ḳılmaġa mümkini olmayınca anda (8) īmā ile ḳādir olduġı ṭarafa ḳılar. Maḫṣūṣ düşmān ḳorḫusı degildir zīrā āyetde {فَإِنْ خِفْتُمْ} geldi muṭlaḳ (9) her iren ḳorḫuya. **Eger dinürse**

[913] Nâkıs iktibas. "**(Ey Muhammed!) Cephede sen de onların (mü'minlerin) arasında bulunup da onlara namaz kıldırdığın vakit,** içlerinden bir kısmı seninle beraber namaza dursun. Silâhlarını da yanlarına alsınlar. Bunlar secdeye vardıklarında (bir rekât kıldıklarında) arkanıza (düşman karşısına) geçsinler. Sonra o namaz kılmamış olan diğer kısım gelsin, seninle beraber kılsınlar ve ihtiyatlı bulunsunlar, silâhlarını yanlarına alsınlar. İnkâr edenler arzu ederler ki, silâhlarınızdan ve eşyanızdan bir gafil olsanız da size ani bir baskın yapsalar. Yağmurdan zahmet çekerseniz, ya da hasta olursanız, silâhlarınızı bırakmanızda size bir beis yoktur. Bununla birlikte ihtiyatlı olun (tedbirinizi alın). Şüphesiz Allah, inkârcılara alçaltıcı bir azap hazırlamıştır.", en-Nisâ 4/102.

ki: Ḥaḳḳ Teʿālā **{فَرِجَالًا اَوْ رُكْبَانًا}** buyurdı, bunda ancaḳ düşmāndan ḳorḫuya (10) delālet ider, murād oldur. **Ḫāzin dir ki:** Gerçek, āyet añadır ammā anda żarar defʿine iṣbāt var, öyle (11) olduḳda ol bir ḳorḫularda daḫı żarar defʿine iṣbāt olur. Andan: ابْنُ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهَا، قَالَ: «**فَرَضَ اللهُ** (**12**) **الصَّلٰوةَ عَلَى لِسَانِ نَبِيِّكُمْ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي الْحَضَرِ** أَرْبَعًا، وَفِي السَّفَرِ رَكْعَتَيْنِ، وَفِي الْخَوْفِ رَكْعَةً»[914] (13) Yaʿnī buyurdı ki: «Ḥaḳḳ Teʿālā peyġamberiñiz lisānından sizlere namāzı iḳāmetde dört rekʿat ve yolda iki rekʿat (14) ve ḳorḫu vaḳtinde bir rekʿat farż eyledi.» Bunı Müslim ẕikr itdi. Bunuñ bi-ẓāhiri üzre eslāfdan bir cemāʿat (15) ʿamel itdiler. Anlar Ḥasan el-Baṣrī ve ʿAṭā ve Ṭāvus ve Mücāhid ve Ḳatāde ve eḍ-Ḍaḥḥāk ve İbrāhīm ve İsḥāḳ bin Rāhūye (16) "Ḳorḫunuñ şiddeti vaḳtinde bir rekʿat ḳılarız." didiler. Ve İmām Şāfiʿī ve İmām Mālik ve ʿulemādan bir cumhūr (17) "Ḫavf namāzı emīnlik namāzı gibidir ṣayıda." didiler, "Eger ḳorḫu iḳāmet itdigi yerde aña dört rekʿat (18) ḳılmaḳ vācib olur ve eger yolda ise iki rekʿat ḳılmaḳ vācib olur, bir rekʿat ḳılmaḳ ile iḳtiṣār itmek (19) cāʾiz degildir." didiler, "Her ne ḥāl üzre olursa." Ve Ḥażret-i İbn ʿAbbās'ıñ ḥadīṣini bir rekʿat imām ile ve (20) [bir] rekʿat yalñız ḳılmaḳ düşen namāza teʾvīl itdiler. Ḥażret-i Resūl ṣallallāhu ʿaleyhi ve sellemiñ ve aṣḥābınıñ (21) ṣalāt-ı ḫavfda ḳıldıġı ṣıfatını eḥādiṣ-i ṣaḥīḥa ile ẕikr itdiler. İmdi bu teʾvīli eḥādīṣ üzerine (22) cemʿ itmek lāzımdır.

فَاِذَا اَمِنْتُمْ فَاذْكُرُوا اللّٰهَ

Eger ol ḳorḫuñuzdan emīn olduñuz ise üzeriñize olan (23) beş vaḳt namāzı erkānlarıyla ve sünnetleriyle tamāmen edā idiñ.

كَمَا عَلَّمَكُمْ مَا لَمْ تَكُونُوا تَعْلَمُونَ

Siziñ ol (24) bilmedigiz namāzı Ḥaḳḳ Teʿālā sizlere bildürüp beyān itdigi üzre ḳılup edā idiñ. Bunda Ḥaḳḳ Teʿālā'nıñ (25) bizlere itdigi inʿām [u] iḥsāna işāret vardır ol bilmedigimizi bizlere ʿilm-i hidāyetiyle bildirüp eger ol (26)

[914] Müslim, "Salâtü'l-müsâfirîn", 5; Ebû Dâvûd, "Tefrîʿu salâtü's-sefer", 18; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 4/144 (No. 2293).

bildirmese biz anlarıñ bir şeyine irmege ve bilmege nā'il olmazdıḳ. Andan Ḥaḳḳ Teʿālā'ya ḥamd [ü] şenā olsun kerem [ü] ʿināyet (27) anıñdır.

Bakara 240

وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ اَزْوَاجًا

Yaʿnī "Ey ḳamu ḫalā'iḳ! Sizlerden kişiler vefāt (28) idüp ḳarıların dul bıraḳurlar ise."

وَصِيَّةً لِاَزْوَاجِهِمْ

Yaʿnī "Bıraḳdıḳları ḳarılarına vaṣiyyet ideler." (29) Bu eger naṣb üzre oḳunursa. Ve eger وَصِيَّةٌ deyü refʿ ile oḳunursa "Ḥaḳḳ Teʿālā üzeriñize ḳalan ḳarılarıñıza (30) vaṣiyyet itmegi farż eyledi." dimek olur.

مَتَاعًا اِلَى الْحَوْلِ غَيْرَ اِخْرَاجٍ

Yaʿnī "Ol bıraḳdığıñız ḳarıları meyyitiñ mālından (31) bir sene kāmil yiyeceklerin ve içeceklerin ve giyecekleri[n] ve meskenlerin ve sā'ir lāzım olan nafaḳaların virmege (32) vaṣiyyet idiñ." Lākin ol ḳarılar[a] bir sene kāmil evlerinden ṭaşra çıḳmamaḳ ile Ḥaḳḳ Teʿālā emr eyledi. Bu āyet inmege (33) bāʿiṯ Ṭā'if ehlinden Ḥakīm bin el-Ḥāriṯ nām kimesne Medīne'ye hicret itdi yanında babası ve ḳarısı ve evlādları (34) var idi, gelüp vefāt itdi, anı Ḥażret-i Resūl ṣallallāhu ʿaleyhi ve sellem[e] ʿarż itdiler, Ḥaḳḳ Teʿālā bu āyeti indirdi. (35) Ḥażret-i Resūl mīrāṯını babasına ve evlādlarına virdi ḳarısına bir şey virmedi, ışmarladı ki vefāt ideniñ **[129b]** (1) mālından anı bir sene kāmil besleyeler her şeyde. Zīrā İslām'ıñ evvellerinde ḥükm bir kişi vefāt itse anıñ (2) ḳarısı bir sene ʿidde ṭutar idi ve vāriṯe anı evinden bir sene tamām olmadan çıḳarmaḳ ḥarām idi ve anıñ her (3) nafaḳası ve sākin olması meyyitiñ mālından ḫarc olunmaḳ vācib idi zīrā mīrāṯından ḳarısına bir şey düşmez (4) idi. Ve lākin ḳarı daḫı muḫayyer idi. Eger dilerse ʿiddeye bir sene oturur, yer içer, giyinür ve sākin olur ḳocasınıñ (5) mālından ve eger sene tamām olmadan

çıḳarsa nafaḳası ve sākin olması ḳalmaz idi. Ve anlara bunı böyle vaṣiyyet vācib (6) idi. İmdi bu āyet bu iki emrin ḥāline delālet itdi: Birisi ḳarınıñ ḳocasınıñ mālından bir sene nafaḳası ve (7) sākin olması ḥaḳḳıdır. İkinci anıñ üzerine bir sene ʿidde çıḳarmaḳ vācib idi. İmdi Ḥaḳḳ Teʿālā bu iki[sini] (8) nesiḫ eyledi. Andan bu yedirme ve sākin itme nafaḳasını mīrāṯ āyetiyle nesḫ eyledi, mīrāṯda ḳarıya rubʿ veyā (9) ṯümün çıḳardı nafaḳası ve sākin olması yerine. Ve bir yıl ʿidde çıḳarmasını dört [ay] on gün ʿidde āyetiyle nesḫ (10) eyledi. **Eger dinürse ki:** İlerüde ẕikr olunan āyet ṣoñra gelen āyeti nice nesḫ eyledi? **Ḫāzin dir ki:** Ol āyet (11) tilāvetde muḳaddemdir lākin nāzil olmada müteʾaḫḫirdir. Ḳavlühū teʿālā [915]{سَيَقُولُ السُّفَهَاءُ مِنَ النَّاسِ} āyeti gibi. Bu (12) {قَدْ نَرَى تَقَلُّبَ وَجْهِكَ}[916] āyetinden ṣoñradır. Bu da anıñ gibidir.

فَإِنْ خَرَجْنَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا فَعَلْنَ فِي أَنْفُسِهِنَّ مِنْ مَعْرُوفٍ

(13) Yaʿnī "Ey meyyitiñ vāriṯi, velīleri! Eger ol ḳarılar ʿiddesi tamām olmadan çıḳarlarsa kendilerini donatmaġa evlenmek içün (14) sizler anlarıñ nafaḳaların ve sākin olmaların kesmeñizde sizler[e] bir ḥarac ve günāh yoḳdur." Ve eger ʿiddesini bir sene (15) kāmil idüp çıḳarlarsa daḫı sizlere ṣuç yoḳdur. Zīrā anıñ ḥaḳḳı tamām bir sene ḳocası evinde oturmaḳdır (16) ve anıñ ʿiddesi tamām olmadan çıḳmamasına tenbīh itmeñizde ve alıḳomañızda sizlere günāh yoḳdur zīrā Ḥaḳḳ Teʿālā (17) emridir.

وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ

[915] Nâkıs iktibas. "**Birtakım kendini bilmez insanlar**, "Onları (müslümanları) yönelmekte oldukları kıbleden çeviren nedir?" **diyecekler**. De ki: 'Doğu da, Batı da Allah'ındır. Allah, dilediği kimseyi doğru yola iletir.' ", el-Bakara 2/142.

[916] Nâkıs iktibas. "**(Ey Muhammed!) Biz senin çok defa yüzünü** göğe doğru **çevirip durduğunu (vahiy beklediğini) görüyoruz.** (Merak etme) elbette seni, hoşnut olacağın kıbleye çevireceğiz. (Bundan böyle), yüzünü Mescid-i Harâm yönüne çevir. (Ey Müslümanlar!) Siz de nerede olursanız olun, (namazda) yüzünüzü hep onun yönüne çevirin. Şüphesiz kendilerine kitap verilenler, bunun Rabblerinden (gelen) bir gerçek olduğunu elbette bilirler. Allah, onların yaptıklarından habersiz değildir.", el-Bakara 2/144.

Ḥaḳḳ Teʿālā emrine ve nehyine muḫālefet idüp ḥudūdundan çıḳana intiḳām (18) almada ḳavī ve ġālibdir. Ve beyān itdigi şerāyiʿdeki aḥkāmları icrāsına emr-i ʿaliyyesin yürüdür, ʿaczden (19) münezzehdir.

Bakara 241

وَلِلْمُطَلَّقَاتِ مَتَاعٌ بِالْمَعْرُوفِ

Yaʿnī "Ḳocasından boşanan ḳarılarıñ ḳocalarında bellü (20) müt'aları vardır." Ḥaḳḳ Teʿālā bunda müt'ayı tekrār ẕikr itmede ḥikmet, evvelki āyetde girmeden boşanan ve girüp (21) boşanan ikisi ẕikr olundı, bunda muṭlaḳ ḳocadan boşananları ẕikr itdi. Ve baʿżılar didi ki: "Ḳaçan ki ḳavlühū (22) teʿālā: [917] {وَمَتِّعُوهُنَّ عَلَى الْمُوسِعِ قَدَرُهُ} tā [918] {حَقاً عَلَى الْمُحْسِنِينَ} gelince āyet indi, bir kişi didi ki 'Eger müt'a virdimse (23) ne güzel, eyü itdim ve eger virmezsem eyü itmemiş olurum, bunda bir şey yoḳ' deyince bu āyet indi ki 'Ol anlarıñ (24) ḥaḳḳıdır elbetde virmeli.' deyü. Zīrā müt'ayı lāmsız ẕikr eyledi temlīk içün."

حَقًّا عَلَى الْمُتَّقِينَ

Yaʿnī (25) "Ol müt'a şirkden ve ʿiṣyāndan ḳorḳan mü'minler üzerine ḥaḳḳdır, edāsı lāzımdır." Ve müt'anıñ aḥkāmı (26) evvel ẕikr olundı.

Bakara 242

كَذٰلِكَ يُبَيِّنُ اللهُ لَكُمْ اٰيَاتِهِ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ

Yaʿnī "Ḥaḳḳ Teʿālā sizlere ey mü'minler (27) üzerleriñize lāzım geleni ve zevceleriñize lāzım geleni bildirüp beyān ider ve birbirleriñiz üzerine vācib olan (28) ḥaḳḳları bildirüp beyān ider. Ve ġayr aḥkāmları Ḥażret-i

[917] Nâkıs iktibas. "Kendilerine el sürmeden ya da mehir belirlemeden kadınları boşarsanız size bir günah yoktur. **(Bu durumda) eli geniş olan gücüne göre,** eli dar olan da gücüne göre olmak üzere **onlara,** aklın ve dinin gereklerine uygun olarak **müt'a verin.** Bu, iyi ve yararlı işleri en güzel şekilde yapanlar üzerinde bir borçtur.", el-Bakara 2/236.
[918] Nâkıs iktibas. "… **Bu, iyi ve yararlı işleri en güzel şekilde yapanlar üzerinde bir borçtur.**", el-Bakara 2/236.

Muḥammed ṣallallāhu ʿaleyhi ve selleme inen Ḳurʾān-ı ʿAẓīmü'ş-şān (29) āyetlerinde ḳamu bildirüp beyān ider. Belki ol beyān itdigim farżlar ve aḥkāmlar ki sizleriñ ışlāḥına ve dīnleriñiziñ (30) ışlāḥlıġınadır. ʿAḳlıñıza girüp anları ṭutmaḳ ile ışlāḥ olasıñız ʿiḳābdan ḫalāṣ olasıñız."

Bakara 243

اَلَمْ تَرَ اِلَى (31) الَّذِينَ خَرَجُوا مِنْ دِيارِهِمْ

Yaʿnī "Yā Muḥammed! Anlara baḳup taʿaccüb it ki ol kişiler ki diyārlarını bıraġup birden (32) çıḳup ḳaçdılar." İmdi bunda çoḳ müfessirler didiler ki: "Bir vilāyet var idi adına Dāverdān dirler idi. (33) Anda ṭāʿūn düşdi, içinden bir ṭāʾife çıḳup ḳaçdılar. Ol çıḳup ḳaçanlar ḳurtuldı, anda (34) ḳalanlarıñ çoġı ṭāʿūndan helāk oldı. Ḳaçan ki ṭāʿūn gitdi ol çıḳup ḳaçanlar sālimīn döndiler. Ol (35) vilāyetde olmayup bāḳī ḳalanlar didiler ki 'Eger bizim vefāt iden ehlimiz daḫı buñlarıñ itdigi gibi ideler idi. **[130a]** (1) Anlar daḫı şimdi bāḳī ḳalurlar idi, eger bir daḫı ṭāʿūn gelürse biz de çıḳup ṭāʿūn olmayan yere gideriz.' (2) didiler. İkinci sene ṭāʿūn yine döndi, ol vilāyetiñ ehli bütün çıḳup bir bol vādīye irdiler. Ḳaçan ki anlar (3) diledikleri yere irişdiler ki anda ḳurtulmaḳ ümīdiyle anlara yer altından bir melek ve gögden bir melek مُوتُوا (4) deyü ṣayḥa idince ḳamusı vefāt itdiler." Ve daḫı Müslim ile Buḫārī'de: Ḥażret-i 'Ömer Şām'a ṭoġrı çıḳdı idi (5) ḳaçan yolda aña Serġ gelüp didi ki: Şām'da ṭāʿūn var. Andan Ḥażret-i ʿAbdurraḥmān bin ʿAvf Ḥażret-i 'Ömer['e] (6) ḫaber virdi ki: أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «**إِذَا سَمِعْتُمْ بِهِ بِأَرْضٍ فَلَا تَقْدَمُوا عَلَيْهِ، وَإِذَا وَقَعَ بِأَرْضٍ**[919] **وَأَنْتُمْ بِهَا فَلَا تَخْرُجُوا** (7) مِنْهَا فِرَارًا مِنْهُ» فَحَمِدَ اللهَ عُمَرُ، ثُمَّ انْصَرَفَ.[920] Yaʿnī Ḥażret-i Resūl buyurdı ki: «Eger bir vilāyetde ṭāʿūn (8) olduġun işitdiñiz ise ol vilāyete yanaşup girmeyiñ ve eger bir yere düşdi ise sizler ṭāʿūndan ḳaçmaḳ (9) ile ol yerden çıḳmayıñ.» deyince Ḥażret-i 'Ömer Allāh['a] ḥamd eyleyüp andan döndi Şām'a varmadı. Ve

[919] Hadis metninde "وَأَنْتُمْ بِهَا" ilâvesi vardır.

[920] İmâm Mâlik, "Câmi'", 22; Buhârî, "Tıb", 29; Müslim, "Selâm", 98. Ayrıca bk. Ebû Dâvûd, "Cenâ'iz", 10.

baʿżılar didi ki: (10) “Ol ḳaçanlar ṭāʿūndan degil cengden ḳaçdılar. Anıñ aṣlı, Benī İsrāʾīl pādişāhlarından bir pādişāh ol ḳavme (11) didi ki: Cemʿ olup çıḳın düşmān ile ceng itmege. Anlar daḫı cemʿ olup çoḳ ʿasker oldılar, cenge çıḳacaḳ (12) vaḳtde fanılanup cengi ikrāh itdiler dönüp ol pādişāhlarına bahāne idüp ‘Ol gidecegimiz yerde (13) şimdi ṭāʿūn var duralım ṭāʿūn andan kesildikden [ṣoñra] varalım.’ didiler. Hemān Ḥaḳḳ Teʿālā anlara ṭāʿūn (14) gönderdi ol dem ṭāʿūndan ḳorḫup ḳaçdılar, ol pādişāh anlarıñ öyle itdiklerin görünce (15) اللّٰهُمَّ رَبَّ يَعْقُوبَ وَآلِ مُوسَى قَدْ تَرَى مَعْصِيَةَ عِبَادِكَ فَأَرِهِمْ آيَةً فِي أَنْفُسِهِمْ حَتَّى يَعْلَمُوا أَنَّهُمْ لَا يَسْتَطِيعُونَ الْفِرَارَ (16) مِنْكَ. didi. Yaʿnī ‘Ey Yaʿḳūb ve āl-i Mūsā tañrısı! Ḳullarıñıñ saña maʿṣiyetlerine ḥāżır [u] nāẓırsın anlara bir belā (17) olan emriñi ḥavāle it ki tā bileler seniñ aẕābıñdan ḳaçup ḳurtulmaġa ḳudretleri olmayacaġın.’ Ḳaçan ki ol (18) ḳavm ḳaçmaġa çıḳdılar. Ḥaḳḳ Teʿālā anlara مُوتُوا nidāsın idince ḳamusı helāk oldılar ḥayevānları ile, bir (kişi) (19) kişi ḳalmadı. Ḳaçan ki sekiz gün geçdi ḳamusı şişdiler, leşleri ḳoḫdı. Andan anlara ḫalḳ çıḳdılar ki anları (20) defn itmege ḳādir olmadılar, defn itmege anlara bir çuḳur ḳazup içine ḳamusun bıraḳdılar.” İmd[i] ḳavlühū teʿālā: **{تَرَ (21) أَلَمْ}** yaʿnī أَلَمْ تَعْلَمْ gelür, yaʿnī “Yā Muḥammed! Bilmezsiñ sen tā ben saña bildireyim.” dimekdir. Ve ehl-i meʿānī didiler ki: “Ol (22) **{أَلَمْ تَرَ}** taʿaccüb yüzünden هَلْ رَأَيْتَ dimek gelür, yaʿnī ‘Yā Muḥammed! Sen böyle bir ʿacāʾib umūr gö[r]düñ mi?’ Kişi birine أَلَمْ تَرَ إِلَى صَنِيعِ (23) فُلَانٍ dir, yaʿnī ‘Görür misiñ fülānıñ itdigi ʿacāʾib umūrı?’” İmdi Ḳurʾān’da her أَلَمْ تَرَ gelse Ḥażret-i (24) Resūl’e ḫiṭābı beyān olunmasa ol bu taʿaccüb maʿnāsındadır.

وَهُمْ اُلُوفٌ

Yaʿnī “Ol ḳaçup çıḳanlar biñlerle (25) idi.” İmdi anlarıñ ne ḳadar olduḳlarında iḫtilāf oldı. Baʿżılar “üç biñ”” didiler. Ve baʿżılar “on biñ” (26) didiler. Ve baʿżılar “Otuz altı otuz yedi biñ idi.” didiler. Ve baʿżılar “Ḳırḳ biñ idi.” didiler. Ve (27) baʿżılar “Yetmiş biñ idi.” didiler. Lākin bu ḳavlleriñ eṣaḥḥı “On biñden

ziyāde idi.” diyenleriñ ḳavlidir. Zīrā (28) Ḥaḳḳ Teʿālā {وَهُمْ أُلُوفٌ} buyurdı. أُلُوفٌ cemʿ-i keşīrdir ve cemʿ-i ḳalīl آلاَفٌ gelür. Ve baʿżılar didi ki: “{وَهُمْ أُلُوفٌ} (29) Yaʿnī anlar birbirlerine ülfet ile uyġun idi. Cemʿ[i] إِلْفٌ gelür kesr ile.” Lākin evvelki ḳavl ṣaḥīḥdir. Andan: “Anlarıñ (30) cesedleri çürüyüp kemikleri ḳaldı. Bir gün Ḥızḳıl bin Būzī geçerken anları gördi bu Ḥızḳıl Ḥażret-i Mūsā’dan (31) ṣoñra Benī İsrāʾīl’iñ üçünci ḫalīfesi idi çünki Ḥażret-i Mūsā’dan ṣoñra Benī İsrāʾīl’iñ umūrlarına ḳāʾim olan (32) Yūşāʿ bin Nūn ʿaleyhi’s-selām idi, andan ṣoñra Kālib bin Yuḳnā idi, andan ṣoñra bu Ḥızḳıl oldı ve aña İbnü’l-ʿAcūz[921] (33) daḫı dirler peyġamber idi zīrā anası ḳocaḳarı idi, ḳocayup ḥayżdan kesildikden [soñra] Ḥaḳḳ Teʿālā’dan evlād (34) istedi Ḥaḳḳ aña bu Ḥızḳıl[’i] virdi. Ve aña Ẕe’l-kifl daḫı dirler, bunuñla tesmiye olmasına bāʿiş yetmiş peyġamberi ol (35) tekeffül olup ḳatlden ḳurtardı. İmdi geçerken ol leşleriñ kemikleriniñ üzerine durup taʿaccüb ile bir vaḳt seyr eyledi **[130b]** (1) anlarıñ ḥāllerine, Ḥaḳḳ Teʿālā aña vaḥy itdi ki ‘Diler misiñ saña āyetimi göstereyim.’ Ḥażret-i Ḥızḳıl نَعَمْ يَا رَبِّ didi. Hemān (2) Ḥaḳḳ Teʿālā anlara iḥyā eyledi, dirildiler.” Ve baʿżılar didi ki: “Anlar Ḥażret-i Ḥızḳıl’iñ ḳavmi idi Ḥaḳḳ Teʿālā anları (3) sekiz günden ṣoñra iḥyā eyledi. Ve anlarıñ iḥyāsına bāʿiş Ḥażret-i Ḥızḳıl çıḳdı anları aramaġa çıḳdı, geldi (4) gördi ki ḳamusı helāk, leş kemik ḳalmışlar. Anda Ḥażret-i Ḥızḳıl aġlayup ‘Yā Rabb! Saña ḳulluḳ ve ʿibādet ider (5) ḳavm arasında idim imdi anlar da gitdiler yālñız, ḳavmsiz ḳaldım.’ deyince Ḥaḳḳ Teʿālā aña vaḥy itdi ki ‘Anlarıñ ben (6) ḥayātını saña müfevvaż itdim.’ Ḥażret-i Ḥızḳıl anlara أَحْيُوا بِإِذْنِ اللهِ deyince ḳamusı ḥayāt bulup ḳalḳdılar (7) ve yaşadılar.” Ve baʿżılar didi ki: “Ḥażre[t-i] Ḥızḳıl anlara أَحْيُوا deyince ḳamusı birden ḥayāt bulup سُبْحَانَكَ رَبَّنَا (8) وَبِحَمْدِكَ لاَ إِلٰهَ إِلاَّ أَنْتَ didiler, andan ḳalḳup ḳavmlerine gelüp yaşadılar çoḳ müddet eyyām ve ol ölümüñ (9) ḥāleti yüzlerinde maʿlūm idi ḳaçan bir yeñi urba giyseler ol dem murdārlanup kirlenür ve bed ḳoḫar kefen (10) gibi, bu ḥālet ile tā ecelleri gelince ḳadar yaşadılar ki ol ʿömr

[921] Arapça terkibi bölmemek için sayfa numarası sonra yazılmıştır.

kendilerine yeñiden yazıldı.” Andan İbn ʿAbbās (11) raḍıyallāhu ʿanhümā buyurdı ki: “Yehūdīlerde anlarıñ neslinden olanlardan daḫı bulunur ki cesedleri leş ḳoḫar (12) urbaları dayanmaz, çürür.” Ve andan Ḳatāde didi ki: “Anlar ölümden ḳaçdıġı içün Ḥaḳḳ Teʿālā anları (13) ol belāya mübtelā itdi ecelleri bāḳī idi hemān anlara ʿaẕāb olmaḳ ile. Ḳaçan ki ḥayāt buldılar bāḳī (14) ḳalan ecellerini tekmīl itdiler.” **Eger dinürse ki:** Bunlar nice iki kerre dünyāda vefāt iderler Ḥaḳḳ Teʿālā [922] {لَا يَذُوقُونَ (15) فِيهَا الْمَوْتَ إِلَّا الْمَوْتَةَ الْأُولَىٰ} buyurdı yaʿnī bir kerre ölüp dadarlar? **Ḫāzin dir ki:** Ol mevt ʿāmmdır. Ve bu (16) maḫṣūṣ enbiyānıñ muʿcizātı ve ḫavārıḳ-ı ʿādesidir. İmdi مَوْتَةُ الْأُولَىٰ’dan maḳṣūd enbiyānıñ muʿcizātı (17) ve ḫavārıḳ-ı ʿādeden olmayan ölümdür. Ve bu āyetde Yehūdīlere ulu ḥüccet ve Ḥażret-i Resūl’e ulu muʿcizāt (18) var ki Ḥażret-i Kāʾināt ol görmedigi şeyi anlara ḫaber virdi çünki bu ẕikr olunanı görmedi idi lākin (19) Yehūdīler kitāblarında olmaġla bilürler idi. İmdi anlara Ḥażret-i Resūl’üñ nübüvvetine iḳrār itmege ulu ḥüccet (20) geldi ve bir daḫı baʿṣi inkār idenlere daḫı ḥüccet-i ʿaẓīmdir ki Ḥaḳḳ Teʿālā nice iḥyā itdigin bileler ki dünyāda (21) anları helāk itdi yine dünyāda gözleri öñünde iḥyā itdi. İmdi ḳıyāmet gününde iḥyā itmege ḳādir (22) olduġun bileler.

حَذَرَ الْمَوْتِ

Yaʿnī “Ölümden ḳorḫmaḳ ile ḳaçdılar.” Baʿżılar “Cenge emr olundılar (23) cengde ölmeden ḳorḫup ḳaçdılar.” didi.

فَقَالَ لَهُمُ اللهُ مُوتُوا ثُمَّ اَحْيَاهُمْ

“Ḥaḳḳ Teʿālā anlara (24) ‘Ölüñ.’ didi ḳamusı öldiler.” dimek iḥtimāl olunur. Ve hem “Maymūn ve ġayr ṣūrete dönüñ.” dimege daḫı iḥtimāl (25) olunur. Andan anları yine iḥyā itdi.

[922] Nâkıs iktibas. “**Orada ilk ölümden başka bir ölüm tatmazlar.** Allah, onları cehennem azabından korumuştur.”, ed-Duhân 44/56.

اِنَّ اللّٰهَ لَذُو فَضْلٍ عَلَى النَّاسِ

Yaʿnī̄ “Ḥaḳḳ Teʿālā cemī̄ʿ-i ḫalḳa faẕl [u] (26) iḥsān u luṭf [u] ʿināyet ṣāḥibidir, ḳamusun[a] kerem ider.” Bunlar ʿibret yeter. Ki ol ḳavm kendine iṭāʿat (27) itmeyüp taḳdī̄rinden ḳaçmaları maʿṣiyeti ile anları helāk itdi, dönüp anları iḥyā itdi ki ol itdikleri (28) maʿṣiyete tevbe ideler. Bu faẕl [u] iḥsān fikr idene ʿibret yetişür. Ve baʿżılar didi ki “Ol ʿumūmdur. Ḥaḳḳ Teʿālā (29) dünyāda ḳamu ḫalḳa luṭf [u] iḥsān ider ve müʾminleri ḳıyāmetde luṭf [u] iḥsānına maḫṣūṣ ider iṭāʿatleri (30) üzre.”

وَلٰكِنَّ اَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَشْكُرُونَ

Yaʿnī̄ “Ḥaḳḳ Teʿālāʾnıñ luṭf [u] iḥsān itdigi ḫalḳıñ çoġı aña (31) ḥamd [ü] ṣenā vü şükr itmezler.” Zī̄rā kāfirler aṣlā niʿmetine şükr itmezler ve müʾminler anıñ şükriniñ nihāyetine irmege (32) ḳādir olmazlar.

Bakara 244

وَقَاتِلُوا فِى سَبِيلِ اللّٰهِ

Yaʿnī̄ “Ġazāya varup fī̄-sebī̄lillāh kāfirler ile ceng [ü] ḳıtāl idiñ.” (33) Baʿżılar didi ki: “Bu ḫiṭāb ol vefāt idüp yine dirilen ḳavme geldi ki ḳıtāl itmege emr olundılar.” (34) Bu tefsī̄r üzre içinde żamī̄r var: قِيلَ لَهُمْ قَاتِلُوا فِى سَبِيلِ اللّٰهِ Yaʿnī̄ “Anlara denildi ki: Fī̄-sebī̄lillāh ġazā (35) idiñ.” Ve baʿżılar didi ki: “Bu ḫiṭāb ümmet-i Muḥammedʾe oldı ki sizler de ölümden ḳaçanlar gibi ġazādan ḳorḫup **[131ᵃ]** (1) ḳaçmayıñ zī̄rā anlarıñ ölümden ḳaçmaları kendilerine yaramadı.” Bunda ġazāya ḥırṣlandırmaġa emr vardır “Ġazā (2) idiñ.” deyü.

وَاعْلَمُوا اَنَّ اللّٰهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ

Biliñ Ḥaḳḳ Teʿālā emr itdigi ġazādan ḳaçmaġa dürlü bahāne (3) ideniñ sözlerin işidici ve derūnlarında gizledikleri mekrlerin bilicidir, anlara itdiklerine göre ʿuḳūbetlerin ider.

Bakara 245

مَنْ ذَا (4) الَّذِى يُقْرِضُ اللهَ قَرْضًا حَسَنًا

Yaʿnī “Kim ki Ḥaḳḳ Teʿālā’ya ḳullarına mālından şey virmek ile ḳarż-ı ḥasen virir ise.” Zīrā (5) **الْقَرْضُ** ol şeydir ki kişi birine virir andan ṣevāba nāʾil olmaḳ ümīdiyle ol virdigi yine ʿayn[en] dönmek üzre, ziyāde şey ṭaleb (6) olmamaḳ üzre ḳarż dinür. Andan Ḥaḳḳ Teʿālā ḳullarınıñ birbirine itdigi iyilik, ʿamelin kendüye nisbet itdi ki anıñ ecrini (7) virici kendidir. Zīrā öyle ḳarż virenler Ḥaḳḳ içün olmaġla Ḥaḳḳ’a virmiş gibi olurlar. Ve baʿżılar didi ki: “Ḳarż ʿamel-i ṣāliḥden (8) veyā maʿṣiyetden dünyāda ilerü itdigiñ şeydir, āḫiretde itdügüne göre Ḥaḳḳ’dan cezāsın bulur.” Andan Ümeyye bin [Ebī] eṣ-Ṣalt[923] (9) nām şāʿiriñ beytinde:

بَيْتٌ[924]: كُلُّ امْرِىءٍ[925] سَوْفَ يُجْزَى قَرْضَهُ حَسَناً / أَوْ سَيِّئاً أَوْ مَدِينًا كَالَّذِي دَانَا

Beyt: Beher-kes (10) itdigi ḥüsn-i ʿamelden bulmalı cezā[926]
Gerek seyyi’e yāḫud borç olur itdigine sezā

İmdi luġatda el-ḳarżu kesmekdir zīrā (11) ḳarż, pāre viren mālından kesüp ayırup virir. Gerek iḥsān gerekse borç olsun murādı yerine anıñ miṣli dönmekdir (12) ecrde ve ġayrıda. Āyetiñ maʿnāsı ol kimesne ki Ḥaḳḳ Teʿālā’dan ṣevābını ümīd itdigi şeyi ilerü idüp göndere, bunda (13) Ḥaḳḳ Teʿālā’nıñ luṭf [u] iḥsānına naẓar it ki ḳullarını aʿmāl-i ṣāliḥa ve ṭāʿata daʿvet ideyor. Ve baʿżılar didi ki: “Āyetde (14) muḫtaṣarlıḳ vardır. Anıñ taḳdīri مَنْ ذَا

[923] Hikmetli sözleriyle tanınan Sakīf kabilesine mensup Arap asıllı bir şâirdir. Şâirin tam adı Ebü’l-Kāsım (Ebû Osmân) Ümeyye b. Ebi’s-Salt Abdillâh b. Ebî Rebîa b. Avf es-Sekafî (ö. 8/630 [?])’dir. Semâvî kitâplar ve dinler hakkında bilgisi vardır. Ayrıca şiirlerinde dinî konuları da işleyen nâdir şâirlerden biridir. Detaylı bilgi için bk. Tüccar, “Ümeyye b. Ebü’s-Salt”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/303-305.

[924] Fahredîn er-Râzî, *Mefâtîhu’l-gayb*, 6/499; Hâzin el-Bağdâdî, *Lübâbü’t-te’vîl*, 1/177. Şiirin tamamı için bk. Aldiwan, (Erişim 3 Kasım 2022).

[925] Metnin aslında bu kelime sehven “امْرِءٍ” olarak yazılmıştır.

[926] Bu şiirin vezni şudur: Mefâʿîlün mefâʿîlün mefâʿîlün mefâʿîlün

الَّذِى يُقْرِضُ عِبَادَهُ وَالْمُحْتَاجِينَ مِنْ خَلْقِهِ gelür, yaʿnī ‘Her kim ki Ḥaḳḳ (15) Teʿālā’nıñ ḳullarına borç ve muḥtāclarına iḥsān virür ise.’ Ol Ḥaḳḳ Teʿālā’ya virmiş olur, oldur ecrini idecek.” (16) Andan ṣaḥīḥ ḥadīṯ ile vārid olan: عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: « **يَقُولُ اللهُ تَبَارَكَ (17) وَتَعَالَى يَوْمَ الْقِيَامَةِ: يَا ابْنَ آدَمَ اسْتَطْعَمْتُكَ فَلَمْ تُطْعِمْنِي، قَالَ: يَا رَبِّ كَيْفَ أَطْعَمَكَ؟ وَأَنْتَ (19) رَبُّ (18) الْعَالَمِينَ، قَالَ: اسْتَطْعَمَكَ عَبْدِي فُلَانٌ فَلَمْ تُطْعِمْهُ؟ أَمَا عَلِمْتَ[927] أَنَّكَ لَوْ أَطْعَمْتَهُ لَوَجَدْتَ ذٰلِكَ عِنْدِي»**[928] Yaʿnī Ebī Hüreyre didi ki: Ḥażret-i Resūl buyurdı: «Yarın ḳıyāmet gününde Ḥaḳḳ Teʿālā dir ki: Ey ibn Ādem! Senden (20) yemek istedim beni yedirüp ṭoyurmadıñ menʿ itdiñ. Ol daḫı dir ki: Yā Rabb! Sen Rabbü’l-ʿālemīnsin ben seni (21) nice yedirem? Ḥaḳḳ Teʿālā buyura ki: Fülān ḳulum senden yiyecek istedi virmeyüp menʿ itdiñ sen (22) hīç bilmez misin ki anı yedirseñ anıñ ecrini benim ḳatımda bulur idiñ.» İmdi ʿulemā bu ḳarżdan murād (23) ne olduġunda iḫtilāf itdiler. Baʿżılar “Fī-sebīlillāh ġazāda ḫarc olunandır.” didiler. Ve baʿżılar (24) “Ol farż olan zekātdır.” didiler. Ve baʿżılar “Taṭavvuʿ virilen ṣadaḳa ve iḥsāndır.” didiler. Zīrā Ḥaḳḳ Teʿālā (25) anı ḳarż tesmiye eyledi ve ḳarż olmaz ancaḳ teberruʿ ile. Andan Ṭaberī ḥażretleri Ḥażret-i İbn Mesʿūd (26) raḍıyallāhu ʿanh ḥażretinden sened ile buyurdı ki: Ḳaçan ki bu **{مَنْ ذَا الَّذِى يُقْرِضُ اللهَ قَرْضًا حَسَنًا}** āyeti indi (27) قَالَ أَبُو الدَّحْدَاحِ: وَأَنَّ [اللهَ] يُرِيدُ مِنَّا الْقَرْضَ؟ قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «**نَعَمْ، يَا أَبَا الدَّحْدَاحِ**» قَالَ: نَاوِلْنِي (28) يَدَكَ، فَنَاوَلَهُ يَدَهُ، قَالَ: فَإِنِّي قَدْ أَقْرَضْتُ رَبِّي حَائِطًا فِيهِ سِتُّمِئَةِ نَخْلَةً، ثُمَّ جَاءَ يَمْشِي حَتَّى أَتَى الْحَائِطُ، (29) وَأُمُّ الدَّحْدَاحِ فِيهِ فِي عِيَالِهَا فَنَادَاهَا يَا أُمَّ الدَّحْدَاحِ، فَالَتْ: لَبَّيْكَ، قَالَ: اخْرُجِي مِنَ الْحَائِطِ فَإِنِّي قَدْ (30) أَقْرَضْتَهُ لِرَبِّي فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «**كَمْ مِنْ عَذْقٍ رَدَاحٍ لِأَبِي الدَّحْدَاحِ [فِي الْجَنَّةِ]**»[929] Yaʿnī anda Ebi’d-Daḥdāḥ nām (31) kimesne didi ki: “Rabb’imiz bizden ḳarż mı isteyor?” Ḥażret-i Resūl «Belā, yā Ebi’d-Daḥdāḥ.» buyurdı. Hemān Ebi’d-Daḥdāḥ (32) Ḥażret’e “Eliñi baña vir.” didi. Ḥażret-i Resūl daḫı mübārek elini uzatdı. Elini ṭutup didi ki: “Bir bāġçem

[927] Metnin aslında bu kelime “علمك” olarak yazılmıştır.

[928] Benzer lafız için bk. Müslim, “Birr”, 43; İbn Hibbân, *Sahîh*, 1/503 (No. 269); Ebû Ya‘kûb İshâk ibn Râhûye, *el-Müsned*, Thk. Abdülgafûr b. Abdilhak el-Belûşî (Medine: Mektebetü’l-Îmân, 1412/1991), 1/115 (No. 28).

[929] Benzer lafız için bk. Taberî, *Câmi‘u’l-beyân*, 5/283; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 4/144 (No. 2293); Hâkim en-Nîsâbûrî, *el-Müstedrek*, 2/24 (No. 2194).

var (33) içinde altı yüz ḫurmā aġacı var ben anları Rabb'ime ḳarż virdim şāhid ol." deyüp andan ḳalḳup hemān (34) ol bāġçeye ḳadar yüridi. Ḳarısı Ümmü'd-Daḥdāḥ evlādlarıyla anda idi aña çaġırdı ki: "Yā Ümmü'd-Daḥdāḥ gel (35) çıḳ zīrā ben bāġçeyi Rabb'ime ḳarż virdim." Ol demde Ḥażret-i Resūl buyurdı ki: «Ebī Daḥdāḥ'a cennetde **[131b]** (1) her bir aġacına bir köşk ve her bir ṣalḳımına niçe kerrāt ṣalḳımlar virildi.» Ve baʿżılar "يُقْرِضُ اللهَ" kelimesinde Ḥaḳḳ (2) Teʿālā'nıñ ṭāʿatına ḫarc itmege işāret var, aña vācib ve taṭavvuʿ ḳamusı girer. Bu maʿnā حَسَناً kelimesine (3) yaḳındır zīrā Ḥaḳḳ yoluna göñül ḫoşluġı ile virmekdir." Ve baʿżılar didi ki: "Ol ḥelālden ṣadaḳa ve iḥsān yüzüyle (4) virmekdir." Ve baʿżılar "Ol borç virdigi kişiye lillāh virüp aña minnet itmemekdir ve istedikde eẕiyyet itmemekdir." (5) didiler. Ve baʿżılar "Ol ḫāliṣ Ḥaḳḳ'dan ecr dilemek niyyetiyle virüp içine riyā ḳarışmamaḳdır." didiler.

فَيُضَاعِفَهُ لَهُ (6) اَضْعَافًا كَثِيرَةً

Yaʿnī "Ḥaḳḳ Teʿālā aña ṣevābını niçe ḳat iḥsān ider ki ḥisāba gelmez." Baʿżılar didi "Yüz ḳat (7) ecrini iḥsān ider." didiler. Andan es-Süddī ḥażretleri didi ki: "Bu taż'īfiñ miḳdārını ancaḳ Ḥaḳḳ Teʿālā bilür." (8) Bu ḳavl ṣaḥīḥdir zīrā Ḥaḳḳ Teʿālā anı mübhem buyurdı. Zīrā mübhem olan ḳavl ḫalḳı terġīb itmede miḳdārı maʿlūm (9) olandan ḳavīdir.

وَاللهُ يَقْبِضُ وَيَبْسُطُ

Yaʿnī "Ḥaḳḳ Teʿālā rızḳı virmede dar ider ve bol ider." Murād ol (10) diledigine rızḳını dar ider ve diledigine rızḳını bol ider. Ḥikmeti kendi ʿilmindedir. Ve baʿżılar "يَقْبِضُ ṣadaḳayı (11) ḳabūl ider ve يَبْسُطُ yaʿnī ṣevābını virene çoḳ bol ider." didiler. Baʿżılar didi ki: "Çünki Ḥaḳḳ Teʿālā ṣadaḳa virmegi (12) emr itdi. Andan anlara ḫarc itmesine tenbīh itdi, dönüp ḫaber virdi ki 'Anı mümkin idemezseñiz ancaḳ kendi tevfīḳi (13) ve irādeti ve yardımıyla irersiñiz.' deyü." Andan maʿnāsı Ḥaḳḳ Teʿālā baʿż ḳalbleri öyle ṣıḳar, dar ider ki tā ṣadaḳa (14) ve ṭāʿata ve ʿamel-i ḫayra māl ḫarc itmege ḳādir

olamaz ve baʿż ḳalbleri öyle bol ider ki tā efʿāl-i ṭāʿata ḳādir olup (15) Ḥaḳḳ yoluna ṣadaḳa iḥsānda ve ġayrıda göñül ḫoşluġı ile ṣarf eyler. Andan ʿAbdullāh bin ʿAmr bin el-ʿĀṣ'dan rivāyet: (**16**) قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، يَقُولُ: «**إِنَّ قُلُوبَ بَنِي آدَمَ [كُلَّهَا] بَيْنَ إِصْبَعَيْنِ مِنْ أَصَابِعِ الرَّحْمٰنِ، كَقَلْبٍ وَاحِدٍ، يُصَرِّفُهُ حَيْثُ شَاءَ**» ثُمَّ قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «**اللّٰهُمَّ يَا مُصَرِّفَ الْقُلُوبِ**[930] **ثَبِّتْ**[931] **قُلُوبَنَا عَلَى طَاعَتِكَ**»[932] (18) Yaʿnī Ḥażret-i Resūl buyurdı: «Evlād-ı Ādem'iñ ḳalbleri Ḥaḳḳ Teʿālā'nıñ ḳudret ve irādet olan iki parmaġınıñ arasında (19) ḳamusı bir ḳalb gibidir. Anları ḳanda ve niçe dilerse çevirir döndürür.» Andan buyurdı ki: «Ey ḳalbleri her ḥālet üzre (20) aḳṭarup döndüren Allāh! Bizim ḳalblerimizi ṭāʿatıñ üzerine ṣābit eyle.» Bunı Müslim ẕikr eyledi. Ve bu ṣıfāt ḥadīṣlerindendir (21) hemān buña īmān itmek vācibdir ve bāḳī künhine sükūt vācibdir tekyīf [ü] teşbīh ve ḫāricden iṣbāt getürmek olmaz, (22) ḳamu ḥaṭādır. Bu meẕheb ehl-i sünnetiñ ve eslāf-ı ümmetiñ meẕhebidir.

وَاِلَيْهِ تُرْجَعُونَ

Yaʿnī "Āḫir varacaġıñız yer ḳıyāmetde (23) ḥużūr-ı Bārī'dir." Anda itdigiz ʿamelleriñiziñ sizlere ḫayrda ve şerrde cezāsını ider.

Bakara 246

اَلَمْ تَرَ اِلَى الْمَلَاِ مِنْ بَنِي اِسْرَائِيْلَ (24) مِنْ بَعْدِ مُوسٰى

Yaʿnī "Yā Muḥammed! Şuña baḳup naẓar it ki Ḥażret-i Mūsā'dan ṣoñra veyā zamānından ṣoñra Benī İsrā'īl'iñ (25) uluları, büyükleri." Zīrā الْمَلَأُ ḳavmiñ uluları, büyükleri ki ḥükm[i] yürüyenler. Lākin lafẓı cemāʿate gelür ḫalḳdan, müfredi (26) yoḳdur قَوْمٌ ve رَهْطٌ kelimeleri gibi.

---

930 مُصَرِّفَ الْقُلُوبِ :**يَا مُصَرِّفَ الْقُلُوبِ**

931 صَرِّفْ :**ثَبِّتْ**

932 Müslim, "Kader", 17; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 11/130 (No. 6569); Keşşî, *el-Müntehab*, 137 (No. 348).

اِذْ قَالُوا لِنَبِيٍّ لَهُم

Yaʿnī “Ol ulular kendi peyġamberlerine didikleri vaḳtde.” (27) İmdi ol peyġamberde iḫtilāf itdiler. Baʿżılar didi ki: “Ol Ḥażret-i Yūşāʿ bin Nūn bin Efrāʾim ibn Yūsuf ibn (28) Yaʿḳūb ʿaleyhimüʾs-selāmdır.” Ve baʿżılar “Ol Şemʿūn bin Ṣīfe bin ʿAlḳameʾdir. Lāvī bin Yaʿḳūb evlādlarından, (29) anıñ adı Semʿūn idi sīn ile zīrā anası duʿā idüp Ḥaḳḳ Teʿālāʾdan evlād diledi Ḥaḳḳ Teʿālā ḳabūl idüp aña bir oġlan (30) virdi adını Semʿūn ḳoydı yaʿnī ‘Duʿāmı Ḥaḳḳ Teʿālā işidüp ḳabūl itdi.’ dimek. Andan ʿİbrānī dilince sīni şīne (31) tebdīl idüp Şemʿūn didiler ve lākin müfessirlerin ekşeri anı İşmūʾil bin Bāl didiler.” Ve baʿżılar “Ol İbn Ḥılḳātāʾdır.” didiler. (32) Ve baʿżılar “Ol Ḥażret-i Hārūn evlādlarındandır.” didiler. İmdi murād āyetden ol peyġamberi bildirmek degildir hemān murād (33) ḫalḳı cihāda terġīb itmekdir. Ve andan anıñ ḳıṣṣasına işāret olundı ki ol peyġambere ol ulularıñ ṣormasına bāʿiṯ (34) ḳaçan ki Ḥażret-i Mūsā intiḳāl itdi yerine Yūşāʿ bin Nūnʾı ḫalīfe idüp Benī İsrāʾīlʾiñ içinde Ḥaḳḳ Teʿālāʾnıñ emrini icrā (35) idüp ve Tevrāt ile ḥükm eyleye tā intiḳāl idince yerine Kā[li]b ibn Yūḳnā ḫalīfe oldı. Andan ṣoñra Ḥażret-i Ḥızḳil **[132ᵃ]** (1) ḫalīfe (oldı) oldı emrullāh[ı] tā vefāt idince ḳadar icrā itdi. Andan ṣoñra Benī İsrāʾīl arasında ḥādiṯeler çoġalup (2) büyüdi Ḥaḳḳ Teʿālāʾnıñ ʿahdini unutdılar tā varup putlara ṭapdılar, Ḥaḳḳ Teʿālā anlara Ālyās peyġamber gönderdi. Anları ol (3) Ḥaḳḳ Teʿālāʾnıñ vaḥdāniyyetine daʿvet eyledi zīrā Mūsāʾdan ṣoñra olan peyġamberler gönderilür idi ki kendilere Tevrātʾdan (4) unutduḳların bildire ve aḥkāmıyla ʿamel itdire. Ālyāsʾdan ṣoñra Ḥażret-i Elyesaʿ ʿaleyhiʾs-selām geldi. Ol da (5) bir müddet anları Ḥaḳḳʾa ʿibādet itdirdi tā vefāt idince ḳadar. Andan ṣoñra aralarında iḫtilāflar çoġaldı ve ḫaṭālar (6) ululandı ve anlara bir düşmān ẓuhūr itdi Belşānā nāmında ol Cālūtʾuñ ḳavmi idi, Mışır ile Filisṭīn arasında (7) Rūmʾuñ kenārlarında sākin olurlar idi, anlara ʿAmāliḳa dirler idi. Anlar Benī İsrāʾīl üzerine binüp anları yeñüp çoḳ yerlerini (8) żabṭ itdiler ve ḳızların ḳarıların yesir itdiler ve mülūkleri evlādlarından dört yüz ḳırḳ oġlan yesir itdiler (9) anlarıñ üzerine

ḫarāc bağladılar ve Tevrātlarını aldılar. Benī İsrā'īl anlardan çoḳ şiddet ve belā gördiler ve anlarıñ bir peyġamberi (10) yoḳ idi ki anlarıñ umūrlarına bir tedbīr ide idi. Ve anlarda nübüvvet fırḳası bütün helāk oldı idi ancaḳ bir gebe ḳarı (11) ḳalmış idi anı ṭutup bir deyrde ḥabs idüp alıḳodılar eger ḳız ṭoġurursa ol yerde oġlana tebdīl olur i'tiḳādı (12) ile. Ḳaçan ki ḳarı Benī İsrā'īl['in] kendiden oġlan gelmesine raġbet itdiklerin görünce gice gündüz Ḥaḳḳ Te'ālā'ya tażarru' (13) u niyāz eyledi ki kendine bir erkek evlād vire Ḥaḳḳ Te'ālā aña erkek evlād virüp ṭoġurunca adını Eşmuvīl ḳoydı, (14) 'Arabca ma'nāsı İsmā'īl'dir, ṣānki سَمِعَ اللهُ دُعَائِي gelür ya'nī "Allāh du'āmı işidüp ḳabūl itdi." Ḳaçan ki uşaḳ büyüdi (15) anı Beytü'l-Maḳdis'de Tevrāt oḳumaġa virdi. Anda 'ulemālarından bir pīr anı kefāletine alup oġul idinüp besleyüp (16) büyütdi. Ḳaçan bāliġ olunca aña Cebrā'īl 'aleyhi's-selām geldi pīr anı kimseye inanmayup yanında yaturur idi yine yanında (17) Cebrā'īl aña ol pīriñ āvāzıyla çaġırdı "Yā Eşmuvīl!" deyü. Uşaḳ babalıġın ṣanup gelüp didi ki: "Baba sen beni çaġırdıñ mı?" (18) Pīr uşaḳ ḳorḫmasın deyü "Çaġırmadım." dimedi, didi "Yat." Uşaḳ dönüp yatdı yine Cebrā'īl "Yā Eşmuvīl!" deyü (19) çaġırdı. Uşaḳ yine babalıġına "Sen çaġırdıñ beni." didi. Babalıġı "Var yat, eger bir daḫı çaġırırsam baña cevāb virme." didi. (20) Uşaḳ gelüp yatdı üçünci çaġırmada Ḥażret-i Cebrā'īl 'aleyhi's-selām aña ẓāhir oldı aña didi ki: اِذْهَبْ إِلَى (21) قَوْمِكَ فَبَلِّغْهُمْ رِسَالَةَ رَبِّكَ فَإِنَّ اللهَ قَدْ بَعَثَكَ فِيهِمْ نَبِيًّا Ya'nī "Ḳalḳ var ḳavmiñe, anlara seni Ḥaḳḳ Te'ālā['nın] peyġamber itdigini anlara (22) bildir zīrā seni anlara Ḥaḳḳ Te'ālā peyġamber gönderdi." Andan ḳalḳup Eşmuvīl Benī İsrā'īl'e gelüp anlara peyġamberligin teblīġ itdikde (23) anı yalan çıḳarup "Ne tīz peyġamber olduñ." didiler "Eliñe nereden girdi?" Andan aña {فَابْعَثْ لَنَا مَلِكًا نُقَاتِلْ فِي سَبِيلِ اللهِ} (24) didiler. Seniñ nübüvvetiñe delīl ü 'alāmet ol olur ve Benī İsrā'īl'iñ iḳāmetleri mülūk ile idi ve mülūk daḫı kendi (25) peyġamberlerine iṭā'at ile ḳā'im olurlar idi. Zīrā pādişāh 'askeriyle gider idi ve peyġamber anıñ emrini düzüp tedbīr (26) ider idi. Ve ne gūne ḥareket itmesin Rabb'isinden peyġamber dileyüp nice emr ḥaḳḳ olursa pādişāha ḫaber virüp aña (27) göre pādişāh ḥareket ider idi. Andan Vehb didi ki: "Ḥaḳḳ Te'ālā Ḥażret-i Eşmuvīl

peyġamber gönderüp ḳırḳ sene Benī (28) İsrā'īl ḥüsn-i ḥāl üzre oldılar." Andan anlar ʿAmāliḳa Cālūt üzerine binmege ḳaṣd itmelerinde Eşmuvīl'e didiler ki:

(**29**) اَبْعَثْ لَنَا مَلِكًا نُقَاتِلْ فِي سَبِيلِ اللهِ

Yaʿnī "Benī İsrā'īl'iñ ululları [didi ki:] Bize Ḥaḳḳ Teʿālā'dan dile bir pādişāh (30) bellü itsün ki anıñla berāber olup fī-sebīlillāh düşmān ile ġazā vü ceng idelim."

قَالَ هَلْ عَسَيْتُمْ (**31**) اِنْ كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِتَالُ اَلَّا تُقَاتِلُوا

Ḥażret-i Eşmuvīl anlara "Belki n'ola sizlere ceng [ü] ḳıtāl olan (32) üzeriñize olan pādişāh ile berāber olmaġa farż iderse belki ol zamān ceng itmeden çekinüp itmeyesiñiz." [didi.]

(**33**) قَالُوا وَمَا لَنَا اَلَّا نُقَاتِلَ فِي سَبِيلِ اللهِ

Yaʿnī "Ol ululer: Ḥażret-i Eşmuvīl n'oldı bizler ki (34) fī-sebīlillāh ceng [ü] ġazā itmeden dönüp itmeyelim, didiler." **Eger dinürse ki:** Bunda أَنْ ḥarfi girmege bāʿiṣ nedir? (35) ʿArab مَا لَكَ لاَ تَفْعَلُ كَذَا dirler, yaʿnī "N'oldı saña böyle itmezsiñ?" **Ḫāzin dir ki:** Bu أَنْ ḥarf[inin] girmesi **[132b]** (1) ve girmemesi ikisi daḫı ṣaḥīḥ luġatdır. Girmede ḳavlühū teʿālā [933]{مَا لَكَ اَلَّا تَكُونَ مَعَ السَّاجِدِينَ} gibi "N'oldı saña ki sen de (2) sācidīnler ile olmayasın?" ve ḥaẕfinde [934]{مَا لَكُمْ لاَ تُؤْمِنُونَ} gibi "N'oldı sizlere ki īmān getürmüyorsuñuz?" Ve baʿżılar (3) didi ki: "أَنْ ḥarf[i] bunda ziyādedir hemān teʾkīd ider ve maʿnāsı وَمَا لَنَا لاَ نُقَاتِلُ gelür."

وَقَدْ اُخْرِجْنَا مِنْ دِيَارِنَا (**4**) وَاَبْنَائِنَا

[933] Nâkıs iktibas. "Allah, 'Ey İblis! **Saygı ile eğilenlerle beraber olmamandaki maksadın ne?**' dedi.", el-Hicr 15/32.
[934] Nâkıs iktibas. "Peygamber, sizi, Rabbinize iman etmeniz için davet edip dururken **size ne oluyor da Allah'a iman etmiyorsunuz?** Hâlbuki (Allah ezelde) sizden sağlam bir söz de almıştı. Eğer inanacak kimselerseniz (bu çağrıya uyun).", el-Hadîd 57/8.

Bizleri diyārlarımızdan çıḳardılar, evlādlarımızdan yesir idüp geçürdiler. İmdi bu kelāmıñ ẓāhiri ʿumūmdur lākin (5) bāṭını maḫṣūṣdur. Zīrā peyġamberlerinden pādişāh isteyenler ve düşmānla ceng itmek isteyenler anlar vilāyetlerinde ve evlād [ü] ʿıyālleriniñ (6) yanında idiler, anlardan ayrılan vilāyetlerinden çıḳan yesir olanlar idi. Āyetiñ maʿnāsı "Bizler cengden memnūʿ idik zīrā (7) üzerimize bir düşmān yoġıdı. Şimdi bizlere düşmān ẓuhūr itdi evlādlarımız[ı] yesir itdi bizler de Rabb'imiziñ emrine (8) muṭīʿ olup düşmānımız ile ceng [ü] ḳıtāl idüp üzerimiz ve evlād [ü] ʿıyālimizden anları menʿ ideriz." didiler.

فَلَمَّا كُتِبَ (**9**) عَلَيْهِمُ الْقِتَالُ

Ḳaçan ki anlarıñ üzerine düşmān ile ceng [ü] ḳıtāl itmek farż oldı. Lākin āyetde maḫẕūf vardır, anıñ (10) taḳdīr[i] "Ol peyġamberleri Ḥaḳḳ'dan diledi Ḥaḳḳ Teʿālā anlarıñ üzerine Ṭālūt'ı pādişāh idüp anıñla berāber olup düşmān ile (11) ceng [ü] ḳıtāl itmegi farż eyledi." gelür.

تَوَلَّوْا اِلَّا قَلِيلًا مِنْهُمْ

Anlarıñ üzerine farż olduḳda anlar cengden ıraġ (12) olup döndiler ancaḳ içlerinden azları Ṭālūt ile olup cenge çıḳdılar. Anlar çayı Ṭālūt ile maʿan geçenlerdir. (13) Yerinde ẕikr olunur inşāʾallāh.

وَاللّٰهُ عَلِيمٌ بِالظّٰلِمِينَ

Yaʿnī "Rabb'isiniñ emrine muḫālefet ideni Ḥaḳḳ Teʿālā ḳamu (14) bilicidir."

Bakara 247

وَقَالَ لَهُمْ نَبِيُّهُمْ اِنَّ اللّٰهَ قَدْ بَعَثَ لَكُمْ طَالُوتَ مَلِكًا

Yaʿnī "Anlarıñ peyġamberi Ḥażret-i Eşmuvīl (15) anlara didi ki: Ḥaḳḳ Teʿālā sizlere Ṭālūt'ı pādişāh gönderdi." Buña bāʿiṯ Ḥażret-i Eşmuvīl Ḥaḳḳ Teʿālā'dan diledi ki (16) kendilerine bir pādişāh göndere, Ḥaḳḳ Teʿālā aña bir

degnek ile bir boynuz içinde Ḳudüs yaġı gönderdi. Ve Ḥażret-i Eşmuvīl'e (17) vaḥy olundı ki "Bu degnek kimiñ boyunca gelürse ve bu yaġ kimi görüp ḳaynarsa ol siziñ üzeriñize pādişāhdır. (18) Anıñ başını bu yaġ ile yaġla ve andan anı anlarıñ üzerine pādişāh eyle." Ve Ṭālūt ismi ʿİbrānīce'dir, ol (19) Sāvül bin Ḳays'dır Ḥażret-i Yaʿḳūb ʿaleyhi's-selāmıñ oġlı Bünyāmīn ẕürriyyetindendir. Ve aña Ṭālūt dimege bāʿiṣ (20) boyunuñ uzunluġundan idi zīrā cemīʿ-i ḫalḳdan omuzuyla başı uzun idi yaʿnī pek uzun olan kişi anıñ omuzına (21) irişmez idi. Ve bu Ṭālūt deri işler debbāġ [idi]. Bū Vehb'den rivāyetle baʿżılar didi ki: "Saḳā idi bir eşek ile ḫalḳa (22) ṣu ṭaşır idi. Anıñ eşegi ġayb oldı anı aramaġa çıḳdı." Ve Vehb didi ki: "Ṭālūt'uñ babasınıñ eşekleri ġayb [oldı] (23) Ṭālūt ile berāber bir oġlan ḳoşup aramaġa çıḳardı, geçerken Ḥażret-i Eşmuvīl'iñ eviniñ öñünden ol oġlan Ṭālūt'a (24) didi ki: 'N'olur gel girelim bu peyġamberiñ yanına andan eşekleri suʾāl idelim belki bize yerlerini delālet ider veyā bulmamıza (25) duʿā ider.' Hemān ikisi berāber Ḥażret-i Eşmuvīl'iñ yanına girdiler, anlar aña eşekleri söylerken boynuzdan yaġ (26) ḳaynayup ṭaşdı, hemān Ḥażret-i Eşmuvīl ayaġa ḳalḳup ol degnek ile Ṭālūt'uñ boyunı ölçdi degnek hemān (27) Ṭālūt'uñ boyunca geldi. Andan Ṭālūt'a didi ki: 'Başıñı beri getür.' Ol daḫı başını yaḳın getürdükde ol yaġ (28) ile başını yaġladı. Aña didi ki: 'Sen Benī İsrāʾīl'iñ pādişāhısın, Ḥaḳḳ Teʿālā bañā emr eyledi seni anlarıñ üzerine (29) pādişāh idecegim.' Ṭālūt peyġambere didi ki: 'Bilmez misiñ benim ḳabīlem fırḳası Benī İsrāʾīl'iñ ednā ḳabīlesidir, (30) bizim ḳabīlemizden pādişāh olmaz.' Peyġamber didi ki: 'Belā, bilürüm.' Ṭālūt didi ki: 'Yā aña delīl [ü] ʿalāmet nedir?' Andan (31) peyġamber aña didi ki: 'Sen dönerseñ eve görürsüñ babañ eşekleri bulmuş seniñ pādişāhlıġıña delīl ü (32) ʿalāmet budur.' Andan dönüp Benī İsrāʾīl'e 'Ḥaḳḳ Teʿālā sizlere bu Ṭālūt'ı pādişāh gönderdi.' didi. Ve baʿżılar ol (33) Ḥażret-i Eşmuvīl Benī İsrāʾīl'iñ yanlarında oturup 'Ey ḫalḳ! Ḥaḳḳ Teʿālā sizlere Ṭālūt'ı pādişāh itdi.' didi. Hemān (34) Benī İsrāʾīl'iñ ululları cemʿ olup Ḥażret-i Eşmuvīl['e] gelüp didiler ki: 'Bu Ṭālūt'uñ ḳıyāfeti ve şānı nedir ki gelüp (35) bizim üzerimize pādişāh olur, ne ol peyġamberlik gelen evden, ḳabīledendir ve ne pādişāhlıḳ olan

evden ḳabīledendir **[133ª]** (1) ve sen bilmez misiñ nübüvvet Lāvī bin Yaʿḳūb ẕürriyyetinden olur ve salṭanat Yehūdā ibn Yaʿḳūb ẕürriyyetiniñ żabṭındadır.’ (2) Eşmuvīl didi ki: ‘Benim bildigim Ḥaḳḳ Teʿālā bu Ṭālūt[’ı] sizlere şāh gönderdi.’”

قَالُوا اَنّٰى يَكُونُ لَهُ الْمُلْكُ عَلَيْنَا

(3) Ol ulular didiler ki: Bunuñ bizim üzerimize şāhlıġı ne ṭarafdan olur ki aña müstaḥaḳḳ ola.

وَنَحْنُ اَحَقُّ بِالْمُلْكِ (4) مِنْهُ

Yaʿnī “Bizler pādişāhlıġa andan ziyāde müstaḥaḳḳız.” Bunı dimelerine bāʿiṣ Benī İsrāʾīl’de iki sıbṭ ẕürriyyetinde (5) Lāvī bin Yaʿḳūb ẕürriyyeti peyġamberlik idi, Mūsā ve Hārūn ʿaleyhime’s-selām anlardan idi. Ve salṭanat Yehūdā ibn (6) Yaʿḳūb evlādından idi, Ḥażret-i Dāvūd ve Süleymān ʿaleyhime’s-selām anlardan idi. Bu Ṭālūt anlarıñ birinden degil (7) Ḥażret-i Yaʿḳūb’uñ küçük oġlı Bünyāmīn evlādlarından idi. Bu sebebden anıñ pādişāh olmasına inkār itdiler. Andan (8) “Bizler andan müstaḥaḳḳız.” dimelerine bāʿiṣ budur. Ve ziyāde teʾkīd idüp:

وَلَمْ يُؤْتَ سَعَةً مِنَ الْمَالِ

didiler. (9) Yaʿnī “Pādişāhlıḳ çoḳ māl ister, bunda ise māl yoḳ, faḳīrdir.”

قَالَ اِنَّ اللّٰهَ اصْطَفَاهُ عَلَيْكُمْ

(10) Ḥażret-i Eşmuvīl anlara didi ki: “Ḥaḳḳ Teʿālā anı siziñ üzeriñize şāhlıġa iḫtiyār itdi.” Bu āyetde Şīʿa (11) ṭāʾifesiniñ ḳavillerini itmek var ki anlar “Salṭanat ü ḫilāfet silsile vü aṣldır ṭaşradan olmaz.” dirler bunda. (12) Çünki Benī İsrāʾīl anıñ kendilerine şāh olmasın andan inkār itdiler ki “Bu salṭanat ẕürriyyetinden degildir.” deyü, Ḥaḳḳ Teʿālā (13) anlarıñ bu ḳavline redd idüp

bu şarṭ fāsiddir melike. Müstaḥaḳḳ her kimi Ḥaḳḳ Teʿālā maḫṣūṣ iderse oldur sezā olan.

(14) وَزَادَهُ بَسْطَةً فِي الْعِلْمِ وَالْجِسْمِ

Ḥaḳḳ Teʿālā bu Ṭālūt'ı ʿilmde ve cismde ziyāde itdi cümleñizden. Ve her (15) faż̄ letde sizden ziyādedir z̄irā Benī İsrā'īl'iñ ḳamusundan ziyāde ʿālim idi. Ve baʿżılar didi ki: "Aña mülk (16) virildikden ṣoñra vaḥy geldi." Ve baʿżılar "ʿİlm-i ḥarbi pek bilür idi." didiler. Ve cismde cümleden uzun idi, (17) pek uzun olan kişi omuzlarına irmez idi, omuzlarından başı andan uzun olur idi. Ve baʿżılar "Dilberlikde" didiler (18) z̄irā Benī İsrā'īl'iñ ḳamusundan dilber idi. Baʿżılar "ʿİlmden murād ḳuvvetdir." didiler. Z̄irā ceng ʿilmini bilmek (19) düşmāna ẓafer bulmaġa ḳuvvetdir ve salṭanatıñ ḥıfẓına lāzım olan oldur.

وَاللَّهُ يُؤْتِي مُلْكَهُ مَنْ يَشَاءُ

Ḥaḳḳ Teʿālā (20) mülküni dilediğine virir. Maḫṣūṣ ḫalḳdan bir kimesne[ye] anıñ ḥükmüne iʿtirāż itmek cā'iz degildir.

وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ

(21) Ḥaḳḳ Teʿālā'nıñ faż̄lı ve rızḳı ve raḥmeti boldur. Z̄irā [936]{رَحْمَتِي وَسِعَتْ[935] كُلَّ شَيْءٍ} buyurdı. Yaʿnī "Raḥmetim ḳamu şeylerden (22) boldur." Andan ʿibādına rızḳların ve faż̄lların bol ider. Maʿnāsı sizler bu Ṭālūt'ı faḳ̄irdir deyü ṭaʿn itdiñiz (23) Ḥaḳḳ Teʿālā'nıñ faż̄l [u] rızḳı boldur aña mülki müfevvaż̄ itdikde rızḳına ve mālına ḳapular açar, faż̄lından ve raḥmetinden (24) anı muḥtāc itmez. Ve baʿżılar "وَاسِعٌ māldār olandır ki zengīnliginden virir, عَلِيمٌ oldur ki Ḥaḳḳ Teʿālā ḳādirdir faḳ̄irin (25) ḥālin bilüp anı ġanī idüp her muḥtāc olduġı şey ki

[935] Metnin aslında sehven "وَسِعَتْ رَحْمَتِي" şeklinde yazılmıştır.

[936] Nâkıs iktibas. "'Bizim için bu dünyada da bir iyilik yaz, ahirette de. Çünkü biz sana varan doğru yola yöneldik.' Allah, şöyle dedi: 'Azabım var ya, dilediğim kimseyi ona uğratırım. **Rahmetim ise her şeyi kapsamıştır.** Onu, bana karşı gelmekten sakınanlara, zekâtı verenlere ve âyetlerimize inananlara yazacağım.'", el-Aʿrâf 7/156.

memleket tedbīrinde ve nefsi tedbīrinde cümlesin āsān vech (26) ile iḥsāñ ider. Zīrā ʿalīm olmuşı ve olacaġı bütün bilür.

Bakara 248

وَقَالَ لَهُمْ نَبِيُّهُمْ اِنَّ اٰيَةَ مُلْكِهٖٓ اَنْ يَّاْتِيَكُمُ (27) التَّابُوْتُ

Yaʿnī "Anlar Ḥażret-i Eşmuvīl[ʾe] didiler ki: Anıñ pādişāh olmasına ʿalāmet [ü] burhān nedir? Eşmuvīl anlar[a]: (28) ʿAlāmeti sizden żāyiʿ olup giden tābūtı sizlere getürmek ʿalāmetdir şāh olmasına, didi." Bu tābūtuñ (29) aṣl ḥikāyesi ʿulemā-i siyerden rivāyet oldur ki: "Ḥaḳḳ Teʿālā Ḥażret-i Ādem ʿaleyhi's-selāma bu tābūtı indirdi. İçinde (30) cemīʿ-i peyġamberleriñ ṣūreti var ve ol tābūt şimşīr aġacından idi. Boyı üç arşun, eni iki arşun idi. Evveli (31) Ḥażret-i Ādem ʿaleyhi's-selāmıñ yanında idi andan Şīt ʿaleyhi's-selāma irdi. Andan Ādem evlādları birbirlerinden mīrāṯ (32) alaraḳ tā Ḥażret-i İbrāhīm ʿaleyhi's-selāma irdi. Andan Ḥażret-i İsmāʿīl ʿaleyhi's-selāma irdi zīrā Ḥażret-i İbrāhīm'iñ (33) büyük oġlı idi. Andan Yaʿḳūb ʿaleyhi's-selāma irdi. Andan Benī İsrāʾīl'de ḳaldı tā Ḥażret-i Mūsā ʿaleyhi's-selāma[937] (34) irdi, ol içine Tevrāt'ı ve baʿż şeylerini ḳor idi. Vefāt itdikde Benī İsrāʾīl peyġamberleri birbirlerinden (35) mīrāṯ alaraḳ tā Ḥażret-i Eşmuvīl'e irdi ol tābūtuñ içinde."

فِيْهِ سَكِيْنَةٌ مِّنْ رَّبِّكُمْ

Rabb'iñizden sizlere sekīne vardır. **[133ᵇ]** (1) İmdi ol sekīne ne olduġunda ʿulemā iḫtilāf itdiler. Ḥażret-i ʿAlī ibn Ebī Ṭālib kerremallāhu vecheh buyurdı ki: (2) "Ol rūzgār miṯilli bir şeydir; durmaz oynar iki başı var, çehresi insān çehresi gibidir." Ve Mücāhid "Ol kediye beñzer (3) bir şeydir; başı kedi başı gibi ve ḳuyruġı kedi ḳuyruġı gibi ve iki ḳanadı var." didi. Ve baʿżılar "Ol iki gözleri var (4) parlar ve ḳanadları zümrüd ve zebercedden idi." didiler. Ḳaçan anıñ āvāzını işitseler nuṣrete ireceklerine beşāretlenürler (5) idi ve ḳaçan cenge çıḳsalar anı öñlerine alup yürürse yürürler, dururlarsa dururlar idi. Ve İbn

[937] Arapça terkibi bölmemek için sayfa numarası sonra yazılmıştır.

ʿAbbās raḍıyallāhu ʿanhümā (6) buyurdı ki: "Ol altūndan bir legen idi cennetden çıḳdı anıñ içinde peyġamberleriñ ḳalblerin yıḳarlar idi." Ve Vehb (7) "Ol Ḥaḳḳ Teʿālā ṭarafından bir rūḥ idi. Ḳaçan bir şeyde iḫtilāf itseler ol anlara dilediklerin beyān idüp ḫaber (8) virir idi." didi. Ve ʿAṭā bin Ebī Rebāḥ "Ol āyātlardan bildikleriyle derūnların sākin idendir." didi. Ve Ḳatāde (9) ile Kelbī "Ol sükūndan feʿīledir, maʿnāsı 'Sizlere Rabb'iñizden anda muṭma'innlik vardır, ol tābūt ḳanġı mekānda olursa (10) sizler sükūn ile emīn oluñ.' dimekdir." didiler. İmdi bu ḳavl ṣaḥīḥlige evlādır. Bunuñ üzerine anlar sākin olup emīn (11) olurlar idi. Bu her geçen ḳavle muṭābıḳdır. Ḳanġı şey ki ḳalb andan sükūn ile emīn olur ol sekīnedir. Zīrā buña bir açıḳ (12) beyān cevāb vārid olmadı. İmdi geçen rivāyetleri bu ṣavāb bu żaʿīf dimek cā'iz degildir.

وَبَقِيَّةٌ مِمَّا تَرَكَ اٰلُ مُوسٰى وَاٰلُ (13) هٰرُونَ تَحْمِلُهُ الْمَلٰٓئِكَةُ

Yaʿnī "Ḥażret-i Mūsā ve Ḥażret-i Hārūn ʿaleyhime's-selām kendi nefslerinden ne alıḳoydılar ise (14) ol tābūtuñ içindedir." Bunda اٰل nefse beyān itdi. Aña delīl: قَوْلُهُ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لِأَبِي مُوسَى الْأَشْعَرِيِّ: « **لَقَدْ أُوتِيت (15) مِزْمَارًا مِنْ مَزَامِيرِ آلِ دَاوُدَ**»[938] فَالْمُرَادُ بِهِ دَاوُدُ نَفْسِهِ.

Yaʿnī Ḥażret-i Resūl Ebī Mūsā el-Eşʿari'ye buyurdıġı: "Baña āl-i Dāvūd'uñ (16) Zebūrlarından bir Zebūr virildim.» Murād Dāvūd'uñ nefsidir. İmdi āl-i Mūsā'nıñ ve āl-i Hārūn'uñ terk itdigi baḳiyyede ʿulemā (17) iḫtilāf itdiler. Baʿżılar didi ki: "Ol ḳurşundan[939] taḫtalardır Tevrāt yazılı ve Mūsā'nıñ ʿaṣāsı." Bu İbn ʿAbbās (18) ḳavlidir. Ve baʿżılar "Anda Mūsā'nıñ ʿaṣāsı ve Hārūn'uñ ʿaṣāsı ve Tevrāt'ıñ elvāḥlarından baʿż şey var idi." (19) didiler. Ve baʿżılar "Baḳiyye ʿilm ile Tevrāt idi." didiler. Ve baʿżılar "Anda Mūsā'nıñ ʿaṣāsı ve naʿleynleri ve (20) Hārūn'uñ ʿaṣāsı ve ʿimāmesi ve vādī-i Tīh'de kendilerine inen ḳudret ḥelvāsından bir faṣla var idi." didiler. (21) İmdi bu tābūt Benī İsrā'īl'iñ yanında idi birbirlerinden mīrāṯ alurlar idi, bir ḳarından bir ḳarına irer idi. Ḳaçan (22) aralarında bir şeye muḫālefet düşse aña varırlar idi ol ḥükm

[938] Buhârî, "Fezâ'ilü'l-Kur'ân", 31; Müslim, "Salâtü'l-müsâfirîn", 236. Ayrıca bk. Tirmizî, "Menâkib", 56.
[939] Metnin aslında bu kelime sehven "ḳurḳuşdan" olarak yazılmıştır.

eyleyüp araların faṣl eyler idi ve ḳaçan bir (23) cenge çıḳsalar anı öñlerine alurlar idi, andan uġur ṭutup düşmānlarına ġālib olurlar idi. Ḳaçan ki Benī (24) İsrāʾīl Ḥaḳḳ Teʿālāʾya ʿāṣī olup fesād itdiler Ḥaḳḳ Teʿālā anlarıñ üzerine ʿAmāliḳaʾyı musallaṭ idüp anları (25) başdılar, ḳırdılar, ellerinden tābūtı aldılar. Anıñ alınmasına sebeb Ḥażret-i Eşmuvīlʾi terbiye iden ʿAylā nām pīriñ (26) iki yigit oġulları var idi ve bu pīr Benī İsrāʾīlʾiñ ʿālimi idi ve anlarıñ ḳurbānların boġazlayan idi. Zamānında (27) ol oġulları ḳurbānda şey iḥdāṯ itdiler ol anlarda yoḳ idi. Ol ḳurbānı faṣla faṣla iderler dağıtmaġa anda (28) boġazlayan ile yardım idene iki faṣla çıḳar idi. Vardı bunuñ oġulları boġazlayana bir faṣlalar itdiler, ḳamu (29) alurlar idi anı ḳarılar alup Beytüʾl-Maḳdisʾde gerüp ḳurudurlar idi. Ḥaḳḳ Teʿālā Ḥażret-i Eşmuvīlʾe vaḥy itdi ki "Var ol (30) ʿAylā nāma söyle oġullarını azarlayup menʿ itsün benim emr itdigimden ziyāde ḳurbānımda şey iḥdāṯ itmeden ve eger ol (31) ʿāṣī olup oġulların menʿ itmez ise anı ʿulemālıḳdan çıḳarup kendini ve evlādlarını helāk iderem." buyurunca Ḥażret-i (32) Eşmuvīl ʿAylā nām pīre vardı. Anı ḫaber virince ʿAylā ḳorḫdı oġulların çağırup anları andan itdi. Anıñ birisi (33) diñlemeyüp ziyāde itdiler. Ḳaçan ki anlarıñ üzerlerine eṭrāflarından düşmān gelüp hücūm idince ʿAylā evlādlarına (34) "Siz de ḫalḳ ile berāber cenge çıḳıñ." didikde anıñ ikisi çıḳup tābūtı berāber aldılar. Ḳaçan ki cenge durdılar (35) düşmān anları yeñüp ellerinden tābūtı aldılar. ʿAylā ḫaber gözlerken bir kişi gelüp didi ki: "Bozulduḳ ve oġullarıñ ḳatl olundılar." **[134ᵃ]** (1) ʿAylā didi ki: "Tābūt nice oldı?" Ol kişi "Anı düşmān aldı." didi. ʿAylā kürsīde otururken bir āh çeküp birden (2) tepesi üstüne düşüp cānı çıḳdı. Andan ṣoñra Benī İsrāʾīlʾiñ umūrları ḳarışdı dağıldılar tā Ḥaḳḳ Teʿālā (3) anlara Ṭālūt[ʾı] pādişāh gönderince ḳadar. İmdi peyġamberleri Eşmuvīlʾe ṣormaları "Anıñ pādişāh olmasına ʿalāmeti nedir?" (4) dimeleri bunuñ içün peyġamber de "Sizden giden tābūt[un] sizlere dönmesi pādişāhlıġına ʿalāmetdir." didi ki anlarıñ ʿayn-ı (5) maḳṣūdları ol idi zīrā anıñla ḥükm iderler anıñla düşmāna nuṣret bulurlar idi. İmdi ol tābūtuñ dönmesine sebeb çünki (6) düşmānlar anı aldılar getürüp Filisṭīn köylerinden Azdūd nām köyde büyük puṭḫānelerinde büyük

putuñ altına (7) ḳoydılar. Ṣabāḥ olduḳda baḳdılar put anıñ altında alup üzerine ḳoyup putuñ ellerini ayaḳlarını aña mıḫladılar. (8) Ṣabāḥ olduḳda gördiler ki putuñ elleri ayaḳları kesilmiş tābūtuñ altında yatıyor ve bāḳī putlar tepeleri üzre (9) düşüp yaturlar. Hemān tābūtı putḫāneden çıḳarup vilāyetiñ bir ṭarafında bıraḳdılar. Ol vilāyetiñ ḫalḳını bütün (10) boġazlarından ḳulunc marażı yaḳaladı çoġı andan helāk oldılar. Andan birbirlerine didiler ki "Bilmez misiñiz Benī İsrā'īl'iñ (11) Tañrısı bir şeyini geçmez sizler bunı n'eylersiñiz?" deyüp alup bir ġayr vilāyete bıraḳdılar. Ḥaḳḳ Teʿālā ol vilāyetiñ ḫalḳına ṣıçan (12) musallaṭ itdi. Her kim yatursa ṣıçan gelüp ḳoynuna girüp anı boġar ḳarnındaki olan cigerini ve ġayrıyı bütün yer idi. (13) Anı alup ṣaḥrāya çıḳarup bir yer ḳazup tābūtı defn itdiler. Ḳaçan her kim çıḳup ol ṣaḥrāda gezinse ve ḳaşansa (14) veyā hemān geçse anı bāsūr marażı ile ḳulunc marażı ṭutar idi. Andan ḥayrān ḳaldılar. İçlerinde Benī İsrā'īl'den bir ḳarı (15) var idi, anlara didi ki: "N'eylersiñiz bunı mādāmki bu tābūt siziñ yanıñızdadır sizler belālardan ḳurtulmazsınız?" Ol (16) ḫātūn enbiyā ḳızlarından idi. Hemān bir ʿaraba getürüp aña ḥayevān ḳoşup tābūtı ḳoyup Benī İsrā'īl vilāyetlerine (17) ṭoġrı sürdiler. Ḥaḳḳ Teʿālā anlara dört melek gönderdi. Ol öküzleri sürerek tā Benī İsrā'īl yerlerine anı (18) getürdiler. Anda bıraġup öküzler vilāyetlerine döndiler, beriden Benī İsrā'īl ġāfil iken baḳdılar ki tābūt gelmiş (19) yanlarında hemān Allāh['a] ḥamd [ü] ṣenā itdiler. Ve {تَحْمِلُهُ الْمَلٰئِكَةُ} ḳavlinde İbn ʿAbbās raḍıyallāhu ʿanhümā buyurdı ki: "Anı melā'ikeler yer (20) ile göġ arasında ḳaldırup getürdigin Benī İsrā'īl gördiler, getürüp tā Ṭālūt'uñ öñüne ḳoydılar." Ve lākin Ḥasan didi ki: (21) "Tābūt göġde melā'ikeler yanında idi. Ḳaçan ki Ṭālūt melege geçecek oldı peyġamberlerinden ʿalāmet istediler murādları ol (22) tābūt idi hemān melā'ikeler getürüp anlarıñ aralarına ḳoydılar." Ve Ḳatāde didi ki: "Tābūt Tīh'de idi. Ḥażret-i Mūsā ʿaleyhi's-selām (23) anı Yūşāʿ bin Nūn'ı ḫalīfe itdikde aña bıraḳdı anda durur idi. Dilek olunduḳda melā'ikeler anı alup getürüp Ṭālūt'uñ (24) evine ḳoydılar. Ṣabāḥ olduḳda Benī İsrā'īl anı Ṭālūt'uñ evinde bulunca ol demde anıñ pādişāhlıġına iḳrār itdiler."

(**25**) اِنَّ فِي ذٰلِكَ لَاٰيَةً لَكُمْ اِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ

Yaʿnī̄ “Ol demde peyġamberleri Eşmuvī̄l anlara didi ki: Benim sizlere (26) ḫaber virdigim bu tābūtuñ gelmesi anıñ pādişāhlıġına ʿalāmet ü delālet ider, işte tābūt geldi benim sözüm (27) ṣıdḳı ẓāhir oldı eger sizler de anı siziñ üzeriñize Ḥaḳḳ Teʿālā pādişāh itdigine inandıñız ise imdi (28) hemān pādişāh idiñ.” Andan müfessirler didi ki: “Ḳaçan tābūt geldi Ṭālūt’uñ pādişāhlıġına iḳrār idüp anı kendilerine (29) şāh itdiler. Hemān Ṭālūt ġazā itmege ḥāżırlandı anlar da berāber segirtdiler ġazāya çıḳmaġa himmetlendiler andan.”

Bakara 249

(**30**) فَلَمَّا فَصَلَ طَالُوتُ بِالْجُنُودِ

Ḳaçan ki Ṭālūt ʿasker ile Beyt-i maḳdis’den ṭaşra çıḳdı. Zī̄rā اَلْفَصْلُ bir (31) şey kesmekdir. İmdi Ṭālūt ṭaşra çıḳmasını oturmasından kesüp ayırdı çünki Ṭālūt Beyt-i maḳdis’den yetmiş biñ ʿasker (32) ile çıḳdı, ḳamusı cengci idi. Baʿżılar “seksen biñ” didiler. Ve baʿżılar “yüz yigirmi biñ” didiler. Zī̄rā vilāyetde (33) ḳalan iḫtiyār kişiyi ḳocalıġı içün almadılar ve marażlı olanı marażı içün almadılar ve ʿöẕri olanı ʿöẕri içün (34) almadılar. Çünki anlar tābūtı gördiler ġayrı nuṣret bulacaḳlarına inanup iʿtiḳād itdiler. Anıñ içün ġazāya çıḳmaġa (35) segirtdiler ve anlarıñ ġazāya yüridikleri eyyām ısıcaḳ Temmūz’da idi, ṣuya ṣıḳıldılar gelüp Ṭālūt’a düşmānları **[134b]** (1) ile ṣusuz cenge durmalarından şikāyet itdiler ki Ḥaḳḳ Teʿālā’dan dile bizler[e] bir çay iḥsān itsün. Ol daḫı diledi.

(**2**) قَالَ اِنَّ اللّٰهَ مُبْتَلِيكُمْ بِنَهَرٍ

Andan Ṭālūt anlara didi ki: “İmdi Ḥaḳḳ Teʿālā sizlere bir çay virdi ammā anıñla (3) sizleriñ muṭī̄ʿ olanıñız ile olmayup ʿāṣī̄ olanıñızı imtiḥān ile tecribe idecek, sizleriñ ḥālleriñizi bilür (4) maʿlūmıdır lākin ḳullarına daḫı ḥālleriñizi

imtiḥān ile bildire.” İbn ʿAbbās raḍıyallāhu ʿanhümā “Ol Filisṭīn çayıdır.” (5) buyurdı. Baʿżılar “Ol Ürdün ile Filisṭīn arasında bir ṭatlu çaydır.” didiler.

فَمَنْ شَرِبَ مِنْهُ فَلَيْسَ مِنِّي

(6) Tecribesi buyurdı ki: “Her kim andan içerse ol benim emrime iṭāʿat idenimden degildir.”

وَمَنْ لَمْ يَطْعَمْهُ فَإِنَّهُ (7) مِنِّي

“Ve her kim ol ṣudan ṭatmaz ise ol benim emrime muṭīʿ ehl-i iṭāʿatımdır.” buyurdı.

إِلَّا مَنِ اغْتَرَفَ غُرْفَةً (8) بِيَدِهِ

Ancaḳ ol çayıñ ṣuyundan avucı ile bir avuç ṣu alan. İmdi bu غَرْفَة ġaynıñ feṭḥ ile oḳunsa (9) ol avuç ile birer avuç alup içmek yā doldurmaḳdır. Ve غُرْفَة żamm ile yalñız ṣudan bir avuç almaḳdır. Feṭḥ ile (10) maṣdardır, żamm ile ismdir.

فَشَرِبُوا مِنْهُ إِلَّا قَلِيلًا مِنْهُمْ

Yaʿnī “Ol çaydan ḳamusı içdiler ancaḳ içlerinde (11) içmeyen pek az ḳaldı.” Baʿżılar didi ki: “Ol içmeyenler dört biñ kişi idi.” Ve baʿżılar “Anlar üç yüz on (12) altı on yedi ḳadar kişi idi.” didiler. Ve ṣaḥīḥi budur. Aña delīl Ḥażret-i el-Berā ibn ʿĀzib’den rivāyet olunur ki: (13) «Ḥażret-i Resūl ṣallallāhu ʿaleyhi ve sellemiñ aṣḥābı söyleşürler idi ki Bedr Cengi güni Ḥażret-i Resūl ile olan (14) ṣaḥābeler Ṭālūt’uñ kendiyle berāber olup çaydan içmeyüp geçenler ḳadar idi. Zīrā anıñla berāber mü’min üç yüz ondan (15) ziyāde idi.»[940] Bunı Buḫārī ẕikr eyleyüp öyle olduḳda بِضْعٌ bunda on üç olur. Ḳaçan ki anlar ol çaya (16) irişdiler anları bir ṣusuzluḳ aldı. Ḳamusı içdiler ancaḳ bu az ḳalan cemāʿat içmediler. Ve bunlardan avucuyla (17) az ṣu alan cemāʿat ol aldıġı kendine içmege ve

[940] Buhârî, “Megâzî”, 6; İbn Mâce, “Cihâd”, 25.

ḥayevānına içürmege kifāyet itdi, ḳalbi ḳavī ve īmānı ṣaḥīḥ (18) olup ol çaya girüp selāmet ile geçdiler. Ve Ḥaḳḳ Teʿālāʾnıñ emrine muḫālefet idüp içenler dudaḳları siyāhlanup (19) ṣusuzluḳ kendilerini baṣup ṣudan aṣlā ḳanmayup ve ḳalbleri ḳorḫaḳ olup ol çayıñ kenārında[n] geçemediler öyle (20) ḳaldılar. Ve baʿżılar didi ki: "Ḳamu ol ṣudan içenler cenge ḥāżır olmadılar ceng görmediler ancaḳ ceng idenler ol (21) ṣudan içmeyen az cemāʿat idi."

فَلَمَّا جَاوَزَهُ هُوَ وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ

Yaʿnī "Ḳaçan ki Ṭālūt ve kendine uyup (22) inanan ol az cemāʿat ol çayı selāmet ile öte yaḳaya geçdiler."

قَالُوا لَا طَاقَةَ لَنَا الْيَوْمَ بِجَالُوتَ (23) وَجُنُودِهِ

Yaʿnī "Ol Ḥaḳḳ Teʿālāʾnıñ emrine muḫālefet idüp ṣudan içüp ʿāṣī olanlar Ṭālūtʾa didiler ki: Bu(24)gün bizim Cālūt ve ʿaskeri ile cenge ḳuvvet [ü] ḳudretimiz yoḳdur." Zīrā anlar şekk [ü] şübheye düşüp münāfıḳ oldılar idi. (25) İmdi bu ḳavl üzre ol çayı Ṭālūt ile berāber müʾmin olanlar ve münāfıḳ olanlar ve ṭābiʿ olanlar ve ʿāṣī olanlar (26) ḳamu geçdiler lākin Ṭālūtʾuñ ʿaskerin görünce bunı didiler. Zīrā gelen āyetde müʾminler anlar[a][941] {كَمْ مِنْ فِئَةٍ قَلِيلَةٍ} dimeleri (27) gelmekle baʿżılar böyle didi. Ve baʿżılar "Ṭālūt ile ol çayı geçen ancaḳ ol az olan müʾminler idi zīrā Ḥaḳḳ Teʿālā (28) {فَلَمَّا جَاوَزَهُ هُوَ وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ} buyurdı." didiler. **Eger dinürse ki:** Bu ḳavl üzre kim idi {لَا طَاقَةَ لَنَا الْيَوْمَ (29)} deyü söyleyenler? **Ḫāzin dir ki:** İḥtimāldir ki anı söyleyenler berāber olan müʾminler idi. Anlar üç yüz ondan (30) ziyādece iki bölündiler: Bir bölügi Cālūtʾuñ ʿaskeri çoḳluġun görüp kendileri az "Bizim bunlara ṭāḳatimiz

[941] Nâkıs iktibas. "Tâlût, ordu ile hareket edince, 'Şüphesiz Allah, sizi bir ırmakla imtihan edecektir. Kim ondan içerse benden değildir. Kim onu tatmazsa işte o bendendir. Ancak eliyle bir avuç alan başka.' dedi. İçlerinden pek azı hariç, hepsi ırmaktan içtiler. Tâlût ve onunla beraber iman edenler ırmağı geçince, (geride kalanlar) 'Bugün bizim Câlût'a ve askerlerine karşı koyacak gücümüz yok.' dediler. Allah'a kavuşacaklarını kesin olarak bilenler (ırmağı geçenler) ise şu cevabı verdiler: 'Allah'ın izniyle büyük bir topluluğa galip gelen **nice küçük topluluklar vardır.** Allah, sabredenlerle beraberdir.'", el-Bakara 2/249.

yoḳdur.” (31) didiler. Dönüp ol bir bölügi ol sözi söyleyenler {كَمْ مِنْ فِئَةٍ قَلِيلَةٍ} āyetini didiler.

قَالَ الَّذِينَ يَظُنُّونَ (32) اَنَّهُمْ مُلَاقُوا اللّٰهِ

Yaʿnī̄ “Yarın āḫiretde ḥużūr-ı Bārī̄’de ṣevāba ve cennet-i aʿlāya nāʾil olacaḳlarını yaḳīnen bilüp (33) īmān idenler anlara didiler ki:

كَمْ مِنْ فِئَةٍ قَلِيلَةٍ غَلَبَتْ فِئَةً كَثِيرَةً بِاِذْنِ اللّٰهِ

Niçe kerre az olan cemāʿat (34) ʿasker niçe kerre kendilere ḳadar olan cemāʿat ʿaskeri Ḥaḳḳ Teʿālā’nıñ ḳudreti ve irādeti ile bozup anlara ġālib oldılar. (35) Zīrā فِئَةٌ cemāʿatdir lafẓında müfredi yoḳdur رَهْط kelimesi gibi.

وَاللّٰهُ مَعَ الصَّابِرِينَ

Ḥaḳḳ Teʿālā cengde ṣabr idüp **[135ᵃ]** (1) dayananlar iledir, nuṣreti anlara virir.

Bakara 250

وَلَمَّا بَرَزُوا لِجَالُوتَ وَجُنُودِهِ

Yaʿnī̄ “Ḳaçan ki Ṭālūt ol müʾminler (2) ile Cālūt’a ve ʿaskerine ḳarşu düz meydāna çıḳdılar ḳarşu-be-ḳarşu olunca.”

قَالُوا رَبَّنَا اَفْرِغْ عَلَيْنَا (3) صَبْرًا وَثَبِّتْ اَقْدَامَنَا

Ol Ṭālūt ile maʿan olan müʾminler didiler: “Yā Rabb! Bizim ḳalblerimize ṣabrı, (4) dayanmaġı yaġmur-āsā dök ki ḳalblerimiz ḳavī olup ayaḳlarımız cenge dayanup durmaġa ṣābit temelli ola.”

وَانْصُرْنَا (5) عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ

Bu putlara ṭapan Cālūt ve ʿaskeri kāfirleriñ üzerine “Yā Rabb! Bizlere nuṣret virüp (6) anlara ġālib eyle.” didiler.

Bakara 251

فَهَزَمُوهُمْ بِإِذْنِ اللهِ

Bu Ṭālūt ile az olan mü'minler Cālūt ile niçe biñ (7) olan kāfirleri Ḥaḳḳ Teʿālā'nıñ iẕni ve irādetiyle bozup dağıtdılar. Çünki Ḥaḳḳ Teʿālā anlara diledikleri ṣabrı (8) virüp ṭabanların temellendirdi.

وَقَتَلَ دَاوُدُ جَالُوتَ

Yaʿnī "Ol cengde Ḥażret-i Dāvūd ʿaleyhi's-selām Cālūt'ı ḳatl (9) eyledi." İmdi ehl-i tefsīr Ḥażret-i Dāvūd Cālūt'ı ḳatl itmesinde didiler ki Ḥażret-i (Dāvūd'uñ) Dāvūd'uñ babası İşā (10) ol çayı Ṭālūt ile geçen mü'minler ile on üç evlādıyla berāber idi. Ve Ḥażret-i Dāvūd anlarıñ küçügi idi ve dā'im (11) ṣapan ile ṭaş atar idi. Andan bir gün babasına "Baba ben ṣapan ile atup urduġumı düşürüp öldürürem." (12) didi. Babası aña "Oġul saña beşāretdir ki Ḥaḳḳ Teʿālā seniñ rızḳıñı ṣapanıñda eyledi." didi. Bir gün daḫı gelüp babasına (13) "Baba ben ṭaġlar arasına girdim gördüm ki bir aslan yatur hemān varup arḳasına binüp ḳulaḳlarından ṭutdum, ol benim (14) üzerime aṣlā ḳabarup ḳalḳmadı." didi. Babası aña "Ḥaḳḳ Teʿālā bunda saña ḫayr diler elbetde ulu ḫayra irersiñ." didi. Ve andan (15) bir gün daḫı gelüp babasına "Baba ben ṭaġlar arasına girüp Ḥaḳḳ Teʿālā'ya tesbīḥ itdikde cemīʿ-i ṭaġlar benimle berāber Ḥaḳḳ Teʿālā'ya (16) tesbīḥ iderler." didi. Babası aña "Oġul beşāret olsun saña ki bu ulu ḫayrdır Ḥaḳḳ Teʿālā anı saña iḥsān eyledi." didi. Andan (17) Ṭālūt ʿaskeri ile Cālūt ʿaskeri ḳarşu ḳarşuya olunca Cālūt Ṭālūt'a ḫaber gönderdi ki "Sen ile ben meydāna (18) inelim eger ben seni alup ḳatl itdim ise mülküñi ve Benī İsrā'īl'i żabṭ eyledim ve eger sen benī alup ḳatl eylediñ ise benim mülkümi (19) ve ʿaskerimi alup żabṭ eylediñ." deyü. Bu söz Ṭālūt'a aġır gelüp pek meşaḳḳate uġradı. Andan ʿaskeriniñ içinde nidā itdi ki (20) "Her kim Cālūt'ı ḳatl ider ise aña mülkümüñ yarısını virüp ve ḳızımı evlendirem." deyü, ʿālem heybete uġrayup bir kimse (21) cür'et idüp aña cevāp virmediler. Andan Ṭālūt gelüp peyġamberleri Eşmuvīl'e niyāz itdi ki

Ḥaḳḳ Teʿālā'dan Cālūt'ı öldüreni (22) beyān itmesün dileye, ol dem Ḥażret-i Eşmuvīl anı Ḥaḳḳ Teʿālā'dan diledi. Ḥaḳḳ Teʿālā aña boynuz içinde yaġ ve bir demirden (23) furun gönderdi ve aña denildi ki "Cālūt'ı öldüren bu yaġ başına ḳonduḳda eriyüp hemān başını yaġlaya yüzine (24) inmeye başı ḥoḳḳa gibi ola ve bu furuna girdikde furun anıñ ḳadar olup doldura bir yeri artup oynamaya." deyü. Andan (25) Ṭālūt Benī İsrāʾīl'iñ ḳamusunı çaġırup ol yaġı başlarına ḳoydı birinde erimedi yine Ḥażret-i Eşmuvīl Ḥaḳḳ Teʿālā'ya niyāz (26) itdi bellü, beyān itmesi içün Ḥaḳḳ Teʿālā vaḥy itdi ki "Cālūt'ı öldüren İşā evlādlarındandır." deyü Ḥażret-i Eşmuvīl (27) Dāvūd'uñ babası İşā'ı çaġırdı aña didi ki: "Baña evlādlarıñı göster." İşā varup on iki evlādını gösterdi. Ḥażret-i (28) Eşmuvīl ol boynuzı anlarıñ başına ḳoydı, birisinde yaġ erimedi ol yigitleriñ her biri ḳalyon diregine beñzer idi. (29) Dönüp Eşmuvīl İşā'a didi ki: "Daḫı evlādıñ var mı bunlardan ġayrı?" İşā "Yoḳdur." didi. Andan Eşmuvīl (30) Ḥaḳḳ Teʿālā'ya teveccüh eyleyüp "Yā Rabb! Bu İşā bunlardan ġayr evlādım yoḳdur deyü daʿvā itdi." deyince Ḥaḳḳ Teʿālā vaḥy (31) eyledi ki "Yalan söyler." deyü, dönüp Ḥażret-i Eşmuvīl İşā'ya "Rabb'im seni yalan söyler deyü buyurdı." deyince İşā (32) "Rabb'im ṣādıḳdır lākin yā Nebiyyallāh benim bir küçük bir (…)[942] oġlum var adı Dāvūd'dur utandım anı göstermege ki (33) ḫalḳ anıñ boynuñ ḳısalıġın ve ḥaḳīrligin görüp istihzāya alurlar, anı ḳoyunları gütmege taʿyīn itdim fülān (34) derede ḳoyun güder." didi. Ve Ḥażret-i Dāvūd ʿaleyhi's-selām boyı ḳısa (…)[943]ve başında, cesedinde ḳılları (35) (…)[944] idi. Hemān Ṭālūt Ḥażret-i Dāvūd'ı çaġırdı. Ve baʿżılar didi ki: "Ṭālūt ol olduġı dereye gitdi." **[135ᵇ]** (1) Gördi ki dere seyl ile ṭaşmış Ḥażret-i Dāvūd ḳoyunları ikişer ikişer alup öte yaḳada itdigi aġıla geçürürdi (2) ve ṣuya boġulmaġa varanı eliyle boġazlar idi. Ṭālūt didi ki "Bu işe yarar, derūnunda cürʾet var ādem öldürmege ḳādirdir, (3) şekk [ü] şübhe yoḳ maṭlūb olan bu

[942] Metinde mürekkep dağılması olması sebebiyle okunamamıştır. Bk.

[943] Metinde mürekkep dağılması olması sebebiyle okunamamıştır. Bk.

[944] Metinde mürekkep dağılması olması sebebiyle okunamamıştır. Bk.

kişidir.” didi. Andan Ḥażret-i Dāvūd’ı çaġırdı Ḥażret-i Dāvūd yanına yaḳın geldikde ol (4) boynuzı anıñ başına ḳoydı hemān yaġ eriyüp anıñ başını bütün ḳapladı yüzine aḳmadı, aña didi ki “Eliñden gelür mi (5) Cālūt’ı öldürmek saña ḳızımı evlendirüp ve mülkümde ḥükmüñi yüridem.” Ḥażret-i Dāvūd “Belā, gelür.” didi. Dönüp Ṭālūt (6) aña “Sen aṣlından hīçbir şey itdiñ mi ki anı daḫı öldürmege ḳalb-i ḳuvvetiñ ola.” didi. Ḥażret-i Dāvūd “İtdim. Ben ḳoyunları (7) güder iken aslan gelür ve ḳaplan gelür ve ḳurd gelür ḳoyun almaġa hemān irüp anıñ çeñelerinden ḳavrayup ḳafāsına (8) ḳadar aġzını ayırup yırtaram.” didi. Hemān Ṭālūt Ḥażret-i Dāvūd’ı alup ʿaskerine gelürken yolda bir ṭaş yanından [geçerken] (9) ṭaş aña çaġırdı ki “Yā Dāvūd! Beni berāber al zīrā ben Ḥażret-i Hārūn ʿaleyhi’s-selāmıñ ṭaşıyım.” didi. Ḥażret-i Dāvūd ol (10) ṭaşı aldı. Andan bir ṭaşıñ yanından geçerken ol ṭaş daḫı çaġırdı “Yā Dāvūd! Beni al zīrā ben Ḥażret-i Mūsā ʿaleyhi’s-selāmıñ (11) ṭaşıyım.” didi. Ḥażret-i Dāvūd anı daḫı aldı. Andan bir ṭaşıñ yanından geçerken ol ṭaş daḫı çaġırdı ki “Yā Dāvūd! Beni (12) al zīrā Cālūt’ı öldürecek ṭaş benim.” deyince Ḥażret-i Dāvūd anı daḫı alup üçüni ṭorbasına ḳoydı. Andan Ṭālūt (13) Ḥażret-i Dāvūd ile berāber ʿaskere gelince ʿaskere bir ḳalb-i ḳuvvet gelüp iki ʿasker ceng itmege ṣaff bağladılar. Hemān (14) Cālūt pür-silāḥa ġarḳ olup meydān ortasına gelüp kendine ḳarşu gelür aḳrān diledi. Ḥażret-i Dāvūd anı (15) ḳarşulamaḳ idince Ṭālūt aña zırh[945] giydirüp silāḥlandırup ata bindirüp gönderdi. Hemān biraz gidüp döndi (16) Ṭālūt eṭrāfında olanlar “Baḳ ḳorḫup fanılanup döndi.” didi. Ḥażret-i Dāvūd gelince Ṭālūt aña “Ne istersiñ (17) niye döndüñ?” didi. Ḥażret-i Dāvūd didi ki “Eger Ḥaḳḳ Teʿālā baña düşmānım üzerine nuṣret virmedi ise bu silāḥıñ ve (18) zırhıñ fā’idesi nedir? Yoḳ eger baña nuṣret [ü] ḳuvvet virdi ise bu silāḥı zırhı n’eyleyim?” deyüp çıḳarup ḳamusun (19) atdı “Beni ḥālime ḳoy bildigim gibi ceng ideyim.” didi. Ṭālūt “Sen bilürsüñ öyle olsun.” didi. Hemān Hażret-i (20) Dāvūd ṭorbasın boynuna aṣup andan ṣapanın eline alup Cālūt’dan yaña meydāna teveccüh eyledi. Ve bu Cālūt ise (21) zamānında olan ḫalḳıñ ḳamusundan ḳuvvetli ve cür’etli idi.

[945] Metnin aslında bu kelime sehven “rızḫ” olarak yazılmıştır.

Niçe ʿaskerleri yalñız başına bozar idi. Ve anıñ başında bir (22) ṭāsı var idi aġırlıġı üç yüz baṭmān idi. Ḳaçan ki Cālūt Ḥażret-i Dāvūd'ı gördi andan heybetlenüp ḳalbine (23) ḳorḫu düşdi, dönüp Cālūt Ḥażret-i Dāvūd'a "Sen misiñ çıḳup ḳarşıma benim ile ceng idecek?" [didi.] Ḥażret-i Dāvūd (24) aña "Belā, benim." didi. Ve Cālūt bir tamām ablaḳ ata binmiş idi, Ḥażret-i Dāvūd'a "Sen ṣapan ve ṭaş ile mi ceng (25) idersiñ? Köpege atdıġıñ gibi mi ṣanursuñ?" didi. Ḥażret-i Dāvūd aña "Sen köpekden ziyāde şerrlisin." didi. Hemān (26) Cālūt aña "İmdi seniñ etiñi yerdeki yırtıcı cānavarlar ile gögde uçan ḳuşlar arasında pay ideyim." didi. (27) Dönüp Ḥażret-i Dāvūd aña "Belki Ḥaḳḳ Teʿālā seniñ etiñi ol cānavarlar ile gögde ḳuşlara pay eyler." didi. Andan Ḥażret-i (28) Dāvūd elin ṭorbaya ṣoḳup İbrāhīm'iñ Tañrısı ismi ḥaḳḳıçün deyüp bir ṭaş çıḳarup ṣapana ḳoydı. Andan elin ṣoḳup (29) İsḥāḳ'ıñ Tañrısı ismi ḥaḳḳıçün deyüp bir ṭaş daḫı çıḳarup ṣapana ḳoydı. Andan yine elin ṣoḳup Yaʿḳūb'uñ (30) Tañrısı ismi ḥaḳḳıçün deyüp bir ṭaş daḫı çıḳarup ṣapana ḳoydı. Ṭaşıñ üçi ṣapanda bir ṭaş oldı. Andan (31) Ḥażret-i Dāvūd ṣapanı çevirüp Cālūt'a atdı. Ḥaḳḳ Teʿālā rūzgārı musaḫḫar idüp ṭaşı sürdi Cālūt'uñ başındaki (32) ṭāsıñ burunsalıġına irdirüp başında beynini dağıdup ṭaş eñse, ḳafāsından çıḳdı. Anıñ ardında olanlardan (33) ol ṭaş otuzını daḫı helāk itdi. Ḳaçan ki Cālūt geberdi Ḥażret-i Dāvūd anı sürükleyerek çeküp Ṭālūt'uñ öñüne (34) bıraḳdı. Benī İsrāʾīl'e anda ġāyet sürür idüp yürüyüp Cālūt'un ʿaskerin bozdılar. Andan Ṭālūt ʿaskerin alup (35) döndi. Şehre geldi selāmetle ve bu nice ġanīmetlerle, başladılar ḫalḳ Ḥażret-i Dāvūd'ı parmaḳla gösterüp medḥ itmege. **[136ᵃ]** (1) Andan Ḥażret-i Dāvūd ʿaleyhi's-selām Ṭālūt'a gelüp didi ki "İmdi itdiġiñ vaʿdeye vefā idüp ḳızıñı vir." deyü. (2) Ṭālūt aña "Pādişāh ḳızını mehrsiz almaḳ mı istersiñ?" didi. Ḥażret-i Dāvūd aña "Sen benim ile öyle şarṭ eylediñ (3) ve hem bilürsün ki bende bir şey yoḳdur." didi. Ṭālūt aña "Ben saña ḳādir olmadıġıñ şey teklīf eylemem lākin sen bir (4) cür'etli adamsın bizim dağlarımızda ḳabuḳlı düşmānlarımız vardır, anlardan iki yüz ādem öldürüp ḳabuḳların (5) getürüp baña gösterirseñ saña ḳızımı virdim." didi. Andan Ḥażret-i Dāvūd varup anlardan her birini ḳatl (6) eyledikce ḳabuġunı

kesüp bir ipe düzdi tamām iki yüzini kesüp ipe düzüp Ṭālūt'a getürdi. "Anı ḳarıma (7) göster." didi. Aña gösterince ḳızını Ḥażret-i Dāvūd'a everdi ve yüzügüni virüp mülküne yürütdi. Andan (8) dönüp ḫalḳ Ḥażret-i Dāvūd'a meyl itdiler anı yād idüp medḥ [ü] ṣenā iderler idi. Dönüp Ṭālūt anıñ (9) bu ḥāline ḥased idüp ve diledi Dāvūd'ı ḳatl itmege ḳaṣd eyledi. Ẕü'l-ʿayneyn nām kimesne duyup gelüp (10) Ṭālūt'uñ ḳızına anı ḫaber virdi. Ol daḫı Ḥażret-i Dāvūd'a ḫaber virdi ki "Bu gice seni öldürecekler." (11) deyince Ḥażret-i Dāvūd "Kim öldürecek beni?" didi. Ḳız "Babam öldürecek." didi. Ḥażret-i Dāvūd "Bir ṣuç itdim mi (12) tā öldürmege sezā ola." didi. Ḳız "Bu gice ṭaşrada eglenme görelim sözüñ yalanı ile gerçegi bellü ola." didi. (13) Ḥażret-i Dāvūd "Eger ol öyle itmek diliyor ise ben ṭaşra yanına çıḳmaġa idmem ve lākin baña bir ṭulum şarāb getür." (14) didi. Ḳız bir ṭulum şarāb getürdi. Ḥażret-i Dāvūd alup anı serīrinde yataġına ḳoyup anı kendi örtüsüyle (15) örtdi, kendi serīriñ altına girüp gizlendi. Ṭālūt giceniñ yarısında gelüp ḳızına "Ḳocañ nerede?" didi. (16) Ḳız "İşte serīriniñ üzerinde yatıyor." didi. Ṭālūt gelüp ḳılıç ile urdı, ṭulum yarılup şarāb aḳdı. (17) Ḳaçan şarābıñ ḳoḫusun alınca "Allāh Dāvūd'a raḥmet eyleye ne çoḳ şarāb içmiş." didi ve çıḳdı gitdi. Ṣabāḥ (18) olduḳda bildi ki bir şey itmemiş, kendi kendine didi ki "Ben aña ḳaṣd itdim ḳaṣdıma irmedim, taḥḳīḳ ol bir (19) kişidir ki benden intiḳāmın almayınca durmaz." deyüp kendini ḳorḫu aldı, üzerine bekçiler taʿyīn idüp ḳapuları (20) ḳapadı. Ḳaçan ki gice oldı Ḥażret-i Dāvūd ʿālem uyḳuya varınca ṭoġrılup Ṭālūt'uñ yerine ḳaṣd eyledi (21) Ḥaḳḳ Teʿālā bekçileri ġaflete bıraḳdı görmediler, Ḥażret-i Dāvūd içerü anıñ yanına girdi gördi ki yataġınd[a] yatıyor (22) anıñ başı ucuna bir oḳ ayaġı ucuna bir oḳ ṣaġına bir oḳ ve ṣoluna bir oḳ dikdi ve çıḳup gitdi. (23) Ḳaçan ki Ṭālūt uyandı oḳları görünce bildi Dāvūd'a Allāh raḥmet eyleye "Ol benden ḫayrludur ben anıñ ölümüne (24) ḳaṣd itdim ẓafer bulamadım ol baña ẓafer bulup beni öldürmegi terk eyledi." didi "Eger dileye idi bu oḳların (25) birini boġazıma ṣoḳar idi. Bundan böyle ben andan emīn olmam." didi. Ḳaçan ki ikinci gice oldı Ḥażret-i Dāvūd (26) yine anıñ yanına girdi Ḥaḳḳ Teʿālā bekçileri kör itdi gördi ki yataġında yatıyor hemān anıñ

ābdest ibrīğini ve ṣu (27) içdigi bardaġını aldı ve ṣaḳalından biraz ḳıllar kesdi ve urbasından bir faṣla kesüp aldı, andan çıḳup gizlendi. (28) Ḳaçan ṣabāḥ oldı Ṭālūt ol ḥāli görünce hemān Dāvūd'ı aramaġa cāsūslar gönderdi, eṭrāfı bütün (29) aratdı izletdi bir eşerin bulamadı. Günlerde[n] bir gün Ṭālūt binüp ṭaşra ṣaḥrāya çıḳdı gördi ki Ḥażret-i (30) Dāvūd ṣaḥrānıñ ortasında yürüyüp gider hemān atın sürüp ardına düşdi. Ḥażret-i Dāvūd ṭaban ḳaldırdı (31) zīrā ġāyet segirdir idi ardından ayırmaz idi. Ḥażret-i Dāvūd bir maġāraya irüp aña girdi Ḥaḳḳ Teʿālā örümcege emr (32) itdi gelüp maġāranıñ aġzına yuva yapdı. Ṭālūt gelüp ol yuvayı görünce "Buraya girmedi eger gire idi (33) örümcegin bu yuvası bozılur idi." deyüp dönüp anı terk itdi. Andan Ḥażret-i Dāvūd çıḳup (34) Ḥaḳḳ Teʿālā'ya ʿibādet iden ʿābidler dağına varup anda ʿibādete meşġūl oldı. Bu ṭarafda ḳavmiñ (35) ʿulemāları ve ṣuleḥāları Ṭālūt'uñ böyle itdigine ṭaʿn itdiler, başladılar "Vazgeç, bunı itme." deyü, kimse **[136ᵇ]** (1) ḳādir olmadı Dāvūd'ı öldürmesinden geçürmege. "Öldürürem." deyüp ayaḳ başdı, ʿulemādan çoḳ kimseler ḳatl (2) eyledi tā bir ʿālim ḫātūn getürdiler cellāda emr itdi "Al bunı ḳatl it." deyü, cellād alup merḥamet idüp (3) didi "Bir ʿālim dursun belki lāzım olur." deyü alup ol ḫātūnı ṣaḳladı. Andan ṣoñra Ṭālūt'uñ ḳalbine (4) itdigine peşīmānlıḳ gelüp nādim oldı, başladı kendine tevbeye yol aramasına gice gündüz ol ḳadar aġladı ki (5) ḳamu ḫalḳ aña merḥamet itdiler. Her gice ṭaşra ṣaḥrāya çıḳup ṣabāḥa ḳadar aġlar idi. Andan vilāyet içinde nidā (6) itdirir idi ki "Allāh ol ḳula raḥmet eyleye ki tevbe yolun bilüp gelüp baña ḫaber vire." deyü. Andan gitdikce (7) bu ḥāli ziyāde olunca bir gün mezārlıḳda ölülerden āvāz geldi ki "Yā Ṭālūt! Yetişmez mi bizi öldürüp (8) bu ḥāle ḳoyduġuña rāżı degil misin ki bizlere öli iken daḫı eẕiyyet idiyorsuñ." deyince anıñ ḥüzni aġlaması (9) daḫı ziyāde oldı. Bir gün cellād gelüp Ṭālūt'ı bu ḥālde görünce aña "Ey şāh! N'oldı saña." didi. Ṭālūt (10) peşīmān olup tevbeye yol aramasın aña ḫaber virdi ki "Baña pür-tevbe bilür misin veyā bir ʿālim bilür misin ki (11) baña tevbe itmeme yol göstere." didi. Cellād aña "Saña bir ʿālim delālet itsem şekk [ü] şübhe yoḳ anı ḳatl idersin." (12) didi. Ṭālūt "Yoḳ itmem." deyü Allāh ile yemīn itdi. Cellād ol ʿālim ḳarı yanında olduġunı aña ḫaber

virdi. (13) Hemān Ṭālūt “Al beni aña getür ki andan kendime tevbe itmeme bir yol ṣorayım.” didi. Cellād “Güzel.” deyüp hemān (14) Ṭalūt’ı alup evine teveccüh itdi. Ḳaçan ki ḳapuya yaḳlaşdılar cellād “Ey şāh! Ol ḫātūn seni gördükde kendine (15) ḳorḫu düşer lākin sen benim ardımca gizlenerek gel.” didi. Ḳaçan ki cellād evine girdi ḫātūna “Ey ḫātūn! Benim saña (16) itdigim iyilügümi bilür misiñ?” [didi.] Ḫātūn “Belā, bilürem.” didi. Cellād “Benim sende bir ḥācetim vardır anı baña gör misiñ?” didi. (17) Ḫātūn “Belā, görirem.” didi. Cellād “Bu Ṭālūt şāhdır geldi saña, düşündi ki itdigi işlere nādim oldı (18) senden aña tevbeye bir yol isteyor.” deyince ḫātūn Ṭālūt’uñ adını işidince düşüp bayıldı. Ḳaçan ki bayılmasından (19) ayıldı ol ḫātūn andan “Vallāhi ben aña bir tevbe yolı bilmem ve lākin baña bir peyġamberiñ ḳabrini gösteriñ.” didi. Hemān anı (20) alup Ḥażret-i Eşmuvīl ḳabrine getürdiler. Gelüp ḫātūn ḳabriñ üzerine durup ism-i aʿẓamı bilür idi anı oḳudı. (21) Andan “Ey bu ḳabriñ ṣāḥibi!” deyü nidā idince Ḥażret-i Eşmuvīl ṭopraġın silkerek ḳabrden ḳalḳdı. Bunlarıñ üçüni (22) görünce “N’oldı sizlere, ḳıyāmet ḳopdı mı?” didi. Ol ḫātūn “Yoḳ ḳıyāmet ḳopmadı lākin bu Ṭālūt saña geldi ki (23) itdigi günāhlarına tevbe itmek diler aña bir tevbe yolı göster.” didi. Ḥażret-i Eşmuvīl Ṭālūt’a “N’oldı benden ṣoñra ne (24) işlediñ?” didi. Ṭālūt peyġambere “Ben itmedigim şerr ḳalmadı ḳamusunı itdim, şimdi geldim tevbe itmek isterim.” didi. Peyġamber (25) aña “Seniñ ḳaç evlādıñ var?” didi. Ṭālūt “On yigit oġlum var.” didi. Peyġamber “Ben saña tevbe bilmem. Ancaḳ hemān (26) mülküñi geçersen andan evlādlarıñla çıḳup fī-sebīlillāh ġazā idüp tā şehīd olunca ḳadar evlādlarıñla bile (27) düşmānla ceng idersen saña tevbe oldur.” deyü buyurdı. “Evvel evlādlarıñ dögüşür tā düşünce ḳadar andan girüp (28) düşünce ḳadar dögüşürsüñ.” deyüp peyġamber yatup cān virdi. Andan Ṭālūt evlādları kendine bu ḥālde yār (29) olmayacaġına ḳorḫup ġāyet maḥzūn oldı. Ol ḳadar aġladı ki gözleriniñ ḳapaḳları düşdi ve cismi zebūn (30) oldı. Andan evlādlarını cemʿ idüp anlara “Ben āteşe düşsem beni ḳurtarmaġa ḳādir misiñiz?” didi. Anlar “Belā, ḳādir (31) olduġumuz ḳadar çalışuruz.” didiler. Anlara “İşte ben āteşe düşdüm. Göreyim sizi beni çıḳarır mısız?” didi. (32)

Anlar “Söyle derūnuñdaki dileğiñ nedir görelim?” didiler. Anlara ḥikāyesini söyledi. Anlar “Sen ḳatl olacaḳ (33) degil misiñ?” didiler. Ṭālūt “Belā, ḳatl olacaġım.” didi. Anlar “Senden ṣoñra bizlere yaşamaḳ ḥarāmdır.” didiler “Bizim (34) göñlümüz ḫoşdur seniñ idecegiñe.” deyince Ṭālūt evlādlarıyla ġazāya ḥāżırlanup çıḳdı irişüp düşmāna (35) muḳābil oldılar. Andan evlādları kendilerini düşmān üzerine atup tā ölünce ḳadar dögüşdiler. Andan Ṭālūt **[137a]** (1) cenge girüp tā düşünce ḳadar ceng itdi. Andan Ṭālūt’ı öldüren Ḥażret-i Dāvūd ʿaleyhi’s-selāma “Düşmānıñı (2) öldürdüm.” deyü beşāret itdi. Ḥażret-i Dāvūd “Sen de andan ṣoñra yaşamazsıñ.” deyüp urup anı ḳatl eyledi. (3) İmdi Ṭālūt’uñ müddet-i salṭanatı ḳırḳ sene kāmil oldı. Andan Benī İsrāʾīl gelüp Ḥażret-i Dāvūd ʿaleyhi’s-selāmı alup (4) kendilerine pādişāh eylediler Ṭālūt’uñ ḫazīnelerini virdiler. Andan el-Kelbī ve eḍ-Ḍaḥḥāk “Ṭālūt ḳatl olunduḳdan ṣoñra (5) Ḥażret-i Dāvūd’uñ şāhlıġı yedi sene idi.” didiler, lākin Benī İsrāʾīl Ḥażret-i Dāvūd’dan ġayrıda bir şāh ile olmadılar (6) ancaḳ Ḥażret-i Dāvūd’a teslīm oldılar.

وَآتَاهُ اللهُ الْمُلْكَ وَالْحِكْمَةَ

Yaʿnī “Ḥaḳḳ Teʿālā Ḥażret-i Dāvūd ʿaleyhi’s-selāma hem (7) pādişāhlıḳ ve hem nübüvvet virdi.” Zīrā andan evvel nübüvvet bir ẕürriyyetde Ḥażret-i Yaʿḳūb’uñ evlādlarından ve salṭanat (8) bir ẕürriyyetde idi yine anlardan. Ve baʿżılar “Ḥikmet ʿilmdir anıñla ʿamel itmek ile.” didiler.

وَعَلَّمَهُ مِمَّا يَشَاءُ

Ḥaḳḳ Teʿālā Dāvūd’a (9) her diledigini ögredüp bildirdi. Anlardan birisi zırhlar işlemek idi, anları işleyüp ṣatup yer idi. Zīrā ancaḳ (10) işleyüp eli emeginden yer idi. Baʿżılar “Ḳuşlar dilini ögretdi.” didiler. Ve baʿżılar “Zebūr’ı ögretdi.” didiler. Ve (11) baʿżılar “Ol dilber-āvāz idi ki naġmeler ile andan evvel Ḥaḳḳ Teʿālā bir ḳuluna öyle güzel āvāz virmedi idi.” didiler zīrā (12) ḳaçan Zebūr oḳumaġa başlasa ne ḳadar vaḥşī ḥayevānlar işidirse anı diñlemege öyle yanaşurlar idi ki el ile (13) boyunlarından ṭutılur ve ḳuşlar

üzerine gölge idüp diñlerler idi. Ve aḳan ṣu durup diñler idi ve rūzgār (14) ol oḳurken yatur idi. Ve baʿżılar "ʿİlm-i siyāseti ögretdi ve żabṭ itdirdi." didiler zīrā aṣlından salṭanat (15) evinden olan siyāseti babasından ögrenür idi. İbn ʿAbbās raḍıyallāhu ʿanhümā [didi ki:] "Ḥaḳḳ Teʿālā Ḥażret-i Dāvūd'a bir zincīr virdi, (16) buyurdı ki: Ol zincīriñ ucı gögyüzünde güneşiñ mecrāsında idi ve bir ucı Ḥażret-i Dāvūd'uñ ṣavmaʿasınıñ üzerinde (17) idi, ḳuvveti demir ḳuvveti ve rengi nūr idi ve ḥalḳa degirmī cevāhirden idi ve her ḥalḳası zincīriñ iri incü ile (18) muraṣṣaʿ idi. Eger havāda bir şey ḥādiṯ olsa ol zincīr çıñlayup ṣadā virir idi. Andan Ḥażret-i Dāvūd olan, (19) ḥādiṯi bilür idi. Ve ḳanġı dertlü anı ṭutsa şifā bulur idi. Ve Ḥażret-i Dāvūd'dan ṣoñra anıñ ile ḥükmlerin (20) faṣl iderler idi tā refʿ olunca ḳadar. Her kim birinden daʿvā itse veyā ḥaḳḳı inkār itse ol zincīre gelürler idi. (21) Her kimiñ daʿvāsı ḥaḳḳ ise elini uzadur zincīre irer idi bāṭıl olanıñ eli irişmez idi. Böyle ḳaldı tā kendilerinde (22) mekr u ḫabīṯlik ẓuhūr idince ḳadar." Andan naḳl olunur ki: "Anlarıñ mülūklerinden birisi bir kişiniñ yanına emānet bir cevher (23) ḳoydı idi. Ḳaçan ki ol emānet ḳoyduġı kişiden cevheri istedi ol kişi emāneti inkār itdi. Anıñ ikisi ol (24) zincīr ḥükūmete geldiler meger ol cevheri emānet alan kişi elindeki degnegi delüp ol cevheri anıñ içine yerleşdirdi. (25) Andan ol degnege dayanaraḳ daʿvācısıyla zincīre gelince cevher ṣāḥibi 'Saña virdigim emānet cevherimi baña vir, (26) çevir.' didi. Ol emānet ḳonan 'Ben yanımda seniñ emānetiñ olduġun bilmem.' didi. 'Eger ṣādıḳ iseñ zincīre (27) el uzat.' didi. Hemān cevheriñ ṣāḥibi elini uzadup zincīri ṭutdı. Andan emāneti inkār idene 'Var sen de zincīri (28) ṭut.' didi. Ol inkār iden el 'Sen ṭut bu degnegimi ben de elim uzadam.' deyüp degnegi cevher ṣāḥibiniñ eline (29) virdi. Ol da degnegi aldı andan ol inkār iden elini zincīre uzadup 'Yā Rabb! Eger bilürseñ ki benden (30) emānet daʿvā iden emāneti kendine irdügün bu zincīri baña yaḳın eyle.' deyince elini uzadup zincīre irişdi, (31) anda olan ḳavm buña taʿaccübe vardılar ve zincīrden teşekkī eylediler. Bir daḫı ṣabāḥ olduḳda zincīri Ḥaḳḳ Teʿālā (32) ḳaldırmış, bulamadılar."

وَلَوْلَا دَفْعُ اللهِ النَّاسَ بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ

Eger ki Ḥaḳḳ Teʿālā ḫalḳı birbirinden menʿ itmesi (33) olmasa. Bunda ehl-i īmān ile ehl-i ṭāʿat baʿżısı ve ehl-i küfr ile ehl-i maʿṣiyet baʿżısı ehl-i īmān ile (34) ehl-i küfri küfürden menʿ itdirir. Ve ehl-i ṭāʿat ile ehl-i maʿṣiyeti maʿṣiyetden menʿ itdirir. Andan İbn ʿAbbās raḍıyallāhu (35) ʿanhümā buyurdı ki: "Eger Ḥaḳḳ Teʿālā ʿasker-i müslimīn ile müşrikleri defʿ itmese müşrikler mü'minleri ḳatl idüp mescidleri, **[137b]** (1) vilāyetleri yıḳup yeryüzin żabṭ iderler idi." Ve baʿżılar didi ki: "Eger Ḥaḳḳ Teʿālā defʿ itmese mü'minler ile (2) ve ebrārlar ile yeryüzini ṭutar idi kāfirler ile füccārlar."

لَفَسَدَتِ الْأَرْضُ

Yeryüzi içinde olanlar ile (3) bütün helāk olurlar idi. Lākin Ḥaḳḳ Teʿālā mü'min ile kāfiri defʿ eyler ve ṣāliḥ ile fāciri defʿ eyler. (4) Andan İmām Aḥmed bin Ḥanbel'den rivāyet olunur ki: عَنِ ابْنِ عُمَرَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: (**5**) «**إِنَّ اللهَ لَيَدْفَعُ بِالْمُسْلِمِ الصَّالِحِ عَنْ مِائَةِ أَهْلِ بَيْتٍ مِنْ جِيرَانِهِ الْبَلَاءَ**» ثُمَّ قَرَأَ[946]: **{وَلَوْلاَ دَفْعُ اللَّهِ النَّاسَ بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ لَفَسَدَتِ الْأَرْضُ}**[947]

Yaʿnī İbn ʿÖmer didi ki: Ḥażret-i Resūl buyurdı: «Ḥaḳḳ Teʿālā bir ṣāliḥ müslim (7) yüzi ṣuyı ḥürmetine anıñ ḳoñşularından yüz eviñ ḫalḳınıñ üzerinden belāları defʿ eyler.» Andan bu (8) āyet-i kerīmeyi oḳudılar.

وَلَكِنَّ اللهَ ذُو فَضْلٍ عَلَى الْعَالَمِينَ

Lākin Ḥaḳḳ Teʿālā bu vech ile ḫalḳdan birbirini (9) defʿ eylemesi ile ḳamu ḫalḳıñ üzerine ulu luṭf u inʿām u iḥsān ṣāḥibidir.

Bakara 252

تِلْكَ اٰيَاتُ اللهِ (**10**) نَتْلُوهَا عَلَيْكَ بِالْحَقِّ

[946] Hadis metninde "ابْنُ عُمَر" ilâvesi vardır.

[947] Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 5/374; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, 4/239 (No. 4080).

Yaʿnī “Bu ẕikr olunan ʿalāmetler ḳıṣṣalar var yā Muḥammed bizler saña anları ḥaḳḳ üzre (11) beyān eyledik hīç şekk [ü] şübhe yoḳdur.” Ve anı ehl-i kitāb olanlar daḫı inkār eylemez zīrā kitāblarında yazıludur ki (12) ol biñlerle ḳaçan kimesneler ölümden ḳaçarken helāk olmaları ve ṣoñra ḥayāt bulmaları ve Ṭālūt’uñ mülki żabṭ (13) itmesi ve tābūtı getürmek ʿalāmeti ve cebbārlarıñ Ḥażret-i Dāvūd uşaḳ elinde helāk olmaları ʿalāmetleri bütün ḥaḳḳdır.

(**14**) وَاِنَّكَ لَمِنَ الْمُرْسَلِينَ

Yaʿnī “Yā Muḥammed! Sen de mürsel olan peyġamberlerdensin.” Ki bir kitāb oḳumadan veyā bir ʿālimden (15) ḫaber almadan böyle ġarā’ib ḫaberleri ve ʿacā’ib ḳıṣṣaları anlara ḫaber virürsüñ. Böyle itmek Ḥaḳḳ Teʿālā Ḥażretinden (16) saña vaḥy olduġuna delīldir ki ḥaḳḳan mürsel peyġambersin.

Bakara 253

تِلْكَ الرُّسُلُ فَضَّلْنَا بَعْضَهُمْ عَلٰى بَعْضٍ

(17) Yaʿnī “Bu sūreniñ içinde ḥikāyeleri geçen peyġamberleri bizler biri birinden efḍal eyledik.” Bu āyetde peyġamberleri (18) fażīletde birdir diyenlerden şübhe ḳaldırmaġa delālet vard[ır] zīrā anlar enbiyāyı fażīletde bir ṭutmaġı vācib (19) iderler ki ḳamusı risālet ile ḳā’imdir dirler. Lākin bu ümmetiñ ḳamu ʿulemāsı aña bend oldılar ki enbiyālar rütbede birbirinden (20) efḍaldir ve Ḥażret-i Resūl ṣallallāhu ʿaleyhi ve sellem cümlesinden efḍaldir zīrā risāleti ʿumūmdur. Andan ḳavlühū teʿālā: (21) [948]{وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا كَافَّةً لِلنَّاسِ بَشِيرًا وَنَذِيرًا} deyü vārid oldı.

مِنْهُمْ مَنْ كَلَّمَ اللّٰهُ

[948] Nâkıs iktibas. “**Biz, seni ancak bütün insanlara müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderdik.** Fakat insanların çoğu bilmezler.”, Sebe’ 34/28.

Yaʿnī “Ol ẕikr olunan (22) peyġamberlerden kimi var ki Ḥaḳḳ Teʿālā anıñla tekellüm eyledi.” Yaʿnī Mūsā ʿaleyhi’s-selām.

وَرَفَعَ بَعْضَهُمْ دَرَجَاتٍ

Yaʿnī (23) “Baʿżısınıñ derecātların yüce eyledi.” Ol Ḥażret-i Resūl ṣallallāhu ʿaleyhi ve sellemdir. Zīrā Ḥaḳḳ Teʿālā mertebesini ve manṣıbını (24) sāʾir enbiyālardan yüce eyledi. Anlarıñ üzerine yüceligi bellü ʿalāmet, āyetler ve ulu muʿcizāt-ı ẓāhireler iledir. (25) Peyġamberlerden ḳanġı peyġamber ki muʿcizāt virildi ol muʿcizāt Ḥażret-i Resūl’e virildi ve daḫı ziyāde. Ol ziyādeniñ (26) evveli Ḥażret-i Resūl’de ayıñ şaḳḳ olması ki mübārek parmaġıyla işāret itmek ile ḫurmā kütügünüñ ḫuṭbeden (27) ayrılması ile iñleyüp ṣızlaması ve ṭaşıñ, aġaçlarıñ kendine selām virmeleri ve ḥayevānlarıñ risāletine şehādet (28) itmeleri ve mübārek parmaḳlarından ṣu aḳıtmaları bunlar miṡāli āyātlar, muʿcizātlar ki ḥisāba gelmez ve cümlesinden ziyāde ẓāhir (29) olan muʿcizāt Ḳurʾān-ı ʿAẓīmü’ş-şān āyetleri ki bir āyeti yeryüziniñ ḫalḳını taʿarrużunda ʿāciz ider. Ve anıñ miṡli bir āyet (30) getürmek ol hīç mümkin degildir ḳamu dünyā ḫalḳı ʿācizdir. Ve hem ḳıyāmete ḳadar bāḳī bir muʿcizātdır. Andan (31) Buḫārī ile Müslim’de: (**32**) عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «**مَا مِنْ نَبِيٍّ مِنَ الْأَنْبِيَاءِ إِلَّا وَقَدْ أُعْطِيَ مِنَ الْآيَاتِ مَا مِثْلُهُ آمَنَ عَلَيْهِ الْبَشَرُ، وَإِنَّمَا كَانَ الَّذِي أُوتِيتُه وَحْيًا أَوْحَاهُ اللهُ إِلَيَّ، فَأَرْجُوا أَنْ (33) أَكُونَ أَكْثَرَهُمْ تَابِعًا إِلَيَّ يَوْمَ الْقِيَامَةِ**»[949] Yaʿnī Ebī Hüreyre didi ki: Ḥażret-i Resūl buyurdı: «Enbiyālardan ḳanġı (34) peyġamber ki bir āyet [ü] ʿalāmet [ü] muʿcize virildi ol muʿcize baña da virildi, anlar ancaḳ beşeri emīn itmege idi. Ḳaldı ki (35) anlardan ziyāde baña verilen vaḥydir Ḥaḳḳ Teʿālā baña ḳamusun vaḥy eyler ve ümīd idüp dilerim ki yarın ḳıyāmet gününde **[138ª]** (1) ol peyġamberleriñ çoġı baña tābiʿdir.» Ve yine Müslim ile Buḫārī’de: عَنْ جَابِرٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ (2) عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «**أُعْطِيتُ خَمْسًا لَمْ يُعْطَهُنَّ أَحَدٌ مِنَ الأَنْبِيَاءِ [قَبْلِي]: نُصِرْتُ بِالرُّعْبِ مَسِيرَةَ شَهْرٍ، وَجُعِلَتْ لِيَ الْأَرْضُ مَسْجِدًا [وَطَهُورًا]**، (**3**)

[949] Benzer lafız için bk. Müslim, “Îmân”, 239; Buhârî, “İʿtisâm”, 1; “Fezâ’ilü’l-Kur’ân”, 1; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 14/190 (No. 8491).

فَأَيُّمَا رَجُلٍ مِنْ أُمَّتِي أَدْرَكَتْهُ الصَّلٰوةُ فَلْيُصَلِّ، وَأُحِلَّتْ لِيَ الْغَنَائِمُ وَلاَ تَحِلُّ[950] لِأَحَدٍ قَبْلِي، وَأُعْطِيتُ الشَّفَاعَةَ، وَكَانَ (4) النَّبِيُّ يُبْعَثُ إِلَى قَوْمِهِ خَاصَّةً وَبُعِثْتُ إِلَى النَّاسِ عَامَّةً»[951] Yaʿnī Ḥażret-i Cābir didi ki: Ḥażret-i Resūl buyurdı: «Bana (5) beş şey virildi, benden evvel bir peyġambere anlar virilmedi idi: Birisi bir aylıḳ yere ḳadar ḳorḫmalarından nuṣretim irişür. (6) Ve yeryüzi bütün bana mescid oldı ümmetimden her kime namāz ḳılmaḳ düşerse nerde olursa ḳılsun pākdır. (7) Ve bana ġanīmet mālı ḥelāl oldı benden evvel bir kimseye ḥelāl olmadı. Ve bana şefāʿat ʿaẓmi virildi. Evvel bir (8) peyġambere ancaḳ maḫṣūṣ ümmetine virilür idi ve ben ḳamu ḫalḳa bütün peyġamber irsāl olundum.» Ve Müslim'de: عَنْ أَبِي (9) هُرَيْرَةَ، أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «فُضِّلْتُ عَلَى الْأَنْبِيَاءِ بِسِتٍّ: أُعْطِيتُ جَوَامِعَ الْكَلِمِ، وَ(10)نُصِرْتُ بِالرُّعْبِ، وَأُحِلَّتْ لِيَ الْغَنَائِمُ، وَجُعِلَتْ لِيَ الْأَرْضُ مَسْجِدًا وَطَهُورًا ، وَأُرْسِلْتُ إِلَى الْخَلْقِ كَافَّةً، وَخُتِمَ بِيَ النَّبِيُّونَ»[952] (11) Yaʿnī Ebī Hüreyre didi ki: Ḥażret-i Resūl buyurdı: «Ben ḳamu peyġamberler üzerine altı şey ile (12) efḍal oldum: Birisi bana cevāmiʿu'l-kelim virildi. Ve heybetim ḳorḫu virmek ile nuṣret virildi. Ve ġanīmetler (13) bana ḥelāl oldı. Ve yeryüzi bana pāk ve mescid oldı. Ve risāletim bütün ḳamu ḫalḳ üzerine peyġamber oldum. (14) Ve benim ile nübüvveti mührledi.» **Eger dinürse ki:** Niçün Ḥażret-i Resūl'üñ ism-i şerīfin açıḳ beyān itmeyüp Ḥaḳḳ Teʿālā (15) anı gizli işāret ile ẕikr eyledi? **Ḫāzin dir ki:** Anı mübhem remz ile dimesi faẓlınıñ ve ḳadriniñ yüceligini (16) beyāndır ki anıñ ḳadri ġayrıdan aʿlā olması gizlenmedigi içün aña şāhidler çoḳdur aṣlā bir şübhe vü (17) şekk girmediginden. Meṣelā bir kişi bir şey ider de فَعَلَهُ بَعْضُهُمْ dir yaʿnī "Ben itdim." Bu açıḳ ben itdim dimeden (18) aʿlādır. Andan Ḥuṭayye nām şāʿire dimişler ki: "Şuʿarālıḳda kim çoḳdur?" Ol dimiş ki "Züheyr" Dimişler ki: "Andan (19) ġayr kimdir?" Dimiş ki: "Nābiġa" Ve dönüp لَوْ شِئْتُ لَذَكَرْتُ الثَّالِثَ dimiş yaʿnī "Eger

---

950 وَلَمْ تَحِلَّ :وَلاَ تَحِلُّ

951 Buhârî, "Teyemmüm", 1.babdan önce. Ayrıca bk. Müslim, "Mesâcid", 3; Buhârî, "Salât", 55; Dârimî, "Salât", 111.

952 Müslim, "Mesâcid", 5. Ayrıca bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 15/194 (No. 9337); İbn Hibbân, *Sahîh*, 14/312 (No. 6403).

dilesem üçüncisini ẕikr iderdim.” (20) Murādı benim dimekdir. Böyle mübhem bildirmek maḳām-ı aʿlādır.

وَاٰتَيْنَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ الْبَيِّنَاتِ

Yaʿnī “Meryem (21) oġlı Ḥażret-i ʿĪsā ʿaleyhi’s-selāma nübüvvetiniñ ṣıḥḥatine ulu ḥüccetler ve delāletler ve muʿcizātlar virdik.” Ekmeh ve ebraṣı (22) ṣaġaltması gibi ve ölüyi diriltmesi gibi āyetler virdik.

وَاَيَّدْنَاهُ بِرُوحِ الْقُدُسِ

Anı Cebrāʾīl ʿaleyhi’s-selām (23) ile ḳavīleyüp ḳuvvetlendirdik. Zīrā Ḥażret-i Cebrāʾīl andan ayrılmadı tā göge çıḳınca ḳadar. **Eger dinürse ki:** Sāʾir (24) enbiyāları ẕikr itmeyüp maḫṣūṣ Ḥażret-i Mūsā ve ʿĪsā ʿaleyhime’s-selāmı ẕikr itmede ḥikmet nedir? **Ḫāzin dir ki:** (25) Bunuñ ikisine çünki Ḥaḳḳ Teʿālā ulu āyetler ve bellü, açıḳ muʿcizātlar virdi. Andan fażīletleri üzre beyān (26) itdi ki Mūsā ʿaleyhi’s-selāmı tekellüm ile efḍal itme zīrā tekellüm ulu muʿcizātdır. Ve Ḥażret-i ʿĪsā ʿaleyhi’s-selāmı (27) Cebrāʾīl ʿaleyhi’s-selām ile ḳavīleyüp ḳuvvetlendirmesi ulu muʿcizātdır. Ḳaçan ki Mūsā ve ʿĪsā ʿaleyhime’s-selāma bu (28) ulu muʿcizātlar virildi anları fażīletleri üzre maḫṣūṣ ẕikr olunmaġa sezā oldılar. Bu fażīlet (29) bābından gelür. Bu vech üzre ḳamu peyġamberler ki muʿcizātda ve āyāt [ü] ʿalāmetlerde çoḳ oldı, ol ġayrılarından efḍal (30) oldı. Bundan Ḥażret-i Resūl ṣallallāhu ʿaleyhi ve sellem anları fażīletde geçmede anlardan ziyāde meydān aldı ki zīrā (31) anıñ ḳamu enbiyālardan āyetleri ulu ve muʿcizātları anlardan çoḳdur. Ḥażret-i Resūl ṣallallāhu ʿaleyhi ve ʿaleyhim ecmaʿīn (32) anlarıñ efḍalidir.

وَلَوْ شَاءَ اللّٰهُ مَا اقْتَتَلَ الَّذِينَ مِنْ بَعْدِهِمْ

Yaʿnī “Eger Ḥaḳḳ Teʿālā dilese ol Ḥaḳḳ Teʿālā’nıñ (33) vaṣf eyledigi peyġamberlerden ṣoñra birbirlerine düşüp dögüşenleri.” Bunda الْمَشِيئَةُ irādetdir, dilemek dimekdir.

(**34**) مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْهُمُ الْبَيِّنَاتُ

Kendilerine Ḥaḳḳ Teʿālā’dan açıḳ delāletler ve āyetler geldikden ṣoñra. Bunda (35) Ḥaḳḳ Teʿālā kendilerine hidāyet itdiklerine zecr-i tenbīh vardır.

وَلٰكِنِ اخْتَلَفُوا فَمِنْهُمْ مَنْ اٰمَنَ وَمِنْهُمْ مَنْ كَفَرَ

[138ᵇ] (1) Ve lākin peyġamberlerden ṣoñra anlar muḫālefet itdiler anlardan kimi Ḥaḳḳ Teʿālā’nıñ vaḥdāniyyetine ve resūllerine inanup (2) īmān getürdiler. Ve anlardan kimi bu ḳadar ḥüccetler ve peyġamberler gelmiş iken ʿināddına muṣırr olup kāfir oldılar. Andan (3) ehl-i īmānlar ile kāfirler birbirlerine ceng [ü] ḳıtāl itdiler.

وَلَوْ شَآءَ اللّٰهُ مَا اقْتَتَلُوا

Ve eger Ḥaḳḳ Teʿālā dileye idi (4) anları birbirlerinden menʿ idüp ceng [ü] ḳıtāl itdirmez idi.

وَلٰكِنَّ اللّٰهَ يَفْعَلُ مَا يُرِيدُ

Ve lākin Ḥaḳḳ Teʿālā kendi (5) irādeti ile dilediġin işler, anıñ fiʿline muʿāraża iden yoḳdur. Dilediġin faẕlı ve raḥmeti ile müʾmin idüp (6) ṭāʿata muvāfıḳ eyler ve dilediġin ʿadli ile ḍalālete bıraġup raḥmetinden ıraġ ider, mülkünde ve fiʿlinde aña aṣlā (7) iʿtirāż iden yoḳdur. Andan bir kişi gelüp Ḥażret-i ʿAlī kerremallāhu vecheh ḥażretinden suʾāl idüp فَقَالَ: "يَا أَمِيرَ (8) الْمُؤْمِنِينَ أَخْبِرْنِي عَنِ الْقَدَرِ، فَقَالَ: طَرِيقٌ مُظْلِمٌ فَلَا نَسْلُكْهُ، فَأَعَادَ السُّؤَالَ فَقَالَ: بَحْرٌ عَمِيقٌ فَلَا نَلِجْهُ، فَأَعَادَ السُّؤَالَ (9) فَقَالَ: سِرُّ اللَّهِ قَدْ خَفِيَ عَلَيْكَ فَلَا تُفَتِّشْهُ[953]"

Yaʿnī “Yā emīre’l-müʾminīn! Baña ḳażā vü ḳaderden ḫaber vir.” didi. Ḥażret-i ʿAlī (10) “Ol bir ḳarañlıḳ yoldur bizler anda yürümeyüz.” buyurdı. Kişi ikinci kerre “Baña ḳaderden ḫaber vir.” didi. Ḥażret (11) aña “Ol bir derin deryādır biz aña girüp dalmayuz.” buyurdı. Kişi üçünci kerre “Baña ḳaderden ḫaber

[953] Metnin aslında bu kelime sehven “نفشه” olarak yazılmıştır. Abdurrahmân b. Ebî Bekr Celâlüddîn es-Suyûtî, *Câmiʿu’l-ehâdîs*, thk. Hasan Abbâs Zekî (b.y.: y.y., ts.), 30/41; Begavî, *Meʿâlimü’t-tenzîl*, 1/343.

vir.” didi. Ḥażret-i ʿAlī̄ (12) “Ol sırrullāhdır ve senden gizlidir ṣaḳınup ḳarışdırup açmaġa çalışma.” buyurdı.

Bakara 254

يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا (**13**) اَنْفِقُوا مِمَّا رَزَقْنَاكُمْ

Ey inanup īmān getürenler! Bizleriñ sizlere virdigimiz rızḳdan Ḥaḳḳ yoluna andan (14) ḫarc idiñ. Baʿżılar “Ol edāsı vācib olan zekātdır.” didiler. Ve baʿżılar “Taṭavvuʿ verilen ṣadaḳadır (15) ve ḫayr yüzine ḫarc olunandır.” didiler.

مِنْ قَبْلِ اَنْ يَأْتِيَ يَوْمٌ لَا بَيْعٌ فِيهِ

Yaʿnī̄ “Bu dünyāda emvāliñizden (16) Ḥaḳḳ yoluna ḫarc idüp ṣevāb ḳazanıñ ki yarın uġrıñızda bir gün var ki anda ne māl ile ticāret olunup (17) ḳazanılur ki nefsini ʿaẕābdan ḳurtarmaġa mālını fedā eyleye.” Zīrā بَيْعٌ bunda fedādır zīrā fedā ile (18) kişi nefsini helākden ṣatun alur.

وَلَا خُلَّةٌ وَلَا شَفَاعَةٌ

Ve ne ol günde ṣādıḳ dostluḳ var (19) ve ne recā, şefāʿat var. Bunda ẓāhiren dostluġı ve müʾminleriñ birbirine şefāʿatini nefy eyledi. Ammā bu āyet (20) ʿumūm üzre görinür lākin ol maḫṣūṣdur. Zīrā gelen āyetde:

وَالْكَافِرُونَ هُمُ الظَّالِمُونَ

Murād ḫulle (21) ve şefāʿat bunlara olmamaġa gelür. “Kāfirler anlar ẓālimlerdir.” Lākin ẓālim olmalarına bāʿiṯ ʿibādeti yerinden (22) ġayrıya vażʿ itmeleriyledir zīrā Ḥaḳḳ Teʿālāʾya şirk ḳoşup ol şirk itdiklerine ʿibādet itmeleriyle kendi nefslerin (23) ʿaẕāba müstaḥaḳḳ itmelerinden ẓālim oldılar ki nefslerine ẓulm itdiler.

Bakara 255

اَللّٰهُ لَآ اِلٰهَ اِلَّا هُوَ اَلْحَيُّ الْقَيُّوْمُ

Yaʿnī “Ulūhiyyeti (24) ḳamu ilāh itdikleri şeylerden nefy idüp Ḥaḳḳ Teʿālā’dan ġayr bir ilāh yoḳdur ancaḳ Ḥaḳḳ Teʿālā vardır ḳamu ʿubūdiyyete (25) sezā oldur Ḥaḳḳ’dan ġayrıları ʿubūdiyyete sezā degildir.” Bunda aña beñzer ki ʿArablarıñ لَا كَرِيمَ إِلَّا زَيْدٌ gibi yaʿnī “Aṣlā (26) cömerd yoḳdur ancaḳ cömerd Zeyd kendi vardır.” Böyle dimeden “Zeyd kerīm.” dimeden belīġdir. اَلْحَيُّ yaʿnī bāḳīdir (27) aṣlā zevāli yoḳdur. Zīrā اَلْحَيُّ ṣıfātullāhda ol dāʾim mevcūd ve ḥayāt ile mevṣūf dimekdir. Zīrā (28) aña mevtden ṣoñra ḥayāt ḥādiṯ olmaz ve ne aña ḥayātdan ṣoñra mevt irer. Andan ġayr ḥayātda olanlara (29) ölüm ve ʿadem irüp fenā bulur. Andan [954]{كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ اِلَّا وَجْهَهُ} “Ḳamu şey helāk ile ancaḳ ẕāt-ı Bārī andan (30) münezzehdir.” اَلْقَيُّوْمُ Mücāhid “Ḳamu şeyiñ üzerine ḳāʾimdir.” didi, teʾvīli Ḥaḳḳ Teʿālā ḳamu maḫlūḳunuñ īcādlarına ve (31) rızḳlarına ve ḳamu muḥtāc olduḳları şeyleriñ tedbīrine ḳāʾimdir dimek. Ve baʿżılar didi ki: “Ḳayyūm ol aṣlā (32) zevālsiz, dāʾim, ḳāʾim olan mevcūddur ki andan teġayyür ve tebeddül memnūʿ olan mevcūddur.” Ve baʿżılar “Ol her bir (33) nefsiñ ḳazandıġı üzerine ḳāʾim olandır ki ḫayrdan ve şerrden herkesiñ ḳazandıġından ẕerresi anıñ ḳatında (34) żāyiʿ olmaz yarın herkes ḳazandıġını anda bulup cezāsın ol ider.” Ve el-ḳayyūm ḳıyāmdan oldı, şey üzerine (35) ḳāʾimlige naʿt oldı. **Faṣl:** Bu āyetiñ faż̄īletini beyān ider. Andan: عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ **[139ª]** (1) عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «**لِكُلِّ شَيْءٍ سَنَامٌ، وَإِنَّ سَنَامَ الْقُرْآنِ [سُورَةُ] الْبَقَرَةِ وَفِيهَا آيَةٌ [هِيَ] سَيِّدَةُ آيِ الْقُرْآنِ،[هِيَ] (2) آيَةُ الْكُرْسِيِّ**»[955] Yaʿnī «Her şeyiñ yuḳarısı, aʿlāsı vardır Ḳurʿān’ıñ yuḳarı, üsti Baḳara sūresidir. Ve anda (3) bir āyet vardır ol āyet Ḳurʾān’ıñ ulusı, seyyidesidir.» Bunda سَنَام deveniñ örgücünden almadır çünki (4) örgüç deveniñ

[954] Nâkıs iktibas. “Sen Allah ile beraber başka bir ilâha ibadet etme. O’ndan başka hiçbir ilâh yoktur. **O’nun zatından başka her şey yok olacaktır.** Hüküm yalnızca O’nundur ve kesinlikle O’na döndürüleceksiniz.”, el-Kasas 28/88.

[955] Tirmizî, “Fezâ’ilü’l-Kur’ân”, 2. Ayrıca bk. San‘ânî, *el-Musannef*, 3/376 (No. 6019); Ebû Bekr Abdullah b. ez-Zübeyr el-Humeydî, *el-Müsned*, thk. Hüseyin Selîm Esed ed-Dârânî (Dımeşk: Dârü’s-Sekâ, 1996), 2/207 (No. 1024) .

yüce yeri olmaġla. Bunı Tirmiẕī ẕikr eyledi. Ve السَّيِّدُ fāżıl u kerīm olan uludur. Bundan (5) murād ol sūreye taʿẓīmdir. Ve Müslim'de: عَنْ أُبَيِّ بْنِ كَعْبٍ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «يَا (6) **أَبَا الْمُنْذِرِ، أَتَدْرِي أَيُّ آيَةٍ مِنْ كِتَابِ اللهِ مَعَكَ أَعْظَمُ؟**»[956] قُلْتُ: **{اللهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ}** فَضَرَبَ (7) فِي صَدْرِي، وَقَالَ: «**لِيَهْنِكَ**[957] **الْعِلْمُ يَا أَبَا الْمُنْذِرِ**»[958] Yaʿnī Übeyy bin Kaʿb didi ki: Ḥażret-i Resūl baña buyurdı ki: (8) «Yā Ebe'l-Münẕir! Bilür misiñ Ḳurʾān-ı ʿAẓīmü'ş-şānda ḳanġı āyet seniñ yanıñda uludur?» Ben didim ki: (9) {اللهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ} āyeti. Mübārek eliyle gögsüme yavaş urup buyurdılar ki: «Yā Ebe'l-Münẕir! (10) ʿİlm saña ṣıḥḥat ü ʿāfiyet olsun.» Ve daḫı: (11) عَنْ وَاثِلَةَ بْنِ الْأَسْقَعِ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ جَاءَهُمْ فِي صُفَّةِ الْمُهَاجِرِينَ فَسَأَلَهُ إِنْسَانٌ: أَيُّ آيَةٍ فِي الْقُرْآنِ أَعْظَمُ؟ فَقَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ (12) عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «**{اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ}**»[959] Yaʿnī Vāṣile bin el-Eskaʿ didi ki: Ḥażret-i Resūl anlara gelüp (13) muhācirleriñ ṣuffesinde oturdılar, içlerinden bir kişi "Yā Resūl! Ḳurʾān'da ḳanġı āyet uludur?" deyü suʾāl (14) itdi. Ḥażret-i Resūl «**اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ** āyeti.» deyü buyurdı. Bunı Ebū Dāvūd ẕikr eyledi. Andan (15) ʿulemālar didiler ki: "Bu Āyetü'l-kürsī'niñ ġayr āyetlerden temyīz olmasına ve Ḳurʾān'da ġayr āyetlerden ulu (16) olmasına bāʿiṣ anda cemʿ oldı uṣūlü'l-esmā ve'ṣ-ṣıfāt: Ulūhiyyet ve vaḥdāniyyet ve ḥayāt ve ʿilm (17) ve el-ḳayyūmiyyet ve el-mülk ve ḳudret ve irādet. Bunlar uṣūl-i esmā ve ṣıfātdır. Çünki Allāh ismi ḳamu ismleriñ aʿẓamı (18) ve eşrefidir. Anıñla olunan eẕkār daḫı ḳamu ẕikrleriñ aʿẓamı ve eşrefi olur." İmdi bu ḥadīṯde baʿż āyāt-ı Ḳurʾān (19) baʿżısından efḍaldir diyenlere ḥüccet ü delālet vardır. Anlar Ebü'l-Ḥasan el-Eşʿarī ve Ebū Bekr el-Bāḳıllānī'dir. Bunuñ (20) ikisi "Baʿż āyātı baʿżısından efḍaldir." didiler. Anlarıñ ḳavliyle mefḍūle noḳṣān iḳtiżā ider. Ḥaḳḳ celle (21) ve ʿalānıñ kelāmında naḳṣ yoḳdur. Bunlarıñ teʾvīlleri üzre baʿż āyet ve baʿż

---

[956] Hadis metninde "قَالَ: قُلْتُ: اللهُ وَرَسُولُهُ أَعْلَمُ. قَالَ: «يَا أَبَا الْمُنْذِرِ أَتَدْرِي أَيُّ آيَةٍ مِنْ كِتَابِ اللهِ مَعَكَ أَعْظَمُ؟» قَالَ:" ilâvesi vardır.

[957] **لِيَهْنِكَ**: وَاللهِ لِيَهْنِكَ

[958] Müslim, "Salâtü'l-müsâfirîn", 258. Ayrıca bk. Ebû Dâvûd, "Vitr", 17; Hâkim en-Nîsâbûrî, *el-Müstedrek*, 3/344 (No. 5326).

[959] Ebû Dâvûd, "Hurûf" bâb numarası bulunmamaktadır; Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Ma'rifetü's-sahâbe*, thk. Âdil b. Yûsuf el-Azzâzî (Riyad: Dârü'l-Vatan, 1419/1998), 6/3055 (No. 7068).

sūre ol birinden efḍal ü (22) aʿẓam olmasına muṭlaḳ bir rivāyet vārid olmadı. Ve ʿulemālardan ve ehl-i tevḥīd olanlar baʿż āyet baʿżından efḍal ve (23) idenleriñ murādları oḳuyanıñ ecriniñ ululuġı ve ṣevābınıñ çoḳluġı ḳaṣd iderler. Andan bu āyet veyā bu sūre (24) aʿẓam ü efḍal dimeleri anıñ ṣevābınıñ çoḳluġuna ve aña müteʿalliḳ olan ecre rāciʿdir. Ḥadīṯiñ maʿnāsı budur. (25) Andan: عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «**مَنْ قَرَأَ حِينَ يُصْبِحُ آيَةَ الْكُرْسِيِّ وَآيَتَيْنِ مِنْ أَوَّلِ (26) {حٰمٓ تَنْزِيلُ الْكِتَابِ مِنَ اللهِ الْعَزِيزِ الْعَلِيمِ}[960] حُفِظَ [فِي] يَوْمِهِ ذٰلِكَ حَتَّى يُمْسِيَ ، وَمَنْ قَرَأَهَا حِينَ يُمْسِي ، حُفِظَ [فِي] لَيْلَتِهِ (27) تِلْكَ حَتَّى يُصْبِحَ**»[961] Yaʿnī Ebī Hüreyre didi ki: «Her kim ṣabāḥ olduġı dem Āyetü'l-kursī ile Ḥā-mīm evvelinden iki āyet oḳusa (28) ol güni tā aḫşama irince ḳadar cemīʿ-i belālardan ḥıfẓ olunur ve her kim aḫşam olduḳda anları oḳusa ol (29) gicesi[962] tā ṣabāḥa irince ḳādar cemīʿ-i belālardan emīn olur.» Bunı Tirmiẕī ẕikr eyleyüp "Ḥadīṯ-i ġarīb." didi.

لَا تَأْخُذُهُ (30) سِنَةٌ وَلَا نَوْمٌ

Yaʿnī "Ḥaḳḳ celle ve ʿalā Ḥażretin ne ımızġanmaḳ ve ne uyḳu baṣup alur." Zīrā سِنَةٌ uyḳunuñ evvelindeki (31) olan gevşeklik ki göz[i] uyḳu bürür. Ve andan ziyāde الْوَسْنَانُ ki ne uyur ve ne uyanıḳ, uyḳu ile uyanıḳlıḳ (32) arasında olan ve النَّوْمُ ḳaba uyḳudur ki ʿaḳlı ve ḳuvveti zā'il ider. Ve baʿżılar "السِّنَةُ başa gelür ve نُعَاسٌ gözi (33) ḳaplayan uyḳu ve النَّوْمُ ḳalbi bürüyen ġafletdir." didiler. Öyle olduḳda السِّنَةُ uyḳunuñ evvelidir ve النَّوْمُ (34) ḳalbi ḳaplayan ġaflet ki eşyāyı bilmeden menʿ eyler. Andan maʿnāsı Ḥaḳḳ Teʿālā Ḥażretin ol sine ki ġāyet ḫafīf (35) uyḳunuñ evveli ol irmez. Ḳanda ḳaldı ki uyḳu, ġaflet ve uyḳusuzluḳ ilh. bunlar muḥāldir. Ḥaḳḳ Teʿālā bunlardan münezzehdir. **[139b]** (1) Zīrā bu şeyler ʿilmiñ ʿademinden ʿibāretdir. Ol ise naḳṣ u āfet olur. Ḥaḳḳ Teʿālā naḳṣ u

[960] Nâkıs iktibas. "**Hâ Mîm. Bu kitabın indirilmesi, mutlak güç sahibi, hakkıyla bilen**, günahı bağışlayan, tövbeyi kabul eden, azabı ağır olan, lütuf sahibi **Allah tarafındandır.** O'ndan başka ilâh yoktur. Dönüş ancak O'nadır.", el-Mü'min 40/1-3.

[961] Benzer lafız için bk. Tirmizî, "Fezâ'ilü'l-Kur'ân", 2; Beyhakî, *Şu'abü'l-îmân*, 4/101 (No. 2244).

[962] Metnin aslında bu kelime sehven "gicisi" olarak yazılmıştır.

āfetden münezzehdir. (2) Ve bu uyḳu ile sineden teġayyürlük ḥāṣıl olur. Ḥaḳḳ Teʿālā teġayyürlükden münezzehdir. Müslim'de: عَنْ أَبِي مُوسَى (3) الأَشْعَرِي، قَالَ: قَامَ فِينَا رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِخَمْسِ كَلِمَاتٍ، فَقَالَ: «**إِنَّ اللهَ عَزَّ وَجَلَّ لَا يَنَامُ، وَلَا (4) يَنْبَغِي لَهُ أَنْ يَنَامَ، يَخْفِضُ الْقِسْطَ وَيَرْفَعُهُ، يُرْفَعُ إِلَيْهِ عَمَلُ اللَّيْلِ قَبْلَ عَمَلِ النَّهَارِ، وَعَمَلُ النَّهَارِ قَبْلَ عَمَلِ (5) اللَّيْلِ، حِجَابُهُ النُّورُ – وَفِي رِوَايَةٍ[963]: النَّارُ – لَوْ كَشَفَهُ لَأَحْرَقَتْ سُبُحَاتُ وَجْهِهِ مَا انْتَهَى إِلَيْهِ بَصَرُهُ مِنْ خَلْقِهِ**»[964] (6) Yaʿnī Ebī Mūsā el-Eşʿarī didi ki: Ḥażret-i Resūl bizler[e] bu beş kelimeyi ışmarlayup tenbīh itdi ki bunları böyle biliñ (7) deyü. İmdi bunuñ *Şerḥ-i Müslim* Şeyḫ Muḥyiddīn en-Nevevī'den beyān ider ki: Ḥażret-i Resūl'üñ buyurması «إِنَّ اللهَ لَا يَنَامُ، (8) وَلَا يَنْبَغِي لَهُ أَنْ يَنَامَ» maʿnāsı ḫaberdir, yaʿnī «Ḥaḳḳ Teʿālā uyumaz ve aña uyumaḳ sezā degildir zīrā uyḳu Ḥaḳḳ Teʿālā (9) Ḥażretine müstaḥīldir.» Çünki uyḳu ʿaḳlı baṣup zā'il idüp iḥsāsı sāḳıt ider. Ḥaḳḳ Teʿālā andan münezzehdir. (10) Ve «يَخْفِضُ الْقِسْطَ وَيَرْفَعُهُ» murād-ı قِسْط ol terāzī ki anda ʿadālet düşer, maʿnāsı «Ḥaḳḳ Teʿālā ʿibādınıñ ʿamellerini (11) ol ʿadālet terāzīsinde çekildikde kimi alt ve kimi yüce olur.» Ve baʿżılar "Ḳullarınıñ rızḳların kimini dar ve kimini (12) dilediġine bol ider." didiler. Ve «يُرْفَعُ إِلَيْهِ عَمَلُ اللَّيْلِ قَبْلَ عَمَلِ النَّهَارِ» buyurması, yaʿnī «Ḥafaẓa melā'ikeleri ḳulların (13) gice eyledikleri ʿamellerini günüñ evveli geldigi ile çıḳup Ḥaḳḳ Teʿālā'ya ʿarż iderler. Ve gündüzüñ itdikler[i] ʿamelleri (14) gündüz ḥafaẓaları gice ol geldigi ile alup çıḳup Ḥaḳḳ Teʿālā'ya ʿarż iderler.» «حِجَابُهُ نُورٌ لَوْ كَشَفَهُ لَأَحْرَقَتْ سُبُحَاتُ (15) وَجْهِهِ مَا انْتَهَى إِلَيْهِ بَصَرُهُ مِنْ خَلْقِهِ» buyurması, «Anıñ ḥicābı nūrdur. Eger nūrını açup cemālin beyān itse (16) ḳamu yanar idi.» İmdi سُبُحَات żamm-ı bānıñ sükūtı, tānıñ żamm ile cemʿ-i سُبْحَةٌ'dır. وَجْهِهِ nūrı vü cemāli vü celālidir. Ve (17) الْحِجَاب luġatda bir şeyiñ arasında māniʿ olan perde gibi şeydir. Ol ise maḥdūd ecsāmlara muʿayyendir. Ḥaḳḳ Teʿālā (18) cismden ve ḥaddden münezzehdir. Murād bunda cemālin görmeden māniʿ olan şeydir. Ol şey نُور ve نَار ile tesmiye olundı. (19) Zīrā anlarıñ ʿādeti bir şeyi idrākden menʿ itmekdir. Bunda وَجْه'den murād ẕāt-ı ʿaliyyesidir. بِمَا

963 Hadis metninde "أَبِي بَكْرٍ" ilâvesi vardır.

964 Müslim, "Îmân", 293; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 32/404 (No. 19632).

انْتَهَى إِلَيْهِ بَصَرُهُ مِنْ خَلْقِهِ (20)’den murād cemīʿ-i maḫlūḳātdır zīrā Ḥaḳḳ Teʿālā cemīʿ-i kāʾināta muḥīṭdir. Ve bunda مِنْ ḥarfi cins-i beyānīdir, tebʿīż (21) degildir. مِنْ خَلْقِهِ cemīʿ-i ḫalḳa gelür. Bunda ḥadīṯiñ maʿnāsı varır “Ol mānīʿ olan ḥicāb ki nūrdan ve nārdan eger (22) anı açup keşf eylese ẕāt-ı şerīfiniñ celāli ḳamu maḫlūḳlarını yaḳar idi.” [olur.] Bu Şeyḫ Nevevī’niñ tefsīriniñ āḫiridir. (23) Ve İmām eṭ-Ṭaberī İbn ʿAbbās raḍıyallāhu ʿanhümādan **{لَا تَأْخُذُهُ سِنَةٌ وَلَا نَوْمٌ}** tefsīrinde andan sened ile buyurdı ki: (24) Ḥażret-i Mūsā ʿaleyhi’s-selām melāʾikelere ṣordı ki “Ḥaḳḳ Teʿālā uyur mı?” deyü. Andan Cenāb-ı Bārī melāʾikelere vaḥy (25) itdi ki “Mūsā’yı üç gün uyutmayıñ.” deyü. Melāʾikeler daḫı Ḥażret-i Mūsā’yı üç gün uyutmadılar. Andan aña (26) iki şīşe virdiler ki “Bunuñ birini bir eliñde ṭutup ṣaḳın ḳırma!” deyü tenbīh itdiler. Andan Ḥażret-i (27) Mūsā’yı şīşeler elinde iken uyḳu başdı. Dalup çıḳaraḳ birden uyuyup ol şīşeleri birbirine (28) urup ikisin daḫı ḳırdı. Andan Ḥażret-i Maʿmer didi ki: “Ḥaḳḳ Teʿālā bunı Ḥażret-i Mūsā’ya meṡel itdi ki uyuyan (29) nice yerleri, gögleri ve maḫlū[ḳā]tı ṭutar deyü sen iki şīşeyi żabṭ idemeñ deyü uyḳudan münezzehligine meṡel (30) itdi.”[965] Yine Maʿmer Ebī Hüreyre’den merfūʿ rivāyet ider ki: قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَحْكِي [عَنْ] مُوسَى عَلَى (31) الْمِنْبَرِ قَالَ: «**وَقَعَ فِي نَفْسِ مُوسَى [عَلَيْهِ السَّلَامُ] هَلْ يَنَامُ اللَّهُ؟**»[966] وَذَكَرَ نَحْوَ حَدِيثِ ابْنِ عَبَّاسٍ. Ebī Hüreyre didi ki: İşitdim (32) minberde Ḥażret-i Resūl Mūsā ʿaleyhi’s-selāmıñ bu ḥikāyesini söyledigin, buyurdı ki: «Mūsā’nıñ göñlüne geldi ki (33) “Allāh yatur mı ola?” deyü» Ḥażret-i ʿAbbās’ıñ rivāyetindeki ḥadīṯi naḳl eyledi. Andan baʿż ʿulemālar didi ki: “Eger bu ḥadīṯ (34) ṣaḥīḥ ise iḫtimāldir ki bu uyumaḳ suʾāl[i] Mūsā’nıñ ḳavminiñ cāhillerinden düşdi ola. Anlar Mūsā’ya (35) أَرِنَا اللهَ جَهْرَةً dimeleri gibidir. Zīrā peyġamberler ʿaleyhime’s-selām Ḥaḳḳ Teʿālā Ḥażretin anlar bilmede

965 Taberî, *Câmiʿu’l-beyân*, 5/394.

966 Taberî, *Câmiʿu’l-beyân*, 5/394; Beyhakî, *el-Esmâ’ ve’s-sıfât*, thk. Abdullah b. Muhammed el-Hâşidî (Cidde: Mektebetü’s-Sevâdî, 1413/1993), 1/132-133 (No. 79); Ebû Yaʿlâ el-Mevsılî, *el-Müsned*, 12/21 (No. 6669).

ġayrılarından ziyādedir. **[140ª]** (1) Bunı Ḥażret-i Mūsā'ya anı aña nisbet itmek cā'iz degildir. Bunuñ su'āl[i] aña sezā degildir."

لَهُ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي (2) الْأَرْضِ

Gögler ve yerler ḳamu Ḥaḳḳ Teʿālā'nıñ mülkidir. Ve göglerde olanlar ve yerlerde olanlar ḳamu anıñ maḫlūḳıdır. Anlara şerīki (3) yoḳdur ve ne benim de var deyü nizāʿ iden yoḳdur. **Eger dinürse ki:** Niçün **{مَا فِي السَّمٰوَاتِ}** didi مَنْ فِي السَّمٰوَاتِ dimedi? **Ḫāzin (4) dir ki:** Murād ḫalḳdan ve mülkden ḳamusun kendine iżāfetdir ve anlarıñ içinde olanıñ ekşeri لَا يَعْقِلُ olanlardır. (5) Ol ekşeri mecrāsına getürüp مَا ile buyurdı zīrā مَا bunda كُلّ maʿnāsınadır, andan geldi.

مَنْ ذَا الَّذِي يَشْفَعُ (6) عِنْدَهٗٓ اِلَّا بِاِذْنِهٖ

Bunda istifhām inkār üzredir. Yaʿnī "Yarın ḳıyāmet gününde bir kimesne Ḥaḳḳ ḳatında şefāʿat (7) itmez ancaḳ Ḥaḳḳ Teʿālā'nıñ emri ve irādeti ile şefāʿat ider." Zīrā müşrikler zuʿm iderler ki putlarımız bize şefāʿat (8) iderler deyü. Andan ḫaber virdi ki anda şefāʿat iden yoḳ ancaḳ kendi irādetiyle olan iderler. Ol istiṯnāda murād (9) Ḥażret-i Resūl ṣallallāhu ʿaleyhi ve sellem şefāʿati ve enbiyālar ve melā'ikeler şefāʿati ve baʿż mü'minler baʿżılarına daḫı (10) şefāʿat itmeleri aña beyāndır.

يَعْلَمُ مَا بَيْنَ اَيْدِيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ

Yaʿnī "Ḥaḳḳ Teʿālā anlarıñ dünyāda yanlarında ve (11) elleri altında olanı ḳamu bilür. Ve āḫiret içün ne ḳazandıḳların anda kendilerine olacaḳların ḳamusunı bilür." (12) Ve baʿżılar didi ki: "Bu dünyāda āḫiret içün ḳazandıḳların bütün bilür zīrā ehl-i īmān, ehl-i tevḥīd (13) dünyāyı ardlarına atup āḫiret içün ḳazanup gönderirler." Ve baʿżılar didi ki: "Anlardan evvel olanları ve anlardan ṣoñra (14) olanları bütün bilür." Ve baʿżılar "Ḫayrdan ve şerrden her ne idüp ilerü gönderdilerse bilür. Ve bundan ṣoñra ḫayrdan (15)

ve şerrden her ne ideceklerse daḫı bilür.” Ve bundan maḳṣūd Ḥaḳḳ sübḥānehū ve teʿālā cemīʿ-i maʿlūmātı bilür, ḳullarınıñ aḥvāllerinden (16) bir şey kendine gizli degildir.

وَلَا يُحِيطُونَ بِشَيْءٍ مِنْ عِلْمِهِ

Yaʿnī “Ḥaḳḳ Teʿālā’nıñ ʿilminden anlar bir şey bilüp iḥāṭa idemezler.” (17) İmdi iḥāṭanıñ maʿnāsı oldur ki bir şey[in] vücūdını ve cinsi[ni] ve miḳdārını ve ḥaḳīḳatini bilüp anlara göñülde geregi gibi vāḳıf (18) olup ḳalbinde cemʿ iderse aña أَحَاطَ بِهِ dinür. Ve bunda ʿilmden murād maʿlūmdur. Andan bir kimse maʿlūmātullāh (19) bilüp iḥāṭa idemez dimekdir.

اِلَّا بِمَا شَآءَ

Yaʿnī “Ancaḳ Ḥaḳḳ Teʿālā ʿilmini maʿlūmātını kendi dilediğine bildirir.” Anlar (20) enbiyālardır ve rusüllerdir. Anlarıñ nübüvvetlerine delīl olmaḳ içün anlara ʿulūm-ı ġaybını bildirüp muṭṭaliʿ ider, (21) anlardan ġayrıya bildirmedigine delīl[967] {فَلَا يُظْهِرُ عَلَى غَيْبِهِ أَحَدًا إِلَّا مَنِ ارْتَضَى مِنْ رَسُولٍ} buyurdı.

وَسِعَ (22) كُرْسِيُّهُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ

Yaʿnī “Ḥaḳḳ Teʿālā’nıñ kürsīsi ḳamu yerleri ve gögleri ṣıġar, boldur.” Zīrā luġatda (23) وَسِعَ الشَّيْءُ سِعَةً “Şey ṣıġdı ve aña ṭāḳat getürdi ve ḳaldırmaġa ḳādir oldı.” dimekdir. Ve الْكَرس bir şey birbiri[968] (24) üzerine bindirüp bir itmekdir. Andan الْكُرْسِي büyük iskemledir ʿörfde ki üzerine oturulur aġaçlarını (25) birbirlerine bindirmeden denildi. İmdi kürsīden murād ne olduġunda iḫtilāf itdiler. Bunda aña dört ḳavl var: (26) **Evvelki:** Kürsī ʿarşdır kendi zīrā el-Ḥasan

[967] Nâkıs iktibas. “O, gaybı bilendir. **Hiç kimseye gaybını bildirmez. Ancak seçtiği resûller başka. (Onlara bildirir.)** Fakat O, Resûlün önünde ve arkasında gözetleyici (melek)ler yürütür ki resûllerin, Rablerinin vahiylerini tebliğ ettiklerini bilsin. Allah, onların her hâlini kuşatmış ve her şeyi inceden inceye sayıp dökmüştür.”, el-Cin 72/26-28. Meal verilirken 27-28 beraber verilmiştir.

[968] Kelimeyi bölmemek için satır numarası sonra yazılmıştır.

didi ki: “el-ʿArş ve el-kürsī ol serīrdir ki kişi üzerinde oturup (27) yatmaġa mümkin ola.” **İkinci:** Kürsī ʿarşdan ġayrıdır. ʿArşıñ öñündedir. Ol yedinci gögden yuḳarı ʿarşdan (28) aşaġıdır. Andan es-Süddī ḥażretleri didi ki: “Gögler ve yerler kürsīniñ ortasında ṣaḥrāda bir bıraḳılmış ḥalḳa gibidir. (29) Ve kürsī ʿarşıñ yanında ṣaḥrāda atılmış ḥalḳa gibidir.” Andan İbn ʿAbbās raḍıyallāhu ʿanhümā buyurdı ki: [969]«أَنَّ السَّمٰوَاتِ السَّبْعَ (30) فِي الْكُرْسِيِّ كَدَرَاهِمَ سَبْعَةٍ أُلْقِيَتْ فِي تِرْسٍ» Yaʿnī «Yedi gögler her biri ḳalḳana yapışdırdıḳları pāre ḳadardır, (31) kürsīniñ içinde yedi pāre ḳadar olurlar.» Ve baʿżılar didi ki: “Kürsīniñ her bir ayaġınıñ boyı yedi gögler ve yedi (32) yerler uzunluġuncadır. Ve ol ʿarşıñ öñündedir. Anı dört melā’ike ḳaldırır. Her bir melegiñ dört çehresi vardır (33) ve ayaḳları yedinci ḳat yeriñ altında olan ḳayanıñ üzerindedir. Ol melegiñ biriniñ yüzi ebü’l-beşer Ḥażret-i Ādem (34) ʿaleyhi’s-selāmıñ çehresindedir. Ol Benī Ādem’e Ḥaḳḳ Teʿālā’dan bir yıldan ol bir yıla gelince ḳadar rızḳ ve yaġmur diler. (35) İkinci melegiñ çehresi öküz çehresindedir. Ol bir yıldan ol bir yıla gelince ḳadar Ḥaḳḳ Teʿālā’dan ḥayevānlara rızḳların diler. **[140ᵇ]** (1) Ve üçünci melegiñ ṣūreti arslan ṣūretindedir. Ol daḫı bir yıldan ol bir yıla gelince ḳadar Ḥaḳḳ Teʿālā’dan vaḥşī olan (2) cānavarlarıñ rızḳını diler. Dördünci melegiñ ṣūreti ügi ḳuşı ṣūretindedir. Ol daḫı bir yıldan ol bir yıla gelince (3) ḳadar Ḥaḳḳ Teʿālā’dan ḳuşların rızḳların diler.” Bunlar ḳamu İbn ʿAbbās ḥażretiniñ rivāyetidir. Ve baʿż ḫaberlerde geldi ki (4) ḥameletü’l-ʿarş ile ḥameletü’l-kürsīniñ arasında ḳaba nūrdan yetmiş ḥicāb vardır, her bir ḥicābıñ ḳalınlıġı beş yüzer (5) yıllıḳ yoldur. Eger anlar olmasa ʿarşıñ ḥamelelериniñ nūrı kürsī ḳaldıran melekleri yaḳar idi. Üçünci ḳavl murād (6) kürsīden üzerine dayanup iʿtimād olunandır. Andan İbn ʿAbbās raḍıyallāhu ʿanhümā buyurdı ki كُرْسِيُّهُ عِلْمُهُ deyü. (7) Yaʿnī “Ḥaḳḳ Teʿālā’nıñ kürsīsi ʿilmidir.” Dördünci ḳavl kürsīden murād el-melik ve sulṭān ve ḳudretdir zīrā kürsī, taḫt (8) didigimiz pādişāh oturdıġı yeridir, andan pādişāha mecāzen kürsī dinür.

[969] Taberî, *Câmiʿu’l-beyân*, 5/399.

وَلَا يَؤُدُهُ حِفْظُهُمَا

Yaʿnī (9) “Yerlerle göglериñ ḥıfẓ olunmalarında Ḥaḳḳ Teʿālā’ya bir aġırlıḳ ve zaḥmet ü meşaḳḳat irmez aṣlā.”

وَهُوَ الْعَلِيُّ (**10**) الْعَظِيمُ

Ol ḳamu ḫalḳınıñ üzerine yücedir, anıñ yüceligi üzerine yücelik yoḳdur. İmdi bu ism-i şerīfi (11) celāl ü kemāl ile vaṣf olunmaḳ vācibdir. (Zīrā Ḥaḳḳ Teʿālā) Zīrā Ḥaḳḳ Teʿālā cemīʿ-i teşbīhlerden ve meṣellerden (12) ve naẓīrlerden ve żıddlardan münezzehdir. ʿĀlīliği kendi ẕātında, ʿilmi yine kendidedir Teʿālā şānühū. Ve baʿżılar “Anıñ (13) yüceligi mülk ile, salṭanat ile ve ḳahr iledir, andan aʿlā bir kimesne yoḳdur.” didiler. Ve baʿżılar “الْعَلِيُّ maʿnāsı Ḥaḳḳ (14) sübḥānehū ve teʿālāya iḳtidārından ve ḳāhrından her vech ile cemīʿ-i medḥ ṣıfātlarına sezā ve müstaḥaḳḳ olduġundan (15) denilür.” didiler. Ve baʿżılar “Maʿnāsı ol ḳadar ʿulüvv-i şānı vardır ki vaṣf idenler anı yüceliginde iḥāṭa itmeden (16) ʿāciz olmalarıdır.” didiler. Ve الْعَظِيمُ yaʿnī “ʿAẓamet ve kibriyā ṣāḥibidir, anıñ aẓametine bir şey irişmez.” Andan İbn ʿAbbās (17) raḍıyallāhu ʿanhümā "الْعَظِيمُ الَّذِي كَمُلَ فِي عَظَمَتِهِ" buyurdı, yaʿnī “ʿAẓīm oldur ki ʿaẓametinde kāmil oldı.” Ve baʿżılar didi ki: (18) “el-ʿAẓīm oldur ki ol ʿaẓamet ü celāl ü kemāl ṣāḥibi ola. Ol Ḥaḳḳ Teʿālā’nıñ ṣıfatlarından şān-ı ʿaẓīmine ve celāl-i (19) ḳadrine ḥükm eyler. Ol maʿnā ki الْعَظْمُ kemikdir, bundan degildir ṣarfı. Zīrā el-ʿaẓm ecsām naʿtlarındandır, ḥāşā min ẕālik.”

Bakara 256

(**20**) لَآ اِكْرَاهَ فِي الدِّينِ

Yaʿnī “Dīnde ikrāhlıḳ yoḳdur.” Bu āyetiñ inmesine sebeb İbn ʿAbbās raḍıyallāhu ʿanhümā rivāyet (21) ider ki: “Enṣārdan bir ḳarı var idi evlādları yaşamaz idi. Ol neẕr eyledi ki eger evlādı yaşarsa anı kendi (22) Yehūdī eyleye.

Ḳaçan birisi yaşasa anı Yehūdī ider idi. Çünki İslām geldi anlarıñ içinde Yehūdīlerden (23) ve enṣārdan kimesneler var idi. Ḳaçan ki Benī Naḍīr uruldı anlarıñ içinde enṣārıñ evlādlarından kimesneler (24) var idi andan enṣār anlarıñ dönmelerin dilediler ki yesirlikden bunlar bizim evlādlarımız ve ḳarındaşlarımızdır (25) didiler. Bu āyet indi ki {لَآ إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ} deyü, yaʿnī dīne kerāhet ve ẓor ile girmek yoḳdur." Andan فَقَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ (26) عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «**قَدْ خُيِّرَ أَصْحَابُكُمْ، فَإِنِ اخْتَارُوكُمْ فَهُمْ مِنْكُمْ، وَإِنِ اخْتَارُوهُمْ فَأَجْلُوهُمْ مَعَكُمْ**[970]» Yaʿnī Ḥażret-i Resūl (27) anlara buyurdı ki: «Siziñ bu yārlarıñız muḫayyer oldılar. Eger sizleri dilerlerse anlar sizlerdendir ve eger gāvurları anlar (28) dilerse ḳoyuñ anlarla olsunlar.» Ve baʿżılar didi ki: "Enṣārdan Benī Sālim bin ʿAvf'dan Ḥuṣayn nāmında bir kişi var (29) anıñ iki evlādı var idi, gāvurlardan idiler. Ḥażret-i Resūl ṣallallāhu ʿaleyhi ve selleme nübüvvet gelmeden ol uşaḳlar bir kişiler (30) ile Medīne'ye ṣatmaġa zeyt yaġı getürdiler. Babaları Ḥuṣayn anları ṭutdı 'Sizleri ṣalıvirmem tā İslām'a (31) gelmeyince.' didi. Ḫuṣūmet ḳabarup tā Ḥażret-i Resūl ṣallallāhu ʿaleyhi ve selleme geldiler. Ol Ḥuṣayn didi ki: 'Yā Resūlallāh[971]! (32) Ben baḳup görürken benim baʿż yerim cehennem nārına girsün mi?' Yaʿnī oġullarım kendiden olmalarıyla. Ḥaḳḳ Teʿālā (33) bu āyeti indirdi. Ḥażret-i Resūl Ḥuṣayn ḥażretine «Yolların açup ḳoyver gitsünler.» buyurdı." Ve baʿżılar "Bu āyet ehl-i (34) kitāba indi zīrā ḫarāc ḳoymaġı ḳabūl idüp İslām'a ḫarāc virmegi ikrāh itmediler, andan indi." didiler. "Zīrā ʿArab (35) oḳuyup yazmaḳ bilmez bir ümmī ḳavm idi. Anlarda ḳitāb yoḳ idi ki aña mürācaʿat idüp ṣoñra belki İslām'a geleler, **[141ª]** (1) anlar ancaḳ yā ḳatl olunalar. Andan bu āyet ehl-i kitāba indi {لَآ إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ} deyü, yaʿnī eger anlardan her kim ḫarāc (2) virmege rāżı olursa ḫarācın alup anı İslām'a girmege ẓor itmeñ." Bu ḳavl üzre bu āyet muḥkemdir, mensūḫ degildir. (3) Ve baʿżılar didi ki: "Bu āyet mensūḫdur zīrā ol İslām'ıñ evā'ilinde idi ḳıtāle emr olunmadı idi. Ḳaçan ki

[970] مَعَكُمْ: مَعَهُمْ Bk. Saîd b. Mansûr, *et-Tefsîru min süneni Sa'îd bin Mansûr*, thk. Sa'd b. Abdullâh Âlü Humeyyid (Riyad: Dârü's-Sâmi'î, 1417/1997), 3/958 (No. 428).
[971] Arapça terkibi bölmemek için sayfa numarası sonra yazılmıştır.

ḳıtāle emr (4) olundılar ḳıtāl āyeti anı nesḫ eyledi." Ve bu İbn Mesʿūd'uñ ḳavlidir. Ve ez-Zührī didi ki: "Zeyd bin Eslem'den ḳavlühū Teʿālā (5) {لَآ اِكْرَاهَ فِي الدِّينِ} āyetini suʾāl itdim buyurdı ki: Ḥażret-i Resūl ṣallallāhu ʿaleyhi ve sellem Mekke'de on sene oturdı (6) dīn-i İslām'a girmege bir kimseye cebr itmedi. Andan müşrikler Ḥażret-i Resūl ile ceng itmegi ibā itdiler. Andan Ḥażret-i (7) Resūl Ḥaḳḳ Teʿālā'dan anlarla ceng itmege iẕin istedi, ḳıtāl āyeti indi. Maʿnāsı dīn-i İslām'a ikrāhla girmeklik (8) yoḳdur."

قَدْ تَبَيَّنَ الرُّشْدُ مِنَ الْغَيِّ

Yaʿnī "Ḥaḳḳdan bāṭıl açılup bellü ve ẓāhir oldı. Ve īmāndan küfr açılup bellü (9) ve ẓāhir oldı. Ve hidāyetden ḍalālet açılup bellü ve ẓāhir oldı." Anıñ ṣıḥḥatine bu ḳadar āyetleriñ ve burhānlarıñ delāleti (10) ile.

فَمَنْ يَكْفُرْ بِالطَّاغُوتِ

Yaʿnī "Her kim şeyṭānı kāfir iderse ve aña uymazsa." Baʿżılar didi ki: "**طَاغُوت** (11) seḥḥārdır ve kāhindir." Ve baʿżılar didi ki: "Ol Ḥaḳḳ'dan ġayr ʿibādet olunan şeydir." Ve baʿżılar "Ol insānı küfre ve (12) ṭuġyāna bıraḳan şeydir her ne olursa." [didiler.]

وَيُؤْمِنْ بِاللهِ

Yaʿnī "Her [kim] Rabb'im ve maʿbūdum deyü ʿibādet itdigi şeyden (13) geçüp Ḥaḳḳ Teʿālā Rabb'isi ve maʿbūdı olduġuna inanup īmān getürürse." Bunda bir işāret vardır ki elbetde (14) kāfir olana lāzımdır ki ibtidā ṭapdıġı şeyden ve küfrden tevbe idüp andan İslām'ı ḳabūl idince īmānı ṣaḥīḥ olur. (15) Evvel kāfire küfründen tevbe virmek vācib oldı ki andan biri olup İslām'a gire.

فَقَدِ اسْتَمْسَكَ بِالْعُرْوَةِ (16) الْوُثْقَى

Yaʿnī “Dīn-i İslām bağıyla muḥkem bağlana.” Zīrā اَوْثَقَ, الْوُثْقٰى kelimesiniñ teʾnīṯidir. Ve عُرْوَةِ الْوُثْقٰى (17) bir şeye irmege sebeb olandır. İmdi İslām rıżāʾullāha irmege ulu sebebdir. Andan dīn-i İslām bendini (18) muḥkem bağlayup ṭuta.

لَا انْفِصَامَ لَهَا

Yaʿnī “Ol bağıñ aṣlā kesilmesi çözülüp ayrılması yoḳdur tā kendini (19) cennete irdirince ḳadar.” Maʿnāsı bu ṣaḥīḥ olan dīn-i İslām ile bāğlanup bend olmaḳ aña beñzer ki kesilmesi, (20) ḳırılması mümkin olmayan şey ile bağlanup ṭutulmaḳ gibidir.

وَاللّٰهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ

Yaʿnī “Ḥaḳḳ Teʿālā ol ṭāġūtdan tevbe (21) itmekle müberrā olup Ḥaḳḳ Teʿālāʾnıñ vaḥdāniyyetine ve Ḥażret-i Resūlʾüñ risāletine iḳrār olan kelime-i şehādeti işidir (22) ve ḳalbinde olan īmānı bilür.” Baʿżılar didi ki: “Bu ḫiṭāb Ḥażret-i Resūlʾedir ki Ḥaḳḳ Teʿālā ‘Yā Muḥammed! Seniñ anları dīn-i (23) İslāmʾa daʿvet itdigiñi işidir ve anlarıñ dīn-i İslāmʾa gelmelerine ḥırṣlandıġıñızı bilür[üz].’ [deyü buyurdı.]”

Bakara 257

اَللّٰهُ وَلِيُّ الَّذِينَ (**24**) اٰمَنُوا

Yaʿnī “Ḥaḳḳ Teʿālā müʾmin olan ḳullarınıñ muʿayyini ve nāṣırıdır.” Baʿżılar didi ki: “Muḥibbidir ve her umūrlarına (25) mütevellīdir, anları kendiden ġayrıya muḥtāc eylemez.” Ve baʿżılar “Müʾminleriñ hidāyetlerine Ḥaḳḳ Teʿālā mütevellīdir ancaḳ anlar[a] ol (26) hidāyet idicidir.” didiler.

يُخْرِجُهُمْ مِنَ الظُّلُمَاتِ اِلَى النُّورِ

Yaʿnī “Anları küfrden çıḳarup īmāna dāḫil (27) ider.” Ve baʿżılar didi ki: “Ḳurʾānʾda ne ḳadar ẓulümāt u nūr geldi ise ol küfr ile īmāndır. Hemān sūre-

i (28) Enʿām’da olan [972]{وَجَعَلَ الظُّلُمَاتِ وَالنُّورَ} ol gice ile gündüzdür. Ve küfrüñ ẓulümāt ile tesmiye olmasına bāʿiṣ (29) yolınıñ ḳarışıḳlıġından zīrā ḳarañlıḳ bir şeyiñ ḥaḳīḳatini idrāk itmeden menʿ ider. Küfr daḫı īmānıñ ḥaḳāʾiḳını (30) idrāk itmeden menʿ ider. Ve İslām’ıñ nūr ile tesmiye olunmasına bāʿiṣ yolunuñ açıḳlıġından ve delīlleriniñ bellü, (31) beyān olmalarındandır.”

وَالَّذِينَ كَفَرُوا اَوْلِيَاؤُهُمُ الطَّاغُوتُ

Ve anlar ki kāfir olup ṭāġūtı kendilerine (32) muʿayyin ü nāṣır u velī itdiler. Anlar Yehūdīler ululları idi ki Kaʿb bin el-Eşref ve Ḥuyey bin Aḫṭab ve anlar gibi olan (33) ululları, büyükleri idi. Anlara indi.

يُخْرِجُونَهُمْ مِنَ النُّورِ اِلَى الظُّلُمَاتِ

Anları ol velīleri olan ṭāġūt (34) hidāyetden çıḳarup ḍalālete bıraġur ve īmāndan çıḳarup küfre bıraġur. **Eger dinürse ki:** Niçün nūrdan çıḳarup (35) ẓulümāta bıraġur didi, anlar ise kāfirler anlarda nūr aṣlā yoḳdur? **Ḫāzin dir ki:** Anlar Yehūdīlerdir. Ḥażret-i Resūl **[141ᵇ]** (1) ṣallallāhu ʿaleyhi ve selleme nübüvvet gelmezden evvel ṣıfatını ve naʿtını Tevrāt’da görüp yaḳīnen nübüvvetiniñ ṣıḥḥatini ʿayānen (2) bilürler idi, ḳaçan ki kendilerine nübüvvet geldi inkār idüp kāfir oldılar. Ve baʿżılar “Ol ʿumūmen ḳamu (3) kāfirleriñ ḥaḳḳına geldi. Ve ṭāġūt tesmiye olunmasına bāʿiṣ aña girmeleriyle īmāndan çıḳdıḳları içündür (4) zīrā ṭuġyāndan fāʿūl gelür. Çünki ṭāġūt anları īmāndan çıḳarup īmānıñ ḫayrından anları maḥrūm (5) itdi. Ve eger aña girmediler ise daḫı bu kişi babasına أَخْرَجْتَنِي عَنْ مُلْكِ dimesi gibi gelür, yaʿnī ‘Beni mīrāṣdan (6) çıḳardıñ.’ eger babası ġāyrıya vaṣiyyet ider ise ḥayātında oġlunı mīrāṣdan maḥrūm itmede. Andan Ḥażret-i Yūsuf (7) ʿaleyhi’s-selāmıñ ḳavli, ḫaberi إِنِّي تَرَكْتُ مِلَّةَ قَوْمٍ لاَ يُؤْمِنُونَ بِاللهِ buyurması ol ise ḳavmden aṣlā degil (8) idi.”

[972] Nâkıs iktibas. “Hamd, gökleri ve yeri yaratan, **karanlıkları ve aydınlığı var eden** Allah’a mahsustur. Böyle iken inkâr edenler başka şeyleri Rablerine denk tutuyorlar.”, el-Enʿâm 6/1.

اُولٰٓئِكَ اَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ

Yaʿnī̇ “Ġayrılarından özge kāfirler ve ṭāġūt ehl-i cehennemdirler ki (9) aṣlā andan çıḳmazlar ebedü’l-ābād ḳalurlar.”

Bakara 258

اَلَمْ تَرَ اِلَى الَّذِي حَآجَّ اِبْرٰهِيمَ فِي رَبِّهِ

Yaʿnī̇ “Bu ḫaber yā Muḥammed hī̇ç saña (10) irdi mi?” Ki Ḥażret-i İbrāhī̇m ʿaleyhi’s-selām ile Rabb’isi içün ḫuṣūmet ideniñ ḥāline taʿaccüb eyle zī̇rā اَلَمْ تَرَ bir kelimedir ki (11) muḫāṭaba taʿaccüb ile gelür ve lafẓ-ı istifhāmdır. Birine اَلَمْ تَرَ اِلَى فُلَانٍ كَيْفَ يَصْنَعُ dimek gibidir, yaʿnī̇ “Hī̇ç gördüñ mi (12) fülānıñ işlediği gibi taʿaccüb olunacaḳ iş.” Zī̇rā Ḥażret-i İbrāhī̇m ile mücādele ve ḫuṣūmet eyleyen Nemrūd ibn Kenʿān denilen (13) melʿūn cebbār idi, evvel başına tāc giyen ol idi ve yeryüzünde tecebbürlük idüp Tañrılıḳ daʿvā itdi.

اَنْ آتَاهُ اللّٰهُ (**14**) الْمُلْكَ

Yaʿnī̇ “Ḥaḳḳ Teʿālā eger Nemrūd’a mülk virir ise anıñla cebbārlıḳ ve ṭuġyānlıḳ ide.” Ve ol mücādele Ḥażret-i İbrāhī̇m ile (15) mülk içün ve ṭuġyānlığı içün idi. Andan Ḥażret-i Mücāhid didi ki: “Bütün yeryüzini dört kimesne mülk itdi: İkisi anıñ (16) müʾmin ve ikisi kāfir idi. Müʾmin olanlarıñ birisi Ḥażret-i Süleymān ʿaleyhi’s-selām ve birisi Ẕü’l-ḳarneyn ʿaleyhi’s-selām idi. (17) Ve kāfiriñ birisi Nemrūd ve birisi Buḫt-i Naṣṣar idi.” İmdi ʿulemā bu mücādele eyyāmında iḫtilāf itdiler. Baʿżılar didi ki: (18) “Ḥażret-i İbrāhī̇m putları ḳırdığı vaḳtde idi ṭutup anı Nemrūd ḥabs itdi ṣoñra çıḳardı ki āteşe yaḳa. (19) Ḥażret-i İbrāhī̇m مَنْ رَبُّكَ didi, yaʿnī̇ ‘Daʿvā itdiğiñ Rabb’iñ kimdir?’ Ḥażret-i İbrāhī̇m ‘Benim Rabb’im dirildüp ve ben[i] (20) öldürendir.’ didigi vaḳtde mücādele oldı.” Ve baʿżılar didi ki: “Ol mücādele āteşe atdıḳdan ṣoñra oldı. Ve (21) bāʿiṣ ḫalḳ ġāyet ḳıtlıġa düşdiler Nemrūd zamānında ve ḫalḳ andan ẕaḫī̇re alurlar idi. Ḳaçan birisi gelüp (22) andan ẕaḫī̇re istese aña ‘Seniñ Rabb’iñ kimdir?’ dir

idi. Ol kişi ‘Sensin.’ deyince aña ẕaḫīre virir idi. Bir gün (23) Ḥażret-i İbrāhīm ʿaleyhi’s-selām aña geldi ki ehl-i ʿıyāline andan ẕaḫīre dileye. Nemrūd aña ‘Rabb’iñ kimdir?’ didi. Ḥażret-i (24) İbrāhīm {رَبِّيَ الَّذِي يُحْيِي وَيُمِيتُ} didi. Nemrūd {اَنَا اُحْيِ وَاُمِيتُ} didi. Ḥażret-i İbrāhīm aña {فَإِنَّ اللهَ يَأْتِي بِالشَّمْسِ (25) مِنَ الْمَشْرِقِ فَأْتِ بِهَا مِنَ الْمَغْرِبِ} didi. {فَبُهِتَ الَّذِي كَفَرَ} Ol kāfir şaşdı Ḥażret-i İbrāhīm’e ẕaḫīre virmeyüp (26) ḳoġdı. Andan Ḥażret-i İbrāhīm dönüp ehline gelürken bir ince ḳumlı tepeye uġradı ki tozayor ehliniñ boş ṭorba (27) dönmesin görüp ḫāṭırları ḳırılmasun deyü ol ḳumdan doldurdı. Yüklenüp gelüp ehliniñ yanına girdi. Ṭorbayı bir (28) yaña ḳoyup yatup uyudı, zevcesi Sāre’ye ḳalḳup ol ṭorbayı açdı ki içi ṭolu buġday ki anıñ gibi pāk buġday (29) görmedi idi. Hemān ḳalḳup andan etmek yapdı. Ḳaçan ki Ḥażret-i İbrāhīm uyḳudan uyandı zevcesi anı alup öñüne getürdi. (30) Ḥażret-i İbrāhīm bilür ki ehliniñ yanında ṭaʿām yoḳ idi, aña didi ki: ‘Bu ṭaʿām nereden geldi.’ Sāre’ye ‘Seniñ getürdigiñ.’ (31) didi. Ḥażret-i İbrāhīm bildi ki Ḥaḳḳ Teʿālā kendine rızḳın virdi Ḥaḳḳ Teʿālā’ya ḥamd [ü] ṣenā itdi. Andan Ḥaḳḳ Teʿālā Nemrūd[’a] bir melek (32) gönderdi, melek aña didi ki: ‘Rabb’iñ buyurdı eger benim vaḥdāniyyetime inanursañ melegiñdir dāʾim ol.’ Nemrūd aña ‘Benden ġayr (33) Rabb var mı?’ didi. Melek gitdi ve ṣoñra gelüp yine öyle didi. Üç kerre böyle didikden ṣoñra ol da ‘Benden ġayr Rabb (34) var mı?’ deyince melek aña didi ki: ‘Bütün ʿaskeriñi ve cemāʿatiñi cemʿ eyle.’ Hemān melʿūn bütün ʿaskerin ve cemāʿatin cemʿ eyledi. (35) Ḥaḳḳ Teʿālā melege emr itdi ki küçük üvez siñek ve sivri siñek ḳapusun aça. Melek anı açınca ol ḳadar üvez ve sivri **[142ᵃ]** (1) siñek çıḳdı ki gögüñ yüzini ḳaplayup güneş görünmez oldı. Ḥaḳḳ Teʿālā emr itdi anıñ cemāʿatiniñ ve ʿaskeriniñ bütün ḳanların içüp (2) ve anların yiyüp kemikleri ḳaldı. Ve Nemrūd anlara baḳar idi kendine bir şey iṣābet itmedi ṣoñra Ḥaḳḳ Teʿālā bir üvez sinegi gönderdi. (3) Anıñ burnundan girüp tepesinde ḳarār eyledi dört yüz yıl başını ṭoḳmaḳlar ile ururlar idi. Kendine merḥamet iden iki (4) elini bir yere getürüp iki yumruġuyla urar idi. Salṭanatınıñ müddeti ḳadar dört yüz yıl Ḥaḳḳ Teʿālā bu ʿaẕāb ile helāk eyledi.”

(**5**) اِذْ قَالَ اِبْرٰهِيمُ رَبِّيَ الَّذِي يُحْيِي وَيُمِيتُ

Bunda suʿāl maḫẕūfdur zīrā cevābdır, taḳdīri ḳaçan ki Nemrūd Ḥażret-i İbrāhīm'e (6) "Rabb'iñ kimdir?" deyince Ḥażret-i İbrāhīm "Benim Rabb'im iḥyā iden ve öldürendir." buyurdı.

قَالَ اَنَا اُحْيِي وَاُمِيتُ

Yaʿnī "Nemrūd didi ki: (7) Ben iḥyā ider ve öldürirem." Andan müfessirlerin çoġı didi ki: "Nemrūd iki kişi getürdi. Birini öldürdi ve birini āzād (8) itdi. Anı ol öldürüp diriltme yerine ṭutdı. Andan Ḥażret-i İbrāhīm ʿaleyhi's-selām evvelki getürdigi böyle itmekle (9) aña bir ḥüccet getürmege ḳaṣd itdi ki andan ġāyet ʿāciz ola." Zīrā evvelki ḥüccetinde İbrāhīm'iñ ḳaṣdı öli diriltmek (10) idi. Kāfir aña fehminiñ ve reʾyiniñ żaʿīfliginden öldürüp āzād itmegi öyle öli diriltmek ḳıyās eyledi. (Hemān) (11) Hemān Ḥażret-i İbrāhīm aña "Eger bu işiñde ṣādıḳ iseñ bu iki fiʿliñ daḫı birini icrā eyle ḳaṣdıyla."

(**12**) قَالَ اِبْرٰهِيمُ فَاِنَّ اللّٰهَ يَأْتِي بِالشَّمْسِ مِنَ الْمَشْرِقِ فَأْتِ بِهَا مِنَ الْمَغْرِبِ فَبُهِتَ الَّذِي كَفَرَ

Yaʿnī (13) "Ḥażret-i İbrāhīm ʿaleyhi's-selām Nemrūd'a didi ki 'Ḥaḳḳ Teʿālā güneşi meşriḳden çıḳarup getürür eger sen işiñde (14) ṣādıḳ iseñ güneşi maġribden çıḳarup meşriḳe getür.' deyince Nemrūd anı idemeyecegin bilüp andan şaşup bunca (15) ḳavmi arasında melʿūn, ḫacīl olup aña bir ḥüccet ü cevāb bulamadı, ʿāciz oldı." **Eger dinürse ki:** Ol kāfir niçün (16) şaşup ḫacīl oldı ol ḳādir idi Ḥażret-i İbrāhīm'e "Sen Rabb'iñden dile, ṣor benden istediğiñ ol itsün." dimege (17) Yaʿnī güneşi maġribden getürsün. **Ḫāzin dir ki:** Ol melʿūn ḳorḫdı ki Rabb'iñden sen dile dise Ḥażret-i İbrāhīm (18) Ḥaḳḳ Teʿālā'dan dileyüp güneşi maġribden çıḳarınca anıñ ḫacāleti ve rüsvāylıġı ḳavmi arasında ziyāde olur deyü söylemedi. (19) Ve baʿżılar didi ki: "Ḥaḳḳ Teʿālā anı öyle muʿāraża itmeden ıraġ itdi ki ʿaczi bellü olup Ḥażret-i İbrāhīm'iñ muʿcizātı aña (20) anı unutdurdı." Ṣaḥīḥi budur.

وَاللّٰهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظّٰلِمِينَ

Ḥaḳḳ Teʿālā rubūbiyyetine taʿarruż iden kāfirlere Ḥaḳḳ yolunı (21) hidāyet itmez küfründe ve şirkinde muṣırr iken.

Bakara 259

اَوْ كَالَّذِي مَرَّ عَلٰى قَرْيَةٍ

Bu āyet evvelki āyete maʿṭūfdur, taḳdīri (22) [973]{اَلَمْ تَرَ اِلَى الَّذِي حَاجَّ} āyetine, bunda daḫı اَلَمْ تَرَ الَّذِي مَرَّ gelür. Yaʿnī "Yā Muḥammed! Sen anı gör[me]diñ mi ol ki bir ḫarāb vilāyetiñ (23) üzerinden geçenden ḫaberiñ var mı?" İmdi ʿulemā bu geçen kişi kim olduġunda iḫtilāf itdiler. Mücāhid'den rivāyet (24) olunan: "Ol bir kāfir idi baʿṣe şekk itdi idi." Bu ḳavl żaʿīfdir zīrā Ḥaḳḳ Teʿālā {كَمْ لَبِثْتَ} buyurdı (25) ve Ḥaḳḳ Teʿālā kāfire ḫiṭāb itmez. İkinci {وَلِنَجْعَلَكَ اٰيَةً لِلنَّاسِ} buyurdı. Böyle cevāblar kāfir ḥaḳḳına istiʿmāl olunmaz (26) ancaḳ enbiyāya istiʿmāl olunur. Andan Ḳatāde ve ʿİkrime ve eḍ-Ḍaḥḥāk ve es-Süddī didiler ki: "Ol geçen Ḥażret-i (27) ʿÜzeyr ibn Şerḥiyā idi." Ve Vehb bin Münebbih "Ol Ḥażret-i Ermiyā bin Ḫılḳiyā idi Ḥażret-i Hārūn (28) neslinden ve Ḫıżır oldur." İmdi maḳṣūd anıñ ḥikāyesinden baʿṣi inkār idenlere ḥüccetdir. Ḫalḳı (29) Ḥaḳḳ Teʿālā öldükden ṣoñra iḥyā itmesinedir ḳaṣd yoḫsa ol geçen kişiyi bildirmek degildir. (30) Zīrā bu ḳıṣṣada ulu delālet vardır Ḥażret-i Resūl ṣallallāhu ʿaleyhi ve sellemiñ nübüvvetine. Ol vilāyet üzerine (31) geçen Ḥażret-i ʿÜzeyr ʿaleyhi's-selām olması cā'iz ve Ḥażret-i Ermiyā bin Ḫılḳiyā olması cā'iz. Ve bu ḳıṣṣada Ḥażret-i (32) Resūl'üñ nübüvvetine ulu delālet var ki anı Yehūdīlere ḫaber virir anlar anı kitāblarında yazılıdır bilürler. Ve Ḥażret-i (33) Resūl ne kitāb oḳudı ve ne oḳuyanlardan işitdi anlara ḫaber virmesi muʿcizātdır. İmdi

[973] Nâkıs iktibas. "Allah, kendisine hükümdarlık verdi diye (şımarıp böbürlenerek) Rabbi hakkında İbrahim ile **tartışanı görmedin mi?** Hani İbrahim, 'Benim Rabbim diriltir, öldürür.' demiş; o da, 'Ben de diriltir, öldürürüm' demişti. (Bunun üzerine) İbrahim, 'Şüphesiz Allah güneşi doğudan getirir, sen de onu batıdan getir' deyince, kâfir şaşırıp kaldı. Zaten Allah, zalimler topluluğunu hidayete erdirmez.", el-Bakara 2/258.

ol vilāyet içün iḫtilāf (34) itdiler. Baʿżılar didi ki: “Beytü’l-Maḳdis’dir ve ol anı Buḫt-i Naṣṣar ḫarāb itdigi zamān idi bunda iḥyā maʿmūr (35) olmasıdır.” Ve baʿżılar didi ki: “Ol Ḥaḳḳ Teʿālā bütün ehlini helāk itdigi vilāyetdir ki: {اَلَّذِينَ خَرَجُوا مِن دِيَارِهِمْ وَهُمْ أُلُوفٌ}[974] ” **[142b]** (1) Ve baʿżılar “Ol vilāyet Deyr-i Seyr-ābād denilen vilāyetdir.” didiler. Ve baʿżılar “Ol vilāyet Deyr-i Hiraḳl denilen vilāyetdir.” (2) didiler. Va baʿżılar “Ḳaryetü’l-ʿineb denilen vilāyetdir.” didiler. Ve baʿżılar “Ol vilāyet Ḳudüs-i Şerīf’den iki fersaḫ ṭaşra (3) bir vilāyet idi.” didiler.

وَهِيَ خَاوِيَةٌ عَلٰى عُرُوشِهَا

Ol vilāyetiñ sarāylarınıñ, evleriniñ damları, ṭavānları (4) yıḳılup yer ile berāber olmuş idi. Zīrā evvel ṭavānları yıḳıldı ṣoñra üzerine dīvārları yıḳıldı idi.

قَالَ اَنّٰى (5) يُحْيِي هٰذِهِ اللّٰهُ بَعْدَ مَوْتِهَا

Ol yerden geçerken anı öyle ḫarāb gören kişi didi ki: “Ḥaḳḳ Teʿālā bunı bir daḫı nerden (6) maʿmūr idüp iḥyā ider.” İmdi anı öyle gören kişiyi żaʿīf ḳavl ile “Kāfir idi.” diyen ol Ḥaḳḳ Teʿālā’nıñ ḳudretine (7) inkār ile “Nereden bu bir daḫı maʿmūr olur?” didi. Ve anı peyġamber idi diyenler anı ol peyġamber ʿörfüñ ʿādeti üzre maʿmūr (8) olmasın ıraḳ görmekle didi “Ḥaḳḳ Teʿālā’nıñ ḳudretine inkār ile degil maḳṣūdı Ḥaḳḳ Teʿālā’nıñ ḳudretine kendine ziyāde (9) delā’il ṭaleb itmesi iledir Ḥażret-i İbrāhīm’iñ[975] {اَرِنِي كَيْفَ تُحْيِ الْمَوْتٰى} dimesi gibi.” Öyle deyince Ḥaḳḳ Teʿālā diledi ki ol iḥyā (10) itmegi kendi nefsinde ideñe kemāl-i ḳudretine ziyāde delīl ola. Ve anıñ sebebi Vehb ibn Ḍabbe’den rivāyet üzre Ḥaḳḳ Teʿālā (11) Ḥażret-i Ermiyā ʿaleyhi’s-selāmı Benī İsrā’īl pādişāhlarından Nāşiye ibn Emūl nām pādişāha gönderdi ki anı ḥaḳḳa daʿvet

---

974 Nâkıs iktibas. “**Binlerce kişi oldukları hâlde,** ölüm korkusuyla **yurtlarını terk edenleri** görmedin mi? Allah, onlara ‘ölün’ dedi, sonra da onları diriltti. Şüphesiz Allah, insanlara karşı lütuf ve ikram sahibidir. Ama insanların çoğu şükretmezler.”, el-Bakara 2/243.

975 Nâkıs iktibas. “Hani İbrahim, ‘Rabbim! **Bana ölüleri nasıl dirilttiğini göster**’ demişti. (Allah ona) ‘İnanmıyor musun?’ deyince, ‘Hayır (inandım) ancak kalbimin tatmin olması için’ demişti. ‘Öyleyse, dört kuş tut. Onları kendine alıştır. Sonra onları parçalayıp her bir parçasını bir dağın üzerine bırak. Sonra da onları çağır. Sana uçarak gelirler. Bil ki, şüphesiz Allah mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir.’”, el-Bakara 2/260.

(12) idüp kendine çoḳ ḫayr ire Ḥaḳḳ Teʿālā'dan. Zīrā Benī İsrā'īl'de ulu ḥavādiṣler ẓāhir olup ḳamusı maʿāṣīye düşdiler idi. (13) Ḥaḳḳ Teʿālā Ḥażret-i Ermiyā'ya vaḥy itdi ki seniñ ḳavmiñ azdılar baña ʿāṣī oldılar, iḥdāṣlar īcād itdiler, anları benim vaḥdāniyyetime (14) iḳrār itmege daʿvet eyle. Ḥażret-i Ermiyā "Yā Rabb! Ben żaʿīfim beni sen ḳavī eyle ve ʿācizim ʿilmiñ bildir ve miskīnim baña nuṣret (15) vir." deyince Ḥaḳḳ Teʿālā aña "Ben saña ḳamusun ilhām iderem." buyurdı. Andan Ḥażret-i Ermiyā ḳavmine geldi bilmez ki anlara ne söyleye, (16) hemān Ḥaḳḳ Teʿālā aña ilhām idüp ḫuṭbeye çıḳdı. Anları ḥaḳḳa daʿvet ile bir uzun ḫuṭbe oḳudı. İçinde Ḥaḳḳ Teʿālā'nıñ (17) ehl-i ṭāʿatına virecegi ṣevābı ve ehl-i maʿṣiyete idecegi ʿiḳāb [ü] ʿaẕābı bütün beyān eyledi. Ve ol ḫuṭbeniñ āḫirinde Ḥaḳḳ (18) Teʿālā'dan ḥadīṣ ile didi ki "Ben ʿazm ü celālim ile yemīn iderim ki anlara bir şey ḥavāle iderim ki ʿilācından cemīʿ-i ḥakīmler ʿāciz (19) olalar ve anlara Fāris'den bir cebbār musallaṭ iderim ki aña bir heybet giydirmege ḳamuñuz ürke ve ḳalbinden merḥameti ḳaldıram. (20) Ḳarañlıḳ gice gibi yer getürmez ʿasker ile üzeriñize gelüp sizleri helāk eyleye." Andan yine Ermiyā'ya vaḥy itdi ki "Benī İsrā'īl'i (21) ben Bābil ehli Yāfeṯ bin Nūḥ evlādlarıyla helāk eylerem." deyince hemāñ Ḥażret-i Ermiyā tażarruʿ ile feryād [ü] fiġān idüp aġladı, (22) urbasın yırtdı, başına ṭoprak ṣavurdı. Ḳaçan Ḥaḳḳ Teʿālā anıñ bu tażarruʿla aġlamasından aña nidā itdi ki: "Yā Ermiyā! Saña bu itdigim (23) vaḥy çetin meşaḳḳat virdi." Ḥażret-i Ermiyā "Belā yā Rabb! Benī İsrā'īl'i ol ḥālde görmemden evvel beni helāk eyle." deyince Ḥaḳḳ Teʿālā aña (24) "ʿAzm [ü] celālim ḥaḳḳıçün Benī İsrā'īl'i helāk itmem tā sen benden anı istemeyince." didi. Ḥażret-i Ermiyā aña mesrūr oldı göñli ḫoş (25) oldı. Andan "Ḥażret-i Mūsā ʿaleyhi's-selāmı ḥaḳḳ peyġamber gönderen Tañrı ḥaḳḳıçün ben Benī İsrā'īl'iñ helākine rāżı degilim." didi. (26) Andan gelüp Ḥażret-i Ermiyā anı ol pādişāha ḫaber virdi. Ol pādişāh ṣāliḥ kişi idi. Aña sevinüp mesrūr olup (27) "Eger Ḥaḳḳ Teʿālā bizlere ʿaẕāb iderse ol günāhımız sebebiyledir ve eger maġfiret iderse ol raḥmeti iledir." didi. Anlar bu vaḥyden (28) ṣoñra üç yıl durdılar gitdikce maʿṣiyetleri artdı ve şerrleri ḥaddin aşdı. Ḳaçan ki anlarıñ helākleri yaḳlaşdı (29) Ḥaḳḳ Teʿālā vaḥy ḳapadı. Andan ol

pādişāh anları maʿāṣīden tevbe itmege daʿvet itdi rāżı olmadılar. Ḥaḳḳ Teʿālā anlara (30) Buḫt-i Naṣṣar'ı Bābil'den altı yüz biñ ʿasker ile çıḳarup üzerlerine musallaṭ eyledi. Kudüs-i Şerīf'i isteyüp geldi, ol ḫaber gelüp (31) Benī İsrā'īl pādişāhına irince Ḥażret-i Ermiyā'ya "Ḳanı Ḥaḳḳ Teʿālā baña vaḥy itdi ki ben istemeyince Benī İsrā'īl'e ʿaẕāb itmeyecek deyü (32) daʿvā eylediğiñ." didi. Ḥażret-i Ermiyā "Ḥāşā Ḥaḳḳ Teʿālā vaʿdesine muḫālefet itmez benim iʿtiḳādım anıñ üzerinedir." didi. Ḳaçan ki (33) Ḥaḳḳ Teʿālā'nıñ vaʿd vaḳti yaḳlaşdı Ḥaḳḳ Teʿālā Ḥażret-i Ermiyā'ya bir ādem ṣūretinde melek gönderdi. Ermiyā aña didi ki: "Sen (34) kimsin?" Melek "Ben Benī İsrā'īl'den bir kişiyim geldim senden fetvā dilerim." didi. "Ben aḳrabāma dā'im ṣıla-i raḥm idüp anları pek (35) gözlerim. Ve anlarıñ üzerine ben ḥālde ḳalʿayım ve ben anlara ne ḳadar ikrām idersem anlar baña ol ḳadar düşmān olup eẕiyyet iderler. **[143a]** (1) Baña fetvā vir anlara ne ideyim." didi. Ḥażret-i Ermiyā aña "Sen itdiğiñ ḫayrın ecrini Allāh'dan dile, yine sen anlara ikrāmda (2) ol Ḥaḳḳ Teʿālā saña çoḳ ḫayrlar virir." didi. Melek gitdi bir eyyām eglenüp andan yine geldi. Ol kişiniñ ṣūretinde yanınd[a] oturdı. (3) Ḥażret-i Ermiyā aña "Sen kimsin?"didi. Ol kişi "Ben senden aḳrabālarım içün gelüp fetvā isteyen kişiyim." didi. Ḥażret-i (4) Ermiyā aña "Anlarıñ ḫūyları pāklanmadı mı baña geldikden ṣoñra?" didi. Ol melek "Seni ḥaḳḳ peyġamber gönderen Allāh ḥaḳḳıçün ḫalḳdan (5) her kimi görsem ki ṣıla-i raḥm eyler ben andan ziyāde aḳrabāma her ikrāmda bir ḳuṣūr ḳoymam." didi. Ḥażret-i Ermiyā aña "Dön (6) yine sen anlara ikrāmda ḳuṣūr itme Ḥaḳḳ Teʿālā ḳullarınıñ ḥālin elbet ıṣlāḥ ider." didi. Melek gidüp bir eyyām eglendi. (7)Andan Buḫt-i Naṣṣar gelüp ʿaskeriyle Ḳudüs-i Şerīf'in eṭrāfın aldı, ehli ḳorḫdılar. Benī İsrā'īl'iñ pādişāhı Ḥażret-i (8) Ermiyā'ya "Yā Nebiyyallāh! Ḳanı Ḥaḳḳ Teʿālā'nıñ saña eyledigi vaʿdi?" didi. Ḥażret-i Ermiyā "Ben Rabb'imiñ vaʿdine iʿtimādım ḳavīdir." (9) didi. Andan Ḥażret-i Ermiyā bir dīvār üzerine çıḳup oturdı. Ḥaḳḳ Teʿālā'dan kendine nuṣret gelmesinden sürūr (10) üzre iken ol evvelki melek gelüp Ḥażret-i Ermiyā'nıñ yanına oturdı. Ḥażret-i Ermiyā aña "Sen kimsin?" didi. Melek "Ben (11) aḳrabām içün saña iki kerre gelen kişiyim." didi. Ḥażret-i

Ermiyā aña "Anlar olduḳları ḥālden geçmediler mi yine evvelki (12) gibi iderler mi?" didi. Melek "Yā Nebiyyallāh! Evvelden baña her ne iderlerse ben aña ṣabr iderdim. Lākin bu eyyāmda gördüm ki (13) anlar bir iş iderler ki ne Allāh ve ne peyġamberi aña rāżı olur." Ḥażret-i Ermiyā aña "Anlar ne gūne ʿamel itdiklerin gördüñ." (14) didi. Melek "Anlar bir iş ṭutarlar ki Ḥaḳḳ Teʿālāʾnıñ ġażabına sezā, ben de anlarıñ āteşine yanmayım deyü gelüp saña (15) ḫaber virdim." didi. "Ve hem seni ḥaḳḳ peyġamber göndereñ Tañrı ḥaḳḳıçün anlara bed-duʿā it ki helāk olsunlar." Andan (16) Ḥażret-i Ermiyā "Ey yerleriñ, gögleriñ ḫāliḳı! Eger anlar ḥaḳḳ, ṭoġrı yolda ise anları bāḳī eyle ve eger seniñ rāżı (17) olmadıġıñ ʿamel iderlerse helāk eyle." deyince aġzından çıḳdıġı gibi Ḥaḳḳ Teʿālā gögden ṣāʿiḳa indirdi. Beytü'l-Maḳdis (18) ile ḳurbān yeri ṭutuşdı ve yedi ḳapusı yandı. Ḳaçan ki Ermiyā anı gördi feryād idüp urbasın pāreledi, başına ṭopraḳ ṣaçdı. (19) Andan "Ey yerleriñ, gögleriñ ḫāliḳı! Ḳanı benim ile mīʿādıñ?" didi. Ḥaḳḳ Teʿālā'dan nidā geldi ki anlara "Ancaḳ seniñ fetvāñ ve bed-duʿāñ (20) ile bu şey işābet itdi." deyü, Ḥażret-i Ermiyā düşündi ki kendiniñ itdigi fetvā ve bed-duʿā ve bildi ki ol gelen kişi Ḥaḳḳ Teʿālā'dan (21) melek imiş. Andan Ermiyā çıḳup ṣaḥrāda vuḥūşlara ḳarışdı. Andan Buḫt-i Naṣṣar ʿaskeriyle Ḳudüs-i Şerīf'e girüp Benī İsrāʾīl'i (22) ḳatl eyleyüp bütün ḳırdı. Ve Beytü'l-Maḳdis'i ḫarāb idüp ʿaskerine emr itdi ki "Herkes ḳalḳanını ṭopraḳ doldurup Beytü'l-Maḳdis'iñ[976] (23) yerine döke." Öyle itdiler anı ṭoprakla doldurdılar. Andan emr itdi vilāyetlerde bāḳī ḳalan Benū İsrāʾīl'i bütün (24) düşürtdi. Büyük küçük anlarıñ içinden yetmiş biñ uşaḳ seçdi. Anları yanında olan mülūke dağıtdı. Her şāha (25) dört oġlan düşdi. Ve ol uşaḳlarıñ içinde Ḥażret-i Dānyāl ve Ḥażret-i Ḥananyā ve Ḥażret-i ʿÜzeyr var idi. Ve Benī İsrāʾīl'den (26) bāḳī ḳalanı üç fırḳa itdi; bir fırḳasın ḳatl itdi ve bir fırḳasın yesir itdi ve bir fırḳasın Şām'da sākin itdi. Benī İsrāʾīl ẓulme (27) düşmelerinde kendilerine iren ʿaẕābıñ ibtidāsı budur. Andan Buḫt-i Naṣṣar Benī İsrāʾīl yesirlerini alup Bābil'e döndi. Andan Ḥażret-i (28) Ermiyā eşegin alup biraz incīr devşürüp ve bir küçük ṭuluma üzüm ṣıḳup şīra

[976] Arapça terkibi bölmemek için sayfa numarası sonra yazılmıştır.

doldurup tā Īliyā denilen vilāyete (29) geldi ki ol Ḳudüs-i Şerīf'dendir. Anı öyle ḫarāb görünce anda {قَالَ اَنّٰى يُحْيِي هٰذِهِ اللّٰهُ بَعْدَ مَوْتِهَا} didi. **İmdi** ol köyden (30) geçen Ḥażret-i ʿÜzeyr idi diyenler didi ki: "Ḳaçan ki Buḫt-i Naṣṣar Ḳudüs-i Şerīf'i yıḳdı ve çıḳup gitdi Benī İsrāʾīl'den ḳalanlar (31) cemʿ olup geldiler. İçlerinde Ḥażret-i ʿÜzeyr ve Ḥażret-i Dānyāl ve yedi biñ Ḥażret-i Dāvūd evlādlarından var idi. Ḥażret-i (32) ʿÜzeyr Bābil'den ḳurtulunca eşegine binüp Dicle kenārında Deyr-i Hiraḳl nām vilāyete geldi gördi ki ḫarāb olmuş dolaşdı içinde (33) bir kimse bulamadı, baḳdı ki bāġçeleriniñ aġaçları bütün yemiş dolı andan yemişden yiyüp bir küçük ṭuluma üzüm ṣıḳup (34) şīra idüp doldurdı ve bir sepet incīr devşürdi. Ol zamān vilāyetiñ öyle ḫarāblıġın görünce {اَنّٰى يُحْيِي هٰذِهِ اللّٰهُ بَعْدَ مَوْتِهَا} didi. **[143b]** (1) Bunı Ḥażret-i ʿÜzeyr taʿaccüb ile didi baʿṣe inkār itmek ile degildir." İmdi Vehb ḫażretiniñ naḳline dönelim. Andan Ḥażret-i (2) Ermiyā bir yerde yeñi ip ile eşegin bağladı. Ṭulumı ve sepeti yanına ḳoyup yatdı uyudı. Ḥaḳḳ Teʿālā cānını ḳabż idüp (3) yüz sene yatdı ve eşegin cānı çıḳup çürüyüp kemikleri ḳaldı ve incīr sepetiyle ve şīra ṭulumuyla yanında ḳaldı. (4) Ḥaḳḳ Teʿālā ḫalḳıñ gözlerin andan kör itdi ve etini ḳurddan ḳuşdan ıraġ itdi. Ḳaçan ki yüz seneden yetmişi geçdi Ḥaḳḳ Teʿālā (5) Fāris pādişāhlarından bir pādişāha emr itdi ki aña Yūşek dirler idi. Aña bir melek gelüp didi ki: "Ḥaḳḳ Teʿālā saña emr itdi (6) ḳalḳup ḳavmiñ ile Ḳudüs-i Şerīf'e gidüp anı maʿmūr eyle evvelkiden ziyāde." Hemān ol şāh yanına biñ pehlevān aldı (7) her pehlevānıñ eli altında üç yüz biñ kişi var idi anı taʿmīr itmege. Ve Ḥaḳḳ Teʿālā Buḫt-i Naṣṣar'ı bir siñek ile helāk itdi. Bāḳī, (8) ḳalan Benī İsrāʾīl ḳurtuldılar. Ol şāh anlarıñ ḳamusunı Beytü'l-Maḳdis'e getürdi. Anı ve eṭrāfındaki vilāyetleri maʿmūr (9) idüp evvelkiden ziyāde oldı, bu otuz seneniñ içinde gitdikce çoġaldılar. Ḳaçan ki yüz sene kāmil oldı Ḥaḳḳ (10) Teʿālā Ḥażret-i Ermiyā'nıñ ibtidā gözlerin iḥyā itdi baḳdı ki cesedi meyyit, andan cesedini az az rūḥı giderken (11) kendi baḳar idi, öyle iḥyā olunca dönüp eşegine baḳdı ki dağılmış beyāż kemikler. Andan gögden bir nidā işitdi ki (12) "Ey dağınıḳ kemikler! Ḥaḳḳ Teʿālā emr itdi bir yere cemʿ oluñ." Ḳamusı

bir yere cemʿ oldılar. Andan nidā oldı ki: "Ey kemikler! Et ve deri (13) geyiñ." Ḳamusı et ve deri geydiler. Andan nidā irdi ki: "Ḥaḳḳ Teʿālā emr itdi ki iḥyā oluñ." Ol dem eşek Ḥaḳḳ Teʿālāʾnıñ iẕniyle (14) iḥyā oldı başladı aġırmaġa. Andan Ḥażret-i Ermiyā çöllerde dolaşup gezdi.

فَاَمَاتَهُ اللّٰهُ مِائَةَ عَامٍ

Ḥaḳḳ Teʿālā anı (15) yüz yıl öli itdi. عَام kelimesiniñ aṣlı الْعُمُومُ ki yüzmekdir, andandır luġatda. Zīrā güneş gögyüziniñ her burcunda (16) sene kāmiline ḳadar yüzer, andan seneye ʿām denildi.

ثُمَّ بَعَثَهُ[977]

Andan Ḥaḳḳ Teʿālā anı iḥyā itdi. Luġatda bu (17) الْبَعْثُ deveyi yerinde bağlamaḳdır. بَعَثْتُ النَّاقَةَ yaʿnī "Deveyi yerinde durdurdum."

قَالَ كَمْ لَبِثْتَ

Yaʿnī "Ḥaḳḳ Teʿālā (18) Ḥażret-i Ermiyāʾya: Ben seni diriltmezden evvel sen ne ḳadar zamān meyyit yatdıñ." Baʿżılar didi ki "Ḥaḳḳ Teʿālā (19) aña bir melek gönderdi, suʾāl iden ol melek idi." didiler.

قَالَ لَبِثْتُ يَوْماً اَوْ بَعْضَ يَوْمٍ

Yaʿnī "Ol iḥyā olunan (20) Ermiyā veyā ʿÜzeyr 'Ne ḳadar yatdıñ?' deyince göge baḳdı ki güneş batayor kendi yatdıḳda ṣabāḥ idi ol zamān 'Bir gün (21) tamām yatdım.' didi. Ṣoñra baḳdı ki güneş batmaġa daḫı vaḳt var ol zamān 'Bir günden biraz eksik yatdım.' didi."

(**22**) قَالَ بَلْ لَبِثْتَ مِائَةَ عَامٍ فَانْظُرْ اِلٰى طَعَامِكَ وَشَرَابِكَ لَمْ يَتَسَنَّهْ

[977] Metnin aslında âyete sehven "الله" lafzı ilâve edilmiştir.

Ḥaḳḳ Teʿālā veyā melek aña didi ki: (23) “Sen yüz yıl yatdıñ, sen yatmazdan evvel devşürdigiñ sepetdeki incīre baḳ ve üzümden ṣıḳup (24) şīra idüp ṭuluma ḳoyduġuñ şīraya baḳ, bunlarıñ üzerine bunca seneler geçdi ne incīr çürüdi ve ne şīra (25) ekşiyüp bozuldı.” Ḥażret-i Ermiyā baḳdı ki sepediñ içinde incīr henüz devşürülmüş gibi ve ṭulumdan şīrayı (26) ṭatdı ki henüz üzümden ṣıḳılmış, aṣlā birisi degişilmemiş.

وَانْظُرْ اِلٰى حِمَارِكَ

Yaʿnī “Bir de bindigiñ (27) eşegiñe ṭoġrı baḳ.” Ḥażret-i Ermiyā eşege baḳdı ki çürüyüp beyāż kemikler ḳalmış, andan Ḥaḳḳ Teʿālā ol kemiklere (28) emr itdi bir yere geldiler, andan et ve deri bağladıḳda Ḥaḳḳ Teʿālā iḥyāsına emr itdi ḥayāt buldı.

وَلِنَجْعَلَكَ (**29**) اٰيَةً لِلنَّاسِ

Bizler seni ḫalḳa bir āyet [ü] ʿalāmet ideriz ki andan ḳudretime ʿibret alalar. Baʿżılar “Bunda ziyādedir (30) teʾkīd ve irtifāʿ içün.” didiler. Baʿżılar “Ṣoñraki gelen fiʿle şarṭ içündür.” didiler “Zīrā fiʿlde ölmek ve bu ḳadar (31) müddet ḳalup dirilmek var. Bunda ḫalḳa ulu ʿibretdir ve öldükden ṣoñra dirilmege ulu delāletdir. Baʿṣi inkār (32) idenler ʿibret alalar.” Ve baʿżılar didi ki “Ḳaçan dönüp vilāyete girdi anıñ başınıñ, ṣaḳalınıñ ḳılları siyāh, (33) kendi genç yigit ve oġulları ve oġlı oġulları ḳamu pīr, aḳ ṣaḳallu iḫtiyārlar idi. Bu ḫalḳa büyük ʿibret (34) ü ʿalāmetdir.” didiler.

وَانْظُرْ اِلَى الْعِظَامِ كَيْفَ نُنْشِزُهَا

Zā ile yaʿnī “Ol daġınıḳ kemiklere baḳ! **[144ª]** (1) Biz anları nice birbirine ulaşdırup ḳaldırırız?” Zīrā النَّشْزُ ḳaldırmaḳdır, نَشَزْتُهُ فَنَشَزَ yaʿnī “Anı ḳaldırup ben (2) yüceltdim ḳalḳdı.” Ve er-rā ile oḳundı نُنْشِزُهَا deyü yaʿnī “Gör ol kemikleri nice iḥyā ideriz.” Zīrā نَشَرَ اللهُ (3) الْمَيِّتَ اِنْشَارًا Ḥaḳḳ Teʿālā ölüyi diriltdi. İmdi bu āyetiñ maʿnāsında iḫtilāf itdiler. Ekşer-i ʿulemā didi ki: “Ol (4) kemiklerden murād

eşegiñ kemikleri idi. Zīrā ḳaçan ki Ḥaḳḳ Teʿālā ʿÜzeyr veyā Ermiyā'yı bu ikisinde iḫtilāf olunan (5) iki ḳavl üzre iḥyā idince andan aña buyurdı ki: 'Baḳ eşegiñe nice helāk olup kemikleri ayrıldı?' Dönüp (6) Ermiyā veyā ʿÜzeyr aña baḳınca Ḥaḳḳ Teʿālā bir rūzgār gönderdi. Ol kemikleri ṭaġdan, dereden devşürüp getürdi. Ve birbirine (7) bindirdi ve ḳırılan faṣlaları yerlü yerine binüp bütülendi. Eti ve ḳanı var bir öli cānı yoḳ eşek oldı. Andan (8) Ḥaḳḳ Teʿālā bir melek gönderdi. Yürüyüp gelüp eşegiñ burnundan ṭutup üfürdi. Allāh'ıñ iẕniyle eşek dirilüp ḳalḳup (9) añırdı." Ve baʿżılar didi ki: "عِظَامِ'dan murād ol vefāt iden Ermiyā veyā ʿÜzeyr'iñ kendi kemikleri idi. Zīrā (10) Ḥaḳḳ Teʿālā ḳaçan ki anı vefāt idüp yüz yıldan ṣoñra iḥyā idince aña 'Eşegiñe baḳ.' didi. Zīrā eşegi (11) helāk olmamış idi baḳdı ki eşegi bağladığı gibi diri durur. Ol ise yüz yıl ne yedi ve ne içdi (12) ve boynundaki demirine baḳdı ki aṣlā degişilmemiş. Andan aña denildi ki **{اُنْظُرْ اِلَى الْعِظَامِ كَيْفَ نُنْشِزُهَا}**"

ثُمَّ (13) نَكْسُوهَا لَحْماً

Yaʿnī "Kemiklere baḳ ki nice bir yere getürüp anlara et giydüririz." Ol ise Ḥaḳḳ Teʿālā anıñ (14) evvel gözlerin iḥyā eyledi. Andan baḳdı ki bütün cesedi meyyitdir anlara cān yürimesin gösterdi. Oldur (15) didiler. Ve bu āyetde taḳdīm ü teʾḫīr vardır, taḳdīri وَانْظُرْ اِلَى حِمَارِكَ وَانْظُرْ اِلَى الْعِظَامِ كَيْفَ نُنْشِزُهَا (16) ثُمَّ نَكْسُوهَا لَحْماً وَلِنَجْعَلَكَ اٰيَةً لِلنَّاسِ gelür. **İmdi** Ḥażret-i İbn ʿAbbās raḍıyallāhu ʿanhümā ve ġayr müfessirler ḳamu (17) didiler ki: "Ḳaçan Ḥaḳḳ Teʿālā Ḥażret-i ʿÜzeyr'i yüz yıl meyyit idüp iḥyā idince eşegine binüp tā vilāyetine gelüp (18) girdi. Anda olan ḫalḳıñ birini bilmedi ve anı daḫı ol ḫalḳdan birisi bilmedi ve evleri ve maḥalleleri bilmeyüp (19) kendi maḥallesi ṭarafın taḫmīn ile ṭutup vardı tā kendi evi yerine. Gördi ki bir kör ve kötürüm ḳocaḳarı oturur ki (20) yüz yigirmi yaşında idi. Ol ise Ḥażret-i ʿÜzeyr'iñ ḫalāyığı idi. Ḥażret-i ʿÜzeyr çıḳdığı zamān ol ḳarı yigirmi (21) yaşında idi. Ḥażret-i ʿÜzeyr anı bildi aña didi ki: 'Bu ʿÜzeyr'iñ evi mi?' Ḳocaḳarı 'Belā, oldur.' didi. Andan aġladı (22) dönüp 'Bunca yıllardır ki işitmedim bir kimse ʿÜzeyr'iñ adını yād itdigin.' didi. Ḥażret-i ʿÜzeyr aña 'İşte

(23) ben ʿÜzeyr’im.’ didi. Ḳarı ‘Sübḥānallāh! Biz ʿÜzeyr’i żāyiʿ ideli yüz senedir anıñ bir yerde adını işitmedik.’ (24) Ḥażret-i ʿÜzeyr ‘Taḥḳīḳ ben ʿÜzeyr’im. Ḥaḳḳ Teʿālā beni yüz yıl öldürüp andan iḥyā eyledi.’ didi. Ḳocaḳarı aña (25) ‘Ḥażret-i ʿÜzeyr’iñ Ḥaḳḳ Teʿālā ḳatında duʿāsı maḳbūl idi ḫastaya duʿā itse Ḥaḳḳ Teʿālā şifā virir idi ve bir (26) belāya duʿā itse Ḥaḳḳ Teʿālā defʿ ider idi. İmdi eger ʿÜzeyr iseñ Ḥaḳḳ Teʿālā’dan dile benim gözlerimi açsun seni (27) göreyim ʿÜzeyr olduġuñ bileyim.’ didi. Ḥażret-i ʿÜzeyr Ḥaḳḳ Teʿālā’ya duʿā idüp elleriyle gözlerin sildi, ikisi (28) daḫı bi-iẕnillāh açıldı. Ve elinden ṭutup ‘Ḥaḳḳ Teʿālā’nıñ iẕniyle ḳalḳ yüri.’ didi. Ḳarı ḳalḳup yüridi. Andan (29) Ḥażret-i ʿÜzeyr’iñ yüzine baḳup ‘Ben ḥaḳḳ üzre şehādet iderim ki sen ʿÜzeyr’sin.’ didi. Andan ḳarı segirderek (30) Benī İsrāʾīl’iñ ululları meclis ḳurup oturduḳları yere vardı. Ḥażret-i ʿÜzeyr’iñ on yaşında bıraḳdıġı (31) oġlı pīr [ü] iḫtiyār ve oġlunuñ oġulları iḫtiyār olmuşlar ol meclisde idiler. Andan ol ḳarı ‘Bu Ḥażret-i (32) ʿÜzeyr’dir işte sizlere geldi.’ deyince ḳamu oturan ulular ve kendi oġulları ḳarıyı yalan çıḳardılar (33) ‘Ḳanda ki ʿÜzeyr’dir?’ deyü. Ḳarı ‘Oldur benim gözlerim açdı ve kötürümlügüm giderdi.’ ve dir ki ‘Ḥaḳḳ Teʿālā kendini (34) yüz yıl meyyit bıraġup ṣoñra iḥyā itmiş.’ didi. Hemān ḫalḳ segirdüp ʿÜzeyr[’e] geldiler. Oġlı ‘Benim atamıñ elif gibi **[144ᵇ]** (1) bir beñi vardır, ben baḳayım eger anı buldumsa atamdır.’ deyüp gelüp Ḥażret-i ʿÜzeyr’e naẓar itdi. Ol beñi görünce (2) bildi ki atası ʿÜzeyr’dir.” Ve baʿżılar didi ki: “Ḳaçan Ḥażret-i ʿÜzeyr vilāyetine geldi baḳdı ki Buḫt-i Naṣṣar Tevrāt’ı yaḳmış (3) ve ol eṣnāda olan ḫalḳıñ birinde Tevrāt’ı bilür yoḳ. Gücüne gelüp aġlayup Ḥaḳḳ Teʿālā’ya tażarruʿ eyledi. Hemān (4) aña Ḥaḳḳ Teʿālā bir melek ile bir ḳabıñ içinde ṣu getürdi. Virüp Ḥażret-i ʿÜzeyr’e anı içürdi. Ol demde Tevrāt’ı ḳalbinden (5) bütün oḳudı. Andan Benī İsrāʾīl’e Tevrāt’ı Ḥaḳḳ Teʿālā kendine bildirdigin ve anı Benī İsrāʾīl’e peyġamber gönderdigin bütün (6) bildirdi. Ve ‘Ben ʿÜzeyr’im.’ didi. Aña inanmadılar ve dönüp anlara didi ki ‘Beni sizlere gönderdi ki siziñ Tevrāt’ıñızı (7) sizlere müceddeden bildirem.’ didi. Anlar ‘Oḳu baḳalım.’ didiler. Ḥażret-i ʿÜzeyr anlara Tevrāt’ı bütün ḳalbinden oḳuyunca (8) anlar ‘Tevrāt gidüp żāyiʿ olduḳdan ṣoñra Ḥaḳḳ Teʿālā

bir kimseniñ ḳalbine indirmedi ancaḳ bu Ḥażret-i ʿÜzeyr[’e] indirdi. (9) İmdi bu Allāh’ıñ oġlıdır.’ didiler.” Anıñ ḳıṣṣası Tevbe sūresinde in-şā’allāh ẕikr olunur.

فَلَمَّا تَبَيَّنَ لَهُ

Yaʿnī (10) “Ḳaçan ki ol vilāyetiñ maʿmūr olması ve kendiniñ ölüp dirilmesi inkār itmişken kendine açıḳ, bellü, beyān oldı.”

(**11**) قَالَ اَعْلَمُ

Bunda cezm ile oḳunduḳda emr olur قَالَ اللهُ لَهُ اَعْلَمْ olur, yaʿnī “Ḥaḳḳ Teʿālā aña didi ki: (12) Bil.” dimek gelür. Ve eger elifiñ ḳaṭʿ, mīmiñ żamm ile oḳunursa ḫaberiyye üzre “Ben bilürüm.” dimek, maʿnāsı ḳaçan (13) ölmek dirilmek aḥvāli kendine bellü, ʿayān olunca ben bilürem.

اَنَّ اللهَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ

Yaʿnī “Ḥaḳḳ Teʿālā öldürüp (14) diriltmege ve her şeyi iḥyā itmege ve helāk itmege ḳādir olduġun yaḳīnen bilürüm.”

Bakara 260

وَاِذْ قَالَ اِبْرٰهِيمُ رَبِّ اَرِنِي (**15**) كَيْفَ تُحْيِ الْمَوْتٰى

Yaʿnī “Ḥażret-i İbrāhīm ʿaleyhi’s-selām Ḥaḳḳ Teʿālā’ya didigi demde ki: Yā Rabb! Baña göster sen ölüleri (16) nice dirildirsiñ?” Ḥażret-i İbrāhīm ʿaleyhi’s-selāmıñ Ḥaḳḳ Teʿālā’ya bu suʾāli sebebinde ʿulemā iḫtilāf itdiler. (17) Baʿżılar “Ḥażret-i İbrāhīm bir yerden geçerken bir ölmüş ḥayevān veyā eşek leşi gördi.” didiler. Ve baʿżılar “Balıḳ (18) gördi.” didiler. Ve baʿżılar “Deñiz kenārında yatur bir ādem meyyiti gördi.” didiler. Baʿżılar “Ol Ṭaberiye nām (19) yeriñ deñizi kenārında bir leş gördi. Ṣuyı çoġalsa balıḳlar gelüp yerler. Ve eger azlansa vuḥūş ḥayevānlar gelüp andan (20) yerler. Ve eger ḳurusa ḳuşlar gelüp ol leşden yerler.” Ḥażret-i İbrāhīm anı görüp taʿaccüb idüp didi ki (21)

“Yā Rabb! Ben bilürem sen vuḥūşlarıñ ḳarnından ve ḳuşlar ḳurṣaġından ve ḥayevānlar ḳarnından cemʿ idersiñ (22) lākin ol cemʿ itmegi baña ʿayānen göster ki benim bilmem, yaḳīnim ziyāde ola.” deyince Ḥaḳḳ Teʿālā aña ʿitāb idüp andan:

(**23**) **قَالَ اَوَلَمْ تُؤْمِنْ**

Ḥaḳḳ Teʿālā İbrāhīm’e “Sen benim iḥyā itmeme inanmaz mısıñ?” [didi.]

قَالَ بَلٰى

“Yā Rabb! Taḥḳīḳ ben (24) anı bilüp īmān itdim iḥyā idecegiñe.” [didi.]

وَلٰكِنْ لِيَطْمَئِنَّ قَلْبِي

“Lākin anı göz ile görmege ḳalbim sākin (25) olup yaḳīnim ziyāde ola.” Ḥażret-i İbrāhīm anı ʿilme’l-yaḳīn iḥyā idecegin bilür idi, anı ʿayne’l-yaḳīn (26) görmek ile bilmesin diledi. Zīrā ḫaberle bilmek göz ile görmek ile bilmek gibi degildir. Ve baʿżılar didi ki: “Ḳaçan (27) leşi deñiz kenārında gördi ki anı ḳurdlar ve ḳuşlar ve deñiz ḥayevānları yediler. Anda fikre vardı ki ‘Bu her (28) bir dürlü ḥayevānlarıñ ḳarnına ve ḳursaġına girdi ṣoñra bu nice cemʿ olup bir yere gelür?’ deyü düşündi. (29) Ve hem Rabb’isi meyyitleri iḥyā itmesini görmek diledi ki göreyim nice ḥayāt bulur. Ol anlarıñ ḥayāt bulacaḳların (30) bilür anı şekk [ü] şübhe ile dilemedi, ol hemān cemʿ olmaların görmek diledi. Nice mü’minler peyġamberi görmegi (31) sevip dilerler ve Ḥaḳḳ Teʿālā’yı ve cenneti görmek dilerler ve duʿālarında anları görmegi isterler ḫuṣūṣen anlar (32) bu diledikleriniñ ḥaḳḳ u ṣaḥīḥ olduġun bilürler anda bir şekk [ü] şübheleri yoḳdur. Ḥażret-i İbrāhīm daḫı ol (33) ḫaber kendine ʿayān olmasın diledi.” Baʿżılar didi ki: “Ḥażret-i İbrāhīm’den bu suʾāle sebeb ḳaçan ki Nemrūd kendine (34) ‘Rabb’iñ kim?’ deyince Ḥażret-i İbrāhīm [978]{رَبِّيَ الَّذِي يُحْيِي وَيُمِيتُ} didi.

[978] Nâkıs iktibas. “Allah, kendisine hükümdarlık verdi diye (şımarıp böbürlenerek) Rabbi hakkında İbrahim ile tartışanı görmedin mi? Hani İbrahim, ‘**Benim Rabbim diriltir, öldürür.**’ demiş; o da, ‘Ben de diriltir, öldürürüm’ demişti. (Bunun üzerine) İbrahim, ‘Şüphesiz Allah

Dönüp Nemrūd [979]{اَنَا اُحْيِي وَاُمِيتُ} deyüp iki **[145ª]** (1) kişi getürüp birini öldürdi birin āzād itdi öldürdüm diriltdim deyü. Anda İbrāhīm aña didi ki 'Ḥaḳḳ Teʿālā böyle (2) diriltmez, ölmüş cesede cān virüp dirildir.' deyince Nemrūd aña 'Sen gördüñ mi İbrāhīm?' [didi,] ne gördüm ve ne görmedim dimeyüp aña (3) bir ġayr ḥüccet suʾāl itdi. İmdi bu defʿa Ḥaḳḳ Teʿālāʾdan **{رَبِّ اَرِنِي كَيْفَ تُحْيِ الْمَوْتٰى}** dimesine bāʿiṣ ki eger bir daḫı ṣorılur (4) isem 'Sen gördüñ mi?' deyü 'Belā, gördüm.' diyem deyü bu suʾāl itdi." Ve andan Saʿīd ibn Cübeyr didi ki: Ḳaçan Ḥaḳḳ Teʿālā Ḥażret-i (5) İbrāhīm'i kendine ḫalīl itdi Ḥażret-i ʿAzrāʾīl Ḥaḳḳ Teʿālāʾdan iẕin diledi ki gelüp Ḥażret-i İbrāhīmʾe anı beşāret eyleye. (6) Ḥaḳḳ Teʿālā aña iẕin virdi, Ḥażret-i ʿAzrāʾīl geldi Ḥażret-i İbrāhīmʾi evde bulamadı. Ve Ḥażret-i İbrāhīm cemīʿ-i ḫalḳdan (7) ziyāde ehline ḳışḳanç idi ṭaşra çıḳdıḳda ḳapuyı üzerine kilīdler idi. Bir de geldi gördi evde bir kişi (8) var hemān ṣıçradı ki anı ṭuta. Andan aña didi ki: "Saña kim iẕin virdi ki benim evime gir deyü?" Ḥażret-i ʿAzrāʾīl "Eviñ (9) ṣāḥibi." didi. Ḥażret-i İbrāhīm aña "صَدَقْتَ" [didi.] bildi ki melekdir aña didi ki: "Sen kimsin?" Ol didi ki "Ben ʿAzrāʾīlim (10) geldim saña beşāret itmege ki Ḥaḳḳ Teʿālā seni kendine ḫalīl idindi." deyü. Ḥażret-i İbrāhīm Ḥaḳḳ celle ve ʿalā ḥażretine (11) ḥamd [ü] ṣenā idüp Ḥażret-i ʿAzrāʾīlʾe "Anıñ ʿalāmeti nedir?" didi. Ḥażret-i ʿAzrāʾīl aña "'Alāmeti duʿāñ Ḥaḳḳ ḳatında ḳabūl (12) olur ve Ḥaḳḳ Teʿālāʾdan öli ḥayāt bulmaḳ diledigi dem ḥayāt bulur." didi. Ol demde Ḥażret **{رَبِّ اَرِنِي (13) كَيْفَ تُحْيِ الْمَوْتٰى}** didi. **{قَالَ اَوَلَمْ تُؤْمِنْ قَالَ بَلٰى وَلٰكِنْ لِيَطْمَئِنَّ قَلْبِي}** didi "Çünki beni ḫalīl eylediñ (14) duʿāmı ḳabūl itmek ve dilegimi virmege ḳalbim muṭmaʾinn olsun deyü isterem." didi. Ve daḫı Müslim ile (15) Buḫārīʾde Ebī Hüreyreʾden: أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: «**نَحْنُ أَحَقُّ بِالشَّكِّ مِنْ إِبْرَاهِيمَ إِذْ قَالَ: {رَبِّ أَرِنِي (16) كَيْفَ تُحْيِ الْمَوْتَى قَالَ أَوَلَمْ تُؤْمِنْ قَالَ بَلَى وَلَكِنْ لِيَطْمَئِنَّ**

güneşi doğudan getirir, sen de onu batıdan getir' deyince, kâfir şaşırıp kaldı. Zaten Allah, zalimler topluluğunu hidayete erdirmez.", el-Bakara 2/258.

[979] Nâkıs iktibas. "… '**Ben de diriltir, öldürürüm**' …", el-Bakara 2/258.

قَلْبِي} وَيَرْحَمُ اللَّهُ لُوطًا، لَقَدْ كَانَ يَأْوِي إِلَى رُكْنٍ شَدِيدٍ، وَلَوْ (17) لَبِثْتُ فِي السِّجْنِ[980] مَا لَبِثَ يُوسُفُ، لَأَجَبْتُ دَاعِيَ الْقَوْلَ[981]»

İmdi bu ḥadīṯiñ maʿnāsında ve aña müteʿalliḳ olan cevābda (18) ʿulemā iḫtilāf itdiler. نَحْنُ أَحَقُّ بِالشَّكِّ مِنْ إِبْرَاهِيمَ buyurmasında çoḳ ḳavl didiler. Lākin açıġı ve eyüsi el-Müzenī (19) nām ʿālimiñ ve ġayr ʿulemānıñ naḳl itdigidir ki "Şekk Ḥażret-i İbrāhīm ʿaleyhi's-selāma müstaḥīldir. Eger öliler diriltmede (20) şekk enbiyālara sezā bir yol olaydı ben İbrāhīm ʿaleyhi's-selāmdan ziyāde sezā idim şekk itmege. Bilürsüñüz ki (21) ben bir ḳudretde şekk itmem." Bunda İbrāhīm ʿaleyhi's-selām aṣlā şekk itmedi. Ve Ḥażret-i İbrāhīm'i bunda maḫṣūṣ (itmege) (22) itmege bāʿiṯ āyet anıñ ẕikri olmaġla belki baʿż fāsid ẕihne gelür ki İbrāhīm ölileri Ḥaḳḳ Teʿālā iḥyā itmesinde şekki vardı deyü fikr ide. Anlardan bu fāsid iʿtimādı nefy itmege Ḥażret-i İbrāhīm'i maḫṣūṣ ẕikr itdi. Andan el-Ḫaṭṭābī (23) ḥażreti didi ki Ḥażret-i Resūl'üñ نَحْنُ أَحَقُّ مِنْ إِبْرَاهِيمَ buyurmasında kendi nefsine ve İbrāhīm'e şekki iʿtirāf itmek (24) degildir murādları kendiden ve Ḥażret-i İbrāhīm'den şekki nefy itmekdir. Zīrā dimekdir ki benim Ḥaḳḳ Teʿālā['nıñ] ölüleri iḥyā itmesinde (25) aṣlā şekkim yoḳdur. Öyle olunca Ḥażret-i İbrāhīm ḳudretullāh[a] şekk itmemesi benden evlādır zīrā anıñ şekki, şübhesi yoḳdur. (26) Bunda Ḥażret-i Resūl'üñ nefs-i şerīflerinde tevāżuʿlarından ve luṭflarından buyurdılar. Ve buyurması ki لَوْ لَبِثْتُ فِي (27) السِّجْنِ مَا لَبِثَ يُوسُفُ لَأَجَبْتُ الدَّاعِيَ buyurması anıñ gibidir ki Ḥażret-i Yūsuf'dan töhmeti nefy eylemekdir murād. Eger Ḥażret-i (28) Yūsuf'uñ zindānda oturdıġı ḳadar ben otursam idi ol töhmeti üzerime alur idim ki ẓorla ben itdim dir idim (29) ol zindānıñ belāsını çekmeden, Ḥażret-i Yūsuf ol belāya taḥammül idüp töhmeti ḳabūl itmedi. Bunda enbiyāların ḳuvvet-i ṣabrına (30) işāretle medḥdir. Tevāżuʿlarından Ḥażret-i Yūsuf'ı kendilerinden ziyāde ṣabrdār itdiler. Andan Ḥażret-i İbrāhīm'iñ bu suʾāli (31) aṣlā şekk [ü] şübhe ṭarafına irmez. Hemān murād-ı şerīfleri ʿayānen görmek ile bilmelerine ziyādelik gelüp ḳalbiñ muṭmaʾinn (32)

[980] Hadis metninde "طُولَ" ilâvesi vardır.

[981] Bu kelime Buhârî ve Müslim'in hadis metninde yoktur. Buhârî, "Ehâdîsü'l-enbiyâ", 12; Müslim, "Îmân", 238; "Fezâ'il", 152; İbn Mâce, "Fiten", 23.

olmasına delīl ola. Zīrā vārid olan delīller anı ifāde ider. Ve baʿżılar didi ki: "Ḳaçan bu āyet indikde baʿż ḳavm (33) didiler ki 'Ḥażret-i İbrāhīm ʿaleyhi's-selām Ḥaḳḳ Teʿālā'nıñ ḳudretinde şekk itdi bizim peyġamberimiz ṣallallāhu ʿaleyhi ve sellem şekk (34) itmedi.' didiklerinde Ḥażret-i Kā'ināt نَحْنُ أَحَقُّ بِالشَّكِّ مِنْ إِبْرَاهِيمَ buyurdılar." Maʿnāsı siziñ ẓann itdigiñiz gibi **[145b]** (1) degildir Ḥażret-i İbrāhīm'iñ ḳudretullāha şekki yoḳdur şekk olmaḳ iḳtiżā itse ben şekk iderdim, bende şekk olmayınca (2) anda hīç yoḳdur ol ancaḳ bilmesiniñ ziyādeligin ḳaṣdıyla anı diledi. Bunda edeblerinden ve tevāżuʿlarından Ḥażret-i İbrāhīm'i (3) kendilerinden ziyāde aʿlā ṭutdılar olsa maʿlūmdur ki Ḥażret-i Resūl ṣallallāhu [ʿaleyhi] ve sellem ḳamu evlād-ı Ādem'iñ ḫayrlusı ve efḍalidir. (4) Ve āyetiñ maʿnāsı ve إِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ buyurması yaʿnī "Yā Muḥammed! Ḥażret-i İbrāhīm'iñ didigini anlara ẕikr idüp bildir." Ve baʿżılar (5) didi ki Ol {اَلَمْ تَرَ اِلَى الَّذِي حَاجَّ اِبْرٰهِيمَ فِي رَبِّهٖ}[982] āyetine maʿṭūfdur اَلَمْ تَرَ يَا مُحَمَّدُ اِذْ قَالَ اِبْرٰهِيمُ رَبِّ اَرِنِي كَيْفَ تُحْيِ الْمَوْتٰى (6) gelür. Ḥaḳḳ Teʿālā'nıñ **{اَوَلَمْ تُؤْمِنْ}** buyurmasındaki elif istifhām degildir, ol iṯbāt ü īcāb elifidir. Cerīr[983] (7) nām şāʿiriñ[984] أَلَسْتُمْ خَيْرَ مَنْ رَكِبَ الْمَطَايَا dimesi gibi gelür "Sizler ḥayevānlara binenleriñ ḫayrlusı degil misiñiz?" Bunda (8) daḫı اَوَلَسْتُ قَدْ آمَنْتَ وَصَدَّقْتَ بِاَنَّ اُحْيِ الْمَوْتَى؟ gelür. "Benim sen ölüleri dirildecegime inanmadıñ mı?" **{قَالَ بَلَى}** (9) yaʿnī "İnandım īmān getürdüm." **{وَلٰكِنْ لِيَطْمَئِنَّ قَلْبِي}** Lākin anı senden ṣormama bāʿiṯ ḳalbim muṭmaʾinn olup ve bilmem (10) daḫı ziyāde olmasın ve ḥüccetim ḳavī olmasın dilerim. Anda İbn ʿAbbās raḍıyallāhu ʿanhümā maʿnāsı لَأَرَى مِنْ آيَاتِكَ وَأَنْدَى الْعَالَمِينَ بُطُونَ رَاحِ / أَلَسْتُمْ خَيْرَ مَنْ رَكِبَ الْمَطَايَا Şiirin tamamı için bk. Aldiwan, (Erişim 7 Kasım 2022).

---

[982] Nâkıs iktibas. "… **Rabbi hakkında İbrahim ile tartışanı görmedin mi?** …", el-Bakara 2/258.

[983] Emeviler devrinde eski üslûbu sürdüren üç önemli hiciv şâirinden biridir. Şâirin tam adı Cerîr b. Atıyye b. el-Hatafâ (Huzeyfe) et-Temîmî (ö. 110/728 [?])'dir. Annesi ona hamile iken bir rüyâ görmüş ve bunun üzerine ona "ip" anlamına gelen Cerîr ismini vermiştir. Detaylı bilgi için bk. Tüccar, "Cerîr b. Atıyye", *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/412-413.

[984] Bk. Hâzin el-Bağdâdî, *Lübâbü't-te'vîl*, 1/197; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, 2/253; Ebü'l-Hasen Alî b. Ahmed en-Nîsâbûrî el-Vâhidî, *el-Vasît fî-tefsîri'l-Kur'âni'l-mecîd*, thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd vd. (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415/1994), 1/118. Beytin tamamı şöyledir:

اَعْلَمُ إِنَّكَ اَجَبْتَنِي (11) وَ didi, yaʿnī “İḥyā itmegi görmek dilerim ki seniñ ḳudretiñ āyātlarını görem ve benim dilegimi ḳabūl (12) itdigiñi bilem deyü isterem.”

قَالَ فَخُذْ اَرْبَعَةً مِنَ الطَّيْرِ

Ḥaḳḳ Teʿālā Ḥażret-i İbrāhīm’e “Ḳuşlardan dört ḳuş (13) al.” didi. Baʿżılar didi ki: “Ol ḳuşlar biri ṭāvus ve biri ḫoros ve biri gügercin ve biri ġarġa idi.” Baʿżılar gügercin (14) yerine “Ügi ḳuşı idi.” didiler. **Eger dinürse ki:** Cemīʿ-i ḥayevānları ḳoyup maḫṣūṣ ḳuşları ẕikr itmede ḥāl nedir? **Ḫāzin dir ki:** (15) Ḳuşuñ ṣıfatı gögde uçup yücelmekdir havā yüzünde ve Ḥażret-i İbrāhīm’iñ ʿaleyhi’s-selāmıñ daḫı himmeti yücelüp (16) ʿālem-i melekūta irmek idi, muʿcizātı anıñ himmetine göre geldi. **Eger dinürse ki:** Niçün ḳamu ḳuşlardan bu dört ḳuşı (17) maḫṣūṣ ẕikr itdi ġayr cinslerin ẕikr itmedi? **Ḫāzin dir ki:** Bunda işāretler vardır. Ṭāvusdaki işāret (18) donanup zīnetlenmekdir. İmde insān daḫı donunanup zīnetlenmegi ve cāhı sever. Ve ögi ḳuşundaki işāret (19) yiyecegi ġāyet ıraḳdan görmekdir, aña ḳapılmışdır. Ve ḫorosdaki işāret çoḳ cimāʿ itmek ile çoḳ evlenmegi sevmekdir. (20) Ve ġarġadaki işāret ġāyet ile ḥırṣı sevmekdir. Bu ḳuşlardaki ḥāl insāndakine müşābihdir ki bu evṣāfları sever. (21) İmdi bundaki işāret insān bu ẕemīm olan şehvetleri terk eylese derece-yi ʿālīlere irüp maḳṣūdı olan (22) saʿādet-i ebedīye nāʾil ola.

فَصُرْهُنَّ اِلَيْكَ

Eger ṣādıñ kesr ile oḳunursa “Anları pārça pārça kesüp senden (23) yaña getür.” Eger ṣādıñ żamm ile oḳunursa “Anları getürüp yanıñda bıraḳ.” Baʿżılar “Devşürüp yanıña getür.” ile tefsīr (24) itdiler. Ve eger imāle ile ve żamm ile oḳunursa anda żamīr vardır, maʿnāsı anları devşürüp yanıña getür anda her birin (25) pārça pārça pārele.

ثُمَّ اجْعَلْ عَلٰى كُلِّ جَبَلٍ مِنْهُنَّ جُزْءاً

Anları pāreledikden ṣoñra anlarıñ her bir faṣlasını bir (26) ṭaġıñ başına ḳoy. Andan müfessirler didiler ki: "Ḥaḳḳ Teʿālā Ḥażret-i İbrāhīm ʿaleyhi's-selāma emr itdi ki ol ḳuşları (27) boġazlaya ve tüylerin yolup birbirine ḳarışdıra ve ḳanların birbirine ḳarışdıra ve etlerin birbirine ḳarışdıra. Ḳaçan (28) Ḥażret-i İbrāhīm emr itdigi üzre itdi andan emr itdi ki anlarıñ her bir faṣlasını bir ṭaġıñ başına ḳoya. Anı daḫı itdi." (29) İmdi ʿulemālar ol faṣlalar ile ṭaġlarda iḫtilāf itdiler. İbn ʿAbbās raḍıyallāhu ʿanhümā buyurdı ki: "Evvel ol ḳuşlarıñ (30) her birini dört faṣla itmege Ḥaḳḳ Teʿālā emr itdi ve dört ṭaġıñ üzerine her bir ḳuşdan bir faṣla ḳomaġa emr itdi. (31) Her ṭaġda bir faṣla ammā dört ḳuşdan olur, varır her bir ṭaġda her bir ḳuşdan bir rubʿ olur." Baʿżılar "Ol ṭaġlar biri (32) şarḳda ve biri ġārbda ve bir cenūbda ve bir şimālde düşer dördi ḳarşu ḳārşuya." didiler. Ve baʿżılar [didi ki:] "Ol ḳuşları (33) yedi faṣla itdi. Ve her birini bir ṭaġa ḳoyup yedi ṭaġ üzerine ḳoydı. Ve anlarıñ başlarını elinde ṭutdı (34) andan anlara geliñ deyü çaġırdı. Anlarıñ ḳanlarınıñ her bir damlası uçup kendi vücūdına irişdi. Ve tüyleri uçup (35) kendi vücūdına irişdi. Kemikleri uçup vücūdına irişdi. Etleri uçup vücūdına irişdi. Ḥażret-i İbrāhīm ʿaleyhi's-selām **[146ᵃ]** (1) anlara seyr eyler idi tā her bir cesed kendi eczāsını cemʿ idüp gögyüzünde başsız cevelān iderler idi. Andan (2) başları içün Ḥażret-i İbrāhīm'e segirtdiler. Her ḳuş geldikce kendi başın istedi. Başını görünce yanaşup aldı (3) ve ġayr başa yanaşmadı."

ثُمَّ ادْعُهُنَّ يَأْتِينَكَ سَعْياً

Andan ol ḳuşları çaġır segirderek saña gelürler. Zīrā السَّعْيُ (4) segirtmekdir. Ve baʿżılar "yürimekdir" didiler. Ve anı saʿy ile ẕikr itmeniñ ḥikmeti eger uçmaḳ ile ẕikr ideydi anlarıñ uçup (5) gelmesini ġayr ḳuşlar şübhe olunur idi. Andan anları segirtmek ile ẕikr eyledi. Veyā ayaḳları ḳırıḳ ẓann olunur idi (6) yürüyüp gelmelerinde bu ẓannları Ḥaḳḳ Teʿālā defʿ eyledi. Ve baʿżılar "es-Saʿy uçmaḳdır." didiler. Bu ḳavl żaʿīfdir zīrā ḳuşuñ (7) uçmasına saʿy denilmez ṭayr dinür. Ve baʿżılar "es-Saʿy ḳavī ḥareketdir." didiler.

وَاعْلَمْ اَنَّ اللّٰهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ

Bil yā Muḥammed! (8) Ḥaḳḳ Teʿālā cemīʿ-i eşyāya ġālib, anı bir şey ʿāciz itmez. Her umūrunda ḥikmeti vardır anıñ ile ḥükmi cümleye sārīdir, anıñ (9) ḥükmüne bir muʿārıżı yoḳdur.

Bakara 261

مَثَلُ الَّذِينَ يُنْفِقُونَ اَمْوَالَهُمْ فِي سَبِيلِ[985]

Māllarını fī-sebīlillāh ḫarc idenleriñ (10) ḥālleri aña beñzer ki. Baʿżılar bunı "māllarını ġazāda, cihādda ḫarc idenler" didiler. Ve baʿżılar "cemīʿ-i ḫayr olan (11) umūrlara ḫarc iden" didiler. Bu ḳavlde "Vācib olan zekāt ile taṭavvuʿ ṣadaḳa virmek dāḫildir." didiler. Bunda (12) żamīr vardır, taḳdīri مَثَلُ صَدَقَاتِ الَّذِينَ يُنْفِقُونَ gelür.

كَمَثَلِ حَبَّةٍ اَنْبَتَتْ

Ol ekinciye beñzer ki yere bir (13) dāne tuḫm eker ol tuḫmdan biter.

سَبْعَ سَنَابِلَ فِي كُلِّ سُنْبُلَةٍ مِائَةُ حَبَّةٍ

Yedi dāne baş biter, her başda ekdigi (14) dāne gibi yüz dāne vardır, ekdigi bir dāne yedi yüz olur. İmdi mālını fī-sebīlillāh ḫarc idene Ḥaḳḳ Teʿālā (15) bir aḳçesine yedi yüz aḳçe iḥsān ider. **Eger dinürse ki:** Bir başda yüz dāne tuḫm olduġı görüldi mi ki anıñ ile (16) ḍarb-ı meṯel ola? **Ḫāzin dir ki:** Ol olması müstaḥīl şey degildir, olmaḳ mümkindir. İmdi müstaḥīl olmayan ile meṯel olur. (17) Ḥaḳḳ Teʿālā ḳādirdir bir başda yüz dāne virmege eger olmasa daḫı. Baʿżılar "Ufaḳ ṣarı darıda vardır." didiler. (18) Ve ġayrısında daḫı görüldi. Ve baʿżılar didi ki: "Āyetden maḳṣūd kişi eger bilürse ki kendine fā'ide var. Eger dāne (19) ekse yedi yüz dāne çıḳar, anı terk idüp ekmegi terk eylemez. İmdi

[985] Metnin aslında âyete sehven "الله" lafzı ilâve edilmiştir.

āḫiretde Ḥaḳḳ Teʿālā'dan ecr-i ḥasenāt dileyen daḫı (20) fī-sebīlillāh mālını ḫarc itmeden geçmez, göñül ḫoşluġı ider ki bir virdigine on ve yüz ve yedi yüz ala."

وَاللّٰهُ يُضَاعِفُ (21) لِمَنْ يَشَّاءُ

Ḥaḳḳ Teʿālā diledigi ḳullarına böyle iḥsān ider. Ve baʿżılar "Ol ẕikr olunanlardan ziyāde ḳat ḳat (22) daḫı iḥsān ider." didiler. Ol yediden yetmişe ve yedi yüze ve daḫı ziyāde ki ne ḳadar olduġunı ancaḳ kendi bilür.

(23) وَاللّٰهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ

Ḥaḳḳ Teʿālā ġanīdir ḳullarına daḫı bolluḳ ve ḥisābsız virir. Baʿżılar "Faż̧l u kerem ü (24) iḥsān itmede boldur, ḥisābsız ider ve kendi yoluna ḫarc olunanı bilür." didiler. Ve baʿżılar "Ḫarc olunanlar (25) ne ḳadardır bilür aña göre ḫarc idene aña göre cezādan s̱evābdan müstaḥaḳḳ olduġı ḳadar daḫı ziyāde iḥsān ider." (26) didiler.

Bakara 262

اَلَّذِينَ يُنْفِقُونَ اَمْوَالَهُمْ فِي سَبِيلِ اللّٰهِ

Anlar ki māllarını ġazā içün fī-sebīlillāh ḫarc iderler. (27) Bu āyet Ḥażret-i ʿOs̱mān bin ʿAffān ile ʿAbdurraḥmān bin ʿAvf raḍıyallāhu ʿanhümā ḥażretlerine indi zīrā Ḥażret-i (28) ʿOs̱mān Tebūk Ġazāsı'na biñ deve ḥavudlarıyla ve çullarıyla ve sā'ir levāzımlarıyla ḥāżırlayup Ḥażret-i Resūl'e (29) virdi, bu āyet andan indi. Ve ʿAbdurraḥmān bin Semüre didi ki: Ḥażret-i ʿOs̱mān ʿusret güniniñ ʿaskerini Ḥażret-i Resūl (30) cemʿ iderken biñ altun getürüp Ḥażret-i Resūl'üñ ḳucaġına dökdi, Ḥażret mübārek elleriyle anı ḳarışdırırken (31) «مَا ضَرَّ عُثْمَانَ مَا عَمِلَ بَعْدَ الْيَوْمِ»[986] buyurunca Ḥaḳḳ Teʿālā {اَلَّذِينَ يُنْفِقُونَ اَمْوَالَهُمْ فِي سَبِيلِ اللّٰهِ} āyetini indirdi. (32) Yaʿnī «Bu günden ṣoñra Ḥażret-i ʿOs̱mān aṣlā

[986] Tirmizî, "Menâkib", 19; Hâkim en-Nîsâbûrî, *el-Müstedrek*, 3/110 (No. 4553).

bir żarar görmez.» Ve ʿAbdurraḥmān bin ʿAvf dört biñ dirhem ṣadaḳa mālı (33) getürüp Ḥażret-i Resūl ṣallallāhu ʿaleyhi ve selleme virdi ve didi ki "Bende sekiz biñ dirhem var idi. Kendim ve ʿıyālim (34) içün dört biñ dirhemin alıḳoydum ve dört biñ dirhemi Rabb'im içün çıḳardım." didi. Ḥażret-i Resūl ṣallallāhu ʿaleyhi (35) ve sellem aña «بَارَكَ اللهُ لَكَ [فِيمَا أَمْسَكْتَ] وَفِيمَا اَعْطَيْتَ»[987] buyurdı, yaʿnī "Ḥaḳḳ Teʿālā saña nefsiñ ve ʿıyāliñ içün **[146b]** (1) alıḳoyduġuñı ve Ḥaḳḳ içün virdigiñi mübārek eyleye." Āyetiñ maʿnāsı anlar ki sefere giden ġāzīlere mālları ile yardım (2) iderler ki anıñla işlerin ve ẕaḫīrelerin göreler.

ثُمَّ لَا يُتْبِعُونَ مَا اَنْفَقُوا مَناً وَلَآ اَذًى

Anlar fī-sebīlillāh (3) ḫarc itdikden ṣoñra dönüp ol ḫarc itdikleri kimesneye anı bir minnet itmezler ve ne biz sizlere bu ḳadar (4) şey ḫarc itdik deyü acı söz söyleyüp eẕiyyet [itmezler] ve ḫāṭır yıḳmazlar. Bunda gerek ġāzāya ve gerek ġayr ḫayra ṣadaḳa (5) gibi virmede ḳamusuna gelür. Minneti bu ki ben saña bu ḳadar şey virdim deyü başına ḳaḳar ve eẕiyyeti bu ki faḳīr gelür (6) ister bir kerre iki virdikde yine isteyince "Ben seniñle belāya uġradım bir iki kerre virmekle yaḳamı ḳoyvermeyorsun (7) var cehennem ol." dimek ile eẕiyyet itmekdir. Murād böyle itmekden menʿdir. Zīrā الْمَنُّ luġatda inʿām [u] iḥsāndır. Andan (8) الْمَنَّةُ aġır niʿmet [ü] iḥsāndır. مَنَّ فُلَانٌ عَلَى فُلَانٍ Yaʿnī "Fülān fülāna virdigi şey başına ḳaḳup anı (9) aña minnet itdi." Ve bu yalñız māl ile degil birbirine bir iyilik, söz itse yā iş itse anı daḫı başa ḳaḳmaġa (10) daḫı gelür. Andan şāʿiriñ ḳavlind[e]:

بَيْتٌ[988]: فَمُنِّي عَلَيْنَا بِالسَّلَامِ فَإِنَّمَا / كَلَامُكَ يَاقُوتٌ وَدُرٌّ مُنَظَّمٌ

Beyt: (11) Selām virmegi sen bize kerem it eyle bir minnet[989]

[987] Taberî, *Câmiʿu'l-beyân*, 11/589; Kurtubî, *el-Câmiʿ*, 3/303.
[988] Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 7/41; 'Ânî, *Beyânü'l-meʿânî*, 5/236; Hâzin el-Bağdâdî, *Lübâbü't-te'vîl*, 1/199.
[989] Bu şiirin vezni şudur: Mefâʿîlün mefâʿîlün mefâʿîlün mefâʿîlün

Sözüñ düzülmüş incüdür vü hem yāḳūt ḳıl diḳḳat

Neşr: Andan ḫalḳ (12) arasında itdigi sözi başa ḳaḳmaḳ virmegi başa ḳaḳmaḳ ḳadar bed ve çirkindir. Andan ʿAbdurraḥmān bin Yezīd didi ki "Babam (13) baña dir idi: Eger birine bir şey virirseñ aña selām virmegi aġır gelürse ṣaḳınup selām virme, dimesün ki baña virdigini (14) añdırup minnet idiyor." Andan ʿArablar minnet itmegi terk itmede medḥ iderler, kişi virdigi niʿmeti ketm itmesün aʿlā görürler (15) ve başa ḳaḳmaġı ẕemm iderler. Andan baʿżınıñ ḳavli minnet terk itmede:

رُبَاعِي[990]: زَادَ مَعْرُوفُكَ عِندِ[ي] عِظَمًا / أَنَّهُ عِنْدَكَ مَسْتُورٌ حَقِيرُ

(16) تَتَنَاسَاهُ كَأَنْ لَمْ تَأْتِهِ / وَهُوَ فِي الْعَالَمِ مَشْهُورٌ كَبِيرٌ

Rubāʿī: İtdigiñ iyilik ü iḥsān uludur yanımda bīr[991]
Çünki (17) yanıñda seniñ ol gizli vü ġāyet ḫaḳīr
İtmemiş gibi anı sen unudup yād itmemek
Līk ʿālem içre meşhūr eylügüñ bellü (18) münīr

Neşr: Ve başa ḳaḳmaġı ẕemm iden ve yergüde ve ġayr iyilikde:

بَيْتٌ[992]: اَتَيْتَ قَلِيلاً ثُمَّ أَسْرَعْتَ مِنَّة / فَنيلك ممنون لِذَاكَ (19) قَلِيل

Beyt: İdüp az iyligi birden segirtdiñ itmege minnet[993]
Anıñ ecrine irmemek saña biñ eylesiñ himmet

Neşr: Ve ḳaldı ki الْأَذَى (20) ol eẕiyyetdir kişiye söz ile ve fiʿl ile irendir. Bunı böyle bildiñ ise الْمَنُّ kişi itdigi iyiligi ve iḥsān[ı] ḫalḳa iẓhār (21) itmekdir ve itdigi kişiniñ başına ḳaḳmaḳdır. Ve الْأَذَى kişi virdigi şey içün virdigi kişilere eẕiyyet itmekdir söz ile (22) ve ġayrıyla. Andan Ḥaḳḳ Teʿālā bir kişi itdigi iyilik

990 Hâzin el-Bağdâdî, *Lübâbü't-te'vîl*, 1/199. Ayrıca bk. Kurtubî, *el-Câmi'*, 3/334.
991 Bu kelime vezne uygun olması için böyle yazılmıştır. Bu şiirin vezni şudur: Fâʿilâtün fâʿilâtün fâʿilâtün fâʿilün
992 Hâzin el-Bağdâdî, *Lübâbü't-te'vîl*, 1/199.
993 Bu şiirin vezni şudur: Mefâʿîlün mefâʿîlün mefâʿîlün mefâʿîlün

ve iḥsān içün ḳullarına minnet itmegi ve eẕiyyet itmegi ḥarām itdi (23) ve ideni ẕemm eyledi. **Eger dinürse ki:** Nice Ḥaḳḳ Teʿālā kendi nefsini mennān ile vaṣf eyledi anıñla bunuñ farḳı (24) nedir? **Ḫāzin dir ki:** Ṣıfātullāhda mennān ḳullarına faż̇l u iḥsān u inʿām idicidir zīrā anlara dāʾim (25) faż̇l [u] iḥsānı irer ve ʿiṣyānları içün luṭf [u] iḥsānın kesmez ve anlara minnet itmez. Lākin mennān ḳul ṣıfatında (26) itdigin başa ḳaḳan ve taġyīr u tekeddür olandır. Anıñla anıñ farḳı budur.

لَهُمْ اَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ

Anlarıñ (27) yarın ḳıyāmetde Ḥaḳḳ ḳatında ṣevābları vardır."

وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ

Anlara yarın ḳıyāmet (28) gününde ʿaẕābdan ve ġayrıdan aṣlā ḳorḫu yoḳdur. Anda ecr [ü] ṣevābdan nāʾil olduḳlarına irmekle dünyāda (29) bıraġup geçdikleri şey içün maḥzūn olmaları yoḳdur.

Bakara 263

قَوْلٌ مَعْرُوفٌ

Yaʿnī "Dilenciye ṭatlu dil ile bir (30) eyü söz söylemek." Meṣelā Allāh vire dimek gibi. Ve baʿżılar "Şimdi degil ṣoñra gel viririm dimek." didiler. Ve baʿżılar (31) "Ol duʿādır, faḳīre Allāh vire dimemiz gibidir." didiler.

وَمَغْفِرَةٌ

Ve ʿafv eylemek. Meṣelā dilenmede üzerine çoḳ (32) vardıḳda azarlamamaḳdır. Ve baʿżılar "Ol fuḳarānıñ ḫalelini setr idüp ʿaybını ve faḳrını yüzine urup rüsvāy (33) itmemekdir." didiler.

خَيْرٌ مِنْ صَدَقَةٍ يَتْبَعُهَا اَذًى

Ol Allāh vire dimek sözi dilenciye bir aḳçe veyā pāre veyā (34) manḳır virüp al Allāh belāñ virsün veyā git cehennem ol dimek [gibi] sözlerle ṣadaḳa virmeden evvelki söz ḫayrludur. (35) Veyā bir iyilik ve iḥsān itdikden ṣoñra başa ḳaḳmadan ve eẕiyyet itmeden luṭf ile söylemek ḫayrludur.

وَاللّٰهُ غَنِيٌّ حَلِيمٌ

[147a] (1) Yaʿnī̇ "Ḥaḳḳ Teʿālā ḳullarına siziñ öyle ṣadaḳa virmeñizden müstaġnī̇dir." Ve الْغَنِيُّ maʿnāsı ġınāda öyle kāmil (2) olandır ki aṣlā bir kimseye muḥtāc olmaya. Öyle olan ancaḳ Ḥaḳḳ Teʿālā'dır ve ḥalī̇mdir ki ḳullarına ṣadaḳa ve iyilik (3) ve iḥsān itdigi içün anlara minnet ü eẕiyyet idenleriñ ʿuḳūbetine ʿacele itmez.

Bakara 264

يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا لَا (4) تُبْطِلُوا صَدَقَاتِكُمْ بِالْمَنِّ وَالْاَذٰى

Yaʿnī̇ "Ey Ḥaḳḳ Teʿālā'nıñ vaḥdāniyyetine ve Resūl'ünüñ nübüvvetine inanup ī̇mān (5) getürenler! Virdigiz ṣadaḳalarıñ ecr [ü] ṣevāblarını isteyen faḳī̇re minnet itmekle ve eẕiyyet itmekle ibṭāl idüp żāyiʿ (6) itmeñiz." Ve İbn ʿAbbās raḍıyallāhu ʿanhümā buyurdı ki: "Fuḳarāya virdigizi Ḥaḳḳ Teʿālā'ya minnet itmekle ve ṣadaḳa isteyene eẕiyyet (7) itmekle ecr [ü] ṣevābıñızı żāyiʿ [ü] ibṭāl itmeyiñ."

كَالَّذِي يُنْفِقُ مَالَهُ رِئَآءَ النَّاسِ

Yaʿnī̇ "Mālını ḫalḳ görsünler (8) beni cömerd, iḥsān idici disünler deyü mālını ḫarc idüp ecrini żāyiʿ u baṭṭāl idenler gibi siz de eẕiyyet (9) ü minnet itmekle żāyiʿ itmeyiñ."

وَلَا يُؤْمِنُ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ

Öyle riyā ile ḫarc eyleyen ne Ḥaḳḳ Teʿālā'nıñ (10) vaḥdāniyyetine ve ne ḳıyāmet gününe inanup ī̇mān getürür. Zī̇rā riyā ṣadaḳanıñ ecrini baṭṭāl ider.

Riyā ile ṣadaḳa ve (11) iḥsān itmek mü'min kārı degildir ancaḳ ol münāfıḳ kārıdır zīrā kāfir küfri ile āşikāredir, münāfıḳ bellü (12) degil gizlidir efʿāli işāret ider.

فَمَثَلُهُ كَمَثَلِ صَفْوَانٍ عَلَيْهِ تُرَابٌ

Öyle riyā ile ṣadaḳa ve sā'ir ʿamel ideniñ (13) meṯeli aña beñzer ki bir düz ḳaya üzerinde ṭopraḳ var. Bu صَفْوَانٌ cemʿ ve müfreddir, anı cemʿ iden müfredine (14) صَفْوَانَةٌ didi ve müfred iden cemʿine صَفًى didi.

فَأَصَابَهُ وَابِلٌ فَتَرَكَهُ صَلْداً

Aña ḳaṭresi iri yaġmur irüp (15) anıñ üzerinden ṭopraġı alup anı ḳurı ḳaya ḳoydı. Ḥaḳḳ Teʿālā bu meṯeli münāfıḳıñ ṣadaḳa virmesine ve mürā'ī olanıñ (16) ṣadaḳasına ve ġayr ʿamele ve virdigi ṣadaḳayı minnet ü eẕiyyet iden mü'mine getürdi. Yaʿnī bunlarıñ ẓāhirde itdikleri (17) ʿamelleri ol ḳaya ṭaşı üzerinde olan ṭopraġa beñzer yaġmur geldikde alur götürür bunlarıñ daḫı ḥālleri ḳıyāmet gününde (18) anıñ gibidir. Riyāları ʿamellerini baṭṭā[l] ve mużmaḥill idüp bir ecre nā'il olmazlar niçün dünyāda itdikleri Allāh rıżāsıçün (19) degil idi, yaġmur ḳayanıñ üzerinden ṭopraġı alup ḳaya boş ḳaldıġı gibi anlar da riyā sebebiyle ʿameliñ ecrinden boş ḳalurlar.

(**20**) لَا يَقْدِرُونَ عَلَى شَيْءٍ مِمَّا كَسَبُوا

Dünyāda itdikleri ʿamelden ḳazandıḳları şeyden anda bir şeye nā'il (21) olmaġa ḳādir olmazlar.

وَاللهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْكَافِرِينَ

Yaʿnī "'İlminde sābıḳ olan küfr üzre helāk (22) olacaḳ ḳavme Ḥaḳḳ Teʿālā hidāyet itmez." Andan Ḥażret-i Beġavī Maḥmūd bin Lebīd nāmdan sened ile

(23) أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «**إِنَّمَا**[994] **أَخْوَفَ مَا أَخَافُ عَلَيْكُمُ الشِّرْكُ الْأَصْغَرُ**» قَالُوا: يَا رivāyet ider ki: رَسُولَ اللهِ (24) وَمَا الشِّرْكُ الْأَصْغَرُ؟ قَالَ: «**الرِّيَاءُ**» يُقَالُ لَهُمْ[995]: «**يَوْمَ تُجَازَى الْعِبَادُ بِأَعْمَالِهِمْ اذْهَبُوا إِلَى الَّذِينَ كُنْتُمْ تُرَاءُونَ [بِأَعْمَالِكُمْ فِي الدُّنْيَا، فَانْظُرُوا] (25) هَلْ تَجِدُونَ عِنْدَهُمْ جَزَاءً**»[996] Yaʿnī Ḥażret-i Resūl buyurdı: «Ben sizlere pek ḳorḫularımdan büyük ḳorḫum şirkü'l-aṣġardır[997].» (26) Anda "Yā Resūlallāh! Şirkü'l-aṣġar nedir?" didiler. Buyurdı ki: «Riyādır, yarın ḳıyāmet güni ḳamu ʿibādullāh itdikleri (27) ʿamelleriñ ecr [ü] ṣevābına irdikleri ḥālde ol riyā ile idenlere denile ki varıñ ol ʿamelleriñizi anlara göstermek içün (28) itdigiñiz kişileriñ yanına baḳıñ anlarıñ yanlarında itdigiñiz ʿamelleriñ cezālarından bir cezā bulur mısıñız?» Andan Müslim'de: (29) عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: «**قَالَ اللهُ تَبَارَكَ وَتَعَالَى: أَنَا أَغْنَى الشُّرَكَاءِ (30) عَنِ الشِّرْكِ، مَنْ عَمِلَ عَمَلًا أَشْرَكَ فِيهِ مَعِي غَيْرِي، تَرَكَهُ وَشَرِكَهُ**[998]»[999] Yaʿnī Ebī Hüreyre dir ki: İşitdim Ḥażret-i Resūl (31) buyurdı ki: «Ḥaḳḳ celle ve ʿalā ḥażretleri diye ki: Ben şürekālara şirkden ġınā viririm, her kim ki bir ʿamel ide anda (32) benim ile birini ol itdigi ʿamelde ortaḳ ide yaʿnī riyā ile ve ġayrıyla ben anıñ ʿamelini ol şirk itdiginiñ (33) üzerine ataram ʿamelini.»

Bakara 265

وَمَثَلُ الَّذِينَ يُنْفِقُونَ اَمْوَالَهُمُ ابْتِغَآءَ مَرْضَاتِ اللهِ وَتَثْبِيتاً مِنْ اَنْفُسِهِمْ

Yaʿnī "Anlar ki (34) māllarını Ḥaḳḳ Teʿālā'nıñ rıżāsını dilemek içün ḫarc iden kendi nefsinden yaḳīnen bilüp inanur ki ṣevābına irer." Anıñ (35) meṯeli aña beñzer ki baʿżılar "Ḥaḳḳ Teʿālā'nıñ iḥsānın dilemege." didiler "Ve maʿnāsı māllarınıñ zekātın çıḳarup ve bāḳī mālların **[147b]** (1) gönül ḫoşluġı ile sā'ir

994 **إِنَّمَا**: إِنَّ

995 **يُقَالُ لَهُمْ**: إِنَّ اللهَ يَقُولُ

996 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 39/43 (No. 23636). Ayrıca bk. Beyhakî, *Şuʿabü'l-îmân*, 9/154 (No. 6412).

997 Arapça terkibi bölmemek için satır numarası sonra yazılmıştır.

998 **تَرَكَهُ وَشَرِكَهُ**: تَرَكْتُهُ وَشِرْكَه

999 Müslim, "Zühd ve Rekâ'ik", 46. Ayrıca bk. İbn Mâce, "Zühd", 21; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 13/377 (No. 7999).

ḫayrlar ve ṭāʿatlara ḫarc iderler bilürler bu ḫarc itmelerinden Ḥaḳḳ Teʿālā'dan niçe (2) ṣevāblara nā'il olacaḳların, ḫarc itmeyüp öyle terk itmelerinden ḫayr ḫarc itmeleri efḍal olmaḳ üzre (3) iʿtimād iderler." Ve baʿżılar didi ki: "Bilürler Ḥaḳḳ Teʿālā kendilerine ecr [ü] ṣevāb virecegin." Ve baʿżılar didi ki: "Māllarınıñ (4) zekātın virecek yerlere getürüp ṣābit olurlar ki nevbetiyle anlar da çıḳarup vireler." Ve baʿżılar didi ki: "Bir kişi (5) ḳaçan zekāt ve ṣadaḳa virmege ṣābit olsa baḳar ki eger lillāh ise ol ṣadaḳa ve zekātı virir ve eger virmede bir şekk (6) ü riyā var ise virmez idi, aña indi ki تَثْبِيتاً deyü."

كَمَثَلِ جَنَّةٍ بِرَبْوَةٍ

Anlarıñ böyle ṣadaḳa [vü] zekāt virmelerinde (7) aña beñzer ki bir yüksecik üzerine seyl binmez yerde ḫurmālıḳ bāġçe ṣāḥibi olur ki andan nāzik yemişler yemege (8) irer. Baʿżılar didi ki: "Ol bāġçe düz ṭopraġı güzel yerde olunca yemişi az ṣudan ḳabarup virir, anlarıñ da ṣadaḳa (9) ve zekāt virmeleri aña beñzer."

اَصَابَهَا وَابِلٌ فَاَتَتْ اُكُلَهَا ضِعْفَيْنِ

Aña ḳoca yaġmur iṣābet idince. Andan (10) şāʿiriñ ḳavl[i]:

بَيْتٌ[1000]: مَا رَوْضَةٌ مِنْ رِيَاضِ الْحُزْنِ مُعْشَبَةٌ / خَضْرَاءُ جَادَ عَلَيْهَا وَابِلٌ[1001] هَطِلُ

Beyt: Çu yüksek (11) bāġçeler içre aġaçlı bāġçeye sebeb[1002]
İrüp ḳavīce yaġmurdan yeşillendi ḳamusı hep

[1000] Bu beyit A'şâ'ya aittir. Kurtubî, *el-Câmi'*, 3/316; Hâzin el-Bağdâdî, *Lübâbü't-te'vîl*, 1/201. Şiirin tamamı için bk. Aldiwan, (Erişim 13 Kasım 2022).
[1001] Bazı eserlerde "وَابِلٌ" kelimesinin yerine "مُسْبِلٌ" kelimesinin kullanıldığı görülmektedir. Bk. Kurtubî, *el-Câmi'*, 14/11; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 5/535.
[1002] Bu şiirin vezni şudur: Mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün

Neşr: Zīrā حَزْنٌ ḳaba yüksek yerdir. (12) Ol bāġçe yaġmurdan yemişini iki ḳat virir. Baʿżılar didi ki: "Bir sene virdigi yemişi ġayr bāġçeler iki senede virmez." (13) Ve baʿżılar didi ki: "Bir senede iki kerre virir."

فَاِنْ لَّمْ يُصِبْهَا وَابِلٌ فَطَلٌّ

Eger ol bāġçeye yaġmur işābet (14) itmez ise gögden inen çiy ile ṣulanup yine yemişi yaġmurdan içmiş ḳadar gelür eksilmez. Bu meṯeli Ḥaḳḳ Teʿālā (15) ʿamelinde muḫliṣ olup ṣadaḳa ve ġāyr ʿamel itmede lillāh ne şekk ve ne riyā ider ve ne ṣadaḳa iḥsān itdigine (16) minnet ve ne eẕiyyet ider anıñ ʿameli bāġçeye beñzer ki yaġmurdan virdigi yemiş ḳadar az çiyden yemiş virir ki aṣlā anıñ (17) yemişi eksilmez. Ol müʾminiñ daḫı ḫulūṣ ile virdigi ṣadaḳa çoḳ gerek az ve itdigi ʿamel çoḳ gerek az, Ḥaḳḳ Teʿālā (18) öyle ṣadaḳayı ve ʿameli ḳabūl idüp kendine niçe ḳat ecr [ü] ṯevāblar virir ki ḥisāba gelmez.

وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ (**19**) بَصِيرٌ

Yaʿnī "Ḥaḳḳ Teʿālā'dan bir gizli ʿameliñiz yoḳdur, ḳamusuna nāẓırdır ḫulūṣ ile ṣadaḳa ve iḥsān ve iyilik ve ʿamel itdigiñizi (20) anı minnet ṭutmadıgıñız ve iḥsāñ itdigiñize eẕiyyet itmedigiñiz ve anları itmede riyā ve şekk itmedigiñizi görüp bilür ve bunlardan (21) minnet ü eẕiyyet ve riyā itdigiñizi daḫı görüp bilür, bir ḥāliñiz aña gizli degildir aña göre cezāñızı ider."

Bakara 266

اَيَوَدُّ اَحَدُكُمْ اَنْ (**22**) تَكُونَ لَهٗ جَنَّةٌ مِّنْ نَّخِيلٍ وَّاَعْنَابٍ

Yaʿnī "Siziñ biriñiz dileyüp murād itmez mi ki kendiniñ içinde ḫurmālıġı ve ʿunnābları (23) olan bāġçesi ola." Bu āyet evvelki [1003]{لَا تُبْطِلُوا صَدَقَاتِكُمْ بِالْمَنِّ وَالْاَذٰى

[1003] Nâkıs iktibas. "Ey iman edenler! Allah'a ve ahiret gününe inanmadığı hâlde insanlara gösteriş olsun diye malını harcayan kimse gibi, **sadakalarınızı başa kakmak ve gönül kırmak suretiyle boşa çıkarmayın**. Böylesinin durumu, üzerinde biraz toprak bulunan ve maruz kaldığı şiddetli yağmurun kendisini çıplak bıraktığı bir kayanın durumu gibidir. Onlar

āyetine muṭṭaṣıldır ve yalñız ġayr yemişleri ẕikr itmeyüp (24) ḫurmālıḳ ile ʿunnāb aġaçların maḫṣūṣ ẕikr itdi ki yemişleriñ aʿlāsıdır ve anıñla ḳuvvetlenürler.

تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ

(25) Ol bāġçeniñ altından çaylar aḳa ve aġaçları dibinden arıḳlar aḳa. Bunlar anıñ yemişiniñ ziyāde olmasına sebebdir.

لَهُ فِيهَا (**26**) مِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ

Ve ol bāġçe ṣāḥibiniñ ol bāġçede her yemişden aġaçları var ki tamām bāġçe ṭaşradan bir yemişe muḥtāc (27) degil.

وَأَصَابَهُ الْكِبَرُ

Ve ol bāġçe ṣāḥibi ḳocadı, ḳuvveti ḳalmadı. Ancaḳ ol bāġçeye muḥtāc oldı, andan ġayr bir gelür (28) yeri yoḳ. **Eger dinürse ki:** Nice {أَصَابَهُ الْكِبَرُ} māżī anı أَيَوَدُّ müstaḳbel anıñ üzerine ʿaṭf itmesi neden gelür? (29) **Ḫāzin dir ki:** Bunda iki ḳavl vardır: Birisi ḥāliyet üzre ki iḫtiyārlıḳ irdigi vaḳtde ol bāġçeye (30) nā'il olması. İkinci maʿnā üzerine ʿaṭf ider ki أَيَوَدُّ أَحَدُكُمْ لَوْ كَانَتْ لَهُ جَنَّةٌ وَأَصَابَهُ الْكِبَرُ yaʿnī (31) "Siziñ biriñiz dilemez mi ki ḳocalıġı ḥāline irdikde anda bir bāġçe olup anıñ ile geçine."

وَلَهُ ذُرِّيَّةٌ ضُعَفَاءُ

Yaʿnī (32) "Ḫuṣūṣen ol iḫtiyārıñ küçük, bir ḫiẕmete yaramaz evlādları ola."

فَأَصَابَهَا إِعْصَارٌ فِيهِ نَارٌ فَاحْتَرَقَتْ

Ol (33) öyle ḥālde iken ol bāġçeye içinde āteş olan sam yeli irüp ol bāġçeyi bütün yaḳa. İmdi ol (34) iḫtiyār kişiniñ ḥāli nice olur fikr eyle Ḥaḳḳ Teʿālā bu

kazandıklarından hiçbir şey elde edemezler. Allah, kâfirler topluluğunu hidayete erdirmez.", el-Bakara 2/264.

meṡeli münāfıḳ ile riyācı olanıñ ʿameline getürdi ki münāfıḳıñ (35) ve riyācınıñ ʿamel-i ḥasenātı aña beñzer ki bāġçe ṣāḥibi bāġçesinden menfaʿat görürken ve ḳocadı ve küçük evlādları **[148ᵃ]** (1) oldı. Andan sam yeli gelüp ol bāġçeyi yaḳdı. Ol iḫtiyār aña muḥtāc iken anıñ ḳalbiñe bir ġamm u ḥasret düşer ki (2) Allāh'dan ġayrı kimse bilmez. Ḳocalığından elinden bir şey gelmez ki anıñla geçine ve evlādları küçük kendine yardıma yaramazlar (3) ve hem yiyecek isterler ol ise getürmege ḳudreti yoḳ ʿācizliginden ḥayrān ḳalup ne idecegin bilmez. İmdi dünyāda (4) ḥasenāt idüp andan Ḥaḳḳ rıżāsın dilemeyüp ḫalḳ görmek içün riyā idenler yarın ḳıyāmet gününde ol itdikleri (5) ḥasenātıñ ecrin bulamayup ol ise kendine anda lāzım iken şaşup bir ḥayretde ḳala ki ol bāġçe ṣāḥibinden (6) ziyāde ve itdigi kendine ʿiḳāba bāʿiṡ ola. Andan ʿUbeyd bin ʿUmeyr didi ki: "Bir gün Ḥażret-i ʿÖmer raḍıyallāhu ʿanh Ḥażret-i (7) Resūl ṣallallāhu ʿaleyhi ve sellemiñ aṣḥābına didi ki: 'Bilür misiñiz {اَيَوَدُّ اَحَدُكُمْ} āyeti kime indi?' Aṣḥāb didiler ki: (8) 'Allāh bilür kime indügün.' Ḥażret-i ʿÖmer ḫışma gelüp 'Biliñ ister bilmeñ.' buyurunca İbn ʿAbbās raḍıyallāhu ʿanhümā (9) 'Yā emīra'l-müʾminīn! Benim ḫāṭırıma anıñçün bir maʿnā geldi.' buyurdı. Ḥażret-i ʿÖmer aña 'Söyle ey ḳardaşım oġlı sen kendiñi pek (10) ḥaḳīr ṭutma cümleden aʿlāsın.' didi. Ḥażret-i İbn ʿAbbās 'Ḥaḳḳ Teʿālā anı bir ʿamel içün meṡel getürdi.' didi. Ḥażret-i ʿÖmer 'Ḳanġı (11) ʿamele meṡel getürdi.' [didi.] İbn ʿAbbās 'Ol zengīn kişiniñ ʿameline meṡel getürdi ki ol kişi ṭāʿatullāh üzerine ʿamel ider. (12) Ṣoñra Ḥaḳḳ Teʿālā aña şeyṭānı gönderüp anı maʿāṣīye mürtekib ider. Ol maʿāṣī ile evvelki itdigi aʿmāl-i ḫayrları (13) bütün yaḳar.' didi. Ḥażret-i ʿÖmer 'صَدَقْتَ يَا بَحْرَ الْعُلُومِ' didi."

كَذٰلِكَ يُبَيِّنُ اللّٰهُ لَكُمُ الْاٰيَاتِ لَعَلَّكُمْ تَتَفَكَّرُونَ

Yaʿnī (14) "Ḥaḳḳ Teʿālā sizlere maḳbūl ṣadaḳa virmeñiz ile maḳbūl olmayanı āyetleriyle ve ʿalāmetleriyle bellü beyān ider ki (15) belki anlardan vaʿẓ [u] naṣīḥat alup riyā vü minnet ü eẕiyyet idecek fiʿllerden ṣadaḳalardan

geçersiñiz.” İbn ʿAbbās raḍıyallāhu (16) ʿanhümā تَتَفَكَّرُونَ “Dünyānıñ zāʾil olması ile āḫiretiñ iḳbālin bilmege andan vaʿẓ [u] naṣīḥat alursuñuz.” ile tefsīr eyledi.

Bakara 267

(**17**) يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا اَنْفِقُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا كَسَبْتُمْ

Yaʿnī “Ey inanup īmān getüren müʾminler! Ḥaḳḳ rıżāsı (18) içün ḳazandıġıñız şeyiñ aʿlāsından ṣadaḳa viriñ.” Baʿżılar “Ticāretde ve ṣınāʿatde ḳazandıġıñız mālıñ (19) ḥelālinden viriñ dimek.” didiler. Bunda ḳazanmaḳ mübāḥ olduġuna işāret vardır. Ol da iki ḳısmdır: Birisi ṭayyib [ü] (20) ḥelāl ve birisi ḫabīṯ [ü] ḥarāmdır. Andan: عَنْ حَوْلَةَ الْأَنْصَارِيَّةَ قَالَتْ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ (21) يَقُولُ: «**إِنَّ هَذَا الْمَالَ خُضِرٌ حُلْوٌ**[1004]، **مَنْ أَصَابَهُ بِحَقِّ**[1005] **بُورِكَ لَهُ فِيهِ، وَرُبَّمَا**[1006] **مُتَخَوِّضٍ فِيمَا شَاءَتْ [بِهِ] نَفْسُهُ مِنْ مَالِ اللهِ وَرَسُولِهِ** (**22**) **لَيْسَ لَهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِلَّا النَّارُ**»[1007] Yaʿnī Ḥavle el-Enṣāriyye raḍıyallāhu ʿanhā didi ki: İşitdim Ḥażret-i Resūl buyurdı: (23) «Bu dünyā mālı bir ṭatlu otlaḳ yeşillik gibi şeydir, andan her kime ḥaḳḳ üzre ḥelāl iṣābet iderse ol elinde artar, ziyāde (24) olur belki giderek anı birikdirmege çalışup ḥavż gibi yıġar, ol demde Ḥaḳḳ Teʿālāʾnıñ ve Resūl’ünüñ farż itdigi (25) zekātı virmege aġır görür anıñ āḫiretde cehennem nārından ġayr bir yeri yoḳdur.» Ve bir tefsīrde kişi bir geçit ṣuyunı geçer gibi zekātı (26) virmeden geçer. Bunı Tirmiẕī ẕikr eyledi. Ve Buḫārīʾde: عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: « (**27**) **يَأْتِي عَلَى النَّاسِ زَمَانٌ، لاَ يُبَالِي المَرْءُ مَا أَخَذَ مِنْهُ، لَمَّ مِنْ حَلاَلٍ أَوْ مِنْ حَرَامٍ**[1008]» Yaʿnī Ebī Hüreyre didi ki: Ḥażret-i Resūl (28) buyurdı: «Bir zamān gele ki ḫalḳ dünyālıḳdan ne olursa almalarından ḥācetler olmayup ḳayırmazlar hemān ḥelālden ve ḥarāmdan (29) ellerine gireni derüp devşürürler.» Andan Buḫārīʾde: عَنِ الْمِقْدَامِ، أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «**مَا أَكَلَ أَحَدٌ** (**30**)

1004 **خُضِرٌ حُلْوٌ**: خَضِرَةٌ حُلْوَةٌ

1005 **بِحَقِّهِ**: **بِحَقٍّ**

1006 **وَرُبَّ**: **وَرُبَّمَا**

1007 Tirmizî, “Zühd”, 41; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 45/92 (No. 27124).

1008 **لَمَّ مِنْ حَلاَلٍ أَوْ مِنْ حَرَامٍ**: أَمِنَ الحَلاَلِ أَمْ مِنَ الحَرَامِ Buhârî, “Büyû‘”, 7.

طَعَامًا قَطُّ، خَيْرًا مِنْ أَنْ يَأْكُلَ مِنْ عَمَلِ يَدِهِ، وَإِنَّ نَبِيَّ اللهِ دَاوُدَ، كَانَ يَأْكُلُ مِنْ عَمَلِ يَدِهِ»[1009] Yaʿnī Miḳdām didi ki: Ḥażret-i (31) Resūl buyurdı: «Kişi bir ḫayrlu ṭaʿām yemez aṣlā ancaḳ eliniñ emegiyle ḳazandıġı yemekden ḫayrlu bir yemek yemez. Zīrā (32) Ḥażret-i Dāvūd ʿaleyhi’s-selām kend[i] eli emegiyle ḳazandıġın yer idi.» Ve daḫı: عَنْ عَائِشَةَ، أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ (33) وَسَلَّمَ قَالَ: «إِنَّ أَطْيَبَ مَا أَكَلْتُمْ مِنْ كَسْبِكُمْ»[1010] Yaʿnī Ḥażret-i ʿĀ’işe raḍıyallāhu ʿanhā didi ki: Ḥażret-i Resūl buyurdı: (34) «Sizleriñ yedigizden ḫayrlu ḥelāli eliñiz emegiyle ḳazanup yedigiñizdir.» Bunı Tirmiẕī ve en-Nesā’ī ẕikr itdiler. İmdi (35) ʿulemā ḳavlühū teʿālā {أَنْفِقُوا} buyurmasında iḫtilāf itdiler. Baʿżılar “Murād farż olan zekātdır.” didiler zīrā emr vücūb **[148ᵇ]** (1) geldi zekāt ise vācibdir bu āyeti aña ṣarf eylemek evlādır. Ve baʿżılar “Taṭavvuʿ olan ṣadaḳadır.” didiler. (2) Ve baʿżılar “Ol farż olan zekātı ve nāfile olan ṣadaḳayı bütün virmege emrdir.” didiler. Lākin farż edādan (3) ṣoñra nāfileye mübāşeret itmek fehm olunur ki bunda āyet müşterek oldı. İmdi bunuñ içün aña baʿż umūr (4) girmek vācib oldı. Evvelki ḳavlde murād āyetden zekātdır. Bunda mes’eleler iḳtiżā itdi: **Evvelki mes’ele:** Āyetiñ ẓāhirine (5) göre kişi her ḳazandıġı māldan zekāt olunca aña altun ve gümüş ve deve ve ticāretden ḳazandıġı māldan zekāt virmek (6) düşer. Andan Dāvūd eẕ-Ẓāhirī didi ki: “Ticāret ḥükm ile olan, ʿurūż olan māldan zekāt düşmez.” Yaʿnī re’s-i māldan (7) ancaḳ ticārete niyyet idüp ticāret mālına virürse düşer, bu altun gümüş olan avadanlıḳ içün māla ḳorsa gelür. (8) Ve aña cumhūruñ delīli: مَا روى عَنْ سَمُرَةَ بْنِ جُنْدَبٍ، قَالَ: «كَانَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَأْمُرُنَا بِإِخْرَاجِ (9) الصَّدَقَةِ مِنَ الَّذِي يُعَدُّ لِلْبَيْعِ»[1011] Yaʿnī Semüre bin Cündeb rivāyet idüp dir ki: «Ḥażret-i Resūl bize ṣatmaḳ içün (10) ḥāżırlanan māldan zekāt çıḳarmamıza emr ider idi.» Bunı Ebū Dāvūd ẕikr itdi. Ve عَنْ أَبِي عَمْرِو بْنِ حِمَاسٍ، أَنَّ أَبَاهُ (11) قَالَ: مَرَرْتُ بِعُمَرَ ابْنِ الْخَطَّابِ وَعَلَى عُنُقِي أَدَمَةٌ [أَحْمِلُهَا]، فَقَالَ عُمَرُ: أَلَا تُؤَدِّي زَكَاتَكَ يَا

[1009] Buhârî, “Büyû‘”, 15. Ayrıca bk. Beyhakî, *Şu‘abü’l-îmân*, 2/434 (No. 1170).
[1010] Hadisin tamamı için bk. Tirmizî, “Ahkâm”, 22; Nesâî, “Büyû‘”, 1; İbn Mâce, “Ticârât”, 64.
[1011] Benzer lafız için bk. Ebû Dâvûd, “Zekât”, 2; Beyhakî, *es-Sünenü’s-sagîr*, 2/57 (No. 1206).

حِمَاسُ؟ فَقُلْتُ[1012]: مَا لِي غَيْرَ هَذَا وَآهِبٌ (12) فِي الْقَرَظِ. قَالَ: ذَاكَ مَالٌ فَضَعْ. [قَالَ:] فَوَضَعَهَا فَسَحَبَهَا[1013] فَأَخَذَ مِنْهَا الزَّكَاةَ.[1014]

Yaʿnī ʿAmr bin Ḫimās babası (13) Ḫimās nāmdan rivāyet ider ki: "Babam Ḫimās didi ki: Omuzumda bir deri yüklenüp giderken Ḥażret-i ʿÖmer'iñ öñünden (14) geçdim, baña 'Yā Ḫimās! Bunuñ zekātını virmez misiñ?' [didi.] Ben didim ki: 'Bundan ġayr bir şeyim yoḳdur bunı da ḳaraẓ nām (15) şeye virmege giderim.' Baña 'Bu māldır yere ḳoy.' didi. Ben de anı yere ḳoyunca çeküp üzerine düşen zekātın aldı." (16) İmdi ticāret mālınıñ üzerine bir sene geçerse ol māl ḳıymet olunur. Eger ḳıymeti yigirmi altuna veyā iki yüz dirheme (17) irerse andan rubʿ ʿöşr [ü] zekāt alınur. **İkinci mes'ele:** Ḳavlühū Teʿālā:

وَمِمَّآ اَخْرَجْنَا لَكُمْ مِنَ الْاَرْضِ

Yaʿnī (18) "Yere sizler her ḳanġı tuḫm eküp biz anı yerden çıḳarup nebāt idersek andan zekāt ve ṣadaḳa viriñ." Bunda (19) āyetiñ ẓāhiri üzre insānıñ her ekdigi nebātdan zekāt virmek iḳtiżā ider. Lākin ʿulemā bu ʿumūm üzre (20) olan emrden ḫuṣūṣ aldılar "Zekātı ḫurmā aġaçları ve baġ üzüm aşmaları ki anlar yenüp ḳuvvet olunur (21) ve ḳuruyup ẕaḫīrelik olur ve tuḫmlardan buġday ve arpa ve baḳla ve darı gibi olan tuḫmlara zekāt düşer." didiler. (22) Ve İmām Ebū Ḥanīfe "Her biçilüp devşürilen ekin ve yemişler ve baḳla ve sebzevāt ḳarpuz ḳavun ḳabaḳ (23) ve ḫıyar ve ḳışā ve bunlar miṣāli olanlara zekāt düşer." didi. Ve cumhūr ʿulemānıñ delīli: مَا رُوِيَ عَنْ مُعَاذٍ، أَنَّهُ كَتَبَ (24) إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَسْأَلُهُ عَنِ الخَضْرَاوَاتِ وَهِيَ الْبُقُولُ؟ فَقَالَ: «**لَيْسَ فِيهَا شَيْءٌ**»[1015] Yaʿnī Ḥażret-i Muʿāẕ (25) yeşillik, sebzevātdan ve tuḫmlardan zekāt alınur mı? deyü mektūb gönderüp su'āl itdi. Ḥażret-i Resūl aña «Ol (26) yeşillik, sebzevāt, tuḫmlar üzerine, otlar üzerine zekāt yoḳdur.» deyü yazdı. Bunı Tirmizī ẕikr idüp [didi ki:] Bu ḥadīṯ (27) ṣaḥīḥ degildir ve hem Ḥażret-i Resūl'den olması bu bābda ṣaḥīḥ degildir

[1012] Hadis metninde "يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ" ilâvesi vardır.

[1013] **فَسَحَبَهَا**: فَحَسَبَهَا

[1014] Benzer lafız için bk. Şâfiî, *el-Ümm*, 2/49.

[1015] Tirmizî, "Zekât", 13.

ancaḳ bu ḥadīṯ Mūsā bin Ṭalḥa'dan Ḥażret-i Resūl'den (28) mürsel rivāyet olundı, ve ehl-i ʿilmiñ yanında bunda ʿamel ḫaḍrāvāt üzerine zekāt yoḳdur. Andan ḫaberde geldi ki (29) Mūsā ibn Ṭalḥa'nıñ ḥadīṯi içün Şeyḫ Mecdüddīn Ebü'l-Berekāt ʿAbdusselām bin ʿAbdillāh bin Teymiyye el-Ḥarrānī (30) *Aḥkām*'ında ʿAṭā bin es-Sā'ib'den ẕikr itdi ki: ʿAbdullāh bin el-Muġīre diledi ki Mūsā bin Ṭalḥa'nıñ ḫaḍrāvāt (31) tarlalarından zekāt ala, Mūsā bin Ṭalḥa "Ol seniñ degildir." [didi.] Zīrā [1016]أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يَقُولُ: «**لَيْسَ** (**32**) **فِي ذٰلِكَ صَدَقَةٌ**» Yaʿnī Ḥażret-i Resūl dir idi ki: «Bunlarda zekāt yoḳdur.» Bunı el-Eṣrem nām *Sünen*'inde ẕikr eyledi, (33) merāsīliñ aḳvāsıdır. Ve daḫı ez-Zührī ve el-Evzāʿī ve İmām Mālik "Zeytūn aġacından zekāt düşer." didiler, ve (34) yemiş pişüp olduḳda zekātı düşer ve ḫurmā ḳızardıḳda ve ṣarardıḳda ve devşürüldügi gün (ve) (35) ve ḳurutduḳda zekātı düşer ve ḥubūb pişdikde ve biçildikde ve ḫarmandan çıḳdıḳda zekātı virmek düşer. **[149ᵃ]** (1) **Üçünci mes'ele:** Dolāb ile deñiz ile içürilen ekinden ve aġaçlardan nıṣf ʿöşr [ü] zekāt almaḳ vācibdir. Ve aña (2) delīl: مَا رُوِيَ عَنِ ابْنِ عُمَرَ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «**فِيمَا سَقَتِ السَّمَاءُ وَالعُيُونُ أَوْ كَانَ عَثَرِيًّا** (**3**) **العُشْرُ**، **وَمَا سُقِيَ النَّضْحَ**[1017] **نِصْفُ العُشْرِ**»[1018] İbn ʿÖmer'den rivāyet olunur ki: Ḥażret-i Resūl buyurdı: «Yaġmurdan ve çay ve (4) pıñardan içen ekinden aġaçdan ve eger yüksek yalñız gögden inen çiyden içen ise daḫı bunlardan zekāt [ü] ʿöşr (5) alınur. Ve eger dolāb ve ḳoġa ile içen ekin, aġaç ise andan nıṣf ʿöşr alınur.» Bunı Buḫārī ve Ebī Dāvūd ve en-Nesā'ī (6) ẕikr itdiler. Andan Ebī Dāvūd didi ki: "الْبَعْل gögleri yeriñ neminden ve dalları havānıñ neminden, çiyden içendir ve daḫı yemişlerden (7) ve ekinden zekāt vācib degildir tā ölçmede beş evsuḳ olmayınca. İmdi وَسْق altmış ṣāʿdır. Öyle olduḳda üç yüz (8) ṣāʿ olursa zekātı alınur." İmām Ebû Ḥanīfe "Ekin ve yemiş az ve çoḳ andan zekāt alınur." didi. Ve cumhūr ʿulemānıñ (9) niṣābda zekāt vācib olmasına delīlleri: بِمَا رُوِيَ عَنْ أَبِي سَعِيدٍ

[1016] Şevkânî, *Neylü'l-evtâr*, 4/169 (No. 1553). Metnin aslında bu hadisin Esrem'in *Sünen*'inde bulunduğu belirtilmiştir ancak hadis Esrem'de yer almamaktadır.

[1017] **النَّضْحَ**: بِالنَّضْحِ

[1018] Buhârî, "Zekât", 55. Ayrıca bk. Ebû Dâvûd, "Zekât", 11; Nesâî, "Zekât", 25; Tirmizî, "Zekât", 14.

الْخُدْرِيِّ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ (10) وَسَلَّمَ أَنَّهُ قَالَ: «**لَيْسَ فِيمَا دُونَ خَمْسَةِ أَوْسُقٍ صَدَقَةٌ، وَلَيْسَ فِيمَا دُونَ خَمْسَةِ أَوَاقٍ**[1019] **صَدَقَةٌ، وَلَيْسَ دُونَ خَمْسِ ذَوْدٍ** (**11**) **صَدَقَةٌ**»[1020] وَفِي رِوَايَةٍ «**لَيْسَ فِيمَا دُونَ خَمْسِ أَوْسَاقٍ**[1021] **مِنْ تَمْرٍ، أَوْ**[1022] **حَبٍّ صَدَقَةٌ**»[1023] Yaʿnī Ebī Saʿîd el-Ḫudrī rivāyet ider ki: (12) Ḥażret-i Resūl ṣallallāhu ʿaleyhi ve sellem buyurdı ki: «Beş evsuḳdan aşaġı olan buġday ve sā'ir ḥubūbdan zekāt olmaz ve gümüşden (13) beş vuḳiyyeden aşaġıda zekāt olmaz ve beş deveden aşaġıda zekāt olmaz.» Bir rivāyetde: «Ḫurmādan ve buġday ḥūbūbdan beş evsāḳdan (14) aşaġıda zekāt olmaz.» Bunı *Ṣaḥīḥayn*'da ẕikr itdiler. İmdi vesḳ altmış ṣāʿ olunca üç yüz ṣāʿda zekāt düşer. (15) Ve daḫı {**اَنْفِقُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا كَسَبْتُمْ وَمِمَّا اَخْرَجْنَا لَكُمْ مِنَ الْاَرْضِ**} bunı nāfile, taṭavvuʿ olan ṣadaḳadır diyenleriñ (16) ḥücceti: بِمَا رُوِيَ عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ: أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «**مَا مِنْ مُسْلِمٍ يَغْرِسُ غَرْسًا، أَوْ يَزْرَعُ زَرْعًا، فَيَأْكُلُ مِنْهُ طَيْرٌ**[1024] **أَوْ إِنْسَانٌ أَوْ بَهِيمَةٌ، إِلَّا كَانَ لَهُ بِهِ صَدَقَةٌ**»[1025] (**17**) Yaʿnī Enes bin Mālik rivāyet ider ki: Ḥażret-i Resūl buyurdı: (18) «Ḳanġı mü'min ki fidan diker veyā ekin eker andan ḳuş ve insān ve ḥayevān yer ol yedikleri, ekdigi ekiniñ ve dikdigi (19) fidanıñ ṣadaḳasıdır.» Bunı *Ṣaḥīḥayn*'da ẕikr itdiler.

وَلَا تَيَمَّمُوا الْخَبِيثَ مِنْهُ تُنْفِقُونَ

Yaʿnī "Ḳaṣḍ itmeyiñ kendi (20) māllarıñızdan alçaḳ, ḫabīṯ olandan Ḥaḳḳ rıżāsı içün ṣadaḳa ve zekāt virmege." Andan el-Berā bin ʿĀzib buyurdı ki: (21) "Bu {**وَلَا تَيَمَّمُوا**} āyeti bizler ki ḳamu enṣārız bizlere indi. Zīrā bizleriñ ḫurmālıḳlarımız var idi. Varup bizim birimiz (22) ḫurmāsından çoġundan çoḳ azından az herkes olduġı ḳadar getürür idi. Ve baʿż kişi bir ṣalḳım, iki ṣalḳım (23) getürüp mescid-i Resūlullāh'da aṣar idi. Ve anda ehl-i ṣuffeniñ yiyecekleri yoḳ idi.

1019 **خَمْسَةِ أَوَاقٍ**: خَمْسِ أَوَاقٍ

1020 Benzer lafız için bk. Buhârî, "Zekât", 4, "Zekât", 42; Müslim, "Zekât", 1, "Zekât", 3.

1021 **خَمْسِ أَوْسَاقٍ**: خَمْسَةِ أَوْسَاقٍ

1022 **أَوْ**: وَلَا

1023 Müslim, "Zekât", 4, Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 18/417 (No. 11931).

1024 **طَيْرٌ**: طَيْرًا

1025 Buhârî, "Müzâraʿa", 1; Müslim, "Müsâkât", 12; Tirmizî, "Ahkâm", 40.

Ḳaçan anlarıñ birisi pek aç (24) olduḳda ḳalḳar degnek ile ol aşılı ṣalḳıma urur içinden birḳaç dāne olmuş ḫurmā düşüp yer idi. (25) Anlar anıñla geçinürler idi. Baʿż kişi ḫurmāsı alçaḳ ve içinde yenmez acı ḫurmāsı olan ṣalḳımı getürür idi ve (26) ṣalḳımıñ çöpleri ḳırıḳ, ḫurmāsı pişmez idi. Bunı böyle iden ḫayr itmegi istemeyen kesīler idi. Andan (27) bu āyet {اَنْفِقُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا كَسَبْتُمْ} kemāliyle enṣāra indi. Bundan ṣoñra her birimiz yanında olan (28) şeyiñ pek aʿlāsını getürür olduḳ."[1026] Bunı Tirmiẕī iḫrāc idüp "Bu ṣaḥīḥ ve ġarīb." didi. Ve baʿżılar (29) didi ki: "Aṣlından yemişleriniñ alçaġından ṣadaḳa ve zekāt virirler idi ve māllarınıñ eyüsüni seçüp (30) ayırup alçaġından, zebūnundan zekāt virirler idi bu āyet indi ki {وَلَا تَيَمَّمُوا الْخَبِيثَ} deyü."

وَلَسْتُمْ (**31**) بِاٰخِذِيهِ اِلَّا اَنْ تُغْمِضُوا فِيهِ

Zīrā sizler ol alçaḳ ḫabīṯ şeyi almazsıñız tā anıñ bahāsından (32) aşaġı varmayınca veyā alçaḳ şeyi çoġaldup çoġunı az bahāya olmayınca almazsıñız nice anı Ḥaḳḳ rıżāsıçün (33) virirsiñiz. Zīrā الْإِغْمَاضُ göz yummaḳdır, kişi bir ikrāh itdigi şeyi görse andan gözini yumar. (34) Andan İbn ʿAbbās raḍıyallāhu ʿanhümā buyurdı ki: لَوْ أَنَّ لِأَحَدِكُمْ عَلَى رَجُلٍ حَقًّا فَجَاءَهُ بِهَذَا لَمْ يَأْخُذْهُ (**35**) إِلاَّ وَهُوَ يَرَى أَنَّهُ قَدْ أَغْمَضَ عَنْ حَقِّهِ وَتَرَكَهُ Yaʿnī "Siziñ biriñiziñ bir ādemde ḥaḳḳı olsa ol kişi bu alçaḳ, **[149b]** (1) ḫabīṯ şeyi getürse aña baḳmayup ḥaḳḳı daḫı istemeyüp almadan göz yumup terk eyleyesiñiz." Ve Ḥażret-i el-Berā didi ki "Ol (2) ḫābīṯ, alçaḳ şeyi sizlere hediyye getürseler anı alup ḳabūl itmezsiñiz belki ṣāḥibiniñ yüzine urup ḫacīl idersiñiz. (3) Öyle şeyi kendi nefsiñize ḳabūl itmeyince nice benim rıżām içün taṣadduḳ idersiñiz? Eger mālıñ ḳamusı eyü olursa (4) nice anıñ alçaġından verilür. Ve eger ḳamusı alçaḳ olursa ol zamān alçaġından virmede żarar yoḳdur." didiler.

(**5**) وَاعْلَمُوا اَنَّ اللّٰهَ غَنِيٌّ حَمِيدٌ

[1026] Tirmizî, "Tefsîrü'l-Kur'ân", 3.

Biliñiz Ḥaḳḳ Teʿālā virdigiñiz ṣadaḳalarıñızdan ġanīdir. Ol sizler ṣadaḳa (6) viriñ deyü iḥtiyācından ve aña muḳteżāsından degil sizler aña muḥtācsıñız ki anıñla taḳarrub ḥāṣıl (7) idüp ecr [ü] ṣevābına, luṭf [u] iḥsānına nāʾil olasıñız deyü emr ider. Zīrā her efʿālinde maḥmūddur. Ve baʿżılar "حَامِد (8) maʿnāsına" didiler, yaʿnī sizlere itdigiñiz ḫayrdan ve şerrden ecrini ider.

Bakara 268

اَلشَّيْطَانُ يَعِدُكُمُ الْفَقْرَ

Yaʿnī (9) "Şeyṭān sizleri faḳīr olursuñuz deyü ḳorḫudur." Yaʿnī vesvese virir ki "Mālıñızı ṭutup ṣadaḳa ve zekāt (10) virmeyiñ yoḫsa mālıñız gidüp faḳīr olup ḫalḳa muḥtāc olursuñuz." deyü vesveseler virir. Ve الْوَعْدُ ḫayra (11) ve şerre gelür. Meşelā وَعَدْتُهُ خَيْرًا "Aña ḫayr itmege vaʿde itdim." ve وَعَدْتُهُ شَرًّا "Aña şerr itmege vaʿde itdim." Eger ḫayr (12) u şerri yād itmez ise ḫayrda وَعَدْتُهُ dir şerrde اَوْعَدْتُهُ dir. Ve الْفَقْرَ aṣlı (luġatda) luġatda الْفِقَارُ ki (13) bel kemigidir, andandır. Ḳaçan bel kemigi ḳırılsa kişi ʿāciz olur, andandır. İmdi فَقِيرٌ bel kemigi ḳırılmış gibi elinden (14) bir şey gelmeyendir.

وَيَأْمُرُكُمْ بِالْفَحْشَآءِ

Yaʿnī "Sizlere zekāt ve ṣadaḳa virmeyüp baḫīl olmañıza emr ider." Ki eger ṣadaḳa (15) ve zekāt virirseñiz mālıñız gider ḳorḫusun virüp andan hemān "Anları virmede baḫīl oluñuz." deyü emr ider, buḫli (16) sizlere güzel fiʿl gösterir. Zīrā şeyṭān ibtidā faḳīrlik ḳorḫusun virmekle baḫīl itmege yol bulup buḫle emr ider, ol (17) faḳrdan ḳorḫutmasa aña yol bulamaz. Andan Kelbī nām didi ki: "Ḳurʾān'da الْفَحْشَاءُ her yerde zinādır lākin bunda buḫldür bundan (18) ġayr yerde buḫl ile tefsīr olunmaz."

وَاللّٰهُ يَعِدُكُمْ مَغْفِرَةً مِنْهُ وَفَضْلاً

Ve Ḥaḳḳ Teʿālā sizlere günāhlarıñızdan (19) āḫiretde ʿafv ile maġfiret itmege vaʿde ider ve dünyāda virdigiz ṣadaḳa ve zekāt yerine niçe ḳat mālıñız mübārek (20) olup artmasın vaʿd ider. Zīrā **مَغْفِرَةٌ** āḫiret menfaʿatleridir ve **فَضْلٌ** dünyāda rızḳıñ ṣadaḳa ve zekātdan (21) artmasıdır. Andan: عَنِ ابْنِ مَسْعُودٍ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «**إِنَّ لِلشَّيْطَانِ لَمَّةً بِابْنِ آدَمَ (22) وَلِلْمَلَكِ لَمَّةً وَأَمَّا لَمَّةُ الشَّيْطَانِ فَإِيعَادٌ بِالشَّرِّ وَتَكْذِيبٌ بِالْحَقِّ، وَأَمَّا لَمَّةُ الْمَلَكِ فَإِيعَادٌ بِالْخَيْرِ وَ (23) تَصْدِيقٌ بِالْحَقِّ، فَمَنْ وَجَدَ ذٰلِكَ فَلْيَعْلَمْ أَنَّهُ مِنَ اللهِ فَلْيَحْمَدِ اللهَ وَمَنْ وَجَدَ الأُخْرَى فَلْيُعَوِّذْ مِنَ الشَّيْطَانِ[1027]**» (**24**) ثُمَّ قَرَأَ **{الشَّيْطَانُ يَعِدُكُمُ الفَقْرَ وَيَأْمُرُكُمْ بِالفَحْشَاءِ}**.[1028] Yaʿnī İbn Mesʿūd raḍıyallāhu ʿanh didi ki: Ḥażret-i Resūl (25) buyurdı: «Şeyṭānıñ Benī Ādem'e yanaşup ḳalbine girmesi vardır ve meleğiñ Benī Ādem'e yanaşup ḳalbine girmesi vardır. (26) Ḳaldı ki şeyṭān yanaşup ḳalbe girdikde buḫl itmege ve şerr itmege ve ḥaḳḳı yalan itmege vesvese vü iġvā (27) virmesidir. Ve ḳaldı ki meleğiñ ḳalbe yanaşup girmesinde ṣadaḳa ve zekāt ve cömerdlik ile Ḥaḳḳ rıżāsına (28) iḥsāñ ve ʿamel-i ḫayra ve ḥaḳḳı taṣdīḳ itmege ilhām itmesidir. İmdi her kim ḳalbine ḫayra ve ṭāʿata ve ṣadaḳa, (29) zekāt virmege ve Ḥaḳḳ'a inanmaġa ve ʿamel-i ṣāliḥ itmege fikr yā emr gelürse bile ki ol Ḥaḳḳ Teʿālā'dan ilhāmdır. (30) Anları itmege saʿy idüp Ḥaḳḳ Teʿālā'ya ḥamd [ü] şenā eyleye ve eger ḳalbine ṣadaḳa ve zekāt virmeden faḳre irmek ḳorḫusı gelürse (31) ve şerr itmege ve buḫl itmege ve fesād itmege fikr [ü] vesvese gelürse bile ki ol şeyṭāndandır أَعُوذُ بِاللهِ deyüp ol (32) virdigi vesveselerden ıraġ ola.» Zīrā اللَّمَّةُ luġatda yanaşmadan ve cemʿ olmadan bir kerredir, andan بَيْنِي وَبَيْنَهُ لَمَّةٌ yaʿnī "Benim (33) ile anıñ arasında biraz yaḳınlıḳ vardır." وَرَأَيْتُ لَمَّةً مِنَ النَّاسِ "Ḫalḳdan biraz cemāʿat cemʿ olmuşlar gördüm." Bund[a] لَمَّةُ الشَّيْطَانِ (34) [şeyṭānın] virdigi vesveselerdir ve şerr [u] buḫl itmege emridir ve لَمَّةُ الْمَلَكِ Ḥaḳḳ Teʿālā'dan ilhāmdır.

[1027] فَلْيَتَعَوَّذْ بِاللهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ :**فَلْيُعَوِّذْ مِنَ الشَّيْطَانِ**

[1028] Tirmizî, "Tefsîrü'l-Kur'ân", 3. Ayrıca bk. İbn Hibbân, *Sahîh*, 3/278 (No. 997).

وَاللّٰهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ

(35) Ḥaḳḳ Teʿālā ġanīdir ve ḳādirdir. Siziñ ṣadaḳa vü zekāt virdigizde emrine iṭāʿat ile ve rıżāsı içün olduḳda **[150a]** (1) sizlere niçe ḳat āḫiretde ecrler ve dünyāda mālıñıza berekāt virüp sizleri kimseye muḥtāc eylemez. Ve her ne ḳadar (2) ṣadaḳa ve zekāt virirseñiz bilür kendiden ẕerresi gizlenmez." Andan Müslim ile Buḫārī'de ḥadīṯ: عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ (3) أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «**مَا مِنْ يَوْمٍ يُصْبِحُ فِيهِ الْعِبَادُ**[1029] **إِلَّا وَ**[1030] **مَلَكَانِ يَنْزِلَانِ، يَقُولُ (4) أَحَدُهُمَا: اللّٰهُمَّ، أَعْطِ مُنْفِقًا خَلَفًا، وَيَقُولُ الْآخَرُ: اللّٰهُمَّ، أَعْطِ مُمْسِكًا تَلَفًا**»[1031]

Yaʿnī Ebī Hüreyre didi ki: (5) Ḥażret-i Resūl buyurdı: «Her gün ki ʿibādullāh ṣabāḥlarlar gögden iki melek iner: Birisi dir ki: "Yā Rabb! Her kim ʿıyāline (6) ve ṣadaḳaya ve ġayr ḫayra māl ḫarc iderse sen anıñ mālına berekāt virüp ve niçe ḳat ʿivażın iḥsān eyle." (7) Ve ol birisi dir ki: "Yā Rabb! Her kim ʿıyāline ve ṣadaḳaya ve ġayr ḫayra ṣarf itmege baḫīllik idüp māl ṭutarsa (8) sen anıñ mālını telef idüp żāyiʿ eyle."» Ve daḫı Müslim ile Buḫārī'de: عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ: أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ (9) وَسَلَّمَ قَالَ: «**قَالَ اللهُ تَعَالَى: أَنْفِقْ يُنْفَقْ**[1032] **عَلَيْكَ**» وَفِي رِوَايَةٍ: «**يَدُ اللهِ**[1033] **مَلْأَ[ى] تَغِيضُهَا**[1034] **نَفَقَةٌ سَحَّاءُ اللَّيْلَ وَ** (**10**) **النَّهَارَ**»[1035] Yaʿnī Ebī Hüreyre didi ki: Ḥażret-i Resūl buyurdı: «Ḥaḳḳ sübḥānehū ve teʿālā buyurur: ʿIyāle ve ġayr ḫayr[a] buḫl itmeyüp ḫarc (11) eyle saña daḫı buḫl olunmaz ḫarc itdigiñden niçe ḳat saña ḫarc olunur.» Bir rivāyetde: «Ḥaḳḳ Teʿālā yed-i ḳudretini ol nafaḳa (12) idene doldurup virmede artar. Mādāmki gice gündüz gelüp gider aña ol luṭf [u] iḥsāñ olunur.» Ve ol ḥadīṯiñ (13) bāḳī kelāmı: وَقَالَ: «**أَرَأَيْتُمْ مَا أَنْفَقَ مُنْذُ خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالأَرْضَ، فَإِنَّهُ لَمْ يَنْقُصْ مَا فِي يَمِينِهِ**»[1036] وَفِي رِوَايَةٍ: «**لَمْ يَغِضْ** (**14**) **مَا فِي يَدِهِ، وَكَانَ عَرْشُهُ عَلَى المَاءِ، وَبِيَدِهِ الْمِيزَانُ يَخْفِضُ وَيَرْفَعُ**»[1037] وَفِي رِوَايَةٍ: «**وَبِيَدِهِ الْأُخْرَى الْفَيْضُ**

1029 **فِيهِ الْعِبَادُ** :الْعِبَادُ فِيهِ

1030 Hadis metninde "وَ" harfi bulunmamaktadır.

1031 Buhârî, "Zekât", 27; Müslim, "Zekât", 57.

1032 **يُنْفَقْ** :أُنْفِقْ

1033 Bu ifâde Müslim'de "يَمِينُ اللهِ" olarak geçmektedir.

1034 **تَغِيضُهَا** :لاَ تَغِيضُهَا

1035 Buhârî, "Tefsîrü'l-Kur'ân", 165; Müslim, "Zekât", 37.

1036 Buhârî, "Tevhîd", 22.

1037 Buhârî, "Tefsîrü'l-Kur'ân", 165.

وَالْقَبْضُ[1038] (**15**) **يَرْفَعُ وَيَخْفِضُ**»[1039] Yaʿnī Ḥażret-i Resūl buyurdı ki: «Görüp biliñiz yerler gögler ḫalḳ evvelden berü ne ḳadar ḫarc ṣarf (16) olunduysa yed-i ḳudretiniñ ṣaġından ẕerre ḳadar bir şey eksilmez.» Bir rivāyetde: «Ḳudret elinden bir şey çıḳmaz tamāmıyla (17) durur ve ʿarşı ṣu üzerinde idi ve yed-i ḳudretinde terāzī anı eksildir ve artırup yüceldir.» Bir rivāyetde: «Ol (18) bir yed-i ḳudretinde ziyādelik ve eksiklik dilediğine rızḳın ziyāde ider ve dilediğine dar ider.» Ve Müslim ile (19) Buḫārī'de: عَنْ أَسْمَاءَ بِنْتِ أَبِي بَكْرٍ، قَالَتْ: قَالَ لِي رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «**أَنْفِقِي، وَلاَ تُحْصِي، فَيُحْصَى عَلَيْكِ، وَلاَ تُوعِي، فَيُوعَى عَلَيْكِ**»[1040] Yaʿnī Ḥażret-i Ebū Bekr'iñ ḳızı Esmā raḍıyallāhu ʿanhā didi ki: Ḥażret-i Resūl bañā buyurdı ki: (21) «Ṣaḳınup mālı birikdirüp Ḥaḳḳ yoluna ve ġayrıya ḫarc itmege darlıḳ itme saña da darlıḳ olur ve baḫīllik (22) itme saña da baḫīllik olup eliñ irmez olur.» Hemān baḫīl olma ṣadaḳaya ve ḫarca ṣarf eyle deyü (23) tenbīhdir.

Bakara 269

يُؤْتِى الْحِكْمَةَ مَنْ يَشَآءُ

Ḥaḳḳ Teʿālā dilediği ḳuluna ḥikmeti virir. Andan İbn ʿAbbās raḍıyallāhu (24) ʿanhümā buyurdı ki: "Bunda ḥikmet Ḳurʾān-ı ʿAẓīmü'ş-şānıñ ʿilmidir ki nāsiḫ u mensūḫ ve muḥkem ü müteşābih (25) ve muḳaddem ü muʿaḫḫar ve ḥelāl ü ḥarāma olan āyetlerin birer birer bilmekdir." Andan Ḍaḥḥāk didi ki: "**حِكْمَة** Ḳurʾān'dır (26) ve aña fehmi ziyāde diḳḳat ile her āyet neye żāmin olduġun bilmekdir. Zīrā Ḳurʾān'da nāsiḫ u mensūḫ yüz (27) ṭoḳuz āyetdir. Ve biñ āyet ḥelāl ü ḥarāma beyān indi. Ḳamu müʾminlere anları bilmek lāzımdır, terki cāʾiz (28) degildir ki tā anları bilince ḳadar saʿy eyleye. Ṣaḳınıñ Nehrevān ehli ḫāricīleri gibi olmayıñ; Ḳurʾān'dan baʿż (29) āyātı kendi murādları üzre teʾvīl idüp ʿilmine cehl üzre ehl-i kitāb gibi ḫalḳ[ı] ḳatl idüp ḳanlar (30) dökdiler ve

[1038] أَوِ الْقَبْضُ :**وَالقَبْضُ**

[1039] Buhârî, "Tevhîd", 22.

[1040] Benzer lafız için bk. Buhârî, "Hibe", 13; Müslim, "Zekât", 88; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 44/500 (No. 26934).

mālların yaġmā itdiler ve ehl-i sünnet olanlara bunlar ḍalālīdir deyü şehādet itdiler. Andan (31) āyetde tenbīh vardır ki Ḳurʾān-ı ʿAẓīmü'ş-şānıñ ʿilmine, maʿnālarınıñ fehmine çalışuñ. Her kim Ḳurʾān'ı indigi (32) üzre maʿnāsın idrāk iderse aṣlā bir şeyde iḫtilāf itmez olur." Ve baʿżılar "el-Ḥikmet Ḳurʾān ve ʿilmdir (33) ve dīnde fıḳhıdır." didi. Ve baʿżılar "el-Ḥikmet sözde ve fiʿlde ṭoġrı iṣābet itmekdir." didiler. (34) Ve'l-ḥāṣıl bu ḳadar aḳvālden murād iki şeydir: Birisi ʿilm ve birisi añā iṣābet itmekdir ki her şeyiñ (35) ẕātlarını bile. Ve luġatda الْحِكْمَةُ menʿ itmekdir ki andan حَكَمَةُ الدَّابَّةِ yaʿnī "ḥayevānıñ yuları" anı murādından **[150ᵇ]** (1) menʿ itdigi içün denildi. Andan şāʿiriñ **mıṣraʿında:**

أَبَنِي حَلِيفَةَ[1041] أَحْكِمُوا سُفَهَاءَكُمْ[1042]

Yaʿnī "Ey Benī Ḫalīfe[1043]! (2) Sefīhleriñizi menʿ eyleyiñ." Ve es-Süddī didi ki: "el-Ḥikmet nübüvvetdir zīrā peyġamber ḫalḳ arasında ḥükm ider, ḥākim oldur." (3) Ve baʿżılar "el-Ḥikmet dīnullāhda veraʿdır zīrā veraʿ ṣāḥibini ḥarāma ve fiʿli cāʾiz olmayan şeye düşmeden menʿ (4) ider." [didi.]

وَمَنْ يُؤْتَ الْحِكْمَةَ فَقَدْ اُوتِيَ خَيْراً كَثِيراً

Yaʿnī "Ḥaḳḳ Teʿālā her kime ḥikmet virdi ise aña çoḳ (5) ḫayrlar virildi." Bunda pek ulu iḥsān beyān itdi. Çünki ḳavī tenkīr üzre geldiginden **خَيْرٌ كَثِيرٌ** gelür.

(6) وَمَا يَذَّكَّرُ اِلَّا اُولُوا الْاَلْبَابِ

Yaʿnī "Ḥaḳḳ Teʿālāʾnıñ bu virdigi vaʿẓ [u] naṣīḥatı ancaḳ ʿāḳil[1044] [ü] dānālar andan (7) vaʿẓ [u] naṣīḥat alup çünki Teʿālāʾnıñ emrine iṭāʿat ve nehy

---

1041 **أَبَنِي حَلِيفَةَ**: أَبَنِي حَنِيفَةَ

1042 Cerîr'e ait olan bu beytin tamamı şöyledir:
أَبَنِي حَنِيفَةَ أَحْكِمُوا سُفَهَاءَكُمْ / إِنِّي أَخَافُ عَلَيْكُمْ أَن أَغْضَبَا Bk. Kurtubî, *el-Câmi'*, 1/288; Aldiwan, (Erişim 21 Kasım 2022).

1043 **Benī Ḫalīfe:** Benī Ḥanīfe

1044 Metnin aslında bu kelime sehven "'aḳl" olarak yazılmıştır.

itdiginden ırağ olmaġa ʿaḳılların bend (8) itmişlerdir, anı ancaḳ anlar ṭutup naṣīḥat alurlar.”

Bakara 270

وَمَآ اَنْفَقْتُمْ مِنْ نَفَقَةٍ

Yaʿnī “Ḥaḳḳ Teʿālā’nıñ üzeriñize (9) farż itdigi zekātdan ve ġayr ḫayrdan her ne ḳadar virürseñiz.”

اَوْ نَذَرْتُمْ مِنْ نَذْرٍ

Yaʿnī “Kendi nefsiñize (10) bir neẕr idüp anı edā itmegi üzeriñize vācib itdiñiz anı edā itmede her ne ḳadar virirseñiz.” Zīrā النَّذْرُ (11) oldur ki kişi üzerine vācib degil iken döner نَذَرْتُ لِلّٰهِ نَذْرًا “Ḥaḳḳ içün şu ḳadar şey virmek üzerime (12) neẕr olsun, boynuma borç olsun.” dimek. Anı ol kendine edāsı vācib şey itdi. Zīrā نَذْر’iñ aṣlı ḳorḫudan (13) gelür. Meşelā bir emr-i mühim şeyden ḳorḫar “Eger bundan ḳurtulur isem şu ḳadar şey Ḥaḳḳ’a borcum olsun.” dir, andan (14) neẕīr ḳorḫudandır ʿaẕāb ile ʿiḳāb ile. İmdi neẕr şerʿde iki nevʿ üzredir: Biri müfesser yaʿnī beyān (15) ile ve birisi ġayr müfesser beyān itmez. Beyān olan müfesser: Meşelā لِلّٰهِ عَلَيَّ صَوْمٌ أَوْ حَجٌّ أَوْ إِعْتِقٌ أَوْ صَدَقَةٌ (16) Yaʿnī “Lillāh üzerime oruç ṭutmaḳ neẕr veyā bu yıl ḥacca gitmek neẕr olsun veyā fülān kölemi yā cāriyemi āzād (17) itmek boynuma borç olsun veyā şu ḳadar ṣadaḳa virmek neẕr olsun.” dise bunları, ʿayn-i neẕr itdigini (18) itmelidir ve ġayrısın itse anıñla bu neẕrden ḳurtulmaz. Ve müfesser sezā olan neẕr: Ol نَذَرْتُ لِلّٰهِ لاَ اَفْعَلُ كَذَا (19) dir, yaʿnī “Böyle bir şey itmemek baña lillāh neẕr olsun.” ṣoñra dönüp ol işi ider. Veyā yalñız fiʿli yād (20) itmeyüp لِلّٰهِ عَلَيَّ نَذْرٌ dir, yaʿnī “Ḥaḳḳ içün bu baña neẕr olsun, boynuma borç olsun.” Böyle neẕri (21) itse aña keffāre lāzım gelür. Keffāresi yemīn keffāresi ḳadardır. Andan Buḫārī’de: عَنْ عَائِشَةَ قَالَتْ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللهِ صَلَّى [اللهُ] عَلَيْهِ (22)

وَسَلَّمَ يَقُولُ: «مَنْ نَذَرَ أَنْ يُطِيعَ اللهَ فَلْيُطِيعُهُ[1045]، وَمَنْ نَذَرَ أَنْ يَعْصِ اللهَ[1046] فَلاَ (23) يَعْصِهِ»[1047] Yaʿnī Ḥażret-i ʿĀʾişe raḍıyallāhu ʿanhā didi ki: İşitdim Ḥażret-i Resūl buyurdı: «Her kim Ḥaḳḳ Teʿālāʾya iṭāʿat (24) itmege neẕr eyler ise iṭāʿat itsün. Ve her kim Ḥaḳḳ Teʿālāʾya ʿāṣī olmaġa neẕr iderse ʿāṣī olmasun, üzerine (25) ne keffāre ve ne günāh gelür.» Ve daḫı: عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا، أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «مَنْ نَذَرَ (26) نَذْرًا وَلَمْ يُسَمِّهِ، فَكَفَّارَتُهُ كَفَّارَةُ يَمِينٍ، وَمَنْ نَذَرَ نَذْرًا فِي مَعْصِيَةٍ، فَكَفَّارَتُهُ كَفَّارَةُ يَمِينٍ،[1048] وَمَنْ نَذَرَ نَذْرًا (27) فَأَطَاقَهُ كُيِّفَ[1049] بِهِ»[1050] Yaʿnī İbn ʿAbbās didi ki: Ḥażret-i Resūl buyurdı: «Her kim bir neẕr idüp anıñ adını ẕikr itmez (28) ise anıñ keffāresi yemīn keffāresidir. Ve her kim bir maʿṣiyet itmege neẕr eyler ise anıñ da keffāresi yemīn keffāresi (29) ḳadardır. Ve her kim bir ṭāḳati yitecek şeye neẕr ider ise anı itsün zīrā itmemek olmaz.» Bunı Ebū Dāvūd ẕikr (30) eyledi. Ve daḫı: عَنْ عِمْرَانَ بْنِ حُصَيْنٍ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «لاَ نَذْرَ فِي مَعْصِيَةٍ، وَلاَ فِيمَا لاَ (31) يَمْلِكُ ابْنُ آدَمَ»[1051] Yaʿnī ʿİmrān bin Ḥuṣayn didi ki: Ḥażret-i Resūl buyurdı: «Maʿṣiyet itmege neẕr yoḳdur ve kişi ādem (32) oġullarından kendi mülk itmedigi şeye neẕr itmek yoḳdur.» Bunı en-Nesāʾī ẕikr eyledi. Ve Müslim ile Buḫārīʾde: عَنِ ابْنِ عُمَرَ، أَنَّ (33) رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نَهَى عَنِ النَّذْرِ، وَقَالَ: «إِنَّهُ لاَ يَأْتِي بِخَيْرٍ[1052]، وَإِنَّمَا يُسْتَخْرَجُ بِهِ مِنَ البَخِيلِ»[1053] Yaʿnī (34) İbn ʿÖmer didi ki: Ḥażret-i Resūl neẕr itmeden nehy eyledi zīrā «Andan ḫayr gelmez.» buyurdı «Ancaḳ ol baḫīl olan anı bahāne (35) ider.» Ve daḫı Müslimʾde: عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «إِنَّ النَّذْرَ لَا يُقَرِّبُ مِنَ ابْنِ آدَمَ شَيْئًا [151ª] لَمْ يَكُنِ اللهُ قَدَّرَهُ لَهُ، وَلَكِنِ النَّذْرُ يُوَافِقُ الْقَدَرَ، فَيُخْرَجُ بِذٰلِكَ شَيْئًا[1054] مِنَ الْبَخِيلِ مَا لَمْ يَكُنِ الْبَخِيلُ

1045 فَلْيُطِعْهُ :فَلْيُطِيعُهُ

1046 أَنْ يَعْصِيَهُ :أَنْ يَعْصِ اللهَ

1047 Buhârî, "Eymân", 28, 31; Tirmizî, "Nüzûr", 2; Ebû Dâvûd, "Eymân", 22; İbn Mâce, "Keffârât", 16.

1048 Hadis metninde "وَمَنْ نَذَرَ نَذْرًا لَا يُطِيقُهُ فَكَفَّارَتُهُ كَفَّارَةُ يَمِينٍ" ilâvesi vardır.

1049 أَطَاقَهُ فَلْيُفِ :فَأَطَاقَهُ كُيِّفَ

1050 Ebû Dâvûd, "Eymân", 30. Ayrıca bk. İbn Mâce, "Keffârât", 17.

1051 Nesâî, "Eymân", 40.

1052 Müslim'de "لَا يَأْتِي بِخَيْرٍ" şeklinde geçen ifâde Buhârî'de "لَا يَرُدُّ شَيْئًا" şeklinde geçmektedir.

1053 Müslim, "Nezr", 4; Buhârî, "Kader", 6; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 9/421 (No. 5592). Benzer lafız için bk. Ebû Dâvûd, "Eymân", 21.

1054 بِذٰلِكَ :بِذٰلِكَ شَيْئًا

[1055]«يُرِيدُ أَنْ (**2**) يُخْرِجَ Yaʿnī Ebī Hüreyre didi ki: Ḥażret-i Resūl buyurdı: «İbn Ādem neẕrden bir şey itmege yaḳın olamaz tā Ḥaḳḳ Teʿālā anı (3) aña itmege taḳdīr itmeyince. Lākin neẕr taḳdīre muvāfıḳ olunca andan bir şey baḫīlden çıḳar ẓorla baḫīl ise (4) anıñ kendiden çıḳa[rt]masun dilemez iken.» Andan baʿż ʿulemā didiler ki: "İşbu neẕrden nehy itmege sebeb iḥtimāldir ki (5) neẕr eyleyen kişi anı itmege māl ḳomaḳ ḫarc itmek lāzım olmaġla ol anı aġırlanup gücüne gelür itmesi, anıñ (6) içün nehy eyledi. Veyā diledigi şeyiñ olması içün neẕr idince ol neẕr ol şeye ʿivaż gibi olduġı sebebden (7) nehy itdi ki anıñ ecr [ü] ṣevābı eksilür zīrā ʿibādetiñ şeʾni maḫṣūṣ Ḥaḳḳ Teʿālā içün olmalıdır." Ve baʿżılar didi ki: (8) "Nehy itmege sebeb iḥtimāldir ki baʿż cāhiller neẕr taḳdīri çevirir veyā muḳadderiñ olmasını menʿ ider deyü (9) iʿtiḳād iderler. Anıñ içün nehy itdi ki böyle iʿtiḳāda düşmeyeler deyü. Ḥadīṯiñ siyāḳı bunı teʾkīd ider. (10) Baʿż rivāyātı ḥadīṯiñ إِنَّهُ لاَ يَأْتِي بِخَيْرٍ buyurması yaʿnī 'Neẕr taḳdīrden bir şeyi redd eylemez.' Ve فَيُخْرَجُ [بِ]ذٰلِكَ (11) مِنَ الْبَخِيلِ buyurması yaʿnī 'Neẕri lillāh taṭavvuʿ niyyetiyle itmez, anı bir şeyiñ olmasına muḳābele ile neẕr ider.' (12) Meṣelā 'Allāh benim ḫastamı ṣaġaldırsa üzerime Ḥaḳḳ içün şu ḳadar şey neẕr olsun.' dir veyā 'Bu şeyden eger (13) ḳurtulursam bu ḳadar şey virmek boynuma borç olsun.' dir. Bunlar miṯilli olunca lillāh olmayup bir şey muḳābelesine (14) oldı. Anıñ içün nehy eyledi."

فَإِنَّ اللهَ يَعْلَمُهُ

Yaʿnī "Ol lillāh ḫarc ve nafaḳa itdigizi ve neẕr itdigiñiz şeyi (15) az ve çoḳ Ḥaḳḳ Teʿālā ḳamusun bilüp sizlere anıñ ecr ü ṣevābını ider." Bunda **يَعْلَمُهُ** deyüp يَعْلَمُهُمَا buyurmadı (16) zīrā żamīri anlarıñ ikisiniñ birine redd eyledi. Bunda ḳavlühū teʿālā: [1056]{وَمَنْ يَكْسِبْ خَطِيٓئَةً اَوْ اِثْماً ثُمَّ يَرْمِ بِهِ} gibi (17) gelür بِهِمَا buyurmadı. Ve baʿżılar

[1055] Müslim, "Nezr", 7; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 14/447 (No. 8860). Ayrıca bk. Buhârî, "Eymân", 26.

[1056] Nâkıs iktibas. "**Kim bir hata işler veya bir günah kazanır da sonra onu** bir suçsuzun üzerine **atarsa**, şüphesiz iftira etmiş, apaçık bir günah yüklenmiş olur.", en-Nisâ 4/112.

“Żamīriñ kināyesi **{وَمَّا اَنْفَقْتُمْ}** ḳavline rücūʿ itdi zīrā ismdir. Bu daḫı (18) ḳavlühū teʿālā: [1057]{وَمَّا اَنْزَلَ عَلَيْكُمْ مِنَ الْكِتَابِ وَالْحِكْمَةِ يَعِظُكُمْ بِهٖ} gibidir يَعِظُكُمْ بِهِمَا buyurmadı.” [didi.]

وَمَا لِلظّٰلِمِينَ مِنْ (19) اَنْصَارٍ

Yaʿnī “Ṣadaḳayı ve zekātı yerinden ġayr yere ḳoyup maḥalline edā itmeyenlere yarın ḳıyāmetde anları (20) ʿaẕābullāhdan bir ḳurtaran yoḳdur.” Baʿżılar “Virdikleri ṣadaḳalarında riyā ve sumʿa dileyenlerdir ẓālimler.” (21) didi. Ve baʿżılar “Anlar māl-ı ḥarāmdan ṣadaḳa virenlerdir.” didi. Bu āyetde her ẓālim olana büyük vaʿīd vardır.

Bakara 271

(22) اِنْ تُبْدُوا الصَّدَقَاتِ فَنِعِمَّا هِيَ

Yaʿnī “Eger ṣadaḳayı āşikāre virürseñiz ol ṣadaḳa sizlere (23) ġāyet ile güzel şeydir, anı iẓhār itmesi size niʿmetdir.” İmdi صَدَقَةٌ lafẓı kişiniñ mālından Ḥaḳḳ Teʿālā (24) Ḥażretine ḳurbiyyet içün göñül ḫoşluġı ile çıḳardığı şeydir. Bunda zekāt ve nāfile, taṭavvuʿ ṣadaḳa (25) virmek dāḫildir.

وَاِنْ تُخْفُوهَا وَتُؤْتُوهَا الْفُقَرَاءَ فَهُوَ خَيْرٌ لَكُمْ

Yaʿnī “Ol ṣadaḳa ve zekātı (26) gizleyüp fuḳarāya kimse görmeden gizlice virürseñiz ol sizlere āşikāre virmeñizden ziyāde ḫayrlu, (27) ecr [ü] şevābı çoḳdur.” İmdi eger niyyet ṣādıḳ olursa ṣadaḳayı gizlice virmek āşikāre virmeden (28) efḍaldir. İmdi bu āyetde ẕikr olan ṣadaḳadan murād ne olduġunda ʿulemā iḫtilāf itdiler. Anlarıñ (29) çoġı didi ki: “Taṭavvuʿ verilen ṣadaḳa efḍaldir ve gizlü virmesi āşikāre virmeden ḫayrludur. Zīrā (30)

[1057] Nâkıs iktibas. “Kadınları boşadığınız ve onlar da bekleme sürelerini bitirdikleri zaman, ya onları iyilikle tutun yahut iyilikle bırakın. Haklarına tecavüz edip zarar vermek için onları tutmayın. Bunu kim yaparsa kendine zulmetmiş olur. Sakın Allah’ın âyetlerini eğlenceye almayın. Allah’ın üzerinizdeki nimetini, **size öğüt vermek için indirdiği Kitab’ı ve hikmeti** hatırlayın. Allah’a karşı gelmekten sakının ve bilin ki Allah her şeyi hakkıyla bilendir.”, el-Bakara 2/231.

riyādan ıraḳ olup ḫulūṣa yaḳın olur ve hem nefsiñ ṣadaḳayı āşikāre vir dimesinden ıraḳlıḳ (31) var zīrā nefs kendini iẓhār itmek diler ve bu gizli virmeniñ bir fā'idesi daḫı alan faḳīre rāciʿdir. Nedenkim (32) faḳīre gizlice virdikde alur kendine ẕillet ü ḥaḳāret irmez. Ve eger āşikāre alursa kendine görenlerden (33) ẕillet ü ḥaḳāret irer ki dileniyor deyü ḫacālete düşer." Ve gizli verilen ṣadaḳanıñ efḍal olmasına delīl (34) oldur ki: مَا رُوِيَ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «**سَبْعَةٌ يُظِلُّهُمُ اللهُ فِي ظِلِّهِ، (35) يَوْمَ لاَ ظِلَّ إِلَّا ظِلُّهُ: إِمَامٌ عَادِلٌ، وَشَابٌّ نَشَأَ فِي طَاعَةِ اللهِ تَعَالَى، وَرَجُلٌ قَلْبُهُ مُعَلَّقٌ بِالْمَسْجِدِ إِذَا خَرَجَ مِنْهُ [151b] (1) حَتَّى يَعُودَ إِلَيْهِ، وَرَجُلاَنِ تَحَابَّا فِي اللهِ تَعَالَى، اجْتَمَعَا عَلَى ذَلِكَ وَافْتَرَقَا عَلَيْهِ، وَرَجُلٌ ذَكَرَ اللهَ خَالِيًا (2) فَفَاضَتْ عَيْنَاهُ، وَرَجُلٌ دَعَتْهُ امْرَأَةٌ ذَاتُ مَنْصِبٍ وَجَمَالٍ فَقَالَ: إِنِّي أَخَافُ اللهَ، وَرَجُلٌ تَصَدَّقَ (3) بِصَدَقَةٍ فَأَخْفَاهَا حَتَّى لَا تَعْلَمَ شِمَالُهُ مَا اَنْفِقُ يَمِينُهُ**»[1058] Yaʿnī Ebī Hüreyre didi ki: Ḥażret-i Resūl (4) buyur[ur] ki: «Yedi kişi yarın ḳıyāmet gününde ki Ḥaḳḳ Teʿālā Ḥażretiniñ gölgeliginden ġayr gölge yoḳ anlar Ḥaḳḳ (5) Teʿālā'nıñ gölgesinde gölgelenürler: Ulı, ʿādil olan şāh ü ḥākim. Ve ṭāʿatullāh üzre büyüyen genç yigit. (6) Ve ḳalbi mescid ile müteʿalliḳ olan kişi ki mescidden çıḳdıḳda tā dönünce ḳadar derūnı mescid içinde. Ve ol (7) iki kişi birbiri Ḥaḳḳ rıżāsı üzre sevip muḥabbet iderler ki Ḥaḳḳ rıżāsıyla bir yere gelüp muḥabbet, ṣoḥbeti (8) ider yine Ḥaḳḳ rıżāsı üzre birbirinden ayrılurlar ne dünyā ṭamaʿı içün ve ne bir ġaraż içün birbirine dost (9) olurlar. Ve ol kişi ki tenhā yerde ẕikrullāh idüp gözleri yaş ile dola. Ve ol kişi bir dilber zengīn (10) ḳarı kendiyle zinā itmege anı daʿvet eyleye ol 'Ben Allāh'dan ḳorḳarım.' deyüp yanaşmaya. Ve ol kişi ki gizli (11) bir ṣadaḳa virir ṣol eli anıñ ne ḳadar virdigin ve ne virdigin duymaz, bilmez.» Bu ḥadīṯi *Ṣaḥīḥayn*'da (12) ẕikr itdiler. İmdi āşikāre ṣadaḳa virmeniñ cā'iz olmasına vech budur ki eger ol ṣadaḳayı viren (13) kendi nefsine ʿamelinde riyā girmeyeceginden ḳorḫmaz ise ḳalbi ḳavī ise āşikāre vire ve bir daḫı ol (14) niyyeti iderse ki ben āşikāre virmege beni görüp benden ġayrısı daḫı ġayrete gelüp fuḳarāya taṣadduḳ (15) ideler deyü ḳaṣd iderse āşikāre virsün. Ammā zekātı āşikāre virmek gizlü virmeden ziyāde (16) efḍaldir. Zīrā farż olan

1058 Benzer lafız için bk. Müslim, "Zekât", 91; Buhârî, "Zekât", 16; "Hudûd", 20; Tirmizî, "Zühd", 53.

namāzıñ cemāʿat ile ḳılması gibi bu da efḍaldir. Ve taṭavvuʿ, nāfile namāzı evde gizli (17) ḳılmaḳ efḍaldir. Ve hem zekātı āşikāre virmek zekāt viren kişiyi töhmetden nefy itmekdir ki ḫalḳ anı zekāt (18) virmez deyü töhmet iderler. Ve baʿżılar didi ki: "Āyet farż olan zekāta indi. Zīrā Ḥażret-i Resūl ṣallallāhu ʿaleyhi (19) ve sellemiñ zamān-ı saʿādetlerinde gizlü virmek ḫayrlu idi zīrā anlar alur ẓann itmezler idi. Ve hem cümleye virir (20) idi getüren de alur idi. Andan gizli getürüp kendine virirler lākin bu anda zekātı āşikāre virmek efḍaldir ḫalḳdan (21) sū-i ẓannı gidermek içün." Ve baʿżılar didi ki: "Āyet ʿumūmendir cemīʿ vācib ve taṭavvuʿ olan zekāta ve ṣadaḳaya gelür. (22) Andan gerek zekāt ve gerek ṣadaḳa gizli virmek efḍaldir."

وَيُكَفِّرُ عَنْكُمْ مِنْ سَيِّاٰتِكُمْ

Siziñ günāhlarıñız[ı] ʿafv (23) ü setr iderim. Baʿżılar didi ki: "مِنْ bunda ṣıla [vü] ziyādedir, taḳdīri نُكَفِّرُ عَنْكُمْ مِنْ سَيِّاٰتِكُمْ gelür." İbn ʿAbbās (24) raḍıyallāhu ʿanhümā "جَمِيعُ سَيِّاٰتِكُمْ" buyurdı yaʿnī "Günāhlarıñızıñ ḳamusunı." Ve baʿżılar "مِنْ tebʿīżıyyedir." [d]idi yaʿnī (25) "Günāhlarıñızdan baʿżısını." dimek olur. Andan maʿnā نُكَفِّرُ عَنْكُمُ الصَّغَائِرَ مِنْ سَيِّاٰتِكُمْ olur. Ve التَّكْفِيرُ luġatda (26) örtmek ve setr itmekdir.

وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ

Yaʿnī "Ḥaḳḳ Teʿālā sizleriñ ṣadaḳayı giz ve āşikāre virmeñizi (27) bütün ḫaberdār ve ḫaber viricidir."

Bakara 272

لَيْسَ عَلَيْكَ هُدٰيهُمْ

Yaʿnī "Yā Muḥammed! Anlarıñ hidāyetleri seniñ üzeriñe (28) degildir." Bu āyetiñ inmesine bāʿiṣ müslümānlardan baʿż kimseleriñ Yehūdīlerle aḳrabālıġı ve ḳarı ḳız (29) evlenmek nesebleri var idi anlara ṣadaḳa ve ḫarclıḳ virirler idi

İslām’a gelmezden evvel, ḳaçan ki İslām’a (30) geldiler ol Yehūdī aḳrabālarına nafaḳa itmeden ve ṣadaḳa virmegi ikrāh itdiler, anlarıñ murādları anlar da hemān (31) İslām’a gelsünler idi. Ve baʿżılar didi ki: “Müslümānlar Medīne fuḳarālarına ṣadaḳa virirler idi ḳaçan ki (32) İslām çoġaldı Ḥażret-i Resūl ṣallallāhu ʿaleyhi ve sellem müşriklere ṣadaḳa virmegi nehy eyledi ki anlara (33) darlıġa düşüp İslām’a gelmege muḥtāc olalar kendiniñ anlar ḳamu İslām’a gelmelerine ḥırṣı ziyāde (34) olmaḳ ile bu āyet indi ki: {لَيْسَ عَلَيْكَ هُدٰيهُمْ}

Maʿnāsı saña muḫālefet idenleriñ hidāyeti seniñ üzeriñe (35) degildir ki anlardan ṣadaḳayı menʿ idersiñ ki anlar darlıġa düşüp İslām’a gelsünler. Ol demde **[152a]** (1) Ḥażret-i Resūl anlara ṣadaḳa virmege emr itdi. Ḥaḳḳ Teʿālā bu āyetde aña bildirdi ki: Seni beşīr u nezīr ve Ḥaḳḳ Teʿālā (2) iẕniyle anları dīne daʿvete gönderdik anlarıñ hidāyete gelmeleri seniñ üzeriñe degildir.”

وَلٰكِنَّ اللّٰهَ يَهْدِي مَنْ يَشَآءُ

(3) Yaʿnī “Ḥaḳḳ Teʿālā diledigine tevfīḳ idüp İslām’a gelmege hidāyet eyler.” Bunda hidāyet tevfīḳ maʿnāsınadır. (4) Ve ḳaldı ki daʿvet ve Ḥaḳḳ’ıñ emrini anlara beyān itmek bu Ḥażret-i Resūl üzerinedir. Ḳaçan ki bu āyet indi (5) Yehūdīleriñ fuḳarālarına ṣadaḳa virdiler.

وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ خَيْرٍ فَلِاَنْفُسِكُمْ

Yaʿnī “Māldan kendi (6) nefsiñiz içün her ne ḫarc iderseñiz.”

وَمَا تُنْفِقُونَ اِلَّا ابْتِغَآءَ وَجْهِ اللّٰهِ

Yaʿnī “Nefsiñize ḫarc (7) itdigizden ṣoñra her ne ḫarc iderseñiz ancaḳ Ḥaḳḳ Teʿālā’nıñ rıżāsı içün ṣadaḳaya ḫarc eyleyüp (8) andan Ḥaḳḳ rıżāsın gözleyiñ.” Bu āyetiñ ẓāhiri ḫaber, maʿnāsı nehydir ki Ḥaḳḳ rıżāsından ġayrıya (9) ḫarc itmeyiñ deyü. Andan Zeccāc nām didi ki: “Bu maḫṣūṣ müʾminlere indi. Ḥaḳḳ Teʿālā anlarıñ ḫarc itmelerinden (10) murādları ne olduġun bilüp anlara daḫı bildirdi ki ancaḳ ḫarc itmeñiz ṣadaḳa virmeñiz benim rıżām üzre (11) olsun.”

Ve baʿżılar didi ki: "Maʿnāsı siziñ müşriklerden olan aḳrabālarıñıza ḫarc itmeñizde ve ṣadaḳa (12) virmeñizde derūnda murādıñız rıżā-ı Ḥaḳḳ degildir lākin bundan böyle anlara ṣadaḳa ve ḫarc itmeñizde hemān (13) sizler Ḥaḳḳ Teʿālā rıżāsı içün idiñ ve ṣıla-i raḥm içün idiñ ve muḥtāc olanlarıñ iḥtiyācların ṣadaḳañız (14) ile Ḥaḳḳ rıżāsına feth idiñ." Andan baʿż ʿulemālar didiler: "Ḳamu ḫalḳıñ şerrli olanına ṣadaḳa virmede ve ġāyr (15) ḫarc itmede yine ṣevābına nā'il olmaḳ vardır." Lākin ʿulemālar aña ictimāʿ itdiler ki: "Zekāt ancaḳ müslümānlara olur ki (16) anlar iki sehm ṣāḥibleri olanlardır ki Tevbe sūresinde ẕikr olunan." Ve İmām Ebū Ḥanīfe "Orucuñ fıṭr (17) ṣadaḳasın ehl-i kitāb olan ḫarāc-güẕār kāfirlere virmek cā'izdir." didi. Bunda sā'ir ʿulemāya muḫālefet (18) itdi. Bu ḳavl üzre āyet maḫṣūṣ taṭavvuʿ olan ṣadaḳaya gelür Ḥaḳḳ Teʿālā müslümānlarıñ fuḳarālarına ve hem (19) ḫarāc-güẕār kāfirleriñ fuḳarālarına virmege Ḥaḳḳ Teʿālā mübāḥ itdi.

وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ خَيْرٍ يُوَفَّ اِلَيْكُمْ

(20) Yaʿnī "Māldan her ne ḫarc ve ṣadaḳa virirseñiz anıñ cezāsı, ṣevābı Ḥaḳḳ ḳatında sizlere bāḳīdir bütün (21) yarın ḳıyāmetde bulursuñuz." Bunda ecrlerini virmege Ḥaḳḳ Teʿālā vaʿde itdi ḥüsn-i ḥāl üzre (22) aña irersiñiz deyü. Andan İbn ʿAbbās raḍıyallāhu ʿanhümā يُجَازِيكُمْ بِهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ[1059] buyurdı yaʿnī "Ṣadaḳañız (23) ve ḫarc itdigiz nafaḳanıñ ecr [ü] ṣevābını Ḥaḳḳ Teʿālā yarın ḳıyāmetde bütün bulursuñuz sizleriñdir." dimek.

وَاَنْتُمْ لَا تُظْلَمُونَ (**24**)

Yaʿnī "Sizleriñ itdigiz ʿamelleriñiziñ ṣevābından bir şeyiñiz eksilmez, bütün bulursuñuz."

Bakara 273

[1059] Hâzin el-Bağdâdî, *Lübâbü't-te'vîl*, 1/207.

(**25**) لِلْفُقَرَاءِ الَّذِينَ أُحْصِرُوا فِي سَبِيلِ اللهِ

Yaʿnī “Ol fuḳarālar ki nefslerini ancaḳ fī-sebīlillāh (26) ġazāya gitmek içün ḥabs idüp ġayr şeye ḳarışmazlar.” İmdi bundaki lām içün لِلْفُقَرَاءِ buyurmasında (27) iḫtilāf olundı. Baʿżılar “Ol [1060]{فَلِأَنْفُسِكُمْ} kelimesine rāciʿdir. Ṣānki buyurdı ki:وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ (28) خَيْرٍ فَلِلْفُقَرَاءِ وَإِنَّمَا تُنْفِقُوا لِأَنْفُسِكُمْ Yaʿnī māldan her ne ki ḫarc idiyorsañız ol fuḳarā içün degil (29) ancaḳ kendi nefsiñiz içün ḫarc ideyorsuñūz.” Ve baʿżılar didi ki: “Sābıḳ ẕikr olunan ṣadaḳalar ancaḳ anlar (30) fuḳarālara virmek içündür.” Ve baʿżılar didi ki: “Anıñ ḫaberi maḫẕūfdur, taḳdīri ṣadaḳa ancaḳ ol fuḳarālara (31) virilür ki anlarıñ ṣıfatları şöyledir deyü ṣadaḳa ve zekāt anlara vācib ve anlarıñ ḥaḳḳıdır. İmdi (32) fuḳarālar muhācirīnden bir fırḳa idi ki anlar dört yüz ḳadar idi, anlarıñ her biriniñ Medīne’de sākin olacaḳ (33) yerleri ve aḳrabāları yoḳ idi. Anlar Ḥażret-i Resūl’üñ ṣuffesinde gice oturup Ḳur’ān ögrenüp oḳurlar (34) ve ʿibādet iderler idi, gündüz köyleri dolaşup kirā ile ḫurmā çekirdegi ḳırarlar idi ve Ḥażret (35) ḳanġı yere bir çete, ʿasker gönderse anlar çıḳarlar idi. Ḥaḳḳ Teʿālā anları gözlemege emr itdi. Ḳaçan aḫşam olduḳda **[152ᵇ]** (1) enṣārdan ve ġayrıdan her kimiñ yanında ziyāde yemegi olursa anlara getürür idi öyle geçinürler idi.” Ve baʿżılar (2) “Anlar kendilerini maḫṣūṣ ʿibādete bend idenlerdir.” didiler.

لَا يَسْتَطِيعُونَ ضَرْباً فِي الْأَرْضِ

Yaʿnī “Yeryüzünde (3) dolaşup ticāret itmege ve alışveriş itmege ve işlemege, ḳazanmaġa ḳudretleri olmayan fuḳarālar ki ʿibādetden boş olmayan (4) ehl-i ṣuffe fuḳarālarıdır.” Ve baʿżılar “Faḳīrlik kendilerini fī-sebīlillāh cihāddan alıḳoyan fuḳar[ā]lardır.” [d]idiler. Ve baʿżılar “Anlar (5) Ḥażret-i Resūl ile

[1060] Nâkıs iktibas. “Onları hidayete erdirmek sana ait değildir. Fakat Allah, dilediğini hidayete erdirir. Hayır olarak ne harcarsanız, **kendiniz içindir**. Zaten siz ancak Allah’ın rızasını kazanmak için harcarsınız. Hayır olarak her ne harcarsanız -hiç hakkınız yenmeden- karşılığı size tastamam ödenir.”, el-Bakara 2/272.

cihādda kendilerine yara irüp saḳaṭ[1061] ve çolaḳ ve kötürüm olan fuḳarālardır.” didiler.

يَحْسَبُهُمُ (6) الْجَاهِلُ اَغْنِيَآءَ مِنَ التَّعَفُّفِ

Anlarıñ ḥāllerinden ḫaberdār olmayanlar anları dileyüp istemegi terk itmeleriyle ṣanurlar ki (7) anlar zengīnlerdir. Anlar ise ḳanāʿat idüp Ḥaḳḳ’a [mü]tevekkillerdir.

تَعْرِفُهُمْ بِسِيمٰيهُمْ

Anları çehrelerinde olan ʿalāmetlerinden (8) ne olduḳların bilürsüñ. İmdi sīmānıñ maʿnāsında iḫtilāf itdiler. Baʿżılar “Ol tevāżuʿ ve ḫużūʿdur.” didiler. Ve baʿżılar (9) “Ol çehrede faḳrdan ve muḥtāclıḳdan eṣerdir.” didiler. Ve baʿżılar “Açlıḳdan yüzleriniñ ṣarılıġı ve faḳrdan urbalarınıñ eski (10) olmasıdır.” didiler.

لَا يَسْئَلُونَ النَّاسَ اِلْحَافاً

Ḫalḳdan çoḳ söyleyüp ibrām itmekle istemeyüp dilenmezler. Baʿżılar “Anlar (11) yanlarında öyle vaḳti yiyecekleri olduḳda aḫşam yemegin dilenmez ve aḫşam yemegin bulduḳda yarın yiyecegin istemeyüp aramaz olanlar.” (12) didiler. Ve baʿżılar “Anlar ḫalḳdan aṣlā istemeyüp dilenmez olanlardır.” didiler “Zīrā **{يَحْسَبُهُمُ الْجَاهِلُ اَغْنِيَآءَ مِنَ التَّعَفُّفِ}** (13) buyurdı, öyle olduḳda istemegi bütün terk itmişlerdir. Zīrā **{تَعْرِفُهُمْ بِسِيمٰيهُمْ}** buyurdı. Eger anlarıñ istemek kārları olaydı (14) yüzleriniñ ʿalāmetlerin bildirmege ne ḥācet idi. Andan āyetiñ maʿnāsı anlardan istemek, dilenmek düşmedi nereden ibrām (15) ile çoḳ dilenmek düşe.” Andan Müslim ile Buḫārī’de: (**16**) **«لَيْسَ الغِنَى** عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: **عَنْ كَثْرَةِ العَرَضِ، وَلٰكِنَّ الْغِنَى غِنَى النَّفْسِ»**[1062] Yaʿnī Ebī Hüreyre didi ki: Ḥażret-i Resūl

[1061] Metnin aslında bu kelime sehven “ṣaḳat” olarak yazılmıştır.
[1062] Buhârî, “Rikâk”, 15; Müslim, “Zekât”, 120; Tirmizî, “Zühd”, 40; İbn Mâce, “Zühd”, 9.

buyurdı: «Ġanī, zengīn olan māl (17) çoḳluġı ile degildir ġanīlik ancaḳ nefsi ġanī olandır ki ḥāline ḳanāʿat kimseye dil olmaz.» Ve daḫı Müslim ile Buḫārī'de: عَنْ أَبِي (18) هُرَيْرَةَ: أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «**لَيْسَ الْمِسْكِينُ الَّذِي[1063] تَرُدُّهُ اللُّقْمَةُ وَاللُّقْمَتَانِ، وَالتَّمْرَةُ وَالتَّمْرَتَانِ، وَلَكِنِ (19) الْمِسْكِينُ الَّذِي لاَ يَجِدُ غِنًى يُغْنِيهِ، وَلاَ يُفْطَنُ بِهِ، فَيُتَصَدَّقُ عَلَيْهِ وَلاَ يَقُومُ فَيَسْأَلُ النَّاسَ**»[1064] Yaʿnī Ebī Hüreyre didi ki: (20) Ḥażret-i Resūl buyurdı: «Faḳīr [u] miskīn ol kişi degildir ki dilense anı bir loḳma ve iki loḳma ve bir ḫurmā ve iki ḫurmā virüp (21) döner gider. Miskīn ol kişidir ki bir şeye eli irmez ki andan ġanī ola ve ḥālini kimseye bildirmez ki aña ṣadaḳa vireler ve (22) ḳalḳup bir kimseden şey dilenmez miskīn, faḳīr ancaḳ oldur.» Buḫārī ẕikr eyledi. Ve daḫı Buḫārī'de: عَنِ الزُّبَيْرِ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ (23) صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «**لاَ يَأْخُذَ[1065] أَحَدُكُمْ حَبْلَهُ، ثُمَّ يَأْتِيَ الجَبَلَ فَيَأْتِيَ بِحُزْمَةٍ مِنْ حَطَبٍ[1066] عَلَى ظَهْرِهِ، فَيَبِيعَهَا، خَيْرٌ لَهُ[1067] (24) مِنْ أَنْ يَسْأَلَ النَّاسَ أَعْطَوْهُ أَوْ مَنَعُوهُ**»[1068] Yaʿnī Ḥażret-i Zübeyr didi ki: Ḥażret-i Resūl buyurdı: «Siziñ biriñiz bir ip (25) alup ṭaġa varsa andan bir baġ odun bağlayup arḳasında getürüp ṣatsa aña ḫayrludur ḫalḳdan dilenüp (26) istemeden yā virirler veyā virmezler ḫacālete düşer.» Ve daḫı: عَنِ ابْنِ مَسْعُودٍ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: (**27**) «**مَنْ سَأَلَ النَّاسَ وَلَهُ مَا يُغْنِيهِ جَاءَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَمَسْأَلَتُهُ فِي وَجْهِهِ خُمُوشٌ، أَوْ خُدُوشٌ، أَوْ كُدُوحٌ**»[1069] Yaʿnī İbn Mesʿūd (28) didi ki: «Her kim kendide kifāyeti var iken ḫalḳdan dilense ol yarın ḳıyāmetde dilenmesi yüzünde çırmalanmış yara bere (29) ve irin ola.» Ve[1072] Yaʿnī قِيلَ: يَا رَسُول، مَا يُغْنِيهِ؟ قَالَ: «**خَمْسُونَ دِرْهَمًا، أَوْ[1070] قِيمَتُهَا[1071] مِنَ الذَّهَبِ**» anda didiler: Anı ne ḳadar şey (30) ġanī ider? Ḥażret-i Resūl buyurdı ki: «Elli dirhem gümüş veyā anıñ altundan ḳıymeti anı zengīn ider.» Bunı Ebū Dāvūd

---

[1063] Hadis metninde "يَطُوفُ عَلَى النَّاسِ" ilâvesi vardır.

[1064] Buhârî, "Zekât", 53. Ayrıca bk. Müslim, "Zekât", 102; Ebû Dâvûd, "Zekât", 23.

[1065] **لاَ يَأْخُذَ**: لَأَنْ يَأْخُذَ

[1066] **ثُمَّ يَأْتِيَ الجَبَلَ فَيَأْتِيَ بِحُزْمَةٍ مِنْ حَطَبٍ**: فَيَأْتِيَ بِحُزْمَةِ الْحَطَبِ

[1067] **خَيْرٌ لَهُ**: فَيَكُفَّ اللهُ بِهَا وَجْهَهُ خَيْرٌ لَهُ

[1068] Buhârî, "Zekât", 50.

[1069] Tirmizî, "Zekât", 22. Ayrıca bk. İbn Mâce, "Zekât", 26; Ebû Dâvûd, "Zekât", 23.

[1070] Metnin aslında bu kelime sehven "اَوَّلَ " olarak yazılmıştır.

[1071] Nesâî'deki hadis metninde "قِيمَتُهَا" kelimesi yerine "حِسَابُهَا"kelimesi geçmektedir.

[1072] Ebû Dâvûd, "Zekât", 23; Nesâî, "Zekât", 87; Tirmizî, "Zekât", 22.

ve Tirmiẕī ile (31) ve en-Nesāʾī ẕikr itdiler. Ve daḫı: عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «**مَنْ سَأَلَ وَلَهُ قِيمَةُ أُوقِيَّةٍ، (32) فَقَدْ أَلْحَفَ**»[1073] Ebī Saʿīd el-Ḫudrī didi ki: Ḥażret-i Resūl buyurdı: «Her kimde ki ḳırḳ dirhem gümüş pāresi vardır dönüp ḫalḳdan (33) şey dilenür ol yüzi ḥayāsız ibrām iden dilenci olur.» Bunı Ebū Dāvūd ẕikr eyledi. Andan Hişām ḥadīṯinde ziyāde idüp (34) didi ki: "Vuḳiyye Ḥażret-i Resūl eyyām-ı saʿādetinde ḳırḳ dirhem idi."[1074] Ve daḫı ʿAṭā bin Yesār'dan rivāyet ki: «**مَنْ يَسْأَلُ**[1075] **مِنْكُمْ (35) وَلَهُ أُوقِيَّةٌ، أَوْ عَدْلُهَا، فَقَدْ سَأَلَ إِلْحَافًا**»[1076] Yaʿnī «Her kim sizden bir vuḳiyye veyā bahāsı ḳadar şeye mālikdir döner dilenür ol **[153a]** (1) ḥayāsızlıġından dilenci olur.» Ve daḫı: عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ عَمْرِو بْنِ الْعَاصِ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «**مَنْ سَأَلَ النَّاسَ**[1077] **وَلَهُ أَرْبَعُونَ دِرْهَمًا فَهُوَ مُلْحِفٌ**[1078]» Yaʿnī ʿAbdullāh bin ʿAmr bin el-ʿĀṣ didi ki: Ḥażret-i Resūl buyurdı: «Her kim (3) ḳırḳ dirheme mālikdir döner ḫalḳdan dilenür ol ḥayāsız ibrāmcı dilencidir.» Bunı en-Nesāʾī ẕikr eyledi. Ve Müslim'de Ebī Hüreyre'den: «**مَنْ سَأَلَ النَّاسَ [أَمْوَالَهُمْ] تَكَثُّرًا**[1079]، (**4**) قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: **فَإِنَّمَا يَسْأَلُ جَمْرًا فَلْيَسْتَقِلَّ أَوْ [لِ]يَسْتَكْثِرْ**»[1080] Yaʿnī (5) Ebī Hüreyre didi ki: Ḥażret buyurdı ki: «Her kim ḳırılup ḫalḳdan bir faṣla et ve ġayr dilense ol ancaḳ kendine āteş istedi (6) ister ol dilendigi az olsun ister çoḳ olsun.»

وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ خَيْرٍ فَإِنَّ اللهَ بِهِ عَلِيمٌ

Yaʿnī "Sizler māldan (7) her ne ḳadar ḫarc idüp ṣadaḳa virirseñiz Ḥaḳḳ Teʿālā ol virdigiñiziñ miḳdārını bilür sizlere ecr [ü] ṣevābını niçe ḳat (8) iḥsān ider." Bunda ṣadaḳa virmege ve ṭāʿata ḫarc itmege emr-i beşāret vardır.

1073 Ebû Dâvûd, "Zekât", 23; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 17/97 (No. 11044).
1074 Ebû Dâvûd, "Zekât", 23.
1075 **مَنْ يَسْأَلُ**: مَنْ سَأَلَ
1076 Ebû Dâvûd, "Zekât", 23; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 26/337 (No. 16411).
1077 Hadis metninde "النَّاسَ" kelimesi bulunmamaktadır.
1078 **مُلْحِفٌ**: الْمُلْحِفُ Nesâî, "Zekât", 89.
1079 Metnin aslında bu kelime sehven "تَكَسُّرًا" olarak yazılmıştır.
1080 Müslim, "Zekât", 105; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 12/80 (No. 7163).

Bakara 274

اَلَّذِينَ يُنْفِقُونَ اَمْوَالَهُمْ (9) بِالَّيْلِ وَالنَّهَارِ سِراً وَعَلَانِيَةً

Yaʿnī “Anlar ki māllarını gice ve gündüz ve gizli ve āşikāre Ḥaḳḳ rıżāsına (10) ḫarc ve ṣadaḳa virirler.” Andan İbn ʿAbbās raḍıyallāhu ʿanhümā buyurdı ki: “Bu āyet Ḥażret-i ʿAlī ibn Ebī Ṭālib kerremallāhu (11) vecheh ḥażretlerine indi. Zīrā dört dirhem[e] mālik idi andan ġayr bir şey[i] yoḳ idi, anıñ birini gice ṣadaḳa virdi (12) ve birini gündüz ṣadaḳa virdi ve birini gizli ṣadaḳa virdi ve birini āşikāre virdi. Bu āyet indi.” Ve yine ʿİbn ʿAbbās (13) bir rivāyetde buyurdı ki: “Ḳaçan [1081]{لِلْفُقَرَاءِ الَّذِينَ أُحْصِرُوا فِي سَبِيلِ اللهِ} āyeti indi Ḥażret-i ʿAbdurraḥmān bin ʿAvf (14) ehl-i ṣuffe fuḳarālarına çoḳ altun gönderdi ve Ḥażret-i ʿAlī kerremallāhu vecheh gice ile ehl-i ṣuffeye altmış (15) ṣāʿ ḫurmā gönderdi. Bu āyet ānıñ ikisine indi. Ḥażret-i ʿAlī gice ile gönderen ve Ḥażret-i ʿAbdurraḥmān gündüz (16) gönderen. Ve āyetde bir işāret var ki gizli verilen ṣadaḳa āşikāre verilenden efḍal deyü.” Ve baʿżılar didi ki (17) “Bu āyet fī-sebīlillāh ġazā[ya] atlar bağlayanlara indi. Zīrā anlar ol atlara yemlerini gündüz ve gice, gizli ve āşikāre (18) virürler.” Andan Buḫārī’de: عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «**مَنِ احْتَبَسَ فَرَسًا فِي (19) سَبِيلِ [اللهِ] إِيمَانًا [بِاللهِ] وَاحْتِسَابًا[1082] وَتَصْدِيقًا بِوَعْدِهِ، كَانَ شِبَعُهُ[1083] وَرِيَّهُ وَرَوْثُهُ[1084] فِي مِيزَانِهِ يَوْمَ القِيَامَةِ**»[1085] Yaʿnī Ebī (20) Hüreyre didi ki «Her kim fī-sebīlillāh ġazāya binmek içün at bağlasa ki Ḥaḳḳ Teʿālā’nıñ rıżāsı içün vaʿd itdigi (21) ecr [ü] ṣevābına inanup īmān getürmekle aña yedirdigi yemi ve içürdigi ṣuyı ve atıñ fışḳısı ve sidigi bütün anıñ (22) yarın ḳıyāmetde mīzānda ḥasenātı

[1081] Nâkıs iktibas. “**(Sadakalar) kendilerini Allah yoluna adayan**, yeryüzünde dolaşmaya güç yetiremeyen **fakirler içindir.** İffetlerinden dolayı (dilenmedikleri için), bilmeyen onları zengin sanır. Sen onları yüzlerinden tanırsın. İnsanlardan arsızca (bir şey) istemezler. Siz hayır olarak ne verirseniz, şüphesiz Allah onu bilir.”, el-Bakara 2/273.

[1082] Hadis metninde “وَاحْتِسَابًا” kelimesi bulunmamaktadır.

[1083] فَإِنَّ شِبَعَهُ :كَانَ شِبَعُهُ

[1084] Hadis metninde “وَبَوْلَهُ” ilâvesi vardır.

[1085] Buhârî, “Cihâd”, 45.

gözine ḳonur.» Ve baʿżılar didi ki: "Āyet ʿumūmadır mālларını her vaḳtlerde (23) muḥtāclara ve faḳīrlere ṣadaḳa idüp anlarıñ żarūretlerin giderenleredir."

فَلَهُمْ اَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ

Yaʿnī (24) "Anlarıñ ecr [ü] ṣevābları yarın Rabb'ileri ḳatında ḥāżırdır."

وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ

Yarın anlara (25) cehennemden ve ġayr ʿaẕābdan aṣlā bir ḳorḫu yoḳdur. Ve anda irdikleri ecr [ü] ṣevābıñ çoḳluġundan ve aʿlālıgında[n] dünyāda (26) bıraḳdıḳları içün maḥzūn olmazlar.

Bakara 275

اَلَّذِينَ يَأْكُلُونَ الرِّبٰوا

Yaʿnī "Anlar ki mālların ribā ile muʿāmele iderler." (27) Bunda أَكْلٌ ile maḫṣūṣ ẕikr itmesi murād yemek olduġı içün zīrā kişiniñ maḳṣūd[ı] ancaḳ yemekdir ġayr degil. (28) Çünki māl yenmez lākin yiyecek şeye virilüp alup yenür. İmdi Ḥaḳḳ Teʿālā mālı ribāya virmeden menʿ itdi (29) ve idene pek şedīd ʿiḳāb idecegine vaʿd eyledi. Andan Müslim'de: عَنْ جَابِرٍ، قَالَ: «**لَعَنَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ** (**30**) **وَسَلَّمَ** آكِلَ الرِّبَا، وَمُؤْكِلَهُ، وَكَاتِبَهُ، وَشَاهِدَيْهِ»، وَقَالَ: «**هُمْ سَوَاءٌ**»[1086] Yaʿnī Ḥażret-i Cābir buyurdı ki: «Ḥażret-i Resūl (31) ribāya māl virene ve anı yiyene ve temessükün yazan yazıcıya ve içinde olan iki şāhide laʿnet itdi.» Ve buyurdı ki: «Bunlarıñ (32) ḳamusı laʿnetde berāberlerdir.» Ve luġatda الرِّبٰوا ziyādelikdir zīrā رَبَا الشَّيْءُ "Şey artup ziyāde oldı." Andan bunda daḫı (33) māl ziyāde olmadan denildi.

لَا يَقُومُونَ اِلَّا كَمَا يَقُومُ الَّذِي يَتَخَبَّطُهُ الشَّيْطَانُ مِنَ الْمَسِّ

[1086] Müslim, "Müsâkât", 106; Beyhakî, *Şu'abü'l-îmân*, 7/356 (No. 5118).

Yaʿnī “Mezārlarından (34) ḳalḳdıḳlarında kendilerini şeyṭānlar urmuş ve cinn ṭutmuş düşmesi gibi ʿaḳılları gidüp deli olmuş (35) ḳalḳması [gibi] ḳalḳarlar.” Zīrā الْخَبْطُ urmaḳ ve ayaḳla çiynemekdir, نَاقَةٌ خَبُوطٌ dirler yaʿnī “Yürürken ellerini yere uran dişi deve.” **[153b]** (1) Andan miṣillerinde يَخْبِطُ خَبْطَ عَشْوَا yaʿnī “Aḫşam ḳarañlıġına düşmüş kendini oraya buraya uran ider.” Bunı bir kişi (2) bir emre muṭaṣarrıf olur anı nice idecegin bilmez şaşup ḳalmada dirler. İmdi şeyṭān ve cinn birini baṣdıḳda varur (3) deliden ziyāde ʿaḳlı żāyiʿ olur. Andan الْمَسّ şeyṭāndan, cinnden iren cünūn gibi şeydir. Andan ribā yiyen yarın ḳıyāmet[de] (4) ḳalḳdıḳdan cinn ṭutan ḳalḳması gibi ḳalḳar ki bir ṭoġrı ḥareket itmege ḳādir olamaz. Zīrā ribādan yemeleri ḳarınlarında (5) öyle dolmuş aġırlatmış anları ki yürimege ḳādir olmayalar. Andan Saʿīd ibn Cübeyr didi ki: “Ribā yemegi ḥelāl idenleriñ (6) ḳıyāmetde ʿalāmetleri oldur.” Andan Beġavī Ḥażret-i Ṣaʿlebī nāmdan sened ile rivāyet ider ki: عَنْ أَبِي سَعِيدٍ (7) الْخُدْرِي عَنْ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي قِصَّةِ الْإِسْرَاءِ قَالَ: «**فَانْطَلَقَ بِي جِبْرِيلُ إِلَى رِجَالٍ كَثِيرٍ كُلُّ (8) رَجُلٍ بَطْنُهُ مِثْلُ الْبَيْتِ الضَّخْمِ مُتَصَدِّينَ عَلَى سَابِلَةِ آلِ فِرْعَوْنَ يُعْرَضُونَ عَلَى النَّارِ غُدُوًّا وَعَشِيًّا. (9) قَالَ: فَيُقْبِلُونَ مِثْلَ الْإِبِلِ الْمَنْهُومَةِ يُخَبِّطُونَ الْحِجَارَةَ وَالشَّجَرَ لَا يَسْمَعُونَ وَلَا يَعْقِلُونَ فَإِذَا أَحَسَّ بِهِمْ (10) أَصْحَابُ تِلْكَ الْبُطُونِ قَامُوا فَتَمِيلُ بِهِمْ بُطُونُهُمْ فَيُصْرَعُونَ ثُمَّ يَقُومُ أَحَدُهُمْ فَيَمِيلُ بِهِ بَطْنُهُ فَيُصْرَعُ (11) فَلَا يَسْتَطِيعُونَ أَنْ يَرْحَلُوا حَتَّى يَغْشَاهُمْ آلُ فِرْعَوْنَ فَيَرُدُّوهُمْ مُقْبِلِينَ [وَ]مُدْبِرِينَ فَذٰلِكَ عَذَابُهُمْ (12) فِي الْبَرْزَخِ بَيْنَ الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ**» قَالَ: «**وَآلُ فِرْعَوْنَ يَقُولُ[ونَ]: اللّٰهُمَّ لَا تُقِمِ السَّاعَةَ أَبَدًا، قَالَ: "وَ (13) يَوْمَ الْقِيَامَةِ**[1087] **يَقُولُ أَدْخِلُوا آلَ فِرْعَوْنَ أَشَدَّ الْعَذابِ. قُلْتُ: يَا جِبْرِيلُ مَنْ هٰؤُلَاءِ؟ قَالَ: الَّذِينَ (14) يَأْكُلُونَ الرِّبا {لَا يَقُومُونَ إِلَّا كَما [يَقُومُ الَّذِي] يَتَخَبَّطُهُ الشَّيْطانُ مِنَ الْمَسِّ}**»[1088]

Yaʿnī Ebī Saʿīd el-Ḫudrī miʿrāc ḥikāyesinde (15) didi ki: Ḥażret-i Resūl buyurdı: «Miʿrāca çıḳarken Cebrāʾīl ʿaleyhi’s-selām ile bir yerde çoḳ ḫalḳ gördüm her biriniñ (16) ḳarnı bir büyük ev ḳadar, yol üzre düzülmüşler zebānīler anlara ṣabāḥ aḫşam cehennem nārını ʿarż iderler (17) anlar ḳalḳup açlıḳdan yemege iştihāsı ḳavī olan develer gibi aġaçlara, ṭaşlara kendilerin ururlar. (18) Ḳaçan birisi yerinden ḳalḳsa ḳarnıñ aġırlığı anı başup bir yanına

[1087] Metnin aslında bu kelime sehven “الْقِيمَةِ” olarak yazılmıştır.

[1088] Benzer lafız için bk. Kurtubî, *el-Câmiʿ*, 3/355; Saʿlebî, *el-Keşf ve’l-beyân*, 2/282; İbn Hacer el-Heytemî, *ez-Zevâcir*, 1/370.

yıḳılur. Kendilerine ẓor itdiklerinde (19) ḳalḳdıḳca ḳarınlarınıñ aġırlığı anlar[ı] yine yıḳar, yerlerinden ḳımıldamaġa ḳudretleri yoḳ zebānīler anları (20) ilerü girü sürüklerler. İmdi dünyā ile āḫiretiñ arasında olan ḳabrde ʿaẕābları böyledir. (21) Andan āl-i firʿavn ʿāṣīler dirler ki: Yā Rabb! Ḳıyāmet ḳopmasun aṣlā. Zīrā ḳıyāmetde āl-i firʿavnuñ (22) ʿaẕābı pek ḳavīdir. Cebrāʾīl ʿaleyhi’s-selāma didim ki: Bunlar kimlerdir? Baña didi ki: Bunlar dünyāda (23) ribā yiyenlerdir, ḳabrlerinden ḳalḳmazlar ancaḳ şeyṭān kendini ṭutup ʿaḳlı zāʾil olmuş deli gibi ḳalḳarlar.»

(**24**) ذٰلِكَ بِاَنَّهُمْ قَالُوْٓا اِنَّمَا الْبَيْعُ مِثْلُ الرِّبٰوا

Zīrā ol ʿaẕāb olunanlar dünyāda didiler ki: “Ribāya aḳçe (25) virmek alup ṣatmaḳ, alışveriş itmek gibi ḥelāldir.” Çünki cāhiliyyet eyyāmında birisi birine aḳçe (26) virdikde ol aḳçeniñ vaʿdesi gelüp istedikde borçlunuñ ḳudreti olmayınca borcı ziyāde idüp (27) temessüki degişdirüp ziyāde aḳçe temessük yazarlar idi, işte aḳçemiz ḳazandı, fāʾidemiz oldı bu itdigimiz (28) alışverişde deyü ḥelāl ṭutarlar idi. Ḥaḳḳ Teʿālā anları yalan çıḳarup bu āyeti indirdi idi.

(**29**) وَاَحَلَّ اللّٰهُ الْبَيْعَ وَحَرَّمَ الرِّبٰوا

Ḥaḳḳ Teʿālā alup ṣatmaġı ve ticāret itmegi ḥelāl eyledi ve vaʿde (30) olması içün aḳçe fāʾidesi ḳomaḳ olan ribāyı ḥarām itdi. Zīrā Ḥaḳḳ Teʿālā ḫalḳı ḫalḳ eyledi anlar (31) anıñ ḳulıdır ve Ḥaḳḳ Teʿālā anlarıñ mālikidir, anlara dile[di]gi üzre ḥükm eyler ve dilemedigi şeyden anları (32) ıraġ eyler. Andan bir kimseye düşmez Ḥaḳḳ Teʿālāʾnıñ ḥelāl ü ḥarām itdügüne taʿarruż itmek ancaḳ cemīʿ-i (33) ḫalḳıñ üzerine düşen ḥükmüne ve emr itdigine iṭāʿat ile teslīm olmaḳ ve nehy itdiginden ictināb (34) idüp ıraġ olmaḳ. İmdi ʿulemānıñ baʿżısı ribā ile ṣatmanıñ farḳında didiler: “Meṣelā on pāre ider (35) urbayı birine yigirmi pāreye virse ol urbayı ol yigirmi pāreniñ yerine muḳābele ider. Ḳaçan ki alan ile **[154ᵃ]** (1) ṣatan ol muḳābeleye rāżı oldılar aḳçe ile urba birbirine muḳābele oldı. Māliyye üzre ikisiniñ (2) yanında varır ol aldığı ziyāde pāre ʿivażsız olmaz muḳābele olur. Eger on pāreyi yigirmi pāreye ṣatsa (3) ol on

ziyāde olan pāreyi alsa ol ʿivażsız olur ribā olur ve aḳçede vaʿde, mühlet ʿivażdır (4) dimek mümkin degildir ol alınan on pāre yerine. Zīrā vaʿde ve mühlet şey degildir ki anıñ muḳābelesine ola." (5) Bundan iki ṣūretiñ farḳı ẓāhir oldı. **Faṣl: Ribānıñ ḥükmün beyān ider.** Bunda mesʾeleler vardır: (6) **Evvelki mesʾele:** Anıñ ḥarām olmasını beyān ider. Anda birḳaç vech vardır: **Evvelki [vech]:** Ribā biriniñ mālını aña (7) bir ʿivażsız almaḳ iḳtiżā ider. Zīrā kim ki bir pāreyi bir pāre ziyādesine ṣata ol ziyāde aldıġı pāre ʿivażsız (8) olur, ol ḥarāmdır. **İkinci vech:** Ribānıñ ḥarām olmasına bāʿiṣ ḫalḳı ticāretden, alışdan, verişden keser māldār (9) olan görür ki ribā zaḥmetsiz, meşaḳḳatsiz gelüp pāre ziyāde oluyor aña düşer; ticāretden, ḳazançdan ḫalḳıñ nefʿini (10) keser. **Üçünci vech:** Ribā sebebdir, ḫalḳ birbirine ödünç aḳçe virmeden kesilmege ribā ḥarām olunca ḫalḳ ṣıḳlete (11) düşeniñ ḳarż virüp işin bitürmede ṣevābın Allāh'dan dilemege başladılar. **Dördünci vech:** Ribānıñ ḥarām olması (12) kitāb ve sünnet ile iṣbāt olundı. Anıñ cemīʿ-i teklīfiniñ ḥükmüne irmege vācib degildir. Zīrā ḫalḳa maʿlūmdur hemān (13) anıñ ḥarām olduġunı bilmek vācibdir, anıñ ḥarām olmasına ḥikmeti ne olduġun bilmek lāzım degildir. **İkinci mesʾele:** (14) Bil ki الرِّبٰوا luġatda ziyādelikdir. İmdi ticāret yoluyla māl ziyāde olmaḳ ḥarām degildir. Bu māl ziyāde olan (15) ribā ki ḥarām oldı. Ol māl-ı maḫṣūṣ ile ṣıfat maḫṣūṣdur. Ḥażret-i Resūl ṣallallāhu ʿaleyhi ve sellem anı (16) beyān itdi. Müslim ile Buḫārīʾde: عَنْ عُمَرَ ابْنِ الْخَطَّابِ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «**الذَّهَبُ بِالْوَرِقِ** (**17**) **رِبًا إِلَّا هَاءَ وَهَاءَ، وَالتَّمْرُ بِالتَّمْرِ رِبًا إِلَّا هَاءَ وَهَاءَ**» وَفِي رِوَايَةٍ: «**الْوَرِقُ بِالْوَرِقِ رِبًا إِلَّا هَاءَ وَهَاءَ، وَالذَّهَبُ** (**18**) **بِالذَّهَبِ رِبًا إِلَّا هَاءَ وَهَاءَ**»[1089] Yaʿnī Ḥażret-i ʿÖmer didi ki: Ḥażret-i Resūl buyurdı: «Altunı gümüş ile degişmek ribā (19) olur. Ancaḳ gāh ü gāh iḳtiżā ider ve ḫurmāyı ḫurmā ile virmek ribā olur ancaḳ gāh gāh iḳtiżā ider. (20) Ve bir rivāyetde: «Pāreyi pāre ile degişmek ribā olur ancaḳ gāh gāh iḳtiżā ider ve altunı altun ile (21) degişmek ribā olur ancaḳ gāh ü gāh iḳtiżā itdikde.» Ve Müslim'de: عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ (22) صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «**الذَّهَبُ بِالذَّهَبِ وَزْنًا بِوَزْنٍ، مِثْلًا بِمِثْلٍ**،

[1089] Benzer lafız için bk. Buhârî, "Büyûʿ", 54, 76; Müslim, "Müsâkât", 79; Ebû Dâvûd, "Büyûʿ", 12, Tirmizî, "Büyûʿ", 24.

وَالْفِضَّةُ بِالْفِضَّةِ وَزْنًا بِوَزْنٍ، مِثْلًا (23) بِمِثْلٍ، فَمَنْ زَادَهُ وَاسْتَزَادَ فَقَدْ رَبَى[1090]» وَفِي رِوَايَةٍ «التَّمْرُ بِالتَّمْرِ، وَالْحِنْطَةُ بِالْحِنْطَةِ، وَالشَّعِيرُ Yaʿnī Ebī بِالشَّعِيرِ، (24) وَالْمِلْحُ بِالْمِلْحِ[1091]، يَدًا بِيَدٍ، فَمَنْ زَادَ، أَوِ اسْتَزَادَ، فَقَدْ أَرْبَى، إِلَّا مَا اخْتَلَفَ[تْ] أَلْوَانُهُ»[1092] Hüreyre didi ki: (25) Ḥażret-i Resūl [buyurdı:] «Altun altun ile lākin veznde ve ʿayārda bir ola ve gümüş gümüş ile verilür lākin veznde (26) ve ʿayārda bir ola. Her kim ziyāde alursa veyā almaḳ dilerse aldıġı ribā olur.» Bir [ri]vāyetde: «Buġday buġday (27) ile ve arpa arpa ile ve ḫurmā ḫurmā ile ve ṭuz ṭuz ile çekide ve keylede berāber olmaḳ üzre verildikde (28) ribā olmaz. Her kim ziyāde alursa veyā ziyāde almaḳ dilerse ribā olup mālını ḥarām itdi ancaḳ levni muḫālif (29) olan ziyāde ile virilmek olur.» Ve Müslim'de: عَنْ عُبَادَةَ بْنِ الصَّامِتِ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: (30) «الذَّهَبُ بِالذَّهَبِ، وَالْفِضَّةُ بِالْفِضَّةِ، وَالْبُرُّ بِالْبُرِّ، وَالشَّعِيرُ بِالشَّعِيرِ، وَالتَّمْرُ بِالتَّمْرِ، وَالْمِلْحُ بِالْمِلْحِ، مِثْلًا بِمِثْلٍ، سَوَاءً (31) بِسَوَاءٍ، يَدًا بِيَدٍ، فَإِذَا اخْتَلَفَ[تْ] هَذِهِ الْأَوْصَافُ[1093]، فَبِيعُوا كَيْفَ شِئْتُمْ، إِذَا كَانَ يَدًا بِيَدٍ»[1094] Yaʿnī ʿUbāde bin (32) eṣ-Ṣāmit didi ki: Ḥażret-i Resūl buyurdı: «Altun altun ile gümüş gümüş ile buġday buġday ile arpa arpa ile ḫurmā (33) ḫurmā ile ṭuz ṭuz ile ʿayn-be-ʿayn berāber el-be-el degişilür, ziyāde olursa ribā olur. Eger bu evṣāflar (34) muḫālif olursa diledigiñiz gibi ṣatıñ lākin el-be-el naḳd ile.» İmdi Ḥażret-i Resūl ribānıñ bu altı şeyde yürimesini (35) beyān itdi ki ikisini naḳd akçe ve dördi buġday, arpa, ḫurmā ve ṭuz yiyecek şeylerden. Ehl-i ʿilmden bir cemāʿat aña ẕāhib **[154b]** (1) oldılar ki ribā ancaḳ bu şeylerde olması iṯbāt olundı "Kendilerde olan evṣāf ile ki çekide ve ʿayārda ve (2) keylede berāberligi ile olduḳda ol ribā olmaz, ribā ancaḳ ziyādelikleri olursa." deyü. Andan dönüp iḫtilāf (3) itdiler. Ol evṣāflarda anlarıñ baʿżısı öyle ẕāhib oldılar ki: "Bunlarıñ ḳamusunda maʿnā birdir. Ol menfaʿatdir." (4) Öyle olduḳda cemīʿ-i māla ribā düşer deyü iṯbāt itdiler yaʿnī virmede menfaʿat ziyādelik ḳaṣd olunursa deyü. (5) Ve anlarıñ çoġı "Ribā ancaḳ altun ile gümüş

[1090] فَمَنْ زَادَ أَوِ اسْتَزَادَ فَهُوَ رِبًا :**فَمَنْ زَادَهُ وَاسْتَزَادَ فَقَدْ رَبَى** Müslim, "Müsâkât", 84.

[1091] Hadis metninde "مِثْلًا بِمِثْلٍ" ilâvesi vardır.

[1092] Müslim, "Müsâkât", 83.

[1093] هَذِهِ الْأَصْنَافُ :**هَذِهِ الْأَوْصَافُ**

[1094] Müslim, "Müsâkât", 81.

üzerine düşer bir vaṣf ile ve yiyecek şeyleriñ üzerine düşer bir ġayr (6) vaṣf ile." didiler. İmdi ol vaṣfda daḫı iḫtilāf itdiler. İmām Şāfiʿī ve İmām Mālik ẕāhib oldılar ki ol (7) ancaḳ altun ve aḳçe ile olan ziyādelikde ribāyı iṯbāt itdiler. Ve daḫı reʾy ṣāḥibleri ribāyı çekiniñ ʿilleti (8) vaṣf ile iṯbāt itdiler ki "Her çeki ile olan demir ve baḳır ve panbuḳ ve ġayr çekilen şeyler ile ribā olur." didiler. (9) Ve ẕikr olunan dört yiyecek şeyde reʾy ṣāḥibleri bunlarda ribā ve keyleniñ ʿilleti ile iṯbāt olur didiler. Andan (10) her çekiye ve keyleye gelen yenür ve yenmez şeyler ki kireç ve ḫorāsān gibi şeylerde ribā düşmesin iṯbāt itdiler. Murād (11) hemān ziyādelik menfaʿatdir ribā olan ḳaṣd ile. Ve baʿż cemāʿat öyle ẕāhib oldılar ki "Ribā olmaġla ʿillet ancaḳ (12) yiyen şeylerde çekiye gelen ve keyle ile ölçülen öyle olduḳda her yenen şeyler ki çeki ve keyle ile ola anıñla ribā (13) olur." deyü iṯbāt itdiler. Ve her çekiye ve keyleye gelmeyen şeyde ribā olmaz, didiler. Bu ḳavl Saʿīd bin Müseyyeb ile İmām (14) Şāfiʿī'niñ eski kitābındadır lākin yeñi, *Cedīd* kitābında yiyecek vaṣf ile olana ribā girmesin iṯbāt eyledi ki her (15) yiyecek şey ger yemişlerden gerek buġday, arpa gibi her tuḫmlardan ve ʿilāc devālarından ḳamusuna ribā girmegi iṯbāt itdi (16) gerek çeki ile gerek keyle ile olsun. Andan Maʿmer bin ʿAbdillāh nāmdan rivāyet olunur ki: Ḫiẕmetkār ḳuluna didi ki "Al (17) bu bir ṣāʿ buġdayı ṣat yerine arpa al gel." didi. Ḳulı alup gidüp ṣatdı bir ṣāʿ arpa ve ṣāʿdan (18) biraz ziyāde alup geldi. Ḳaçan gelüp Maʿmer'e ḫaber virdikde "Niçün böyle itdiñ." didi, dön anı ṣāḥibine (19) vir ben almam ancaḳ benim buġdayım ḳadar ziyādesini ḳabūl itmem zīrā işitdim Ḥażret-i Resūl buyurdı: [1095]«الشَّعِيرَ [يَوْمَئِذٍ] وَكَانَ طَعَامُنَا مِثْلًا بِمِثْلٍ (**20**) الطَّعَامُ بِالطَّعَامِ» Yaʿnī «Yiyecek buġday ve ġayr miṯli miṯli ile alınup virilür bizim ise ol zamān (21) yedigimiz arpa idi.» Aña didiler ki: "Bu arpa buġdayıñ miṯli degil." Maʿmer didi ki: "Ben ḳorḫarım beni dadandırır ziyāde (22) olmaġı istemege düşerim." İmdi İmām Şāfiʿī'niñ yanında ribā ancaḳ aḳçe ve yiyecek şey ile düşer ġayrıda (23) düşmez. **Üçünci mes'ele:** Ribā iki nevʿdir: Birisi ziyāde itmek aḳçede ve ġayrıda. Ve birisi

[1095] Müslim, "Müsâkât", 93.

ödünç, vaʿde (24) ile borç virmek vaʿdesi içün aḳçeye fā'ide ḳomaḳ. Eger bir şeyi kendi cinsi ile ṣatarsa meṣelā altunı (25) veyā gümüşi kendi cinsiyle virse altuna altun almaḳ üzre ve gümüşe gümüş almaḳ üzre ve yiyecek şey kendi cinsi (26) ile almaḳ üzre meṣelā buġdaya buġday gibi her yenen şeyde. İmdi altun gümüşde çekide ve ʿayārda miṣli ile (27) şarṭ olunur. Ve yiyecek şeyde ölçü ve eyülük ile tamāmen virmege şarṭ olunur ve ol şey ʿaḳd olduġı meclisde (28) her ne ḳabż idecek ise söyleyüp şarṭ itmek lāzımdır. Ve eger kend[i] ribā girecek şey ṣatarsa ġayr cins ile (29) anda baḳup göre ki ribāya muvāfıḳ degil ise ṣata. Meṣelā bir yiyecek şey altun yā pāre ile ṣatar anda ribā olmaz (30) eger ṣatarsa daḫı ribā mālı ile. Ve eger vaṣfda muvāfıḳ cinsde muvāfıḳ degil şey ile ṣatarsa meṣelā beyāż (31) aḳçeyi altun ile ṣatarsa veyā buġdayı arpa ile ṣatarsa veyā yiyecegi bir ġayr cins yiyecek ile ṣatarsa bunda (32) ziyādelik tefāżul olan ribā girmez zīrā virdiginiñ ḳıymeti ḳadar alursa. Eger ziyāde alursa girer zīrā tefāżul ki (33) ziyādelik ile ṣatmaḳ cā'iz degildir ve meclisde ṣatdıġınıñ ḳabż idecek şey ẕikr itmek şarṭdır. Andan Ḥażret-i (34) Resūl'üñ buyurdıġı: «إِذَا اخْتَلَفَ[تْ] هَذِهِ الْأَصْنَافُ، فَبِيعُوا كَيْفَ شِئْتُمْ [إِذَا كَانَ يَدًا بِيَدٍ]»[1096] Yaʿnī «Virilecek alınacaḳ şey muḫālif (35) olur ise nice bilürseñiz öyle ṣatın.» Bunda ziyādelige ruḫṣat var meṣelā buġday virdi arpa şarṭ itdi, **[155ᵃ]** (1) arpa buġday bahāsında degildir. İmdi virdigi buġdayıñ bahāsına ne ḳadar arpa düşerse alur bunda ribā olmaz (2) bu ziyādelikde. Andan إِذَا كَانَ يَدًا بِيَدٍ buyurması, verilen buġday ve alınacaḳ arpa ḥāżır olunca ḳamu şeyde böyle (3) gelür. وَهَاءَ وَهَاءَ bunda ḳabż idecegi şeye, şarṭa emr var yaʿnī «Ol da ve ol biri de ḥāżır ola.» (4) Meṣelā "Saña bu buġday[ı] vireyim bu arpayı baña vir." gibi cinsi muḫālif olanda şarṭ ziyādeligin dilemeye zīrā anıñ (5) ziyādeligi ribā olur ḥarāmdır. Ve سَوَاءً بِسَوَاءٍ وَمِثْلًا بِمِثْلٍ buyurması, bu aldıġı şey verilen cinsinden olursa (6) buġdaya buġday arpaya arpa bunda ziyāde böyle ziyādelik ḥarām ribā olur. **Dördünci mes'ele:** Ḳarż verilen (7) borçda her kim ḳarż şey virse üzerine ziyāde şey şarṭ eylese

[1096] Kurtubî, *el-Câmi'*, 3/353.

bu ḳarż menfaʿat çekmek dilemekdir. Her ḳarż ki (8) anda virene menfaʿat çeker ol ribādır, ḥarāmdır. Aña delīl Ḥażret-i İmām Mālik'iñ rivāyetinde: قَالَ: بَلَغَنِي أَنَّ رَجُلاً (9) أَتَى ابْنَ عُمَرَ فَقَالَ: إِنِّي أَسْلَفْتُ رَجُلًا سَلَفًا، وَاشْتَرَطْتُ عَلَيْهِ أَفْضَلَ مِمَّا أَسْلَفْتُهُ، قَالَ عَبْدُ اللهِ بْنُ عُمَرَ: «(**10**) **فَذٰلِكَ الرِّبَا**»[1097] Yaʿnī İmām Mālik buyurdı ki: Baña ḫaber virdiler ki bir kişi gelüp ʿAbdullāh ibn ʿÖmer[ʾe] "Ben birisine (11) selef borç virdim anıñla şarṭ eyledim ki andan virdigimden ziyāde şey alam." didi. ʿAbdullāh ibn ʿÖmer aña (12) «Bu ribādır.» didi. Bunı İmām Mālik *Muvaṭṭaʾ* nām kitābında ẕikr itdi. Ve eger borç viren virdigi vaḳtde (13) ziyāde almaḳ şarṭ itmeyüp borca aḳçe alan borcunı virdikde aña ziyāde şey virse cāʾizdir alınur. (14) Aña delīl: مَا رُوِيَ عَنْ مُجَاهِدٍ أَنَّ ابْنَ عُمَرَ اسْتَلَفَ دَرَاهِمَ فَقَضَى صَاحِبُهَا خَيْرًا مِنْهَا، فَأَبَى أَنْ يَأْخُذَهَا، وَقَالَ: هَذِهِ خَيْرٌ مِنْ دَرَاهِمِي، فَقَالَ ابْنُ عُمَرَ: «**قَدْ عَلِمْتُ وَلٰكِنْ نَفْسِي بِذٰلِكَ طَيِّبَةٌ**»[1098] Yaʿnī Mücāhid (16) didi ki: İbn ʿÖmer bir kişiden selef borç aḳçe aldı ḳaçan kişiye ḥaḳḳını virirken içine ziyāde aḳçe ḳoydı (17) ol kişi alup ṣaydı ziyāde olan aḳçeyi almayup İbn ʿÖmer'iñ öñüne "Bu benim ḥaḳḳımdan ziyādedir." didi. İbn ʿÖmer (18) «Bilürüm ziyādedir lākin ben anı gönlüm ḫoşluġı ile virdim.» didi. İmām Mālik bunı *Muvaṭṭaʾ* nām kitābında (19) ẕikr eyledi.

فَمَنْ جَاءَهُ مَوْعِظَةٌ مِنْ رَبِّهِ

Yaʿnī "Her kim ki Rabb'isinden bu ḳorḫutmaḳ ile olan vaʿẓ [u] naṣīḥat (20) irdi." Anı ṭutup ḳabūl idüp bunda **مَوْعِظَةٌ** deyü teʾnīṯ ile ẕikr itdi. Zīrā teʾnīṯi ḥaḳīḳī degil mecāzīdir, (21) müẕekker müʾenneṯ itmesi cāʾizdir. Andan الْوَعْظُ ve الْمَوْعِظَةُ bir şeydir maʿnāda.

فَانْتَهٰى فَلَهُ مَا سَلَفَ وَاَمْرُهٗٓ (22) اِلَى اللهِ

[1097] İmâm Mâlik, "Büyû'", 92; San'ânî, *el-Musannef*, 8/146 (No. 14662).
[1098] İmâm Mâlik, "Büyû'", 90.

Ribā yemeden geçerse evvelki geçmeden evvel yedigi ribānıñ günāhı ʿafv olunur. Ve umūrı Ḥaḳḳ'a müfevvaż olur. (23) Dilerse bir daḫı ribā yemeden anı ḥıfẓ idüp ıraġ ider ve dilerse yine ribā yemege anı çevirüp ʿāṣī vü ṭāġī[1099] (24) rüsvāy ider. Ve baʿżılar didi ki: "{اَمْرُهٗٓ اِلَى اللّٰهِ} maʿnāsı anıñ emri Ḥaḳḳ Teʿālā'nıñ yed-i ḳudretindedir aña emr ider (25) ve nehy ider ve ḥelāl ider ve ḥarām ider. Kendi nefsiniñ umūrundan elinde bir şey yoḳdur." Ve baʿżılar didi ki: "Bu āyet (26) ribānıñ ḥarām olduġun bilüp iʿtiḳād idüp dönüp anı ḳullanup yiyeniñ ḥaḳḳındadır. Emri Ḥaḳḳ Teʿālā'ya müfevvażdır (27) dilerse ʿafv ider dilerse ʿaẕāb ider."

وَمَنْ عَادَ فَأُولٰٓئِكَ اَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ

Yaʿnī "Ribā (28) yemek ḥarām olduḳda[n] ṣoñra dönüp anı ḥelāl idüp yiyenler anlar cehennem ehlidir ki anda dā'imā ʿaẕāb olunup (29) andan anlara aṣlā çıḳmaḳ yoḳdur."

Bakara 276

يَمْحَقُ اللّٰهُ الرِّبٰوا وَيُرْبِي الصَّدَقَاتِ

Yaʿnī "Ḥaḳḳ Teʿālā ribāyı eksildir (30) ve helāk ider ve bereketin giderir. Ve ṣadaḳayı dünyāda ziyāde ider ve bereketin artırır ve āḫiretde ecrini niçe ḳat (31) iḥsān ider." İbn ʿAbbās raḍıyallāhu ʿanhümā: قَالَ: «**لَا يَقْبَلُ اللَّهُ مِنْهُ صَدَقَةً، وَلَا حَجًّا، وَلَا جِهَادًا، وَلَا صِلَةً**»[1100] (32) Yaʿnī İbn ʿAbbās buyurdı ki: «Ḥaḳḳ Teʿālā ribā yiyenden ne ṣadaḳa ve ne ḥacc ve ne ġazā ve ne ṣıla-i raḥm itmesi ḳabūl eyler.» Ve daḫı (33) Müslim ile Buḫārī'de: عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «**مَا تَصَدَّقَ أَحَدٌ بِصَدَقَةٍ (34) مِنْ كَسْبٍ طَيِّبٍ، وَلَا يَقْبَلُ اللهُ إِلَّا الطَّيِّبَ، إِلَّا أَخَذَهَا الرَّحْمٰنُ بِيَمِينِهِ، وَإِنْ كَانَتْ تَمْرَةً، فَتَرْبُوا فِي كَفِّ (35) الرَّحْمٰنِ حَتَّى تَكُونَ أَعْظَمَ مِنَ الْجَبَلِ، كَمَا يُرَبِّي أَحَدُكُمْ فَلُوَّهُ أَوْ فَصِيلَهُ**»[1101] Yaʿnī Ebī Hüreyre didi ki: Ḥażret-i Resūl **[155b]** (1)

[1099] Metnin aslında bu kelime "tāġī" şeklinde yazılmıştır.
[1100] Kurtubî, *el-Câmi'*, 3/362.
[1101] Müslim, "Zekât", 63; Tirmizî, "Zekât", 28. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 16/551 (No. 10945). Ayrıca bk. Buhârî, "Zekât", 8.

buyurdı ki: «Sizlerden biriñiz ḥelāl ḳazançdan ṣadaḳa virse zīrā Ḥaḳḳ Teʿālā ḥelāli ḳabūl eyler anı Raḥmān ṣaġ (2) yed-i ḳudretiyle alur. Eger ol yemiş ise Raḥmān'ıñ yed-i ḳudretinde öyle büyür ki ulu ṭaġ ḳadar olur siziñ evlād deyü (3) yavrular büyütdigiñiz gibi.» Ve Müslim ile Buḫārī lafẓında: «مَنْ تَصَدَّقَ بِعَدْلِ تَمْرَةٍ مِنْ كَسْبٍ طَيِّبٍ، وَلاَ يَصْعَدُ إِلَى اللهِ (4) إِلَّا الطَّيِّبُ» وَفِي رِوَايَةٍ: «وَلَا يَقْبَلُ اللهُ إِلَّا الطَّيِّبَ، فَإِنَّ اللهَ يَقْبَلُهَا بِ[يَ]مِينِهِ، ثُمَّ يُرَبِّيهَا لِصَاحِبِهَا، كَمَا يُرَبِّي (5) أَحَدُكُمْ فُلُوَّهُ، حَتَّى تَكُونَ مِثْلَ الجَبَلِ»[1102] Yaʿnī «Her kim ḥelāl kesbden bir dāne ḫurmā ve yemiş ṣadaḳa virse zīrā ḥużūr-ı (6) Bārī'ye ancaḳ ḥelāl çıḳar.» Bir rivāyetde: «Ḥaḳḳ Teʿālā ancaḳ ḥelāli ḳabūl eyler zīrā Ḥaḳḳ Teʿālā ol ṣadaḳayı ṣaġ ḳudret (7) eliyle alup anı ṣāḥibine büyüdür siziñ yavru evlād besleyüp büyütdigiñiz gibi tā varır ṭaġ ḳadar olur.»

(8) وَاللهُ لَا يُحِبُّ كُلَّ كَفَّارٍ اَثِيمٍ

Yaʿnī "Ḥaḳḳ Teʿālā her küfrüne muṣırr olup günāhkār kāfiri ḳabūl itmez ki ribāyı ḥelāl (9) idüp yemesine virmesinde muḳīm ola." Bunda ribā yemeden ġāyet nehy var ki cür'et idüp anı yemekden geçmeyene. Baʿżılar (10) didi ki: "İḥtimāldir كَفَّارٍ ribāyı ḥelāl idene rāciʿdir. Ve اَثِيمٍ anıñ ḥarām olduġunı iʿtiḳād idüp yine idene (11) ribāya virene rāciʿdir. Varır āyet iki fırḳaya cāmiʿ olur."

Bakara 277

اِنَّ الَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ

Yaʿnī "Anlar ki (12) Ḥaḳḳ Teʿālā'nıñ vaḥdāniyyetine ve Resūl'ünüñ risāletine inanup īmān getürüp Ḥaḳḳ Teʿālā'nıñ kendilerine emr (13) itdigi aʿmāl-i ṣāliḥleri ideler."

وَاَقَامُوا الصَّلٰوةَ وَاٰتَوُا الزَّكٰوةَ

[1102] Benzer lafız için bk. Buhârî, "Tevhîd", 23; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 14/115 (No. 8381).

Yaʿnī “Üzerlerine farż olan namāzları anlar (14) erkānlarıyla ve ḥudūdlarıyla vaḳti vaḳtiyle edā iderler ve māllarınıñ üzerine farż olan zekātı edāʾ ide[r]ler.”

لَهُمْ (**15**) اَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ

Anlarıñ itdikleri ʿamelleriniñ ecr [ü] ṣevābı āḫiretde bütün (16) Rabbʾileri ḳatında nāʾil olurlar ve hem anlara ḳıyāmetde ʿaẕābdan bir ḳorḫu yoḳdur ve anda irdikleri ecr ile (17) ṣevābıñ ziyādeliginden dünyāda bıraḳdıḳları şeyler içün maḥzūn olmazlar.

Bakara 278

يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا اتَّقُوا اللهَ (**18**) وَذَرُوا مَا بَقِيَ مِنَ الرِّبٰوٓا

Yaʿnī “Ey Allāhʾıñ vaḥdāniyyetine ve Resūlʾünüñ risāletine inanup īmān getürenler! (19) Ḥaḳḳ Teʿālāʾdan ḳorḫup ḥaẕer idüp virdigiñiz mālıñ ziyādeliginden bāḳī ḳalan ribādan geçüp anı dilemegi (20) terk idüp aṣl ana mālıñızı alıñız.” Bu āyet Ḥażret-i ʿAbbās bin ʿAbdiʾl-muṭṭalib ile Ḥażret-i ʿOṯmān bin ʿAffān (21) raḍıyallāhu ʿanhümā ḥażretlerine indi. Anlar ḫurmā üzerine borç aḳçe virdiler idi ḳaçan ḫurmā kesecek eyyām geldi (22) vardılar borçluları ḫurmāların anlara virince çıḳan ḫurmāsı ancaḳ anlarıñ pāresi ḳadar çıḳdı, dönüp (23) ol kişi anlara didi ki: “Sizler bütün çıḳan şey[i] alursañız ʿıyālimle yemege baña bir şey ḳalmaz geliñ bu yıl bundan (24) yarısını alıñ ḳalan pāreye ben size ziyāde şey ider vaʿdesi geldikde anı daḫı tamāmıyla edā iderim.” deyince anlar (25) rāżı olup yarısını ol ḫurmādan alup ḳalan pāreniñ üzerine şey artırup vaʿde ile yazdılar. Ḳaçan ki (26) virdikleri vaʿde tamām olunca varup andan ḳalan pāreler ile ziyāde olan ribāyı dilediler. Bu ḫaber Ḥażret-i (27) Resūl ṣallallāhu ʿaleyhi ve selleme irişdi. Anları ribāyı almadan nehy idüp aṣl virdikleri ana mālın almaġa emr (28) eyledi rāżı oldılar. Āyet daḫı indi. Ol zamān سَمِعْنَا وَأَطَعْنَا deyüp Ḥaḳḳʾıñ emrine rāżı oldılar. Ve baʿżılar (29) didi ki: “Bu āyet Ḥażret-i ʿAbbās ile Ḫālid ibnüʾl-Velīd raḍıyallāhu ʿanhümā ḥażretlerine indi zīrā cāhiliyyetde iken (30) māl ile ortaḳ idiler. Ṣaḳīf

ḳabīlesinden Benī ʿÖmer ibn ʿUmeyr nām kimesnelere ribā ile pāre virirler idi. (31) Ḳaçan ki İslām geldi anlarıñ ribāda çoḳ pāreleri ḳaldı idi anları istemege başladıḳlarında Ḥaḳḳ Teʿālā (32) bu āyeti indirdi." Andan ifrād Müslim'de Ḥażret-i Cābir'den rivāyet ile: قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي حَجَّةِ (33) الْوَدَاعِ: «**أَلَا كُلُّ شَيْءٍ مِنْ أَمْرِ الْجَاهِلِيَّةِ تَحْتَ قَدَمَيَّ مَوْضُوعٌ، وَدِمَاءُ الْجَاهِلِيَّةِ مَوْضُوعَةٌ، وَإِنَّ أَوَّلَ دَمٍ (34) أَضَعُ مِنْ دِمَائِهَا[1103] دَمُ بْنِ رَبِيعَةَ ابْنِ الْحَارِثِ، كَانَ مُ[سْ]تَرْضِعًا فِي بَنِي سَعْدٍ فَقَتَلَهُ[1104] هُذَيْلٌ، وَرِبَا الْجَاهِلِيَّةِ (35) مَوْضُوعٌ، وَأَوَّلُ رِبًا أَضَعُ [رِبَانَا] رِبَا الْعَبَّاسِ[1105] بْنِ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ، [فَإِنَّهُ] مَوْضُوعٌ كُلُّهُ**»[1106] Yaʿnī Cābir didi ki: Ḥażret-i Resūl **[156ᵃ]** (1) Ḥaccetü'l-Vedāʿ'da buyurdı ki: «Ḳamu şey ki cāhiliyyet eyyāmınıñ umūrlarından idi anları ibṭāl idüp ayaġım (2) altına aldım ve cāhiliyyet eyyāmında dökülen ḳanlar bütün baṭṭāl iderim. Anlardan evvel baṭṭāl idecegim ḳan (3) Benī Saʿd'e Hüẕeyl'iñ öldürdigi Ben[ī] Rabīʿa ibnü'l-Ḥāriṯ'iñ ḳanıdır ki anda sūd emr idi. Ve cāhiliyyet eyyāmında (4) olan ribālar baṭṭāldır. Ve evvel baṭṭāl idecegim ribā ʿamcam Ḥażret-i ʿAbbās ibn ʿAbdi'l-muṭṭalib'iñ ḫalḳda olan aḳçesiniñ (5) ribāsıdır. Ve andan ṣoñra cümle ribālar baṭṭāl olur.» Ve baʿżılar didi ki: "Bu āyet Benī Ṣaḳīf'den İbn ʿÖmer ibn ʿUmeyr ibn (6) ʿAvf eṣ-Ṣeḳafī[1107] nāmıñ oġulları dört ḳardaşlar Mesʿūd ve ʿAbdüyālīl ve Ḥubeyb ve Rabīʿa nām kimesnelere (7) indi. Bunlar Benī el-Muġīre ibn ʿAbdillāh ibn ʿUmeyr ibn Maḫzūm nām kimesnelere ribā ile borç aḳçe virirler idi. (8) Ḳaçan Ḥażret-i Resūl Ṭā'if üzerine vardıḳda bu dört ḳardaşlar İslām'a geldiler ṣoñra varup Benī el-Muġīre'den (9) ribāların dilediler dönüp Benī el-Muġīre anlara 'İslām'da ribā virilmez.' didi. 'Anı Ḥaḳḳ Teʿālā mü'minlerden refʿ (10) eyledi.' deyince ḫuṣūmetleri ḳabarup Ḥażret-i Resūl'üñ Mekke'de ḥākim itdigi ʿAttāb ibn Esīd[1108] nāmıñ ḥużūrunda (11) mürāfiʿ oldılar. Hemān Ḥażret-i ʿAttāb

---

1103 **مِنْ دِمَائِهَا**: مِنْ دِمَائِنَا

1104 **فَقَتَلَهُ**: فَقَتَلَتْهُ

1105 **الْعَبَّاسِ**: عَبَّاسٍ

1106 Müslim, "Hac", 147.

1107 Metnin aslında bu isim sehven "İbn ʿÖmer ibn ʿUmeyr ibn ʿAvf eṣ-Ṣeḳafinī" olarak yazılmıştır.

1108 Metnin aslında bu isim sehven "ʿUttāb ibn Üseyd" olarak yazılmıştır. Doğrusu için bk. Fahrettin Atar, "Attâb b. Esîd", *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4/93.

andan Ḥażret-i Resūl ṣallallāhu ʿaleyhi ve selleme yazup bu iki fırḳanıñ (12) ḥikāyelerin bildirdi. Ve ol çoḳ māl idi. Hemān Ḥaḳḳ Teʿālā bu āyeti indirdi."

اِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ

Yaʿnī (13) "Eger bilüp inanmış iseñiz mālıñız ne ḳadar olduġunı Ḥaḳḳ Teʿālāʾnıñ emrine iṭāʿat idüp aṣl mālıñızı alıñ."

Bakara 279

فَإِنْ لَمْ تَفْعَلُوا فَأْذَنُوا (**14**)

Yaʿnī "Eger ribā almaḳ ḥarām olduḳdan ṣoñra anı almaġı terk itmezseñiz." فَأْذَنُوا fānıñ ẕānıñ (15) feṭḥ, hemzeniñ sükūnuyla oḳunsa maʿnāsı "Bilüp añlayup sizler taḥḳīḳleyiñiz ki." dimekdir. Ve eger fānıñ feṭḥ, hemzeniñ medd, ẕālıñ kesr ile (16) oḳunsa maʿnāsı "Bilüp ḥāżırlanmaḳ üzerine oluñuz." dimek olur.

بِحَرْبٍ مِنَ اللهِ وَرَسُولِهِ

Yaʿnī "Allāh ile ve peyġamberi ile (17) cenge duracaġıñız biliñ." Andan İbn ʿAbbās raḍıyallāhu ʿanhümā buyurdı ki: يُقَالُ: «لِآكِلِ الرِّبَا يَوْمَ الْقِيَامَةِ: خُذْ سِلاَحَكَ لِلْحَرْبِ»[1109] (18) Yaʿnī «Ḳıyāmetde ribā yiyene dinür ki: Al silāḥıñı cenge ḥāżır ol.» Andan ehlü'l-meʿānī didiler ki: "Ḥarbullāh cehennem nārıdır (19) ve ḥarb Resūl ḳılıcıdır." İmdi bu āyetiñ maʿnāsında iḫtilāf itdiler ceng deyü. Baʿżılar didi ki: "Ol ziyādesiyle ʿaẕāb itmesine (20) teʾkīd ü tehdīddir. Aṣl ceng degildir ṣānki Ḥaḳḳ Teʿālāʾnıñ ribāyı ḥarām itdigini ṭutmayan Allāh ve Resūl'i ile ceng itmiş olur. Anlarla (21) ceng ancaḳ kişi nefsini ʿaẕābullāha müsṭaḥaḳḳ itmekdir." Ve baʿżılar didi ki: "Andan murād ancaḳ cengdir. Ol her kim ribā yemege muṣırr olursa (22) anı ḥākim bildikde ṭutup anı taʿzīr ile Allāh'ıñ emrini icrā ider tā tevbe idince ḳadar. Ve eger ribā yiyen ʿasker ve ḳuvvet ṣāḥibi ise (23) imām yaʿnī ḥākime pādişāha lāzımdır ʿasker çeküp ʿāṣī yol kesiciler gibi anıñla ceng

[1109] Kurtubî, *el-Câmi'*, 3/363.

eylemek.” Andan: اِبْنُ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا قَالَ: (**24**) **مَنْ كَانَ مُقِيمًا عَلَى أَكْلِ الرِّبَا لَا يَنْزِعُ عَنْهُ فَحَقٌّ عَلَى إِمَامِ الْمُسْلِمِينَ أَنْ يَسْتَتِيبَهُ، فَإِنْ نَزَعَ وَإِلَّا ضَرَبَ عُنُقَهُ.**[1110] Buyurdı ki: “Her kim (25) ribā yemekde muḳīm olursa mü’minler imāmı pādişāh ve ḥākim üzerine vācibdir anı getürüp tevbe itdire. Eger tevbe idüp ribā yemegi (26) terk iderse ḳurtulur itmezse boynunı ura.”

وَاِنْ تُبْتُمْ فَلَكُمْ رُؤُسُ اَمْوَالِكُمْ لَا تَظْلِمُونَ وَلَا تُظْلَمُونَ

Yaʿnī (27) “Eger ribā yemege tevbe idüp andan dönerseñiz sizler hemān virdigiñiz aṣl mālıñızı alıñız ne ziyāde ribā almaḳ ile (28) anlara ẓulm idiñ ve ne anlar sizlere aṣl virdigiñiz mālıñızdan eksik virüp ẓulm ideler.” Ḳaçan bu āyet indikde ol (29) Benū ʿAmr eṣ-Ṣeḳafī ve ġayr ribāya māl virenler “Bizler tevbe ideriz ribā almaġa zīrā Ḥaḳḳ Teʿālā ve Resūl’i ile ceng itmege ḳudretimiz (30) yoḳdur bizler aṣl ana mālımızı almaġa rāżı olduḳ.” didiler. Andan ol ribā ile anlardan māl alan Benī el-Muġīre ve ġayr (31) borçlular “Bizler şimdi virmege ḳudretimiz yoḳdur bizlere vaʿde virsünler aṣl māllarını vādīde ḫayr çıḳdıḳda (32) virelim.” didiler. Ol dem bu āyet indi ki:

Bakara 280

وَاِنْ كَانَ ذُو عُسْرَةٍ فَنَظِرَةٌ اِلٰى مَيْسَرَةٍ

Yaʿnī “Borçlularıñızıñ (33) ellerinde borçların virmege şey ve ḳudretleri yoḳ ise ḳādir olmadıḳları bellü olursa anlara vaʿde ve mühlet (34) virilür tā ḳudretleri olup borçların virmege ḳādir olmaları ḳadar.” Zīrā اِعْسَارٌ darlıḳdır ki kişi borcunı virmege (35) ḳudreti olmamaḳ اَعْسَرَ الرَّجُلُ “Kişi darlıġa düşdi borç virmege ḳudreti yoḳ.” ve الْيَسَارُ bolluḳ, zengīnlik, borç virmege ḳudretdir. **[156ᵇ]** (1) İmdi bu āyetiñ ḥükmünde iḫtilāf itdiler ki ol maḫṣūṣ ribāya mı indi yoḫsa ʿumūmen her borca mı indi? Bunda iki (2) ḳavl vardır: Evvelki ḳavl İbn ʿAbbās raḍıyallāhu ʿanhümā ve Şurayḥ ve eḍ-Ḍaḥḥāk ve es-Süddī bunlar “Bu āyet

[1110] Taberî, *Câmiʿu’l-beyân*, 5/52; Kurtubî, *el-Câmiʿ*, 3/363.

ribā ile olan borca indi.” (3) didiler. Andan Şurayḥ’dan ẕikr olunur ki bir kişi bir borçlusunı anıñ ḥużūrına getürdi borcunı iṯbāt idince Şurayḥ ol (4) borçluyı ḥabs eyledi yanında bir kişi oturur idi Şurayḥ’a didi ki “Bu muʿassirdir niçün ḥabs idersiñ Ḥaḳḳ Kitāb’ında (5) **{وَاِنْ كَانَ ذُو عُسْرَةٍ فَنَظِرَةٌ اِلٰى مَيْسَرَةٍ}** buyurdı. Aña mühlet vir ḥabs itme.” deyince Şurayḥ aña “Ol ribā ile olan borca (6) indi ve Ḥaḳḳ Teʿālā {إِنَّ اللهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تُؤَدُّوا الْأَمَانَاتِ إِلَى أَهْلِهَا وَإِذَا حَكَمْتُمْ بَيْنَ النَّاسِ أَنْ تَحْكُمُوا بِالْعَدْلِ}[1111] buyurdı. (7) İmdi Ḥaḳḳ Teʿālā bize bir şey emr itdikden ṣoñra ḥāṣā ʿaẕāb eyleye.” didi. İkinci ḳavl Mücāhid ve müfessirlerden bir cemāʿat (8) “Bu āyetiñ ḥükmi ʿumūmdur ḳamu muʿassir olanlara düşer.” didiler.

وَاَنْ تَصَدَّقُوا خَيْرٌ لَكُمْ اِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ

Yaʿnī (9) “Eger bilürseñiz sizlere ḫayrlu ki dünyāda medḥ [ü] ṣenā ve āḫiretde nā’il olacaġıñızı inanursañız aṣl mālıñızdan (10) virmege ḳudreti olmayan borçluñuza ol borçdan ṣadaḳa viriñ ol size ḫayrludur.” Bunda aṣl [u] re’s (11) mālı ẕikr itdi ki ṣadaḳa anıñ ikisine rāciʿdir viren ile alana. **Faṣl:** Bu muʿassire mühlet ve vaʿde virmeniñ (12) ve aña ẓor itmemeniñ ṣevābın ve borç virmege emri beyān ider. Müslim’de: عَنْ قَتَادَةَ، أَنَّهُ طَلَبَ غَرِيمًا لَهُ، فَتَوَارَى عَنْهُ (13) ثُمَّ وَجَدَهُ، فَقَالَ: إِنِّي مُعْسِرٌ[1112]، قَالَ: فَإِنِّي سَمِعْتُ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، يَقُولُ: «**مَنْ سَرَّهُ أَنْ يُنْجِيَهُ اللهُ مِنْ (14) كُرَبِ يَوْمِ الْقِيَامَةِ، فَلْيُنَفِّسْ عَنْ مُعسِرٍ، أَوْ لِيَضَعْ عَنْهُ**»[1113] Yaʿnī Ḥażret-i Ḳatāde’niñ bir kişide ḥaḳḳı var idi vardı (15) anı aradı ol kişi ṣaḳlandı ṣoñra aña rast geldi ḥaḳḳın isteyince ol kişi “Ben virmege ḳudretim yoḳ muʿassirem.” (16) didi. Ḥażret-i Ḳatāde didi ki işitdim Ḥażret-i Resūl buyurdı: «Her kim ḳıyāmet gününüñ darlıḳ şiddetlerinden kendini (17) Ḥaḳḳ Teʿālā ḫalāṣ itmek dilerse muʿassir olan borçlusuna mühlet [ü] vaʿde virmek ile nefes virsün veyā bıraġup terk (18) itsün.» deyüp ṣalıverdi. Ve daḫı

[1111] Nâkıs iktibas. “**Allah, size, emanetleri mutlaka ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emrediyor.** Doğrusu Allah, bununla size ne güzel öğüt veriyor! Şüphesiz ki Allah, hakkıyla işitendir, hakkıyla görendir.”, en-Nisâ 4/58.

[1112] Hadis metninde “فَقَالَ: آللهِ؟ قَالَ: آللهِ؟” ilâvesi vardır.

[1113] Müslim, “Müsâkât”, 32; Beyhakî, *Maʿrifetü’s-sünen*, 8/169 (No. 11520).

Müslim’de: عَنْ أَبِي الْيَسَرِ قَالَ :سَمِعْتُ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «**مَنْ أَنْظَرَ مُعسِرًا (19) أَوْ وَضَعَ عَنْهُ، أَظَلَّهُ اللهُ فِي ظِلِّهِ**»[1114] Yaʿnī Ebi’l-Yeser didi ki: İşitdim Ḥażret-i Resūl buyurur: «**يَوْمَ لَا ظِلَّ إِلَّا ظِلُّهُ**»[1115] Her kim (20) bir borç virmege ḳudreti olmayan muʿassire mühlet virse veyā borcı terk itse ḳıyāmet gününde ki Ḥaḳḳ Teʿālā’nıñ (21) ḥimāye-i ʿizzetinden ġayr gölge yoḳdur. Ḥaḳḳ sübḥānehū ve Teʿālā anı kendi ḥimāye-i ʿizzetinde gölgelendirir.» Ve daḫı Müslim ile Buḫārī’de: عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «**كَانَ فِيمَنْ كَانَ قَبْلَكُمْ تَاجِرٌ يُدَايِنُ النَّاسَ، فَإِنْ رَأَى (23) مُعسِرًا قَالَ لِفِتْيَانِهِ: تَجَاوَزُوا عَنْهُ، لَعَلَّ اللهَ أَنْ يَتَجَاوَزَ عَنَّا، فَتَجَاوَزَ اللهُ عَنْهُ**»[1116] Yaʿnī Ebī Hüreyre didi ki: Ḥażret-i (24) Resūl buyurdı ki: «Sizlerden evvel olanlarda bir bāzergān var idi ḫalḳa borç aḳçe virir idi bir kimseyi görse ki (25) borç virmege ḳudreti yoḳ muʿassir ḫiẕmetkārlarına, oġullarına dir idi ki andan vazgeçiñ, terk idiñ ki belki Ḥaḳḳ (26) Teʿālā daḫı bizim günāhlarımızı geçüp ʿafv eyleye, darlıḳdan ḫalāṣ eyleye. Ḥaḳḳ Teʿālā anı günāhlarından ʿafv eyleyüp maġfiret (27) eyledi.» Ve daḫı: عَنْ أَبِي مُوسَى، أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «**إِنَّ أَعْظَمَ الذُّنُوبِ عِنْدَ اللهِ أَنْ يَلْقَاهُ [بِهَا] عَبْدٌ (28) بَعْدَ الْكَبَائِرِ الَّتِي نَهَى اللهُ عَنْهَا، أَنْ يَمُوتَ رَجُلٌ وَعَلَيْهِ دَيْنٌ، لَا يَدَعُ لَهُ قَضَاءً**»[1117] Yaʿnī Ebī Mūsā didi ki: Ḥażret-i Resūl (29) buyurdı ki: «Günāhlarıñ ulusı Ḥaḳḳ Teʿālā’nıñ nehy itdigi kebā’irlerden ṣoñra bir kişi ḫużūr-ı Bārī’ye öldükde borçlu iken (30) vara ol borcunı edā itmege bir şey bıraḳmamış ola. Andan ulu günāh yoḳdur.» Bunı Ebū Dāvūd ẕikr eyledi. Ve daḫı Buḫārī’de: عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «**مَنْ أَخَذَ أَمْوَالَ النَّاسِ يُرِيدُ أَدَاءَهَا أَدَّى اللهُ عَزَّ وَجَلَّ (32) عَنْهُ، وَمَنْ أَخَذَ أَمْوَالَ النَّاسِ يُرِيدُ إِتْلَافَهَا أَتْلَفَهُ اللهُ**»[1118] (31) Yaʿnī Ebī Hüreyre didi ki: Ḥażret-i Resūl buyurdı: «Her kim ḫalḳıñ (33) mālın alup edā itmek dilerse Ḥaḳḳ celle ve ʿalā anıñ borcunı edā ider. Ve her kim ḫalḳıñ mālın alup telef ve żāyiʿ itmek dilerse (34) Ḥaḳḳ Teʿālā anı telef ve helāk eyleye.» Ve Müslim ile Buḫārī’de: عَنْ

[1114] Müslim, “Zühd ve Rekâ’ik”, 74.
[1115] Müslim, “Zekât”, 91.
[1116] Buhârî, “Büyû‘”, 18. Ayrıca bk. Müslim, “Müsâkât”, 31.
[1117] Ebû Dâvûd, “Büyû‘”, 9; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 32/246 (No. 19495).
[1118] Buhârî, “İstikrâz”, 2; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 14/347 (No. 8733).

أَبِي هُرَيْرَةَ، أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «**مَطْلُ (35) الْغَنِيِّ ظُلْمٌ**» زَادَ فِي رِوَايَةٍ: «**إِذَا أُتْبِعَ أَحَدُكُمْ عَلَى مَلِيٍّ فَلْيَتْبَعْ**»[1119]

Yaʿnī Ebī Hüreyre didi ki: Ḥażret-i Resūl buyurdı: «Zengīn olanıñ **[157ª]** (1) borç virmegi uzatması ẓulmdür.» Ve bir rivāyetde: «Eger biriñiz bulursa ki bir müddet borç virmegi uzadan māldārı cebr idiñ, (2) ẓorla ḳurtarıñ, andan anı nehy idiñ.» Ve Müslim ile Buḫārī'de: عَنْ كَعْبِ بْنِ مَالِكٍ، أَنَّهُ تَقَاضَى ابْنَ أَبِي حَدْرَدٍ [دَيْنًا] كَانَ لَهُ فِي عَهْدِ (3) رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَهُوَ فِي بَيْتِهِ، فَخَرَجَ إِلَيْهِمَا حَتَّى كَشَفَ سِجْفَ حُجْرَتِهِ، فَنَادَى فَقَالَ: «**يَا كَعْبُ**»، قُلْتُ: لَبَّيْكَ (4) يَا رَسُولَ اللهِ، فَأَشَارَ بِيَدِهِ أَنْ ضَعِ الشَّطْرَ مِنْ دَيْنِكَ، قَالَ كَعْبٌ: قَدْ فَعَلْتُ يَا رَسُولَ اللهِ، قَالَ [رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ]: «**قُمْ فَاقْضِهِ**»[1120] Yaʿnī Kaʿb (5) ibn Mālik didi ki: Ebī Ḥadred nāmda ḥaḳḳım var idi Ḥażret-i Resūl'üñ eyyām-ı saʿādetlerinde andan isteyüp ġavġā iderken Ḥażret-i (6) Resūl ṣallallāhu ʿaleyhi ve sellem işitdiler çıḳup ḥücremize gelüp ḥücreniñ perdesin ḳaldırup «Yā Kaʿb!» deyü nidā itdiler. Ben de "Lebbey[k] (7) yā Resūlallāh!" didim. Baña mübārek elleriyle borcuñ yarısını geç deyü işāret itdiler, ben de "Geçdim yā Resūlallāh!" didim. (8) Andan Ebī Ḥadred'e «Ḳalḳ bāḳīsini edā it.» deyü buyurdılar. Ve daḫı Müslim ile Buḫārī'de: عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: كَانَ لِرَجُلٍ عَلَى رَسُولِ (9) اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ سِنٌّ مِنَ الإِبِلِ، فَجَاءَهُ يَتَقَاضَاهُ، فَقَالَ: «**أَعْطُوهُ**»، فَطَلَبُوا سِنَّهُ، فَلَمْ يَجِدُوا [لَهُ] إِلَّا سِنًّا فَوْقَهَا، فَقَالَ: «**أَعْطُوهُ**»، (10) فَقَالَ: أَوْفَيْتَنِي وَفَاكَ اللهُ، فَقَالَ[1121] النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «**إِنَّ خِيَرَكُمْ**[1122] **أَحْسَنُكُمْ قَضَاءً**»[1123] وَفِي رِوَايَةٍ: إِنَّهُ أَغْلَظَ لِرَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ (11) عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حِينَ اسْتَقْضَا حَتَّى هَمَّ بِهِ بَعْضُ أَصْحَابِهِ، فَقَالَ: «**دَعُوهُ فَإِنَّ لِصَاحِبِ الْحَقِّ مَقَالًا**» ثُمَّ اَمَرَ لَهُ بِأَفْضَلِ سِنِّهِ.[1124] Yaʿnī (12) Ebī Hüreyre didi ki: Bir kişiniñ Ḥażret-i Resūl'de altıncı dişini çıḳarmış devesi var idi gelüp Ḥażret-i Resūl'den anı istedi (13) emr itdi ki «Anıñ devesi yaşında birini viriñ.» deyü, aradılar bulamadılar. Ancaḳ andan bir yaş ziyāde yedinci dişin çıḳarmış (14) deve getürdiler. Ḥażret-i Resūl «Viriñ.» deyü emr itdi. Ol kişi baña ḥaḳḳımdan

---

1119 Buhârî, "Havâlât", 2; Müslim, "Müsâkât", 33; Ebû Dâvûd, "Büyû'", 10; Tirmizî, "Büyû'", 68.

1120 Benzer lafız için bk. Müslim, "Müsâkât", 20; Buhârî, "Salât", 82; Buhârî, "Sulh", 14; Ebû Dâvûd, "Akzıye", 12.

1121 أَوْفَى اللهُ بِكَ، قَالَ: **وَفَاكَ اللَّهُ، فَقَالَ**

1122 خِيَارَكُمْ: **خِيَرَكُمْ**

1123 Buhârî, "Vekâlet", 5; Buhârî, "İstikrâz", 7; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 15/52 (No. 9106).

1124 Benzer lafız için bk. Buhârî, "İstikrâz", 13; Müslim, "Müsâkât", 120; Tirmizî, "Büyû'", 75.

ziyāde iḥsān itdiñ Ḥaḳḳ Teʿālā saña her ḥālde (15) ziyādelik iḥsān ide deyince Ḥażret-i Resūl «Siziñ ḫayrluñuz borcunı güzel zaḥmetsiz aʿlā virendir.» buyurdı. Bir rivāyetde: (16) «Ol kişi devesini isterken Ḥażret-i Resūl'e pek ḳaba söyledi ol ḳadar oldı ki baʿż ṣaḥābe anı dögmege ḳalḳdılar Ḥażret-i Resūl (17) «İncitmek terk idiñ zīrā ḥaḳḳ ṣāḥibine ḳaba söylemek düşer.» buyurdı. Andan aña devesinden aʿlāsını virdi. Ve daḫı Müslim'de: (18) عَنْ أَبِي قَتَادَةَ الْأَنْصَارِيِّ، أَنَّهُ قَامَ فِيهِمْ فَذَكَرَ لَهُمْ أَنَّ الْجِهَادَ فِي سَبِيلِ اللهِ وَالْإِيمَانَ بِاللهِ أَفْضَلُ الْأَعْمَالِ، فَقَامَ رَجُلٌ، (19) قَالَ: يَا رَسُولَ اللهِ، أَرَأَيْتَ إِنْ فَعَلْتُ[1125] فِي سَبِيلِ اللهِ، تُكَفَّرُ عَنْ[1126] خَطَايَايَ؟ فَقَالَ لَهُ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «**نَعَمْ**[1127]، **وَأَنْتَ** (**20**) **صَابِرٌ مُحْتَسِبٌ، مُقْبِلٌ غَيْرُ مُدْبِرٍ إِلَّا الدَّيْنَ، فَإِنَّ جِبْرِيلَ قَالَ لِي ذٰلِكَ**»[1128] Yaʿnī Ḥażret-i Ḳatāde buyurdı ki: Ḥażret-i Resūl bir gün (21) durup bizlere fī-sebīlillāh cihād ile Ḥaḳḳ Teʿālā'nıñ vaḥdāniyyetine īmān itmek cemīʿ-i ʿamelleriñ efḍalidir deyü buyurduḳda andan (22) bir kişi "Eger ben fī-sebīlillāh ġazā itsem benim günāhlarıma keffāret olup ʿafv olunur mı?" didi. Ḥażret-i Resūl «Belā, ʿafv olunur lākin (23) sen Ḥaḳḳ rıżāsın dileyüp ġazā ilerü varup girü ḳalmaz iseñ günāhlarıñ bütün ʿafv olunur ancaḳ üzeriñe olan borç ʿafv olunmaz (24) anıñ edāsı lāzımdır.» Bunı baña Ḥażret-i Cebrāʾīl ʿaleyhi's-selām ḫaber virdi buyurdı. Ve daḫı: عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ جَحْشٍ قَالَ: كُنَّا جُلُوسًا عِنْدَ (25) رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ، فَرَفَعَ رَأْسَهُ إِلَى السَّمَاءِ، ثُمَّ وَضَعَ يَدَيْهِ[1129] عَلَى جَبْهَتِهِ، ثُمَّ قَالَ : «**[سُبْحَانَ اللهِ،] مَاذَا نُزِّلَ مِنَ التَّشْدِيدِ؟**» فَسَكَتْنَا وَ (26) فَزِعْنَا، فَلَمَّا كَانَ مِنَ الْغَدِ، سَأَلْتُهُ : يَا رَسُولَ اللهِ، مَا هَذَا التَّشْدِيدُ الَّذِي نُزِّلَ؟ فَقَالَ : «**وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ، لَوْ أَنَّ رَجُلًا قُتِلَ** (**27**) **فِي سَبِيلِ [اللهِ] ثُمَّ أُحْيِيَ، ثُمَّ قُتِلَ ثُمَّ أُحْيِيَ، [ثُمَّ قُتِلَ] وَعَلَيْهِ دَيْنٌ، مَا دَخَلَ الْجَنَّةَ حَتَّى يُقْضَى عَنْهُ دَيْنُهُ**»[1130] Yaʿnī Muḥammed bin Caḥş didi ki: Ḥażret-i Resūl'üñ (28) yanında oturur idik mübārek başların göge ṭoġrı ḳaldırup andan mübārek iki ellerin alınları üzre ḳoyup andan «Sübḥānallāh! (29) Nedir bu ḳadar şiddetle tenbīh?» deyü

1125 **فَعَلْتُ**: قُتِلْتُ

1126 **عَنْ**: عَنِّي

1127 Hadis metninde "**إِنْ قُتِلْتَ فِي سَبِيلِ اللهِ وَأَنْتَ صَابِرٌ مُحْتَسِبٌ، مُقْبِلٌ غَيْرُ مُدْبِرٍ**»، ثُمَّ قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «**كَيْفَ قُلْتَ؟**» قَالَ: "أَرَأَيْتَ إِنْ قُتِلْتُ فِي سَبِيلِ اللهِ أَتُكَفَّرُ عَنِّي خَطَايَايَ؟ فَقَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «**نَعَمْ**" ilâvesi vardır.

1128 Müslim, "İmâret", 117; Tirmizî, "Cihâd", 32.

1129 **يَدَيْهِ**: رَاحَتَهُ

1130 Nesâî, "Büyû'", 98.

buyurdılar. Bizler ṣuṣduḳ söylemedik andan ḳalḳup gitdik çünki ṣabāḥ olduḳda geldim (30) "Yā Resūlallāh! Ne idi ol pek şiddetli inen tenbīh." deyü su'āl itdim. Andan Ḥażret-i Resūl «Nefsim ḳabża-i ḳudretinde olan (31) Ḥaḳḳ celle ve ʿalā ḥaḳḳıçün bir kişi ġazāda ceng idüp şehīd olsa andan yine dirilse andan yine ceng idüp şehīd olsa ve andan (32) yine dirilse üzerine borç var iken ol cennete girmez tā ol borcı anıñ edā olmayınca.» Bunı en-Nesā'ī ẕikr eyledi.

Bakara 281

(33) وَاتَّقُوا يَوْماً تُرْجَعُونَ فِيهِ اِلَى اللهِ

Yaʿnī "Ol günden ḥaẕer idüp ḳorḫuñ ki ḥużūr-ı Bārī'ye irecegiñiz günden." (34) Bunda tānıñ feṭḥ, cīmiñ kesr ile تَرْجِعُونَ oḳunsa maʿnāsı "Ḥużūr-ı Bārī'ye irecegiñiz gün." dimek. Ve eger تُرْجَعُونَ (35) oḳunsa tānıñ żamm, cīmiñ feṭḥ ile "Ḥużūr-ı Bārī'ye dönecegiz gün." dimek olur.

ثُمَّ تُوَفّٰى كُلُّ نَفْسٍ مَا كَسَبَتْ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونُ

[157b] (1) Yaʿnī "Ol günde her nefs-i insān dünyāda ḫayrdan ve şerrden her ne ḳazandı ise itdiginiñ ḳamu cezāsına nā'il olur (2) itdiginiñ birisi żāyiʿ olup kendilerine ẓulm olmaz." Bu āyetde ġāyet ile vaʿīd-i şedīd ve zecr-i ʿaẓīm vardır. Andan İbn ʿAbbās (3) raḍıyallāhu ʿanhümā buyurdı ki: «**هَذِهِ آخِرُ آيَةٍ نَزَلَتْ عَلَى رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ [لَهُ] جِبْرِيلُ: ضَعْهَا عَلَى رَأْسِ مِائَتَيْنِ (4) وَثَمَانِينَ [آيَةً]، مِنْ سُورَةِ الْبَقَرَةِ وَعَاشَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اَحَدَ وَعِشْرِينَ يَوْمًا وَقِيلَ: تِسْعَ لَيَالٍ وَقِيلَ: سَبْعَ (5) وَمَاتَ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لِلَيْلَتَيْنِ خَلَتَا مِنْ رَبِيعِ الْأَوَّلِ فِي يَوْمِ الْإِثْنَيْنِ سَنَةً اِحْدَى عَشْرَةَ مِنَ الْهِجْرَةِ**»[1131] Yaʿnī «Bu āyet Ḥażret-i (6) Resūl'e inen āyetleriñ āḫiridir Ḥażret-i Cebrā'īl ʿaleyhi's-selām bu āyeti Baḳara sūresiniñ iki yüz seksen āyetiniñ başına ḳoy deyü (7) emr eyledi. Bu āyetden ṣoñra Ḥażret-i Resūl yigirmi bir gün yaşayup intiḳāl itdiler. Baʿżılar "ṭoḳuz gice" didi ve

[1131] Benzer lafız için bk. Saʿlebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, 2/290.

baʿżılar “yedi gice” didi. (8) Ve intiḳālleri hicretiñ on birinci senesi Rebīʿu’l-evveliñ iki gice geçüp pāzār irtesi güni intiḳāl itdiler.» Ve daḫı eş-Şaʿbī İbn ʿAbbās’dan (9) rivāyet ider ki “Aḫir inen āyet ribā āyetidir.” buyurdı.

Bakara 282

يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا اِذَا تَدَايَنْتُمْ بِدَيْنٍ

Yaʿnī “Ey ehl-i īmān olanlar (10) eger birbiriñizden borç ile aḳçe alup borç idinürseñiz.” Andan: قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا: «**لَمَّا حَرَّمَ الرِّبَا اَبَاحَ (11) السَّلَمَ**»[1132] فَقَالَ: «**أَشْهَدُ أَنَّ السَّلَمَ مَضْمُونٌ**[1133] **إِلَى أَجَلٍ مُسَمًّى أَحَلَّهُ اللهُ فِي كِتَابِهِ وَاَذِنَ فِيهِ**»[1134] Yaʿnī İbn ʿAbbās buyurdı ki: «Ḳaçan (12) Ḥaḳḳ Teʿālā ribāyı ḥarām itdi selem, borç almaġı mübāḥ itdi. Zīrā borç vaʿde ile beyān olmaġla ṣāḥibine dönmege vaʿde kefīldir.» (13) Andan «Anı kitābında ḥelāl idüp ve virüp almasına iẕin virdügüne şehādet iderim.» gelür. Ve التَّدَايُنُ birbirine borç ile muʿāmele (14) itmekdir. Meşelā دَايَنْتُهُ dise yaʿnī “Anıñla borç ile muʿāmele itdim.” lākin الْمُدَايَنَةُ mücāzāya ve muʿāṭāya ıṭlāḳ (15) olmaġla anı ikinci kerre deyn ile muḳayyed itdi ki bu iki maʿnādan ıraġ olup yalñız birisi birinden borç alması beyān (16) ola deyü. Baʿżılar didi ki: “**بِدَيْنٍ**” buyurmasında murād borç virdigizde aldıġıñız anı temessük ile yazıñ deyü żamīr (17) aña rāciʿdir eger yazmaġı ẕikr itmediyse daḫı lafẓıñ ḥüsn-i siyāḳından.” Ve baʿżılar anı “teʾkīd” didiler.

اِلٰى اَجَلٍ مُسَمًّى

(18) Yaʿnī “Evvel alındıġı vaḳti bellü ve virilecek vaʿdeniñ vaḳti bellü olmaḳ ile.” Meşelā bir yıl ve bir ay gibi ne ḳadar vaʿde (19) ile alursa. Lākin ve lākin ekin biçecek vaḳte ḳadar ve üzüm olacaḳ ve ġayr yemiş yaḳışa ḳadar dimek, bunlar vaʿde (20) olmaz. Vaʿde ancaḳ alınan ayıñ adı ile virilecek ayıñ adıdır.

1132 Bk. Saʿlebî, *el-Keşf ve’l-beyân*, 2/290.

1133 **أَنَّ السَّلَمَ مَضْمُونٌ**: أَنَّ السَّلَفَ الْمَضْمُونَ

1134 Hâkim en-Nîsâbûrî, *el-Müstedrek*, 2/314 (No. 3130); Beyhakî, *Maʿrifetü’s-sünen*, 8/183 (No. 11568).

Elbet böyle ẕikr itmelidir. İmdi bu ecel yaʿnī vaʿde (21) bir şeyiñ bahāsın virmede ve ṣatmada ve selem, ilerü virmede yād itmesi lāzımdır ki ḥaḳḳ ṣāḥibi vaʿdesi gelmeden (22) anı istemek olmaz. Ancaḳ ḳarż olanda vaʿde olmaz ne zamān dilerse alur. Bu ehl-i ʿilmiñ çoġunuñ ḳavlidir. (Andan) (23) Andan Müslim ile Buḫārī'de: عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَدِمَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْمَدِينَةَ وَهُمْ يُسْلِفُونَ التَّمْرَ الْعَامَ (24) وَالْعَامَيْنِ، فَقَالَ لَهُمْ: «**مَنْ أَسْلَفَ مِنْ تَمْرٍ، فَفِي كَيْلٍ مَعْلُومٍ، أَوْ وَزْنٍ مَعْلُومٍ، إِلَى أَجَلٍ مَعْلُومٍ**»[1135] Yaʿnī İbn ʿAbbās (25) buyurdı ki: «Ḳaçan ki Ḥażret-i Resūl Medīne'ye teşrīflerinde anlar ḫurmā üzerine bir yıl ve iki yıl ilerü, selef (26) peşīn aḳçe virirler idi. Anlara her kim ḫurmāya ilerü peşīn aḳçe virirse alacaġı ḫurmānıñ keylesin ve yāḫud (27) ṭarṭısın ve vaʿdesin bellü itsün.» buyurdılar.

فَاكْتُبُوهُ

Yaʿnī "Ol aldıġıñız borcı yazıñız." Ṣatun (28) almaḳ mı veyā selem, peşīn virmek mi veyā ḳarż virmek mi? Beyān idiñ. İmdi bunı yazmad[a] iḫtilāf itdiler. Baʿżılar "Ol vācibdir." (29) didiler. Bu ʿAṭā ve İbn Cüreyc ve en-Neḫaʿī meẕhebidir ve Muḥammed bin Cerīr eṭ-Ṭaberī daḫı anı iḫtiyār itdi. Ve baʿżılar "Bu yazmaḳ (30) müsteḥabb ve mendūbdur." didiler. Eger yazmayup terk iderse żarar yoḳdur ve bu cumhūr ʿulemānıñ ḳavlidir. Ve baʿżılar "Evvelden (31) yazmaḳ ve şāhid ṭutmaḳ ve rehn ḳoymaḳ farż idi ṣoñra nesḫ oldı bu āyet ile ḳavlühū teʿālā: {فَإِنْ أَمِنَ بَعْضُكُمْ بَعْضًا (32) فَلْيُؤَدِّ الَّذِي اؤْتُمِنَ أَمَانَتَهُ}[1136] ile." Bu ḳavl el-Ḥasan ve eş-Şaʿbī ve el-Ḥakem bin ʿUtbe ḳavlidir. Andan Ḥaḳḳ Teʿālā yazmanıñ keyfiyyetin (33) beyān idüp:

وَلْيَكْتُبْ بَيْنَكُمْ كَاتِبٌ بِالْعَدْلِ

[1135] Benzer lafız için bk. Buhârî, "Selem", 2; Müslim, "Müsâkât", 127; Tirmizî, "Büyû'", 70.
[1136] Nâkıs iktibas. "Eğer yolculukta olur da bir yazıcı bulamazsanız, o zaman alınmış rehinler yeterlidir. **Eğer birbirinize güvenirseniz kendisine güvenilen kimse emanetini (borcunu) ödesin** ve Rabbi Allah'tan sakınsın**.** Bir de şahitliği gizlemeyin. Kim şahitliği gizlerse, şüphesiz onun kalbi günahkârdır. Allah, yaptıklarınızı hakkıyla bilendir.", el-Bakara 2/283.

Yaʿnī “Borç viren ile alan arasında bir ḥaḳḳ üzre yazıcı yazsun ki (34) ne ziyāde ve ne eksik itmeyüp ve vaʿdeyi taḳdīm ü teʾḫīr itmez olan yazsun.” Baʿżılar didi ki: “Yazmanıñ fāʾidesi alan (35) ile virene iki cānibe irer: Borç viren bilür ki virdigi mālı yazı ile bend oldı, anıñ ziyāde dilemege ḳudreti olmaz **[158ª]** (1) ve vaʿdesi tamām olmadan istemege yol bulmaz. Ve üzerine borç olan bilür ki yazılıdır borcı inkār idemez ve ne aṣl borçdan eksikdir (2) dimege yol bulamaz. Yazmanıñ fāʾidesi budur.”

وَلَا يَأْبَ كَاتِبٌ اَنْ يَكْتُبَ

Yaʿnī “Yazıcı olan ikisiniñ arasında temessük, (3) yazmadan ibā idüp menʿ olunmaya.” İmdi yazıcınıñ temessük, yazmaġa ve şāhidiñ şehādet yüklenmesinde vācibligi içün (4) iḫtilāf itdiler. Baʿżılar didi ki: “Temessük, yazmaġa her istenen yazıcı üzerine yazması vācibdir zīrā Ḥaḳḳ Teʿālā kelām-ı (5) şerīfiniñ ẓāhirinde yazmadan ibā itmemegi emr eyledi. İmdi yazıcı olan temessük, yazmaġa istendikde ve şehādete sezā (6) olan şehādet itmege istendikde yazıcıya yazmaḳ vācibdir ve şāhide şehādete varmaḳ vācibdir.” Ve baʿżılar didi ki: “Anlar (7) müsteḥabb ve mendūbdur zīrā Ḥaḳḳ Teʿālā aña yazıcılıḳ ʿilmin ögretdi ve anıñla ʿizzet buldı. İmdi aña müsteḥabbdır ki varup bir müʾmin (8) ḳarındaşınıñ yazup işini bitürüp Ḥaḳḳ Teʿālāʾnıñ aña ol virdigi niʿmetine ḥamd [ü] ṣenā vü şükr eyleye.” Ve baʿżılar didi ki: “Evvelden (9) temessük, yazmaḳ ve şehādet itmek yazıcı ile şāhid üzerine vācibler idi ṣoñra Ḥaḳḳ Teʿālā anı bu āyet ile nesḫ eyledi ḳavlühū teʿālā: (10) [1137]**{وَلَا يُضَارَّ كَاتِبٌ وَلَا شَهِيدٌ}** deyü.”

[1137] Nâkıs iktibas. “Ey iman edenler! Belli bir süre için birbirinize borçlandığınız zaman bunu yazın. Aranızda bir yazıcı adaletle yazsın. Yazıcı, Allah’ın kendisine öğrettiği şekilde yazmaktan kaçınmasın, (her şeyi olduğu gibi dosdoğru) yazsın. Üzerinde hak olan (borçlu) da yazdırsın ve Rabbi olan Allah’tan korkup sakınsın da borçtan hiçbir şeyi eksik etmesin (hepsini tam yazdırsın). Eğer borçlu, aklı ermeyen, veya zayıf bir kimse ise, ya da yazdıramıyorsa, velisi adaletle yazdırsın. (Bu işleme) şahitliklerine güvendiğiniz iki erkeği; eğer iki erkek olmazsa, bir erkek ve iki kadını şahit tutun. Bu, onlardan biri unutacak olursa, diğerinin ona hatırlatması içindir. Şahitler çağırıldıkları zaman (gelmekten) kaçınmasınlar. Az olsun, çok olsun, borcu süresine kadar yazmaktan usanmayın. Bu, Allah katında adalete daha uygun, şahitlik için daha sağlam, şüpheye düşmemeniz için daha elverişlidir. Yalnız, aranızda

كَمَا عَلَّمَهُ اللهُ فَلْيَكْتُبْ

Ḥaḳḳ Teʿālā’nıñ aña bildirüp şerʿ u emr itdigi üzre yaza. (11) Ne ziyāde ve ne eksik söz itmeye ki ikisiniñ arasında ḥüccet ola vaḳt-i ḥācetde anıñla ʿamel oluna ol borç viren (12) ile alanı bir ṭuta anıñ birini maḫṣūṣ itmeye tā ki ikisi ḥaḳḳlarınıñ bāṭıl olmamasından emīn olalar ve yazdığı elfāẓ (13) ʿulemālar ḳavline muvāfıḳ ola ve içinde nizāʿ düşecek elfāẓ ḳomadan pek ṣaḳına. Bu umūrlar ancaḳ luġat ve meẕāhib-i ʿulemā (14) bilen yazıcıya emr olunur.

وَلْيُمْلِلِ الَّذِي عَلَيْهِ الْحَقُّ

Yaʿnī “Borç alup üzerine ḥaḳḳ olan yazıcıya imlā ide.” Borcı (15) ne ḳadardır ve aldığı şeyiñ cinsi nedir ve vaʿdesi ne ḳadardır bütün kātibe ve şāhide iḳrār eyleye. İmdi luġatda (16) الْإِمْلَاءُ ve الْإِمْلَالُ bir maʿnāyadır, ṣaḥīḥ luġatdır.

وَلْيَتَّقِ اللهَ رَبَّهُ وَلَا يَبْخَسْ مِنْهُ شَيْئاً

Yaʿnī “Borçlu Ḥaḳḳ Teʿālā’dan (17) ḳorḫup ṣaḳına, imlā iderken ḥaḳḳdan ve vaʿdeden bir şey eksik söylemeye.” Ne güne şarṭ itdi ise öylece bir bir (18) iḳrār ide.

فَإِنْ كَانَ الَّذِي عَلَيْهِ الْحَقُّ سَفِيهاً اَوْ ضَعِيفاً

Yaʿnī “Üzerine borç olan imlā itmegi bilmez (19) ise veyā ḳoca, iḫtiyār kişi ise.” Baʿżılar “سَفِيه küçük uşaḳ.” didiler. Ve İmām Şāfiʿī “Sefīh mālı ve dīni (20) fāsid idüp żāyiʿ idendir.” didi. Ve baʿżılar “ضَعِيف deli, ʿaḳlı az olandır ve buñamış, şaşḳın olandır.” didiler.

(**21**) اَوْ لَا يَسْتَطِيعُ اَنْ يُمِلَّ هُوَ

hemen alıp verdiğiniz peşin ticaret olursa, onu yazmamanızdan ötürü üzerinize bir günah yoktur. Alışveriş yaptığınız zaman da şahit tutun. **Yazana da, şahide de bir zarar verilmesin.** Eğer aksini yaparsanız, bu sizin için günahkârca bir davranış olur. Allah’a karşı gelmekten sakının. Allah, size öğretiyor. Allah, her şeyi hakkıyla bilendir.”, el-Bakara 2/282.

Yaʿnī “Üzerine borç olan eger imlā itmege ḳādir olmaz ise.” Meşelā dilsiz olmaḳ ile (22) veyā peltek olmaḳ ile veyā dili dönmemek ile veyā ḥabsde olmaḳ ile veyā ġāʾib, yazıcı yanına gelmesi mümkin olmamaḳ ile. (23) Zīrā bunlarıñ birisiniñ iḳrārı ṣaḥīḥ degildir. Elbet yerlerine birini diküp ol iḳrār idüp kātibe temliye itmelidir. Andan Ḥaḳḳ Teʿālā (24) buyurdı:

فَلْيُمْلِلْ وَلِيُّهُ بِالْعَدْلِ

Yaʿnī “Ẕikr olunan küçük ve ʿaḳlsız ve dilsiz ve imlā bilmezler yerine velī ki aḳrabāsı (25) ve vekīli gelüp kātibe ṭoġrı borcı ve vaʿdeyi iḳrār idüp yazmaġa temliye eyleye.” Ve İbn ʿAbbās raḍıyallāhu ʿanhümā: قَالَ: «أَرَادَ (**26**) بِالْوَلِيِّ صَاحِبِ الدَّيْنِ»[1138] Yaʿnī İbn ʿAbbās buyurdı ki: «Ḥaḳḳ Teʿālāʾnıñ velīden murād-ı şerīfi aḳçe ṣāḥibidir.» Eger borçlu (27) yazıcıya imlā itmede ʿāciz olursa ḥaḳḳ ṣāḥibi imlā eyleye zīrā ḥaḳḳı ne ḳadar olduġun ancaḳ ol bilür.

وَاسْتَشْهِدُوا (**28**) شَهِيدَيْنِ مِنْ رِجَالِكُمْ

Yaʿnī “Ḥaḳḳıñız olduġuna müslümānlardan iki kimesne şāhid idiñ.” Zīrā temessük, yazmadan (29) murād ancaḳ şāhidlerdir. مِنْ رِجَالِكُمْ buyurmasından “milletiñiz müslümānlardan ḥürr olanları” zīrā ḳul, köleler ve uşaḳlar (30) şāhid olmaz. Bu ehl-i ʿilmiñ ekşeriniñ ḳavlidir. Ve lākin Şurayḥ ve İbn Sīrīn “Ḳul, köle şehādetin cāʾiz gördiler. (31) Aña delīl ḳavlühū teʿālā: مِنْ رِجَالِكُمْ Bunda ʿumūm olup ḳul, köle ve ḥürr birdir.” didiler. Zīrā insānıñ ʿaḳlı ve dīni ve (32) ʿadāleti yalandan kendini menʿ eyler. Eger bunlar birinde cemʿ olsa anıñ şehādeti muʿteberdir. Ve cumhūr ʿulemānıñ ḥücceti: (33) {وَلَا يَأْبَ الشُّهَدَاءُ إِذَا مَا دُعُوا} Bu naṣṣ: “Her kim şehādete daʿvet olunsa varup olduġı şāhidligi edā itmek (34) üzerine vācibdir.” İmdi ḳul olan aña mālik degildir zīrā efendisinden iẕin

[1138] Benzer lafız için bk. Saʿlebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, 2/292.

olmayınca şāhid olmaḳ ve şehādeti (35) edā itmek aña ḥarāmdır. Andan "Ḳul ehl-i şehādetden olmaḳ vācib degildir." didiler.

فَإِنْ لَّمْ يَكُونَا رَجُلَيْنِ فَرَجُلٌ وَامْرَاَتَانِ

[158ᵇ] (1) "Eger şāhid olacaḳ iki kişi olmaz ise bir kişi ile iki ʿavrat şāhid ṭutuñ." İmdi cemīʿu'l-ʿulemā "Ḳarılarıñ kişiler ile (2) berāber mālda şehādeti cā'izdir ḥaḳḳ iṯbāt olmaḳ içün bir kişi ile iki ḳarınıñ şehādeti cā'izdir." didiler ve lākin māldan (3) ġayrıda iḫtilāf itdiler. Süfyān eṯ-Ṯevrī ve aṣḥābü'r-re'y aña ẕāhib oldılar ki: "Kişilerle ḳarılarıñ şāhidligi her ḥuḳūḳda (4) cā'izdir ancaḳ ʿuḳūbet ve taʿzīrde degil." Ve bir cemāʿat "Māldan ġayrıda ancaḳ iki ʿādil kişi ile iṯbāt olur." didiler. (5) Ve İmām Şāfiʿī aña ẕāhib oldı ki: "Ḳarılarıñ bildigi şeyde meṯelā ṭoġurmaḳ ve gebelik ve emzirmek ve ḳızlıḳ ve yüzi alınmaḳ (6) ve ḥayż ve nifās bunlar ḳarılarıñ maʿlūmıdır şehādetleri geçer lākin dört ḳarı olmaḳ üzre, bunlardan ġayrıda bir kişi ile (7) iki ḳarı." Ve ʿulemā aña ittifāḳ itdiler ki ʿuḳūbāt [ü] ḥudūd [u] taʿzīrde ḳarılarıñ şehādeti cā'iz degildir deyü ḳarār itdiler.

(8) مِمَّنْ تَرْضَوْنَ مِنَ الشُّهَدَاءِ

Yaʿnī "Dīninde emānetind[e] ve muʿteber olan şarṭlarda bildikleriñizden anıñ (9) şāhidligine rāżı olursañız şāhid idiñ." İmdi şehādetiñ ḳabūl olmasına on şarṭ vardır: Evveli İslām (10) ve ḥürr olan ve ʿaḳl ü bāliġ olan ve ʿadālet [ü] ṣāliḥ [u] ṭoġrı olan ve mürüvvet ṣāḥibi olan ve şāhidliginde kendine (11) bir nefʿ gelecek ġarażı olmayan veyā kendiden żarar gidecek ümīdi olmaya ve yañılmaḳ ve sehv, unutmaḳ ile meşhūr olmaya (12) ve şehādet itdigi kişi ile anıñ arasında düşmānlıḳ olmaya bunlardır. Kāfiriñ şāhidligi merdūddur zīrā (13) kāfir yalancıdır ve yalancı[n]ıñ şehādeti maḳbūl degildir zīrā Ḥaḳḳ Teʿālā'ya kiẕb ider ḳula itse çoḳ mı? Ve ehlü'r-re'y[1139] (14) ḥarāc-güẕār gāvurlar birbirlerine şehādet itmelerini cā'iz gördiler. Ve ḳul, köle olanlarıñ şehādeti

[1139] Arapça terkibi bölmemek için sayfa numarası sonra yazılmıştır.

ḳabūl (15) olunmaz lākin Şurayḥ ve İbn Sīrīn Ḥażret-i Enes'iñ ḳavliyle cā'iz itdiler. Ve deli olanıñ şehādeti ḳabūl olmaz (16) zīrā sözi muṣırr degildir şehādeti nice ḳabūl olur ve uşaġıñ şehādeti cā'iz degildir. Andan Ḥażret-i İbn ʿAbbās (17) raḍıyallāhu ʿanhümādan su'āl itdiler, buyurdı ki: "Cā'iz degildir." Zīrā Ḥaḳḳ Teʿālā {مِمَّنْ تَرْضَوْنَ مِنَ الشُّهَدَاءِ} buyurdı. Andan (18) şehādetde ʿadālet şarṭdır evvelā şāhid olan kebā'ir günāhlarda muḳīm olmaya ve ṣaġā'ir günāhlar itmege muṣırr (19) olmaya ve mürüvvet daḫı şarṭdır zīrā ādāb-ı nefse ancaḳ anıñla irilür zīrā mürüvveti terk iden ḥayāsız, edebsiz olur. (20) Ve mürüvvet hey'et güzelligi ve ṭabīʿat güzelligi ve ʿişret güzelligi ve luṭf, iyilik itmekdir. Zīrā kişiden bir şey veyā (21) bir umūr düşse ki anıñ miṯilli olan andan utanup ḫacīl olur. Kendiniñ ḥāceti olmasa anıñ pek (22) mürüvvetsiz olduġı bellü olup anıñ şehādeti ḳabūl olunmaz. Ve töhmeti nefy eylemek şarṭdır. Zīrā düşmānıñ düşmāna (23) şehādeti maḳbūl degildir isterse şehādeti ġayrısına maḳbūl olanlardan olsun zīrā düşmānınıñ ḥaḳḳına töhmetlidir (24) ġayrısına degil. Ve kişiniñ oġluna şehādeti cā'iz degildir ve babasına oġlunuñ şehādeti. Ve şehādetinde kendine (25) bir menfaʿat görineniñ şehādeti maḳbūl degildir zīrā menfaʿati ṭarafına meyl eyler. Andan: عَنْ عَائِشَةَ، قَالَتْ: قَالَ (26) رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «**لَا تَجُوزُ شَهَادَةُ خَائِنٍ وَلَا خَائِنَةٍ، وَلَا مَجْلُودٍ حَدًّا**[1140]**، وَلَا ذِي غِمْرٍ عَلَى أَخِيهِ، وَلَا (27) بِجَرَى**[1141] **شَهَادَةٍ، وَلَا القَانِعِ أَهْلَ البَيْتِ لَهُمْ وَلَا ظِنِّينٍ فِي وَلَاءٍ وَلَا تِوَّ بِهِ**[1142]» Yaʿnī Ḥażret-i ʿĀ'işe didi ki: Ḥażret-i (28) Resūl buyurdı: «Ḥā'in kişiniñ ve ḫā'in ḳarınıñ şehādeti cā'iz degildir. Ve evvelā taʿzīr [u] ḥadd urılan kişiniñ şehādeti (29) cā'iz degildir. Ve mü'min ḳardaşına derūnunda kīni olanıñ şehādeti cā'iz degildir. Zīrā الْغِمْرُ kesr ile kīndir. Ve şāhidlige (30) kendini atanıñ şehādeti cā'iz degildir. Ve ehl-i beyte tābiʿ olanıñ şehādeti cā'iz degildir. Zīrā قَانِعٌ tābiʿ maʿnāsınadır (31) ve yemek, etmek dilenen dilencidir ve bir ḳavm içinde ḳarnı ṭoḳluġuna ḫiẕmet idendir. Kendi nefsine menfaʿat görmesiyle (32) şehādeti maḳbūl degildir. Ve töhmetli olanıñ

1140 Hadis metninde "وَلَا مَجْلُودَةٍ" ilâvesi vardır.

1141 **بِجَرَى**: مُجَرَّبٍ

1142 وَلَا ظَنِينٍ فِي وَلَاءٍ وَلَا قَرَابَةٍ :**وَلَا ظِنِّينٍ فِي وَلَاهُ وَلَا تِوَّ بِهِ** Tirmizî, "Şehâdât", 2.

şehādeti cā’iz degildir. Zīrā الظِّنِّين ẓānıñ nūnuñ kesr-i teşdīdiyle töhmetli olandır. (33) Ve ḫā’in dīnde, emānetde ḫıyānet idendir, Ḥaḳḳ Teʿālā’nıñ emr itdiklerin żāyiʿ idüp nehy itdiklerine mürtekib olandır. (34) ʿAdāletden düşer ve bir ḳavmiñ içine ṣıġınup iḥsānların umanıñ şehādeti cā’iz degildir. Zīrā التِّوّ bir (35) ḫalḳıñ arasına ṣıġınup yeri olmayandır.»

اَنْ تَضِلَّ اِحْدٰيهُمَا فَتُذَكِّرَ اِحْدٰيهُمَا الْاُخْرٰى

Ol şāhid olan **[159a]** (1) iki ḳarınıñ birisi şehādeti unudur ise ol bir ikinci ḳarı anıñ ḫāṭırına getüre. Zīrā ḳarılarıñ ṭabīʿatında (2) unutmaḳlıḳ ġālibdir. Anıñ içün bir kişi yerine iki ḳarı oldı ki birisi şehādeti unudur ise ikinci ḫāṭırına getürür. (3) Şöyle meclisde ḥāżır olduḳ şöyle işitdik deyü ḫaber virince ḫāṭırına gelmede ẕikri olur. Ve Süfyān bin ʿUyeyne (4) nām didi ki: “فَتُذَكِّرَ kelimesi ẕeker yaʿnī erkek dinen maʿnādandır, yaʿnī ikinci ḳarı anıñ ḫāṭırına getürmekle anı erkek (5) ider yaʿnī şehādeti erkek şehādeti gibi maḳbūl olur.” Lākin evvelki ḳavl ṣaḥīḥdir zīrā تَضِلَّ unutmaḳdır, ol aña (6) maʿṭūfdur.

وَلَا يَأْبَ الشُّهَدَاءُ اِذَا مَا دُعُوا

Yaʿnī “Şāhidler üzerlerine olan şehādeti gelüp edā itmege daʿvet (7) olunduḳlarında varup edā itmeden menʿ olunmayalar.” Anları شُهَدَاء ile tesmiye itdi ki zīrā ḥaḳḳı görüp bildiler anlara (8) bu emr vācib olmaġa geldi şehādeti edā itmelerine. Ve bir ḳavm didi ki: “Eger kendiden ġayr şāhid yoḳ ise aña şehādeti (9) edā itmek vācibdir. Ve eger var ise ol muḫayyerdir dilerse ider dilerse itmez.” Ve baʿżılar didi ki: “Ol emr mendūbdur (10) her ḥālde muḫayyerdir.” Ve baʿżılar didi ki: “Bu şāhidligin iḳāmetinde ve edā itmesindedir.” Ve baʿżılar didi ki: “Bu āyet (11) ibtidā birini şāhid olmaġa daʿvetde ve şāhid olduḳda gelüp edā itmege daʿvetde ikisine ḥükm ider.” Ve baʿżılar (12) “Şāhidlik muḫayyerdir ibtidā kendine şāhid ol didiklerinde

dilerse olur dilerse olmaz lākin şāhid olduḳdan ṣoñra (13) üzerine şehādeti edā itmek vācib olur.” [didi.]

وَلَا تَسْـَٔمُوٓا اَنْ تَكْتُبُوهُ صَغِيراً اَوْ كَبِيراً اِلٰٓى اَجَلِهِ

Yaʿnī̈ “Deyn, borç olan (14) ḥaḳḳı gerek az gerek çoḳ yerlü yerinde vaʿdesiyle anı yazmamaġa meyl idüp ṣoñra peşīmān olmaġa ḳaṣd itmeyiñ.” Zīrā:

ذٰلِكُمْ اَقْسَطُ عِنْدَ اللّٰهِ وَاَقْوَمُ لِلشَّهَادَةِ (**15**)

Ol yazmañız Ḥaḳḳ Teʿālā ḳatında ʿadāletdir ki emrine iṭāʿat idüp (16) yazdıgız terk itmeñizden aʿlādır. Ve hem ol yazdıġıñız temessük şāhidiñ şehādeti unutmasını ḫāṭırına getürür. (17) Ve sizler de şāhid kim olduġun unudursañız adların yazıda görüp bilürseñiz.

وَاَدْنٰٓى اَلَّا تَرْتَابُٓوا

Böyle (18) yazmañız sizlere şehādetde şekk [ü] şübhe itmeñizden ḥaḳḳa sezā ve yaḳındır ʿayn-ı ʿaynī̈ ile bilürseñiz.

اِلَّٓا اَنْ تَكُونَ (**19**) تِجَارَةً حَاضِرَةً تُدِيرُونَهَا بَيْنَكُمْ

Yaʿnī̈ “Ancaḳ ḥāżır olan ticāret mālı ki arañızda birbiriñize anı (20) alup virürseñiz el-be-el aḳçe ḥāżır virilmekle anda vaʿde ve mühlet olmaya.”

فَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ اَلَّا (**21**) تَكْتُبُوهَا

Ẕikr olan üzre ticāret mālını yazmasañız sizlere anda bir żarar yoḳdur. Zīrā ticāret mālı (22) ḳazanç içündür ki ziyādelik, fāʾide var. Böyle mā-beynde devr iden māl-ı ticārete yazmada ve şehādetde ruḫṣat (23) virdi ki eger anlara daḫı yazmaġı teklīf eylese meşaḳḳat olur anlara. Zīrā mālı ṣatan meclisde aḳçesini ḳabż (24) idince ḥaḳḳı inkār olunmaḳ ve eksik ṣayılmaḳ ḳorḫusı gider, yazmaġa şāhide ḥācet degildir.

وَاَشْهِدُوا (25) اِذَا تَبَايَعْتُمْ

Yaʿnī̄ “Birbiriñize ticāret mālı alup ṣatdıġıñızda yine şāhid ṭutuñ.” Rāḥatıñız içün bunı her (26) şeyde şāhid ile itmek ʿādet olduġundan emr itdi. İmdi bu emriñ vācibliginde iḫtilāf itdiler. Andan (27) baʿżılar “Mālik azında çoġunda peşī̄n virmesinde ve veresiye virmesinde şāhid ṭutması vācibdir.” (28) didiler. Ve baʿżılar “Böyle alup ṣatmada şāhid ṭutmaḳ mendūb ve müsteḥabbdır.” didiler. Bu cumhūruñ ḳavlidir. Ve (29) baʿżılar didi ki: “Bu āyet mensūḫdur anı[1143] {فَإِنْ أَمِنَ بَعْضُكُمْ} āyeti nesḫ eyledi.”

وَلَا يُضَآرَّ كَاتِبٌ وَلَا شَهِيدٌ

(30) Bunda şāhid ile yazıcınıñ borçluya ve ḥaḳḳ ṣāḥibine żarar itmesind[e] nehy itdi. Zī̄rā aṣlı يُضَارِرُ gelür (31) evvelki rānıñ kesr ile, maʿnāsı yazıcı yazmadan ibā iderse ve şāhid şehādet itmeden ibā iderse anlar (32) ḥaḳḳ ṣāḥibine ve borçluya żarar iderler veyā yazıcı ziyāde veyā eksik yazup veyā imlā olunanı yañlış (33) yazup ḥaḳḳ ṣāḥibi żarar ider veyā üzerine ḥaḳḳ olana żarar ider ve şāhid daḫı anıñ gibi iderse ol da (34) żārar virir. Ve baʿżılar didi ki: “Anıñ aṣlı يُضَارَرُ gelür evvelki rānıñ feṯḥ ile, maʿnāsı ḥaḳḳ ṣāḥibi (35) veyā borçlu şāhid veyā yazıcı bir şey ile meşġūl iken gelüp anlara gel şāhid ol ve yazıcıya gel temessük yaz dir **[159ᵇ]** (1) anlar dir ki bizim işimiz var git bizden ġayrısına baḳ, ol kişi[ye] Ḥaḳḳ Teʿālā buyurdı ki ne zamān şāhidlige (2) ve temessük yazmaġa daʿvet olunursañız ibā itmeñ deyü ḳalḳıñ deyüp anlar ẓor ider anlar darılup ellerindeki işlerin bozarlar anlara żarar (3) olur. Andan nehy eyledi. Bu maʿnāya gelür.”

وَاِنْ تَفْعَلُوا فَاِنَّهُ فُسُوقٌ بِكُمْ

[1143] Nâkıs iktibas. “Eğer yolculukta olur da bir yazıcı bulamazsanız, o zaman alınmış rehinler yeterlidir. **Eğer birbirinize güvenirseniz** kendisine güvenilen kimse emanetini (borcunu) ödesin ve Rabbi Allah’tan sakınsın**.** Bir de şahitliği gizlemeyin. Kim şahitliği gizlerse, şüphesiz onun kalbi günahkârdır. Allah, yaptıklarınızı hakkıyla bilendir.”, el-Bakara 2/283.

Sizleri nehy eyledigim żarar itmegi eger iderseñiz (4) ol sizden büyük maʿṣiyetdir ve emrullāhdan çıḳmaḳdır.

وَاتَّقُوا اللهَ وَيُعَلِّمُكُمُ اللهُ

Hemān żarar virmeden ve ġayr (5) nehy itdigi emrleri itmeden Ḥaḳḳ Teʿālā'dan ḳorḫup ḥaẕer idiñ ʿaẕābından Ḥaḳḳ Teʿālā sizler[e] dünyālıġa lāzım olacaḳ umūrlarıñızı (6) bildirüp ögredir. Dīnleriñize lāzım umūrları ögredüp bildirdigi gibi anı da bildirir.

وَاللهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ

Ḥaḳḳ Teʿālā (7) ḳamu eşyāları bilür, andan bir gizli şey yoḳdur ḳamusuna ʿilmi muḥīṭdir.

Bakara 283

وَإِنْ كُنْتُمْ عَلٰى سَفَرٍ وَلَمْ تَجِدُوا (**8**) كَاتِباً

Eger yolda bir yere giderken borca aḳçe virmek iḳtiżā itdi mā-beyniñizde bir temessük yazacaḳ yazıcı (9) veyā divīt ḳalem bulamadıñız ise.

فَرِهَانٌ مَقْبُوضَةٌ

Ol borca aḳçe virdigiñiz kişiden aḳçeñiz (10) ḳadar bahā ider bir rehīn alıñ. رَهْنٌ cemʿdir رِهَانٌ daḫı oḳundı. Virdigiz aḳçeye bend, baġ ola ki (11) emīn olasıñız. Zīrā رَهْنٌ kelimesiniñ aṣlı devāmdır luġatda zīrā رَهَنَ الشَّيْءُ "Şey dā'im oldı." İmdi bunda (12) الرَّهْنُ borca aḳçe viren kişiniñ yanına borç alan kişiniñ ḳoyduġı şeydir. **Eger dinürse ki:** Nice yolda (13) bir yazıcı bulamamaḳ ile maḫṣūṣ rehīn ḳoymaġa emr itdi vilāyetde muḳīm olana rehn emr itmedi? Ve ḫaberde geldi ki: (14) «أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رَهَنَ دِرْعَهُ عِنْدَ أَبِي الشَّحْمِ الْيَهُودِيِّ عَلَى طَعَامٍ أَخَذَهُ إِلَى أَجَلٍ، وَلَمْ يَكُنْ (**15**)

ذٰلِكَ فِي سَفَرٍ وَلَا عَدَمِ كَاتِبٍ»[1144] Yaʿnī «Ḥażret-i Resūl Ebi'ş-Şaḥm nām Yehūdī'den borca vaʿde ile ẕaḫīre (16) aldığı zamān zırḫını aña rehīn ḳoydı. Ol ise ne yol üzre idi ve ne yazıcı yoḳluġunda idi.» Bunda (17) Ḥaḳḳ Teʿālā neden maḫṣūṣ itdi? **Ḫāzin dir ki:** Bunda emr yalñız yolda rehīn almaḳ degildir vilāyetde muḳīm iken (18) daḫı almaġa emrdir çünki yol yazıcı ile şāhide muḥtāc ḫalḳıñ azlığından. İmdi temessük şāhid olmayınca (19) aḳçe vireniñ ḳalbi emīn olmaz anda ise anlar yoḳ rehīni ẕikr itdi ki rehīn aldıḳda aḳçe viren emīn (20) olur mālı yanında olduġundan. Andan ʿulemālar ittifāḳ itdiler yolda ve iḳāmetde rehīniñ cāʾiz olmasına (21) ister yazıcı ve şāhid olsun ister olmasun. Ve Mücāhid didi ki: "Āyetiñ ẓāhiri üzre yazıcı bulunmadığı (22) içün maḫṣūṣ yolda rehīn almaḳ cāʾizdir iḳāmetde degil." İmdi cumhūruʾl-ʿulemā āyetiñ ẓāhirine cevāb (23) itdiler ki "Kelām ʿumūm üzerine geldi. Ġālibi iḳāmet ve seferde rehīn almaḳ lāzımdır. Anda yalñız yolda (24) olması şarṭ degildir." didiler. Ve ʿulemā ittifāḳ itdiler ki rehīn ancaḳ alup ḳabż itmek ile rehīn olur (25) yoḫsa rehn idüp teslīm itmese rehīn ḳoyana ẓor, cebr olmaz eger rehīni aḳçe ṣāḥibine teslīm (26) iderse ol zamān rehīn alana lāzım olur ki mādāmki ḥaḳḳı andadır rehīni virmez.

فَإِنْ اَمِنَ بَعْضُكُمْ (27) بَعْضاً

Yaʿnī "Birbiriñizden emīn olursañız." Yaʿnī üzerine borç olan aḳçe viren ḥaḳḳ ṣāḥibiniñ yanında (28) emīn anıñ dīnine ve diyānetine inanup andan ḫıyānet düşmeyecegin bilürse. Bu ḥüsn-i ẓann ile andan (29) rehīn almadan virsün.

فَلْيُؤَدِّ الَّذِي اؤْتُمِنَ اَمَانَتَهُ

Ol inanup ṣādıḳ bildigine emāneti ve aḳçeyi (30) virsün. Lākin āyet iki cānibe ḥükm ider. Yaʿnī çünki ṣāḥibi anı emīn ve dīndār bilüp aña rehīnsiz ve (31) temessüksüz māl virdi. Ol anıñ bu ẓannını ḫilāf çıḳarmayup aña ḥaḳḳını zaḥmetsiz, anı yormadan edā ide. (32) Bunda borç emānet ile ẕikr olunmasına

[1144] Benzer lafız için bk. Şâfiî, *el-Ümm*, 3/94.

bāʿiṣ çünki ḥaḳḳ ṣāḥibi anı emīn, dīndār idüp rehīnsiz ve hem (33) temessüksüz virdi, andan emānet denildi. Bunda borçluya tenbīhdir ki "Ḥaḳḳ ṣāḥibi seni emīn, dīndār bilüp (34) senden rehn temessük, şāhid ṭutmadan mālın virdi sen de anıñ bu ẓannını ḫilāf çıḳarma, ḥaḳḳını virmede inkār (35) ve eksik ve eẕiyyet itme." dimekdir.

وَلْيَتَّقِ اللهَ رَبَّهُ

Borçlu öyle iden ḥaḳḳ ṣāḥibine Allāh'dan ḳorḫup anıñ **[160a]** (1) ḥaḳḳını vaʿdesi geldigi zamān uzatmayup ve inkār itmeyüp anıñla güzel muʿāmele itsün anıñ kendine (2) itdigi ẓann üzre. Andan dönüp şāhidleri ẕikr itdi:

وَلَا تَكْتُمُوا الشَّهَادَةَ

Yaʿnī "Ḳaçan üzeriñize (3) vācib olan şehādeti edā itmege daʿvet olunduġuñuzda ol şehādeti ketm itmeyüp varıñ edā idiñ." (4) Zīrā şāhid şehādeti ketm eyledikde ḥaḳḳ ṣāḥibiniñ ḥaḳḳı baṭṭāl olur aña ḥarāmdır. Anıñ içün ketm itmeden (5) nehy eyledi. Ve ketm idene mübālaġa ile ʿiḳāb itmesine vaʿd eyledi.

وَمَنْ يَكْتُمْهَا فَإِنَّهُ آثِمٌ قَلْبُهُ

Yaʿnī (6) "Her kim üzerine olan şehādeti ketm iderse ol ḳalbi fācir [u] fāsid [ü] günāhkārdır." Bunda işmi ḳalbe (7) iżāfet itmege bāʿiṣ ḳamu daʿvālar ve taṣarruflar ḳalbden iḫdāṣ olması ile bunda umūr aña müteʿalliḳ olmaġla. (8) Zīrā ketm ḳalbde olur aña iżāfet itdi. Andan didiler ki: "Ḥaḳḳ Teʿālā bu şehādeti ketm idene itdigi vaʿd (9) gibi bir şeyde öyle vaʿd itmedi. آثِمٌ قَلْبِهِ dimek ḳalbi mesḫ olunmuş dimekdir neʿūẕü billāh."

وَاللهُ بِمَا تَعْمَلُونَ (**10**) عَلِيمٌ

Yaʿnī “Ḥaḳḳ Teʿālā şehādeti ketm itmeñizi ve beyān itmeñizi bütün bilür, bir işiñiz andan gizli degildir.” (11) Bunda şehādeti ketm idene ʿaẓīm ʿiḳāb olunmasına tenbīh vardır.

Bakara 284

لِلّٰهِ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْاَرْضِ

(12) Yaʿnī “Göglerde ve yerlerde ne ḳadar maḫlūḳ ve eşyālar var ise anlar[ın] ḳamusı Ḥaḳḳ Teʿālā’nıñ ḳulları ve (13) mülkidir Ḥaḳḳ Teʿālā anlarıñ mālikidir.”

وَاِنْ تُبْدُوا مَا فِيْٓ اَنْفُسِكُمْ اَوْ تُخْفُوْهُ يُحَاسِبْكُمْ بِهِ اللّٰهُ

(14) Yaʿnī “Derūnlarıñızda olanları ister āşikāre idiñ ister gizleyiñ Ḥaḳḳ Teʿālā ḳamusunı bilüp siziñle (15) anları bütün ḥisāba çeker.” Bunda göñle gelen efkār-ı ḥaseneler ve fāsidelere ḫiṭābdır ki anıñ defʿi (16) mümkin degil kişi ol efkārları derūndan gidermege. Bu āyetdeki tenbīh ṭāḳat getürmeyecek teklīf mecrāsına (17) yürür. Ve aña cevāb olunur ki ḳalbe gelen efkārlar iki ḳısmdır: Birisi ḳalbe gelür, düşünerek kişi anıñ ẓāhirde (18) vücūda gelmesin dileyüp ider. Bundan ʿafv olmaḳ mümkin degildir ḳavlühū teʿālā: {لَهَا مَا كَسَبَتْ وَعَلَيْهَا مَا اكْتَسَبَتْ}[1145] deyü (19) buyurmasıyla. Ve bir ḳavm didiler ki: “Bu āyet maḫṣūṣ indi. Andan dönüp anıñ maḫṣūṣluġı vechinde iḫtilāf itdiler.” (20) Ve baʿżılar didi ki: “Bu āyet andan evvel inen āyete muttaṣıldır. Şehādetiñ ketmi ve iẓhār itmesine maʿnāsı: وَاِنْ تُبْدُوا (21) مَا فِيْٓ اَنْفُسِكُمْ اَيُّهَا الشُّهُوْدُ اَوْ تُخْفُوْهُ يَعْنِي الْكَتْمَانِ يُحَاسِبْكُمْ بِهِ اللّٰهُ Yaʿnī ‘Ey şāhidler! Üzeriñize olan (22) şehādeti edā itmek ile iẓhār iderseñiz veyā ketm eyleyüp şehādeti edā itmezseñiz Ḥaḳḳ Teʿālā ol itdigiñize göre siziñle (23)

[1145] Nâkıs iktibas. “Allah, bir kimseyi ancak gücünün yettiği şeyle yükümlü kılar. **Onun kazandığı iyilik kendi yararına, kötülük de kendi zararınadır.** (Şöyle diyerek dua ediniz): ‘Ey Rabbimiz! Unutur, ya da yanılırsak bizi sorumlu tutma! Ey Rabbimiz! Bize, bizden öncekilere yüklediğin gibi ağır yük yükleme. Ey Rabbimiz! Bize gücümüzün yetmediği şeyleri yükleme! Bizi affet, bizi bağışla, bize acı! Sen bizim Mevlâmızsın. Kâfirler topluluğuna karşı bize yardım et.’”, el-Bakara 2/286.

ḥisābın görür iẓhār idene ṣevāb ketm idene ʿiḳāb ider.’ Bu ḳavl żaʿīfdir zīrā lafẓ ʿumūm üzredir. Eger bir ḥikāyeniñ (24) ardınca gelmek ile ol ḥikāyeye emre ṣarf olunması lāzım gelmez.” Baʿżılar didiler ki: “Bu āyet müʾminlerden kāfirler (25) üzerine tevliye idenlere indi **{إِنْ تُبْدُوا مَا فِي أَنْفُسِكُمْ}** yaʿnī kāfirler üzerine vilāyetiñizi iẓhār iderseñiz **{أَوْ تُخْفُوهُ}** (26) yaʿnī vilāyetiñiz iẓhār itmeyüp derūnda gizlerseñiz **{يُحَاسِبْكُمْ بِهِ اللهُ}** Ḥaḳḳ Teʿālā ḳamusun siziñle ḥisāblaşur.” Ve ʿulemānıñ ekṣeri (27) ẕāhib oldılar ki: “Āyet ʿumūmen gönle gelenleredir.” Andan dönüp iḫtilāf itdiler, anlardan bir ḳavm “Bu āyet ṣoñraki (28) gelen āyet ile mensūḫdur.” [didi.] Ve aña delīl: مَا رُوِيَ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: لَمَّا نَزَلَتْ عَلَى رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ (29) **{لِلهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَإِنْ تُبْدُوا مَا فِي أَنْفُسِكُمْ أَوْ تُخْفُوهُ}** الْآيَة ، [قَالَ: فَ]اشْتَدَّ ذٰلِكَ عَلَى أَصْحَابِ رَسُولِ اللهِ (30) صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَأَتَوْا رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ثُمَّ بَرَكُوا عَلَى الرُّكَبِ، فَقَالُوا: يَا[1146] رَسُولَ اللهِ، كُلِّفْنَا (31) مِنَ الْأَعْمَالِ مَا نُطِيقُ، الصَّلٰوةَ وَالصِّيَامَ وَالْجِهَادَ وَالصَّدَقَةَ، وَقَدْ أُنْزِلَتْ عَلَيْكَ هَذِهِ الْآيَةُ وَلَا نُطِيقُهَا، (32) فَقَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «**أَتُرِيدُونَ أَنْ تَقُولُوا كَمَا قَالَ أَهْلُ الْكِتَابِ[1147] مِنْ قَبْلِكُمْ سَمِعْنَا وَ (33) عَصَيْنَا؟ بَلْ قُولُوا: سَمِعْنَا وَأَطَعْنَا غُفْرَانَكَ رَبَّنَا وَإِلَيْكَ الْمَصِيرُ**»[1148]، فَلَمَّا إِنْ قَرَأَهَا لِلْقَوْمِ وَذَلَّتْ أَلْسِنَتُهُمْ[1149]، أَنْزَلَ اللهُ (34) تَعَالَى فِي إِثْرِهَا: {آمَنَ الرَّسُولُ بِمَا أُنْزِلَ إِلَيْهِ مِنْ رَبِّهِ وَالْمُؤْمِنُونَ كُلٌّ آمَنَ بِاللهِ وَمَلَائِكَتِهِ وَكُتُبِهِ وَرُسُلِهِ لَا نُفَرِّقُ (35) بَيْنَ أَحَدٍ مِنْ رُسُلِهِ وَقَالُوا سَمِعْنَا وَأَطَعْنَا غُفْرَانَكَ رَبَّنَا وَإِلَيْكَ الْمَصِيرُ}[1150] ، فَلَمَّا فَعَلُوا ذٰلِكَ نَسَخَهَا اللهُ عَزَّ وَجَلَّ، فَأَنْزَلَ اللهُ: [160[b]] (1) {لَا يُكَلِّفُ اللهُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا لَهَا مَا كَسَبَتْ وَعَلَيْهَا مَا اكْتَسَبَتْ رَبَّنَا لَا تُؤَاخِذْنَا إِنْ نَسِينَا أَوْ

1146 أَيْ: **يَا**

1147 أَهْلُ الْكِتَابَيْنِ: **أَهْلُ الْكِتَابِ**

1148 Hadis metninde ‘‘قَالُوا: سَمِعْنَا وَأَطَعْنَا غُفْرَانَكَ رَبَّنَا وَإِلَيْكَ الْمَصِيرُ’’ ilâvesi vardır.

1149 فَلَمَّا افْتَرَأَهَا الْقَوْمُ، ذَلَّتْ بِهَا أَلْسِنَتُهُمْ: **فَلَمَّا إِنْ قَرَأَهَا لِلْقَوْمِ وَذَلَّتْ أَلْسِنَتُهُمْ**

1150 **“Peygamber, Rabbinden kendisine indirilene iman etti, mü’minler de (iman ettiler). Her biri; Allah’a, meleklerine, kitaplarına ve peygamberlerine iman ettiler ve şöyle dediler: ‘Onun peygamberlerinden hiçbirini (diğerinden) ayırt etmeyiz.’ Şöyle de dediler: ‘İşittik ve itaat ettik. Ey Rabbimiz! Senden bağışlama dileriz. Sonunda dönüş yalnız sanadır.’”**, el-Bakara 2/285.

(2) أَخْطَأْنَا}[1151] قَالَ: «**نَعَمْ**» {رَبَّنَا وَلَا تُحَمِّلْنَا مَا لَا طَاقَةَ لَنَا بِهِ}[1152] [قَالَ: «**نَعَمْ**»] {وَاعْفُ عَنَّا وَاغْفِرْ لَنَا وَارْحَمْنَا أَنْتَ مَوْلَانَا فَانْصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ}[1153] قَالَ: «**نَعَمْ**»[1154] (3) Yaʿnī Ebī Hüreyre didi ki: Ḳaçan Ḥażret-i Resūlullāh **{مَا فِي السَّمَاوَاتِ}**[1155] āyeti kāmil (4) indikde aṣḥāba bir şiddet ḥāṣıl oldı ki bu efkārları defʿ itmege imkān olmadıġından ḳamusı gelüp Ḥażret-i (5) Resūl'üñ öñünde diz çöküp oturdılar. Andan didiler ki: Yā Resūlallāh! Bizler ʿamellerden ṭāḳatimiz irmeyecek ʿameller (6) teklīf olunduḳ namāz ve oruç ve cihād ve ṣadaḳa virmek şimdi saña bu āyet daḫı indi ve bizim aña ṭāḳatimiz (7) yoḳdur. Ḥażret-i Resūl anlara buyurdı ki «Sizde evvelki geçen ehl-i kitābıñ söyledikleri gibi سَمِعْنَا وَعَصَيْنَا (8) dimek mi dilersiñiz? Öyle söylemeñizden {سَمِعْنَا وَأَطَعْنَا غُفْرَانَكَ رَبَّنَا وَإِلَيْكَ الْمَصِيرُ} deyüp iṭāʿat idiñ.» deyü bunı (9) oḳuyunca anlarıñ dilleri ṭutulduḳda hemān Ḥaḳḳ Teʿālā Āmene'r-resūlü āyetin indirdi. Anlara oḳuyunca ḳamusı (10) سَمِعْنَا وَأَطَعْنَا didiler. Ḳaçan anlar öyle idince Ḥaḳḳ celle ve ʿalā anı nesḫ idüp {لاَ يُكَلِّفُ اللهُ نَفْسًا} āyetini (11) indir[di]. Ḳaçan ki {إِنْ نَسِينَا أَوْ أَخْطَأْنَا}'ya gelince Ḥażret-i Resūl «Neʿam, belā.» buyurdı. Ḳaçan{عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ}['e] gelince (12) yine Ḥażret-i Resūl «Neʿam.» buyurdılar. Bunı Müslim ẕikr eyledi. Ve daḫı Müslim'de İbn ʿAbbās raḍıyallāhu ʿanhümādan böyle (13) ʿaynı ḥadīṯ lākin anda نَعَمْ yerine قَدْ فَعَلْتُ vārid oldı.[1156] Ve daḫı Müslim ile Buḫārī'de: عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: «**نَعَمْ**» {رَبَّنَا وَلَا تَحْمِلْ عَلَيْنَا إِصْرًا كَمَا حَمَلْتَهُ عَلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِنَا} ilâvesi vardır.

[1151] Nâkıs iktibas. "**Allah, bir kimseyi ancak gücünün yettiği şeyle yükümlü kılar. Onun kazandığı iyilik kendi yararına, kötülük de kendi zararınadır. (Şöyle diyerek dua ediniz): 'Ey Rabbimiz! Unutur, ya da yanılırsak bizi sorumlu tutma!** Ey Rabbimiz! Bize, bizden öncekilere yüklediğin gibi ağır yük yükleme. Ey Rabbimiz! Bize gücümüzün yetmediği şeyleri yükleme! Bizi affet, bizi bağışla, bize acı! Sen bizim Mevlâmızsın. Kâfirler topluluğuna karşı bize yardım et.'", el-Bakara 2/286. Hadis metninde "

[1152] Nâkıs iktibas. "… **Ey Rabbimiz! Bize gücümüzün yetmediği şeyleri yükleme!** …", el-Bakara 2/286.

[1153] Nâkıs iktibas. "… **Bizi affet, bizi bağışla, bize acı! Sen bizim Mevlâmızsın. Kâfirler topluluğuna karşı bize yardım et.**", el-Bakara 2/286.

[1154] Müslim, "Îmân", 199.

[1155] **"Göklerdeki her şey, yerdeki her şey Allah'ındır. İçinizdekini açığa vursanız da, gizleseniz de Allah sizi, onunla sorguya çeker de dilediğini bağışlar, dilediğine azap eder. Allah'ın gücü her şeye hakkıyla yeter."**, el-Bakara 2/284.

[1156] Müslim, "Îmân", 200.

أَنَّ رَسُولَ اللهِ (14) صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «**إِنَّ اللهَ تَعَالَى تَجَاوَزَ لِأُمَّتِي مَا حَدَّثَتْ بِهِ أَنْفُسَهَا، مَا لَمْ يَعْمَلُوا بِهِ، وَلَمْ يَتَكَلَّمُوا**[1157]» وَفِي

رِوَايَةٍ: (15) Yaʿnī Ebī Hüreyre didi ki: Ḥażret-i Resūl buyurdı: «**مَا وَسْوَسَتْ بِهِ صُدُورُهَا**»[1158]

«Ḥaḳḳ Teʿālā ümmetimiñ göñlüne (16) gelen efkār-ı fāsideleri ʿafv idüp geçdi eger anı itmezler ise veyā dile gelüp söylemezler ise.» Bir rivāyetde: (17) «Gögüslerinde düşen vesveseleri ʿafv eyledi.» Ve bir ḳavm didiler ki: "Āyet mensūḫ degildir zīrā nesḫ emr ile (18) nehy olanda gelür ḫaberlere gelmez zīrā **{يُحَاسِبْكُمْ بِهِ اللهُ}** ḫaberdir aña nesḫ vārid olmaz." Andan āyetiñ teʾvīlinde (19) iḫtilāf itdiler. Bir ḳavm didi ki: "Ḥaḳḳ Teʿālā ḳalbe kesb isbāt itdi [1159]{بِمَا كَسَبَتْ قُلُوبُكُمْ} buyurdı. İmdi Ḥaḳḳ Teʿālāʾnıñ (20) bir ḳulı yoḳdur ki ʿilmini sırren gizli itsün ḳalbiñ ḳabarup dilemesiyle veyā āşikāre itsün aʿżā ḥareketiyle Ḥaḳḳ (21) Teʿālā anıñ ḳamusunı bilür, ʿalīmdir. Andan anı aña ḫaber virdi ki ol itdikleriñiz bilürüm. Andan anlarla ḥisābların (22) görüp dilediğine maġfiret ider dilediğine ʿaẕāb ider." Ve āḫarları āyetiñ maʿnāsında didiler ki: "Ḥaḳḳ Teʿālā cemīʿ-i (23) ḳullarınıñ ẓāhiren itdikleri ʿamellerin ve gizli itdikleri ʿamellerin ḳamusunuñ ḥisābların görür. Anıñ üzerine ʿiḳāb (24) ider lākin derūnda gizli gelüp ẓāhir itmedikleri vesveseler içün anlara ʿiḳābı dünyāda belālarla ve marażlarla (25) ve sāʾir ʿilletlerle ve ġayr maḥzūn idecek şeylerle ʿaẕāb idüp ol günāhların ʿafv ider." Andan: عَنْ أُمَيَّةَ، أَنَّهَا (26) سَأَلَتْ عَائِشَةَ، عَنْ قَوْلِ اللهِ عَزَّ وَجَلَّ: **{وَإِنْ تُبْدُوا مَا فِي أَنْفُسِكُمْ أَوْ تُخْفُوهُ يُحَاسِبْكُمْ بِهِ اللهُ}** وَعَنْ قَوْلِهِ: (27) {مَنْ يَعْمَلْ سُوءًا يُجْزَ بِهِ} فَقَالَتْ: مَا سَأَلَنِي عَنْهَا أَحَدٌ مُنْذُ سَأَلْتُ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ: (**28**) «**مُعَاقَبَةُ الرَّجُلِ**[1160] **بِمَا يُصِيبُهُ مِنَ الحُمَّى وَالنَّكْبَةِ حَتَّى البِضَاعَةُ يَضَعُهَا فِي يَدِ قَمِيصِهِ**[1161] **فَيَفْقِدُهَا** (**29**) **فَيَفْزَعُ لَهَا حَتَّى إِنَّ العَبْدَ يَخْرُجُ**[1162] **مِنْ ذُنُوبِهِ كَمَا يَخْرُجُ التِّبْرُ الأَحْمَرُ مِنَ الكِيرِ**[1163]» Yaʿnī

[1157] **مَا لَمْ يَتَكَلَّمُوا، أَوْ يَعْمَلُوا بِهِ** :مَا لَمْ يَعْمَلُوا بِهِ، وَلَمْ يَتَكَلَّمُوا Müslim, "Îmân", 201.

[1158] Buhârî, "'İtk", 6.

[1159] Nâkıs iktibas. "Allah, sizi kasıtsız yeminlerinizden dolayı sorumlu tutmaz, fakat sizi **kalplerinizin kazandığı (bile bile yaptığınız)** yeminlerden sorumlu tutar. Allah, çok bağışlayandır, halîmdir. (Hemen cezalandırmaz, mühlet verir.)", el-Bakara 2/225.

[1160] **مُعَاقَبَةُ الرَّجُلِ** :هَذِهِ مُعَانَبَةُ اللهِ العَبْدَ

[1161] **فِي يَدِ قَمِيصِهِ** :فِي كُمِّ قَمِيصِهِ

[1162] **يَخْرُجُ** :لَيَخْرُجُ

[1163] **مِنَ الكِيرِ** :مِنَ الكِيرِ Tirmizî, "Tefsîrü'l-Kur'ân", 3. Ayrıca bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 29/43 (No. 25835).

Ümeyye nām ḫātūn (30) Ḥażret-i ʿĀ’işe’ye **{وَإِنْ تُبْدُوا مَا فِي أَنْفُسِكُمْ}** āyetiyle {مَنْ يَعْمَلْ سُوءًا يُجْزَ بِهِ} āyetiniñ ḳaṣdını su’āl itdi. Ḥażret-i (31) ʿĀ’işe aña «Ben bunı Ḥażret-i Resūl’e su’āl idelden berü baña bunı bir kimse su’āl itmedi lākin ol kişiniñ (32) derūnuna gelen fāsid vesveseler günāhlarına bu dünyāda ʿiḳāb [ü] ʿaẕāb olunur isteme ḫastalıgı ve maraż ve nekbete (33) düşmek ile tā ol ḳadar olur ki kişi gömleginiñ yeñi içine bir şey ḳor getürmege giderken anı düşürüp żāyiʿ (34) idüp andan maḥzūn olur. Bunlar öyle günāhlarıñ ʿaẕābıdır dünyāda anı çeküp ḳızıl altun kibrītden nice çıḳarsa (35) ol da günāhlarından çıḳup ḥużūr-ı Bārī’ye pāk varır.» Bunı Tirmizī ẕikr idüp “Ḥasen ġarīb ḥadīṯ.” didi. Ve daḫı Tirmiẕī’de: **[161ª]** (1) عَنْ أَنَسِ ابْنِ مَالِكٍ، أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «**إِذَا أَرَادَ اللهُ بِعَبْدِ الخَيْرَ عَجَّلَ لَهُ** Yaʿnī Enes **العُقُوبَةَ فِي الدُّنْيَا، (2) وَإِذَا أَرَادَ اللهُ بِعَبْدِهِ الشَّرَّ أَمْسَكَ عَلَيْهِ بِذَنْبِهِ حَتَّى يُوَافِيَهُ بِهِ يَوْمَ القِيَامَةِ**» ibn Mālik didi ki: (3) Ḥażret-i Resūl buyurdı: «Ḳaçan Ḥaḳḳ Teʿālā bir ḳuluna ḫayr dilese aña dünyāda ʿuḳūbeti birden ider. Ve ḳaçan bir (4) ḳuluna şerr dilese anıñ her itdigi günāhın yıġup dünyāda aña ʿuḳūbet itmez āḫiretde ḳamusunı birden (5) idüp ʿaẕābın ḳat ḳat ider.» Ve bir ḳavm bu āyetiñ maʿnāsında [didi ki:] “**{وَإِنْ تُبْدُوا مَا فِي أَنْفُسِكُمْ}** Yaʿnī anı nefsiñizde (6) iken ẓāhirde itmege ʿazīmet itdiñiz. **{أَوْ تُخْفُوهُ}** Yaʿnī derūnuñuzda anı itmege ʿazīmetiñiz var daḫı itmediñiz. (7) **{يُحَاسِبْكُمْ بِهِ اللهُ}** Ḥaḳḳ Teʿālā ḳamusunı siziñle ḥisābın görür. Ve ḳaldı ki göñle gelen efkār-ı fāside ve vesvese (8) ve mālīḫūlyā gibi şeyler bunları itmege ʿazīmet olunmazsa anlarıñ defʿ[i] mümkin degildir. Ḥaḳḳ Teʿālā’nıñ (ṭāḳat) (9) ṭāḳat irmeyecek şeylere teklīf buyurmadıḳlarından ṣayılur ʿafv olunur.” Andan: قَالَ عَبْدُ اللهِ بْنِ الْمُبَارَكِ: (10) قُلْتُ لِسُفْيَانَ: أَيُؤَ[ا]خَذُ الْعَبْدُ بِالْهِمَّةِ؟ فَقَالَ: «إِذَا

1164 Nâkıs iktibas. “İş, ne sizin kuruntunuza, ne de kitap ehlinin kuruntusuna göredir. **Kim kötü bir iş yaparsa, onunla cezalandırılır.** O, kendisine Allah’tan başka ne bir dost, ne de bir yardımcı bulabilir.”, en-Nisâ 4/123.

1165 **بِعَبْدِهِ الخَيْرَ**: بِعَبْدِهِ الخَيْرَ

1166 **أَمْسَكَ عَلَيْهِ**: أَمْسَكَ عَنْهُ

1167 **حَتَّى يُوَافِيَهُ**: حَتَّى يُوَافِيَ

1168 Tirmizî, “Zühd”, 56.

كَانَتْ عَزْمًا أُخِذَ بِهَا»[1169] Yaʿnī ʿAbdullāh bin el-Mübārek didi ki: (11) Süfyān'a didim ki: Bir ḳul bir şeye derūndan himmet iderse anıñla ʿiḳāb olunur mı? Didi ki: «Eger itmesine ʿazīmet (12) iderse anıñla ʿiḳāb olunur.» Ve baʿżılar didi ki: "يُحَاسِبْكُمْ muḥāsebe, iḫbārdır ve bildirmekdir. Anıñ (13) maʿnāsı oldur Ḥaḳḳ Teʿālā cemīʿ-i derūnlarda olanları bilür ẓāhir olanları da ve gizli olanları da. Varır āyetiñ (14) maʿnāsı: {وَإِنْ تُبْدُوا مَا فِي أَنْفُسِكُمْ} Yaʿnī derūnuñuzda ola[nı] ẓāhir iderseñiz de Ḥaḳḳ Teʿālā bilür. {أَوْ تُخْفُوهُ} Yaʿnī (15) anı derūnda gizleyüp ve niyyet itdiñiz. {يُحَاسِبْكُمْ بِهِ اللهُ} Yaʿnī Teʿālā anı sizlere ḫaber virüp anı bildirir. (16) Andan fażlını iẓhār içün mü'minlere maġfiret eyler ve ʿadlini iẓhār içün kāfirlere ʿaẕāb ider." Andan: {يُحَاسِبْكُمْ بِهِ اللهُ} «يُرْوَى (17) عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا، وَيَدُلُّ عَلَيْهِ أَنَّهُ قَالَ: وَلَمْ يَقُلْ: يُؤَاخِذُكُمْ بِهِ، لِأَنَّ الْمُحَاسَبَةَ (18) غَيْرُ الْمُؤَاخَذَةِ»[1170] Yaʿnī İbn ʿAbbās buyurdı ki: «Aña delīl Ḥaḳḳ Teʿālā {يُحَاسِبْكُمْ بِهِ اللهُ} buyurdı ʿaẕāb [u] ʿiḳāb iderim (19) buyurmadı. Zīrā muḥāsebe mu'āḫeẕeden ġayrıdır.» Ve daḫı aña bir delīl: مَا رُوِيَ عَنْ صَفْوَانَ بْنِ الْمُحْرِزِ الْمَازِنِيِّ، قَالَ: (20) بَيْنَمَا ابْنُ عُمَرَ يَطُوفُ إِذْ عَرَضَ لَهُ رَجُلٌ، فَقَالَ: يَا أَبَا عَبْدِ الرَّحْمٰنِ أَخْبِرَنِي مَا سَمِعْتَ مِنْ رَسُولِ اللهِ[1171] صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ (21) فِي النَّجْوَى؟ قَالَ سَمِعْتُ رَسُولَ اللهِ[1172] صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: «**يُدْنَى الْمُؤْمِنُ مِنْ رَبِّهِ حَتَّى يَضَعَ عَلَيْهِ كَنَفَهُ فَيُقَرِّرُهُ (22) بِذُنُوبِهِ، تَعْرِفُ ذَنْبَ كَذَا وَكَذَا[1173]؟ فَيَقُولُ: أَعْرِفُ، رَبِّ أَعْرِفُ مَرَّتَيْنِ، فَيَقُولُ اللهُ: سَتَرْتُهَا عَلَيْكَ فِي الدُّنْيَا[1174]، وَأَنَا (23) أَغْفِرُهَا لَكَ اليَوْمَ، ثُمَّ تُطْوَى صَحِيفَةُ حَسَنَاتِهِ، وَأَمَّا الآخَرُونَ – أَوِ الكُفَّارُ – وَالْمُنَافِقُونَ[1175] فَيُنَادَى بِهِمْ عَلَى (24) رَؤُسِ الْخَلاَئِقِ**[1176]: {هَؤُلاَءِ الَّذِينَ كَذَبُوا عَلَى رَبِّهِمْ أَلاَ لَعْنَةُ اللهِ عَلَى الظَّالِمِينَ}[1177]» Yaʿnī Ṣafvān ibn el-Muḥriz el-

---

[1169] Bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, 2/301; Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ ve tabakâtü'l-asfiyâ* (Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, 1394/1974), 6/379.

[1170] Begavî, *Me'âlimü't-tenzîl*, 1/400; Hâzin el-Bağdâdî, *Lübâbü't-te'vîl*, 1/218.

[1171] يَا أَبَا عَبْدِ الرَّحْمٰنِ – أَوْ قَالَ: يَا ابْنَ عُمَرَ – سَمِعْتَ النَّبِيَّ :**يَا أَبَا عَبْدِ الرَّحْمٰنِ أَخْبِرَنِي مَا سَمِعْتَ مِنْ رَسُولِ اللهِ**

[1172] النَّبِيَّ :**رَسُولَ اللهِ**

[1173] كَذَا :**كَذَا وَكَذَا**

[1174] فَيَقُولُ: سَتَرْتُهَا فِي الدُّنْيَا :فَيَقُولُ اللهُ :**سَتَرْتُهَا عَلَيْكَ فِي الدُّنْيَا**

[1175] Hadis metninde "وَالْمُنَافِقُونَ" ifâdesi bulunmamaktadır.

[1176] فَيُنَادَى عَلَى رُءُوسِ الأَشْهَادِ :**فَيُنَادَى بِهِمْ عَلَى رَؤُسِ الْخَلاَئِقِ**

[1177] Nâkıs iktibas. "Kim Allah'a karşı yalan uydurandan daha zalimdir? İşte bunlar, Rablerine arz edilecekler ve şâhitler de, '**Rablerine karşı yalan söyleyenler işte bunlardır**'

Māzinī̆ (25) dir ki: İbn ʿÖmer ṭavāf iderken bir kişi anıñ öñüni alup didi ki: Yā Ebā ʿAbdirraḥmān! Ḥażret-i Resūl'den işitdigiñ (26) sırrlardan baña ḫaber vir. İbn ʿÖmer aña didi ki: Ḥażret-i Resūl'den işitdim buyurur: «Mü'min ḳul yarın Ḥaḳḳ Teʿālā'ya öyle (27) yanaşur ki tā perde-i ʿaẓametine irüp ḥırzını bürinür aña itdigi günāhları birer birer ṣayar "Sen böyle böyle itdigiñ (28) günāhı bilür misiñ?" Ol ḳul "Bilürüm yā Rabb bilürüm." dir. İki kerre Ḥaḳḳ Teʿālā buyurur ki: "Dünyāda anı itdiñ ben seni (29) setr itdim ve anı bugün saña ʿafv idüp maġfiret iderim." Andan ol ḳuluñ ḥasenātı defteri bükülüp ḳalḳar (30) ammā āḫar müşrikler ve kāfirler ve münāfıḳlara ḳamu ehl-i maḥşer ḫalā'iḳiniñ üzerinde nidā olunur ki: Bunlar Rabb'ileri üzerine (31) yalan söylediler {أَلَا لَعْنَةُ اللهِ عَلَى الظَّالِمِينَ}[1178]» Bunları *Ṣaḥīḥayn*'da ẕikr itdiler.

فَيَغْفِرُ لِمَنْ يَشَاءُ وَيُعَذِّبُ (32) مَنْ يَشَاءُ

Dilediğini maġfiret eyler ve dilediğini ʿaẕāb eyler. Andan İbn ʿAbbās raḍıyallāhu ʿanhümā: «**يَغْفِرُ لِمَنْ يَشَاءُ (33) عَلَى الذَّنْبِ الْعَظِيمِ وَيُعَذِّبُ مَنْ يَشَاءُ عَلَى الذَّنْبِ الصَّغِيرِ لَا يُسْأَلُ عَمَّا يَفْعَلُ وَهُمْ يُسْأَلُونَ**»[1179] İbn ʿAbbās (34) buyurdı ki: «Dilediğini pek ulu günāh var iken anı maġfiret ider ve dilediğini az ṣaġī̆r günāh ile ʿaẕāb eyler. (35) Emr kendiniñdir itdiginden su'āl olunmaz ki "Niçün bunı itdiñ?" deyü ve lākin edebsizlik idüp su'āl-i iʿtirāż iderler.»

وَاللهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ (1) [161b]

Ḥaḳḳ Teʿālā ḳamu şeylere ḳādirdir. Ḳudreti kāmildir mü'minleri faẓlı ile maġfiret (2) ider kāfirleri ʿadl ile ʿaẕāb ider.

Bakara 285

---

diyeceklerdir. **Biliniz ki, Allah'ın lâneti zalimler üzerinedir.**", Hûd 11/18. Benzer lafız için bk. Buhârî, "Tefsîrü'l-Kur'ân", 166; Müslim, "Tevbe", 52.

[1178] Nâkıs iktibas. "… **Biliniz ki, Allah'ın lâneti zalimler üzerinedir.**", Hûd 11/18.

[1179] Begavî, *Me'âlimü't-tenzîl*, 1/401; Hâzin el-Bağdâdî, *Lübâbü't-te'vîl*, 1/219.

اٰمَنَ الرَّسُوْلُ بِمَآ اُنْزِلَ اِلَيْهِ مِنْ رَبِّهٖ

Peyġamber kendine Rabb'isinden (3) inen āyete inandı. Andan: عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا، قَالَ: «**لَمَّا نَزَلَتْ هَذِهِ الآيَةَ {وَإِنْ تُبْدُوا مَا فِي (4) أَنْفُسِكُمْ أَوْ تُخْفُوهُ يُحَاسِبْكُمْ بِهِ اللهُ}[1180] دَخَلَ فِي قُلُوبِهِمْ[1181] مِنْهُ شَيْءٌ، لَمْ يَدْخُلْ مِنْ شَيْءٍ آخَرٍ[1182]، فَقَالُوا لِلنَّبِيِّ صَلَّى اللهُ [عَلَيْهِ] وَسَلَّمَ[1183] (5) فَأَنْزَلَ اللهُ {آمَنَ الرَّسُولُ بِمَا أُنْزِلَ إِلَيْهِ مِنْ رَبِّهِ} الآيَةَ {لَا يُكَلِّفُ اللهُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا لَهَا مَا كَسَبَتْ وَعَلَيْهَا مَا (6) اكْتَسَبَتْ رَبَّنَا لَا تُؤَاخِذْنَا إِنْ نَسِينَا أَوْ أَخْطَأْنَا[1184] رَبَّنَا وَلَا تَحْمِلْ عَلَيْنَا إِصْرًا كَمَا حَمَلْتَهُ عَلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِنَا}[1185] قَالَ: (7) قَدْ فَعَلْتُ {رَبَّنَا وَلَا تُحَمِّلْنَا مَا لَا طَاقَةَ لَنَا بِهِ وَاعْفُ عَنَّا وَاغْفِرْ لَنَا وَارْحَمْنَا أَنْتَ مَوْلَانَا فَانْصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ (8) الْكَافِرِينَ}[1186] قَالَ: قَدْ فَعَلْتُ»[1187] Yaʿnī İbn ʿAbbās buyurdı ki: «Ḳaçan {وَإِنْ تُبْدُوا مَا فِي أَنْفُسِكُمْ} āyeti indikde ṣaḥābeleriñ (9) ḳalblerine bir aġırlıḳ girdi ki bize ṭāḳatimiz irmeyecek şey emr idecek deyü ġayr şeyden anlara böyle ẓann irmedi idi. (10) Ḥaḳḳ Teʿālā {اٰمَنَ الرَّسُوْلُ} āyetin indirdi. {كَمَا حَمَلْتَهُ عَلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِنَا} gelince Ḥażret-i Resūl "Rabb'im derūnlarımızda (11) olanı itdi." buyurdı. {فَانْصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ} gelince yine "Derūnlarımızda olanı Rabb'im itdi." buyurdı.» (12) Bunı Tirmizī ẕikr idüp "Ḥadīṯ ḥasen." didi. Ez-Zeccāc nām didi ki "Ḳaçan Ḥaḳḳ Teʿālā bu sūre-i Baḳara'da namāzıñ, (13) zekātıñ, orucuñ, ḥaccıñ, ṭalāḳıñ ve yemīniñ ve ḥayż ve cihādıñ farżların beyān itdi ve geçen enbiyālarıñ (14)

1180 Nâkıs iktibas. "Göklerdeki her şey, yerdeki her şey Allah'ındır. **İçinizdekini açığa vursanız da, gizleseniz de Allah sizi, onunla sorguya çeker** de dilediğini bağışlar, dilediğine azap eder. Allah'ın gücü her şeye hakkıyla yeter.", el-Bakara 2/284.

1181 قَالَ: دَخَلَ قُلُوبَهُمْ :**دَخَلَ فِي قُلُوبِهِمْ**

1182 Hadis metninde "آخَرٍ" kelimesi bulunmamaktadır.

1183 Hadis metninde "فَقَالَ: "قُولُوا سَمِعْنَا وَأَطَعْنَا"، فَأَلْقَى اللَّهُ الإِيمَانَ فِي قُلُوبِهِمْ" ilâvesi vardır.

1184 Hadis metninde "قَالَ: قَدْ فَعَلْتُ" ilâvesi vardır.

1185 Nâkıs iktibas. "**Allah, bir kimseyi ancak gücünün yettiği şeyle yükümlü kılar. Onun kazandığı iyilik kendi yararına, kötülük de kendi zararınadır. (Şöyle diyerek dua ediniz): 'Ey Rabbimiz! Unutur, ya da yanılırsak bizi sorumlu tutma! Ey Rabbimiz! Bize, bizden öncekilere yüklediğin gibi ağır yük yükleme.** Ey Rabbimiz! Bize gücümüzün yetmediği şeyleri yükleme! Bizi affet, bizi bağışla, bize acı! Sen bizim Mevlâmızsın. Kâfirler topluluğuna karşı bize yardım et.'", el-Bakara 2/286.

1186 Nâkıs iktibas. "… **Ey Rabbimiz! Bize gücümüzün yetmediği şeyleri yükleme! Bizi affet, bizi bağışla, bize acı! Sen bizim Mevlâmızsın. Kâfirler topluluğuna karşı bize yardım et.**'", el-Bakara 2/286.

1187 Tirmizî, "Tefsîrü'l-Kur'ân", 3. Ayrıca bk. Müslim, "Îmân", 200; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 3/497 (No. 2070).

ḳıṣṣaların ẕikr itdi ve ḥukemānıñ sözlerin bildirdi. Dönüp sūreyi peyġamberiñ ve mü'minleriñ ol farż itdigi (15) ve bildirdigine inanup īmān getürmeleriyle ḫatm eyledi." buyurdı. Zīrā āyetiñ maʿnāsı: "Ḥażret-i Resūl bu Ḳur'ān'a (16) ve içinde olan şerāyiʿa ve aḥkāma Ḥaḳḳ Teʿālā ḥażretinden emr olduġuna inandı."

وَالْمُؤْمِنُونَ كُلٌّ اٰمَنَ بِاللّٰهِ (**17**) وَمَلٰٓئِكَتِهٖ وَكُتُبِهٖ وَرُسُلِهٖ

Yaʿnī "Mü'minlerden de her biri Ḥaḳḳ Teʿālā'nıñ vaḥdāniyyetine ve melā'ikelerine ve (18) kitāblarına ve peyġamberlerine inanup īmān getürdiler." Bu dördi īmānıñ merātibidir ve żarūriyyātıdır. Ḳaldı ki (19) Ḥaḳḳ Teʿālā'ya īmāñ itmek ol bilmekdir ki Ḥaḳḳ Teʿālā birdir, şerīki ve naẓīri olmaduġuna inanmaḳdır. Ve ḳamu (20) esmā-i ḥüsnāsına ve ṣıfāt-ı ʿaliyyesine inanup īmān getürmekdir ki ḥayy ve ʿalīm ve her şeye ḳādir bilmekdir. (21) Ve melā'ikesine inanmaḳ melā'ikeleri mevcūd, vardır bilüp ve anları maʿṣūm u pāk [ü] ṭāhir bilüp inanmaḳdır. (22) Ve anlarıñ kimi ḥafaẓa ve kimi kirāmü'l-berara ve kimi Ḥaḳḳ Teʿālā ile peyġamberleri arasında vāsıṭa olmaların bilüp inanmaḳdır. (23) Ve kitāblarına inanmaḳ bilmekdir ki anlar Ḥaḳḳ Teʿālā'dan peyġamberlere vaḥy ile indi. Anlar ḥaḳḳdır ve ḳavilleri ṣādıḳdır (24) ve Ḥaḳḳ Teʿālā'dan inmelerine şekk ü şübhe yoḳdur. Ve Ḳur'ān-ı ʿAẓīmü'ş-şān ne yañlış olur ve ne tebdīl [ü] taġyīr olur ve (25) ol muḥkem ü mü[te]şābihdir, muḥkem āyeti mü[te]şābih āyetiniñ sözin keşf ider, öyle bilüp īmān itmekdir. Ve ammā peyġamberlerine (26) īmān itmek anlar Ḥaḳḳ Teʿālā'nıñ ḳullarına resūlleridir ve vaḥyiniñ emīnleridir ve anlar maʿṣūmlardır ve anlar ḳamu (27) ḫalḳdan efḍallerdir ve anlarıñ her biri ol birinden efḍaldir, böyle bilüp īmān itmekdir. Ve baʿżılar birbirinden (28) efḍal olmaların inkār itdiler bu āyeti delīl itmekle {لَا نُفَرِّقُ بَيْنَ اَحَدٍ مِنْ رُسُلِهٖ} deyü. Anlara cevāb: Bu kelāmdan (29) maḳṣūd ġayr şeydir ve ol peyġamberleriñ nübüvvetini iṯbāt itmekdir ve Yehūdīlere ve gāvurlara redd itmekdir. Anlar Mūsā (30) ve ʿĪsā ʿaleyhime's-selāmıñ nübüvvetin iḳrār idüp Ḥażret-i Resūl ṣallallāhu ʿaleyhi ve sellemiñ nübüvvetin inkār iderler. Ve peyġamberleriñ (31) birbirlerinden efḍal

olmalarına ḳavlī āyet nāzil oldı ki [1188]{تِلْكَ الرُّسُلُ فَضَّلْنَا بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ} nāzil oldı. Andan bu āyetiñ (32) maʿnāsı:

لَا نُفَرِّقُ بَيْنَ اَحَدٍ مِنْ رُسُلِهِ

"Bizler peyġamberleriñ birisini birinden ayırmayuz. Anlarıñ ḳamusı ḥaḳḳ olduḳların bilürüz." (33) didiler. Müʾminler yaʿnī bizler "Yehūdīler ve gāvurlarıñ baʿż peyġambere inanup ve baʿżısına inanmadıḳları gibi (34) itmeyüz. Bizler anlarıñ ḳamusuna inanup īmān getürdük." didiler.

وَقَالُوا سَمِعْنَا وَاَطَعْنَا

Yaʿnī "Müʾminler didiler ki: (35) Bizler Rabb'imiziñ ḳavlini işitdik, bizlere emr itdigi farżlara ilzām olup iṭāʿat itdik, emri üzre ṭāʿatında **[162ª]** (1) ʿibādet itdik ve nehy itdigine teslīm olup ırag̱ olduḳ."

غُفْرَانَكَ رَبَّنَا وَاِلَيْكَ الْمَصِيرُ

Yaʿnī "Müʾminler didiler ki: (2) Yā Rabb! Bizim rücūʿumuz, varacaḳ yerimiz ancaḳ dergāh-ı ʿaliyyiñdir, bizleriñ günāhlarımızı ʿafv-ı keremiñ ile mag̱firet eyle." Andan (3) Beġavī senedsiz: عَنْ حَكِيمِ بْنِ جَابِرٍ: «**أَنَّ جِبْرِيلَ عَلَيْهِ السَّلَامُ قَالَ لِلنَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: إِنَّ اللهَ عَزَّ وَجَلَّ قَدْ أَثْنَى (4) عَلَيْكَ وَعَلَى أُمَّتِكَ فَسَلْ تُعْطَهُ**» قَالَ بِتَلْقِينِ اللهِ تَعَالَى **{غُفْرَانَكَ رَبَّنَا وَإِلَيْكَ الْمَصِيرُ}**[1189]

Yaʿnī Ḥakīm bin Cābir didi ki: «Ḥażret-i (5) Cebrāʾīl ʿaleyhi's-selām Ḥażret-i Resūl'e didi ki: Ḥaḳḳ Teʿālā saña ve ümmetiñe s̱enā ve emr itdi hemān iste virilür.» Zīrā **{غُفْرَانَكَ رَبَّنَا وَاِلَيْكَ الْمَصِيرُ}** (6) deyü "Baña duʿā idiñ ben ḳabūl idüp sizleri mag̱firet iderim." buyurdı.

[1188] Nâkıs iktibas. "**İşte peygamberler! Biz, onların bir kısmını bir kısmına üstün kıldık.** İçlerinden, Allah'ın konuştukları vardır. Bir kısmının da derecelerini yükseltmiştir. Meryem oğlu İsa'ya ise açık deliller verdik ve onu Ruhu'l-Kudüs (Cebrail) ile destekledik. Eğer Allah dileseydi, bunların arkasından gelen (millet)ler, kendilerine apaçık deliller geldikten sonra, birbirlerini öldürmezlerdi. Fakat ayrılığa düştüler. Onlardan inananlar da vardı, inkâr edenler de. Yine Allah dileseydi, birbirlerini öldürmezlerdi. Lâkin Allah dilediğini yapar.", el-Bakara 2/253.

[1189] Bk. Begavî, *Meʿâlimü't-tenzîl*, 1/402; Hâzin el-Bağdâdî, *Lübâbü't-teʾvîl*, 1/219.

Bakara 286

لَا يُكَلِّفُ اللّٰهُ (7) نَفْساً اِلَّا وُسْعَهَا

Yaʿnī̇ “Ḥaḳḳ Teʿālā ancaḳ ṭāḳat irdigi ḳadar umūrı teklī̇f ider.” Baʿżılar didi ki: “İḥtimāldir bu (8) āyet Ḥaḳḳ Teʿālā’dan ḫaber ola ve iḫtimāldir ki Ḥaḳḳ Teʿālā müʾminleriñ dimelerin bildirmek ola. Zīrā taḳdī̇ri anlarıñ dilinden Ḥaḳḳ (9) Teʿālā قَالُوا لَا يُكَلِّفُ اللّٰهُ نَفْساً اِلَّا وُسْعَهَا didiler gelür.” Ve الْوُسْعُ bolluḳdur ki dar olmaya. Andan İbn ʿAbbās raḍıyallāhu ʿanhümā (10) ve müfessirlerin çoġı [didi ki:] “Bu āyet vesvese ve efkār-ı fāsidelere inen āyeti nesḫ eyledi. Ol āyet {وَاِنْ تُبْدُوا مَا فِيْٓ اَنْفُسِكُمْ (11) اَوْ تُخْفُوْهُ}[1190] idi. Ḳaçan bu āyet inince ṣaḥābeler bu āyetden ṣıḳılup ḳarışup Ḥażret-i Resūl ṣallallāhu ʿaleyhi ve selleme ‘Bizler (12) yā Resūlallāh! El ile ve ayaḳ ile ve dil ile olacaḳ şeyleri geçüp tevbe ideriz lākin vesvese ve efkārlardan ne gūne (13) geçüp tevbe idelim? Aña ḳādir degilüz.’ deyince bu āyet indi.” Maʿnāsı sizler vesvese ve efkār-ı fāsideleri geçmege ḳādir (14) degilsiñiz sizlere anları ʿafv eyledim. Andan İbn ʿAbbās raḍıyallāhu ʿanhümā buyurdı ki: Müʾminler öyle ḳabarmalarında maḫṣūṣ (15) Ḥaḳḳ Teʿālā anlara dī̇nleri umūrunda vüsʿat virüp ḳādir olmadıḳları emrleri teklī̇f itmedi āyetde buyurdıġı gibi: [1191]{يُرِيْدُ اللّٰهُ بِكُمُ الْيُسْرَ وَلَا يُرِيْدُ بِكُمُ الْعُسْرَ (16)} Ve bir āyetde: {وَمَا جَعَلَ عَلَيْكُمْ فِي الدِّيْنِ مِنْ حَرَجٍ}[1192] Ve andan Süfyān bin ʿUyeyne nāma (17) **{لَا يُكَلِّفُ اللّٰهُ}** āyetini suʾāl itdiler, didi ki “Ḥaḳḳ Teʿālā āsān olanı teklī̇f [ider] güç, ṭāḳat irmeyen umūrı

[1190] Nâkıs iktibas. “Göklerdeki her şey, yerdeki her şey Allah’ındır. **İçinizdekini açığa vursanız da, gizleseniz de** Allah sizi, onunla sorguya çeker de dilediğini bağışlar, dilediğine azap eder. Allah’ın gücü her şeye hakkıyla yeter.”, el-Bakara 2/284.

[1191] Nâkıs iktibas. “(O sayılı günler), insanlar için bir hidayet rehberi, doğru yolun ve hak ile batılı birbirinden ayırmanın apaçık delilleri olarak Kur’an’ın kendisinde indirildiği Ramazan ayıdır. Öyle ise içinizden kim bu aya ulaşırsa, onu oruçla geçirsin. Kim de hasta veya yolcu olursa, tutamadığı günler sayısınca başka günlerde tutsun. **Allah, size kolaylık diler, zorluk dilemez.** Bu da sayıyı tamamlamanız ve hidayete ulaştırmasına karşılık Allah’ı yüceltmeniz ve şükretmeniz içindir.”, el-Bakara 2/185.

[1192] Nâkıs iktibas. “Allah uğrunda hakkıyla cihad edin. O, sizi seçti **ve dinde üzerinize hiçbir güçlük yüklemedi.** Babanız İbrahim’in dinine uyun. Allah, sizi hem daha önce, hem de bu Kur’an’da müslüman diye isimlendirdi ki, Peygamber size şahit (ve örnek) olsun, siz de insanlara şahit (ve örnek) olasınız. Artık namazı dosdoğru kılın, zekâtı verin ve Allah’a sarılın. O, sizin sahibinizdir. O, ne güzel sahip, ne güzel yardımcıdır!”, el-Hac 22/78.

teklīf (18) itmez.” Ve bu Ḥasan el-Baṣrī’niñ ḳavlidir. Zīrā الْوُسْعُ ṭāḳat iren şeydir ve maʿnāsı Ḥaḳḳ Teʿālā ʿibādetde ṭāḳat irecek (19) ʿibādeti emr ider ṭāḳat irmeyecek ʿibādeti emr itmez.

لَهَا مَا كَسَبَتْ

Yaʿnī “Nefs ʿamel-i ḫayrdan her ne itdiyse anıñ Ḥaḳḳ (20) Teʿālā ḳatında ecr [ü] şevābı vardır alur.”

وَعَلَيْهَا مَا اكْتَسَبَتْ

Ve şerrden, günāhdan her ne ider ise ʿaẕābı, ʿiḳābı anıñ üzerinedir.” (21) Andan baʿżılar didi ki: “Ḥaḳḳ Teʿālā bir ġayrınıñ itdigi günāh ile ġayrıya ʿaẕāb itmez.”

رَبَّنَا لَا تُؤَاخِذْنَآ

Bunda Ḥaḳḳ Teʿālā’nıñ (22) mü’min ḳullarına nice duʿā itmelerini bildirmekdir ki قُولُوا رَبَّنَا لَا تُؤَاخِذْنَآ gelür, yaʿnī “Yā Rabb! Bizlere ʿaẕāb itme.” (23) Lākin lafẓı mufāʿale üzre geldi ol ise bir fiʿl olur zīrā el-müsemmā kendi nefsine temkīn ile ġayrı öyle (24) itmege yol gösterdigi içün ki aña ʿiḳāb itmeye.

اِنْ نَسِينَآ اَوْ اَخْطَأْنَا

Eger ki bizler anı unudup itdik (25) veyā ḫaṭā ile itdik. İmdi bunda iki vech var ki النِّسْيَانُ unutmaḳdır ve sehv itmekdir. Baʿżılar didi ki: (26) “Ḳaçan Benī İsrā’īl kendilerine Ḥaḳḳ Teʿālā’nıñ emr itdiginden birini unutsalar veyā ḫaṭā itseler hemān anlara kendilerine (27) yemekden içmekden ḥelāl olan şey ol unutduḳları günāh ḳadar ḥarām olur idi. Ḥaḳḳ Teʿālā mü’minlere emr itdi ki (28) sizler ‘Yā Rabb! Bizim unudup itdigimizi ve ḫaṭā ile itdigimiz[i] ʿafv idüp bize ʿiḳāb itme.’ deyü duʿā idiñ.” (29) Andan **Eger dinürse ki:** Unudup ideniñ fiʿli ʿafv maḥallindedir. Aña delīl: قَوْلُهُ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «**رُفِعَ عَنْ أُمَّتِي (30) الْخَطَأُ وَالنِّسْيَانُ وَمَا**

[1193]«اسْتُكْرِهُوا عَلَيْهِ» Yaʿnī «Ümmetden unudup itdikler[i] ve ḫaṭā ile itdikleri ve ikrāh ile itdikleri (31) ḳalḳdı, ʿafv olundı.» Çünki unutmaḳ ile olunan ʿafv olunduḳdan ṣoñra dönüp duʿāda anı ʿafv eyle dimeniñ fāʾidesi (32) nedir? **Ḫāzin dir ki:** Bunuñ cevābında birḳaç vech vardır: **Evvelki vech:** Çünki unutmaḳ iki nevʿdir: Anıñ birisi ḳuldan (33) itmesine emr olundıġı şeyi terk idüp żāyiʿ itmesi aña beñzer ki birisi urbasında necāset görür anı tīz yıḳamasına (34) meʾmūrdur. (Şimdi yıḳarım) Şimdi yıḳarım deyü terk iderse unudur ġayr yerin daḫı murdār ider. Ve eger ol necāseti görmedi (35) ise ol zamān maʿẕūrdur. Keẕālik eger emr olundıġı fiʿli sehv ile terk iderse veyā nehy olundıġı şeye ḳaṣd itmeden düşerse **[162b]** (1) Ḥażret-i Ādem ʿaleyhiʾs-selāmıñ nehy olundıġı aġaçdan sehv ile yemesi [gibidir] ol emr-i Bārīʾye muḫālefet ile yemege ʿazīmet itmedi (2) sehv ile yedi. Ḥaḳḳ Teʿālā {وَلَقَدْ عَهِدْنَا إِلَى آدَمَ مِنْ قَبْلُ فَنَسِيَ وَلَمْ نَجِدْ لَهُ عَزْمًا}[1194] buyurdı. Ol anı unudup yedi zīrā yemesinde (3) ḳaṣden ʿazīmet itdigin bulmadıḳ. Böyle unudup itmede Ḥaḳḳ Teʿālāʾdan ʿafv dilemek vācibdir. İkinci nevʿi: Ol namāzı (4) bir vaḳt terk idüp ḳılmadı ṣoñra ol vaḳti giderek unutdı veyā Ḳurʾān'ı ḥıfẓ itdi ṣoñra dönüp anı oḳumaġı (5) terk idüp ḥıfẓ itdigini unutdı. Böyle olanıñ unutmasına ʿöẕri ḳabūl olunmaz zīrā kendi żāyiʿ itdi. Andan unutmaḳ (6) iki ḳısm olduġı iṯbāt olundı. Öyle olduḳda Ḥaḳḳ Teʿālāʾdan ʿafv dilemek ṣaḥīḥ oldı. **Ve ikinci vech:** Cevābdan çünki (7) ṣaḥābeler raḍıyallāhu ʿanhüm Ḥaḳḳ Teʿālāʾnıñ ʿiḳābından ḫaḳḳ olduġun bilüp ġāyet ile ḳorḫarlar idi. Anlardan şānlarına lāʾiḳ (8) olmayan bir şey ṣādır olsa ol ancaḳ unudup sehv itmek ile olur idi. Andan anlar ol ṣādır olduḳda Ḥaḳḳ (9) Teʿālāʾdan ġāyet ḳorḫularından ve taḳvālarından ʿafv ev maġfiret dilerler. Ol ise sehv ile vāḳiʿ oldı. **Üçünci vech:** (10) Ol duʿādan maḳṣūd Ḥaḳḳ Teʿālāʾya tażarruʿ ve teẕellüldür. Ve ḳaldı ki {اَوْ اَخْطَأْنَا} buyurması bunda iki vech vardır: Birisi (11) ḳul nehy olundıġı şeyi dileyüp ḳaṣd ile ider. Bu andan ḫaṭā,

[1193] Kurtubî, *el-Câmiʿ*, 10/182; ʿÂnî, *Beyânü'l-meʿânî*, 6/375.

[1194] **"Andolsun, bundan önce biz Âdem'e (cennetteki ağacın meyvesinden yeme, diye) emrettik. O ise bunu unutuverdi. Biz onda bir kararlılık bulmadık."**, Tâhâ 20/115.

günāhdır anıñla ol ʿiḳāb olunur. İmdi ol itdigi (12) ḫaṭā, günāh içün Ḥaḳḳ Teʿālā'dan ʿafv ile ġufrānı ziyāde ṭaleb itmek vācibdir. Ve ikinci vechi ḫaṭā, bilmezlik ve ẓann ile düşer (13) ve ider. Meşelā buluṭlı günde namāzıñ vaḳti girmedi ṣanup bekler namāzıñ vaḳti geçer bu ḳuldan ʿafv olunan ḫaṭālardandır. (14) Lākin ʿafv ü ġufrān dilemesi taḳṣīrāt itdigi içün vācibdir.

رَبَّنَا وَلَا تَحْمِلْ عَلَيْنَا اِصْراً

Yaʿnī "Yā Rabb! Bizlere aġır, ṭāḳatimiz (15) irmeyecek ʿahd [ü] mīṣāḳ yükletme." Anı itmege ḳudretimiz olmamaġla veyā eksik itmemiz ile bizlere ʿaẕāb idersiñ dimekdir.

(**16**) كَمَا حَمَلْتَهُ عَلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِنَا

"Bizlerden evvel olanlara aġır emrler itdigiñ gibi bizlere itme ṭāḳatimiz yoḳdur." dimek. (17) Zīrā bizlerden evvel Yehūdīlere emr itdiñ anlar anı idmeyüp anlara ʿaẕāb itdiñ. Ve baʿżılar didi ki: "Maʿnāsı bizlere (18) pek dar ve şiddetli çetin emrlere emr itme bizden evvel Yehūdīlere itdigiñ gibi. Zīrā Ḥaḳḳ Teʿālā Yehūdīler[e] elli namāz farż (19) eyledi ve māllarından rubʿ māl zekāt emr eyledi. Ve biriniñ urbasına necāset irse ol yeri kesmek emr eyledi. Ve birisi eger (20) bir günāh itse ṣabāḥ ol itdigi günāhı ḳapusunda yazılı bulur idi. Bunlar miṣilli aġır yükleri anlara virdiñ bizlere (21) böyle aġır ʿahdler ve ḳaba, çetin umūrlar emr itme deyü mü'minler tażarruʿ ve teẕellül idince Ḥaḳḳ Teʿālā ḳabūl idüp faẓl [u] (22) kerem [ü] raḥmetiyle [1195]{وَمَا جَعَلَ عَلَيْكُمْ فِي الدِّينِ مِنْ حَرَجٍ} buyurdı." Ve baʿżılar didi ki: "اَلْاِصْرُ tevbesi olmayan günāhdır. Andan (23) mü'minler Ḥaḳḳ Teʿālā'dan öyle günāhdan anları ʿafv eylemesin dilediler."

[1195] Nâkıs iktibas. "Allah uğrunda hakkıyla cihad edin. O, sizi seçti **ve dinde üzerinize hiçbir güçlük yüklemedi.** Babanız İbrahim'in dinine uyun. Allah, sizi hem daha önce, hem de bu Kur'an'da müslüman diye isimlendirdi ki, Peygamber size şahit (ve örnek) olsun, siz de insanlara şahit (ve örnek) olasınız. Artık namazı dosdoğru kılın, zekâtı verin ve Allah'a sarılın. O, sizin sahibinizdir. O, ne güzel sahip, ne güzel yardımcıdır!", el-Hac 22/78.

رَبَّنَا وَلَا تُحَمِّلْنَا مَا لَا طَاقَةَ لَنَا بِهِ

Yaʿnī̄ “Yā Rabb! (24) Edā itmesine ḳudretimiz irmeyen aġır ʿamelleri bizlere emr idüp yükletme.” İmdi ṭāḳat irmeyecek teklīf iki vech üzredir: (25) Birisi aña ḳuluñ ḳudreti olmayacaḳ teklīfdir. Meṣelā kör olana baḳ gör dimek gibi ve kötürüm olana ḳalḳ segirt dimek (26) gibi, gözi yoḳ ne ile görsün ayaġı yoḳ ne ile segirtsün. Bu nevʿ olan teklīfi Ḥaḳḳ Teʿālā ḳullarına emr itmez. İmdi (27) itmege ṭāḳat olunmayan teklīfiñ ikinci vech[i] ḳul anı itmege ḳādir lākin çoḳ zaḥmet ü meşaḳḳat ile. Meṣelā zaḥmetli olan (28) ʿameller gibi ve aġır olan farżlar gibi. Ḳullar bunlar[ı] iderler lākin zaḥmet [ü] meşaḳḳat olmaġla aġırlanurlar. İslām’ıñ evvellerinde gice ile (29) namāz ḳılmanıñ vācib olması gibi baʿż vācibler var idi. İmdi müʾminler böyle ṭāḳatleri irmeyecek meşaḳḳatli emrlerden ʿafv (30) olunmaların dilediler. İmdi ṭāḳat irmeyecek şeye teklīf olunmaḳ cāʾizdir diyenler bu āyeti delīl itdiler. “Eger ṭāḳat (31) irmeyecek şeye teklīf olunmaḳ cāʾiz olmasa nice duʿāda müʾminler Ḥaḳḳ Teʿālā’dan anıñ ḫafīf olmasın dilediler.” (32) deyü bunı ḥüccet itdiler. Ve baʿżılar didi ki: “ {وَلَا تُحَمِّلْنَا مَا

{لَا طَاقَةَ لَنَا dimeleri ol vesvese ve efkār-ı fāsideyi (33) ḳalbiñiz[den] çıḳarıñ deyü emr olunduḳlarında müʾminler ‘Bizim anları çıḳarmaġa ṭāḳatimiz yoḳdur bizlere anları çıḳarıñ (34) deyü emr eylemeye.’ deyü tażarruʿ itdiler.” Ve baʿżılar didi ki: “Ol ẕikriñ ḳalḳmasıdır. Andan tażarruʿ itdiler ki şehvetimiz (35) ḳabarmasın, artmasın bizden menʿ eyle zīrā şehvetimiz ḳabardıḳda menʿ[e] ḳādir degilüz.” Ve baʿżılar “Ol muḥabbetdir.” didi “Yaʿnī **[163a]** (1) bizleri muḥabbete düşmege emr itme zīrā aña ṭāḳatimiz yoḳdur.” Ve baʿżılar “Ol kişi bir muṣībete düşdükde düşmānı görüp (2) ḫaṭā idüp itdigin buldı dimesidir. Anı itdirmeden Ḥaḳḳ’a ṣıġındılar.” [didi.] Ve baʿżılar “Ol maymūn ve ṭomuz ṣūretinde nesḫ olmaḳdır. (3) Bizleri de evvelkiler gibi nesḫ itme deyü tażarruʿ itdiler.” [didi.]

وَاعْفُ عَنَّا وَاغْفِرْ لَنَا وَارْحَمْنَا

Yaʿnī̄ “Yā Rabb! Ṣuçumuzı ʿafv idüp (4) günāhlarımızı maḥv eyle ve yarın ḳıyāmetd[e] günāhlarımızı setr eyle bizi ehl-i maḥşer arasında rüsvāy ve ḫacī̄l eylemeye ve bizi raḥmetiñ (5) deryāsına batırup ʿaẕābıñdan ḫalāṣ eyle. Zī̄rā seniñ ʿaẕābıñdan bizi ḳurtarup necāt viren ancaḳ raḥmetiñdir.” Ve baʿżılar [didi ki:] (6) “Bizler ʿamele nāʾil olmayuz ancaḳ seniñ ṭāʿatıñ ile ve maʿṣiyyeti terk itmeyüz ancaḳ raḥmetiñ ile. Zī̄rā raḥmetiñ aṣlı göñül [ü] ḳalb (7) mülāyimliġidir. Ol merḥamet olunana iḥsān iḳtiżā ider. Eger anıñla Ḥaḳḳ Teʿālā vaṣf olunduḳda ancaḳ iḥsān idici murād olınur (8) ve ḳullarına faż̈l [u] luṭf [u] ʿafv idici gelür. Zī̄rā şefḳatden ziyādedir.” Ve baʿżılar didi ki: “ʿAfv dilemek[den] murād Ḥaḳḳ Teʿālā maġfireti (9) günāhlarından müstaḥaḳḳ olduġı ʿaẕābı kendiden sāḳıṭ idüp ve maḥşerde anı setr idüp rüsvāy [ü] ḫacī̄l itmeye. Andan anı diler ki (10) setr olup günāhı sāḳıṭ olunca Ḥaḳḳ Teʿālā tażarruʿun ḳabūl itmekle dönüp ol zamān {وَارْحَمْنَا} dir, yaʿnī̄ yā Rabb çünki günāhlarım (11) setr ü ʿafv eylediñ imdi luṭf [u] kerem [ü] ʿināyetiñle iḥsānıñ vir ki ol naʿī̄mdir, anda olayım.”

اَنْتَ مَوْلٰينَا

Yā Rabb! Sen bizim nāṣırımız (12) ve efendimiz, velī̄miz ve ḥıfẓ idenimizsiñ.

فَانْصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ

Yaʿnī̄ “Bizlere seniñ vaḥdāniyyetiñ inkār idüp (13) senden ġayrıya ṭapan kāfirleriñ üzerine nuṣret virüp manṣūr [u] muẓaffer eyle.” Andan: عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا،قَالَ: فِي (14) قَوْلِهِ تَعَالَى {غُفْرَانَكَ رَبَّنَا}[1196] قَالَ: «**قَدْ غَفَرْتُ لَكُمْ**» وَفِي قَوْلِهِ {لَا تُؤَاخِذْنَا إِنْ نَسِينَا أَوْ أَخْطَأْنَا}[1197]

[1196] Nâkıs iktibas. “Peygamber, Rabbinden kendisine indirilene iman etti, mü’minler de (iman ettiler). Her biri; Allah’a, meleklerine, kitaplarına ve peygamberlerine iman ettiler ve şöyle dediler: ‘Onun peygamberlerinden hiçbirini (diğerinden) ayırt etmeyiz.’ Şöyle de dediler: ‘İşittik ve itaat ettik. **Ey Rabbimiz! Senden bağışlama dileriz.** Sonunda dönüş yalnız sanadır.’”, el-Bakara 2/285.

[1197] Nâkıs iktibas. “Allah, bir kimseyi ancak gücünün yettiği şeyle yükümlü kılar. Onun kazandığı iyilik kendi yararına, kötülük de kendi zararınadır. (Şöyle diyerek dua ediniz): ‘Ey Rabbimiz! **Unutur, ya da yanılırsak bizi sorumlu tutma!** Ey Rabbimiz! Bize, bizden öncekilere yüklediğin gibi ağır yük yükleme. Ey Rabbimiz! Bize gücümüzün yetmediği şeyleri yükleme!

قَالَ: «**لَا أُؤَاخِذُكُمْ**» {رَبَّنَا وَلَا (15) تَحْمِلْ عَلَيْنَا إِصْرًا}[1198] قَالَ: «**لَا أَحْمِلُ عَلَيْكُمْ**» {وَلَا تُحَمِّلْنَا مَا لَا طَاقَةَ لَنَا بِهِ}[1199] قَالَ: «**وَلَا أُحَمِّلُ عَلَيْكُمْ**» {وَاعْفُ عَنَّا وَاغْفِرْ لَنَا وَارْحَمْنَا (16) أَنْتَ مَوْلٰينَا فَانْصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ}[1200] قَالَ: «**قَدْ عَفَوْتُ عَنْكُمْ وَغَفَرْتُ لَكُمْ** {غُفْرَانَكَ رَبَّنَا} (17) **وَرَحِمْتُكُمْ، وَنَصَرْتُكُمْ عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ**»[1201] Yaʿnī İbn ʿAbbās buyurdı ki: Ḳaçan didiler Ḥaḳḳ Teʿālā «Sizleri maġfiret itdim.» didi. **{لَا تُؤَاخِذْنَا}** dimelerinde Ḥaḳḳ Teʿālā (18) «Sizler[e] ʿiḳāb itmem.» buyurdı. **{وَلَا تَحْمِلْ عَلَيْنَا إِصْرًا}** dimelerinde Ḥaḳḳ Teʿālā «Sizlere aġır emr yükletmem.» buyurdı. **{وَلَا تُحَمِّلْنَا مَا لَا (19) طَاقَةَ لَنَا بِهِ}** dimelerinde Ḥaḳḳ Teʿālā «Ḳudretiñiz olmadıġı şeye emr itmem.» buyurdı. **{وَاعْفُ عَنَّا وَاغْفِرْ لَنَا وَارْحَمْنَا أَنْتَ مَوْلٰينَا (20) فَانْصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ}** dimelerinde Ḥaḳḳ Teʿālā «Sizleriñ günāhlarıñızı ʿafv itdim ve sizlere maġfiret itdim (21) ve raḥmetimle naʿīmim iḥsān itdim ve kāfirler üzerine sizleri manṣūr [u] muẓaffer itdim.» buyurdı. Andan Ḥażret-i Muʿāẕ ḳaçan (22) Baḳara sūresiniñ āḫiri oḳunduḳda āmīn dir idi. Ve Müslim'de: عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ مَسْعُودٍ، قَالَ: «**لَمَّا أُسْرِيَ بِرَسُولِ اللهِ (23) صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، انْتُهِيَ بِهِ إِلَى سِدْرَةِ الْمُنْتَهَى، وَهِيَ فِي [السَّمَاءِ] السَّادِسَةِ، وَإِلَيْهَا يَنْتَهِي مَا يُعْرَجُ بِهِ مِنَ الْأَرْضِ فَيُقْبَضُ (24) مِنْهَا، وَإِلَيْهَا يَنْتَهِي مَا يُهْبَطُ [بِهِ] مِنْ فَوْقِهَا فَيُقْبَضُ مِنْهَا**»، قَالَ: "**{إِذْ يَغْشَى}**[1202] **السِّدْرَةَ مَا يَغْشَى**"، قَالَ: «**فَرَاشٌ مِنْ ذَهَبٍ**»، (**25**) قَالَ: «**فَأُعْطِيَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ثَلَاثًا: أُعْطِيَ الصَّلَوَاتِ الْخَمْسَ**[1203]**، وَ[أُعْطِيَ] خَوَاتِيمَ سُورَةِ الْبَقَرَةِ، وَغُفِرَ لِمَنْ لاَ (26) يُشْرِكُ**[1204] **بِاللهِ مِنْ أُمَّتِهِ شَيْئًا، الْمُقْحِمَاتُ**»[1205] Yaʿnī ʿAbdullāh bin Mesʿūd didi ki: «Ḳaçan Ḥażret-i Resūl Cebrāʾīl ʿaleyhi's-selām ile (27) miʿrāca çıḳdıḳda Sidretü'l-Müntehā'ya irdiler. Ol altıncı gögüñ üstündedir yerden her ne çıḳarsa oraya vardıḳda anda (28) ḳabż olunur ve yuḳarıdan her ne inerse oraya geldikde anda ḳabż olunur.

Bizi affet, bizi bağışla, bize acı! Sen bizim Mevlâmızsın. Kâfirler topluluğuna karşı bize yardım et.'", el-Bakara 2/286.

[1198] Nâkıs iktibas. "… **Ey Rabbimiz! Bize**, bizden öncekilere yüklediğin gibi **ağır yük yükleme**…", el-Bakara 2/286.

[1199] Nâkıs iktibas. "… **Bize gücümüzün yetmediği şeyleri yükleme!** …", el-Bakara 2/286.

[1200] Nâkıs iktibas. "… **Bizi affet, bizi bağışla, bize acı! Sen bizim Mevlâmızsın. Kâfirler topluluğuna karşı bize yardım et.**", el-Bakara 2/286.

[1201] Benzer lafız için bk. Taberî, *Câmiʿu'l-beyân*, 5/168.

[1202] Nâkıs iktibas. "**O zaman** Sidre'yi kaplayan **kaplamıştı.**", en-Necm 53/16.

[1203] **الصَّلَوَاتِ الْخَمْسَ**: الصَّلَوَاتِ الْخَمْسَ

[1204] **لاَ يُشْرِكُ**: لَمْ يُشْرِكْ

[1205] Müslim, "Îmân", 279.

Ol Sidre'niñ döşemesi altundan döşemedir. (29) Anda Ḥażret-i Resūl['e] üç şey virildi: Birisi beş vaḳt namāz ve birisi Baḳara sūresiniñ āḫirleri ve birisi ümmetden Ḥaḳḳ Teʿālā'ya (30) şirk getürmeyen mü'miniñ ulu günāhları ʿafv olunup maġfiret olundı.» Zīrā الْإِقْتِحَامُ bir şeye ḥāceti olmayup dalmaḳdır, (31) andan الْمُقْحِمَاتُ ulu günāhlardır. Ve daḫı Müslim ile Buḫārī'de: عَنْ أَبِي مَسْعُودٍ الأَنْصَارِيِّ ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: **(32) «الآيَتَانِ فِي[1206] آخِرِ سُورَةِ البَقَرَةِ، مَنْ قَرَأَهُمَا فِي لَيْلَةٍ كَفَتَاهُ مِنْ قِيَامِ اللَّيْلِ[1207]»** Yaʿnī Ebī Mesʿūd el-Enṣārī didi ki: Ḥażret-i (33) Resūl buyurdı: «Baḳara sūresiniñ āḫirindeki iki āyeti her kim gice oḳur ise ol yetişür aña bütün gice ḳā'im olmasından.» (34) Ve daḫı Müslim'de: عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا، [قَالَ:] **«بَيْنَا رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عِنْدَهُ جِبْرِيل عَلَيْهِ السَّلاَمُ[1208]، إِذْ سَمِعَ[1209] (35) نَقِيضًا مِنْ فَوْقِهِ، فَرَفَعَ جِبْرِيلُ بَصَرَهُ إِلَى السَّمَاءِ[1210]، فَقَالَ: هَذَا بَابٌ مِنَ السَّمَاءِ فُتِحَ الْيَوْمَ لَمْ يُفْتَحْ قَطُّ إِلَّا الْيَوْمَ، فَنَزَلَ مِنْهُ [163b] (1) مَلَكٌ، فَقَالَ: هَذَا مَلَكٌ نَزَلَ مِنَ السَّمَاءِ[1211] لَمْ يَنْزِلْ قَطُّ إِلَّا الْيَوْمَ، فَسَلَّمَ، وَقَالَ: أَبْشِرْ بِنُورَيْنِ أُوتِيتَهُمَا لَمْ يُؤْتَهُمَا نَبِيٌّ قَبْلَكَ: (2) فَاتِحَةُ الْكِتَابِ، وَخَوَاتِيمُ سُورَةِ الْبَقَرَةِ، لَمْ تَقْرَأْ[1212] بِحَرْفٍ مِنْهُمَا إِلَّا أُعْطِيتَهُ»[1213]** Yaʿnī İbn ʿAbbās buyurdı ki: «Bizler Ḥażret-i Resūl'üñ (3) yanında otururken Ḥażret-i Cebrā'īl anda idi yuḳarıdan bir ḳavī gıcırdı oldı Cebrā'īl ʿaleyhi's-selām işidüp başın göge (4) dikdi baḳdı didi ki: Gögde bir ḳapu açıldı ol bugüne gelene cek aṣlā açılmadı idi ve andan bir melek indi. Cebrā'īl didi ki: Bu (5) melek aṣlā yeryüzine bugüne gelene cek inmedi. Andan ol melek gelüp selām virdi ve didi ki: Beşāret olsun saña iki nūr getürdüm (6) senden evvel bir peyġambere anlar virilmedi: Birisi Fātiḥatü'l-Kitāb ve birisi Baḳara sūresiniñ āḫirleri, anlardan bir ḥarf oḳunsa her ne (7) dilek olursa Ḥaḳḳ Teʿālā buyurdı anıñ ol dilegin virdim.» Ve daḫı: عَنِ النُّعْمَانِ بْنِ بَشِيرٍ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

[1206] **فِي** :مِنْ

[1207] Hadis metninde "**مِنْ قِيَامِ اللَّيْلِ**" ifâdesi bulunmamaktadır. Buhârî, "Megâzî", 12; Müslim, "Salâtü'l-müsâfirîn", 255; İbn Mâce, "İkâmetü's-salât", 183.

[1208] **بَيْنَا رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عِنْدَهُ جِبْرِيل عَلَيْهِ السَّلاَمُ** :بَيْنَمَا جِبْرِيلُ قَاعِدٌ عِنْدَ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

[1209] **إِذْ سَمِعَ** :سَمِعَ

[1210] **فَرَفَعَ جِبْرِيلُ بَصَرَهُ إِلَى السَّمَاءِ** :فَرَفَعَ رَأْسَهُ

[1211] **مِنَ السَّمَاءِ** :إِلَى الْأَرْضِ

[1212] **لَمْ تَقْرَأْ** :لَنْ تَقْرَأَ

[1213] Müslim, "Salâtü'l-müsâfirîn", 254.

قَالَ: «إِنَّ اللهَ (8) كَتَبَ لَنَا كِتَابًا[1214] قَبْلَ أَنْ يَخْلُقَ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضَ بِأَلْفَيْ عَامٍ، أَنْزَلَ فِيهِ آيَتَا[1215] خَتَمَ بِهَا[1216] سُورَةَ الْبَقَرَةِ، وَلَا يُقْرَآنِ فِي دَارٍ ثَلَاثَ (9) لَيَالٍ فَيَقْرَبُهَا شَيْطَانٌ»[1217]

Yaʿnī Nuʿmān bin Beşīr didi ki: Ḥażret-i Resūl buyurdı: «Ḥaḳḳ Teʿālā yerleri, gögleri ḫalḳ itmezden iki biñ (10) yıl evvel bizlere bir kitāp yazdı, anıñ içine Baḳara sūresiniñ āḫirlerin indirdi. Ḳanġı evde ki anlar üç gice oḳuna ol (11) eve şeyṭān girmeye.» Bunı Tirmiẕī ẕikr idüp "Ḥadīṯ-i ġarīb." didi.

تَمَّتْ تَرْجَمَةُ شَرْحِ سُورَةِ الْبَقَرَةِ بِعَوْنِ اللهِ وَقُدْرَتِهِ

[1214] كِتَابًا :لَنَا كِتَابًا

[1215] أَنْزَلَ مِنْهُ آيَتَيْنِ :أَنْزَلَ فِيهِ آيَتَا

[1216] بِهِمَا :بِهَا

[1217] Tirmizî, "Fezâ'ilü'l-Kur'ân", 4; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 30/363 (No. 18414); Beyhakî, *Şu'abü'l-îmân*, 4/60 (No. 2179).

SONUÇ

19. yüzyılın unutulmuş sîmâlarından Ebu't-Tevfîk eş-Şeyh es-Seyyid İbrâhîm Sırrî, Nakşibendî tarikatına mensup olup Ömer Hulûsî Efendi'nin kalenderhânesinde şeyhlik yapan zâtlardan biridir. Kısa bir müddet kadılık görevinde de bulunmuştur. Dönemin önemli isimleri arasında yer almasına rağmen hayâtı hakkında başvuru kaynaklarında yeteri kadar bilgi bulunamamıştır.

İncelemesi yapılan yazmada bulunan bilgiler ile arşiv belgeleri başta olmak üzere diğer kaynaklardan edinilen bilgiler değerlendirilerek müellifin kim olduğu ortaya konulmaya çalışılmıştır. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde Ebu't-Tevfîk Şeyh İbrâhîm Sırrî'nin imzâsının veya mührünün yer aldığı bazı belgeler tespit edilmiştir. Ebu't-Tevfîk imzâlarında kendisini "efḳaru'l-verā, ḫādimu'l-fuḳarā, faḳīr, ḥaḳīr" gibi tevâzû ifâde eden sıfatlarla vasıflandırmaktadır. Arşiv belgelerinde Ebu't-Tevfîk'in mührü ise "İsm-i ẕātıñ ḥürmetiçün yā Ḥalīm / Ḳıl ʿaṭā ḳalb-i selīm Seyyid İbrāhīm" ve "eş-Şeyh İbrāhīm" şeklinde yer almaktadır. Ayrıca arşiv kayıtlarında Ebu't-Tevfîk'in rüyâ tâbiri konusunda kendisini geliştirdiği ve bu hususta kâbiliyetli olduğunu kanıtlayan belgeler bulunmaktadır. Arşiv kayıtlarından ulaşılan bilgilere göre Ebu't-Tevfîk tefsirin tercümesine devam ederken nüshada övgüyle bahsettiği devlet adamlarından biri olan Sadrazam Yûsuf Ziya Paşa'dan dergâhın ihyâ ve imârı için yardım ve bu dergâhta bulunan şeyhler için atıyye ihsân edilmesi talebinde bulunmuştur. Ebu't-Tevfîk'in Feyzullah Efendi'den de dergâhı için yardım talep ettiğine dâir belgelere ulaşılmıştır. İncelenen nüshada Ebu't-Tevfîk'in istinsâh ettiği ve ders olarak anlattığı bazı eserlere dâir bilgiler bulunmaktadır. Ebu't-Tevfîk'in mütercim olmasının yanı sıra müstensihlik de yaptığı söylenebilir. Nitekim *Tefsîr-i Hâzin*'i tercüme etmesinden 25 yıl sonra kendisi ile aynı tarîkata mensup olan Köstendilli Süleymân Şeyhî (ö. 1235/1819-20)'nin *Terkîbât-ı Erbaîn* ve *Mir'âtü'l-muvahhidîn* isimli risâlelerini istinsâh etmiştir. Süleyman Şeyhî'nin *Mektûbât-ı Erbaîn* isimli

eserinde Ebu't-Tevfîk'in Süleyman Şeyhî'nin mektûbuna verdiği bir cevâp tespit edilmiş ve Ebu't-Tevfîk'in bu zâtla irtibatta olduğu ortaya konulmuştur.

Ebu't-Tevfîk çalışmaya konu olan eserinin ismine yazmanın 1[a] varağında *Tercüme-i min-Tefsîri Ḫāzin* şeklinde işaret etmektedir. Bu eser Hâzin el-Bağdâdî'nin Arapça olarak te'vîl ettiği *Lübâbü't-te'vîl fî me'âni't-tenzîl* isimli tefsirinin Türkçeye yapılmış tercümesidir. Çalışmamıza konu olan bu eserin bilinen tek nüshası mevcuttur. Dört senede tamamlanan ve dört ciltten müteşekkil olan bu tefsir tercümesinin sadece ilk iki cildi mevcuttur. Eser kütüphânenin dijital kataloğuna yanlışlıkla Musa bin Hacı Hüseyin el-İznikî adına kaydedilmiştir. Müstensih nüshası olan bu yazma Mısırlı Yûsuf adında bir zât tarafından istinsâh edilmiştir. Bu eser, müellifin ilmî ve edebî şahsiyetini ortaya çıkaracak yegâne kaynak olması yönüyle oldukça önemlidir. Yazma eser ile Hâzin tefsirinin Arapça metninin karşılaştırılmasıyla eserin Türkçeye aktarıldığı anlaşılmıştır. 19. yüzyıla kadar Osmanlı'da tefsir geleneğinin kökleşmiş olduğu ve Hâzin tefsirinin medreselerde ders olarak okutulduğu düşünüldüğünde bu durum olağan karşılanmaktadır. Bununla birlikte metinlerden karşılaştırmalı olarak verilen örneklerde mütercimin bazı âyetleri birebir çevirmek yerine daha özgün tarzda tercüme ettiği görülmüştür. Böylece Mütercim Ebu't-Tevfîk'in tercümesini yaptığı tefsire olan katkısı daha net anlaşılmıştır. Ebu't-Tevfîk *Tercüme-i Tefsîr-i Hâzin* adlı Ku'ân-ı Kerîm tefsiri tercümesi ile târihteki yerini almıştır.

Tercüme-i Tefsîr-i Hâzin mensur olarak yazılmış, âyetlerin tefsirinde manzûmelerden de istifâde edilmiştir. Eserde yer alan manzûmelerin önce Arapça asıllarının verildiği daha sonra mütercim tarafından Türkçe olarak nazma çekildiği görülmektedir. Bu manzûmeler ilgili âyetteki kelimelerin kullanımı hakkında bilgi vermek, âyetin tefsirini desteklemek ve onu delillendirmek, âyet hakkında yapılan yoruma zenginlik katmak gibi sebeplerle kullanılmıştır. Verilen manzûmelerin birçoğu daha önce kaleme

alınmış olan Arapça tefsirlerde de gerek aynı amaçla gerek farklı bir sebeple zikredilmiştir.

Metne hâkim olan mensur kısmın dilinin açık ve anlaşılır olmakla birlikte akıcı ve duru olmadığı, aynı anlama gelen kelimelerin çok sık peş peşe kullanıldığı, tercüme edilen kısımlarda bazen cümle ögelerinin Türkçenin cümle yapısına uygun dizilmediği söylenebilir. Ayrıca eserde konuşma diline yakın bir üslûp kullanıldığı ve eserin edebî kaygılardan uzak olarak kaleme alındığı görülmektedir. Eserin ilk varaklarına bakıldığında ise düzeltmeler yapıldığı görülmekte ve bu düzeltmelerde eserin geneline nisbetle daha ağır ve edebî bir dil kullanıldığı dikkat çekmektedir.

Netîce olarak Ebu't-Tevfîk eş-Şeyh es-Seyyid İbrâhîm Sırrî'nin *Tercüme-i Tefsîr-i Hâzin* adlı Kur'ân tefsiri tercümesini konu edinen bu çalışma ile müellifin hayâtı, ilmî şahsiyeti ve tercüme usûlü ortaya çıkarılmış, 19. yüzyıla farklı bir pencereden bakma imkânı sunulmuş ve yüzlerce yazma Kur'ân tefsiri tercümesinden birisi daha yeniden literatüre kazandırılmıştır.

KAYNAKÇA

(1870-1890). *Mısır Millî Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Kataloğu*. 2/262. Mısır: Dâru'l-Kütüb el-Kavmiye Kısm'ul-Feharis el-Şarkiye, The General Egyption Book Organization, 1987.

Abay, Muhammed. "Türkçedeki Kur'an Meâllerinin Tarihi ve Kronolojik Bibliyografyası". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 10/19-20 (2012), 231-301.

Ağırman, Mustafa. "Hâris b. Fihr". *DİA*. 16/196.İstanbul: TDV Yayınları, 1997.

Ahmed b. Hanbel. *el-Müsned*. thk. Şuayb el-Arnaût vd. 45 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001.

Ahmed b. Hanbel. *el-Eşribe*. thk. Subhî es-Sâmerrâî. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1405/1985.

Algül, Hüseyin. "Kubâ". *DİA*. 26/298-299. Ankara: TDV Yayınları, 2002.

Algül, Hüseyin. "Mescid-i Kubâ". *DİA*. 29/279-280. (Ankara: TDV Yayınları, 2004.

Algül, Hüseyin. "Mistah b. Üsâse". *DİA*. 30/188. İstanbul: TDV Yayınları, 2005.

Alpaydın, Mehmet Akif. *Osmanlılarda Türkçe Tefsir Geleneği ve Gurâbzâde'nin Zübedü Âsâri'l-Mevâhib ve'l-Envâr'ı*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi (dan.: Prof. Dr. Nöcmettin Gökkır), 2015.

Âlûsî, Şehâbeddîn Mahmûd. *Rûhu'l-me'ânî fî tefsîri'l-Kur'âni'l-'azîm ve's-seb'i'l-mesânî*. thk. Ali Abdülbârî Atıyye. 16 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415.

'Ânî, Abdülkâdir b. Mulla Hevîş. *Beyânü'l-me'ânî*. 6 Cilt. Dımeşk: Matbaatü't-Terakkî, 1382/1965.

Atar, Fahrettin. "Attâb b. Esîd". *DİA*. 4/93. (İstanbul: TDV Yayınları, 1991).

Aydar, Hidayet. "Türklerde Kur'an Çalışmaları". *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1 (1999), 159-235.

Aydemir, Abdullah. *Hz. Peygamber ve Sahâbenin Dilinden Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri*. İzmir: Akyol Neşriyat, 1981.

Ayverdi, Ekrem Hakkı. *19. Asırda İstanbul Haritası*. haz. Ekrem Hakkı Ayverdi. İstanbul: Şehir Matbaası, 1958.

Begavî, Ebû Muhammed el-Ferrâ'. *Şerhu's-sünne*. thk. Şuayb el-Arnaût - Muhammed Züheyr eş-Şâvîş. 15 Cilt. Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1403/1983.

Begavî, Ebû Muhammed el-Ferrâ'. *Me'âlimü't-tenzîl fî tefsîri'l-Kur'ân*. thk. Abdürrezzâk el-Mehdî. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1420.

Beyhakî, Ahmed b. Hüseyin. *el-Âdâb*. thk. Ebû Abdullâh es-Sa'îd el-Mendûh. Beyrut: Müessesetü'l-Kütübi's-Sekâfiyye, 1408/1988.

Beyhakî, Ahmed b. Hüseyin. *es-Sünenü's-sagîr*. thk. Abdulmu'tî Emin Kal'acî. 4 Cilt. Pakistan: Câmiatü'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye, 1410/1989.

Beyhakî, Ahmed b. Hüseyin. *el-Esmâ' ve's-sıfât*. thk. Abdullah b. Muhammed el-Hâşidî. 2 Cilt. Cidde: Mektebetü's-Sevâdî, 1413/1993.

Beyhakî, Ahmed b. Hüseyin. *Ma'rifetü's-süneni ve'l-âsâr*. thk. Abdulmu'tî Emin Kal'acî. 15 Cilt. Kahire: Dârü'l-Vefâ, 1412/1991.

Beyhakî, Ahmed b. Hüseyin. *Şu'abü'l-îmân*. thk. Abdülali Abdülhamîd Hâmid. 14 Cilt. Riyad-Bombay: Mektebetü'r-Rüşd - Dârü's-Selefiyye, 1423/2003.

Bezzâr, Ebû Bekr Ahmed b. Amr. *el-Müsned*. thk. Mahfûz er-Rahmân Zeynullâh. 18 Cilt. Medine: Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, 1988/2009.

Birışık, Abdülhamit. "Osmanlı Döneminde Türkçe Tefsirler". *Başlangıçtan Günümüze Türklerin Kur'an Tefsirine Hizmetleri -Tebliğler ve Müzakereler- Tartışmalı İlmi Toplantı 21- 22 Ekim 2011.* 199-240. İstanbul: İSAV - Ensar, 2012.

BOA, Osmanlı Arşivi. *Ali Emiri Selim 3 [AE.SSLM.III]*. No. 59, Gömlek No. 3549.

BOA, Osmanlı Arşivi. *Ali Emiri Selim 3 [AE.SSLM.III]*. No. 60, Gömlek No. 3554.

BOA, Osmanlı Arşivi. *Cevdet Evkaf [C..EV..]*. No. 110, Gömlek No. 5473.

BOA, Osmanlı Arşivi. *Cevdet Evkaf [C..EV..]*. No. 177, Gömlek No. 8802.

BOA, Osmanlı Arşivi. *Cevdet Evkaf [C..EV..]*. No. 269, Gömlek No. 13725.

BOA, Osmanlı Arşivi. *Cevdet Evkaf [C..EV..]*. No. 276, Gömlek No. 14059.

BOA, Osmanlı Arşivi. *Hatt-ı Hümayun [HAT.]*. No. 1478, Gömlek No. 34.

BOA, Osmanlı Arşivi. *Hatt-ı Hümayun [HAT.]*. No. 1581, Gömlek No. 7.

BOA, Osmanlı Arşivi. *İrade Meclis-i Vala [İ.MVL.]*. No. 379, Gömlek No. 16620.

BOA, Osmanlı Arşivi. *Plan-Proje-Kroki Plan, Projeler [PLK.p..]*. No. 245.

BOA, Osmanlı Arşivi. *Sadaret Divan Kalemi Evrakı [A.}DVN.]*. No. 145, Gömlek No. 31.

BOA, Osmanlı Arşivi. *Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı [TS.MA.e]*. No. 15, Gömlek No. 19.

BOA, Osmanlı Arşivi. *Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı [TS.MA.e]*. No. 309, Gömlek No. 36.

BOA, Osmanlı Arşivi. *Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı [TS.MA.e]*. No. 314, Gömlek No. 60.

BOA, Osmanlı Arşivi. *Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı [TS.MA.e]*. No. 314, Gömlek No. 62.

BOA, Osmanlı Arşivi. *Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı [TS.MA.e]*. No. 314, Gömlek No. 64.

BOA, Osmanlı Arşivi. *Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı [TS.MA.e]*. No. 865, Gömlek No. 75.

BOA, Osmanlı Arşivi. *Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı [TS.MA.e]*. No. 885, Gömlek No. 67.

BOA, Osmanlı Arşivi. *Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı [TS.MA.e]*. No. 1150, Gömlek No. 17.

BOA, Osmanlı Arşivi. *Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı [TS.MA.e]*. No. 1169, Gömlek No. 16.

BOA, Osmanlı Arşivi. *Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı [TS.MA.e]*. No. 1169, Gömlek No. 17.

Bostancı, H. Gaye. *Ebu't-Tevfîk Eş-Şeyh İbrahim'in Tercüme-i Tefsîr-i Hâzin Adlı Eserinde Zarfların İncelenmesi (Giriş-İnceleme-Metin-Sözlük) (1b-22a Sayfaları Arası)*. Karabük: Karabük Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi (dan.: Dr. Öğr. Üyesi İsmail Taş), 2022.

Buhârî, Muhammed b. İsmâil Ebû Abdillâh. *el-Câmiu's-sahîh*. Thk. Muhammed Züheyr b. Nâsır en-Nâsır. 9 Cilt. Beyrut: Dâru Tavki'n-necât, 1422.

Cezerî, Mecdüddîn İbnü'l-Esîr. *Câmi'u'l-usûl fî-ehâdîsi'r-Resûl*. thk. Abdülkâdir el-Arnaût. 12 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1389/1969-1392/1972.

Çakın, Kamil. "Enes b. Ebû Mersed". *DİA*. 11/233. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.

Çelik, Ahmet. *Hâzin el-Bağdâdî ve Tefsirdeki Metodu*. Şanlıurfa: Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi (dan.: Prof. Dr. Abdulbaki Turan), 1996.

Çuhadar, Mustafa. "Küseyyir". *DİA*. 26/575-576. Ankara: TDV Yayınları, 2002.

Danacı, Ayşenur. *Ebu't-Tevfîk eş-Şeyh İbrahim'in Tercüme-i Tefsîr-i Hâzin Adlı Eserinde Sıfatların İncelenmesi (Giriş-İnceleme-Metin-Sözlük) (30a-50b Sayfaları Arası)*. Karabük: Karabük Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi (dan.: Dr. Öğr. Üyesi İsmail Taş), 2022.

Dârekutnî, Ali b. Ömer. *es-Sünen*. thk. Şuayb el-Arnaût vd. 5 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1424/2004.

Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahmân b. el-Fazl. *es-Sünen*. thk. Hüseyin Selîm Esed ed-Dârânî. 4 Cilt. Suudi Arabistan: Dârü'l-Muğnî, 1412/2000.

Ebû 'Avâne el-İsferâyînî. *Müstahrecü Ebî 'Avâne*. thk. Eymen b. Ârif ed-Dımeşkî. 5 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1419/1998.

Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as el-Ezdî es-Sicistânî. *es-Sünen*. thk. M. Muhyiddîn Abdülhamîd. 4 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-Asrıyye, ts.

Ebû Nuaym el-İsfahânî. *Hilyetü'l-evliyâ ve tabakâtü'l-asfiyâ*. 10 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, 1394/1974.

Ebû Nuaym el-İsfahânî. *Ma'rifetü's-sahâbe*. thk. Âdil b. Yûsuf el-Azzâzî. 7 Cilt. Riyad: Dârü'l-Vatan, 1419/1998.

Ebû Ya'lâ el-Mevsılî. *el-Müsned*. thk. Hüseyin Selîm Esed. 13 Cilt. Dımeşk: Dârü'l-Me'mûn li't-Türâs, 1404/1984.

Ebu't-Tevfîk, Ebu't-Tevfîk eş-Şeyh es-Seyyid İbrâhîm Sırrî. *Tercüme-i Tefsîr-i Hâzin*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, 3163, 1a-265b.

Ebu't-Tevfîk, Ebu't-Tevfîk eş-Şeyh es-Seyyid İbrâhîm Sırrî. *Tercüme-i Tefsîr-i Hâzin*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, 3164.

Erdoğan, Abdülkadir. "Kur'an Tercemelerinin Dil Bakımından Değerleri". *Vakıflar Dergisi* 1 (1938), 47-51.

Ergin, Ali Şakir. "Ferezdak". *DİA*. 12/373-375. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.

Eroğlu, Ali.	"HÂZİN Ali b. Muhammed". *DİA*. 17/125-126. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
Erul, Bünyamin.	"Semüre b. Cündeb". *DİA*. 36/501-502. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
Eski, Zeynep.	*Hâzin Tefsîri'nin Ebu't-Tevfîk eş-Şeyh İbrahim Tercümesi (Metin-İnceleme) (1.Cüz) (Fatiha Suresi-Bakara Suresi 1-141)*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi (dan.: Dr. Öğr. Üyesi Reyhan Çorak), 2021.
Fahreddîn er-Râzî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer.	*Mefâtîhu'l-gayb*. 32 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1420.
Hâkim en-Nîsâbûrî.	*el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*. thk. Mustafa Abdülkâdir Atâ. 4 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1411/1990.
Hâzin el-Bağdâdî, Ebü'l-Hasen Alâüddîn Alî b. Muhammed.	*Lübâbü't-te'vîl fî-me'âni't-tenzîl*. thk. Muhammed Alî Şâhin. 4 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415.
Humeydî, Ebû Bekr Abdullah b. ez-Zübeyr.	*el-Müsned*. thk. Hüseyin Selîm Esed ed-Dârânî. 2 Cilt. Dımeşk: Dârü's-Sekâ, 1996.
Humeydî, Muhammed b. Fütûh.	*el-Cem' beyne's-Sahîhayn*. thk. Ali Hüseyin el-Bevvâb. 4 Cilt. Beyrut: Dâru İbni Hazm, 1423/2002.
Işık, Emin.	"Bakara Sûresi". *DİA*. 4/526-529. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr.	*el-Musannef fi'l-ehâdîs ve'l-âsâr*. thk. Kemâl Yûsuf el-Hût 7 Cilt. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1409.
İbn Hacer el-Heytemî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn.	*ez-Zevâcir 'an iktirâfi'l-kebâir*. 2 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1407/1987.
İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed.	*Sahîhu İbn Hibbân*. thk. Şuayb el-Arnaût. 18 Cilt. Beyrut: Müesesetü'r-Risâle, 1414/1993.

İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ'. *Kur'an'ın Faziletleri*. çev. Ersan Urcan. İstanbul: Risale Yayınları, 2018.

İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî. *es-Sünen*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 2 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, ts.

İbn Râhûye, Ebû Ya'kûb İshâk. *el-Müsned*. thk. Abdülgafûr b. Abdilhak el-Belûşî. 5 Cilt. Medine: Mektebetü'l-Îmân, 1412/1991.

İbnü'l-Cevzî, Cemâlüddîn Ebü'l-Ferec. *Bustânü'l-vâ'izîn ve riyâzü's-sâmi'în*. thk. Eymen el-Buhayrî. Beyrut: Müessesetü'l-Kütübi's-Sekâfiyye, 1419/1998.

İbnü'l-Cevzî, Cemâlüddîn Ebü'l-Ferec. *Zâdü'l-mesîr fî-'ilmi't-tefsîr*. thk. Abdurrezzâk el-Mehdî. 4 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, 1422.

İmâm Mâlik, Mâlik b. Enes el-Asbahî. *el-Muvatta'*. nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1406/1985.

İnan, Abdülkadir. *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Tercemeleri Üzerine Bir İnceleme*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1961.

Kara, Mehmet. "Doğu ve Batı Türkçesinde Kur'an Tercüme ve Tefsirleri". *Diyanet İlmi Dergi* 29/3 (1993), 25-36.

Kastallânî, Ahmed b. Muhammed. *İrşâdu's-sârî li-şerhi Sahîhi'l-Buhârî*. 10 Cilt. Mısır: el-Matbaatü'l-Kübrâ el-Emîriyye, 1323.

Keşşî, Abd b. Humeyd. *el-Müntehab min Müsnedi 'Abd b. Humeyd*. thk. Subhî el-Bedrî - Mahmûd Muhammed Halîl es-Sa'îdî. Kahire: Mektebetü's-Sünne, 1408/1988.

Koç, Mustafa. *Revnakoğlu'nun İstanbul'u-İstanbulun İç Tarihi: Fatih*. haz. Mustafa Koç. 5 Cilt. İstanbul: Fatih Belediyesi, 2021.

Koçyiğit, Ferhat - Ekinci, Muhammed İkbal. "Köstendilli Süleyman Şeyhî'nin Şerh-i Kelâm-ı Ca'fer-i Sâdık'ı: Tahlil ve Transkripsiyon". *İslami İlimler Araştırmaları Dergisi* 9 (Haziran 2021), 132-165.

Kur'ân-ı Kerîm Meâli. haz. Halil Altuntaş - Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2011.

Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed. *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*. thk. Ahmed el-Berdûnî - İbrâhîm Atfîş. 20 Cilt. Kahire: Dârü'l-Kütübi'l-Mısrıyye, 1384/1964.

Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed. *el-Câmiu li-ahkâmi'l-Kur'ân*. çev. M. Beşir Eryarsoy. İstanbul: Buruc Yayınları, 2001

Küçük, Murat. "Eski Anadolu Türkçesi Dönemine Ait (M.1401) Satır Arası İlk Kur'an Tercümesinde İmlâ ve Ses Bilgisi". *Türkoloji Dergisi* 16/1 (2003), 39-72.

Küçük, Raşit. "Abbâd b. Bişr". *DİA*. 1/12. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.

Küçük, Raşit. "Ebû Saîd el-Hudrî". *DİA*. 10/223. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

Kütükoğlu, Mübahat S. "Dârü'l-Hilâfeti'l-'Aliyye Medresesi ve kuruluş arefesinde İstanbul Medreseleri". *İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi* 7 (1978), 1-212.

Kütükoğlu, Mübahat S. "1969'da Faal İstanbul Medreseleri". *Tarih Enstitüsü Dergisi* 7-8 (1976-1977), 277-392.

Mehmed Süreyya. *Sicill-i Osmanî.* yay. haz. Nuri Akbayar, eski yazıdan akt. Seyit Ali Kahraman. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996.

Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî. *Mesnevî-i Ma'nevî*. çev. Derya Örs - Hicabi Kırlangıç. 2 Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2015.

Muhammed Alî es-Sâbûnî. *Revâ'iu'l-beyân Tefsîru âyâti'l-ahkâm*. thk. Hasan Abbâs eş-Şerbetlî. 2 Cilt. Dımeşk - Beyrut: Mektebetü'l-Gazzâlî - Müessesetü Menâhili'l-İrfân, 1400/1980.

Mukâtil b. Süleymân. *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*. thk. Abdullâh Mahmûd Şehhâte. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâs, 1423.

Müslim b. Haccâc. *el-Câmiu's-sahîh*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.

Nesâî, Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî. *es-Sünen.* thk. Abdülfettâh Ebû Gudde. 9 Cilt. Halep: Mektebü'l-Matbûâti'l-İslâmiyye, 1406/1986.

Nesâî, Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî. *Kur'an'ın Faziletleri*. çev. Ali Pekcan. İstanbul: Hüner Yayınevi, 2006.

Öksüz, Hadicet ül Kübra. *Köstendilli Süleyman Şeyhî'nin Mektûbât-ı Erbaîn, Terkîbât-ı Erbaîn ve Te'vîlât-ı Erbâin İsimli Eserleri (İnceleme ve Metin)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi (dan.: Safi Arpaguş), 2010.

Önkal, Ahmet. "Berâ b. Ma'rûr". *DİA*. 5/470. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.

Özaydın, Abdülkerim. "Amr b. Lühay". *DİA*. 3/87-88. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.

Özcan, Tahsin. "Ömer Hulûsi Efendi, Sâmânîzâde". *DİA*. 34/72-73. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.

Özkan, Mustafa: "Eski Anadolu Türkçesi Döneminde Ortaya Konan Kur'an Tercümeleri Üzerine-I". *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* 39/39 (2005), 115-159.

Öztürk, Ali. "Eğirdir'de Yaşamış Bir Türk Alimi Muslihuddin Mustafa Bin Muhammed ve Eserleri". *Tarihi Kültürel Ekonomik Yönleri ile Eğirdir*, *1. Eğirdir Sempozyumu*. 729-740. Isparta: Eğirdir Belediyesi, 31 Ağustos-1 Eylül 2001.

Öztürk, Ali. *Hızır Bin Gölbeği Adına Yazılmış Bir Mülk Sûresi Tefsiri*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi (dan.: Prof. Dr. Ali Yılmaz), 1996.

Rûyânî, Ebû Bekr Muhammed b. Hârûn. *el-Müsned*. thk. Eymen Ali Ebû Yemânî. 2 Cilt. Kahire: Müessesetü Kurtuba, 1416.

Sa'lebî, Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm. *el-Keşf ve'l-beyân 'an tefsîri'l-Kur'ân*. thk. Ebû Muhammed ibn Âşûr. 10 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1422/2002.

Saîd b. Mansûr, Ebû Osmân el-Horasânî. *es-Sünen*. thk. Habîbürrahman el-A'zamî. 2 Cilt. Hind: ed-Dârü's-Selefiyye, 1403/1982.

Saîd b. Mansûr, Ebû Osmân el-Horasânî. *et-Tefsîru min süneni Sa'îd bin Mansûr*. thk. Sa'd b. Abdillâh Âlü Humeyyid. 5 Cilt. Riyad: Dârü's-Sâmi'î, 1417/1997.

San'ânî, Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm. *el-Musannef*. thk. Habîburrahmân el-A'zamî. 11 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1403.

Sandıkçı, Kemal. "Tulekâ". *DİA*. 41/361-362. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.

Saraç, M. A. Yekta. *Klâsik Edebiyat Bilgisi Biçim-Ölçü-Kafiye*. İstanbul: Gökkubbe Yayınları, 2015.

Sarıçam, İbrahim. "İbnü'l-Hadramî". *DİA*. 21/62. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.

Savran, Ahmet. "İmruülkays b. Hucr". *DİA*. 22/237-238. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.

Suyûtî, Abdurrahmân b. Ebî Bekr Celâlüddîn. *Câmi'u'l-ehâdîs*. thk. Hasan Abbâs Zekî. 13 Cilt. b.y.: y.y., ts.

Süleymân b. Ahmed et-Taberânî. *ed-Du'â'*. thk. Mustafa Abdülkādir Atâ. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1413.

Süleymân b. Ahmed et-Taberânî. *el-Mu'cemü'l-evsat*. thk. Tarık b. İvazullah b. Muhammed - Abdülmuhsin b. İbrâhim el-Hüseynî. 10 Cilt. Kahire: Dârü'l-Haremeyn, ts.

Süleymân b. Ahmed et-Taberânî. *el-Mu'cemü'l-kebîr*. thk. Hamdî b. Abdülmecîd es-Selefî. 25 Cilt. Kahire: Mektebetü İbni Teymiyye, 1415/1994.

Süleymân b. Ahmed et-Taberânî. *el-Mu'cemü's-sagîr*. thk. Muhammed Şekûr Mahmûd el - Hâc Emrîr. Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1405/1985.

Sülün, Murat (ed.). *Keşşâf Tefsiri*. 6 Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2016.

Şâfiî, Ebû Abdillâh Muhammed. *el-Müsned.* dznl. Sencer b. Abdullâh el-Câvelî. 4 Cilt. Kuveyt: Şirketü Garrâs, 1425/2004.

Şâfiî, Ebû Abdillâh Muhammed. *el-Ümm*. 8 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1410/1990.

Şevkânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî. *Neylü'l-evtâr*. thk. İsâmüddîn es-Sabâbetî. 8 Cilt. Mısır: Dârü'l-Hadîs, 1413/1993.

Taberî, Muhammed b. Cerîr. *Câmi'u'l-beyân fi te'vîli'l-Kur'ân*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir. 24 Cilt. Kahire: Müessesetü'r-Risâle, 1420/2000.

Tahavî, Ebû Ca'fer Ahmed. *Muhtasaru İhtilâfi'l-ulemâ'*. thk. Abdullah Nezîr Ahmed. 5 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1417.

Tahir, Erdem. "XIV. Asırda Türk Diliyle Yazılmış Bir Eser ve (Hızır bin Gölbeği) ne Ait bir Kitabe". *Ün Isparta Halkevi Mecmuası 4/37* (Nisan 1937).

Tarsûsî, Ebû Ümeyye Muhammed b. İbrâhim. *Müsnedü 'Abdillâh b. 'Ömer*. thk. Ahmed Râtib Armûş. Beyrut: Dârü'n-Nefâ'is, 1393.

Taş, Bünyamin. "Klasik Türk Edebiyatında Manzum Tefsir". *The Journal of Academic Social Science Studies* 37 (Autumn 2015), 101-121.

Taş, İsmail. *15. Yüzyıla Ait "Enfesü'l-Cevâhir" Adlı Yazma Üzerine Dil İncelemesi (Giriş-İnceleme-Metin-Sözlük)*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi (dan.: Prof. Dr. Mustafa Özkan), 2008.

Taş, İsmail. "Eski Anadolu Türkçesi Döneminde Tercüme Edilen Ebu'l-Leys Es-Semerkandî Tefsiri'nin Asıl

Müellifi Ve Tercümeye Verilen İsim". *Türk Dili Ve Edebiyatı Dergisi* 41 (2011), 107-160.

Taş, İsmail. *Eski Anadolu Türkçesi Dönemi Eserlerinden "Tefsirü'l-Lübâb Tercümesi" Üzerine Dil İncelemesi (Giriş-İnceleme-Metin-Sözlük)*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi (dan.: Prof. Dr. Mustafa Özkan), 2016.

Taş, İsmail. "Tercüme-i Tefsiri'l-Lübâb Eserinin (Hâzin Tercümesi) Musa bin Hacı Hüseyin El-İznikî ve Başka Müellifler Tarafından Telif Edilmesi". *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* 53 (2016), 91-110.

Taş, İsmail. "Eski Anadolu Türkçesi Dönemi Eserlerinden 'Tefsîrü'l-Lübâb Tercümesi' ve Dil Özellikleri". *Karabük Türkoloji Dergisi* 1/1 (2019), 103-150.

Tayâlisî, Ebû Dâvûd. *el-Müsned*. thk. Muhammed b. 'Abdulmuhsin et-Türkî. 4 Cilt. Mısır: Dâru Hicr, 1419/1999.

Tirmizî, Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ b. Sevre. *es-Sünen*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. 6 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1998.

Togan, Zeki Velidi. "Londra ve Tahrandaki İslâmî Yazmalardan Bazılarına Dair". *İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi* III (1959-1960), 133-160.

Topaloğlu, Ahmed. *Muhammed b. Hamza XV. Yüzyıl Başlarında Yapılmış Kur'an Tercümesi*. 2 Cilt. İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1976.

Topaloğlu, Ahmed. "Kur'an-ı Kerim'in İlk Türkçe Tercümeleri ve Cevâhirü'l-Asdâf". *Türk Dünyası Araştırmaları* 27 (Aralık 1983).

Turgal, Hasan Fehmi. "Hızır bin Gölbeği", *Ün Isparta Halkevi Mecmuası* 4/37 (Nisan 1937).

Tüccar, Zülfikar. "Cerîr b. Atıyye". *DİA*. 7/412-413. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.

Tüccar, Zülfikar. "Ümeyye b. Ebü's-Salt". *DİA*. 42/303-305. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.

Tülücü, Süleyman. "A'ŞÂ, Meymûn b. Kays". *DİA*. 3/544-545. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.

Tülücü, Süleyman. "Nâbiga ez-Zübyânî". *DİA*. 32/262-263. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.

Uzun, Taceddin. "Eymen b. Hureym". *DİA*. 11/551. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.

Vâhidî, Ebü'l-Hasen Alî b. Ahmed en-Nîsâbûrî. *el-Vasît fî-tefsîri'l-Kur'âni'l-mecîd*. thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd vd. 4 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415/1994.

Varol, Hüseyin. "Evs b. Hacer". *DİA*. 11/542. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.

Yelten, Muhammet. "Anadolu Sahasında Yapılmış Sure Tefsirleri ve Bu Tefsirlerin Türk Dili Açısından Önemi". *İlmî Araştırmalar* 9 (2014), 249-254.

Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd: *el-Keşşâf 'an hakâ'ikı gavâmizi't-tenzîl*. 4 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, 1407.

Aldiwan. Erişim 22 Eylül 2022. https://www.aldiwan.net/poem25065.html

Aldiwan. Erişim 26 Eylül 2022. https://www.aldiwan.net/poem2017.html

Aldiwan. Erişim 10 Ekim 2022. https://www.aldiwan.net/poem434.html

Aldiwan. Erişim 13 Ekim 2022. https://www.aldiwan.net/poem21923.html

Aldiwan. Erişim 15 Ekim 2022. https://www.aldiwan.net/poem21594.html

Aldiwan. Erişim 17 Ekim 2022. https://www.aldiwan.net/poem21961.html

Aldiwan. Erişim 18 Ekim 2022. https://www.aldiwan.net/quote869.html

Aldiwan. Erişim 22 Ekim 2022. https://www.aldiwan.net/poem31209.html

Aldiwan. Erişim 28 Ekim 2022. https://www.aldiwan.net/poem434.html

Aldiwan. (Erişim 3 Kasım 2022). https://www.aldiwan.net/poem36147.html

Aldiwan, (Erişim 7 Kasım 2022). https://www.aldiwan.net/poem5698.html

Aldiwan. (Erişim 13 Kasım 2022). https://www.aldiwan.net/poem21969.html

Aldiwan. (Erişim 21 Kasım 2022).

https://www.aldiwan.net/poem5677.html

İSNAD, İSNAD Atıf Sistemi. "İSNAD 2. Edisyon". https://www.isnadsistemi.org/

DİB, Diyanet İşleri Başkanlığı. "Kur'an-ı Kerim". https://kuran.diyanet.gov.tr/

Kubbealtı, Kubbealtı Akademisi Kültür ve Sanat Vakfı. "Kubbealtı Lugatı". http://lugatim.com/

https://osmanlica.github.io/

Ötüken Türkçe Sözlük. http://www.otukensozluk.com/

TDV, Türkiye Diyanet Vakfı. "İslâm Ansiklopedisi". https://islamansiklopedisi.org.tr/

https://vajehyab.com/

EK: Yazma Eserden Örnek Varaklar

